

अष्टाङ्गसंग्रहः

इन्दुव्याख्यानसहितः

(वक्त्रस्थानात्मकः तृतीयो भागः।)

गोश्री महाराजराजधानीभिषक्पद्मधितिष्ठता

टि. रुद्रपारशवेन परिशोधय

प्रकाशितः ॥

—

१०९९
1924

(Copyright Registered)

PRINTED AT

THE MANGALODAYAM PRESS, TRICHUR

उत्तरस्थानम् ।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

प्रथमोऽध्यायः

—

एव पञ्चमि स्थानैस्तन्त्रस्य प्रधानमङ्ग
कायाख्य शेषाङ्गव्यापि निर्णायकम् । बालादी-
ना तु सप्तानां सौम्यव्यक्तशेषत्वात् सर्वेषामेव
निर्णयं कर्तुमुत्तराख्य पद्य स्नानमारभ्यते ।
तत्रापि बाले आयत्तस्तोकमनन्तर यतोऽतः प्र-
थममेव बालचिकित्सा वक्ष्य्या । तत्र प्र-
थम बालस्य रोगोद्भवप्रतिषेधोपायप्रदर्शनार्थम-
ध्याय आरभ्यते । ततोऽरक्षया जातानां रो-
गाणां प्रतीकारदर्शनार्थैव द्वितीयोऽध्यायः ॥

अथातो बालोपचरणीय नामान्याय व्या-
ख्याम्यामः इति हस्साहस्रात्रेयादयो महर्षयः ॥

अथेत्यादि पूर्वव्याख्याभ्येयमिनिहेत्यादि च ।
बालोपचरणमाधिकृत्य कृतोऽध्यायो बालोपच-
रणीयः न व्याख्यास्यामः ॥

अथ खलु जातमात्रमेव बालमुत्पत्त्यात्
सैन्धवसर्पिणा मार्जयेत् ॥

अथेत्यानन्तर्ये । खलुशब्द इदानीमर्थे ।
जातमात्र तत्काल एव बालमुत्पत्त्यात् वेष्टितो
जायते येन गर्भे म उत्पत्तस्मादुत्पत्त्यात् सै-
न्धवयुक्तेन सर्पिणा मार्जयेच्छोधयेत् ॥

ततोऽस्यातिप्रबलमोहज्वरपरीतसर्वगा-
त्रस्य क्रोशितुमपि रुजानुरूपमसमर्थस्यानत्र-
स्थिताशेषदेहधातोरसम्भाव्ययौवनाद्यवस्थस्य
क्रकचस्पर्शमिव करवसनशयनससर्ग मन्य-
मानस्याविकल्पितमङ्गानि विक्षिपतः पुनरिव
मरणमनुभवतो लीयमानसन्नस्यातिसत्राधयो-
निपुटावपीडितप्राणप्रत्यानयनाय बलात्तलेन
परिषेक कुर्यात् । कर्णमूले चाश्विनो सं-
घट्टनम् ॥

ततोऽनन्तरमस्य बालस्यातिसम्नाधेनाति
सङ्कटेन योनिपुटेन प्रसूतिकालेऽवपीडितानां प्रा-
जानां प्रत्यानयनाय बलात्तलेन शारीरोक्तेन परि-
षेक कुर्यात् । किम्भूतस्येत्याह । अतिप्रबलेत्यादि ।

अतिप्रयत्नेन मोहव्यरेण परीतानि समन्ताद्वाप्रा-
नि सर्वगात्राणि यस्य । जन्ममरणयोहि मोहज्ज-
रावेश प्रागुक्त । तथा प्रसूतिच्छेदशरुजानुपमा
ता प्रतिकर्तुं क्षोशितुमप्यक्षमस्याशक्यम् । तथा
अनवन्विता अगृहीतरूपं अशेषा दहधातवो
यस्य । घातत्रो घातादिरसादिमूत्राणां । तथा
असम्भाव्या यौवनाद्यवस्था यस्य । अन्धकरा-
दिसमर्गं च ऋकचस्पृशमिष मन्थमानस्य ।
ऋकच करपत्रम् । तथाविकल्पित रूपाप्रयुक्त
त्वेनैवाङ्गानि विक्षिपत । तथान्यजन्मनि मर-
णमनुभूय प्रसूतिकाले रुजया पुनरिव मरणम-
नुभरती लीयमानसहस्य मृदचतनस्य । कणमू-
ले ऋणसमीपे चास्य जालस्याश्मनो पापाणयो
मह्यदृष्टं परस्परभिधात कुर्यात् । एतच्च प्र-
सूतिजालसञ्जातमोहप्रदमार्थम् ॥

यदि वाचेष्ट एव स्यात्तत कृष्णरू-
पालिक्रिया शूर्पेण चैनमभिनिष्पुनीयात् ।
दभिण्कर्णमूले च मन्त्रमस्योच्चारयेत् ॥
अङ्गाद्वात् सभवाप्ति हृदयादभिजायसे ।
आत्मात्र पुत्रनामासि स जीव शरदा शतम् ॥
शतायुः शतवर्षोऽसि दीर्घायुरत्राप्युहि ।
नक्षत्राणि दिशो रात्रिरहश्च त्वाभिरक्षतु ॥

अत्रांतरं च यद्यद्येन एव स्यात्तत कृ-
ष्णया भूमकालेन मृदितमध्यया रूपाटिन्या
शूर्पेण चाभिनिष्पुर्णाय वदेत् । यतोऽतिप्र-
भावात्त बोधयति । अस्य च जालस्य दक्षिण-
कर्णमूले अङ्गाद्वादिद्यादि श्लोकद्वय मन्त्रमुच्चा

रयेन् । मन्त्रव्याख्यानस्य यत् प्रयोजनं तत्सु-
धाधम ॥

प्रत्यागतमाणस्य च प्रकृतिभूतस्य ना-
भिनाठ नाडाभिन्धनाच्चतुरङ्गुलम्योर्ध्व
क्षौममूत्रेण ज्या तक्षिणेन शस्त्रेण रथयेत् ।
श्रीवाया चैनमासजेत् । नाभिं च कुष्ठ-
तैलेन सेचयेत् ।

तत प्रकृतिभूतस्य स्वस्थस्य च नाडाभि-
न्धनात्राभिनाटस्य यत्र जठरे निम्बन्धनं भव-
ति तस्माच्चतुरङ्गुलात्पूर्व्वं क्षौममूत्रेण बध्वा सू-
त्रत्रयादूर्ध्वं शस्त्रेण नाभिनाटस्य रथेन उदत
कुर्यात् । एतमिति छिन्नगिट्टि नाभिनाटं बाल-
स्य श्रीवाया सूत्रेणासज्जयेद्धन्त्रत्वपरिहाराय ।
कुष्ठेन युक्तं सिद्धं वा तैलं कुष्ठतैलं तेन नाभिं
सेचयेत् ॥

तत क्षीरिवृक्षरूपायेण सर्वगन्धोद-
केन वा तप्ततपनीयरजतनिद्रापणकवोष्णेन
कपित्थपत्ररूपायेण वा तद्विधेन स्नापयेत् ॥

ततोऽनन्तरं त बाल क्षीरिवृक्षाणां बटा-
दीनां कपायेण तप्तानां तपनीयरजतानां निवा-
पणेन तत्र तापोपग्रमेनोष्णीकृतेन स्नापयेदिति ।
अथवा सर्वगन्धोदकेन तपनीयादितप्तेन ।
अथवा कपित्थपत्राणां कपायेण तद्विधेनेति त-
पनीयादिकयोगेन । तपनीयं सुवणम् । रज-
तं रूप्यम् ॥

ततोऽस्य सुपरिलिखितनखया सुप-

द्वाङ्कितोपवानप्रा कार्पासपिन्डप्रगुण्डतया दक्षिणप्रदेशिन्या जिह्वौष्ठकण्ठमनुसुखं प्रमृज्यात् । तालु चोन्नाम्य स्नेहपिचुनोपरिष्ठादेवगुण्डयेत् ॥

ततः स्नानादनन्तरमस्य बालस्य सुपरिलिखितनसत्त्वादियुक्त्या दक्षिणरुप्रदेशिन्या जिह्वौष्ठकण्ठ सायु सन्निवेशाय प्रमृज्यात् । सुपरिलिखित पाह्यादिनाशात्र शस्त्रेण कृत्त नस्यस्या । पूर्वं सुप्रक्षात्रिता पश्चादुपवनोपशुष्का सुप्रक्षुङ्कितोपवाना । कार्पासमय पिचु कार्पासरण्ड । तेनावगुण्डितया मर्दयाय वेष्टितया । प्रदेशिन्यङ्गुष्ठात् द्वितीया । तवाविवर्धयैव च तथा तालुनाम्य स्नेहयुक्तेन कार्पासपिचु सेपरिष्ठाच्छिरस्यवगुण्डयेत्तत्रादयेत् ॥

ततश्चैन्द्रीब्राह्मीशङ्खपुष्पीत्राकल्कमधुघृतोपेत हरेणुमात्र कुशाग्राभिमन्त्रित सौवर्णेनाश्वत्थपत्रेण मेघासुरैलजनन प्राप्तयत् । तद्वत् ब्राह्मीजलानन्ताशतावर्धन्यतमचूर्णं वा ॥

अनन्तरमैन्द्र्यादीना कल्क हरेणुमात्रमानमधुघृताभ्या युक्त कुशाग्रेण दर्भाग्रेण मेघादिजननेन वैदेकेन मन्त्रेणाभिमन्त्रित सुवर्णविकारेणाश्वत्थपत्रेण करणेन प्राशयेत्त मेघादिजननम् । ऐन्द्री उन्त्राणी । ब्राह्मी ब्रह्मसुवर्णला । शङ्खपुष्पी काश्मीरेषु वीरटि । हरेणव सदीना । अश्वत्थपक्षाकृतितान् सौवर्णेनाश्वत्थपत्रम् । तद्वद्वैन्द्र्यादिकल्कविविधिनानेन त्राह्म्यादीनामन्यतमस्य वा चूर्णं प्राशयेत् । अनन्तादूर्वा ॥

ततः सैन्धरोपहितेन सर्पिणा गर्भोदकानि वामयेत् । तथास्योर'कण्ठविशुद्ध्या लाघवमभिलापश्च जायते ॥

ततः प्राशादनन्तरमस्यै सैन्धवेन युक्त सर्पिर्गर्भोदकवमनाय दद्यात् । तथेति वमनेनास्य बालस्योर,कण्ठस्य विशुद्ध्या लाघवादिक जायते ॥

अथास्य जातकर्म प्राजापत्येन त्रिभिर्ना कुर्यात् । अपि च ॥

अथानन्तरमस्य बालस्य प्राजापत्येन त्राक्षेण वैदिकेन त्रिभिर्ना जातकर्म कुर्यात् । अपि चेति पद्यसमुच्चये ॥

सिराणा हृदयस्थाना विटतत्त्वान् प्रमृत्तित । तृतीयेऽङ्कि चतुर्थे वा स्त्रीणा स्तन्य प्रवर्तते ॥

स्त्रीणा सूतात् प्रमृत्तित प्रसनात्तृतीये चतुर्थे वाङ्कि स्तन्य प्रवर्तते । यतस्तदा हृन्मथ्याह सिरा सर्वा विष्टता भवन्ति गर्भिण्यास्तु सद्युताः । यत एवमतो यावत् स्तन्य तावदर्थं नम ॥

तस्मात् प्रथमेऽह्न्यनन्तामिश्रिते मधुसर्पिणी मन्त्रपूते विकाल प्राशयेत् । द्वितीये लक्ष्मणाभिद्ध सर्पिन्तृतीये च ॥

प्रथमेऽह्न्यनन्तया दूर्वया मिश्रित मधुसर्पिणी । अनन्तामिश्रण मेघापुष्ट्यादीजनये-

देव वैदिकेन मन्त्रेण पुते अहनि सान् कालान
प्राशयेत् । द्वितीयेऽद्वि लक्ष्मणासिद्ध सर्पिंसि-
कालम् । तथैव तृतीये ॥

तत प्राङ्निवारितस्तन्यस्य स्वपा
णितलसम्मित सर्पिर्द्विकाल दापयेदनन्तर
च स्तन्यमिष्टम् ॥

ततोऽनन्तर चतुर्थ स्तन्यपानात् प्राङ्-
निवारितस्तन्यस्य यत्रेण रक्षितस्तन्यपानस्य
द्विकाल प्रातर्मध्याह्ने च स्वपाणितलसम्मित पा-
लस्य करतलमेव सर्पिर्दापयेत् । अनन्तर त
त्काल एतेष्टतो यथेच्छ स्तन्य दापयेत् ॥

अहरहृश्यास्य श्रोत्रशृङ्गाटक स्नेहाप्लु
तेन प्लोतेन प्रञ्जादयेत् ॥

अस्य च बालस्याहरहृ प्रतिदिन श्रोत्र-
शृङ्गाटक कर्णपथ ज्ञेहाप्लुतेन ज्ञेहममेन श्रोतेन
चेलसण्डेन प्रञ्जादयेत् ॥

प्राक्शिरस चैन शौमनिचये सवेश
येदुन्डीर्षके चास्याभिमन्त्रितमुदकुम्भ स्था
पयेत् द्वारपक्षोश्च ॥

शौमाणा वस्त्राणा निचये प्राक्शिरसमन
बाल सवेशयेत् । सवेशेन शय्याया स्थापनम् ।
सुबोधम् । उन्डीर्षक शय्याया शिरोभाग ।
द्वारपक्षो द्वारपार्श्व ॥

आदारीविटारीवदरीखदिरनिम्नपीट
परूपकशाखाभिरेन रीजयेत् । ताभिश्च

समुन्ततः मृत्तिकागार परिचारयेत् । स-
पेपातसीकणकणिकाभ्रान्तरर्हि मक्तिरेत् ।
सायमातश्च उल्लिम् ॥

एन बालमादायार्थेना ज्ञाय्याभिधीजन
कारयेत् (नि) आदारी काकहन्तात्री ताया
रुदिरवत्यपि । धाजन व्यचनवातेन पवनम् ।
ताभिश्चादायार्थेनाज्ञाय्याभि मृत्तिकागार मम त-
त मर्वतोदिष्ण परिवारयेत् । सूतिकागारस्या
न्तर्बहिश्च मर्षपादिकणिका विकिरेद्विधिपेत् ।
साय प्रातश्च यत्नं भूतोपहारमन्तर्बहि प्र-
क्विरेत् ॥

प्रणोक्तैश्च गुल्गुन्वादिमिर्षुप उर्वीत ।
तथा ताम्रणोथर्वनेत्रविदग्नाह शान्तिकर्म कु
र्यात् । मायूर्गी महामायूरीमार्यास्तन्येत्तथा
रिणीं चोभयकाल राचयेत् ॥

प्रणोक्ता गुल्गुन्वाद्यः सूत्रधाने शक्य
कर्मणिधौ गुल्गुन्वाद्यगुरुमर्जरमयवागौरसर्षपेत्या
दिना पठिता । सुबोधम् । द्वे विने एक
लघुमायूरी सप्तशती । द्वितीया महामायूरी
चतु सहस्री । आर्याशब्द प्रजावाची । रस्तके-
तुनाम्ना विधिष्टा धारिणीति सौमतादीना या
प्रसिद्धा ॥

दिङ्गुवचातुरण्णरश्रोत्रे पीटलिङ्गामु-
त्तरदेहव्यामासजेत् । कुमारस्य च सह
मात्रा रुष्टे उच्छीर्षके च । तद्दयार्थापर्णश
वरीमार्यापराजिता च गोगोचनाभिलिखि
ताम् ॥

पोटलिका प्रसेविका । उत्तरदेहली द्वारशाखयोरुपर्यासक काष्ठम् । कुमारस्य बालस्य कण्ठे उच्छीर्षके च हिङ्गवादिपोऽलिका मासजेत् । तन्मातुश्च तथैवेति सहाय्यं । आर्यापर्णशवरिविद्याआर्यापराजिता इति मूलमन्त्रेण गोरोचनया भूर्जादपत्तलिरिता तस्य कण्ठे उच्छीर्षके चासजेत् ॥

द्वारे च देहलीमनुतिर्यङ्मुसल निधापयेत् । कणकण्डकतिन्दुकेनधनाग्निं नक्त दिवं च जागृयात् । तथानुरक्ता, स्त्रियः सुहृदश्च । महत्प्रजनसम्पूर्णं च तद्देशम् कार्यम् ॥

देहलीमनु देहलयनुसारेण द्वारे तिर्यङ्मुसल निधापयेत् । देहली द्वारशाखयोरुपर्यासक काष्ठम् । यस्य चाग्रः कणादिकमिन्धन तमग्निं नक्त दिवं च जागृयात् निर्योणाद्रक्षेत् । कणकण्डकतण्डुला । कण्डक तण्डुलक्षोदनचूर्णम् । तथानुरक्ता स्त्रियो जागृयु सुहृदश्च । सुबोधम् ॥

अथास्य समानवर्णा मध्यमवया शुचिरलोलुपा निभृतानातुरा जीवद्वत्सा वत्सलादक्षिणा ब्रह्मचारिण्यव्यङ्गा बहुस्रीरा शुक्ला म्बराचारा दीर्घह्रस्वादिदेहदोषाष्टकरहिता अलम्बोर्ध्वचूचुकातिपीनहीनस्तनदोषमुक्ता युक्तचूचुका धात्री स्यात्तस्या एव स्तन्यपिवेत् ॥

अयं बालस्य सवर्णत्वादियुक्ता धात्री स्यात् । वर्णो प्राद्वणादि । मध्य वयस्तारु-

प्याधूर्ध्वम् । दारुवाहि पठति । तरुणी स्याद्वत्सला । श्लेशं न सहते वृद्धा स्तन्य चास्या न पुष्टिकृदिति । लोलुपा आहारपानगृध्नुः । निभृता अव्यप्रा । अनातुरा व्याधिरहिता । वत्सला अपत्यवत्सला । दक्षिणा अनुकूला । ब्रह्मचारिणी निषिद्धपुसयोगा । अव्यङ्गा सम्पूर्णाङ्गा । आचारस्य शुक्लत्वमनिन्दितत्वम् । अष्टौ देहदोषा अतिदीर्घत्वमातिह्रस्वत्वमातिलोमत्वमलोमत्वमतिशुक्लत्वमातिकृष्णत्वमातिकार्ष्यमतिस्थूलत्वं च । अलम्बचूचुका अनूर्धाभिमुखचूचुका च । अतिपीनहीनाभ्या स्तनदोषाभ्या मुक्ता । युक्त प्रमाणानधिक चूचुक यस्या सा तथोक्ता । चूचुक स्तनाग्रम् । तस्या यथोक्ताया एव धात्र्या, स्तन्य पिवेत् । एवकारमहणमेतद्गुणमिश्रीभावप्रतिषेधाय ॥

तच्चोदकपात्रे दुह्यमानमेकता यदुदकेन सह गच्छति वक्ष्यमाणदोषरहितं च तच्छुद्धमारोग्यवलयजननम् ॥

तद्येति स्तन्यमुदकपूर्णे पात्रे दुह्यमानमुदकेन सह यदेकतामधिभक्तवृत्तित्वं गच्छति । बालामयप्रतिषेधे वक्ष्यमाणैः स्तन्यदोषैः रहितं तच्छुद्धमारोग्यादिजननं च बोद्धव्यम् ॥

अथ धात्री स्नातानुलिप्ता नित्यमहतवासा सुमनाः प्रजास्थापनौषधी शिरसा विघ्राणा माण्डुली स्तन प्राग्दक्षिणं त्रीतमीपत्यरिद्धत पाययेत् ॥

अधेत्यादिना धात्र्या प्रथमं स्तनपानविधानम् । सुमनाः सुचित्ता प्रजास्थापनीया-

न्यापयानि पुंस्त्रैद्विधौदीनि महाकपायसङ्घोष्ठा
लि । ईषत्परिस्तुत स्तोक्कृष्टस्तन्य स्तन बाल
घात्रो पाययेत् ॥

नानास्तन्यम्य हासात्म्यत्वाभानाविधा
व्यापदो भवन्ति । अपरिस्तुते चातिस्तन्यपू
र्णस्तनपानेनोत्स्रेहनात् कासश्वासज्वरच्छर्दि-
पां सम्भव ॥

नानेत्यादिनानेकस्तन्यपानप्रतिषेधप्रयो
जनम् । अतिस्तन्यपूर्णस्तनपानेन बालस्योत्स्रे-
हनात् कासादिसम्भव । उत्स्रेहन तत्स्रेहस्या
न्तर्गमनम् ॥

रुक्षान्नपानकर्शनक्रोधशोश्कामादिभिः
स्तन्यनाश । स्तन्यजननानि तु मद्यानि
शांघुवर्ज्यान्यानूपमांसानि द्वावा स्वाद्मल्लव-
णमायाश्वाहारा, क्षीरिण्यश्रीपधय, क्षीरपान-
मनायास सौमनस्य च ।

रुक्षान्नपानादिना स्त्रिया स्तन्यनाशो
भवति । मद्यादीनि स्तन्यजननानि भवन्ति ।
सुयोधम् ॥

न तु शुभितशोकार्त्तश्रान्तकुद्धमदुष्टधा
तुगभिणीविरुद्धाहारसुक्ताना स्तन्य पायये
न्नाजीर्णोपध च बालमिति । भवति चात्र ॥

शुधितोदीना सप्ताना सम्बन्धि स्तन्यं
न पाययेत् । यम्य च बालस्य महामन्त्रप्र-
युक्तमौषध न जीर्णं च निर्दोषमपि स्तन्य न
पाययेत् । गर्तानुगतिका ॥

पृष्ठी निशां विशेषेण कृतरक्षांवलिक्रिया ।
जाशुयुर्वान्त्रवास्तस्य दधतः परमां सुदम् ॥

यद्यपि सर्वे दशाह रक्षादिकमुक्त तपा-
पि विशेषेण पृष्ठी निशा तस्य बालस्य बान्धवाः
कृतरक्षावलिक्रिया परम च हर्षे दधतो
जाशुयु ॥

दशमे द्वादशे वाह गौत्राचारं शुभे शुभे ।
सूता स्नानोत्सत्र कुर्यात् पितापत्यस्य नाम च ॥

ततो दशमे द्वादशे वाहनि शुभे प्रशस्ते
शुभे स्वगोवाचारं सूता आत्मन स्नानोत्सवं
कुर्यात् । तदैव च पिता अपत्यस्य नाम
कुर्यात् ॥

दिने शततमे वारयां पूर्णे सवत्सरेऽपवा
विभ्रतोऽङ्गैर्मनोहालरोचनागरुचन्दनमाश्र
पेत्या-

अथवा जामदिनाच्छततमे दिनं एका
नाम कुर्यात् । पूर्णे वा सवत्सरे अमायूरी
र्यात् । किम्भूतस्य बालस्येत्याह । स्तनके
दितिलकानेङ्गविभ्रतो धारयत् । अथा या
तारिम् ॥

किम्भूतं नाम इत्याह ॥

पूज्य त्रिपुरुपानूकमादौ घोषवदक्षरम् ।
अट्टद्ध कृतमूष्मान्तमनरातिप्रतिष्ठितम् ॥

नक्षत्रदेवतायुक्त तदेव तु न केवलम् ।
मङ्गल्येमन्तरन्तस्थ न दुष्टे न च तद्विदितम् ॥

पूज्यमित्यादि । पूज्यमुत्कृष्टत्वप्रसिध्यां ।
 त्रिपुरुषानूक विरूपितामहप्रपितामहानुकारि-
 कम् । अत ऊर्ध्वं स्वकुल्यानामपि नाम न
 कार्यम् । तथाविध च नाम कुर्याद्यस्मिन् ना
 म्नि आदौ घोषवदक्षर वर्णो विद्यते । तत्र
 वर्गाणां तृतीयचतुर्थाः, अन्तस्था, हकारानु-
 स्वारी, यमौ तृतीयचतुर्थो, नासिक्याश्च सप्त-
 तकण्ठा नादानुप्रदाना घोषवन्तश्च । वर्गाणां
 तृतीया गजद्वया चतुर्था घनद्वयमा अन्त-
 स्था यरलया अनुस्वारी नामायोगवाह अ
 नुक्ता ष्वेहायोगवाहा यथा विसर्जनीचजिह्वा-
 मूलीयादय तृतीयश्चतुर्थश्च यम यमा उच्चार-
 णएवोपलभ्यन्ते यथा यश्चशब्दे नासिकाविशे-
 षः इह नित्यनासिक्या ङ ञ ण न मा ।
 घोषवत्वमेवैषां वर्णगुणानामस्माकमुपयोगि ।
 क र्द्ध यस्मिन् नान्यथादिवर्णं वृद्धिसहा न
 मस्मिन्ने । वृद्धिरिति सहा आकारैकारौकारा-
 कण र कृतमिति कृतप्रत्ययान्तम् । कृदातिङि-
 र्णम् । वृद्धिर्जातः प्रत्यय कृतस्यो भवति । ति-
 सुबोधम् महिकृतास्तिङ् । ऊष्मान्त यस्मिन्
 माक्षरमन्ते विद्यते । ऊष्माण श्च
 विरलोलुध धालकुल्यानामरातिना प्रतिष्ठित न
 लादक्षिण् बालस्थ नक्षत्रदेवतायुक्तम् । नक्षत्राणां
 म्वराणां भवन्ति । तथा अश्विन्या अश्विनौ ।
 लम्बोऽयम् । कृत्तिकानामसि । रोहिण्या प्र-
 क्तचरुति मृगशिरसा मृगाङ्क । आर्द्राया रुद्रः ।
 पिनेवेसूनामदिविः । पुष्यस्य वृश्चपात । आ-
 ष्याया सपो । मघाना पितर । पूर्वक-
 स्तुनीना भग । उत्तरफल्गुनीनामर्यमा । ह-
 स्तेस्य मैत्र । चित्रायास्त्रष्टा । स्वात्या वा-

युः । विशाखाया इन्द्राग्नी । अनूराधाया मै-
 ष । ज्येष्ठाया इन्द्र । मूलस्य निरृति ।
 पूर्वाषाढाया आप । उत्तराषाढाया विश्वेदे-
 वा । श्रवणस्य विष्णु । धनिष्ठाया वसवः ।
 शतभिषजो वरुण । पूर्वभद्रपदानामजैकपात् ।
 उत्तरभद्रपदानामहिर्बुध्नि । रेवत्या पूषा । ए-
 ता नक्षत्रदेवता यादृश्यस्ताभिर्युक्त नाम कार-
 येत् । तदेवेति न केवल तदेव पूर्वोक्तल-
 क्षणमेव किन्तु मङ्गल्यत्वादिविशिष्टमपि । अ-
 न्तर्मध्ये अन्तस्था यरलवा यस्मिस्तत् । न दु-
 ष्टमिति दुष्ट नाम न कुर्यात् । न च तद्धितमि-
 ति तद्धित तद्धिताधिकारविहितप्रत्ययान्तम् ॥

पुसो विसर्जनीयान्त समवर्ण स्त्रियाः पुनः ।
 विपमाक्षरमनूर विस्पष्टार्थ मनोरमम् ।
 सुखोद्य दीर्घवर्णान्तमाशीर्वादाभिधानवत् ।

तद्य नामाक्षर विसर्जनीयान्त च पुसो
 विधेयम् । समाक्षर यस्य नाम्न समसख्या-
 न्यक्षराणि भवन्ति । स्त्रिया पुनर्नाम तत् कु-
 र्याद्यद्विपमाक्षर विपमसङ्ख्यान्यक्षराणि विद्यन्ते
 यस्मिस्तदेवम् । अनूर सुस्पष्टार्थ मनोरम च ।
 सुलोद्य यदनायासेन वदितु शक्यते । दी-
 र्घोऽवर्णसयोग अन्ते यस्य । आशीर्वादस्या
 भिधान विद्यते यस्मिन् तत् । यस्मिन्नभ्युच्चा-
 र्यमाणे आशीर्वाद कृतो भवति ॥

ततः प्रकृतिभेदोक्तरूपैरायु परीक्षणम् ।
 प्रागुदन्शिरसःकुर्यात् बालस्यज्ञानवान्भूपरु
 ततो नाम्नोऽनन्तर प्रकृतिभेदाध्यायो-
 क्ते रूपैरक्षरैरायुषो मानस्य परीक्षण कु-

यांशस्तु ह्यानवान् वैद्य स बालस्य प्राग्द-
याशेरस ॥

स तु इदमिदं कुर्यात् किमित्यहं ॥

प्रशस्तवास्तुकरणं सजोपरकरणं शुचि ।
निर्वातं च प्रवातं च वृद्धश्रीरैत्रसेवितम् ॥
निर्मत्कृणास्तुप्रशरुमतमस्कं च गस्पते ।
शुचिर्षौतोपवानानि निर्बलीनि मृद्नि च ॥
शय्यास्तरणत्रासांसि रक्षोर्निर्धूपितानि च ।

प्रशस्तवास्तुत्वादिपुक्तं शरणं श्रेयम् कुर्यात् । उपकरणं यदिकश्चिदौषधियं तत्सर्वं मज्जं यत्र । निर्वातमेतैकदेशे एकदेशे प्रशस्तम् । वृद्धश्रीभिर्बृद्धवैद्यैश्च सेवितम् । शुच्यादिगुणानि च शय्यादीनि कुर्यात् । उपवानमुपपुष्कम् । बलयं सङ्कोचा । आस्तरणं शय्याच्छादनपटं । तानि शय्यादीनि रक्षोर्निर्धूपितानि च शय्यन्ते ॥

फासोऽविशस्तं शस्तं च धूपने त्रिवृतान्वितं ।
वचाज्यद्विष्टश्रीरैष्टसर्पवैधूपयेत् सदा ॥

अत्रिशस्तोऽर्हसितं स्वयं मृतं फासं
स्त्रिवृतान्वितं सत्रिवृतं स धूपने शय्यते । सदा च वचादिभिर्धूपयेत् ॥

धूपयेत् सहसा सुप्तं नो न चैनं समुत्क्षिपेत् ।
तथाहस्यं समुत्सासो वेगरोधश्च जायते ॥

एतच्च बालं सुप्तं सहसा न धोषयेत् । न चैनं सुप्तं शय्यात् समुत्क्षिपेत् ।

तथा हि सहसा धोषणेनाश्रेपेण शय्यं पाल्म्यं
वेगरोधं उग्रागद्गं जग्यते ॥

मांसिकामलकच्यापवृहतीमूलसन्धनं ॥
कालापनोदकच्यर्थं गुग्गुलुमन्त्रं परामृशेत् ॥

गाक्षिकादिभिर्लिङ्गप्रयाङ्गुम्यान्तर्मुसं वा
लयं परामृशेत् । तथाहि कालापनुत्तां कश्चि-
श्च भवति ॥

जीरत्तवट्गादिमृद्नेत्रुसमासकान्द्रुभान् मर्णान्
धारयेद्गं चैत्र्यादीर्ज्ञीपरुर्षभकायपि ॥

हस्ताभ्यां श्रीरपा मूर्ध्ना विशेषात् सततं वचाम्
आपुर्मेषाम्मृतिस्वात्थ्यररीं रक्षोभिरसणीम् ॥

जीवतः । रटगादेर्गृहीतं यत्तद्वृद्धं तत्रासकता
निबद्धा ये शुभा मणयं तान् बालं धारयेत् ।
ऐन्द्र्यादींश्च दत्तं धारयेत् । तथा जीवकर्मभ-
कायपि । ऐत्री प्राङ्गी शतज्यायां महप्रबोर्ष्या
मुग्धेधा कन्या शिवाऽरिष्टायात्पुष्पी विष्वक्को-
नेति दत्तं । इत्यादिकेन विशेषात् सततं व-
चा धारयेत् । आयुर्विद्यादि वचाविशेषणम् ॥

स्तन्यदोषात् गदास्तस्य यथोक्तं तत् पिबेद्यतः ।
पीनोऽतिरुन्धरास्तम्भं कुर्याद् रीसामूर्धगं ॥
उच्चृवासरोधान्त्वोऽतिस्तनोऽजीवितसशयम्
न गर्भिण्या पिबन् स्तन्यं पारिगर्भिककृद्धिं तत्

स च बालोऽनन्तरोन्तगुणमेव सदा
स्तन्यं पिबेद्यतस्तन्यदोषान् गदा भवन्ति । व्य-
तिपीनं स्तनो यं प्रतिपिद्धं स कन्धरात-
म्भं बालस्य कुर्यात् । ऊर्ध्वगतचूचुकं स्त-

नो बालमूर्धाक्ष कुर्यात् । अतिलम्बस्तन उ-
च्छ्वासरोधाज्जावितसशय कुर्यात् । गर्भिण्या
स्तन्य पारिगर्भिक करोति । पारिगर्भिक
गर्भिणीस्तन्यपानज बालामये वक्ष्यते ॥

स्तन्याभावे पयदशग गव्य वा तद्गुण पित्रेत् ।
मूले सिद्धबृहत्यायैस्थिराभ्यावासितायुतम् ॥

स्तन्याभावे स्त्रीस्तन्याभावे तद्गुणमि-
ति पूर्वाक्षय स्त्रीस्तन्यस्य सर्वैराकारादिभि-
शुणै सदृशम् । तच्च गव्य छाग वा बृ-
हत्याशैर्मूलेर्लघुना पञ्चमूलेम मिद्धम् । स्थि-
राभ्या वा सिद्धमुभयमपि सितायुतम् ॥

चतुर्थे सूतिकामारादग्निस्कन्दपुरोगमान् ।
मासे निष्कामयेदेवान् नमस्कर्तुं स्वलङ्कृतम् ॥

त च बाल जन्मनश्चतुर्थे मासे सूनि-
कामारात् खलकृत निष्कामयेदग्निस्कन्दपुरोग-
मान् देवान् नमस्कर्तुम् । करोतिक्रियाकर्मा-
पेक्षया कर्मणि द्वितीया ॥

पञ्चमे मासि पुण्येऽह्नि धरण्यामुपवेशयेत् ।
द्विकिष्कुमात्र लिप्ताया बलिं दत्त्वा चतुर्दिशम्

ततः पञ्चमे मासे पुण्येऽह्नि बाल ध-
रण्यामुपवेशयेत् । किष्कुद्वयमात्रलिप्ताया ध-
रण्या धरणीत्यादिना स्वाहान्तेन मन्त्रेण कर-
णभूतेन चतुर्दिश बलिं दत्त्वोपवेशयेत् । कि-
ष्कुहस्तो न वितस्ति ॥

धरण्यशेषभूतानां माता त्वमसि कामधुक् ।

अजरा चाप्रमेया च सर्वभूतनमस्कृता ॥
चराचराणा लोकाना प्रतिष्ठास्यव्ययासि च ।
कुमार पाहिमातेव ब्रह्मा तदनुमन्यताम् ॥
स्वाहेति मन्त्रेणानेन प्रत्यह च ततः परम् ।
साश्रय सावलम्ब च कथ्यादीन् मर्दयेदनु ॥

पाठाविप्रतिपात्तिनिवृत्तये मन्त्रव्याख्या-
नम् । हे धरणि अशेषाणा भूताना त्वम-
सि कामधुञ्जाता । काम दुह्यत इति का-
मधुक् । न जीर्यत इत्यजरा त्वमसि । त-
था प्रमातुमशक्याप्रमेया । सर्वैश्च भूतैर्नम-
स्कृता । चरा भूता जङ्गमा' अचरा रथाव-
रास्तेषा सर्वेषा त्वमसि प्रतिष्ठा । न व्येति
नाना न गच्छतीत्यव्यया निर्विकारा चैन कु-
मार पाहि । यथा माता पुत्र पाति । तच्च
कुमारपालन भवत्या ब्रह्मानुमन्यताम् । एव
प्रथममुपवेशयेत् । तत पर प्रत्यह साश्रय
सावलम्ब चोपवेशयेत् । आश्रय आसनम् ।
अवलम्ब पातरक्षणम् । उपवेशनादनु च वा-
लस्य कट्यूरुजान्वादीन् मर्दयेत् ॥

पष्टेऽन्नप्राशन मासि क्रमात्तच्च प्रयोजयेत् ।
चिरान्निपेवमाणोऽन बालो नातुर्षमश्नुते ॥

भजेद्यथा यथाचान्न स्तन्य त्याज्य तथा तथा

पष्टे मास्यन्नप्राशन कुर्यात् । तच्च
क्रमेण स्तोकाभ्यासेन प्रयोजयेत् । क्रमा-
दित्यत्रैव हेतु चिरादित्यादि । स च वा-
लो यथा यथा वृध्यान्न भजेत्तथा तथापचयेत्
स्तन्य त्यजेत् ॥

पदसप्ताष्टममासेषु नीलजस्य शुभेऽहनि ।
 कर्णौ हिमागमे विध्येद्वाज्यस्यस्य सान्त्वयन्
 प्राग्दक्षिण कुमारस्य भिषग्नाम तु योपित ।
 दक्षिणेन दधत् सूचीं पाळीमन्येन पाणिना ॥

तत पष्ठाद्यन्यतमे मासे षालस्य नी-
 लजस्य सतो हिमागमे शतकालेऽहनि धाम्य
 द्मुखस्य सान्त्वयन् भिषग्नां विध्येत् । इ
 मारस्य प्राक् पूर्वं दक्षिण कर्णे विध्येत्ततो वा
 मम् । योपित प्राग्नाम विध्येत्ततो दक्षिणम् ।
 यश्च विध्येत् स दक्षिणेन पाणिना सूचीं द-
 धद्विध्येत् । अन्येन वामेन पाळीं दधत् ।
 पात्री कर्णशुक्ली ॥

कस्मिन् प्रदेशे कर्णं विध्येदत आह ॥

मध्यतः कर्णपट्टस्य किञ्चित् गण्डाशय मनि
 जरायुमात्रमच्छेदे रविरश्म्यरभासिते ॥
 धृतस्य निश्चल सम्यगलक्तकरसाङ्गिते ।
 विध्येद्देवकृते छिद्रे सकृदेवजुं लायवात् ॥
 नोर्ध्वं न पार्श्वतो नाध—

मध्यत इत्यादि । कर्णपट्टस्य कर्णो
 धोभागस्य मध्यतो मध्ये किञ्चिच्च गण्डाशय
 मनुसरन् देवकृते छिद्रे विध्येत् । जरायुमा-
 खेत्यादि देवकृताच्छिद्रविशेषण तत्परिज्ञानहेतु ।
 जरायु- सूतशक । तन्मात्रेण तनुना उन्ने
 रविरश्मिभिरवभासिते आलोकिते तस्मिन्ल-
 क्तकरसेन यावकेनाङ्किते चिह्निते विध्येत् ।
 सूच्यभिघातेन च सकृदेकेनैव वारेण विध्येत् ।

कञ्चुत्प लायवात् । देवकृताश्च सुपरि-
 न विध्येत् । पार्श्वत अधश्च न विध्येत् ।

शुभ इत्यादि ॥

—सिरास्तत्र हि सञ्चिता—

कालिकामर्मरीरक्तास्तत्रधात्रागरगज्वरा । ॥
 तदोफद्वाहसरम्भमन्यासाम्भापनानकाः ।
 तेषां यथामय इर्यादिभज्याशु चिकित्सितम् ॥
 स्थानप्यघात रविर न रुग्णागादिसभव ।

सिरा इत्यादि । उर्ध्वं कालिका नाम
 सिरा स्थिता । पार्श्वतो मर्मरी । अपो र-
 क्त । ण्ता । शदानुगतायाः । नाम्ना ष्य
 धात्रागण्डव । तेषां च रागादीनां यथा-
 मय रोग विमस्य भेदैर्षिक्त्प्याशु चिकित्सित
 इर्यात् । स्थानप्यघात पुन कधिरादीनाम-
 सम्भव ॥

स्नेहाक्त सूच्यनुस्यूत सूत्र चानु निघापयेत् ।
 आमर्तलेन सिञ्चेथ बहलां तद्वदारया ॥
 विध्येत् पाळीं हितभुज सञ्चार्यांथ स्थवीयमी
 वति म्यहात्ततो रुद्र वर्धयेत शनैः शनैः ॥
 स्वेदितोद्वर्तित कर्णमभ्यक्त बृहणैः पुनः ।

व्यधादनन्तर सूच्यनुस्यूत मूलभागे ल-
 प्र स्नेहेनाक्त सूत्र कर्णे निघापयेत् । अनु च
 कणमामर्तलेन सिञ्चेदिति सामान्यम् । वि-
 शेप उच्यते । बहलां पाळीं घना तद्वत्सूची-
 व्यधनप्रकारेणारया विध्येदितभुज, सतो भा-
 लस्य । एवमुभयथा येष । द्विविधेऽपि वेधे ज्य-

हात् कर्णे स्थवीयसी वर्ति । सुभार्या । तत्र ऊ-
र्ध्वं विगतशस्यक्षत् । कर्णोच्छिद्रं शनैः शनैर्वर्धये-
त् त च कर्णं स्वदितोद्वर्तितं सन्त वर्धयेत् ।
सद्वर्तनेन । कोहप्रयोग इह्य । पुनश्चोद्वर्तनात्
बृहणै स्नेहैरभ्यक्तं सन्त वर्धयेत् ॥

नार्जाणै न मलोद्रेके न चात्युष्णेऽपि वर्धयेत्
सदाचपुञ्ज्यादभ्यङ्गानकर्णपाळीगदोदितान् ॥
पुष्टिनीरुक्त्वजननानिति सर्वाधिते दृढे ।
कळधौतावबद्धानि कर्णे रत्नानि निक्षिपेत् ॥

अर्जाणै - त - न वर्धयेद्वर्धनाय क्रिया न
कुर्यात् । मलोद्रेके दोषोद्रेके सति न वर्ध-
येत् । अत्युष्णे देशे काले वा न वर्धयेत् ।
तस्मिन् कर्णे वक्ष्यमाणे कर्णपाळीव्याध्युक्त-
स्नेहैरभ्यङ्गं कुर्यात् । पुष्टीत्याद्यभ्यङ्गविशेष-
णम् । इत्यनेन प्रकारेण सर्वाधिते दृढे च
सति कळधौतेन सुवर्णेनावबद्धानि रत्नानि
निक्षिपेत् ॥

भिन्धादुद्वृद्धौ स्त्रीणान्तु पाळीमन्तरपाङ्गतः ।
नैव चापाङ्गयोर्बाह्याव्यापदं स्थुस्ततो ध्रुवाः ॥

स्त्रीणा यदि कर्णो न वर्धते ततोऽन्त-
रपाङ्गतः पाळीं भिन्धात् पुनर्वर्धयेत् । अ-
पाङ्गयोर्बाह्या वृकाटिका ततो नैव पाळीं
भिन्धात् । ततो बाह्यपाळिच्छेदाद्भ्रुवा
क्षिरा व्यापदं स्थु ॥

जिह्वसूचीव्यपाट्टतिगाढत्वादथवा मलैः ।
जाते महति सर्म्भे कृत्तिमाभ्यपनीय तत् ॥

यवैरण्डजटायट्टीमज्जिहाज्यैः प्रलेपयेत् ।
सुरूढं च पुनर्विधयेत् -

जिह्वसूचीव्यपाट्टिना महति सर्म्भे को-
पे जाते आशु - वर्तिमपनीय यवादिभिः प्र-
लेपयेत् । तज्जिह्वसूचीविद्धं लेपेन च सुरू-
ढं पुनर्विधयेत् ॥

— त्वरया तु विवर्धनात् ॥

छिद्येत् पाळी शुद्धस्य शुद्धासां सन्दधीत ताम्
कर्णामयनिपेधोक्तसन्धानविधिना भिपक् ॥

त्वरया विवर्धनात् कदाचित् पाळी
छिद्येत ता छिन्ना पाळीं शुद्धस्य कृतशोध-
नस्य शुद्धासां साधितदुष्टरक्षा सन्दधीत ।
कथमित्याह । कर्णामयनिपेधाध्यायोक्तेन स-
न्धानविधिना भिपक् सन्दधीत ॥

वर्षं स्ववसतेर्वाह कुमारस्य न दर्शयेत् ॥
दीपमातपमग्निं च रूपमन्यथ भासुरम् ॥

वर्षमित्यादि सुबोधम् । दीपादिमपि
न दर्शयेत् ॥

अथैनं जातदशनं क्रमशोऽपनयेत् - स्तनात् ।
पूर्वोक्तं योजयेत् क्षीरमन्नं च लघुवृंहणम् ॥

अथ वर्षानन्तरं जातदशनं बालक-
मश - स्तनात् अपनयेत् । क्षीरं च पूर्वो-
क्तमिदं च पशुमूलशृतं यदुक्तं तद्योजयेदश-
लघु वृंहणं च ॥

कुर्यादपस्तनं स्नेहसक्तान्त्या स्तनलेपनैः ।
बीभत्सैर्यावकासेन कृत्रिमक्षतदशनैः ॥

अथ च प्रयुज्यमानोऽपस्तनं कुर्यात् ।
कैनेत्याह । स्तने स्नेहसक्तान्त्या तथा लेप-
नैर्बीभत्सैस्तथा यावकासेकेनाल्लक्षणमेकेन स्त-
ने रक्तसुद्धिजनयेन पृथिमाणा च मिदूरा
दिकृवाता स्तने क्षताना प्रगतां दर्शनेन च ॥

मियाळमज्जमधुकुमधुलानसितोषणं ।
अनस्तन्यस्य सयोज्यः प्रीणनो मोदकः शिशोः
दीपनो घातकपुष्पादिकरालानसक्तुभिः ।
सग्राही घातकीपुष्पादिकरालानतर्पणैः ॥

अविरादपरतन्यस्य बालस्य प्रियाळ-
मज्जादिभिर्मोदकं प्रीणनं सयोज्यं । तथा
बालविल्वादिभिर्दीपनः । घातकीपुष्पादिभि-
सप्रहणं ॥

सुसुप्ता चेत् प्रचलतामपस्तन्यस्य गच्छति ।
अत्याभिनिद्धितं तस्य विधानं पारिगर्भिकम् ॥

अपस्तन्यस्य च यदि सुसुप्ता प्रचलता
गच्छति ततोऽस्यालमिविधानं पारिगर्भिकं च
हितम् । पारिगर्भिको नाम रोगो बाल-
स्य मातुर्गर्भिण्या स्तन्यं पिबतोऽयपिघनोऽपि
बालामयप्रतिषेधं वक्ष्यते ॥

अभियुक्तः सटाचारो नातिस्थूलो न लोलुप
कुमारधारः कर्तव्यस्तत्रायो बालचित्तवित् ॥
अधार्मिकं दुराचारः स्थूलो विकृतामिनम् ।
करोति लोलुपो बालघसरत्वेन रोगिणम् ॥

अभियुक्त्यादियुक्तं पुमारं पुत्राभ्या-
रं कार्यं । सुषोभम् । न च परमरत्वे-
नादनशीलत्वेन हेतुना रोगिणं बालं करोति ॥

रोगीत्यास्य जयेत् सौम्यधैर्यगौरवपादकैः ।
अन्यत्रात्ययिषामाधेविरेकं सुतरां स्वभेत् ॥

अस्य च बालस्य सर्वान् रोगान् सौ-
म्यैरथ भयर्जैर्जयत्रिपादकवर्जितैः । पुष्पादि-
ष्वपि व्याधिषु विषादकं तस्मिन् परिहरेदित्य-
र्थं । बालस्य विरेकं सुतरां जयेत् । परन्तु
किं सर्वत्र नेत्याह । आत्ययिकान् पुष्पादिव्या-
धेरथत्र । आत्ययिके तु व्याधौ विरेचनं
योऽयमेव । बालस्य च तस्मिन् विरेकं परि-
हरेदित्यर्थं ॥

त्रासयेन्नाविधेयं च त्रस्तं गृह्णन्ति हि ग्रहाः ।
वस्त्रपातात् परस्पर्शात् पालयेत्क्षपनाद्यं तम् ॥

अविधेयं च बालं त्रासयेन्नाविषु सौ-
म्येन विधेयं कुर्यात् । यतश्च बालं स्वप्ना-
दयो ग्रहा गृह्णन्ति । वस्त्रपातादिकाश्च वैद्यो
बालं पालयन् । वस्त्रपातो मुग्धाङ्गिषु वस्त्रं
पठनम् ॥

क्रीडाभूमिं समाकाया निशशस्त्रोपलक्ष्णं ।
वेष्टोपणकणाम्भोभिः सिक्ता निम्बोदकेन वा
जातुषु घोषवच्चित्रमरासं रमणं बृहत् ।
अतीक्ष्णाग्रं गवाश्वदिमद्गल्पमथ वा फलम् ॥

वालस्य क्रीडाभूमिर्निम्नोन्नतरदिता श
स्त्रादिविवर्जिता च कार्या । सुयोधम् ॥

शक्तिमन्त यथावर्षं विद्याम-भापयन्ततः ।
अनुशिष्यात् सदा चैनं धर्माय विनयाय च ।
यथा नोन्द्रियदृष्टाभैर्द्वियते यौवनागमे ।

ततोऽनन्तर विद्यामध्यापयन्त वा-
ल विद्यामध्यापयेत् । एन च वाल धर्मार्थे
विनयार्थं च सदानुशिष्याच्छिष्ययेत् । तथा
शानुशिष्याद्यथा दुष्टैरवेधेयैरिन्द्रियैरेवाश्रयाव-
नागमे न द्वियते न परतन्त्रोचियते ॥

अभ्यङ्गोद्धर्तनस्तानं प्रत्यह च समाचरेत् ।
सहदेवास्थिराकौन्तीकुमुदोत्पलचन्दनं ॥
बृहतीफलतकारीतर्पणकुमुदसैन्धवैः ।
अश्वगन्धारलैरण्डतिलापामार्गतण्डुलैः ॥
सात्मगुता फलैस्तैल साजश्रीर विपाचिाम् ।
रक्षोघ्नः पुष्टिर्दोऽभ्यङ्गत्तद्गुर्दानं च तैः ॥
दोषमाशिकसपुक्तोसिगुणीकृतचिकित्से ।

वालस्य चाभ्यङ्गादिक प्रत्यह समाच-
रेत् । सहदेवादिभिरनाश्रीरयुक्त तैल पा-
चित रक्षोघ्नत्वादिसुगोऽभ्यङ्गो भवति । स-
हदेवा फला । शिरा मालपर्णी । कौन्ती
दूरेणुका । बृहत्या फल तयोक्तम् । तै
सहदेवादिभिरुद्धर्तन तद्गदिति रक्षोघ्न पुष्टि-
क्ष । विन्धुतै महैवादिभिरुद्धर्तनमित्याह ।
दोषमाशिकसपुक्तोसिगुणीकृतचिकित्से । ईषत्
सुष्टाना ययाना चूर्णं चिकित्सेम् ॥

मूर्वाभूलद्विरजनीयवैश्वोद्धर्तनं हितम् ।
कुलत्पचूर्णमेकं वा वाजिगन्धारजोऽपि वा ॥
ज्ञाने सर्वोपपीकल्को जीवनीयाम्बु चेष्यते ।

मूर्वादिभिर्द्वितीयमुद्धर्तनम् । अथवैक
केवलमेव कुलत्पचूर्णमुद्धर्तनम् । वाजिगन्धा-
या अश्वगन्धाया रजशूर्णं वा केवलम् । मा-
लस्य च ज्ञाने प्रसिद्धाना सर्वोपधीना कल्क
इष्यते जीवनीयशुत जल च ॥

आरग्यत्रादिनिर्वृद्धे शृतं शीतवसन्तयोः ।
वत्सकादिप्रतीवापं कुमारं प्राशयेत् घृतम् ॥

शीतवसन्तयोश्चारग्वयादिगणकाधे व-
त्सकादिप्रतीवाप घृतं शृतं प्राशयेत् ॥

ग्रीष्मे वातानपम्प्रेदैर्वालः क्लाम्पत्यतो हिमम् ।
प्रातरेव पिरेद्दुग्धं जीवनीयगणे, शृतम् ।
सिताघृतान्ज्यान्सवतूक्ष लिङ्गान्स्त्वेन पीतरुम् ।

ग्रीष्मे च वातादिभिर्वालो यत ह्या-
भ्यस्यतो जीवनीयगणे शृतं दुग्धं प्रातरेव पि-
चेत् । सितया घृतेन चाढ्यं न सक्तून् लि-
ङ्गत् । पीतरु न त्वेव पिचेदिति मयध्य-
ते । पीतको मन्थः ॥

नाल्यम्बुपायीलिङ्गाद्वा घृतमाऽभ्यो घृतं शृतम्
कासोर्द्धि, शर्करामेदातुकायण्य, दहीरिक्तं ॥
कुटञ्जरेण मूर्धानं लिम्पेदन्पैथ शीतकैः ।

अथवा ग्रीष्मे यो घृतसात्म्यो वालः
सोत्यम्बुपानं परिहरन् काकोऽयादिभिर्जीवका-

नै शृत घृत लिङ्घात् । बालस्य च मूर्धा-
न प्रथम कुटजदेन पूवेन लिम्पेत् । अन्यैश्च
शीतलैश्चन्द्रनादिभिः ॥

रास्त्रासरत्नवर्षाभृद्दिग्गुसन्धवदारभिः ।
सपिबिदार्यादिजले माधित लेहयेच्छुम् ॥

विद्यार्यादिभिः कथे रास्त्रादिभिर्घृतं सा-
धितं शिशुं लेहयेत् । सरत्न परिहारयम् ।
वर्षाभू पुनर्नवा ।

प्रपौण्डरीन मधुसूक्ष्मपण्यां दूरालभा ।
मिषात्तमज्जाप्राकोलीविदारोन्मूफलामृता ॥
द्राक्षाजम्बूकी दुग्धिका क्षीरशुक्ला हयाहया ।
शुद्धीमधुककुसुममेदार्भकर्जाविकम् ॥
एभिः क्षीरघृतं सिद्धं लिङ्घात् बालो घनात्यये ।

क्षीरोद्भूतं घृतं प्रपौण्डरीनादिभिः सि-
द्धं घनात्यये शरीरं बालो लिङ्घात् । दुग्धिका
क्षीरिका । क्षीरशुक्ला क्षीरिकाकोली । हया
हया अश्वगन्धा ॥

ब्राह्मीसिद्धार्थकवचाशारिवाकुष्ठसैन्धवैः ॥
सकण, साधितं पीतं वाज्जोधास्मृत्तिकृतं घृतम् ।
आयुष्य पाप्मरक्षोद्भूतं भृत्तोन्मादनिवर्हणम् ।

ब्राह्म्यादिभिः कणान्तैः साधितं घृतं
पीतं बालस्य वागादिकृतं । भवत्यायुष्यादि-
गुणं च ॥

त्रिफला लक्ष्मणानन्ता समद्रा शारिवा वचा
ब्राह्मी पाठा द्विदृहती द्विस्थिरा द्विपुनर्नवम् ॥

सहदेवा रवेर्देवो पयस्या गिरिकर्णिका ।
तोयकुम्भे पचेदेतत् पलांश पादत्रोपितम् ॥
तेन कौन्तीवचाकुष्ठकृष्णासर्पसैन्धवैः ।
नीर्यसत्सुखवत्साया, सयुक्तं पयसा च गोः ॥
पुष्ययोगे घृतप्रस्थं सहेमसत्सु शृतम् ।
पानाभ्यञ्जन्ततो मेवास्मृत्यापु पुष्टिपुद्गिदम् ॥
रक्षोद्भूतं च विपन्नं च सारस्वतमिदं घृतम् ।

त्रिफलादीनां गिरिकर्णिकातानां पला-
शानां जलकुम्भे पादत्रोपिते कथं कौन्त्यादि-
भिः सह घृतं नीरुक्तादिगुणयुक्तायां गो-
पयसा सह पुष्ययोगे प्रमथसमितं घृतं पचेत् ।
सहेमशकलतनुभिः सुवर्णरत्नैः सह । तत्
घृतं पानादिनां मेधादिद् रोगोन्नादिगुणं च ।
तथा घृतं नाम्ना सारस्वतम् । लक्ष्मणा पुत्र-
जननी । अमना दूर्वा । रवेवत्यादिन्यवली ।
पयस्या क्षीरिका । कुम्भं द्वादशाधिकपञ्च-
शतपलानि ॥

लीढं वा सघृतक्षौद्रं वचाहेमरजोऽल्पशः ।
सवत्सरं परं मेध्यं रक्षोत्रं वाग्निवर्धनम् ॥

वचा हेमरजसमघृतक्षौद्रं सवत्सरं
लीढं परं मेध्यादिगुणम् । हेमसुवर्णम् ॥

वयस्या पिप्पली कुष्ठं हरिद्रा शारिवा वचा ।
मांसी कैटयमिलितचूर्णं ब्राह्मीरजसमम् ॥
लीद्वाज्येन शिशुवर्षं भवत्यपलितोऽन्यथः ।
बलवान् श्रुतसम्पन्नः शतायुः स्थिरयौवनः ॥
मातः प्रातरिमं लेहं धात्री चास्यावलेहयेत् ।

वयस्थादीना चूर्णे ब्राह्मीचूर्णेन सममा-
च्येन वर्षे लीढवा शिशुरपलितत्वादिगुणो भ-
वति । इमं च वयस्थादिकमस्य बालस्य पा-
त्रमपि वैद्योऽपलेहयेत् ॥

ब्राह्मीनयोजयेद्दूर्वा मूर्वा ब्रह्मसुवर्चलाम् ।
लक्ष्मणां श्वेततक्कारीमव्यण्डां गौरसर्पपाम् ॥
सहस्रवीर्यां फलिनीं पक्व च बृहतीफलम् ।
रोहिषं चेत्यमीमाशां पृथग्द्वादश कीर्तिता ॥
महताप्युपयोक्तव्या नरेण नियतात्मना ।

ब्राह्मीवद्दूर्वादीनिपि पृथग्योजयेत् ।
ब्राह्मीवदित्यनेनैतत् प्रदर्शितम् । यद्वयस्थादी-
ना चूर्णे तत् ब्राह्मीपरिहारेण दूर्वादीनाम-
न्यतमस्य चूर्णेन युक्तं लेह्यमिति । तद्वार्य-
मिन्द्रयाख्या । (नि) अव्यण्डेशुरफस्तैलफण्ट-
कः कोकिलाक्षक । लक्ष्मणा पुत्रजननी र-
कत्रन्धुनठदा तथा । सहस्रवीर्यां शतावरी ।
फलिनी प्रियङ्गुका । रोहिषं भूतिकम् ।
एते ब्राह्मीमाशन सह दूर्वादिभिः पृथग्द्वाद-
श प्राशा । एते च केवल बालेन न वाच-
न्महतापि नरेणोपयोक्तव्याः नियतात्मना नि-
यतेन्द्रियेण ॥

नित्यं मृद्भक्षणाद्रक्षेत्तया स्युर्नियतं भदाः ॥
पाण्डुरवश्वयधुश्वासकासातीसारजन्तवः ।
छर्दिमूर्छामिसदनस्तन्यद्वेषाद्गन्धमा ॥

पालं च मृद्भक्षणान्नित्यं रक्षेत् । तथा
हि मृदा नियतमवश्यं भदा स्युः । के त
इत्याह पाण्डुत्वैयादि । जन्तवः किमय ॥

भक्षयेदन्तपचनं नास्थिरद्विजन्धनः ।
तस्य तत्पट्टनात् रुद्धः कुर्यादन्तामयान्मरुत् ॥

स च बालो यात्रस्थिरद्विजन्धनो न
मन्त्रपरावदन्तपचनं न भक्षयेत् । सुबाधम् ।
तस्येत्यस्थिरद्विजन्धनस्य । तत्पट्टनात् रुद्धो
वायुदन्तामयान् कुर्यात् ॥

अध्यायोक्तानां विधीनां प्रयोजनमाचि-
द्यासुरिदमाह ॥

शूरैरायुधिभिर्गुप्तमधृष्यं नगरं परैः ॥
यथा शिशोर्वपुस्तद्वययोक्तैर्विधिभिर्ग्रहैः ।

इत्युत्तरे बालोपचरणीयो नाम
प्रथमोऽध्यायः ॥

शूरैरित्यादि । शूरैरायुधपाणिभिर्गुप्त-
नगरं यथा परैः, शत्रुभिरधृष्यं घर्षयितुमशक्यं
तथा यथोक्तैर्विधिभिर्गुप्तं रक्षितं ग्रहैः म्कन्दा-
दिभिरधृष्यमिति ॥

इतीन्द्रविरचितायामष्टाङ्गसग्रहव्याख्यायां
उत्तरे प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

पूर्वोऽध्याये रोगोत्पत्तिरक्षायै बालस्यो-
पचारमुक्त्वा इदानीमरक्षणजातानामयास्तदि-
किंसा च प्रदर्शयितुमध्याय आरभ्यते ॥

अथातो बालामयप्रतिषेध नामाध्या
य व्याख्यास्याम । इति हस्माहुरात्रेया-
दयो महर्षय ॥

अथेत्यादि पूर्ववत् । बालानामामयस्य
प्रतिषेधश्चिकित्सा मोस्मिन्नुच्यते इति बालाम
यप्रतिषेध ॥

त्रिविधो हि बालः प्रागुक्तस्तत्र क्षी
रपस्य क्षीरमदुष्ट प्रयुञ्जीत । अन्नादस्य
हितमन्नम् । उभयवृत्तेरुभयम् ॥

प्राक् बालोपचरणीयेऽध्याये त्रिविधः
क्षीरानोभयवृत्तिस्त्वेन बाल उक्तः । सुबोधम् ।
दुष्ट क्षीर वक्ष्यमाणलक्षण भगति । अहित
मन्न सूत्रे प्रदर्शित क्षीर दुष्टमित्यत्र हेतु ॥

क्षीर हि य मोक्षैर्दोषरूपेनैराहारवि
हारैर्धान्या व्यापन्न त्रिविधमयोदयाय वा-
लस्य प्ररूपते ॥

क्षीर धान्या व्यापन्न तदुपयोगिनो वा
लस्य द्वित्रिधानामामयानामुदयाय रूपते ।
केन व्यापन्नमित्याह । यथोक्तै सूत्रे प्रदर्शि
तेराहारैर्विहारैश्च ॥

तत्र श्यावाकृष्णवर्णं तिक्रूरुपायानुस
विशद रूक्षमलक्षणात् फनिलमवृत्तिकार
माभ्मानमूर्त्रवर्चोविन्धकृत् कर्शनमप्यु वि
सर्पति विच्छिन्नं च प्लवते वातदुष्टम् ॥

तत्र वातदुष्ट श्यावादिलक्षणम् । ति-

ककषायावनुरसौ यस्य तत् अनुरसकथन मा-
धुर्यस्य प्रधानस्निग्धत्वात् । अलक्ष्यगन्धम-
व्यक्तगन्धम् । अप्यु विसर्पति व्य प्रोति ।
अप्यु च विच्छिन्नं सन् प्लवते ॥

कृष्णनीलताम्रावभास तिक्राम्लकदु-
फानुरस कुणपरुधिरगन्धि भृशोष्णमप्यु पी-
तराजिमद्विदाहकर च पित्तदुष्टम् ॥

कृष्णादिलक्षण पित्तदुष्टम् । कुणप
क्षिन्नम् ॥

अत्यर्थशुक्रमधुर लवणानुरस घृतै
लयसामञ्जगन्धि पिच्छिल बहल तन्तुमत्
गुरु सलिलेऽवसीदति निद्राबहुल च श्ले-
ष्मदुष्टम् ॥

अत्यर्थशुष्कादिलक्षण श्लेष्मदुष्टम् । ब-
हल घनम् । निदानबहुलमुपयोगिन ॥

तदुपपुज्यमान यथास्वलिङ्गान् व्या
धीनभिनिर्वर्तयति ॥

तदिति वातादिदुष्ट क्षीर यथास्वलि-
ङ्गान् व्याधीनुपजनयति । लिङ्ग लक्षणम् ।
वातेन दुष्ट क्षीर वातलिङ्गान् व्याधीनभिव
र्धयति । पित्तदुष्ट पित्तलिङ्गानेव कफेऽपीति
यथास्वशब्दार्थः ॥

स य प्रदेशमभीक्ष्ण स्पृशति स्पर्श
च न क्षमते तत्र रुजमुपलक्षयेत् ॥

स इति बालः य शरीरप्रदेशमभीक्ष्ण
पीन पुन्येन स्पृशति अन्यस्पर्शनं च न क्षमते
न सहते तत्रास्य रुज भिषगुपलक्षयेत् ॥

निमीलिताक्षतया मूर्ध्नि रुजम् । जि
होष्ठदशश्वासमुष्टिवन्धोर्ध्वेक्षणहृदये । विण्मू
त्रच्छर्द्याधमानान्त्रकूजनस्तनदशवेष्टनपृष्टविन -
यनजठरोन्नयनेर्जठरे । मृतसद्रतृणमूर्च्छोत्ता -
सर्दिग्बीक्षणखलीहस्तपादस्तम्भकुञ्जीभवन -
केशलुश्रनैर्वस्तौ गुह्ये च सर्वत्र च स्वभा
वातिरिक्तरोदनेन मुखविकूपनेन च ॥

निमीलिताक्षतयास्य बालस्य मूर्ध्नि शि
रासि रुजमुपलक्षयेत् । जिह्वादशादिभिरूर्ध्व -
निरीक्षणान्तर्हृदये रुजमुपलक्षयेत् । दशो
दशनम् । विण्मूलसद्गादिभिर्जठरे । स्तने
दशन स्तनदश । वेष्टनमङ्गमोटनिका । मू -
त्रसद्गादिभिर्वस्तौ गुह्ये च रुजमुपलक्षयेत् ।
स्वभावादतिरिक्तरोदनादि सर्वस्मिन् प्रदेशे रु
जाया सामान्यलक्षणम् ॥

अथ यथामय यथादोष च धान्या
शमनशोधनानि प्रयुञ्जीत ॥

अथेलादिना चिकित्सा । बालामय -
प्रतिषेधेषु धान्या शमनानि शोधनानि च य -
थोपयोग युञ्जीत । यथारोगमिति रोम रो
गस्वभावातिक्रमेण । यथादोषमिति तडेनु -
वाताघनतिक्रमेण ॥

तत्र वातदूषिते स्तन्ये देवदारुसर -
लकटुरोहिणीवचाकुष्ठपाठाभार्द्रांमागधिकारु -
क्षिकाळीचित्रकाजपोदशुण्ठीमरीचाना काथ
दशमूलकाथ वा त्रिरात्र पापयित्वा वात
स्याधिविहितानां सर्पिषामन्यतमं निगदम -

दिरानुपान दद्याद्वातहरद्रव्यसिद्ध वा । तत -
स्त्रिगधां मृदु विरेच्य वस्तिर्कर्मणोपचरेत् ।
वातघ्नैश्चाभ्यङ्गलेदोपदेहोन्मर्दनैः । सरळ -
रास्त्राजमोदादेवदारुचूर्णं सर्पिषा बालमवन्ते -
हयेत् । एवविधैरेव च विपक सशर्कर
सर्पि ॥

तत्रेति निर्धारणे । वातदूषिते स्तन्ये धान्या
देवदारुविकाथ दशमूलकाथ वा त्रिरात्र पा -
ययेत् । ततोऽनन्तर वातव्याधिविहिताना स -
र्पिषामन्यतम शोधनादिगोक्तवातहरद्रव्यसिद्ध
वा सर्पिर्मदिरानुपान दद्यात् । निगदनिर्दोषम् ।
एव त्रिगधा धान्यां मृदु विरेच्य वस्तिर्कर्मणा
यथाप्राप्तोपाचरेत् । वातघ्नद्रव्यकृतत्वाच्च वा -
तघ्नैरभ्यङ्गादिभिरुपाचरेत् । तत्र च वात -
दूषिते सरळादिचूर्णं सर्पिषा वैशो बालमव -
लेहयेत् । एवविधै एक सिद्ध सर्पि स -
शर्करम् ॥

अपि च । तिक्तानुरस स्तन्य मु
लमापपलाशाभ्यां काकोळीयुगलेन च शो
धयेत् । प्रियङ्गुधातकीपुष्पपद्मकटुदेवदारु -
क्षौट्टैर्वा । कपायानुरस हिङ्गुसैन्धवता
घृतेन । फेनिल विच्छिन्न प्रवृत्तमान च
विल्वामिमन्यशृतेन पयसा हविषा च । सु -
प्यपर्णा काकोळीवृहत्पल्लवगुजफलैर्वा ॥

अपि चेति समुच्चये । तिक्तानुरस श -
न्य मुद्गादिभिः प्रियङ्गुवादिभिर्वा शोधयेत् ।
कपायानुरस तु हिङ्गुसैन्धवयुक्तेन घृतेन शोध -
येत् । फेनिल विच्छिन्न प्रवृत्तमान च विल्वादिभ्य -

तेन पयसा हृदिषा च शोधयेत् । उभयमप्युभयेन । सूष्यपर्णादिभिर्बैतदुभय शोधयेत् । इति वातदुष्टे ॥

पित्तेऽमृतापटोलपत्रशारिराशुताररी - निम्बचन्दनकाथ धात्री बालश्च पिबेत् । त्रिफलाभूनिम्बरुद्रकागुस्ताकाथ वा । जीवकपथकद्रिकाकोलीमधुकफटफलककटशृङ्गीकाथ वा । सक्षौद्र पटोलादि पत्रकादि वा । शारिवादि न्यग्रोधोधादि वा । एभिरेव च द्रव्यै सर्षोपि पित्तघ्नानि च विरेचनानि शीताश्राभ्यङ्गमदेहसेकान् कुर्यात् ॥

पित्ते पित्तदुष्टे स्तन्ये अमृतादीना काथ धात्री पित्तं बालश्च । त्रिफलादिकाथ वा तौ पिबेताम् । जीवकादिकाथ वा । पटोलाद्यन्यतमकाथ सक्षौद्र तौ पिबेताम् । एभिरेव च यथायोगं पृथक्काथो कैद्वयै सर्षोपि कुर्यात् । कल्पोक्तानि पित्तहन्तानि विरेचनानि च । शीताश्राभ्यङ्गादीश्च ॥

अपि च । ताम्रावभास पयो हृदयमुद्वेष्टयति । तस्मिन्पद्गुमुस्ताशाररलोद्भिः शोधयेत् । अम्लानुरसमम्लपित्तकरम् । तत् द्राक्षामगुरुपयस्याश्रीपर्णाभि । कटुकानुरस छत्रवीसारकासश्वासकरम् । तत् काकोलीविदारिभ्यां मधुपर्णा च । शृशोष्णमाामदाहज्वरकर विरेचन च तच्चन्दनोत्पलकमलै ॥

अपि चति समुचये । ताम्रावभासगु-

ण स्तन्य बालस्य हृदयोद्वेष्टन करोति । तत् क्षीर म्रियद्गवादिभिर्निर्दोषं कुर्यात् । अम्लानुरस स्तन्यं बालस्याम्लपित्तकर भवति । तत् क्षीर द्राक्षादिभिः शोधयेत् । कटुकानुरस स्तन्यं छत्रादिपर भवति । तत् क्षीर काकोलीविदारिभ्यां शोधयेन्मधुपर्णा च । मधुपर्णा जीवन्ती । शृशोष्ण स्तन्यं बालस्यानामादिपर भवति । तस्त्वन्य चन्दनादिभिः शोधयेत् । अनामो नाम रोगो रक्तकफोद्भवो वक्ष्यते । इति पित्तदुष्टे ॥

कफे तु सैन्धवपिप्पलीयुक्त सर्षिर्वाल पाययेत् । सैन्धवमधुरुससृष्ट वा मदनपुष्पकल्केन च सक्षौद्रेण स्तन बालस्य चोष्ठमालिम्पेत् । तेन सुखं वमति । धात्री तु तीक्ष्णैर्वामयेत् । तत् कृतससर्जना पञ्चमूलघनवचातिविपाकाथ पाययेत् । तगरसुरदारसुरेन्द्रयमपृथ्वीकावृथिकाळीकाथ वा । आरग्वधादि मुस्तादि वा । रूक्षोष्णाथ नस्यधूमगण्डूपमदेहपरिपेकान् शीलयेत् । अनिरुद्ध चानपानं योजयेत् ॥

कफे कफदुष्टे स्तन्ये पुन सैन्धवपिप्पलीभ्यां युक्त सर्षिर्वाल पाययेत् । सैन्धवादेिससृष्ट वा वमनायेत्यर्थात् गम्यते । मदनपुष्पाणां च कल्केन क्षौद्रयुक्तेन धात्र्या स्तनो बालस्य चोष्ठावाल्लिम्पेत् । तेन ह्याल्पनेन गालं सुखं वमति । धात्री तु तीक्ष्णैर्यथायोग्यं वमनैर्वामयेत् । ततो वमने कृतससर्जना विहितपेयादिक्रमा धात्री प-

अमूलादिकाथ तगरादिकाथ वा पाययेत् ।
इन्द्रयव एव सुरेन्द्रयव । पृथ्वीका द्विद्गु-
पाक्षिका । मुस्तादिगणमारग्वधादिगण वा
पाययेत् । प्रकरणात् कथयितम् । रूक्षो-
ष्णद्रव्यै कृतत्वादूष्णान् नस्यादीन् शीलयेत् ।
अन्नपान चाविरुद्ध योजयेदर्थाच्छ्लेभणीति ॥

अपि च । लघणानुरस विसर्पको
ठकण्डूकरम् । तत् पिचुमन्दपटोलीक्षीरी-
वृक्षैः शोधयेत् । तन्तुमदौर्वल्यश्वासकास
करम् । तत् पिप्पलीनागरचूर्णेन समधु
घृतेन गुरु सदानात्मक प्रतिश्यायासिद्ध्या-
णकक्षीरालसकरम् । तत् पाठान्योपक-
ल्केन पञ्चकोलचूर्णेन वा क्षौद्रघृताप्लुतेन ।
दोषोपक्रमणीय चक्षेत् ॥

अपि चेति समुच्चये । लघणानुरस
स्तन्य बालस्य विसर्पादिकर भवति । पौ-
ठाः सोत्सेधाति रक्तमण्डलानि । तत् क्षीर
पिचुमन्दादिभिः शोधयेत् । पिचुमन्दो नि-
म्ब । तन्तुमक्षीर दौर्वल्यादिकर भवति ।
तत् क्षीर पिप्पलीनागरचूर्णेन समधुघृताभ्या
युक्तेन शोधयेत् । गुरु तु क्षीर सदानात्म-
क सादकरस्वभाव प्रतिश्यायादिकर च सि-
न्धुपाणक नासास्त्राव । क्षीरालसक वक्ष्य-
माणलक्षणम् । तत् गुरु क्षीरं पाठादिक
स्केन शोधयेत् । पञ्चकोलस्य चूर्णेन वा
क्षौद्रघृताप्लुतेन । इति कफदुष्टे । एषु च
वातादिदुष्टेषु स्तन्येषु दोषोपक्रमणीय चक्षेत् ।

तदुक्तेन प्रकारेण सयोजनादिना पृथक् सं-
सृष्टानां च दोषाणां चिकित्सा भवतीत्यर्थः ॥

यदा पुनर्धात्री सन्निपातप्रकोपना-
न्यासेवेत तदास्वास्त्रयो मला युगपद्रक्षोऽग्नि
प्रपन्नाः क्षीरवहा रसायनी समनुसृत्य स-
कीर्णलिङ्ग स्तन्यमावहन्ति । तत्रेदविज्ञानात्
सततमप्रत्यवेक्षणान् प्रमादाद्वा मातु कुमार-
पिबति ततः स तेन सलिलोपममच्छ वि-
च्छिन्नमाम दुर्गन्धि नानार्णरेदन फेनि-
लमतिसार्यते । पतिश्वेतमूत्रताविष्टम्भत्-
ष्णाज्जरच्छर्दिविजृम्भिकाशुष्कोत्तगाराशुचि-
भ्रमाङ्गभङ्गविक्षेपरूजनघ्राणासिमुखपाकदृष्ट्यु-
पपुत्रस्वरसादादयश्चास्य प्रादुर्भवन्ति । त
क्षीरान्सकरमत्यय चाचक्षते ॥

यदा तु धात्री सन्निपातप्रकोपनान्या-
हारादीन्यासेवेत तदास्या धात्र्या युगपत्प्रयो
सला वातपित्तस्त्रेणमाणो वक्ष उरं ऽभिप्रपन्ना
प्राप्ता क्षीरवहा रसायनी समन्तात्पुसृत्य
सङ्कीर्णलिङ्ग मिश्रित्तिदोषरक्षणयुक्त स्तन्यमाव-
हन्ति कुर्वन्ति । तत क्षीरमविज्ञानाद्द्वैतस्या-
प्रत्यवेक्षणान्मातुर्वा प्रमादाद्बहेलापरस्वाद्यन्ति
कुमार पिबति ततः स तेन सन्निपातक्षीरेण
पीतेन सलिलोपमत्वादियुक्त मलमतिसार्यते ।
बालस्य पतिश्वेतमूत्रतादयश्च सन्निपातरोगा-
प्रादुर्भवन्ति । अस्येति कुमारस्य तमेवलक्ष-
ण रोगविज्ञेय क्षीरालसकमिति नाम्नात्यय-
मिति चाचार्या आचक्षते ॥

तत्र धात्री बाल च पूर्वमेवाशु वा
मयेत् । त्रिदिवससर्गयोश्च मुस्तापाठातिवि-
पाकुष्ठकटुकानां काथ पानाय दद्यात् ।
रास्त्राजमोटाप्रियङ्गुभट्टारूपा या । पा-
ठातेजोवतीपुनर्नरवृश्चिकार्जनीना वा । भूनि-
म्बापृतामृदङ्गफल्शारिवाणां वा । वचाह-
रिद्रादिगणयोरा । पाठादिमहाकृपायस्य
वा । जम्बाघ्नतिन्दुककपित्थपत्राणां वा ।
विल्वभङ्गस्य वा । अनुग्रह च यथाव्या-
धि प्रतिकुर्वीत ॥

तत्र पूर्वमेव प्रथममेवाशु धात्री बाल
च चामयेत् । त्रिदिवससर्गयोश्च नृनपेयादि
क्रमयोर्धात्रीवालयोर्दोषोपापेक्षया मुस्तापिकाथ
वा रास्त्रादिककाथ वा पाठादिकाथ वा भू-
निम्बादिकाथ वा, वचाहरेद्रादिगणकाथ वा,
पाठादिमहाकृपायकाथ वा, जम्बादिकाथ वा,
विल्वभङ्गस्य वा काथ पानाय दद्यात् । अनु-
ग्रहे त्वनितृन्तौ क्षीरालसकस्य यथाव्याधुत्क
ष्टव्याधनतिक्रमेण यथास्व प्रतीकारं कुर्यात् ।

दन्तोद्भेदश्च सर्वरोगायतनम् । विशेषे-
पेण तु तन्मूला ज्वरशिरोभितापतृष्णाभ्र-
माभिभ्यन्दकुक्षूणकपोत्थकीवमधुकासश्वासा-
तीसारविसर्पा ॥

रोगचिकित्साप्रसङ्गेनोच्यते । दन्ता-
नामुद्भेदो बालस्य सर्वरोगाणामायतनं कार-
णम् । ज्वराद्यस्तु विशेषेण तन्मूला दन्तो-
द्भेदहेतुका । शिरोभिताप शिरोरोगेषु च

क्षयमाणलक्षण । अभिध्यन्दो नाम रात्रीभि-
रोगः । कुक्षूणकपोत्थकी च त्मरोगेषु वक्ष्येते ॥

स दीर्घायुषोऽष्टमान्मासात् परतो वा
प्रवर्तत । इतरेषां तु चतुर्यान् । तेष-
तिबाल्ये दन्तोत्पादोदनयातिपीडिता न स-
म्यक् सम्पूर्णधातुपला भवन्ति ॥

स दन्तोद्भेदो दीर्घायुषो बालस्य येन
बहुकाल जीवितस्य तस्य जन्मोष्टमान्मा-
सात् परतो वा यथादैर्घ्यं तत्रमादिषु प्रव-
र्तते । इतरेषां तु दूष्यायुषा बालानां पनु-
र्यान्मासात् प्रवर्तते छत्त्यायुषोऽतिबाल्ये द-
न्तोत्पादवदनयातिपीडिता सन्त मम्यक् स-
म्पूर्णधातुपला न भवन्ति ॥

तत्रास्थिमज्जनौ दन्तोत्पत्तिहेतु ।
तदा च तयारसम्पूर्णवैर्यत्वात् पुन का-
लान्तरेण दन्तानां पतनमापूर्यमाणधातुत्वा-
च्च पुनरुत्थानमत एव च शृद्धानां न पुन-
र्दन्तोत्पत्ति ॥

तत्रैव मित इदं विज्ञेयम् । अस्थि-
मज्जोर्धात्वोर्दन्तोत्पत्तिहेतुत्वम् । तदा पाठि-
बाल्ये तयोरस्थिमज्जोरसम्पूर्णवैर्यत्वान् पुन-
कालान्तरेण तानां पतनं भवति । पत्ति-
तेषु च प्रथमदन्तेषु पुनरापूर्वमाणधातुत्वाद्य-
थावीर्यं दन्तानामभिनवानामुत्थानम् । अत-
एवास्थिमज्जपरिपूर्णत्वाद्देतोर्दन्तानां दन्तोत्पत्ति-
र्न भवति । तेषां हि यतो धातुसम्पूर्णत्व
भवतीत्यर्थं ॥

बलानिपतितानां तु सहसा तदधि-
 घानगतधातुधीजभ्रशात् सन्ततिष्पुच्छेदां-
 णितातिप्रट्याभिघाताच्च निस्मारितत्वान् ।
 सिराणां पुनरनुत्पादः एतेन रोगन्युता अपि
 प्रायशो व्याग्याताः ॥

बलाद्यत्नेन उभिघातादिना निपतिताना
 इन्ताना पुनरुत्पादो न भवति । कुत इ-
 त्याद् महत्सेत्यादि । तदधिघाने दन्ताधिघाने
 गतो यो द तपोपको धातुस्तद्वै धीज तस्य
 सहसा झटिति भ्रणाभ्रशात् । तथाविच्छि-
 त्तप्रवाहेण या दन्तपोषिका धातुयद्वासन्तनि-
 स्साम्ना अप्युच्छेदाभ्रशात् तथा तत्पाने स
 वेसन्तपंकस्य शोणितस्थातिप्रट्या हेतुभूतया
 अभिघाताच्च यत् सिराणा निस्मारितत्वं तत्
 इति हेतवो यन्नपतिताना इन्ताना सहसा
 धातुधीजभ्रशे । तथैव यतो रोगन्युताना
 युक्तिरतस्तत्रापि पुनरुत्पत्तिस्तन्ततिष्पुच्छेदादिक
 च सर्वं पूर्ववद्वान्यम् । प्रायोमहण स्वल्पेन
 प्रकारेण न्युताना पुनरुत्पत्तिप्रदर्शनार्थम् ॥

तौ तु धातू कालक्रमेण पच्यमानौ
 यदा दन्ताशयमनुपपद्येते तदास्य किञ्चिदु-
 त्सेधेनोर्वाधोदन्तमांससङ्घट्टनादङ्गहर्षो जा-
 यते । तद्गतेन च श्लेष्मणा कण्डूस्तया
 चूचुक दृश्यते । यद्यदालभते तत्तद्वास्प-
 मानयति । मारुतश्चास्य दन्तमूलेषु मू-
 छेति । ततः स कफानुविद्धोऽस्थिमज्जस्थि-
 त सर्वतो विसरन् सह पित्तेन धातून्
 मलाश्च दूपयन् विविधान्यथोदितानुपद्रवा-
 नभिनिर्वर्तयति ॥

तावित्यादिना बालस्य दन्तजन्मनि क्र-
 म उच्यते । तावसिमज्जानां धातू कालक्रमे-
 ण पच्यमानौ यदा दन्ताशयमनुपपद्येते तदा
 बालस्य तद्गुत्को दन्तमांसजो यः कश्चिदुत्से-
 धो भवति । तेतोस्सेधेनोर्वाध उभयोर्दन्तमा-
 संयोरेवत्र स्पर्शेन सङ्घट्टनेनाङ्गहर्षो जायते ।
 तेन घातितं इव बालो लक्ष्यते । तद्गतेन च
 दन्तमांसगतेन श्लेष्मणा तत्र कण्डूजायते ।
 तथा च दन्तमांसकण्डूना बालो धातूना म-
 नचूचुक दृश्यते । यद्य किञ्चिदालभते बाल-
 स्तदास्य सुखदुःखमानयति । तदास्य बा-
 लस्य दन्तमूलेषु मारुतोऽन्तर्वायुर्मूर्च्छति समु-
 पद्रायवान् भवति । ततो हेतो म मारुतः
 कफेनानुविद्धोऽस्थिमज्जोरास्थितः पित्तेन सह
 सर्वतः प्ररीरे विसरन् परिभ्रमन् धातून् र-
 सादीन् मलाश्च दूपयन् विविधान्यथोदितानुपद्रवान्
 यथोदितान् उपरादिकानुपद्रवानभिनिर्वर्तयति ॥

यदा पुनर्दन्तमासाश्रयी केवलो वि-
 कृत प्रयत्नोऽनिल सपित्तो वास्थिमज्जानौ
 शोषयति तदा द्विजानामसम्भ्रम एवेति ।
 भवन्ति चात्र ॥

यदा पुनर्दन्तमासाश्रयो वायु केरल
 एव वा पित्तयुक्तो वास्थिमज्जानौ शोषयति
 तदा बालस्य द्विजानां दन्तानामसम्भ्र-
 म एव भवति । गतानुगतिका । "इनुमू-
 लगतो वायुर्दन्तदेशान् विशोषयेत् । यदाशि-
 शोः प्रकृषितो नोत्तिष्ठन्ति ततो द्विजाः ॥
 रुक्षांशिनो वातिकस्य चालयन्तिलः सिरा ।"

हवाश्रया प्रमुसस्य द ते दन्द क्रमेण्यत ॥
इति सुधुनः ॥

पृष्ठभङ्गे विडालाना र्हिणा च शिखोद्गमे ।
दन्तोद्भेदे च बालानां न हि किञ्चिन्न दूयते ॥

विडालादीना पृष्ठभङ्गादिना न हि कि
ञ्चिन्न दूयते सर्वमुपतप्यत इत्यर्थ ॥

यथादाय यथारोग यथोद्रेक यथाबलम् ।
विभज्य देशकालादींस्तत्र योज्य भिपगितम्

तत्र साधन्येन व्याधिषु यथादोष दो-
षस्वरूपानतिक्रमेण । यथारोगमिति रोगस्व-
रूपानतिक्रमेण । यथोद्रेकमिति दोषादीनामु-
द्रेकमनतिक्रमम् । देशादींश्च विभज्य विक-
ल्प भिपगितं चिकित्सितं योज्यम् ॥

त एव दोषादप्याश्रयज्वराया व्याधयश्च यत् ।
अतस्तत्रैवभेषज्य मात्रा तस्य कनीयसी ॥
सौकुमार्या स्थकायत्वात् सर्वांशानुपसेवनात्

यद्यस्मात् य एव पुंसो शेषा वाता
दयस्त एव बालस्य । य एव च सम्प्राप्ति
विशिष्टा ज्वरादयस्त एव यत् बालस्यान् पू-
र्वोक्तेभ्य सर्व भेषजम् । केवलमस्य बालस्य
मात्रा औषधस्य कनीयसी । कनीयस्या हेतुः
सौकुमार्यादि । सकुमारोऽल्पशरीर सर्वो-
न्नामुक् च महती सव्यमा च मात्रा सोढुम-
शक्तो भवति ॥

स्निग्धा एव सदा बाला घृतशरीरनिषेवणात् ।

सप्रस्थान वमन तस्मात् पाययेन्मतिमान्मृदु ॥

सर्वेषु रोगेषु मतिमां भिषद् मृदु व-
मः सद्यो रोगोद्भवसमनन्तर बाल पाययेत् ।
यतो बालाः सर्वैश्च घृतशरीरनिषेवणात् स्निग्धा
भवन्ति । अतस्मान् वमन पाययेत् ॥

वस्तिताभ्ये विरेकेण मर्शन प्रतिमर्शनम् ।
युञ्ज्या द्विरेचनादींस्तु धाया एव यथोचितान्

विरेकेण साध्ये व्याधौ बालस्य रस्ति
युञ्ज्यात् तु विरेकम् । मर्शन साध्य प्रतिम-
र्शन युञ्ज्यात् । विरेचनादींस्तु यथोचितान्
व्याध्यनुगुणान् धाया एव युञ्ज्यात् ॥

मूर्धांशोपवराकालप्रभृत्त्वग्दाहसर्पपा ।
सपाटा मधुना लीडा स्तन्यदोषहरा परम् ॥

इशुमूलकशेरीखयपत्राहस्तनु शुष्यति ।
सान्द्र तु शीद्रकाष्पपेगुब्धचीतण्डुलाम्बुभिः ॥
शृतैर्वा सुरसश्वेतसर्पपात्रुर्हर्तृर्द्वयं ।
प्रथित पद्मकोनीरफलिनीश्वेतचन्दनैः ॥

मूर्धांशो मधुना लीडा पर सर्वस्त-
न्यदोषहरा । तनु तु श्रीरामिष्ठुमूलादिभि
शुष्यति । सान्द्र पत्र शीद्रादिभि शुष्यति ।
सुरसादिभिर्वा शृतैः सान्द्र शुष्याते । प्रथित
मन्थितान् सान्द्र पद्मकादिभिर्द्वययोग्य प्रयु-
क्तं शुष्यति ॥

इति स्तन्यदोषाणा साधनमुक्त्वा क्र-
मप्राप्ताना दन्तोद्भवरोगानामुच्यते ॥

दन्तपाळीं समधुना चूर्णेन प्रतिसारयेत् ।
 पिप्पल्या धातकीपुष्पधात्रीफलकृतेन वा ॥
 चाध्रीणसकपोतोत्थरजस्तद्ब्रह्म योजितम् ।
 लावतिचिरिल्लूररजः पुष्परसद्रुतम् ॥
 द्रुत करोति बालाना दन्तकेसरवन्मुखम् ।
 वचाद्विबृहतीपाठाकडुकातिविपाधनै ॥
 मधुरैश्च घृत सिद्ध सिद्ध दशनजन्मनि ।

सुराह्वयनयष्ट्याह्वयस्याशुमतीद्वयम् ।
 नागरं मरिच भार्द्वा वृश्चिकाळी शतावरी ॥
 घृत तत्काथदुग्धाभ्या सिद्ध हन्त्यानिलज्वरम् ।
 बालस्य पानाभ्यङ्गाभ्यामेपिशोन्मर्दन हितम् ॥

सुराह्वादीना कायेन दुग्धेन च सिद्ध घृत पाने-
 नाभ्यङ्गेन च बालस्यानिलज्वरं हन्ति । सुराह्व दे-
 वदारु पयस्या क्षीरिका । (नि) नकाहिद्विष्टिका
 काळी वृश्चिकात्र्युष्ट्रूमकः । एभिरेव च सु-
 राह्वादिभिर्निलस्य वातज्वरे अङ्गोन्मर्दन हितम् ॥

हरिद्राकुष्ठपद्मग्न्याशतपुष्पाहरेणुभिः ।
 भाङ्ग्यैलामुषवीराम्नावर्षाभूनतसर्पपैः ॥
 असाद्यैः साम्बुसौवीरैर्मस्तुपिट्टैर्मरुज्ज्वरे ।
 तैलमस्थ सुरामण्डतुल्यमभ्यञ्जन पचेत् ॥

बालस्य मरुज्वरे हरिद्रादिभि कल्क-
 परिभापया मस्तुपिट्टैस्तैलमस्थ तुल्यसुरामण्डम-
 भ्यञ्जन पचेत् । इति वातज्वर उक्तम् ॥

लाजनीलोत्पलरूणामधुकाञ्जनशर्करम् ।
 पित्तज्वरमतीसार मधुलीढ निवर्तयेत् ॥
 लाजद्विपिप्लीकाथः शर्करामधुसयुतः ।
 पीतो ज्वरमतीसार तृष्णा छर्दि च नाशयेत् ॥
 आमातिसारे रक्ते च कल्कितागजपिप्लीम्
 पाययेच्छर्करोपेतां चूर्णं वा देवदारुजम् ।

लाजादिश्च मधुलीढ सात्तिमार, पित्त-
 ज्वर निवर्तयेत् । लाजपिप्लीहस्तित्पिप्ली-
 लीना काथ

दन्तपाळीमित्यादि । पिप्पल्याश्चूर्णेन
 समधुना दन्तपाळीं प्रतिसारयेत् । धातकी-
 पुष्पधात्रीफलाभ्या कृतेन वा चूर्णेन समधु-
 ना दन्तपाळीं प्रतिसारयेत् । चाध्रीणसक-
 पोतयो रजो मासचूर्णे तद्वदिति शब्दात् म
 धुना योजितं प्रतिसारण भवति । चाध्री-
 णसं जाहक मन्यते । लावतिचिरीणा वल्द-
 रस्य शुष्कमासस्य रजश्चूर्णे पुष्परसेन क्षौद्रे
 ण द्रुतमालोडित प्रकरणादन्तपाळीप्रतिसारेण
 बालाना मुख द्रुत शस्त्रि दन्तकेसरवत् क-
 रोति । दन्ता एव केसराणि तानि विद्यन्ते
 यस्मिन् । केसरशब्देन मुखस्य पश्चत्य रूपितम् ।
 वचादिभिर्मधुरवर्गयुक्तै सिद्ध घृत दशनज-
 न्मनि सिद्धमप्रतिहतम् । इति दन्तोद्भव उक्तः ।
 अतः क्रमेण ज्वरादिषु बालस्य विशेषेणोऽच्यते ॥
 भद्रदारुघन यष्टी समङ्गा ससितोपला ।
 वातज्वरपरीताङ्गः पिबेदन्तरपानकम् ॥

वातज्वरेण परीताङ्गो बालो भद्रदावा-
 दिकमन्तरपानक पिबेत् । पानमेवान्तरपा-
 नकम् । समङ्गा मञ्जिष्ठा ॥

ज्वरादिक बालस्य नाशयेत् । सुबोधम् ॥
 शिरोभितापे सघृतैः शिरः शीतैः प्रलेपयेत् ॥
 पत्रैः कपित्थचार्द्धैरीवद्रीकाकमाचिजैः ।
 शिरोरुक्ञ्जर्घतीसारनाशन मूर्धलेपनम् ॥
 गवादर्नीडाडिमचतृद्वान्कोष्णाम्भसापिनेत् ॥

शिरोभितापे वक्ष्यमाणलक्षणे कपित्था
 दिपत्रैः सघृतैः, शीतीकृतैर्वालस्य शिरः प्रले-
 पयेत् । एतद्वि कपित्थादिपत्रकृत मूर्धप्रलेप शि-
 रोरोगादिनाशनम् । तृद्वान् बालो गवादर्नी
 डोडिमचूर्णं कोष्णाम्भसा पिबेत् ॥ (नि) गवादर्नी
 छुद्रफला घृपमादी गवाक्ष्यपि ॥

कुर्यात् कुकृणपोत्थकयोर्घोक्त स्वस्वमौषधम्
 मनश्शिलाशङ्खनाभिः पिप्पलयो मधुयष्टिका
 सौद्रेण घृष्टा गुळिका शिशो सर्वाक्षिरोगजित्
 पिप्पलीतण्डुलैर्मुलैः सुमन कोकैर्यवैः ॥
 नीलोत्पलस्य पत्रैश्च श्रेष्ठा वर्ति शतोन्मिते ।

कुकृणपोत्थकयोर्वैरुगे वक्ष्यमाणया
 बालस्य तत्रोचमेव स्व स्वमौषध कुर्यात् ।
 मनश्शिलादिभिर्गुळिकाञ्जनेन शिशो सर्वां
 क्षिरोगान् जयति । पिप्पलितण्डुलादीना प
 ष्चाना प्रत्येक शतेन कृता वर्ति श्रेष्ठा प्र-
 करणादक्षिरोगेषु ॥

प्रियङ्गवञ्जनमुस्ताना चूर्णस्तण्डुलवारिणा ।
 रुष्णातीसारमधुन हन्ति पीत समाक्षिकः ॥
 पटोलनिम्बकुटजमस्रपर्णं सदप्यिकम् ।
 देवद्वीश्विच्छद्धानि सरळोमाक्षिक घृतम् ॥

लीढ ज्वरमतीसार कास पाण्ड्वामय वमिष्
 हन्याच मातृकादोपान् रोगानन्याश्च तद्विधान्

प्रियङ्गवादीना चूर्णं समाक्षिकस्त्वञ्जु
 लवारिणा पीतस्तृष्णदीन हन्ति । पटोला-
 दिक माक्षिकघृताभ्या लीढ ज्वरादिक वक्ष्य-
 माणाश्च मातृकादोपानन्याश्चैवप्रकारान् रोगान्
 हन्यात् । इति पित्तान्वय उक्तम् ॥

मधुकव्योपपट्टग्रन्थाग्रन्थिकास्पृष्टोदिका ।
 क्षीरीणां च प्रवाळानि पाठा च विपचेत् घृतम्
 तत् पीत समधु श्लेष्मज्वरघ्न दीपन परम् ।

मधुकादिभिर्विपक घृत समाक्षिक पीत
 श्लेष्मज्वरघ्नमग्निदीपन च परमतिशयेन । म-
 धुक मधुयष्टी । व्योप व्यूषणम् । पट्टग्र-
 न्था वचा । स्पृष्टोदिका लज्जालुना प्रसि-
 द्धा दाक्षिणात्येषु ॥

राक्षैलानततकारिमधुगिपुसुराह्वयैः ।
 सखिलरुष्टवरणेषु कामिसिभि कृत ॥
 श्लेष्मज्वरहरो लेपम्लैलमभ्यञ्जन च तै ।
 मण्डलानि तु साज्येन गजमूत्रेण लेपयेत् ॥

रक्षादिभि कृतो लेपः श्लेष्मज्वरहरो
 भवति । तैश्च राक्षादिभि सिद्ध तैलमभ्य
 ञ्जन श्लेष्मज्वरहरम् । मण्डलानि श्लेष्मणो
 लवणानुरमस्त यहेतुककोपजानि तानि साज्येन
 हस्तिमूत्रेण लेपयेत् ॥

रजनी दारु सरळश्रेयसी घृहतीद्वयम् ।

पृश्निपर्णी शताह्व च लीढं माक्षिकसर्पिणा ।
 ब्रह्णीदीपन श्रेष्ठ मारुतस्यानुलोमम् ॥
 अतीसारज्वरश्वासकामिलापाण्डुकासजित् ॥
 चालस्य सर्वरोगेषु पूजित बलवर्णदम् ।

रजस्व्यादिक माक्षिकसर्पिणा लीढ प्र-
 ह्णीदीपनत्वादिगुणम् । श्रेयसी हस्तिपिप्पली ॥

विल्वपेशीगजरुणाधातकालोध्रयाळरुम् ।
 हन्ति लीढमतीसार शिशोः क्षौद्रद्रुत द्रुतम् ॥
 त्रिफलाधातकीपुष्पमन्विल्वशलाडुभि ।
 सकट्वह्वैर्घृतं सिद्धमुदरामयनाशनम् ॥
 पथ्यासौवर्चलक्षारवेलेव्यापाषाणहृद्गुभि ।
 तिक्तया च घृतं सिद्धं समक्षीर व्यपोहति ॥
 शूलानाहगुदभ्रंशश्वासकासविलम्बिकाः ।

विल्वपेश्यादिक क्षौद्रेणे द्रुतमालोडितं
 शिशोरतीसार द्रुत शीघ्रं हन्ति । विल्वपेशो-
 विल्वमध्यम् । गजरुणा हस्तिपिप्पली । शेष
 सुषोध्यम् । विलम्बिका मात्ताशीर्तायोक्ता ॥

समद्वाधातकालो प्रकुटन्नटबलाद्वयै ।
 महासहस्रद्रुसहस्रमुलाविल्वशलाडुभिः ॥
 सकार्षासीफलैस्तोये साधितै साधित घृतम् ।
 क्षारमस्तुयुत हन्ति शीघ्रं दन्तोद्भवोद्भवान् ॥
 विविधानाम्पानैतद्दृष्ट्वाशेषपानिर्हितम् ।

समद्वादीना काथे यवक्षारमस्तुभ्या यु-
 त्वा साधितं पृथ दन्तोद्भवोद्भवानामपानं वि-
 विधाननेकप्रकारान् शीघ्रं हन्ति । एतच्च दृष्ट्वा
 पादयपानिर्हितम् ॥

दन्तोद्भेदोत्थरोगेषु न चालमतिवन्त्रयेत् ॥
 स्वयमप्युपशाम्यन्ति जातदन्तस्य यत् गदा ।

दन्तोद्भेदोत्थेषु च रोगेषु चाल वैद्यो
 नातियन्त्रयेत् । कुत इत्याह । स्वयमित्यादि
 यस्माद्दन्तोद्भेदोत्था रोगा जातदन्तस्य स्वयमपि
 पिनापि चिकित्सा शाम्यन्ति ॥

यावन्मासस्य यो जातस्तावद्वर्षस्य स द्विजः ॥
 पतति प्रायशोऽष्टानां तेषां पूर्वेषु सम्भवः ।

यावन्मासस्य चालस्य यो दन्तो जातः
 स दन्तस्तावद्वर्षस्यैव पतति । तेषा च वर्षाणा-
 मष्टाना पूर्ववर्षेषु प्राय पुन. सम्भव । अष्ट-
 वर्षादूर्ध्वं पतितदन्ताना पुनर्न सम्भव । अस्य
 चार्थस्य व्यभिचारप्रदर्शनार्थं प्रायोमहणम् ॥

अत्यह स्वप्नशीताम्बुश्लेष्पिरुस्तन्यसेविनः ॥
 शिशो कफेन रुद्धेषु स्रोतस्सु रसवाहिषु ।
 अरोचक. प्रतिश्यायो ज्वरः कासश्च जायते ॥
 कुमार शुष्यति तत. स्निग्धशुक्लमुखेक्षणः ।

अर्थमहं स्वप्नादिसेविन शिशो कफेन
 रुद्धेषु रसवाहिषु स्रोतस्वरोचकादयो जायन्ते ।
 ततो रसस्यालाभेन स्निग्धशुक्लमुखनेत्र कु-
 मार शुष्यति ॥

तैन्मन्व्योपजाह्नोष्ठापाठागिरि रुद्धमकान् ॥-
 शुष्यतो मधुमर्षिर्भार्गवरन्यादिषु योजयेत् ।
 अशोक्रोहिणीयुक्त पञ्चकाल च चूर्णितम् ॥
 चट्टरीप्रातःक्रीडातीचूर्णं वा सर्पिणा द्रुतम् ।

शुष्यती बालस्यानन्तरौकेष्वरुच्यादिषु
सैध्यादिभूकप्रकारेण योजयेत् । गिरि
कदम्बको भूकदम्बक । अशोकरोहिण्या क
हरोहिण्या युक्त पञ्चकोल च युजितं गुण्य
तोऽरुच्यादिषु योजयेत् । तर्थादिचूर्णं वा
सर्विषा द्रवम् ॥

अश्लिष्टरससङ्घौद्रयुक्ता वा मधुयष्टिकाम् ।
द्विवाताकीफलरस केवलं वाग्भविद्रवम् ॥
मधुना वा घनव्योपपाठामूर्वाशतावरी ।
सपयस्या पृथक्पर्णा घृतं वा माक्षिकान्वितम् ॥
स्थिरामरतक्योपदिष्टुनर्नयसाधितम् ।

अथ वा मधुयष्टिकामधुपुरीपरसमधु-
भ्या युक्ता योजयेत् । अथ वा केवलमधु
विद्रव द्विवाताकीफलरसयुक्तं योजयेत् । द्वि
वाताकी द्विवृहती । अथ वा पयस्यापृथक्प
र्णाभ्या युक्तं घनादिकं मधुना । पयस्या ली
रिका । पृथक्पर्णा प्रक्षिपर्णा । अथ वा स्थि-
रादिसाधितं घृतं माक्षिकान्वितं योजयेत् ॥

स्थिरावचाद्विबृहतीकाकोळीपिप्पलीनतै ।
निचुळोत्पलवर्षाभूभार्द्रामुस्तथ फार्पिकै ॥
सिद्धं प्रस्थार्धमाज्यस्य स्रोतसां शोथेन परम्
सिद्धं वग-वासुरसङ्गामर्षं च तद्गुणम् ॥

स्थिरावचादिभिः फार्पिकैः प्रस्थार्धं घृ
तस्य सिद्धं बालस्य परं स्रोतसां शोधनम् ।
स्थिरा सालपर्णा । नतं तगरम् । निचुळ
जलवेतसम् । वर्षाभू पुनर्नवा । सिद्धं दि-

गर्भं घृतं तद्गुणं स्थिरादिभूतसमगुणम् । ग
र्भं पाकाय मलय । सिद्धी शुद्रशुद्धी ॥

यष्ट्याहपिप्लीलोध्रपञ्चकोलपलचन्दनं ।
तालीसनाग्निनाभ्या च साग्निशोषजित् घृतम्
राष्टामधूलिकाभार्द्रापिप्लीदेवदारुभिः ।
अश्वगन्धादिकाकोळी शृङ्गयपभक्तनीरकैः ॥
सूप्यपर्णाविबृहथै फलिकतैः साधितं घृतम् ।
शशोक्तमाद्गुनिपूदे शुष्यतं पृष्टित् परम् ॥

यष्ट्याहपिप्लीभिः साधितं घृतं बालस्य
शोषजित् । शशोक्तमाद्गुना शशाशिरसां नि-
युद्धे काये राश्यादिभिः फलिकतैः साधितं घृ-
तं शुष्यतो बालस्य परं पुष्टिद्वत् । मधूलि
ना शुद्धत्वं । स एव नृत्तकुण्डो मलिम्बक ।
शुद्धी कर्पटशुद्धी ॥

वचावयस्यातगरकायस्थाचोरकैः नृतम् ।
वस्तमूनसुराभ्या च तैलमभ्यङ्गने द्रितम् ॥

वचादिशुद्धं तैलं बालस्याभ्यङ्गने दि-
तम् । प्रवरणाच्छुष्यत । वयस्था आमल-
कम् । फायसा हरीतकी । वस्तमूत्र छा-
गमूत्रम् ॥

द्वे वले तुम्बकशुद्धी वचा गिरिनटम्बक ।
सुरापिष्टं प्रदेहं स्यात्प्रकाये विशुष्यताम् ॥

शुष्यता बालानां द्विबलादिकं सुरापि-
ष्टोऽथ काये विशुष्यता प्रदेहः स्यात् । तुम्बकः
तक्षिणत्वक् । गिरिकदम्बको भूकदम्बक ॥

सिंहस्कन्दीसिंहवल्लीकरमर्दात्रिकण्टकै ।
भद्रै काथः कुमारानां शुष्यतां परिपेचनम् ॥

सिंहस्कन्धादिभि काथ शुष्यता कु-
माराणा परिपेचनम् । *सिंहस्कन्दी । मि-
हवल्ली । करमर्दा । त्रिकण्टको गोलुरकः ।
साशोक्रोहिर्णांकृष्णांमध्वाज्येनलिहन्जयेत् ।
शिशुः शोष शरीरस्य समितच्छागदुग्धभुक् ॥

अशोक्रोहिण्या युक्ता पिप्पली मधुस-
र्पिषा लिहन् सर्शकच्छागभ्रुक् शिशु श-
रीरस्य शोष जयेत् ॥

शुष्ककासे कुमारस्य धाभ्याः स्तन्यविशोधन
माषयूषः प्रयोक्तव्यः सकृष्णो घृतभर्जित ॥
मधुनातिविषाशुद्धीपिप्पलीलेहयेच्छिशुम् ।
एकांवातिविषा फासज्वरच्छर्दिंरुपद्रुतत् ॥
फासवृद्धच्छर्द्यतीसारैरर्दितं लाजतर्पणम् ।
लाजतालीसपत्र वा बीजानि कमलस्य वा ॥
लोध्रप्रियङ्गुकल्क वा पाययेत्तण्डुलाम्भसा ।
शर्करामधुसधुक्तं लाजकुस्तुम्बरीरजः ॥

शुष्ककासेत्यादिक सुबोधम् । कासा-
णुपद्रुत शिशुमतिविषादिक मधुना लेहयेत् ।
एकामेववातिविषा मधुना लेहयेत् । अथ
वा लाजतर्पणम् । अथ वा लाजतालीसप-
त्रमथ वा पद्मबीजम् । लोध्रादिक तण्डुलो-
दकेन । लाजकुस्तुम्बर्यो रज शर्करामधुसु-
क्तं लेहः ॥

शुद्धीफलमूलत्वक्पिप्पलीप्रान्थिकै कृतः ।

तवशीरीयुतैः काथो मधुना हन्ति शीलितः ॥
छर्दिंमूर्च्छाज्वरश्वासकासावीसारपीनसान् ।
पञ्चकोलद्विवार्ताकीमूलभार्द्रातुकाहया ॥
क्षौद्राज्यलीढाः श्वसनकासपीनसरुक्छिदः ।
श्यामातिशुक्तातकारीकुसुमकाथसाधितम् ॥
यष्टीगर्भं घृत तृष्णाहिध्माश्वासासापचनुत् ।

शुद्धीफलादिभिः कृतः काथो माक्षि
कयुक्त शीलितः छर्द्यादीन् हन्ति । फल्पा-
दित्रय घृष्ट्या विज्ञेयम् । पञ्चकोलादि क्षौ-
द्राज्याभ्या लीढ श्वसनादिजित् भवति । द्व-
योवार्तकयोर्द्विहतीकण्टकायोर्मूलम् । श्यामा-
दिकाथे मधुयष्टीकल्केन साधित घृत पानेन
शालस्य तृष्णादिनुत् ॥

पीत पीत वमति यः स्तन्य त मधुसर्पिषा ।
द्विवार्ताकीफलरस पञ्चकोल च लेहयेत् ॥
पिप्पलीपञ्चलवण कृमिजित् पारिभद्रकम् ।
तद्विद्विद्यात्तथा व्योष मर्षा वा रोमचर्मणाम् ॥
लाभत शल्यकश्चाविद्गोधर्ष्यशिखिजन्मनाम्

यो बाल पीत पीत च स्तन्य वमति
त बाल वैद्यो द्विवार्तकफलाना रस पञ्चको-
लयुक्त मधुसर्पिषा लेहयेत् । तथा पिप्प-
ल्यादिक तद्विद्वि मधुसर्पिषा लेहयेत् । पा-
रिभद्रको निम्ब । तथा व्योषमपि मधुसर्पि-
षा लिह्यात् । अथ वा दशालाभ शल्यवादि-
जन्मना रोम्णा चर्मणा च मर्षा मधुसर्पिषा
लिह्यात् ॥

रादिरार्जुनतालीसकुष्ठचन्दनजे रसे ।

सक्षीर साधित सर्पिर्मथु विनिच्छयति ॥
 क्षीरीमवाळमधुकटर्भमूलविमोल्पलैः ।
 वृष्णादाहञ्जरहर कपाय ससितामधु ॥
 शर्करादाटिमफणानागवेसरजीवकम् ।
 लिहन् कुमारः श्रौत्रेण वृद्धच्छर्दिभ्यां विमुच्यते

यदिरादीना रसे काये सक्षीरं सर्पि-
 साधित बालस्य बमधु छर्दि विनियच्छति ना
 शयति । क्षीरीप्रवालादीना फाय शर्कर्या
 मधुना च युक्तो बालस्य वृष्णादिहर । क्षी-
 रिणो वटादय तेषा प्रवाला भद्रपुरा ।
 शर्करादिक श्रौत्रेण लिहन् कुमारस्तृट्छर्दि-
 भ्या विमुच्यते ॥

लाजै सचन्दनोशीरयष्टीमधुरूपधने ।
 लिप्तो धौत, स्तन पीतो भ्रमवृद्धाहमोहरा

अजैश्चन्दनादियुक्तैर्घात्र्याः स्तनो लि-
 प्तः कालातिक्रमेण धौत पीतो बालस्य वृ-
 ष्णमादिहा भवति ।

अन्नेहलवण पीत्वा सस्कृत लाज रसम् ।
 सशर्कर विजयते बालो लक्ष्मणजान् गदान् ॥

द्वेहलवणाभ्या विना च सस्कृतो ला
 जमाहरस त सशर्कर पीत्वा बालो लक्ष्मण-
 जान् गदार वारुणभ्रमादीन् विजयते परा-
 जयति ॥

विसर्पस्तु शिशो प्राणनाशनो वस्तिश्रीर्षज ।
 पञ्चवर्णो महापद्मनामा दीपत्रयोद्भव ॥
 शाखाभ्या हृदय याति हृदयाद्वा गुद व्रजेत् ।

त्रिदोषत्रोपाच्छिष्टशोथैस्तौ वा शिरसि वा
 पञ्चवर्णो विसर्पो भयति । तस्य च महाप-
 ष्य इति नाम । स च शिशो प्राणनाशन ।
 तस्य चिधिरस्ता न विद्यत इत्यर्थे । यथा-
 न्योऽपि विमर्षं शाखाभ्यां हृदय व्रजेत् हृदया-
 द्वा गुद सोऽपि प्राणनाशन ॥

सदन्तो जायते यस्तु दन्ता प्राग्यस्य चोत्तराः
 कुर्वीत तस्मिन्नुपाते शान्तिं त च द्विजातये ॥
 दद्यात् सदग्निं बाल नैगमेप च पूजयेत् ।

यस्तु बाल सदन्तो जातदन्त एव जा
 यते । यस्य बालस्योत्तरा उपरिभवा दन्ता
 प्रागजायन्ते तस्मिन्नुपाधि चत्पाते वैद्य गर्-
 रक्षार्थं शान्तिं होमादिना कुर्यात् । त च वा-
 ल द्विजातये ब्राह्मणाय इक्षिण्या सह दद्यात् ।
 नैगमेप च नाम्ना यक्ष्यमाण महिषेप वैद्य
 पूजयेत् ॥

वत्सस्य मधुलानानामापूर्वप्राङ्मुखो मृतम् ।
 सुम्येत्कुमारस्त्रीं वारान् प्रायश्चित्तमिदं परम्
 नावमारोहयेत् बालं स्नात स्कन्धं चगस्थ वा
 भोजयेत् ब्राह्मणांश्चात्र पायस मधुसर्पिणा ॥

प्राङ्मुखश्च कुमारो माक्षिकलाजपूर्णं
 मुत्सस्य गोवत्सस्य मुखं स्त्रीं वाराश्चुन्वेत् ।
 एतद्धि पर प्रायश्चित्तमुत्पातकलदोषशमनम् ।
 स्नात च बालं नाम वा गजस्कन्धं वारोपयेत् ।
 अत्र चोत्पाते ब्राह्मणान् पायस मधुसर्पिणा
 भोजयेत् ॥

मातुः कुमारो गर्भिण्या, स्वल्पमायोऽपि वक्ष्यति

कासाग्निसादनमधुतन्द्राकाश्यांरुचिभ्रमैः ।
युज्यते कोष्ठद्व्या च तमाहुः पारिगर्भिकम् ॥
रोग परिभवारण्य च युञ्ज्यात्तत्राग्निदीपनम् ।

मातुर्गर्भिण्या कुमार प्रायेण स्तन्यमपि-
यन्नप्यपिशन्दात् पित्रन्नपि कासादिभिर्युज्यते ।
त वैव रूप रोगविशेषमाचार्योः पारिगर्भिकमि-
त्याहुः । तत्र पारिगर्भिके सर्व किञ्चिदग्निदी-
पन युञ्ज्यात् ॥

पिप्पलीपिप्पलीमूलकटुकादेवद्राशभिः ।
क्षारद्वयनिडाजाजीविलत्रमन्याविदीप्यकै ॥
दधिसौवीरकसुरामण्डैश्च पिपचेत् घृतम् ।
हन्ति प्रयुक्त तत् काले रोगान् पारिभवाश्रयान्

पिप्पल्यादिभिर्घृत पचेत् तन् घृत काले
व्याधे स्नेहयोग्ये प्रयुक्त परिभवाश्रयान् का-
सादिरोगान् हन्ति । सौवीरक काञ्चिकम् ॥

अन्नेनोपहितं स्तन्य पित्रतो विहितात् परम् ।
इमानेव गदान् कुर्यात् कुर्यात्चेत्पेतदेव च ॥
पीत पीत च यः स्तन्य सवातमतिस्वार्थे ।
तस्याप्येतत् पर पथ्य दीपन उलवर्णकृत् ॥

विहितात् सगुणात् स्तन्यात् पर प्रति-
पिद्ध स्तन्यमन्नेनोपहित पित्रतो बालस्य तत्
स्तन्य इमानेव पारिगर्भिकोक्तान् गदान् कुर-
यात् । तेषा च वैद्य एतदेव चिक्रितित कुर-
यात् । यश्च बाल पीत पीत स्तन्यमातिसार्थे
तस्याप्येतत् पारिगर्भिकोक्त पर पथ्यम् । तद्वि-
दीपन बलवर्णकृच्च ॥

अत्युद्रिक्तक्षुध बाल परिभूतं तु लेहयेत् ।
विदारीयगोधूमकणाचूर्ण घृताप्लुतम् ॥
पाययेदनु च क्षीर यत् समधुशर्करम् ।
अक्षमज्जाद्विकाकोलीयष्टीमधुशर्करादैः ॥
श्रपयेत् क्षीरमाज्य वा वीजेरिशुरकस्य च ।
तत् प्रयोज्य गुरुस्निग्ध यच्चात्यर्घा पुरेरितम्
श्ववायसविडालानामुच्छिष्टेन जलेन च ।
स्नापयेत्—

परिभूत परिभवान्यरोगयुक्तो बालो
यद्यत्युद्रिक्तक्षुधान् भवति ततस्त विदार्यादि-
चूर्ण घृताप्लुत लेहयेत् । गुरु स्निग्ध चेति
यदुक्तमलघौ तदप्यतिशुधाया शक्यते । त च
बाल श्वाद्युच्छिष्टेन जलेन स्नापयेत् ॥

—नचदेव क्षुत्तस्य प्रशम प्रजेत् ।
क्षीरीपादपमूत्रस्य विधिना स्नापिन तनः ॥
वस्त्ररत्नाद्यलङ्कारै कुमार भूपयेत् सितैः ।
वृक्ष चानु तत, कुर्यात् भूपणव्यत्यय तयोः ॥
एतदायु'प्रद धन्य स्तपन सर्वरोगजित् ।

एतन्मनन्तरोक्तेन तस्य बालस्यातिक्षुद्यदि
न प्रशम प्रजेतत क्षीरीपादपस्य बटादेर्मूले
स्थित वक्ष्यमाणेन विधिना बाल स्नापयेत् ।
अनु च सितै शुद्धैर्वस्त्रादिभिर्बाल भूपयेत् ।
ततस्तत्क्षीरिवृक्ष तद्वदेव भूपयेत् । ततोऽनन्तरं
तयोर्वृक्षबालयोर्भूपणव्यत्यय कुर्यात् । वृक्षभूपणै-
र्बाल भूपयेत् बालभूपणैश्च वृक्षमित्यर्थे । ए-
तद्विधानमायु प्रदादियुगम् ॥

जटीभूतकचक्रादियुक्त बाल तीर्थे गन्ध
शङ्खद्रसैः क्षपयेत् । जटीभूता एकरत्र प्राप्ता
कचा अक्षयादिपद्मानि च यस्य बालस्य स
तथोक्तम् । पद्मानि लोमानि । अति
लोहप आहारादिशुभुः ॥

जटीभूतकचक्रादियुक्त बाल तीर्थे गन्ध
शङ्खद्रसैः क्षपयेत् । जटीभूता एकरत्र प्राप्ता
कचा अक्षयादिपद्मानि च यस्य बालस्य स
तथोक्तम् । पद्मानि लोमानि । अति
लोहप आहारादिशुभुः ॥

वचापुष्पशिलातुष्टयस्थाहिङ्गुवट्फल ।
सवस्तमूत्रमदिरैस्तेलमभ्यञ्जन पचेत् ॥
बलाविटारीत्रिन्दुष्टोशीरहुचन्दनैः ।
सिद्ध पीत हविर्हन्ति त विजारमशपत ॥

वचादिभिर्बालस्याभ्यञ्जन तैल पचेत् ।
बलादिभि सिद्ध हवि पीत जटीभूतादिभि
कारमशेषता हन्ति ॥

शिरःपृष्ठततो मुष्कौ तन पादौ च योजयेत् ।
हस्ताभ्यामुत्थितो वायु सपर्वानुष्ठान स्मृत ॥

यो वायुर्बालस्य हस्ताभ्यामुत्थित शि
रःप्रभृत्युत्क्रमेण रजेत् स रोग पर्वानुष्ठान
इति नाम्ना आचार्यैरुक्त ॥

गौरीनचासटापुष्पीहयगन्धानुल्लये ।
सकटफलद्विवाताकीवयस्थाहिङ्गुरोहिषं ॥
वस्तमूत्रसुरायुक्तं साधित तस्य योजयत् ।
तैलमभ्यञ्जने शप यातव्याधिपदाचरेत् ॥

तस्य पर्वानुष्ठानिन गौर्यादिभि साधि
त तैलमभ्यञ्जने योजयेत् । शेष विकृतिस्त
वातव्याधिपदाचरेत् ॥

तालुमासे कफ शूद्रः कुरुते तालुकण्टकम् ।
तेन तालुप्रदेशस्य निम्नता मूर्ध्नि जायते ॥
तालुपातः स्तनद्वेषः श्वात् पान शङ्खद्रम
वृदास्य कण्टकशिरजा प्रीतिदुर्धरता वपिः ॥

बालस्य तालुमूले कफ कुट्ट तालु-
कण्टक कुरुते । तेन रोगेण बालस्य मूर्ध्नि
शिरभि तालुप्रदेशस्य निम्नता जायते । ता
लुपातादिकमपि जायते । प्रवाया इ मेन धा-
र्यत् प्रीतिदुर्धरता ॥

तत्रोत्क्षिप्य यत्रक्षारक्षौद्राभ्या प्रतिसारयेत् ।
तालु तद्रत् रुणाशुण्डीगोशकृद्रमसैन्धवैः ॥

तत्र तालुकण्टक बालशङ्खगुन्याक्षिप्य
सदैव यत्रक्षारक्षौद्राभ्या प्रतिसारयेत् । तद्वदि
त्युत्क्षिप्य कणादिभि प्रतिसारयेत् ॥

शुद्धिरेरनिशाकुष्ठ फक्कित वटपल्लवैः ।
यथा गोशकृता लिप्त कुकूलेस्वेदयेत्ततः ॥
रसेन लिम्पेत्तालास्य नेत्रे च परिपेचयेत् ।
हरीतकीनचाकुष्ठकूलक माक्षिकसयुतम् ॥
पीत्वा कुमार स्तन्येन मुच्यते तालुकण्टकात्

शुद्धिचैरादि कल्कीकृत वटपल्लवैर्धवा
गोमथेन लिप्त कुकूले चूणामौ स्वेदयेत् । त-
स्मात् शिवभ्रात्रसेन तालुकण्टकिनस्तालास्य ले-
पयेत् नेत्रे च सेचयेत् । हरीतक्यादिकल्क
माक्षिकयुक्त स्तन्येन पीत्वा कुमारस्तालुक-
ण्टकान्मुच्यते ॥

मस्तुल्लक्षणात्रस्य वायुस्तालस्थि नामयेत् ॥

तस्य तृदैन्ययुक्तस्य सर्पिर्मधुरकैः शृतम् ।
पानाभ्यञ्जनयोर्योज्य मुद्गेगथाहिमाम्बुना ॥

स्वहेतो कृपितोवायुर्यस्य बालस्य म-
स्तुलुङ्गाख्यस्य मज्जाविशेषस्य क्षयाद्धेतोस्तास्व
स्थि नामयेत् तस्य बालस्य तद्धेतुभ्या वृद्-
दैभ्याभ्या युक्तस्य च मधुरकैः शृतं सर्पि
पानेऽभ्यञ्जने च योज्यम् । अस्य हिमाम्बुना
व्यजनादियुक्तनोद्वेगश्च योज्य । तथा हि म-
स्तुलुङ्गो वर्धते ॥

मलोपलेपान् स्वेदाद्वा गुदे रक्तफोद्भवः ।
ताम्रो व्रणोऽन्तः कण्डमान् जायते भूर्युपद्रवः ॥
केचित्त मातृकादोष वदन्त्यन्ये तु पौतनम् ।
पृष्ठाख्युदकुट्ट च केचिच्च तमनामकम् ॥

बाह्यमलोपलेपात् स्वेदाद्वा गुदे रक्त-
श्लेमकोपेन ताम्रत्वादियुक्तो व्रणो जायते ।
भूर्युपद्रवो बहूपद्रव । केचिन्नाचार्यास्त रोग मा-
तृकादोष वदन्ति । अन्ये त्वाचार्या पौतन पू-
तनाख्यप्रहजनित वदन्ति । तथान्ये पृष्ठाख्य
न्ये गुदकुट्टमये अनामक वदन्ति ॥

तत्र धात्र्या पयः शो य पित्तश्लेष्महरौपचैः ।
सितशीत च शीताम्बुयुक्तमन्तरपानकम् ॥
सक्षौद्रताक्षर्यशैलेन त्रण तेन च लेपयेत् ।
त्रिफलावदरीपुष्टत्वक्काथपरिपेचितम् ॥
कासीसरोचनातुत्यमनोद्वालरसाञ्जनै ।
लेपयेदम्लपिष्टैर्वा चूर्णितैर्वावचूर्णयेत् ॥
सुरूक्षणैरथवा यष्टीशङ्खसौवीरकाञ्चनै ।
शारिवाशङ्खनाभिभ्यामसनस्य त्वच्चाप वा

तत्रेति तस्मिन् रोगविशेषे धात्र्या पय
पित्तश्लेष्महरैरौपचै शोध्यम् । तथा बालस्य
सितशीत श्वेतचन्दन शीताम्बुना युक्तमन्तर-
पानक विधेयम् । तेन च सितशीतेन श्वेत-
चन्दनेन क्षौद्रताक्षर्यशैलाभ्या युक्तेन गुदव्रण
लेपयेत् । किभूतामिलाह । त्रिफलादिकाथेन
परिपेचितम् । अथ वा कासीसादिभिश्चूर्णितैः
सुरूक्षणैरवचूर्णयेत् । अथ वा यष्ट्यादिभि
सुरूक्षणैर्त्रणमवचूर्णयेत् । शारिवाशङ्खनाभि-
भ्या वावचूर्णयेत् । केवलया वासनत्वचा ॥

रागकण्डूत्कटे कुर्याद्रक्तस्राव जलौकसा ।
सर्वं च पित्तत्रणजिच्छस्यते गुदकुट्टके ॥
अनामस्थौल्यापित्तास्ररूग्णगण्डगळामये ।
उदररात्युन्नतौ चेष्ट ताक्षर्यमन्तरपानकम् ॥

अथ वा तस्मिन् रोगे रागकण्डूभ्या-
मुत्पदे जलौकामी रक्तस्राव कुर्यात् । अथ वा
गुदकुट्टके सर्वमाहारादिक पित्तत्रणजिच्छस्यते ।
प्रसङ्गेनोन्यते । अनामादिके ताक्षर्यशैलमन्तर-
पानकमिष्टम् । अनामा गुदकुट्टक ॥

गृह्णाति सूतिकागारे न स्तनचेत् स्पृशेत्तत् ।
पथ्याधात्रो फलफणैर्जिह्वा सघृतमाक्षिकैः ॥

यश्च बालोऽचिरजातत्वान् सूतिकागार
एव स्थितः स्तन न गृह्णाति तस्य पथ्यादि-
भिः सघृतमाक्षिकैर्जिह्वा स्थशो ॥

पिप्पलीत्रिफलाचूर्णं घृतक्षीद्रपरिप्लुतम् ।
रुदते व्यस्यते वापि लेह दद्यात् सुग्नावहम् ॥

वैकारिक रुद्धे चालाय सृतिवागारेऽथ
वा प्रस्यते पिप्पल्यादिचूर्णं घृतक्षोद्रपरिप्लुत-
मवलेह दद्यात् ॥

प्रदीप्ताद्धाररजसा प्रशान्तेनाचूर्णयेत् ।
पञ्चगोऽह्न्यपतन्नाञ्च लेपयेद्वा मुढाम्भसा ॥
सान्द्रेण भूमौ घृष्टेन—

यद्य नाभिनाञ्च छिन्नछिद्यजात पञ्चम
यावदहर्न पतित तत्राञ्च प्रदीप्तनिर्वाणाद्धारर-
जसावचूर्णयेत् । अथ वा तथाविध नाञ्च गु-
ढाम्भसा भूमौ घर्षणान् सान्द्रीभूतेन लेपयेत् ।
सान्द्र घृतम् ॥

—नाञ्चपातेऽपि चोन्नताम् ।
नाभिं छागेन शकृता दग्धेनान्तर्विचूर्णयेत् ॥

नाञ्चे पतितेऽपि च या नाभिरुन्नता भ-
वेत्ततस्ता नाभिमन्तर्निम्ने छागशकृत्कारेणाव
चूर्णयेत् ॥

अश्वगन्नाञ्जनाजाविवित्यष्टीमधुकादिभि ।
गोपयेच्चूर्णितैर्नाभिं स्नेहयुक्तैरनुन्नताम् ॥

या पुनर्नाभिर्नता भवति तामश्वग-
न्धादिभिश्चूर्णितै स्नेहयुक्तैश्च रोपयेत् । ज-
जाव्योबिट् तथोक्ता । आदिशब्देन रोपणाना
परिमह ॥

यष्टीलोघ्ननिशाश्यामाकल्पपत्रेन सेचयेत् ।
नाभिं पात्रे तु तैलेन तन्चूर्णंश्चाचूर्णयेत् ॥

यदा तु नाभे पात्रो भवति तदा

नाभिं यष्ट्यादिविपक्षेन तैलेन सेचयेत् । त-
न्चूर्णयष्ट्यादिचूर्णेनवचूर्णयेत् ॥

वातेनाध्मापेता नाभिं सरजा तुण्डिसाज्ञिताम्
मारुतत्रैः प्रशमयेत् स्नेहस्वेदोपनाहर्न ॥

वातेनाध्मापिताया सरजाया नाभेस्तु-
ण्डिरिति नाम ता तुण्डि वातघ्नद्रव्यकृतै स्ने-
हादिभि प्रशमयेत् ॥

असम्पक्वल्पनाच्चाभे स्याद्विनामो विजृम्भिका
यातपित्तहर कर्म तत्रान्तर्वहिराचरेत् ॥

असम्पद्नाभिनाञ्चम्य कल्पनाञ्छेदनात्
वाल्म्ये गात्रविनाम विजृम्भिका मुखाविकास
च कुर्यात् । तत्रान्तर्वहि पानलेपादिना वा-
तपित्तहर कर्माचरेत् ॥

गर्भाभिसामवपनाच्छ्लेष्मण. कण्ठमस्य वा ।
सम्पर्काद्दृष्टये दुष्टो मार्गानाटणुते रसः ॥

उद्धमृष्टिस्ततो मुह्यन्नागैर्नालोऽभिभूयते ।
हृद्गोलाक्षेपकश्वासकासच्छर्दिःपरादिभिः ॥

उल्बक सहज व्याधिमम्पुपूर्णं च त वदेत् ।

वाल्म्ये गर्भादिकस्याजमनाद्रमो हृदये
दुष्टो मार्गान् स्रोतास्यावृणुते । कण्ठगतस्य वा
श्लेष्मण सपर्काद्दृष्टये दुष्टो रसो मार्गानावृणु-
ते । तत्र आवृत्तमार्गत्वात् यद्धमृष्टिर्नालो ना-
नाविर्भङ्गैर्नागादिभि रोगैरभिभूयते । तमेव-
विध व्याधिविशेष वैद्यो नान्नालेऽकमिति मह-
जमित्यम्पुपूर्णमिति च वदेत् ॥

स्नातोविशोधन प्रातस्तस्मिन्नन्तरपानकम् ।
निदध्याञ्जगल मूत्र स्नानाभ्यङ्गौ च वर्जयेत्

तस्मिन्नुद्वके छागमूत्र स्रोतोविशोधन-
-मन्तरपानक प्रातर्दिनारम्भे विद्वध्यात् । तत्र
च स्नानाभ्यङ्गौ वर्जयेत् ॥

विल्वादिमूलबृहतीपञ्चकोलंपलांशकम् ।
घन्वमासपलान्यष्टौ शशमूर्त्रः पलाष्टकम् ।
साधयेत् पोडशगुणे सलिलेऽष्टांशशेषितम् ॥
तेन काथेन कर्पाशैर्घृतप्रस्थ त्रिपाचयेत् ।
छगलीमूत्रमदिरादधिक्षीरसमाशकम् ॥
विळङ्गसैन्धवाजात्रीचविक्रादेवदारुभिः ।
सहिंसाहिङ्गुलगुणैः सेव्योपैः श्लेष्मणकालिकैः
तत् पानाद्भ्रान्ति सहजगुल्महिध्मानिलामयान् ।
पाण्डुरोग च वातोत्थ स्वस्थवृत्ते च पुष्टिदम् ॥

विल्वादिपञ्चमूल बृहतीपञ्चकोल चे-
लेकादश द्रव्याणि पृथक् पलागानि अष्टौ प-
लानि जाङ्गलमासस्य शशशिरसोऽष्टपलमिति
सर्वं पोडशगुणे सलिलेऽष्टभागशेषे काथयेत् ।
एष काथस्तु छगलीमूत्रादिमिश्रीभूत । विळ-
ङ्गादीनि कार्पिकाणि घृतस्य च प्रस्थमिति वि-
पचेत् । तत् पकं घृतं सहजादिकान् हन्ति ।
सहजमुद्वकभित्तुकम् । हिंसा मासी । अ-
निलामया सर्वे वातव्याधयः । एतच्च स्वस्थ-
वृत्तेऽपि घालस्य पुष्टिदम् ॥

परिदग्धच्छवि घाल त्रिद्वान्मूर्वातिलोल्लप्लैः ।
शमीपलाशिरौपत्वरुशारिवामधुकाभयैः ॥

यस्य बालस्य त्वरु परिदग्धा वित्तादि-
वशात् भवति त घाल दूर्वाभिः रभयान्तैः प्र-
दिह्यात् । अनयमुगोरम् ॥

मूर्वाभात्रीनिशाचूर्ण मूत्रेण मधुमत् पिबेत् ।
पाण्डुरोगी शृत सर्पिर्वर्गभृङ्गरसेन वा ॥

पाण्डुरोगी बालो मूर्वादिचूर्णं मधुम-
न्मूत्रेण पिबेत् । अथ वा निकशाभृङ्गरसाभ्या-
शृत सर्पिं पिबेत् ॥

पाठावेल्लद्विरजनीमुस्ताभाङ्गीपुनर्नवैः ।
सविल्वयूपैः सर्पिर्द्वैशिकाळीयुतैः शृणुम् ॥
लिहानो मात्रया रोगैर्मुच्यते मृत्तिकोद्भवैः ।

पाठादिभिर्वृश्चिकाज्यन्दैः शृत सर्पिं
स्लोकया मातया लिहानो बालो भक्षितमृत्ति-
कोद्भवैः रोगैर्मुच्यते । उपसहरत्राह ॥

व्याप्रेयघस्य भैषज्य स्तनस्तेन प्रलेपित ।
स्थितो मुहूर्तं धौतोऽनु पीतस्त त जयेत् गदम्

यस्य व्यराद्यन्यतमस्य विशिष्टस्य व्या-
धेर्यद्विशिष्ट भैषज्यमौषध तेन भैषज्येन प्रले-
पित स्तनो मुहूर्तं स्थितोऽनु च धौतोऽनुपी-
तो बालस्त त स्वविषयं ध्वरादिकं जयेत् ॥

ग्रहैरपि हि जायन्ते प्रच्छन्नैर्व्याधयः शिशोः
कर्म शस्तमतस्तेषु देवयुक्त्याश्रयं सदा ॥

इत्युत्तरस्थाने द्वितीयोऽध्यायः ॥

न केवलं चाहारादिना शिशोर्व्याधयो
जायन्ते यावत् ग्रहैरपि वक्ष्यमाणैः प्रच्छन्नै-
रलक्ष्यैर्जायन्ते अतो महाद्वेतोक्षेधामामयाना
देवाश्रयं कर्म मणिमन्त्रादि युक्त्याश्रयं च व-
मनादिकं शस्तमिति ॥

इतिनुचिरचितायामष्टाङ्गसमह्व्याख्याया
उत्तरे द्वितीयोऽध्यायः ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

प्रहरेण्यामया उक्तास्तास्तदामयाश्च प्र
दर्शयितुमध्याय आरभ्यते ॥

अथातो बालग्रहविज्ञानीय नामाध्याय
व्याख्यास्याम । इति हस्माहुरात्रेयादयो
महर्षयः ॥

प्रथममेव तावत् प्रह्राणा सम्भव ए
च्यते ॥

पुरा गुहस्य रक्षार्थं निर्मिताः शूलपाणिना ।
मनुष्यविग्रहाः पञ्च सप्त स्त्रीविग्रहा ग्रहाः ॥
स्कन्दो विशातो मेगास्य'भग्रह पितृसपित
शकुनि पूतना शीतपूतनाऽट्टिपूतना ॥
मुखमण्डितिका तद्भद्रैवती शुक्रैरेवती ।

पुरा पूर्वमतीते कस्मिंश्चित् कालाक्षे गु
हस्य भगवत कुमारस्य रक्षार्थं शूलपाणिना
भगवता शम्भुना पञ्च ग्रहा मनुष्यविग्रहा
गुरुपशरीरा स्कन्दादयः सप्त च स्त्रीविग्रहा
शकु यादयो निर्मिता ॥

ते कामरूपिण स्कन्दमुपचेरुः समाहिता ।
स्कन्दस्य बालधारत्वात्तेषां स्कन्दोऽग्रणीरभूत्

ते ग्रहा सर्वे कामरूपिणो यथेच्छा-
कृतयः स्कन्दे कुमारमुपचेरुपरचरितवन्त ।
समाहिता यन्नवन्त स्कन्दस्य कुमारस्य ।

तेषां मध्ये स्कन्दाग्न्यमहोऽग्रणी प्रधानोऽभूत्
बालधारत्वाद्धेतो । स हि कुमारस्य बाल-
धारत्वे भगवता नियुक्त ॥

स्कन्दस्य यौवन प्राप्ते सेनापत्य च तान् ग्रहान्
रौद्रान् रूद्रोऽनुजग्राह महान् वृत्त्यभिलाषिणः

अथ कालेन स्कन्दे यौवन प्राप्ते से
नापत्य च प्राप्ते तान् रौद्रान् महान् रूद्रोऽनु-
जग्राह । किम्भूतानाह । महान् जानुभ्याम-
नतान् । वृत्त्यभिलाषिणा जीविकाकामान् ॥

अधमनुजग्राहेत्याह ॥

न तिथिष्वप्यतिथयो देवता पितरोऽपि वा ।
येषु वेश्मसु पूज्यन्ते निवृत्ताचारवर्त्मसु ॥
उत्सन्नरलिहोमेषु भिन्नकास्योपभोजिषु ।
हरध्व तेषु बालानामारोग्य धारिणश्च च ॥

न तिथिष्वर्पात्यादि । भो महा, एव
विधेषु वेश्मस्वाश्रयता बालानामारोग्य धारि-
जीवित शर्म च हरध्वम् । किम्भूतोऽप्यत्याह ।
येषु वेश्मसु तिथिष्वपि पर्वस्वप्यतिथ्यादया
न पूज्यन्ते । निवृत्तमाचारवर्त्म येऽग्रहेषु ।
वर्त्म मार्गम् । सुबोधन । भिन्ने भमे काश्ये
पात्रे येषु वेश्मसु बुध्यन्ते ते तयोक्तास्तेषु ॥

शुल्लिनेतिनियुक्तास्ते बलिपूजाभिकाङ्क्षिण' ।
मुद्धान् भीतान् विमनसः शून्यस्थानेकचारिणः
परोपभुक्तकुसुमवस्त्राभरणधारिणः ।
बालान्कदम्बलधारीकान्सन्ध्यासुरुदतोद्युचीन्

ऋसोल्लकविडालादिरूपैरन्यैस्तथाद्भुतैः ।
सन्त्रासयन्त.शायितान् रुदाचिज्जाग्रतोऽपिना।
प्रायः परंमु गृह्णन्ति ग्रहाश्छिद्रप्रहारिण ।

इत्यनेन प्रकारेण शलिना भगवता ते
ग्रहा नियुक्ताः स तो बलिपूजाभिकाङ्क्षिणश्च
कुद्धादिगुणान् बालान् हति । विमनसो दु-
श्चित्तान् । शून्ये तिष्ठन्तीति शून्यस्थास्तान् ।
एकचारिणो ये सर्वत्रासहायाश्चरन्ति । परेणान्ये-
नोपभुक्तान् कुसुमादीन् धारयन्तीति तथोक्ता-
स्तान् । कश्मला दुराचारा धात्री येषां ते तथोक्ता-
स्तान् । कथं गृह्णन्तीत्याह । अद्भुतैराश्चर्ये ।
ऋक्षादिप्राणिरूपैर्बालाञ्छायितान् जाग्रतोऽपि
वा सन्त्रासयन्तः । कदा गृह्णन्तीत्याह ।
प्रायः पर्वस्त्रन्यादिषु । ते च ग्रहाश्छिद्रप्र-
हारिणान्छिद्रे रन्ध्रे प्रहरन्ति ॥

आविशन्तश्च लक्ष्यन्ते घेऽल शास्त्रचक्षुषा ।
शुद्धेन देह बालानां गन्धर्वा इव योपिताम् ॥

ते च ग्रहा अप्रत्यक्षत्वाच्छास्त्रेणैव च-
क्षुषा आविशन्तो बालानां देहे लक्ष्यन्ते ।
विन्मूत्रेण शास्त्रचक्षुषा भाः । शुद्धेन निर्म-
लेन । दृष्टान्तो यथा योपिता देह गन्धर्वा
आविशते । शास्त्रचक्षुषैव लक्ष्यन्ते । न तु
मासगोलकेन । गन्धर्वावेश प्रत्यक्षफलत्वेन
सिद्धत्वाद्दृष्टान्त ॥

तेषां ग्रहिष्यता रूप प्रतन रोदन ज्वर ।

तेषां च ग्रहाणां ग्रहिष्यता ग्रहण क-
रिष्यता प्रतत रोदन ज्वरश्च सागान्येन पूर्व-
रूपम् ॥

सामान्य रूपमुत्रासजृम्भाभ्रक्षेपदीनताः ।
फेनस्रावोर्बहृष्योष्ठदन्तदशत्रजागराः ॥
रोदन कृजन स्तन्यविद्वेष. स्वैररौकृतम् ।
नखैरकस्मात् परितः स्वधात्र्यङ्गविलेखनम् ॥

उदासादिक स्वधात्र्यङ्गविलेखनान्त स
र्वग्रहाणामाविष्टानां सामान्य लक्षणम् । फेन-
स्रावो मुस्तात् । ओष्ठयोर्देनाना च दशो द-
शनम् । अकस्मादिति कारणं विना ॥

तरुनयनस्रावी शिरो विक्षिपते मुहुः ।
हतैकपक्ष स्तब्धाङ्गः सस्वेदो नतकन्धर ॥
दन्तखादी स्तनद्वेषी त्रस्यन्नोदिति विस्वरम् ॥
वक्रवक्त्रोवमन्लालाभृशमूर्धनरीक्षते ।
वसास्रगन्धिरुद्विग्रो चद्रमुष्टिशकृच्छिशु ॥
चलितैकाक्षिगण्डभृ सक्तो भयलोचनः ।
स्कन्दार्तस्तेन वैकल्य मरण वा भवेद्भ्रुवम् ॥

तत्रेत्यादिना स्कन्दादिविशेषेण लक्षणम् ।
एकनयनस्रावीत्यादियुक्तः शिशुः स्कन्दार्तो भ-
वति । तेन स्कन्देन बालस्य ध्रुवमवश्यं वै
कल्य मरण वा भवेत् । बद्धशब्दो मुष्टिश-
कृद्भ्यां सव्ययते । चलितमेकमक्ष्यादिकं यस्य ॥

सज्ञानाशो मुहुः केशलुञ्छन कन्धरानतिः ।
विनम्य जृम्भमाणस्य शकृन्मूत्रप्रवर्तनम् ॥
फेनोद्गमनमूर्ध्वेक्ष्याहस्तभ्रूपादनर्तनम् ।

स्तनखनिहासन्दशसम्भञ्जरजागराः ॥
पूयशोणितगन्धश्च स्कन्दापस्मारलक्षणम् ।

सञ्जानाशादि शोणितगन्धान्त स्कन्दा
पस्मारस्य विनायस्य लक्षणम् । केशकुञ्ज
केशापनयनम् । कन्धरा मीवा तस्या आ
ति । ऊर्ध्वमीक्षणमूर्ध्वेक्षा । हस्तादीनां न
तेनम् ॥ ६ ॥ ६ ॥

आध्मान पाणिपादस्य स्पन्दन फेननिर्वमि ।
तृण्युष्टिरन्यातीसास्वस्दैर्यद्विपर्यता ॥
कृजन स्तनन श्चि कासदिभामजागरा ।
ओष्ठदशाससङ्घाचस्तम्भयस्ताभगन्धता ॥
ऊर्ध्व निरीक्ष्य हसन मये त्रिनमन ज्वर ।
मूत्रकनेत्रशोफव नैगमेपप्रहाकृति ॥

आध्मानाद्येकनेत्रगोफान्त नैगमेपाय
म्य प्रहस्याकृतिर्लक्षणम् । स्पन्दन चलन पा
णिपादस्य ॥

रुम्पो हृषितरोमस्व खेदश्चतुर्निर्पालनम् ।
वहिरायामन जिह्वादशोऽन्नरुण्डहृजनम् ॥
धावन विद्मगन्धत्व क्रोशन च श्वचन्दुनि ।

कम्पादिक श्वसन्नक्रोशनान्त शुनि श्व
प्रहे लक्षणम् ॥

रोमहर्षो मुहुखास महसा रोदन ज्वर ।
कासातिसारवमधुजृम्भामृत्तञ्जयगन्धिताः ॥
अङ्गेप्रासेपत्रिद्वेषशोपस्वम्भनिवर्णता ।
शुष्टिपन्ध छुनिश्चाक्ष्णोर्वालस्य स्युः पितृग्रहे ॥

रोमहर्षादिकमक्षिमुगन्त पितृग्रहे लक्ष-
णम् । श्वगन्धिता प्रणयगन्धितम् ॥

अस्ताङ्गत्वमतीमारी जिह्वातालुगळे प्रगाः ।
म्फोटा.मटाहर्म्याका सन्निपुस्तु पुन पुन ॥
निश्चिदि प्रनिर्लीयन्ते पाको रको गुटेऽपि वा
भय शकुनिगन्धत्व ज्वरश्च गृह्णनिग्रहे ॥

अस्ताङ्गत्वादि ज्वरान्त शकुन्यापयस्य
महस्य लक्षणम् । अमर तिरपट्टमनाम् ।
जिह्वादिषे प्रगा । सन्निपु हाहादि, फा.
म्फोटा. पुन पुन स्युर्निशि रात्रौ । तेस्फोटा
अदि प्रविहीयन्ते । शकुनिगन्धत्व देह प-
क्षिगन्ध. ॥

पूतनायां यमि कम्पस्तन्त्रा रात्रौ प्रजागर ।
दिभामाध्मान शकुन्देद. पिपासा सूत्रनिग्रह ॥
सम्भहृष्टारोमन्त्र काकरत् पूतिगन्धिता ।

कम्पादिकाकममानपूतिगन्धान्त पूतना-
लयमह आविष्टे लक्षणम् । सस्तहृष्टयोरुद्धरो-
म्णाश्च यथातद्दयेन मन्ध ॥

शीतपूतनया कम्पा रोदन तिर्यगीक्षणम् ।
तृष्णान्तरुजाऽनीसारो वसावादिक्षगन्धिता ॥
पात्रैस्वैकस्य शीतत्वमुष्णत्वमपरस्य च ॥

कम्पाद्येकपात्राप्यत्वान्त शीतपूतनाल-
क्षणम् ॥

अन्धपूतनयान्त्रदिज्वर कासोऽप्यनिद्रता ।
वर्चसो भेदवैवर्ण्यदौर्गन्धान्यद्गशोपणम् ॥

दृष्टिसादोऽक्षिरुक्कण्डः पौत्यकीजन्मशूनता ।
हिमोद्रेग स्तनद्वेषवैवर्ण्यस्वरतीक्ष्णता ॥
वेषधुर्मर्त्यगन्धित्वमयवा साम्लगन्धिता ।

छर्मादिक साम्लगन्धितान्तमन्वंपूतनाया
अदृष्टिपूतनाया लक्षणम् । मत्स्यगन्धसाम्ल-
गन्धयोर्विकल्प ॥

मुखमण्डितया पाणिपादास्यरमणीयता ।
सिराभिरसिताभाभिगचितोदरता ज्वरः ॥
अरोचकोऽङ्गलपन गोमूत्रसमगन्धिता ।

पाणिरमणीयतादि गोमूत्रसमगन्धिता-
न्त मुखमण्डितकालक्षणम् । अस्तिवाभाभिः
कृष्णवर्णाभिः सिराभिरुदरस्याचितत्वम् ॥

रेवत्यां श्यावनीलत्व कर्णनासाक्षिर्मर्दनम् ।
कासद्विध्माक्षिविक्षेपवचनवक्रत्वरक्तता ॥
वस्तगन्धो ज्वर, शोषः—

श्यावनीलत्वादि शोषान्त रेवतीलक्षणम् ॥

—पुरीष हरित द्रवम्
जायते शुष्करेवत्यां कमात् सर्वाङ्गसङ्क्षयः ॥
केशशातोऽन्नविद्वेष स्वरदैन्य त्रिवर्णता ।
नानावर्णपुत्रीपत्वमुदरे ग्रन्थय सिराः ॥
रोदनं शूद्रग्रगत्थित्व दीर्घकालानुवर्तनम् ।

शुष्करेवत्या हरितादिशुण पुरीष जाय-
ते । कमाच्च सर्वाङ्गसङ्क्षय, केशशातादिक
च जायते ॥

उदरे गन्धयो वृत्ता यस्य नानाविधं शक्यत् ।

जिह्वाया निम्नता मध्ये श्यावं तालु च तं त्यजेत्

उदर इयादि तालुश्यावतान्तममाध्य-
पदलक्षणम् ॥

भुङ्क्षानोऽन्न बहुविध यो बाल परिहीयते ।
वृष्णाशुहीत क्षामाक्षो हन्ति न शुष्करेवती ॥

यो बालो बहुविधमनेकप्रकारमन्न सु-
खानो बलादिभिः परिहीयते तमवश्यं शुष्क-
रेवती हन्ति । एतस्या विशेषेणासाध्यल-
क्षणम् ॥

प्रकारान्तरेणासाध्यत्वमुच्यते ॥

हिसारत्यर्चनाकाङ्क्षाग्रहणकारणम् ।

त्रिविधो हि प्रहाणा ग्रहणे हेतुर्हिसा-
काङ्क्षा रतिकाङ्क्षार्चनाकाङ्क्षा च ॥

तत्र हिसात्मके बालो महान् वा सुतनासिकः
सतजिह्वः कृण्वन् बाढममुखी साक्षलोचन ॥

दुर्वर्णो हीनवचन पूतिगन्निश्च जायते ।
शाम्यो मूत्रपुरीष स्व मृद्नाति न जुगुप्सते ॥

हस्तौ चोद्यम्य सरब्धो हन्त्यात्मान तथापरम्
तद्दृच शस्त्रकाष्ठपैरग्निं वा दीप्तमाविशेत् ॥

अप्सु मज्जेत् पतेत् रूपे कुर्यादन्यच्च तद्विधम् ।
वृद्दाहमोहान् भूयस्य छर्त्तनं च भवत्तपेत् ॥

रक्तं च सर्पमार्गेष्वोऽरिष्टोत्पत्तिं च तं त्यजेत्

त्रेति निर्धारणे । हिसात्मके ग्रहे वा
लो वा महान् वा सुतनासिकादिलक्षणो भ-
यति । श्यावा जिह्वा येन । जायते भवति ।

सरस्य ससरम्भो हस्तावुगम्यात्तामपर च
 हति । शस्त्रकाष्ठानैश्च तद्ददिति हन्त्यात्मान
 तथापरमिति च । तद्विधिमित्येवप्रकार सा-
 हसम् । त चेद्विमात्मको प्रहरतृह्यादीन् सर्व-
 मार्गेभ्यश्च रक्त रिष्टोत्पत्ति च प्रदर्शयेत् तत
 सा हिंसात्मक प्रह त्यजेदसाध्यत्वात् ॥

रह स्त्रीरतिसल्लापगन्धस्रगभूषणमिय ।
 हृष्टशान्तश्च दु साथो रतिकामेन पीडितः ॥

रह आदिमियः पुरुषो रतिकामो म-
 हेण पीडितो भवति । म च दु साध । रह
 एकान्त स्त्रिया रतिः महापश्च स्त्रीरतिसल-
 प । हृष्ट सहर्ष । शान्तो विषयाहोलुप ॥

दीन परिमृशन् वक्त्र शुष्काष्टगळतातुक ।
 शङ्कित वीक्षते रौति ध्यायत्यायाति भीतनाम्
 अन्नमन्नाभिलाषेऽपि दत्त नाति चृम्बुक्षते ।
 गृहीत वलिकामेन त विद्यात् सुखसाधनम् ॥

दीनत्वादियुक्त वलिकामेनार्चनाकाङ्क्षि
 णा गृहीत विद्यात् सुखसाधन च अन्नाभि
 लाषेऽपि दत्तमन्न नातिबुमुक्षते भोक्तु नेच्छति ॥

हन्तुनाम जयेद्वोमं सिद्धमन्नप्रयतिने ।
 इतरां तु यथाकाम रतिवल्पादिदानतः ॥
 इत्युत्तर वृत्तियोऽध्यायः ॥

हन्तुकाम प्रह होमादिभिर्जयेत् । इतरी
 रत्नपनाकामौ यथाकाममिच्छानातिक्रमेण र
 त्यादीना दानत इति ॥

इतीन्दुविरचितायामष्टादशसहस्रव्याख्याया
 मुचरे वृत्तियोऽध्यायः ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

महाणा ह्यन्पमुक्त्वा तैश्च मगण वि-
 कित्सा प्रदर्शयितुमप्याय आरम्यते ॥

अथातो पाठप्रतिषेध नामाध्याय
 व्याख्याम्यामः । इति हस्तावुगम्यादयो
 महर्षयः ॥

प्रहेषु साध्येषु शिषु विनिक्ते शरण स्थितम् ।
 त्रिरहा मृष्टसत्तिके सदा सन्निहितानले ॥

विकीर्णभूतिरुमुमवीजपत्रासर्पे ।
 रक्षोघ्नैतैलज्वलितमटोपहनपाप्मानि ॥

व्यवायमद्यपिनितनित्तपरिचारके ।
 पुराणमर्षिपाभ्यक्त परिपिक्त सुराम्मुना ॥
 साधितेन चलातिम्बरैजयन्तीवृपदुर्म ।
 पारिभद्रककद्वद्रमम्बूवरणकर्तृणं ॥

कपोतपङ्कामार्गपाटलीमधुशिशुभिः ।
 काकजङ्घामहाभेताङ्घ्रिपत्थक्षीरिपादपैः ॥
 सक्दम्बकरञ्जैश्च धूप स्नातस्य चाचरेत् ।
 द्वीपिव्याघ्रादिसिद्धैश्चर्मभिर्घृतमिश्रितैः ॥

साध्यपु मदेपु न तु दुःसाध्येषु शिशु-
 मेव कुर्यात् । अहा दिनेन त्रिन् वारान् य-
 दामृष्ट ससिक च तस्मिन् । विविक्ते ज-
 नादिरहिते । शरणे गृहे स्थित कुर्यात् । स-
 दा सन्निहितोऽनले यस्मिन् । तथा विकी-
 र्णं विक्षिप्त भूत्वादिक् यस्मिन् । भूतिर्भस्म ।

रक्षोघ्नैस्त्रैलैर्ये ज्वलिता प्रदीपास्तैर्हतः पाप्मा
यस्य । व्यवायादितो निवृत्ता, परिचारका
यत्र । व्यवायो मैथुनम् । पुराणसर्पिषाभ्यक्त
सुखाम्बुनोष्णोदकेन । परिपिके स्नातम् । कु
र्यादिति क्रियापदमत्र लभ्यते । अथ वा स्ना-
तस्य चाचरोदित्यनेनैव चकारेण यथाकथञ्चि-
द्वाचरोदित्येतत् क्रियापद बोद्धव्यम् । किन्भू
तेन सुखाम्बुना आह । बलादिभि कदम्बा-
न्तै साधितेन । वैजयन्त्यग्निमन्थ । नृपद्
म आर्यवध । पारिभद्रक, कण्टर्ककेशुक ।
कट्वङ्ग स्योनाक । कर्तृण भूतीकम् । क
पोतपट्टा सुवर्षला । काकजङ्घा लोमशपा
दिका । महाश्वेता नीलपुष्पी गिरिकर्णिका ।
क्षीरिपादपा वटादयः । स्नातस्य च द्विप्या
दिचर्मेभिर्घृतमिश्रितैर्धूपमाचरेत् ॥

पूतीदशाज्ञसिद्धार्थवचामल्लातदीप्यकै ।
सकुष्ठै सघृतैर्धूप, सर्वग्रहविमोक्षण ॥
सर्पपानिम्बपत्ताणि मूलमश्वपुरादृचा ।
भूर्जपत्र घृत धूपः सर्वग्रहनिवर्हण ॥

पूत्यादिभिर्धूप सर्वग्रहविमोक्षण । स
र्वपादिभिर्धूप सर्वग्रहनिवर्हण । अश्वसुरा गि-
रिकर्णा ततो मूलम् ॥

अनन्ताम्रास्थितगर मरिच मधुरो गण ।
सृगालविन्ना मुस्ता च कल्कितैर्दशैर्घृत पचेत् ॥
दशमूलरसक्षीरयुक्त तद् ग्रहजित् परम् ।

अनन्तादिभि कल्कितैर्दशमुक्ताधेन
क्षीरेण च घृत पाचयेत् । तत् पर ग्रहजित् ।
अनन्ता यवापक । सृगालविन्ना घृभिपर्णा ॥

रास्नाभ्यशुमतीवद्रूपञ्चमूलप्रलायनात् ।
काथे सर्पि पचेत् पिष्टै शारिवाण्योपचित्रकैः
पाठाविच्छिन्नमधुकपयस्याहिङ्गुदासुभि ।
सग्रन्धिकै सेन्द्रयवै शिशोस्तत् सतत हितम्
सर्वरोगग्रहहर दापन बलप्रर्णदम् ।

रास्नादिकपाये शारिवादिभि पिष्टै, स-
र्विर्विपाचयेत् । तत, सुगंधम् । बहूपञ्चमू-
ल महत्पञ्चमूलम् ॥

शारिवासुरभिब्राह्मीशदधिनीकुष्ठसर्पि ॥
वचाश्वगन्धासुरसायुकै सर्पिर्विपाचयेत् ।
तत्राशयेद् ग्रहान् सर्वान् पानेनाभ्यञ्जनेन च
योजयेद् भूतविद्याया यान्युक्तानि घृतानि च

शारिवादिभि सर्पिर्विपाचयेत् । तत्
पानेनाभ्यञ्जनेन च सर्वान् ग्रहान् नाशयेत् ।
यानि च घृतानि बक्ष्यमाणायाम् भूतविद्याया-
नुक्तानि तान्यपि योजयेत् ॥

हस्तमात्र शुचौ देशे गोमयेनोपलेपयेत् ।
तत्राक्षताना चोक्षाणा स्थाप्य पात्र सदक्षिणम्
निर्धूमश्चानलस्तोय गुल्गुलु सर्पिराहुति ।
शुक्ल पुष्प वल्धिर्धूपो दूर्वा श्वेताश्चसर्पपा ॥
प्राङ्मुखोऽथ शुचिर्वेद्यास्त्रिवर्णाभयवा सिताम् ।
उपविष्टः प्रतिसरां गृहीत्वा वेष्टयेत्तया ॥
भूर्जे रोचनया विद्यां लिखितामपराजिताम् ॥
विधिना साधिता भूतै सर्वैरप्यपराजिताम् ।
लक्ष्मणादिपरीवारं नित्यानुस्मृतिसेविताम् ॥
लक्ष्मणासद्देवाख्यानागदन्तीकटम्भरा ।

मर्कटी कर्कटी लम्बा वृद्धी कण्टकौरिका ।
 खरनासा मृगोर्वाकर्महाश्वेता शतारि ॥
 उदङ्मुखस्य नालस्य बध्नीयात्ता ततो गच्छे ।
 तदभावे दृढ सौमसूत्र मन्त्रमिदं जपन् ॥

हृक्षमात्रमित्यादिना प्रतिसराश-धनो
 पकरणविधानं सुशोधम् । चोभ्याना निर्मला-
 नाप । अथ प्राङ्मुखोवैशम्बिर्णा मितरन्धी
 ता मितामेव वा प्रनिमरा कार्यात्सूत्रवेणिया
 गृहीत्वा भूर्जेद्विगितामपराजितात्प्रा विद्या ल
 ह्मणाद्यौपधीपरिपारा मित्य च म्यापुस्त्या
 वैद्येन मेविता तथा प्रतिमरया वेष्टयेत् । किं
 भूतामपराजिता भर्षोरपि भूतेर्न पयाजिताम् ।
 कात्ता लक्ष्मणाद्य इत्याह । (नि) लक्ष्मणा पु
 स्रजननी रक्तविन्दुच्छदा तथा । सहदेवा व-
 ला । नागदन्ती हस्तिदन्ती । कटम्मरा मि
 रिकर्णा । मर्कटी कपिकण्डू । खनामिना
 च कर्कटी विस्वादि । लम्बा कटुकालाबुनी ।
 खरनासाश्रम् । मृगोर्वाकर्महाश्वेता । गृह्याश्वेता
 नीलपुष्पी गिरिकर्णिका । ततोऽनन्तर ना वे
 षिता यन्नामीत्यादिमन्त्र जपत्त वैश उदीच्य-
 मिमुगस्य बालस्य गच्छे बध्नीयात् । तस्या अ
 पराजिताया अभावे दृढ सौमसूत्र बध्नीयात् ।
 अन्ये तु क्षीमसूत्रस्यैव मन्त्रं जदन्ति ॥

बध्नाभ्यह प्रतिसरां नमस्कृत्वा स्वयम्भुवे ।
 बालानां रक्षणार्थाय शिवां पूर्वपिनिर्मिताम् ॥
 इन्द्रोऽनुमन्ता तुभ्य ये च तस्यानुचारिण ।
 यज्ञाशनिधाभूता मेघट्टन्दानुसारिण ॥
 पेरानपस्त्रगत येऽनुयान्ति पुरन्दरम् ।

यसो वैरस्वनो राजा ये च तस्यानुचारिण ॥
 मेघनूकरसिंहोष्ट्रखरवाजिसयानना ।
 कात्ता काजायसै पाशै स्तन्ध्याक्षा भ्रुवृष्टीधुम्बाः
 शक्तिमुल्गरहन्नाथ खदगपाशधराय ये ।
 पागभृदरुणो राजा नौयभू' सागरालय ॥
 शारदाभ्रत्रनाकारा ये च तस्यानुचारिण ।
 महोर्मिमन्त वेगेन क्षीभयति सगित्पनिम् ॥
 धनाधिपो वैश्वण' सस्येयज्ञाधिपो रिम् ।
 नानाकारश्च ये भूतास्तस्यैवानुचरा सदा ॥
 आत्ित्या वसतो रुद्रा मरुतश्चाश्विनावपि ।
 एते सर्वेऽनुमन्यन्तामिमां प्रतिसरक्रियाम् ॥
 दीर्घमायुररोग च तव दाम्प्यन्ति स्वस्ति ते ।
 स्वस्ति ते भगवान् ब्रह्मा स्वस्ति नारदपर्वतो
 स्वस्ति वेदाश्च यज्ञाश्च अग्नीषोमी च स्वस्ति ते
 स्वस्ति ते श्रीर्धृति र्तीर्त्तैर्लक्ष्मीर्मैशा क्षया शुति
 स्वस्ति तुष्टिश्च पुष्टिश्च यष्टी बुद्धिरेव च ।
 स्वस्ति रद्रो विशाग्वश्च स्कन्दः शक्तिधरश्च ते
 स्वस्ति धाता विधाता च सुपर्णश्च महाबल ।
 स्वस्ति देवाश्च यज्ञाश्च मा च ते पापमागमत् ॥
 दुर्घ्याहृतानि दुर्मम मनमाचिन्तितानि च ।
 दुष्टादीनां भयकृतो वाच प्रतिदत्ता मया ॥
 रक्षा प्रतिसरा तुभ्य वद्रेय पापघातिनी ।
 निर्द्वैतस्त्व निर्द्वैगो जीव नर्पशत, सुखी ॥

बध्नामीत्यादिभिश्चतुर्दशभि' श्लोकैर्मन्त्रो
 निगद-याख्यात किञ्चिद् प्रदर्शये स्वयम्भुवे
 ब्रह्मणेन नमस्कृत्वा प्रतिसरा बध्नामि वा-
 लानां रक्षणाय । किम्भूतामाह शिवा श्रेय
 कर्ता पूर्वपिनिर्मिताम् । हे बाल तुभ्य प्रति

सरामिन्द्रोऽनुमन्यतामङ्गीकरोत् । वज्राशनि-
घरत्वादिगुणाश्च तस्येन्द्रस्यानुचारिणो य भूता
ऐरावणस्कन्धगत पुरन्दरमिन्द्रमनुयान्ति । य-
मोऽनुमन्यता ये च तदनुचरा मेपाद्यानना कृ-
ष्णादिरूपाश्च । वरुणोऽनुमन्यता तदनुचराश्च ।
सागर आलयो यस्य । महोर्मात्यादि वरुणा-
नुचरविशेषणम् । घनाधिपश्च तदनुचराश्च ।
आदिल्लादयश्च । इति सर्वे इमा प्रतिसराक्रि-
यामनुमन्यन्ताम् । तव शिशोस्ते दीर्घमायुर
रोग च दास्यन्ति । स्वस्तीत्याद्याशी पदम् ।
ते शिशो' पाप दुर्व्याहतादिक च मागमत् ।
दुष्टादीना वाचो भयङ्करा मया प्रतिहता ।
इय च पाण्घातिनी रक्षाप्रातसरा तव वद्धा ।
अनया च त्व निर्दुतो निरुद्वेगश्च सुखी वर्ष-
शत जीव ॥

अपूपूपसयावस्वस्तिकालोपिकादय ।
पायसो मिश्रक सिद्धो गुडपूरो हरिद्रक ॥
कृसरो यावक सौद्र पल्ल लवण हविः ।
दधिकुल्मापनिष्पाजो रक्तो भूतोदन' पयः ॥
पकाममासहधिरमत्स्यसक्तु सुरासवा ।
गन्ध माल्य फल हेम धूप सपुरकुन्दुरु ॥
सुरसार्जकनिर्गुण्डोकुसुम च सपल्लवम् ।
चलि' सुशस्तैर्देयः स्याद् भयनस्य चतुर्दिशम् ॥
चतुष्कचैत्यत्रिपथडेवायतनगोपुरे ।
रेखादृष्टोदपाने च सन्त्ययोर्दीपवान् निशि ॥

बालनिवासभवनस्य चतुर्दिशमपूपदि-
कश्च चलिर्देयः । अपूपा मण्डका । त एव
सगुडा जेहसिद्धा पूपा । सयावो यवौदन ।

स्वस्तिकाः स्वस्तिकाकृतय पिष्टविकारा । लो-
पिका सपुरा पिष्टस्त्रिन्ना । मिश्रकस्तण्डु-
लावराभोदन । सिद्ध' सिद्धौदनः । गुडपूर-
प्रसिद्ध । हरिद्रक पतभक्ष । हविर्धृतम् ।
पल्ल तिलकन्क । रक्तौदनो रक्तमिश्रो भू-
तौदन । भूतौदनो मासमिश्र । चतु'कादिपु
च बलिर्देय । चतुष्क चतु शालम् । रे-
खामण्डल मन्ये । उदपान कूपसर । निशि
दीपवान् बलिर्देय ॥

अथापतितगोवर्चं प्रलिप्ते टर्भसस्तृते ।
वृत्ते वा चतुरश्रे वा मण्डले कुसुमोज्वले ॥
नानाग्रहपरीवार भिषग्भूतपतिं लिखेत् ।
त प्रतिप्राद्मुखो विद्या पठन्नुपहरेत् बलिम् ॥

नमोविमारकस्य । नम कुमारज्ञाय ।
नम सप्ताना मातृणाम् । नम' स्कन्दाय ।
एष परिग्रहमन्त्रः । मातृणामावाहन च । हि-
लिहिलिनिमापटालिनि स्वाहा । अनेन सप्त-
कृत्व परित्रपितेन पानीयचुल्लकेन त्माभ्युक्ष-
यितव्यः । एवमात्मरक्षा कृता भवति ॥

अथेत्यादिना मण्डलविधानम् । अप-
तितगोवर्चो यत्पतदेव गोर्गृहीतम् । वृत्त वर्तु-
ळ मण्डलम् । चतुरश्र चतुष्कोणम् । भूत-
पतिर्भगवान् महादेव । त मण्डले चित्रक-
र्मणा लिखेत् । त प्रतिप्राद्मुख इत्यर्थ ।
नम इत्यादिना विद्या पठन् तस्यै भगवते ना-
नाविध बलिमुपहरेत् । नम इत्यादिबलिपरि-
ग्रहमन्त्रः । एवमेव मातृणामावाहनमाह्वानम् ।
हिन्यादिकेन सप्तशरारं यत् परित्रपित पा-

नीयचुलुक तेनात्माभ्युत्थायितव्य । अन्वुक्षण
समन्तगद्दिन्दुभि संचनम् । अनेनाभ्युक्षणेना
द्वसो रक्षा कृता भवति ॥

प्रहाणा सन्निधानाय वलेश प्रतिपत्तये ।
सत्यसाधनतयुक्तमिम मत्र पठेदनु
प्रजापतौ च यत् सत्य यत् सत्यमपरेश्वरे ।
धर्मराजे च यत् सत्य यच्च सत्य नपम्बिषु ॥
धनाधिपे च यत् सत्य यच्च सत्य जलाधिप ।
यत् सत्यमग्निहोत्रेषु सत्य यन्त्रोत्रियेषु च ॥
पतिप्रतापु यन्मत्स्यमीश्वरे च महात्मनि ।
पतेस्तु सत्यसमर्पणुगताका सत्यचादिन ॥
दर्शयध्व स्वरूपाणि सत्य रक्षत सर्वत' ।
आमन्त्रितामया सौम्या सौम्यरूपा प्रतीळत
वालं चोपहृत सर्वसर्वे कौमारका प्रहा ।
दर्शयध्व स्वरूपाणि बलित्र प्रतिगृह्यताम् ॥

अनन्तर प्रजापतावित्वादिमन्त्र पठेत् ।
विमर्शमित्याह प्रहाणा सन्निधानं कर्तुं तेषां
मेव च वले प्रतिपत्त्यर्थं च किम्भूत मन्त्र
गात् । सत्यसाधनसमुत्तम् । स्व हीष्टसिद्धि
भवेति । पश्चाभि ओदैर्मन्त्र । एतै म-
त्यैगुहाका भूतविशेषा सत्यसादिन स्वरूपा
णि दर्शयध्व ये मया आमन्त्रिता । स
त्य रक्षत वालं च प्रतीळत मयोपहृतम् ।
कौमारकमहाध्व सर्वे स्वरूपाणि दर्शयध्व बलि-
त्र प्रतिगृह्यताम् ॥

ततश्चानु पठेदेना कुलविद्यां समाहित ।

औला नीला खला वाला नकुला ग्रहकाणिका

सेना सुमेना माता च महामेना यशास्विनी ।
वृत्तमान्नाक्षत्राणि राणास्तु प्रहमातर' ॥

कुमारवचनाच्छ्रीम प्रमुश्व तु विशुन्विचमम् ।
कालकल्पा जलच्छक्ति विद्विणीनात्भूषिता
कुमारवचनाद्भूती सम्प्राप्ता मुच्यता विशु ।
पनासा रघुट छत्र वष्पापटेश्वरिणी ॥

गस्त्वम्भथ ते मुद्रा मुच्यता मानस शिशु' ।
गन्ध धूप च मान्य च कुमास्ते प्रयच्छति ॥

न स्यातव्य तदाप्राय स्वा गीं गन्ध मा चिरम्
धा'य सर्वा कुमारस्य सद्गता गन्धमादने ॥

रक्तचन्द्रपतारस्य रत्नांशुफनिशानिन' ।

कुमारम्यालय तत्र यान बाल विमुञ्चत ॥

पम्भुत्सो दादशाधो वै तस्मिन् काले तृणो रग्म्
वीर. कुमागामिपतिस्त्वय पुत्रोऽभिपिन्यताम् ॥

ब्राह्मणो ब्राह्मणानान्तु मर्षयेद्विदा वर ।

यस्यराससनागाना गन्धर्वागुग्गयोऽपि ॥

पिशाचभूतमश्वघाना व्याघ्रीनां च म ईश्वरः ।

आज्ञापयति य स्त्रन्दो गन्धता गन्धमादनेम्

प्रहो न कोपयदाता कुमारस्य यगम्बिनः ।

स्थानान्यृत म रैक्षिप वाग पम्पिदो भवेत्

ततोऽनन्तर समाहितो वैश माधेदे-
साभि ओदै कुरुविद्या पठेत् । अस्वर्ग्य
आलादयग्रयोदग प्रहमातर । भगवत्कुमा-
रवचनादिन शिशु शीघ्र प्रमुश्व तु । कुमा
रवचनान् कालकल्पादिगुणा दूती सम्प्राप्ता
भिधुमुच्यतामिति । किद्विणीजाल सूक्ष्मप-
ण्टासमूह । पताकानिका मुद्रास्ते लुप्यम् ।
दे मातर शिशुमुच्यता ते इति बहना प्रयो-

गो मन्त्रत्वात् । ते कुमारो गन्धादिक प्रय-
च्छति । तदाप्राय एवा गतिं गच्छ । माचिर
शीघ्रम् । कुमारगान्ध्या सर्वाः गन्धमादाने स
ज्ञताः । रक्षध्वजादिमतः कुमारस्य तल्लाल-
यम् । तत्र यात । बाल विमुञ्चत । शेष
स्य पाठ एव शरणम् । यो प्रह कुमारस्य
यशस्विन आशा कोपयेत् स क्षिप्रमेव स्थाना-
च्युत परिपद स्वष्ट दात् बाधो भवेदिति
कुलविद्या ॥

उत्तरान्तर कुर्याद्धोममभ्यर्च्य पात्रकम् ।
पुष्पैर्भक्ष्यैश्च त्रिविधैश्चरणा लोहितै स्तथा ॥
गन्धैर्गुल्गुलुधूपैश्च समिध खादरादथ ।
शतमष्टोत्तर हव्यमथवा चन्दनद्रुमात् ॥

ततो उत्तरान्तर पात्रकमभ्यर्च्य पुष्पा-
दिभिर्होम कुर्यात् । ततो हव्यमन्न गन्धैर्ग-
न्धद्रव्यैर्लोहितः खादिरसमिधा चन्दनसमिधा
चाष्टोत्तर शत हव्यम् ॥

अग्निदण्ड प्रवक्ष्यामि सर्वग्रहविमोक्षणम् ।
ब्रह्मण्यन्त्र 'नल देत्र हव्यकच्यप्रतीच्छकम् ॥
देवाना (२) प्राङ्मुख स्वास्तिस्वाहापहरतिद्रुतम्
सहस्रप्रियो दहन पावक सर्वभक्षण' ॥

त्व हि यज्ञश्च यूपश्च त्वहि धर्मप्रता गति ।
द्विरण्यरेता देवस्त्व त्व हि वदविदा गति ॥
दुष्टैर्ज्ञाना विनाशाय त्व समुत्पादित सुरै ।
दहसद्दहदेवत्वमिदं दुष्टम्य निग्रहम् ॥

अग्रय स्वाहा । महाग्रये स्वाहा ।

त्व हि शान्तिकरो वह्निस्त्व मारुतपरोदन ।
हरिप्रधानगतिरासीद्विम निष्टय गुधरुमुत्सा-
दय तेजसा त्व मम वश्य च त कुरु दुष्टग्र
हनिवारण मयोपश्रवेणु च ।'

त्वया कृतेन होमेन शीघ्र शान्तिः प्रजायते ।
आयाहि प्रहे देवाना त्व हि यत्र पुरातनम्
तेन सत्येन देवेश इम माधय मे ग्रहम् ।

नमोऽस्तुते हव्यवाहन दण्ड प्रदर्शय
दह दह दर्श दर्श तेज तेज मोटय मोटय
अपस्मारमुद्गाटय कुमार पिशाचरेवतीरोद-
ननासन त्रिनासन कम्पन उत्कम्पन विजृ-
भणदेत्रयस्रगन्धर्वभूतनागराक्षससन्तर्जनदण्ड-
नाविधुसारयभगवन्नग्निदण्ड अग्निवीर्यं नमस्ते
जसास्वेत्यक्तमुत्सादय स्वाहा । (३) भूर्भुव-
स्त्वस्स्वाहा । दीप्तिजेसे स्वाहा । हव्यया-
हनाय स्वाहा । यमाय स्वाहा ॥
नश्यन्त्यनेन होमेन समस्ता बालग्रहा ।

अग्निदण्डो मन्त्रो यमाय स्वाहेत्येवम-
न्त । अनेनानन्तरोक्तेन मन्त्रेण होमेन स
मन्ता बालकग्रहा नश्यन्ति ॥

तत्राप्रावरणे ताघ्रे तप्तहेमसगार्चिपि ॥
तारावैदूर्यसदृशे शशिविशुत्समप्रभ ।
घृतमण्डाभवरणे वा गन्धेन च घृतोपमे ॥
केतकोत्पलदध्याभे ध्रुवमारोग्यमादिशेत् ।
अनारोग्य तु नीलेऽग्नौ कपिले भस्मनिष्पभे ॥

कृष्णे कपोते दुर्गन्धे मत्स्यपूयास्रगन्धिके ॥
बचालगुनगन्धाम्बे विसे कर्दमगन्धिके ।

इत्युत्तरे चतुर्थोऽध्यायः ॥

तत्राग्राविद्यादिसिद्धलक्षण तत्रहेमारुणा
दिरूपेऽग्नौ ध्रुवमवश्यमारोग्यमादिशेत् । नीला-
दिरूपेऽप्रावातुरस्थानारोग्यमादिशेत् ॥

इतीन्दुविरचितायामष्टाहसप्रहव्याख्याया-
मुत्तरे चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

प्रप्रतीकारस्य प्रवृत्तत्वात् स्तपनविधे
श्च तत्र प्राधान्यात् प्रदर्शयितुं पृथगध्याय
आरभ्यते ॥

अत्रात स्तपनाध्याय व्याख्यास्या
म । इति हस्ताहुरात्रेयाऽयो महर्षयः ॥
सरित्सङ्गमगोतीर्थगजेन्द्रस्कन्धगोकुले ।
चतुष्पथे च स्तपयेद् बाल सस्तन्यमातरम् ॥
श्मशाने दीर्घरोगार्तं मृतापत्यां च योपितम् ।

सरित्सङ्गमादिके बाल स्तपयेत् । मह
स्तन्यमात्रा धान्या यो'वर्तते तम् । सरित्दी ।
गोतीर्थ प्रधानगोस्थानम् । गजेन्द्रस्कन्धो
भद्रवारणममूह । गोकुलो यत्र गोसमूहो व-
र्तते । दीर्घरोगेणार्तं बाल श्मशाने स्तपयेत् ।
वक्षैव च मृतवत्सा योपितम् ॥

दूर्वा क्षीरिद्रुमवती प्रागुदकमवणामही ॥
स्निग्धनीरुजपुष्पाढ्यपादया स्तपने शुभा ।

दूर्वावत्त्वादिगुणा मही भूमिर्वालस्य स्त-
पने शुभा । प्राग्दिशाभिमुख्येनान्ना प्राक्म-
वणा स्निग्धादिगुणा पादया यस्या सा त-
थोक्ता ॥

रेवतीश्रवणस्वातीप्राजापत्यांत्तरैन्दवे ।
पुष्ये मूले च बालस्य स्नानं पर्यादिनेषु च ॥

रेवत्याद्यन्यतमे नक्षत्रे बालस्य स्नान
शुभम् । प्राजापत्य रोहिणी । ऐन्दव मृगशी-
र्षम् । पर्यादिनेषु चाष्टम्यादिषु बालस्य स्नानं
शुभम् ॥

चतुर्हस्ताष्टहस्तं वा द्वानिंशदस्तमेव वा ।
नल्वमात्रममाण वा त्रिवर्णं मण्डलं लिखेत् ॥
गोचर्मचापेषुमितस्त्रिविधो नन्य उच्यते ।
चतुरश्रं चतुर्द्वारं पताकाभिरलङ्कृतम् ॥
आकीर्णं परितो दूर्वासिद्धार्थंरूपवाद्गुरैः ।

चतुर्हस्ताद्यन्यतमेन मानेन त्रिवर्णं सि-
त्तरक्षपीतादिकेन विभागेन मण्डलं लिखेत् ।
नक्षत्रो मानविशेषः । त्रिलक्षणं इत्याह । त्रि-
विधो नक्षत्र एको गोचर्ममितं द्वितीयश्चापेन
धनुषा मितं तृतीय इषुणा शरेण मितः ।
चतुरश्रमित्यादि मण्डलविशेषणम् । पताका
वैजयन्त्यः । परितः समन्नाद् दूर्वादिभिरा-
कीर्णम् ॥

रामात्प्राच्यादिषु लिखेद् गजादहं पुरन्दरम्
परमराज महिषग चक्राहृथ्यमर्षा पतिम् ॥

धनद च गदापाणि यमस्थानमतीत्य च ।
मातृस्थान लिखेत्क्षिप्रं सट्टप नन्दिकेश्वरम्
सप्तध्वनुचर चादौ मृन्मय च विनायकम् ॥

तस्मिन् मण्डले प्राच्यादिषु दिक्षु क्र
मात् पुरन्दरादीन् लिखेत् । प्राग्दिशैरावणा
रूढ पुरन्दर सहस्राक्ष लिखेत् । दक्षिण
स्था महिषगत धर्मराज यमम् । पश्चिमाया
धकवाकारूढमपापतिं वरुणम् । मकरासनमध-
मिति दारुवाहि । उत्तरस्या गदापाणि धनद
पैश्रवणम् । दारुवाहिः सिंहासनमधमिति ।
यमस्थानमतीत्यातिक्रम्य दक्षिणाया मातृस्थान
लिखेत् । सट्ट वधा अनुचरैश्च वर्तत इति
तयोक्तम् । तत्र चण्डीवेत्र मृ मय विनायक
लिखेत् ॥

अतीत्य वरुणावास सहयार निवेशयेत् ॥
विष्णुमहरण चक्र सर्वभित्तिनिवारणम् ।
सुरयक्षेशयोर्मध्ये पद्महस्तालयां श्रियम् ॥
नन्द्यातीन्द्रकुशादर्शमन्मयस्वस्तिकतोरणम् ।
शङ्ख च दक्षिणावर्त श्रीरत्न माल्यदाम च ॥
इन्द्रादीना परीवारमेशान्यादि विदिक्षुच ।

तत्र च मण्डले वरुणावासमतीत्य पश्चि
माया विष्णो प्रहरण निवेशयेत् । सुरयक्षे-
शयोरिन्द्रधनदयोर्मध्ये पद्महस्ता पञ्चालया च
श्रिय विनिवेशयेत् । तत्र च नन्द्यावतीन्द्रिक
लिखेत् । स्वस्तिकनन्द्यावती सन्निवेशौ म
ण्डलार्थे प्रसिद्धौ । धीवत्साख्यो मणिस्तिय-
नदीर्घधनुष्कोण । ऐशान्यादिबिदिक्षु क्रमेण

न्द्रादीना परिवारं लिखेत् । एशान्यामिन्द्रप-
रिवारम् । आग्नेया यमपरिवारम् । नैमृत्या वरु-
णपरिवारम् । वायव्या धनदपरिवारमिति ॥

लम्बोदरी लम्बशुजा लम्बकर्णी च राक्षसी ।
इन्द्रद्वारे निवेश्या स्युर्यमद्वारे प्रलम्बिनी ॥
लम्बकेश्यपतिद्वारे कौबेरे लम्बनामिका ।

इन्द्रद्वारे पूर्वे लम्बोदरादिह्रपास्त्रिभ्यो रा-
क्षस्यो निवेश्या स्त्रः । उद्देश एकत्रचनेनापि क-
र्तुं नहुत्वाद् बहुवचनम् । प्रलम्बिनीरूपायुगमा
राक्षसी यमद्वारे । तद्दत्तापतेर्वरुणस्य द्वारे ल
म्बकेशिनामा । कौबेरे धनदद्वारे लम्बनासिका ॥

पट्टकीलानायसान्कुर्यात्सप्तलौहिकान्भिषक
द्वौ चात्र खादिरौ शट्टक चन्दनाम्बुसमुक्षितौ

अत्र मण्डले सर्वतोदिक पञ्चदश शङ्कून
कुर्यात् । तत्र केवलायोमयाः पश्चिमश्रीकृतलो-
हत्रयमया सप्त । चन्दनाम्बुसमुक्षितौ चन्द
नाम्बुमित्तौ द्वौ खादिराविति । त्रयो लोहाः
सितकृष्णपीता ॥

अष्टौ घटा. षोडश वा द्वात्रिंशद्विगुणा अपि ।
स्वस्तिकाङ्काः प्रवाळाभा रङ्गैरश्लेषकै. कृता ॥
यथाहोपधस्युक्तशुचितोयप्रपूरिता* ।
क्षीरितृक्षपलाशाञ्जग धमाल्योपशोभिता ॥
मण्डलस्य चतुर्द्वारे कर्तव्या. मुनिवेशिता ।

स्वस्तिकाङ्का इत्यादि घटाविशेषणम् ।
अश्लेषका रङ्गा पृथग्भूता वर्णा । जवाहिरौ-
पधैर्युक्त यन् शुचि तोय तेन प्रपूरिता ।

देवता घटवर्गविशेषपरभागलाभयागो यथाहं
र्थे । क्षीरि वृक्षपत्राशादिभि शोभिताः ।

मलाश छदनम् । इन्द्रद्वारे छुटराग । यम
द्वारे कृष्णा । वरुणद्वारे पोता । पृथेरद्वारे
त्रोहिता । इत्येवमादिना सुनिवेशिता ॥

पूर्वेषु प्रक्षिपेदेस तत्र मणिमौक्तिकम् ।
अपरेष्वौपशीतीत्रानुत्क्ष्वभृतसर्पपान् ॥

पूर्वेषु घटेषु हेम काञ्चन प्रक्षिपत् ।
तत्र इति दक्षिणेषु मौक्तिकम् । सुशोभम् ॥

अथ पवित्रा रक्षांगीराहरेत सुरालयात् ।
शस्त्रिशालाभ्यान्लाभ्यां शृङ्गाटकचतुष्पथात् ॥
रत्नीनागान्नदीतीराद्द्वयाफोशतृपालयात् ।
सुमिद्वारात् समुद्राच्च समिद्ध चाभिमाहरत् ॥
नमिष क्षीरिदृक्षाणा गन्धमाल्य घृत मधु ।
अक्षतास्तण्डलान्लाजापञ्चवणादनतिलात् ॥

तत्र च सुरालयादिता रक्षोघ्नीर्मुद आ
हरेत् । शृङ्गाटक निपथम् । वल्मीक. पि
पोलिकास्थानु. । वेश्यालयत् कोशालयाशु
चालयाश्च । कोशो घननिषय । सुमिद्वारात्
समुद्राच्च । समिद्ध क्षीरमक्षि चागजमराजं
ना यथालाभमाहरेत् । क्षीरिदृक्षसमिदाद्द्वयम् ॥

ततो मध्यस्थिते पत्रे सह धान्योपवेशयेत् ।
बालमौदुम्बने पीठे पालाशे वाप्युदङ्गमुग्रम् ॥
आस्तृते हस्तेर्भर्भर्न तु प्रान्यादिदिङ्मुखम् ।

ततोऽन्तर मण्डलमध्यस्थिते पत्रे धा
ना सह त्रानमुदङ्गमुखमुदङ्गपरकाष्ठकृते पा-

लागे वा यथे हरिर्गैर्दभरागुणे उपवेशयेत् ।
प्रान्यादिदिङ्मुखमौपशीपपेशयेत् ॥

उद्गारिष्यते मन्त्रो य एवन्दबन्धिमणि ।
सुहृयात्तेन सत्राप्रिसुर्दान्या स्यापितं दिवि ॥

तत्र पञ्चमण्डलार्थोदान्यां विधि मा
पितामहि तेन म त्रेण सुहृयात्ते मन्त्र एव
न्दबन्धिमण्युदाहृतियत् म च प्रत्येकमन्त्राणि-
पथे अत्रये दृष्टिकेलादिना पठितः ॥

विरात्रोपोपितो वैयः शूरवासा जिनेन्द्रिय ।
सर्पपान्भनपुक्ताभिर्मुक्तिमाप्राणि मार्जयन् ॥
यथादिताभि रूपपेषुघर्षं प्रान्यादिदिङ्मुख्यै
प्रमात् मद्रसिणोत्क्षिप्तं —

ततोऽन्तर विरात्रोपोपितत्वाद्देवुणो वै-
यो यालस्य गायत्रिः गर्भपाक्षवयुष्ठाभिर्मुक्ति-
मार्जयेत् त याल प्राचीन्क्षिणादिदिङ्मुख्यै त
मेण मण्डलादुत्क्षिप्तैर्घर्षैः रूपयेत् ॥

—तत्र मन्त्र प्रयोजयेत् ॥

अमृतात् पूर्वमुत्पक्षमिम ते कलश शुभम् ।
ददात् भगवानिन्द्रो विजय नामनामत् ॥
रक्तपीताम्बरधरैर्भूतैर्वैहृभिरन्वित ।
राक्षसारगमन्धर्वपिशाचैश्चानुसेवित ॥
वज्रपण्डानिधरैर्मघैश्च विविधस्त्रै ।
देवसङ्घैः परिहृतो गजेन्द्रमूढसश्रित ॥
एभि सार्धे महानिन्द्र रूपन तेनुपन्यताम् ।
पूर्वद्वारे स्थित दिव्य वज्रमिन्द्राङ्गया शुभम् ॥
तत्र सर्वाणि पापानि निहन्ता चापराजित ।

इन्द्राय नम स्वाहा । इन्द्रार्ण्ये नमः
स्वाहा । अपराजिताय स्वाहा । मेघाधिप
तये स्वाहा । देवाधिपतये स्वाहा शतक्रतवे
स्वाहा ॥

अमृतादित्यादिरूपने इन्द्रकलशोत्क्षेपे च
मन्त्रः । एवमुत्तरत्रापि ॥

द्वितीय कलश पुण्यमादित्यसदृशप्रभम् ।
यमो ददातु भगवान् वैजन्तं तु नामतः ॥
कृष्णाञ्जननिर्घैरै कृष्णाम्बरधरैस्तथा ।
एत करालैर्विकृतै राक्षसैरुग्रविक्रमै ॥
यमज्ञानारण्यनिलयैर्मृतवस्त्रान्त्रभूपणैः ।
त्वगस्थिमज्जमासाद्भिः प्रेतैर्वहुभिरावृत ॥
यर्मराजो यम श्रीमान् सत्यसन्धो महातपा'
दिव्यं महिषमारुह स्तपन तेजुमन्यताम् ॥
दक्षिणद्वारसस्थस्ते यमदण्डः प्रतापवान् ।
दुःस्वप्न दुष्कृत पाप सर्वमप्य हनिष्यति ॥

यमाय नम स्वाहा । यमदण्डाय न-
मः स्वाहा । महिषमारुहनाय स्वाहा । प्रे-
ताधिपतये स्वाहा । धर्माधिपतये स्वाहा ।
वैजयन्ताय स्वाहा ॥

द्वितीयमित्यादि वैजयन्त रये यमकलशे
मन्त्र ॥

जयन्त जयवृध्यर्धं तृतीय कलश शुभम् ।
ददातु मधुराजस्ते भगवान् वरुणः स्वयम् ॥
श्वेतमाल्याम्बरधरं श्वेतगन्धानुलेपनैः ।
गन्धर्वैः पद्मगन्द्रैश्च भगवान्नुक्षोभितः ॥

तीर्थरूपनदीवृक्षनिष्कुटोद्यानवासिभिः ।
(?) प्ररलैः फणिलैर्मुण्डैर्विकटैर्वामनैस्तथा ॥
एतः परिपटैर्भूतैः पाशमुल्गरपाणिभिः ।
एभिः सहाद्य भगवान् वरुणस्त्वाभिपिञ्चतु ॥
वरुणस्य महापाशोप्यपरद्वारमाश्रित' ।
तव पाप विहन्वाशु सर्वविघ्ननिवारण ॥

वरुणाय नम' स्वाहा । श्वेताम्बरध-
राय स्वाहा । मकरवाहनाय स्वाहा । ज-
यन्ताय स्वाहा ॥

जयन्तमित्यादि तृतीयकलशे जयन्ताख्ये
मन्त्रः । निष्कुटो गृहाराम विकटो विस्तीर्णः ॥

चतुर्थ कलश पुण्य प्रधानमपराजितम् ।
धनेश्वरो महाबाहु प्रयच्छत्वळकाधिपः ॥
चित्रमाल्याम्बरधरैश्चित्रगन्धानुलेपनैः ।
चित्रमयमदोन्मत्तैर्यक्षैः समुपसेवित ॥
मुदितोद्गीतगन्धवे सेवितश्चाप्सरोगणै ।
स ते व्रैध्रवणः श्रीमान् स्तपनन्त्वनुमन्यताम् ॥
सर्वव्याधिहरा दक्षिा द्वारमुत्तरमाश्रिता ।
गदा ते नाशयत्वद्य सर्वपाप दिशोदश ॥

धनाधिपतये स्वाहा । गदापापाये
स्वाहा । अपराजिताय स्वाहा । चित्राम्ब-
रधराय स्वाहा ॥

चतुर्थमित्यादि धनदकलशे अपराजि-
ताख्य मन्त्रः । अळका नाम सङ्घनगरी ॥
आप पवित्र लोकेस्मिन्नापो वै परम शुचि ।

आपो वैदेवता सर्वा अपरत्राभिमिपिचपनीम् ॥
त्रयः त्रयविभि माई भगवत्त्राभिमिपिचतु ।

स्वाहा ।

साङ्गोपाङ्गस्तथा वेदाः कीर्तिलक्ष्मीः सरस्वती
चाला दाक्षायणी सीता सावित्री मरमा धुति ।
आकाशगङ्गा गङ्गाया महानद्यो महोदयि ॥
नदीनां सङ्गमास्तीर्या निर्द्वेरा सागरास्तथा ।
मेरुर्मेहेन्द्रो हिमयान् जगत् स्वामरत्नयम् ॥
स्कन्दाद्यो ग्रहाश्चैत्र तोपिता रत्निकर्मणा ।
अत्र त्वा भिमिपिचन्तु नीरजो भन्दारक ॥

नमो भगवते पितामहाय । ॐ-म
ॐ-म-लि-लि-लि भुर्-त्रिभुर्-लिपि
भवनेभ्य स्वाहा ॥

नमो भगवते रुद्राय हिलिभिलि, मेलि,
मेलि, नेलि वेलि, मिमलिमिभिलि स्वाहा ॥
राक्षसाश्च पलायन्तु भूताश्च त्रस्तमानता ।
भूताशना महाजिह्वाभ्यया विप्रविनायकाः ॥

नमो भगवते कुमाराय पिलि, पि
लि, खिलि, खिलि । विणि, विणि,
स्वाहा ॥

पुंकर पुंकराग्नय नैमिश च तथागया ।
मभाम परर तीर्थ तथा पिण्डारकाद्वयम् ॥
तीर्थोन्धेनानि सर्वाणि अभिमिपिचतु स्वस्ति ते

नमो भगवतीभ्यो महायोमीश्वरीभ्यो ।
निमिनिमि मनुपेनु तुटतुट स्वाहा ॥

याश्च जातापहारिण्यो राभस्यो विकृतानना-
अपितानिरताः सर्वावायान्यापापविन्तका ।
सतीनां कपिलानां च सिद्धानां चैव तेजसा
तेजसा चपिचिपाणा मयाय स्तपितो भवान्
प्रभुर्भुत्पुत्रलक्ष्मीश्च काळरात्रिश्च सारथिः (१)
लम्बा च लोहशङ्खश्च पूतना कृत्पूतना ।
अशुभ यश्च ते किञ्चित् सर्वं प्रतिहत मया ॥
आट्टित्वात्रयस्य रुद्रा अभिनात्रोपरीगणाः ।
गायन्तरिभु सन्ध्ये च नपत्रप्रहातरा ॥
विश्वामसुश्च हाहा च नाट्टन्मुमुग्मन्था ।
गन्धरिरिगस्त्यश्च सुक्तात् प्रदिशन्तु ते ।

आप इयाश्चिन् धन्वन्गरिरिगस्त्यश्च सु-
क्तात् प्रदिशन्तु ते इत्येवमन्वो मन्त्रपाठो विस्तथ ।

क्लातो द्विजभिपमृत्त्यान्पयाविभवमर्चयेत् ।
मासव्ययायाह स्वमान् पञ्चगत्र विवर्जयेत् ॥

एतेन च विधिना ज्ञान मन पाठो य-
थाविभव द्विजादीनर्चयेत् । पञ्चरात्र च मा-
सादीन् वर्जयेत् ॥

स्तपन पाप्मजित् पुण्य निरुजानामपि पुष्टिकुर् ।
रोगिणा सर्वरोगत्र बन्ध्यानामपि पुनरुदम् ॥
त्रिनिना त्रिनिनीनतु सर्वैश्च इन्तित्तरालरूप ॥
नैतदथदधानाय योज्य नानुपसदिते ।

एतच्च स्तपन पाप्मजित् पुण्य निरुजानामपि
चालाना पुष्टिकुर्वति । रोगिणा पुनर्बालाना
सर्वरोगत्रम् । बन्ध्यानामपि योपिता पुनरुद

भवति । एवगुण च विधिना शास्त्रोक्तेन यु-
क्त भवति । विधिहीन पुन सर्वैग बालक
हन्ति । तच्च खानमश्रद्धधानाय यो न श्रद्-
धाति तस्मै न योज्यम् । अनुपसीदत इत्यु-
पसदनमकुर्वते न योज्यम् ॥

पूर्तीकरञ्जत्वरूपं क्षीरिभ्यो वर्षरादपि ।
तुम्बीप्रिशालारल्लकशमीत्रिल्वकपित्थतः ॥
स्थाल्यामुत्काव्यतत्तोयबालानास्त्रपनशिशम् ।
रात्रौ प्रसुप्तलोकाया पुष्टिद सर्वरोगजित् ॥

-इत्युत्तरे पञ्चमोध्याय ॥

पूर्तीकरञ्जादीना त्वक्पत्र स्थाल्यामुत्क
थित तन् तोय बालाना सुप्तलोकायामिति रा
त्रार्धमाह्नगताया स्त्रपन शिव श्रेयस्कर पुष्टि-
द सर्वरोगत्र च भवति । क्षीरिणो वटादय ।
वर्षरवृक्षधन्दनाकारः प्रसिद्ध । तुम्बी क-
डुकालापुनी । प्रिशाला गवाक्षी । अरल्लको म-
यूरजङ्घ इति ॥

इतीन्दुविरचितायामष्टाङ्गसमग्रद्वयारथाया
मुत्तरे पञ्चमोध्याय ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

सामान्येन सर्वप्रहाणा स्त्रपनमुक्त्वा वि-
शेषेण प्रत्येक चिकित्सा प्रदर्शयितुमध्याय आ-
रभ्यते ॥

अथातः प्रत्येकग्रहप्रतिषेध नामाध्याय
व्याख्यास्याम । इति हस्माहुरात्रेयादयो
महर्षयः ॥

स्फुन्दग्रहे गुल्गुलवेलावालुकमनश्शि-
लाहरितालमञ्जिष्टोशीररास्त्रागरुद्रवदारुश्री-
वेष्टकरहरेणुगिरिकदम्बरुचन्दनै श्लक्ष्णपिष्टै
प्रदेहो वातहरवृक्षपत्रकाथेन कर्वाण्णेन परि-
पेकस्तेषामेव च मूलकाथे सचगन्धसुराम-
ण्डकैडर्यावापवत्तैल विपकमभ्यङ्ग ॥

स्फुन्दग्रहे गुल्गुलवादिभिः श्लक्ष्णपिष्टैः
प्रदेहः । पलावालुक मालुकम् । श्रीवेष्टक
धूपद्रव्यम् । गिरिकदम्बको भूकदम्बक ।
वातहरवृक्षाणा भद्रदार्वादीना पत्रकाथेन को-
ण्णेन परिपेक । तेषामेव च वातहरवृक्षाणा
मूलकाथे सर्वगन्धाशावापवत्तैल विपकमभ्यङ्ग ।
आवाप कल्कः । सर्वाणि गन्धद्रव्याणि य-
द्यालाभम् । कैडर्यं सुरभिपत्रम् ॥

वृहतीद्वयद्विपुनर्नवरेणुकोपकुल्यामुस्त -
खदिरउत्राशङ्खनाभिसररुसर्पमुगन्धासुग -
द्वकल्कविपक वा ॥

अथवा बहुत्यादिभिर्विपक तैलमभ्यङ्ग ।
रेणुका हरेणू । उपकुल्या पिप्पली । सर्प-
सुगन्धा नाकुली । सुराह देवदारु ॥

क्षीरिउक्षरुषायेण क्षीरेण च सिद्धम-
र्षपलिकैश्च पिष्टै श्लक्ष्णादिभिः
शुमतीद्वयहस्तिरुर्णपणैश्चैतमस्य

क्षीरिधृक्षाणा वटादीनां काथेन क्षीरेण
च तत् सर्वमेकत घृत्वा शारिवादिभिश्चाप्य
पालिकै विष्टैर्वृत्तप्रस्य सिद्ध पानम् । अशुमती
सालपर्णा ॥

रास्नादेवदार्विन्यतरकल्केन वा सक्षीर
साधित सर्पि ॥

अथवा रास्नादेवदारुभ्याम यतरस्य कल्के-
न सक्षीर सपि साधित पानम् ॥

यचाकाकादनीसर्पकञ्जुकसर्पैकप्रा -
जान्यश्वगोरोमभिश्च सघृतैर्धूप । सिद्धार्थ
कसर्जगसकुष्ठद्विद्गुग्गुलुभिर्वा ॥

यचादिभिरुष्टादिशोमभिश्च सघृतैर्धूप ।
सिद्धार्थकादिभिर्वा सघृतैर्धूप ॥

सोमवल्लीन्द्रवल्लीशमीविल्ववन्टाकम् -
गादिनीमूलानि सूत्रेण ग्रथितानि कण्ठेन शि
रसा वा धारयेत् ॥

सोमवल्यादीना मूलानि सूत्रेण ग्रथि
तानि बद्धानि कण्ठेन शिरसा वा धारयेत् ।
सोमवल्ली गुडुची । इन्द्रवल्ली ऐन्द्री । वटा-
को वृक्षादिनी । शृगादीनि ावाधी ॥

रक्तमाल्यानुलेपवस्त्रपताकामणिरीजै
विविधैश्च भक्ष्यै सदविघृतमधुलाजकुल्माप
मासमत्स्यसुराएव समयूरकुकुट सघण्टाक स
शूर्पव्यजन च कुमारग्रहे रक्तौदनेन बलिमुपा
पितो निवेदयेत् ॥

उपोषितश्च रक्तमाल्यादिभिर्बलिं घाल
प्रहे निवेदयेत् । रक्तजन्त्रो लोहितवर्णवार्ध
माल्यानुलेपवाभ्या सम्बध्यते । पताका वैज
यन्ती । यीजानि सरस्यानि । मन्दीत्यादि च
लिभिरेषणम् । पुन्नाप स्विस्रसस्यम् ॥

तत्र च राश्याग्निं ज्वालयित्वा म
न्त्रमिम पठन् मधुसर्पिपा जुहुयात् ॥

अग्रये कृत्तिकाभ्यश्च स्वाहा स्वाहेति चान्त
नम. स्कादाय देयाय प्रहाधिपतये नम ॥
शिरसात्वाभिवन्देद् प्रतिवृष्णीष्व मे बलिम् ।
नीरजा निरिकाग्थ शिशुर्भवतु सर्वदा ॥
स्वाहेति ।

तत्र च कुमारग्रहे राश्याग्निं ज्वालयि
त्वा मन्त्रमिममग्रये कृत्तिकाभ्यश्चेत्यादि पठन्
मधुसर्पिपा मिश्रेणाग्निं जुहुयात् । स्वाहा स्वा-
हेत्यनेनाग्रये स्वाहा कृत्तिकाभ्यश्च स्वाहेत्युक्तम् ।
सर्वत्र स्वाहेत्येवमन्त्रो मन्त्रः ॥

प्रसङ्गेनोच्यते ।

सर्वेष्वेव ग्रहेषु त्रिकालमग्निं पूजयेत्-
र्षयेच्च । विशेषत मन्दग्रहे त्रिरात्र च रा-
शौ राशौ गायत्र्यभिमान्त्रितोदकेन चत्वरै
धात्रीकुमारयो स्नपनमाचरेत् ॥

सर्वेष्वेव ग्रहेषु त्रिकाल प्रातर्मध्याह्ने
साय चाग्निं पूजयेत् पुष्पादिना । विशेषत
इत्यादि सुबोधम् ॥

त्रिकाल च मन्त्रेणानेन त्रिकालमपमा-
र्षयेत् प्रतिसर्रां च बलीयात् ॥

प्रिकालमनेन वक्ष्यमाणेन तपसामित्या-
दिना मन्त्रेण बालमपमार्जयेत् मार्जनं च कु-
र्यात् । अनेनैव मन्त्रेण प्रतिसरा सूत्रवेणि-
का च यन्नीयान् ॥

तपसां तेजसा चैव यशसां वपुषां तथा ।
विधाता योऽन्ययो देवः स ते स्कन्द प्रसीदतु
ग्रहसेनापतिर्देवो देवसेनापतिर्विभुः ।
देवसेनारिपुरहर पातु त्वा भगवान् गुहः ॥
देवदेवस्य महतः पावकस्य च यः सुत ।
गङ्गोमाकृत्तिकानां च स ते शर्म प्रयच्छतु ॥
रक्तमाल्याम्बर, श्रीमान् रक्तचन्दनभूषितः ।
रक्तादित्यवपुर्देवः पातु त्वा क्रौञ्चसूदन इति ॥

तपसामित्यादिभिश्चतुर्भिः श्लोकैर्मन्त्र ।
इति स्कन्दप्रहे ॥

विशाखे स्कन्दग्रहोक्तो वचाकुष्ठान्वि-
त, प्रदेहो गोलोमीविलशिरीषमुस्तसुरसा
दिकायेन परिपेक । सर्पसुगन्धादेवदारुकु-
ष्ठमुस्ताकल्केन सगोमूत्रवस्तमूत्रेण सिद्ध तै-
लमभ्यङ्गः ॥

विशाखाख्ये प्रहे स्कन्दोक्तो गुल्गुल्वा-
दिर्वचाकुष्ठान्ध्या युक्त प्रदेह । गोलोम्यादियुक्त-
सुरसादिगणकायेन परिपेक । गोलोमी दूर्वा ।
सर्पसुगन्धादिकल्केन गोवस्तमूत्रेण च सिद्ध
तैलमभ्यङ्ग । सर्पसुगन्धा नाहुली । वस्तमू-
त्र छाममूत्रम् ॥

क्षीरिष्टक्षकपायेण जीवनीयगर्भ सप-
यस्क सर्पिः सिद्ध पानम् । जीवकर्पभकक्षीरि-

णीट्टृहतीहरिद्राशुमतीद्वयमधुकैर्वा विदारीद्वय-
तवक्षीरीमृद्धीकामधुकरास्नानीलौलपलरुन्दव-
चाव्योषैर्वा ॥

क्षीरिष्टक्षाणा फाथेन जीवनीयगण गर्भं
दत्त्वा सक्षीर सिद्ध सर्पिः पानम् । जीव-
कादिभिर्वा सिद्ध सर्पिः पानम् । क्षीरिणी
क्षीरिका । अशुमतीद्वय पृथिपणी सालपर्णी
च । विदार्यादिभिर्वा सिद्ध सर्पिः पानम् ॥

गृद्धधौलकपुरीषवृषभरोमकेशहस्तिन
खैर्घृताक्तैर्धूप । अनन्ताकुक्षुटीमर्कटीविम्बी
समद्गाश्वेतगिरिकर्णिका पूर्वोक्तानि च पूर्व
वद्धारयेत् ॥

गृद्धप्रपुरीषादिभिर्घृताक्तैर्धूप कार्यः ।
केशा मनुष्यस्य । अनतादीनि च पूर्वोक्ता-
नि स्कन्दप्रहोक्तानि सोमवल्यादीनि च पूर्व
वदिति सूत्रेण वध्वा कण्ठेन शिरसा वा धा-
रयेत् ॥

पकाममांसरुधिरदधिवारुणीयुक्तो वट-
वृक्षे बलिश्चतुष्पथे स्नानम् । मन्त्रश्च ॥

स्कन्दापस्मारसङ्गो यः स्कन्दस्य दयित सखा
विशाखसङ्गः स शिशो शिवोस्तु विकृतानन

पकाममासादियुक्तो वटवृक्षे बलिश्चतु-
ष्पथे स्नान स्कन्दापस्मार इत्यादिश्लोकेन मन्त्र ।
इति विशाखे ॥

नैगमेपे विशाखोक्त प्रदेहोष्णिमन्थवरु-
णनलरोहिपपूतीकपारिभद्रकैः परिपेको धा

न्याम्लेन सतीजेन गुल्गुन्धश्वगन्धासर्पपोशी
रन्धेताकुष्ठशताह्वाविषक तैलमभ्यङ्गः ॥

नैममेवो मेपास्य इति पर्याया । त-
स्मिन् विशागोक्तो वातकुष्ठान्वितो गुल्गुन्धः
दिप्रदेह । जाम्बिमादिभिः परिवेष्ट । रा-
हिएर्द्धाङ्ग । पारिभद्रको निम्बतक ।
धान्वाम्लादिभिः पक्व तैलमभ्यङ्ग । धान्या-
म्लाय जीनमधोवस्थित तेन सह । श्वता क-
टर्भी । शताह्वा शतपुष्पा ॥

दशमूलकाये मधुरस्कन्धगर्भे सतीर-
मर्षि पानम् । सर्पगन्धावस्तनखरोमभिर्धु-
प । सर्पगन्धावस्तगन्धातुम्ब्रीमृगोर्षारशना-
वरीसहदेवापुनर्नवनीजानि धारयेत् ॥

दशमूलकाये मधुरस्कन्ध सूताके
गर्भे दत्त्वा सतीर सर्षिर्विषक पानम् । स-
र्पगन्धादिभिश्च धूप । सर्पगन्धादीनि पूर्वैव
द्वारयेत् । वस्तगन्धाजगन्धा । तुम्ब्री कटुक-
लाघुनी । मृगोर्षाकर्गवाक्षी । सहदेवा बला ॥

त्रिचित्रमाल्यफलशुक्रविलेपनौदनद-
धिघृतगुडक्षीरैर्महापथे क्षीरिद्रुमे वा चलि
नदीतीरे स्नानम् । मन्त्रश्च ॥

अजाननधलासिभू कामरूपी महायज्ञा ।
वाल बालहितो देवो नैममेपोऽभिरक्षतु ।

स्वाहा ।

त्रिचित्रमाल्यादिभर्महापथे राजमागे
क्षीरिद्रुमे वा चलि । नदीतीरे स्नानम् । म-
न्वश्वाजानन इति श्लोक । इति मेपास्ये ॥

श्वग्रहे गवाक्षीवल्गुत्तातृहीद्वयशक्ति
वाहीनेरबुष्टभूमिकदम्बमुरसमञ्जरीकरवीरपु-
णैः प्रदेहः । मयूरोलूहाश्वमदिपीपुरीपरौ
मभिश्च । विल्वैरण्डनक्तमालारल्लुकपत्रकाय-
परिपेक ॥

श्वग्रहे गवाक्ष्यादिभिः प्रदेह । मञ्ज-
दत्ता । हीनेर बाटकप । भूमिकदम्बक गि-
रिक्दम्बकम् । मुरमायमञ्जरी तपोत्ता । म-
यूरपुरीपादिभिर्लेप । विल्वादिपत्रकाय प-
रिपेक । नक्तमाल करञ्ज । अरल्लुको म-
यूरजड्य ॥

त्रयस्थाशतावगीनारिप्रापयस्यैरण्डमह-
देवात्रिकटुककल्कक्षीरसिद्ध तैलमभ्यङ्ग । त-
थैव च घृत पानम् । गोपस्तमूरभ्रवितशु-
क्लमरस्त्रचूर्णो निशीथे धूप ॥

वयस्थादिकस्त्रेण क्षीरेण च सिद्ध तै-
लमभ्यङ्ग । तथैव च वयस्थादिकस्त्रक्षीरा-
भ्यां सिद्ध घृत पानम् । त्रयस्था आमलकम् ।
पयस्या क्षीरिका । महदेवा बला । शुष्का-
णा मत्स्याना चूर्णो गोबस्तमूलाभ्यां भावितो
निगीर्धेर्धरात्वे धूप ॥

वचावयस्थात्राह्मीजटिलामोलोमील-
म्बापूतनाकेशीगिरिकदम्बकैकेपीकासहदे-
वा धारयेत् ॥

वचादिक धारयेत् । वयस्था आमलकम् ।
त्राह्मी प्रसिद्धा । जटिला मासी । मोलोमी
दूर्वा । लम्बा कटुकालाघुनी । पूतना हरीतकी ।

केशी गन्धमामी । केण चिच्छतावरी । ए-
कैपीका त्रिवृन्मयूराशिया च ॥

सघृतसुरामासदाधिरुधिरपललधत्वरे न
लि । सङ्करकूटे स्नानम् । मन्त्रश्च ॥
रक्षार्थं कार्तिकेयस्य कृत्तिकामाग्निशुलिभि ।
योसौ श्वनिग्रहः सृष्ट स देवस्तामिरक्षतु ॥
स्वाहा ।

घृतादियु त्त्रत्वरे सिपथे बलि । स
ङ्करकूटेवकरनिर्णे स्नानम् । रक्षार्थमित्यादिना
श्लोकेन मन्त्रः । इति श्रमहे ॥

पितृग्रहे पूर्वोक्तः प्रदेहो वचावयस्था
नीवन्तीधातकीमियद्गुगुलुरास्नामनशिश-
रालवा । वचादिभिरेव सिद्ध तैलमभ्यङ्गः ॥

पितृग्रहे पूर्वोक्त श्रमहोष्ठो गवाक्ष्या
दि प्रदेहो वचादिभिर्वा । वचादिभिरेव सि-
द्ध तैलमभ्यङ्गः ॥

विल्वकपित्थकगज्जतकारीसुरसपाट-
लीवरणपारिभद्रकपारिजातमातुलङ्गपत्रकाथे-
न रात्रौ परिपेको विल्वादिभिरेव च तैल
सुरावस्तमूत्रयुक्त साधितमभ्यङ्गः ॥

विल्वादिपत्रकाथेन रात्रौ परिपेक
तकार्यमिमन्थ । पारिभद्रको निम्ब । पा-
रिजातो देवदारु । विल्वादिभिरेव च सुरा
वस्तमूत्रयुक्त साधित तैलमभ्यङ्गः ॥

त्रिफलांशुमतीद्वयपयस्यामधुरुकल्केन
दशमूलनिर्घृते सक्षीर सर्पिः पक्व पानम् ।

देवदारुभाङ्गीविल्लङ्गचन्दनकाकोलीद्वयजीवक-
पंभकैर्वा सक्षीरैः ॥

दशमूलकाथे त्रिफलादीना कत्केन स-
क्षीर पक्व सर्पिः पानम् । पयस्या क्षीरिका ।
देवदारुवादिभिर्वा सक्षीरैः पक्व सर्पिः पानम् ॥

लक्ष्मीपुरकुण्डगोलोर्माजटिलोग्रगन्धाभि
सिद्ध तैल नावनम् । एभिरेव च सुरा
पिट्टैर्लेपः ॥

लक्ष्म्यादिभिः सिद्ध तैल नावनम् ।
सुरापिट्टैरेतैरेव च लेपः । लक्ष्मी रुद्धिः श
मी पञ्चाचारिणी च । गोलोमी दूर्वा । ज-
टिला भासी । उमगन्धा वचा ॥

शुद्धभ्रोलूकवानररामाणि सघृतानि
तत्पुरीष वा सुप्तजने धूपो वचादिभिर्वा प्रदे-
होक्तः पूर्वोक्तो वा । पूर्वोक्ता एव च धारयेत् ॥

शुद्धभ्रादिलोमानि घृतं चानि शुद्धभ्रादी-
ना पुरीष वा सुप्तजने घनया रात्रौ धूप ।
अथवा वचादिभिः प्रदेहपठितैर्धूप । पूर्वोक्त,
श्रमहोक्तो वा मूत्रभावितमत्स्यचूर्णो धूप ।
पूर्वोक्ता एव लक्ष्म्याद्या धारयेत् ॥

सुरामवशुडाशुपपिष्टतिलकृतभक्षो वृक्ष-
मूले सघृतपत्र काञ्चनाक्षियुगयुक्तः स्वय पि-
त्रा कुमारस्य निर्वापणीया बलिः । क्षी-
रिवृक्षसमीपे स्नानम् । मन्त्रश्च ॥

य पिता सर्ववालानां ग्रहाणा पूजितो धर ।
वृद्धमूले कृतावासः सस्त्वां पात पिता सदा ॥
स्वाहा ।

पुमास्य पित्रा वृक्षमूले सुरादियुक्त
 म्यर्णमयेन चाक्षियुगेन युक्तो वलि स्वयं ।
 वर्षाणीयो निवेदनीय । क्षीरिवृक्षमय समये
 स्नानम् । य. पितृलादिना श्लेकेन मन्त्र ।
 इति विवृणुते ॥

शकुन्त्या मधुवर्द्धिवेरोशीरशारिवापय
 दात्पलमश्लिष्टालोद्धमियद्गुणैरिक्तः प्रदेह ।
 सुरामृतापैतृर्वा लोद्धमदमीमधुयमश्लिष्टाहरी
 तक्षीवदाकभिर्नोत्त । वेत्सा
 मेलयतिर्दे सपक्षरुर्वा । शुक्तिशस्त्रक-
 म्बुद्धः ३ । तिष्ठामयाद्बुद्धैस्तैल पक्व द्रवण-
 रोपणम् ॥

इह धारये मधुवादिभिः प्रदेहो लेप ।
 अथवा सुरादिदिष्टैर्लोद्धमादिभिः प्रदेह । प्र-
 णप्रतिषेधोत्त । वेत्साम्लादिभिर्वा ।
 शुक्तिभेसादिभिः पक्व तैल द्रवणरोपणम् । शु-
 क्त्यादिभ्यश्च जलप्रमाणविरूप ॥

शारितरुभिः परिषेको मार्कवमूलका-
 म्लकीत्वकपत्रीप्रयद्गुमनशिलातैलादय-
 ष्टीकष्टुवलोद्धमधनवीशारिवाञ्जोत्पलपत्त-
 द्रसमद्गाद्विहरिद्रामांसीमश्लिष्टाचन्दनपत्रयमु-
 वर्णनैरिर्बुद्धैस्तैल सपयस्क पक्वमभ्यङ्गो ग्रहहा
 द्रवणरोपणम् ॥

क्षीरिवृक्षजले परिषेको मार्कवमूलका
 दिभिः साभिदेन तैलेन कृतोभ्यङ्गम् इहाम्भ
 भवति द्रवणरोपणम् । मधुक पाटिकालोद्धम ।
 मार्कवो शृङ्गराजः ॥

अर्जुनफललोद्धमधुकोदुम्बरवचाचूर्णः
 शीट्टयुक्तो मुखपाके मुखोद्धरणे । विशा
 खोक्त सर्पि पानम् । स्वन्टोक्तो घृणः ।
 कारुपिच्छेन वा गोवालोग्रगन्वा रक्षोघ्नघृ-
 तमयूरचन्द्रफैर्वा ॥

अर्जुनफलादीना चूर्णं क्षीट्टयुक्तो शा
 कुनिके सुगन्धाक सुगोद्धरणे । विशाखोक्त
 सर्पिर्ज्वनीयकाधृत जीवकादिशुत वा । रक्
 न्दोक्त घृणो वचादि मिथार्थकादिश । का-
 पस्य वा पिच्छेन पश्चिमया पक्षसन्तलातो
 वाहादिभिर्वा घृण । उग्रम घा वचा ॥

पटम्भरावुष्टुटीमर्षदीलरगारुहदेवा -
 क्षीवरोदीराणि धारयेत् । नागट ती लक्ष्म
 णावृष्टतीट्टयद्गोर्वाशुतावरीरुहदेवा वा ॥

पटम्भरादीनि धारयेत् । पटम्भरा म-
 हाश्वेता । फटञ्जटीति च । वृष्टी मेकवा-
 टिके प्रसिद्धा रसायनाध्यायोत्पलक्षणा । म-
 वटो कर्पिकच्छु । खनामिका च । ना-
 गदन्त्यादीर्वा धारयेत् ॥

विलतण्डुलमस्तमनशिलाहरिताल -
 सम्युक्तस्त्रिपिष्टकृतशुनिकैः करञ्जे उलि-
 निष्कुटे स्नानम् । मन्त्रश्च ॥

अन्तरिक्षचरादेवी सर्वालङ्कारभूषिता ।
 अयोमुखीतीक्ष्णतुण्डा शकुनी ते मसीदतु ॥
 दुर्दर्शना महानाया पिङ्गाक्षी भैरवस्वरा ।
 लम्बोदरीशदङ्करुणी शकुनी ते मसीदतु ॥

विलादिभिः सम्पृक्तस्तिलपिष्टाभ्यां शूते शकुनिकैः पक्षिभिः सह करञ्जवृक्षे बलि । निष्कृष्टमहारामे स्नानम् । अन्तरिक्षचरेत्यादिना श्लोकद्वयेन मन्त्रः । इति शशुन्यादये महे ॥

पूतनाया हिङ्गुवचागिरिकदम्बकुष्ठे लाट्टयसुराहैः प्रदेह । कपित्थशिरीषन्यग्रो-
षविल्वैरण्डवकुल्लधववंशामिमन्यपत्रकायः सर्-
वगन्धोदकयुक्तः परिपेको वरणकट्वद्रास्फी-
तकपोतपद्मापारिभद्रकैर्वा ॥

पूतनाया हिङ्गुवादिभिः प्रदेह । गिरिक-
दम्बको भूकदम्ब । कपित्थादिपत्राणां कायः ।
सर्वगन्धोदकेन युक्तः परिपेक । वरणादिभिर्वा
परिपेकः । कट्वद्गन्धः स्योनाक । आरफोतो
र्क । कपोतपद्मा सुवर्चला । पारिभद्रको
मन्दाः ॥

कुष्ठसर्जरसवचागोलोमावयस्थामनाश
लालैस्तैल साधितमभ्यङ्ग । मधुरौषधैः सा
धित सर्पिः पानम् । एलाट्टयकुष्ठवचाहिङ्गु
देवदारुगिरिकदम्बकैर्धूपः । विम्बीगुञ्जाका-
वादीनां द्रव्यारुणीचित्रपला धारयेत् ॥

कुष्ठदिभिः साधित तैलमभ्यङ्ग ।
मधुरौषधैः सूत्रोक्तैः सिद्ध सर्पिः पानम् । ए-
लादिभिर्धूपः । गिरिक-दम्बको भूकदम्बः ।
विम्ब्यादीर्णारसेत् । विम्बी तुण्डिकेरी ॥

विचित्रमाल्यमत्स्योदनकुसरपल्लवान्
बलि सङ्करकृते । तद्वच्छरावसम्पुटस्य शू

न्यगृहे चतुर्दिश प्रक्षेप्य । तत्र चोच्छिष्टेन
स्नपनम् । मन्त्रश्च ॥

मलिनाम्बरसंवाता मलिना रूक्षगृध्रजा ।
शून्यागाराश्रया देवी दारकं पातु पूतना ॥
दुर्दर्शना महाकाया कराळा मेघकाळिका ।
भिन्नागाराश्रया देवी दारकं पातु पूतना ॥

विचित्रमाल्य दिनान् बलि सङ्करकृते-
वकरनिकरे । तद्वदिति सङ्करकृतेविचित्रमा-
ल्यादिमान् । शरावसम्पुटमस्ता बलि शून्यगृहे
चतुर्दिश प्रक्षेप्यः । तत्र च शून्यगृहे उच्छिष्टेन
सुपान्छेत्त वासस्य स्नपनम् । मलिनाम्बररेला-
दिश्लोकद्वयेन मन्त्रः । इति पूतनायाम् ॥

शतपूतनाया पूतनोक्तः प्रदेहो धा-
रणीयानि च । वरणकपित्थतुलसीपाशिका-
वशी विल्वपाटलीनन्दीमल्लताकपत्रनिर्घृहेण
परिपेकः ॥

शतपूतनाया पूतनोक्तैर्हिङ्गुवादिभिः प्र-
देह । तद्वृत्तान्येव विम्ब्यादीनि धारणीया-
नि । वरणकपित्थादिपत्रकायेन परिपेक ।
तुलसी सुरस पाशिकारयो वृक्षः प्रसिद्धो
दाक्षिणालेषु । वशी गिरिकर्गिका । नन्दी न-
न्यावर्ताख्या ॥

मुस्तामरदारुकुष्ठसर्पगन्धैर्गोवस्तमूत्रयु-
क्त तैल विपकमभ्यङ्गः । काम्पर्यपृश्निपर्णी-
लोद्गन्धमधुकैर्मधुरवर्गेण च समतीर सर्पिः शू-
त प्राश्यमान शतपूतनां छर्दिहिष्माकास-
श्वासांश्च क्षमयति ॥

मुक्तादिभिर्गोत्रलमूत्राभ्या युक्त तैल वि
पकमभ्यङ्ग । कामर्यादिभि सूत्रोक्तेन च
मधुरवर्गेण समक्षीर शृत सर्पि. प्राद्यमान
शीतपूतनादाञ्छमयेत् ॥

सातिसारायां तु खदिरपलाशसर्जा-
ञ्जीरगोहिणीत्वक्कायेन तुल्यपय सर्पि ।
शृद्धालूकनिद्वस्तगन्धा हि निर्मोकनिम्न
पत्रैर्धूप. । जीर्णगोचर्मसर्पपभिक्षुसद्घाटा
सर्पिश्चूर्णैर्वा ॥

अतिसारवक्त्राया तु शीतपूतनाया य
दिरादित्वचा क्त्राभेन तुल्यक्षीर सर्पिः सिद्ध
शस्यते । शृद्धब्रवडादिभिर्धूप । बक्षगन्धा
अग धा । जीर्णगोचर्मादिभिर्वा धूपः । भिक्षु-
सद्घाटी श्रमणककन्धा ॥

शुद्धौदनप्रायो जलाशयममीप वलि-
स्तैव च स्नानम् । मन्वथ ॥

शुद्धौदनाशना देवी सुराशोणितपायिनी ।
जलाशयालयरता पातु त्वा शीतपूतना ॥

अथ च मुद्गौदनप्रायो जलाशयस्य न
वादे. समीपे वलिः । तत्रैव च जलाशयस-
मीपे स्नानम् । मुद्गौदनाशनेत्यादिना श्लोकेन
म स । इति शीतपूतनायाम् ॥

अन्धपूतनाया सर्वगन्धै सशिरोक
क्त्रस्य भदेह । वरुणास्फोटपारिभद्रकवृक्षा
दनीनागवलागैरिकशताचरीभिः परिपेक ।
हरितालमनशिशलाकुष्ठसर्जरससुरासौवीरक-
सस्कृत तैलमभ्यङ्ग ॥

अन्धपूतनाया सर्वगन्धैः सशिरो
क्त्रस्य घालस्य प्रदेहः । वरुणादिभिः परि-
पेक । आस्फोता मुकुन्दा जर्कथ । वृषा-
दनी द्रुमयाधिः । हरितालादिससृत् तैल-
मभ्यङ्ग ॥

स्पन्दनस्योनाङ्गाम्पर्यरादिरकुष्ठैर्भ
धुरवर्गेण च श्रीगृहभरुपाये सक्षीर शृत शृद्ध
मधुयुक्त चतु कामोपशृष्टानां प्राशः । छ-
र्दिकासातीसारवतां तु तदेव पिप्पलीपिप्प
लीमूलसालपर्णी शृद्धतीकल्कापेतम् ॥

स्पन्दनादिभि. सूत्रोक्तेन च मधुरव
र्गेण कल्कीकृतेन क्षीरिवृक्षवपाये सक्षीर सि
द्ध पूत प्रयोगे च माशिकयुक्त चक्षुः का-
मश्रोपसृष्टानां प्राश । छर्नादिमतामन्धपूत
नाशाना तदेवस्पन्दनादिभि सिद्ध पिप्पल्या
दिकल्कोपेतम् ॥

रक्षोघ्नारुक्तरसर्जरसमधुभिर्धूपः । जी-
र्णभिक्षुसद्घाटीकृकवाकुपुरापादित्वकेशचर्प-
भिर्या ॥

रक्षोघ्नादिभिर्धूपः । अथवा जीर्णभि-
क्षुसद्घाट्यादिभि । रक्षोघ्नः.सर्पय. । अ-
रुक्त्रो भस्मातक । जीर्णाशीर्णा भिक्षुसद्घाटी
श्रमणककन्धा । शृकवाकु शुकुटस्तस्य पुरायम् ॥

अनन्ता कुष्ठटी मर्कटी विम्बीर्धारयेत् ।
तुम्बी चित्रफला मृगोर्वारुजालिनी काका-
दनीर्वा ॥

अनन्तादीर्धारयेत् । अनन्ता दूर्वा ।

कुक्कुटी प्रसिद्धामेकवाटिके । मर्कटी आत्मगु-
प्ता । विन्धी तुण्डिनेरी । अथवा तुम्ब्या-
दीर्धारयेत् । तुम्बी कटुकालावुनी । चित्र-
फला चिभितो विशालाभेदः । मृगोर्वोरुर्गवा-
क्षी । जालिनी कोशातनी, काकादनी गुल्मा ॥

पक्वाममासशोणितैश्चतुष्पथे रलिर्यूहे ।
स्नानम् । मन्त्रश्च ॥

कराला पिङ्गला मुण्डा कपायाम्बरवासिनी ।
देवी बालमिम प्रीता पालयत्वन्धपूतना ॥

पक्वाममासादिभिश्चतुष्पथे बलि । गृ-
हे स्नानम् । कराळेलादिश्लोकेन मंत्रः ।
इत्यन्धपूतनायाम् ॥

मुखमण्डितिकायां वारुण्या श्लक्ष्ण
पिष्टैः सर्वगन्धैर्लेपः । विल्वैरण्डकपित्थाग्नि
मन्धवंशीकुनेराक्षीपत्रकाथेन परिपेकस्तेपांभेव
च स्वरसेन मधुकरवाजिगन्नागर्भमैरुच्यतैल
वसा च पक्वमभ्यङ्ग ॥

मुखमण्डितिकाया वारुण्या सुरया श्ल-
क्ष्णपिष्टैस्सर्वगन्धैर्विल्वैर्लेपः । विल्वादिपत्रकाथे-
न परिपेकः । वशी गिरिहर्णिका । कुनेरा
क्षी श्वेतपाटला । तेषामेव च विल्वादिपत्रा-
णा स्वरसेन मधुकाश्रगन्धागर्भे वसा तैल
चैकभ्यमेकीभूते पक्वमभ्यङ्गः ॥

दृस्वपञ्चमूलमधुरवर्गसिद्ध घृत सम
धुसर्कर प्राश । पाठाकेतकसूचीनिम्बफ-
लपिप्पलीविडङ्गहरीतकीभस्ववचाचोरकचूर्णौ

वा मधुसर्पिर्भ्याम् । ऋशुरोममपीपाठामरि-
चपिप्पलीचूर्णौ वा । देवदारुभस्मयुक्तो मू-
र्वान्योपमुस्तराम्नागेरिकदम्भकाश्वगन्धचू-
र्णौ वाऽश्लोकरोहिणीचूर्णौ वा । एभिरेव
च त्रिपक्वमाज घृत पयो वा पिवेत् ॥

दृस्वपञ्चमूलेन सूवोक्तेन मधुरवर्गेण च
मिद्ध घृत मधुसर्कराभ्या प्रयोगकाले युक्त प्रा-
शः । पाठादिचूर्णौ वा मधुसर्पिर्भ्यां प्राशः । भ-
स्मशब्दस्य पाठादिभिः सम्बन्ध । केतकमू-
ची प्रसिद्धा । अथवा ऋशुरोममपीपाठादी-
ना चूर्णौ घृतमधुभ्या प्राशः । अथवा मूर्वा-
दीना चूर्णौ देवदारुभस्मना युक्तो मधुघृताभ्या
प्राशः । गिरिकदम्बक भूकदम्बकम् । अथ-
वैक एवाश्लोकरोहिण्या फटुरोहिण्याश्चूर्णौ ।
एभिरेव च मूर्वादिभिर्विपक्वमाज घृत वा क्षीर
वा पिवेत् ॥

एभिरेव च योगैर्वृषापदेहाभ्यङ्गनस्यतै-
लाक्षिपूरणपरिपेकान कुर्यात् । यवकुष्ठसर्ज-
रसैर्धूपः । सर्पचापकीरल्लकजिह्वा धारयेत् ।
मातुश्रास्यश्लेष्महरमौपथ पाने स्तनोद्वर्तने च
युञ्ज्यात् ॥

एभिरेव चानन्तरौकैर्योगैर्धूरादान् कु-
र्यात् । यवादिभिर्धूप कार्यः । सर्पादिजिह्वा
धारयेत् । रल्लक, प्राणिविधेय । मातुरित्या-
दि सुगन्धम् ॥

त्रिभगन्धधूपमाल्याञ्जनपारदमन -
शिशलायुक्तो गोष्ठमध्ये बलिर्गवा
नम् । मन्त्रश्च ॥

अलङ्कृता रूपरती सुभगा कामरपिणी ।
गोष्ठमध्यालयरता पातुत्वा मुखमण्डिता ॥

विविधगन्धादिरुक्तो गोष्ठमध्य बलि ।
गोमध्ये स्नानम् । अलङ्कृतादिश्लोकश्च मन्त्रः ।
इति मुखमण्डितिकायाम् ॥

रेवत्यां सर्वगन्धै कुलत्थमापचूर्णेन च
प्रदेह । अश्वगन्धाजम्बूशारिणादिपुनर्नत्र
द्विसहाविदारिभिः परिपेक ॥

रेवत्या सर्वगन्धै कुलत्थमापचूर्णा च
र्णेन च प्रदेह । अश्वगन्धादिभिः परिपेक ।
द्वे सहे सुद्वगपर्णा मापपर्णा च ॥

कुष्ठसर्जरसाधित तैलमभ्यङ्ग । घ-
वाश्वकर्णधातकीककुभितन्दुर्बर्जावनीयैश्च पि
ष्टैर्घृत शृत प्राश । यवयवफलोत्कृष्टश-
कृद्धि सघृतैर्धूपः । रणारिष्टासिन्दुकान्त्रि-
तथात्रिकमूत्रेण कण्डनो लेपः ॥

कुष्ठसर्जरसाध्या माधित तैलमभ्यङ्ग ।
घवादिभिः पिष्टै रृत घृत प्राश । यवादि
भिः सघृतैर्धूप । यवफलो वशाफल । व-
रणारिष्टाचान्वित कण्डकस्तुलुत्वकर्णू आ
धिकमूत्रेण लेप । सिन्दुकः सिन्दुवारक ॥

शुक्रमान्यविलेपनलाजौटनपायसैर्गो-
तीर्थे बलि । नदीसङ्गमे क्षीरिवृक्षसमीपे वा
स्नपनम् । मन्त्रश्च ॥

नानावस्त्रधरादेवी चित्रमाल्यानुलेपना ।

चलत्कुण्डलिनी श्यामा रेवती ते प्रसीदतु ॥

शुक्रमाल्यादिभिर्गोतीर्थे प्रधानगोस्थाने
बलि । नदीसङ्गमे वा क्षीरिवृक्षसमीपे वा
स्नपनम् । नानावस्त्रेभ्यादिना श्लोकेन मन्त्रः ।
इति रेवत्याम् ॥

शुष्करेवत्या धूपयज्य स्फुटग्रहोक्तो
विधि । यचाश्वगन्नाहिष्टगुलाजसिद्धार्थैर
द्वर्तनम् । सर्पपतैल वचासिद्ध नेत्रपूरणम् ॥

शुष्करेवत्या धूप यजेयित्वा सर्वो विधि
स्फुटग्रहोक्तः । यचाविभिर्द्वर्तनम् । वचया
सिद्ध सर्पपतैल नेत्रपूरणम् ॥

काकघृगर्दभशकृद्धिलेपः । कुली
रकपालशल्यकशुक्तिमेपशुद्धद्वयस्वरजाहकह -
स्तिनखनकुलरोमभिर्धूप सर्वग्रहघ्न ।

काकादिशकृद्धिलेप । कुलीरकपाल
कण्डपवराटक । जाहको नाम प्राणिविशेषः ॥

कुलमापैर्मेघेन शुष्कमासेन च शुष्कवृक्षे
बलि । तत्रैव च स्नानम् । मन्त्रश्च ॥

उपासते यां सतत देव्यो विविधभूषणाः ।
लम्बा कराब्जा विनता तथैव बहुपुत्रिका ॥
रेवती शुष्कनामा च सा ते देवी प्रसीदतु इति ।

भवति चान्द्र ।

कुलमापादिभिः शुष्कवृक्षे बलि । त-
थैव च शुष्कवृक्षे स्नानम् । उपासत इत्या

दिना सार्धेन श्लोकेन मन्त्रः । इति शुष्करे-
वत्याम् । गतानुगतिका ॥

अनुबन्धान्यथाकृन्द् ग्रहापायेप्युपद्रवान् ॥
बालामयनिषेधोक्तभेपजै समुपाचरेत् ॥

ग्रहापाये ग्रहविगमेऽप्यनुबन्धानुपद्रवान्य-
थाकृच्छ्र कृच्छ्रोपद्रवानतिक्रमेण यथास्व वा
लामयप्रतिषेधोक्तभेपजै समुपाचरेदिति ॥

इतीन्दुविरचितायामष्टाङ्गसमहव्याख्याया-
मुचरे षष्ठोऽध्यायः ॥

द्वितीय कौमारतन्त्र सम्पूर्णम् ।

सप्तमोऽध्यायः ।

शारीरमानसदोषोपघातक्रमेण भूतवि-
ज्ञानीत्याध्याय आरभ्यते ॥

अथातो भूतविज्ञानीय नामाध्याय
व्याख्यास्याम । इति हस्माहुरात्रेयादयो
महर्षयः ॥

अष्टादश भूताधिपतयः । तद्यथा ।
सुरासुरगन्धर्वोरगयक्षत्रह्वराक्षस राक्षसपि
शाचमेतह्रस्माण्डकारखोर्दिर्माकिरणवेताळपितर
ऋषिगुरुवृद्धसिद्धाश्च । ते पुनः पृथक् को
टिपरिवाराः । तेषामपि चापरिसङ्ख्येय
परिवार इत्यनन्तो भूतलोकः ॥

अथात इत्यादि पूर्ववत् । यथाष्टाद-
शभूताधिपतयो भवन्ति तद्यथेत्यादिना तथा
दर्शयति । ते च सुगन्धय पृथक् प्रत्येक को
टिपरिवाराः तेषामपि परिवाराणां प्रत्येकमप-
रिसङ्ख्येय परिवार इत्यनेन प्रकारेणानन्तो भू-
तलोकः ॥

सर्वेऽपि च प्रायेणाहारकामा निशा-
र्धविचारिणो भयानका मासाद्यन्मसाग्नि ॥

सर्वेऽपि भूतलोका आहारकामिनः स-
न्तो निशार्धविचारिणो भवन्ति । भयानका
भयङ्करा मासाद्याग्निश्च ॥

अपि च । सुरासुरादिसवासससर्गा-
त्तच्छीलाचारकर्षतया च तत्सङ्गां लभन्ते ॥

अपि चेति समुच्चये । य एतेऽस्माभिः
सुरादय प्रदर्शिता न ते पुरन्दरबलिचित्र
रथवासुकिधनदप्रभृतयो ज्ञेया अपि त्वन्य एव ।
तेषां तु सुरादीनां सवासससर्गात्तत्सदृशशी-
लादितया च सुरादिसङ्गा लभन्ते ॥

तेषां पुनरनुप्रवेशे कारण सद्यः पूर्व-
कृतो वा विशेषेण प्रज्ञापराधः ॥

तेषां तु देहानुप्रवेशे पुसा प्रज्ञापराधो
विशेषतः कारणम् । किंभूत प्रज्ञापराध आ-
ह । सद्यः कृतो वा पूर्वजन्मकृतो वा । स
च सूत्र उक्तः ॥

तेन हि

न प्रलुप्तधर्मो भिन्नव्रताचारशौचो मलीमसः
पूज्यानतिक्रामन्नात्मानमुपहन्ति ॥

तेन हि प्रज्ञापराधेन कामादिजनितेन
लुप्तधर्मत्वादियुक्त आत्मानमुपहन्ति । भिन्न-
शब्दस्य नष्टपर्यायस्य शौचान्तेन सम्बन्ध ॥

ततस्तमात्महनमवतारगवेषिणो देवा-
दिग्रहा अप्यनुग्रन्ति । तद्बहुन्मादापस्मारो
प्लुतचित्त तथा ज्वरात्रामयोपहतमपि ।
विशेषतश्च व्रणिन पूयासृक्स्नेहगन्धेन ॥

त तथाग्निघमात्मनैव हतात्मानमवतार-
गवेषिणश्छिद्रान्वेषिणो देवादिग्रहा अप्यनुप-
श्चात् प्रन्ति । तद्बदेवोन्मादेनापस्मारेण वोप-
प्लुतचित्त देवादयोनुग्रन्ति । व्रणिनश्च पुरु-
पान् पूयादिगन्धेन हेतुना विशेषतोऽनुग्रन्ति ॥

एवविधांस्तु पुरुपानेष्वाघातकालेष्व-
भिगच्छन्ति ॥

एवविधान् पूर्वाक्तप्रकारान् पुरुपास्तु
एषु वक्ष्यमाणेष्वाघातकालेषु छिद्रेषु देवाद-
योऽभिगमन कुर्वन्ति ॥

केचित्प्लिहाह ।

तत्रथा । पापस्य कर्मण समारम्भे ।
पूर्वकृतस्य वा परिणामकाले । एकस्य वा
शून्यग्रहनिवासे । चतुष्पथाधिष्ठाने वा ।
सन्ध्यावेलायामप्रयतभावे वा पक्षसन्धिषु वा
मिथुनीभावे । रजस्रलाभिगमने वा । वि-
शुणे वाध्यापनहोमबलिमङ्गलप्रयोगे । निय-
मव्रतचर्यव्रतभङ्गे वा । महाह्वये वा । दे-

शपुरकुलविनाशे वा । महाग्रहोपगमने वा ।
स्त्रिया वा प्रजननकाले । विविधभूताशु-
चिसस्पर्शे वा । वमनविरचनरुधिरस्रावे
वा । अशुचेरप्रयतस्य वाचैत्यदेवायत-
नाभिगमने वा । मासमधुगुडतिलमत्रोच्छिष्टे
वा । दिग्वासासि वा । निशि नगरचतुष्प-
थोपवनश्मशानाभिगमने वा । द्विजगुरुसुर-
यतिपूज्यव्यतिक्रमे वा ॥

तद्यथेत्यादि व्याख्यासामम् । पाप क-
र्महिसादि । अप्रयतभावोऽशुचित्वम् । पक्ष-
सन्धयोष्टमीचतुर्दश्यामावास्या । मिथुनीभावो
योषिता रतिः । अधवाध्यापनादीना प्रयोगे वि-
शुणे शास्त्रनिषिद्धे । अधवा नियमादिभङ्गे ।
शास्त्रतो नियमः स्मृत । महाह्वयो महान्
सङ्ग्राम । देशविनाशे वा पुरविनाशे वा
कुलविनाशे वा । महाग्रहस्य राहोरुपगमने
वा । स्त्रिया प्रजननकाल प्रसूतिकाल ।
अधवा विविधाना भूतानामशुचाना सस्पर्शे
वा । वमनादीना प्रयोगे वा । अशुचेरप्रय-
तस्य वासतश्चैत्याद्यभिगमने वा । मासाद्युच्छिष्टे
वा । दिग्वासासिनम् । निशि वा नगराद्यभिग-
मने । द्विजादीना पूज्याना व्यतिक्रमे वा ॥

तत्रावलोकरूपन्तो जनयन्ति मनोवि-
कार सुरासुरग्रहा । स्पृशन्तो गन्धर्वा ।
समाविशन्तो भुजगा । यक्षाश्चात्मगन्धमा-
घ्रापयन्त । राक्षसावाहयन्तोधिरुह । त-
थैव पिशाचाद्या । दर्शयन्त पितराभि-
पन्त ऋषिगुरुयज्ञसिद्धा ॥

तत्रेत्यादिना यो प्रहो येन प्रकारेण मनोविकार जनयतीति प्रदर्शयते । सुत्रोधम । राक्षसा अभिरुष वाह्यन्तस्तथैव पिनाचाशा अपि । पितरो दर्शयन्तः । ऋष्यादयस्त्वभि-
शाप कुर्वन्तः । अपि च । आदूषयन्त पु-
रुपस्य देह देवादय स्वैस्तुगुणप्रभायै । वि-
शन्त्यहृदयासारसा यथैव ज्ञायातपौ दर्पणमू-
र्यकान्तौ ॥

तत्र शीलवन्त चोभाचार शुभा
म्बरधर तप स्वाध्यायपर प्रायः शु-
क्लप्रतिपदित्रयोदश्या चतुर्दश्या पौर्णमास्या
वा देवा गृह्णन्ति । क्रोधन कदर्यमात्म-
सम्भाविन कुलरूपगवित कृष्णद्वादश्या कृ-
ष्णत्रयोदश्या सन्ध्ययोश्चासुरा । मियवृ-
त्तगीतवादित्रगन्धमार्याम्बर परदाररत चो-
क्षाचार प्रायश्चतुर्ध्यामष्टम्या द्वादश्या चतु-
र्दश्यां च गन्धर्वा । स्वप्नशील चपलमनि-
मित्तक्रोधनमर्थसिद्ध ब्राह्मण प्रायः पञ्चम्या
सन्ध्ययोर्ष्याङ्गे च नागा । सत्प्रलरूप-
गान्धर्वधनशौर्ययुक्त मार्यातुलेपहास्यभ्रिय
मतिव्याकरणं प्राय शुक्लसप्तम्यामेकादश्या
च यक्षा ॥

तत्र शीलवत्त्वादिगुण प्रायः शुक्लप्रति-
पदादिपु देवा गृह्णन्ति । क्रोधनादिक कृ-
ष्णद्वादश्यादिष्वसुरा । प्रियवृत्तगीतादिक च-
तुर्ध्यादिपु गन्धर्वा । स्वप्नशीलादिक पञ्च-
म्यादिपु नागा । न्यस्यार्थे सिद्धोर्थसिद्ध ।
सत्त्वादिपुक्त मार्यादिप्रिय च वाचमतिक्रम्य
चरतियस्त शुक्लसप्तम्यादिपु यक्षा ॥

स्वाध्यायतपोत्रतर्चयाद्वैद्यतिगुरुपूजा-
रत भ्रष्टशोच वा ब्राह्मणमत्राह्मण वा ब्र-
ह्मणादिन शूर मानिन देवागारसलिलकी
इनमिय च स्त्रलितत्रह्यचर्यं प्राय शुक्लप-
ञ्चम्यामष्टम्या पूर्णचन्द्रदर्शने सन् यातु च ।
ब्रह्मराक्षसा ॥

स्वाध्यायादिरत ब्राह्मणमत्राह्मण वा ब्र-
ह्मणादिन वेदपाठशाल दवागारादिप्रिय स्त्रलि-
तत्रह्यचर्यं च शुक्लपञ्चम्यादेपु ब्रह्मराक्षसा ॥

हिनसत्त्व पिशुन स्तेन लुब्ध शठ
मायो द्वितीयावृत्तीयाष्टमीपु राक्षसपिशाचा-
दयः । कलिपानप्रियमसूयाचन्त परुपभापिण
वहाशिन च कृष्णनगमीद्वादशयोर्निशि च
राक्षसाः ॥

हिनसत्त्वादिक द्वितीयादिपु राक्षसपि-
शाचादयः । तत्र विशेषः कलिप्रियादिक कृ-
ष्णनयम्यादिपु राक्षसा ।

आत्मश्लाघिन कूटसादयमद् परोप-
तापिन च चतुर्दश्या पिशाचादयः ॥

आत्मश्लाघिप्रभृतिन चतुर्दश्या पिशा-
चादयः । कूटसाक्षयमसत्यसाक्षयम् ॥

मातापितृगुरुवृद्धादिदाचार्योपसेविन
प्रायो दशम्यापमायास्या च पितर । त-
द्विधमेव च प्रायः पञ्च्या नवम्या च गुरु-
वृद्धसिद्धाः । तथैव च ज्ञानशुचिबिबिक्तसे-
विन धर्मशास्त्रश्रुतिकान्यकुशलरूपपः ॥

मासाद्युपसेविन पितरो दशम्यादिके ।
तद्विधमेव च मासाद्युपसेविन पञ्चमादिके गु-
र्वाद्युष्ये । तद्यत्र चेति पञ्चमा नवम्या च ज्ञा-
नादिसेविन धमशास्त्रादिदृशाल चर्षयः ॥

तेषां तु ग्रहीष्यता पूर्वरूपाणि भव-
न्ति । तद्यथा । देवगोब्राह्मणतपस्विनां हिंसा
रुचिन्व नृशसाभिमायता कोपनत्वरतिरो
जोवर्णच्छायाबलवपुर्षा चोपतसि स्वप्ने दे-
वादिभिर्भस्सन प्रवर्तन च ॥

तेषां तु सवेपा सुरादीनां ग्रहीष्यता
ग्रहण करिष्यता पूर्वरूपाणि भवन्ति । कानी-
लाह । तद्यथेत्यादि । उपतप्तेरोजोवणादिभि-
सयन्ध । स्वप्ने देवादिभिर्भस्सन सन्तर्जन्तम् ।
प्रवर्तन च यथोक्तेषु व्यापारेषु ॥

तत्र सौम्यदृष्टिं गम्भीरमप्रभृद्व्यमको-
पन शुचिमनिद्र भोजनानभिलाषिणमल्पस्ते-
दमृत्रपुरीषवाच सस्कृतयादिन देवाद्विजगुरु
भक्त शुलमाल्याम्बरसारित्पुञ्जिनशैलाचभवन
दपिधीरसुरभिमिष्य विरादक्षिणी निर्मालय
न्त धरमदातार शुभगन्ध वर्चस्विन फुल्लप
शोपमसुख देवग्रहेण गृहीत विद्यात् ॥

तत्रेयादिना सुरादीनामष्टादशानामावि-
ष्टाना क्रमेण लक्षणम् । तत्र सौम्यदृष्ट्यादिक
देवमरेण गृहीत विद्यात् । गम्भीरम् । यस्य
प्रभावादाकार शोधशोकभयादय । भावस्था
नोपलभ्यन्ते तत्र गम्भीर्यमिति स्मृतमिति ।
सेन युक्तम् । स्वेदादिवागतानामरपणनेन

संयन्ध । भक्तशब्दस्य देवादिभि । प्रियश-
ब्दस्य माल्यादिभि । वर्चस्वी तेजस्वी ॥

तत्रापि गावृपमिव नदन्त दीप्तमुखन
यनमादीप्तेन स्वरैण सर्वमाभाषमाणमीश्वरेण ।
मेघस्तनितविशुद्धदृष्टीर्जाचा विस्तृजन्तमिन्द्रेण ।
धनानि वाचा प्रयच्छन्तमाच्छि टन्त च ध-
नदेन । सुरासवसमगन्ध काष्ठट्टणरज्ज्वादि
सर्वं पाशमभिमन्यमान वरुणेन ॥

तत्रापीत्यादिना ईश्वराख्यस्य देवविशे-
पस्य लक्षणम् । गोवृषो मदोत्कटो गौः ।
आदीप्त स्वर ओजस्वी । मेघस्तनितादि वा-
चा विस्तृजन्तमिन्द्रारथेन दुवेन गृहीत विद्यात् ।
वाचैव धनानि प्रयच्छन्त धनदेन गृहीत वि-
द्यात् । वरुणाख्येन देवेन गृहीत सुरादिग-
न्धो भवति । काष्ठादिक च सर्वं पाश म-
न्वते । इति देवानां लक्षणम् ॥

जिह्वदृष्टिं दुष्टात्मानं क्रोधनमवृत्त स-
स्वेदगात देवगोब्राह्मणगुरुद्वेषिण निर्भयमभि-
मानिन शूर व्यवसायिन रुन्द्रोऽहमिन्द्रोहृष्ट-
पेत्रोऽह स्मन्दोऽह विशाखोऽहमित्यादि भा-
षमाण विद्वत्वाचमसकृद्दसन्त सुरादिपराधि-
दन्तैर्नस्त्वैव परान् हिंसन्तमसुरेण ॥

जिह्वदृष्ट्यादिकमसुरेण गृहीत विद्यात् ।
दुष्टात्मानं दुष्टबुद्धिम् ॥

स्वाचारि दुष्टात्मानं शुभगन्धमल्पव्य-
वहार नृत्यन्त गायन्त मुखवायानि कुर्व-
न्त मियोवानपुञ्जिनरक्तवस्त्रज्ञानमाल्यानुले

पनधूपान्नपानहासलीलाशृङ्गारकथागान्धर्वगन्धर्वेण । तत्रापि शिरो धुनानं कलह कुर्वन्त संरम्भेण जागरूकं पठन्तं हसन्तं हसनेन ॥

स्वाचारादिक गन्धर्वेण गृहीत विद्यात् । तत्रापि शिरो धुनानमित्यादिष हसनेन । इति गन्धर्वाः ॥

क्रोधनमनिश निश्वसन्त भ्रमन्तमातपत्रात् त्रस्यन्त रक्ताक्ष स्तब्धदृष्टि जिह्वा लोलयन्त सृकिर्ण्यो लिहानमधोमुखशायिन च ल वक्रगामिनं विलमवलोक्य सर्पवदूर्ध्व प्रसरन्त जलौघघनदुन्दुभिस्वनैर्हृष्यन्तं क्षरिष्ठुतगुहमधुस्नानमाल्यप्रियं गात्राणि कपयन्त दन्तै खादन्त जलेऽवतीर्णमुत्तरणमनिच्छन्तमुरगेण ॥

क्रोधनत्वादिगुणमुरगेण गृहीतं विद्यात् । अनिश प्रतिक्षण जिह्वा लोलयन्त परिलोलयन्तम् । सृकिर्ण्यावोष्ठसन्धी । विल छिद्रमवलाक्य दृष्ट्वा सर्पवदूर्ध्व प्रसरन्तम् । जलौघादिस्वनैर्हृष्यन्तम् । प्रियशब्दस्य क्षीरादिभिः सवन्धः ॥

असकृत् स्वमरोदनहासवृत्त्यगीतपाठकथान्नपानस्नानमाल्यधूपगन्धरक्तवस्त्ररतिं रक्तत्रस्तविच्छ्रुताक्ष द्रुत सगर्वं मत्तमिव गच्छन्त वस्त्रान्तमुत्कर्षयन्त चलिताग्रहस्त बहुभाषिण स्त्रीलोलुप मथामिपमिय सन्नद्य शङ्ख मृगयमाणमतिरलमध्यय ह्य तुष्टमल्परोप

किं कस्मै ददामीति वादिन शुभगन्ध व र्वस्त्रिनं द्विजातिवैद्यपरिभाषिनं रहस्यभाषिण यक्षेण ॥

असकृत् स्वप्नादिरति रक्ताक्षत्वादिगुण च यक्षेण गृहीत विद्यात् । वस्त्रान्तमङ्गलम् । सन्नद्य कङ्कट गृहीत्वा युद्धाय शङ्ख मार्गयन्तम् ॥

तत्रापि हृषितरोमाणमूर्ध्वेक्षण महृष्टनयन चण्ड परुष महानिनाद मणिवरेण । रद्दोहसितवृत्त्यगीतान्याचरन्तमाकीर्णमौनमासेवमान विरुदेन ॥

तत्रापीत्यादिना यक्षविद्येयाः । हृषितरोमत्त्वादिरूप मणिवरारयेन यक्षेण गृहीत विद्यात् । रद्दप्रश्रुत्याचरन्तमाकीर्णे जनसकुले मौनमाचरन्त विकटारयेन यक्षेण गृहीत विद्यात् ॥

हासवृत्तप्रियमाकीर्षिन प्रधाविन देवद्विजाभिपद्गोपिण मन्त्रवेदशास्त्राभिधायिन काष्ठशस्त्रादिभिश्चात्मानमाग्रन्त छिद्रमहारिणं वैद्यरन्ध्रान्वेषिण भो शब्दवादिन परुष रौद्रचेष्ट शीघ्रगामिनं ब्रह्मराक्षसेन । तत्रापि विकृतस्वर भाषयन्तमुत्रासयन्त ब्रह्मवादिन सस्कृतभाषिण बहुशस्तोय याचन्त यज्ञसेनेन ॥

हासवृत्तप्रियादिगुण ब्रह्मराक्षसेन गृहीत विद्यात् । वैद्यस्य रन्ध्रान्वेषिण रन्ध्रप्रहरणात्सरम् । तत्रापि ब्रह्मराक्षसेषु मध्ये विकृतस्वरादिगुण यज्ञसेनाख्येन गृहीत विद्यात् इति यक्षा ॥

सक्रोषदृष्टिं सुकृष्टिमुद्गहन् भैरवाय
 तरितमभिधावन् स्वन्त समभ्रम प्रहरन्त
 नष्टनिद्र निशाचिचारिणमन्नद्वेषिणमनाहारम
 प्यतिरालिनमन्नकाल हसन्त निर्लेज्ज शूर
 रोपणमभियवादिनमशुचिं स्त्रीमथमामरक्त
 मान्यमिय रक्तमामिप वा दृष्टोष्ठौ परिलि
 ङ्गन्त दीन शङ्कित धारन्तमकस्माद्गुदन्त ह-
 सन्त गायन्त नृत्यन्त निरर्थक परिभाषमा
 ण राक्षसेन । तत्रापि पटपञ्जविं भूमिं
 ताडयन्तमकस्माद्गुदन्त विश्राव्णेन । भिन्न
 गद्गदकण्ठमद्गानि भञ्जयन्त जिह्वां परिलि
 हानमक्षमालया जपमान शौचमभीक्षण कुर्वा
 ण सङ्गमेन । मेघविशुद्धयायासने कुं यन्त
 जलदृष्टिं समन्तान्मन्यमान शरदनिष्पीडिन
 त्रियुन्मालिना । आममासपल्लमूलकापूप
 परमान्नयाचिन रुक्षञ्जविं विरूपाक्षेण ॥

सक्रोषदृष्टिद्वयादियुक्त राक्षसेन गृहीत
 विद्यात् । भैरव भीषणम् । स्वन्त शन्द यु
 र्ध्वतम् । त्रियशन्दस्य म्र्यादिभि सन्त्य ।
 अकस्मादिति शङ्कित्वादिनापि सप्रध्यते । त
 त्रापि राक्षसेषु मध्ये परपञ्जवित्वादियुक्त वि
 शान्तायेन राक्षसन गृहीत विद्यात् । भिन्न
 गद्गदकण्ठत्वादियुक्त मद्गमाक्षेण गृहीतम् ।
 असते अभवने मेघाशुद्धयाय कृष्णन्तमेवमादि
 गुण विद्युन्मालिना गृहीतम् । आममासादि
 याधिना रूपञ्जविं च विरूपाक्षेण गृहीत वि
 द्यात् । इति राक्षसविशेषा ॥

अत्यस्वचित्त नैकर तिष्ठन्त परिधा-

पिन दयितनृत्यगीतहासोच्छिप्रमथमासशुन्य
 निवासरतिं पुरस्तादभिन्नन्त निर्भत्सनादी
 नशङ्कितवदन नखैरात्मजपुपि लिखन्त नष्ट
 स्मृतिं बद्धावद्धभाषिणमकस्माद्गुदन्त दुःखा
 न्यावेदयमानमुभ्वस्तरुक्षुदेहस्वरं दुर्गन्धमशु
 चिं नम्र मलिन रथ्याचैलवृणाभरण सङ्कर
 कृटकाष्ठाभारोहिण लोल पद्माशिन पिशा
 चेन । तत्रापि भोजन दृष्ट्वा हसन्त विन्वर
 क्रोशन्त नित्यभीत कश्मलेन । सर्वगावा
 णि स्पन्दयन्त सुहृद्गुर्वावन्त भीषयमाण
 कुशेन । वैद्य दृष्ट्वा कुप्यन्त भ्रमद्भोजिन
 बद्धाशिन भस्मगुण्ठनशयन स्त्रियोमार्गे रु-
 न्जान मृतपुरीषविमर्दिन स्तेजसा । मे
 ताकृतिचेष्टागन्तं वृणञ्जेदिन भीतमाहारदे-
 पिण भेतेन ॥

अत्यस्वचित्तत्वादिगुण पिशाचेन गृही-
 त विद्यात् । निर्भत्सन सन्तर्जनम् । आवे
 दयमान कथयन्तम् । रथ्याचैल मार्गपस्त्रल
 ण्डिका । सङ्करकृटमवकराकारम् । काष्ठम
 यन्धप्रतिवृत्ति काष्ठाश्च । तत्रापि पिशाचग्रहे
 प्यपि प्रेताकृतीत्याद्यन्तेन ग्रन्थेन कश्मलादि-
 भि प्रेतान्तैर्गृहीताना लक्षण सुयोधम् । इ-
 ति पिशाचा ॥

बहुमलापमृग्यास्य विलम्बितगतिं कृ-
 ष्णवदन शूनमलम्बवृषण रूशमाण्डेन ॥

बहुमलापादिगुण ब्रह्माण्डेन गृहीत
 विद्यात् ॥

नम्र धावन्तमकस्माद्भस्मकाष्ठादि गृही-
 त्वां भ्रमन्त वृणचौरमाल्यनिवसनमुत्रस्तदृष्टिं

परुषाभिधायिन श्मशानशून्यैकट्टक्षरश्यानि-
पेविण तिलान्नमद्यामिपसक्तदृष्टिं काखोर्देन ।

नप्रत्यादिगुण कारोर्दायैः प्रहेणाधि-
ष्ठित विद्यान् । निघमनशब्दस्य वृणाविभिः
सम्बन्धः । सक्तग्रन्थस्य तिलान्नादिभिः ॥

उग्रवादिन रक्तप्रस्तनेत्रमशाभिलापि
णमुदकं प्रार्थयमान मौक्किरणेन ॥

उग्रवागादियुत मौक्किरणेन गृहीत विद्यान् ।

सत्यवादिन परिवेषिन धूपगन्धमालय-
रतिमतिनिद्रालु वेताळेन ॥

सत्यवागादिगुण वेताळेन गृहीतमिति
जाणीयात् । परिवेषन कम्पनम् ॥

अप्रसन्नदृष्टिं चलन्नेत्रपक्षमाण शङ्किते
क्षुण दीनन्दन सशुष्कतालु निद्रालु प्रतिहत
वाचमपसव्यवस्त्रमल्पाक्षिमरोचकिन् तिलगुद
पायससर्मांसरुचि च पितृग्रहेण ॥

अप्रसन्नदृष्टित्वादिगुण पितृग्रहेण गृही
त विद्यान् । अपसव्यमवामम् । रुचिशब्द-
स्तिलादिभिः संबध्यते । तेन तिलरुचिं वा गु-
दरुचिं वा पायसरुचिं वा मामरुचिं वा इति ।

नृपिगुसृष्टद्विसिद्धानामभिशापानुध्या
नानुरूपविहारव्याहाराहार तद्ग्रहेण गृहीत
विद्यादिति । भवति चात्त ॥

नृप्यादीनामन्यतमस्य यस्य वाभिशा-
पानुध्यानस्यानुरूपं प्रत्यक्षागुमितैर्विहारादिभि-

युक्तस्त तद्गृहीतमेव विद्यान् । गतानुगतिका ।
[यो नरो गुर्वादीनां शापस्यानुध्यानेन त मा-
मेत शप्तवन्त इत्यादि सर्वदा व्यग्रहरति त-
द्विधाहारचेष्टो वा भवति त गुर्वाद्यन्वयात्प्र-
हेण गृहीत विद्यादिति कैरळी व्याख्या] ॥

लक्षयेत् ज्ञानविज्ञानराक्ष्चेष्टावत्परपरम् ।
पुरुषेऽपौरुष यत् तत्र भूतग्रह वरेत् ॥

यत्र यस्मिन् पुरुषेऽपौरुषमपौरुषोचित
ज्ञानादिक दैद्यो लक्षयेत् तत्र भूतग्रहमस्तीति
वदेदिति साधारण लिङ्गम् ॥

कुमारवृन्दानुगत नम्रमुद्धतमूर्धनम् ।
अस्वस्थमनस दैर्घ्यकालिक सग्रह त्यजेत् ॥

इत्युत्तरे सप्तमोऽध्यायः ।

कुमारवृन्दानुगतमित्याद्यमाध्यमहलक्षण
व्याख्यासमम् ॥

इतीन्द्रविरचितायामष्टाङ्गसमहव्याख्याया-
मुत्तरे सप्तमोऽध्यायः ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

उक्तक्रमेणैव भूतानां चिकित्सित द्रव्य-
वितुमध्याय आरभ्यते ॥

अथातो भूतप्रतिषेध ' नामाध्याय
व्याख्यास्याम । इति हस्साहुरातेयादयो
महर्षयः ॥

भूत जयेदहिंसेच्छुं जपहोमघलिघ्नं ।
तपदीन्समाधानानदानद्यादिभिः ॥

अहिंसेच्छुं साध्य रतिकाम घलिकाम
च भूत जपप्रभृतिभिर्जयेत् ॥

हिद्गुब्बो बालनैमालीलशुनार्कजटाजटा ।
अजलोभीसगोलेभी भूतकेरीवचालता ॥
बुष्टीसर्पगन्धाग्यातिला काणविषाणिके ।
नजप्रोक्ता यस्या च शृङ्गी मोहनरत्यपि ॥
स्रोतो जाञ्जनरक्षोन्न रभोन्न चान्यद्रौपधम् ।
खराश्वश्वविदुष्ट्रक्षगोधानकुलशल्यकात् ॥
द्वीपिमार्जारमासिहव्यात्रसागुद्रसत्तत् ।
चर्मपित्तद्विजनखा वर्गेऽस्मिन् साधयेत् घृतम् ॥
पुराणमथवा तैल नव तत्पाननस्ययो ।
अभ्यङ्गे च प्रयोक्तव्यमेपां चूर्णं च घृपने ॥
एभिश्च गुळिका युञ्ज्यादञ्जने सावपीडने ।
प्रलेपे कल्कमेतेषां हाथ च परिपेचने ॥
प्रयोगोऽयग्रहो माटान् सापसारान समनयेत्

हिङ्गवादी वर्गं पुराण घृत सिद्ध नव
तैल वा पाननस्यथोरभ्यङ्गे च प्रयोक्तव्यम् ।
नैमाली मनदिगला । अर्कजटा अर्कमूलम् ।
जटा मासी । जजटोमी मेपविलोचना । गो
लोमी दूर्वा । भूतकेरी शुष्का निर्गुण्डी । ल
ता शतपुष्पा । बुष्टी रसायनोक्लक्षणम् ।
सर्पगन्धा गन्धनाकुली । काणा वाकोटी । वि
काणा क्षीरकाकोटी । वज्रप्रोक्ता सुषा । व
यस्या आमलकम् । शृङ्गी कर्कटशृङ्गी । मो
हनवती ब्राह्मी शिरीषश्च । रक्षोन्न सर्पवम् ।

अन्यद्रक्षोन्नमौपध च्वादि यथातामम् । त-
रादीना प्रयोद्धाना सामुद्राणा च मत्वातां
प्राणिना यथालाभ चर्मादिकम् । एषामित्योभि-
रिति च हिद्वादीनां परानशं । अयपीडन
कल्कादिनस्यम् । सुषाघम् ॥

गजाहादिपिप्लीमूलव्योषामलकसर्पपान् ।
गोधानकुलमार्जारशशपित्तमपेपिनान् ॥
नावनाभ्यङ्गसंकेषु विदधीत ग्रहापहान् ।

गजाहादीन् गोधादिपित्तप्रपेपितान् ना-
वादिषु मत्पहान् विदधीत । गजाहा ह-
स्तिपिप्ली ॥

अश्वश्वतरोत्ककङ्कशृङ्गसगालजा ।
विटखरोष्ट्रपराहाच तथा तैल त्रिपाचितम् ॥
पिष्टया घस्तमूत्रेण नावनादिषु पूजितम् ।

अश्वदीना दगाना विशा पुरीषेण क-
समूत्रपिष्टया तैल त्रिपाचित नावनादिषु पू-
जितम् । अश्वतरो वेसर ॥

* शिरीषपुष्पलशुन शुष्कासिद्धार्थनचाम् ॥
मञ्जिष्ठा द्वे निशे कृष्णा घन्तमूत्रेण पेपयेत् ।
छायाशुष्का कृतावर्तिः मत्स्यपित्तद्रुताञ्जनम् ।

शिरीषादिभिर्जैलमूत्रपिष्टैः कृता वर्ति
छायाशुष्का सर्ता प्रयोगकाले मत्स्यपित्तन ह-
ता भूतेष्वखनम् ॥

नक्तमालफल व्योषं विल्वस्थोनाकयोर्जेटा ।
हरिद्रे च कृता वर्ति पूर्ववन्नयनाञ्जनम् ॥

* वयस्थाहिद्गुकडुका पद्मग्रन्थासैन्धव तथा ।

नक्तमालफलादिभिः कृता वर्ति पूर्वव
दिति वस्तमूलपिष्टा शुष्का च मत्स्यपित्तेन कृ-
ता नयनाञ्जनम् । नक्तमालः कर्णिकार ।
जटा मूलम् । वयस्थेत्यादि । तथा पूर्ववन्न
यनाञ्जनम् । वयस्था आमलकम् । पद्मग्रन्था
वचा ।

सिद्धार्थरूवचाहिद्गुभियद्गुरजनीद्वयम् ॥
मञ्जिष्ठाश्वेतकटभीवराश्वेताद्रिकर्णिका ।
निम्बस्य पत्र वीज तु नक्तमालशिरापयोः ॥
सुराह व्यूषण सर्पिर्गोमूत्र तैश्चतुर्गुणे ।
सिद्ध सिद्धार्थक नाम पाने नस्ये च योजितम् ।
ग्रहान्धर्वान्निहन्त्याशुविशेषादासुरान्ग्रहान् ।
कृत्यालक्ष्मीविपोन्मादज्वरापस्मारपाप्मजित् ॥
एभिरेचौषधैर्बस्तवारिणा कल्पितोऽगद* ।
पाननस्याञ्जनालेपस्तानोद्धर्षणयोजितः ॥
गुणै पूर्ववद्वादिष्टो राजद्वारे च सिद्धिकृत् ।

सिद्धार्थकादिभिः कल्मीकृतैश्चतुर्गुणे गो-
मूत्रे सिद्ध सर्पिर्नाना सिद्धार्थकम् । ग्रहान्
सर्वान् सुरादीन् निहन्ति । आसुरान् ग्रहान्
विशेषादिहन्ति । कृत्यादिषु च । कृत्या आ-
भिचारदेवता । एभिरिति सिद्धार्थकादिभिर्ब-
स्तमूत्रेणागद पानादियोजितो गुणैः पूर्ववत् ।
सुयोधम् ॥

* वयस्थाहिद्गुकडुकमिति मयुनपाठ ।

सिद्धार्थरूव्यापवचाश्वगन्धा

निशाद्वय हिद्गुपलाण्डुकन्दम् ।

वीज करजात् कुसुम शिरीषात्

फल च बल्क च कपित्थट्टशात् ॥

समाणिमन्थ सनत सकृष्ट

स्थोनारूमूल किण्णिही सिता च ।

वस्तस्य मूत्रेण सुभावित तत्

पित्तेन गव्येन गुडान् विदध्यात् ॥

दुष्टग्रहोन्मादतमोनिशान्या

नुद्ग्रन्थकान् वारिनिमग्रदेहान् ।

दिग्धाहतान् दपितसर्पदष्टा

स्ते साधयन्त्यञ्जननस्यलेपैः ॥

सिद्धार्थकाद्यनेकवार उक्तमूत्रेण भावित
गोपित्तेन गुडान् कुर्यात् । ते गुडा अञ्जना-
दिभिर्दुष्टग्रहादीन् साग्यन्ति । बल्क ध्वक् ।
माणिमन्थ सैन्धवम् । स्थोनाकस्य मयूरजङ्घ-
स्य मूलम् । किण्णिही गिरिकर्णिका । सा तु
सिता शुष्का । तमस्तिमिरम् । उद्बन्धको ग-
ळबन्धेन मृतकल्प । तद्बज्जलनिमग्रदेह । वि-
पलित्तेन शस्त्रेणाहतो दिग्धाहत ॥

कार्पासास्थिमयूरपलबृहतीनिर्माल्यपिण्डीतक
त्यग्वार्शाष्टपदशविटतुपवचाकेशादिनिर्मोचनैः
नागेन्द्रद्विजम्बुहिद्गुमारिचैस्तुल्यैः कृत धूपं
स्कन्दोन्मादपिशाचराक्षससुरावेशग्रहघ्नपरम् ॥

कार्पासास्थ्यादिभिस्तुल्यैः समभागं ह-
त धूपन स्कन्दग्रहादिघ्नम् । निर्माल्य रघुष्वा
पिण्डीतको मदनः ॥

त्रिकटुकदलकुकुमश्रन्विकथारमिही
 निशादासिद्धार्थशुभाम्भुशकाहयै ।
 सितलशुनकलागोशीरातकविचा
 तुस्थयष्टीरलाहोहितलाशिलापत्रकै ॥
 दधितगरमधुकसारप्रियाहात्रिपाका
 विषातास्यशैले सचव्यामयै कलिकतै ।
 घृतमन्त्रवशेषमूर्त्ताशसिद्ध मत
 भूतराहाय पानतस्तद्ग्रहप्र परम् ॥

त्रिकटुकादिमितुल्यै समभागै कलिक
 तैरशेषमूलाशसिद्धमष्टाश मूर्त्ताणामनत भागेन
 पकमात्रमनव पुराणाना भूतराजम् । तत्
 पानान् पर मदघ्नम् । प्रान्थिक विष्पलीमूलम् ।
 सिद्धी वृहती । सिद्धार्थशुभ रक्षेत्रभेदेन ।
 सित चन्दनम् । लोहिया मखिष्ठा । दधि
 श्रियासम् । प्रियाहा प्रियङ्गु । विषात्या
 लाङ्गली । विषा अतिविषा । आमय कुट्टम् ।
 त्रिशद्वणे पूर्णपादस्त्वर्णोत्थोय हि दण्डम् ॥

नतमधुकुङ्कुमजलाक्ष्मापटोलीसमङ्गात्राच ।
 पाटलीहिंशुसिद्धार्थसिद्धीनेशाणुलनारोहिणै
 बदरकुडुफलत्रिकाकाण्डदारकिमिन्नाजग
 न्यामराकोलकोशातक्रीश्रुनिम्बाजुदेन्द्राहयै
 गदशुक्रतरपुष्पबीजोप्रव्यद्विकर्णानिकु-
 म्भापिचिरै समै कटिकतैमूत्रवर्गेणसिद्धघृतम्
 विधिविनिहितमाशु सवे. क्रमयौनित हन्तिस
 वैश्रहोन्मादकुडुज्वरास्तन्पहाभूतराव स्मृतम् ॥

नतादिभिः समै कलिकतैर्घृत मूत्रवर्गे
 पाष्टभिर्गुहै सिद्ध विवितास पात्रे निहित

सर्वैः पानादिभि क्रमयौजित मन्त्रमहावीर्य
 हन्ति नात्रा गहाभूतराव स्मृतम् । समङ्गा
 मखिष्ठा । सिद्धी वृहती । निशाशुभार्थी पि-
 ष्टहस्त्रिडा च । लता गारिजा शतपुष्पा च ।
 राहिणी कटुमेष्टिणी । इट्टु सरिचम् । फ
 लात्रिक त्रिकण । दारुद्वैतदाह । अमल ति-
 र्गुण्डी अट्टोलीड्डोल । अम्बुदो मुम् ।
 दद्राहय इन्द्रवृक्ष । गद कुण्ड । शुभनरुः
 गिरीषः । धीजोमो यश । अश्रिक्णी गि-
 र्किणी । त्रिकुम्भो ६ ती । अश्रिक्णी क. ।
 पदत्रिशद्वर्णपादोय व्यापारयो दण्डक. स्मृतः ।
 श्राष्ट्रान्ति ये येषु तेषां ७२ त्रिशेषा. ।
 दिनेषु बलिहाणादीन् प्रयुञ्जीत । अकिरसरु ॥

पूर्वाध्यायोगप्रकारेण पहा भूता येषु
 दिनेषु गृह्णानि ते वैव दिनेषु विनेपतलेपा व-
 त्यादीन्त्रिकित्तक प्रयुञ्जीत । त्रिशेषशब्दाद्
 न्यदापीति ॥

स्नानरक्तसामाममयक्षीरकुडादि च ।
 रोचा यद्यदा ये ज्यम्भनेपासाहरेजदा ॥
 श्वानि मन्धमालयानि त्रीजानि मधुमार्षिणी ।
 भक्ष्याश्च सर्वे सर्वेषां सामान्या विधिरित्यथम्
 येभ्या मटे-ग हाणादि यदैव रो
 चते तदैवाहरेदुपायेत् । रजत्रिक सर्वेषा प्र
 हाणा सामान्य नाधारणा विध ॥

सुरापिण्डदे-य सिद्धेभ्यश्च सुरालये ।
 दिशुत्तरस्या तत्रापि देवागोपदगे बलिम् ॥
 पविमाया यथा तल देताभ्याम यत्तरे ।

गन्धर्वाय गवां मार्गे सवस्त्राभरण वलिम् ।

सुरादिभ्यः पञ्चभ्यः सुरालये वलिस्त
त्रापि तेवपि उत्तरस्या दिशि देवेषु विशेष ।
दैन्यभूताय चत्वरं विषये पश्चिमाया दिशि ।
गवां मार्गे वस्त्राभरणयुक्तो गन्धर्वाय वलि ॥

पितृनागग्रहे नद्या नागंभ्य पूर्वदक्षिणे ।
यक्षाय यक्षायतने सरितोर्वा समागमे ॥
चतुष्पथे राक्षसयोर्धामेषु गहनेषु वा ।
रक्षसा दक्षिणस्या तु पूर्वस्या ब्रह्मरक्षसाम् ॥
शून्यालये पिशाचाय पश्चिमा दिशमास्थिते ।

पितृग्रहे नागग्रहे च नद्या वलि. नागा-
ना विशेषमाह नागेभ्य पूर्वदक्षिणाया दिशि ।
यक्षाय यक्षायतने । यक्षायतन यक्षदेव-
ताक्षेत्रम् । यद्वा वटविटपिमूल तत्र यक्षाधि-
वासस्य प्रसिद्धत्वात् । सरितो समागमो न-
द्यो सङ्गम । राक्षसयोरिति राक्षसाना ब्र-
ह्मराक्षसाना च चतुष्पथे वा भीषणेषु वा ग-
हनेषु फाननेषु । तयोरेव दिक् सवोधा । प-
श्चिमा दिशमास्थिते शून्यालये पिशाचाय व-
लि । सर्वत्र दिग्बिभाग आतुरगृहापेक्षयेति ॥

दिग्देशमुक्त्वा शुर्चालादिना वलिरुच्यते ॥

शुचिशुक्लानि माल्यानि गन्धाः क्षैरेयमोदनम्
दधिच्छत्र च धवल देवाना वलिरिष्यते ॥

शुचिमान्यादिक देवाना वलिरिष्यते ॥

हिङ्गुसर्पपद्मग्रन्धाव्योपैरर्धपलोन्मितैः ।
चतुर्गुणे गवा मूत्रे घृतप्रस्थ विपाचयत् ॥

तत्पाननावनाभ्यर्द्धैर्वग्रहविमोक्षणम् ।

हिङ्गुवादिभिरर्धपलोन्मितैर्घृतप्रस्थ चतुर्गु
गोमूत्रप्रस्थेषु विपाचयेत् । तद्घृतं पानादिभि-
र्देवग्रहविमोक्षणम् । पद्म-धा तथा ॥

नस्याञ्जन वचाहिङ्गुलशुन वस्तवारिणा ॥

वचादिक वस्तमूत्रेण सह नस्य चाञ्ज-
न च देवग्रहविमोक्षणमिति सत्यन्धः । इति
देवानाम् ॥

दैत्ये त्रिलिङ्गुफल सोशीररूपलोत्पलः ।

भट्टफलादियुक्तो दैत्ये वाटे । इति दैत्ये ॥
नागानासुमनोलाजगुडापूपगुडोदनैः ॥

परमान्नमधुक्षीरकृष्णमृत्नागकेसरैः ।
वचापद्मपुरोशीररिक्तोत्पलदलैर्वलि ॥

सुमन प्रभृतिभिर्नागाना वलि गुडापू-
प सोमाररूप । परमान्न पायसम् । पुरो
गुत्पलः । रक्तोत्पल रक्तोत्पलहुसुमम् ॥

श्वेतपत्र च लोर्धं च तगर नागसर्पपा. ।
शीतेन वारिणा पिष्ट नावनाञ्जनयोर्हितम् ॥

[श्वेतपत्रमित्यादि । शीतेनानुष्णेन जलेन
पिष्ट श्वेतपत्रादिक नावनाञ्जनयोर्नावनेऽञ्जने
च हित नागग्रहविमोक्षणमित्यर्थः । श्वेतपत्र
(विञ्जिल) श्वेतपत्रमिति केषित् । नाग
नस्यम् । सर्पेण हृत्सर्पपम् । नपुंसकमनपुस-
केनैकवचनान्यतरस्यामिति इतिशब्दस्य ह्यित्यत्व-

मेरुत्व च । इति कैरट्टी न्याय्या] इति
नामागाम ॥

यक्षाणा क्षीरदयाज्यमिश्रकौटनमुत्सुलु ।
देवदारुत्वल पद्मशुशीर वरुकाञ्चनम् ।
हिरण्य च त्रिलयोज्यो मृत्ताज्यक्षीरमेहन ।
सिद्ध समोन्मिक्त पाननाचनाभ्यञ्जने हितम् ॥

क्षीरादिक हिरण्यान्त यक्षाणा त्रिलि ।
मिश्रकौटन माममिश्रमोदाम् । वनवाञ्चन
(पोन्मसप्त) हिरण्य स्वर्णम् । ताग्वेसरमिति
केचिन् । मूत्र पृत क्षीर च समोन्मिक्त तु
स्यमेकत्र मिश्रीभावेन सिद्ध पानादां हितम् ॥

हरीतकी हृग्निरे द्वे लशुनो मरिच वचा ।
निम्बपत्र च वस्ताम्बुस्त्रित नाटनाञ्जनम् ॥

हरीतक्यादिक वस्तमूत्रेण कन्धिकत ना
वनमञ्जना च नाटनाञ्जनत्रिपये हितम् । इति
यक्षाणाम् ॥

ब्रह्मरसोत्रालि सिद्ध ययाना पूर्णमाढकम् ।
तेजस्य कुम्भ पल्ल छत्र च्छत्रिलेपनम् ॥

ययाना पूर्णमन्तूनाधिकमाढक सिद्ध
कालिका तायहुम्भादिक च ब्रह्मरक्षसो बलि
र्भवति । आढक पोडण्डाङ्गुवप्रमाणम् । तो
यस्य कुम्भो त्रौण । पल्ल नामम् । विलेप
च दनाद्यनुलेपनम् ॥

गायत्रीविंशतिपल्लकायेऽर्धपल्लिकैः पचेत् ।
श्रूपणाविफलहिङ्गुपद्मशुन्यामिसिसर्पपैः ॥
सनिम्बपतलशुनैः कुडुवान सप्त सपिप ।

गोमूत्रे त्रिगुण पाननस्याभ्यङ्गेषु नद्वितम् ॥

गायत्रीविंशतिपल्लस्य रग्दिरपलविंशते
कामे वाधपरिभाषया हृते श्रूपणादिभिरर्धप
लैः मह सप्त कुटुथान सर्विपग्निगुणे गामूत्र
परोषु । तत्र पक्ष पृत्र वृद्धरभसा पानादिपु
हितम् । पद्मशुन्या वचा । मिमि शतपुष्पा ।
लशुन सितलशुनाम् । इति ब्रह्मरक्षसाम् ॥

रक्षसां पल्ल शुभ कुसुम मिश्रकौटनम् ।
त्रिलि पक्षममासानि निष्पात्रा रुधिरोक्षिता

पल्लान्तिक रुधिरोक्षितनिष्पात्रात् तत्र
वसा त्रिलि बलिगाधनम् । पल्ल तिलचूर्णम् ।
मिश्रकौटन मासेन सह पक्षमोदनम् । पक्ष
न्यामानि च पासानि । रुधिरेण रक्तोक्षि
ता सिक्ता ॥

नक्तमालशरीरपत्वद्मूलपुष्पफलानि च ।
तद्व्य कृष्णपाटल्या निम्बमूलं कटुत्रिषम् ॥
हिङ्गिन्द्रयनसिद्धार्थलशुनामलकीफलम् ।
नावनाञ्जनयोर्ज्यो वस्तमूत्रदुतोऽगद' ॥

नक्तमालशरीरपत्वगादिक वस्तमूत्रदुतोऽग
दो रक्षसा नाटनाञ्जनयोर्नावनविषयेऽञ्जावि-
षयेऽ च योग्य । नक्तमाल कर्णिकार ।
कृष्णपाटली कृष्णपुष्पा पाटली ॥

एभिरेव घृत सिद्ध गवां मूत्रे चतुर्गुणे ।
रक्षोग्रहान् प्राग्यते पानाभ्यञ्जननावनै ॥

एभिरेव नक्तमालतगादिभिश्चतुर्गुणे गो-
मूत्रे सिद्ध पक्ष पृत पानादिमी रक्षोमहान्
वारयत रुणादि । इति रक्षसाम् ॥

पिशाचानावलि शीधुःपिण्याकःपललदधि ।
मूलक लवण सर्पिं सभूतौदनयावकम् ॥

शीवादि यावकान्त पिशाचाना वलि ।
शीधुरिक्षुकृत मद्यम् । पिण्याकस्तिलकल्क ।
पल्ल मासम् । मूलक तत्प्लक्ष शाकम् । मू
तौदन मासौदनम् । यावक वाट्यम् ॥

हरिद्राद्वयमञ्जिष्ठासिसैन्धवनागरम् ।
हिङ्गुमियङ्गुत्रिकटुरसोनत्रिकलात्रा' ॥
पाटलाश्वेतकटभीगिरीपकुमुमृत्तम् ।
गोमूत्रपादिक सिद्ध पानाभ्यञ्जनयोर्हितम् ॥

पाटलादिभिः कृते काये हरिद्राद्वया-
दिक कल्कीकृत गोमूत्रचतुर्भायुक्त सिद्ध घृ-
त पानेभ्यञ्जने च पिशाचाना पिशाचमहृही-
ताना हितम् । श्वेतकटभी सुपत्री । (पुष्पा-
नीति मापायाम् ॥

घस्ताम्बुपिट्टैस्त्रैरेव योज्यमञ्जननावनम् ।

घस्ताम्बुताविमूत्रेण पिट्टैस्त्रैरेव हृग्निद्रा-
द्वयादिभिरञ्जन नावन च योज्यम् । इति
पिशाचानाम् ॥

देवर्षिपितृगन्धर्वे तीक्ष्ण नस्यादि वर्जयेत् ।
सर्षिष्पानादि मृद्वस्मिन् भैषज्यमत्रचारयेत् ॥

देवादिचतुष्टये तीक्ष्णमसहनीय नम्या
दिक वर्जयेत् । अस्त्रिध्वतुष्टये सर्षिष्पानादिक
सर्वे च भैषज्य मृद्वतीक्ष्णमवचारयेत् प्रयोज
येत् । सर्षिष्पानादात्यादिश-देन नावनाभ्य-
ङ्गादिपरिमहः ॥

कृते पिशाचात् सर्वेषु प्रतिकूल च नाचरेत् ।
सर्वैधमातुर प्रन्ति कुद्धास्ते हि महौजस' ॥

सर्वेषु महेषु प्रतिकूल न किञ्चिदप्या-
चरेत् पिशाचादृते पिशाच वर्जयित्वा । त
सुरादय पिशाचप्रजिता महौजसोऽनिदेश्यश-
क्तिवेशेषा यत प्रतिकूलाचरणेन कुद्धा नवै
धमातुर प्रन्ति ॥

ईश्वर द्वादशभुज नाथमार्यावलोकितम् ।
सर्वव्याधिचिकित्साचपनसर्वप्रहान्जयेत् ॥
तथोन्मादानपस्मरानन्य वा चित्तविप्रवचम् ।

नाथमार्यावलोकिताख्य ध्यात्वा सर्वव्या
त्रिचिकित्सा त्रिधा जपन् समाहित पौन, पुन्ये-
नोचरन् सर्वमहानुन्मादादाश्च जयेत् । ईश्वरादिक
तस्यैव विशेषणम् । [ईश्वरमिति । द्वादशभुज
द्वादशसङ्ख्यैर्भुजैर्युत आर्यावलोकिन्त आर्यया
पार्वत्या अवलोकिन्तार्यासहितमित्यर्थः । नाथ
लोकैकनाथमीश्वर महादेव ध्यात्वा सर्वव्याधि
चिकित्सा लक्षणया सर्वव्याधि प्रायश्चित्तमूत
श्रीपञ्चाक्षरादिक मन्त्र जपन् समाहित पौन
पुन्येनोचरन् सर्वप्रहान् पञ्चमत्ताष्टादशविधातु
न्मादान् वक्ष्यमाणलक्षणानपस्मरानपस्मारप्रहा-
नन्य वा येनकेनापि हेतुनोत्पन्न चित्तविप्रव
बुद्धिविभ्रंश जयेच्छमयेत् । इति कैरळी]

महाविद्या च मायूरी शुचिस्त श्रावयेत् सदा

त चातुर शुचिर्बैद्यो मायूरी महावि-
द्या सदा भावयेत् । [शुचि त श्रावयेत् स-
दा इति च पाठः । महाविद्यामिति । शु-

चिं कायवाङ्मनोव्यापारशुद्धं तमातुर महावि-
द्या बुद्धदेवताख्या माथुरीं त्वरिता सदानवरत
श्रावयेत् त प्रति ज्ञूयात् । इति कैरळी]

भूतेश पूजयेत् स्थाणु प्रमथाख्याश्च तद्गणान्
जपन् सिद्धाश्च तन्मन्त्रान् ग्रहान् सर्वानपोहति

भूतेशमिति । भूतनाथविग्रह स्थाणु च भ-
गवन्त महेश्वर प्रमथाख्यास्तद्गणाश्च पूजयेत् ।
तदिति स्थाणुपरामर्शः । [भूतेशमिति । भू-
तेश सर्वभूतानामाद्य स्थाणु महादेव प्रमथा-
ख्यान् भूतप्रमथगुह्यनादियु मध्ये प्रमथाख्यान्
गणाश्च तदिति स्थाणुपरामर्शः पूजयेत् वलि-
कर्मादिपूजाविशेषं प्रसादयेत् । जपमिति ।
सिद्धान् प्रसिद्धास्तन्मन्त्रानघोरादीनिति पाठ्य-
कारः । प्रथ्यान्तरेऽथवा प्रोक्तं च व्योमा
वापीमहाविद्या महापाशुपतस्तथा । केळाक्षी
उद्भयान्धारी मालिनी मन्त्रमहिता ॥ तथा
चिन्डिनामा च शूलिनी चेति कीर्तिता ।
तन्वे सिद्धा महामन्त्रा ग्रहाणा निग्रहा हिता ।
भूति तान् मन्त्रान् जपन् सर्वान् ग्रहानपोहति ॥
इति कैरळी ॥

यश्चानन्तरयो किञ्चिद्द्रव्यतेऽध्याययोर्हितम्
यच्चोक्तमिह तन् सर्वं प्रयुञ्जीत परस्परम् ॥

इत्युत्तरेऽष्टमोऽध्यायः ॥

यद्येवादिनोन्मादापस्मारयोर्भूताना च
साधारणी चिकित्सा बोद्धव्येत्युक्तम् । [यचेति ।
अनन्तरयोरुन्मादापस्मारप्रतिषेधयोर्यद्विदितं चि-
कित्सितं बद्धयते इह भूतप्रतिषेधे यदुक्तं च त

त्सर्वं कर्म परस्परं व्यत्यस्य प्रयोजयेत् । तचेति
च शब्देन अस्मिन्नध्याये देवदानवप्रहादीनुद्दिश्य
प्राक्तं कर्मापि परस्परं प्रयुञ्जीतेति द्योतितम् ।
इति कैरळी]

इतीन्दुविरचितायामष्टाङ्गमग्रहव्याख्याया-
मुत्तरेऽष्टमोऽध्यायः ॥

नवमोऽध्यायः ।

भूतसमानहेतुत्वादिपिच्छित्तोपह्वसामा-
न्याश्चिकित्सासामान्याश्च भूतचिकित्साया अ-
नन्तर एवोन्मादापस्मारयोर्निर्णयस्तत्र प्रथम-
मुन्मादं प्रदर्शयितुमध्याय आरभ्यते ॥

अथात उन्मादप्रतिषेध नामाध्याय
व्याख्यास्यामः । इति इस्माहुरात्रेयादयो
महर्षयः ॥

पञ्चुन्मादा भवन्ति चातपित्तकफसन्नि-
पाताधिविपानिमित्ता । तत्रोन्मादो नाम य
उन्मार्गैः शारीरमानसैर्दोषैर्मनो मदः ॥

चातादिभेदेन पञ्चुन्मादा । आधयो मा-
नसा व्याधयो मौनविचारहर्षादयः । तत्र शा-
रीरैर्वातादिभिर्मानसाभ्या च गजस्तमोभ्या म-
नसो यो मदः स उन्माद इत्युन्मादस्य नि-
र्वचनम् ॥

तेषां पुनरुन्मार्गगत्वे हेतुः शमलं वि-
कृतोपहितमाहितमनुचितमन्नपानाविधिनिरपे -
क्षमाहारजातमत्पृषणीणदेहाना व्यवायव्या
धियेगसमुद्गमे विषमशरीरचेष्टोपसेवा टै-
द्विजगुरुल्लङ्घन वा रागद्वेषजनिताभिराधि-
भिर्मनोविघातो विषोपविषगरोपयोगो वा ॥

तेषामिति शरीरमानसाना दोषाणागु-
न्मार्गगमने तु शमलादिक हेतु । शमल
पापम् । विकृतोपहितमित्याद्याहाज्जातस्य वि-
शेषणम् । विकृतेनोपहित कृतमाहितमपश्यम् ।
अनुचितमनभ्यस्तम् । विषमेण शरीरेणाङ्गेन
या चेष्टा तस्या सेवा । देवादीनामुल्लङ्घन वा ।
रागजनिता आघयो दयितादिविरहादय ।
द्वेषजनिता भयादय । तैराधिभिर्मनोविघात ।
विष महाविषम् । उपविष म्वरूपगक्ति विषम् ।
गरोऽनेनसयोगजनित विषम् ॥

एभिर्हीनसत्वस्य मनस्युपहते वृद्धौ
प्रचलितायामत्सुदीर्णत्वाद्दोषाः प्रकुपिता हृद-
यमुपहत्य मनोवहानि स्रोतांस्यादृत्य जन-
यन्त्युन्मादम् ॥

एभिरित्यनन्तरौकैहेतुभिः । हीनसत्त्वं
श्रेत्यादि सुबोधम् ।

तत्र शिरस शून्यता चक्षुषोरस्वस्थ-
त्व स्वनः कर्णयोरुच्छ्वासाधिक्यमास्यसस्र-
वणमन्त्रानभिलापोऽरोचकोऽविपाको हृदयग्र-
होऽस्थाने ध्यानायाससम्मोहोद्वेगा, सतत-
रोमहर्षो ज्वरोऽभौक्षणमुन्मत्तचित्तसमुद्वि-
त्समर्दिताकृतिकरण व्याधे स्वप्ने च दर्शन

मभीक्षण भ्रान्तचित्तचलितानवस्थितानामप्र-
शस्तानां रूपाणां तिलपीडकरुचक्राधिरोहणं
वातकुण्डलिकाधिरुन्मथन निमज्जन क्लुपा-
णामम्भसामावर्तेषु चक्षुषोश्चापसर्पणमिति दो-
षनिमित्तानामुन्मादाना पूर्वरूपाणि । ततोऽन-
न्तरमुन्मादाभिनिर्वृत्तिरेव ॥

तत्रेत्यादिना वातादिदोषनिमित्तानामु-
न्मादाना पुर्यरूपाणि । अस्थानेऽप्रसङ्गे ध्या-
नादय । उद्दो दोषादिविज्ञानीयोक्लक्षणाः ।
व्याधे स्वप्ने दर्शन देहस्य । भ्रान्तादिगुणा-
ना च रूपाणा दर्शनम् । कचिच्चक्राधिरूटैस्ति-
लाः पीडयन्ते यथास्मद्देशे । वातकुण्डलिका
आवर्तवाता । तत पूर्वभ्योऽनन्तरमुन्मादोऽन-
श्यमनिनिर्वृत इत्येवशब्दार्थः ॥

सामान्यालिङ्ग मनोतुद्धिसृत्त्यादिसंप्रपोप ।

मन, सम्प्रमोपादिकमुत्पन्नानामुन्मादा-
नां दोषजाना सामान्यलिङ्गम् ॥

ततश्च देहो हतसारधिरिव रथोऽक-
र्णधार इव चाप्सु प्लव, सुखदुःखाचारधर्मा-
धर्मप्रलुप्तोऽकस्माद् भ्रमति ॥

ततश्चेति मन,प्रभृतीना सम्प्रमोपे । क-
र्णधार प्लववाहकः । प्लवश्च नावादि ॥

तत्रवातादस्थानस्मितहसितवृत्तगीत -
वादित्रवागद्भविषेपवाग्भेदभूविषेपरोदनका -
शनास्फोटनानि पर्यटनमजस्रमास्यात् फेना-
गमो यानमयानैरलङ्कारमनलङ्कारिकेद्रव्यैर्ला-
भोऽभ्यवहार्येषु लब्धेषु चावमानस्तीत्र मा-

महाकल्याणक पौत्ते पञ्चगव्य कफोद्भवे ॥

वातोत्थ वन्मादे स्नहकाले स्नेहयोग्ये ।
शैरीषमपस्मारोक्तम् । पौत्ते महाकल्याणकम् ।
कफोद्भवे पञ्चगव्यमिष्यते ॥

इत्थमप्यनुवृत्तौ तु तीक्ष्ण नावनमञ्जनम् ।
हर्षणाश्वासनोत्रासभयताडनतर्जनम् ॥
अभ्यङ्गोद्वर्तनालेषूपान् पानं च सर्पिष ।
युञ्ज्यात्तानि हि शुद्धस्य नयन्ति प्रकृतिं मनः

इत्थमप्युक्तया चिकित्सया निहितयाप्यु-
न्मादस्यानुवृत्तौ दोषाद्यपेक्षया तीक्ष्ण नावना-
दिक युञ्ज्यात् । तानि हि नावनादीनि यतः
शुद्धदेहस्य सतो मन प्रकृतिं नयन्ति ॥

हिद्दुसौवर्चलव्योपैर्हिंपलांशैर्घृताढकम् ।
सिद्ध समुत्रमुन्मादभूतापस्मारानुद् परम् ॥

द्विपलांशैः पलद्वयप्रमाणैर्हिद्दुवादिभिः स
मुत्र गोमूत्रसहितैः सिद्ध घृतस्याढकमष्टाविंशत्य-
धिक पलशत परमातिशयेन भूतादिनुत् भवति ॥

द्वौपस्योस्वरसात्त्रदम्याघृतमस्यचसाधितम् ।
व्योपश्यामात्रिवृद्द्विम्बीशङ्खलपुष्पीन्टुपट्टुमैः ॥

ससप्तलाकृमिहरैः क्लिकतैरक्षसम्पितैः ।
पलद्वय्या मयुञ्जीत परं मात्राचतुष्पलम् ॥

उन्मादकुष्ठापस्मारहर वन्ध्यासुतप्रदम् ।
वाक्स्वरस्मृतिमेधाकृद्दन्ध्न्य ब्रह्मीघृत स्मृतम् ॥

ब्रह्म्या स्वरसात् प्रलद्वय चतुःषष्टिप-
लानि घृतप्रस्थ द्वाविंशत्पलानि कर्षप्रमाणैः क-

क्लिकतैर्व्योपादिभिः साधित ब्रह्मीघृतमद्यमेतत्
पलद्वय्या दिने दिने पलप्रमाणद्वय्या प्रयुञ्जीत ।
परमं कृष्टा मात्रा चतुष्पल पलचतुष्टयम् ।
तद्घृतमुन्मादादिहर वन्ध्याया सुतप्रद वागा-
दिह्य धन्य भाग्यकर स्मृतमाचार्य ॥

वराविशालात्रढैलादेवदारैलनालुकैः ।
द्विशारिवाद्द्विरजनीद्विस्थिराफलिनीनर्तः ॥

बृहतीकुष्ठमञ्जिष्ठानागकेसरढाडिमैः ।
वेष्टतालीसपत्रैलामालतीमुकुटोत्पलैः ॥

सदन्तीपद्मकृमिहैः कर्षांशैः सर्पिष पचेत् ।
प्रस्थ भूतग्रहोन्मादकासापस्मारसूदनम् ॥

पाण्डुकण्डूविषे शोषे मेहे मोहेज्वरे गरे ।
अरेतस्यल्पगजासि दैवोपहतचेतासि ॥

अमेधासि स्वलद्वाचि स्मृतिकामेऽल्पपावके ।
बल्य गद्गल्यमायुष्य काति सौभाग्यपुष्टिदम् ॥

कल्याणकमिद सर्पिः श्रेष्ठ पुसवनेषु च ।

कर्षांशैः कर्षप्रमाणैर्वरादिभिर्घृतस्य प्रस्थ
द्वाविंशत्पलानि पचेत् । सर्वत्र जलस्य स्मर्त
व्यम् । तद्घृत भूतादिसूदन पाण्डुवादिषु श-
स्त बल्यादिशुण कान्त्यादिप्रद च । इद घृत
कल्याणकसङ्ग पर पुसवन पुसवनेषु श्रेष्ठ गर्भ-
स्यादिकाले पुरुषप्रजार्थमपि सेवनीयमित्यर्थ ॥

एभ्यो द्विशारिवादीनि जले पक्वैकविंशतिम्
जले तस्मिन् पचेत् सर्पिर्घृष्टिर्निरचतुर्गुणम् ।

वीराद्विमेदाकाकोलीकापिकण्डूविपाणिभिः ॥
सूप्यपर्णीयुतैरेतन्महाकल्याणक परम् ।

वृहण सन्निपातत्र पूर्वस्मादधिक गुणै ॥

एभ्य इति उरादिभ्यो द्विशारिवादिभ्येव
नत्वेलावालुकान्तानि । हिम चन्दनम् । ए
तानि चैकविंशतिद्रव्याणि जले पक्त्वा तस्मिन्
जले सूप्यपर्णाद्युतैर्वीरादिभि कल्कितैर्गुणैश्ची-
रचतुर्गुण सर्पि पचेत् । एतत् घृत महाकल्या
णक वृहणादिगुण पूर्वस्मात् कल्याणकात् गु-
णैरधिकम् । गृष्टिरेकवारप्रसूता गौ ॥

जटिलापूतनाकेशी चारटी मर्कटी वचा ।
त्रायमाणा जया वीरा चोरकः कटुरोहिणी ॥
कायम्या मूकरी छत्रा सातिच्छा पलङ्कपा ।
महापुरुषदन्ता च वयस्या नाकुली द्वयम् ॥
ऋटम्भरा द्व्यधिकाली शालिपर्णी च तैर्घृतम् ।
सिद्ध चातुर्थिकीन्मादशहापस्सारनाशनम् ॥
महापैशाचक नाम घृतमेतद्यथामृतम् ।
बुद्धिमेधास्मृतिकरं बालाना चाङ्गवर्धनम् ॥

जटिलादिभि शास्त्रिपण्यैर्नैरौषधै सा
धित महापैशाचक नाम घृत चातुर्थिकीन्मादा-
दिनाशनम् । चातुर्थिको ज्वरः । एतन् घृ
तममृततुल्य महागुणत्वान् । बुध्यादिकर वा-
लानामङ्गवर्धन च । जटिला मासी पूतना
गन्धमासी । केशी शतावरी । चारटी पद्म-
चारिणी । मर्कटी आत्मगुप्ता । जया अग्नि-
मन्थ । अपराजिता च । वीरा काकोली ।
चोरक, पडी चण्डा च । कायम्या हरीतकी
सुरसम् । मूकरी धाराही । छत्रा कुमुद-
कम् । धान्यकमिति च । अतिच्छा गौत-

मारया । शतपुष्पेति च । पलङ्कपा लोक्षा ।
महापुरुषदन्ता महामेदा । शतावरीति च ।
वयस्या आमलकम् । नाकुलीद्वय नाकुली ग-
न्धनाकुली च । कटम्भरा कटभी । बुद्धि-
काली चक्रा । उद्ग्रूमक इति च ॥

लशुनाना शत त्रिंशदभयान्घृणणात् पलम् ।
गव्यचर्ममपीप्रस्थो द्याढकं सीरमूत्रयोः ॥
(१)पुराणसर्पिण प्रस्थमेभिःसिद्धप्रयोजयेत् ।
हिङ्गुचूर्णपल शीते दत्त्वा च मधुमानिकाम्
तदोपागन्तुसम्भूतानुन्मादान् विषमज्वरान् ।
अपस्माराथ इन्त्याशु पानाभ्यञ्जननावनै ॥

लशुन सितलशुन, । मधुनः क्षौद्रा-
न्मानिकामष्टौ पलानि । तल्लशुनघृत दोषादि-
सम्भूतानुन्मादादीन् पानादिभिराशु इन्ति ।
दोषा वातादयः । आगन्तु आधिविषे ॥

केवल सिद्धमेभिर्वा घृतमुत्तममात्रया ।
पुराण पाययित्वैन श्वभ्रे रुन्ध्यात् गृहेऽथवा ॥

तथेदमपि कुर्यात् । पुराण घृत केव-
लमथैभिर्लेशुनादिभि, सिद्धमुत्तमया मात्रया
अष्टयामजरणीयया एनमुन्मादिन पाययित्वा
श्वभ्रे प्रपाते रुन्ध्यात् । गृहेऽथवा विजन
इत्यर्थे ॥

एतानौषधमार्गान्वा विधेयत्वमागच्छति ।
अङ्गनोद्वर्तनालेपनावनादिषु योजयेत् ॥

(१) उग्रान्ध पुराण स्याद्दशवर्षस्थित घृतम् ।
लाक्षारसनिभ शीत तद्धि सर्वमहापद्ममिति
चरके ॥

निवृत्तोन्मादेऽपि तत्सस्काराद्विधेयत्वम
गच्छत्येताननन्तरौत्थान्यथायोगमौपधवर्गानञ्ज
नादिषु योजयेत् ॥

अश्वगन्धाजगन्धोगन्धालशुनसर्पपैः ।
रास्त्रावायस्यगोलोमीयुक्तैस्तैल विपाचितम् ॥
गोमूत्रसदृश पाननस्याभ्यद्धानुवासनः ।
सर्वोन्मादग्रहालक्ष्मीपाप्मापस्मारनाशनम् ।

अश्वगन्धादिभिर्गोमूत्रसम तैल विपाचि
त पानादिभिः सर्वोन्मादादिनाशनम् । उग्रग
न्धावचा । कायस्था हरीतकी । गोलोमी दूर्वा ॥

शिरीषो मधुक हिङ्गु लशुनस्तगर वचा ।
कुष्ठ च वस्तमूत्रेण पिष्ट स्यान्नावनाञ्जनम् ॥
तद्द्रव्योप हरिद्रे द्वे मञ्जिष्ठाहिङ्गुसर्पपा ।
शिरीषवीज चोन्मादग्रहापस्मारनाशनम् ॥

शिरीषवीजादिक वस्तमूत्रेण पिष्टमञ्जन
नावन च स्यात् । व्योपादिकमपि तद्वदिति
वस्तमूत्रेण पिष्टमञ्जन नावन च । एतच्च प्र
योगद्वयमप्युन्मादादिताशनम् ॥

ब्राह्मीमैन्दी विळङ्गानि व्योप हिङ्गुजटा सुरम्
रास्त्रा विपत्रा लशुन विशल्या सुरस वचाम्
ज्योतिष्पर्ती नागविन्नामनन्तां सहरीतकीम् ।
काम्ली च हस्तिमूत्रेण पिष्ट्वा छायाविशोपिता
वर्तिर्नस्याञ्जनालेपधूपैरुन्मादसूदनी ॥

। ब्राह्म्यादिक हस्तिमूत्रेण पिष्ट्वा छाया
विशोपिता वर्तिर्नस्यादिभिरुन्मादसूदनी - भव-

ति । हिङ्गुजटा हिङ्गुपत्री । विपत्रात्र सो-
मराजी । कटभी च । विशल्या गर्भपातनी ।
ज्योतिष्पर्ती कद्दुणिका । नागविन्ना नाग-
दन्ती । अनन्ता दूर्वा । काम्ली सौराष्ट्री ।
अतश्च सुगोधम् ॥

पिष्ट्वाफलान्यपामार्गाद्दिङ्गुलु हिङ्गुपविकाम्
वर्तिर्गोक्रोष्टुपित्तेन मरिचार्थाशकाञ्जनम् ॥
उन्मादभूतापस्मारे नृषु गोषु च गोचरे ।

गोर्षुपस्य क्रोष्टु सृगालस्य च पित्ते-
न । एतत् सर्वमेकत एरुतो मरिचमित्यर्था-
शत्वम् । एषा वर्तिरुन्माद भूतेऽपस्मारे च
योज्या । नृषु नरेषु गोचरे विषये गवा मा-
रक गोषु वृषनेषु चाञ्जन विधेयम् ॥

अवपीडाश्च विविधा सर्पपस्त्रेहसयुता ।
रुद्रतैलेन चाभ्यङ्गो ध्मापयेच्चास्य तद्रजः ॥
सहिङ्गुताक्षणधूमश्च सूत्रस्थानोदितो हित ।
सृगालशल्यकोलकजतुकाटकस्तजैः ॥
मूत्रपित्तशकृष्टोमनस्वचर्मभिराचरेत् ।
धूपधूमाञ्जनाभ्यङ्गप्रदहपरिपेचनम् ॥
धूपयेत् सतत चैन श्वगोमन्स्यैः सुपूतिभिः ।
वातश्लेष्मात्मके प्राय —

अवपीडा कल्पादिनस्या विविधा ना-
नाविधास्तीक्ष्णा ते च सर्पपतैलसयुता ।
रुद्रतैलेनाभ्यङ्गश्च हितः । तद्रजः सर्पपचूर्णं
तच्च सहिङ्गु । रुद्रशब्देन सर्पपा उच्यन्ते ।
सृगालादीना मूत्रादिभिर्धूपादीनाचरेत् । जतु-
का चर्मचटिका । -श्वप्रभृतिभिः सुपूतिभिः ।

श्लिन्नगन्धैरोऽमुन्मादिन सतत धूपयेत् । सु-
बोधम् ॥

—पैतिके तु प्रशस्यते ।

तिक्तक जीवनीय च सर्पिं स्नेहश्च मिश्रकः ॥
शीतानि चान्नपानानि मधुराणि लघूनि च ।
विध्येत् सिरा यथाक्ता वा तृप्त भेषामिपस्य वा
निवाते शाययेदेव मुच्यते मतिविभ्रमात् ।

पैतिके तु तिक्तकादिक सर्पिं, प्रशस्यते ।
सुबोधम् । सिरान्यघादिक च सर्वं दोषाय
पक्ष्या मिहितत्रिभाग कार्यम् । भेषामिपस्य
वस्थामिपस्य वृत्तमुन्मादिन निवाते शाययेत् ।
एवमुपक्रान्ते सति मतिविभ्रमात् उन्मादान्मुच्यते ॥

प्रक्षिप्यासन्निले रूपे शोषयेद्वा बुभुक्षया ।
आश्वामयेत् सुदृक्त वा वाक्यधैर्मार्थसहितैः ॥
नूयादिष्टविनाश वा दृग्ग्येदद्भुतानि वा ।
चद्म सर्पपतैलाक्त न्यस्त चोत्तानमानये ॥
कपिकरुत्राथवा तप्तैर्लाह्नैर्लज्जैः स्पृशेत् ।
कशाभिस्ताडयित्वा वा वाश्वभेविनिधिपेत् ॥
अथवा वीतशस्त्राभ्रजने सन्तमसे गृहे ।
सर्पेणोद्भृत्तदृष्टेण दान्तं सिंहर्गजैश्च तमप ॥
शासयेच्छस्त्रहस्तैर्वा क्रिरातारातितस्करैः ।

प्रक्षिप्येत्यादि । असन्निले जलरहिते
रूपे प्रक्षिप्य बुभुक्षयानशनेन शोषयेद्वा । सु-
दृक्त्विति बन्धुस्तमुन्मादिन धर्मार्थसयुतैर्वचनैरा-
श्वसयेद्वा । इष्टविनाश पुत्रमरणादिरूप वा-
क्य नूयाद्वा । अथवाद्भुतान्याश्चर्यभूतानिन्द्र-

जालादीनि दर्शयेत् । अथवा सर्पपतैलेन सि-
क्त पाण्यान्पि यथा उक्ताः कृत्वा तपे न्य-
स्त कपिकच्छूराद्यन्यतमेन स्पृशेत् । कपिक-
च्छूरात्समुत्ता । अथवा कशाभिस्ताडयित्वा वा-
श्व च श्वभ्रे जलराहितरूपे विनिधिपेत् ।
अथवा शस्त्रादिरहित अन्धकारमयने । अथ-
वा त सर्पादिना शानयेत् । सर्पेणोद्भृत्तदृष्ट ।
सिंहा गजाश्च दान्ता एव य शासयेत्स्येव न
तृपन्नन्ति । अथवाद्भृतायुधैः क्रिरातादिभि-
स्त्रासयेत् । तस्करा गृहीतऽन्धकारपदवाकाः
पुरुषा ॥

अथवा राजपुरुषा वहिर्नीत्वा सुप्तयत्म् ।
भाययेयुर्ब्रजेनैव तर्जयन्तो नृपाज्ञया ॥

देहदुःखसमयेभ्यो हि पर प्राणभय मतम् ।
तेन याति शम तस्य सर्वतो विप्लुत मनः ॥
सिद्धा क्रिया प्रयोज्यय देशकालाद्यपेक्षया ।

अथवा उन्मादिन प्रसिद्धा राजपुरुषा
नगरान् वहिर्नीत्वा सुप्तयन् कृत्वा नृपाज्ञया
तर्जयन्तो वधेन करणभूतेन भाययेयुः । यतो
देहदुःखसमयेभ्यः प्राणभय परमुत्कृष्ट मतम-
स्तेन प्राणभयन तस्यानुस्सय सर्वतो विप्लुत
मनः शममायाति । इयं चानन्तरप्रदर्शिता
क्रिया सिद्धा अप्रतिहता देशकालाद्यपेक्षया
प्रयोक्तव्या । अस्यामपि सिद्धिमयात्वा देश-
दिव्याभिचार एवानुमन्तव्यो न तु क्रियादो-
षा इति वर्तते ॥

इष्टद्रव्यविनाशाच्च मनो यस्योपहन्यते ।
तस्य तत्सदृशप्राप्तिस्तान्वाश्वसैः प्रसादयेत्

पश्यन्नसन्तिरूपाणि प्रसखलन् पतति क्षितौ ।
विजिह्वाक्षिभ्रुवो दोषवेगेऽर्ताते विमुच्यते ॥
वालान्तरेण सपुनश्चामेव विवेष्टते ।
अपस्मारश्चतुर्भेदो वाताग्निचयेन च ॥

अपस्मारो हि मृत्युपाय मृत्युपगम उच्यते । स चापस्मारो धियो युद्धे सस्वस्य धैर्यस्य चाभिसप्तप्रादिनाज्जायते । यथमित्याह । चिन्तादिभिश्चित्तेऽभिहृते उन्माद्योत्पन्नकारेण प्रकुपितैश्चित्तदेहगतैर्मलै रजन्तमोवातादिभि सत्त्वे हृते ङ्ङि च व्याप्ते सजावाहिपु च मातस्सु व्याप्तेष्वेव सति पुरुषो मूढमातेरन्तमो विशन् घीभस्मा त्रिया कुरुते । दन्तग्राहनादि कुर्वन् क्षितौ पतति । ततो दोषाणा वेगेऽर्ताते विजिह्वाक्षिभ्रुवो विमुच्यते । सुयोधम् । निचय सन्निपात ॥

रूपमुत्पस्यमानेऽस्मिन् हृत्कम्भ' शून्यता भ्रम तमसोदर्शन ध्यान भ्रुव्युदासोऽक्षिरैकृतम् ॥
अशब्दश्रवण स्वेदो लालासिद्धघाणरुद्युति ।
अग्निपाकोऽरुचिर्मूर्च्छा कुक्ष्याद्योपो उलक्षय ॥
स्निद्रानाशोऽङ्गमदर्स्तद्द स्वम गान सनर्तनम् ।
पान तैलस्य मद्यस्य तयोरेव च मेहनम् ॥

अस्त्रिपस्मार उत्पत्त्यमान भविष्यति हृत्कम्पादिक रूपम् । सिद्धघाणक नासास्त्राव । तयोरेति तैलमद्ययोर्महनम् । इति सामान्येन पूर्वरूपम् ॥

तत्र वातात् स्फुरत्सक्थि प्रतत च मुहुर्मुहुः ।
अपस्मरति सङ्गां च लभते विस्वर रटन् ॥

उत्पिण्डताक्ष. श्वसिति फेन यमति कम्पते ।
आग्निधयति शिरो दन्तान् दशत्याध्मातरुन्धरः
परितो त्रिसिपत्यङ्ग विपम विनताङ्गुलिः ।
रभृश्यापारुणाक्षित्वद्गन्खाम्य. कृष्णमीक्षते
चपल परप रूप विरूप विकृताननम् ॥

तत्रेत्यादि विद्वतात्मानं वातापस्मारलक्षणम् । प्रतत सन्तत मुहुर्मुहु प्रतिक्षणमपस्मरति सङ्गां च लभत । विस्वर रुदन शब्द कुर्वन् शिर आविष्यति भिस्व्यादावाग्निद्व करोति । आध्माता मम ताद्ध्माता कन्धरा ग्रीवा यस्य । रक्षत्वादिमुक्तमक्ष्यादिक यस्य । सर्वं च रूप कृष्ण चपलादिगुणमीक्षते पश्यति ॥

अपस्मरति पिच्छेन मुहु सङ्गां च विन्दति ।
पीतफेनाग्निवस्त्रत्वगास्फालयति मेदिनीम् ॥
भैरवादीभ्रुपितरूपदर्शां तृषान्वित ।

तृषान्वितान्त पित्तापस्मारलक्षणम् । पीतै' फेनादिभिर्मुक्तो मेदिनी सुवमास्फालयत्याहति । भैरवादिगुणरूपदर्शां च भवति ॥

कफाच्चिरेण ग्रहण चिरेणैव त्रिवोधनम् ॥
शुभाभरूपदर्शित्व सर्वाल्लिङ्ग तु वर्जयेत् ।

शुक्लाभरूपदर्शित्वान्त कफापस्मारलक्षणम् । सबलिङ्गमपस्मार निचयोद्भवत्वाद्दर्जयेत् । [अत्र तुशब्दो विशेषणोत्क । अस्यासाध्यत्वकथनेनान्येषा साध्यत्व सूचितमिति]

अथावृत्ताना धीचित्तहृद्खानां प्राक्मवोधनम्
तीक्ष्णैः कुर्यादपस्मारे कर्मभिर्वचनादिभि ॥

अथेत्यादिना अपस्माराणामुक्तक्रमेण वि-
किस्सोच्यते । सर्पस्निग्धपरस्मारे प्राक्त प्रथम-
माधृताना बुध्यादीना तीक्ष्णैर्वमनादिभिः कर्म-
भिः प्रबोध कुर्यात् ॥

वातिक वस्तिभूयिष्ठैः पैत प्रायोविरेचनैः ।
श्लैष्मिक वमनप्रायैरपरमारमुपाचरेत् ॥

वातिकमित्यादि व्याख्यासमम् । वृत्ती
यात्पुत्रचन सामानाधिकरण्यात् । [वातिक
वातकृतमपरस्मार वस्तिभूयिष्ठैरस्तिप्रहुष्टैः कर्म-
भिरुपाचरेत् । भूयिष्ठप्रहणेन वमनादिभिः स-
शमनैश्चेति त्रिद्वयम् । पित्तश्रेष्मणोश्च प्रायो-
प्रहणादेवमेवोपाचरेत् चिकित्सेत् ॥

वमनं मदन लम्बा विशालारेष्टकौटजम् ।
रेको मूत्रनिवृत्त्यामा द्रवन्ती मत्सला स्तुही

वमनमित्यादि सुबोधम् । मदनादीनि
वमनद्रव्याणि । मदन राठः । विशाला इ-
न्द्रवारुणी । अरिष्टो निम्बः । कौटज कुटजफ-
लम् । मूत्रादीनि विरेचनद्रव्याणि । मूत्र गोमू-
त्रम् । द्रवन्ती समुद्रैरुण्डः । मूषिकपर्णीति च ॥

दशमूलबलारास्त्रासरलापरदारुभिः ।
यवकोलकुलुत्थैश्च समूत्रक्षारसैन्वत्रैः ॥
आस्थापन प्रयुञ्जीत हिद्गुन्नेहसमान्वितैः ।

मूत्रादिभेदिह्मगुना स्नेहेन च युक्तैर्दश-
मूलादिभिरास्थापन निरूह प्रयुञ्जीत ॥

एभिरन्यैश्च वातत्रैः कटुतैल प्रसाधितम् ॥
वातापस्मारशमन नस्थाभ्यङ्गानुवासनैः ।

एभिरिति दशमूलादिभिरन्यैरनुकैर्मोत-
हरैर्द्रव्यैश्च प्रसाधित कटुतैल नस्यादिभिर्वा-
तापस्मारशमन भवति ॥

सर्वत' सुविशद्वस्य सम्यगाश्वासितस्य च ।
अपस्मारविमोक्षार्थं योगान् सशमनान् शृणु ॥

सर्वत इत्यादिना शमनयोगानामधिकार-
निर्देशः । [सर्वत ऊर्ध्वमधश्च सुविशुद्धस्य सुतरा
विशुद्धस्य सम्यग्विशुद्धस्येवार्थं । सम्यगाश्वासि-
तस्य सम्यक् प्रधानमथावरशुष्यनुसारेण पेया
द्यामेवनादाश्वासितस्य च अपस्मारविमोचनार्थ
वक्ष्यमाणान् शमनप्रायान् योगानाकर्णय ॥

तानेवाह ।

गोमयस्वरसस्तीरठधिमूत्रं शृतं हृत्ति ।
अपस्मारज्वरोन्मादकामिलान्तरर पिबेत् ॥

गोमयेत्यादि । गोमयस्वरसादिभिः शृ-
तं हृत्तिपरस्माराचन्तकर पिबेत् । उत्तरे ह-
विषीढ पश्वगव्य महदिति पाठादस्य लघुप-
श्वगव्यनामकत्वमभिमतम् । [अत्र च गोम-
यस्वरसादीना सामान्यपरिभाषयान्योन्यसम-
त्व घृताच्चतुर्गुणत्व च ज्ञेयम् । चरके तु
गोशकटुसदध्यन्लक्ष्मीरमूत्रैः समैर्घृतमिति पाठः]

द्विपञ्चमूलत्रिफलाद्विनिशाकुटजत्वचः ।
सप्तपर्णमपामार्गं नीलिनीं कटुरोहिणीम् ॥
शम्भारुपुष्परजटाफलमुमूलदुरालभा ।
द्विपला सलिलद्रोणे पक्त्वा पादावशेषिते ॥
भार्ङ्गीपाठादकीकुम्भनिकुम्भव्योपगोहिपैः ।

मूर्धाभृतीरुभूनिम्नश्रेयसीशारिवाह्वयै ।
 मध्यन्त्यमिनिचुळैरक्षांसि सपिप पचेत् ।
 मस्थ तद्द्वद्रवः पूव पञ्चगव्यमिद महत् ॥
 ज्वरापस्मारजठरभगन्दरहर परम् ।
 गोकान्न कामिलापाण्डुगुल्मकासगहापहम् ॥

द्विपञ्चमूलेलादिना महत् पञ्चगव्य
 घृत सुशोधम् । द्रव्यं पुंरिति पूर्वोक्षेर्गोमय-
 स्वरसादिभिः एतन्ना पञ्चप्रभृतिद्रव्यात् प्रथ
 कं श्रेष्ठमत्रम् । [द्विपञ्चमूलेति । द्विपला
 नि द्विपलप्रमाणानि द्विपञ्चमूलार्थानि सलि
 लत्रेणे पन्त्या पादावशोपते काथे अध्यात्
 कर्पेप्रमाणैर्भाङ्ग्योदिभिस्तद्वा पुत्रगोमयस्वरसा-
 ष्टिवैश्च घृतस्य प्रक्ष पचेत् । महत् पञ्चग
 व्यमिद घृत परमातिशयेन ज्वरादिहरत् । द्वि-
 पञ्चमूल दशमूलम् । मत्तपर्णे मत्तच्छद ।
 शम्याक आरगव्य । पुंररजटा पुंररमूलम् ।
 पत्सुर्मल्युक्तम्या मूत्रम् । रोहिप इहिन्न ।
 (अटकावाणियन्) मद्यन्ती धातवी । नि-
 चुटो वेतस [भिषेपे पिद्वाक्षमात्तानि ४ तेन
 मस्थ घृतान् पचेत् । ॥ ४६ ॥
 मूत्रैश्च तत्तमैरिति चरक

शिरीष १/२ ५००० ५००० ५०००
 ११ १२०० ५००० ५००० ५०००
 शतायीनलारास्त्रामुपवीर्पा
 मुर्द्धी वञ्चु ७ दन्ती ५६
 रोहिपस्य जटा पुष्प १५
 शतायीश ५ ५०००
 सकोलान सञ्जलन्धा ५

द्विशत पिशितात् गव्यात् छागाद्वा तत्पचेदपाम्
 द्राणैर्द्रातिशताष्टाशेषेण च त्रिपाचयेत् ।
 तैलद्रोण दधिबहे श्लेष्णपिष्टैश्च पालिके ॥
 पाठाममद्वासुपयीद्विनिशाचन्दनद्रव्ये ।
 एलाजलोत्पलमलाश्वत्थप्रागारिचायने ॥
 मञ्जिष्ठाकृष्णभृकलोध्राम्नाहृदयैः ।
 पट्टीशिरीषकुमुमनतनागामराद्यै ॥
 वराङ्गजाङ्गपचद्भिर्जैः सपिपद्गुभिः ।
 गुरुद्वीपत्रनळदसेव्यकुन्दनस्यै ॥
 तिलपर्ण्या च तन्पानवस्त्वभ्यञ्जननायने ।
 अपस्मारग्रहोन्मादान् सजापत्रिमन्चरान् ॥
 योनिशुक्लामयान गुल्म प्रमेह पाण्डुता मद्रम् ।
 ज्ञातशोणितबीमर्षपक्षाघातादितादिकात् ॥
 सर्वाणि मारुतजात्रोगान्विशेषाद्विपवातजान् ।
 निहन्ति कार्मण कृत्वां मूलदष्ट्राविप गरम् ॥
 रसायनाना प्रवर मेध्य वाजीकर पग्म् ।

जिरेपिन्यादिना शरीरे तैल पात्रादिभि-

११ १२०० ५००० ५००० ५०००

१२ १२०० ५००० ५००० ५०००

१३ १२०० ५००० ५००० ५०००

१४ १२०० ५००० ५००० ५०००

१५ १२०० ५००० ५००० ५०००

१६ १२०० ५००० ५००० ५०००

१७ १२०० ५००० ५००० ५०००

१८ १२०० ५००० ५००० ५०००

१९ १२०० ५००० ५००० ५०००

२० १२०० ५००० ५००० ५०००

णैः पचेत् । अष्टाशशेषेण तेन पालिकैः पल
प्रमाणैः शृणपिष्टै पाठादिभिश्च सह दधिबहे
तेलद्राण सद्वाद्जानि पञ्च पलगतानि विषा
पचेत् । समद्गा मञ्जिष्ठा । सुपरी पानीय-
वह्नी । कुटन्नत परिपेलवम् । नाग नागकस-
रम् । अम्गद्वय देषदारु । वराङ्ग त्वक् ।
जोङ्गक कृष्णागरु । गुरुङ्गी मधुनया । न
मद्वय हस्तिनय व्याघ्रनय च । तिलपर्णा व-
दरक । विषवातो विषौषधिवात । कार्मण
कृत्तिमयोगः । कृत्वा आभिचारदेवता । मू-
लत्रिप शूङ्ग्यान्वितम् । दष्ट्रविप सर्पादिजम् ॥

ब्रह्मीरसवचाकुण्डलद्रवपुष्पीशृत घृतम् ।
पुराण मेध्यमुन्मादालक्ष्म्यपस्मारपाप्पजित् ॥

ब्रह्मीरसादिभि शृत पुराण घृत मेध्या-
दिगुणम् । [ब्रह्मीरमे कल्कितैर्वचादिभिः सि-
द्ध पुराण घृत मेध्य मेधायै हित उन्मादा
दिजिष । अल्दमीः अश्री]

तैलप्रस्थ घृतप्रस्थ जीवनीयै पलोन्मितै ।
क्षीरद्राण पचेत् सिद्धमपस्मारविमोक्षणम् ॥

तेलप्रस मित्यादिना यमक सुबोधम् ।
[क्षीरस्य द्रोणे चतुष्पष्टिकडुधे पलोन्मितै प-
लप्रमाणैर्जीवनीयैर्जावनीयेगणेन सह तैलघृत-
यो प्रस मिश्रीत्य पचत् । सिद्ध तत्पाना-
दिभिरपस्मारविमोचनम्]

कमे क्षीरेक्षुसयो काप्पयैःशृणुणे रसे ।
कापिकैर्जीवनीयैश्च सर्पि प्रस्थ विपाचयेत् ॥

वातपित्तौद्भव क्षिप्रमपस्मार निहन्ति तत् ।

कस इत्यादि व्याख्यासमम् । अष्टगु-
ण सर्पिपः । [क्षीरेक्षुसयो कने आढके क्षी-
रमिशुरसश्च प्रलेक द्विप्रस्थपरिमितमित्यर्थे
अष्टगुणे घृतादष्टाधिक द्वादक इत्यर्थे काप्प-
यै रसे काप्पयैसम्बन्धिनि रसे काप्पयै इत्य-
त्र घृताच्छ इत्यस्यानित्यत्वात्तत्पेदामित्युपपत्त्यर्थे ।
कापिकैर्जीवनीयैर्जावनीयेगणेन च चशब्द-
समुदाये प्रथ चतुष्पष्टिकडुध सपिपिपाचयत् तत्र
घृत पाणान्भिर्वाताद्भव पित्तौद्भव चापस्मार
क्षिप्रमाशु निहन्ति]

तद्वत् काशादिदारीक्षुकुण्डलाधमृत पय ॥

काशादिशृत पय क्षीर तद्वदिति क्षि-
प्र वातपित्तौद्भवमपस्मार निहन्ति । [काशा-
दिकाथेन सह शृत पयस्तद्वत् । वातज पि-
त्तज चापस्मार क्षिप्र निहन्तीत्यर्थे]

मधुकद्विपले कल्के द्रोणे चामलक्षीरसात् ।
सिद्ध सिद्धौ घृतमस्थ पित्तापस्मारभेपजम् ॥

आमलक्षीरमात् द्रोणे मधुकद्विपले क-
ल्के च सिद्ध शृतो घृतस्य प्रस्थ पित्ताप-
स्मारभेपज सिद्धमप्रतिहृतम् ॥

कृदमाण्डस्वरसे सर्पिरेष्टाङ्गगुणे शृतम् ।
यष्टीकल्कमपस्मारहर धीवाकस्वरप्रदम् ॥
कपिलाना गवा पित्त नाशन परम हितम् ।
श्वसृगालविडालाना सिंहादीना च पूजितम् ॥
कृदमाण्डस्वरस इत्यादि सुबोधम् । खा-

दीना पित्त नावनमिति सन्ध्यते । [अष्टाद-
शगुणे घृतादष्टादशप्रमाणाधिके कूटमाण्डखर-
से घृतकुडुनादष्टादशकुडुयादिककूटभाण्डखरम-
इत्यर्थे । चण्डीकल्क शृत पक्व सर्पिरपस्मार-
हरति घृताखरार प्रददाति च । कपिलेति ।
कपिलाना कपिलपर्णाना गवा तामामचिन्त्य-
प्रभाज्ज्यात् न श्वेतरक्तवृणानाम् । पित्त ह-
दयाधस्थितद्रवप्रिणेप नावन तस्य परम हित
अपस्मारहरमित्यर्थे । श्वसृगालादीना पित्त च
नारने प्रशस्तम्]

गोधानकुलनामाना पृषतर्भृगामपि ।
पित्तेषु साधित तैल नस्येऽभ्यङ्गे च शस्यते ॥

गोधादीना पित्तेष्वेकीकृतेषु तैल साधित
नस्येऽभ्यङ्गे च शस्यते ॥

त्रिकलाव्योपपतिद्रवयक्षारफणिर्जके ।
श्र्याद्वापामार्गकारञ्जवीजैस्तैल प्रमाधितम् ॥
वस्तमूत्रे हित नस्य चूर्णे राभापयेत् भिपक

त्रिकलादिभिर्भस्त्रमूत्रे तैल प्रसाधित न
स्य हितम् । एभिरेव द्रव चूर्णे रा भिपङ्ना-
साया ध्मापयेत् । पीतद्वर्वा । श्र्याह्म तिल्वम् ।
[भिपम्बंय ज्या त्रिकलादीना चूर्णे ध्मापयेत्
मुखवायुनातुरस्य तासाया नाडीवन्त्रेण प्रवेश-
येत् चूर्णस्य कुर्यादित्यर्थे]

वृश्चिकाळीबलाकुष्ठभाङ्गैलक्षणपञ्चम् ।
कायस्या शारदा मुद्गमुशीर जल्द यवान् ॥
व्योप च रस्तमूत्रेण पिष्ट्वा वर्ति प्रकल्पयेत् ।
अपस्मारगरोन्मादसपदष्टप्रिपाशिते ॥

वृश्चिकाज्यादिक वस्तमूत्रेण पिष्ट्वा अ-
ञ्जनाय वर्ति प्रकल्पयेदपस्मारादिके । शारदा-
जलपिप्पली ॥

मुस्तात्रयस्यात्रिकलाकायस्थ्याद्विद्गुशादलैः ।
व्योपमापयर्भूमूर्त्रैस्तमेपर्पभोज्ज्वै ॥

हन्ति तत्रिरपस्मारकिलामात्रपमञ्जरान् ।
पुष्पोद्भृत् शुन पित्तमपस्मारत्रमञ्जनम् ॥
तदेव सर्पिषा युक्त धूपन परम हितम् ।

मुस्तादिभिर्भस्त्रमेपाशुद्भवैर्भूषे कृता व-
र्तिरञ्जनादपस्मारार्शन् हन्ति । सुशोधम् ।
तदेवति पुष्पोद्भृत् श्वपित्तम् ॥

कटभीनिम्बकूटवृद्धमधुशिष्टुत्वचा रसे ।
सिद्ध मूतसम तैलमभ्यङ्गार्थं प्रशस्यते ॥

कटभ्यादीना काथे मूत्रमम तैल निद्ध-
मभ्यङ्गार्थं प्रशस्यते । कटभी श्वेतगुञ्जा प्र-
सिद्धा । मूव गो ।

पलङ्कपात्रचापव्याटश्चिकात्रपर्कसर्पिषैः ।
जटिलापूतनाभेशीनाकुलीद्विद्गुचोररैः ॥
लशुनातिरसाञ्जराकुष्ठैर्विद्भिश्च पक्षिणाम् ।
मासाशिनां यथालाभ वस्तमूत्रे रिपाचितम् ॥
तैलमभ्यञ्जन कार्यं तैश्च धूपनलपनम् ।

पलङ्कपादिभिर्माशिना पक्षिणा विद्-
भिश्च वस्तमूत्रे साधित तैलमभ्यञ्जन तैः प-
लङ्कपादिभिर्धूपन लेपन च कार्यम् । पलङ्क-
पा लाक्षा । वृश्चिकाज्युष्णमूकः । अनिरस्ता

मूर्वा । छत्रा गौतमाख्या-कुतुम्बका च । मा
साग्निः पक्षिण इयेनादयस्तेषां , यथा लामं
विहामिः ॥

नकुलोत्सुकमार्जारगृध्रकीटाहिकाकृजैः ।
तुण्डैः पक्षैः पुरीषैश्च धूपमस्य प्रयोजयेत् ।

नकुलादिजैस्तुण्डादिभिरस्यापस्मारिणो
धूप प्रयोजयेत् । तुण्ड मुत्तामम ॥

काकोलीशिगुलवणहिङ्गुगुहिङ्गुगुशिवाटिकाः ।
कैडर्य चन्दन कृष्णां काफनासां ससर्पपाम् ॥
शुन. स्कन्धाङ्गिनखरान् पशुकांश्चेति पेपयेत् ।
वस्तमूत्रेण पुष्यर्क्षे तैर्दिग्वाद्धूपयेच्च तैः ॥

पुष्यनक्षत्रे काकोळ्यादिक उस्तमूत्रेण
पेपयेत् । पिष्टैस्तैरपस्मारिण दिग्वाद्धूपयेच्च ।
हिङ्गुगुशिवाटिका हिङ्गुगुपत्रिका । कैडर्य पू-
तिकरञ्च ॥

गोपुच्छलोमभिर्दग्धैरथवा वस्त्रोमभिः ।
खरास्थिभिर्हस्तिनखैस्तद्द्वद्वा मूत्रकल्कितैः ॥
उद्धर्तन सदा कुर्पांश्चूतैश्च परिपचनम् ।

गोपुच्छलोमभिर्दग्धैर्मूत्रकल्कितैश्चोद्धर्तन
सदा कुर्यात् । अथवा वस्त्रोमभिर्दग्धैर्मूत्रक-
ल्कितैश्चोद्धर्तनमथवा खरास्थिभिर्हस्तिनखैस्तद्
दिति दग्धैरनु च मूत्रकल्कितैर्जले शृतैर्गोपु-
च्छलोमादिभिः परिपचन च कुर्यात् ।

आभिः क्रियाभिः सिद्धाभिर्हृदय सममुच्यते
स्रोतांसिचास्यशुध्यन्तिस्मृतिं सन्नान्च विन्दति ।

आभिरनन्नरोक्ताभि क्रियाभि सिद्धा-
भिरसन्दिग्धकार्यकरणस्वभावाभिरस्यापस्मारि-
णो हृदय सम्यक् प्रमुच्यते स्रोतांसि शुध्यन्ति
च । सः स्मृतिं मज्ञा च विन्दति लभते ॥

भूतानुबन्धेपस्मारे दोषलिङ्गाधिकाकृतौ ।
युज्याद्यथास्वं भूतोक्ता क्रिया दैवज्यपाश्रयाम्

अपस्मारे यद्युक्लिङ्गाधिक्यलक्षणैर्भूता-
नुबन्धो दृश्यते अतस्तत्र दैवज्यपाश्रया मन्त्रा-
दिका क्रिया युज्यात् । यस्यैव सुराद्यन्यत-
मस्यानुबन्धस्तस्यैव क्रियेति यथास्वशब्दार्थः ॥

शीलयेत्तैललशुन पयसा वा शतावरीम् ।
प्राङ्गीरस कुष्ठरस वचा वा मधुसयुताम् ॥

शीलयेदित्यादि सुबोधम् । तैललशुनादी-
ना शीलनमभ्यास ॥

सम कुष्ठैरपस्मारो दोषे शारीरमानसैः ।
यज्जायते यतश्चैप महामर्मसमाश्रय ॥
तस्माद्रसायनैरेन दुश्चिकित्स्यमुपाचरेत् ।
तदाति चाग्नितोयादेर्विपमात् पालयेत् सदा ॥

धूप चापस्मारो दुश्चित्स्वभावो य-
थास्माच्छारीरैर्मानसैश्च दोषे सममेककाल कु-
ष्ठैर्जायते । एष चापस्मारो यतो महामर्मस-
माश्रयो हृदयाश्रयस्तस्मादेन दुश्चिकित्स्य रसा-
यने सरोपचरेत् । तदिलपस्मारपरामर्शः ।
सुबोधम् ॥

मुक्त मनोविकारेण त्वमित्थ कृतवानिति ।
न न्याद्विपयैरिष्टैः क्लिष्ट चेतोऽस्य ब्रूयेत् ॥

मनोविरारेण चोन्मात्भूतादिना सुष्ठु
निवृत्तमनोविकारं नरं स्वमित्य कृतवानिति न
प्रयादायशो भवतेद् कृतमिति न स्मारयेत् ।
अस्य तून्मादादिना छिष्टं वेत्ता मन इष्टैर्विष
ये शब्दादिभिर्तृटयेत् ॥

प्रमङ्गेनोन्यते ।

ग्रहोपश्लिष्टदेहानां विश्रान्तस्मृतिचेतसाम् ।
महास्नेहं प्रशसन्ति पानाभ्यञ्जनवस्तिपु ॥

इत्युत्तरे दशमोऽध्यायः ।

प्रहै उपश्लिष्टदेहानामाचार्या पानादिपु
महास्नेहं श्लेहचतुष्टयं प्रशसन्तीति ॥

इतीन्द्रविरचितायामष्टाङ्गममहव्याख्याया
सुत्तरे दशमोऽध्यायः ।

(तृतीय भूततन्त्र सम्पूर्णम्)

समाप्ता च ग्रहचिकित्सा ।

एकादशोऽध्यायः ।

मिजहेतुत्वादुक्तशिष्टत्वान् कायचिकि
त्साङ्गभूतत्वाद्बोर्धाङ्गचिकित्साया अवसरस्तत्रो
पि चक्षुष प्राधा यात्तस्यैव वर्त्मसन्धिधित्तासि
तदृष्टिक्रमेण निर्णयः क्रियते । तत्र तावद्वर्त्म
रोगाणां हेत्वादिप्रदर्शनायाध्याय आरभ्यते ॥

अधातो वर्त्मरोगविज्ञानीयं नामाध्या
यं ध्यास्यास्यामः । इति हस्मादुरात्रेयादयो
महर्षयः ॥

वर्त्मनेत्रपुटम् ।

सर्वरोगेत्यादिना सामान्येनाक्षिरोगाणां
निदानं संप्राप्तिश्चोन्यये ।

सर्वरोगनिदानोक्तंरहितं कुपिता मला ।
अचक्षुष्यैर्विशेषेण प्रायः पित्तानुसाग्निः ॥
सिराभिरूर्ध्वं प्रसृता नेत्रोरपव माश्रिताः ।
वर्त्मसन्धिं सितं कृष्णं दृष्टिं वा सर्वमक्षि वा
रोगान् कुर्युः —

सर्वरोगनिदानं यान्यीहृत्तान्युक्तानि तै-
र्विशेषेण चाचक्षुष्यैर्मला वातादयः कुपिताः
सिराभिश्च यथास्व कोष्ठादूर्ध्वं शिरःप्रसृताः व-
र्त्मादिकं च नेत्रस्यावयव सर्वमेव वा नेत्रमा-
श्रिता रोगान् नानाविधान् कुर्युः । किम्भूता
आह । प्रायो बाहुल्येन दोषा पित्तानुसारिण
पित्तत्रधाना । प्रायो नेत्रयो रोगकर इत्यर्थः ॥

—चलस्तत्र प्राप्य वर्त्माश्रया सिराः
सुप्तोत्थितस्य कुरुते वर्न्मस्तम्भ संवेदनम् ॥
पांसुपूर्णाभनेत्रेत्वं कृन्त्रोन्मीलनेमथु च ।
विमर्दनात् स्याच्च शर्मं कृन्त्रोन्मीलं वदन्ति तम्

तत्रैव स्थिते चलो वायु प्रधानो वर्त्मा-
श्रया सिरा प्राप्य सुप्तोत्थितस्य तत्कालस्य
चन्द्रस्य पुंसो वर्त्मस्तम्भादिकं कुरुते । तस्य
च रोगस्य विमर्दनात्कलनं स्यात् । तं रोग
विशेषमाचार्या तास्त्रा कृन्त्रोन्मीलमिति वदन्ति ।

चालयन्वर्त्मनी वायुनिमेषोन्मेषणं मुहुं ।
कराल्यरुद्निमेषोऽसौ—

वायु क्रुद्धो वर्त्मनी चालयन् मुहुनिमेषो
पोन्मेषण करोति । अरुगिति विना रुजम् ।
असौ रोगो निमेषाख्यः ॥

—वर्त्म यत्तु निमील्यते ।
विमुक्तसन्धि निश्चेष्ट हीन वातहत हि तत् ।

यत्तु वर्त्म वायुना निमील्यते न कदा
चिदुन्मील्यते तद्वर्त्म नास्ति वातहतमुच्यते ।
किम्भूत वर्त्माह । विमुक्तसन्धि विस्त्रस्तबन्ध
नम् । निश्चेष्टे हीन च ॥

कृष्णाः पित्तेन वण्णोन्तर्वर्त्म कुम्भीकबीजवत्
आध्मायन्तेपुनर्भिन्नाःपिटका कुम्भिसङ्घिकाः

अन्तर्वर्त्म वर्त्मनोऽन्तर्भागे पित्तेन कृ
ष्णा पिटका भवन्ति । या भिन्नाः कुम्भी
कबीजवत् कुमुदतण्डुलवत् पुनराध्मायन्ते प
रिपूर्यन्ते । ता पिटकाः कुम्भिसङ्घिकाः ॥

सदाहलेदनिस्तोद रक्तोर्भ स्पेशनाक्षमम् ।
पित्तेन जायते वर्त्म पित्तोत्क्रिष्टमुशन्ति तत् ॥

पित्तेन सदाहादिगुण वर्त्म जायते भव
ति तद्वर्त्म नास्ति पित्तोत्क्रिष्टमुशन्ति ॥

करोति कण्डू दाह च पित्त पक्ष्मान्तमाश्रितम्
पक्ष्मणा घृतन चासु पक्ष्मशात वदन्ति तम् ॥

पक्ष्मान्तमाश्रितं पित्तं कण्डूवादिर्कं क-

रोति त रोगमाचार्या नाम्ना पक्ष्मशातमिति
वदन्ति ॥

पोत्थक्यःपिटका श्वेता सर्पपाभाघना कफात् ।
शोफोपदेहरुक्कण्डूपिच्छिलास्रसमन्विता ॥

श्वेता आकृत्या च सर्पपसटशा घनाः
सहता, शोफादिसमन्विताश्च पिटका, कफा-
द्वेतोर्भवन्ति ता नाम्ना पोत्थक्य इत्युच्यन्ते ॥

कफोत्क्रिष्ट भवेद्वर्त्म स्तम्भलेदोपदेहवत् ।

स्तम्भादिमद्वर्त्म भवेत् कफादिति प्रक
रणात् । तद्वर्त्म नास्ति कफोत्क्रिष्टमित्युच्यते ।

ग्रन्थि पाण्डुररुक्पाकाकण्डूमान्काठिन कफात्
कोलमात्र.सलगण.किञ्चिदल्पस्ततोऽथवा ॥

कफाद्वेतो कोलमात्रो मदरमात्रस्ततो
वाकोलात् किञ्चिदल्प पाण्डूवादिगुणो ग्रन्थि-
र्भवति । रुक्पाकाभ्या रहितोऽरुक्पाक । स-
मन्थिर्नास्ति लगण इत्युच्यते ॥

रक्ता रक्तेन पिटका तत्तुल्योपिटकाचिर्ता ।
उत्सङ्गाख्या—

रक्तेन वातादिदुष्टेन रक्ता लोहितयद्र-
क्तवर्णा पिटका भवति । तत्तुल्याभि प्रधान-
सटशाभिरन्याभिः पिटकाभिराचिता कृतस-
न्ध्या सा पिटका नाम्नोत्सङ्गेत्युच्यते ॥

—तथोत्क्रिष्ट राजिमत् स्पेशनाक्षमम् ॥
तथेति रक्तेनोत्क्रिष्टनाम वर्त्म यत् तत्रा-
जिमत् स्पेशनाक्षमं च ॥

अर्शोऽधिमासवर्तमान्तस्तत्पश्चिन्मसदाहिरुक्
रक्त रक्तेन तत्सामानिष्ठम छिन्न च रर्षते ॥

रक्तेनामृजा वर्तमान्तर्धर्मनोऽ तर्भाग र
क्त लोहितमधिमास भवति इत्युक्त्वादिगुणकमि-
त्यधिमासमर्श इति नाम्नोच्यते ॥

मध्ये वा वर्तमनोऽन्ते वा कण्डूपादग्नी स्थिरा
मुद्गमात्रासृजाताप्रा पिटकाञ्जननामिका ॥

अमृजा रक्तेन वर्तमनोऽन्ते वा मध्ये वा
कण्डूवादिमती स्थिरा मुद्गप्रमाणा साध्वर्णा च
या पिटका भवति सा नाम्ना चननामिकेत्युच्यते
दोषैर्वर्तमं यद्दि शून यदन्त सूक्ष्मत्वाचितम् ।
सस्त्रावमन्तरुद्रक विसाभ विसवर्तमं तत् ॥

दापश्चिभिर्बद्धम यद्दि शूनमन्त सूक्ष्म-
च्छिद्र मन्नावनन्तरुद्रक यस्मिन् वित्ते तत्सदृश
भवति तद्वर्तमं नाम्ना विमवर्तमं इत्युच्यते ॥

यद्वर्तमोत्किण्डुमुत्किण्डुमरुस्मान्म्लानतामियात् ।
रक्तदोषत्रयोत्तश्चात् भवत्युत्किण्डुवर्तमं तत् ॥

रक्तस्य दोषवयस्य च मिश्रीभावेन ते
पासुल्लेशाद्धेतोयद्वर्तमं पुनरुत्किण्डु म्वयमेवपुन
म्लानतामियात् किञ्चित्तारेगोप गच्छति तद्व-
र्तमं नाम्नोत्किण्डुवर्तमं इत्युच्यते ॥

श्याववर्तमं मलैः सासैः श्याव रुक्तेदशोफवन्

सासैः सरसैः शैलैः र्वादिभिस्त्रिभिर्भिर्भि
भूतैः श्याव वर्णैः रुगादियुक्तं च यद्वर्तमं भ-
वति तन्नाम्ना श्याववर्तमं इत्युच्यते ॥

श्लिष्टाण्य वर्तमनी श्लिष्टे कण्डूश्वयपुराणिणी

मासैरेव च मलैर्वर्तमनी द्व कण्डूवादि-
प्रययुक्ते परस्परश्लिष्टे च भवत तद्वर्तमं श्लि-
ष्टाण्यमुच्यते ॥

वर्तमान्त पिटका रूक्षा कर्कशा मिक्तोपमाः
सिफतावर्तमं—

वर्तमनोऽन्तर्भागे रूक्षत्वान्निगुणा विट
का भवन्ति तद्वर्तमं नाम्ना सिफतावर्तमं इत्युच्यते ।

-- कृष्ण तु कर्दम कर्दमोपमम्

कृष्ण कर्दमसदृश मार्दवेन यद्वर्तमं-
नाम्ना कर्दममुच्यते ॥

यद्वर्तमं यद्वर्तमसि सवर्णार्थायते ममै ।

यद्वर्तमं समैर्बद्धैर्धर्मैर्भासैर्ध्यायते तन्ना-
म्ना यद्वर्तमित्युच्यते ॥

कुक्कुर शिशोरेव दन्तोत्पात्तनिमित्तज ।
स्यात्तेन शिशुरच्छन्ताप्राक्षो धीक्षणाक्षमः ॥
सवर्तमं शूलपैच्छिद्यकर्णनासासिमर्दन ।

दन्तोद्भवजो यो वर्तमरोग शिशोरेव भ-
वति स नाम्ना कुक्कुरक तेनोच्छन्तादिरूपाक्ष
शिशु स्यात् ॥

पक्ष्मोपरोत्रे सद्भोचो वर्तमनोर्जायते ततः ॥

खरतान्तर्मुखत्व च रोम्णामन्यानि वा पुन
कण्डूकैरिव तीक्ष्णाग्रैर्घृष्टैः तैरक्षि श्यते ॥

ऊच्यते चाग्निलादिद्विद्वल्पाह शान्तिरुद्भूतैः ।

पक्ष्मोपरोधनाग्नि रोमे वर्त्मनोः सकोधो जायते । तथा रोस्यामपि वर्त्मभवाना सको च खरतान्तर्मुग्धत्व च जायते । अन्यानि वा रोमाणि जायन्ते । तैश्च रोमभिस्त्रिंशान्-मै कण्टकसदृशैर्घृष्ट सदाक्षि श्यते । ऊच्यते संदाह भवति अनिलादिपरी च द्वेष्टि । तैश्च रोमभिरुद्धृतैरपनीतैरल्पाह स्त्रोकानि दिनानि रुजशान्तिर्भवति पुनस्तथैव भवति ॥

फनीनके र्हिर्वर्त्म फठिनो ग्रन्थिरुन्नत' ।
ताम्र' पकोस्रपूयसुदलज्याध्मायते मुहु ॥

फनीनके नासानिकटे नेत्रान्ते धहिर्व-
र्त्म वर्त्मनो र्हिर्भागे फठिनत्वादिगुणो ग्रन्थि-
र्भवति 'मुहुराध्मायतेऽर्धान्मुहु' स्रक्षति स प्र
न्यिर्नाम्ना अलज्जित्युच्यते ॥

वर्तमान्तर्मासपिण्डाभः श्वयथुर्ग्रथितोऽरुजः ।
सास्रैः स्यादुर्बुदो दोषैर्विपमो बाह्यतथल ॥

मासै रक्तमिश्रैर्वातादिभिर्मासपिण्डस
दश श्वयथु, स्यात् । स च यदान्तर्वर्त्म भ
वति तदा प्रथितः फठिनोऽरुजश्च भवति ।
यदा तु धहिर्वर्त्म तदा चलो भवति । स
उभयोऽपि श्वयथुरयुदे इति नाम्नोच्यते ॥

चतुर्विंशतिरित्येत व्याधयो वर्त्मसश्रया. ।

एते अनन्तरौ का व.माश्रया व्याधय. कृ
च्छ्रोन्माल, निमेष, वातहत, कुम्भि, पित्तोच्छिष्ट, प
रमशात, पोत्यकी, कफोच्छिष्ट, लगणो, त्सङ्ग, रक्तो-
च्छिष्टा, शो, अन्ननामिका, विसवर्त्मो, त्च्छिष्टवर्त्म, -

श्याववर्त्म, शिष्टवर्त्म, सिकता, कर्दम, गृहळ, कु -
दूणक, पक्ष्मोपरोधा, लेज्य, मुंदाख्याश्चतुर्विंशति -
रित्युक्ता ॥

आद्योऽत्रभेषजैः साध्यो द्वा ततोश्च वर्जयेत्
पक्ष्मोपरोधोपाप्यः स्याच्छेषान्छत्त्रौपधैर्जयेत् ।

अत्र चतुर्विंशतावाद्यः कृच्छ्रोन्मीलाख्यो
भेषजैर्वैद्यमाणै. साध्य. तदनन्तरौ निमेषवा-
तहताख्यावर्शआख्यश्च त्रय इति वर्जयेत् ।
पक्ष्मोपरोधो याप्य । शेषाननुक्तान् शस्त्रैरौ-
पधैश्च यथायोग्य जयेत् ॥

अत्रैवैषा चिकित्सा सूच्यते सुखावबोधाय ॥

कुट्टयेत् पक्ष्मशतन-छिन्यात्तेष्वपि चार्बुदम् ।
भि घाल्लगणकुम्भीकाविसोत्सङ्गाज्जनालजीः
पोत्यकीश्यावसिकताश्छिष्टोच्छिष्टचतुष्टयम् ।
सकर्दम सबहळ विलिखेत् सकुरूणकम् ॥

इत्युत्तरे एकादशोऽध्याय. ।

कुट्टयेदित्यादि तेष्वपि शेषेषु पक्ष्मशतन व-
क्ष्यमाणप्रकारेण कुट्टयेत् । अर्बुद छिन्यात् । अ-
लज्यन्त भिन्यात् । पोत्यस्यादिक विलिखेदिति ।

इतीन्दुविरचितायामष्टाङ्गमप्रहव्याख्याया-
मुत्तरे एकादशोऽध्याय ।

द्वादशोऽध्यायः ।

उक्तश्रमेणैव वर्त्मरोगप्रतिषेधाध्याय व्याख्यातुमारभते ॥

अथातो वर्त्मरोगप्रतिषेध नामाध्याय व्याख्यास्यामः । इति हस्साहुरात्रेयादयो महर्षयः ।'

कृच्छ्रबोधे पुगण घृत द्राक्षाकल्कषा यसिद्ध शर्करावचूर्णित रात्रौ पाययेत् । स्निग्धांश्च नस्पधूमाञ्जनतर्पणपुटकान् प्रयोजयेत् - वातहरद्रव्यकल्पितांश्च वस्तीन् क्षीरस्त्रिचैरे रण्डपल्लवै स्वेद च वर्त्मनाम् ॥

कृच्छ्रबोधार्थे वर्त्मरोगे पुराण घृत द्राक्षाया काथेन तस्या एव च कल्केन सिद्ध शर्करयावचूर्णित भिपगतुर रात्रौ पाययेत् । अत्र च स्निग्धान् नस्यादीन् वातहरद्रव्यसिद्धान् वस्तीन् क्षीरस्त्रिचैरेरण्डपल्लवैर्वर्त्मना स्वेद च प्रयोजयेत् ॥

एवमशान्तौ मुद्गमात्रान्तरै पदैरग्निना त्वग्दाह विन्दुभिराचरेत् ॥

एव कृतेऽप्यशान्तौ सत्यामग्निविन्दुभिर्मुल्गमात्रान्तरै पदैस्त्वग्दाहमाचरेत् । विन्दुभिरिति त्वग्दाहकरणे शरादीना मुखस्पर्शो वर्त्मनोर्विद्वाकृतिर्दाहो योज्यो मुद्गमात्रैर्व्यवहितै पदैरिति प्रदर्शितम् ॥

कुम्भीकापिटकासु वर्त्म लिखित्वा सैन्धवेनानुप्रतिसार्य पटोलामलकमधुककाथेन सेचयेत् घृतेन च ।

निमेषवातहतौ वर्जयेदित्युक्तम् । कुम्भीकाख्यासु पिटकासु वर्त्म लिखित्वा सूक्ष्माभी रसाभि सम मिदार्थं पश्चात् सैन्धवेन प्रतिस्मरण पटोलादिकाथेन घृतेन च सेज् च ॥

पित्तरक्तोत्थिष्टयोर्मधुरौषधसिद्धेन स पिंपा स्निग्धस्य सिरा विध्येत् । विरेचयेच्चैत्र त्रिवृत्कायवता त्रिफलाकल्केन । त्रिफलाकाथयुक्तेन वा द्राक्षीचूर्णेन । चन्दनोशीरमधुकमृद्धीकापुनर्नवबृहतीमूलसिद्ध तैल नावयेत् । लिखिते च वर्त्मनि सुतरक्तं यच्छ्याहनिर्गूहेण प्रक्षालनम् । चन्दनमृत पयः परिपेक' । शीतस्निग्धाश्च शिरोवक्त्रलेपा ॥

पित्तोत्थिष्टे रक्तोत्थिष्टे च शिरोवक्त्रलेपान्त यथायोग कार्यम् । लाघवाय क्रमभङ्गः ॥

पक्ष्मशाते रोमरूपान् सूच्यत्रेण कृष्टयेज्जलौकोभिर्वा ग्राहयेत् । पयसेक्षुरसेन वा वमनम् । स्वादुशीतस्फन्धसाधित सर्पिर्नावनम् । काकजड्या रोहितमत्स्यमांस च काकशोणितभावितमन्तर्धूम दग्ध चूर्णाञ्जनकुर्वात् ॥

पक्ष्मशाते व्याख्यासमम् । सूच्यमसूर्चीप्रान्त तेनाघातै कृटयेत् च्युताना रोम्णा सुपिराणि तुदग् । पयसेक्षुरसेन वा वमनमि-

त्यत्र वमनद्रव्ययुक्तेनेत्यर्थात् गम्यते । स्वादु-
शीतरस्कन्ध* शतावरीजीवन्त्यादिः ॥

सञ्चूर्ण्य पुष्पकासीस भावयेत् सुरसारसैः ।
ताम्रे दशाह परम पक्षमशते तदञ्जनम् ॥

[सञ्चूर्ण्येति । पुष्पकासीस तत्सह-
मौषध सञ्चूर्ण्य चूर्णयित्वा सुरसारसै सुर
सायास्तुल्यः खरसै सह ताम्रे ताम्रभाज
ने दशाह दश दिवसान् दशाहमित्यन्तस
योते द्वितीया । भावयेन्मर्दयेत् । पुष्पकासीस
पुत्रञ्चारीति भाषायाम् । तत् पक्षमशते परम
श्रेष्ठमञ्जनम्]

पोत्यकीर्विलिख्य शुण्ठीसैन्धवपागधि
फाचूर्णैः प्रतिसार्य प्रसाध्य चोष्णाम्भसा
खदिरसाराढकीशिष्टुपत्रकपायेण सेचयेत् ।
ततश्चात्रजम्बूभवाळकायेनाश्रयोतनम् । त्रि-
फलाखदिरसारादकेन वा मधुसुक्तेन । वि-
ळङ्गलाक्षादूर्वात्त्वगौरिकालमनोहाचूर्णं क्षौ-
द्रान्वितोऽञ्जनम् ॥

पोत्यकीर्विलिख्येत्यादि व्याख्यासमम् ॥
खदिरसार खदिरकाष्ठम् । आढकी तुवरी ।
आम्रः सहकार जम्बूप्रासिद्धस्तयो प्रवाळाना
वाथेन । मधुसुक्तेन त्रिफलादिकाथेन वाश्च्यो
तनम् । विळङ्गादिचूर्णं क्षौद्रान्वितोऽञ्जनम् ॥

एवमप्यनुपशमे जळौकसो योजयेत् ।
पुन पुनर्वा लेखयेत् । परिपेक च त्रिफ-
लामधुऋद्धिरिद्राकपायेण मधुसुक्तेन कुर्यात् ।
मुस्तशर्कराकपित्यपत्राम्बुना वा ॥

एवं कृतेऽप्यनुपशमे अशान्तौ जळौक-
सो योजयेत् ताम्रिदुष्टरक्तमपहरेदित्यर्थ । म-
धुसुक्तेन त्रिफलादिकपायेण परिपेक कुर्यात् ।
द्विहरिद्रा पिण्डहरिद्रा दारुहरिद्रा च मुस्ताद्य-
न्युना वा परिपेक कुर्यात् । कपित्यो दधित्य ॥

कफोत्किष्ट वर्त्म लिखित्वा सैन्धव-
कासीसपिप्पलीमनश्शिलारसाञ्जनचूर्णेर्मधु-
माद्भिः प्रतिसारयेत् । कफघ्नानि च वमनधूम-
नावनाञ्जानान्याहारविधिश्च । वर्त्मोपकृदेका
सीसलवणसुमनोमुकुळरसाञ्जनैर्वर्तिरञ्जनम् ।'

कफोत्किष्ट इति व्याख्यासमम् । चू-
र्णैरिति बहुवचनमविवक्षितम् । वर्त्मोपकृदे
कफोत्किष्ट एव विधेयः ॥

लगण कफोत्किष्टवत् साधयेत् । अ-
शाम्यत्यग्निना दाहो वमन विरंचन च । पि-
प्पलीमधुकनिम्बज्योतिष्मतीदेवदा रुविळङ्गमि-
यङ्गुत्रिफलाकुष्ठशताढासैन्धवैः सिद्ध तैल
नावयेत् । तीक्ष्णावपीडाञ्जनकरळाश्च विद-
ध्यादुष्णोपचार च ॥

लगणमिति । व्याख्यासमम् । ज्योति-
ष्मती कङ्गुणिका । अवपीडादिक सूत्रोक्त-
लक्षणम् ॥

उत्सङ्गपिटकामञ्जननामिका च भित्वा
निष्पीड्य चोह्लिखितां तगरैलासैन्धवनेपाली-
चूर्णेन ससौत्रेण प्रतिसारयेत् । हरिद्रामधु-
कपटोलोघ्न. समाक्षिकः परिपेक ॥

उत्सङ्गापिटकामित्यादि व्याख्यासमम् ।
भेदः काण्डरुच्छस्त्रनिक्षेपः । तेषां च मनश्चि-
त्ता । प्रतिसारयेद्विषये । अर्शश्च वर्जयेदि-
त्युक्तम् ॥

विसवर्त्मादिषु बहुवर्त्मान्तेषु मन्थन-
प्रतिमारणम् । विसश्लिष्टवर्त्मनोस्तथानुपश-
येऽग्निना क्षारैण वा दहनम् ॥

विसवर्त्मादिष्विति सप्तसु । तत्र विरो-
धो विसश्लिष्टयोः । तथेति सैन्धवप्रतिसारणेण
नुपशमे आमिश्रारयोरन्यतरेण दहनम् ॥

कुरूणके निम्बपत्रत्रिफलाखदिरमूल-
कल्कविषक सर्पिर्धात्री पाययित्वा सैन्धवस-
र्पपोषकृत्याप्यहवतोष्णाम्भमा वामयेत् ।
पिप्पलीद्राक्षाभयानिर्गूहेण विरेचयेत् । स्त-
नानां चान्या मागधिकामुस्ताद्विरजनीकल्केना-
लिप्योद्धर्तयेत् । धूपयेच्च सधृतैः सिद्धार्थकैः ।
पाययेच्चैनां पटोलमुस्तमृद्धीकागुल्मीत्रिफला-
कपायम् ॥

कुरूणकनाम्नि रागे घालस्य धान्या नि-
म्बपत्रादिना सर्पिसैन्धवादिषुषेनोष्णाम्भमा व-
मन पिप्पल्यादिनिर्गूहेण विरेचन चोच्यमान-
मुजोधम् । अस्याश्च धान्या स्तनी मागधि-
वादिभिरालिप्योद्धर्तयेत् । सपृथैर्घृतसहितं सि-
द्धार्थकैर्धूपयेच्च । सिद्धार्थक सर्पप । एना-
भार्त्नी पटोलादिकपाय च पाययेत् । इति धा-
न्या घालोपकाराय क्रिया ॥

घालस्य वर्त्मनी लिखित्वा मधुसैन्ध-

रमाञ्जनं प्रतिमार्यामलम्बमन्थनम्बूप-
ल्लवकाथेन प्रत्याळयेत् । जलौकोभिर्वा आ-
हयेत् । वेदनायां तु कुण्डगुल्मीकल्कोदकेन
सगुदक्षौद्रेण परिषेको मूधान चाग्य कटु-
तैलेनाभ्यज्य पाठाकन्धेन प्रलिप्याञ्जनपिल्व-
निर्गुण्टीमार्कतहारिसैर्यकरार्पामीमाळती -
पत्रनिर्गूहेण मेचयेत् ॥

घालस्येति । पर तु घालस्य वर्त्मले-
खनप्रतिसारणप्रक्षालनजत्रौकमो योष्याः भेद-
नाया राजायामर्थादिनिमात्साया तु घालस्य गुड-
क्षौद्रसहितेन कुण्डिककन्कोदकेन परिषेकः ।
अस्येति घालस्य मूधान शिरः । मुषोषम् ।
कटुशब्देन सर्पया उच्यन्ते ॥

मरिचविज्जहरिद्रास्फुटसिद्ध तैल प्र-
तिमर्श । मूयांताम्ररजसी स्तन्यपिष्टे पिण्ड-
ञ्जनम् । शब्दस्वमनश्चिल्लासन्धवरसाञ्जन-
क्षौद्रैर्वा रसक्रिया । लोहगिवाटिकासूदः क-
पालेऽनेकशः प्रतप्ताः स्तन्येननिर्वापिता श्ल-
क्ष्णचूर्णमञ्जनम् । लाक्षापेल्लमनाश्चिल्लालौ-
रिकदार्वात्त्वग्भिर्वा । पुनः पुनश्च पार्त्नी च
मनविरेचनेरपपादयेत् ॥

मरिचादिना कल्केन सिद्ध तैल प्रति-
मर्शोऽयम् । न्याय्यासमम् । पिण्डाञ्जन व-
ति । द्रवपृष्ठा रसक्रिया । क्षौद्रे श्लिष्टचूर्णो
द्रवाञ्जनम् । लोहमय । शिवाटिका काको-
दुन्धरिका । मृत् गैरिकम् ॥

पक्ष्मांपरोधे समुपचित वर्त्म लेखने-
नोत्कृष्ट रक्त विस्वावणेन सशोकं शिरोवि-
रेककञ्जमनैर्यापयेत् ॥

पक्षोपरोधे समुपचितादिरूपे वर्त्मनि
विशेषेण विरेखनादिप्रियाप्रियेः ॥

प्रवृद्धेषु तु रोमसु विशुद्धदेहस्य स
हिष्णोर्भ्रुवोपस्ताद्द्वौ भागौ पक्षमान्तात् भा
गभेके समुत्सृज्य यवमात्रं तदाकृतिं तिर्यक्
छेदयेदाट्टेवाससा च रक्तं गृह्णीयात् ॥

प्रवृद्धेषु तु रोमसु पक्षोपरोधे पक्ष
णामूर्ध्वगानां भ्रुश्च यत्र तर तत्रिभागैर्विके
लयम् । ततो द्वा भागौ भ्रुवोऽधस्तात् त्य
क्त्वा पक्षमान्ताच्च भागं त्यक्त्वा यवमात्रं
यवाकृतिं च तिर्यक् छेदं शस्त्रेण दद्यात्क चा
ट्टेवाससा गृह्णीयात् ॥

ततस्तनुभूते रक्ते क्षामसूत्रेण वालेन
वा धनुर्वक्रया सूत्र्या मुद्गमावान्तरं, पट्टे,
सीव्येत् । ततोऽस्य ललाटे पट्टं यत्रा तस्ती
वनसूत्रं तत्र सूचीपदैर्नातिगाढश्रुथमास
जेत् । शतधातघृतन चास्य सक्षेत्रेण कन
ठिका दद्यात् ।

ततोऽनन्तरं तनुभूतेऽन्ने वह्नेन खल्पी-
भवति । धनुर्वक्रा सूची शस्त्रविधावुक्ता ।
एतं सूत्रे वर्त्मव्रणे यत्संविनसूत्रं तच्चिरसि
प्रथमवद्धे पट्टे सीवन्या नातिगाढश्रुथमासजेत् ।
चिरगृह्णति च सूत्रे कण्डिका चैल्लण्डिका
व्रणस्योपरि दद्यात् ॥

न चैतत् वनीयात् । व्रणवेदनाया व
स्त्रवद्धेन यष्टीमधुरुचूर्णेन सस्कृतं सर्पिं प-
रिषेको वटादिकपायाश्च सक्षीराः । पञ्चमे

पट्टे वाहनि स्थिरीभूतेषु शस्त्रपट्टेषु सीवन
मृगमवलम्ब्यकाञ्चित्त्वापनयेत् । व्रणं च म्व-
र्णगैरि करजसावचूर्णयेत् । तीक्ष्णनस्याञ्ज
नानि चावचारयेत् ॥

एतदिति प्रकृतं वर्त्म । वटान्निपाया
श्च सक्षीरा परिषेका इति मन्थयेत् । सुवो-
धम । अत्रलम्बक शिरपट्टक यन्त्रतया सी-
वनसूत्रस्यासज्जनार्थं पूर्वमुक्तम् । म्वर्णगैरि
गैरिकविशेषः ॥

नातिगाढश्रुथमामज्जदित्युक्तमतस्तदन्वयात्
दोषमाह ॥

अत्युत्क्षिप्ते तु सूत्रे श्वययु स्यात् ।
तत्र मृदु' खेदः, स्रष्टि च नस्यम् ।

सूत्रे त्वत्युत्क्षिप्ते सति गाढत्वान्त्रय-
यु स्यात् । तपोति श्वयधौ । स्रष्टिक नस्य
नस्यविधावुक्तम् ॥

निर्भुज्य वा वर्त्मदोषोपहता वली विलिरय
तुम्बुस्त्रक्रुशाभयात्रीजान्यतमकलनेन प्रति-
साग्येत् । क्षारेण वा दहत्तप्तया वा शलाकया ॥

निर्भुज्येत त परिर्वत्यं । दोषोपतप्ता
वली श्वयधुमारणाधिष्ठितमासराजि ॥

उपपक्षमाणि तु लाक्षारसेन लक्षयि-
त्सा सन्दशेनोद्घृत्य तनुसूत्र्यग्रेणाग्निवर्णेन
रोमकूपान् दहेत् । ततश्च पूर्ववत् परिषेको
नावन च ॥

उपपदमाणि यान्यन्यानि वेत्युक्तानि
पक्षे परोधे तानि लाक्षारसेन यावकेन लक्ष
यित्वा साभिधानीकृत्य । पूर्ववदिति व्रणवत् ।

वाह्यालजेभिर्नलिखितस्य क्षारेणाग्नि-
ना वा दाहो व्रणवत्प्रोपचार । अर्जुदस्य
च म्विन्नस्यामूलच्छिन्नस्य लिखितप्रतिसा-
रितस्य चेति । भवन्ति चात ॥

वाह्यालजेभ्योऽप्यासमम् । अर्जुदस्य च
स्त्रिच्छिन्नादिकारस्य सतो व्रणवदुपचार इति
सश्रुयते । गतानुगतिसा ॥

निवात इत्यादिनामुदस्य क्रमेण स्वेत्त-
दिधिधानम् ॥

निवातेऽधिष्ठितस्वामिं शुद्धस्योत्तानशायिन ।
वहि कोष्णाम्बुतप्तेन खेदित वर्त्म वाससा ।
निर्भुञ्ज्य बह्वान्तरित रामाङ्गुष्ठाङ्गुलीधृतम्
न स्रसते चञ्चति या वर्त्मद सर्वतस्तत ॥
मण्डलाग्रेण तत्तिर्यग् कृत्वा शस्त्रपदाङ्कितम् ।
लिग्यत्तनैव पत्रेवां शारुशेफालिनादिजै ॥
फनेन तोयराशेवां पिचुना ममृजन्नसृ ॥

शुद्धस्य घृतमनविरचनस्य निवाते वा
तरहिते प्रदेशे आर्भैर्विश्वत्पुष्पैरधिष्ठितस्याव-
लम्बितस्य उत्तानशायिन कृतोत्तानशयनस्या-
दावेव कोष्णाम्बुतप्तेन वाससा वद्विर्वर्त्म स-
स्वेष रक्तविलायनार्थमेतत् । ततो वर्त्मन्त-
निर्भुञ्ज्य कुटिलीटुन्य द्वाह्यतो विकारस्य बह्वान्-
न्तरिताभ्यां वामहस्ताङ्गुष्ठाङ्गुलीभ्यां घृत कु-
र्यादिति शेष । एव च घृत वर्त्म हस्तान

स्रसते । न वा चलति । ततोऽनन्तरं तद्वर्त्म
सर्वत साकल्येन मण्डलाग्रेण तत्सप्तशस्त्रेण
निर्यग्वर्त्मनामवैपरीत्येन शस्त्रपदाङ्कितं किञ्चि-
द्द्रवणितं कृत्वा तेन मण्डलाग्रेणैव लिग्येत ।
मण्डलाम् नाम शस्त्रमुक्तं शस्त्रविधौ । अथवा
शाकान्यस्य तरो पत्रेण शेफालिकादिपरुप-
त्रेण वा तोयराशे समुद्रस्य फेनेन वा लि-
ग्येत । पिचुना कार्पासचुलुकनेतोत्पत्रमसृष्ट् प्र-
सृजन् । [रक्तप्रधुया लेपितुमशक्यत्वे तदु-
पायमाह पिचुनासृष्ट् प्रसृजन्निति । बह्वस-
ण्डेनान्तरा तरा प्रकुर्येणासृष्ट्, शोधनं कुर्यन्]

स्थिते रक्ते सुलिखितं ससर्द्रै प्रतिसारयेत्
यथास्वमुक्तैरनु च प्रक्षान्तयोष्णेन चारिणा ॥
घृतेन सिक्कमभ्यक्तं वर्त्नीयान्मधुसर्पिणा ।
ऊर्ध्वाध कर्णयोर्दत्त्वा पिण्डीं च यवसक्तुभिः
तृतीयेऽङ्गिनि मुक्तस्य परिपक्व यथायथम् ।
कुर्याच्चतुर्थे नस्यादीन् मुखेदेवाहि पञ्चमे ।

सुलिखितं च रक्ते स्थिते रुद्धे सशौ-
द्रैर्यथाचमुक्तैः प्रयोगैर्दोषान्याध्यायनतिक्रमेणैति
यथास्वशा-दाथे । प्रतिसारयेत् । अनु पश्चा-
दुष्णेन चारिणा प्रक्षाल्य छाज्यित्वा घृतेन
सिक्कं मधुसहितसर्पिणा चाभ्यक्तं यवसक्तुभिः
पिण्डीं मधुसर्पिर्भ्यामेव वर्तिता दत्त्वा कर्णयो-
रूर्ध्वमधश्च यवपिण्ड्या सह वर्त्मप्रणवन्ध सु-
फरो भवति । तृतीयेऽङ्गिनि मुक्तवन्धनस्य वर्त्मनो
यथायथ दोषाघनतिक्रमेण परिदेकं कृत्वा पुन-
र्वर्त्नीयादित्येवकाराहभ्यते । [अनु प्रतिसारणा-
दन्तरमुष्णेन चारिणा मुखोष्णजलेन प्रक्षाल्य

सम्यक् श्लाळयित्वा घृतेन सर्पिषा सिक्तं कृतपरि-
पेकं पश्चान्मधुसर्पिषा मधुसहितेन सर्पिषाभ्यक्तं
कृत्वा यवसक्तुभिः पिण्डौ च दत्त्वा मधुसर्पि-
भ्यानिव दत्तित यवसक्तुपिण्डं च त्रिशताज-
नितशैविल्यपरिहारार्थं वेत्सर्मेनोर्बहिर्विन्यस्य ।
उक्तं च । यवानां सक्तुभिः सू-भर्ममधुसर्पिं प-
रिप्लुतं । वर्त्मप्रमाणा पिण्डौ च दत्त्वा व-
न्धनमाचरेदिति । उभयोरपि कणयोरूर्ध्वाध-
ऊर्ध्वभागोऽधोभागे च ऊर्ध्वाधोभागगतेन द्वि-
मुपेन चेलरण्डेन पृष्ठे त्रयोयादित्यर्थः । तृती-
येऽहनि बन्धनात्तृतीये दिवसे मुक्तस्य मुक्त-
बन्धनस्य वर्त्मनो यथायथ यथास्य परिपेकं घृ-
तक्षीरखरसरूपायादिभिराश्च्योतनं कुर्यात् ।
चतुर्थं चतुर्थदिवसे नस्यादानं कुर्यात् । नस्य
मादयेषा आदिशब्देन धूमकण्ठगण्डूपपरिम-
हः । पञ्चमदिवसे मोक्षयेदेव पुनर्न त्रयोयात् ।
अष्टमशब्देन तृतीयेऽहनि मुक्तस्य परिपेकान-
न्तरं बन्धनं कार्यमिति च सूचितम्]

मुल्लिखितं प्रतिसारणाद्युक्तं तच्च मुलि-
खितं न ज्ञायते तत्तस्मिन्मध्यमुच्यते ॥
समं नखनिभं शोफाकण्डूचर्पाद्यपीडितम् ।
विद्यात् मुल्लिखितं वर्त्म लिखेद्भूयो विपर्यये
रुर्पक्षमवर्त्मशतनस्रसनात्पतिलेखनात् ।
स्नेहस्वेदादिक्रस्तास्त्रिण्णो वातहरः क्रमः ॥
समत्वादिगुणं शोफाचर्पाहिनं च वर्त्म
मुल्लिखितं विद्यात् । अस्य तु मुल्लिखितलक्ष-
णस्य विपर्यये भूयो लिखेत् । न त्वति । अ-
चोऽतिल्लिखितलक्षणमुच्यते । रुगादिकमति-
स्वनाद्भवति । तत्रातिलेखनाद्गुणादिषु कोहस्वे-
दादिर्यातहरः नमः इष्टः ॥

अभ्यज्य नवनीतेन श्वेतलोध्रं प्रलेपयेत् ।
एरण्डमूलकृत्केन पुटपाकं पचेत्ततः ॥
स्निग्धं प्रक्षालितं शुष्कं चूर्णितं पोष्टलीकृतम् ।
स्त्रियाः क्षीरे छगल्या वा मृदितं नेत्रसेचनम्
शालितण्डुलकृत्केन लिप्तं तद्वत् परिष्कृतम् ।
कुर्यान्नेत्रेऽतिलिखिते मृदितं दधिमस्तुना ॥
केवलेनापि वा सेकं मस्तुना जाङ्गलाशिनः ।

अभ्यज्येत्यादिनाः श्वेतलोध्रपुटपाकविधा-
नम् । पोष्टलीप्रसोवेका तद्भावमापादितं पश्चा-
च्च क्षीरमृदितम् । तदेव च श्वेतलोध्रमेरण्ड-
मूलकृत्केन विना शालितण्डुलकृत्केन लिप्तं
तद्वदेव च परिष्कृतं नवनीताभ्यङ्गादिना पोष्ट-
लीकरणान्तेन कृतसंस्कारमनु च दधिमस्तुना
मृदितमतिलिखिते वर्त्मनि नेत्रसेचनं कुर्यात् ।
अथवा जाङ्गलाशिनः सतः केवलेनैव मस्तुना
सेचनम् ॥

उपसहरन्नाह ।

भेषास्तु त्रीदिवक्त्रेण त्रिभिश्च कठिनान्नतान् ।
निष्पीडयेदनु विधिं शेषः स्यात्तत्र पूर्ववत् ॥
इत्युत्तरे द्वादशोऽध्यायः ।

भेषान् लग्नादीनलज्यन्तान् कठिना-
नुन्नताश्च त्रीदिवक्त्रेण त्रिभिश्च निष्पीडयेत् ।
अनु पश्चाच्छेषो विधिः प्रतिसारणादिः पूर्व-
वत् स्यादिति ॥

इतीन्द्रविरचितायामष्टाङ्गसमग्रह्यायाम्-
मुत्तर द्वादशोऽध्यायः ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ।

कमप्राप्तानां वर्त्ममन्ध्यादीनां रागेषु हे
त्यादिषु प्रदर्शयितुं लोकप्रमेयत्वात्क षष्ठा
ध्याय आरभ्यते ॥

अथातः सन्निवृत्तासितरोगिज्जानीय
नामाध्याय व्याख्यास्याम । इति हस्माहुः
गत्रेयादया महर्षय ॥

वायु बुद्ध सिगा प्राप्य जलाभ जलवाहिनी,
अथु स्यात्प्रते वर्त्मशुग्मन्त्र' फनीनकान् ॥
तेन नेत्रमरुग्रागतीक स्यात् म जलाम्बर ।

स्वहेतुमि बुद्धो वायुहेतुविकोपादेव नेत्रे
जलवाहिनी, मिरा प्राप्य कौनकाशासानि
वटात्रेया तान्द्रुग्मन्त्रतो, स'धेरथु स्यात्प्रथते ।
तेन चाक्षुस्त्रणन नेत्र रुगादिग्रहित स्यात् ।
स रागविकोपो नामा जलाम्बर ।

कफात् कफाम्बु धेन पिच्छिल बहः सवेत् ।

कफाम्बुनात्थे राते कफाद्धेतो श्वेतादि-
गुणमथु न्त्रवेत् । बहः पाम ॥

कफेन शोकस्तीक्ष्णाग्र सारसुद्वुदकोपम ।
पृथुमूलथल, स्निग्ध सत्रणो मृदुपिच्छिल ॥
महानपाक सण्टमातुपनाह न नीरुज ।

कफेन तीक्ष्णामादिगुण शोफो भवति
स नाम्नोपनाह । तीक्ष्णामो निश्चितमुख ।

भारयुद्धसुदा पच्यमान धारंडप्रिमयोगादु-
त्पन्नः ॥

रक्ताट्रकासत्वे नाम्न बहृष्ण चाशु मध्वन् ॥

रक्षात्रयनाम्नि रोगे रक्षाहेतोषाद्यादि
मन्त्रपमथु तद्वत् ॥

वर्त्मसन्ध्याश्रया शुक्ले पिटका दाहशनिनी ।
ताम्रा मुद्गोपमा भिन्ना रक्त म्ब्रति परंणी ॥

तत एव रक्ताच्छुद्धे भाग वर्त्मम ध्या-
श्रया त'मूला दाहादिगुणा पिटका भवति सा
च भिन्ना रयतमेव म्ब्रति सा नाम्ना परंणी
त्युच्यते ॥

पूयाश्वार मला साम्ना वर्त्ममन्त्रे फनीनरात्
मारयन्ति मुहु पूय साग्म न्त्र्यामपाकत्

पूयाश्वारवाग्नि रोगे मला बातादयोऽस्य
भिन्ना कौनकाहात्मसन्धेर'रत्नाभवाकेन सा-
त्युय पूय स्यात्प्रथति ॥

पूयालमा त्रण मूक्ष्म शोकसरम्भपूर्वकः ।
कनीनसन्त्रायामायी पूयाश्वारी सवेदन' ॥

कनीनक वर्त्मसन्धौ शोकसरम्भपूर्वक
सूक्ष्मो यो त्रण आध्मायित्नादिगुण, स पूया-
लमनामा रोग आदौ शोकसरम्भौ तत म्ब-
यभिन्नो त्रण इति पूयश्व'दार्थ' ॥

कनीनस्यान्तर'रजी शोफो रूतुतोददाहवान ।

कनीने वर्त्मसन्धावन्तर्भागे, यो रुजा-
दिमान् शोक स नाम्नालजी ॥

अपाङ्गे वा कनीने वा कण्डूपापस्मपोटवान् ॥
पूयास्रावीकृमिग्रन्थिःग्रन्थिःकृमियुतोऽर्तिमान्

नेत्रस्यापाङ्गे वा कनीने वा कण्डूवादि
मान् पूयास्रावी कृमियुक्तश्चार्तिमांश्च यो प्र
न्थि स नाम्ना कृमिग्रन्थि । इति नव रोगा
वर्त्मशुद्धसन्धिजा ॥

उपनाहकृमिग्रन्थिपूयास्रावसकपर्वणीः ।
शस्त्रेण साधयेत् पञ्च सालजीनास्रवास्त्वजेत्

एषु उपनाहाद्दोषतुर, शस्त्रेण साध-
येत् चिकित्सेत् । अलज्यासहितानास्रावान्
वातकफरक्तजान् पूयास्राव चेति पञ्च त्यजे-
दसाध्यत्वान् ॥

पित्तमित्यादिना सितभागरोगा उच्यन्ते ॥

पित्तं कुर्यात् सिते विन्दूनसितश्यावपीतकान्
मलाक्तादर्शतुल्य वा सर्वं शुक्रमदाहरु ॥
रोगोऽयं शुक्तिकासङ्गं सशकृद्भेदवृद्ध्वरः ।

पित्तं शुद्धं सिते भागे अस्मितादिवर्णान्
विन्दूस्तिलकान् कुर्यात् । अथवा सर्वं शुद्धं म
लसिद्धदर्पणसदृशं कुर्यात् । उभयत्रापि दाहरु-
गभाव । एतदुभयमपि शकृद्भेदादियोगान्ना-
म्ना शुक्तिकेति रोगो भवति ॥

कफाच्छुद्धे समं श्वेत चिरदृष्यधिर्मांसकम् ॥
शुक्रार्थम्—

शुद्धे भागे कफाद्भेदो समादिगुण य-
दधिमांस तन्नाम्ना शुक्रार्थम् ॥

— शोफस्त्वरुजः सवर्णो बहलो मृदुः ।
गुरु स्निग्धोऽम्बुविन्दुभाभो बलासप्रथितः स्मृतः

यस्तु शोफः कफाच्छुद्धे अरुजत्वादियु-
क्तोऽम्बुविन्दुसदृशः स नाम्ना बलासप्रथित आ-
वर्त्य स्मृतः ॥

विन्दुभिः पिष्टवज्जैरुत्सन्नैः पिष्टकं वदेत् ।

शालिपिष्टवच्छुद्धे सोत्सेधैश्च विन्दुभि-
र्गुक्तं रोगं नाम्ना पिष्टकं वदेद्द्वयः ॥

रक्तराजीततं शुक्रमूष्यते यत् सवेदनम् ।
सशोफाश्रूपदेहं च सिरोत्पातः स शोणितान्

शुद्धं नेत्रद्रव्यं यत् लोहिताभी राजी-
भिस्ततः व्याप्तं सवेदनं शोफादिरहितं चोष्यते
सदाहं भवति स गदो नाम्ना सिरोत्पातः स
चास्रान् भवति ॥

उपेक्षितः सिरोत्पातो राजीस्ता एव वर्धयन्
कुर्यात् सास्रं सिरार्हं तेनाक्ष्युद्धीक्षणाक्षमम् ।

एष सिरोत्पात उपेक्षितोऽचिकित्सितः ता
एव लोहिता, सिरोत्पातराजीवर्धयन्नक्षणा सह
नाम्ना सिरार्हं गदं कुर्यात् । तेन सिरार्हपेणा-
क्षि नेत्रमुद्धीक्षणेऽक्षमं भवति ॥

सिराजालं सिराजालं बृहद्रक्तं घनोन्नतम् ।

सिराजालं सिरासमूहो बृहत्त्वादिगुण ना-
म्ना सिराजालं शुद्धं भवति ॥

शोणितार्थं समं श्लक्ष्णं पद्माभमधिर्मांसकम् ।

समादिगुण पञ्चसमरूप चाधिमास ना
ज्ञा शोणितार्म ॥

नीरुग्भ्रक्ष्णाजुनाग्निन्दु शशलोहितलोहित ।

शशलोहितवच्छशरक्तवह्नोहितवर्णो यो-
विन्दुर्नाम्कृ अक्ष्णश्च शुक्ले भवति स नाम्नाजु
न उच्यते ॥

सुहाशुबुध्यरुक्षांस प्रस्तारिष्यावलोहितम् ।
प्रस्तार्यर्म मलै सास्रै —

सास्रै सरक्तैर्मलैर्वातादिभिर्मुद्गादिगुण
मास शुक्ले नाम्ना प्रस्तार्यर्मोच्यते । प्रस्तारी-
त्यत्युत्सन्नविस्तृतम् ॥

—स्नावार्म स्नावसन्निभम् ॥

स्नावसन्निभमधिमास नाम्ना स्नावार्म
भवति ॥

शुक्रासृक्पिण्डवच्छ्याव य मास वहल पृथु ।
अधिमासार्म तत् —

यन्मास शुष्करक्तवच्छ्याव वहल धन
पृथु विस्तीर्णं तन्नाम्ना अधिमासार्म ॥

—दाहघर्षवत्य सिराट्टता ।
कृष्णासन्ना, सिरासज्ञा, पिटका सर्पपोपमाः

शुक्रभागे या सर्पपोपमाः पिटका कृ
ष्णभागस्यान्मज्ञा निकटवर्तिन्यो दाहादिमल
मिरामिश्रावृत्तान्ताः सिरासज्ञा सज्ञया सिरा
इति भवन्ति । इति त्रयोदश रोगाः सितना ॥

शुक्तिहर्षसिरोत्पातपिष्टरुप्रथितार्जुनम् ।
साधयेद्दौपधैः पट्क शेष शस्त्रेण सप्तकम् ॥
नवोत्थ तदपि द्रव्यैरमोक्तं यत्तु पञ्चधा ।
तच्छेत्रमसितप्राप्त मांसस्नावसिराट्टतम् ॥
चर्मोद्वालवदुश्चायिदृष्टिप्राप्त तु वर्जयेत् ।

एषु च शुक्तिहर्षजमादिपठित पट्क प्र-
क्ष्यमाणैरौपधैः साधयेत् । हर्षः सिराहर्षः ।
शेष यत् लक्षणत्रयपाठे शुक्तिहर्षादिदिष्टमधि
मासार्मसिरोत्पातादिसप्तक तच्छस्त्रेण माधये-
षिकिरिसेत् । न केवल तच्छुभ्रत्यादिपटकमौपधै
नाधयेद्यावन्तेत्सप्तकमपि अचिरकालजात सन् ।
यत् पुनरतेः प्रव मध्ये पञ्चभि प्रकारै शु
क्रार्म, शोणितार्म, प्रस्तार्यर्म, स्नावार्मा, धिमा
सार्माद्यैरमाक्त तच्छुभ्रभाग एव स्थित छेद्यम् ।
असितप्राप्तादिरूप वर्जयेन् । असित कृष्णभा
गस्तस्यान्तर्दृष्टिः ॥

पित्त कृष्ण इत्यादिना कृष्णभागव्याधये

पित्त कृष्णऽयथा दृष्टौःशुक्र तोदाशुरागवत्
छित्वात्यचजनयति तेन स्यात्कृष्णमण्डलम् ।
पक्वजम्बूनिभ किञ्चिन्निस्र च क्षतशुक्रम्
तत् कृच्छ्रसाध्य याप्य तु द्वितीयपटलव्यधा
तत्र तोदादिवाहुर्य सूचीविद्धामकृष्णता ।
तृतीयपटलच्छेदादसाध्य निश्चित त्रै ॥

पित्त दुष्ट कृष्णे चा नष्टौ वा त्व
छित्वा तोदादियुक्त शुक्रविन्द्वाकृति रोग जन
यति तेन च रोगेण कृष्णमण्डल नेत्रे पक्व
जम्बूफलप्रक्य किञ्चिन्न निम्न भवति तच्छु

क्षतशुक्र नाम्नाच्यते । तत् ब्रह्मिस्थितत्वान् कृ-
च्छ्रमाध्यम् ॥ तदेव द्वितीयपटलव्यधाद्याप्य
भवति । पटल नेत्रत्वर् । तत्र याप्ये पूर्वा
पेक्षया दोषादिवहुत्व सूचीविद्वसमकृणभा-
गता च नेत्रस्य भवति । यदा तु तदेव वृत्ती-
यमपि पटल व्याप्नोति तदा प्रणैनिचितममा-
ध्यं क्षतशुक्रं भवति । इति क्षतशुक्रम् ॥

शस्त्रशुक्रं कफात्साध्यनातिरुक्षुद्धशुक्रकम् ।

यत्तु कृणे कफाद्धेतो शस्त्रवच्छुक्र
भवति तत् साध्य न चातिरुक्षुन्नाम्ना तु शु-
द्धशुक्रम् ॥

आताम्रपिच्छलास्रसु दाताम्रपिटकातिरुक् ।
अजाविदसदशोच्छ्रायकापर्णा वर्ज्यासृजाजका

असृजा रक्तेनातिरुगालोहिता पिटका
ताम्रवर्णास्रसुभवति अजाविदसदश काण्यसु
च्छ्रायश्च यस्या सा तथोक्ता सैवविषा पिट-
का वर्ज्योपेक्षणीया नाम्ना अजका ॥

सिराशुक्र मलैः सासैस्तेज्जुष्ट कृष्णमण्डलम् ।
सतोदादाहताम्राभिः सिराभिरवतन्वते ॥
अनिमित्तोष्णशीताच्छर्धनास्रसुच्च तत्त्यजेत् ।

सिराशुक्र नाम्ना भवति सासैर्मलैर्वा-
तादिभिस्तेन जुष्ट सेवित कृष्णमण्डल तोदा
दियुताभि सिराभिरवतन्वते व्याप्यते । अ
कारणादेव चोष्ण वा शीत वाच्छ वाधु स्रव-
ति तत्सिराशुक्रं त्यजेत् ॥

दोषैः सासैः सद्वृष्ण नीयते शुक्ररूपताम् ।

धवलाभ्रोपलिम्भाभ निष्पानार्धदलाकृति ॥
अतितीव्ररुजारागदाहश्वययुपीडितम् ।
पाकात्ययेन तच्छुक्र वर्जयेत्तीव्रवेदनम् ॥

सरक्तैर्वादिभि मद्यष्टिमण्डल कृष्ण
शुक्ररूपता नीयते । धवलेन जुष्टेनाभ्रेणोपलि-
प्तमिव भाति । निष्पावस्य राजशिम्बीकल
स्यार्धदलाकृति । अतितीव्रेण रुजादिना पीडित
तत्तु पाकात्ययेन पाकस्यातिक्रान्त्या वर्जयेन्ना-
म्ना तीव्रवेदनम् ॥

यस्त्रवालिङ्गनाशोऽन्त श्यावयद्वासलोहितम् ।
अत्युत्सेधावगाढ वा सास्रनाडीप्रणाट्टम् ॥
पुराण विषम मध्ये विच्छिन्नं यच्च शुक्रकम् ।
पश्चेत्सुक्ता मदा कृष्णे साध्यासाध्यविभागत

इति त्रयोदशोऽध्यायः ।

यस्य वेत्यादिना शुक्लानामसाध्यलक्ष-
णम् । लिङ्गनाशो वक्ष्यमाणलक्षणम् । अवगाढो
त्स्निग्ध । विषम त्स्निग्धतम् । इति पञ्चमः ।
क्षतशुक्र, शुद्धशुक्र, अजा, निगशुक्र, तीव्रवेद-
नाख्या कृष्णभागे साध्यासाध्यविभागेनो-
दष्टौ तु प्रथम्यक्षयत इति ॥

इतीन्द्रविरचितायामष्टाङ्गसमग्रव्याख्याया-
मुत्तरे त्रयोदशोऽध्यायः ।

चतुर्दशोऽध्यायः ।

उक्तेषु सन्धिसितासितरोगेषु क्रमेण चिकित्सा प्रदर्शयितुमध्याय आरभ्यते ॥

अथात सन्धिसितासितरोगप्रतिषेधनामाध्यायं व्याख्यास्यामः । इति हस्माद्दुरात्रेयादयो महर्षयः ॥

सन्धिरोगेष्वाम्नावास्त्यजेदित्युक्तम् । उपनाहादीनां चिकित्सोच्यते ॥

उपनाहं भिषक् स्निग्धं प्रीहिमुखेन भित्त्वा मण्डलाग्रेण समन्ताल्लेखयेत् । ततः सैन्धवपिप्पलीचूर्णेन सखीद्रेण प्रतिसारयेत् । पूर्ववच्च बध्नीयात् । पटोलपत्रामलककायेनाश्च्योतयेत् ॥

उपनाहमित्यादि । स्निग्धत्वादिगुणयुक्तमुपनाहं भिषङ्मण्डलामशस्त्रेण समन्ताल्लेखयेत् । ततो लेखनादान्तरं च सैन्धवादिभिः प्रतिसारयेत् । व्याख्यासमम् । पूर्ववदित्युद्धृतम् ॥

पर्वणीमुत्तरसन्धिभिर्भागे बलिशेनावलम्ब्य वृद्धिपत्रेणार्धमात्रे छिन्द्यात् । अन्यथाशुनाडी स्यात् । मधुसैन्धवप्रतिसारितां चार्धवच्चिकित्सेत् ॥

पर्वणीमिति उत्तरसन्धिर्वाहो वर्त्मसन्धिः तस्य त्रिभागे बलिशेनावलम्बनम् । उ

त्सेधस्य मूलस्यत्वार्धमात्रे छेदनम् । अन्यथा समूलछेदे अधुनाडी स्यात् । अर्धवच्चिकित्सासैव वक्ष्यते ॥

पूयालसे सिरां विध्येत्ततस्तमुपनाहयेदक्षिपाकोक्तं चेक्षेत् । सैन्धवार्द्रकफासीसायस्ताम्रैः सुसूक्ष्मैः सखीद्रेरञ्जनम् ॥

पूयालसे सिरां शिरोनेत्रविकारेषु ललाटेत्युक्ता विध्येत् । उपनाहयेत् बध्नीयात् । अक्षिपाके सर्वगाक्षिरोगे यदुक्तं तदीक्षेत् प्रयोगाय । अलर्जां वर्जयेदित्युक्तम् ॥

कृमिग्रन्थि करीषेण स्निग्धं भित्त्वा विलिख्य च फासीससैन्धवत्रिफलामाक्षिकैः प्रतिसारयेत् ॥

कृमिग्रन्थ्याय करीषेण शुक्रगोमयेन पोट्टुळीकृतगोमयचूर्णेनेत्यर्थः । स्निग्धं सन् भित्त्वा विलिख्य फासीसादिभिः प्रतिसारयेदिति सन्धिरोगेषु ॥

शुक्तिकां पित्ताभिष्यन्दवत् साधयेत् ॥

शुक्तिरुक्तां पित्ताभिष्यन्दाख्यसर्वगाक्षिरोगवत् साधयेत् चिकित्सेत् । अर्धेणाशुधवक्ष्यते ॥

बलासप्रथितपिष्टकच सिराव्यधवर्जं कफाभिष्यन्दवत् ॥

बलासप्रथितपिष्टकचो सिराव्यधवर्जं वित्वाकफाभिष्यन्दाख्यं सर्वगाक्षिरोगवाचिकित्मितम् ॥

विशेषतास्तिलनाळान् यवनाळान् वा हरितशलाकानर्धमासमजाक्षीरेण भावयित्वा शोषयित्वा च दाहयेत् । ततस्तद्भस्म क्षार कल्पेन पत्रिस्राव्यादर्वीमलेपाद्विपचेत् । रसक्रियेय वलासग्राथितशोफोपदेहहरा । अयमेव च कल्प फणिज्जाज्जास्फोतविल्वकापित्थनिर्गुण्ड्येरण्डकुमुदोत्पलजातीकुसुमेषु पृथक् कार्यः ।

विशेषत इति हरिता वर्णेन पक्त्वान्छलाका येवा नाळानाम् । व्याख्यासमम् । क्षारकल्पः क्षारपरिस्त्रावणप्रकारः । रसक्रियञ्जनाय । अयमेव तिलनाळकल्पस्तत्प्रकारः फणिज्जाकादिकुसुमेष्वपि पृथक् प्रत्येक कार्यः ॥

सैन्धवालप्रतिचक्रफलभङ्गसमुद्रफे नैर्वर्तिः पिष्टकेऽञ्जनम् । शुण्ठीशियुफलपिप्पलीसैन्धवचूर्णो वीजपूरकरसाप्लुताऽञ्जनपिष्टकमपहरति । तद्वद्विक्कटुकफल्चूर्णो बलासग्राथित च ॥

पिष्टकाख्ये सैन्धवादिभिर्वर्तिरञ्जनम् । मातुलुङ्गरसालोहित शुण्ठ्यादिचूर्णोऽञ्जनपिष्टकमपहतति । तद्वद्विक्कटुकफल्चूर्णो वलासग्राथित पिष्टकमपीति च-शब्दाद्यं ॥

बृहतीफल पिप्पलीतण्डुलपूरित पुटपाकेन पचेत् । तैस्तण्डुलैश्चूर्णाञ्जन वलासग्राथितपिष्टकम् । अत्यर्थशोफे हरितालसैन्धवशुण्ठीदेवदारुपुनर्नवैर्विलाकरुः ।

बृहतीफलमित्यादि व्याख्यासमम् । पि-

प्लीतण्डुलाः पिप्पलीफलानि । तैस्तण्डुलैरिति बृहतीफलपरिहाराय । हरितालादिभिरत्यर्थशोफे विलाकरुः कार्यः । विलाकरु इत्यशुण्ठीहिल्लेपत्याख्या ॥

सिरोत्पातहर्षजालार्जुनेषु रक्ताभिष्यन्दवत् प्रतिकुर्यात् । विशेषेण सिराहर्षे स्वर्णगैरिको मधुयुक्तोऽञ्जनम् । स्तन्यान्वित वा कासीस क्षौद्रद्रुत वा कासीससैन्धवमर्जुने मातुलुङ्गरसेन सशर्करेणाश्न्योतन मस्तुना वा ।

सिरोत्पात इत्यादि व्याख्यासमम् । रक्ताभिष्यन्दनामा सर्वगाभिरोगः । कासीस वा स्तन्यान्वितमर्जुने विशेषेणेति सन्ध्योः । मस्तुना वा सशर्करेणाश्न्योतनमिति च ॥

शङ्खनाभिर्माक्षिकेण युक्ता सितया वा समुद्रफेनकोञ्जनम् । स्फटिककुडुकुमशद्वरनाभिमधुयष्टिका वा क्षौद्रार्द्रास्त्वद्द्रा रसाञ्जन कासीस वा ॥

मधुना युक्ता शङ्खनाभिर्वा समुद्रफेनको वा सितया युक्तोऽञ्जनमर्जुने । स्फटिकादि वा क्षौद्रेणार्द्रमञ्जनम् । तद्वद्विक्कटुकार्द्रा रसाञ्जन कासीस वाञ्जनम् ।

अर्म तु पञ्चविधमपि यच्चनुरक्त धुमाविल दधिनिभ वा तच्छुक्रवत् कायागिरो विरेकलेखनाञ्जनरूपाचरेत् ।

सर्वं चार्मं तनुत्वादिगुणमस्यैव वक्ष्यमाणशुक्रवत् कायविरेकादिभिरुपाचरेत् ॥

अथतरमिन्न मित्प्रम्यातुरम्य पया
 विन्धेपिनाङ्गुलरमान्पतमागितम्य कृतमाम्य
 यनम्य सुखनपनगतस्यात्तान्दृश्य किञ्चि
 द्वाङ्गणिसम सुखाणाम्पुन्दुतान्तरमिन्न
 नयनम्य सैधवन मरीचपूरकरमेनाडापि
 त्वाद्गुष्ठन निमीञ्चिमणि विमृष्टीयात्पाप
 लामप्रथितरुपापने । इय न मरापिना
 नुम्य मालिनऽर्वाधिमाकर निभ्रय परि
 चागर गिरा मय्यन् ।

तन्मालान पु फुगुगिरासामुनेऽर्वाधि
 क्षिप्रम्ययादितः कमावतान सुख र् । भा
 गितम्य भागितम्य । भा वर यत्र । यतानम
 यितरुव रूपायाया ह्य । मर गिरासाम्य रा
 पिता म्य ।

अन्यथ सामन्त्रिणापयत्पाशेऽनुकूठ
 स्थिता दृढतरगभीभ्यामद्गुमाभ्या र्मेनी
 निभ्रिपत्र । अथ इय कनीनकात् मरुद
 म्यपाद्दमीगमाणम्य यत्र यत् र्नी जायत
 तत्र यत्तम र्त्रिणेन मृचुत्था रा तात्वापत
 युद्धीत्वा निञ्चिदुन्नम्य रूपणशुकमण्ड्याभ्या
 सवेत मूच्यग्रेण मोसयित्वा निञ्चिन्तन्त्र् ।
 अथ तीक्ष्णेन मण्ड्याग्रेण वृद्धिपत्रण रा वि
 लिख्य कनीनक चोषात्ताय कनीनरममम
 चतुर्भागाप छिन्नात् । र्मेयेष कनीनक
 सिराथाशुवहा । तथा हि नाञ्चि व्यापयत ॥

अथश्चेति परिचारका नामे वा द्वि
 जे ग पाश अनुकूठ स्थितो दृढस्य वस्त्रम्य
 मर्नेऽ तर्वावद्गुर्वा ताभ्या वर्त्तनी निक्षिपेत् ।

सुदृढ दृढनीपाण । मायागत मन्त्रिभक्त सुपु
 त्रा वा गर्दभस्य । सुपुर्वा द्वाभ्रविधाकुल
 भावसदायवमागणम् । कनीन विन्धेपिना मा
 गमा म्य । क्वाकभासम् ॥

यसु जानरदर्म स्यापि मरेपिपा या
 र्कनीनकमपुमरुमात्याद्यमय पूर्ववत्
 छिन्नात् । मरुत्पाद्धान मरुद कनीनरमो-
 क्षमाणम्य यारत्पाद् चोर्त्नीगापाद्दममेव
 तथा याद्दर्मवत्पाद् विराधेन्यादि । मरु
 लोपन रक्त विगोष्य सम्यक् छिन्नमरेक्ष्य
 मन्धरधूर्जन पुन पुन प्रतिमारयेदरनात्
 भम्मना या लोतगुद र् पुनर्मथुता । त
 त्तीनाम्पुगिरिपिना मपिपा सुखोष्णेन प
 रिगिन्त्य मधुपूतान पूर्वात् र्नीपात् । मृ
 रि पाट्यागाम्नी गतर्वांनत्रु नीना र म
 देहान द्रयान् ।

यसु जानरदर्म मन्त्रिपुर्वाविष्वा वात्
 म् मायावमयत् न परसि पा । मरुदि
 गोपाद्गुर्मे यथा पूत्य कनीनकमपारीय
 तथा मयाद्गुत्वा विवेति । अथ मर्मे पूर्ववत् ।
 पात मरुदमण्डल । क्वात्पाद्भगात् वा प्रति
 मारयति मरुदत । पुनश्च नि प्रतिमारण
 म्य पश्चात् । अगा द्वातुगय । अथ क्वा
 र्वात्मम ॥

श्लोकात्त चाचारमादिशेत् । द्वितीये
 चादि मायमातर्मधुक्षसर्पिपा कोष्णेन निर
 स्तथावचदमय चाक्षि मिश्वेत् । पश्चाद् चो-

ष्णोदकानुपान सर्पिं पीत्वा जीर्णे पथ्य
मश्रीयात् ॥

मेहविशुक्त चोष्णोदकादिकमाचाम्मा-
दिशेत् । शेष त्र्याख्यासगम् । मधुयष्ट्या
मिद्व वा युक्त वा सर्पिर्मधुकसर्पिः ॥

तृतीये दिवसे विमुच्य करञ्जबीजसि
द्देन क्षीरेणाक्षि स्वदयत् । लोभ्रमधुकार्किं
शुक्रपटौलद्विहरिद्राकोरण्डमुकुळकाथेन मधुमि
त्रेणाश्नोतयेत् । सप्तमेऽहनि सर्वथा मुञ्चेत् ।
आतपाकाशदर्शन च परिहरेत् ॥

तृतीय च पुनर्ध्वा चतुर्थ पञ्चम षष्ठ
नयेदियर्थान् । सप्तमऽहनि मुक्ते नेत्रे आत-
पादिक परिहरेत् । (नि) आम्लानकस्तु को
रण्डो राजसैरीयसङ्ग ॥

सशोफे तु नेत्रे धूम शिरोविरेचन
च । अनुपशान्तरागे सराविस्रावणम् । सा
स्त्रावे नस्यम् ।

त्रैव सशोफादिके नेत्रे धूमादिक याव्यम् ।

तिलान् मुलिखितान् मधुककाकोळी
सुनिषण्णकपञ्चमूलकर्कराशृतश्रीते पयसि स
प्ताह भावितास्तेनैव पयसा पीडयत् । म
धुक्शताहाशाग्निवानन्तागरूकाकोळीहरेणुमै
लावालुकचूर्णं च पीड्यमानेषु षोडशभागेन
प्रक्षिपेत् । तत्रैलमेभिरेत्रौपथै पयसा चा
ष्टगुणेन सिद्ध नावनादश्रुगामत्र दृष्टिप्रसा
दन च । कृष्णगते तु त्रणे त्रणशुक्लवत् क्रि
या । अर्मेशपे च लेखनाञ्जनानि ॥

विष्णुमिखादिना तैलपीडनपाकविधा-
नम् । षोडशभाग पीड्यमानान् । तदिसौ-
पथैः सह पीडित ॥

सम्यक् उत्रप्रप्वेश्यत्युक्त तस्य लक्ष-
णमुच्यते ॥

तत्र सम्यक् उत्रे वर्णविशुद्धि । स्व
स्थता च । हीनच्छेदात् पुनर्दृष्टी रागाश्रु-
पातमकाशदर्शनाक्षमत्वादि च । अतिच्छेदा
दक्षिणा रुस्तम्भस्फुरणासद्युतिमिरसरम्भ
विपद्भ्रमर्मानि । तेषु यथाश्च दोषोद्रेकात्
प्रतिकुर्यात् । नागरमनशिगलालैलासैन्वश
र्कगाभिरर्वैरुर्पाशाभिर्भुक्त रसाञ्जनात्पल क्षो
द्रद्रुतमञ्जनादर्मेशपे श्लेष्मतिमिरपिलामयत्रम् ॥

सम्यक् उत्रेऽर्मेणि वर्णविशुद्धि स्वस्थता
च अनस्यकच्छेदस्तु हीनताधिक्य वा । तत्र
हीनच्छेदात् पुनर्दृष्टी रागादि च । अति-
च्छेदात् शिपाकादीनि । विपद्भ्रमर्मे दीर्णत्वक
त्वम् । तेषु हीनच्छेदात्तिच्छेदेषु यथाश्चमा
श्रीय दोषागपेश चित्रित्मिन् याव्यम् । ना
गरादीना प्रय क्रमधर्कपांशयुत रसाञ्जनस्यार्थ
पल शौत्रेण हुतमञ्जनादर्मेशपान्निम् । रसा
ञ्जन त र्थम्

सिराजाले सिरायास्तु सूला कठि-
नाश्च ता वल्लिसेन गृहीत्वा मण्डलाग्रेणोल्लिखेत् ।

सिराजाले वा मिरा सूला कठि-
नाश्च तास्तु वल्लिसेन गृहीत्वा मण्डलाग्रसन्ने-
ण लिखेत् ॥

सिरापिटका. मूच्यग्रेणावलाभ्यता.
कृष्णमनुपन्नं छि द्यात् । सूक्ष्मास्त्वचलि
सेत् । अर्मवचैतयो शेषमाचरेत् ॥

सिरापिटका मूच्यग्रेण गृही
ता कृष्णभाग रक्षन् छिन्नात् । सूक्ष्मास्तु
ताभ्यो लिखेन्न तु छि द्यात् । एतयो सिरा
जालसिरापिटकयो शेष कर्माभेवदान्तरथ ॥

शुक्रकेषु यथाम्बुदोषानुमारेण त्रिफ
लाघृतपानरक्तमोक्षविरेचनाश्रयोतनमुखाले
पनस्य तर्पणपुटपाकान् प्रयुञ्जीत ॥

शुक्रकेषु क्षतगुच्छशुद्धशुद्धादिषु यथाप्यदो
षानतिक्रमेण त्रिफलाघृतपानादीन् प्रयुञ्जीत ॥

तत्र त्रणशुद्धे त्रिष्टम्बिर्गृहेण त्रिर्पिक
सपिं पाययेत् । सिरा च विध्येत् । दृष्ट
शेष च पिण्डितमक्षिगमस्य जलीकोभिरपह
रेत् । मधुक्रकाकोलीमृद्वीकोत्पलविदारीका
भेन मञ्जिष्ठासीरकाकोलीमधुक्रकयिताजसीरे
ण या मशर्करेणाश्रयोतयेत् । शीतश्रास्य शि
रोक्त्र दिङ्नाम् सिञ्चेत् । एतमप्यनुपद्धवेद
न शताह्वयप्याहवता घृतमण्डेनानुसासेम् ।
अपि च ।

अथुरागरुजाशान्ति यदा यस्योपलक्षयेत् ।
तदातदाचनै शुक्र लेखनीपरुपाचरेत् ॥

तत्रेत्यादिना विशेषेण । तत्र तेषु शुद्धे
षु मध्ये त्रणशुद्धे क्षतशुद्धारथे । त्रिष्टम्बिर्गृहेण
त्रिस्त्रिवार सिद्ध सर्पिस्त्रिष्टम्बिर्गृहायेण पाययेत् ।

दृष्टशेषमित्याद्यमृजो विशेषणम् । सुषोषम् ।
शीतैरिति चन्द्रनोर्गरादिभिः । अपि चेति स-
मुषये । अध्वानुपगान्त्या श्रेयसान्यञ्जनापि ॥

चैर्ह्यस्फटिकशङ्करमुक्ताविद्रुमरूप्याय
स्रुताम्रसीसालमनदिशलाकुम्भट्टाण्डत्वक्समु-
द्रफनरसाञ्जनसैन्धवैरजापय.पिष्टैर्तयश्छा
याशुक्ता शौद्रघृष्टा प्रात साय च मयुक्ता
त्रणशुद्धद । करिवराहगार्दभाश्वानोष्ट्रद
शना शतत्वमुक्तासमुद्रफेनाय मरिचचतु
र्थाश्रुता जलपिष्टा वर्तय क्षतशुद्धरा ।
लाक्षासुवर्णगैरिचन्दनजातीमुक्ताङ्गैर्वैतिरस्य
पित्तप्रमादनी त्रणशुद्धहरा च ॥

वैज्यादिका वतिव्याममा । करिद
न्तादीना समुद्रफनान्तात्त चतुर्थेन भागेन म
रिचम् । लाक्षादिका वर्ति सुषोषा ॥

निम्न च शुक्र सरुजमुन्नमयेत् स्ने
हपाननस्पजाङ्गलसै । नीरुज तर्पणपुटपा
काभ्याम् ॥

निम्न सरुज च शुक्र स्नेहपानादिभि-
रुन्नमयेत् । नीरुज रुजारहित निम्न शुद्ध
तर्पणपुटपाकाभ्यामुन्नमयेत् ॥

तत्र तर्पण मृगविष्किरपिशित काम
येसुनिपण्डोत्पलमृणाळमृद्राटकरुशेखराक्षी
रविदारीजीवनीयाश्च क्षीरेण पाचयेत् तस्मा-
न्नय तीतमुद्घृत्य चन्दनमधुशर्करानन्तानीलो
त्पलकलकैरष्टगुणेन च पयसा विषक पूर्वव-
द्योजयेत् ॥

तत्र नीरुजे मृगविट्किरपिशितादिशृतात् क्षीरात्रवनीत गृहीत्या चन्दनादीना कल्कैरष्ट गुणेन क्षीरेण च विषक तर्पण योज्यम् । पूर्वं वदिति सूत्रोक्तविधानेन तर्पणमुक्तम् ॥

पुटपाक च कुक्कुटमुद्गधृतान्त्र वेशवा रीकृत्य चन्दनशारिबामधुकशर्करानन्तानी लोत्पलप्रपौण्डरीकजीवनीयकल्कैः समधुघृतैः समृज्य प्रागित्य कल्पयेत् । द्वित्वविच्छन्नमेव यापयेत् ।

कुक्कुटमानादिना पुटपाक उच्यते । बे-
शवार सूक्ष्मनिःश्रम् । प्रागित्य सूत्रोक्तपुटपा-
कविधानेन । द्वित्वविच्छन्नं शुद्धकमेवमुक्तप्रका-
रेणैव यापयेत् ॥

शुद्धशुक्ले हरिद्रामधुकशारिनालोधनि
यूहेणाश्च्योतनम् । लोधचूर्णेन वा तान्तव
पद्धेनोष्णान्मुदितेन । शुद्धकोष्ठस्य च द-
न्तीज्योतिष्मतीकल्कोज्वपीडक । शिरोविरे-
चनद्रव्यविषक वा तैल मर्श प्रतिमर्शो वा ॥

शुद्धशुक्ले हरिद्रादिक्वाथेणाश्च्योतन हि-
सम् । लोधचूर्णेन वेद्यादाशाश्च्योतनमिति स
बध्यते । तान्तव वस्त्रम् । शिरोविरेचनानि
द्रव्याणि शोधनादिगणपठितान्यपामार्गविच्छन्ना
दीनि ॥

शुष्ठीसैन्धवमधुयष्टिकाबृहतीमूलताम्र
रजोभिरामलकरसापिष्टेस्ताम्रपात्र प्रलेपयेत् ।
तत्र सघृतैर्यवैरामलकपर्त्रैश्च बहुशो धूपयेत् ।
वतिरेपा महानीला मधुतोषघृष्टा शुद्धशुक्ल

नाशयति । पूर्वोक्ता च दन्तवर्ति । अशा-
म्यति तु शुक्ले सर्वत्र पुन पुनर्यथोक्तमेव प-
र्यायेण योजयेत् । अन्तरान्तरा च रक्तं वि-
स्त्रावयेत् । अभिष्यन्दप्रतिपेध चेक्षेत ॥

शुण्ठ्यादिना ताम्रलेपादेसकृता महा-
नीलाख्या वर्ति शुद्धशुक्ल नाशयति । करिव
राहादिदन्तकृता दन्तवर्ति । पर्यायेण परिवृ-
त्या करणेन च । अभिष्यन्दप्रतिपेधमध्याय
मीक्षेत तदुक्ताञ्जनप्रयोगाय ॥

अथोत्सादनार्थं शुद्धशुक्ले समहर्षणा
नि दद्यात् । त्रिकलारसेन च्यह भावितेन
सैन्धवेनाञ्जयेत् । तद्वत् पिप्पलीभिर्वा । म-
रिचपिप्पलीजिरीपवीजसैन्धवैर्वा । कोला-
स्थिकतकफलशङ्खद्राक्षामधुकैर्वा । वलास-
प्रथितोक्तक्षाराञ्जनैर्वा ॥

शुद्धशुक्ल उत्सादनार्थं निम्नत्वत्यागाय स-
प्रहर्षणानि सार्थनामान्यञ्जनानि दद्यात् । ता-
न्युच्यन्ते । त्रिकलारसेन च्यह भावित सैन्ध-
वमञ्जयेत् । तद्वदिति त्रिकलारसभावितानि
पिप्पलीभिरश्चयेदिति सर्वत्र उच्यते । मरि-
चादिभिर्वा । कोलास्थ्यादिभिर्वा । वलासप्र-
थितारये यानि श्वाराञ्जनान्युक्तानि तैर्वा ॥

समहर्षणाद्रागाशुवेदानसु सन्धावाञ्ज
नानि युञ्ज्यात् । शङ्ख ताम्रे स्तन्येन घृ-
ष्ट सघृतैर्यवैः शमीपर्त्रैश्च धूपयेत् अनेन स-
न्धावाञ्जनेनाञ्जयेत् । तद्वत् सुवर्णं रूप्यम-
यो वा घृष्ट

जङ्घो निस्तुपाथ हरितमुद्गाः पिष्टा वर्ति
शूर्णो वा मधुयुक्तोऽञ्जन शुक्रघर्षणम् । म
धूकसारथ मधुना विभीतकास्थिमज्जा वा ॥

एभिः सप्रहर्षणैः रागाद्युद्भवे सन्धावा
रयानि युञ्जते । तान्युच्यन्ते । ताम्रे शङ्ख
नारीक्षीरघृष्ट घृतसहितैर्यवैः शमीपत्रैश्च धूपित
सन्धाव । सुवर्णादिक पृथक् नद्धदिति ताम्रे
स्त येन घष्ट तपूयुक्तैर्नदरीपत्रैर्धूपित मदञ्जनम् ।
शङ्खनादिका वर्तिर्मधुयुक्ताथवा चूर्णो माक्षिक
युक्तोऽञ्जन शुक्रस्य घर्षणम् । मधूकस्य सार
काष्ठमध्य विभीतकफलास्थिमज्जा वा मधुनाञ्ज
न शुक्रघर्षणम् ॥

मसूरा निस्तुपा' स्तन्यपिष्टास्तरुणद
र्भाङ्कुरा घृतमाज गोक्षीर शरथायसे ताम्रे
ण घृष्ट प्रत्यञ्जन वेदनाघ्नम् । यवगोधूमजी
वनीयमासीचूर्णेन सघृतशर्करोत्कारिका स्वे
दोपनाहे प्रणीता वेदनामपनयति शुक्र चो
त्सादयति । तद्दानूपमां तवेश्वारो वसा
पय सर्पिर्निमिश्र सिद्ध ॥

निस्तुपमसूरादीन्यायसे भाण्डे ताम्रेण
घृष्टानि प्रत्यञ्जन वेदनाघ्न भवति । यवादी
ना चूर्णेन घृतशर्कराभ्या सह कृतोत्कारिका
स्वेदार्थमुपनाहे वन्द्ये प्रणीता वेदनामपनयति
शुक्र चोत्सादयति । आनूपवेश्वारो वसादि
भिर्मिश्र, सिद्धस्तद्भवति स्वेदोपनाहोत्कारिका-
या प्रणीत इत्यादि पूर्ववत् ॥

अथैवमुपनाहप्रचलितस्याञ्जनम् । गो-
स्तराक्षोद्भन्ताः समुद्रफेन शङ्खशार्जुनक

पायपिष्टा वर्तिलेखनी । समुद्रफेनशङ्खख
रपरशुकास्थिखरनागाश्वगोवालास्तिन्दुकक
पायपिष्टा वा ॥

अथानन्तरमेवमित्युक्तेन प्रकारेणोपना
हेन प्रचलितस्य दोषस्थाजन योज्यम् । किमि
त्याह । गोदन्तादिकमर्जुनकपायपिष्टा लेखनी
वर्ति । समुद्रफेनादिक वा तिन्दुककपायपि-
ष्टा वर्ति ॥

प्रत्यञ्जन च तरुणवदरखदिरतिन्दु
कास्त्रामन्तर्धूमदग्धानां चूर्णम् । उत्सन्न वा
सश्लय वा शुक्र बालादिभिर्लिखेत् पुटपा
केन वा । बलासग्रथितोक्तक्षाररसक्रियया
वा ॥

लेखनाञ्जने दत्ते यन्मृद्वञ्जनमुक्त तत्
प्रत्यञ्जनम् । तद्वत् तरुणवदराद्यस्त्रामन्तर्धूम-
दग्धाना चूर्णम् । उत्सन्न सश्लय वा शुक्र
बालेन श्लेणे वा तीक्ष्णाग्नेण लिखेत् । सुनो-
धम् । पुटपाको लेखन सूत्रोक्तः ॥

सिराशुक्ले त्वदृष्टिरे तरुणे त्रणशुक्रवत्
हृयात् ॥

अदृष्टिरे सिराशुक्ले येन दृष्टिर्न व्याप्ता ।
त्रणशुक्र क्षतशुक्र । [अत्रासाध्येष्वजकासि-
राशुक्रपाकात्ययशुक्लेषु मध्यगतस्य सिराशुक्ल-
लाटादृष्टिनावस्थाया चिकित्सितोक्त्वा अदृष्टि-
पोरजकापाकात्ययशुक्लयोरप्येषैव क्रिया कर्त-
व्यति सूचितम् ॥]

अञ्जन चास्य प्रपौण्डरीकमधुऋहरिद्रा
 लोहरजोञ्जनवृहतीक्षीरकाकोळीरजापयःपि -
 ष्टा यवैर्धृतयुक्तैरामलकीपत्रैश्च पर्यायेण धूपि
 ता वर्तिः ॥

भस्म च सिराशुक्लवतः प्रपौण्डरीका-
 क्षीरजाक्षीरपिष्टा घृतयुक्तैर्वैगमलकीपत्रैश्च प-
 र्यायेण परिशुत्या धूपिता वर्तिरञ्जन भवति ॥

अमशान्तमेवमर्मवत् साधयेत् । स-
 माक्षिक तु रसाञ्जन प्रतिसारणम् । सप्तमे
 दिवसे कुक्कुटाण्डकपालस्फटिकचन्दनमनश्चि
 कालैरश्ववराहदशनैश्च वर्ति कृत्वाञ्जयेत् ।
 उदधिकफशूलचन्दनैरजापय पिष्टैर्वर्तिर्मधु -
 घृष्टा मत्यञ्जन सिराशुक्लजित् । अनुपशमे
 पश्यति चातुरे किञ्चिदिदमेवासकृत् कुर्वीत ॥

एवगुन्तेनाप्रशान्त सिराशुक्लमर्मेकत
 प्रकारेण शस्त्रेण साधयेत् । प्रतिसारण शस्त्र
 कर्मणः पश्चात् । सप्तमे दिवसे शस्त्रकर्मण ।
 न्याख्यासमम् । उदधिकफ, समुद्रफेन । यदा
 त्वेवमनुपशमः पश्यति च किञ्चिद्रूपमातुरे त-
 देदमेवानन्तरोक्त विधानमसकृत् पुन पुनः
 कुर्वीत ॥

अजकामदृष्ट्युपघातिनीं कृष्णान्तजा-
 मस्राविस्रावणैर्मधुरविरैचनै क्षीरवस्तिभिश्च
 साधयेत् । सिराशुक्लवच्च शस्त्रकर्मादिविधि
 नेति । भवति चात्र ॥

अजकारुया या दृष्टेरनुपघातिनी कृष्ण
 भागस्यान्ते जाता तामस्राविस्रावणादिभिः सा

धयेत् । गतानुगतिका । [एतच्च क्षतशुक्ला
 दुपद्रवभूताया एव तत्कर्मसाध्याया अजका-
 या । न तु पूर्वोक्ताया रक्तनिमित्ताया अ
 साध्याया अजकायाः । शास्त्रान्तरेषूक्त च ।
 व्रणशुक्लाक्षिपाकाभ्या कृष्ण भित्वा तु याज-
 का । जायते दृष्टिदूरस्था तस्यास्त्वेता क्रिया
 हिता इति ॥]

अजकायामसाध्यायां शुक्लेऽन्यत्र च तद्विधे ।
 वेदनोपशम स्नेहपानासृक्स्त्रावणादिभि ॥
 कुर्यात् वीभत्सता जेतुशुक्लत्वोत्सेधसाधनम् ।

उक्तलक्षणविपरीतायामसाध्यायामज-
 काया शुक्ले चासाध्येऽन्यत्र चैवप्रकारे रोगे
 स्नेहपानादिभिर्भेदनोपशम कुर्यात् । वीभत्सता
 जुगुप्सितत्व नेत्रस्य जेतु शुक्लत्वसाधनमुत्सेध-
 साधन च यथायोग्य कुर्यात् ॥

नाळिकेरास्थिभ्रंशतालवशकरीरजम् ।
 भस्माद्भिः स्त्रावयेत्ताभिर्भावयेत् करभास्थिजम्
 चूर्णं शुक्लेष्वसाध्येषु तद्वैवर्ण्यप्रमजनम् ।
 साध्येषु साधनायालमिदमेव च शीलितम् ॥

नाळिकेरास्थ्यादिज भस्म अद्भिर्जलैः
 स्त्रावयेत् क्षारकर्मविधिना गाळयेत् । ताभिर्भ-
 स्माद्भि करभास्थिज चूर्णं भावयेत् । उदजन
 मसाध्येषु शुक्लेषु वीभत्सवैवर्ण्ये निहन्ति ।
 साध्येषु तु शुक्लेषु साधनायाल पर्याप्तमिदमेव
 शीलित सदाभ्यासेन । [करभास्थिज चूर्णं
 करभास्थिकृत रज भावयेत् पेपणशोषणादिस-
 रकारविशेषैस्तद्वैवर्ण्यमस्मिन्नापादयेत् । तत्पिण्डाद्य-

न्यतममजनमसाध्येषु साधयितुमशक्येषु शुद्धेषु
वैवर्ण्यं विवर्णताविनाशकरम् । इदमजनमेव
शीलित चिरकालपरिचित साध्येषु अनुत्पन्ना
साध्यलक्षणेष्वेवैव साधनाय चिकित्सार्थमल
पर्याप्तम् । तालस्यापि माहचर्यादस्थेव प्रा
हम् ॥]

अजकाया वेधनविधानमाह ॥

अजकां पार्श्वतो विध्वा सूच्या विस्त्राव्य चो
दकम् ।
सम प्रपीड्यान्गुष्टेन रसाद्रैणानु पूरयेत् ॥
त्रण गोमांसचूर्णेन वद्ध वद्ध विमुच्य च ।
सप्तरात्राद्ब्रणे रूढे कृष्णभागे समे स्थिते ॥
स्नेहाञ्जन च कर्तव्य नस्य च क्षीरमर्षिपा ।
तथापि पुनराध्माते भेदच्छेदादिकां क्रियाम् ॥
युक्त्या कुर्यात्तथा नातिच्छेदेन स्यान्निमज्जनम्

अजकामित्यादि व्याख्यासमम् । वसा
द्रैणेति गामासचूर्णविशेषणम् । वद्ध वद्ध च
प्रतिदिन विमुच्य गोमांसचूर्णेन पूरयेदिति स
वन्ध' । सप्तरात्रादिति सप्तरात्राद्विमुच्य व-
न्धनमपनीय पर न वधीयात् । युक्तिदृष्ट्यु-
पघातरक्षणी । अतिच्छेदेरे ह्यक्ष्णोर्निमज्जनहे
तु । [अजका सूच्या सूचीशब्देन पार्श्वतो
पार्श्वभागे विध्वा वेधन कृत्वा अङ्गुष्ठेन सम
यथा न विपम भवति तथा प्रपीड्य उदकम
जकात्तर्गतजल चशब्दादस्यादिक च विस्त्राव्य
स्त्रावयित्वानु तदनन्तर त्रण सूचीवेधत्रण व
साद्रैण वथसा स्नेहविशेषेणाद्रैण मिकेन गामा
मस्य चूणन रजसा पूरयेत् वद्ध वद्ध दिनादि-

नाद्विमुच्य पुन पुनर्वद्ध सप्तरात्राद्विमुच्य वन्ध
नमगनीय सप्तरात्रात् परे न वन्धनीयमित्यर्थः ।
ब्रणे रूढे कृष्णभागे कृष्णमण्डले समे निम्नो
न्नतत्पराद्दिने स्थिते च मति स्नेहाञ्जन स्नेहेन
कृतमञ्जन क्षीरसर्षिपा क्षीरोद्भूतेन सर्षिपा न
स्य नस्यकर्म च कर्तव्य वैद्येनेति शेषः । त
थेति । तथा एवमुपक्रान्तेऽपि पुनरप्याध्माते
मति भेदच्छेदादिका क्रिया आदिशब्देन लेख-
नाञ्जनादिपरिमह युक्त्या हीनातियोगाद्विना
यथातिच्छेदेनामूलच्छेदेन निमज्जनमवनतिर्न
स्यात्तथा चिच्छेदात् । युक्त्या कुर्यादित्युक्त्यै
व हीनातिच्छेदनिरोधे सिद्धे पुनरप्यतिच्छेद
दोषकथन हीनच्छेदादतिच्छेदस्यापायाधिक्य
प्रदर्शनार्थम् ॥]

उपसहरन्नाह ॥

नित्य च शुद्धेषु मृत यथास्य
पाने च मर्शे च घृत विदध्यात् ।
न हीयते लब्ध्रयला तथान्त
स्तीक्ष्णाञ्जनैर्दृक् प्रतत प्रयुक्तै ॥

इति चतुर्दशोऽध्यायः ।

सर्वेषु च शुद्धेषु यथास्य दोषानतिक्र-
मेणौषधै शृत घृत पाने च मर्शे नस्ये च नि-
त्य विदध्यात् । तथेति घृतपाननस्याभ्याम-
न्तर्लक्ष्यवला सती दृक् शुद्धविधाताय प्रतत
सन्तत प्रयुक्तैरपि तीक्ष्णाञ्जनैर्न हीयत इति ।
[सर्वेष्वपि शुद्धेषु यथास्य स्वदोषानतिक्रमेण
शृत पक घृत पाने पान इत्युक्तत्वात् शुद्धेषु
विचारणया न घृत योज्यमिति च सूचितम् ।

भवेत् काष्ठ तत्र काष्ठान् परं कफ । विवर्तते
मिरासैस्तु तत्र पल्लवस्त्रियन्धनम् । यावदा ज्वरदा
द्वयद्वा यावत्पादतला"दिभिः । तनु एवमाभ्यन्तरे
पटले दृष्टौ स्थिताया द्वितीयपटलस्य एव मल
दोषावत्प्रदित्वालिङ्गनाशः भवितव्यम् ।
अन्ये तेजसमभवाया उयोतिर्भवा दृष्टेऽप्यति
या साकन्तेन सन्निधानादाभ्यन्तरे पटले मल
स्य पल्लवानिर्भवति । तस्माद्वितीयपटलस्यस्यापि
मलस्य तेजससाग्निभ्येनाप्यपल्लवात्पृष्टेऽस्तरोधा
नेपि लिङ्गनाशकरणे न शकितर्भवात् । यथा प
टान्तरितापि द्वैपसन्निधौ घटपटादीन् यदा
थानज्योत्पद्यति तथा दोषः, नशितापि दृष्टिर्दोष
स्याल्पमलत्वात्प्रवाधोती भवति । उक्तञ्च -
"यथा पटेनान्तकमस्मितेन तिरोहिता दीपशि
पाप्रदीपः। तथा मलेनान्तरितापि दृष्टिः प्रकाशये
द्रूपमदूरसस्य"मिति । एव पटलान्तरेषु दृष्टेर्वि
प्रकृष्टतया प्रमेण प्रवृद्ध मल चतुर्थं पटलमा
धित्य लिङ्गनाशाय भवति ॥)

प्राप्ते द्वितीय पटलमभूतमपि पश्यति ।
भूतं तु यत्रादासन्नं दूरे मूर्ध्मञ्च नेक्षते ।
दूरान्तिकस्य रूपञ्च विपर्यासेन मन्यते ।
दोषे मण्डलसस्थाने मण्डलानीव पश्यति ॥
द्विधैक दृष्टिभ्यस्ये बहुधा बहुधास्थिते ।
दृष्टेभ्यन्तरगते ह्रस्वद्विविपर्ययम् ॥
ज्ञान्तिकस्यमधस्सस्ये दूरग नोपरिस्थिते ।
पार्श्वे पश्येन्न पार्श्वस्थे तिमिराख्योपमामयः ॥

यदा तु द्वितीयमपि पटलं प्राप्ते दोषो
भवति तदा अभूतमप्यसदपि रूपं पश्यति ।

भूतं मद्रूपं यत्रादा पश्यत्यामन्नञ्च पश्यति ।
यत्तु भूतं दूरे सुभगं वा तन्न पश्यत्येव । दूरम्य-
मन्तिके मर्मोपे मन्यते । अन्तिपक्षे दूर इति
विपर्यायः । तत्र तु यदा मण्डलस्थानोपल-
या दृष्ट्या -या भवति तदाऽपि मण्डलानीव प
श्यति । दृष्टिमध्यस्थे रेखा दृतावेन रूपं द्वि
या पश्यति । बहुभिः प्रवर्तिते स्थितेर्दोषैर्बहुधा
रूपं पश्यति । यदा तु दृष्टेभ्यन्तरे मध्य
दोषो भवति तदा बहु रूपं ह्रस्व पश्यति ह्रस्व
ञ्च वदमिति विपर्ययात् । यदा तु दृष्टेऽर्थो
भवति तदान्तिकस्य रूपं च पश्यति । यदा तु
दृष्टेऽपरिणोपा भवति तदा दूरस्यत्र पश्यति ।
यदा तु दृष्टिपार्श्वे दोषो वर्तते तदा पार्श्वस्थित
रूपं न पश्येद्यमनेकप्रकारं आमय आभ्यथा
तिमिरः ॥

प्राप्तेति का चता टापे तृतीय पटलाश्रिते ।
तेनोर्ध्वमीक्षते नाधस्तनुचैलावृत्तोपमम् ॥
यथा वर्णञ्च रज्येत दृष्टिर्होपेत च क्रमात् ।

यदा तु तृतीयमपि पटलं दोषे क्वा-
प्तेति तदा तदेव तिमिराख्यं च चता याति ।
वेन काचेन तु नर ऊर्ध्वं स्थितं रूपमीक्षते प-
श्यात् । नाधः स्थितम् । यच्च पश्यति तत्तनु
चैलावृत्तोपमं पश्यति । दृष्टेञ्च यथा यथा व
र्णो रज्येत तथा तथा दर्शनशक्तिर्होपेत इति
क्रमार्थः ॥

तथाप्युपेक्षमाणस्य चतुर्थं पटलं गतं ।
लिङ्गनाशं मलं कुर्वन् छादयेद्दृष्टिमण्डलम् ॥

तथाशूनापि दोष उपेक्षया चतुर्थं पट
ल प्राप्नो लिङ्गनाशाख्य रोग पुर्वन् दृष्टिमण्ड
लमशेषमाच्छादयत् । इति सामान्येन तिमि-
रादीना रूपम् ॥

तत्र वातेन तिमिरे व्याविद्धमिदं पश्यति ।
चलात्रिलारुणाभास प्रसन्नश्रेष्ठते मुहुः ॥
जालानि केशान् मशकाद्भ्रूथोपेक्षिते च ।
काचीभुते दगरुणा पश्यत्यास्यमनासिकम् ॥
चन्द्रदीपायनेरुत्त्र वक्रमूत्रपि मन्थते ।
दृढ काचो दश कुर्याद्रजो धूमावृतामिव ।
स्पष्टारुणाभा त्रिस्तीर्णा सूक्ष्मा वा हृत्दर्शनाम् ।
सल्लिङ्गनाशो वाते तु सङ्कोचयति दृक्सिराः ॥
दृढमण्डल विशत्यन्तर्गम्भीरा दगसौ स्मृता ।

तद्येत्वादिना वातादिभेदेनोच्यते । व्या
विद्धमाकुलम् । चलाभासमास्थिरम् । आवि-
लमकुटम् । रश्म्यन्त मुहुगीक्षते पश्यति । तत्र
वाततिमिर उपेक्षिते वातकाचत्व प्राप्ते दगरु-
णवर्णा भवत्यातुरश्च स्वमास्यमनासिक पश्य
ति । व्याख्यासमम् । स एव वातकाचो दृ
द्धो दश दृष्टिमण्डल रजसेव धूमेनेव चावृत कु-
र्यात् । स्पष्टमरुणमाभाति यस्या दशः स वा
सल्लिङ्गनाशो भवति । तत्रैव वातल्लिङ्गनाशे
दृक्सिरा वातेन मङ्कोचयति । दृढमण्डलमन्त-
विशत्यसौ दृक्ता गम्भीरा । गम्भीरावगाढ
रूपा । इति वातिकतिमिरादिलक्षणम् ॥

पित्तजे तिमिरे विद्युत्त्वश्रोतोश्रोतडीपितम् ।
शिलित्तिचिरिपत्राभ प्रायो नलिश्च पश्यति ॥

काचे दृक्कास्यनीलाभा तादृगेव च पश्यति ।
अर्केन्दुपरिरेपाग्निमरीचीन्द्रधनूपि च ॥
भृङ्गनीला निरालो हा दृक्स्निग्धा लिङ्गनाशतः ।
दृष्टि' पित्तेन ह्रस्वाग्ना सा दृक्त्वाद्दृक्दर्शिनी ॥
भवेत् पित्तविदाग्नाग्ना पीता पीताभदर्शना ।

पित्तजे तिमिरे सदसद्वारूप विद्युद्दीपि-
तत्वादिद्युक्त पश्यति । तत्रोतो भास्वान् की
ट । तस्मिन्नुपेक्षया कचीभूत कास्यनीलाभा-
ग्भवति । तादृगेव च रूप पश्यत्यर्केन्दुपरि-
रेपादिक च ऽन्येव पश्यति । परिवेषो मण्ड
लमग्निमरीच्यो रश्मय । तस्मिन् पित्तकाच
उपेक्षित लिङ्गनाशीभूते दगभृङ्गवत् ध्रमरवस्त्री-
ला स्निग्धा च भवति । तत्रैव दृष्टिर्या महद-
पि रूप दृक् पश्यति सा नाम्ना दृक्त्वा भवति ।
तत्रैव पीताश्रणेन दृष्टि' पीताभरूपदर्शना च
नाम्ना पित्तविदग्धा भवति । इति पैत्तिकाना
तिमिरादीना लक्षणम् ॥

कफेन तिमिरे प्रायः स्निग्ध श्वेतश्च पश्यति ।
शङ्खेन्दुकुन्दकुसुमैः कुमुदैरिव चाचितम् ॥
काचे तु निप्रभेन्दूर्मदीपाग्नैरिवाचितम् ।
सिताभासा च दृष्टिस्स्याल्लिङ्गनाशे तु दृश्यते ॥
मूर्त कफो दृष्टिगतः स्निग्धो दर्शनाशनः ।
विन्दूर्जलस्पेव चल पद्मिनीपुटसश्रितः ।
उष्णे सङ्कोचमायाति च्छायाया परिसर्पति ।
शङ्खकुन्देन्दु कुमुदस्फटिकोपमशुक्लिमा ॥

कफेन तिमिरे प्रायः सर्वं स्निग्ध श्वेत-
श्च पश्यति । शङ्खादिभिरिव चाचित रूप
पश्यति । तस्मिन्नेवोपेक्षया कफकाचीभूते नि-

अभा दृग्निर्द्वागैराचितमिव रूप पश्यति । तत्र
च सिताभासा दृष्टि रथा । तन्मिस्त्रूपेक्ष
या ककलिङ्गनाशोभूत मूत एव कफ स्निग्धत्वा
दिगुणो दृष्टिगता लयत । स तथाविधो दृष्टि
कफ उष्ण आतपे सङ्घोचमायाति छायायान्तु
शङ्ख गुपमशुक्लिमापग्मिर्पति विलोयंत ।
इति कफतिमिरादीना रूपम् ॥

रक्तेन तिमिरे रक्त तमोभूतश्च पश्यति ।
काचेन रक्ता कृष्णा वा दृष्टिस्तादृक् च पश्यति
लिङ्गनाशेपि ह्य तादृङ्निष्पभा हतदर्शना ।

रक्तेन तिमिरे । सुयोधम् । तस्मिन्नेवो
पेक्षया रक्तकाचोभूते रक्ता वा कृष्णा वा दृ-
ष्टिस्स्यात् । तादृगेव रक्त कृष्ण वा पश्यति ।
तदुपेक्षया रक्तलिङ्गनाशे दृक् तादृगिति का-
चसमा रक्ता कृष्णा वा ॥

ससर्गसन्निपातेषु दित्रात् सङ्कीर्णलक्षणान् ।
तिमिरादीन कस्माच्च तै स्याद्यक्ताकुलेक्षण ॥
तिमिरे शेषयोर्दृष्टौ चित्रो रागः प्रजायते ।

मसर्गेषु त्रिषु सन्निपाते चैकस्मिन्मृत
लक्षणसङ्कीर्णान्यथा ससर्ग तिमिरादीन् वि-
द्यात् । ससर्गसन्निपातयोश्चैकत्वाद्दिवाक्षेतभे-
दत्वम् । तेन ससर्गज तिमिर ससर्गज का-
च ससर्गजो लिङ्गनाश । तथा सन्निपातज
तिमिर सन्निपातज काच सन्निपातजो लिङ्ग-
नाश । तैश्च ससर्गसन्निपातैस्तिमिरे अकस्मा-
दकारण कदाचिद्व्यक्तेक्षण पुरुषः स्यात् कदा-
चिदाकुलेक्षण । शेषयो काचलिङ्गनाशयो

संदृष्टौ चित्रोऽनेनप्रकारो रागो जायते । (न
न्येव समर्गानादरे त्रिषुक्षिते निर्दिष्टाभ्रसर्गवि-
शतिरित्युक्तिरयेऽनुपपन्नेत्यत आह । ममग-
ति । अय भाव । यथा सन्निपातात् नाना
त्वेपि सन्निपातत्वेऽत्र तथा ममर्गानामपि
समर्गः तन्नैत्र त्रिषुक्षितम् । एवञ्च तिमिरा-
दीना विषुक्षितविभाग सङ्गच्छत इति ॥)

द्योतते न कुलान्धस्य यस्य दृदनिचिनामले ।
न कुलान्धस्य तत्राहि तत्र पश्यति नो निशि ॥

यस्य दृग्दृष्टिमण्डल मलैर्याताग्निमि-
चिता कुलान्धस्य द्योतते दीप्ता भवति स पुरुषो
न कुलान्ध उच्यते । सचाहि दिग्से मित्र तान्दृ-
प पश्यति निशि तु नैत्र पश्यति ॥

स्तम्भमागता दोषा दृग् स्थगयन्ति क-
देत्याह ॥

अर्केस्तमस्तकन्यस्तगभस्तौ स्तम्भमागता ।
स्थगयन्ति दृग् दोषा दोषान्ध सगदोपर ॥
दित्राकर करस्पृष्टा भ्रष्टा दृष्टिपथान्मला ।
विलीनलीना यच्छन्ति व्यक्तमाहिदर्शनम् ॥

अर्के भगवति तिमिरइमावस्तमस्तक-
स्तगभस्तौ अस्तो नाम पर्वतस्तस्य मस्तके शिखरे
न्यस्ता क्षिप्त्वा गभस्तयो मरीचयो यने तन्मित्र ।
अनेन दिनापगमः प्रदर्शित । अयमेवभू-
तो गदो नाम्ना दोषान्ध । दोषा रात्रि । अ-
पर इति सर्वदोषजसाम्येन नकुलान्धापेक्षया ।
अस च दोषान्धे दापा अहि व्यक्त स्फुट द-
र्शन यच्छति ददति । कि भूता आह । दि

वाकरस्य सूर्यस्य करै रश्मिभि स्पृष्टा अत एव
च दृष्टिपथात् भ्रष्टा विलीनाः कापि च
लीनाश्च ॥

उष्णतप्तस्य सहसा शीतवारिनिमज्जनात् ।
त्रिदोपरक्तसपृक्तो याल्यूष्मोर्ध्वं ततोक्षिणी ॥
दाहोषे मलिन शुक्रमहन्याविलदर्शनम् ।
रात्रायान्ध्यं च जायेत विदग्धोष्णेन सास्मृता ॥

उष्णेनातपादिना तप्तस्य यच्छीतवारि
निमज्जनं ततो हेनोत्त्रिभिर्दोषै रक्तचतुर्थैस्ससृ
ष्टो देहोष्मोर्ध्वं शिरोयाति ततस्तन्मिन्याते अक्षि
णि नेत्रे दाहादिकं जायते । सा दृष्टिर्नाम्नोष्ण
विदग्धोच्यते ॥

भृशमम्लाशनाहोषैस्सास्रैर्या दृष्टिराचिता ।
स क्लेदकण्डूः कलुषा विदग्धाम्लेन सा स्मृता ॥

अत्यर्थाम्लाशनाद्धेतोस्सरकैतवादिभि
र्या दृष्टिराचिता तत एव च स क्लेदादिका साऽ
म्लविदग्धेति नाम्ना स्मृता आचार्ये ॥

शोकाज्वराशिरोरोग सन्तप्तस्यानिलादयो ।
धूमाविला धूमदृश दृश कुर्युः स धूमर ॥

शोकादिसन्तप्तस्यानिलादयो धूमाविला
दृश कुर्युः । सा च धूम पश्यतीति धूमदृक् ।
तस्मान् स रोगो नाम्ना धूमरः ॥

सहसैवालपसत्वस्य पश्यतो रूपमद्भुतम् ।
भास्वरं भास्करादि वा वाताद्या नयनाश्रिता ॥
कुर्वन्ति तेजः सशोष्य दृष्टिं मुपितदर्शनाम् ।
वैदूर्यवर्णा स्तिमितां प्रकृतिस्थापिवाव्ययाम् ॥
औपसर्गिक इत्येव लिङ्गनाशः—

अल्पसत्त्वस्य पुंसः सहसा इदित्येवाहु
तमाश्वर्यजनन रूप पश्यतो भास्करादेर्वा रूप
भास्वर तेजस्वि पश्यतो वाताद्या नयनाश्रि-
तास्तस्य दर्शकं तेजः सशोष्य मुपितदर्शना ह
तदर्शनशक्तिं दृष्टिं कुर्युः । वैदूर्यवर्णादिक दृ-
ष्टिविशेषणम् । अयं रोग औपसर्गिक आग
न्तुको लिङ्गनाश उच्यते ।

उपसहरत्नाह—

—अत्र वर्जयेत् ।

विना कफालिङ्गनाशान् गम्भीरा ह्रस्वजामपि ॥
पटकाचा नकुलान्धश्च याप्याशोपास्तु सावयेत्
द्वादशेति गदा दृष्टौ निर्दिष्टास्सप्तविंशति ॥

इति पञ्चदशोऽध्याय ।

अत्रेति— अत्र दृष्टिरोगेषु कफालिङ्गा क-
फज लिङ्गनाशं वर्जयित्वा शेषान् लिङ्गनाशान्
वातपित्तकससर्गसन्निपातोपसर्गजान् पृह्वर्ज-
येदसाध्यत्वात् । गम्भीरापि दृष्टिं वर्जयेत् ।
ह्रस्वजामप्येवमष्टौ वर्ज्याः । पटकाचा वातपित्त-
कफरक्तससर्गसन्निपातजा नकुलान्धश्चेति सप्त
याप्याः । एव पूर्वैरीकृताः पञ्चदश । शेषा-
णि तु द्वादश वातपित्तकफरक्तससर्गसन्निपात
जानि पट्टिमिराणि पित्तविदग्धा कफलिङ्गना-
शदोषान्ध्याम्लविदग्धोष्णविदग्धाधूमर इति सा
धयेच्चिकित्सेदित्यनेन प्रकारेण सप्तविंशतिर्गदा
दृष्टावुक्ता । शुक्लन्तु यद्यपि दृष्टौ भवति त-
थाप्यसितमूलत्वात्तत्रैवोक्तमिति ॥

इतीन्द्रविरचितायामष्टाङ्गसमहन्व्याख्याया-
मुत्तरे पञ्चदशोऽध्यायः ।

षोडशोऽध्यायः ।

तिमिरप्रतिषेधः ।

तिमिरस्य काचादिहेतुत्वेन प्राधान्यात्
पृथक् प्रथम चिकित्सा प्रदशयितुमध्याय आ-
रभ्यते ॥

अथातस्तिमिरप्रतिषेध नामाध्याय
व्याख्यास्याम । इति य ॥

तिमिर ऋचता याति काचोऽप्यान्ध्यमुपेक्षया ।
नेत्ररोगेभ्यतो घोरं तिमिर साधयेद्दुतम् ॥

सर्वेषु नेत्ररोगेषु यतो घोरं तिमिरमत-
स्त द्रुतं शीघ्रं साधयन् । घोरत्वे हेतुस्तिमि-
रमित्यादिकम् ॥

[तिमिरादीनां लेखनाखनादेमाध्यत्वा
लेखनस्य दृग्गलहानिहरत्वान् पूर्वं दृग्गलाधा-
नकारणं घृतपानं प्रस्तौति ।]

तुलां पचेत् जीवन्त्या द्रोणेऽपा पात्रशेषिते ।
तत्काथे द्विगुणक्षीरं घृतप्रमथं त्रिपाचयेत् ॥
प्रपौण्डरीरुक्का कोळीपिप्पलीलो प्रसैन्धवै ।
शताहामधुकद्राक्षासितादारुफलत्रयै ॥
कार्षिकैर्निशि तत्पीतं तिमिरापहरं परम् ।

जीवन्त्याय घृतं व्याख्यासमम् । [जी-
वन्त्यास्तुला पलशतमया द्रोणे चतुष्पाष्टिकुडुप्र-
मितेऽम्भसि पचेत् अथयेत् । पादशेषिते षोड-

शदुद्दुवावशिष्टे तत्काथे जीवन्तीकपाथे द्विगु-
णक्षीरमष्टकुडुवप्रमितपयस्सयुतं घृतप्रमथं का-
र्षिकैः कर्पूरमाणैः प्रपौण्डरीकादिभिर्विपाचयेत्
साधयेत् । तद्घृतं निशि स्वप्नकाले पीतं मे-
वितं परमतिशयेन तिमिरापहरं निमिरप्रमम् ॥]

द्राक्षाचन्दनमञ्जिष्ठाकाकोळीद्रव्यजीवकैः ।
सिताशताररीमेढ्रापुण्ड्राहमधुसोत्पलैः ॥
पचेर्जीर्णघृतप्रमथं समक्षीरं पिचून्मितैः ।
इन्ति तच्छुद्धतिमिररक्तराजीशिरोरुजं ॥

द्राक्षाघृतं सुषोषय । [समक्षीरं घृतसुष्ये
न क्षीरेण युक्तं जीर्णघृतस्य पुराणघृतस्य प्रमथं कुडु-
यचतुष्टयं पिचून्मितैः कर्पूरमाणैः कर्तिकृतैर्द्रा-
क्षादिभिः पचेत् । एकं तद्घृतं काचादीन् ह-
ति । रक्तराजीसिरोत्पातं । यस्य व्याधेर्य-
द्विशेषलक्षणं न देव तस्य व्याधे महान्तरत्वेन
परिणमति । धूमदर्शनेन विना धूमरध्याभा-
वाद्धूमरो धूमदर्शोऽत्युच्यते । घन्वन्तरिणा तु
धूमरचिकित्सायामुक्तम् - "घृतं पिबेद्धूमदर्शी
नरस्तु कुयोद्विधिं पित्तहरं च सर्वं"मिति ।
तथा रक्तराज्या विना सिरोत्पातस्यासम्भवाद्-
क्तराज्योच्यते सिरोत्पातं । शहरप्रवद्धवल्-
त्वान्दृग्गलुक्त्वं । पाकाव्ययहेतुत्वात् पाका-
लयशुद्धम् । इत्येवमादयः सहाविशेषा बह-
वो दृश्यन्ते ।]

पटोलनिम्बरुद्रादावीर्निग्यवराष्ट्रपम् ।
सधन्वयापत्रायन्तीर्षपटं पालिकं पृथक् ॥
प्रमथामालनानां च काथयेदर्मेणेऽम्भसः ।
तदादकैर्धपालिकैः पिटैः प्रमथं घृतात् पचेत् ॥

गुस्तभूनिम्बयष्ट्याहकुटजोदीच्यचन्दनैः ।
सव्योपचव्यैस्तस्सर्पिर्घ्राणरुर्णाक्षिरोगजित् ॥
विद्रधिञ्ज्वरदुष्टारुर्वि सर्पापचिकुष्ठनुत् ।
विशेषाच्छुक्लतिमिरनकान्धयोष्णाम्लदाहहृत् ॥

पटोलाणे घृते मामान्यपारिभाषण स्म
र्तव्यम् । दुष्टारूपि पर्वण्युदीर्णमूलाः पिटकाः ।
अपर्चिर्गण्डमाला । नकाब्धौ दोषान्ध्यम् ।
उष्णशब्देनोष्णविद्योऽन्यते । अम्बुशब्देना
म्लविद्यया । सकलनेत्रावयवज ऊष्मा दाह ।
[पृथक् पालिक प्रत्येक पलप्रमाण धन्वयापा-
दिसहित पटोलादिकमामलकाना प्रत्य चाम्भस
अर्मणे जलद्रोणे काथयेद्विपाचयेत् । तदाढके
पोडशकुडुनाराशिष्टे तस्मिन् काथे पिष्टे कृतपे
पणैरर्धपलिकैरर्धपलप्रमाणैर्व्योषचव्यमाहितैर्मु
स्तादिभि कल्कै सह घृतप्रस्थ पचेत् । पक्
तत् सर्पिः सेव्यमान प्राणादिरोगजिद्रवति ।
प्राणादीना रोगशब्दन प्रत्येक सम्प्रन्ध । दु-
ष्टारुदुष्टप्रण । आमलकस्योभयत्रोकेरुभयत्रा-
प्युक्तप्रमाण ग्राह्यम् ॥]

त्रिफलाष्टपल काथ्य पादशेष जलाढके ।
तेन तुल्यपयस्केन त्रिफलापलकृत्कवान् ॥
अर्धमस्थौ घृतात्सिद्ध सितया माक्षिकेण वा ।
युक्त पिवेत्तिमिरी तद्युक्त वा वरारसम् ॥

त्रिफलाष्टपलमित्यादिना त्रैफल घृत सु
शोधम् । तदिति घृतम् । वरारसस्त्रिफलाक-
षाय । [त्रिफलाया, प्रत्येक विंशतिकाना-
धिकमर्धाधिकफलद्वयम् । जलाढके पोडशकु
डुवप्रमिते जले पादशेष प्रस्थावशेष षाध्यम् ।

तुल्यक्षीरेण तेन काथेन पलप्रमाणत्रिफलाक-
क्युक्तो घृतादर्धप्रस्थः सिद्धः कृतपाकसस्कारः
कार्य इति शेषः । तिमिरी तिमिररोगयुक्त
पुरुष पितामाभिकान्यतरोपेत तद्घृत तद्युक्तं
तेन घृतेन युक्त वरारस त्रिफलाकषाय वा
पिबेत् ॥]

यष्टीमधुद्विकानोळीव्याघ्रीकृष्णामृतोत्पलैः ।
पालिकैः ससिताद्राक्षैर्घृतप्रस्थ पचेत् ममैः ॥
अजाक्षीरवरावाशामार्कवस्वरसै पृथक् ।
महात्रैफलमित्येतत् पर दृष्टिविकारजित् ॥

यष्टीमध्वित्यादिना महात्रैफल घृतम् ।
अत्राजाक्षीरादीना पञ्चावध्यधो भवत्वान्मिश्रा
णामस्रोहसमत्वे प्राप्ते पृथक् समैरित्युक्तम् ।
[पालिकै पलप्रमाणै ससिताद्राक्षैः सिताद्रा-
क्षोपेतैर्यष्टीमध्वादिभिः कल्कै । यष्टीमधुर्य-
ष्टिमधुकम् । पृथक् प्रत्येक समैस्तुल्यैः प्रस्थो-
न्मितैरित्यर्थ । अजाक्षीरेण वरावाशामार्कवा-
णा पृथक् स्वरसैश्च घृतप्रस्थ प्रस्थोन्मित घृतं
पचेत् । महात्रैफलमिति प्रसिद्धमेतदेव पक्
घृत परमतिशयेन दृष्टिविकारजित् दृष्ट्याध्या-
स्तिमिरादिविकारान् जयति ॥]

त्रिफलाप्रयोगमाह ॥

त्रैफलेनाथ हविषा लिहानस्त्रिफला निशि ।
यष्टीमधुकसयुक्ता मधुना च परिष्णुताम् ॥
मासमेक हिताहार पिवन्नामलकोदकम् ।
सौपर्ण लभते चक्षुरित्याह भगवान् निमिः ॥

त्रैफलेन घृतेन त्रिफलाया लेह सुशोधः ।
सौपर्ण चक्षुर्वैमतेयसम्प्रन्धि । [अथ घृतपाना-

द्वयं नरम् । अथ सन्ध्यासिद्धिभेदे भृगुवराणां
 रमेवान्यन् सर्वं कर्म कर्तव्यमिति च गृह्यम् ।
 माममाश्रमत्पात्रैकं मामभिरपुत्रम् । द्वि-
 त्वाहार पत्न्यासी । आश्रमसर्वाङ्कमामलक
 सिद्धमुत्रक वागीवार्थं विवन् यद्येवमुक्त्वा
 यत्प्राप्तोपता मधुत माश्रिकेण परिच्छुता मि
 क्ताम् । च शब्दः मधुषये । विपत्तां त्रेक्येन त्रि
 क्त्रासिद्धेन द्वित्रिषा द्येन मह निशि राश्री द्वि
 त्तौ शौर्ष मधुषेनस्येपि । मुषेर्णे महद । च
 क्षुर्त्तं सभन इत्येव मगवापैश्वर्योदिवटगुण
 रिपूर्णे निमित्तान महर्षिराह । अत्र शौर्षमि
 ति मुख्यार्थेषापात्रं मुषेर्णस्य चतुरिष्व चतुर्त्वे
 भन इत्यर्थं ॥]

गव्य घृत लोहरजोभानेने वादरे म्यितम् ।
 त्रिफलाचूर्णसहितं पीत निमिरनाशनम् ॥
 पुराण च सिताभीरुयष्टीमधुक् चूर्णम् ।
 निषिक्तमप्रिवर्षेर्वा जीर्णं सर्पिरयोमुदे ॥

मदरक छमये पात्रे प्रसूतं युत गव्य
 घृतमासस्कारम्यितममुच त्रिफलाचूर्णे मधुष
 पीतं विमिरस्य ताशन भवति । पुराण घृत
 च मितादियुक्त पीत तिमिरनाशनम् । अभीरु
 शतावरी । अथवा जीर्णसर्पि पुराण घृतमयोमुदेः
 शस्त्रपिण्डैश्चत्त्वादिप्रियैर्निषिक्तमाण्डुत पीतम् ।

हेमरूप्यायसैश्चूर्णयुक्ता वा विफला पृथक् ।
 घृतस्रोत्रान्वितामघातु केवला वा विचूर्णिताम् ॥
 पृथक् हेमादियुक्ता त्रिफला घृतस्रोत्र-
 न्वितामघातु । केवलामेव वा त्रिफलाम् । के

यनशरेत हेमादिर्येनोमप्रविषेयकेनापुमाभिनो
 पूंश्रीद्रवो मयागे प्रमे विचूर्दितामिन्मुषये ।
 वेपिन्नु घृगश्रीद्रमिच्छति ॥

ताप्यापयिफलाचूर्णं मधुनीं प्रमद्वाम् ।
 लोहपात्रे म्यित माय मापराश्री न भक्षयेत् ॥
 मरुतून पाद्यान्ममर्षिर्वा त्रिफलाचूर्णं मधुना
 क्षुञ्जीत वा मुमिद्धेन मूषेनाममर्षे मह ॥

वायादिचूर्णं मधुनीं प्रमद्वाम् । हतमा-
 लोहित मात लोहपात्रे मायाम् ॥ स्थित मरु
 येन । मरुतूनां शि भयवा यवमकृत म
 रिया त्रिफलाचूर्णेन च मधुनापानम् । ह्या
 क्वाममम् ॥

मातर्भक्त्यम् वा पूर्वमघातु पत्न्यां पृथक् पृथक्
 मृद्रीकाशर्षराश्री मन्त तिमिरातुर ॥
 वायोसनात् भद्रसस्त्वैल पात्रनिन्दोरम् ।
 लोहपात्रे तत्रैत्र साधित नायन हितम् ॥

पत्न्यां ह्रीत्तर्षी मृद्रीकया वा शर्षरया
 वा शीत्रेण पेति प्रयतिवक्तव्यार्थम् । अमाकाया-
 दिक् लोहपात्रे साधित तावाम् । अमन की-
 जकम् । श्दो मर्षेय ॥

सोनोनांशं शतुष्पष्टि हेमायो रूप्यताम्रकै ।
 युक्तान् प्रत्येकमेकां शैरन्ध्रमूषोदरस्थितान् ॥
 ध्यापयित्वा समाट्टत ततस्तत्र निषेचयेत् ।
 रसस्त्रन्ध्ररूपायेण सप्तहृत्त्व पृथक् पृथक् ॥
 वैदूर्यमुक्ताशह्वानां त्रिभिर्भाग्युत तत ।
 चूर्णाञ्जन प्रयुञ्जीत तत्सर्वतिमिरापहम् ॥

स्रोतोऽञ्जनस्य चतुष्पष्टिर्भागाः । हेमा-
दीना प्रत्येकमेकैः भागेन युक्ता । तेन हेमादी-
ना चतुर्णां मिश्रीभूतानां षोडशगुणमेकं स्रो-
तोऽञ्जनम् । तथाविधं स्रोतोऽञ्जनमन्धमूपिका-
या उदरे स्थितमग्नौ ध्मापयित्वा समानवृत्त शि-
लाया चूर्णितं मधुरादिरसस्कन्धरूपायेण प्रत्ये-
कं सप्तवारान् भावितमनुच वैदूर्यादीनां त्रिभि-
र्भागैकभागोपनैर्युक्तं चूर्णाञ्जनं प्रयोज्यम् ।
मूपा मृ-मयी सुवर्गादिद्वन्द्वत्वापादनेऽधिकरणम् ।
तस्या अन्धत्व पीमानेनान्धभ्रूमदाहाय ॥

निर्दग्धं वदराङ्गारैस्तुत्यं चेत्य निरोचिनम् ।
क्रमदजापय सर्पिं स्रौद्रैस्त्वसात् पलद्वयम् ॥
कार्पिकैस्ताप्यमरिचस्रोतोऽञ्जनरुद्रकानतैः ।
पडुलोऽशिलापत्थ्याकपैलाञ्जनफेनकैः ॥
युक्तं पलेन यच्च्याश्च मूषान्तर्ध्मात्चूर्णितम् ।
इन्ति काचार्भिनक्तान् परक्तराजीः सुशीलितः ॥
चूर्णो विशेषात्तिमिर भास्करो भास्करो यथा ॥

वदराङ्गारैर्निर्दग्धं तुत्यमित्त्वं पृथक् स
प्रकृत्य क्रमेणाजापय, प्रभृतिभिर्निवेचितं कृत्वा
तस्मात् तुत्यान् पलद्वयं तप्यादिभिः कार्पिकैः
पलेन च मधुयच्च्या युक्तं मूषान्तर्ध्मात् पञ्चा-
द्वचूर्णितं भास्करचूर्णोऽयं सुशीलितं काचा-
दीन् हन्ति विशेषात्तिमिरम् । तथा भास्कर
आदित्यस्तिमिरम् ॥

मनोहामैन्ववग्पोषण्डखनाभीरसाञ्जनम् ।
कतक चन्दनं फे त्रिविडङ्गानि सितोपला ॥
कुक्कुटाण्डकपालं च जलापष्टां सुखावती ।
हन्त्येषा मधुना, घृष्टा, काचतैर्भिर्यशुलकान् ॥

मनोहादिभिः सुखावतीनाम्ना वर्तिर्भेषु-
ना घृष्टा काचादीन् हन्ति ॥

त्रिफलाकुक्कुटाण्डत्वक्कासीसमयसोरज* ।
नीलोत्पलं त्रिडङ्गानि फेनं च सरितापनेः ॥
आजेन पयसा पिष्ट्वा लेपयेताम्रभाजनम् ।
सप्तरात्रे गते भूयः पिष्ट्वा क्षीरेण वर्तयेत् ॥
एषा दृष्टिप्रदा वर्तिरपि म्याद्भिन्नचक्षुषः ।

त्रिफलादिनाऽज्ञाक्षीरपिष्टेन ताम्रभाजनं
लेपयेत् । ततः सप्तरात्रे गते ताम्रभाजनाद्
गृहीत्वा पुनश्च क्षीरेण ऽनेन पिष्ट्वा वर्तयेत्
वर्तिभावमापादयेत् । एषा वर्तिर्यदि चक्षुर्भि-
न्नं तथाप्यवश्यं दृष्टिं ददाति ॥

अञ्जनं कृष्णसर्पास्ये निहितं कुशवेष्टिने ।
ततस्ततः समुद्रुत्स्य मासात् सचूर्णम् सह ॥
सुमनः क्षारकैः शुष्कैरर्थाशैः सैन्धवेन च ।
प्रयोजयेद्रागवति तिमिरे तद्वराञ्जनम् ॥

कुशवेष्टिते कृष्णसर्पास्ये मुलेऽञ्जनं सौ-
वीरकं निहितं मासं स्थितमनन्तरं ततः कृष्ण-
सर्पमुखात्समुद्रुत्स्य सुमनोमुकुलकैरञ्जनादर्थभा-
गिकैः सह सचूर्णयेत् । ततः सैन्धवेन च दो-
षापेक्षेण सह चूर्णयेत् । एतद्वरं श्रेष्ठमञ्जनं
रागवति तिमिरे प्रयोज्यम् ॥

पयसा त्रयमेतच्च चूर्णयित्वा सुभावितम् ।

एतच्च त्रयमित्यञ्जनसुमनः क्षारकसैन्ध-
वाढ्यं चूर्णं पयसा भावितमञ्जनार्थं द्वितीयं
प्रयोगो रागवति तिमिरे ॥

द्वन्वयम् । अथशशशक्तिमिरे पूषापातात्ता-
रमेपायत्त सर्व कर्म कर्मव्यमिति च मूषियम् ।
मासमात्रमहापायैक मामभियुक्तम् । दिता-
हार पत्नराशी । भावमकादृष्टमामलक
मिदमुक्त वा तीवार्थे विषय यष्टीमभुक्तमयुक्ता
यष्ट्याहोपता मधुता माक्षिन्त परित्युक्ता मि-
कताम् । च शशः समुद्ये । तिक्ता त्रैकयेन वि-
कलासिद्धे हविषा धृतेन मह निशि राशौ तिहा
न मौषर्ण मुषर्णसम्पत्ति । मुषर्णे गरुडः । च-
धुनेन लभत इत्येव भगवतीभयार्थदियटगुण
रिपूर्णे निमिर्नाम महर्षिराह । अत्र मौषर्णमि-
ति मुह्यार्थशापात् मुषर्णाय चतुरित चमुले
भत इत्यर्थे ॥]

गव्य घृत लोहरजोभाजने घादरे म्यिनम् ।
त्रिफलाचूर्णसहित पीत तिमिरनाशनम् ॥
पुराण च सिताभीरुयष्टीमयुक्चूर्णम् ।
निपिक्तमश्रिवर्णैर्वा जीर्णं मर्परयोमुदैः ॥

यदरक म्रमये पात्रे शस्त्रचूर्णमुत गव्य
घृतमामस्कारस्थितमनुच त्रिफलाचूर्णेन युक्त
पीत तिमिरस्य नाशन मयति । पुराण घृत
च मित्तादियुक्त पीत तिमिरनाशनम् । अभीरु
शतावरी । अथवा भीर्णसर्वे पुराण घृतमयोमुदैः
शस्त्रपिण्डैस्तत्त्वाद्भिन्नवर्णैर्निपिक्तमाप्युत पीतम् ।

हेमरूप्यायसैश्चूर्णैर्घुक्ता वा त्रिफलां पृथक् ।
घृतश्रीद्रान्वितामघातुं केवलां वा त्रिचूर्णिताम् ॥

प्रथम हेमादियुक्ता त्रिफला घृतश्रीद्रा-
न्वितामघातु । केवलामेव वा त्रिफलाम् । के-

यमगरेम हेमादिर्मयोगप्रतिषेधेनापुगाभितो
पुंनश्रीद्रयो प्रयोगे धामे त्रिचूर्णिताभिसुष्यते ।
वेपिचु पूषाश्रीद्रमिच्छति ॥

नाप्यायसिपनाचूर्णे मधुनीर्णपूषाद्राम् ।
श्रीद्रपात्रे म्यित पाग मायगश्री च भसपेत् ॥
मन्तून राधात्ममर्षिणा त्रिफलाचूर्णमयुतान्
भुञ्जीत वा सुमिद्रेन मूषेनामर्क मह ॥

ता वादिचूर्ण मधुनीर्णपूषाद्राम् हुम
श्रीद्रिय माग श्रीद्रपात्रे मायरा ती म्यित भस
येन । सक्श्रीद्रादि भयवा यथगव्यरू म-
र्षिणा त्रिफलाचूर्णेन च मयुतापवात् । ह्या
व्याममम् ॥

प्रातर्धत्तस्य वा पूर्वमगान् पच्यतां पृथक् पृथक्
मृदीकागर्करामांटे सतत तिमिरातुरः ॥
कायोमनात् भङ्गममलौक कात्रतिनोऽत्रम् ।
लाहपात्रे तदेक्य माधित नायन हितम् ॥

पच्यतां हरिगर्वां मृद्धीकया वा गर्करया
या श्रीद्रेण वेति प्रथमिवक्त्वार्थम् । अमावाया
दिक् लोहपात्रे माधित नावाम् । असा पी-
जकम् । भृङ्गो मर्षय ॥

स्रोतोर्जांश्रुतुष्पष्टि हेमायो रूप्यताम्रकैः ।
युक्तान् प्रत्येकमेकां शैरन्धमूषांदरस्थितान् ॥
ध्मापयित्वा समावृत्त ततस्तत्र निषेचयेत् ।
रसस्त्रन्धरूपायेण सप्तकृत्व पृथक् पृथक् ॥
वैदूर्यमुक्ताशद्वानां त्रिभिर्मर्गैर्युत तत ।
चूर्णाञ्जन मयुञ्जीत तत्सर्वतिमिरापहम् ॥

स्रोतोऽनस्य चतुष्पष्टिर्भागाः । हेमा-
दीना प्रत्येकमेकैः भागेन युक्ताः । तेन हेमादी-
ना चतुर्णां मिश्रीभूतानां षोडशगुणमेकं स्रो-
तोऽनम् । तथाविधं स्रोतोऽनमन्धमूपिका-
या उदरे स्थितमग्नौ ध्मापयित्वा समावृत्त शि-
लाया चूर्णितं मधुरादिरसहरकरुपायेण प्रत्ये-
कं सप्तवारान् भावितमनुच वैद्व्यर्थादीनां त्रिभि-
र्भागैरेकभागोपैर्भूयुक्तं चूर्णाऽनं प्रयोज्यम् ।
मूपा मून्मयी सुवर्गादिद्वन्त्रापादानेऽधिकरणम् ।
तस्या अन्धत्वं पीयानेनान्धत्वं पूर्वपदाहाय ॥

निर्दग्धं वदराङ्गैरैस्तुत्यं चेत्यं निवेचितम् ।
क्रमादजापय सर्पिं सौद्रैस्तस्मात् पलद्वयम् ॥
कार्पिकैस्ताप्यपरिचक्षोतोऽनं रुद्रकान्तैः ।
पडुलोऽशिलापत्थ्याकर्षैलाञ्जनफेनकैः ॥
युक्तं पलेन यश्चाथ मूषान्तध्मात्चूर्णितम् ।
इन्ति काचार्येनक्तान् परक्ताराजीः सुशीलितः ॥
चूर्णो विशेषात्तिमिरं भास्करो भास्करो यथा ।

वदराङ्गैर्निर्दग्धं तुत्यमित्थं पृथक् स
सकृत् क्रमेणाजापयः प्रभृतिभिर्निवेचितं कृत्वा
तस्मान् तुत्यान् पलद्वयं तप्यादिभिः कार्पिकैः
पलेन च मधुयष्ट्या युक्तं मूषान्तध्मात् पश्चा-
द्वचूर्णितं भास्करचूर्णोऽयं सुशीलितं काचा-
दीन् इन्ति विशेषात्तिमिरम् । यथा भास्कर
आदित्यतिमिरम् ॥

मनोहासैर्नवशोपशङ्खनाभिरसाञ्जनम् ।
कतकं चन्दनं फे त्रिविडङ्गानि सितोपला ॥
शुकुटाण्डरूपालं च जलापट्टां सुखावती ।
इत्येषा मधुना घृष्टा काचतैर्भिर्युक्तकान् ॥

मनोहादिभिः सुखावतीनाम्ना वर्तिर्भु-
ना घृष्टा काचादीन् इन्ति ॥

त्रिफलाकुङ्कुटाण्डत्वक्कासीसमयसोरज' ।
नीलोत्पलं विळङ्गानि फेनं च सरितापतेः ॥
आजेन पयसा पिष्ट्वा लेपयेताम्रभाजनम् ।
सप्तरात्रे गते भूयः पिष्ट्वा क्षीरेण वर्तयेत् ॥
एषा दृष्टिप्रदा वर्तिरपि स्याद्भिन्नचक्षुषः ।

त्रिफलादिनाऽत्राक्षीरपिष्टेन ताम्रभाजनं
लेपयेत् । ततः सप्तरात्रे गते ताम्रभाजनाद्
गृहीत्वा पुनश्च क्षीरेण ऽनेन पिष्ट्वा वर्तयेत्
वर्तिभावमापादयेत् । एषा वर्तिर्यदि चक्षुर्भि-
न्नं तथाप्यवश्यं दृष्टिं ददाति ॥

अञ्जनं कृष्णसर्पास्ये निहितं कुशरेष्टिने ।
ततस्ततः सप्तद्वयं मासात् सचूर्णयत् सह ॥
सुपनं क्षारकैः शुष्कैरर्थांशैः सैन्धवेन च ।
प्रयोजयेद्भागवति तिमिरे तद्वराञ्जनम् ॥

कुशैरेष्टिते कृष्णसर्पस्य मुलेऽञ्जनं सौ-
वीरकं निहितं मासं स्थितमनन्तरं ततः कृष्ण-
सर्पमुद्गरसमुद्गय सुपनोमुकुळकैरञ्जनाद्वर्धभा-
गिकैः सह सचूर्णयेत् । ततः सैन्धवेन च दो-
षापेक्षेण सह चूर्णयेत् । एतद्वरं श्रेष्ठमञ्जनं
रात्रति तिमिरे प्रयोज्यम् ॥

पयसा त्रयमेतच्च चूर्णयित्वा सुभावितम् ।

एतच्च त्रयमित्थञ्जनसुपनं क्षारकसैन्ध-
वाख्यं चूर्णं पयसा भावितमञ्जनाय द्वितीयं
प्रयोगो रागवति तिमिरे ॥

प्रसादन स्नेहन च पुटपाक प्रयोजयेत् ।

तथा प्रसादनस्य सूत्रस्थाननिर्दिष्ट स्ने
हनाख्य च पुटपाक प्रयोजयेत् ॥

वातपीनसप्रघात्र निरूह सानुवासनम् ।

अत्र च वाततिमिरे वातपीनसघ्रासा
रोगे वक्ष्यमाण निरूहमनुवासन च हितम् ।
इति वाततिमिर ॥

पित्तजे तिमिरे सर्पिर्निर्वनीयफलत्रये ।
त्रिपाचित पाययित्वा क्षिप्रस्य व्यथयेत्सिराम्
शर्करालात्रिवृशूर्णैर्मधुयुक्तान्वरेचयेत् ।

पित्तजे तिमिरे जात्रनीयादिभिर्विपक्वस्य
सर्पिण् पानेन क्षिग्धदेहस्य सिरा विध्येत् ।
शर्करादिभिर्विरेचयेत् ॥

मञ्जिष्णालोघ्रमधुरुशारिवाचन्दनै शृतम् ।
जल सशर्करास्तन्य नेत्रसेके प्रशस्यते ।
स्तन्य वा अन्नकोशीरक्षीरिवृक्षाकुरै शृतम् ।
तसैर्निर्वापित सर्पिरसकुलोहपिण्डकैः ॥
विमर्दितासिताद्राश हिम तच्चाक्षिसेचनम् ।
शीतानालपसेकादीन् मुखे मूर्ध्नि च शीलयेत् ॥

मन्त्रिष्ठादिभि शृत जल पश्चात् सिता
स्तन्ययुक्त सेचनान्नेररोगजिन् । पश्चादादिभि
शृत स्तन्य वा । तसैर्निर्वापितमिति असकृद
नेकवार तत्र इत्यपिण्ड निर्वापित यत्र यत्र च
सिताद्राश्रा च विमर्दिता तत्र सर्पिर्हिम शीती
कृतमक्षिसेचन हितम् । मुखे मूर्ध्नि च शीता-
नालेपादीन् शीलयेत् ॥

शारिवापन्नकोशीरमुस्ताशापरचन्दनै ।
वति' शस्ताञ्जने चूर्णस्तथा पद्मोल्पलाञ्जने ॥
सनागपुष्परूपूरयव्याहस्वर्णगैरिकैः ।

शारिवादिभिर्विरेचने शस्ता । तथा
नागपुष्प दिसाह्वै पद्मोल्पलाञ्जनैश्चूर्ण ॥
नस्य चाज्य शृत क्षीरजीवनीयसितोल्पलै ।

क्षीरादिभि स धितमाज्य घृत नस्यम् ।
सिता शर्करा ॥

लोध्रमूर्त्तापपुण्ड्राहमासीयव्याहचन्दनै ।
सोशीरैः साधत सर्पि सक्षीर तर्पण हितम् ।

लेघ्रादिभिस्तक्षीर साधित शृत तर्पण
नेत्रस्य हितम् ॥

एभिरेवैपत्रैश्चांगे पके यकृति तद्रमे ।
पूर्ववत् पुटपाकथ कार्यस्तिमिरनाशनः ॥

एभिरिति — लोघ्रादिभिश्चांगे यकृति प-
के तद्रसे यकृद्रसे पूर्ववत् पुटपाक कार्य ।
इति पित्तजे तिमिरे ॥

श्लेष्मोद्भवेऽम्नाकाथवराकणशृत घृतम् ।
विध्येत् सिरा पीतवतो दद्याच्चानुविरेचनम् ॥
काथ पूगाभयाशुण्ठीकृष्णाकुम्भनिकुम्भजम् ।

श्लेष्मोद्भवे शुक्लच्या काथेन वराकणा-
भ्या च कल्कीकृताभ्या सिद्ध घृत पीतवत
सिरा विध्येत् । पश्चाच्च पूगादिज काथ वि-
रेचन दद्यात् ॥

करञ्जकदफलवचोतिफलापञ्चकोलकैः ।

सामान्य साग्नि त्वेतत्प्रतिदोषमतः शृणु ।

एतच्च यदुक्तं तत् तिमिरे सामान्य सा-
घन चिकित्सितम् । अतोऽनन्तरं यत्प्रतिदोष
साधनं तत् शृण्विति शिष्यायाचार्यं कथयति ॥

वातजे तिमिरे तत्र दशमूलाम्भसा घृतम् ।
क्षीणे चतुर्गुणे श्रेष्ठान्नरूपकं पिबेत्तत् ।
त्रिफलापञ्चमूलानां रूपाय क्षीरमधुतम् ।
एरण्डतैलसयुक्तं योजयेत् विरेचनम् ॥

तत्रेति निर्धारणे । वातजे तिमिरे दश
मूलाम्भसा दशमूलकपायेण त्रिफलाकटकेन च
चतुर्गुणक्षीरं घृतं सिद्धं । ५५१ । ततो घृष्टपाना
दनं तरं क्षिग्धलक्षणं जाते विरेचनाय त्रिफला
पञ्चमूलकपाय क्षीरेण समं दोषाद्यपेक्षमात्रेणै-
रण्डतैलेन मयुक्तं योजयेत् ॥

शङ्खनितीतिल्वरश्यामादन्तीनिष्काथ्य वाजले
त्रिष्टम्भरूपतीवाप तेन पक्वं घृतं पिबेत् ॥

अथवा शङ्खनिष्काथ्य जले निष्काथ्य
तेन जलेन त्रिष्टम्भरूपतीवाप घृतं पक्वं पि-
बेत् । शङ्खनिती यवविक्ता । तिल्वकं पट्टिका
लोभम् ॥

प्रपौण्डरीकबृहतीवल्लानळदसैन्धवै ।
दारुविल्ववादकीकृष्णा हरिद्र मधुयाष्टिभिः ।
सिद्धं चतुर्गुणक्षीरं तैलं नस्तौ निपेचयेत् ।

प्रपौण्डरीकादिभिः क्षीरचतुर्गुणं सिद्धं
तैलं नश्यम् । नळदं मासी ॥

सितैरण्डजटासिंहीफलदारुनिशानतैः ।
शताह्वाविल्वमूलैश्च तैलं पक्वं पयोऽन्वितम् ॥
नस्य सरो र्वजबूत्थवातश्लेष्मामयातिषु ।

सितैरण्डादिभिः पयोऽन्वितं पक्वं तैलं
नस्यं जतूर्ध्वजेषु सर्वेषु वातश्लेष्मामयेषु योज्यम् ॥

वसाञ्जने च वैपात्री चाराही या प्रशस्यते ।
शुभ्राहकुटुटोत्था चा मधुकेनान्विता पृथक् ॥

व्याघ्रादीनां वसानामन्यतमा मधुय-
त्वा युक्ताऽञ्जनं योज्यम् ॥

प्रत्यञ्जनं च स्रोतोऽञ्जनं रसक्षीरघृतं क्रमात् ।
निषिक्तं पूर्ववद्योज्यं तिमिरत्रयमुत्तमम् ॥

अत्र च वाततिमिरे स्रोतोऽञ्जनं क्रमा
द्रसादिभित्तिपक्वं भावितम् । पूर्ववदिति मधु
केनान्वितं प्रत्यञ्जनं योज्यम् । तदनुत्तमं ति-
मिरत्रयम् । तीक्ष्णाञ्जनं पक्षांशुञ्जनं प्रत्य-
ञ्जनम् । न विद्यते उत्तमं यस्मात् तदनुत्तमम् ॥

नचेदेयं शमं याति ततस्तर्पणमाचरेत् ।

यदि चैवमनं तरोक्तया क्रियया वातति-
मिरं जमं न याति, ततः सूत्रस्थानप्रदर्शितं त-
र्पणमाचरेत् ॥

शताह्वाकुष्ठनळदं काकोलीद्वययाष्टिभिः ।
प्रपौण्डरीकरसरळपिप्पलीद्वयदारुभिः ॥
सापरष्टगुणक्षीरं पक्वं तर्पणमुत्तमम् ।

शताह्वादिभिरष्टगुणक्षीरं सर्पिर्विपक्वमु-
त्तमं तर्पणम् । नळदं मासी ॥

प्रसादन स्नेहन च पुटपाक प्रयोजयेत् ।

तथा प्रसादनख्य सूत्रस्थाननिर्दिष्ट स्ने
हनाख्य च पुटपाक प्रयोजयेत् ॥

वातपीनसचचात्र निरूह सानुवासनम् ।

अत्र च वाततिमिरे वातपीनसवज्रासा
रोगे वक्ष्यमाण निरूहमनुवासन च हितम् ।
इति वाततिमिरे ॥

पित्तजे तिमिरे सर्पिर्जीवनीयफलत्रये ।
त्रिपाचित पायायित्वा स्त्रिंशस्य व्यथयेत्सिगम्
शर्करालात्रिटृशूणैर्मधुयुक्तविरेचयेत् ।

पित्तजे तिमिरे जीवनीयादिभिर्विपकस्य
सर्पिं पानेन क्षिग्धदेहस्य सिरा विध्येत् ।
शर्करादिभिर्विरेचयेत् ॥

मज्जिप्रालोभ्रमधुशारिवाचन्दनै शृतम् ।
जल सशर्करास्तन्य नेत्रसैके प्रशस्यते ।
स्तन्य वा ज्ञकोशीरक्षीरिष्टशर्करै शृतम् ।
तप्तैर्निर्वापित सर्पिरसकुलोहपिण्डकै ॥
विमदितसिताद्राश हिम तच्चाक्षिसेचनम् ।
शीतानालपसकादीन् मुखे मूर्ध्नि च शीलयेत् ॥

मज्जिष्ठादिभि शृत जल पश्चात् सिता
स्तन्ययुक्त सेचनान्नेत्ररोगजित् । पद्मकादिभि
शृत स्तन्य वा । तप्तैर्निर्वापितमिति असकृद्
नेकवार तप्त शकृपिण्ड निर्वापित यत्र यत्र च
सिताद्राक्षा च विमदिता तत सर्पिर्हिम शीती
कृतमक्षिमेचन हितम् । मुखे मूर्ध्नि च शीता-
नालेपादीन् शीलयेत् ॥

शारिवापत्रकोशीरमुस्ताशापरचन्दनै ।
वर्ति शस्ताञ्जने चूर्णस्तथा पद्मोल्पलाञ्जने ॥
सनागपुष्परूपूरयध्याहस्वर्णगैरिकैः ।

शारिवादिभिर्धर्तिरञ्जने शस्ता । तथा
नागपुष्प दिसहि पद्मोल्पलाञ्जनैश्चूर्ण ॥
नस्य चाज्य शृत क्षीरजीवनीयसितोल्पलै ।

क्षीरादिभि स धितमाज्य घृत नस्यम् ।
सिता शर्करा ॥

लोभ्रमूर्ध्निपुष्पाह्रमासीयध्याहचन्दनै ।
सांशरीरैः साधत सर्पि सक्षीर तर्पण हितम् ॥

लेभ्रादिभिस्सक्षीर साधित घृत तर्पण
नेग्रम्य हितम् ॥

एभिरेवौषधैश्छागे पके यकृति तद्रमे ।
पूर्ववत् पुटपाकश्च कार्ष्तिमिरनाशनः ॥

एभिरिति — लोभ्रादिभिश्छागे यकृति प
के तद्रसे यकृद्रसे पूर्ववत् पुटपाक कार्य ।
इति पित्तजे तिमिरे ॥

श्लेष्मोद्भवेऽमृताकाथवराकरुणशृत घृतम् ।
विध्येत् सिरा पीतवतो दद्याच्चातुरिरेवनम् ॥
काथ पूगाभयाशुण्ठीकृष्णाकुम्भनिकुम्भजम् ।

श्लेष्मोद्भवे गुल्फ्या काथेन वराकणा-
भ्या च कल्कीकृताभ्या सिद्ध घृत पीतवत
सिरा विध्येत् । पश्चात् पूगादिज काथ वि-
रेचन दद्यात् ॥

करञ्जकदफलवर्चातिफलापञ्चकोलकैः ।

सामान्य साधन त्वेतत्प्रतिदोषमतः, शृणु ।

एतच्च यदुक्तं तत् तिमिरे सामान्य साधन चिकित्सितम् । अतोऽनन्तरं यत्प्रतिदोष साधनं तत् शृण्विति सिध्यायाचार्यं कथयति ॥

वातजे तिमिरे तत्र दशमूलाम्भसा घृतम् ।
क्षीरं चतुर्गुणे श्रेष्ठारूपं पित्तं च ॥
त्रिफलापञ्चमूलानां रूपाय क्षीरसघृतम् ।
एरण्डतैलसयुक्तं योजयेत् विरेचनम् ॥

तत्रैति निर्धारणे । वातजे तिमिरे दशमूलाम्भसा दशमूलकपायेण त्रिफलापञ्चमेन च चतुर्गुणक्षीरं घृतं सिद्धं भवेत् । ततो घृतानां दानं तरुं क्षिप्रं भ्रूणे जाते विरेचनाय त्रिफलापञ्चमूलकपायक्षीरेण समं गोषाद्यपेक्षामात्रेणैरण्डतैलेन मधुकं योजयेत् ॥

शङ्खनिःश्लेष्मश्यामादन्तीनिष्काश्यवाजले त्रिष्टुलकमतीवापनेन पक्वं घृतं पित्तं ॥

अथवा शङ्खनिःश्लेष्मश्यामादन्तीनिष्काश्यतेन जलेन त्रिष्टुलकमतीवापनेन पक्वं पित्तं भवेत् । शङ्खनिःश्लेष्मश्यामादन्तीनिष्काश्यतेन जलेन त्रिष्टुलकमतीवापनेन पक्वं पित्तं भवेत् ॥

प्रपौण्डरीकवृद्धीवलानन्दसैन्धवे ।
दारविल्वादकीकृष्णा हरिद्र मधुयष्टिभिः ।
सिद्धं चतुर्गुणक्षीरं तैलं नस्तो निपचयेत् ॥

प्रपौण्डरीकादिभिः क्षीरचतुर्गुणं सिद्धं वैद्यं नम्यम् । नन्दं मासी ॥

सितैरण्डजटासिद्धीफलदारुनिशानतै ।
शताह्वात्रैल्वपुत्रैश्च तैलं पक्वं योऽन्वितम् ॥
नस्य सद्यो वैजयन्तवातश्लेष्मामयातिषु ।

सितैरण्डानिभिः पयोऽन्वितं पक्वं तैलं नम्यं जनूर्ध्वजेषु सर्वेषु वातश्लेष्मामयेषु योज्यम् ॥

वसाञ्जने च यैयाप्री वागाही वा प्रशस्यते ।
शुभ्राहकुटुतोऽथ वा मधुकेनान्विता पृथक् ॥

व्याघ्रादीनां वसानामन्यतमा मधुयष्ट्या युक्ताऽञ्जनं योज्यम् ॥

प्रत्यञ्जनं च स्रोतोऽन्नं रसक्षीरघृतं क्रमात् ।
निःपिपकं पूर्वयोज्यं तिमिरप्रमनुत्तमम् ॥

अत्र च वाततिमिरे स्रोतोऽञ्जनं क्रमात् द्रसादिभिर्निःपिपकं भावितम् । पूर्ववदिति मधुकेनान्वितं प्रत्यञ्जनं योज्यम् । तदनुत्तमं तिमिरप्रमं । तीक्ष्णाञ्जनस्य पश्चात् मृद्वञ्जनं प्रत्यञ्जनम् । न विद्यते उत्तमं यस्मात् तदनुत्तमम् ॥

नचेदेव शमयाति ततस्तर्पणमाचरेत् ।

यदि चैवमन्तरोरुक्तं क्रियया वाततिमिरं जमं न याति, ततः सूत्रस्थानप्रदर्शितं तर्पणमाचरेत् ॥

शताह्वाकुष्ठनन्दकाकोळीद्वययाष्टिभिः ।
प्रपौण्डरीकसरलपिपलीद्वन्द्वारुभिः ॥
सापरष्टगुणक्षीरं पक्वं तर्पणमुत्तमम् ।

शताह्वादिभिरष्टगुणक्षीरं सर्पिर्विपकमुत्तमं तर्पणम् । नन्दं मासी ॥

प्रसादन स्नेहन च पुटपाक प्रयोजयेत् ।

तथा प्रसान्नाख्य सूत्रस्थाननिर्दिष्ट स्ने
हनाख्य च पुटपाक प्रयोजयेत् ॥

वातपीनसयक्षात्र निरूह सानुवासनम् ।

अत्र च वाततिमिरे वातपीनसवज्रासा
रोगे वक्ष्यमाण निरूहमनुवासन च हितम् ।
इति वाततिमिरे ॥

पित्तजे तिमिरे सर्पिर्जीवनीयफलत्रये ।
त्रिपाचित पाययित्वा स्निग्धस्य व्यथयेत्सिराम्
शर्करालात्रिटृशूर्णैर्मधुयुक्तानिरेचयेत् ।

पित्तजे तिमिरे जीवनीयादिभिर्द्विपकस्य
सर्पिषु पानेन स्निग्धदेहस्य सिरा विध्येत् ।
शर्करादिभिर्विरेचयेत् ॥

मज्जिप्रालोभ्रमधुशारिणाचन्दनै शृतम् ।
जल सशर्करास्तन्य नेत्रसेके प्रशस्यते ।
स्तन्य वा चन्द्रश्रीरक्षीरिष्टभाकुरै शृतम् ।
तप्तैर्निर्वापित सपिरसच्छोहपिण्डकै ॥
विपादितसिताद्राभ हिम तच्चाक्षिसेचनम् ।
शीतानालपसकादीन् मुखे मूर्ध्नि च शीलयेत् ॥

मन्त्रिष्ठादिभि शृत जल पश्चात् सिता
स्तन्ययुक्त सेचनान्नेत्ररोगजिन् । पद्माकादिभि
शृत स्तन्य वा । तप्तैर्निर्वापितमिति असकृद
नेकवार तप्त शस्त्रपिण्ड निर्वापित यत्र यत्त च
सिताद्राभा च विमर्दिता तप्त सर्पिर्हिम शीती
कृतमक्षिसेचन हितम् । मुखे मूर्ध्नि च शीता-
नालेपादीन् शीलयेत् ॥

शारिवापन्नकोशीरमुस्ताशावरचन्दनै ।
वर्ति' शन्ताङ्गने चूर्णस्तथा पद्मोल्पलाङ्गनै ॥
सनागपुष्परूपूरयञ्च्याद्दस्वर्णगैरिकैः ।

शारिणादिभिर्वर्तिरश्त्रने शस्ता । तथा
नागपुष्प दिसहिषै पद्मोल्पलाङ्गनैश्चूर्ण ॥
नस्य चाज्य शृत क्षीरजीवनीयसितोल्पलै ।

क्षीरादिभि स धितमाज्य घृत नस्यम् ।
सिता शर्करा ॥

लोभ्रमूर्वापपुष्पाह्रमांसीयञ्च्याद्दचन्दनै ।
साशीरै, साधत सपि सक्षीर तर्पण हितम् ॥

लेप्रादिभिस्तक्षीर साधित शृत तर्पण
नेत्रस्य हितम् ॥

एभिरेवौपधैशङ्गागे पके यकृति तद्रमे ।
पूर्ववत् पुटपाकश्च कार्यस्तिमिरनाशन' ॥

एभिरिति — लोप्रादिभिश्शङ्गागे यकृति प
के तद्रसे यकृद्रसे पूर्ववत् पुटपाक कार्य ।
इति पित्तजे तिमिरे ॥

श्लेष्मोद्भवेऽमृताकाथवराकरणमूर्ध् घृतम् ।
विध्येत् सिरा पीतवतो दद्याच्चानुर्विरेचनम् ॥
काथ पूगाभयाशुण्ठीकृष्णाङ्गुमानैर्म्मजम् ।

श्लेष्मोद्भवे गुडय्या' काथेन वराकणा-
भ्या च कन्द्रीकृष्णाभ्या मिद्व घृत
सिरा विध्येत् । पश्चात् पूगादिज काथ
रेचन दद्यात् ॥

सुषभव्य सुकन्यां च स्कन्द च्यवनमश्विनौ ।
षदेतान् य स्मरेन्नित्य तस्य चक्षुर्न हीयते ॥

यश्च सुषभव्यादीन् षड् नित्य मनसा
स्मरेत् तस्य चक्षुर्न हीयते ॥

दृष्टिहितप्रसङ्गेनोच्यते —

चिन्ताभिघातभीशोरुरीक्ष्यामोत्कुट्टिकासनात्
विरेकनस्यवमनपुटपाकादिविभ्रमात् ॥

विदग्धाहारवमनात् क्षुत्तृष्णादिविधारणात् ।
अक्षिरोगावसानाच्च पश्येत्तिमिररोगिवत् ॥

चिन्तादितो विरेकादिविभ्रमान्मिथ्या-
योगाद् विदग्धा हारवमनादितश्च तिमिररोगिव-
न्नर पश्येत् । दृष्टेररश्नयेत्यर्थः ॥

यथास्व तत्र युञ्जीत दोषादीन् वीक्ष्य भेषजम् ।

अत्र तु चिन्तादिजे दोषानालक्ष्य यथा
स्व भेषज युञ्जीत च ॥

सूर्योपरागानलविद्युदादि-

विलोकनेनोपहतेक्षणस्य ।

सन्तर्पण स्निग्धहिमादि योज्य

तथाजन हेमघृतेन घृष्टम् ॥

यः पुनः सूर्योपरागादीना विलोकनेनो-
पहतेक्षणस्तस्य स्निग्धहिमादि सन्तर्पणमाहारा-
दिक कुर्यात् । उपहृतशब्देन स्वल्प उपघातो
लक्ष्यते । औपसर्गिकस्य लिङ्गनाशस्यासाध्य

त्वात् । सूर्योपरागो ग्रहयोग । तत्र च हेम
सुवर्ण घृतेन सह घृष्टमजनम् ॥

उपमहरन्नाह —

चक्षुरक्षायार्थं सर्वकालं मनुष्यै

यत्र कर्तव्यो जीविते यावदिच्छा ।

व्यर्थो लोकौऽप्य तुल्यरात्रिन्दिवाना

पुसामन्धाना विद्यमानेऽपि विद्ये ॥

यावत् पुसो जीवित इच्छा तावत्तेन नि-
त्यमेव चक्षुरक्षायार्थं कर्तव्यं । यतोऽन्धा-
ना पुसा विद्ये धने विद्यमानेऽप्यय मनुष्यलो-
को दर्शनेन तुल्यरात्रिन्दिवाना व्यर्थो निष्कलः ॥

ननु का सा चक्षुरक्षेत्याह —

त्रिफलारुधिरस्रुतिर्विशुद्धि-

र्मनसो निर्द्वैतिरजन सनस्यम् ।

शकुनाशनता सपादपूजा

घृतपानं च सदैव नेत्ररक्षा ॥

अहितादर्शनात् सदा निवृत्ति-

र्भृशभास्वचलसूक्ष्मवीक्षणाच्च ।

मुनिना निमिनोपदिष्टमेतत्

परम रक्षणमीक्षणस्य पुसाम् ॥

तमालतुटिकुकुमान्यसितमुल्पल पिप्पली
सिताजनमयोरजोमरिचकाकमाचीत्वच ।
सयष्टिमधुकांजनान्युदधिफेनमक्षयामये
ष्वनुत्तममर्तोऽजन विमलमाशु तैमिर्यद्दृष्ट् ॥

इति षोडशोऽध्यायः ॥

त्रिफलेत्यादि सुबोधम् । शकुनाशनता
पश्चिमासभोजित्यम् । सर्वैवेति घृतपानेनाभि
सम्बन्धत इति ॥

इतीन्द्रुविरचितायामष्टाङ्गसमहव्याख्याया
मुत्तरे षोडशोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

लिङ्गनाशप्रतिषेधम् ।

लिङ्गनाशस्य दुःसाधत्वान् पृथक् चिकि-
त्सा प्रदर्शयितुमध्याय आरभ्यते ॥

अथातो लिङ्गनाशप्रतिषेध नामाध्याय
व्याख्यास्याम । इति य ॥

लिङ्गनाशे नीलिका पट्टलमाध्यमिति
पर्याया । सः श्लैष्मिक एव प्राक् साध्योऽभि
हित । तस्य पुन पट्टपद्रवा । आर्तकी, श
र्करा, राजीमती, छिन्नाशुका, चन्द्रकी, उत्र
की चेति ॥

लिङ्गनाशस्य व्यवहारार्थं पर्यायकीर्तनम् ।
सुबोधम् । प्रागिति दृष्टिरोगविघ्नानीये । तस्येति
लिङ्गनाशस्य । उपद्रवोऽनुबन्धिरोगान्तरम् ॥

तत्र श्वेतारुणावर्तवदनवस्थिता दृष्टि
रावर्तकी । अर्कश्रीरलेशेनेव कूर्चिकापिण्डे-
नेव चाचिता शर्करा । शालिशूकाभराज्या

वृता राजीमती । छिन्नविपमदग्धाभा सरुक्
छिन्नाशुका । कांस्यसमच्छापा चन्द्रकसं
स्थाना चन्द्रकी । नैकवर्णा छत्रनिभा छत्र
की । ता न विध्येत् । अपि च ।

तत्रेत्यादिनाऽवर्तक्यादीना पण्णा लक्ष
णम् । सुबोधम् । ता आवर्तक्यादीर्न विध्येत् ;
तद्वर्जित लिङ्गनाश विधेदित्यर्थः । अपिचेल्ये
ध्याया नीलिकाया लिङ्गनाशस्य ममुष्ये ।
[आवर्तोऽस्मिन्ना भ्रमस्तद्वदनवस्थिता चला ।
आवर्तकी तत्सप्तो लिङ्गनाशोपद्रव । एव शर्क-
राद्यो वान्याः । कूर्चिका क्षीरत्रिकुटिः ।
आचिता ममन्ताद्याः । शालिशूकानामाभेवा
भा यामा ता शालिशूकाभा शालिशूकाभाश्च
ता राजयश्च ताभिरावृता । छिन्ना अन्तरान्तरा
विच्छेदयुक्ता विपमा विपमसस्थाना दग्धाभा
दग्धप्रतीतियुक्ता च । सरुक् रुजासहिता ।
कांस्य कमलोद्गम् । चन्द्रकमस्थाना चन्द्रका
फारा । चन्द्रक मयूरवर्हाम् । नैकवर्णाऽनेक-
वर्णा । छत्रनिभा किञ्चिदुन्नतत्वान्छत्रसदृशी ।
छत्रमातपत्रम् ॥]

उपद्रवपट्टकस्य लिङ्गमुक्त्वाऽनन्तरमवे-
ध्यान् दर्शयति --

न विध्येदसिरार्हाणां न वृत्पीनसकामिनाम्
नाजीर्णभीरुवमिताशिर कर्णाक्षिशूलिनाम् ॥
नात्स्युष्णशीतवाताभ्रे नासम्पूर्णां च नीलिकाम्

असिरार्हां येषां सूत्रस्थाने सिराव्यध
प्रतिषिद्धस्तेषां नीलिका तिमिर न विध्येत् ।
सुबोधम् । असम्पूर्णा असजाता ॥

सा चासम्पूर्णा नीलिकाऽनेन लक्षणेन
ज्ञातव्या —

असजाता हि विषमा दधिमस्तुननुश्च सा ।
शलाकयाऽपघृष्टोपि पुनरुर्ध्वं प्रपद्यते ॥
करोति वेदनां तीव्रा दृष्टिं च स्थगयेत् पुन

असजाता असम्पूर्णा सा नीलिका वि
षमत्वादिरूपा भवति । विषमा क्वचित्तन्वी क
चित्समा । दधिमस्तुननुरघना । नेत्रच्छिद्रप्रवि-
ष्टया कुरवकमुखाया शलाकयाऽपघृष्टोपि पु-
नरुर्ध्वं नेत्रस्य प्रपद्यते । सुनोवम । [१२५] तु
“असजातो हि विषमो दधिमस्तुनिभस्तनु ।
शलाकयाऽपघृष्टोपि पुनरुर्ध्वं प्रपद्यते” इति
पाठ । व्याख्या । असजातोऽसम्पूर्णं विषमो
विषमस्थान । अन्तस्थितमलस्याऽसम्पूर्णतया
कुत्रचित् सूक्ष्मत्वात् कुत्रचिन्निबिडत्वाच्च बहिर्नि-
र्गम्यतत्त्वयुक्तं । दधिमस्तुनिभं दधिनिभो मस्तु-
निभो वा । कदाचिद्दधिनिभं कदाचिन्मस्तुनिभं
इति केचित् । तनुरघनः । शलाकया अवघृष्टोऽपि
दृष्टिमण्डलात्प्रासा प्रति निर्लिखितोऽपि पुनरप्यु-
र्ध्वं प्रपद्यते । तीव्रा रुज च करोति । पुनरप-
घर्षणादान्तरं दृष्टिं दृष्टिमण्डलं स्थगयेदन्डा-
दयेत् ॥]

सा च सम्पूर्यते शीघ्रं श्लेष्मलैर्वातपित्तलैः ।
चिरान्तसोपद्रवाचस्याग्निष्पेक्षयात्वर्हतिव्यधम्

सा चासम्पूर्णा नीलिका श्लेष्मत्रैराहा-
रैराशु सम्पूर्यते वातपित्तलैः पुनश्चिरान्त सम्पूर्यते
आवर्तक्याद्युपद्रवयुक्ता च स्यात् । या त निष्पे-

क्षया परिपूर्णत्वेनाविज्ञातममया सा व्यधमर्हति ।
[शीघ्रानन्डादने चिरावन्डादने च हतुमाह —
श्लेष्मलैरित्यादि । स असम्पूर्णविद्धो लिङ्गनाश
श्लेष्मले श्लेष्मवर्धनैराहारादिभिराश्वचिरान्त पू-
र्णता प्राप्नोति । अन्यैरश्लेष्मत्रैराहारैः सोपद्र-
व उपद्रवैरवर्तक्यादिभिः संहतश्चिरेण कालेन
पूर्णो भवति ।]

अथ स्निग्धस्य विरिक्तस्य घृतैः स-
म्भोजितस्य निम्नि रसेन प्रीणितोत्तमाद्
स्याशुक्तरतः सज्जोपकरणस्य विमलेऽहनि
साधके च कृतस्वस्त्ययनस्य विहितादित्य-
विदेहाधिपतिप्रणामस्य पूर्वाहणे निरातम
काशदेशस्थस्य प्रत्यादित्यमास्त्रग्णेन लब्ध-
मार्द्राया भूमौ प्रसागितचग्णयुग्ममुपविष्टे
स्य क्षिणितलगतसमतलाभयपाणे पृष्ठतः
सुखोपविष्टेन पञ्चिचारकेण हस्ताभ्यां निश्च-
लमवलम्बितशिरसः किञ्चिदुत्ता । स्यस्य
स्त्रा नासामितरश्चेक्षणमीक्षमाणस्यातुरस्य ज-
डधर्योरुपरिष्ठान्नात्यच्चिद्रूतासननिविष्टो भि-
षग् दक्षिणहस्तासुलोमपक्षे मुखत्राप्यान्विच
निमीलितमीपदगुष्ठोदरविमूर्द्धततारकृतया प-
रिप्लुतटोप सव्यागुपप्रदेशिनीभ्यामुन्मील्य
दक्षिणभयमामदेशिन्स्यगुष्ठनिष्कम्प गृहीतया
शलाक्या कृष्णभागाद्गगद्वयस्थापाद्गादक
भागस्य च सद्रमे दृष्टेरार्जव नात्यूर्ध्वमधो
वा नेत्रसहजन्मनि सन्यौ विध्येत ॥

अथेत्यादिना लिङ्गनाशे श्लेष्मैर्वाग्निष्पे-
क्षया सम्पूर्यते वातपित्तलैः पुनश्चिरान्त सम्पूर्यते
आवर्तक्याद्युपद्रवयुक्ता च स्यात् । या त निष्पे-

दिनात्तमाङ्ग यस्य स तयोक्तः । उपकरणानि
सनुपयोगीनि । विदेहाधिपतिर्जनको राजा ।
प्रत्यादित्यमादियाभिमुत्तम् । आस्तर्णेन कुया
दिना लब्धमान्वा या भूमिस्तस्या प्रसारितच
रणयुग्मो योऽपङ्कचितजानृपविष्ट । अति-
सहगतौ समतलौ द्वौ पाणी यस्य । हस्तस्या
न्तर्भागलल । इतरद्यत् प्रयुज्यमानकर्म ईक्षण
तस्माद् द्वितीयम् । ईक्षण नेत्रम् । यद्योपविष्टे
न प्रसारितमातुरेण जानुयुग्म तन्मध्ये कृत्वा
कर्मयोगेनैकदृष्टेन वैगम्यासनमातुरजङ्घयो
रुपर्यौन्नयेन कर्मसौकर्यापेक्षे योजयम् । मुख
वाप्यो वैगमुरोद्भव । सफ्यो वाम । प्रदे-
शिन्यङ्गुष्ठनिकटः हगुली । सहजन्गनि सन्धौ
स्वामाविके छिद्रे । इति दक्षिणाहस्तेन व्यध
सध्यनेत्रे ॥

एवमेव दक्षिण दक्षिणापुष्ठपदेशिन्यु-
न्मीलितमितरेण करेणैव चातुरस्य दक्षिण-
पार्श्वे स्थित्वा ॥

एवमेव हस्तकर्मवैपरित्यजेनातुरस्य दक्षि-
ण नत्र विष्येत् ॥

अथ शब्दप्रदवेदन साम्बुविन्दुसुति
च स्म्यग्विद्ध वित्रात् । प्रविष्टमावां च श
लाकां धारयेत् । रागाश्रुप्रेदनानुत्पादनार्थं
च स्तन्येन सेचयेत् । तत पुनरातुरमा
श्वास्य भ्रमयन् शत्राकामा दृष्टिमध्यात् भवे-
शयत् ॥

अपेति । शब्दवदित्यादि साम्बुविद्धल

क्षणम् । मुखोधप । शलाकायामन्तस्थिताया
मेव स्तन्येन सेक । आ दृष्टिमध्याद् दृष्टिम-
ध्य यावत् ॥

अधश्चास्यावलोकयतो लिङ्गनाशमदु-
तमविलम्बितमनुसुखमयोमुखमपनयेदुच्छि-
खयेच्चैनम् । तथा हि दृक् सस्तरुफस्य
विश्रु यति । निशुद्धदृष्टेश्चागुलिं तन्तून् ज्ञा-
तीन् सन्ततींश्च दर्शयेत् । प्रेक्षमाणस्य चा
निमीलितान्नेत्राच्छनैः शनैः भ्रमयन्नेव श-
लाकामपरुषेत् । अथ व्यपगतदोपस्य य-
थावत् पश्यत, मुखोष्णघृताप्लुत पिचुमीक्ष-
णस्पोपरि दत्त्वा वृत्तीयात् । ततो निवात
मगारमनुभवेश्य संवेश्य च सोपगाने मृदु-
शयने शयान दक्षिणेऽक्षिणि विद्रे वामेन
पार्श्वेन वामे दक्षिणेनोभयस्मिन्नतानमनुक-
लाभि कथाभिरुपाचरेत् । यथाशक्ति चै-
नमुपवासयेत् । उद्गारक्षत्रधुमासनिष्टीरनो-
त्क्षेपणानि त्र्यह परिहरेत् । स्नानाम्नुपा-
नदन्तधावनायोमुखवावस्थानानि सप्ताहम् ॥

अस्येत्यातुरन्याधोभूमिदेशमक्षिमाणस्य
नेत्राद्विङ्गनाशमधोगुस्त नेत्रस्याधोभागे अरन्
येदाकर्षेत् । तथाहीत्युच्छिद्स्तेनेन स्रस्तकफ-
त्वाद् हग्विशुध्यति । दोष व्याख्यायामम् ।
पिचु कार्पासचुडुकम् । स्नानादीनि सप्ताह प-
रिदरेदिति सम्बन्धः ॥

श्लेहविधिं चेक्षेत् । मूर्ध्नि पादयोश्च
घृताभ्यङ्गमाचरेत् । तृतीये चाह्नि मुक्त्वा
क्षि, परिपचयेद्देरुषडपल्लवशृतेन दुग्धोष्णेन

दुग्धेन । जीवनीयैर्वा सिद्धेन पयसा हवि-
पा वा । तद्बलघुना पञ्चमूलेन । ततः पू-
र्ववद् वधीयात् ॥

जेहविधिं वेधेत तदुक्ताचाराविधानाय ।
दुग्धोष्ण धारोष्णमेव यदेरण्डपल्लवशृत दुग्ध
क्षीर तेन सेचयेत् । अथवा जीवनीयाख्यै,
सिद्धेन क्षीरेण वा घृतेन वा सेचयेत् । तद्
दिति पयसा हावपा वा लघुपञ्चमूलसिद्धेन ।
पूर्ववदित्यर्मादिविधानेन ॥

ततः प्रभृत्येवमेव प्रत्यहमासप्ताहम् ।
सप्तमे तु दिवसे सर्वथा मोक्षयेत् । दशमे वा ।
भोजयेच्चैन व्योपामलरुघुक्त द्रवमीपत्स्नेहल-
चण वाश्रयुष्णोदक्रद्वितीय विलेपीं वा ।
एवमाचरतो रुजारागादयो नानुवर्तन्ते ॥

ततः प्रभृति प्रत्यह विमुच्यैवमेव वधी
यादित्यर्थः ॥ दशमे वेति दोषाद्यपेक्षया । स-
र्वथेत्युपनर्न्धनाय । सुषोधम् । रुजारागादय
इत्यत्रादिशब्देनाश्रयादय ॥

तदनुष्ठौ तु यष्टीमधुकलोध्रमृद्धीका
सैन्धवैः सिद्धेन ससितेनाऽजपयसा नयन
मादच्योतयेत् । मधुककुष्ठोत्पलद्राक्षालाक्षश-
र्कराभिर्वा । पृथिपर्णीमुस्तमधुकुशतावरीप-
ञ्चरुसैन्धवैर्वा ॥

तदनुष्ठौ, रुजाद्यनुष्ठौ तु यष्टीमधुका-
दिभिः सिद्धेनाजपयसा सशर्करेण नयनमा-
भ्रोजयेत् । मधुकादिभिर्वा नयनमाच्योतयेत् ।

अत्र सामर्थ्याज्जन्तम् । अथवा पृथिपर्णैदि-
भिराच्योतयेत् ॥

शिरोवक्त्रलेपं च शारिवागैरिकपत्र
दूरीघृतै कुर्यात् । मातुलहरसाम्प्लुतैर्वा मृदु
भृष्टैस्त्रिलैः ससर्पैः । अजाक्षीरदुतोर्वा प-
यस्याशारिवापत्रपञ्जिष्ठापञ्चाहैहिमं सुखो-
ष्णो वा लेपः । तद्देन्द्रदारुनागरपञ्चैर्वा ॥

शारिवादिभिः शिरोवक्त्रलेपं च कुर्यात् ।
अथवा सर्पयुक्तैस्त्रिलैस्तोकभृष्टैर्मातुलहस्य र-
भेनाप्लुतैरालोत्रितैः शिरसोवक्त्रस्य च लेपः ।
अथवा पयस्यादिभिरजाक्षीरदुतैरालेषोऽहम
सुखोष्णो वा शिरसि वक्त्रे चेति प्रकरणात् ।
पयस्या क्षीरिका । अथवा देवदारुादिभिर्लेपस्त
द्वदिति अजाक्षीरदुतो हिमं सुखोष्णो वा ॥

जाङ्गलरसेन च जीवनीयकाथवता
भोजयेत् । वातहरवर्गसिद्धेन च पयसा ।
पञ्चकादिगर्भसिद्ध सपिं पाननावनसेकेषु
विद्ध्ययात् । तथानुपशमे सिरां विध्येत् ।
अधिमन्धसाधनं चक्षेत ।

जाङ्गलरसेनेत्यादि सुषोधम् । वातहर-
वर्गसिद्धेन च पयसा भोजयेदिति संश्रयः ।
अधिमन्धसाधनं सर्वगाक्षिरेणोक्तमीक्षेत्तानुष्ठा-
नाय ॥

यथोक्ताचारातिक्रमास्तु व्ययः पाक-
मुपपाति । अभिव्यन्दाधिमन्धादयः स्युर्व्यध-
दोप्राप्तः । तान्यथास्वमुपक्रमेत ॥

यथोक्तस्यानन्तरोक्तस्याचारस्यातिक्रमा-
लिङ्गनाशव्यथ पाकमुपयाति । अभिष्यन्दाधेम
न्धाद्य इत्यत्रादिशब्देन सर्वेषां सर्वगाक्षिरोगाणां
ग्रहणम् । व्यधदोषाश्चैवमेव भवेत् । तानित्य
भिष्यन्दाधिमन्धादीन्यथास्व चिकित्समयोपक-
मेत ॥

व्यधदोषाश्च रोगा स्युरित्युक्तम् । ते तु
व्यधदोषा पुनरथ इत्यादिना प्रदर्शयन्ते ॥

व्यधदोषा पुनरथ ऊर्ध्वं कृष्णासन्न
मपाङ्गासन सिराव्यवध ॥

अयूर्ध्वमध शलाकया वेध उक्त ऊ
र्ध्वाधोदोष । एवमन्यदपि वाच्यम् ॥

तत्राधोव्यधादत्यर्थशलाकामुतिरागा
शलाकायाश्चोपलेपो बह्वपिच्छिलः कृष्ण
बलिभिस्फचीयते नयनं स्वति तदूर्जयेत् ॥

तत्रेति निर्धारणे । अधोव्यधात्यर्थं श-
लादित्यत्र शलाकोपलेपादिकं च । बह्वपिच्छिल
उ इत्युपलेपविशेषणम् । कृष्णमिति नेत्रभाग ।
तदधोव्यध वर्जयेदसाध्यत्वात् ॥

ऊर्ध्वव्यधादतिमात्ररक्तं । तत्रात्सुष्ण-
घृतपरिपेको वातहर च फर्म ॥

ऊर्ध्वव्यधादित्यादि । सुषोषणम् । वात-
हर फर्म यत्किञ्चित् सूक्ष्मम् ॥

कृष्णासन्नव्यधान्नसुखमपनीयते । पट-
लम् । कृष्णे च रजः । दृष्टिरपि च रक्ता-

वन्त्रादिता कृष्णमण्डलाभा भवति । तत्र
सर्पिस्तेकाविरैररक्तमोक्षे सिद्धि ॥

कृष्णासन्नव्यधादिति । पटल लिङ्गना
श । दृष्टिर्दृष्टिमण्डलम् । तत्रेति कृष्णासन्न
व्यधे । सर्पिस्तेकादिभिः मिद्धी रोगोपशमारया ।

अपाङ्ग मन्त्रव्यधान्छांफशूलतोम्भेदा
साम्ना सुतय । तत्र घृतसेकोपवासी घृ
वारन्तरे च दाह ॥

अपाङ्गस्यासन्ने समीपे व्यधाच्छोफाद्य
स्युस्तत्र घृतसेकादिकम् ॥

सिराव्यधाद्रक्तागमो त्रिविधश्च वेद
ना । तत्र स्तन्यमधुकाविपकेन सर्पिणा प
रिपेकोऽपाङ्गे वा दाह ॥

सिराव्यधाद्रक्तागमादिस्तत्र सिराव्यध
रोगे स्तन्यमधुकासिद्धेन सर्पिणा परिपेको दाह
श्चापाङ्गे ॥

सिराजालवन्ति तु नेत्रे मारु सिरा-
जालमपनयेत् । ततो लब्धवल स्निग्ध च
विधयेत् ॥

सिराजालवन्ति नेत्रे तु सिराजाल प्राण
पनयेत्ततो लब्धवलादिकं नेत्र विधयेत् ॥

अथ शलाकाभ्रमणदोषाः । क्षोभण
मूर्ध्वं गोऽत्यर्थदृष्टिघटनमतिदृष्टिमेरण च । श-
लाकाक्षोभणाद्धि स्पन्दनतोदगेदपरिमन्धा ।
तस्मिन्यष्टीमधुक्रुपोट्टळ्या घृतमृदितया सेको

जलौकसश्च । ऊर्ध्वमणयनाद्रागोऽतिवेदना
च । तत्रोपवासो घृतसेकश्च स्पर्शसुरक्ष ।
अधोनयनाच्छूल रक्तागमश्च । तत्र क्षोभ-
णवत् सिद्धि । अत्यर्थदृष्टिघटनादृष्ट्याकु-
लता । तत्र सर्पिर्मण्डोनुवासन नावन च ।
अतीत्य दृष्टि शलाकाया प्रेरणाद्रक्तवण
रक्ताभरूपदर्शन च । तत्र सर्पिस्सेकापत्रा
सजजलौकस ॥

अथेत्यादिना शलाकाभ्रमणदोषा । सु-
बोधम् । दृष्टिर्दृष्टिमण्डलम् । परिमन्त्र परिचो-
मथनमिव वेदनाविशेष । दृष्ट्याकुलता आकु-
लदर्शित्वम् ॥

लिङ्गनाशदोषास्तु स्फुटनमवगळन वि-
स्तरणमुत्प्लवन लीनता च । तत्र शलाकया
स्पृष्टो लिङ्गनाशो यः स्फुटति तमेरण्डपत्रस्त्रि-
ञ्च खण्डशः शोधयेत् । तत्र कृष्णासैन्यव-
मधुभिरवपीडनम् । अवगळति तु शलाका
मपनीय स्तन्यसेक दद्यादवपीडन च शुण्ठी
गुट जलौकसश्च ॥ विस्तीर्यमाणे मुखोष्णा
भ्युप्लुतेन वाससा स्वेदो घृतमण्डश्च प्रतिम-
र्श । तद्दुत्प्लवमाने वित्रासन शीताम्भसा
प्रतत चोच्छिद्वावन च ॥

स्फुटनादयो लिङ्गनाशस्य स्वभावदोषा ।
स्फुटन मण्डलस्य बहुधागमनम् । अवगळन
शलाकया स्पष्टमशक्यत्वम् । श्रेय सुबोधम् ।
एषा दोषाणा क्रमेण चिकित्सा च सुबोधा ।
अवपीडन सूत्रोक्तक्षण नखम् । प्रतिमर्शो
नासाभ्यङ्ग । वित्रासन शीताम्भसा विन्दुप्र

क्षेपयुक्तोत्रामनम् । तद्वदित्यनेन पूर्वोक्तः स्वे-
दः प्रतिमर्शश्च ।

स्थिरे चले च दोषे पत्रभङ्गस्वेद ।
तथाप्यनपगच्छति शलाकापगमने वा पुन-
रुत्प्लवने स्नेहपाननस्यादिभिरुपपाद्य पुनर्वि-
ध्येत् । एवमपि पुनरुत्प्लवने भ्रुवोरन्तरे
दाह ॥

स्थिर इत्यादिना उत्प्लवनविशेषाचिकि-
त्सोच्यते । सुबोधम् । तथापि स्वेदेनापि । यदा
तु शलाकायामपनीताया पुनर्दोष उत्प्लवते तदा
स्नेहपानादिनोपपाद्य पुनर्विध्येत् । सुबोधम् ।
दाहः सूर्यकान्नादिना त्वग्दाह ॥

यस्त्वपकृष्यमाणो दृष्टिमण्डले लीयते
तत्र क्षीरेण नाडीस्वेद दद्यात् । शताह्वा
मधुकचूर्णसंसृष्ट च घृत प्रतिमर्श इति ।
भवति चात्र ॥

यस्त्वित्यादिना लीनतोन्मथने । सुबोधम् ।
नाडीस्वेदः सूत्रोक्तचक्षणः । शतपुष्पामधुयष्टी-
चूर्णयुक्त पृथ प्रतिमर्शः । पलाशुपतिकः ।

वेध्येऽक्षिण कार्ये स्वेदादौ नियमोय विधीयते ।
स्वेददाहप्रतीमर्शान् सद्योऽवदे तु सेचनम् ॥
अवपीडं तृतीयेऽक्षि युज्यात्तद्द्वजलौकसः ।
सप्ताहान्ते सिरामोर्क्ष विरैक वास्तिर्कर्म च ॥
यन्त्रणामनुरुध्येत दृष्टेरा स्थैर्यलाभत ।
रूपाणि सूक्ष्मदीमाणि सहसा नावलोकयेत् ॥

व्यधनीयेऽक्षिण स्वेदादौ कार्ये अय नि-
यमो विधीयते । क इत्याह । स्वेददाहेत्यादि ।

सुनोषम् । यावद्दृष्टे र्ख्यलाभस्तावद्यन्त्राणु
रोषः ॥

कुर्याच्छलाकास्थूलाप्रा विशालत्रणता तनु ।
पदलोत्सुमन तीक्ष्णाक्षतमन्त खरारुजः ॥
कुण्ठा च विषमाश्रूणे ह्वा दीर्घा च दुर्ग्रहा

दुर्यादिन्यादिना गलाकाशाया । सुको
धम् । कुण्ठा मुग्धा । विषमा निम्नोप्रता ।
ह्वा वा दीर्घा वा दुर्ग्रहा भवति ॥

आढकीमूलमग्निचहरितालरसाञ्जनैः ।
विद्वेऽक्षिणसगुडावर्तियोज्यादिन्याम्बुपेपिता

आढकीमूलादिभिर्दिन्याम्बुपेपिता सगु
डा वर्तियोज्यादिन्या योग्या । [विद्वे कतलिङ्ग-
नाशवेधेऽक्षिण नेत्रे आढकीमूलादिभि सगुडा
गुहोपता दिन्याम्बुपेपिता गङ्गाजलपिष्टा वर्ति-
योग्या ॥]

जातीशरीरपधमपविषाणपिष्टम् ।
वेह्यमौक्तिकफल पयसा पिष्टम् ।
आजेन ताम्रमधुना प्रतनुमदिग्ध
सप्ताहत पुनरिद पयसैव पिष्टम् ॥
पिण्डाञ्जने हितमनातपशुष्कमाक्षिण
विद्वे प्रसादजनन प्रलकृच दृष्टे ।

जात्यादिकमाजेन पयसा पिष्टममुना पि-
ष्टेन च ताम्र प्रतनुप्रदिग्ध सप्ताहतेश्व- पुनस्ता-
न्नपान्नाद्गृहीत्वा क्षीरेण पिष्ट छायाशुष्क पि-
ण्डाञ्जन विद्वेऽक्षिण हितः प्रसादजनन दृष्टेश्व

स्रांतोऽनविद्रुयशिलाऽप्यतिकेनतीक्ष्णे
रस्यैव तुल्यमुद्रित गुणफलपनाभि ॥

इत्युत्तरे सप्तदशोऽध्यायः ॥

स्रोतोऽनादिकमस्यैव जात्यादिकस्य गुणैः
कल्पनाभिश्चानाश्रीरपेणताम्रलेपनादिभिश्चु-
न्यमुद्रितम् । अप्पातिकेन समुद्रकेन । ती-
क्ष्ण मरिचम् ॥

इतीदुर्गिरचितायामष्टाहसमहद्वयाः
मुत्तरे सप्तदशोऽध्यायः

अष्टाहसमहद्वयः
गोऽध्यायः

सर्वगाक्षिरोगविज्ञानीयम्

नेत्रस्याऽऽवयवविभागेन रोगनिर्णय-
त्वा रोगाणा व्यापिना हेत्वादिश्च प्रदर्शयितु-
ध्याय आरभ्यते ॥

अथात सर्वगाक्षिरोगविज्ञानीय न
माध्याय व्याख्यास्याम । इति य ।

वातेन नेत्रेऽभिध्यण्णे नासानाहोऽल्पशोफता ।
शखाक्षिभ्रूललाटास्पतोदस्फुरणभेदनम् ॥
शुष्काल्पा द्विपका शीतमल्प चाशु चला रुज
तिमेषोन्मेषण कृच्छ्राञ्जन्तूनामिव सर्पणम् ॥
अक्ष्याध्मातमिवाभाति मूकमैश्वर्यैरिवाचितम्
स्निग्धोष्णैशोपशमनम्

वातेन नेत्रेऽभिष्यण्णे आर्द्राभूत नासा-
नाहादिक भवति । सुयोधम् । उपशम्यन् खा
ध्यलाभः । एष रोगोभिष्यन्द उच्यते ॥

—सोभिष्यन्द उपेक्षित ।
अधिमन्यो भवेत्तत्र कर्णयोर्नदन भ्रमः ॥
अरण्येव च मध्यन्ते ललाटाक्षिभ्रुवादय ।

एष चोपेक्षित सन् वातेनैवाधिमन्यो
सस वाताधिमन्थे कर्णेनादादिक लि-
ख्ये रणी याज्ञिकाना धर्मणानान्युत्पादने
धोपम । एष ॥
मथनमिव
लक्षितम् । यो सोपि स्यात् प्रमादात्तेन वेदना
जायन्ते व्रणो दृष्टौ च दृष्टिहा ।

स्तरणक्ष्मा चाधिमन्थ प्रमादादपचाराद्धताधि-
स्पृष्टो लि स्यात् । तेन च हताधिमन्थेनानेक-
न्न खण्ड ना रुजो जायन्ते । दृष्टिमण्डले च
मधुभिः व्रणो जायते ॥

मपर्णाक्षिशखतो वायुरन्यतो वा प्रवर्तयेत् ॥
पुट्टा तीव्रामपौच्छिल्यरामशोफ विलोचनम्
सुचयति पर्यशु सोन्यतो वातसङ्घित ।

यदा तु स्वनिमित्तात् कुपितो वायुर्म-
प्रादितोऽन्यतो वा तन्निकटादङ्गात् पूर्वात्तीव्रा
व्यथा प्रवर्तयेत् । पैच्छिल्यादिरहित नेत्र
साशु सङ्कोचयति । तदा स रोगो नाम्नाऽन्य-
तोवात् ॥

तद्गज्जिह्वा भवेन्नैत्रमून वा वातपर्यये ॥
वातपर्ययाख्ये रोगे तद्गदिति । पूर्वप-

न्मन्यारुजादिकेन नेत्र जिह्वा कुटिल चित्र-
न्यस्तमिव भवत्यून वा प्रमाणेन भवति ।
टाहो धूमायन शोफः श्यावता वर्त्मनोर्वेदिः ।
अन्त क्कैदोऽश्रुपीतोष्ण राग पीताभदर्शनम् ॥
क्षारोक्षितक्षताक्षित्व पित्ताभिष्यन्दलक्षणम् ।

दाहादिक पित्ताभिष्यन्दलक्षणम् । धूम-
प्रवेश इव धूमायनम् । क्षारोणोक्षितो यो व्रण-
स्तत्तुल्यव्रणाक्षिता भवति ॥

ज्वलद्द्वारकीर्णाभ यकृत्पिण्डसमप्रभम् ।
अधिमन्थे भवेन्नैत्रम्—

अस्मिन्नुपक्षया पित्ताधिमन्थीभूते ज्वल-
दद्वारकीर्णाभनेत्रत्वादिक लिङ्गम् ॥

—स्यन्दे तु कफसम्भवे ।
जाळ्य शोफो महान् कण्ठनिद्रान्नाभिनन्दनम्
सान्द्रस्निग्धवहुष्वेतपिच्छावद्दूपिकाऽश्रुता ।

कफजेऽभिष्यन्दे जाड्यादिक लिङ्गम् ।
अनभिनन्दनमन्नस्य । सान्द्रादिगुणवद्दूपिका
सान्द्रादिगुणवदश्रुता च ॥

अधिमन्थे नत कृष्णमुन्नत शुक्लमण्डलम् ।
मसेको नासिकाध्मान पासुपूर्णमिवेक्षणम् ॥

अभिन्नेवोपेक्षया कफाधिमन्थीभूते कृ-
ष्ण नतत्वादिलक्षणम् ॥

रक्ताशुराजीदूपीका रक्तमण्डलदर्शनम् ।
रक्तस्यन्देन नयन सपित्तस्यन्दलक्षणम् ॥

रक्तोभिष्यन्दे पित्ताभिष्यन्दलक्षणात्
लिङ्गम् ॥

मध्येऽक्षिताम्नपर्यन्तमुत्पाटनसमानरुक् ।
रागेण चन्दूकानिभ ताम्यति स्पर्शनाक्षमम् ॥
असृद्निमग्नारिष्टाभ कृष्णमन्याभदर्शनम् ।

अग्निश्रेव रक्ताधिमन्धाभूते ताघ्नपर्य
न्तमाक्षि भवत्युत्पाटनसमानरुगादिस्वरूप च ।
जसृजि रक्ते निमग्न यन्निष्टफल तन सदृश ष्ट
ण यस्मिन्नक्षिण ॥

अधिमन्धा यथास्व च सर्वे स्पन्दाधिकव्यथा
शखदन्तरूपोलेषु कपाले चातिरुद्धराः ।'

सर्व चाधिमन्धा यथास्वदोषेभ्योऽभि-
व्यन्देभ्योऽधिकव्यथा भवन्ति । वाताधिमन्धो
वाताभिव्यन्दः अधिव्यथः । एष सर्वत्र वा
न्यम् । ते चाधिमन्धा शकृत्सादिषेऽतिरुद्धरा ॥

वातपित्तातुर घर्षतोदभेदोपदेहवत् ।
रुक्षदारुणवर्त्मसिक्ठून्मीलनिमीलनम् ॥
विकृणनविशुष्कत्वशीतेच्छाशूलपाकवत् ।
उक्त शुष्काक्षिपाकोऽयम्—

वातपित्तेनातुर पीडितमाक्षि घर्षतोदा-
दिगुण भवति । स रोगो नाम्ना शुष्काक्षि
पाक उक्त ॥

—सशोफ स्यात्तिभिर्मलै ।
सरक्तैस्त्र शोफोऽतिरुग्दाहष्टीवनादिमान् ॥
पकोदुम्बरसङ्काश जायते शुक्लमण्डलम् ।
अश्रुष्णशीतविशदपिच्छिलाच्छघन मुहुः ॥

सर्ज

शोफ । नेत्रे च शुक्लमण्डल पकोदुम्बरस
ङ्काश जायते । उष्णत्वादिगुण चाशु जायते ।
अल्पशोफोऽल्पशोफस्तु पाकोऽन्यैर्लक्षणैस्तथा

यत्त्वक्षिपाकोऽल्पशोफोऽयै पकोदु
म्बरसङ्काशादिकैरनन्तरोक्षसशोफात्प्राक्षिपाक
लक्षणैर्युक्तो भवति स नाम्नाऽल्पशोफः ॥

अक्षिपाकात्यये शोफ सरम्भ क्लृपाश्रुतः ।
कफोपदिग्भमसित सित प्रक्रेदरागवत् ॥
दाहो दर्शनसरोयो वेदनाश्चानवस्थिता ।

अक्षिपाकात्प्रात्यये रोगे शोफादिक
लिङ्गम् । सरम्भो वेदनाया उद्रेक । वेदना
अनवस्थिताश्चलस्वरूपा ॥

अन्नसारोऽम्लता नीत पित्तरक्तोद्वैर्मलैः ।
सिराभिर्नेत्रमारुढ करोति श्यावलोहितम् ॥
सशोफदाहपाकाशु भृश चाविलदर्शनम् ।
अम्लोपितोऽयमित्युक्ता गदा षोडश सर्वगाः

योऽन्नस्य सार स पित्तरक्ताधिकौक्षि-
भिर्मलैरम्लत्व नीत पिराभिश्च नेत्रमारुढ सन्
नेत्र श्यावलोहित करोति । अय रोगो नाम्ना
अम्लोपित । इति षोडश व्याधय सर्वगा
उक्ता ॥

हताधिमन्धपेतेषु साक्षिपाकात्ययं त्यजेत् ।

एतेषु च मध्ये हताधिमन्धमक्षिपाकत्य-
य चासाध्यत्वान् त्यजेत् ॥

वातोद्भूत पञ्चरात्रेण दृष्टिं
सप्ताहेन श्लेष्मजातोऽधिमन्थ ।
रक्ताल्पन्नो हन्ति नदूच्छिरात्रा
न्मिथ्याचारात् पैत्तिकं सद्य एव ॥
इत्युत्तरे अष्टादशोऽध्यायः ।

वातोद्भूत इत्यादि सुबोधम् । दृष्टिं ह
न्ताति सर्वत्र सम्प्रथयते ॥

इतीन्द्रुविरचितायामष्टादशसप्तहव्याख्यायामुत्तरे
अष्टादशोऽध्यायः ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ।

अभिष्यन्दप्रतिषेधम् ।

उक्तेश्च सर्वगाक्षिरोग्भ्योऽभिम्यन्दस्य
प्राधान्यात् पृथक् चिकित्सा प्रदर्शयितुमध्याय
आरभ्यते ॥

अथातोऽभिष्यन्दप्रतिषेधं नामाभ्याय
न्यायस्यास्याम् । इति य' । अथ खलु स
र्वगाक्षिरोगाणां पूर्वरूप एव क्षिरोविरेकक
ब्धूमोपरासानासेवेतान्यत्र मारुतोद्रेकात् ॥

अथेत्यादिना सामान्येन सर्वगाक्षिरो-
गाणामभिम्यन्दाधिमन्थादिना चिकित्सा । स-
र्वगाक्षिरोगाणां पूर्वरूपदर्शन एव क्षिरोविरेका
दिकं कुर्यात् । किं सर्वत्र । अपि तु मारु
तोद्रेकादन्यत्र ॥

सर्वत्र तु चन्दनमरिचपत्रैलाक्षर्णगैरि
कतगररसाञ्जनलक्षणयव्याहैर्विलाळक क
र्यात् ।

सर्वत्र चन्दनादिना त्रिलाळको बहिर्ले
पो हित । नवतायामञ्जनप्रतिषेधान् ॥

तथा दार्द्र्यात्तुत्पहरीतकीभिर्चार्तपित्ते ।
कफे तु हरीतकीनागररसाञ्जनम्यर्णगैरिर्के ॥

दाढ्यादिभिर्त्रिलाळकां वातपित्ते यो
ज्य । हरीतक्यादिभिर्कफ ॥

अपि च । कुष्ठमिसिपिप्पत्रीचन्दनो
त्पलेत्रिलाळको वेदनाघ्न । मुस्तागरुचन्द
नं क्षोद्रमुत्तै शूलदाहरागघ्न । मेन्धयागरु-
त्रिजातकत्रिकुटुकम्बर्णगैरिश्च कुष्ठतगरशैलेय
कै शूलश्वयधुताहराममुत् ॥

अपि चेति साधारणसमुच्चयाय । उष्ट
मुस्तासैन्धवाद्बल्लयो विगळका सुबोधा ।
मिमि शतपुष्पा ॥

शिशु-लभनोद्वाशापरलोध्रै त्रमाच्च-
तुर्गुणमट्टे स्त्रक्ष्णज्जाभि मृत्सगतान्तरस्थे
नयनमत्रचूर्णयेन् ॥

शिशुफलान्निचूर्णं बल्लवट्टं नेत्रावचूर्णनं
कुर्यात् । शिशुफलेभ्यस्तु तुल्यानच्छिन्नैश्च
तुर्गुणा मनश्शिला । तत्रश्चतुर्गुणं शाधरलो
ध्र इति कथार्यं ॥

श्वेतलोप्रवच बहिर्विलिपितानि निम्ब
पत्रकलेन प्रदिग्वा पुटपाके त्रिपकामर्षपलो-

न्मितां मरिचचतुष्टययुक्तां श्लक्ष्णरजीकृता
 वस्त्रवद्धामक्ष्णवकिरेत् । एतद्वचगुण्डनं
 लदाहाशुभयधुनष्टपापाकलेदोपदेहहरम् ।
 तर्पणं च पोट्टिक्रियाऽश्चयातनकालेऽवन्ति
 सोमाप्लुतयाऽश्च्योतयेत् ॥

लाभ्रत्वचो यथाक्तविधिना पचाया । अ
 धपल चत्वारि मरिचफलागोलेतच्छ्लक्ष्णचू
 र्णं वस्त्रेण बध्वाऽश्लिष्यवकिरेत् । अयगुण्डन
 मान्ठादनचूर्णमक्षण । तथैव च पोट्टिक्रियाऽ
 वन्तिसोमेकाश्विक आप्लुतया आश्च्योतनकाल
 इत्यभिनवे काले एतेषु रोगेष्वश्च्योतनम् ॥

पूर्ववद्वा लोभ्रस्त्रलकल्लसुपसृष्टत त
 न्मात्रमेव मरिचद्वयेन मनश्शलापादेनाष्टाश
 कैश्च यष्टीमधुरुशतपुष्पाञ्जनैर्युक्तं मरुत्पयेत् ।
 अपि च ॥

अथवा लोभ्रस्य वल्कल त्वक् पूर्ववदुप
 सृष्टत बहिर्लेखन कृत्वा निम्नपत्रकल्त्रलेपनाद
 नन्तर पुटपाकेन स्मितम् । तन्मात्रमित्थं प
 लोन्मितम् । मरिचकल्त्रद्वयेन मनश्शलायाश्च
 पादेनाधेकपेण यष्ट्यादिभिश्चाष्टाशकै प्रत्येक
 माणप्रमाणैर्युक्तम् । पूर्ववदिति न
 आश्च्येतने च कल्पयेत् । अपि

आरण्याश्लग्नरसे

मुखिन्ना
 तर्चूर्णं स
 नेवाणा

टे यदा लग्नरसे गोमयस्य रसे मुखिन्ना अनु
 च नरैर्वितुधीष्टता ये तेषा चूर्णं निर्नाथे रा
 शौ सङ्घट्टेकवारमेवऽवचूर्णं पादाकिरणात् सप
 ण्ण नेयाणा कोपमभिष्यन्द् विषमति नाश
 यति ॥

अथ दाहहरिद्रापलमुद्गकार्धमय्येनाष्टां
 शशेषं बधितं माक्षिकपृक्तमाश्च्योतनं कुर्वान् ॥

अथेलाभिनवत्वे गते हरिद्रेत्यादिनाऽ
 ऽश्च्योतनं सुयोधम् ॥

एव चानुपशमे वाताभिष्यन्दिनमादा
 वेव जाङ्गलरसैर्भोजयित्वा दशमूलरात्नानि
 फलाकायेन जीवनीयक्लकेन च पयोयुत सि
 द्धमितरद्वा पुराणसर्पिं पाययेत् ॥

एव कृते यदाशिरोगस्योपशमो न भव
 ति तत इदमिदं कुर्यात् । सुयोधम् । दशमू
 लादिषाथेन जीवनीयक्लकेन च शीरमुत पुरा
 णसर्पिं सिद्धं वाऽसिद्धमेव वा क्षीरदशमूला
 दिका । जीवनीयक्लकयुतं पुराणं घृतं पाययेत् ।
 केचित्त्वितरदिति वेत्तु पुराणघृतमाहुः ॥

आश्च्योतनं चास्यैरण्डमूलपल्लवै
 र्कुर्यात् । सालपर्णीपृश्निपर्णीदि
 । तद्भक्तमग्नौवरशाङ्गी
 मूलैर्वा ॥

सन्धोभम् । अथवा

माश्च्योतनं कु-

। तग

रादिभिरेरण्डमूलान्वेस्ताद्वदिति शृतमजाक्षीरमा-
श्च्योतनम् ॥

अशुमतीद्वयवृद्धतीकण्टकारिकाभिर्वा
तान्तवाववद्धाभिः सुरामधधान्याम्लान्यत
माप्लुताभिरानूपमासाम्लकाधेन वा ॥

अथवाशुमतीद्वयादिभिस्तान्तवे वस्त्रे अ
वधद्धाभि सुरामधन्यतमाप्लुताभिराश्च्योतनम् ।
अथवाशुमतीद्वयादिभिस्तान्तववद्धाभिरानूपमा-
सानामञ्जाना च ढाडिमादीना काधेनाप्लुता
भिराश्च्योतनम् ॥

तैरेव च मासैर्देशवारीकृतस्त्रिभैर्माहा
स्नेहवर्द्धिर्यवचूर्णलवणप्रगाढामुल्कारिकां कृ-
त्वा ललाटगण्डादीन् स्वदेयेत् ॥

अथवा तैरेवेयानूपैर्मासैर्देशवारीकृतैः कु-
ट्टितैरेनु च स्त्रिभैः स्नेहचतुष्टययुक्तैश्च यजचूर्ण-
लवणाभ्या प्रगाढामापादितपिण्डीभावामुल्का-
रिका कृत्वा ललाटादीन् स्वदेयेत् ॥

अथवा रास्नाभीरुदशमूलजलाकोलकु-
लत्ययवानामजाक्षीरस्त्रिन्नानां वाष्पेण । रा-
स्नादिभिरेव सिद्ध तैल सर्पिर्वा नावनम् ।
एवविधैरेव नाडीस्त्रे कुर्यात् ॥

अथवा रास्नादीनामजाक्षीरस्त्रिन्नाना
वाष्पेण लल टादीन् स्वदेयेत् । सुषोधम् । एव-
विधैरेति रास्नादिसमानगुणैः ॥

सरलसुरभिघ्नदेव * (रुहिस्ताकरञ्जफ
लविल्वसर्पणैश्च मशृष्टतिलैः पयसा पिष्टैः सु-
खोष्णैर्मुस्तालेपोऽक्षिवेदनास्तम्भप्रशमनः ॥

मरटादिभिर्मशृष्टतिलयुक्तैः पश्चाद्य पयसा
पिष्टैः सुखोष्णैर्मुस्त लेपोऽक्षिवेदनादिशमनः ॥

एवमस्यानुपशान्तरुज सिरा मोक्ष-
येत् । स्नेहस्वेदविष्यन्द हि वानदुष्टमष्टाद्दिन
द्विषमाण नानिलप्रकोपाय । पुनश्च स्निग्धाय
तिल्वकेन स्फुटत सयुक्त वा तिल्वकरुपाया-
नुपान सर्पिर्विरेचन दद्यात् । शुद्ध च वात
प्रतिश्यायवदास्यापयेदनुवासयेच्च ॥

एवमित्यादि सुषोधम् । स्नेहत्यादि सि-
रामोक्षहेतु । पुनरिच्छे निर्हते । तिल्वक
पट्टिकालोघ्नम् ॥

अथ तिलान् निस्तुपान् विल्वफलका-
धेन भाजयेन्निशि दिवा शोषयदेव पश्चाद्दम् ।
तेभ्यस्तैल गृहीत्वा वराहमेदोयुक्त विल्वमूल-
मधुयष्टिकाफलकेन पयसा च पचेत् । तेन
नस्य शिरोवस्ति च कुर्यात् । सर्वगन्धनि-
र्यूहेण वा मधुमर्गर्भ सक्षीं तैलम् । स्नेहिक
च धूम पित्रेत् ॥

अथान्वासनादनन्तरम् । तिलानियान्ति
सुषोधम् । गिरोवस्ति सुषोक्तलक्षण । अथवा
सत्रगन्धद्रव्याणा निर्यूहेण काधेन मधुयष्टीगर्भ
सक्षीर तैल सिद्ध नस्य गिरोवस्ति च कुर्या-
दिति सम्भवः । स्नेहिको धूम शोधनादिग-
ण त्रयमे अगुरुगुल्गुल्वादिना सूषोक्त ॥

उपशान्तरुजोऽस्य च तर्पणम् । काष्ण
र्यमधुरुक्तुदोल्पलोफूगकुपुष्टवृद्धतीतमालमा -

सौशान्तिप्रसौण्डरीकद्वर्धमूलकशेककाभिः प
य. साधयन् तत्तर्पणनस्याभ्यङ्गेषु विद्विष्यात् ॥

लामम कृत्वा मधुसार्धभागेन मन्थयन्नेन
कृष्णसर्पेणिससथान्तर्धुमन्त्रस्य भागेन सं
सृष्ट दिव्योदकापिष्टा गुलिकां कारयेत् ॥

ततोऽन नरमुपशांताया भोज्याया रुजा
या तपण याउयम् । कामर्यादिभि स्थापित प
यसर्पेणापि विद्विष्यात् । कामयः श्रीपर्णा ।
उत्पूग परण्डः । प्रसौण्डरीक प्रमिडा म
भ्यदस ॥

कृष्णतिलान्यादि सुशोधम् । अग्र
तुर्णे भाग मन्त्रार्कगामिभानिलचूर्णात् । तद
देवा यभाग । एषा मुक्तिका दृक्प्रसादनम
खनम् ॥

कृष्णमर्पेणिसे वा श्रीने काययेत् । तत
स्त्रैःसृष्टान्य चन्दनोशीरशङ्खगल्पकदलेन
श्रीरता पक्ष तर्पणम् । अथरा पञ्चमृत्नीरनी
यकृष्टमार्गं पया विपचत्, ततो नरनीत घ
नानन्नागारीवोतीरचन्नेन तपयस्कं सा
धयेत् ॥

गोशामर्पेसायामाजमेदामि च मन्थ
यपिष्पलीचूर्णे रसाखन चारपेत् । एषा माम
स्त्रिता स्साक्रिया दक्षिणमादनी रुजाहरा य ॥

कृष्णमर्पे इत्यादि सुशोधम् । तत इति
कृष्णमर्पमिमासु श्रीरा । जभया पञ्चमूला
दिना सर्पणम् । तपः पञ्चमूलादिवापिनाग
पयसा ॥

गोधादिवमायामाजमेदामि च मिथिते
मन्थयान्चूर्णे रसाखन च निक्षिपेत् । माम
गिर्तेषा रसायना दृष्टे प्रमादनीरुजाहराच ॥

पुष्पाग. भ. राजाभ्यन्तरगण्डाणावन्
तपस्य यकृत् पिष्पलीमे । पयभुवतापन
यान् । नञ्जान धारय द्यमसादनामर्ग

उद्धृतसरेण गव्येन दध्नाखन राजत
। नीलीभूत च तद्विशुष्क
। छायाशिशोपिता वाता-
मागधिकारुणकारिका
दिनासुरजास्त्रजा
ससा
लेप

ह्यसार्धमागमय मरु । विष्वा
दिमासं पुष्पाय सु तोषविधानेन नरो मु
नामनामिभ्यो ह्युपमादनामर्ग

(सामान्य ॥

कृष्णतिलान्तिरुपान फरया
भसादे भापयेत् तद्वर्ण

प्रत्यञ्जनं चात्र स्फटिकशद्वनागिमधु
रुग्गैरिधुरसपिट्टैर्वात्ति ॥

अत्र च वाताभिष्यन्दे इक्षुरसपिट्टे स्फ-
टिकादिभिर्वात्तिं प्रत्यञ्जनम् । तक्षिणाश्च ते प्र-
युक्ते यन्मृद्वञ्जनं तत्प्रत्यञ्जनसप्तम् ॥

अयमेव च सर्वो विधिरधिमन्धादिष्व-
पि प्रयोज्यः ।'

अयमेव च सर्वो वाताभिष्यन्तो वि-
धि सर्वेष्वधिमन्धादिषु सर्वगाभिरोगेषु प्र-
योज्यो यातजैष्टिल्यर्थात् ॥

त्रिपतस्त्रिधिमन्धे सहचरस्फूर्जातिक
कतकमीजनिस्त्वष्ट्रान्नीनिर्घृतेण सपयस्क
सर्पि सिद्धं पिवेत् ॥

अधिमन्धेषु विशेषत इत्तु र्यान् । वि-
मिन्नाह । सहचरेत्यादि । स्फूर्जातिकस्य कारु-
तिन्दुकस्य बीजम् । वृध्वादनी हुनन्नाधि ॥

सर्पिपानुपशमे तैलं रसा मज्जानं पू-
र्वोक्तविधिरञ्ज्यामेन कुर्यात् । सर्वथापु-
शान्तावुपरि भ्रुवोर्यथोक्तो दाह ॥

सर्पिपानेनानुपशमे सहचरादिभि मा-
पित तैलाद्यन्तममनन्तरोक्तविधिरञ्ज्यामेन
पयायेण कुर्यात् । दाहं सुयोधं । इति वा-
ताभिष्यन्दे ॥

पित्ताभिष्यन्दाधिमन्धयो, शर्करावचू-
र्णितं सर्पिं पानम् । तित्ककानामन्यतमं वा ।

पित्ताभिष्यन्दे पित्ताधिमन्धे च शर्कर-
याऽवचूर्णितं घृतं पानम् । अथवा चिकित्सि-
तस्थाननिर्दिष्टानां तित्ककमहातिक्तकगुन्गुलि-
क्तकानामन्यतमं वा पानम् ॥

मर्षोण्डरीकामलरुद्विगृहतीर्भदशम् -
लशतावरीतालीसपत्रमञ्जिष्टानीलोत्पलकाथ-
सितास्तन्येनाशन्थोतनम् । मधुकरुटङ्कटे-
रीनिर्घृहो वा । सक्षौद्रमन्दनमधुकरुलोत्प-
ञ्जिष्टास्वर्णगैरिक्काऽस्तीत्रशूलदाहरः ।'

मर्षोण्डरीकादीनां काथं मितया स्त-
न्येन च युक्तं आशन्थोतनम् । मधुकाशिनिर्घृहो
वा मित्यास्तन्ययाऽशन्थोतनम् । रुदङ्कटेगी-
दाहरिद्रा । चन्दनातीना वा काथं क्षौद्रेण
युक्तं आशन्थोतनेन तीत्रशूलदाहरः ॥

लोध्रदार्वामधुकरुमर्षोण्डरीकान्यापो -
त्थयन्तन्तकेन वृत्तियात् । तेन क्षौद्रसालिला-
प्लुतेन सेको वेदनात् । तेनैव च शर्कर-
स्वीस्तन्ये ञ्जागदुग्ग्रेया दाहरागत् ॥

लोधादिमेते वेदनात् सुयोधं । नन्तक-
गात्रनयस्त्रम् । तेनैवेति लोधादिसहितेन न-
न्तकेन सशर्करस्वीस्तन्ये ञ्जागदुग्धे वाप्लुतेन से-
क इति सन्त्यव ॥

श्वेतलोत्रं मधुकं च समं घृतेन भर्ज-
यित्वा चूर्णयेत् । तत्त पोष्टिक्रिक्वावद्धं स्त-
न्येन तोयेन वा मृदितमाशु शूलदाहरागशो-
फानरोहति । चन्दनमलिनकुमुदनज्वादि-

भिर्वा क्षीरसद्वहौ । तैश्च शिगायत्रमलेप
परिषेका ॥

वर्गं मूषोक्तः । एतन्पूर्वोक्तं दादादिप्रम ॥

पञ्चाशद्वर्षाणि पालिकानि च
शारिरामधुककासीरीक्षिनिशापृष्टीकापाम्पर्य-
मुनिपण्णकमजिष्टालांघ्रोशीरान्दनानि ज
लद्रोणपृष्ठाभागावशेषं पौन । परिमृतं च पुन
रादर्वालेपाटवतार्यं च सितापलासमांशं म
धुघृतद्विपलं मक्षिपेत् । रमकियेयं मधुरा
सर्वाक्षिरोगेषु हिता ॥

पञ्चाशद्वर्षाणिपञ्चानीत्यादिना रमात्रिय-
व्याख्यासमा । पुत्रादधीलेपात्र पचेदिति स
म्यन्ध । सर्वाक्षिरोगेषु विचक्षण ॥

काप्यर्षस्वरसपिष्टं शारिवागुर्कराक-
ल्यो नम्पमिन्सपिष्टं सा पश्चादाहम् ।
श्रुतशुभोक्तं चाव तर्पणं पुटपाकम् ॥

काप्यमस्वरसपिष्टं इत्यादि सुवाचम् ।
काप्यर्षफलम् रसं काप्यर्षस्वरसं । श्वेतगुहे
मृगविन्निगपिगितमित्यादितोक्तं तर्पणं पुक्कु
टमुद्धृता-प्रमित्यादितोक्तं पुटपाकश्चात्र पि
त्ताभिष्यन्देधिमन्धेयं हितं । इति पित्ताभि-
ष्यन्दे ॥

श्लुष्माभिष्यन्देधिमन्धं च यहमुपया
सस्तीक्ष्णानि धूमन्पञ्चनावनानि । शार्ङ्गा-
ष्टाष्टतमरमुक्तीव्योपैलादानभिर्विलोळक ।

श्लेष्माभिष्यन्दाधिमन्धं ययोरेवेहापवामा-
दिन्म । शार्ङ्गाष्टादिभिर्विलोळको वाहित्वेव ।
मरुद्गी मधुस्रवा ॥

श्वेतलोभादिकमाश्चयावामागु शुद्धादीन-
पोहति । सुवाचम् । क्षीरसद्वहौश्च दादादिभि
वासेकः । अप्रादिश-देन शीतसर्षार्याणामन्येषा
ग्रहणम् । तैरिति क्षीरसद्वहौश्च-दादादिभिः
शिरोवक्त्रलेपादिकं च ॥

एवमसिद्धौ सिराव्यधं पुन क्षिग्ध-
स्य च त्रिकलाकाप्यर्षकायशर्करात्रिट्चूर्णं
विरेकः ॥

एवमित्यादि सुबोधम् । सिराव्यधं मू-
त्रोक्तप्रकारेण । पुत्रविलम्बे हृते तिक्तवाशन्यत
मधृतपात्रेण क्षिग्धस्य सत्वाक्षिकयादिभिर्विरेकः ॥

ग्रहस्रमधुकसैन्यसद्वहतीमूलान्यच. प
यसाजेन पिध्दा ताप्रपात्र मलेपयेत् । पु
न सप्ताहा देय सप्ताभि सप्तरात्रेर्मुञ्जिका
कुर्यात् । ता स्तन्पृष्ठा पित्तामयेध्वजनाद्भि-
जमपहरन्ति ॥

शह्लादिभिर्मुञ्जिका पित्तामयेषु पि
त्ताभिष्यन्दादिपञ्चनाद्भिजमपहरन्ति ॥

सुवर्णगैरिकं निशां टिव्येम्भासि स्थित
मह शोपयेत् सप्ताह मेयमेव च सुशीतन म
पुग्गककायेण भाययेदेतत्सुवर्णाञ्जनं दाह
गगत्रम् ॥

सुवर्णगैरिकं भाव्यं सुबोधम् । निशामि
त्यन्तमयोगे । दिव्याम्भो गङ्गाजलम् । मधुर-

तिल्वकवृहतीनिदिग्धिका लोध्रारम्ब-
यमूलत्वग्भिर्गोमूत्रकथितैराश्रयोतन शोफोप-
देहकण्डद्रुम् ॥

गोमूत्रकथितैस्त्रिल्वकादिभिराश्रयोतन शो-
फादिद्रुम् ॥

निम्बपत्ररुक्कदिग्ध वा लोध्रमद्भार-
स्वेदित चूर्णित तान्तवाववद्वसुष्णाम्बुमृदि-
नम् ॥ तद्देवाभयामलकोपकुल्या पाटलीचू-
र्णानि । शिशुपल्लवरसो वा मधुमिश्रः । म
धुशिशुपाटलीविल्वमूल शुण्ठीकाथो वा ॥

निम्बेत्यादि सुबोधम् । उष्णाम्बुमृदितमा
श्रयोतन शोफादिद्रुमिति सम्बन्ध । अभयादी-
ना चूर्णानि तद्विदित्युष्णाम्बुमृदितानि च । शेष
सुबोधम् ॥

निम्बपटोलजातिपत्र लोध्रद्रुयमहोपधे
खण्डश कल्पितैर्वस्त्रमद्वै सक्षुद्रैर्गोहे शीथौ
वा परिष्कृतैः सेकः पर श्लेष्मशूल ॥

खण्डश कल्पितैः कृतै क्षौद्रसहितैर्व
स्त्रेण यक्षुद्रैर्गोहे गुडकृतमधे शीथाविक्षुद्रकृतमधे वा
परिष्कृतैर्निम्बपत्रादिभिः सेकः पर श्लेष्मशूल
हर ॥

रोहिण्यपूतीरुकरञ्जकपित्थास्फोतपीलु
विल्वपत्रशिशुसुरसारुनिम्बपत्रैर्गोमूत्रकथितै
स्त्रैः ॥

रोहिण्यदिभिर्गोमूत्रकथित स्वेदः पूर्वगुण ।
रोहिण्य ष्टीहृत् । आस्फोत, श्वेतार्क ।

एक पत्रशब्दो विल्वेन द्वितीयो निम्बेन च
सम्बध्यते ।

तथापि शोफवर्षानुबन्धे यवमदनभूर्ज
शमीपत्रैः सघृतैर्घृतनैव वा नाड्याक्षि धूप-
येत् । लम्बशित च द्वितीयं द्वि प्रातर्व्योषपवि-
पक यवक्षारानचूर्णित सर्पि पाययेत् । ततः
सिराव्यधो विरेकश्च ॥

तथापीत्यादि । शोफवर्षयोरनुबन्धे सति
यवादिभिः सघृतैर्नाड्या करणभूतया अक्षुण्ठोर्धू-
पनम् । केवलेनैव वा घृतेनाक्षिधूपनम् । मदन
मधुच्छिद्यम् ॥

वृहतीत्वक्शुण्ठी ताम्रकास्य रजासि
दधिमस्तुना पिष्ट्वा ताम्रपात्रे प्रलेपयेत् ।
तथैव च सप्ताहे । सप्तसप्ताहे च गते व
र्तयः कार्या । मरिचहरिद्राभयाञ्जनैर्वा
जलपिष्टा वर्ति । त्रिकुटुक्रिफलाविळङ्गसा
रहरिद्राभिर्वा ॥

वृहतीत्यादि सुबोधम् । तथैवेति ताम्र-
पात्रे सप्ताहे वृहत्यादिभिरुपयुग्मिलेप । एव सप्त
सप्ताहे सप्तालेपाभवन्ति । सुबोधम् ॥

हरीतकी तुन्ध च समभाग तुत्याद-
ष्टाशेन मरिचमेपा वर्ति कुमारी सर्वश्लेष्मा-
सिरोगत्री ॥

हरीतकी तुन्धसमा । तुन्धस्याष्टभागेन
मरिचम् । एषा वर्ति कुमारी नाम्ना ॥

विळङ्गचूर्णो वा रास्यया भावितः श-
ङ्खो योजपूररसेन मधुकु त्रिफलारसेन पृ-

थगैक-य वा चूर्णाञ्जन वा पिण्डो वा पो-
त्थकीपहृत्कफोत्सृष्ट्याभिष्यन्दानपहरति ॥

त्रिद्वन्द्वमधुक्रानि वाष्णीतीजपूरर-
मक्षिकलारसैर्भाप्रितानि त्र्योपाद्यपेक्षया प्रलोक
वा ऐक्य वा चूर्णाञ्जन वा पिण्डाञ्जन वा
यागानि पोत्थक्यदिके ॥

स्वर्णगैरिकमेन्धमनडिगलाशाक्षत
करञ्जिकामुग्गसशङ्खग्वयोपतालीमरुष्टरलि
ङ्गदेवदारुनळदजार्तामुठरसाञ्जनं सुरा
मण्डपिट्टैर्वात्ति सर्वश्लेष्माक्षिरोगप्रकारहरा ॥

स्वर्णगैरिकाभिर्वात्ति श्लेष्माक्षिरो
गहरा । करञ्जिका करञ्ज । नः मामी ।
रसाञ्जन तार्क्ष्यम् ॥

पुष्पकासीसचूण ताम्रसमुन्गो सुरम
पत्रम्वग्मेन मसाह भावयेत् । तच्चूर्णाञ्जन
वत्सोपचयपदमशातत्रम् ॥

पुष्पकासीसश-त्वेन धातुकासीमन्त्रान्नि
निव्रति । ताम्रसमुन्ग मताम्रपिदान ताम्रभा
जनम् ॥

सन्ध्यायव्योपवरारिद्वन्द्वलोध्रमर्षण्डरी
कमधुकतुत्थकनाक्षर्यैश्लताम्रचूण छागपय'
पिट्टैर्माकैस्वरसपरिपीतैर्वैत्ति काण्डचित्रा-
रया सर्वाक्षिरोगान् जयति ॥

सैन्धवाग्निना काण्डचित्रारया वर्ति ।
माकवस्वरसो भृङ्गम तेन परिपीतर्भावितैः ॥

कण्डवा मनश्शिलासैन्धवश्चेतमर्गिचैर्मा-
तुद्वन्द्वसोपिट्टैर्वैत्ति । सशोफाया नागरदे
पदान्मैन्धवजातिक्षारकै सुरामण्डपिट्टै ॥

मनश्शिलादिभि कण्डवा वर्ति । स
शोफाया कण्डवा नागरादिभि सुरामण्डपिट्टै
वैत्ति । श्वेतमरिच शिमुनीचम् ॥

नक्तमालशुनपिशुशिमुकनीर्जवा रस-
क्रिया । तर्पण च ॥

त्र्येव नक्तमालादिभो रसोत्तया सूवो
कलभूणा । शिमुसौभञ्जन इति च ।
शिमुक रक्तसौभञ्जाम् । तर्पण च भवेत् ॥

त्रिमिलाद ॥

यक्रुडाजमगरम्रियगुनळदेवदारुयुत
पयग्नि कापयेत्तस्मिन् शीतं ग्वजपाने यक्षव
नीत तद्भिरत्रौपधैविपकम् । पुटपाकश्च कु-
ष्ठतगरुणासोर्गना राजेन यदृता सह पि
ट्टैर्मृष्टुतपुत ॥

यदृदिचात्ति । जान यक्रुदगर्नादियुत
क्षीर कावयेत् । तस्मात् क्षीरान् सजमथिता
द्यत्रवनीतमुत्पद्यते तदेतरेवागर्नादिभिर्विपक
तर्पणम् । कुष्ठादिभिर्नेत्रे पुटपाक । इति
श्लेष्मणि ॥

रक्तज पुनरभिष्यन्दमधिमन्ध च पि
तवदृपकमेत् । स्तन्येपुरसशर्करोदकान्यत
मेन वाश्च्योतयत् । पुन पुनश्चास्य रधिरमव

सेचयेत् सिरान्वयेन जळौकोभिश्च । तीव्र
वेदनायां महती घृतमात्रां पापयेत् ॥

रक्तजे पित्तवत् । तथा स्तन्याद्यन्यतम
माश्रयोत्तनम् । अस्येति रक्तेनाभियन्दिनोऽ
धिमान्धिनो वा । सुबोधम् ।

आढकीकुर्येत्पाटलीश्रीपर्णीविदुला
जुनबृहतीचम्पकमालतीमूलानि खर्जरस
पिष्टानि गुळिकाञ्जनम् ॥

आढकीमूलादिना खर्जरसपिष्टेन गु
त्रिकाञ्जनम् । आढकी तुवरी । कुर्येत्स्त
नणि । विदुलो वेतस ॥

केशैर्जलाट्टं कसमुद्धर्षयेत् तान् कां-
स्यमलदिग्धानन्तर्धूमं दग्ध्वा तत् भस्म त्रिफ-
लाकाये सुरसास्वरसे क्षीरे च छागे पञ्चाह
भावयेत् । एतच्चूर्णं स्रोतोजतुल्यं प्रत्यञ्जनम् ॥

केशैरित्यादि । कास्यमलदिग्धान् प्रचर्ष
णात् । तान् मलिनकेशान् । सुबोधम् ।
स्रोतो ज तत्स्रमञ्जनम् ॥

कृष्णसर्पं पयसि ऋथयेत्ततः पूतशी
तमथितात् स्नेहसुपोपिनाय कृकृकाक्रे दद्यात् ।
तस्य यत् पुरीष तत् स्नेहाञ्जनम् ॥

कृष्णसर्पमित्यादि । कृकयाकु कुषुट ।
उपोपितः कृतोपवास ॥

कृष्णसर्पमुखमजनसर्पिषा पूर्णं दर्भं
वेष्टितं मृदवलिप्तमथोमुखं गोमयेनाग्निनाद-

ग्ध्वा ततोऽञ्जनमादाय पत्रनळदनीलोत्पलतु
ल्य चूर्णीकृतं परं दृक्प्रसादजननमञ्जनात् ॥

कृष्णसर्पमुखस्याधोमुखत्वं पन्थमातेऽ
ञ्जने स्नेहाविस्त्रावाय । शेषं सुबोधम् ॥

घृतमण्डश्च शर्करामधुकनीलोत्पलैर्मा
नुषीदुग्धयुक्तैः सिद्धो नस्यमिति । भवति
चात्र ।

शर्करादिभिर्युक्तं सिद्धो घृतमण्डश्च न
स्यम । गतानुगनिका ॥

सर्पेक्षिरागा यत् प्रायो जायन्ते स्यन्दपूर्वका ।
यतश्च रक्तं सन्दूष्य तानतस्तन्गयाजयेत् ॥

यद्यस्माद्ये केचन क्षिरोगास्ते सर्वं प्रायः
स्यन्दपूर्वका अभिप्यन्दपूर्वका जायन्ते । यत्
श्च ते स्यन्दा रक्तं क्षिप्रकारि सन्दूष्य जायन्ते
अतस्तात् स्मन्दास्तरया जयेत् ॥

सर्पोर्ध्वजबुगस्रोतस्यन्दनात्स्यन्दउच्यते ।
तत्स्थाना तद्दृङ्गानामधिमन्ध्रोतिमन्जनात् ॥

सच रोगसर्वपामूर्ध्वजबुगतानां स्रोतसा
स्यन्दनात् स्त्रावणात् स्यन्द इत्युच्यते । तद्दृदेव
तत्स्थाना जम्बूध्वस्थानामङ्गानां मन्थनादधि-
मन्ध इत्युच्यते ॥

वातेऽक्षिसेरुस्सैरण्डबृहतीमधुक्षिणुणा ।
सिद्धेन पञ्चमूलेन सासितं पित्तरक्तयो ।
दावीलाक्षोल्लपलद्राश्रामाक्षिणामधुकद्वयं ।

श्लेष्मणि त्रिफलाशुष्ठीनिम्बलोघ्राटरूपकैः ॥
ममस्तैस्सन्निपातोत्थे कुर्यात् स्यन्देसिसेचनम् ॥

वातोधिकं सन्दाख्येऽक्षिरोगे सिद्धेन क
थितेन पञ्चमूलेनैरण्डादियुननाभिःमक । पि
त्तरक्तया सन्निर्तर्ण-र्यान्निभि परिपक् । म
धुकद्वय मधुयष्टी मधुक च । त्रिफलादिभिः
श्लेष्मणि मेकः । सन्निपातोत्थे स्यन्दे समस्तैर्जा
तपित्तकफोपधै सचन कुर्यात् ॥

तुन्धव्योपाभयालाप्रयष्ट्याद्देस्ताम्रमस्थितं ।
प्रान्याम्लपिष्टैर्मेकैः भर्वाभिष्यन्दरुक्मणुत् ।
नद्वन्तुत्थाभयालाप्रयष्टीमधुरसाञ्जनैः ।
शताह्लाद्देःशसधुक्तैः सेक सर्वाभिश्चूलजित् ॥

तुन्धादिभिः मेक सुबोध । तुन्धाभ
यादिभिस्तद्वन्ति ताम्रास्थितैर्द्वान्याम्लपिष्टैश्च ।
शताह्लाया अद्वैत ममुदायात् ॥

पुष्पाञ्जनसितार्शुटैस्ताम्रसस्योस्तिलाम्भसा ।
मेचन हन्ति रग्नागदाश्वययुत्रर्षणम् ॥
द्विनिगात्रिफलामुस्तैः प्रमदादुग्रकलिक्तैः ।
मेक मशर्करार्शुटैरभिघातदजापह ॥

पुष्पाञ्जनात्त्रि ताम्रस्य तिलपिष्टादक-
मुक्त मेचन रग्नागीर हान्ति । पुष्पाञ्जन री-
तिपुष्पम् । द्विनिगात्रिसेक सुबोध ॥

निपिक्त तुत्थं वारान्मोर्जले पञ्चविंशतिम् ।
स्तन्ये वा छागदुग्धे वा सद्य कोप तदञ्जम् ॥

तुत्थकचूर्णं मूत्रेण वा गो स्तन्येन वा

छागदुग्धेन वा पञ्चविंशतिं वारान् निपिक्त
सद्य कोपेऽञ्जनम् ॥

उदरीदलयष्ट्याद्दुत्थधार्त्रीफलैः समैः ।
पुष्टान्तर्वादारशीर्द्धैर्दुग्धुत्कोपत्रमञ्जनम् ॥

समैः पुष्टस्मान्तर्वादरेणाग्निनेर्द्धैर्दग्धैर्बर्ष-
रीदलादिभिः कृन्म-ञ्जनं दुग्धुत्कोपत्रम् । उक्ता
पोऽभिष्यन्द ॥

दृष्ट्यैरण्डमूलत्वकूशिशुमूलैः संसन्धवैः ।
वर्तिराजपय पिष्टैस्सर्ववाताक्षिरोगजित् ॥

जाजेन पयसा क्षीरेण पिष्टैः सैन्धवस
हितैश्चूडत्वादिभिः कृता वर्ति सर्वान् वातजान
क्षिरोगान् जयति ॥

सुमन क्षारका शङ्खस्त्रिफला मधुक उला ।
पित्तरक्तापहा वृत्ति पिष्टा दिव्येनवारिणा ॥

सुमन क्षारकाभिर्दिव्येन वारिणा पि
ष्टा वर्ति पित्तरक्तापहा भवति । सुमन क्षा
रका सुमन कश्चिः ॥

सैन्धव त्रिफला व्योप शङ्खनाभिस्समुद्रज ।
फेन शैलेयक सर्जो वर्तिः श्लेष्माक्षिरागजित् ॥

सैन्धवादिभिः कृता वर्तिः श्लेष्माक्षिरोग-
जित् श्लेष्माभिष्यन्दाधिमन्धादिशमन्ति । अ-
त्रातुक्त्रवत्त्वान् पूर्वोक्तं दिव्याम्बुना पिष्टैरेभि
ष्टतेत्यर्थः । उभयोर्वाक्ययामैध्यस्य पद युञ्जि
शातुभयत्रापि सम्बध्यते ॥

शङ्खनिद्रुमवैट्टर्यलोहिताक्षप्रवास्थिभिः ।
स्रोतोऽभेतमरिचैर्वाचि सर्वाक्षिरोगजित् ॥

शङ्खादाभि श्वेतमरिचान्तै रृता
रतिः सन्निपाताक्षरोगजित् । अत्राप्यनु
क्तवत्त्वाद् ऋष्येन वारिणा पिष्टैरिति बोद्धव्यम् ।
अस्त्रिशन्दो लोहिताक्षप्रवाभ्या सम्प्रच्यते । लो
हिताक्ष सारसप्रिशेष । प्रबो वाडिम्य ॥

पिप्पल्य किशुकरसो वसासर्पम्य सन्धवम् ।
वृत च जीर्ण सर्वाक्षिविकारत्री रसक्रिया ॥

पिप्पल्यादिना रसक्रिया सर्वाश्लिविकार
नाशनी भवति ॥

कृष्णसर्पवसा क्षाट्र रसो धान्या रसक्रिया ।
गस्तासर्वाक्षिरोगेषु काचार्मपटलेषु च ॥

कृष्णमर्षवसादिर्भा रसक्रिया सर्वाभिरौ
गादिषु शस्ता प्रशस्ता । कृष्णमर्षा र्शकृरप्रि-
शेषः ।

रमाञ्जन शृङ्गिवेरमभया तुत्यरु शुभम् ।
यथात्तर द्विगुणितैस्त्वैर्वत्तिरपरजिता ॥
ऋतवातादाभिप्यन्दाक्षिमिराणिकुऋणकम् ।
पोत्यरुपापेटका पिलानमर्माणे च नियच्छति ॥

रमाञ्जनादिभिश्चतुर्भिर्द्योत्त- द्विगुणितै
रपरजिताभ्या वत्ति । रसाञ्जना द्विगुणित शृ
ङ्गिवेरम् । ततो द्विगुणा अभया । ततस्तुताक-
मिति यथोत्तरार्थः । एषापरजिताभ्या वत्ति
यैववर्जितान सर्वाभ्यान्दाक्षिमिरादिक च
नियच्छति नाशयति ॥

ताम्रेमस्तु समुद्रघृष्ट तुत्यरु श्यावता गतम् ।
सर्वाभिप्यन्दशुक्लार्मसिराजालजिदञ्जनम् ॥

मस्तुना तामरात्र समन्तादुद्घृष्ट तेन
चोद्घर्षणेन श्यावता गत तुत्यरु सर्वाभिप्यन्
जिदञ्जनम् ॥

मरिचत्ररत्वणभागौ
भागौ द्वौ रुणसमुद्रफेनाभ्याम् ।
सौवीरभागनप्रक
चित्राया चूर्णित रुफामयजित् ॥

मरिचसैन्धवाभ्या र्शो भाग । पिप्पली
समुद्रफेनाभ्या द्वो भागौ । नत्र भागा सौवीर-
स्य । एतत् चित्राया नत्रे चूर्णित रुफामय
जित्जनम् ॥

मरिचामलरुजलोद्भव
तुत्याजन ताप्यधातुभिः क्रमवृद्धेः ।
एण्मानिकु इति योग
स्तिमिरार्मेटेदकाचरुण्डत्र ॥

मरिचादिभि क्रमवृद्धे एण्माक्षिकना-
मा योगो नानाप्रयोगस्तिमिरादीन् हति ।
ताप्यधातुवैट्टमाक्षकम् । मरिचस्यैकोभाग ।
आमलकाना द्वौ । फेनस्य त्रय । तुत्यस्य चत्वार
रोऽञ्जनस्य षष्ठ । ताप्यधातो षडिति क्र-
मवृद्धार्थ ॥

पिप्पली सतगरोल्पलपत्रा
वर्त्तयेत् समधुका सहरिद्रा ।

एतया सततमजयितव्य
य मुपर्ण समपिच्छति चक्षु ।
इत्युत्तरे एकोनविंशोऽध्याय ।

पिप्पलीं तगरादिना सह वर्तयेद्वर्तित्वमा-
पादयत् । एतया पिप्पल्या तेन सततमजयि-
तव्य यो गरुडसम चक्षुरिच्छतीति ॥

इती तुविराचितायामष्टाङ्गसमहृत्याख्याया
मुत्तरे एकोनविंशोऽध्याय ॥

विंशोऽध्यायः - ।

अक्षिपाकपिट्टप्रतिषेधम् ।

अभिम्यन्दस्य तदेकयोगश्लेसस्य चाधि-
मन्वस्य चिन्तित्साभुक्त्वा अक्षिपाकानां पिष्टाना-
न्व साधनं प्रदर्शयितुमध्याय आरभ्यते ॥

अथान अक्षिपाकपिट्टप्रतिषेधं नामा-
ध्यायं व्याख्यास्याम । इति य ॥

अथात इत्यादि । पिष्टा उक्तंभ्य एव
वर्त्मादिरोगेभ्यः केचित् । ते चेह्व वक्ष्यन्ते ॥

शुष्काक्षिपाके वाताभिष्यन्दविहित
सर्पिं पित्रेत् । कुलीररसक्षीरसिद्धं वा ।

वाताभिष्यन्दविहितं सर्पिर्वैशमूलाक्षिक-
कुलीरमासरसक्षीराभ्यां सिद्धं वा सर्पिं पित्रेत् ॥

वार्द्रिर्पाण्डरीरुयो काथ आश्नयोत

नमक्षिपाकघ्नम् । मज्जिष्ठासधुक्काळानुसारी
शारिवाल्लोत्रलाक्षाप्रपौण्डरीकाणामक्षिपाक-
क्षराजीत्रम् । मृद्वीकाचन्दनकलकस्तण्डुला-
म्युपरिस्त्रुतो मधुमानश्रुदाहरः । लोघ्रकोर-
ण्डकपुष्पकाथो वेदनाहरः ॥

दाव्यादि सुबोधम् । मज्जिष्ठादीनां काथ-
आश्नयोतनमिति सम्प्रथ्यते । काळानुसारी का-
लेयक । कोरण्टक आम्लायन । सु-
बोधम् ॥

अणुतैलं नस्यम् । शारिवाविठारी
वलामधुकोल्पलद्राक्षारूपकजीवकचन्दनैर्जा-
ङ्गलरसक्षीरोपेतं तैलं साधितं नायनात् स-
र्षोर्ध्वजजुजान् गदान् वातपित्तोत्तरान् नि-
हन्ति ॥

अणुतैलं नस्यविधुक्तम् । शारिवादि-
तैलं नायनाद्वातापित्ताधिकान् सर्षानूर्ध्वजजुजान्
गदान् निहन्ति नाशयति ॥

स्निग्धाश्चात्र तर्पणपुटपाका । वातपि-
त्तान्यतरौद्रेकतथ यथास्वमभिष्यन्दविधिः ॥

अत्रेव्यक्षिपाके वातपित्तयोरन्यतरस्योद्रे-
काद्धेतार्यथास्वमुद्रिकदापानतिक्रमेणाभिष्यन्दो-
क्तो विधिः ॥

आदर्शमण्डले घृताक्तकेशान् घृत्तवा-
न्तर्धूमं देहेत् सा मपी घृतपिष्टाऽयसभाजन-
स्थिताऽक्षिपाकमञ्जनादपहरति ॥

आदर्शमण्डल मलिनितकेशमप्यंजनम् ।
सबोधम् ॥

भञ्जिष्ठाफलत्रिकरुट्टइदरीनिष्काथे
लोहस्रोतोञ्जनचूर्णमापिण्डीभावात् पचेत् ।
एतच्चूर्णाञ्जनमभय दाहोपारागाशुहरम् ॥

मञ्जिष्ठादिकाथपकगुळिका चूर्णीकृता
ञ्जन नाम्नाभय दाहादिहरम् ॥

ताम्रजस्तैर्यकपुष्पपुण्ड्राहमधुकका
जानुसारीशारिना छागेन पयसा पिष्टा
पिण्डाञ्जनम् ॥

ताम्रचूर्णादिक पिण्डाञ्जन सुबोधम् ।
सैर्यकस्य महचरस्य पुष्पमाम्नायनस्येति के
चित् ॥

आनुपयसा शुण्ठीसैन्धवचूर्णान्विता
स्नेहाञ्जनम् । एवमप्यशान्तौ मयुकासिद्ध
शताहाचूर्णयुक्तो घृतमण्डस्तथा पयो वा
वस्ति ॥

आनुपवमेलादि सुबोधन । तथापय
इति घृतमण्डनमधुक्रुमिद्ध शताहाचूर्णयुक्त
च ॥

सशोफाल्यशोफयोस्तु स्निग्धस्निग्ध
स्यानु सिरां विध्येत् ।

सशोफाल्यशोफयोस्तु च स्निग्धस्निग्ध
स्य मत सिरा विध्येत् ॥

द्राक्षाभयाकाथस्त्रिवृत्कल्कयान् स
घृतो विरेक । विरिक्तस्य यथादोषोदयमा-
स्थापनम् ॥

द्राक्षाहरीतरीकाथेन त्रिवृत्कल्कघृत-
युक्तेन विरिक्तस्य दोषोदयान्तिरुणेणास्थाप-
नम् ॥

ततः पिण्डस्निग्धशिरस सर्पपतैलेन
सैन्धवयुतेन वा सर्पिषा फणिर्जकयुक्तेन वा
अणुतैलेन शिरोविरेक । विरिक्तशिरसो
नुवामन क्षीरसर्पिषा धूमपान च ॥

तत इत्यास्थापनादन तर पिण्डस्वेद सू-
त्रोक्तस्तेन स्निग्धशिरसः सर्पपतैलेन शिरोवि-
रेक सर्पिषा वा सैन्धवयुतेनाणुतैलेन वा फ-
णिर्जकचूर्णयुतेन । फणिर्जको मरुवरु, । तत
क्षीरसर्पिषानुवासनम् । धूमपान दोषाद्य
पेक्षम् ॥

शिरोनेत्र चास्य मुनिपण्डरूपचूरैरण्ड-
पतै क्षीराम्बुस्निग्धै सस्वेदयेत् ॥

अस्य चाक्षिपाकवत् शिरोनेत्र च मुनि
पण्डकादिपत्रै क्षीराम्बुस्निग्धै स्वेदयेत् । मु-
निपण्डकनागानृषेभनति । काश्मीरेषु मुन्येति
प्रसिद्ध. । पत्तरो जले भवति नाम्ना मत्स्वा-
क्षक ॥

घृतभृष्टं लोत्रचूर्णं सूक्ष्मवामस्यमुष्णो
दरुत्रिमृदितमाश्रयोतनम् । शुक्लाक्षिपाकोक्त
च वेत्नाग्नम् ॥

घृतभृष्टमिव्यादिनाश्रयोतन सुबोधम् ।
शुक्लाक्षिपाकोक्त वेदनात्रमाश्रयोतनमिति स-
न्वध्यत । तद्य उग्रनेत्रमण्डपुष्पकृत फाय ॥

एवमशान्तवेदन सन्धावैरुपक्रमेत ॥

सन्धावैरित्यनन्तर वक्ष्यमाणैः सन्धाव
नामभिरञ्जनैः श्लेषक्रमेत ॥

शशशिर रूपाल सैन्यव कास्ये स्त
न्यघृष्ट सन्धावो वेदनात् । तद्वत्ताम्र च लोहे
गोमूत्रघृष्ट घृतधूपितम् ॥

शशस्य शिर रूपाल सैन्यवन मह का
स्यपात्रे स्त-येन घृष्ट वेदनात् सन्धाव । लो
हपात्रे गोमूत्रघृष्ट ताम्र घृतधूपित सन्धाव ॥

शिशुपल्लवरसथ ताम्रघृष्टो घृतधूपित ।
शङ्ख ताम्रे स्तान्येन घृष्ट घृताभ्यक्तयवश
मीपत्रधूपित घर्षवेदनात् ॥

शिशुपल्लवरसताम्रघृष्टो घृतधूपितश्च स-
न्धाव । नद्वहे हपात्रे घृष्ट ताम्र घृतधूपित
सन्धाव ॥

उदुम्बरफल लाहे स्तन्यघृष्ट घृताभ्य
क्त शर्षपापत्रधूपित शूलरागाशुघर्षत् ॥ द
धिसर्ग पिप्पलीमैन्ध्रयुक्तस्ताम्रे घृष्टशोफ
घर्षाशुचदनात् ॥

उदुम्बरफलमित्यादिना शूलान्निभ्रस-
न्धाव । इधिमरादिक सन्धाव शोकादि
र ॥

मृत्रुपाय कास्य तिलादकघृष्ट घृता
क्त निम्बपधूपित शोफान्घृष्टघर्षाशुशूलरा-
गत् ॥

मृन्मय पक्कपाल कमभाजने तिलोद
केन घृष्ट घृताक्त निम्बपधूपित शोकादित्र म
न्धाव ॥

सन्धावाञ्जित चाक्षिस्तन्येनानुसिञ्चेत् ।
त्रि.पर च तैर्नाञ्जयेत् । अथाञ्जनानि ॥

मृन्मयान्यतमेन सन्धावेनाञ्जितमाक्षि स्त
न्येन सिञ्चेत् । तैरिति सन्धावैः त्रिाक्षिभ्यांवा-
रेभ्य परमूर्ध्व नेत्र नाञ्जयेत् । अथानन्तरम
ञ्जनानि भवन्ति ॥

पधुकशृहतीन्मृताम्ररजजांस्यजाशी
रपिष्ठानि शम्पापन्कपत्रैः घृताप्लुतैः र्नेक
शो धूपितानि पिण्डाञ्जन शोफवेदनात् ॥

पधुकादिना पिण्डाञ्जन शोकादित्र
भवति ।

तालीसपत्रापिप्पलीलोहरजोञ्जन का-
सीसतगरजातीमुकुळसैन्ध्रैर्मोम्रपिष्टैस्ताम्र
मालिप्त सप्तराव स्यापयित्वा पुनस्तद्वदेव
पिष्टैर्गुणिकाः कार्यास्ता स्तन्यघृष्टा स्तम्भ-
शयसुरपत्रर्षाशुशुङ्गन्य ।

तालीसपत्रादिना गुणिका स्तम्भादि-
न्य तद्वदेवति गोमूत्रेण । अञ्जनवाले स्त-येन
शुभिकादुपपन्नम् ॥

अरद्रास्थिसहकारमास विगतत्वचसम
ताम्रपूर्णमीपत्र सैन्यवोपेत गव्येन दत्त्वा पिष्ट्वा
ताम्रमालेपयेत् । शुष्क शुष्क तथैव च
पिष्ट्वा पुनर्लेपयेत् । एतत् मसामि. सप्ताहै

पिण्डाञ्जन कृत सर्वाक्षिपाकाशुघर्षशोफराग
वर्त्मोपचयग्रम् । अशमन्तकाम्लवेतसपरूपक
कोलडाडिमै कृता रसक्रिया सशोफाल्पशो-
फ पूयालसान् नाशयति । इत्थमपि शो
फानुष्टौ पुनरसावसेक. शिरोविरेकश्च ॥

महकारमाम्फलमन्दाहारयतिनालम् ।
तस्य सहकारस्य मास त्वचोन्तर्भागम् । समाहेन
मन्नाहेनोपर्युपरि लेप । अशमन्तकादिना र
सक्रिया । अशमन्तक इन्द्रक । सुबोधम् ॥

अम्ळोपित पिताभिष्यन्दवदुपाचरेत् ।
पिण्डसाधनचेष्टेत ॥

अम्ळोपिते पिताभिष्यन्दवदुपाचार ।
पिण्डसाधनचात्रैव वक्ष्यमाणमीक्षेताम्ळोपितोप
चरणात् । इत्युक्ता अक्षिपाकाः ॥

पिण्डा अष्टादशका इत्याह ॥

पित्तकफरक्तनिचयोत्क्रिष्टवर्मपोत्य
कीरिसारय कुङ्कुणरूपक्ष्मोपरोध पूयालसशु
ष्काक्षिपाकाल्पशोफाम्ळोपिता वातवर्ज्याश्च
स्यन्दाधिमन्धा इत्यष्टादशदीर्घकालानुवाची
नो रोगा पिण्डसञ्जा.

पित्तोत्क्रिष्टवर्म कफोत्क्रिष्टवर्म रक्तोत्-
क्रिष्टवर्म निचोत्क्रिष्टवर्म पोत्यकीदिमास्वो-
विसवर्म कुङ्कुणक पक्ष्मोपरोध पूयालम शु-
ष्काक्षिपाक अल्पशोफ अम्ळोपित वातव
र्ज्या स्यन्दाक्षाधिमन्धाश्च पित्तस्यन्द कफस्य-
न्द रक्तस्यन्द पिताधिमन्ध कफाधिमन्ध
रक्ताधिमन्धश्च इत्यष्टादश रोगा दीर्घकालानुव
र्त्तिन सन्त पिण्डसञ्जा लभन्ते ॥

एषा क्रिया यथाम्बुमुपदिष्टैव । पु-
नश्च पिण्डीभूताना सामन्येनोपदिश्यत ॥

एषा पिण्डसाञ्जनाना पित्तोत्क्रिष्टवर्मो-
दीना क्रिया चिकित्सा यथाम्बुमध्यायेपृक्तैव ।
पिण्डीभूताना तु दीर्घकालानुवाचीना सामान्येन
क्रिया साधारणा चिकि मोन्यते ॥

अथ पिण्डाक्षिरोगिण स्नेहायित्वा वाम
येत् । कृतक्रमस्य सिराव्यथस्तनो विरक्त ।
कृतविरेकस्यवर्त्मनीलित्वेत् । सकृच्छेखनाद-
शुद्धौपुनर्लेखयेत् जळौकोभिश्च ग्राहयेत् ।

अथेत्यादि सुबोधम् । वमनादनुकृत रु-
मस्य विहितपेयादिक्रमस्य सिराव्यथ ॥

मियङ्गुलोत्प्रपत्मकेसरचन्दनमधुकरु-
लकेन समाक्षिकेण तिलाळक । तुवरिका फ-
लत्रिकराचना काथेन मधुमता सायमात
सदा प्रक्षालनमञ्जनान्ते च रुपायतृक्षपत्रव-
रुपायेण ॥

त्रिघट्टादिना विलात्को बहिर्लेप ।
तुवरिकादि काथेन माक्षिकरता सायमातश्च प्र-
क्षाठनम् अञ्जनान्ते च कदायतृक्षाणा मन
न्तरोक्ताना तुवरिकादीना पत्ररुपायेण प्रक्षा-
ठनम् ॥

तेरेवच पत्रैरुष्णमियतायामन्तरान्तरा
स्वेद ।

उष्णप्रियाताया मुष्णामिलापे तेरेव रु-
पायतृक्षपत्रैरन्तरान्तरा कदाचित् स्वेद ॥

तुल्यफल विप्रतिश्रित श्वेतपरिचानि
धान्याम्लपिष्टानि तत्फलैस्त्रिंशता ताम्रपात्रे
समालोडितानि बहुउपाणामीप पिड्डाना
परममाश्वोतनम् ।

तुल्यफलमिनादि सुनोधम् । वापलं
रिति वा वाग्पलैः ॥

अञ्जनंचास्याप्रधानकीपुष्पातिलपर्णी
कल्केन च वर्त्ति । हरीतक्यादकीक्षा
ष्टगुणम्भस्यष्टभागावशेष काथयेत् पुनश्च प
रिस्राव्यादावीप्रलेपाद्रसक्रियेय पिड्डापिरो
पर्णी । पलाशशाखाखरसे काश्यामाने शृ
हत्युदीररजोदद्यात् तत्पर्णाभूत शीतमञ्जनम् ।
सुरसारसापिष्टैर्वा वचात्वैरदारभे । गो-
पित्तपिष्टाभ्या वा व्योपरसाञ्जनाभ्याम् ।

अथ च पिड्डाक्षिरोगिण आम्राद्रिकन्केन
वस्तिरञ्जनम् । हरीतक्यादिना रसक्रिया सु
बोधः । पलाशेत्यादिना लेहोञ्जनम् । उचा
दिभिः सुरसाया रसेन पिष्टैरञ्जनम् । सरसा
मूर्त्वा । गो पित्तेन पिष्टाभ्या व्योपरसाञ्ज
नाभ्या वाञ्जाम् ॥

हरितालसौवीरकाञ्जनसमाश या ता-
म्रचूर्णमञ्जनम् । परिपेल्वकासीसहरिद्राद्वय-
मर्षपमिद्यद्गुतगरपिप्पलीकलकेन ताम्रभाज
नमन्तलेपयित्वा सौवीरककुम्भेऽग्नौमुख समा
ह वासयत् ततो गुळिकाश्चूर्णं वा कुर्यात् ॥

हरितालादिक भागन्नाश्र भाग इति चु
र्णाञ्जनम् । परिपेलवादिना गुळिकाथवा चू

र्णाञ्जनम् । सौवीरकसतुपयवजात का
श्विकम् ॥

तुल्यगौरिकचूर्णं छगलीपय पिष्ट गु
ळिका प्रत्यञ्जनम् । चूर्णं पृथवा दिव्योदक
भाषितम् । स पृथवा तद्राप्सुतो नैत्राश्यातन
मिति । भगतिचात्र ॥

तुल्यादिक प्रत्यञ्जनम् । अथवैप तुल्य
गौरिकयोश्चूर्णा दिव्योदकभाषितोऽञ्जम् । स
एववा दिव्योदकभाषिते तुल्यादिचूर्णो दिव्योद
कनाप्सुत आश्वोतनम् । गतागुगतिका ।

वर्त्मानवलेखपद्मशस्तद्वन्डोणितमोक्षणम् ।
पुनः पुनरिरेक च पिष्टरोगागुरोर्भजेत् ॥

पद्मो वर्त्मानवलेखादिक पिष्टरोगेणागुरो
भजेत् ॥

पूयालसेत्वशान्तदाह मूश्मशलाभ्याः ।
पूयात्सतु पिष्टीभूो अशात्ते सर्वत्रिया
गामन्तेऽरसाते शलाकया दाहा विषेयम् ॥
नेत्ररोगागुपसा निहीपुराह चतुर्णवतिरि
त्यादिभिः ॥

चतुर्णवतिरित्यक्ष्णोर्हितुलक्षणसाधनैः ।
परस्परमसङ्कीर्णा कात्स्न्येनगदितागदा ॥

इत्यन तरोकैरध्यायैरक्ष्णोगीदाश्चतुर्णव-
ति परस्परमसङ्कीर्णा हेत्वादिभिः कात्स्न्येन
निर्देशपत्तया गदिता उन्मा । तेचकृच्छ्रोन्मी-
लनिमेष वातहत कुम्भीका पित्तोत्किलष्ट पद्म
शान पोत्थर्का कफोत्किलष्ट लग्णोत्सङ्ग रक्तो
त्किलष्टाश्रोऽञ्जननगमेका विसवर्मेनाङ्किष्टवर्मे
श्याववर्मे श्लिष्टवर्मे सिकतावर्मे कर्दमवहल

कुहूणकपद्मोपरोधालयवृत्तं जलस्रवकफास्र-
 वोपनाइ रक्तास्रवपर्वणी पुयास्रवपूयालसालजी
 कृमिमाथिगुक्तिका शुद्धार्मरलामप्रथिन पिष्टम्
 सिरान्वात सिरार्हर्ष सिराजाल शोणितार्माजु-
 नप्रन्मार्थैर्मात्तसार्माथिमासार्मपिरासज्ञश्चतशुठ -
 गुदशुष्टाज क्कासिराशुष्ट तीव्रत्रेदनवाततिभिर वा-
 तकाच व.तलिङ्गनाश पित्तातिमिर पित्तका
 च पित्तलिङ्गनाश गन्भीरा हृत्वा पित्ताविदग्धा
 कफतिमिर रफनाच कफलिङ्गनाश रक्तातामर
 रक्तकाच रक्तलिङ्गनाच ससर्गतिमिर ससर्गका
 च ससर्गलिङ्गनाश सत्रिपाततिमिर सत्रिपातना
 च सत्रिपातलिङ्गनाश त्रुलान्धदोवान्धोणवि-
 न्ध्यान्त्रिदग्धा धूमरोपमार्गिकलिङ्गनाश वा
 ताभिप्यन्द वाताधिमन्व हताधिमन्धा न्यतो
 वातत्रातपर्यय पित्ताभिप्यन्द पित्ताधिमन्व क
 फाभिप्यन्द रफावमन्ध रक्ताभिप्यन्द रक्ताधि-
 मन्ध शुक्लाधिपाक सशोफात्सशोफाक्षिपाका-
 लयान्त्रापिता इत्यारयाभिरुक्ता ॥

सर्वदा च निपेधेत् स्वस्थोपि नयनप्रिय ।
 पुगणयसगोमूमाशलिपाष्टिकुकोद्रवान् ॥
 मुद्गादीन्कफपित्तान्भूरिसर्पिपरिप्लुतान् ।
 शाकचैत्रिमासजाङ्गलडाडिमसिताम् ॥
 सैन्यविकलाद्वाद्यावारिपानेचनाभसम् ।
 आतपत्रपदत्राणनिधिपद्मोपशोधनम् ॥

यस्तु नयनप्रिय स सर्वदा पट्स्वप्युतुपु
 रस्त्रोत्पपिशन्दाक्षिरोत्तानपि पुराणयवादिरु
 सेवेत् । एत्रविध च शाक कफपित्तत्र भू
 रिसर्पि परिप्लुत च सेवेत् ॥

वर्जयेद्देगसरोधमजीर्णा पशनानिच ।
 क्रोधशोकादिवास्मरान्त्रिजागरणातपान् ।
 विदाहविष्टम्भकर यचेहाहाग्भेपजम् ॥

वेगमरोधादिक् वर्जयेत् । यचेहादिक
 विदाहकर विष्टम्भकर च तदपि वर्जयेत् ॥

द्वेषादभयंपृथुमान्निवेशे
 सिरैगते ते नृपाच नेत्रे ।
 ताम्रदक्षणोद्गर्तनलेपनादीन्
 पादप्रयुक्तान नयन नयान्ति ॥

प्रत्येक पादमध्ये द्वे मिरि प्रयुमान्निवेशे
 विस्तीर्णरूपे न तु वर्तुते ये मिरि ते नेत्रे नृधा
 गते । ता पादयोश्चतस्र मिरा पादप्रयुक्तान
 म्रदक्षणादीन् नेत्र नयान्ति । म्रदक्षणमभ्यङ्गः ॥

मलोष्णमद्पट्टनपीडनाये
 स्तादूपयन्ते नयनानिदुष्टा ।
 भजेत् सटादृष्टिहितानि तस्मा
 दुपानदभ्यङ्गनपाचनानि ॥

इत्पुत्रे विशोऽध्याय ॥

ताश्चमलादिभिर्दुष्टा नयनानि सर्वेषा
 दूपयान्ति । यत एवमतो हेनोरुपानदादीनि
 दृष्टिहितानि सदा भजेत् । उपानहौपादुके ।
 धावन प्रक्षाळनम् ॥

इतीन्दुविरचितया-

मष्टाङ्गसङ्ग्रहव्याख्याया मुत्तरे
 विशोऽध्याय ॥

तुल्यरूपल रिगतिश्च श्वेतमरिचानि धान्याम्लपिष्टानि नल्पलैस्त्रिगता ताम्रपात्रे समानोद्धितानि बहुवर्षाणामपि पिष्टानां परममाश्व्योतनम् ॥

तुल्यरूपलमिशादि मुनोपमम् । तनपलै रिति धान्याम्लपलै ॥

भञ्जनचास्याप्रभातर्षीपुष्पानिलपर्णी क्लृप्तेन च वसति । हरीतरफाडकीश्राष्टगुणेम्भस्यष्टभागावशेष काथयेत् पुनश्च प रिस्त्रान्वयादात्रीप्रलेपाद्रमक्रियेय पिष्टाङ्गिरो पर्णी । पलाशगारासाम्बरसे काव्यमाने वृ हत्युशीररजोदघात तत्पनीभूत शीतमञ्जनम् । सुरसारसापिष्टैर्षी रचालद्रेवदारुभि । गो- पिचपिष्टाभ्या वा व्योपरसाञ्जनाभ्याम् ॥

अथ च पिष्टाक्षिरोगिण आम्नादिक्लेशे चक्षिरञ्जाम् । हरीतरफ्यादिना रमत्रिया सु- त्रयोधा । पलाशेन्यादिना नेहोञ्जाम् । वचा दिभि सुरसाया रमेन पिष्टैरञ्जनम् । सुरमा मूर्त्ता । गो पिचेत पिष्टाभ्या व्योपरसाञ्ज नाभ्या वाञ्जाम् ॥

हरितालसौवीरकाञ्जनसमाश्र वा ता म्रचूर्णमञ्जनम् । परिपेलवकासीसहगिद्राद्वय- सर्पपत्रियद्गुतगरपिप्पलीकल्लेन ताम्रभाज नमन्तलेपित्वा सौवीररुक्ममेवोमुख समा इ वासयेत् ततो गुळिकाश्चूर्ण वा कुर्यात् ॥

हरितालादिक भागन्नाश्र माग इति चु णाञ्जनम् । परिपेलवादिना गुळिकाथना च

णाञ्जनम् । सौवीरिकासुतुपयवनाम वा ष्विष्टम् ॥

तुल्यगौरिकर्णं छगलीय-पिष्ट गु लिका मन्वञ्जनम् । चूर्णैष्वरा दिव्योक्त भारित । न एववा तदाप्युत्तरे नेत्राश्व्योतन मिति । भवतिचात्र ॥

तु यादिक प्रत्यञ्जाम् । अथैव तु द गैरिकायाश्चूर्णां श्यादकभापितोञ्जाम् । स एववा दिव्योदकभापते तु यादिचूर्णै दि-याद कनाप्युत आश्यायानम् । गागुगतिहा ।

वर्मावनेत्रवदुगस्तद्वन्त्रोपिनमोक्षणम् । पुन पुनरिक्क च पिष्टुर्गंगातुरोभजेत् ।

चतुर्णो वर्मावलेप्यादिक पिष्टाङ्गोत्तरा- भजेत् ॥

पूयालसेन्वगान्नेन्तोदाह सूक्ष्मशलाक्या। पूयाग्नेतु पिष्टीभूो अशात्ते सर्वक्रिया णागोऽनमते शलाक्या दाहो विधेय ॥ नेत्रगोगानुपसा पिष्टीपुराह चतुर्णवतिरि- त्यादिभि ॥

चतुर्णवतिरित्यक्ष्णोर्हेतुलक्षणसाधने । परम्पमसङ्कीर्णां क्रातस्त्र्येनगदितागदा ॥

इत्यत्र तरोक्षैरभ्यायैरक्ष्णोर्गोदाश्चतुर्णव ति परस्परमसङ्कीर्णां हेत्वादिभि क्रातस्त्र्येन निदेशपतया गदिता उच्यते । तेचवृत्त्योन्मी लनिमेष वातहत कुम्भीका पिचोत्किलष्ट पक्ष्म प्रात पोत्थकी फफोत्किलष्ट लगणोत्सङ्ग रक्षो ात्किलष्टाशाऽञ्जननामिका बिसवर्मोत्कृष्टवर्म इयावत्तमं इलिष्टवर्त्म सिक्तावत्तमं बहमवहत्

शब्दनाहि सिरासस्थे शृणोति पवने मुहु ।
नादानरुस्माद्विविधान कर्णनाद उदन्तितम् ॥

शब्दबहासु सिरासु कारणविशेषवशात्
स्थिते पवने पुष्पो मुहु प्रतिक्षण मकस्मात् का
कारण विना विविधानसतो नादात् शृणोति ।
त कर्णरोग कर्णनादमित्याचार्या उदन्ति ॥

श्लेष्मणानुगतो वायुर्नादो वासमुपेक्षित ।
लब्धं कृच्छ्रच्छुति कुर्यात् अधिरत्य क्रमेण च ॥

श्लेष्मणा वायुरनुगत इत्थं कृच्छ्राच्च शु-
ति कुर्यात् । जयवा कर्णनादादयो रोग उप-
क्षित सन्नेव कुर्यात् । उभयथापि क्रमेण न
विस्त्वमय रोग सप्तमः ॥

वातेन शोषित श्लेष्मा स्रोतो लिम्पेत्तता भवेत् ।
रुग्गौरव विधान च स' प्रतीनाहसजित' ॥

कारणविशेषपशाहातेन श्लेष्मा शोषित
सन कर्णस्रोतो लिम्पेत्तत' स्रोतो लेपात् कण्ठ-
गादिक भवेत् । स एव भूतो रोग मज्जया
प्रतीनाह ॥

कण्ठशोषो रूपाच्चत्रे स्थिरा तत्सज्ञया स्मृता ।

कफाद्धेताया शोषे स्थिरो कण्ठशोषोत्तौ
तत्सज्ञया कण्ठशोषाविति नाम्ना स्मृता वाचा-
र्य । एक कण्ठ द्वितीय शफः ॥

कफो विद्रव्य' पित्तेन सरज नीरुज तथा ।
यनपूति उहुक्तेड कुरुते पूतिकर्णकम् ॥

पित्तेन कर्त्राकफो विद्रव्य. विदाहावस्था
नीव' पूतिकर्णादय रोग कुरुते । किं भूतमि-

त्याह । सरज वा नीरुज वा उभयथापि यन-
पूति बहुक्तेडम् ।

वानादिद्रूपित श्रोत्र मामासृज्जैदजान्मम् ।
सादन्तो ज तवः कुर्युस्तीत्रा म किमिर्कर्णक ॥

जन्तय त्रिमय सादन्तो भक्षयन्त
प्रकरणान् कर्ण नवैव सम्भवात्तीत्रा रुज कुर्यु ।
स रोगो नाह्य किमिर्कर्णक । किं भूता नन्तव
आह । वातादिभि स्वकारणकुपिाद्रूपित रे
श्रे त्रसम्भन्विनी मामासृज्जी तयोर्किंस्त्वजा ॥

श्रोत्रकण्ठयनाजाते क्षते स्यात् पूर्वलक्षण. ।
विद्रधि पूर्ववचान्य, शफोर्शोर्षुदमीरितम् ॥

श्रावस्य कण्ठयनेन श्रते त्रजे जाते म-
ति पूरलक्षणस्यात्रम्पो विद्रध्यत्तयो रोग
स्यात् । अन्यश्च विद्राधे पूर्वसंज्ञिदानोक्त वि-
द्रधि हेतुना भयशेष च विद्राधेरेव भेदान्तर तेन
सख्याया न प्रविशति । शोफश्च य रणे स
नामा एकार्श ईरित. द्वित्योर्षुद एवमेतौ द्वौ
रागावेकैक्यय पू सहापञ्चदश तु भवन्ति ।
तेषु रुग्णपूतिकर्णत्र अधिरत्य क्रमेण च ।

तेषु चानन्तरोत्तेषु विद्रध्यशोर्षुदेषु क-
मेण यथास'य रगादितय जायते । * परि-
रत्व च जायते । इति च पाठ ॥

गर्भे निष्ठात् सकुचिता शफुली रूधिकर्णक ।

गर्भावस्थायामनिष्ठाहेतोर्या कर्णशफु-
ली सकुचिता म रोगो नाम्ना कृचिकर्णक ॥

एकविंशोऽध्यायः ।

कर्णरोगविज्ञानीयम् ।

नत्ररागाणां निर्णयं कृत्वोर्ध्वोद्गच्छिनि
स्त्रासप्रसङ्गन कर्णरोगाणां ह्येतानि प्रदर्शयितु
मध्यायं प्रारभ्यते ॥

एवान् कर्णरोगविज्ञानीयं नामा या
यं व्याख्यास्याम । इति ॥

प्रतिश्यायं जलक्रीडां कर्णकण्ठयनमस्तु
मिथ्यायोगनं शून्यं कृपतान्येन कृपने ।
प्राप्य श्रोत्रमिरा कुर्यात्कृत्वा घानसि वगन्तु
अर्थाभेत्तं स्तम्भं शिथिलानभि नदनम् ॥
चिराच्च पाकं पक्वं तुलसीनामलपत्रं सवेत्
श्रीतं शून्यमस्माच्च स्थात् सञ्चारविचारम् ।

प्रतिश्यायादिभक्तुभिरन्वेषं निदानो
चैमद्वयं कृपितं श्रोत्रमिरा प्राप्य शून्यो
तमि वेगवत्कृत्वा मध्याभेत्तं नादिनं च कृते ।
प्रतिश्यायो नामारोगेषु वक्ष्यते । अधावभेद
न शिरोरोगेषु । शिशिराभाभेनदनं शीतहे-
प । चिराच्च पाकं श्रोत्रेस्वात् । पक्वं च श्रो
त्रमकम्मादिनाकारणं सञ्चारविचारयत् स्यात् ।
श्रमं मृत्तमाभानिक्षणं विवृतमित्यथ । इति
वाप्यकर्णरोगः ॥

शूलं पिच्छात् सदाहोपा शीतेन श्वयधुञ्जरम्
आशुपाकं प्रपन्नं च सपीतलसिन्धुति ॥
मालमीकास्पृशेत्पथ्यत्तत्पाकरुमुपैति च ।

पिच्छात् स्वहेतुतं कृपितान्श्रोत्रमोतमि
दाहादियुक्तं शूलं स्यादिति सम्बन्धः । आगु
पायान्त्रि चार्वाङ्गाप्रविशेषणं प्रोक्तव्यम् । सु
बोधम् । इति पित्तकर्णरोगलिङ्गम् ॥

कफान्त्रिरोहनुग्रीवा गौरव मन्दतारुज ।
कण्ठं श्वयधुञ्जणेन्यापाकान्श्रोत्रघनमुते ॥

कफादिति । प्रकरणात् कर्णरोगे गिरा
गौरव दिक् लिङ्गम् ॥

करोति श्वयणे शूलमभिघातादिदूषितम् ।
रक्तं पित्तसमानाति किञ्चिद्वाधिशूलशून्यम् ॥

अभिघातान्नि रक्तस्य कोपस्वनं दूषि
तं रक्तं श्वयणे कर्णे शूलं करोति । तत्र रक्त
शून्येण पित्तकर्णरोगसमानात्किञ्चिद् भवति । त
तोपि पित्तान् किञ्चिद्विचरन्त्यणमिति रक्तकण
रोगः ॥

शूलं समुद्रितदोषैः सशोफप्रगतीन्कृ ।
पर्याया दुष्णशीतेन जायत श्रुति जाड्यत् ॥
पक्वं सितासितारक्तपनपूयप्रवाहि च ।

समुद्रितं सन्निपतितैर्दोषैर्वातादिभि
शोकादिभ्युक्तं शून्यं श्रोत्रं जायत । पर्यायेण नि-
रन्तरावृत्त्या उष्णेन शीतेन च यस्मिन् श-
ले तत्पययादुष्णशीतेन च । इति जाड्यत्
कर्णनाशियुक्तम् । अथवा पर्यायादेरुत्ति
मज्जाड्यवत् । तत्र श्रोत्रं पक्वं सितामितादि-
गुणपूयप्रवाहि भवतीति सन्निपातकर्णरोगः ॥

वन्डादिते कर्णे स्वेदार्थं प्रणयेत् । पुन
पुनश्च नाडीस्वेदान् भिण्डस्वेदाश्च । रातव्या
धिप्रतिश्यायादितप्रिधान च सनिरूहानुवास
न कुर्यात् ॥

श्रेयस्याग्निभित्तिलयुक्तै कर्णलेपः । श्रे
यसी हृत्तिपिप्पली । सुशोधम्

परिहार्याणि च परिहरेद्विशेषतः प्र-
वात शीतान्मुपान शिर म्नां च ॥

परिहार्याणि रातरोपनानि परिहरेत् ।
प्रवातादी निविशेषेण । प्रकृष्टो वात प्ररातः ।
इति वातजे कर्णगेणे ॥

पित्तजे तुशले प्रातः प्रातः शर्करापुत
सर्पिं पाययेत् । तत स्निग्ध परिचयेत् ।
द्राक्षुमधुकासिद्ध स्तन्य कर्णपूरण प्रयुञ्जीत ।
मासिकवा । मधुरुपद्रुमककलकस्तन्यमिद्ध
वा सर्पिः । सितामयुरुकरज्ज्वृद्धीकाभिर्वा
एभीरेक्षुरम प्रियाळरुतैल पाचिनमभ्यङ्गनस्य-
कर्णपूरणे श्लदाहृतम् ॥

पित्तजे कर्णश्रे प्रात प्रात शर्करया यु-
त सर्पिंश्च स्निग्धतन्त्राभात् पाययेत् । सुशोधम् ।
माक्षिक वेति केवलम् । सितादिभि प्रियाळरु-
तैलं पाचितमभ्यङ्गानिभि श्लदाहृतम् ॥

मधुकुट्टुन पांडशगुणेनाम्भसाष्टात्रशेष
साययित्वा तेन तैलाद्द्रुकुट्टुमष्टगुणक्षीर य-
ष्टीमधुकोशीरशारिकाकाकोलीजीरकानन्ता -
गुणाळमञ्जिष्ठालोध्रचन्दनत्रिसर्गर्भं पचेत् ।
तच्च पूर्ववत् प्रणयेत् ॥

मधुकादिना तैल पूर्ववत् प्रणयेदियम्य
ज्ञादिषु । तेनेत्यष्टभागशेषेण यष्टीमधुनाग्नि
र्षेण । जनन्ता दूर्वा ॥

एषामेव च क्लृप्तेन सघृतेन कर्ण
परितो लेपयेत् । स्वेदयेच्च । तथा क्षीरसर्पि
र्षस्य शिरोभ्यङ्गश्च । एरमप्यनुपशमे तु पुन-
र्विरेकः

एषामित्यनन्तरोक्ताना यष्टीमधुकादी
नाम् । क्षीरसर्पिर्षत् क्षीर नधित्वा गृह्णने । सु-
शोधम् । इति पित्तजे कर्णरोगे ॥

करुणे पिप्पलीविपक घृतमथवा सं-
क्ष्वाद्र पाययित्वा त रामयेत् । तनस्तीक्ष्ण ध्रु-
म पाययेत् ॥

करुणे कर्णशूल पिप्पलीविपकमपकमेव
वा संक्षौद्र सर्पिं पाययित्वा तमातुर रामयेत् ।
तीक्ष्णो धूम मूत्रोक्त ॥

कर्णं चास्य पूरयेत् सरळदेवदारुहि-
सापटोलपत्रसुरससिद्धेन तैलेन । देवदारु-
पिप्पलीमालतीपत्रका मरुकरासिद्धेन वा ।
लोध्रग्वदिरसारमनश्शिला द्विहरिद्रा कुष्ठविफ
लैलाकाथकलकासिद्धेन वा । रन्नाञ्जनमार्क-
ववेजयन्ती शिमुलशुनार्द्ररुम्भ्र्नीमूलरुदकी-
ना वा पृथक् समस्ताना वा रसेन मधुना वा
रक्षोप्रतैलेन वा । तथा शूलशोफगौरवाणि
प्रशाम्यन्ति ।

अस्य च श्लेष्मकर्णरोगिण सरळादिभि-
द्धेन वा देवदारुविसिद्धेन वा लोधाद्सिद्धेन वा

रास्नापधुक्काकोळीदेवदारुकल्प -
योविपाचितया वा शिशुमारवसया । मासी-
कृष्टमेदासङ्गमुग्मिमिमुक्तीरविपकया वा
गोघावमया ॥

गन्नादिविपाचितया शिशुमारवसया
वा । शिशुमारोनामजलत्र प्राणिविषय । मा-
स्यादिविपकया गोघावमया वा कर्णं प्रथेन्निति
सम्प्र ध । सुरभिर्मुग्गा ॥

जीवकशताह्वा मधुक्कामीक्षीरमिद्धा
बुद्धमयूरवसा कर्णपूरण नम्याभ्यङ्गेषु विद-
ध्यात् । मधुक्कीरकाकोळी फलकेन चतुर्गुण
शिशुम्बपञ्चमूलैरुण्डपरसमष्टगुणक्षीरसा
धित तैल वा ॥

जीवनादिमिद्धा बुद्धमयूरयोवसा क
र्णपूरणात्पि विदध्यात् । मधुकादिसाधित वा
तैल कर्णपूरणात्पि । शिशुम्बपरसममैला
चतुर्गुण । श्रीरमष्टगुण । ह्रस्व बृहत्यादिपञ्च
भूष ॥

घृततैलवसाभ्यक्तानि तरुणान्यथ य
पत्राणि पृटपाकस्त्रिन्नानि प्रपीड्य तद्रमेन क-
र्णं पूरयेत् ॥

तरुणानचिरप्ररुडा यथैतद्यपत्राणि घृता
सभ्यक्तानि पुटपाकस्त्रिन्नानि प्रपीड्य तेन रमेन
कर्णं पूरयेत् ॥

तद्वज्र तैलवसाभ्यक्तान्यर्शोरुग्ममूल
फाग्लुक विल्वमहाट्टान्यतमपत्राणि ।

अर्कादीनामन्यतमस्य पत्राणि तैलव-
साभ्यक्तानि तद्वदितिपुटपाकस्त्रिन्नानि प्रपीड्य
तद्रसेन कर्णं पूरयेत् ॥

महापञ्चमूलसन्ध्यागरदेवदारुव्यन्यतम
काष्ठमष्टादशाद्गुलत्रिभागे क्षौमेणावेष्ट्य तै-
लेन सिन्धुवाग्ने प्रदीपयेत् । ततो दद्यात्पाना-
य स्नेह पतति स सत्र कर्णरुजमपहरति ॥

महापञ्चमूलान्यतमकाष्ठस्नेहप्रहणवि-
धान सुबोधम् । स स्नेह कर्णपूरणेन सत्र
एव कर्णरुजमपहरति ॥

मग्नाच्छिष्टैर्दर्भमधुशिशुगुलत्रचायवन
ज्जैलागुगुलुभि श्लक्ष्णपिष्टै क्षौमरत्र धूम-
रक्षिममाणपरिणाह लेपयेत्ततः स्रवेणावर्ष्य
लण्डुकुनाशन धूम पातु दद्यात् ॥

रुध् च्छिष्टानिभि श्लक्ष्णपिष्टै सत्रोक्त
धूमरक्षिममाणपरिणाहे क्षाम लपयेत् । तत-
स्तत् क्षौम वर्त्यादृत्वा सूत्रणागे द्द लण्डुकस्य
रुशोनाकस्य नाळेन धूम पातुमातुराय दद्यात् ॥

दुष्टुननात्मरानेन कल्केनाभ्यङ्ग्य
त्रिशोपयित्वा धूम विदध्यात् ॥

अथवा केवलमेव दुष्टुननात्मनेन मधु-
च्छिष्टान्कल्केनाभ्यङ्ग्योपाये वा धूम पातु
विदध्यात् ॥

श्रेयसीदेवदारुसाधनी बुष्टुनिचुड्याजै
क्षीरपिष्टैस्त्रिभुतै कर्णं रक्षित्वेलेपयेत् । सर्व-
धान्यस्नेहगोक्षीरसिद्धामुत्तरीरकामेरुण्डपत्रा-

वाधिर्यं च बालवृद्धक्षीणकासशोपिणा
चरोत्थितं च र्जयेत् ॥

बालादीनां वाधिर्यमसाध्यम् । सर्वस्यै
। च चिरोत्थितं बहुकालप्ररूढं वाधिर्यं यत्तद-
साध्यम् ।

इतरत्तु स्नेहस्वेदनम्यगिरोवास्तिव
स्तिरुर्ध्वभृतिभिर्दोषानुत्पन्नमपेक्ष्य साधयेत् ॥

इतरत्तु स्नेहस्वेदनम्यगिरोवास्तिव
दोषानुत्पन्नम्यरूपानातिरमेण नम्यादिभिः सा-
धयेत् ॥

तत्र प्रागेव पुराणसर्पिषा वा वातहर
तेलेन वा स्निग्ध स्नेहेनैव विरेचयेत् । कृत-
ससर्जनस्य पुनः स्निग्धस्य शणितमपहरेत् ।
रुणामन्नं जलौकोभिस्ततो रस्तिरुर्ध्वमूर्धतेल
नस्यधुमान् रुर्णपूरणं च शीलयेत् ॥

तत्रोत्ति वाधिर्ये । ससर्जनं पेयात्किम् ।
मूढतैलमभ्यङ्गादिभेदेन चतुर्विधं सूत्रे प्रद-
क्षितम् ॥

तरुणविलयफलानि गोमूत्रेण काथये-
त्तेन काथेन सितामधुरुवीजरुसीजरुलेन च
पयोयुक्तं तैलं पाचयेत् । तत्तैलमुष्णं शीते
विन्वकाथे प्रक्षिप्य मन्थयेत् यावन् पिण्डीभूत
मुद्गृत्य चैतत्पुनरन्यत्र विल्वोदके मन्थयेत् । त-
त्तथाद्ध्युत्पाद्युष्णे पयासि मधुरुगन्धचन्दनगर्भ-
साधितमाशु कर्णपूरणाद् वाधिर्यं नाश-
यति ॥

तरुणस्याचिरकालप्ररूढस्य विस्वस्य फ-
लानि गोमूत्रेण काथयेत् । तेनैति कथितगोमू-
त्रेणेत्यादि तैलपात्रविधिः । शेषं सुवाधम् ॥

तिलान् नवमल्लानान् पल्लवान् वहन्ती
ध्वप्सुरात्रिमुपितान् दिवा शोषयेत् पञ्चरात्रम् ।
एत गते पञ्चरात्रे मधुयाष्टिका क्षीरकाकोली म-
हापञ्चमूलदेपदाशुशताहाजीवककथिते पयासि
पञ्चाहमेव वासयेन् शोषयेच्च । ततो नैवेद्यं क्षी-
रेणैवामेव च द्रव्याणां चूर्णमात्रया युक्तान् प्र-
पीडयेत् । तत्तैलं नीलोलपलानन्ताचन्दनाग-
रुमधुरुजीवरुकाकोलीसुनिपण्णरुमूलरुलेकै-
रष्टगुणेन पयसा पचेत् । एतन्नस्ये कर्णपूर-
णे शिरसि चाभ्यङ्गने मणीतमाशु शूलनादवा-
धिर्याणि सर्ववातविकाराश्च पित्तानुत्पन्नान-
पोहति भ्रमास्थिसन्धानजननं च ।

तिलानित्यादिना तिलभाजनं सुबोधम् ।
एतन्मिति प्रतिदिनं शोषणं च वहदम्बुवासनं च
पञ्चरात्रम् । ततस्तथैव मधुयष्ट्यादिकथित-
पयासि वासनं शोषणं च पञ्चरात्रमेव । अने-
नैवेत्ति यात्रादिशृत्वेन । एवामेव चेत्ति यात्रा-
दीनां चूर्णेन युक्तान् तिलान् ।

शुक्रमूलरुभस्मक्षारद्वयहिङ्गुशुण्ठी-
मिमिवचाकुष्ठामरदारुसोभञ्जनभूर्जग्रासिम्बु-
स्तालवणत्रयै सोऽद्रिदैस्तैलं शुक्ररुदलीनी-
जपूरधरससयुक्तं सिद्धं शूलनादवाधिर्यरु-
ण्टशोकलेदोपदेहक्रिमिपूर्णाकर्णेषु ॥

शुक्रमूलरुभस्मादिभिर्द्रव्यैः शुक्लादिभि-
श्च द्रव्यैस्तैलं सिद्धं शूलादिषु दृष्टशक्तिः ॥

तैलेन कर्णं पूरयेत् । सगळादिकल्पपाकम् ।
 शेषगोर्धेपामेव काथस्तेपामेव च फलकेन । र
 मास्त्रनादीना पृथग्भूताना वा मिश्रीभूताना वा
 रमेन कर्णं पूरयेत् । मार्कवो भृङ्गराज । वै
 जय-त्वतिमुक्क । मुरुङ्गी मधुमवा । जथवा
 केपलेनैव मधुना । जथवा रक्षोत्रतैलेन सर्वपतै
 लेन । तथेति कर्णपूष्णक्रियया शूरादीनि ज्ञा
 म्यन्ति ॥

धान्याम्लकथितदशमूलपापेण नाडी
 च्यन्माचमत् । स्निग्ध कुशाभ्रत्रिष्टब्धदश
 ष्ठीमुस्तमात्रिनेन तैलेन पूरयेत् । कफत्राश्र
 गण्टपान् धारयत ॥

नाडीभेद मुषोध । सिञ्ज कर्णं कुशा
 भ्रान्तिरेन तैलेन पूरयेत् । उशाश्र कुशाभ्र ।
 कफत्रान् कफत्रव्यक्तान् गण्टपान् धारये
 च । इति कफने कर्णरोगे ॥

रक्तजे पैत्तिकरत् सिद्धि मिराव्ययश्च ॥
 रक्तजे कर्णरोगे पैत्तिककर्णरोगवत् सि
 द्विश्चिकित्सा । अत्र तु मिराव्ययाधिक ॥

पकेषु कर्णश्रेषु पूषमराहिषु यथास्व
 ध्रुमनस्यगण्टपवमनान्याचरत् ॥

पकेष्विष्यन-तरोक्षेपु बानादिजेषु कर्ण-
 श्रेषु यथास्वमित्यारम्भकदोषापेक्षया धूमादी
 न्याचरेत् ॥

उपदिग्ध च स्रोत सायपात पिचु
 चतिभि प्रमृज्य यथागम्पदने सधृतैर्गुण्डु-
 ना वा धूपयित्वा मधुना पूरयेत् ॥

उपदिग्ध छेदेन लिप कर्णस्रोत । पि
 चुवर्ति कार्पासवर्ति ॥

पलाशधपानेनिशरतुभसर्जत्वम् काथ
 रसक्रियया स्वभ्यक्ता पिचुवर्ति स्रोतसि द
 धात् । वदगीतट्टकीजम्बूरातकीवटप्रभादु
 म्बरकाथेनयमेव च रसक्रियया । हरिद्राश
 तकीफिफाजाम्बुमलकीफिशुक्रकाथेन च ।
 तथा साराष्ट्रिका पद्मपत्रधातकी समद्वाभत्वम्
 पलाशरसाञ्जनकाथेन ॥

पलाशादि काथेन उदयान्दिवायन च पि
 चुवत्संभयनेन रसक्रिया । हरिद्रान्दिवायन
 रसक्रिया । सौराष्ट्रिकादि काथेन च ॥

एभिरेवापरे मृत्सुचूर्णकृतै मति
 सोऽनीरुग-मेव देदशुर्गोरेणाणि शाम्यन्ति
 एषु ~~कफत्रव्यक्तान्~~ सधौद्रेण कफित्यस्व
 सेन वा मज्ञाठनम् । तत्रा सुसुरसादिवर्ग
 प्रसाठनाचूर्णनयो प्रयोज्य ॥

गभिरेव च यथायोग रसान्दि वापये
 समचूर्णकृतै पककणस्रोतसोऽवन्ति
 मित्यादि सुवाधम् ॥

नाटपारिषयोर्गतशलाक्त. स
 धि । श्लेष्मानुन्नेतु प्राक्श्लेष्माण
 द्रुमननायनाभ्या तीक्ष्णधूमैश्च ॥

नादाख्ये वाधिर्याग्ये च रोगे वातकर्ण
 रोगोक्त सर्वो विधि । श्लेष्मानुबन्धत्विति
 नादाधिर्ययोरेव ॥

वातशूल कर्णरोगे प्रथममुक्तम् । शिवन्न च पा-
त्रोशोप तिन्यादिफक्तेनोद्धर्तयेत् ॥

उद्धर्तित च मज्जुरूपयस्याशतपुष्पाश्व
गन्त्राकृत्काष्ठमुण्वाजिगन्धान्बृहत्सभीरुका -
शक्षीरसाधितेन तैलेनाभ्यज्यात् । शतायुर्ष्य -
श्वगन्त्रैरण्डपयस्याजीरकक्षीरसिद्धेन वा ॥

उद्धर्तित च पात्रोशोप मधुकादिमिद्धेन
तैलेनाभ्यज्यात् । शतावर्यादिसिद्धेन वा ॥

गोत्राप्रतुदचिकिरानूपौदकमासवसा
मज्जान सपिप्सुर्पतैल च यथालाभ सगृ
ह्यार्कालर्कप्रलातिपलानन्ताविदारगन्त्राजल
श्रुमधुरार्गप्रतीवाप त्रिपचेदयमभ्यङ्ग' पा
ल्या पर मासजनन ॥

गोधत्यादिनाभ्यङ्गाय तैलम् । अठ्ठमोम
न्दार । जन-ता दुर्वा वापश्च । जलशूक' शै-
वालम् ॥

एवमपि तु या क्षीयते पात्रो तस्या यद्गु
तच्छिद्रया विधिवत् सन्नाय यथोक्तेन क्रमेणो
पचरेत् ॥

एवमनन्तरोक्तेनप्रकारेण चिकित्स्यमा
ना या पात्रो क्षीयते तस्या पात्र्या यद्गु हृष्ट
लक्ष्यते तान्त्रिना शेष विधिवत् मन्धाप्र यथो-
क्तेन पात्रोशोपक्रमेणोपचरेत् ॥

तन्त्रिकामपि चैवमेव नस्याभ्यङ्गादिभि
र्यापयेत् ॥

तन्त्रिकया याप्यैवोक्ता ता पात्रोशोपप्रका-

रेणैव प्रथम चिकित्सेत्याप्यत्व च नम्यादिभि -
र्यापयेत् ॥

परिपाटनेप्ययमप्यधि । तथा मज्जुर-
खरमश्वरीसैन्धवाश्वगन्धादेवदारुमूल कावलमु-
जफलमूलमग्राच्छिष्टै सक्षीरैर्महाश्लेह सिद्धो-
भ्यङ्ग' । तिलमधुक्रुमपौण्डरीकसिद्धार्थमृ
तक्षीरकृतयोलकारिकर्योपनाह ॥

जयमेवेति पात्रोशोपोक्त । तथति प-
रिपोटके ।

उत्पाते जलोत्तोभिरपनीतरक्ते शीते
प्रदेह । तिलमधुक्रुशरिरोपललोध्ररुद्रमन्त्र-
लाम्रजम्बुपल्लवैस्सधान्यामृत् तैल साधितम -
भ्यङ्ग' । तथा क्षीरसपिप्सुर्पोक्तानि च
घृतानि ॥

विसर्पोक्त घृतानि चेत्यन्तमुत्पातागये ।
रक्ते हृते शितैश्चन्दनादिभि प्रलेप' वार्यासि -
लादिभि कर्त्तव्यैर्द्वीयाञ्चमहित माधित नैल-
मभ्यङ्ग'ध । तथा क्षीरोत्थ घृत विसर्प यानि घृ-
तान्युक्तानि तानि च हितानि ॥

उन्मथे तीक्ष्णैः शिरोविरेक' । तिल
सपपलोध्रहरिद्राद्वयैरुद्धर्तनाया कर्णपात्र्या
स्थालीसतमालैलाकट्फकरसाञ्जनैर्लेप' । ता-
लपत्र्यश्वगन्धार्कसैन्धवाप्लुत्रजीजसुरसला-
द्वालिकाभिर्गोधाकुब्जैरचसायुक्त तैल त्रिपक-
मभ्यङ्गनम् । तैलमेव वा पटोलकटुरोहिणी र-
साञ्जनशिरीषैः ।

पटोलादितैलान्तमुन्मन्धाख्ये । तैलमेव-
वेलेवकारेण पटोलादौ वसाप्रतिपेध' ॥

अथ कर्णो मुक्ताविव भवतस्तत्समीपे
यथोक्ता सिरा मोक्षयेत् । सश्वय्युपरिस्रावे
मन्दक्षुतेर्मनमाचरेत् ॥

मुक्ताविवति बोधिर्ये ष्य । यथोक्ता
मिति सू । काप । मश्वय्यवाप्ति वाधिय ष्य ।
एति नाधियम ॥

प्रतीनाहे स्नेह्यदन्त्रिय कर्ण कर्णशो
यनेन त्रिगो य तैलस्य पूरयेन्मातुङ्गसस्य
ना सशुक्तनाद्रसैन्धवस्य ॥

प्रतीनाहाय्य पूर्व स्नेहस्वेदाभ्या रणहे
दान पादनम् ॥ रणशोबन स्रुसमुद्रमश्वय्य
नाममिति य त्र सूत्रे पूर्वमुक्तम् । तैलस्येति करेण
पञ्च । पूरणयोगात् । तदन्मातुङ्गसस्यनि च ॥

शो यमाने वेदना रक्तागमो वा यदि
भवेत्ततो घृतमण्डने पूरयेन्नस्य च शीलयेत् ।
मत्पूर्णेत्येव एव त्रिगि ॥

यदि च शोध्यमाने कर्णे वेदना भवेदश-
वा रक्तागमो भवेत्ततो घृतमण्डने पूरणयोग्य न
स्य शीलन च । मत्पूर्णेतीति प्रतीनाहप्रकार वा
नेष एव प्रतीनाहोक्ता । त्रिगि ॥

कण्ठवा तीक्ष्णनस्यधुमादीन् रफत्रा
न्वितरेत् । रूभतिकम्बुवाहार । शोफप्ये
रेमत्र विधि । मृदुतीक्ष्णात्पेनाश्च प्रदहपरि-
पेसा ॥

कण्ठात्पे तीक्ष्णधुमादेक रफत्र वित
रेत् । तत्रेव च शोफप्ये । अत्र तु मृदवादिगु-
णप्रवेहादिकमपि ॥

पूतिकर्ण कर्णस्रावोक्तो त्रिगि त्रिगि
कर्णे च । विशेषतश्चात्र त्रिगि । तथा स
र्पपतैलन पूरणम् । हरिनालचूर्णवता गोम्
त्रण या । वार्ताकराजन त्रपनम् ॥

पूतिकर्ण कर्णस्रावोक्त पक्ककर्णपुष्यप्रता
होक्तो धूमादिः । त्रिगिर्कण च पूतिकर्णप्रदेवा
अत्र तु त्रिगिर्कर्म त्रिगित्तो विधिविशेषत वा
यो धूपनान्तः ।

कर्णविद्रविव वमनपूर्व विद्रधिप्रदाम पक्
च चिकित्सेत् । क्षतविद्रवि ऐत्तकर्णशल्
उदर्शासि नासार्शोऽनुदानि च ॥

कर्णविद्रवियेऽय ट्युक्तस्त वमनपूर्व
विद्रधियत् विद्रधिप्रकारणामपक्क च चिकि
त्सेत् । तत्र च विद्रव अत्रविद्रव्यात्तयो भेदो
त्र कण्ठयनहेतुकम्पमनतरात्तपितारणरोग
वधिचित्सेत् । सुशोधम् । अशोभ्यनुदानि च
प्रकरणार्द्धस्यमाणनामाशाऽनुदत्त ॥

विदारिकापामा कर्णविद्रधियत्रथादो
पाठय च साधयेत् ॥

विदारिकाऽमाशोक्ता । तत्र विशेष
आमाया दोषानवित्तमेण चिकित्सात्ता विद्र
धिबोक्त्सा कार्या ॥

पाठीशोप पातशल्पन्नस्यमालेप स्वेद
च कुर्यात् । सिन्नशुद्धर्षेचित्ताप्रियाऽजीन-
मधुकुपत्राश्चगन्धाकलकेन ॥

पाठीशोपे वातशुल्वन्नस्यादि च कुर्यात् ।

सम्भवति । सर्व सर्वं प्रकारैर्दर्शयितुम-
शक्यः ॥

समासतस्तु पञ्चदश कर्णसन्धयः प्रायो-
नामानुगतसस्थानस्थानविशेषतया सम्भ-
वन्ति ॥

समासतस्तु त्रिनकर्णमन्धयः पञ्चदश
वैशघटनीया सम्भवन्ति । कथमित्याह । प्रा-
यो बाहुल्येन स्वनामात्मानुगतसस्थानविशेषतया
स्वनामानुगतस्थानविशेषतया च । सस्थानमा-
कृतिः । स्थान प्रदेश । प्रायोग्रहण व्यभिचा-
रसूचनात्थम् ॥

तद्यथा । पृथुलायतसमोभयपाळीश्च
क्रनेमि ॥

तथेत्यादिना त एव सन्धयः पञ्चदशो
च्यन्ते । कर्णतावदेकापाळीभवति । सा त्रिना-
सतीष्टे सम्पद्यते । एका गण्डलमा । द्वितीयाश
प्लुत्यववद्धा । एव स्थिते एक सन्धिश्चक-
नेमिनामा भवति । तस्य लक्षणं पृथुले चायते स
मेनिमोन्नतरहिते पाळी यस्यसन्धे स तथोक्त ।
रथचक्रेहि नेम्याख्य राह्यपृष्ठिकाप्रमेरूपमेव-
भवति ॥

वृत्तायतसमोभयपाळिरूपलभेदक ॥
द्वितीयोऽष्टरूपलभेदाख्य । तस्य लक्षणं
वृत्ते परिवर्तुते आयते दीर्घे समे निमोन्नतरहिते
पाळी यस्य । घृन्ते हि भ्रममुन्पलमाकृत्वैव भ-
वति ॥

अभ्यन्तरदीर्घपाळिः कवाटः ॥

तृतीय सन्धि कवाटाख्य । तस्य ल-
क्षणमभ्यन्तरगण्डनिनद्धा पाळीशकुली वाह्य
पात्र्यपेक्षया दीर्घा यस्य स तथोक्तः । अत्रना-
मानुगतत्वे प्रायोग्रहणम् ॥

विपरीतोर्द्धकवाटः

चतुर्थोर्द्धकवाटाख्य । तस्य लक्षणं
कवाटलिङ्गविपरीत्यम् ॥ अत्र हि राह्याशकु-
ल्यववद्धापाळी दीर्घा भवति । कवाटेद्वारपभौ ।

हृस्ववृत्तसमोभयपाळिरुत्तरक ॥

पञ्चमोवल्लूराख्य । तस्य लक्षणमुभे अपि
पाळीहृस्वे स्तोकलम्बे वृत्ते वर्तुते परस्पर च
समे । वल्लूराख्या हि शुष्यन्मासपेश्याः । व्या-
घाङ्गनास्वेवविधा एव दृश्यते ॥

अणुस्थूलसमविपमपाळिर्व्यायोजिमः ।

षष्ठोव्यायोजिमाख्य । तस्य लक्षणं
एकापात्र्यणुत्रातिघना । द्वितीयास्थूलाभिवचना
च । एकासमानिन्नोन्नतरहिता । द्वितीयातद्विप-
रीता यस्यसतथोक्त । अस्यार्थे प्रायोग्रहणम् ॥

राह्यपळिर्गण्डाप्रार ॥

सप्तमोण्डाधाराख्य । तस्य लक्षणं वा-
ह्यशकुल्याश्रया एकैवपाळिर्गण्डमूलछिन्नत्वाद्य-
स्यतस्य हि व-थे गण्डएवाधारो द्वितीयपात्र्य-
भावात् ॥

अतोविपरीतस्त्वासाङ्गिम ॥

तु खरद्वेने जम्बाम्नासम्भ्रतरुप्रसाथ
परिपिक्ता कर्णपात्री तैलनाभ्यञ्जय यष्टीमधु-
हरिद्रामपौण्डरीकमञ्जिष्ठा चूर्णेनाऽऽचूर्णयत् ।
लाक्षाविल्वद्रुपर्कन तैलनाभ्यञ्जयेत् ॥

तु खरद्वेनात्प्रे प्रथम जम्बाम्नादिका-
वपरिपरुस्ततस्त्रैलनाभ्यञ्जन ततो यष्ट्यादिचूर्ण
नाऽऽचूर्णयत् लाक्षाविल्वद्रुपर्कन तैलनाभ्य-
ञ्जन च हिमम् ॥

लेहिजा पिटकासु कर्णपर्जा वदुशो गा
मयपिण्डस्त्रिन्नासुरभ्रीमृत्रपिष्ट कृमिप्रैरालि-
न्वेन् । कुत्ररुग्ज्ज्वदुदवीनारयप्रत्यग्भिर्वा ।
एभिरेव च सप्तसमरिचनिम्बपत्रमूत्रिष्ठ-
स्सर्पपतल सिद्ध लेहिकात्रणप्रोभ्यद्ग । प-
ग्निदहने जलजाभिरसृक् स्यायेत् । शीतैश्च
प्रदियात् ॥

लेहिकापिटकासु लिहात्प्यासु । सुयो-
धम । कृमिजनानि विटङ्गफलानि । कुटजादिभि-
वा लिम्पेदिति सम्बन्ध । एभिरित्यन्तरोक्तै ।
सप्तशदेन त्रिभुजाना च परिग्रह । परिदहने
तु लिहात्प्यासु त्रिभुजप्रकरणत । जलजाजत्रैक
स । इत्युक्ता यथोदिष्टा करुणाम्ना ॥

सवपु च पात्रीरोगेषु स्तहम्बेदशोचना
भ्यङ्गमदेहनस्यासविस्त्राणानि यथाहं श्यु
ञ्जीत । मकोपफारणानि च परिहरेत् ॥

सवपु चोस्तासुक्तेषु पात्रीरोगेषु । य-
थाहमिति दोषाद्यपेक्ष स्नेहादि प्रयुञ्जीत । सु-
त्रोपम् ॥

उत्पन्नमानाया तु पात्र्या सर्जरसा
पामार्गपटोलनिम्बानिचुट्टयग्भिरालेप । इ-
त्पटन्त्या शिशुअम्यारूपतीकगौराराहपिन
गोधावसासार्पिभि । श्यामायां गौरी
सुगन्धाऽपामानन्ता तण्डुलीयकमूर्त् । न-
ण्डमत्या पाटानन्ताताक्ष्यश्लेयमात्रिके ।
दक्षमानाया शीरिद्रुश्रीवनीयस्त्रुमधुघृतैः ।
प्रणिताया शीटजीवनीये । कृशाया गो-
धारराहयमाभि । ग्रथिताया ग्रन्थि पाटयि-
त्या त्रिलिप्य च कृष्णासंभवमधुभि' प्रति-
सारयत् । स्यात्पत्या मधुमधुस्त्रुमधुमधुप-
र्णाभिलेपे । एभिरेव च यथास्य स्नेहानभ्य-
ङ्गार्थं प्रकल्पयत् ॥

उत्पन्नमानायामित्यादिना पात्र्यासव-
स्थाविशेषेषु साधनविशेष । उत्पुटन हरणम् ।
गौरी हरिद्रा । सुगन्धा गन्धताकुली दक्षमाना-
दाहयुक्ता । प्रणिता सत्रणा । ग्रथिता ग्रन्थिमती ।
एभिरेवचान्तरोक्तैरवस्थाविशेष यथास्वमभ्य-
ङ्गार्थं स्नेहान् प्रकल्पयेत् । उत्पन्नमानाया स-
र्जरसादिभिरेव । उत्पुटन्त्या शिशुअदिभिरेवे-
त्येवमादि यथास्वशब्दार्थे ॥

अथ रोगतो जलाद्वा त्रिन्त्रिञ्च कर्णमनु-
सन्देयात् ।

अत्रेत्यादिना त्रिन्त्रिञ्चसन्धानविधानम् ।
अथेति मङ्गले । रोगत कर्णं छिन्न स्वस्थमेवत्रा
समामादौ बलान् छिन्नममयमप्यनुमन्दध्यात् ।
तास्मन् विच्छेदेदोषसंस्थानविशेषवशात् प्रहारा-
दिगतिविशेषवशाच्चानेकप्रकारोघटनीय सन्धि

अण्पादिपिपमयोस्तु परस्परविपर्ययाँ ॥

चेतुपाळी अण्पादिविशेषण विपमे भि-
न्नस्वरूपे तयो पात्रयो परस्परविपर्ययेण स-
न्धिवः । यत्रैका अणुरपरा स्थूला ऋसा समाऽप-
रानिन्ना तत्राणो सन्धिवः तथा निन्ना कर्तव्या
यथा स्थूलाचाणुर्भवत्यणुश्च स्थूलेसे कीभूता स
माभवत्येव गमत्रिपमयोऽपि त्रिपर्ययो वाच्यः ॥

यात्वेकत्रपाळीस्थूला पृथ्वीस्थिराच
स्यात् ता द्विधापाटयित्वापरिउत्त्वा सन्द-
ध्यात् ॥

द्विधा पाटिताया । पाटया एकैकोभा-
गो मूलेच्छिन्ना शून्ने पाळीमूले योज्य । ततो
द्विपाळि सन्ध्यात् ॥

गण्डोत्कृत्तेन वासशोणितेन सानुव
न्धेन मासेन पाळी कल्पयेत् । यस्य पाळी
द्वयमपि नास्ति तस्याप्येव एव विधिः । अथ
या समानवयोदोषादेः सञ्चार्य कर्णपीठ सम
मध्ये निवेद्य उर्द्धयेत् ॥

सहानुवन्धेन जीवन्संस्कारेण वर्तत इति
सर्वांक । सुबोधम् ॥

सन्धानविधिः पुनरातुरे ग्रथितकेशा
न्ते पन्धनमुपधारिते छेद्यभेत्त्रलेयैरुपपन्नैरु-
पपात्रकर्ण शोणितमवेक्षेत दृष्टमदृष्ट वेति ॥

आतुरइत्यादिना कर्णसन्धानविधिर्भवति ।
उपधारिते निश्चितयोग्ये वन्धे कर्णस्रटेयात्पुन-

पादनमस्थाने विपये कर्तुं नयाति । दुष्टादुष्ट-
शोणितलक्षण सिराव्यथ उक्तम् ॥

ततो वातदुष्टे धान्याम्बोज्ञोदकाभ्या
पित्तदुष्टे क्षीरशीतोदकाभ्या श्लेष्मदुष्टे वार-
णीसिलिलाभ्या प्रक्षाल्य पुनश्चावलिखवानु-
न्नतमहीनविपम सन्धि निवेद्य ततो मधुशृ-
ताभ्यामभ्यज्य पिचुल्लोतयोरन्यतरेणात्रगु-
ष्ठामूत्रेण नातिगाढमशियिल च उध्वा सि-
राव्यधोक्तेन रूपालस्यवा चूर्णनावकीर्षाचा-
रि रूमुपादिशेत् ॥

तत इत्यादि सुबोधम् । पिचुः कार्पा-
सचुर्लुक्म् । शोत वक्षम् । सिराव्यधोक्ते
तिचूर्णेनसम्बध्यते । आचारिकं श्रण्यनु-
ष्ठेयम् ॥

सन्धिमाश्लिष्यन्त क्षौममूत्रेण सीव्येत् ।
अतिक्षीणपाळिक वा शोणिताक्तेन पिचुना
वेष्टयेत् । त्रणवच्चैनमुपाचरेत् । श्यहा-
चातुरहाद्वा सलिलेन परिपिच्य पिचु नूत चा-
पनयेत् । न चा शुद्धरक्तपतिमट्टचरक्त क्षी-
णरक्त वा कर्णं सन्ध्यात् ॥

यदि च कर्णसन्धि शून्य न गृह्णाति तत
क्षौमसूत्रेण साव्येत् । तस्येत्यशुद्धरक्तस्य वा
तिप्रवृत्तरक्तस्य वा क्षीणरक्तस्य वा कर्णं न स-
न्ध्यात् ॥

तस्य हि स्वयमपि सन्धिविंश्लिष्यन्ते
आभ्यायते इत्यावतामुपैति पच्यन्ते शुष्यति चि-
राद्गोहतिरूढोप्याभरण न क्षमते । सशोफ-

अष्टमजात्रादिमान्य । तत्प्रक्षणम् ।
गण्डाधारैवपरीयम् । अत्र हि शशुलीमुले
उत्प्रत्वादेव गण्डलप्रापात्रोमयति । अत्रापि
प्रयोषद्वयम् ॥

अपात्रिराहार्यः । स पर मांमज्जी
ठानिधिम ॥

नमः राहायात्य । तस्य लक्षणम् ।
नविगत कदाचिदपि पात्रियमसोऽनादिर्भव-
ति । आहार्यजपूर्वपात्रयुपायत्वात् । मणवा-
हार्या मासत्रेण कर्णपीठेन निरभिधम उच्यते । अ-
तथासौ मन्धुत्तर याहि वेधमर्हति ॥

शुक्लशुक्तिमन्त्रपात्रि ॥

दशम शुक्लशुक्त्यात्य । तत्प्रक्षण
सर्विक्रिया पात्रयुन्देद । गण्डुलीमुलेव-
रूपैवभवति ॥

इतराल्यपात्रिः सद्दिसम् ॥

गनादश सद्दिसत्तवात्रि । तत्प्रक्षण
मितरति । नात्सत्रपात्रिरपि स्वल्पपात्रि ॥

अनधिष्ठानपात्रि पर्यन्तयाद्भक्षणिमा
सो हीन

द्वादशोहीनात्यः तत्प्रक्षण पात्रीस्थान
यो क्षीणभासोतण्वचानाधिष्ठात्रपात्रिरन्यथा-
त्रया अपितत्र सश्रव्य नविद्यते समयातिहीन ॥

तनुविषमपात्रिर्वालि ॥

प्रयोदनो वन्मात्य । तत्प्रक्षण तु ४
तुविषमे काधिर्ज्ञे कचिदुमते पात्र्यो यत्प्र
दिग्यैवस्यैवभवति ॥

प्रभितनिर्मास्तत्रासिराटनमुत्पन्न
त्रिर्मष्टी ॥

चतुर्दशोयत्प्रात्य तत्प्रक्षण मयिता प्र
धिमतो निर्मासात्र रात्रिशला निराभिमयूता
मुदमाऽतितन्यो पात्रीयमसतथोक्त । यद्वि-
त्येवरूपाभयनि ॥

निर्मासमाद्दिसत्तवात्राऽनोणितपात्रि
काकोष्ठ इति ॥

पञ्चदश कावीष्ठात्य । तत्प्रक्षण दि-
मामिऽन्वप्रान्ते गाणितरहिते पात्रीयस्य सत्र
थोक्त । काकस्यपञ्चपुटात्येव रूपानेन
व १ इत्युक्ता पञ्चदशमन्यय ॥

षण्णमाद्यात्रसिभ्यन्ति । नत्तितर ।
एवागुत्तरशशुक्त्यन्ता दशसाध्या इतरे
पञ्च माक्षितादयोऽसाध्या ॥

नत्रत्राश्राया पात्र्यां दीर्घायामाभ्य-
तर सन्धि । तथेतराया वाद्य । मम
समयाभ ॥

त्रैतेषु मध्ये यदा वाह्या शशुक्त्याश्रया
पात्री दीर्घामवति तदास्या आभ्यतर मधि ।
द्वितीयया सयोग तात्रिऽद्रमार्गेण कर्तव्यम् । य-
दा तु गण्डाश्रया दीर्घो तदास्या वाह्य सन्धान
मभिमुखसन्धि । समयोद्यपात्रयोर्बाह्य एव ॥

कुर्याच्चाभ्यञ्जनालेपान् पालीशोपे प्रकीर्तितान्

चर्मचटिकेत्यादि सुबोधम् । चर्मचटिका प्रसिद्धा चर्मपक्षा । एतत् पक्ष कपित्थे स्थित कर्णवर्धनम् । अत्र च कर्णवर्धनप्रसङ्गे पालीशोपोत्तानभ्यञ्जनादीन् कुर्यात् ।

अनेन च कर्णसन्धानप्रसङ्गेनाथेत्यादिना नामासन्धानकर्माप्युच्यते ।

अथ कुर्याद्व्यस्यस्यच्छिन्नांशुद्धस्य नासिकां । छिन्त्यान्नासा सम पत्र तत्तुल्य च रूपोलत ॥ त्वङ्मास नासिकासन्ने रक्षन्तचनुता नयेत् । सीव्येत् गण्ड तत सूच्यासेवन्यापिच्युक्तया ॥

अथेत्यान्तर्चे । छिन्ना नामा नामिका वयस्थस्य प्रथमवयस शुद्धस्य च वमनादिना पुनरन्या कुर्यात् । कथमित्याह । छि द्यादित्यादि । कपोलत छिन्न नासिकासमप्रमाण मासपत्र तत्तुल्यमिति नासाकार छिन्त्यात् । नासिकाप्रत्यासन्ने प्रदेशे त्वङ्मास रक्षन् सीव नोपयोगाय । तत्र मासपत्र तनुता तत्क्षणेन नयेत् । ततोन्तरमद्भूतपत्र गण्ड प्रणोष्ठयो पिच्युक्तया मीबन्या सीव्येत् । प्रणोष्ठवत् पिचुरपि सूच्या प्राहोत्यर्थ ॥

नासाच्छेदेथलिरिते परिवर्त्योपरि त्वचम् । कपोलवध्र सन्द्ध्यात् सीव्येन्नासा चयत्रत ॥ नाडीभ्यामुत्क्षिपेदन्त सुखोच्छ्वासप्रवृत्तये । आपतैलेन सिक्त्वाणु पत्तङ्गमधुकाञ्जनै ॥ शोणितस्थापनैश्चान्यै सुश्लक्ष्णैरवचूर्णयेत् । ततो मधुघृताभ्यक्त वध्वाऽचारिकमादिशेत् ।

अथानन्तर नासाच्छेदे यत् छिन्ना नामा तस्मिन् लिखिते कपोलवध्रमुपरित्वच कृत्वा सन्द्ध्यात् । सन्धाय च नामा यत्रतस्तेन वध्रे ण सह सीव्येत् । ता च नामासामन्त स्रोतसि सुखेनोच्छ्वासप्रवृत्त्यर्थं नाडीभ्यामुत्क्षिपेत् । अनु चामतैलेनापकर्तलेन मिक्त्वा पत्तङ्गादिभिरन्यैश्च सूत्रस्थानोक्तैर्मधुकादिभि शोणितस्थापनै सुश्लक्ष्णमिष्टैरवचूर्णयेत् । आचारिक प्रणोक्त आचारः ॥

ज्ञात्वावस्थान्तर कुर्यात् सद्योत्रणविधिं तत । छिन्त्याद्ब्रूढेधिक मास नासोपान्ताच्च चर्मतत् ॥ सीव्येत्ततश्च सुश्लक्ष्ण हीन सर्वधयेत् पुन ।

ततोन्तरमवस्थाविशेष ज्ञात्वा सद्योत्रणोक्तमपि विधिं कुर्यात् । ततोत्र यदाधिकं मास तच्छिन्त्यात् । नासानिकटादुच्छ्रायि यच्छिपित चर्मतदाकृतिलाभाय च । ततोन्तर सुश्लक्ष्ण कृत्वा मीव्येत् । यत्र प्रदेशो हीन स्यात् न पुनरन्येन वध्रलेशेन सन्द्ध्यात् ॥

निवेशिते यथान्यासस्य च्छिन्नेऽप्यय विधि ।

यद्य मद्य एव प्रहारादिना नासिकाच्छिन्न तस्मिन् यथान्यासं पूर्वसान्निवेशानतिक्रमेण निवेशिते अयमेव मीबनादिको विधिः । प्रसङ्गेनोच्यते ।

नाडीयोगाद्विनोष्ठस्य नासासन्धानविधि ।

इत्युत्तरे द्विंशोऽध्यायः ।

कण्टसन्तापो ग्रन्थिमात्रं भवति । तत्र च यथास्य प्रतिकुर्वीत । दुष्टरक्ते च रक्तमयसेचयेत् । क्षीणरक्तं स्नेहपाननस्यमासरसाशनाभ्यङ्गैर्वृद्धयेत् ॥

तस्य हीत्यादि सुगोधमः । तद्येत्याभमानपात्राणौ यथास्वमिति स्वचिकित्सितानतिक्रमेण ।

सर्वत्र चैवमपि सोपद्रवसन्ध्यां सन्धि विमुच्य पूर्वापचारोपस्थापितस्मृतिः सम्पन्नसन्धीनेति । भवतिचात्र ॥

एव च विधीयमानेपि यदि सापद्रव एव सन्धिर्भवति ततस्त विमुच्य पूर्वापद्रवहेतुना स्मरण पुनस्तथाभावप्रतिषेधाय कृत्वा सम्यक् मन्धीत । गतानुगतिसा ॥

न कर्णे शोफरागादियुक्ते सन्धानमाचरेत् । नपस्सरस्येनात्पुष्पेना त्रिशुद्धतनोरपि ॥

शोफादियुक्ते कर्णं सन्धानं नाचरेत् । घस्मरस्यात्यदनशालिस्य । अत्युष्ण इति तेषां कालं च । अशुद्धतनोरद्रवमनादिकम्य ॥

सुरूढजातरौमाणं श्लिष्टसन्धिं समं स्थिरम् । सुवर्ष्माणमरोगं च शनैः कर्णं विवर्द्धयेत् ॥

सुरूढत्वादिगुणं कर्णं शनैर्वर्द्धयेत् । सुवचनां सुसारं ॥

अन्यथा दाहरुक्तोदशोफाः स्पुस्तत्रकागयेत् । शीतानूपदेहसेकादीन् शुद्धिचक्रेदनाशिनीम् ॥

अन्यथेति सुरूढत्वादिविपरीते वर्धनादाहादयः स्युः । तत्रेति दाहादिषु शीतान् प्रदेहादीन् । हृन्नाशकफ्या च वमनादिका गुद्धिं कारयेत् ॥

स्नेहपानपुर्जा तैलं सर्पिलाक्षारससमम् । साधयेन्मधुरस्करन्ध्रं हयगन्धा मधुरकैः ॥
पिष्टैर्दशगुणक्षीरे तत्परं कर्णवर्द्धनम् ।
कठिनासकजक्षामापात्र्यस्वेदितमर्दिताः ।
अभ्यक्तास्तनजायन्ते मृद्वोनीरजस्थिरा ॥

आनुपप्रमाणानां स्नानैः सम्भवाद्दसातज्जासौ । घृतं च तैलं च लाक्षारसं चित्ति पञ्चकपरस्परमम् । मधुरस्करन्ध्रं सूत्रोक्तं । हयगन्धा अर्धमात्रा । मयूरकं जपामार्गं । क्षीरं द्रवपत्रकां दशगुणम् । कठिनादिगुणापात्र्यं स्वदितमर्दिता मलाः । तेनेति मधुरस्करन्ध्रं सम्पिबन् स्नेहेनाभ्यक्ता मृद्वो नीरुजो रुग्णप्रहिता स्थिराश्च जायन्ते ॥

वृद्धत्वात्त्रिशुरांवारिशं कर्मजटाघृतम् ।
माक्षिकं शङ्खिर्वर्ना तैलं सप्ताहं ताम्रभाजने ।
स्थापयेत्तत्परं कर्णमालपात्पोपयेत् कृतम् ॥

बुद्ध्यादिकमालेपयोग्यं सप्ताहं ताम्रभाजनस्थितमालेपान् कृत्वा कर्णं परं पोपयेत् । त्रिशुरा फणिकारी । त्रिशूरा जलशूकम् । शङ्खिसन्ध्यायवतिचाया स्नेहं शङ्खिनोतैलम् ॥

चर्मचटिकाजलौकोदयगन्धाशवरकन्दकतुल्यम् ।
माहिपनवनीतघृतं कापित्थगं कर्णवर्धनं साक्षात्

कुर्याद्याभ्यञ्जनालेपान् पाळीशोपे प्रकीर्तितान्

चर्मचटिकेत्यादि सुगोधम् । चर्मचटिका प्रसिद्धा चर्मपक्षा । एतन् पक्ष कपित्थे स्थित कर्णवर्धनम् । अत्र च कर्णवर्धनाप्रसङ्गे पाळीशोपात्तानभ्यञ्जनादीन् कुर्यात् ।

अनेन च कर्णसन्धानप्रसङ्गेनाथेत्यादिना नामासन्धानकर्माप्युच्यते ।

अथ कुर्याद्वयस्यस्यच्छिन्नाशुद्धस्य नासिकायाम् । छिन्नाशुद्धासा सम पत्र तत्तुल्य च रूपोलत ॥ त्वद्भास नासिकासन्ने रक्षस्तत्तनुता नयेत् । सीव्येत् गण्ड तत मूच्यासेन्यापिच्युक्त्या ॥

अथेत्यान्तर्चे । छिन्ना नामा नामिका वयस्यस्य प्रत्यप्रवयस्य शुद्धस्य च वमनादिना पुनरन्या कुर्यात् । कथमित्याह । छि द्यादित्यादि । कपोलत छिन्न नासिकासमप्रमाण मासपत्र तत्तुल्यमिति नासाकार छिन्नात् । नासिकाप्रत्यामन्ने प्रदेशे त्वद्भास रक्षण मीन नोपयोगाय । तत्र मासपत्र तनुता तत्क्षणेन नयेत् । ततोन्तरमुद्धतपत्र गण्ड व्रणोष्ठयो पिच्युक्त्या मीवन्या सीव्येत् । व्रणोष्ठवत् पिचुरपि सूच्या प्राहोत्वर्थ ॥

नासाच्छेद्रेथलिखिते परिवर्त्योपरि त्वचम् । कपोलवध्र सन्ध्यात् सीव्येन्नासां चयत्रत ॥ नाडीभ्यामुत्क्षिपेदन्त सुखोच्छ्वासप्रवृत्तये । आमतैलेन सिक्त्वानु पत्तद्गमधुकाञ्जनै ॥ शाणितस्थापनैश्चान्यैः सुश्लक्ष्णैरवचूर्णयेत् । ततो मधुघृताभ्यक्त त्रिधाऽचारिकमादिशेत् ।

अथानन्तर नामाच्छेदे यत् छिन्ना नासा तस्मिन् लिखिते कपोलवध्रमुपरित्त्रच कृत्वा सन्ध्यात् । सन्ध्याय च नासा यत्रतस्तेन वध्रेण सह सीव्येत् । ता च नामामन्त श्रोतानि सुरेतेनोच्छ्वासप्रवृत्त्यर्थं नाडीभ्यामुत्क्षिपेत् । अनु चामतैलेनापकतैलेन मिस्त्या पत्तद्गादिभिरन्यैश्च सूत्रधानोक्तैर्मधुकादिभि शोणितस्थापनै सुश्लक्ष्णपिष्टैरवचूर्णयेत् । आचारिक व्रणोक्त आचारः ॥

ज्ञात्वावस्थान्तर कुर्यात् सयोव्रणविधिं तत । छिन्नाशुद्धेधिक मास नामोपान्ताच्च चर्मतत् ॥ सीव्येत्ततश्च सुश्लक्ष्ण हीन सवर्धयेत् पुन ।

ततोन्तरमवस्थाविशेष ज्ञात्वा सद्यो व्रणोक्तमपि विधिं कुर्यात् । ततोत्र यदाधिकं मास तच्छिन्नात् । नासानिकटादुच्छ्वायि यच्छपित चर्मतदाकृत्विजाभाय च । ततोन्तर सुश्लक्ष्ण कृत्वा मीव्येत् । यश्च प्रदेशो हीन स्यात् न पुनरन्येन वध्रच्छेदेन मन्ध्यात् ॥

निवेशिते यथान्यास सत्र च्छिन्नेप्यय विधि ।

यच्च मद्य एव प्रहारादिना नासिकाच्छिन्न तस्मिन् यथान्यास पूर्वमग्निवेशानतिक्रमेण निवेशिते अयमेव मीननादिको विधिः । प्रसङ्गेनोच्यते ।

नाडीयोगाद्विनोष्ठस्य नासासन्धानवद्विधि ।

ऽस्त्युत्तरे द्वानोऽध्याय ।

कण्टसन्तापो ग्रन्थिर्मात्र भवति । तत्र च यथास्व प्रतिवृत्तिः । दुरक्ते च रक्तमरसेनयेत् । क्षीणरक्त श्लेहपाननम्यमास्रसाशनाभ्यङ्गैर्वृद्धयेत् ॥

गन्ध हीत्यादि सुयोधम् । सप्रत्याभमानपात्राणां यथास्वमिति स्वधिकित्मिमानतिक्रमेण ।

सर्वत्र चैत्रयपि सौपद्रवमन्थं मन्थि विमुच्य पूर्यपत्रागोपस्वापितम्भृति सम्पूर्यमन्दधीनेति । भवति मात्र ॥

एव च विधीयमात्रपि यत्रि सौपद्रव एव मन्थिर्भवति ततश्च विमुच्य पूर्यपत्रागोपस्वापितम्भृति पुनस्तथाभासप्रतिषेधाय कृत्वा सम्यक् म दधीत । गतानुगतिका ॥

न कर्णे शीकरागादियुक्ते सन्धानमाचरत् । नघस्वरस्यनात्पुष्णेना विशुद्धतनोरपि ॥

शाकान्त्युधे कर्ण मन्धात् तारत्रय घमरस्यास्यदनशालस्य । अशुष्क इति देशे फाल च । अशुद्धतनोरशुद्धवमनादिकम्ब ॥

सुदृढ जातरोमाण श्लिष्टसन्धि सम स्थिरम् । सुवर्ष्माणमरोग च शनैः कर्णं विवर्द्धयेत् ॥

सुरुद्धत्वादिगुण कर्णं शनैर्वर्धयेत् । सुवर्ष्मां सुसार ॥

अन्यथा दाहकृतोदशोफा स्युस्तत्रकारयत् । शीतान्प्रदेहसेकादीन् शुद्धि च क्लेदनाशिनीम् ॥

अन्यथेति मुरुद्धत्वादिविपरीते वर्धनाशालस्य स्युः । तत्रेति दाहादिषु शीतान् प्रदेहादीन् । कृत्वाशक्यत्वात् च वमनादिकां पुद्धिं कारयेत् ॥

श्लेहवान्पुर्जातेन सपित्तभाससप्तमम् । साधयेन्मधुरस्कन्ध हयगन्धा मधुरकैः ॥

पिष्टैर्गुणशीर्षं तन्पर कर्णवर्द्धनम् । कठिना सरजःशामापात्र्यन्वेदितमर्दिना । अश्वत्थास्तेन जायन्ते मृत्त्रोर्नारज श्विरा ॥

आनुपमालिनीं श्लेहो सम्भवाद्भसामज्जा ॥ पृत च तैल च लाभारस चापि पञ्चपरम्वरसम् । मधुरस्कन्धः सुप्रोक्तः । हयगन्धः अश्वत्था । मधुरकः अपामार्गः । क्षीरद्रवपत्राणां दशगुणर । कठिनादिगुणापात्र्यन्वेदितमर्दिना मज्जा । तेनेति मधुरस्कन्धादिषु कर्णे श्लेहाशयत्वात् मृत्त्रोर्नारजो कृपाहता श्विराश्च जायन्ते ॥

वृद्धत्वात्पुर्णमावशिष्टकर्मजटावृत्तम् । मान्निरुत्तद्धिर्वर्ना तैल सप्ताहं ताम्रभाजने । स्थापयेत्तन्परमर्णमालेपात्पोषयेत् कणम् ॥

वृद्धत्वादिफमालेपयोग्य सप्ताहं ताम्रभाजने तमालेपान् कृश कर्णं पर पोषयेत् । कन्दुग फणिकारी । वारिशूक जलशूकम् । श्लिष्टत्वाववतिचाया श्लेह श्लिष्टवर्णतैलम् ॥

चर्मचटिकाजत्रौकोहयगन्धाशवरकन्दफतुल्यम् । माहिपनवनीतयुत कपित्थग कर्णवर्धन साक्षात्

वरसः सुमता ताम्रनेत्रत्व श्वासपूतिता ॥
फण्डःश्रोत्राक्षिनासासु पित्तोक्तं चात्रलक्षणम् ।

असृमक्त वातादिदूषणैर्दुष्ट नासासिरा
प्राप्य प्रतिश्याय करोति । अत्र च रक्तप्रति-
श्याये वरसः सुमतादिपित्तप्रतिश्यायोक्त च ल-
क्षणम् ॥

सर्व एव प्रतिश्याया दुष्टतां यान्त्युपेक्षिता ।
यथोक्तोपद्रवाधिक्यात् स सर्वेन्द्रियतापनः ॥
साग्निसादञ्चरश्वासकासोर पार्श्ववेदन ।
कृष्णत्वकस्माद् बहुशो मुखदौर्गन्ध्यशोपकृत् ॥
नासिकाक्रेदसशोपशुद्धिरोषकरो मुहु ।
पूयोपमासितारक्तग्रथितश्लेष्मसञ्जति' ॥
मूर्च्छन्ति चात्र क्रिमयो दीर्घस्निग्धसिताण्यः ।

सर्व एवानन्तरोक्ता' प्रतिश्याया उपे-
क्षिता सन्तो दुष्टप्रतिश्यायता यान्ति । स च
दुष्टप्रतिश्यायो यद्योक्तानामुपद्रवाणा मुखशोषा
दीना प्ररुद्धत्वेनाधिक्यात् सर्वेन्द्रियाणा तापन
उपतापकरो भवति । अग्निसादादियुतश्च । स
च दुष्टप्रतिश्यायोऽरुक्सादेवातिशयेन कुपति ।
मुखदौर्गन्ध्यादिकृष भवति । मुहुः प्रतिक्षण
नासिकाया, क्रेद च शोष च शुद्धि च रोध च
करोति । पूयोपमादिगुणश्लेष्मसञ्जतिश्च भव-
ति । अत्र च दुष्टप्रतिश्याये कफक्षुत्तो दीर्घा-
दिरूपाः क्रिमयो मूर्च्छन्ति समुच्छ्रय उभन्ते ।
अणवो लघुप्रमाणा ॥

पकलिङ्गानि तेष्वङ्गलाघव क्षवथो ज्वम' ।
श्लेष्मा मुचिकृणः पीतोऽज्ञान च रसगन्धयो ॥

तेषु च सर्वेषु प्रतिश्यायेषु पकेष्वङ्गला-
घवादि क लिङ्गम् ॥

तीक्ष्णाघ्राणोपयोगार्करमि सूत्रवृणादिभिः ।
वातकोपिभिरन्यैर्ना नासिकातरुणास्थनि ॥
विघट्टितेऽनिल कुद्धो रुद्ध शृङ्गाटक प्रजन् ।
निवृत्तः कुरुतेऽत्यर्थ क्षवधु स भृशक्ष व ॥

तीक्ष्णाघ्राणादिभिर्नासिकायास्तरुणास्थ-
नि मृद्धस्थनि विघट्टिते क्षुण्णे सत्यनिल कुद्धो
यदि केन चिद्धेतुना रुद्धो भवति तदा मरुद्ध
स्सन् बहिः प्रतिनिवृत्यान्त शृङ्गाटकाख्य ना-
सास्रोतो व्रजघ्नेषु निवृत्त मन्त्रत्यर्थ क्षवधु कुरु-
ते । स रोगो नाम्ना भृशक्षयः । उपयोगश
च्छस्तीक्ष्णेन मन्वव्यते । आदिशब्द एवञ्जा-
तीयमहणार्थः ॥

शोषयन् नासिकास्रोत कफ च कुरुतेऽनिलः ।
शूकपूर्णाभनासत्व कृच्छ्रादुच्छ्वसन ततः ॥
स्फुतोऽसौ नासिकाशोष

स्यहेतुत कुद्धोऽनिलो नासिकास्रोत
शोषयन् कफ च शोषयन् प्रथम शूकपूर्णाभना-
सत्व कुरुते । ततः कृच्छ्रादुच्छ्वसनमसौ रो
गो नाम्ना नासिकाशोष स्थत ॥

नासानाहे तु जायते ।
नद्धत्वमिव नासायाः श्लेष्मरुद्धेन वायुना ॥
निश्वासोच्छ्वाससरोधात् स्रोतसी सद्यते इव ।

नासानाहाख्ये तु रोगे नासाया नद्धत्व-
मिव जायते । केन हेतुनेत्याह । श्लेष्मरुद्धेन

ओष्ठस्य विच्छिन्नस्य सन्धाने नासास-
न्धानवत् सर्वो विधि । श्वासोच्छ्वाससुप्तप्र
वृत्त्यर्थं नाडीयोगवर्धयामिति ॥

इतीन्दुविरचितायामष्टादशसप्तहव्याख्याया
मुत्तरे द्वाविंशोऽध्यायः ।

त्रयोविंशोऽध्यायः ।

नासारोगविज्ञानीयम् ।

ऊर्ध्वाङ्गप्रमङ्गेन नासारोगाणां हेतुवादि
कं प्रदर्शयितुमध्याय आरभ्यते ॥

अथातो नासारोगविज्ञानीयं नामा
ध्यायं व्याख्यास्यामः । इति ॥

अवश्यायानिलरजोभाष्यातिस्त्रमजागरैः ।
नीचात्युच्चोपधानेन पीतेनान्येन वारिणा ॥
अत्यम्युपानरमणञ्छिद्वाष्पमहादिभिः ।
तुद्धावातोत्वणादोपानासायास्त्यानताज्ञता ।
जनयन्ति प्रतिश्यायं वर्धमानं क्षयप्रदम् ।

अवश्यायादिभिर्हेतुभिर्वातोत्वणास्त्रयो
दोषा नासायां कुपितास्तत्रैव स्थानता सहवत्त्व
प्राप्ता प्रतिश्यायाख्यं रोगं जनयन्ति । स च
वर्धमानं उपेक्षया क्षयं ददाति । अवश्यायः
प्रदोषे जलं शीतमन्तरीक्ष्वात् पतत् । रजः क्षि-
तिरजो धूलिः । अतिशब्दं स्वप्रजागराभ्या
सम्बध्यते । उपधानशब्दं शय्यायां शिरो

निपरनपर्यायो नीचात्युच्चाभ्याम् । अन्येन वि-
जातीयेन वारिणा पीतेनार्थादन्यस्मिन् पीते ।
अत्यम्युपापेनात्यम्युत्तमणेन छिद्दिवाष्पमहादिभि-
श्च । आग्निग्रहणेन वेगराधादीनां महणम् ॥

तत्र चातात् प्रतिश्याये मूत्रशोषो भृशः स्रजः ।
घ्राणोपरोधनिस्तोददन्तशस्वशिरोन्वथा ॥
फीटका इव सर्पन्ति मन्यन्ते परितो भ्रुवौ ।
स्वरसादश्विरात् पाकः शिशिरान्छकफस्रुतिः ॥

तत्रेत्यादिनाऽधिषदोपविशेषवशेन प्रति-
श्यायादीनां लक्षणमुच्यते । मूत्रशोषादिशि-
शिरान्छकफस्रुत्यन्तं वातप्रतिश्यायलक्षणम् ।
प्रतिश्यायानां पाक इहैव वक्ष्यमाणलक्षणः ॥

पित्तात्तृष्णाज्वरघ्राणपिटकासम्भवभ्रमाः ।
नासाग्रपाको रूक्षोष्णताघ्नपीतकफस्रुतिः ॥

तृष्णादिकं रूक्षादिगुणकफस्रुत्यन्तं पि-
त्तात् प्रतिश्याये भवति ॥

कफात् कामारुचिः श्वासो वमर्गुर्गागौरवम् ।
मायुर्यं उदने कण्ठं स्निग्धशुक्रकफस्रुतिः ॥

कासादिस्निग्धादिस्रुत्यन्तं कफात् प्रति-
श्याये ॥

सर्वजो लक्षणैः सर्वरकसाद्वाद्दिशान्तिमान् ।

यस्तु सर्वदोषजः प्रतिश्यायः सर्वर-
नन्तरोच्चे वातादिप्रतिश्यायलक्षणैर्युक्तो भवति ।
सचाकस्माद्हेतुर्हान्या वृध्या च युक्तो भवति ॥
दुष्टनासासिरा प्राप्य प्रतिश्यायं करोत्यसृक् ।

वरसः सुमता ताम्रनेत्रत्व श्वासपूतिता ॥
कण्ठःश्रोत्राक्षिनासासु पिचोक्तं चात्रलक्षणम् ।

असृप्रक्त वातादिदूषणैर्दुष्ट नासासिरा
प्राप्य प्रतिश्याय करोति । अत्र च रक्तप्रति-
श्याये वरसः सुमतादिपित्तप्रतिश्यायोक्तं च ल-
क्षणम् ॥

सर्व एव प्रतिश्याया दुष्टता यान्द्युपेक्षिता ।
यथोक्तोपद्रवाधिक्यात् स सर्वेन्द्रियतापन. ॥
साम्रिसाद्भ्रश्वसकासोर पार्श्वेदेन ।
कुप्यत्यकस्माद् बहुशो मुखदार्गन्ध्यशोपकृत् ॥
नासिकाक्रेदसंशोपशुद्धिरोधकरो मुहु ।
पूयोपमासितार कप्रथितश्लेष्मसञ्चुति' ॥
मूर्च्छन्ति चात्र क्रिमयो दीर्घस्निग्धसिताणवः ।

सर्व एवानन्तरोक्ताः प्रतिश्याया उपे-
क्षिता सन्तो दुष्टप्रतिश्यायता यान्ति । स च
दुष्टप्रतिश्यायो यथोक्तानुपद्रवाणा मुखशोपा
दीना प्ररूढत्वेनाधिक्यात् सर्वेन्द्रियाणा तापन
उपतापकरो भवति । अम्रिसादादियुतश्च । स
च दुष्टप्रतिश्यायोऽकस्माद्देवातिशयेन दुप्यति ।
मुखदार्गन्ध्यादिकृष्ण भवति । मुहु प्रतिक्षण
नासिकायाः क्रेद च शोष च शुद्धिं च रोध च
करोति । पूयोपमादिगुणश्लेष्मसञ्चुतिश्च भव-
ति । अत्र च दुष्टप्रतिश्याये कफस्रुतौ दीर्घा-
दिरूपाः क्रिमयो मूर्च्छन्ति समुच्छ्राय उभन्ते ।
अणवो लघुप्रमाणा ॥

पक्वलिङ्गानि तेष्वङ्गलापव क्षवथो श्वम' ।
श्लेष्मा मुचिक्वणः पीतोऽज्ञान च रसगन्धयो ॥

तेषु च सर्वेषु प्रतिश्यायेषु पक्षेव्यङ्गला-
चवादिक् लिङ्गम् ॥

तीक्ष्णाघ्राणोपयोगार्कुरश्मि सूत्रदृणादिभिः ।
वातकोपिभिरन्यैर्वा नासिकातरुणास्थनि ॥
विघट्टितेऽनिल' कुद्धो रुद्ध शृङ्गाटक प्रजन् ।
निवृत्तः कुरुतेऽत्यर्थ क्षवथु स भृशक्ष चः ॥

तीक्ष्णाघ्राणादिभिर्नासिकायास्तरुणास्थ-
नि मृदस्थनि विघट्टिते क्षुण्णे सत्वानिल कुद्धो
यदि केन चिद्धेतुना रुद्धो भवति तदा समृद्ध
स्सन् वहिः प्रतिनिवृत्त्यान्त शृङ्गाटकारुय ना
साम्रोतो व्रजजनेव निवृत्त मन्त्रत्यर्थ क्षवथु कुरु-
ते । स रोगो नाम्ना 'भृशभ्रत' । उपयोगश
वदस्तीक्ष्णेन सम्बध्यते । आदिशब्द पञ्चा-
तीयमहणार्थः ॥

शोषयन् नासिकास्रोत कफ च कुरुतेऽनिलः ।
शूकपूर्णाभनासत्व कृच्छ्रादुच्छ्वसन तत. ॥
स्मृतोऽसौ नासिकाशोष

स्वहेतुत कुद्धोऽनिलो नासिकास्रोत
शोषयन् कफ च शोषयन् प्रथम शूकपूर्णाभना-
सत्व कुरुते । ततः कृच्छ्रादुच्छ्वसनमसौ रो-
गो नाम्ना नासिकाशोष स्मृत ॥

नासानाहे तु जायते ।
नद्धत्वमिव नासाया. श्लेष्मरुद्धेन वायुना ॥
निश्वासोच्छ्वाससरोधात् स्रोतसी संवृते इव ।

नासानाहाख्ये तु रोगे नासाया नद्धत्व-
मिव जायते । केन हेतुनेत्याह । श्लेष्मरुद्धेन

वायुना । तत्र च नासानाद्दे निश्वासोच्छ्वास-
यो रोधाभ्रासास्रोतसी सवृत्तेषु हिते इव भवत ॥

पचेन्नासापुटे पित्त त्वद्भास दाहशूलवत् ।
स 'प्राणपाक'

पित्त रजहेतुना नासापुट कुपित दाह
शूलाभ्या युक्त तत्रैव त्वद्भास पचेत् स रोगो
नाम्ना घ्राणपाक ॥

भ्रावस्तु तत्सन्न श्लेष्मसम्भव ।
अच्छो जलोपमोऽजस्र विशेषान्निशि जायते ॥

यस्तु श्लेष्मसम्भवोऽच्छत्वादिगुणो ना
साया स्राव स तन्महा रोगो नाम्ना स्राव ।
अजस्र सन्ततम् । स च स्रावो निशि विशेषा
ज्जायते ॥

कफ प्रवृद्धो नासाया रूधास्रोतास्यरीनसम् ।
कुर्यात् सघुर्घुरश्वास पीनसाधिरुवेदनम् ॥
अत्रैरिव स्रवत्यस्थ प्रच्छिन्ना तेन नासिका ।
अजस्र पिच्छल शीत पक्व सिंघाणाक घनम् ॥

'नासाया स्वहेतो प्रवृद्ध कफ' स्राता
सि रुधा अवीनसाटय रोग कुर्यात् । किम्भूत
माह । सघुर्घुरश्वासम् । पीननाम्याद्रोगाद्
विकवदनम् । तेनावीनसाटयेन प्रच्छिन्ना सती
नासिका अवेप्रेपस्येवाजस्रमविच्छिन्न स्रवति ।
किं स्रवतीत्याह । पिच्छलादिगुण सिंघाणक
नासाकफ स्रवति ॥

रक्तेन नासादग्धेव वाद्यान्तःस्पर्शनासहा ।
भवेद्भ्रूयोपमोच्छ्वासा सा दीप्तिर्देहतीव च ॥

रक्तेन कुद्वेन दग्धेव नासा भवेत् वा
द्यान्तःस्पर्शनासहा धूमोपमोच्छ्वासा च भ
वेत् । स रोगो नाम्ना दीप्तिः । सम्भवाभाष
य दहतीव ॥

तालुमूले मन्त्रैर्दुष्टे मारुतो मुखनासिकात् ।
श्लेष्माच पूतिर्निर्गच्छेत् पूतिनास यदान्तितम् ॥

तालुमूलमाश्रित्य मन्त्रैर्वादिभिर्दुष्टे सु-
खाद्य नासिकातश्च पूतिर्मारुतो निर्गच्छेत् कफ
श्च पूतिर्निर्गच्छेत् । त रोगमाचार्या पूतिना
स नाम्ना वदन्ति ॥

निचयाटभिघाताद्वा पूया सृङ्नासिका सवेत् ।
तत्पूररक्तमारयात् शिरोदाहरुनाकरम् ॥

निचयान् मन्त्रिपातादभिघाताद्वा हेतो
र्नासिका पूयमसृम्च सवेत् । तत्पूयासृक् शि
रोदाहरुनाकरम् । नाम्ना पूयरक्तमिवाचार्यै
रुच्यताम् ॥

पित्तश्लेष्माप्रवृद्धो-नर्नासाया शोषयन्मरुत् ।
कफ स शुष्क पुटतां प्राप्नोति पुटक तु तत् ॥

पित्तश्लेष्मभ्या कर्तृभ्यामेवान्तर्नास वा
युरवरुद्ध कफ शोषयेत् । स कफः शुष्क, पु-
टता शुष्कत्वाद्यर्माकृतिव प्राप्नोति । एववि-
धो रोग पुटकमित्युच्यते ॥

अर्शोर्जुदानि विभजेदोपलिङ्गैर्यथायथम् ।

अर्शास्यर्जुदानि च नाम्ना प्रसिद्धान् मा
साक्षुरान्यथायथ यथास्वमारम्भकवातादिदोष

लिङ्गैर्विभजेत् । नहुवचन मासापुराणामनेकत्वा-
पेक्षया ॥

सर्वेषु कृच्छ्रोच्छ्वसनं पीनस प्रतत क्षुत्म् ।
सानुनासिरुवादित्व पूनिनास शिरोव्यथा ।
अष्टादशानामित्येषा यापयेदुष्टपीनसम् ।

इत्युत्तरे त्रयोविंशोऽध्यायः ।

सर्वेषु च नासारोगेषु कृच्छ्राच्छ्वसन-
दि साधारण लिङ्गम् । एषा च रोगाणां, तत
प्रतिश्याय, पित्तप्रतिश्याय, कफप्रतिश्याय, म-
न्निपातप्रतिश्याय, रक्तप्रतिश्याय, दुष्टप्रतिश्या-
य, भृगश्रव, नासागोष, नाम नाह, घ्राणपा-
क, स्रावा, वीनस, दीप्ति, पूनिनास, पूयरक्त,
पुटका, शो, बुंदा, रया अष्टादश रोगा उक्ताः ।
तेषा रोगाणा मध्ये दुष्टपीनस यापयेत् । शेष-
या साध्या इत्यर्थादिति ॥

इतीन्दुशिरचितायामष्टाङ्गसमहृद्यार्याम् ।
मुत्तरे त्रयोविंशोऽध्यायः ।

चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

नासारोगप्रतिपेधम् ।

उक्तक्रमेणैव नासारोगाणा चिकित्सा प्र-
दर्शयितुमध्याय आरभ्यते ॥

अथातो नासारोगप्रतिपेध नामाध्याय
व्याख्यास्यामः ॥ इति यः ।

सर्वेष्वदादौ पीनसेषु स्नेहस्वेदवमन-
धूमगण्डपास्त्रिः शोष्णभोजननिवातशयनासना-
नि सेवेत ॥

सर्वेन्द्रियादिना मामान्येन प्रतिश्याया
ना चिकित्सा ॥

पाचनार्थं च गुळार्द्ररक्षीरत्रिकुटुका
जमासमग्राम्लभोजनानि ।

पाचनार्थमिति येन प्रतिश्याय पक्ता
याणि तदर्थं गुळान्भोजनानि सेवेनेति म-
मन्धः ।

रोहिपाजाजीवचाचोरकोपकृश्नकृत
वारीचातुर्जीतकरजो त्स्त्रावन्नद मुहुर्मुहुरूप
जिघ्रेत् । घृताक्तसप्ततून मल्लकमम्पुटे कृत्वा
धूम च पिनेत् ॥

सर्वेषु च रोहिपादिचूर्णं वस्त्रे बध्वा सुह-
र्मुहुरूपजिघ्रेत् । घृताक्तसक्तूनित्यदि सु-
नोधम् ॥

पक्के तु शिरोविगचनमपीड च यु-
ञ्ज्यात् ॥

पक्के तु सर्वस्मिन् प्रतिश्यायेऽङ्गलापवा-
दिना हाते शिरोविरेकादिक युञ्ज्यात्तीक्ष्णद्र-
व्यैः । कल्पाद्यैर्नामायोग्य औषधोऽवपीड ॥

निदानोक्तानि च वर्जयत् । विशेषेण
शीताम्बुस्नानपानात्पुष्पोपधानानुपधानक्रोध-
शोकान् ।

निदानोक्तानि चावश्यायादीनि वर्जयन् । शीतान्मुक्तानादिक विशेषेण वर्जयेदिति ॥

माधारणमुक्त्वाऽथेत्यादिना विशेषेणोच्यते ॥

अथ वातप्रतिशयाये पूर्वमेव वातहरद्रव्यत्रिकं ससैन्धवं प्रातः सपि पिवन्महापटपल वा ॥

पूर्वमेव प्रथममेव । वातहराणि द्रव्याणि भद्रदाह्यादीनां शाधनादिगणोक्तानि । महापटपल चावशुक्तेत्यादिना गुल्मनिर्दिष्टम् ॥

दशमूलकुलत्थकोलपवशुक्लमूलकव्योपलवणपक्षरु सदाधिधान्याम्बु सपि सिद्धमाहारे पानं च प्रणीतं प्रतिशयापयकं पामश्वामग्रहणीगुल्मविष्वक्त्रम् ॥

दशमूलं निम्बं मिद्धं सर्पिराहागपानां च ॥ निःशयादित्रम् ॥

जीर्णमेष्टं जाङ्गलरमेन चोपहाटमसैन्यराता बालमूलरमेन सर्वरान्ययुषेण ग भोजयेत् । नागरं च पयसा पियत् ॥

जोषद्वेष्टमातुः स्यन्तं तराणान्यममक्षेदो जीर्णं व्याणादिमता जाङ्गलरमेन भोजयेत् । बालमूलरमेन च । रसायुषः । सर्वेषां यानां मुद्रादीनां चूर्णं वा । सुबोधम् ॥

दृष्णादगमूत्रपुष्पीयैरण्डमूलहाथगिद्धन पयसात्तपाद्दं खेदयेत् । तदेव च

पानभोजनयोर्विद्ध्यत् । अर्दितोक्ताश्च स्येदान् । एवमपरिपच्यमाने पुनः पुनर्वाहीखेदं वातहरं चास्थापनमनुवासनं शिरोवस्ति च ॥ --

कृष्णादिसिद्धेन पयसोत्तमाद्गं शिरः खेदयेत् । तदेवेति कृष्णादिसिद्धं शिरम् । च हितोत्ताश्च खेदान् कुर्यात् । सुबोधम् ॥

पके तु तैलं क्षवरुचूर्णयुक्तं ससैन्धवं सर्पिर्वा शिरोविरेचनम् ॥

पके तु वातप्रतिशयाये क्षवरुकेण राजक्षवकेणयुक्तं तैलं शिरोविरेचनं सर्पिर्वा ससैन्धवम् । इति वातप्रतिशयाये ॥

पित्तप्रतिशयाये पद्मकोशीरपटोलशारिना विदारिभतायरीक्षीविद्रुमशुद्धपट्टीकर्कटा-रया दुरालभानामर्द्धादृष्टमष्टगुणैर्भसितं विपाच्य पात्रावशेषे मयूरमृद्धीकावन्दनशृङ्गाटकप्रशेस्कं श्वतपात्रान्यभमात्राणि दत्त्वा घृतप्रस्य पयसा महं साधयेत् । तत् प्रातः पानाय युज्यान् । जीर्णं सुखोष्णतायपिपिक्तं ससैन्धवेन रसेन भोजयेत् । सुस्निग्धं विरेचयद्राक्ष्या टालं त्रीपणीमूर्वा त्रिभृत्कायेन त्रिदृत्पच्य्यापूगफलचूर्णान्त्रितेन ॥

पिपित्तं प्रतिशयये पद्मकादपानं सुस्निग्धं द्रव्यादिकं येन त्रिदृत्तादिचूर्णं पित्तनविरेपयेत् । क्षीरिद्रुमाणावटादीनां गुग्गा अहङ्गरा । कर्कटाक्या कर्कटशृङ्गी । अर्द्धादृष्टं द्वात्रिंशत्पलानि । अष्टगुणमन्धं पलसहस्रयया । से

तपाकः श्रेतकाम्बोजिका । अक्ष कर्ष ।
जीर्ण इति तस्मिन् घृते । पारिपेक्त ज्ञापित
मातुरम् । रसेनेति मासुरसेन ॥

विरिक्तमुक्तस्य शीतै शिरोवक्त्रलेपप
रिपेकरुवल्ग्रहान् वितरेत् ॥

एव विरिक्तस्थानन्तर च मुक्तस्य शीतै
शीतवीर्यस्पर्शकैश्चै शिरोवक्त्रे लेपादान् वि
तरेत् ॥

व्यजनन मनविधूयमानश्च नीलशाद्वलो
पवनशिशेरकरकिरणपारागृहाणि सेवेत ।

व्यजननपवनैरुत्क्षेपनार्थैर्विधूयमान स-
न्नातुरो नीलशादशोपमनादिकु सेवेत । नील
शाद्वल दूर्वायाभि तुमरने तत्तथोक्तम् । शिशि
रकरस्य शीतरसवे, किरणाः पादा । धारागृ-
ह् यन्ममृत्न ग्राजक (नन्तसम) वेदम एवा
द्वन्द्व । [धारागृह नाम चतुस्तम्भप्रतिष्ठित-
मदृश्यमभय भिर्भियन्दिनाभिर्जलपाराभि प-
रिवृत्तमण्डपम्] ॥

तत्र च पक्वे तु दोषे शिरोविरेक पुरा
णतृतेन समन्तरेण घृतमण्डेन वा कटुकजा
न्ययान् कुर्यात् । विशुद्रस्तातसश्च चाद्वलर
सेन क्षीरेण वा शीनेन भोजनम् ॥

तत्र च पित्तप्रतिशयाय दोषे पक्वे समे
न्वयेन पुलायनेन शिरोविरेक कुर्यात् । अथ-
वा कटफलाश्विनेन घृतमण्डन तत्तुर्ग्यात् ।
विशुद्रस्तान्मश्चेति शिरोविरेचेन शीतरसश्ची
रभोजन हितम् । इति पित्तप्रतिशयाये ॥

कफजे तु यवक्षारावचूर्णितमुष्णोदका-
नुपान घृत पाययेत् । जीर्णे च तिलमाप-
पल्लवती यवागुम् । ततो वामनीयौषध-
काथसिद्धया ससर्पिण्डया सैन्धवमापचूर्णम-
गाढया पेययोष्णाम्भसा च वामयेत् ॥

कफजे प्रतिशयाये । सुगोधम । जीर्ण
इति घृते । पल्ल तिलकल्क । तत इत्य मिन
क्रमे कृतेऽनु तदहरेव वमनम् । वामनीयान्यौ
षधानि मद्नादीनि सूत्रप उतनि । सैन्धव
मापयोश्चूर्णेन प्रगाढा घना ॥

ततस्तीक्ष्णधूमकवल्ग्रवान्नचणकमा
याहारनाडीखेदैरुपाचरेत् । अरुचिगौरव-
योस्तु विशोधयेत् ॥

ततो त्रमनस्य पश्चात्तीक्ष्णधूमादिभिरुपा-
चरेत् । तीक्ष्णो धूम सूत्र उक्ता नाडीखेद-
श्च । अरुचिगौरवयोस्तु विशोधयोदित्तरथाद्रमनेन
विरचनेन च ॥

पक्वे क्षवकविल्वसैन्धवादिभिर्नैस्त्वम् ।
तैलाप्लुतो नागरचूर्णातुविद्धा मुलग आहारो
यथासात्म्य च रूक्षतीक्ष्णोष्णम् ॥

पक्वे च तस्मिन् प्रतिशयायै क्षवकादिभि
स्तीक्ष्णैर्नैस्त्वम् । क्षवको राजहरक । तत्र च
मुल्ग आहारो यथासात्म्य चान्यन्ध्य हरम् ।
किम्भूतो मुल्ग ग्राह । तैल प्लुत तैलमूर्ध्नि
इत्यर्थः । नागरचूर्णेन चानुविद्ध कृतम-
स्कार ॥

शुद्धघ्राणपथस्य देवदारुसरककाका-
ळीजीवरुमधुकापिप्लयनन्ताक्षीरविपक तैल
नस्यम् ॥

एव रूक्षादिगुणैराहारादिभिर्विशुद्धमा
णमार्गस्य मतो दे दार्जादिभिः क्षीरेण च वि
पक्व तैल नस्यम् इति वक्ते ॥

मात्रिपातिके नोपयत्न प्रति कुर्यात् ।
रसाञ्जनातिविषामुस्तभट्टात्माधिन चात्र
नानाम् ॥

मन्निपातज तु नोपयत्नपेभ्यः काया ।
य एव दोषा यथा यत्वास्तस्यैव तथा चिकि
त्सया प्रतीकार इत्यर्थः । अत्र च मन्निपाते
रसाञ्जनादिभिः माधिन तैल नानामिनि मन्नि
पात ॥

रक्तजैर्पित्तिको रक्तपित्तोक्तश्च विधिः ॥

रक्तजैः प्रतिशयाये पित्तप्रतिशयायोक्तो र
क्तपित्तोक्तश्च विधि इति रक्ते ॥

दुष्टप्रतिशयाये व्योपचित्रकयवभार
शीजकचिद्रूपतीररञ्जत्वल्बणत्रयैर्मांसरस -
प्रतीयापत्रिपक्व मक्षौट्ट मर्षि पाययेत् ।
शीर्षे धृते जाद्वलरमेन तैलोपसेन भोजयेत् ।
स्निग्ध च कफप्रतिशयायनदूपायेन ॥

दुष्टप्रतिशयाये व्योपचित्रकयवभार
माप पच्यमान द्वात्रिंशत् मर्षि श्रौट्रेण म
पाययेत् । उपमेरुद्वय तैलम्यातिपहुत्वमु
त्सय । स्निग्ध चेत्यनन्तरोत्थेन प्रकारेणैव दुष्ट
प्रतिशयायेनम् ॥

पेडवपीठ व्योपेन्द्रपत्रविल्वमार्जी
रकमेन्धर्वैस्तमूत्रपिष्टैर्द्रवात् । विशुद्धमाण
श्रोतमं च पुनरुपसेय चित्रयेत् । धृष्टा-

न्यवान् भूस्तृणकाष्ठातकजीरकत्रिष्टतापु -
क्तान् गोमूत्रेण काथयेत् । तत्काथमभया
नागरमरिचक्रमुक्तसैन्धवयवशुकचूर्णयुक्त स
शीजपूरकरस पाययेत् । कोष्णोदक चानु
कण्ठयेत् ॥

पक्वे च दुष्टप्रतिशयाये व्योपचित्रिभर्षेण
मूत्रपिष्टैर्गवपीठ नस्य द्वात् । सुशोभम् । अ
नुकण्ठन स्तोत्रपातम् ॥

विरिक्त च काले मुस्तहारिद्रानागर
यवक्षारपूतीरकरञ्जरेणुकाभेगजाविगोमूत्रद
धिभेद्य सिद्ध सर्षिह योजयेत् । तीक्ष्णा
नि च निरूहानुवासनानि । अरिष्टाश्च पा
नार्त्यम् ॥

विरिक्त चेति मृष्टयवादिरसेन । काल
इति शोभ्ये मुस्तादिभिरजाटीनां मूत्रेण द
भा च सिद्ध मर्षिरुपयोजयेत् । तीक्ष्णानि
तिरहातीन्युपयोजयेदिति सम्प्रथये ॥

एवमप्यशातौ हिङ्गुक्षारामरटारुवि -
पक्व धृत मांसरमानुषान् पियत् ॥

पच्यमानमरोक्तेनाप्यशातौ सत्या हिङ्गा
दिपक्व धृत विधेय ॥

कोषाम्रपल्लवमूर्चा तकारीड्गुनीफल
फणिर्जरमहापञ्चमूलरुण्टकारिका शारिरोर
पूगहिंसा निम्बशिशुफलरसात्रिमिष्टदन्ती
पूतीकञ्जपिप्पलीशार्तीरुशीजाहिमारकामूल
त्वरुपशुष्पफलै रजामूत्रपिष्टै रजाश्व गजद
मपुक्तैर्धूमराति कृत्वा कृताभ्यक्ता पातु म
यन् ॥

तस्य च कोशास्रादीना यथासम्भ्रम प-
त्राभिरजस्य मूत्रेण पिष्टैरजाश्वशकृदसेन यु-
क्तैर्धूमविध्युक्तप्रकारेण धूमवर्ति कृत्वा घृतेना-
भ्यक्ता पातु प्रयच्छेत् । पानाय दद्यात् ॥

पिप्पलीवर्धमान चोपयुञ्जीत । कृमि
घ्नैश्च योग्यापयन्त् ॥

पिप्पलीवर्धमान रसायने व. यत । कृ-
मिना योगाश्लिक्लिस्त उक्ता । तैर्दुष्टप्रति
श्याय याप्यत्वोक्त्यापयन् । इति दुष्टप्रति
श्याये ॥

भृशक्षयार्थां पुटके च निम्बकठफलकु
ष्ठमरिचचूणे क्रेदनाय प्रथमनम् । पिप्प
लीकुष्ठशुण्ठीरिडङ्गशर्दूकाकपायकलकविपकतै
ल घृत वा नावनम् ॥

भृशक्षयारत्रे रोमे पुटके च शुष्कत्वन-
शाय कुडोल्पापनाय निम्बादिचूर्णं प्रथमनम् ।
पिप्पलादीना कायेन कन्केन च विपक्व तैल
वा घन वा नावनम् ॥

नासाशोषे वलातैल पाने शिगेवस्तौ
च । सिन्धुस्य स्वेद । क्षीरसर्पिनस्य म
गुर्वर्गसाधित वा तैलम् । सैहिका धूम ।
तथा नासानादेषि । एमनुपणमे शिगेवि
रु ॥

नासाशोषाद्ये सुबोधम् । श्रारान् ग
हान घृन क्षीरसर्पि । सैहिको घम सूत्रा-
क्त । तथेति नामाशोषक्रमसमुच्चया नामाना
हान्धेषि । एव च नासानाहस्त्रानुपणम शि
गेवरेक ।

नासापाके दीप्तौ च जत्रौकोभिरसवि-
स्त्रावणम् । शीतेरुध्वाधोविरेकलेपसेकाः ।
नासासावे तीक्ष्ण नस्य धूमश्च ॥

नासापाकदीप्त्याख्ययोज्ज्वलक आदिकम् ।
नासासावे सुनोधम् ॥

अवीनसे पूतिनासे च गुडमारिचहि-
दगुशिवाटिकाविळङ्गैरजामूत्रपिष्टैर्नस्यम् ।
रुफप्रतिश्यायवच्च स्नेहस्वेदवपनानि ॥

अवीनसपूतिनासयोगुडादिभिरजामूत्र
पिष्टैर्नस्यम् । हिगुशिवाटिका हिगुपल्ली । क-
फप्रतिश्यायवत् स्नेहादीनि ॥

वमितवतो निर्गुण्डीशिथुतफारीफणि-
र्जरुक्ष्वरुसुरसार्जरुपत्रस्वरसेन सर्पिष पीलुज
वा तैल विपाच्य नस्य विदध्यात् ।

वमितवत कृतवमनस्य । निर्गुण्ड्या
विपत्रस्वरसेन सर्पपतैल पीलुज वा तैल वि-
पाच्य नस्य विदध्यात् ॥

लाक्षाविलङ्गपिप्पलीवल्गुभक्कनिशा-
कुष्ठयचारुसङ्गिकाकलकैर्वा तिलतैलम् । शि-
गुवृहतीदन्तीमूलविल्वव्योपसुरससेन्यवर्वा ॥

अथवा लाक्षादिकल्केस्त्रितैल विपाच्य
नस्य विदध्यात् । शिम्वादिरुसैर्वा । इय
त्रानमे पूतिनास च ॥

उत्पन्नमात्र पूयरक्त रक्तप्रतिश्यायय-
च्चिन्तिसेत् । प्रवृद्ध नाडीपणवत् । कृतव-
मनस्य चास्य नम्यधूमो प्रयोजयेत् ॥

पुष्पकार्यमुत्पन्नमात्रमेव रक्तप्रतिपा-
यविधानेन चिन्तितम् । प्रपद्य पुनश्च्यमाण
नाहीप्रणवन् । अथ च प्रपद्यमाणपूयतः क
तवमात्रय धम नोपाद्यपक्षया योजयन् ॥

अगामि विधित् क्षारेणाग्निना राट-
दत् । म्भ्रुत्वानि तु गम्भ्रण स्पृष्ट्वा टाहानन्तर
शीता क्रिया योजयेत् ॥

अर्शमीति । विधित् महणमपायप
रिरक्षायै । म्भ्रुत्वानि त्वर्शमि शम्भेण स्पृष्ट्वा टि-
त्वा द्दष्टेदिति मध्य र' । सुवोधम् ॥

वर्ति च नासाया तुम्भनिश्चमाग्नि-
सन्ध्यापिप्पलीपनशिशुशठस्तरमधुघृतमटि -
ग्धाम् ॥

वर्ति च चेतमथा कुम्भादिक्लेशमधुष्
नप्रदिग्वा नासाया याजयेदिति मध्य भ ॥

तुवरिकाविभीतरुहरिद्रालोत्रमिषगुक्
रञ्जिकाकलरुगुडोदकरिपक तैल नाशनम् ।
करखकलात्रोन्पलमपुननिन्दुनास्त्रिफला
खदिरमाग्निपक वा ॥

तुवाकादिविषक तैल नश्चकलाध्वादि
भिषिविषक वा तैल नाशनम् ॥

यथाटोष च स्नेहवमनविरेकादीन् प्र-
णिदध्यात् ॥

दोषम्बन्धाननिक्रमेण च स्नेहादीन् प्र-
णिदध्यात् । इत्यर्शासि ॥

अर्बुद रज्जिसेन शृङ्गी वा मण्डलाग्रण
मूले मम छिन्त्यात् । छिन्न चोच्छिद्धस्वयेत् ।

चैलममठ च त्रण शत्रुशया ददक्षेत्नेन वा ।
अग्निना म्भ्रुभुयसत. गिरिरे प्रष्ट ॥

अनुक सुवोधम् । अञ्जिष्टभये पुन्दु-
मेना तनया । ततोऽत्र म्भ्रुगिरिरे प्रष्ट
श्रीदक्षयेत् ॥

उपच्युतप्रणम्य लोत्राराप ताम्भ्रुणां ग
त्त्रणट्पगोमृशप्रुक्त सापेय कारञ्ज वा तै
नाशनम् । पितत्रे रक्तज रातुम्भात्तन्म
न्ध्याल्कामीमराभ्यनीन्धुपिष्टगल्प ।
ततश्च शीता प्रष्टमेता । शीतरेव च मा
ग्निना पिष्टान्यभ्यद्रनस्त्रयानानि ॥

गम्भ्रानुत्पद्य नीम्भादिगुणैर्द्रवैलाभ
वाप गोमृषण पुष्प सापेय तैल च रथ ज दि
पक नाशनम् । सुवोधम् । शागा शीतम्
यम्पर्शा ॥

माममेद सन्निपातागार्जुनानि चैव
साधयेदिति । भवति चात्र ॥

मामादिजानि त्वगाजुंदाणि चैवमित्युक्त-
न छानानिना प्रकारेण साधया । गतानु-
गतिना ॥

उपसहरति ।

हीनच्छेदान् पुनश्च छिन्नतिच्छेदान् म्-
रक्षय । गन्धानान च तामर्षा मूर्त्ता छिन्त्या-
दत समम् ॥

इत्युत्तरे चतुर्विधाध्यायः ।

लेपमशोर्धुं सम छिन्नात् । कुत
इत्याह हीनच्छेदादित्यादि । सुशोधम् ॥

इतीन्दुरिचितायामष्टाङ्गसमग्रव्याख्याया-
मुत्तरे चतुर्विंशोऽध्याय ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

मुखरोगविज्ञानीयम् ।

उर्वाङ्गमण मुखरोगाणा हेत्वादिषु
प्रदर्शयितुमध्याय आरभ्यते ॥

अथातो मुखरागविज्ञानीय नामा या
य व्याख्यास्याम । इति य ॥

मात्स्यमाहिषवागह पिशितामरुमूलरुम् ।
मापमूपदधिकीर शुक्लेक्षुरमफणितम् ॥
अत्रात्रशृग्या च भजतो द्विपतो दन्तधावनम् ।
ध्रुमच्छर्दनगण्डूपासुचित च सिगव्यधम् ॥
रुद्धा श्लेष्मोद्धणा दोषा कुर्वन्त्यन्तमुख्य गदान्

मात्स्येयान्तिना मुखरोगाणा मामान्य
निदानम् । मात्स्यायामिपादिक भजतो दन्त
धावनादिक चोचितमिराव्यधान्त द्विपत श्ले
ष्मोद्धणान्त्रयो दोषा अन्तर्मुख्य कुपितास्तत्रैव ग
दान् कुर्वन्ति । फणित शुद्धशुद्ध । अवाक्य
व्याऽशोमुत्स्य शयनम् ॥

तत्र ग्वण्डौष्ठ इत्युक्तो वानेनोष्ठो द्विप्राकृत ।

तत्रेत्यादिना रोगा उच्यन्ते । य जो-
ष्ठो वातेन द्विधाकृतो भवति च रोगो नाश
स्वण्डोष्ठ ॥

आष्टकोपे तु पवनात् स्तत्रात्रोष्ठौ महारुजौ ।
दाल्येते परिपाठ्येते परुपासिनकर्कशौ ॥

पवनादोष्ठकोपाख्य गणे स्तत्रात्रो-
ष्ठावोष्ठौ भवतः ।

पित्ताक्षीक्ष्णासर्दौ पीतौ सपपाकृतिभिश्चिता ।
पिटकाभिर्बहुक्लेदावाशुपाकौ

पित्तादाष्टकापे तक्षिणासहत्वादिगुणावा-
ष्टौ । चित्तौ व्याप्तौ ॥

कफात्पुन
शीतासर्दौ गुरुशूनौ मवर्णपिटकाचितौ ॥

कफादोष्ठकोपे शीतामहत्वादिगुणौ ।
शूनौ शोकयुक्तौ ॥

सन्निपातादनेकाभौ दुर्गन्धान्मावापिच्छिलौ ।
अस्मान्म्लानसश्नरुजौ त्रिपमपाकिनी ॥

सन्निपातादोष्ठकोपे अनेकाभौ नानात्रण,
दुर्गन्धादिगुणौ च अकस्मादकारण म्लानत्वादि-
गुणो ययो । तेन कदाचिन्म्लानौ कदाचित् मशू-
नौ कदाचित् सरुजौ कदाचिश्चाशुजौ । त्रिपमपा-
किनी क्वचित् सपाकौ क्वचित् कठिनावित्यर्थः ॥

रक्तोपसृष्टौ रुधिर सत्रत शोणितप्रभौ ।
ग्वर्जूरमदश चात्र क्षीणे रक्तेर्बुद्ध भवत् ॥

रक्तोपसृष्टौ रक्ताहितावोष्ठौ रक्तवर्णा
भूत्वा शोणितस्रवत । अत्र च रक्तोपसृष्टौ

रक्त म्वावात् क्षीणे रज्जूरसदृशमनुंद भवेत् ॥
मासपिण्डोपमौ मासात् स्याता मूर्च्छतु किमी
[रुमात् ॥

भामादष्टान्मासपिण्डोपमावोष्टौ प्रमाच
मूर्च्छन्किमी म्याताम् ॥

तैलाभश्चयुक्तैर्दो सरुण्ड्वौ मदसा मृदू ॥

नेदमादुष्टेनोष्टौ तैलाभश्चयुक्तेदौ तैला
भो श्चयुक्तैदौ ययोस्तां तथोक्तौ सकण्ड्वौ
कण्ड्वुक्तौ मृदू च भवत ॥

क्षतजावदीर्घेते पात्र्येते चासकृत् पुनः ।
ग्रथितौ च पुन स्याता कण्ड्वौ दशनच्छदौ ॥

क्षतजावोष्टौ यौ क्षतन कुपितौ तयोरव
ग्णादिक लिङ्गम् । [पुनस्तथाप्यधिरितिभये
मति मप्रितौ कण्ड्वौ कण्ड्वुक्तौ स्याताम्] ॥

जल्लुद्वुद्वद्वतमफादोष्टे जल्लुद्वुद्वम् ॥

वातकफाद्धतोर्जल्लुद्वुद्वजल्लुद्वुद्वो
ष्टे भवति । इयोष्टे एकादश ॥

गण्डालजी स्थिर गोभो गण्डे दाहरजान्वित ॥

दाहाद्यवित स्थिरश्चाचला गण्डे य
नाफ म गण्डालजी । इति गण्ड म् ॥

जातादुष्णासहादन्ता शीतस्पर्शात्रिकव्यथा ।
तान्यन्त इव श्लेन शीतागयोदालनक्षम ॥

जातादुष्णोष्णासहादिगुणादन्ता मव-
न्ति सरोमो नाम्ना शीतोत्पलनक्षोन्यते । [शु
लन ताल्य त इत्यनेन शूस्थ्यापिपीटाकरत्व
मुच्यते] ॥

दन्तद्वर्षेप्रवाताम्ल शीतभक्षामाद्विजा' ।
भवन्त्यम्लाशनेनैव सरुजश्लिता इव ॥

वातादेव दन्तद्वर्षारुये रोगे प्रवातागु-
मा अम्लाशनेनैव सरुजश्लिता इव दन्ता भव
न्ति । [प्रवाते अम्लशीतयोर्भक्षे भक्षणे चाक्षना
अगकता । अत्राम्लशदोरसवाची । अम्ला-
शनेनैवेयमाम्लशदो वृक्षाम्लवाची] ॥

दन्तभेदद्विजास्तोदभेदरुस्फुटनान्विता

दन्तभेदारुये रोगे द्विजादन्तास्तोदभेदा
नान्विता भवन्ति । [अत्र रुक्तोदौ दन्तमूल ।
स्फुटनभेदौ द त एवेति मन्तव्यम्] ॥

चालश्चलाद्विर्देशनैर्भक्षणदाधिरुच्यर्थः ॥

चालो नाम रोगश्चलाद्विर्भक्षणदाधिरु-
च्यर्थेक्ष दशनैर्भवति । [चलद्वि कम्पमानै
र्भक्षणानस्य कस्यापि चर्षणादाधिका पूर्वमाद-
तिरिक्त्या व्यथा पीडा येया ते] ॥

करालस्तु करालानादशनाना समुद्भव ॥

मकराणा नाम रोगो य करालाना
विन्दाना दन्ताना समुत्तम ॥

दन्तोपिरोधिन्तारय सचोक्त खल्वर्द्धनः ।
जायमानस्तिस्रन्ते जाने नत्र तु शाम्यति ॥

यस्तु सन्निवेशाधिरौ दन्त सोधि-
न्तारया राग तम्येय रज्ज्वरुन इति नाम ।
तत्र चाधिदन्त जायमाने रज्ज्वरुन जात तु
तस्मिन् रुक् शाम्यति ॥

अथावनान्मलो दन्ते कफो वा वातगोपितः ।
पूतिगन्धिः स्थिरीभूतः शर्करा

दन्तानामधावनादप्रक्षाळानाघोत्रादिम-
ल श्रेण्मा वा वातेन शोपित मनपूतिगन्धिः
स्थिरीभूतश्च स नाशा शर्करेत्युचते ॥

साध्युपेक्षिता ।

शातयत्यणुशोदन्तरूपालानि कपालिका ॥

सापि शर्करोपेक्षिता सत्यणुशोन्पशो द-
न्तकपालानि शातयति स कपालिका नाम
रोग ॥

श्याय श्यायत्वमायातो रक्तपित्तानिलैर्द्विज' ॥

द्विजो दन्तो रक्तानिभि श्यायवर्णत्वमा
यात श्यायो नाम रोगो भवति ॥

समूल दन्तमाश्रित्य दोषैर्दूषणमारुते ।
शोपितेमात्रेसुपिरे दन्तेभ्रमलपूरिते ॥
प्रातिस्त्वान् किमय मुक्षमा जायन्ते जायत तत ।
अहतुतोत्रार्तिशम' ससरम्भोसितश्चल ।
प्रलून पूयरक्तध्रुव सचोक्त किमिदन्तक ॥

उद्वणमारुतैर्मास्ताधिकै स्त्रिभिर्दोषै स
मूल मूलसहित दन्तमाश्रित्य तन्मज्जनि शोपिते
अत एव चान्तर्दन्ते सुपिरेभ्रमलपूरिते सति
नेन मलेन पूतित्रात् सूक्ष्माः क्रिमयो जायन्ते ।
ततश्चाहेत्वकारणमेव तीव्रार्तिर्जायते । अ
कारणमेव तस्या' शमश्च । ससरम्भ इत्यादि
प्रकरणाहन्तः । प्रलून उद्धूत' । छिन्न इ-

त्यर्थ । सरोगः क्रिमिदन्तारय उक्त ॥ इति
दन्ते दश रोगाः ॥

श्लेष्मरक्तेन पूतीनि वहन्त्यस्रमहेतुकम् ।
शीर्यन्ते दन्तमांसानि मृदुहिन्नासितानिच ॥
शीतादोसाँ

श्लेष्मरक्तेन हेतुना पूतीनि दुर्गन्धीनि
दन्तमासान्यहेतुकमेवान्न वहन्ति मृदादिगुणयु
क्तानि च भवन्ति शीर्यन्त चासौ रोग शी-
तात् ॥

उपकुश पाक' पित्तासृगुञ्ज्व ।

दन्तमासानि दद्यन्ते रक्तान्युत्सेधयन्त्यत' ॥
कण्डूमन्ति स्रवन्त्यस्रमाध्मान्यन्तेभ्रजिस्थिते ।
चला मन्दरुजो दन्ता' पृथिवयत्र च जायते ॥

पित्तासृगुञ्ज्वो यो दन्तमासाना पाक
स नास्रोपकुश । तन्न च दन्तमासाना दाहो
रक्तस्रमत्तोधश्च भवति । अतश्चोत्सेधान् द-
न्तमासानि कण्डूमन्त्यस्र च स्रज्जन्ति । असृ
जिरक्ते स्थिते रुद्धे जाध्मायन्ते परिपूर्णने ।
दशनाश्च चला मन्दरुजश्च भवन्ति वक्त्र च
पूति जायत ।

दन्तयोस्त्रिषु वा शोफो उदरास्थिनिभो घन ।
कफास्वाचीत्ररुक् शीघ्र पच्यत दन्तपुष्पुट' ॥

दन्तयोरिति द्वयो स्त्रिषु वा दन्तेषु मूले
त्रिति प्ररणात् । कफास्वाद्धेतोर्विदरास्थिनि
भो घनस्वाचीत्ररुक् च शोफो भवति । स च
शीघ्र पच्यते । स नाश्र ॥

दन्तमामे मलैः सार्वैर्वाद्यान्त. श्वयथुर्गुरुः ।
सरुदाह स्रवेत्भिन्न. पूयास्र दन्ताविद्रधिः ॥

साम्रै. सरकैर्वातादिभिः । स्त्रिमिर्दोषैर्द-
न्तमासे अन्तर्बहिश्च गुरु सरुदाहश्च श्रयथु
र्भवति स च भिन्न पूयास्र स्रवेत् स रोगो नाम्ना
दन्तविद्रधि ॥

श्वयथुर्दन्तमूलेषु रुजावात्रक्तपित्तज ।
लालास्रावी स सुपिरो दन्तमांसप्रगतन ॥

दन्तमूलेषु दन्तोल्पत्तिस्थानेषु रक्तपित्त
जो रुजावान् रुजायुक्त लालास्रावी लाला
स्रावयुक्ता दन्तमांसप्रगतनश्च य श्वयथु स
नाम्ना सुपिर । दन्तमांस प्रकर्षेण शातयतीति
दन्तमांसप्रशातन ॥

ससन्निपातज्वरवान् सपूयरुधिरस्रुति ।
महासुपिर इत्युक्तो विशीर्णद्विजव-धन ॥

म ष्व शोक सन्निपातज्वरादिना युक्तो
विश्लिष्टद तव-धनस्थानश्च नाम्ना महासुपिर इ-
त्युक्त ॥

दन्तान्तेष्वील्यच्छोफो हनुकर्णरुजाकर ।
प्रतिहन्त्यभ्यग्रहति श्लेष्मणासोधिमांसक ॥

श्लेष्मणा हेतुना दन्तान्ते दन्तमालावि-
च्छेदे हन्वादिर्जाकरो यः श्वयथुर्भ्यग्रहति भा-
जन प्रतिहन्त्य-तरा श्लेष्मणभूतत्वान् । म रोगो
नाम्नाऽधिमांसक ॥

घृष्टेषु दन्तमासेषु सरम्भो जायते महान् ।
यास्मिन्थलान्ति दन्ताश्च स विदर्भाभिघातज ॥

न विदर्भा नामाभिघातजो रोगो भव
ति । यो येन केनचित् घृष्टेषु दन्तमासेषु म
हान सरम्भो जायते । यस्मिन् दन्ताश्चावला
श्चलन्ति ॥

दन्तमासाश्रितात्रोगान् य साध्यानप्युपैभते ।
अन्तस्तस्यास्रवन् दोष' सूक्ष्मासञ्जनयेद्गतिम्
पूय मुहु सासवति त्वद्दमांसास्थिप्रभेदिनी ॥

य पुरुष साध्यानपि दन्तमासाश्रिता-
त्रोगानुपैभते तस्यान्तरस्रवन् गृह्णन् दोष स
क्षमा गतिं नाडीं सञ्जनयेत् । सा च नाडी
त्वगादिभेदिनी मुहु पूय स्रवति । [य पुरुष'
साध्यान साधयितव्वान् शीतादादीनुपैभत न
साधयति अपिशब्दात्रकेवलमन्यरोगोपेक्षया दो
षादिभि स्वयमपि जायत इति सूचिनम् ।
तस्यान्त. स्थितो दोष अस्त्रवन् स्रोतोरोधाद
निगन्तुन दोषशब्देन पूय गृह्यते ॥]

ता पुन' पञ्चविज्ञेया लक्षणै स्वैर्यथोदितै ॥

ता पुनर्नाड्य पञ्चविज्ञेया । रुध
मित्याह । स्वैर्नाडीविज्ञाननिर्दिष्टै पृथग्दोष-
सन्निपातश्लेष्मणभेदेन वातान् मरुगित्यादिभिर्दृश
णैर्यथोदितै । एष दन्तमूले त्रयोदशरोगा ॥

शाकपत्रखराद्यस्ता स्फुटिता वातदूषिता ।
जिह्वा पित्तात् सदाहोषा रक्तैर्मांसाद्दुर्गन्धिना
श्लमलीकण्टकाभैस्तु रुफेन ग्रहणा गुरु ॥

वातदूषिता जिह्वा शाकतरुपत्रवत् ग्ररा
मन्ता च निषन्धनान् भवति स्फुटिता च ।

पिप्ताद्वेतोर्दीर्हादियुक्ता जिह्वा भवति । कफे-
न हेतुना दृपिता जिह्वा तु क्षत्मली कण्टकाभै-
र्मासाङ्कुरैश्चिता व्याप्ता बह्व्या घना गुरुश्च
भवति ।।

कफपित्तादथ. शोफो जिह्वास्तम्भकृदुन्नतः ।
मत्स्यगन्धिर्भवेत् पकः मोलसो मांसशातनः ॥

जिह्वाया अयोभागे कफपित्ताच्छोफो
जिह्वास्तम्भकृदुन्नतश्च भवति स च पक मन्
मत्स्यगन्धिर्भवेन्मांसशातनश्च । स रोगो ना-
स्नाऽऽस.

प्रबन्धनेधो जिह्वाया शोफो जिह्वाग्रसान्निभ ।
साङ्कुर कफपित्ताच्छोफोपास्तम्भवान् खर
अधिजिह्व. सरुकण्ट वाक्याहारविघातकृत् ॥

जिह्वाया अयोभागे प्रबन्धने मूले जि
ह्वाग्रसान्निभ साङ्कुरश्चय. शोफ कफादिभिर्लो
लादियुक्त खर खरस्पर्शोरुगादिकृष भवति स
रोगो नास्ना अधिजिह्व । विघातशब्दोवा
क्याहाराभ्या सम्प्रथ्यते ॥

तादृगेवोपजिह्वस्तु जिह्वाया उपारीस्थित ॥
तादृगेवैष लक्षण एव जिह्वाया उपरि
स्थित शोफ उपजिह्वाख्यो गेग । इति जि
ह्वाया षट् ॥

तालुमांसेनिलादुष्टे पिटका सरुजा खरा ।
बधोयनास्त्रावयुता स्ता स्तालुपिटका स्मृता ॥

अनिलात्तालुनामे दुष्टे सरुजात्पादियु
गा या पिटका भवन्ति ता नास्ना तालुपिटकाः
स्मृता ॥

तालुमूलेऋफात्सास्त्रान्मत्स्ववस्तिनिभो मृदु ।
प्रलम्बः पिच्छिल शोफो नासयाहारपीरयन् ।
रुण्ठोपरोधवृट्कासवमिकृत् गज्जुण्डिका ।

सास्त्रात् कफात्तालुमूले यं शोफो भव-
ति । विम्भूत इत्याह । मत्स्यवस्तिनिभत्या-
दिस्वरूप. । मत्स्यवानि शुद्धभस्त्रेषु मध्ये
दृश्यते । मशोफो बुज्यमानमाहार नास
येरयन् प्रेरयन् कण्ठोपरोधादिकृत् भवति । स
रोगो नास्ना गज्जुण्डिका ॥

तालुमध्ये निरुब्बास सहत तालुसहति ॥

तालुमध्ये रजया पिना यन्मास सहत
भवति स रोगस्तालुसहतिर्नास्ना । सहतमेऋत्र
पुञ्जीभूतम् ॥

पत्माकृतिस्तालुमध्ये रक्ताच्छ्वयधुरर्धुदम् ॥

रक्ताद्वेतोस्तालुमध्ये य पत्माकृति
श्वयधु सनास्त्रार्धुद भवति ॥

कच्छप कच्छपाकारश्चिग्वृद्धि कफादरुक ॥

तत्रैव तालुमध्ये ऋफाद्वेतोश्चिरवृद्धी रु-
जारहितश्च य कच्छपाकार श्वयधु स नास्ना
कच्छप ॥

कोलाभ श्लेष्ममेदोभ्या पुष्पुटो नीरुज स्थिर ॥

तत्रैव श्लेष्ममेदोभ्या बद्दसदृश स्थिरो
नीरुजश्च य श्वयधु सनास्ना पुष्पुट ॥

पित्तेनपाकः पाकाख्य पूयास्त्रावीमहारुज ॥

पित्तेन तालुमध्ये पूयास्तावी महारुजश्च
य, पाक सरोमो नाम्ना पाक ॥

त्रातापित्तज्वरायामेस्तालुशोषस्तदाह्वय* ॥

वातपित्तादिभिस्तालुनि शोषा भवति स
[१७३३ ह्यस्तालुशोष नामेत्यर्थः । इत्यष्टौ
तालुरोगा ॥

जिह्वाप्रबन्धजा कण्ठेदारुणा मार्गरोधिन
मामाकुरा शीघ्रचया रोहिणी शीघ्रकाग्णिणी

कण्ठ कण्ठम्यान्तर्भागे जिह्वाप्रबन्धने
जिह्वामूले जाता ये दारुणादिगुणा मासाकुरास्ते
रोहिणी नाम रोगो भवति । सा च शीघ्रका
ग्निणी शीघ्रमेवम्य कर्म मारणाय कराति ॥

रूपास्यशोषकृद्वातात् साहनुश्रोत्ररुक्री ।
पित्ताज्वरोपात्तुम्भोहकण्ठभूमायनान्विता ॥
क्षिप्रजाक्षिप्रपाकानिराग्निणी स्पर्शना सत्ता ।
रूफेन पिच्छिला पाण्डुरगजास्पोटकाचिता ॥
तप्तान्नाग्निभार्णरुक्री पिचजाह्वनि ।
गर्भारपाका निचयात् सर्वलिङ्गसमन्विता ॥

कण्ठेत्यादि । कल्पयन्त वातजरोहिणी
लक्षणात् । ज्वरादिक स्पर्शनासहान्त विसर्गे
हिण्या* । कफेन रोहिणी पिच्छिला पैच्छित्त्ययु
क्ता पाण्डु पाण्डुरवर्णा च भवति । असृजा
दोषदुष्पत्र रोहिणी स्फोटकाचित्तान्निगुणा पि
चजाह्वति पित्तराहिणीसमानलक्षणा च
[तप्तान्नाग्निभे तप्तान्नाग्निभे तप्तान्नाग्निभे तप्तान्नाग्निभे
रुक्तास्यमेषादङ्गारण*देनैव नापे सिद्धे, पुनरपि

तप्तान्नाग्निभेत्युक्तत्वात्स्यतापरागायतिशयोध्व
न्यते ।] निचयात् सन्निपाताद्रोहिणी गर्भारपा,
काऽवगाढपाका सर्वर्वातादिरोहिणीलिङ्गै* स
मन्विता च भवति ॥

दोषै रूक्तेद्वचणै शोफ कालवत् ग्रथितोन्नतः।
शूकरुण्ठकवत् कण्ठे शालूको मार्गरोधन ॥

कफोद्गणैस्त्रिभिर्होषैर्नन्तरवत् ग्रथित
श्रोत्रतश्च शूकवत् कण्ठकवत् स्रोतो रोधने य,
श्वयथु कण्ठे भवति स नाम्ना शालूक ॥

वृन्दो वृत्तोन्नतो दाहज्वरकृत गळपार्श्वग* ॥

तैरेव दोषैर्गळस्यपार्श्व गोवृत्तोन्नतो दाह
ज्वरकृष य श्वयथु सनाम्ना वृन्द । [अनु
क्तराणविवेपत्तान् पूर्वाकैरेव दोषै* कृतो गळ
पार्श्वग गळमार्गस्य वामदक्षिणान्धतरपार्श्वगत
वृत्तन्नात्रतश्च वृत्तोन्नत वृत्तो वर्तुज्ज । दाह
ज्वर च करोतीति दाहज्वरकृत ताहाज्वर क
रोतीति वा य एवविश्व शोफ सन्नाख्या
रोग ।]

हनुसन्ध्याश्रित कण्ठे कार्पासीफलमन्निभ ।
पिच्छिलोमन्दरुक्शोफ कठिनस्तुण्डिकेरिका ॥

तैरेव य श्वयथु कण्ठे हनुसन्ध्याशि
त्य जात कार्पासीफलमदश पिच्छिलत्वादिगु
णश्च भवति स नाम्ना तुण्डिकेरिका ॥

नाद्यान्त श्वयथुर्योरो गळमार्गर्गळोपम ।
गळीयो मूर्द्धगुरतातन्द्रालालाज्वरभद ॥

तैरेव च श्वयथु, कण्ठे घ्राहान्तं यदि
भागेऽतर्भागे च घोरो भयङ्कर गजस्रोतसोऽर्ग-
लोपमो द्वारधन्धनसदृशो मूर्द्धगुरुतादिप्रदश्च
स नाम्ना गजौघ ।।

बलय नातिरुक्शोफस्तद्देवायतोन्नत ।।

तैरेव दोषैस्तद्देव वाहान्तर्गतमार्ग-
लोपमो नातिरुगायतोन्नतश्च य शोफ स ब-
ल्यमिति नाम्ना भवति ।।

मासकीलो गले दोषैरेकोनेकोथवाल्परुक् ।
कृच्छ्रोन्त्रासाभ्यवहति पृथुमूलोगिलायुक्ः॥

दोषैर्वातादिभिर्गटे एको वानेको वा कु-
च्छ्रोन्त्रास कृच्छ्राभ्यवहतिश्च यो मासाकुरो
भवति स नाम्ना गिलायुक् ।।

भूरिमासाङ्कुरवृता तीव्रतृड्ज्वर्मूढरुक् ।
शतघ्नीनिचितायत्ति शतघ्नीवातिरुक्करी ।।

तैरेव दोषे कृता भूरिभि प्रभूतैर्मासा-
कुर्वृता परिवृता तीव्रतृडान्गुष्ठा गले निचिता
कण्ठस्रोतसि समन्ताद्याप्रा या वर्तिरतिरुक्करी
भवति सा रुजयाऽकुला च शतघ्नीसादस्याच्छ-
तघ्नी । शतघ्न्यायश्चायुध कण्ठकाचिता य-
ष्टिर्भवति ।।

व्याप्तसर्वगळ शीघ्रजन्मपाको महारुज ।
पूतिपूयानिभास्त्रावी श्वयथुर्मलविद्रधि' ।।

व्याप्तसर्वगळत्वादियुक्त श्वयथुर्मान्ना
गळविद्रधि । शीघ्र जन्मपाको यस्य स त

थोक्त । [व्याप्तसर्वगळ गळे समन्ताद्याप्त ।
अत्र सर्वशब्देनगळस्य गह्याभ्यन्तरपरिग्रह ।
पूतिपूयानिभास्त्रावी पूतिपूयतुल्य' आस्त्राव आ
स्त्रवण तेन युक्त । अत्र पूयनिभशब्देन प-
कोप्यन्धविद्रधियन् पूय न म्रयति तत्तुल्य एक
मेव म्रवतीत्यर्थं ॥]

जिह्वावसानेरुण्डादावपाक श्वयथु मला ।
जनयन्ति स्थिर रक्त नीरुज तद्गळार्जुदम् ।।

मला वाताद्या जिह्वाया अवसाने कण्ठ
स्यादौ प्रारम्भे वा पाररहित स्थिरमचल लो
हित रुजारहित च य श्वयथु जनयन्ति तत् ग-
ळार्जुदं भवति । [जिह्वाया अवसाने अन्ते
हृदये जिह्वावमानमिति धन्वरि । हृदयान्
पच्यमानानामाध्मानादुष्मसाग्बत् । कफ-
शोणितमासाना सारो जिह्वा प्रजायते । अत्र
कण्ठरोगप्रसङ्गात् जलोहपरि जिह्वावमानमिति
मन्तव्यम् ॥]

पवनश्लेष्ममेदोभिर्गळगण्डा भवत् रहि ।
वर्द्धमान सकालेन मुष्कवल्ह्मतेनिरुक् ।।

पवनादिभिर्गह्स्त्वग्भागे गळगण्डाएवो
रोगो भवेत् । स च कालेन वर्द्धमानो नि-
रुक् सन् मुष्कवल्ह्मपणपट्टयते ।।

कृष्णारुणोवातोदाह्य स वातात् कृष्णरा
[जिमान् ।
वृद्धस्तालुगले शोष कुर्याच्च विरसास्यताम् ।।
स्थिर मवर्ण कण्ठमान् शतिस्पर्शो गुरु
[कफात् ।।

वृद्धस्त्रालुगळे लेप कुर्याच्च मधुरास्यताम् ॥

तत्र कृष्ण इत्यादिना पयनहेतुकस्य ग
त्रगण्डस्य लिङ्गम् । श्लेष्मजस्य स्थिर इ
यादि ॥

मेदसा श्लेष्मवद्भानिवृद्धयो सोनुविधीयते ।

देह वृद्धश्च कुरुते गळे शब्द स्वरल्पताम् ॥

मेदसा देतोर्गत्रगण्डे श्लेष्मवन रुफग-
त्रगण्डवत् लिङ्गम् । स त्रगण्डो हानिवृ-
द्धोश्च देहमनुविधीयत । यदैव देहो वर्द्धते
तदैव गत्रगण्डोपि वर्द्धत । यदैव देहाऽपर्चा-
यते तदैव मोपीयत्यर्थं । स च मेदोजो गत्र-
गण्डो वृद्धो गलत्रादादिक कुरुते ॥

श्लेष्मरुद्भानिलगति शुष्करुण्ठो हतस्वर ।
नाम्यन् प्रसक्त श्वसिति येनसस्वरहानिलात् ॥

येन रोगेण पुरूप श्लेष्मरुद्भानिलगति
शुष्करुण्ठत्वादियुक्तो भवति सोनिलाज्जायते स
नाम्ना स्वग्हा । इत्यष्टादश गत्ररोगाः ।
[श्लेष्मणा रुद्धा अनिलस्य प्राणाग्रास्य मरुतो
गतिगमन यस्य । शुष्कमनां कण्ठ यस्य ।
हतस्वर सन्नस्वर ताम्यन् ग्लपितन्द्रिय । प्र-
सक्त कफावृत्तकण्ठमागतवान् प्ररुपेण सक्त ।
श्वसिति ग्रासमुक्तं वरानि ॥]

स्रंति उदनस्यान्तर्प्रणान् सर्वमरोनिल ।
सञ्चारिणोऽरुणाश्चानोष्ठौताम्रौ चलत्वचौ ॥
जिह्वा शीतासहा गुर्वा स्फुटिता कण्ठकाचिता ।
वितृणोति च कृच्छ्रेण मुखपाशा मुग्गस्य स' ॥

सर्वसरोख्याप्तिमानानिलोऽन्तर्वदन स
ञ्चारिदिगुणान् प्रणान् करोति । सञ्चारि
णो नियतस्थानाः । ततश्चोष्ठौ ताम्रौ ताम्रव
र्णो मलत्वचौ च भवत - जिह्वा शीतासह
त्वादिगुणा । स चानुर कृच्छ्रेण मुख विप्र
णोति स रोगो नाम्ना मुखपाक ॥

अथ मनिहतो वायुरशोऽगुल्मरुफादिभिः ।
यात्यूर्ध्ववक्त्रदौर्गन्ध्यकुर्वन्नूर्ध्वगुदस्तु स ॥

अत्रागुल्मादिभिर्वायुरधःप्रतिहतो व
क्त्रदौर्गन्ध्य कुर्वन्नूर्ध्वं याति । स रोगो नाम्नो
र्ध्वगुद ॥

मुखस्य पित्तजे पाके दाहोपे तिक्रवक्त्रता ।
क्षारोक्षितक्षतसमा प्रणा स्तद्वच रक्तजे ॥

पित्तजे मुखपाके दाहादिक लिङ्गम् ।
क्षारोक्षित मिक्र यत् क्षत प्रणस्तत्समा दाह
वेदनादिगुणा प्रणा । तद्वदेव रक्तजे ॥

रुफजे मधुरास्यत्व कण्डूमत्पिच्छिला प्रणा ॥

रुफजे मुखपाके मधुरास्यत्वादि लिङ्गम् ।
कण्डूमन्तश्चते पिच्छिलाश्च कण्डूमन्वि-
च्छिलाः ॥

अन्तःकपोलमाश्रित्य श्यावपाण्डु कफोर्नुदम् ।
कुर्याच्च घटित लिङ्ग मृदित च विवर्द्धते ॥

अन्तःकपोल कपोलान्तर्भागमाश्रित्य
कफः श्यावपाण्डुवर्णुद कुर्यात् । तद्यार्धुद

वद्विन शाकपत्नादिनामवृष्ट छिन्न वृक्षिपत्रादि-
ना । मृदित विलायनाय कृतमर्दनमपि पुन
रर्द्धते । [सर्वास्यरोगस्यास्यान्त कपोलक-
थनमास्यान्तर्भागद्योतवार्थम् । आश्रित्येत्यु-
क्तत्वात् प्रवृद्धस्य पुनरर्द्धिमिति सूचिता ।
विवर्द्धन इत्युक्तत्वात् उदनाथनन्तरजनितस्य
पूर्वस्मादाधिक्यमपि सूचितम् ॥]

मुखपाको भवेत् सास्रं सर्वं मर्वाकृतिर्मलै ॥

सास्रं सरकैः सर्वर्मलै वातादिभिर्मुख-
पाको नाम सर्वलक्षणो रोगो भवेत् । [सर्वा
ऋतिः सर्वलक्षण सर्वपा वातादिमुखपाकाना ल-
क्षणैर्बुक्त इत्यर्थ ॥]

पृत्यास्पता च तैरेव दन्तकाष्ठादिविद्विष ॥

दन्तकाष्ठादिविद्विष अननुष्ठितदन्तका
ष्ठादिकस्य पुरुषस्य आदिशब्देनाञ्जननस्यधूम
गण्डपादिरिमह । तैरेवेति सस्रंमलै पृत्या
स्यनामा रोगो भवति । इत्यष्टौ सर्वास्य
रोगाः ॥

गोष्ठे गण्डे द्विजे मूले जिह्वाया तालुके गळे ।
वक्त्रे सर्वत्र चेत्युक्ताः पञ्चसप्ततिरामया ॥

इत्यनन्तरोक्तप्रकारेणोष्ठादिष्वष्टसु स्थानेषु
पञ्चसप्ततिरामया उक्ता ॥

केनरिभागेनेत्याह ॥

एकादशैकोदश च त्रयोदश तथा च पट्ट ।
अष्टावष्टादशाष्टौ च क्रमात्

पकादशेत्यादि । ओष्ठेषु गण्डाष्ट, गतोष्ठ
कोप, पित्तोष्ठकोप* । कफोष्ठकोप*, सन्निपातोष्ठ
कोप, रनोष्ठकोप, अर्बुदम्, मासोष्ठकोप,
मेदोष्ठकोप, श्लतोष्ठकोप, जलार्बुदाख्य, इत्ये-
कादश रोगाः । गण्डे गण्डलाभ्यास्य एका
रोग । द्विजे दन्त जीतदन्त, दन्तहर्ष, दन्तभे-
द, चाल, कराळाऽधिदन्त, शर्करा, कपालिका,
श्याम, किमिदन्ताख्या दश रोगाः । मूले प्र-
करणाहन्तमूले जीताशोऽपकृश, मन्तपुष्पुट, द-
न्तविद्विष, सुषिर, महासुषिराऽधिनाम, विद-
भोग्या पञ्चभिर्भाज्यभिः सह त्रयोदश रोगा
भवन्ति । जिह्वाया त्रयोदश, पित्तदूषिता,
कफदूषिता, ऽलमा, ऽधिजिह्वो, ऽपजिह्विकाख्या
पञ्चोपा भवन्ति । तालुके तालुपित्तका, गण्ड-
शुण्डी, तालुसहति, स्वास्वर्बुद, कच्छप, तालु-
पुष्पुट, तालुपाक, तालुशोषारथा अष्टौ रोगाः ।
गळे वातरोहिणी, पित्तरोहिणी, कफरोहिणी
रक्तरोहिणी, सन्निपातरोहिणी, शालूक, घृन्द,
सुण्डिनेरी, गळौष, बलय, गिलायुक्त, शतत्री,
गळविद्विष, गळार्बुद, पवनगण्ड, श्लेष्मग,
ळगण्ड, मेदोगळगण्ड, सरहाख्या अष्टादश रो-
गा भवन्ति । सर्वत्राशेषे वक्त्रे वानमुखपा
को, ऽर्बुद, पित्तमुखपाक, रक्तमुखपाक, कफ-
मुखपाक, कफार्बुद, सन्निपातमुखपाक, पूश
स्याख्या अष्टौ रोगा भवन्तीति क्रमात्स्यः । एव
मेकीकृत्यैते पञ्चसप्तती रोगा ॥

तेष्वनुपक्रमा ।

कराळो मासरक्तोपार्बुदानि जलादिना ॥
कच्छपस्तालुपित्तका गळौष सुषिरो महान् ।

स्वर्गप्रोर्ध्वगुदभ्यावशतप्रीपलयालसा ॥
 नाड्योष्ठकोपौ निचया द्रक्तात् सवक्ष रोहिणी ।
 दशन स्फुटित दन्तभद पकोपनिहिका ॥
 गरुगण्ड स्वरभ्रशी कृच्छ्रोन्वासीतिवत्सर ।
 याप्यस्तु हर्षो भेदश्च शेषान् शस्त्रौपधैर्जयेत् ॥

उत्तरे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

तेषु मध्य इमेऽनुक्रमस्त्याज्या । क इत्या
 ह । करान् इत्यादि । करानो नाम अन्तरोग ।
 मासोष्ठक्तोष्ठापोष्ठरोगौ । जलाद्विना जला-
 नुदमक वर्जयित्वाशेषानि चत्वायर्षुदानीनाष्ठा
 बुन्, गजानुन्, तालबुन्द, कफाशुदानीयेतान्य
 साध्यानि । कच्छपो नाम तालुरोगस्तालुपि-
 टका च । गत्रौघातयो गत्ररोगे । महान सु-
 पिर, महासुपिरारयो दन्तमूलरोगे, तथा र-
 रादायश्च । स्वरत्राग्य, कण्ठरोगे, उर्ध्वगु-
 ण्ठस्य सर्वास्थरोगे, उपाचारयो दन्तरोगे, श-
 तप्री कण्ठरोगे, तद्गदलयम् । अलसो जिह्वा
 रोग एते चासाध्या । नाडोदन्तमूलजा सन्नि-
 पातजा त्याज्या । ओष्ठकोप सन्निपातजोऽसा-
 ध्य । रक्तान् सर्व रोहिणी च रक्तमणिवान
 रोहिण्यौ कण्ठरोगावसाध्या । दन्तभदारयो
 रोगो दग्नेस्फुटित एवासाध्द्योन्तस्फुटिते । उ-
 पाचिहिका पक्वा एवाऽसाध्या । गरुगण्ड
 स्वरभ्रशी स्वरहा कृच्छ्रोन्वासेत्वेन च युक्तो
 तिस्रान्तस्तरश्च त्याज्य । दन्तहर्षो दन्तमे-
 दश्च याप्य । मध्य शेषान्यथायोग वक्ष्य
 माणप्रकारेण शस्त्रैरौषधैश्च जयेदिति ॥

इती दुविरचितायामष्टादशसङ्ग्रहव्याख्याया
 उत्तरे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

षड्विंशोऽध्यायः ॥

मुखरोगप्रतिषेधः ।

उक्तक्रमेणैव मुखरोगाणा चिन्तिता प्र-
 दशयितुमध्याय आरभ्यते ॥

अथातो मुखरोगप्रतिषेध नामाध्याय
 व्याख्यास्याम । इति य । म्निग्रस्त्रिभ-
 म्य खण्डौष्ठस्त्रोष्ठान्तौ विलिरय सुश्रिष्टौ
 क्षीमसूत्रेण मीच्येत् । शतधातघृताभ्यक्तौ
 चासैकवाङ्मिना त्रणस्यो परिदद्यात् । प्रकि-
 न्न च त्रण त्रणचिकित्सया साधयेत् ॥

नैलनस्यान्त गण्डौष्ठसाधनम् । वि-
 ग्धस्त्रिभम्य पुस खण्डौष्ठम्योष्ठान्तौ सद्द्वैध-
 त्रिलिरय सुश्रिष्टौ कृत्वा सूत्रेण सीच्येत् । सु-
 वाधम् ।

ज्योतिष्मतीलोघ्रमधुकपटोलोपल
 रुमाचीश्रावणीशारिणाभिस्तैल विपश्मभ्य
 ज्ञानाऽधनरोपणम् । तथा वातहरमधुर्ग
 पधसिद्ध तैल नस्यम् ।

ज्योतिष्मत्यादिभिविपक् तैलमभ्यङ्गा
 खण्डौष्ठत्रणस्य शोधन रोपण च । ज्योतिष्म-
 तीकगुणिका । वातहरैर्भद्रवादिभिर्मधुर्ग
 गेण च सूत्रोक्तेन सिद्ध तैल नस्य तथा शोध-
 रोपण च ॥

वातज ओष्ठकोप देवदारुगुल्गुलुमर्ज
रसपुत्रिउष्टमिद्धेन महास्नेहेनाभ्यद्द । ते
नैव समगुरुचूर्णेन प्रतिमारणम् । तदभ्य-
क्तनपिचुना प्रन्डाटनम् । परण्डपण्डव
लीरकधितैर्वाटिलेद' खण्डौष्ठोक्त नात्र शि-
गभ्यदथ ॥

मिरोभ्यद्गन्धश्लेथमन्त वातोष्ठकोपे । म
हास्नेह चतुष्टयम् । तेनैवति द्यदाव्यादिसिद्ध
महास्नेहेन मधुयष्टीचूणयुक्तेन प्रतिमारणम् ।
रसत्रिया फरकचूर्णश्चेति त्रिविधे प्रतिमारण पू-
त्रंमुक्तम् । पिचु कार्पासचुटुकम् ॥

पित्तोत्थेऽभिघातजे च जळौकोभिर्वि
स्वारणम् । पत्तद्गपष्टी त्रिन्नरुहा रिपक स
पिरेभ्यद्गः । मधुमपुरुळोत्सर्जरसै प्रति-
मारणम् । पित्तविटत्रिवच्च चिकित्सा ॥

पित्तज ओष्ठकोपे तथाभिघातजे क्षतजे
च पित्तत्रिद्रिधिविचिन्तान्तम् । सुबोधम् ॥

रक्तजेष्वचिरोत्थिते पैत्तिकरन् प्रति-
कुर्यात् ॥

रक्तजे पैत्तिकरन् रक्तोष्ठकोपस्या सा-
भ्यन्तोके रचिरास्थित इति विशेषणम् ॥

कफने जळौकोभि शाकादिपत्रैर्वा
रक्त विस्राव्य व्योपपात्रायवक्षारस्वजिका
कारे. सक्षौट्रे. प्रतिसारयेत् । कृष्टतगरद
न्दीयामाविड हरितालविल्लूर्वा । स्नेहनस्य-
म कवत्रांश्च कफघ्नानवचारयेत् ॥

कफजश्वेदाद्युपचरणान्त कफोष्ठकोपे ।
तत्र प्रथम जट्टनाभि शाकारयत्तन्पत्रेण वा
रकविस्रायणम् । ततो व्यापान्तिभि सक्षौट्रे
प्रतिसारणम् । कृष्टान्तिभिरा सक्षौट्रेः प्रतिमा-
रणमिति सम्बन्ध ॥

मेदोजे दन्तच्छट स्वेटयिन्ना वृद्धिपत्रे
ण विपाठ्य शुद्धमेदसमग्निनानुचरेत् । कफ
जोक्तैश्च प्रतिसारणम् । जलार्जुदोक्त तैल
रोपणम् ॥

रोपणान्त मेदोष्ठकोपे । दन्तच्छट औ-
ष्ठ । शुद्धमेदस निरुष्टमेदसमग्निनानुपचरदुपच-
रेत् । कफजोक्तैर्व्यापादिभिः प्रतिसारणम् ।
जलार्जुदोक्त हरिद्रान्तिविषक तैल जरणरोपणम् ॥

जलार्जुद भित्वा विशो य त्रिकुटुककु-
का तेजोवती यवक्षार स्वजिका सैन्धवकासी
मचूण सक्षौट्रे प्रतिसारयेत् । अग्गाडो
मतिवृद्ध वा क्षारेणाग्निना वा दहेत् । हरिद्रा-
लोध्रमधुरुकमालतीहरेशुनगरैर्विपक्त तैल रोप-
णम् ॥

जलार्जुद भित्वा जञ्जवगाढ च शन्न
न्यस्य विशोध्य अन्तर्मलापनयन प्रक्षालनादिना
सक्षौट्रेस्त्रिकुटुकादिभि प्रतिसारण कुर्यात् ।
अवगाढ क्षारेणातिवृद्धमग्निना वा दहेत् । अव-
गाढ गम्भीरमतिवृद्धमतिमहदुन्नतमित्यर्थः ।
सुबोधम् । सनिपातमासोष्ठकोपोष्ठाद्युदान्य-
साध्यानुष्ठानि । इत्योष्ठरोगा. ॥

गण्डालजीमपकां शोफवद्विद्रग्नामुपना
थ पकां विदाय त्रणत् साधयेत् ॥

त्रणत् साधयेदित्यन्त गण्डाल-धाम् ।
इति गण्डरोग ॥

शीतदन्तस्योष्णाम्बुस्त्रिभ्रस्य त्रीहिमुग्धेन
पाळा त्रिवित्वा पिचुतैलन दहेत् । प्रति
सारयेच्च त्रियद्गुजम्बास्थिडाडिमत्वक्त्रिक-
लारसाञ्जनसैन्धवशुष्ठीमुस्तचूर्णं समधुष्टु
तै । क्षीरीष्टभ्रुपायो गण्डप' । अणुतैल
नस्यम् ॥

अणुतैलनम्यान्त शीताग्ने न्तरागे ।
शीतो दालन इति पर्यायो । प्रतिसारयेच ।
केनेत्याह त्रियम्बादीना चूर्णसमधुष्टुतै ॥

दन्तहर्ष भेदे च वातहरसिद्ध तैलमे
लाकुष्ठपाटलीत्वग्त्रिपको मज्जा वा गण्डूय . ।
म्लिग्धाश्च नम्यादय ॥

म्लिग्धाश्च नम्यादय इत्यन्त दन्तहर्षेद-
न्तभेदयोः । मलादिविपकी मज्जा विज्ञेय ॥

दन्तचाले दशमूलकाथेन तैलसपिर्व
साक्षीद्वैथ करुळ । पिप्पलीमैत्रतुत्थलो
ध्रपत्तद्भ्रुतो जमुस्तात्रिकला प्रतिसारणम् ।
नियत च श्लेहिकभ्रुमपायी म्लिग्धमधुराहारो
विस्त्रावणपर स्यात् । च दनपत्तम्भ्रुमधुक्त्रि
द्वारी कशेरुक्नीलोपलभ्रुमीराजीवकपेभ्रुश
कराणां मल्लेक पलेन क्षीरेण च मामरसद्दि
गुणेन तैलमथ्य विपाचयेत् । पतन्नस्यग-

ण्डपयोगात् पर दशन नयन श्रवणवल
करम् ॥

श्रवणवलकरमित्येवमन्त दन्तचाले ।
दशमूलकाथेन वा तैलादिभिर्षो करुळप्रहः ।
विष्पल्यादिभि प्रतिसारणम् । अत्र चाल जा
तुरो नियत सप्त श्लेहिकभ्रुमपायी स्यात् ।
म्लिग्धमधुराहारो विस्त्रावणपरश्च । विस्त्रावण
विरचनम् । चन्नादिना तैल नस्यगण्डूयया
रित ॥

अत्रिदन्तक क्षारेणालिप्य जर्जर वि
नाय त्रिमिदन्तकत्रिधिनोल्पाथ्य तद्द्वेवोपच
रत् । अनस्यित शोणित च दग्ना त्रणव
दुपक्रमेत ॥

त्रणवदुपक्रमेतत्येवमन्तमधिदन्त । ज
र्जर त्यक्तस्थयम् । त्रिमिदन्तस्येत्पाटनत्रिधि
न्यचरण चात्रैव वदयते । अनस्यितशोणित
महद्वशाणितम् ॥

दन्तशर्करा दन्तमूलान्यपीडयन् दन्त
लेखनन त्रिलिङ्ग क्षारतैलेनापसेचयेत् ।
मूपाकूर्प पाटलीन्वरु चूर्णेन प्रतिसारणम्
सदा च दन्तधारनाटीन् सेवेत । दन्तह-
र्षाक्त च कुर्यात् ॥

दन्तहर्षाक्त च कुर्यादित्येवमन्त दन्तश
कराधाम् । दन्तमूलान्यपीडयन् रक्षण । द
न्तलेखन नाम शश्व शश्वविधुष्कम् । क्षारतै-
ल क्षारपक् तैलम् मूपा सुवर्णायावर्तनी । कुप
प्रस्तरचूर्णम् । दन्तहर्षाक्तम् । वातहरसि-
द्धमित्यादिकम् ॥

कपालिकायामेतदेव विशेषतः शी
लयेत् ॥

कपालिकाख्ये दन्तरोगे एतदेव दन्तश-
रङ्गेक्त विशेषेण शीलयेत् ॥

क्रिमिदन्तके सुपिर गुडेन मधुच्छिष्टे
न सर्पिषा वा पूरयित्वा नमसा कुञ्जशलाक-
या दहेत् । सप्तच्छदार्कक्षीर वा पुरणम् ।
सर्पप करञ्जतैल वा ॥

शीतोपचारश्च सुतगमित्येवमन्त क्रिमि-
दन्ताख्ये । सुपिरमन्त शून्य क्रिमिदन्तश्च
गुडघृह्यतमेन पूरयित्वा कुञ्जया शलाकया
दहेत् । सप्तच्छदक्षीरान्यतमपुष्पण रुजसपद्
रतीत्युत्तरेण सम्प्रथयेत् ॥

हिङ्गुपिच्छस्त्रिज्जाकटुफलकासी -
मकुष्ठचूर्णस्तान्तवप्रदो दन्तस्योपगि तिष्ठन् रु-
जमपहरति । कुन्दुरुकचूर्णो वा एभिरव
च सिद्ध तैल गण्डपः । दृढगूढमूलमास स
रुजे विस्रावणम् । भ्रमस्फुटितिविचूर्णमुप्त
चलस्य सरुजस्य च ॥

हिङ्गुवादिचूर्णस्तान्तवे प्रश्न यद्वो दन्त
स्योपरितिष्ठन्नजसपहरति । कुन्दुरुकचूर्णो
घातान्तवावदद* । गभिरिति हिङ्गुवादिभिः
दृढ इत्यादिक क्रिमिदन्तविशेषणम् । विम्व
वण रक्तस्य ॥

एवमनुपशमे सन्तश्चयन्त्रेण दन्तमायत
गृहीत्वा विचाल्य शम्भेण पार्श्वेभ्यो मोक्षयिन्वो

द्धरेत् । दन्तनिर्घातनेनोत्पीड्य सुद्धरेणा
श्मना वा निर्घातयेत् । नत्तत्तर दन्तम् ॥

एवमनन्तरोक्तत्रि म्यानुपशमे दन्तमुद्ध-
रेत् । कथमित्याह सन्तश्चयन्त्रेणेत्यादि । उत-
रन्तपात्रयामुद्भूत दन्त नैरोद्धरेत् ॥

कत इत्याह ॥

तस्योद्धरणान्शोणितास्ययस्ततश्चेन्द्रि
यभ्रशो वातव्याजिर्वा ॥

तस्येत्यादि शोणितास्ययो रक्तक्षयः । न-
तश्चेति शोणितास्ययात् ॥

प्रक्षात्रितमुत्तथ मधुकचूर्ण तैल मधु
वा गण्डप धारयेत् ॥

प्रक्षात्रित इत्यादिना दन्तोद्धरणानन्तर
करणीयमाह । अनुक्तद्रवत्वान् केवलजलेन प्र
क्षात्रितमुत्तमन् मधुकचूर्णयुक्त तैल माक्षिक
वा गण्डप धारयेत् । मधुक याष्टिमधुकम् ॥

विदारीमधुकचूर्णाटककेशेरुकाभि स्तैल
दशगुणे पयासि मिद्ध नस्यम् ॥

विदारी मधुकादिभि कल्कितैर्दशगुणे
क्षीरे मिद्ध तैल नस्य हितम् । शृङ्गाटको ज-
लज कन्तविशेषः ॥

उत्तरदन्तोद्धरणेष्वयमेव प्रतीकार -।
शीतोपचारश्च सुतगाम् ॥

यत्र चाक्षाना उत्तरा दन्त उद्धतस्तत्राप्यय
नर विधि । अथ तु मुनरा शीतोपचार
नात्र । करात्प्रयाजमाध्यापृक्ताप्रति दन्त
मगा ॥

गीताद शोणित त्रिधाव्य रसाश्चन
मुस्तत्रिकत्राजुनन्वर् मियद्गुमहापत्र नपाय
ण्ड्य धारयत् । एभिन्न च मर्दं प्रति
नाग्य । मधुरवर्गभिद्ध तैल तस्यम् । त
त्रोत्रनी व्योपहरिद्राद्वयकृष्णपाठा रुद्रराहिणी
त्राप्रसमद्गा मुस्तं प्रतिसारण मर्द-तमासा
मयधु मण्ड्यययु वेदनागक्तमुतिहरम् । त
था न्यापयनभारमनाशिला सन्मयदावात्य
ग्नि एभिरेत्रोपधैर्गुठिका सर्वगुत्वगोहरा ॥

एभिर्गुठिका सर्वगुत्वगोहरैरेवमन्त
शातादाय । रसाश्चनादिकायो गण्ड्यप ।
एभिन्नति रसाश्चनादिभि । मधुरवर्गं सु
ताकलेन साधित तैल तस्यम् । तेजोव्यादि
चूर्णं सर्वद तमासामयेषु कण्डवादिहरम् ।
व्योपादिभिस्तपेति तेजावत्यादिचूर्णवत् । ए
भिरेवेति व्योपादिभि ॥

उपकुशे सुखाणाम्बुस्त्रिभान्मुत्सन्ना-
नि तन्तपासान्यत्रालिखेन्मण्डलाग्रण शानादि
पर्यवा । तत सुवोष्णो घृतमण्डस्तैल वा
ण्ड्यप । मरिचकृष्णमधुमियद्गु लाक्षा प
साज्जग शुष्ठी सैन्धवैर्मधुघृतमण्ड -
१५ । पृथक्पणा विरुद्धवि-
सुरदारविपक तैल गण्ड-
१६ । मधुरवर्गसिद्धमेववा सर्पि पुन
सरुः ॥

रभिरावमेकात्तमुपवृत्ताय । मुशो
धम । उन्नम्रा यन्मुशपाति ॥
दन्तपुष्टके भिन्न छिन्नाभिन्न सिद्धि
ग्विनै स्वर्निका मधुमशुष्ठी मे-धै प्रतिसा
रणम् ॥

दन्तपुष्टकायै परंमुष्णान्मुधारणा म
स्य पुनरुदमदा टन्तात्तर विन्निगिन स
नि स्वर्निकादिर्गु प्रतिसारण कुर्वात् ॥

दन्तविद्रो निक्तकटुरुपायोष्णं म
त्रै रुवका उपध । वृश्चिकाठी टुष्टकटुका य
उशारे प्रतिसारणम् । त च पात्रतो रुश
गीर्तन्नर्हि प्रयुक्तैरियेत् । परु तु पा
टनमवगाढ दाढ । त्रिकटा मुपनोरिष्टका
यो गण्ड्यप । यद्यपिधुक्तातिद्ध मर्पिर्मण्डो न
स्यम् ॥

सविमण्डो नश्यमिथेयमन्त दन्तविद्र
वौ । तिक्तादिरसैर्द्रवैर्गुनयुनै रनत्रो लेप
ध । वृश्चिकाट्यादिनि प्रतिसारणम् । वृ
श्चिकाठी चूर्णमर । त च त्रिद्रविमन्तन-
हित प्रयुक्तं रुश्रुशतै पात्रतो वारयत् । अ
शक्या तु पने पाटनमवगाढे कठिने दाढ ।
त्रिकटािकायो गण्ड्यप । सुवायम् ॥

मुपिरे त्रिगालिखिते लोभ्रमुस्तत्रिक-
लाकिशुरुपत्तद्वाक्ष्यैशैलग्रतपुष्पात्स्फूर्णैरव-
धर्षः । तेषामेव काथा गण्ड्यप । क्षीरिष्ट-
क्षकिशुकामलमाना वा । गैरिक्तोल्पमधुक्
शारिवा चन्दनमपौण्डरीकशर्करानन्तालोप्रा
गहासिद्ध तैल नावनम् ॥

तैल नावनमित्येवमन्त सुपिगच्छे ।
छिन्नस्य शेषे लेखनम् । लोधादिभिरवधर्षणम् ।
तेषामिति लोधादीना क्षीरीवृक्षादीना वा फाथो
गण्डूय । गैरिकादिसिद्ध तैल नावनम् ॥

अधिमासकमचिरोत्थित स्रावयेत् ।
विट्पुटन्तु बहिःशेन मुचुल्या वा मृद्धान्वा मण्ड
लाग्रेण छिन्वा तीक्ष्णैः प्रतिसारयेत् । फट्ट
तीक्ष्णैः कण्डूस्तैल वा यवक्षारावचूर्णितम् ॥

तैल यवक्षारावचूर्णितमित्येवमन्तमधिमा-
से । सुगोधम् ॥

विदर्भे दन्तमूलानि शस्त्रेण विशो य
क्षार प्रयुज्य घृतमण्ड गण्डूये दद्यात् । लोध्रप
त्तद्गमज्जिष्ठामधुकचूर्णः प्रतिसारणम् ।
फाकोलीयष्टीमधुशकैराविपक तैल नावनम् ॥

विदर्भे शस्त्रेण मण्डलाप्रनासा दन्तमू-
लानि विशोध्य क्षार प्रयुज्य गण्डूये घृतमण्ड
दद्यात् । लोधादिभिः प्रतिसारण काकोल्या
दिविपक तैल नावनम् च ॥

दन्तनाडीमेपयित्वा सवृता शस्त्रेण
विट्पुटयित्वा तदाश्रित दन्तमशेषमुद्धृत्य शला
कया दहेत् ॥ कुब्जामवगाढामनेरुगतिं वा
गुडमधुसिक्थान्यतमपूर्णासु । तत क्षीरिष्ट
क्षकपायेण गण्डूय धारयेत् । तात्सिद्धेन वा
नैलेन ॥

नाडीमाधन चञ्जलेत्यन्त दन्तनाड्याम् ।
नष्टतां दन्तनाडीमेपिण्या एपयित्वातन्तर द-

क्षेण विट्पुटाकृत्वा तदाश्रित दन्तमन्दशकदन्ता
गर्भतयोरन्यतरेणाशेषमुद्धृत्याश्रितसया शला
या दहेत् । कुब्जा चक्रामत्रगाढामन्तरतिप्रवि-
मनेरुगतिं वा नाडीं गुडाद्यन्यतमपूर्णा कृत्वा
हेत् । अनन्तर क्षीरिवृक्षाणा वटाश्वत्थप्लव-
सदाफज्जाना कपायेण तात्सिद्धेन तैलेन वा
गण्डूय धारयेत्

दन्तीखादिसारमदनस्वादुकण्टकक-
लोत्रवाळकोशीर देवदारुमज्जिष्ठा मधुरुकल-
विपक तैल सर्पपतैल वा नाडीसोधन-
पणम् ॥

दन्त्यादिभिः साधिन तैल नाडीशो-
रोपण च । जयवा केवल सर्पपतैलम् ॥

मपौण्डरीकहरिद्राद्रयमधुरुमधुच्छिन्ना
लोध्रकटुक्षी शर्करा पथकच-दन्तमूर्णोपद्रु-
वास्तुरु तण्डुलीयकमज्जिष्ठाम्ब्लीकाकपित्थ-
पत्रैर्वा ॥

प्रपौण्डरीकादिभिर्वा सिद्ध तैल पूर्वगु-
णम् । पत्रशन्त्यशोषोत्कादिभिः सम्यन्ध

नस्य च विळङ्गमधुरुमुस्तनिर्गुण्टी त-
दिरमाज्जिष्ठोर्गिर सुरतरुसिद्ध तैलम् । धूम
धूरस्रावणनावनानि शीलयेत् । नाडीसा-
न चक्षेत ॥

विळङ्गादिभिः सिद्ध तैल नग्यम् । धूम
सादीनि च शीलयेत् नाडीसाधन नाडीप्र-
णचिकित्सित शस्त्रेण तदुद्धोपक्रमविधानात् । म
हासुपिष्ठो यामाये । इति

वातजेषु जिह्वाकण्ठजेषु घातोष्ठजेषोपा
 कौ विधि । पित्तजेषु विष्टुष्टुनरुधिरेषु
 म्वाद्भिर्द्वैर्ब्रह्मवर्षणगण्डपनायनानि कुर्यात् ।
 तद्वत् रफजेषु तद्विधि

त्यग्रे नानिमूढ छिन्त्यात् । अग्रच्छेदादनुप
 गमः शोफो क्वाण्णदिष्टदिग्वा । अतिच्छेदा
 च्छेणितक्षयेण परणम् । मम्यस्त्रिउपाया
 पूर्वात् प्रतिमागगादय ॥

वातजेषु जिह्वाकण्ठजेषु घातोष्ठजेषोयो
 विधमहाग्रहाभ्यन्तसितारणानि कल्मस कार्य ।
 पित्तजेषु विषयनेन दुष्टरक्तविद्यायण ततश्च
 म्वाद्भिर्द्वैर्ब्रह्मवर्षणशीनि कुर्यान्ति । त-
 द्द्वत् रफजेषु । तीर्णरित्तोनेनदुग्ध कफजेषु
 जिह्वाकण्ठजेषु प्रचयणत सुनदुष्टरुधिरेषु ता
 र्कण्डव्यरवधयणानीनि कुर्यान्ति ॥

गण्डशुण्डिका कफत्रैरुपाचरेत् । वृद्धाया
 चरेत् चिकित्सेत् । वृद्धायास्येति गण्डशुण्डि
 नाया उव रो कर्कटिकाया धीयन मन्त्र नि-
 गगदिन प्रदेश यत्रिगादिना प्राह्यम् । नाय
 मेडीगूले च छिन्त्यान्त्यत्रहेतुमाह अम इया-
 दि पूर्ववदिति तीर्णैरुपाचरेत् ॥

जिह्वालसे नवोन्थिते तक्षिणा प्रतिसा
 रणादय । न चात्र शस्त्रमवचारयेत् । सि
 गं तु विध्येत् ।

तालुसप्ताने पुष्पुटे कच्छपे च नवे वि
 धिरयम् । शस्त्रकर्मणि तु विद्येत् । अत्र
 हि विन्त्यनम् ॥

सिरा तु विष्णोद्विषेधमन्त्रभेदमे । त
 न्य चामाध्यत्वोन्तेर्भव इति विशेषणम् ॥

काष्ठमघाते तथा पुष्पुटे तथा नवे कच्छ-
 पे चायमेव गण्डशुण्डिको विधि । अत्र
 तालुसप्तानादिके गण्डकर्मण्येव विद्येत् । अत्र
 हि अत्र शस्त्रेण विलेखन गण्डशुण्डिकाया तु
 उदनमिति ॥

भ्रिजिह्वासुभ्रम्य रजिद्येन मृहीत्वा
 मण्डलाग्रेण छिन्त्यात् । तक्षिणाश्च नस्यादय ।
 उपाजिह्वा धारुपत्रेणाङ्गुलिगुह्येण वा वि
 श्वाव्य यवक्षारेण प्रतिसारयेत् ॥

तालुपाके त्वपकस्य श्वयथो कामीसर-
 साञ्जनमैर्द्वि प्रतिसारणम् । मधुररुपायै
 शीतैर्गण्डप । परुम्य मण्डलाग्रेणाष्टापदवत्
 भेदनम् तौक्ष्णैर्ब्रह्मवर्षणम् । पडोळारिष्टजा
 तीरतीरगुद्धवीट्टपकटुका हरिद्राद्रुपचेत्रास्र
 कण्टकारिकाकाय । कनळो मधुवर्तल च ॥

आदिजिह्वासुपाजिह्वाया च छेदनवि-
 श्वावणानि सुबोधम् । इति जिह्वारोगा ॥

गण्डशुण्डिका कफत्रैरुपाचरेत् । वृद्धाया
 न्तुर्वीरुवीजिनिभमसिरातवमग्रमुपरिजिह्वाया
 वल्लिसेन मुचुथ्या वा शस्त्रवेष्टिताभ्या वा
 मृहीत्वा मण्डलाग्रेण मा-

तालुपाके तु अपकस्यपाकावस्थामप्राप्त-
 स्य श्वयथो शोफस्य कामीमादिभिः प्रतिसारण
 कुर्यात् । रसाञ्जनं ताक्ष्यम् । शीतै र्श्वय-

तो दीर्यतश्च मधुरादिभिरौषधैर्गण्डूषो धार्यः ।
महापदवदिति अष्टापदं चतुरङ्गपीठम् । तत्
कोष्ठाकृतिद्वन्द्वमष्टापदवत् भेदनम् । तस्मिन्
मैरिचादिभिरवधर्षण प्रतिमारणम् । पटोका-
दिकायो मधु तैल च कञ्जः ।

तालुशोषे मधुरापिप्पलीनागरामिदं स-
पित्ततरभाक्तिकं सत्पुष्प पिबेत् । अम्लैश्चा-
स्य गण्डूष । पयस्ता मधुरमधूलिका विपक्व
क्षीरमापिर्नस्यम् । स्निग्धो धूम । तृष्णा-
प्रमक्षपानम् ॥

तालुशोषे सत्पुष्पस्वप्णामहितो मधुका-
दिसिद्ध सर्पिर्घ्ननुतरभाक्तिक पिबेत् । उत्तरं
भक्त चन्य तदुत्तरभाक्तिक भक्तान् पूर्वमित्य-
त्यं । अस्य तालुशोषवतोऽम्लैरम्लद्रव्यैर्गण्डूष
पयस्तादीसिद्ध क्षीरान् गृहीतं सर्पिर्त्रयं स्निग्ध-
धूमादि च दितम् । इति तालुशोषे ॥

कण्ठरोगेषु तु ज्वराग्रनुपद्रुतेषु कटु-
सीर्षणैर्चास्यावधर्षणगण्डूपाद्य सिग्धव्ययो ग-
साञ्जनैन्द्रयवटावीनिम्बकाय पानन । न्यो-
षयवक्षारटावीरसाञ्जनतेजोवती माठा निम्ब-
स्वरुत्रिफलाचित्रकै शुक्तगोमूत्रकपित्तं क्व-
ब्धो गुळिका वा प्रतिसाग्णम् । तालीसपत्र-
गृहधूमपञ्चकोलकैलासगन्धिवल्गुशमुक्कक्षार-
यवक्षारपैवकायेन गुळिका कृता सर्वरुष्ट-
रोगेष्वमृतोपमा ।

कण्ठरोगेषु ज्वरानुपद्रवकालेषु कटु-
सीरौषधैर्बह्विधैः । तिर्यक्येन च कृतेः ।
गसाञ्जनादिश्च य. जानन् । स्वयं च

द्वयम् । इन्द्रयव कलिङ्ग । शुक्तगोमूव-
साधितैर्व्योषादिभि क्वचळ प्रतिसाग्ण वा ।
तालीसादिभिर्पैवभारान्द्रवकायेन कृता गुळि-
का. नर्वकण्ठरोगेष्वमृतोपमा. । इति माधुर-
णचिकित्सा ॥

अथ वानरोहिणिकामन्त्रवृद्धिं चिन्त्वा ।
मगुलिशस्त्रकेण मपुल्लवणगर्भेण वा नखेन वि-
स्त्राव्य तीक्ष्णै प्रतिमारयेत् । महापञ्चमू-
लकायो गण्डूष । एलापुनर्नवमिडीकापे-
त्यक्त्वरपयोविपक्व तैल गण्डूषो नावन च ॥

अथेति मद्गले दुःखरप्रतिक्रियत्वान्मह-
लपूर्वकं वानरोहिणिकादुपक्रमेत् । अन्यगन्ध-
न्तरे श्रद्धैर्वाहिर्भागे च खित्तमगुलिशस्त्रकेण स्-
ध्वादिगर्भेण नखेन वा विस्त्राव्य तीक्ष्णैर्नैक
गुण्ड्यादिभि प्रतिमारयेत् । महापञ्चमू-
विन्वादि तन्कायो गण्डूष । एलापुनर्नवमिडीकापे
पयसा च विपक्वं तैल गण्डूषो नावन च ॥

पित्तजामप्येव विस्त्राव्य इन्द्रयव-
लोधात्रियगुमि नखेन वा कृतेः ।
पायो गण्डूष । इन्द्रयव-
न्दनकायो वा । इन्द्रयव-
णीन्वद्युन-
पित्तजामप्येव इन्द्रयव-
लोधात्रियगुमि नखेन वा कृतेः ।

इन्द्रयव-
लोधात्रियगुमि नखेन वा कृतेः ।
पायो गण्डूष । इन्द्रयव-
न्दनकायो वा । इन्द्रयव-
णीन्वद्युन-
पित्तजामप्येव इन्द्रयव-
लोधात्रियगुमि नखेन वा कृतेः ।

रक्तजामप्येव प्रत्याख्यायोपक्रमेत् ॥

रक्तजाऽमाधोक्ता वा प्रत्याख्यायने
स्यतीति प्रत्याख्याय चिकि-संदेव नतूपेक्षेन ।
एवमिति पिचरोहिणीचिकिस्सया ॥

श्लेष्मिकीं स्वेदयित्वा विलिख्य कटु-
कवर्गेणागारधूम त्रिफलासैन्धवयुक्तेन प्रतिसा-
रयेत् । तद्विधाश्च गण्डूपा । निम्बजात्यपा
मार्गविद्धविषक तैल नस्यम् ॥

श्लेष्मिकीं स्वेदयित्वा विलिख्य चागार-
धूमादियुक्तेन कटुकवर्गण प्रतिसारयेत् । अ-
गारधूम धूममलम् । कटुकवर्गं सुशोक्त ।
तद्विधा जगारधूमादियुक्तकटुकवर्गता ।
निम्बादिसिद्ध तैल नस्यम् ॥

शालकुरुन्तुण्डिकेरी गिलायुष्वप्येव
एव विधि ॥

शालकादिचतुष्टयैष्वपि एव एव कफरो-
हिण्युक्तो विधिः ॥

गळविद्रधीं रिस्त्राविताया लोध्वरा
रसाञ्जनपत्तङ्गैरिक्करोचनापिप्पलीसैन्धवचू-
र्णैरवर्षणम् । एभिरेव कथितगण्डूपा ।
किराततिकरुलोध्रदार्वाशतपुष्पा निम्बपत्रकु-
ष्ठैला गुड्डीची चित्रकतगरमुस्ताकाथकलकपि-
क तैल नावनम् ॥

तैल नावनमित्येवमन्त गळविद्रधौ ।
रिस्त्राविताया श्लेष्मण विशोभिताया सत्या लो-
ध्रादिचूर्णैरवर्षणम् । एभिरेव लोध्रादिभिर्जं-
ले ऋणितैर्गण्डपञ्च हित । वरा श्रष्टा । रसा

ञ्चन ताक्षर्यम् । किराततिकरुकादिकाथकल्क-
पक तैल नावनम् ॥

गळगण्डमनिञ्ज स्वेदयित्वा रिस्त्राव-
यत् रुद्रग्न च तिलपियाळ लट्वामूलक-
शणातसी वीजैरुपनाहयेत् । तिल्यकापिमन्त्र
पुनर्नचकाळामृतासौभञ्जनरु गजपिप्पल्यैकैपि
कार्कमूलरुग्घाटरुपुष्पै सुराम्ळपिट्टै पुन पु-
नर्लेपयेत् । निम्बगुड्डीचिद्रुद्रग्नहसपाटीकृष्णा
उलाद्वयदेवदारुसिद्ध च तैल पाययत् ॥

नैत्र पाययेदित्येवम तमनिञ्जजे गळगण्डे ।
वातज गळगण्ड तापाचन्यतमस्येदेन स्वेदयित्वा
जळकागन्यतमेन रक्त विस्त्राजयेत् । रुद्रग्न
चानुमन्धपरिहारार्थं तिलादिभिरुपनाहयेत् ।
लट्वा लम्बा, अतसीडमा, उपनाह पण्ड
बन्ध सुराम्ळपिट्टैश्लिन्वकादिभि पुन-
पुनर्लेपयेत् । अमिमन्धस्तकारी, काळानीलि-
नी, (नि) नीलिन्युक्ता नीलिका नीलपत्री नी-
ला नीली नीलयष्टी विपत्री । चण्डाल्यान्यारा
जनी भारवाही काळा काळीचामृशा शोधनी च ।
सौमञ्जनक शिमु । ण्कैषीका महादूर्वा त्रि-
वृद्धा । करघाटो मदन । (नि) मदन राट
पिण्डी करघाट शल्यक फल जगटु । नि-
म्बादिसिद्ध तैल पाययेत् । हसपाटी त्रि-
पाटी ॥

श्लेष्मिकेप्ययमेव विधि । तीक्ष्णतराश्च
स्वेद मलेपाटय । विशल्यातिविपा विपा
णिकाशुकनासाजगन्धागुञ्जाफलकटुकालाबु-
धि पलाशक्षाराम्बुपिट्टै सुखोष्णो लेप । व-
रसकादिना पञ्चलवणयुक्तेन सिद्ध तैल पानम् ।

तीक्ष्णाश्च वमनादीन् शीलयेत् । पर्या-
यतश्च स्वेद शोणित्वावसेचन च । तथातु-
पत्रमे पाचयित्वा प्रणवदुभावप्युपाचरेत् । य-
त्रान्नगुल्मादियुपाश्च व्योषोत्कृष्टान् पानभो-
जनयोर्विदध्यान् ॥

कफजे गल्लगण्डेष्ययमेव वातगल्लगण्डोक्तो
विधि कर्तव्य । वातजे स्वेदान्योत्पा अन्न-
त्वधिकाः । पलाशश्चाम्बुपिष्टा विशल्याघा-
लेष । विशल्या लाङ्गली, विपाणिका ऋष-
भक, शुक्रनासाशुकात्या, कटुकालासुरतुम्बी,
पञ्चलवणयुक्तेन वत्सकादिना पक तैल पिवेत् ।
तीक्ष्णान् कफघ्नानियत्थ । तथातुपत्रमे एव
मप्यशान्तौ । उभावपीति वातज कफन च ।
यवान्नादोश्च व्योषोत्कृष्टान् पाने भोजने च द-
द्यान् ॥

मेदोजे स्विन्नस्य सिरा विध्येत् । पू-
र्वोक्ताः प्रलेपा. प्रात प्रातष्वासनादिसारर-
जोगोमूत्रेण पिवेत् । एवमप्यशान्तौ श्लेष्मेण
विदार्य मेदो विशोध्य सीव्येत् । दाहयोग्य
वा वसाघृतक्षौद्रान्यतमेन यथावद्देहेत् । रो-
चनाकासीसतुत्यकचूर्णावचूर्णित तैल प्रण-
शोधनरोपणम् । असनदिसारगोपुरीषभ-
स्युक्त सा ॥

गोपुरीषभस्युक्त वेद्यन्त मेदोजे । मे-
दोजने गल्लगण्ड स्वेदित्वा मूवादितामुत्पा सि-
रा विध्येत् । पूर्वोक्ताः प्रलेपा वातज कफजे
ए गल्लगण्ड उत्पा । असनदिसारगोपुरीष
प्रलेपगोमूत्रेण पिवेत् । एवमप्यशान्तौ तथातु

पत्रमे । दाहयोग्य वसाघन्यतमेन यथावद्वि-
धिवद्देहेत् । रोचनादिचूर्णावचूर्णित तैल प्रण-
शोधन रोपण च भवति । अननादिसारादि-
युक्त तैल वा ॥

मुखपाकेषु साधारण चिकित्सितमाह ॥

मुखपाकेषु सामान्यतस्त्रिफलाकाया म-
धुमानन्ये च तिक्तकटुककपाया मुखधावना ।
मृद्धीकापाठाजातीमातुल्लहार्जुनपत्र जीवकपट्ट-
वानामनभ्यवहरता चर्वणम् ॥

मुखपाकेषु सक्षौद्रा मुखधावना प्रयो-
ज्याः । केत इत्याह त्रिफलाकायाश्चान्ये तिक्त
कटुककपायाश्च । अथवा मृद्धीकादि जीवकप-
ट्टवान्ताना चर्वणम् । तेषा निगिरण न कर्त-
व्यम् । पद्मबोभिनयोत्पन्न पत्रम् ॥

दारुहरिद्राद्यैस्तुला विंशतिगुणैश्च
भ्रपयित्वा त काय सगैरिकमादर्वाप्रलेपात्
साधित क्षौद्रयुक्त घृतभाजने निदध्यात् ।
पतसिष्टीवनं मर्वगुल्मापयनादीन्म । अयमे
व च पृथक्कलो यष्टीमधुकपट्टाली निम्बदारु-
पक जातीलोघ्रादिमेदत्रिफला जम्बूखदिरत्व-
चाम् ॥

दारुहरिद्राया अर्द्धतुला पञ्चाशत्पलानि
तेभ्यो विंशतिगुणमम्ब पलमहस्र तस्मिन् का-
ययित्वा त काय गैरिकमाहितमादर्वाप्रलेपात्
दर्वाप्रलेप यावत् साधित पक् मधुना युक्त घृत-
लिप्रभाजन स्थापयेत् । सुबोधम् । यष्टीमधु-
कादीनामयमेव दारुहरिद्राविहित एव पृथक्
कल्प काय ॥

यश्चारमागा मत्त सुवर्णगैरिकात् भा-
गद्वय मूर्त्तां कट्टुनातिविषामत्तानामेको भा
गस्तत् सर्वं कुतञ्जारादेकपिष्ट गुट्टिको ऋ
त्वा सादेभिष्टीयेच ॥

यश्चारम्य भागा जना मत्त । सुवर्ण
गैरिकात् गैरिचिषेषान् भागद्वय मूर्त्तां
प्रत्येकमर्त्तभागतत् मर्ध कतञ्जारादेकपिष्ट कृ
त्वा गुट्टिका कार्यान्त्वा सादेभिष्टीयेच । ता
पूर्वगुणाः । कुतञ्जलिठकाण्ट दग्धस्य तस्य
क्षार ॥

गदिरसारतुल्यापरिमेदतुल्याद्वय च ना
यत्रेऽष्टभागावपे कापयेत्तारित परिमुत्त
च पुनराघनीभावात् । उनीभूते गीते च
कापिष्ठाणि श्रृङ्गाकृतानि प्राशुपेच दनप-
द्मकोशीरनालकमञ्जिष्ठा पातनीमुस्त प्रपौष्ट
रीकमधुस्रिविकला चातुर्जातकलाभ्रानञ्जता
क्षयशैललो प्रद्विजनीसमद्वा पाटान्फल्लेय
पत्तद्वागर्गैरिकाचनानि । पालिसाश्च जा
तीफल्लयद्गतकोलेकृत्वात् । कर्पूरार्द्धकट्टु
च । ता गुट्टिका प्रदनस्था सर्वात् सुतरां-
गान् जयन्ति । सौरभ सौमनस्य रधि च
जनयन्ति ।

गदिरसाग्रेत्यादि । मन्त्रिमारस्य तुला-
पलशतपरिमेदसोऽहिमारस्य तुलाद्वय द्वे पलश-
ते च तीयवह्दुषा घटचतुर्णे । पटो द्वादशापि
कानि पञ्चपलशतानि । अष्टभागावशेषमष्टा-
शावशेषे वाचयेत् । अवतारित चुर्धित परि-
सुत्त गालित चत पुनराघनीभावान्घनीभावात्

पिक्वायेत । घनीभूते जीते च सति कापि-
काणि कर्षममाणाणि श्रृङ्गाकृतानि च द-
नार्थिन्यौषधानि प्रक्षिपन् । फालिकाण पलश-
माणान् जातोपलानीन च पूर्वगुणास्तुष्टव द्वे पने
च । तथा गुट्टिका तुयान् यद्वनरात्मा म
क्यात् सुतरांगान् जयन्ति सौरभादीभ जन
यति ।

पपापे च कर्णरुपायैन्नेत् सारित
पत्र निवृत्त्यात् ॥

पपापेय मन्त्रिमाराणीना कर्णै कपा-
येण च मापिष्ठ पक् तैत् कने कथञ्च भरण
विपुत्त्यावोजयेत् ॥

वातादिचतु सुतरांगेषु विशेषोपपन्नाह ॥

त्र राज सुतरांगे अमृत्कारो
लीरान्तामधुकारिगादाः । उष्ट्ररुक्तेन च
मिद्ध तैल नस्य गर्ह्यश्च । म्दिको त्रम ।
पिप्पल्येऽत्र उरणोत्तमै प्रतिमारयेत् ॥

तनेत्यादि । वानच सुतरांगे द्दशमूला
दिकाथा कुष्ठरुक्तेन च मिद्ध पत्र तैल नस्य
दित गण्डपश्च । सैदिको धूम मूशोऽपि ।
पिप्पल्यदिभि प्रतिमाण्ण मन्त्रियादिभेत्त
त्रिविधम् ॥

पैत्तिनेलीर सुतरांगेऽर्करोदकैर्ग-
ण्डप । मधुस्रव्यसिद्ध पय पान कपळो न
स्य च । पत्ररसमद्वामञ्जिष्ठाळो प्रपातकी
चिपक सपिर्मण्डा नावनम् । मद्ययतिनाप-
त्रैर्निष्ठीवन च ॥

पित्तजे मुग्धपाके क्षीरादिभिर्गण्डूप ।
असद्व्यायां तु या मात्रा सगण्डूप इति सूत्रोक्तल
क्षण । मधुरद्रव्याणि मधुरद्रव्यस्कन्वानिर्दिष्टानि
घृतमध्वादीनि तैः सिद्ध क्षीर पानादिषु हितम् ।
पद्मदादिसिद्धो घृतमण्डो नावन नस्यम् । सु
बोधम् । मद्यन्तिका घातकी ॥

कफजे कटुकक्षारलवणै प्रतिसार
णम् । स्थिरासु तु पिटकासु प्राक्शक्तादिप
त्रेण लेखनम् । मुष्करूपलाशामलकी क्षार-
गोमूत्रैर्गण्डूप । तद्विपक्ष च तैलम् । निर्गु-
ण्डीफणिर्जाकार्जकसुरसपवैर्निष्ठीवनम् । देव-
दारुपाठातिविषादन्नीन्द्रयवकटुकामूत्रेण रु
लिकृता कथिता वा पीता सर्वकफाम-
यान निरान्त ॥

कफजे मुग्धपाके कटुकादिभि प्रतिसार
णम् । स्थिरासु पिटकासु तु लेखनादिक कर्म
सुबोधम् । देवदारुदशो गोमूत्रेण पीता सर्व
कफामयप्रा ॥

रक्तजे पित्तवत् मिद्धिः । सर्वजे य
थादोषोदयम् । रोचना कासीससौराष्ट्रि
का रसाञ्जनानि पांचरसो मधु चैरुनो विपक्ष
लोहभाजनस्य कत्क विशुष्क चुर्णोक्त मधु
ना ण्णयेप कुर्पात् ॥

रक्तजे मुग्धपाके पित्तमुरपाक्वत् मि-
द्धि साधनम् सर्वजे सक्षिपातजे मुग्धपाके यथा
शेषोदयमुत्कृष्टदोषानतिक्रमेण चिकित्सा । र
साञ्जनानि चैरुनो विपक्षमेक्षेस्मिन् पाक्षे हृत्वा
पक्ष लोहपात्रस्य कत्क विशुष्क कृत्वा चूर्णोक्त

मधुना सह त्रणे लेप कुर्यात् । रोचना गौरो-
चना ॥

अथ सर्वसरर्मुद्गमचिरोन्थितमवृद्ध म
ण्डलाग्रेण त्रित्वा मुष्करुभस्मना मधुमिश्रेण
प्रतिमारयेत् स्वजिकाशुण्डीचूर्णेन वा ।
मधु तैल निम्बगुल्मीकायथ गण्डूपः । य-
वान्नभोजी तीक्ष्णानि क्वलाभ्यङ्गनस्त्रान्या
चरेत् ॥

अथेत्यादिनामुदाचिकित्सा । जचिरो-
न्थितमित्यसाध्यत्वाद्विशेषणम् । मण्डलाग्रेण
शस्त्रेण छित्वा मधुमिश्रेण मुष्करुभस्मना स्व-
जिकादिचूर्णेन वा प्रतिसारयेदिति मन्त्र-व ।
मध्वादिगण्डूपः सुबोध । यवान्न भुञ्ज्यात्
तीक्ष्णानि क्वलादीन्याचरेत् ॥

पूतिमुग्ध स्निग्धम्विन्न तामयित्वा शि-
रोविरेकेरपाचरेत् । तत स्वजिमाहर्गुगृह-
ममनशिफलैलाशुण्डीविठङ्गतेजोवनीभिर्गुलि-
का कृत्वा मधुद्रुता मुखपरिशोरनार्थ द-
द्यात् । समझाघातकीपत्रलोभ्रमियेपुचूर्ण
सलिलमयचूर्णित मुखधावनम् । गीतादोष
कुशोक्तं च कुर्यात् नम्य धूमकरुव्याथ शील्-
येत् । भवति चात्र ॥

शीलयेटिल-त प्याहनात्प्रे । पूनीमु-
ग्ध पूर्व स्निग्ध पश्चान् त्विजमनन्तर वामयित्वा
शिरोविरेकेर्विरेचन नस्येगपाचरेदुपपेत् । तत्र
इति शिरोविरेचनस्य पश्चान् स्वजिकादिभिर्गुलि-
का कृत्वा मधुना द्रवीकृता मुष्क रेशोधनाय
दद्यात् । ममझादिचूर्णैरवगुणित मलिन मुग्ध

धावन क्षात्रनम् । शीतादौपकुशयोर्वत् किञ्चि
दुक्त तदपि कुर्यात् । गतानुगतिका ॥

मुखदन्तमूलगज्जा प्रायो रोगा कफास्र
(भृयिष्ठा ।

तस्मात्तेपामसकृद्गुधिर विस्रावयद्गुष्टम् ।

मुखादिजा रोगा प्रायो वाहृत्येनयत् क
फास्रभृयिष्ठा भवन्ति तस्मात्तेषा मुखादिरागाणा
दुष्ट शथिरममृत् न्वायेत् ॥

कायगिरसोविरेजो यमन कत्रलग्रहा

(ऋकृकतिका ।

प्राय शस्त तेषा कफरक्तहर तथा कर्म ॥
यवतृणान्य भक्त विदलैः क्षारोपितैरपस्त्रोहा
यूषामक्ष्याश्च हितायचान्यच्छून्मेघनाशाय ॥

कायशिरोविरेकादे, शस्तमितनेन सम्प्र
न्व । भक्त यवतृणान्य च । विदलै स्त्र-
ण्डस्यै क्षारोदक उपितैरपगतस्त्रोहा यूषादयो
हिता । यश्च किञ्चिच्छून्मेघनाशाय तत् सर्व
हितम् ॥

प्राणानिलपथसस्था श्वसितमपि निरु
न्धते प्रमादयत् ।

कण्ठामयाश्चिकित्सितमतो द्रुन तेषु कुर्यात् ॥

इति पद्विंशोऽध्यायः ॥

एते च कण्ठामया प्राणानिलस्य पथि
स्थिता प्रमात्स्य क्तु श्वसितमपि यतो निरन्वते
अन्वस्तेषु द्रुन शक्तिं चिकित्सितं कुर्वन्ति ॥

इतिन्दुविरेचितायामष्टाङ्गसङ्ग्रहस्याध्यायाया
मुत्तरे षड्विंशोऽध्यायः ॥

सप्तविंशोऽध्यायः ॥

शिरोरोगविज्ञानीयम् ॥

ऋषिर्ज्ञे शिरसि शेषान्ते ये रोगास्तेषा हे-
त्वादिक् प्रदर्शयितुमध्याय आरभ्यते ॥

अथात् शिरोरोगविज्ञानीयं नामध्याय
व्याख्यास्याम । इति य ॥

धूमात्पतुपाराम्पुत्रीडाति स्वप्नजागरै ।

उत्स्वदाधिपुरोरात वाप्पनिग्रहरोदनै ।

अत्यम्बुमत्रपानेन कुम्भिभिर्वेगधारणै ।

उपयानमृजाभ्यङ्गद्वेषाथ प्रतनेक्षणै ।

असात्म्यगन्त्रदुष्टामभाष्याद्यैश्च शिरोगता ।

जनयन्त्यामयान्दोषा

धूमात्पतेत्यादि । शिरोरोगाणा सामान्य
हेतुभिर्धूमात्पदादिभि शिरसिगता दोषा वाताद
य आमयान् जनयन्तीति सम्बन्धः । तुषारो
हिमम् । अम्बुत्रीडा जलक्रीडा । अतिशब्दः
स्वप्नजागराभ्या सम्बन्धते । उत्स्वेद् ऊर्ध्वस्वेद् ।
वातशब्द अधिपुरोभ्या सम्बन्धते । अधिवातो-
धिकवात् । वाप्पनिग्रहोऽधुनेगविधारणम् ।
रोदनमत्यर्थमेत्यर्थान् । अतिशब्दोऽम्बुमद्या-
भ्याम् । द्वेषशब्द उपधानादिनि । उपधान
शिरान्निश्चमण शब्दायाम् । मृजानुद्धिकभय
त । अद्य प्रतत मन्तत इत्येवम् । आ-
न्निग्रणेण येषा मोना लभ्यन्ततश्चाभ्यावाता प्र
हणम् ॥

तत्र मारुतकोपत ॥

निस्तुप्रेते भृश शङ्खौ घाटासम्भिप्रेते तथा ।
 भ्रुगोर्मध्य ललाट च पतनीवातिरेडनम् ॥
 र्वायेरेस्वनत श्रोत्रे निष्कृष्येत इवाक्षिणी ।
 प्रगृहीतशिर सर्व सन्निभ इव मुच्यते ।
 स्फुरन्वति सिग्जात् कन्धरा हनुमद्गुर ।
 प्रकाशासहताप्राणान्वायोस्वाहृथयाशमा ॥
 मर्द्देन मर्दनमेहमेदप्रनेथ जायते ।
 शिरस्तापोयम्

तत्रोत्पादिना रोगविशेषा उच्यन्ते । वा
 हाद्वारा गिरमि जस्वनिमोटादिक भवति ।
 जम्बा भ्रुकणमन्थम् । निस्तोदा व्यवनम् । वा
 टा शस्त्रोपरि । स्वन्त शान्तरु त्रे वाधे
 ते । कन्धराया प्रोत्राया ह शश्त्र समस्त स्वन्व
 लम् । अकस्मादकारणेनैव व्यथा च शमश्च ।
 तस्य जम्बनिमोटादिकस्य महनाशाभिर्माईव
 जायते । जयनेत्ररूपा रोगो नाम्ना शिर
 स्ताप ॥

अर्द्धे तु मूर्ध्नि सोर्द्धावभेदक ॥

पक्षात् कुप्यति मासाद्वा म्ययमत्रोपशान्भवति ।
 प्राण्डुलगतु जयन शरण वा विनाशयेत् ॥

एत एवाद्धे गिरमो भवत्तर्द्धावभेदक उ-
 च्यते । उभयश्लोषि च स्वमेव शान्भवति ।
 पक्षाद्वा मामाद्वा पुन तुन कुप्यति । यत्र
 स्वान्त्रो भाति तदा न्यन वा शरण वा वि-
 नाशयेत् ॥

शिरोभितापे पित्तात्थे शिरो भूमायन उच्यते ।
 म्येदोक्षिणहन मूर्च्छा निशि शीतैव मर्द्देनम् ॥

पित्तेतुके शिरोभिताप रय रागे शिरोधूमा-
 यन्तारा लितम् । धूमायन वृग्गानुभव ।
 अत्र च व्यथाया निशि मर्द्देन शीतैश्चान्य-
 दापि ॥

अग्रां च कफज मूर्ध्नि गुरास्तिमितशीतता ।
 सिग्जासिन्धुपन्तालस्य रज्ज्जन्दाठनत्रिका
 । निशि ।
 तन्द्राशुनाक्षिरुदत्त कर्णकण्ड्वपन वमि ॥

अकन्यादिक कफजे गिराभितापे लि
 क्तम् । मृध्न गिरसो गुरुतात्तमितता शीत-
 ता च । अहि मन्दात्तभवति निशि चाधिक
 भवति । अक्षिण्डमक्षिशिरम् ॥

रक्तात्पित्ताधिश्च सव स्यात् सर्वलक्षण ॥

रक्तात्तु शिरोभिताप पित्तशिरोभतापा-
 धित्तत्तो भवति । सव सतिपादन सर्वल-
 क्षणो जातादिमर्वलक्षणयुक्त शिरस्ताप स्यात् ॥

सङ्कीर्णभोजनैर्भृष्टि त्रुद्धिने रुधिरामिये ।
 कोपितेसापिपाते च जायन्ते मूर्त्तिजन्व ॥
 शिरसस्तेपित्तनोश्च घोरा कुर्वन्ति वेदना ।
 चित्तविभ्रशजननीर्ज्वर कासो पलथय ।।
 रोक्यशोकव्य म्भुद दाहस्फुण्णशृतिता ।
 रूपालतलुगिरसो कण्ट शोक प्रमीलक ।
 ताम्राञ्जसिद्वाप्राणकता कर्णनादथ जन्तुजे ॥

सङ्कीर्णरिखाणि । जन्तुने कृमिने शि
 रोभिताप इति विज्ञेयम् । मद्वाणताना चर्मि-
 नैर्भोजनैर्भृष्टि गिरामि रुधिर जामिये च कुद्धिते
 तत्रैव च सतिपाते कोपितेऽभिन् मूर्त्तिजन्त

व क्रिमयो जायन्ते । ते च तन्त्रे शि-
 र्मोक्ष विधेःनो घ्रांरा वेत्तना रुजः पुर्वन्ति ।
 किम्भृतावेदना जड । चित्तस्थविधसजननी ।
 अत्र च उपरादिभ्य भवति कपाल र्श्यात्फिक
 कण्डवादिना तु निरमो । प्रमीलक म्पै-
 मित्यम् ॥

वातोद्वेषा गिर कम्प तस्रज्ञ कर्षित मला ॥

मलाभ्यां वातादयो वातोद्वेषा गिर-
 कम्प कुर्वते तत्सह्य नामा गिर कम्प ॥

पित्तप्रधानैर्नरितार्थं शब्दस्ये शाफ सशोणित ।
 तत्रिदाहरजारागमलापञ्चरहृदभ्रमा ॥

तिकास्य पीतवदन भ्रिमरारी सशब्दस्वरु ।
 त्रिगत्राज्जीवितद्विति सिव्यत्यध्यानुसाधित ॥

वातायेच्छिभिः मरुके पित्तप्रधायाश्च
 नीनदाहादिरूप शब्दस्ये शोफो भवति । भ्रि-
 मरारी शोभमुपद्रवदृत् । मशोफा नाम्रा श-
 इत्यत्र त्रिरात्रेण मारयेत्यागु च त्रिगत्रश्च पु-
 रत साधित सि यत्यधि न तु माग्यलेव ।

पित्तानुबन्ध शब्दत्वात्तन्मूलगतपुमान्त ।
 रुजा सस्य दना कुर्यात्तुमर्योदयोदयाम् ॥
 आमःश्यान्त विवर्द्धिष्णु सुदत साविरोपत ।
 अच्यवस्थितशीतोष्णमुग्धा शाम्यत्यन परम् ॥
 सूर्यावर्त स

प्रधानो गत पित्तेन गृहीतानुबन्ध श-
 क्सादिपु स्पन्दनन सह र्ना कुर्यात् । सूर्यादि-
 यस्य पश्चाद्दुस्यो यस्या रुजायान्ता । ग्या च
 रुगामध्याह विवर्द्धिष्णु र्नेण श्रद्धिभीला

भवति । सुदतस्तु विजापेण भवति । अता
 मध्याह्नात् परमन्वयव्यभित्ततोत्तममुग्धा सती
 रुशाम्यति । तत्रस्थितमतिरुत श्री
 त्तोत्तमत्त सुय यस्या मातथोक्ता । र्ना
 विद्वन्शीतानापि सुय र्नाभित्तोत्तमत्त । अन्-
 भेत्तस्यो रोगो नामा सूर्यावर्त ॥

उन्मुक्ता त्वा रोगा शिरोगता ॥

इति दशरोगा वानशिरोभवात्पा, क्षीर
 रोद्रा, पित्तशिरोभवात्पा, र्फशिरोभवात्पा र
 क्षीरशिरोभवात्पा, मरुशिरोभवात्पा, श्रुद्धिशिरो
 भवात्पा, गिर कम्प, गहस्य, सूर्यावर्तत्वा
 शिरोमुक्ता भवन्ति व्यापफा इत्यर्थ्या ॥

शिरस्येय च र्दधन्ते कपाले यथायौ नय ॥

अतन्तर शिरोरोगे च कपाले त्वच्छा-
 धयो वचन्ते ॥

कपाले पाने दुष्टे गर्भस्तस्यापि जायते ।
 सयणा नीन्त्र गोफन्त त्रियादुपशीर्षकम् ॥

कपाले पाने दुष्टे मति सवर्जो दहम-
 मानरणा रुजारहितश्च शाफ स्यात् गर्भस्य
 स्यापि शब्दाज्जातस्याप । न रागमुपशार्पक ना-
 सा विद्यात् ॥

यथादोषोदथ ब्रथात् पित्तमारुत्तन्द्रिधीन् ॥

कपाले च पिटका सुद विव्रधि च
 दोषोदयानतिक्रमेण लिङ्गैर्ब्रथान् । पिटकादीनां
 प्रसिद्धत्वाथ एवोदितस्तत्पामेव लिङ्गादि भ्य-
 न्तीत्यर्थ ॥

रूपालेहेदवहुला पितासृग्श्लेष्मजन्तुभि ।
रुद्धगुसिद्धार्थकनिभापिटका स्फुररूपिका ॥

पित्तादिभिर्हेतुभि कपाले हेदवहुत्वा
दिगुणां पिटका स्फुरा नाम्नाऽस्वरूपिका ॥

रूपकेशच्युतिस्त्रापगोक्ष्यकृत् स्फुटन त्वच ।
सुसूक्ष्म रूपवाताभ्या विद्याचारणक तु तत् ॥

रूपवाताभ्या हेतुभ्या रूपदरदिद्युगत्
त्वच स्फुटन तन्नाम्ना दाग्णक विद्यान । सुसू
क्ष्ममतिस्सूक्ष्म स्फुटन छेदनम् । व्यापस्त्वच सु-
प्रता प्रकरणाच्छिरामि ॥

रोमकृपानुग पित्त प्रातेन सह मूर्च्छितम् ।
प्रच्याययतिरोमाणि तत श्लेष्मा सशोणित ॥
रोमकृपानुग यस्य तेनान्येषामसम्भव ।
तदिन्द्रलुप्त रजा च प्राहुश्चाचेति चापरे ॥

रोमकृपानुग रोमकृपेऽनुगत पित्त वर्त
वातन सहमूर्च्छित मिथीभूत तत्र स्थितानि रो-
माणि प्रच्याययति । तत कारणविज्ञेयप्रजात
सशोणित श्लेष्माऽ यातुरस्य रोमकृपानुगद्धि ।
तेन हेतुसाम्येषा रोग्णामसम्भव । तदिन्द्रलुप्त
नाम्ना भवति । अपर नाचार्या इन्द्रलुप्तोक्तेहेतु-
णा स्नेति चाचनि च नाम्नाहु ॥

खलनेरपि जन्मैव शातन तत्र तु क्रमात् ॥

सल्लक्ष्णस्य च रोगस्यैवमिन्द्रलुप्तप्र-
कारणैव जन्म । तत्र तु खलतौ प्रमाच्छातन
रोग्णामिति प्रकरणात् ॥

मावातादग्निदग्धाभा पितात्स्वेदासिरावृता ।
कफात् घनत्वग्वर्णाश्च यथास्व निद्दिशेत्त्वाच्चि ॥

दोषै र्मर्वाकृतिः संवरसायासानसप्रभा ।
दग्नाग्निनेवनिर्लोमा सदाहाया च जायत ॥

मा च खलतिर्वाताग्निदग्धसमा । पि-
त्तात् मस्वेदा सिरावृता च । कफान् घनत्वग्भ-
वति । अस्या च खलतौ वातादिविशेषैस्त्वचि-
वर्णान्यथास्व निद्दिशेत् । तेन प्रागेन श्यावो
वार्णो वा । पितात् पाण्डुराच्छणवर्णितोऽनेक ।
श्लेष्मणि श्वत । एषा च खलति । मर्वादोषै
सन्निपातलक्षण भवति । तत्रप्रभत्वादिभ्युक्ता या
खलतिर्जायते साऽमाया ॥

शोकश्रमकोऽकृत शर्गीरेष्मा शिरोगत* ।
केशान सदोष पचति पालित सम्भवत्यत ॥
तद्वातात् स्फुटित श्याव खर रूद्ध खलत्प्रभम् ।
पित्तात् सदाह पीताभ कफात्स्निग्ध विट्द्विमत्
स्यूक्त सुशुक्र सवस्तु त्रिशाद्भवामिऽलक्षणां
शिरोऽजोऽन्वचान्त्रद्विपर्ण स्पर्शनासहम् ॥

शोकाग्निजनित शरीरोग्मा सदाह नच
शिरोगत केशान पचत्यतोहेतोरकाटे पालित न-
भवति । नक्षपालित वातात् स्फुटिकत्वात्-
रूपम् । पितात् मर्वाहादिगुणम् । कफान्
स्निग्ध विट्द्विमत् म्यूक्त सुशुक्र च भवति ।

मर्वादि पालित तु व्यामिश्रलक्षण सङ्कीर्णल-
क्षण त्रिगान् । शिराजोऽन्वचान्त्रद्विपर्ण न-
वति तद्विपर्ण स्पर्शनासह च । इति नच कपाटे
व्याथय । उपशीर्षक, पिटका, सुद्ध, विट्त्व-
रूपिका, दाग्णके, न्द्रुप्त, खलति, पलिताभ्या
उक्ता ॥

अमा यः मन्निपातेन खलति पलितानि च ।
शरीरपरिधाणात्स्थान्यपेक्षन्ने रसायनम् ॥

इति सप्तविंशोऽध्यायः ॥

अत्र ननिपातेन खलति रसायनात् ।
पलितानि च मन्निपातान्यसाधयानि । यानि
तु पलितानि शरीरपरिधाणे वा दहन उद्विगतानि
तानि रसायनप्रपथ त रसायनन विना न शा-
न्य तीव्रं ॥

इति दुर्बिरचिताग्रामष्टाङ्गसङ्ग्रहस्य अष्टा-
विंशोऽध्यायः समाप्तः ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः ॥

शिरोरोगप्रतिषेधम् ॥

उक्तक्रमेण शिरोरोगाणां चिकित्सा प्र-
तिषेधितुमध्याय आरभ्यते ॥

अथात शिरोरोगप्रतिषेध नामाध्याय-
व्याख्यानम् । इति यः ॥

वातजं शिराधितापे वातव्याधिनिहित-
तुर्यात् । निरातम्य च नक्तमभ्यक्तशिरम-
त्तपि पयानुपान तैल वा पाययेत् । मापान-
वा सप्तपिण्डानुष्णपयोनुपानान् भक्षयेत् ।
तद्द्रव्यं मुल्गान् ॥

यद्योक्तो दाह इत्येवम वा वातज शिरो-
मितापे । वातव्याधिनिहित चिकित्सितम् ।
सर्पितैल वा यथायोग्य तत्र पयोनुपान पाय

येदिति सम्बन्धः । तदनुष्णान् सप्तपिण्डानु-
ष्णपयोनुपानान् ॥

आनूपापिशितत्रेण प्रारेण यत्रतिलगुह-
मापगुल्लक्ष्युष्टाकरशिरद्रातसीसन् रसैर्वा महा-
सेहवती गुन्कारिका दत्त्वा शिरोवेष्टयत् । तत्र
प्रत्युषे दशमूलमिष्टेन पत्रता कपोष्णेन परि-
पेक कुर्यात् । तस्मिन्नेव पायसं पिण्डस्वेद-
लेप वा ।

आनूपापिशिताग्निना शिरोवेष्टनायोत्का-
रिकास्त्रिय पिण्डो । वेष्टयेदिति मन्त्रेण । तत्र
इति द्वितीयानि प्र गूप्ते । तस्मिन्नेव दशमू-
लसिद्धपयसा मिष्टे पायसेरत्रै ।

कर्ममहिपत्राहकुट्टगुल्मीनावसा स-
सैन्धवानस्य शिर कर्णपूरण च । तथत्र प्र-
पञ्चमूलवलाशारिवाद्यकाथे मधुकजीवकर्षभ-
कपुनर्नवगर्भ सपय सपिम्बल चैततोनि-
पकम् ॥

रुमादिवसा मन्त्रवयुक्ता तस्य शिर पू-
रण कर्णपूरण च । शिर पूरण शिरोरोगे ।
पञ्चमूलादिकाथे मधुकादिगर्भ तैल चपिष्ट वि-
श्रीकृत्य निपद्य तद्वेति तस्य शिर पूरण कणपू-
रण च ॥

कार्पासमन्त्रवदमुस्ताममन क्षारका-
ण्डुष्णाभ्युपिष्टानि नावन सर्पशिरोरुजात्रम् ।
तद्वत् स्वरूपप्रशरैराशिशुकरक्षरीचानि । त-
था चन्दनोपलतमगुह्यं सघृतेर्लेप । देव-
दारुहृष्टचौरत्रयष्टीमधु कर्मलनीलान्पल्लवाम-
पौण्डरीकेश्च ॥

कार्पासमजाद्युष्णाम्बुपिष्ट नावन सर्व-
शिरोरुजाग्रम् । त्वगादीनि तद्वदुष्णाम्बुपिष्टा
नि नावनम् । चन्दनादिभिर्लेपस्तथा । तथे-
ति समुच्चये । देवदारवादिभिश्च सघृतैर्लेप इति
सम्बन्धः ॥

कुङ्कुमशर्करासस्कृतमाज्य रक्तपित्तानु-
न्धे मर्शः । नचात्र रक्तमवसेचयेद्वातोद्रेकभ-
यात् । सौहिक धूम पित्रेत् । शिरोवास्ति च
शीलयत् । वस्ति कर्मचाचरेत् ।

वातज एव यदि रक्तपित्ताभ्यामनुन्धो भ-
वति । तत कुङ्कुमशर्कराभ्या सरकृतमाज्य म-
शोदशाष्टपद्विन्दुः कर्तव्य । अत्र च वात-
शिरोभितापे रक्तपित्तानुन्धेपि रक्त नावसेच-
येत् । कुत इत्याह वातोद्रेकभयात् । सौहिक
धूम सूत्र उक्तम् । शिरोवास्ति च शीलयेदित्य-
नेन शिरोरक्ते पुन पुनर्योजनमुक्तम् । सुयो-
धम् ॥

एवमसिद्धौ वातजे श्लेष्मजे च यो-
क्तो दाह ॥

एवमियन्नतरोक्तक्रिययाऽसिद्धौ वातजे
शिरोभितापे यथोक्तो दाह इति मूर्त्तनिदिष्टस्त-
दाह । श्लेष्मजे चेति लाघवा र्थ प्रकरणे ॥

अर्द्धात्रभेदकेष्वयमेव विधि । नि-
गुण्डीपत्ररसश्च सघृतमण्डसैन्धवो नस्यम् ।
शिरिपमूलफलानि वा । शारिरोल्पलकृष्ट-
चा मधुरूपिष्पलीभि । सतैलान्त्रो लेप ।

२० पुनः पुनः

प्रतिकुर्वीतित्येवमन्तमर्द्धात्रभेदके । अय-
मेवेति वातशिरस्तापोक्तः । अत्र तु निर्गुण्ड्या
पत्ररसस्सघृतसैन्धवो नस्य हितम् । शिरिपमू-
लफलानि वा नस्यमिति सम्बन्धते । शारिरो-
दिभिस्तैलेनाम्त्रेन काश्चिकादिनायुक्तैर्लेपः । अ-
शान्यतित्त्रर्द्धात्रभेदके कस्य दोषस्यानुन्ध इति
समीक्ष्य तदपेक्षया प्रतीकारं कुर्यात् ॥

सूर्यावर्तेत्ययमेव विधि विशेषतस्तु सि-
रामोक्ष ॥

अयमवचानन्तरोक्तद्वयविधिः सूर्यावर्ते ।
लाघवार्थं क्रमभङ्ग । सिरामोक्षस्तुविशेष
सूर्यावर्ते ॥

पित्तजे रक्तज च शिरोभितापे स्निग्धस्य
सिरा विध्येत् । काय च विरेचयेत् । मु-
शीतैः शतश्रौतघृतान्वितैः शिरोरक्त्र सिञ्जेत्
प्रतिहाच ॥

क्षारम, स्थापनमित्येवमन्त रक्तपित्ताभि-
तापयोः । पित्तजे शिरोभितापे रक्तजे च घृत
पागादिना स्निग्धशरीरस्य सतः सिरा विध्येत्
लालाश्यामित्यर्थः । गम्यते । काय शरीर
विरेचयेन्छोधयेत् । मुशीतैरीतशीतैर्द्रव्यैः श-
तश्रौतघृतयुक्तैः शिरोरक्त्र सिञ्चेत् । प्रदिह्याचेति
यथासत्य सम्बन्धः ॥

चन्द्रनशारिवामबुकुडुर्वोल्पलप्रपौण्ड-
रीकमन्त्रिष्ठा विदारीभि सक्षीरसपिपिपाचित
नावन शिरोवास्तिश्च । जीवनीयपिपकात् प-
यसो नवनीनमुद्घृत्य जीवनीयकाथ कल्का-
भ्या पाचित पानभोजननस्याभ्यङ्गवास्तिपु म-

पीत पित्तरक्तान् सर्वाङ्गिकारान् साधय
ति । जीरनीपगर्भं पौडशगुणे पयासिमिद
माज्य वा ॥

चन्दनादिभिर्घृत समानक्षीर विषह ना
यने शिरोवस्तां च योज्यम् । जीरनीयविषका
नित्यादि व्याटयायमम् ॥

क्षीरेक्षुजाङ्गलरसखरुद्राक्षान्धोरफ -
मृणाञ्जसिद्ध सर्पिर्मण्डानुगासनम् । अञ्ज -
नाट्टिवर्गभृत क्षीरमास्थायनम् ॥

क्षीरादिभि मिद सप्तृच सर्पिषोपृत
स्यमण्डोन्त अनुवामने योज्य । अञ्जनादि
गणो विविधगणसमहोक्तस्तेन शृत क्षीरमास्था -
यनम् ॥

मखरु प्रत्याख्यायैरमेरोपचरेत् । वि
नर्षवच्च । विशेषतस्तु तृष्णतिलशताररी नी
लापलमूर्वाधुननर्वलेप ॥

शयकाद्य रोग प्रत्याटयायनसेत्स्यतीत्यु -
क्त्वा । एतमेवेति पित्तरक्ताभितापप्रकरणेन
चिकित्सितोक्त पित्तरक्तविसपवञ्चोपचरेत् चि -
फित्सेत् । शयकेतुष्टृष्णतिलादिभिर्विशेषेण ले -
प कार्यं ॥

कफजे शिरोभितापे लघयेत् । पुरा -
णसर्पिन्निग्ध वा वामयेत् । स्वेद पिण्डेन
रुक्षेण । शिशुनिम्बैर्ण्ड कायेन वा नाडी
स्वेद ॥

सुहुमुहुद्राघ्राणनमित्येवमन्त कफजे शि
रोभितपि । सूक्ष्मप्रकारेण रुभेण पिण्डेन

भेगे हितः । अथवा शिष्वादिवायेन नाडी -
स्वेद कार्यं ॥

देवनाष्टृष्टृष्ट्राष्ट्रासुररुद्रोष्ट्रिषे सल -
वणे सुखोष्णीरालेप । यत्रूर्णमधुकरुन्दन
हरिद्राष्टृष्ट्रमिषद्गुदानपुष्पासुरदारभिल्लैका -
जक्षीरयुक्तं सप्तैर्न्यैरपनाह ॥

मलवर्णलेपयुक्ते सुरोष्णीद्वकाष्ट्रादि -
भिरालेपो हित । मुष्काष्ट देवदाह । केल्ले -
नाजक्षीरेण च युक्तैः सै वका माजिमन्धनेस -
हितैर्षवपूर्णादिभिरुपनाह पिण्डवन्ध ॥

विडङ्गतैर्नस्य सर्पिष वा तदेववा
व्यापिसिद्धम् । मधुकरसारकल्लो वा मधुपु
तन्ववर्णमपशुद्ग्या इक्षुगुदस्य वा । एभिरेव
च धूमवति ॥

विडङ्गज विडङ्गसाधित वा तैल विडङ्ग -
तैल । सपपतैल वा नस्य योज्यम् । तदेव -
पेति विडङ्गतैल वा सर्षपतैल वा त्रिषोपेण त्रिष
टुकेन सिद्ध पक्व । मधुकरसारकनादिना म
धुयुक्तेन नमयिति सम्प्रत्य । मेपशुद्ग्या इ
क्षुगुदस्य चत्वप् । एभिरेवेत्या तरोक्तैर्न्यैरपपै ॥

गिरोरिरेचनद्रव्यैर्वा मूवस्थानोक्तै
प्रथमनम् । तैरेव च पक्व तैल मर्श प्रतिम -
शो वा ॥

शिरोविरेचनद्रव्यैः सूत्रस्थाने शोधनादि
गणसमहोक्तै प्रथमन नासाया हितम् ।
प्रथमन सूत्रोक्तलक्षणम् । तैरेव चेति शिरो -
विरेचनद्रव्यैः । मन्नाप्रतिमशो सूत्रोक्तल -
क्षणै ॥

शिरोविरेचनान्ते कर्णनादोक्त स्नेहन-
स्यम् । तीक्ष्णा कण्डाः । मनाशिशलानलद-
तुत्यकासीसचूर्णं ससर्पिण्को धूमः । नळद-
चूर्णस्य च मुहुर्मुहुराध्राणनम् ॥

एषा च शिरोविरेचनानामन्ते प्रयोगात्ते
कर्णनादोक्ते तिलान् नवप्रलनानित्यादिना पठित
स्नेहनस्य योजयेत् । तीक्ष्णा. कण्डास्तीक्ष्ण-
द्रव्यैर्मरिचशुण्ठ्यादिभिः कृता । सुबोधम् ॥

सन्निपाते व्यामिश्रो विधि ॥

सन्निपाताभिवाये पृथग्दोषोकोविधिभि-
श्रीकृत्य दोषबलाद्यपेक्षया योज्य* ॥

क्रिमिजे दुरालभासुरदारुरोहिपपूर्ती -
क्रिमिफलाकटुफलवचा त्रिकटुकैरजामूत्रयुक्त
सर्पि पक्व पानम् । उपास्त्रिगस्त्रिन्नस्य दव
दारुपूर्तीरुक्तभी सर्पपविच्छ्रुतिलरुण्टरुविप -
केन तैलेन शिर कणाचाभ्यज्यस्वेदयेत् ॥

क्रिमिचिकित्सितचेक्षेतेत्यन्त क्रिमिजे जि-
रेभिवाये । दुरालभादिभिर्द्रव्यैरजामूत्रयुक्त पक्व
सर्पि पानाय । जनेगोपक्षिगस्य त्रिन्नस्य च
देवदान्यादिविपक्षेन तैलेन शिर कणाचाभ्यज्य
पुन स्वेदयेत् । कण्टको गोकण्टक* ॥

तत क्रिमिमुच्छेदनात्सर्वमस्नेहनस्त्वोवसे-
चयेत् । ततो रुधिरगन्धमदन प्राविष्टता
सप्तच्छदस्य त्वग्रसेन पुष्परसेनवानन्तरनिपि
क्तेन क्रिमय पतन्ति ॥

तत, स्वेदानन्तर क्रिमिणा मुच्छेदनात्सर्व
येन क्रिमयस्युक्तवन्धनामत्ता इव सर्वतोन्त स

रन्ति तदर्थमसृप्तकत नस्तोवसेचयेत् । अन-
न्तरनिपिक्तेन रक्तनिषेचनस्य पश्चात् सिक्तेन ।
पुष्परसः सप्तच्छदपुष्पाणा रसस्तेन । पतन्ति
नासिकातो बहिर्निस्सरन्ति ॥

सरलदेवदारुकटुफलसर्पपापामार्गक्षव-
रुक्तुकाऽलावु सुरसजीपिप्ली तण्डुलचूर्ण-
स्तत् पक्व वा तैल सयः क्रिमीन् निरस्यति ।
विच्छ्रुतण्डुला वाजिमूत्रपिष्टा शिरीषजीजानि
वा छागमूत्रपिष्टानि । पुष्करमध्यवीजानि वा ॥

सरलादी ॥ चूर्णस्तत् पक्व तैल वा न-
स्यप्रयोगात् सय क्रिमीन् बहिर्निरस्यति । क्ष-
वको राजक्षवक । अथवा वाजिमूत्रपिष्टा वि-
च्छ्रुतण्डुला विच्छ्रुतफलानि क्रिमीन् निरस्यन्ति ।
अथवा छागमूत्रपिष्टानि शिरीषजीजानि । अ-
थवा पुष्करमध्यवीजानि छागमूत्रपिष्टानीति स-
म्वन्ध* । मध्यशब्देन पुष्करवीजाना त्वत्परि-
हारेण प्रयोगो दर्शित* ॥

गोमासेन छागमासेन वा चसापिष्टेन
यन्मा कृत्वा शिरोत्रिलेपयेत् । ततो निम्बा-
कपशसुरसकुटुचकरज्जकरवीरपत्रराथेन सेच-
येत् । अजामूत्रेण वा कवोष्णेन । पृति-
मत्स्ययुताश्च वृषा* ॥

गोमामेलेयादिना शिरोलेप सुबोध ।
तत इति यवागूलेपानन्तर निम्बादिषायेनाजा-
मूत्रेण वा कोष्णेन सेक । पृतिमत्स्य छिन्न-
मत्स्य ॥

एव त्रिमिप्यपगतेषु तेजोवती पूर्तीरु
विम्बीसुरसमन्त्रमाविच्छ्रुतकी सपेपात्रे-

करवीरमूलमालती देवदारुस्रवकगुस्तफाणिर्ज
कापिप्पलीशतपुष्पा मधुकशणनिम्बमारकलकै-
रजामूत्रयुतै सार्पपतैलमद्गुद पैलुक वा त्रि
पक् युक्त्या नावनम् ॥

एत्रमित्यन-तरोऽत्रप्रियवात्रिमीवपगतेषु
वेजोवत्यादिबलकैरजामूत्रयुतै सार्पपाद्यन्धतमते
ल विपक् युक्त्या बलाद्यपेक्षया मात्रात्कृतया
नावन कुर्यात् ॥

न तु जातुरधिरमवसेचयेत् । जन्तु
भि पीतशोणिते हि शिरासि पुनरसावसेका-
दफण्डे मृत्यु स्यात् । क्रिमिचिकित्सित
चेक्षते ॥

जन्तुभितापे तु कटाचिन्पिरक्वत नात्र
सेचयेत् । वृत्त इत्याह । जन्तुभिरियादि ।
अफण्डे जकाले । त्रिमिचिकित्सिते च यद्दु-
क्तं तं विधिं प्रयोगयेक्षते ॥

शिर रम्पमक्षणिस्यान्यव्याप्यनुपद्रुत
स्य टाह्वर्यं मारुतविगनेनोपक्रमेन ॥

शिर रम्पारय मक्षणिःरादियुक्तम्य पु
सो वाताभितापत्रदुपक्रमेत् । वाताभितापेषा-
त्रिना दाह उन्मत् । अत्र तु दाहवर्जमिति वि-
शेषः ॥

उपक्षीर्पके जन्मोत्तरकालजाते नवो
त्थिते वातव्यापिविहितान् स्नेहान् पाननात्र
नाभ्यङ्गनेषु योजयेत् । अभ्यक्तं च स्नेद-
यित्त्वोपनाहयेद्यथा त्रिदाहो न भवति । त्रि-
दाहे विद्रधिपत् नर्भः ।

विद्रधिपत् कर्मलोत्रमन्तमुपक्षीर्पके । ज-
न्मोत्तरकालजात इत्यनेन सहजस्या चिकित्स्व-
त्प्रमुक्तम् । विदाह पाकावस्था ॥

पिट्कारुदविद्रधिषु यथास्य माचरेत् ।
त्रणीभूतासु पिट्कासु निम्बनिशामधुकघाती
फलैरिपक् तैल शोधनरोपणम् ॥

पिट्कादिषु यथास्यमिति दोषाद्यपेक्षया
चिकित्सितादि निर्दिष्टमाचरेत् । त्रणीभूतास्त्रि-
तिपाकात् । सुशोधम् ॥

मूर्वाचन्दनशारिजाघातकी कान्तालो-
ध्रमधुकसमद्गापत्मकैसरशतपर्षकमूलैर्विद्रधि-
षु । एभिरैव च सिद्ध सपिर्नम्यम् । रुद्ध
तु पिट्कौ यदि त्वम् सुप्तेव भवति ततो वाम-
येत् । उपस्निग्धं च निरेचयेत् ॥

मूर्वादिभिर्निपक् तैल विद्रधिषु त्रणीभू-
तासु शोधन रोपणं च । एभिरिति मूर्वादिनि ।
उपस्निग्धं किञ्चिन् स्निग्धं ॥

अरूपिकासु जलौकोपहृत शोणित शि-
रक्षुरा मृष्टं वा निम्बोदनेन परिपिच्यथाश्व
कृत्रसेन लक्षणमगादेन लेपयेत् । सिञ्चित्
जाल स्थित चोष्णोदकाम्बकाञ्चिकान्यतर-
थीत विळङ्गव्योपलासागारवूममनोहालवचा
रसाञ्जनहरिद्राद्वयैरालिम्बेत् । तिलमध्या वा
स्तुहीक्षीरयुक्तया । मधुकोल्पलतिलैरण्डमा-
र्कवपत्रैर्वा । शिशुमूलरसपर्वीजैर्वा गोमूत्र-
पिष्टैः । बालामलकनागरमूलरसपर्वीजै-
र्वा क्षीरपिष्टैः । शिरीषत्वग्दग्धीमधुकाभ्या-
वा । पुराणपिण्ड्याकुकुटपुरीषाभ्या वा ॥

शिरःकायविरेकान् कुर्यादित्येवमन्वतरु
विकासु । किञ्चित् कालाक्षितमित्यत्र शरु
द्रसलिप्तमिति विज्ञेयम् । घृत च विडङ्गादि
भिरालिम्पेत् । तिलमग्या वा स्तुही क्षीरयुक्त-
यालिम्पेदितिसम्बन्ध । मधुकादिपत्रैर्वा केव
लैरालिम्पेत् । जिप्रवादिबीजैर्वा गोमूत्रपिष्टैः ।
वाळकादिभिर्वा क्षीरपिष्टैः । शेषयोः क्षीरमेव ।
सुबोधम् ॥

कपालभृष्टकुष्ठचूर्णतैलयुक्तकण्ठहृत्पेदा
हृत्पेदेदनाद्रम् । तथाचात्रोक्त चित्रकादि
तैलमभ्यञ्जनम् । दन्तीपाटाकोशतकीचित्र-
कातिविषा महालाङ्गलिकी सिद्ध तैल प्रणा-
भ्यङ्ग ॥

कपाले मृन्मयेऽग्निना भृष्टस्यकृष्टस्यचूर्ण
तैलयुक्त प्ररुणाहेपात् कण्वादिद्रम् । चाचा
इन्द्रलुप्त इत्येकार्थम् । सुबोधम् ॥

मनाशिशलैलाहरितालापिप्पलीकुष्ठका-
सीसहगिन्द्राकरञ्जमुस्तातगरविडङ्गाचित्रकासि
द्वात्यैरुक्तरवीरमूलचूर्णगर्भं तैलमादित्यपाक
प्रणरोपणम् । एवमनुपशमे वमनधूमनाय
शिरोविरेकान् कुर्यात् ॥

मनाशिशलादिकरुक् तैलमादित्यपाक य
दातपेनैव पच्यते । एवमिति पूर्वोक्तेनानुप-
शमे वमनादीन् कुर्यात् ॥

दारणके ललाटे सिरा विध्येत् । अ-
भ्यङ्गस्नानावनानि च शीलयेत् । मियाळपी
जमधुकाकुष्ठमापसर्पे ससौद्रैर्लेप । कोद्रव-
वृणक्षाराम्भ प्रझाजनम् ।

क्षाराम्भ प्रझाजनमित्येवमन्त दारणके ।
अभ्यङ्गानिदोपाद्यपेक्षम् कोद्रववृणक्षारसुत -
मन्मस्तथोक्तम् ॥

इन्द्रलुप्ते यथासन्न सिरा विध्वा तुत्य-
कासीसमनाशिशलामरिचैर्लेपयेत् । भद्रदार
कुटन्नटाभ्या वा चित्रककरवीरनक्तमाल मा-
लतीसिद्धेन वा तैलेनाभ्यज्यात् ॥

आरोमोद्गमात् परिहरोदित्येवमन्तमिन्द्र -
लुप्ते । यथासन्नमिति शीर्षरोमनैकटयन सिरा
व्यध । तुत्यादिभिर्नैव शीर्षरोमस्थाने । भ
द्रदारुकुटन्नटाभ्या निर्वापणाय लेपयेदिति सम्ब
न्ध । भद्रदारुहैवदारु अथवा चित्रकादिसिद्धेन
तैलेनाभ्यज्यात् ॥

अत्रगाढपद वा सूचीकूर्चकेन प्रच्छा-
य भूयोभूयः । यदिह्यात् कपोतपङ्कामूलेन ला-
ङ्गलिकामूलेन वा महिषी क्षीरपिष्टेन ॥

अवगाढपद बहुप्रविष्टशस्त्रपद कृत्वा सू
चीकूर्चकेन प्रच्छानम् । कपोतपङ्का सुवर्चला
तस्या मूलेन लाङ्गलिकामूलेन वा महिषीक्षीर
पिष्टेन पुत्र पुत्र प्रदेह ॥

वृष्टलिप्तमेरुण्डपत्रान्त्राटित रात्रिमु-
पित माहिषनप्रनीतेन लिम्पेत् । मार्जवपत्र
सहचरपुष्पक वा । वार्ताकफलैस्तील पक
क्षौद्राञ्जनयुक्तमालेप । ससौद्रो वा सुद्रवा
र्ताकरसः । जलशुक्रो वा पलायक्षारसान्द्र ॥

वृष्टलितभैरुण्डपत्रान्त्राटित सत्रानिमु
पित प्रातर्नाडिपेण नवनीतेन लिम्पेत् । सु
बोधम् ॥

गोशकृता वा घृष्टामिन्द्रजलमरुत्करर -
सेनावाल्लिप्यान्तर्धूमदग्धूर्ममप्यावचूर्णयेत् ।
धूर्ममपालभस्मना वा सुरसारसाक्तेन प्रदि-
ह्यात् । इस्तिदन्तमप्या वा तैलान्वितया ।
पूतीकरज्जपत्राणि वा ससैन्धवानि लेपः ।
पिप्पल्यञ्जनरसाञ्जन वा कुचिकाफलज्योहर -
जासि वा गोमूत्रपिष्टानि । ग्वलाति विहिता
नि चा चरन् । सलिलसेरुमारोमोद्गमात्
परिहरेत् ।

गोशकृता वा घृष्टामिन्द्रजलमरुत्कररस्य
भक्षावस्वरस तावाल्लिप्यान्तर्धूम दग्धूर्म-
मायावचूर्णयेत् । सुरसारसाक्तेन धूर्ममपाल-
भस्मनान्तर्धूमदग्धेन प्रदिह्यात् । सुरसाम्
वा । धूर्ममपाल धूर्मपृष्टम् । सुरोचन् ।
सलतिविहितानान्यापवादीनि ॥

सलताविन्द्रजलाक्ते रूमो यथादोष च
मशुद्धि ॥

मधुरवर्गकान्येभ्योऽमन्त सलनी । य-
थादोष मशुद्धि रफेधिकेवमन् पित्तधिके रिने-
चनमित्येवमात्रियं मानेपार्थ ॥

त्रिफलाञ्जिनमैथकतरसपुष्पकृष्णापिण्डी-
तरफलमूलनी गोलपल्लोदचूर्णसर्सासजम्बू-
मारुवमाञ्जिष्टामेपशृङ्गीखडिगरज सरुईममट्टि-
तोक्ताशुतैलपुक्तमसनमारसमुद्गके-
रुम्त रुम्मे
मास निर्यात स्तितमुद्गन मूचीकूर्चप्रच्छिन्ना-
या' सलतलेप ए ॥

न्यस्त निम्बफ हर्दमे मास तिच्चात श्वितमुद्ग
प्रच्छिततरलतौ लेप । कृष्णापिण्डीतरकफळ
कृष्णमदनस्यफलम् ॥

रक्ताग्निमन्त्रपुष्पकिंशुकनळदमूलमपु -
रुहस्तिदन्तभसान्यविन्नीरपिष्टानि लेपः ॥

रक्ताग्निमन्त्रपुष्पकीना भस्मान्यविन्नीरे
णाजक्षारेणपिष्टानि लेप । रक्तोलोहितोऽग्निमन्त्र
स्तस्यपुष्पम् ॥

जम्बूद्वयत्वक्प्रमधुरकृष्णरजसिफला
शृष्पातरुमञ्जिष्टा फणिर्जकपलाद्राज्ञानशृङ्गी
चपलातिविपाकरुफलरुत्केन क्षीरिष्टक्षकान
च तिलतैलमक्षतल चैक य साधयेत् तन्स्ये-
भ्येदं च नियुञ्ज्यात् । एवमेव मधुरवर्गक-
रुत्केन ॥

जम्बूत्वगादिकरुत्केन क्षीरिवृक्षवाधेन च
तिलतैलमक्षतैल च मिश्रीकृत्य साधित नस्येभ्यङ्गे
च युञ्ज्यात् । मधुरवर्गकरुत्केनैवमेवेति क्षीरि-
ष्टकाम्ये मधुरवर्गं कुरुत्वा तिलतैलमक्षतैल
धैरुभ्य साधयेन्नस्येभ्यङ्गे च ॥

सलतिपालितयोश्च प्रयोगान् परस्पर
विद्विष्यात् ॥

सलति प्रयोगान् पलिते पलिनपयोगान्
सलतां च विद्विष्यादिति परस्परव्यार्थ ॥

अफालपालितेषु वातादीनवेक्ष्य स्नेह-
न्येदस गोधनास्रविश्रावणानि कुर्यात् । तत्रो-
त्पादितशोक्तमशुतैल नस्यमभ्यञ्जन च ॥

१। पुतैले

३२६

अकालपलितेऽपि परिणामपलिते रसा
यनोक्तेरकाल इति विशेषणम् । यातादीन -
वेद्रेति तद्योग्यतया । सुबोधम् ॥

मधुकामलरुमासिकैः केशमूलानि लि-
म्बेत् । तिलाकामलरुमासिकैर्वा । तुत्यकाप्र-
जम्बास्थिकासीसिकृदृशर्कराभिर्वा । सैर्य
कपुष्पनीलीनी त्रिकलाभृद्भ्रजोभिर्वा कृष्णा-
जमूत्रपिष्टैः ॥

केशमूलानि वैश्वस्थानानि मधुकादिभि-
र्लिम्बेत् । तिलादिभिर्वा तुत्यकादिभिर्वा ।
कासीसिकृदृ कासीमत्वक । सैर्यकपुष्पादिभि-
र्वा कृष्णाजम्बूत्रेणपिष्टैः ॥

असनपुष्पपत्रमये पात्रे वहिरामलकी
रुक्मप्रदिग्धे निहितमसतैलपण्मास प्रीहिवल्ले-
स्थितमभ्यङ्गान्नात्रनाच पलितं जयति । अ-
येमत्र कृत्वा सरीयकेषु ॥

असनस्यपुष्पे पत्रेऽथ वदिकाकृतिपात्र
वर्तयमेतच्च वहिरामलरुक्मत्सेन तथा प्रवेष्ट्य य
था तैलाधिपत्रणता चाधि । ततस्तस्मिन् पात्रे
विभीतकतैलनिधेयम् । ततस्तन् पण्मास प्री-
हिरासौ स्थाप्यम् । ततैलमभ्यङ्गात्तवनाच प-
लितं जयति । अयमेवासनपुष्पपत्रविधिः सैरी-
यकेषु । सरीयकसहचरमच्छायनं च ॥

कापिकृच्छ्रफलमूलगर्भमसतैलसिद्धम-
य पात्रे पूर्ववत् स्थितं समानं पूर्वेण ॥

कपिञ्जला फलानि मूलानि च गर्भ-
दत्वाक्षतैलसिद्धमय पात्रे पूर्ववदिति पण्मास

प्रीहिवल्लेऽपि पूर्वणासनपात्रस्थिततैलेनगुणैः स
मानम् ॥

रामतरणीमूलपलद्वयं यष्टीमधुरूप-
शारिवाद्दपलेमकरजर्जरीकृतमक्षतैलपलैर्दश-
भिराप्युत लोहभाजने दशाहदिवसकरकर-
प्रतप्तनात्रनात् पलितं सर्वेन्द्रियदाढ्यावह च ॥

रामतरण्यादिकजर्जरीकृतदशाभिरक्ष-
तैलपलेराप्युत लोहपात्रे दशाहमादित्यकिरणे
प्रतप्तसन्नायनात् पलितं त्र्यम्बुगुणम् । राम
तरणी सैर्यक ॥

कृष्णतिलतिलपर्णा त्रिकलामधुरुका-
सीसपत्तमकरईममासीमार्कण्डमसनपत्रस्वरस-
पिष्टं त्रिरात्रमय पात्रे स्थापयेत् । ततः पृ-
र्वोक्तरसद्रुतेनपात्रिनीकईमपलितं शैतान् के-
शान् कपालं च लेपयेत् । ततः पश्चिमीक-
ईमे प्रच्छात्रकौशेयेन वेष्टयेत् । तृतीयेचा-
क्षिमल्लाज्यैवमेव कुर्यात् । एवमल्लिकुलनी-
ला केशा शिरोविभूषयन्ति । भवति
चात्र ॥

कृष्णतिलादिकममनपत्ररसपिष्टमय पा-
त्रे त्रिरात्रं स्थापयेत् । ततोऽनन्तरमसनपत्ररस-
द्रुतेन पात्रे मनीकईमेन प्रलितान् पुनर्दातान् के-
शान् पत्तमपलैः प्रच्छात्रकौशेयपट्टेन वेष्टयेत् तत-
स्तृतीये हनि प्रक्षात्र्य पुनरेवमेव लेपादिकं कुर्यात् ।
एवमित्यनया क्रियया अल्लिकुलवत् अ-
मरसहतिवस्त्रीला कचा शिरोविभूषयन्ति ।
गतानुगतिका ॥

खल्लतौ पालिते वल्या हरिद्रोऽभि-
अमरसहतिवस्त्री

सललादिके वमनादिशोभित पुरुष चो-
 ग्नेर्भ्रम्यादिभिरुपाचरत । हरिदोमाकपिल -
 केस ॥

सिद्धतैल वृहत्यापैर्जावनीयैश्च नावनम् ॥

वृहत्याद्यैः ह्रस्वपञ्चमूलद्रव्यैर्जावनीयैर्जा-
 वनी कान्तोऽद्यादिभिश्च सिद्ध तैल सललादी
 नावन हितम् ॥

क्षीरानसाहचरान् मृद्गरजस सौरसाटसात् ।
 प्रस्थस्तैलस्यकुट्टोयष्टीमधुपलान्वित ॥
 सिद्धशैलामने भाण्टे शृङ्गे भेषस्य त्रा स्थित ।
 नस्य स्यात्

क्षीरादीनां प्रत्येकस्य प्रस्थेन मधुयष्टीप-
 लान्वित सिद्धस्तैलस्यकुट्टोऽशैलान्वयतमे भा-
 ण्टे स्थित सललादिषु नस्य स्यात् ॥

क्षीरपिष्टौ त्रा दुग्धिया करवीरको ॥
 चतुपाट्यपलित द्रेपानाशयेपलितापहो ॥

जयत्रा दुग्धिया करवीरको क्षीरेणशु-
 ष्णपिष्टा पलितगुणपाट्यागमे पलितमूले देव्यै ।
 तौ हि पलितापहौ ॥

आदित्यवल्पा मूलानि कृष्णसैरेयकभ्यच ।
 फल कृष्णशणान्पत्र सुरसायाष्टीमार्कणम् ॥
 सुराह कारुमाची च पृथग्दशपलाशिकम् ।
 मपौण्डरीकमञ्जिष्ठा लोत्रकृष्णागस्तुपर्णम् ॥
 आभ्रस्थिकर्दम कृष्णो मृणाली रक्तचन्दनम् ।
 नीलीमल्लोत्तरम्यानि कासीसपदपान्तिना ॥
 सोमराज्यसनगाम्भ्र कृष्ण पिण्डीतचित्रकौ ।

पुष्पाण्यजुनकापमर्षी दामजन्मूफलाञ्जनम् ॥

मत्सेकपञ्चपलिक पिष्ट सत्रिकला कणम् ।

असतैः शट्क तेन पचेद्दात्रीरसामर्णे ॥

कुर्यादादित्यपाक वा यारन्दुकोभवेद्रसः ।

लोहपात्रे तत पूत महानील प्रयोजितम् ॥

तत्पानेनारनेभ्यङ्गे शुद्धम्यानियतात्तन ।

सर्वजघ्नीरोगत्र पलितत्र विशेषतः ।

णभिरैव च भेषज्यै शिरोरोगत्र च लेपयेत् ॥

आदित्यवल्पा इत्यादिना महानीलाज्यो

योग । आदित्यवल्परजैः तस्या मूलानि ।

कृष्णसैरेयक पाट्यसहचर तस्यापि मूलानि ।

कृष्णशणम्य फलम् । यष्टीमार्कण नाटिका मृद्ग

राना । आदित्यवल्पीमूलात्तिकावमाच्यत कृष्ण

न्दशपलभागिकम् । मपौण्डरीकादिक प्रत्येक

पञ्चपलनागम् । कृष्णमितिशस्यविशेषणम् ।

पिण्डीतको मदन । आममपक जन्मूफलम् ।

एतत् सर्वं पिष्ट कृत्वा तेन धाक्षीरसस्यामलक

रसस्यामणो द्रोण द्वादशाधिकानि पञ्चपलश

तानि । तस्मिन्नशतैलस्य त्रिभोतकतैलस्याटक

मष्टाविंशत्याधिर पलशत लोहभाजने मन्द पचे-

त्वावद्रम शुष्कोभवेत्तावदादित्यपाक वा कुर्यात् ।

तत पूत महानीलसज ततैल परुचरुर्मशुद्धस्य-

नियतात्मनो जितेन्द्रियस्य पानादिषु प्रयोजित

सर्वान् जघ्नीरोगान् हन्तीति सर्वजघ्नीरोगत्र

विशेषतः पलितत्र भवति । णभिरैत्यादित्यव-

ल्यादिभि । सुबोधम् ॥

यन्निर्लेपेभ्यः प्रकृत्यैः सवेतप्रसंगेनानिन् ।

नन्वभ्यामीह न पानवन्वयधनानारने ॥

पश्चादिरहितं यत्नं त्रिपत्तिसिद्धयन्मने
इदंमूलादिभिर्गुणैः तत्र पात्रगुणे क्वचन वाशय
नेषिन् तस्मिन् क्वापे कन्निर्लेपेभ्यः प्रकृत्यै
ध्यातव्यं पृथग्यस्य द्वाभिरात्रपत्तौ पक्षेभ्य
त्राप्यु पात्रादिभिर्न्यामीह न शोभितं सर्वत्र
त्राप्युपायानां तथैव ॥

पानेनप्रायेण घृतप्रसव्य विनाशयेत् ।

चतुर्गुणेनपयसा कर्करभिषा कर्षिते ॥

ज्वरन्ती त्रिकलापत्ता मृद्वीकादिपत्रपरं ।

समह्नाचरित्ता भार्ग्वी काष्ठीरिक्कयद्य ॥

आत्मगुप्ता महापेडा तात्रलक्ष्मणसर्क ।

मृणाज्यमरुज्वरं यशिमधुपत्रोपरं ॥

गतावरीरिदासीनु वृहतीपात्रियायुगी ।

मूत्राश्वत्थप्रभव भृङ्गाट्टरत्तपरं ॥

राज्याम्बिरानावरी मूक्ष्मेलापट्टिदोषपरं ।

पुनर्घवातवक्ष्मीरी तार्काली धनयापकं ॥

मधुकाश्याज्जातामण्डलाताभिपुङ्गवरी ।

महामायूरमित्यन्तमायूरान्निधकगुणै ॥

यास्त्रिद्वयस्वरश्चशशासजामाहृतापट्टम ।

योन्प्रसृत्तुहृदोपपु शस्तं व व्या सुतपट्टम ॥

पत्रैः पश्चादिरहितमयूरान्मूलादिक-
पायण घृतप्रसव्य चतुर्गुणेन धीरण मह पक्षेत् ।
णमिध कर्षिकै र्करै कैरियाह जीवन्त्यादि
भि । मृद्वीकाश्या । समह्नामास्त्रिद्व ।
तात्पर्यस्यजूरस्य च मस्तक शात्तापुण्ड्र विस-

सर्पुमेनक एतत्तत्र मर्ज्यापत्रयो म मर-

णम् । आरिक्कयुतां देयादिभ्य । किरा मन्व-

पत्तौ । क्वापे कन्निर्लेपेभ्यः प्रकृत्यै

नाम घृतं मायूरं च मृणाज्यं गुणैः कर्षितम् । अ-

दिदेवमरुज्वरं तद्वीर्यं शोभितं मधुपत्रम् । य-

त्तादिदेवात्रुपयम् । १. पात्रा दे.पै.रपायण

मुत्राद्यम् मायूरम् ॥

भागुभि वृष्टुदेवैर्गै र्गैरिति मन्वपयेत् ॥

इत्तं त्रिपत्तिसिद्धयन्मने च मूष-

कत्तयत्तं पूषक मन्व वि. ॥

क्राश्यादिभिरित्यापुपत्रादिभिरिदिमाह ॥

जन्व वेजानां प्या रीता मन्वत्रिद्वयप्रसव्यम् ।

परम्परमनह्वीर्णै रित्तायेण प्रकाशितम् ॥

यामुर्ध्वेण मासिन्त्यादि तत्रद्वयैरिति ।

विष परम्परमन्वद्वयं वृद्धगुणैः तत्र वि. ॥

प्रकाशितम् । एतत्तत्र चतुर्गुणैः तत्रमरेण प-

श्चरिभति यन्ने गोमा पूर्वैरवीर्यैकाश्यादिभ्यः

विषण्य भवति । तामारीगा अष्टादशपूर्व

पाट्टय तत्रत्रिगदादेकं जत भवति । मन्वरो-

गा पश्चमनति पूर्वैरवीर्यैकाश्यादिभ्यः तत्र

विषिक भवति । शिरोरोगा तत्रात्रिद्वयानि पूर्वै

रैरवीर्यै मन्वैकाश्यादिभ्यः तत्रद्वय भवति ॥

उ र्मूलमथ पात्रमृषप पुरुष विदु ।
मूत्रप्रहारिणस्तस्माद्रोगान् शीघ्रतर जयेत् ॥
यस्मान्पय, पुरुषमूर्ध्वमूलमथ शाय
विदुस्तस्मा मूलप्रहारिणो रोगान्तिशयि जयेत् ॥

सर्वेन्द्रियाणियेनास्मिन् प्राणायेन च सम्स्थिता-
तेननस्योत्तमाङ्गस्य रक्षायामादृतो भवेत् ॥

इत्यष्टाविंशोऽध्यायः ॥

येनास्मिन्नुत्तमाङ्गे सर्वेन्द्रियाणि साश्रि-
तानि येन चास्मिन् प्राणा साश्रिता तेनोत्तमा-
ङ्गरक्षायामादृतो भवेदिति ॥

इती दुविरचितायामष्टाङ्गसमहन्त्याख्याया-
मुत्तरस्थानेष्टाविंशोऽध्यायः ॥

*ति शालाक्य नाम चतुर्थेऽङ्गे वाङ्मन्त्र तन्मन्त्रम् ॥

एको न त्रिंशोऽध्यायः ॥

प्रणविभक्तिपरिज्ञानीयम् ।

निजप्रधानाता चिकित्सितमुष्माणन्तुप्रग-
नानामत्रसरोत शल्यतन्प्रमारभ्यते । सर्वस्य
च शल्यस्य प्रणकलत्वाद्ब्रण एतादौ विचार्यते ।
ब्रणस्य तु स्वरूपज्ञाने हेतुवदिक चक्तु न पायते ।
तत्रस्यरूप सामान्यत प्रसिद्ध्यैवेजायते । वि-
शेषेत्प्रागमोपेक्षते । अतो प्रणविभागपरिज्ञा-
नार्थमध्याय आरभ्यते ॥

अथातो प्रणविभक्तिपरिज्ञानीय नामा-
ध्याय व्याख्यास्याम इति यः ॥

अथेत्यादि पूर्ववद्व्याख्येयम् । प्रणन-
ज्ञातु निरूप्यते ॥

यावदायुर्वृणीते विवृणोति वा शरीर-
मितिप्रणः ॥

यावदित्यादि । यावदायुरायुपान्त वा-
चच्छरीर व्रणीते विवृणोति वातो व्रण । वृणी-
त इति वृद्सम्भक्त्यावित्यस्यरूपम् । सम्भक्ति-
प्रार्थना । विवृणोति प्रकटयति साशयत्वात्
प्रार्थयते ॥

स च द्विविधो निज आगन्तुश्च । तत्र निजो
दोषसमुत्थ । आग तु शस्त्रानुशङ्को पल्ल-
शुद्धनखदशनत्रिपाणत्रिपारुष्करादिनिमित्त ।
सोपि पुनर्वातादिभिर्गधिप्लुतो निजता ल-
भते ॥

स च प्रणो निजागन्तुभेदेन द्विविधः ।
तत्र यो दोषनिमित्तो वातादिकोपहेतु स निज ।
आगन्तु शस्त्रादिनिमित्तः । आदिग्रहणेनाश-
याणा क्षतकराणा ग्रहणम् । साप्यागन्तुर्ब्र-
णोयदा वाताद्यधिष्ठानता प्राप्नोति तदा निजस-
ङ्गामेव लभते ॥

पुनश्चद्वेया प्रणो दुष्ट शुद्धश्च । तत्र
दोषदूषितो दुष्टः ॥

पुनरन्त्येन प्रवारेण द्वेया द्विभ्या प्रका-
राभ्या प्रणो भवति । एको दुष्टप्रणो द्वितीयः
शुद्धव्रण । पूर्वोक्ते च द्वयेष्वेतद्वय सम्भवति ।
ननु दुष्ट क उच्यत इत्याह । तत्रेति तत्र द्व-
योर्मध्ये स दुष्टो विज्ञेयो यो दोषैरधिष्ठितः ॥

कथं स ज्ञायत इत्याह ॥

तस्य सामान्यलिङ्गमतिमदृतिवृत्तत्व
 मतिमृदुकठिनताऽत्युत्सादापसादापनि शीतो
 णभावाति रक्तकृष्णपाण्डुता पूतीमाससिरा
 स्नायु प्रातिञ्जतय पूतीपूयासात्र सोत्साद्रिता
 दाहपाकस्फूर्णययुपेदनामग्मभपिदसोपदसो-
 पदुतत्र दीर्घकालानुबन्धश्च ॥

तस्येति । तस्य दुष्टस्यमामान्यलिङ्ग
 यातादिदोषानपेक्ष लक्षणम् । विमित्या । अ-
 तिमधृतिमत्यादि अतिसधृतरय वाऽत्यविधृतरय
 या अतिमृदुतावाऽतिकठिनता वा अत्युत्सन्नत्रय
 वाऽत्यवमन्नत्रय वा अतिशीततायाऽयुष्णता वा
 अतिरक्तवर्णतावाऽतिकृष्णवर्णवाऽनिपाण्डुत्व वा
 पूतीभि क्रिन्मौसादिभिन्नैणस्यप्रानिच्छन्न रमा
 धृतत्व पूते पूयस्य पक्वोपस्या स्नाय सोत्स
 ज्ञीता वद्वीयत्व दाहानुपपन्नोपदुतत्रय प्रणस्य
 दीर्घकालानुबन्धेति दुष्टप्रणस्य सामान्यलक्ष-
 णम् । [असङ्गीतासाशयत्वात् दूर्वावत् पाकस्या
 न्तदूरगतिरित्यर्थः ॥]

विशेषतस्तु पञ्चदशरागाभिप्रेते ॥

विशेषतस्तु वात त्रिभि सरसै पञ्चदशरा-
 दुष्टप्रणा भिप्रेते । रक्तवातादिदुष्टमेव त्रिम-
 पान्वरेण रेणकवृत्त्याददोषोपि वातादिसमन्वय
 तथा गृह्यते । तत्र वातेय पित्तेन कफेन रक्तेन
 वातपित्ताभ्या वातत्रकाभ्या पित्तकफाभ्या वात
 रक्ताभ्या पित्तरागाभ्या कफरक्ताभ्या वातपित्त-
 कफैर्वातपित्तरजैवानकफरक्तै पित्तरकफरक्तैर्वात
 पित्तरकफरक्तैरिति पञ्चदशभेदाः ॥

ता श्यावोष्ण कृष्णो भन्नाभ्यिक
 पौतगजान्यतमवर्णो वा दधिभस्तुसागाम्बुमा
 स रायनपुलाकादकनिपान्पमागोरुक्षुण्डनदा
 यमाननीलोऽस्माद्विपिधुलस्फुरणापापतो-
 दभेदस्यापयदुला निर्मासश्च वातात् ॥

त्र दयावादिस्वरूपो प्रणो वातान भव
 ति । वर्णादिरानुपमा प्रणस्य । शून्यादि स
 म्भवादापि विशेष्य । दयावोष्णो वा कृष्णो
 वा भन्नादित्युष्टया यतमवर्णो वा दधिभस्तुसाग
 न्यतमवर्णोत्पन्नावादिमात्र ॥

क्षिप्रज पीतनीलहरितकृष्णफपिलपि
 द्रलो गोमूत्रभक्षदृष्टाक्षिशुकोदकमाद्वैर्वतै
 लाभोष्णभृग्विहेदा दाहोपाज्वररागपाकाभि
 दरणधूमायनान्निव. क्षारोक्षिन्नक्षतोपमवेदन
 पित्तानुष्टय पित्तात् ॥

क्षिप्रजत्वादिकरूपो प्रण पित्तात् भवति ।
 गामूत्रान्यतमसदृशाणभृग्विहेदो दाहाद्यन्वित
 क्षारसिद्धश्रतसमवेदा पित्तकान्वितश्च ॥

स्निग्ध सूक्ष्मौष्ठ पाण्डुवण्डकण्डूर्नत्र
 नीतरमाप्लवपिष्टतिलनारिरेकास्फुरदृष्टश्वेत-
 शीतरहत्रपिच्छिलहेद स्यापस्तम्भस्तैमित्यगौ-
 ररोपदेहपुक्त सिराम्नायुजालाव ततो मन्द-
 वेदन कठिनश्च कफात् ॥

स्निग्धत्वादिरूपो प्रण कफात् भवति ।
 स्निग्धौष्ठौष्ठौष्ठौष्णोष्णस्य प्रणस्य सतथोक्त
 चण्डासितनिदणाकण्डूर्धस्मिन् प्रणे सतथोक्त ।
 नवनीतानिसदृश श्रेतादिगुण हेद स्नायो य

स्मिन् व्रणे सतथोक्त । स्वापादियुक्त सिराद्य
वतनो मन्दवेदनः कठिनश्च । अवततो व्याप्त ॥

प्रवालरक्त कृष्णस्फोटपिटकाजालोप
चितो वाजिस्थानगन्धि । सरक्तपूयस्त्रावी
पित्तलिङ्गश्च रक्तात् ॥

प्रवालरक्तवादिगुणो रक्तात् भवति ।
प्रवृत्तवद्विद्रुमवद्रको लोहित । कृष्णैः स्फोटैः
पिटकाजालैरुपचितो व्याप्त । वाजिस्थानमश्च
शाला तत्समगन्ध । पित्तलिङ्ग, पित्तत्रणल-
क्षण ॥

यथा खल्लिङ्गसङ्करे द्वाभ्या त्रिभिः स
र्वैश्चदुष्ट वित्रात् । अपि च । घृतमण्डाभो म
त्स्यधावनगन्धिर्भृदुर्विसर्पा कृष्णोष्णपूयश्च पि
त्तरक्ताभ्याम् ॥

यथा खल्लिङ्गसङ्करे लक्षणसङ्करे समर्गजो
व्रण । अपि चेति पित्तरक्ताभ्या द्विसयोगड-
कोप्याधिकममुच्यते । घृतमण्डाभत्वादियुक्तो व्र
णः पित्तरक्ताभ्या भवति । घृतमण्डाभोवर्ण
स्निग्धत्वाभ्यामिति पञ्चदशभेदस्य दुष्टत्रणस्य ल
क्षणमुक्तम् ॥

वातादिभिरेव च त्रणस्थानधिष्ठान शु-
द्धिः । तत्र यथोक्त दुष्टलिङ्गाभावात् सर-
म्भरहितत्व जिह्वारणताशुक्षणत्व नीरुजत्व
निरास्त्रावता श्यात्रपर्यन्तत्वं समौष्ठम'यता कि
ञ्चिदुन्नतमध्यता वा ॥

त्रणस्य वातादिभिरनधिष्ठान शुद्धि ।
च रिगुदे व्रणे यथोक्ताना सामान्येन

चोक्ताना दुष्टत्रणलिङ्गानामभावाद्धेतो स्वाभा-
विक सरम्भरहितत्वादिभ्यो भवति । सरम्भो वेद
नाविशेषः ॥

त्वद्भाससिरास्त्रायुमन्-वाम्बिकोष्ठमर्मा-
ण्यष्टौत्रणाशयाः । आशयविशेषाच्चा स्त्राव-
विशेष ॥

तस्य च त्रणस्यत्वगादीन्यष्टात्रणाशयाः ।
आशयविशेषाच्च त्रणस्या स्त्रावविशेष ॥

तत्र घृष्टासु वा त्वसु स्फोटेषु वा भिन्नेषु
सालिलप्रकाशो भवत्यास्त्राव । स्निग्धैर्द्विष
पीतावभासश्च ॥

तत्रेत्यादिना आस्त्रावविशेषा उच्यन्ते ।
घृष्टासु भिन्नासु वा शस्त्राद्यागन्तुना । स्फोटेषु
वा भिन्नेविति निज ॥

मासगत सर्पिं प्रकाशोऽहळ पिच्छि-
लश्च ॥

मासगतत्रणास्त्राव सर्पिं प्रतीकागो व-
हळो घन पिच्छिलश्च ॥

सिरागतस्तु सद्य दिठ्ठानसु सिरासु र-
क्ताति प्रकृति' । पक्कासु च तोयनाडीभिरि
वाम्भस पूयस्याममनम् । स च तनुर्विच्छि-
न्न, पिच्छिलोऽलम्ब्यो श्यावश्च ॥

सिरागतस्तु सद्य दिठ्ठानसु पक्कासु च
सिरासु रक्तातिप्रकृत्यादिलक्षणो भवत्यास्त्राव ॥

स्त्रावगत स्निग्धो घन सिद्ध
सरक्तश्च ॥

स्त्राव १३ आस्त्राव, स्त्रिग्धत्वादिगुण ।
सिद्ध्याणकप्रतिमो नासास्त्रावसत्प्रथ ॥

सन्निगत, समन्तात् प्रपीड्यमानो न
प्रवर्तते तथा कुक्षनप्रसारणोन्नमनमनप्रवाह
णेषु स्रवति पिच्छिद्योऽप्रल्म्बी स फेनरुधिरौ
मिश्रश्च ॥

सन्निगतस्त्राव समन्तात् प्रपीड्य
मानो न प्रवर्तते तथा यथा कुक्षनादिषु स्रवति ।
पिच्छिद्यान्निगुणश्च भवति ॥

अस्थितरभिहत स्फुटित भिन्न द पात्र
दारित वा दोषभाक्षितस्त्राविस्मार भवति ।
आश्रावनात्रमजमिश्र सरुधिर मिश्रश्च ॥

अस्थितरभिहत स्फुटितान्निगुण भवति ।
जघना श्लेषादारितमालिदोषभाक्षितस्त्रावि-
स्मार साररहित भवति । मारो मज्जा । अत्रे
त्ये यमिहते दापावदारिते च । आस्त्रावश्च
मज्जमिश्रितस्त्रान्निगुणः ॥

नाश्राश्रितस्तु त्रणा मूत्रपुरीपरुधिरपू-
योदकानि स्रवति ॥

कोष्ठान्नितो व्रणस्तु मूत्रपुरीपाणि स्र-
वति ॥

भर्मगतस्तुनोच्यतेन्वगादिष्वेवावरुद्ध-
त्वात् ॥

भर्मगतस्त्रास्त्राव प्रथमोच्यतेन्वगाद्य
वरुद्धत्वाभर्मणान् । नह्यन्तरोस्तस्त्रान्नि-
गतमपहायममणा सम्भगालि । तेषुचोक्तेषु-
द्वयान्देव ।

तेषु यथापूर्व सुखसाध्यत्वम् । तथाऽप्य-
तत्रतुरश्रोतृत्तस्त्रिपुटकश्च त्रण । शेषास्तु वि-
कृताकृतयोदुरपचारा । ते च प्रायशोभव-
न्त्यागन्तरः । खय विदीर्णाश्च दोषजा न तु
प्रेयकृता ॥

तेषु च त्वगादित्रणेषु यथापूर्व सुखसा-
ध्यत्वम् । यो यस्मात् पूर्व स तस्मात् सुख-
साध्यः । तत्र कोष्ठत्रणादस्त्रिण सुखसाध्यः ।
ततोऽपि त्रणात् सान्निवृण इति यथापूर्व व्याख्य-
यम् । यन्नायतचतुरश्रादिरूपो व्रण सोऽपि
तथा सुखसाध्यः । अत शेषाये विकृताकृतय-
स्तेषु दुरूपचारा । ते च दुरूपचारा आग-
न्तर प्रायेण भवन्ति । त्रिजा अपि ये स्वय-
पाकादिना विदीर्णा विहृताकृतश्चे च दुरूप-
चारा । न वैपाकृता ये तु विहृताकृतयोपि
सुखापा भवन्ति तेषो हि बुद्धिपूर्वकमेव प्रयोज-
नापे तथा सुखसाध्या तत्रापिधानात् त्रि विदध्या
दिति ॥

उपस्थाना दृढाना प्राणवता सत्प्रवता
मात्मवता दीक्षातीना च त्रणा मुचिरित्स्या ॥

वयस्याग्नीनामानु व्रणसरोहो भवति ॥

कुन इत्याह ।

तत्र उपस्थान, प्रत्यप्रधातुत्वादाशुत्रण
सरोहो भवति । दृढाना स्थिरवन्मासत्वाच्च
म्रमत्रचार्यमाण सिरा स्त्रावादीन् न प्राप्नोति ।
प्राणवता वेऽनाहाराहारायन्वणादिभिर्भ्रग्ळा-
नि सत्प्रवता दान्तरापि क्रियाविशेषैर्बन्ध-
था भवति । आत्मवता सुनियमिताहारत्रिह

रादिभिरुपदेशैर्नान्यथा भवति दीप्तानी नाम
प्रकृच्छ्रेहत्वान् । प्रकृतितथा प्रकृच्छरीरा-
णा तद्विधयोश्च देशकालयोराम्नावदौर्गन्त्या-
भावादाशुनिशुद्धेन मासेनानुपद्रवमापूरणम् ॥

तत्रेत्यादि मुद्रोद्यम । दीप्तानी नाम प्रकृ-
च्छ्रेहत्वान्ना निर्दिष्टमपि स्वभावाप्रकृच्छ्रेहत्वमप्र-
कृच्छ्रेहदेशकालभावश्चेति निर्दिष्टम् ॥

एत एव गुणादृक्कुशाल्यमाणभीरुम-
न्दापि प्रकृच्छ्रेह देशकालेषु विपरीता शिष्यो
पनयनीय चेत्तत् ॥

एत एव चाशुत्रणसरोहादयो वयस्यादीना
गुणादृक्कुशाल्यमाणभीरुमन्दापि प्रकृच्छ्रेह
यनीयचाम्यायमीक्षेतसाध्यत्वपरिज्ञानायेतिशेष ।
[वृद्धानामप्रलम्भधातुत्वाधिराद्रवणसरोहोभवती-
त्यादिविपरीतत्वम् ॥]

तथास्मिन् पायुप्रजननललाटगण्डौष्ठ-
पृष्णफलकोशोदरजतुयुखाभ्यन्तरस्था सु-
खरोपणीया । विपरीतास्तपक्षिद्रन्तनासापा-
ङ्गश्रोतनभिजठरसेवनी नितम्बपार्श्वदुस्त्रिपक्ष-
कक्षास्तनसन्निभागता । सफेनपूयरक्ता
निलवाहिनोन्त शल्याश्चा मभागाच्चोर्ध्वभाग-
निर्ममना रोमान्तोपनखमर्मजङ्घास्थिघ्राणा
श्रिताश्च । भगन्दराश्चान्तर्मुख सेवनीकट्य-
स्थिसश्रित । अपि च ॥

स्निगाधिस्या व्रणा मुखरोपणीया ।
अध्विद्रन्तादिगतास्तुविपरीता ह्युखरोपणीया इ-
त्यर्थे । फलकोशो वृषण । ये च व्रणा

सफेन पूयादि वाहिनोन्त शल्याश्चतेपिहु न्य-
रोपणीया । तथा ये पि देहस्यावोभागावालि-
ता ऊर्ध्वनिर्ममन्ति ह्युद दवति । तथा रोमा-
न्ताशाश्रिताश्च । अन्तर्मुखो भगन्दरो दुःख-
रोपणीयः सेवनादिमश्रितश्च । अपि चेति श्लो-
कमुच्यते ॥

कुष्ठिना विपजुष्टाना शोषिणा मधुमेहिनाम् ।
त्रणा कृच्छ्रेणसिव्यन्ति येषा चस्युत्रणे व्रणा ॥

उपस्थादीना ये व्रणास्ते कृच्छ्रेणसाध्या ।
[कुष्ठिना त्वग्बलीनास्तृणामिपद्रूपणात् । वि-
पजुष्टाना सर्वधातुद्रूपणात् । शोषिणा धातुह-
नाभावाद्रक्तक्षयाच्च । मधुमेहिना सर्वधातुक्ष-
याद्द्विधावकाशतया वा । येषा पुरुषाणामेव
विधेर्हेतुभिर्जणप्राये शरीरे पुनरपि व्रणाः स्युस्ते
व्रणाश्च कृच्छ्रेणसाध्या ॥]

याप्यास्त्ववपाटिङ्गा निरुद्धमणिरुद्धगु-
दत्रणग्रन्थिमभृतय सर्वास्थिसक्त च ॥

अवपाटिकादयो गुह्यरोगे च-यमाणा ल-
क्षणयाप्याः ।

असाध्या पुनर्मासपिण्डवदुत्पता प्र-
सेकिनोन्त पूया वेदनावन्तोश्चपायुवदुद्द-
चौष्टा रुदिना गोशृङ्गपुत्रतमासमरोहा दुष्-
शोणितास्त्राविणस्तनु पिच्छलात्त्रावस्त्राणिर्णो-
यः मध्वोन्नता समससदसुपिरपर्यन्ता वृष-
तुल्यत्वस्त्रायुजालयन्तो दुर्दुर्गना मेदो मज्ज-
सामस्तुच्छ्रित्त्राविणश्चद्रोपसमुत्था पीतामिता
अत्रपरीपयातवाहिनश्च कोप्रस्था रक्ताभयजा-

थ क्षारोदकसमास्तावा' तथा माशयजा क
 ळायाम्भेनिभास्तावा पकाशयजाथ पुलाशो-
 टकमिव सवन्त क्षीणमासाना च सर्वतो ग-
 तयस्त्वणुमुत्समासुदुबुदवन्त सशब्दवातना
 दिनश्च शिर कण्ठस्था विसर्पज्वरपिपासारोच
 का विपाककासश्वासातीसारन्वृष्टिपुक्ता धि
 क्षे च शिर कपाले यत्रमस्तुच्छद्दर्शन त्रिटीप
 लिङ्गमाद्बुभोगो नास्यादिति । भवति चात्र ॥

अमाध्यमासपिण्डनदुर्गताये स दध्यु
 स्ते । सुबोधम् । तथा दुष्टरक्तास्त्राविणो वा
 त वादिगुणास्त्राविणो वा । शणनूल शणा-
 र्यश्चसू-मरोम । दुर्हृशनाये स्त्रायुजालवन्तो
 द्रष्टुनार्हन्ति । ये च दोष समुत्था सतो मेद
 प्रश्रुतिवाहित' । सुबोधम् । क्षीणभामाना पु
 सा सर्वतो गतित्वात्पिपुस्त्या । गतिर्नाटी । म
 स्तुल्ल' कपालपूरणम् । गतानुगतिका ॥

स्त्रायुःश्रेटात् सिराच्छ्रेटात् गाम्भीर्यान् कृमि
 [भयणात् ।

अस्त्रिभेदात्साल्पत्वात्सविपत्नादतिज्ञात् ।
 मिथ्यात्रन्धादनिस्त्रेहार्द्राक्ष्याद्रोपादिघट्टनान् ।
 क्षोभादशुद्धकोष्ठेरात्सांछित्यादतिकर्शनात् ॥
 मन्थपानादिनास्त्रमात्रायामात्राविजागरात् ।
 त्रणोमिन्योपचारात्त्रनैप्रसा'योपिसि'व्यति ॥

स्त्रायुःश्रेदादितात्रण साध्योपिनैवमिध्य
 सतिस्त्रय य । अतर्किताशया विशेषमाधि-
 गते । रोमादीत्यादिशब्देन तृणपास्त्रादीना प्र
 हणम् । [अनुद्वेषोष्ठवान् यथाकालोऽन्तिप्रम-

नाद्यभावेनापुद्ध । सदीपः कोष्ठोयस्य तस्य
 भावास्तस्मात् । मौहिन्यादतिभुम्भ्या । अति
 कर्शनादनशानात् । मिन्योपचारान् शक्यमं
 वि' क्तोपचारविभ्रशान् ॥]

कपोतवर्णप्रतिमा यस्थान्ता' छेदज्जिताः ।
 स्थिराश्चिपिटकावन्तारोहतीतितामादीशेत् ॥

इत्येकोन त्रिंशोऽध्याय ॥

कपोतवर्णप्रतिमापर्यन्तादिरोहद्वन्नणल्ल
 णम् । चिपिटकावन्त तुदुदुद्मङ्गोचमायाः ।
 [यस्या त्रणस्यान्तर्मध्य पर्यन्ती वा कपोतवर्ण
 प्रतिमा कपोततुल्यवर्ण छेदयज्जित छेदरहित
 स्थिर स्थिरत्रण वृद्धिद्वयराहित इत्यर्थ य
 चिपिटकावान् चिपिटकायुक्त चिपिटका (अ
 रिप्युण्ण इति भ.पाया) त त्रण रोहतीति नि
 दिशेत् ॥]

इती'दुविरचितायामष्टाङ्गसप्रहृत्वारयाया
 मुत्तरे एतेन त्रिंशोऽध्याय ॥

त्रिंशोऽध्यायः ॥

व्रणप्रतिषेधम् ॥

व्रणव्यभिभाग दर्शयित्वा ताध्यस्य वि-
 चित्सा प्रदर्शयितुमध्याय आरभ्यते ॥

अथानो व्रणप्रतिषेध नामाध्याय व्या
 रयास्याम् । इति य ॥

निजस्यप्राधान्यात् प्रथमनिर्णयः । स-
चयतः शोफपुर्वैकोभवत्यत उच्यते ॥

व्रणस्य शोफाप्रस्थायां शस्त्रकर्मविधां
श्वयथुचिक्रित्सिते च साधनमुद्दिष्टम् । तत्रा-
पतर्पणमेवादौ प्रधानतमम् । अपि च ॥

व्रणस्यशोफावस्थायामित्यादि सुवोरम् ।
अपतर्पण सर्व लघनम् । अपिचेत्प्रपतर्पणवि-
भागसमुच्चयाय ॥

दोषाच्च त्रायोपशान्त्यर्थमुपदिष्ट यथायथम् ।
अवेक्ष्यदेहप्राणादीन् कर्तव्यमपतर्पणम् ॥

दोषाणामुच्छ्रायस्योपशान्त्यर्थं यदपतर्प-
णमुपदिष्ट तद्देहादीन्वेक्ष्य यथायथ कर्तव्यम् ॥

रागसरम्भरहिता परिम्ळानाहृताश्रया ।
सद्यःशाम्यन्तिशुद्धानां व्रणां शोफाक्षदेहिनाम् ॥

राग इत्यादिना शोधनाख्यस्यापतर्पणस्य
फलद्वारेण गुणकीर्तनम् । शुद्धानां देहिना व्र-
णा शोफाश्च सद्यः शाम्यन्ति ॥

लेपाभ्यङ्गपरीपेकान् यथोक्ताश्चपयोजयेत् ।
यथाभ्युभि सिध्यमान शान्तिमग्निर्नियन्ति ।
दोषाग्निरेव सहसा प्रलेपायै प्रयोजितै ॥

तत्र च व्रणे लेपादीन् यथोक्तान् सामा-
न्यविशेषत उक्तान् प्रयोजयेत् । यथेत्यादिना
दृष्टान्तपूर्वकं लेपादीनां प्रभावकीर्तनम् ॥

प्रतिलोममेवचानुलम्बनानुलोमम् ।
तथाहोपध सम्यगवतिष्ठते । अनुमविशति

च रोमरूपान् । न तु शुष्यदुपेक्षितव्यमन्यत्त-
पीडयितव्यात् । शुष्क हि दाहोपारागश्या-
वत्वशूलानि वर्द्धयति ॥

प्रतिलोममिलादि सुनोधम् । तथाहीति
प्रतिलोमलेपनेन । पीडयितव्ये व्रणे शुष्यदुपे-
क्षितव्यमेव । अन्यत्र कुतो हेतो शुष्यदोपघ-
नोपेक्षितव्यमित्याह शुष्क हीत्यादि ॥

यस्तु शान्तिस्तनुर्मुहुर्मुहुश्च प्रयुज्यते स-
प्रदेहो रक्तपित्तत्वचा प्रसादकृत् । प्रलेप-
स्तूष्ण शीतो वा वहळश्च तथा वातश्लेष्मप्र-
शमनस्तस्योपयोगः क्षताक्षतेषु । यस्तु क्षते-
षूपयुज्यते स भूय क्लृप्त इति सज्ञा लभते ॥

यस्तु शीतादिगुण पुन पुनश्च प्रयुज्य-
ते सरक्तादिप्रसादकं पृथग्भूतस्य प्रदेह इत्या-
ख्या । यस्तूष्णादिगुणस्तथेति पुन पुनर्युज्य-
ते स प्रलेपारयो वातश्लेष्मप्रशमन तस्य प्रले-
पस्य क्षतेचाक्षतेचोपयोगः । सुनोधम् । भूय
इति पुन प्रलेपसज्ञाया स्थितायाम् ॥

दशविधश्च समासाटालेपः । तद्यथा ।
स्त्रैहिको निर्वापण प्रसादनं स्तम्भनो विला-
यनः पाचन पीडन शोधनो रोपणं सवर्णा
करणश्च ॥

समासात् महेश्वपत स्त्रैहिकादिभेदेन द-
शविध आलेपोनामभिरेव व्याख्यतात्पर्यं ॥

तत्र वाते स्त्रिभद्रव्यै स्त्रैहिक्यै स्त्रै-
नैत्र मा स्त्रैहिक । पित्ते पित्तमाये च शोफे
त्रिपाथिधारदग्धे च शीतैर्निर्वापण । स

एव चान्तर्दृष्ट रक्तेप्रसादन' । स एव च पु-
नरस्नातिप्रवृत्तौ स्तम्भनसङ्ग । श्रेष्ममेदो-
भूयिष्ठे शीतेश्चाग्निदग्ने पिष्टलब्धे ग्रथिते वा
रुद्धैर्विलायन' । तैरेव च विद्रग्धे पाचन' ।
मृक्ष्मास्ये त्रणे रुद्धं पिच्छिलैश्चपीडन । अ-
शुद्धे यथास्वमुपादिष्टैर् गोधन । शुद्धे रोप-
ण । रुद्धे च सप्तर्णाकरण । तामाभिरै-
चैषा स्वरूपमारयातम् ॥

तत्रेत्यादिना दशविंश नामालेपाना वि-
षयादत्र चारणयते । स एव स एतेति यथो-
क्तलक्षणो निर्वापण । अविद्रग्ध परिवाहना-
प्राप्तपाकावस्थ । तैरेवति शीतादिगुणै । अ-
शुद्ध इत्यादिना शोचनादीना क्रमेण प्रयोगक-
यनम् ॥

न च प्रदेह रात्रौ प्रयुञ्जीत । माभू-
च्छैत्यपि हितस्योष्मणो रदिरनिरस्तरणा द्वि-
कारपरिष्ठादि ॥

रात्रौ प्रदेह न प्रयुञ्जीत । कायुक्ति-
रित्याहमाभूच्छैत्य इत्यादि रात्रिशैत्येन शरीरो-
ष्मण कृतपिधानस्य सुतरा बहिरनिरस्तरणा द्वि-
कारपरिष्ठादिर्माभूदिति ॥

पुष्कलावतस्तु पठति ॥

पुष्कलावतनामा कपिस्तु पठतीत्यनेन
रात्रौ लेपप्रतिषेधे युक्त्यन्तरप्रदर्शनं करोति ॥

तमसापि हितोष्म्या रोमरूपैर्गनावृत्त ।
लेपाद्भिर्नैव निर्पाति रात्रौनालेपयेदत ॥

यदाशौ तमसापि हितः शरीरोष्माऽना-
वृत्तौ रोमरूपैर्लेपाद्भिर्नैव निर्पात्यतोनालपयेत् ॥

न च पर्युपित लेप दद्यात् भूयस्तमेव वा ।
व्यम्ल पर्युपितो हि स्यात् भ्रष्टवीर्यस्तथेतर' ॥

न चेत्यादि सुबोधम् । पर्युपित हानि-
ष्टम् । भूयस्तमेवेति योदत्त ॥

शोफे त्रणे च कठिने विषर्णे वेदनाश्रिते ।
सन्निषे च विशेषेण जलजात्रैर्हरदसूर ।
वेदनाया प्रशान्त्यर्थं पाकस्या प्राप्तयेपि च ॥

शोफ त्रणे वा कठिनादिगुणे जलजात्रै-
रस्नाहरणम् । किम्प्रयोज्यामिस्याह । वेदना-
या इत्यादि । [अत्र विशेषतश्चेन सर्वधातु-
दूष्कस्यापि विषय विशेषाद्रक्तदूष्कत्वं सू-
जितम् ॥]

निर्वापणान् पुनश्चात्रन्यग्रोधाद्यैः सुशीतजान् ।
कुर्यात् प्रदेहसेकादीन् सघृतसौरिशकरान् ॥

अत्र पुनश्च विस्त्रान्तितेरक्ते निर्वापणान्
पूनास्तलक्षणान् सुशीतजान् प्रदेहादीन् घृता-
दियुक्तान् कुर्यात् । कैरापचैरित्याह । अ-
ग्रोधाद्यैर्म्यग्रोधाद्युन्मरेत्यादिभि ॥

तान्येव पठति ॥

न्यग्रो गोदुन्मराश्वत्थप्लुक्षेतसयत्कलै ।
प्रदेहा भूरेसपिर्भि शोफनिर्वापण परम् ॥
प्रदेह ससितस्तद्वत् सक्तवो मधुरू घृतम् ।

न्यग्रोधादीना वत्कलैः स्वाम्भिर्भूरिसर्पि-
भिः प्रदेह, पर शोफनिर्वापण । सुबोधम् ।

[सक्त्वादिभिः सितासहितः प्रदेहस्तद्वत् पूर्व-
गुणः ॥]

यातोद्यणानां स्तव्यानां ऋठिनानां महारुजाम्
सुतासृजा च शोफानां व्रणानामपिचेदशाम् ॥

ग्राम्यान्पौदकांमिपवेश्वापरकृसरा पा
यसोत्कारिकाभिः स्वेदो योज्यः ॥

यातोद्यणादीनां शोफानां वा व्रणानां
वा ग्राम्यादिमासवेश्वारादिभिरुत्कारिकाभिः
स्वेदो योज्यः ॥

सदाहशूलास्तु तिलानतसीश्च भृष्टा प
यसि निर्वाप्य तेनैव क्षीरेण पिष्ट्वा मलेपयेत् ॥

मदाहशूलानिति शोफान्वा व्रणान्वा ।
सुषोधम् । निर्वाप्य पयसि क्षिप्त्वा ॥

बलामधुकपूश्चिपर्णाच्छिन्नरुहामीरुजी-
वन्तीशर्करामदनक्षीरमहास्नेहसिद्धोत्कारिका-
कवोष्णाशूलदाहहरा ॥

वालादिसिद्धोत्कारिका कवोष्णा सती
शूलदाहहरा । उत्कारिका क्षिन्नपिण्डी ॥

तद्वन्मधुकपयचूर्णतैलसर्पिर्भिः कोष्ण
आलेपः । तथा सतिलो मुत्गपायसमुप-
नाह ॥

मधुवादिभिः कोष्ण आलेपस्तद्वदिति शू-
लदाहहरः । तथैव तिलमुद्गाभ्यां पायसेनोप-
नाहः ॥

दशमूलसिद्धेन सुखोष्णेनाम्भसा पय-
सा वा घृततैलाभ्यां वा परिषेकः शोफेव्रणे
वा दाहशूलघ्नः ॥

दशमूलसिद्धेन सुखोष्णेनाम्भसा परिषे-
कः । पयसा वा दशमूलसिद्धे । सुखोष्णेन, घृ-
तेन, तलेन वा, द्वाभ्यां वा, परिषेकः शोफे दा-
हशूलघ्नो व्रणे वा ॥

स्थिराणां मन्दवेदनानां शोफानां वि-
म्लापनं कार्यम् ॥

क्षिरादिगुणानां शोफानां विम्लापनं का-
र्यम् । विम्लापनं विलयनम् ॥

अभ्यज्येत्यादिना तदेवोच्यते ॥

अभ्यज्यस्वेदयित्वा च वेणुनाड्या ततः शनैः ।
विम्लापनार्थं मृद्नीयात्तलेनाद्गुण्डकेन वा ॥

सुषोधम् । तलोदस्ततः । [अभ्यज्य-
वातकफमैः स्नेहैरभ्यङ्गं कृत्वा पिण्डद्रवनाड्या-
द्यन्यतमेन स्वेदेन स्वेदयित्वा च शब्दः समुच्चये
ततः स्वेदानन्तरं विम्लापनार्थं विलयनार्थं वि-
लयनार्थं वेणुनाड्याद्यन्यतमेन मन्दं मन्दं वि-
म्लापनार्थं मृद्नीयान्मर्दयेदित्यर्थः ॥]

तथास्फोतपत्रमशूरफलेना लेपः । सु-
सिद्धपिष्टैः सघृतैर्मृद्गयवगोधूमैर्वा ॥

सुषोधम् । आस्फोतोर्कः । मुद्गादिभिः
दिगुणैः मलेपः ॥

विहीयनेसचेन्नैव ततस्तमुपनाहयेत् ।
अविदग्धस्तथा शान्तिं विदग्ध पाकमश्नुते ॥

मचेत् स्थिरत्वादिगुण शोफो न विही-
यते ततस्तमुपनाहयेत् षड्रियात् तवत्पुपनाहेन
अविदग्धोभिनव शोफ शान्तिंश्नुते विदग्ध
पाकाभिगुण पाकमश्नुते ॥

विद्युशुणफल्परित्रर विष्टत्रनिष्पावस-
र्पपतिलातसीसधतुकोलशुद्धयूमरम्भपिष्टे सु
खोष्णै स्त्रिगंधै सलपणैर्नुष्कारिका कृत्रा
तया प्रलियैरष्टपत्रेणापञ्जाप्यत्रीयात् ॥

किप्रवादिभिस्तवारिण्या प्रलियैरष्ट
पत्रेणाच्छाद्यत्रीयात् ॥

पाकाभिमुखे च गोफे यथेष्टमातुर भो
जयेत् पात्रनात्वं पाकवेदा शश्वकर्मसहना-
त्वं च ॥

पाकाभिमुखे शोफ पाचनाद्यत्वं वैद्य
आतुर यथेष्ट भाजयेत् ॥

पक्षे तु यथोक्तेन विधिना शस्तमवचा
रयेत् ॥

पक् इत्यादि सुबोवम् । यथोक्तनम्
सप्रशिक्षितेन ॥

सुपक् पिण्डिते शोफे पीडनैरुपपीडिते ।

दारुणदारुणार्हस्य दोषपाकोद्धते हितम् ॥

यन्तु शोफ पक् सन पिण्डितो न स्व-
यमेव दीर्यते तस्मिन् शोफे पीडनैर्लेप पीडिते

दोषे च पाकोद्धते दारुणार्हस्युपुनो दारुण हि
त योवावदीर्यते । दारुणार्हं मूत्र उच्यते ।

चिद्यवाचिरिविल्वदन्तीकरवीरसूत्कफो-
तपइष्टप्रपुरीर्गर्गुत्गुल्मतमीन्नुहीर्शीरपनास-
सारमुरर्ण सीरीदक्षुश्चान्नुष्टुर्नर्नी सार्गीप-
र्धर्नी क्षारेण वा ॥

विप्रकादिभिर्द्वारणमुच्यते । अधया सु
स्वुन्यादिभि । सुषुष्क दन्ती । अधवा
धारीपरी । सार्गीपधाति क्षारपाकविष्णुक्ता
नि । अधवा केवलेनैव च यथेष्टारेण दारुणम् ॥

पूयगर्भान्शुद्धारान् सोत्सद्धान् धर्मगानपि ।
निम्नै पीडनद्रव्यै समन्तात्प्रतिपीडयेत् ॥

पूयगर्भत्वादिमुक्तान शोफान् यश्च्यमा-
ने पीडनद्रव्यै द्रव्यवितै समन्तान् प्रतिपी-
डयेत् । [पूयगर्भान्त पूयसहितान् । अणुद्धारान्
अणुमुस्यतयात्तरान्तरावकृद् पूयमन्तार ।
सोत्सद्धान्तरसद्गमरितान् उत्सद्ग उच्यते ।
शुष्कस्य पूयस्य सक्षेप इति केचिन् । धर्मगान
पाकादिना सम्प्राप्तमर्मात् । अपिश्चन्द्र समु-
षये ॥]

शुष्यन्तसमुपेक्षेत प्रलेप पीडन प्रति ।

न मुखेचैनमालिम्बेत्तयादोष प्रासिन्यते ॥

पीडनार्थं च शुष्यन्त प्रलेप समुपेक्षेत ।
तथा हि पीडयत् । गन् च पीडयति शाफ
मुखेनैवा लिम्बेत् । तेन हि दोष प्रासिन्यते
स्रवति । [पीडन प्रतिप्रलेप शुष्य त समुपेक्षेत

पीडनविषय प्रलेप शुष्यन्त शोष गन्तव्यं समु
पेक्षेत नापनयोदित्यर्थः । शुष्यन्तमित्युक्तत्वा-
देव शुष्कस्यानुपेक्षणविषयत्वमप्यर्थात् गम्यते ।
एन पीडनीय शोफ मुसे प्रणमुखेनैवा लिम्बेत्
न प्रलेपयेत् । तथा एव विधे सति शोषः
अन्तर्गतः पृथक्शो मल प्रसिच्यते प्रस्रवति]
[आलेप, शुष्कोवपीड्य पूय तद्विनिष्कासयति
यत्कदवपीडन इति जर्जट ॥]

अथ किं तत् प्रपीडनमित्याह ॥

कलाय यवगोधूमगुह्रमापहरेण च ।
द्रव्याणापिच्छिलानां च त्वङ्मूलानिप्रपीडने ॥

कटायेत्यादि । पिच्छिलानां शल्मल्या-
दीनां द्रव्याणां त्वचोमूलानि च ।

विवर्णान्पिच्छिलान्पूतिगन्धीन्हेदुरुजावत ।
प्रणानशुद्धान् विज्ञापयतो मनैरेभिगचरेत् ॥

विवर्णोदिगुणान् प्रणाननएवचाशुद्धानि-
विज्ञापय एभिर्वत्यमायै शोधनैरुपाचरेत् ॥

कानिशोधनानीत्याह ॥

शङ्खिखन्डोलमुमन ऊरवीरसुवर्चला ।
त्रिफला खदिरो दार्दी कोलपत्र पलङ्कपा ।
प्रक्षालने कपायाणिवर्गशरज्वधादिक ॥

शङ्खिखनीत्यादि । शङ्खिन्यादीनि क
पायरमानि च द्रव्याण्यारग्वधादिको वर्गश्चाशु-
द्धानां प्रणानां प्रक्षालने योग्य ॥

पटोलीतिलयष्याहनिवृद्धन्तीनिशाद्वयम् ।
निम्पत्राणिचालेप सपटुर्प्रणशोधन ॥

पटान्यादिना सलक्षण आलेपो व्रणशो
धन । [पटोत्थादिक निम्पत्रवर्णन च आलेप,
एतत् सर्गमालेपनद्रव्यमित्यर्थं सपटुः सैन्व
वोपेतो व्रणशोधनो भवति ॥]

अजगन्नाजशुद्धी च गवाक्षी लाङ्गली निशा ।
पूतीकथित्रक पाठा पटोली वेलेरैशुका ।
कटुत्रय यवक्षारो लवणानि सुगपूजा ॥
निकुम्भकुम्भाकामीम हरितामपनशिशला ।
कत्काज्यतैलरसजावृणवर्तिषु भेषजम् ॥

अजगन्धादीनि कल्कान्पि नये गेण सा-
फानां प्रणानां च भेषजम् । रसजा रसाक्रि-
या । वर्तिर्गणनिधेयाचेलमयी ॥

तत्र गम्भीरेषु पित्तात्मकेषु दाहपाक
स्तु प्रणेध्वतक्षिणोष्णैरेभि कार्पासीफलमिश्र
कल्क घृत च साधयित्वा योजयेत् ।

तत्रेत्यादिना त्वत्साध्य उच्यन्ते । गम्भी
रत्वादियुक्तेषु प्रणेष्वेभिरित्यजगन्धादिभि पूती
कादितीक्ष्णोष्णद्रव्यरहितै हुन कर्पासीकठमि
श्र कल्क घृत च साधयित्वा योजयेत् ॥

उत्सन्नमासेष्वत्पस्रापेषु रूक्षेषु तिला-
पामार्गवृहीतीद्वययुक्तैः पूर्वोक्तै पूतीकादिभिः
सार्पप तैल च ॥

उत्सन्नमासादिषु व्रणेषु पूर्वोक्तै सर्वै पू-
तीकादिभिलिलादियुक्तै सर्पपतैल चैव साध
यित्वा योजयेदितिसम्बन्धः ॥

प्रचलप्रदेशेषु कृद्वहलेषुत्सन्नास्थिरमा
सेषु तैलेनचासि यस्तु रसाक्रिया इत्यर्थात् ।

यद्योक्तानां सशोधनीपधाना कषाये पुन प
रिस्राव्याधिभृते मनाईशला तुवरीकासीसचू-
र्णप्रतीवापसिद्धा च मातुलुङ्गसोपेता सक्षौद्रा
युञ्जीत ॥

प्रचलप्रदेशजरादियुक्तेषु ग्रणेषु येच तैल
ननगुण्यन्तितेषु च रमक्रिया कुर्यात् । वामि-
त्याह । यद्योक्तानामित्यादि ॥

मेदो युक्तषु गम्भीरेषु त्रैडिषु कल्कंध्या
सिध्यस्तु ॥

वचाया सैन्धवत्रिष्वे कासीसे रजनीद्वये ।
शोधनाय्येषुचान्येषु चूर्णं कुर्वति शोधनम् ॥

मेदो युक्तादिषु ग्रणेषु वचादिकेन्येऽपि
शोचनैपधेषु शोधनं चूर्णं कुर्यात् ॥

अन्त शन्यानणुद्वारान् गम्भीरान् माससधि

[तान् ।

सन्निमर्मनिविष्टाय शोधयेद्भृतिभिर्ग्रणान् ॥

अन्तशाल्यष्टिकान् ग्रणान् धर्तिभि शो
ययेदिति सध्न-व. ॥

वाताभिभूतान् सास्त्रावान् धूपयेदुग्रवेदनान्

श्रीवेष्टकसर्जरससालदेवदारु विशप
खदिरासन कंडूर्यसारयवमृन्दिष्ठभूर्जपत्रसौ
मसपिभि

वातादिभूतत्रादिगुणान् ग्रणान् श्रीवेष्ट
कादिभिर्धूपयेत् । नि । श्रीवेष्टको वायसिक श्री-
वासश्चेत्ति शब्दित्, मालादीनां सार । कैड-
र्यं करञ्ज. । [वाताभिभूतान् उद्वक्तवाता ।

सास्त्रावानाम्नावयुक्तान् आस्त्राय पूयवहनम् ।
उमा अतिशयिता वधना पीडा विज्ञेयो येषा
तात्पुमवेदनान् ॥]

निर्वापयेन् भृश शीतै पित्तरक्तविषोद्धरणान्

पित्ताद्युद्धरणान् ग्रणान् भृश शीतैर्त्रिंशो
पयेत् । [उद्विक्तपित्तानुद्धरणरक्तान् विषयुद्धाश
ग्रणान् शीतैश्चन्दनोरीरात्रिणीतुलुङ्गवैशृङ्गमति
शयेन निर्वापयेत् । लेपसेवादिनोदनोपशमन
द्वर्थादित्यर्थ. ।]

शुष्काल्पमासे गम्भीरे त्रण उत्सादनं हितम् ॥

अश्वग-नापामार्गतालपत्री सुवर्चलाव-
लातियलानन्ता धानकीकुसुमसमद्वाभि पत्र
कादिवर्गेण्यग्रोधादिना च कल्कस्तथा सर्पि
प्यभ्यङ्गनात्स्ये .।

गुष्ममासादिके ग्रणे उत्सादनं मासवर्ध
नं हितम् । अश्वगन्धादिभि कल्को वा स
पीपि वा उत्सादनानि । [शुष्कमासे अल्पमासे
गम्भीरे च ग्रणे । गम्भीरं निग्रम ॥]

अत्रा-मासादमासानि विधिनोपहितानि च ।
मासमासादमासेन रर्धते शुद्धचेतस ॥

उत्सादनार्थं च मासादाना सिंहश्रेणा-
दीना मासानि विधाननोपहितानि सरहृतान्य
द्यात् । यत् शुद्धचेतस शोकादिग्रहिनस्य मा
सादमासेनावश्यं ग्रणे मासं वर्द्धये ॥

उत्सन्नमृदुमासानां त्रणानामवसादनम् ॥

सैन्धवकासीमसुपनो मुकुळगुल्गुलाचि-

प्रसाधिमन्थदन्तीशिरीषकरञ्जफलभूर्जग्रन्थि -
कुष्ठुटाण्डत्ररुकपोतकळविड्डपुरीषनेपाळीहरि
तालचूर्णानिसक्षौद्राणि ॥

उत्सन्नमासादीनां प्रणानामवसादनं प्र-
णमासनिष्काकरणं हितम् । किं तदित्याह । सै-
न्धवेत्यादि । सुषोषणम् । कळविड्डोप्राप्तमव-
टकम् ॥

सरुजे कठिने स्तब्धे रूसेशुष्यति च प्रणे ॥

मार्दवजननार्थं प्रणाविरोधि वातघ्न
सिद्धस्य सर्पिषः पानम् । तद्विधैरेव च सिद्ध-
तैलमभ्यङ्गम् । पूर्वोक्ताश्च खेदाः । तथा
सर्पिर्भज्जसर्पिर्भूषा' सुस्निग्धसक्तुसन्धव
किण्डूतिलपिष्टुसरपायसानूपवेशवारा'कि
ञ्चिदुष्णा घृहृशः प्रलेपा' ॥

सरुजादिने प्रणे प्रणाविरोधिभिः का-
श्चिकादिरिहितैर्वातहरैर्द्रवैः सिद्धस्य सर्पिषः पा-
नम् । तद्विधैरिति प्रणाविरोधिभिर्वातहरैः ।
पूर्वोक्ता इति शोफाख्योक्ता ॥

पित्तत्रिधाधिबीसर्प शोफकुष्ठुपृष्ठानि च ।

सर्वप्रणेषु योग्यानि पानसरुप्रलेपने ॥

पित्तजाना विद्रव्यादिना यानि घृतान्यु-
क्तानि तानि सर्वप्रणेषु पानादिषु योग्यानि ।

अतिमृदुमासेषु प्रणेषु दारुणीकरणा-
र्थं त्रिकलालोप्राप्तसर्जन्मृत्प्रियङ्गुशोफ-
पृक्तलानि । साराष्ट्री कासीसरोचनावचू-
र्णनम् । सारैर्गन्धैश्च धूपम् ।

अतिमृदुमासेषु प्रणेषु दारुणीकरणा-
र्थं त्रिकलालोप्राप्तसर्जन्मृत्प्रियङ्गुशोफ-
पृक्तलानि । साराष्ट्री कासीसरोचनावचू-
र्णनम् । सारैर्गन्धैश्च धूपम् ॥

उत्सन्नमासान् कठिनान् रुष्टयुक्ताश्चिरोत्थि
[तान् ।

प्रणान् मुदु खशोध्याथ शोधयेन् धारकर्मणाः ॥

उत्सन्नमासत्वादिषु चारुं प्रणान् धारक-
र्मणा शोधयेत् ॥

स्रवन्तोऽपरिजामूत्रं येचान्ये रक्तवाहिनः ।
त्रिधाधमन्धयो येषा यथोक्तैरेव च साधनैः ।
साध्यमानानासिध्यान्ति शोध्या स्युस्तेऽग्निक
[र्मणा ॥

ये प्रणा अस्मरिजा सन्तो मूत्रं स्रव-
न्ति अथे च ये रक्तवाहिनः येषा च सन्धय-
श्छिन्ना ये च सर्वैरुक्तैः साधनैश्चपक्रमैर्भ्रमिध-
न्ति ते सर्वे अग्निर्मणा मा-न्यास्थुरिति सम्भा-
रनायाम् ॥

प्रणानामथशुद्धानां रोपणानि प्रयोजयेत् ॥

असनादिन्यग्रोपादिर्वर्णवसत्कृत्कृ-
टजत्वचोपजिष्ठा समद्वाघृताभगन्धा रस्यं ग-
तक्रीपुष्पाणि पत्रकादिश्च प्रक्षाळनादिषु सप्त
सुप्रयोज्या इति । भवन्ति चान्त्र ॥

एवमन्तं शुद्धानां प्रणानां रोपणं यो-
ग्यम् । किं तदित्याह । असनादीन्यानि । अ-
सनादिकं पत्रकाद्यन्तं प्रक्षाळनादिषु सप्तसुप्र-
क्षाळनालेषु घृततैलरसादिक्या चूर्णवर्तुषु योज-
येत् । गगनमतिक्ता ॥

उत्सन्नदुष्टपिथिते सहिष्टध्यामनोणिते ।
 व्रणेमच्छर्दनं शस्त कफदुष्टे विशेषत ॥
 विरेचन पित्तदुष्टे दीर्घकालानुपथिनि ।
 रक्षे सवेदने गन्धिरा र क्राये विशेषत ॥

उत्सन्नत्वान्निगुणे व्रणे मच्छर्दनं शस्तम् ।
 कफदुष्टे व्रणे विशेषेण मच्छर्दनम् । विरेको
 वस्तिश्च सुपोष ॥

जत्रूर्ध्वजे च श्वयथौ रुण्डद्राक्ष्येतीक्षणान्नम् ।
 तज्जणवानिलाक्ष्येतु श्वयथौ स्नहनान्नम् ॥
 तथासशोफरूसापे धूमोवातकफोद्धणे ।
 रुजादिमतिप्रणये यथास्त श्वयथो हित ॥

जत्रूर्ध्वजे कण्ठवाहरो च श्वयथौ तीक्ष्ण
 नस्य शस्तम् । तज्जणवेत्यूर्ध्वजमुन्नम्य श्वय
 थावनिलाक्ष्ये च स्नोहात्मम् । तथेत्यूर्ध्वजमुन्न
 म्य च व्रणे वातकफोद्धणे शोफादियुक्ते धूम ।
 वक्ररक्षे रुजादिमतिप्रणे यथास्त दोषाधिक्यन
 कत्रयो हित ॥

द्वावाग्नौ पञ्चमूलार्या गणायश्चानिलापह' ।
 ते व्रणेनातिक योज्या कषायादिषु सप्तसु ॥
 न्यग्रोधपत्माग्नौ तु पंचैवर्गश्च पित्तजित् ।
 आरग्यरादि श्लेष्मत्र रूपे पित्रास्तु मिश्रजे ॥

द्वावाग्नौ पञ्चमूलौ महध्रस्वारयौ । अ
 तिलापहोगण शोधनायुक्त इत्येनेवातिके व्रणे
 सप्तसु कषायादिषु योज्या । कषाय क्षात्रने ।
 न्यग्रोधपत्माग्नौ गणो पित्तजिह्वर्गश्च पित्तव्रण
 सप्तसु कषायादिषु योज्य । आरग्यवादिर्ग-
 ण श्लेष्मत्रावर्गश्च कफजे । मिश्रजे व्रणे यथा-
 योग मिश्रान्न योगा ॥

पिष्टोर्भ्र्वातिकेलेपन्तैलसर्पिंसायुत' ।
 घन कोष्णशर्पंच तु पय पिष्टोघृतान्वित' ॥
 तनुवसान्तर. शश्वदुष्णो गोमूत्रपेपित ।
 रक्ष्यन्तैलेन वा स्निग्धो वहळःकफनेहित' ॥

पिष्टोर्भ्र्वादिना वातादिषु देवविधा
 न सुपोषम् । घन पाणश्लेष्मवमन्त माते ।
 तनुवसान्तर इत्येवमन्त पिते । कफे शश्वदुष्ण
 श्लादि वहळो घन ॥

ऽपेतपूतिमासाना भामस्थानामरोहताम् ।
 रत्नकरोहणरुर्थातिलानामधुकान्वितम् ।
 स्निग्धोणतित्तमधुरकषायत्वं ससर्वजिनी'

भामराना व्रणात्रामपगतपूतिमामाना-
 मरोहता सा तिलाना रत्न मधुकान्वित स
 रोहण रुर्थात् । स हि तिलकन्ध स्निग्धा
 दिगुणत्वान् सर्वरोपजित् भवति ॥

स शौद्रनिम्बपत्राभ्या युक्त सशोधन'परम् ।
 पूर्वाभ्यासर्पिणाचासौ युक्त स्यादाशुरोपणः ।
 तिलवधयकलन्तु कोचेदिच्छन्निततद्विद् ॥

ममधुकान्विततिलकल्क शौद्रनिम्बप
 त्राभ्या युक्त पर शशोधन । असौ च मधु-
 काविततिलकल्क पूर्वाभ्यामेव शौद्रनिम्ब-
 पत्राभ्या सर्पिणा च युक्त आशुरोपणो भवति ।
 केचिदाचार्यारोपणाविदस्तिलकन्धकारेण यव
 कत्तमधीलन्ति ॥

सास्रपित्तविपागन्तुगम्भीरान्सोष्णोत्रणान् ।
 क्षीररोपणभैषज्य श्रुतेनाज्येन रोपयेत् ।
 रोपणौषधसिद्धन तैलेन कफरातजान् ॥

अन्नादियुक्तान् व्रणान् क्षीरेण रोपणम्
पत्रैश्च शृंगोनाम्नेन रोपयेत् । कफरातजान्
व्रणान् रोपणेर्वापधै सिद्धेन तैलेन रोपयेत् ॥

अवध्यानात्तलस्थानाशुद्धाना वा प्रदुष्यताम् ।
यथास्व रोपणै कुर्पाद्रसजा सनिशाद्रुग्' ।
समाना स्थिग्मासानात्वरूस्थाना चूर्ण इष्यते ।
नीरुजामवगाढाना शुद्धाना वर्तयो हिता ॥

अवध्यादीना व्रणाना यथास्व लोपापे
क्षया रोपणौषधैर्हरिद्राद्वययुक्तै रमजा रसाके
या कुर्यात् । अमास्रमेतेरेवत्वौषधै समस्वादि
शुद्धाना व्रणाना चूर्ण इष्यते । यथास्व तैरेव
नीरुजादीना व्रणाना वर्तयो दिता ॥

समङ्गामोचसरल सोमरत्नाः सचन्दना ।
पद्मकादिश्च कल्कोय परम रोपणोथवा ।
पुण्ड्राद्वित्तलजीवन्तीगोजिह्वाधातकायला' ॥

समङ्गाणिमि पद्मकादिगण न्तै कल्क
परम व्रणरोपण । सोमरत्न कटफलत्वक् ।
अथवा पुण्ड्राद्वान्तिना बलान्ताना कल्क, परम
व्रणरोपण ॥

मपौण्डरीरुमधुक् काकोळद्वियचन्दनं ।
साधित तैलमाज्य वा तद्दत् कम्पिल्लकेनवा ।
द्वारसेन वा दान्वास्त्रचा वा व्रणरोपणम् ॥

पौण्डरीकादिभि साधित तैल घृत वा
तद्ददिति परम व्रणरोपणम् । कम्पिल्लकेन वा
साधितं तैल माज्य वा । दुर्बलसाधित
दार्वात्वचा वा ॥

पटोलनिम्बपत्राणि लोघ्रमुस्ता प्रियङ्गव ।
मूक्षुपैला धातकीसर्ज स्वदिरागरुच दनम् ॥
कम्पिल्लकविळङ्गानि वन्मरु त्रिफला बला ।
कल्कैरेभिर्घृत सिद्ध तैल वा रोपण परम् ॥

पटोलादिकल्कघृत वा तैल वा सिद्ध प-
रम व्रणरोपणम् ॥

पद्म रू पद्मकिञ्जल्क दार्वा मूर्वा तिलोत्पलम् ।
मेदा समङ्गा यच्छ्राह प्रलेपो वर्णसाधन ॥
पद्मकादिभिर्व्रणे लेपो वर्णसाधनो वर्ण-
करण ॥

रुकुभोदुम्बराश्वत्थ जम्बूकटफललोघ्रजै ।
त्वचमाशुनिगृह्णन्तिस्त्व-रूचूर्णैश्चूर्णिताव्रणाः ॥

[ककुभादित्वचा चूर्णशूर्णिता अवकीर्णा
व्रणास्त्वचमाश्वेव निगृह्णन्ति त्तिवभ्राति ॥]

लाक्षामनोहामञ्जिष्टा हरितालनिशाद्वयै' ॥
प्रलेप सघृतक्षौद्रस्त्राग्निवशुद्धि कर, परम् ॥

[लाक्षादिभिर्घृतक्षौद्रसहित प्रलेप पर-
मातिसधेन त्वाग्निशुद्धि करोति ॥]

ध्यामकाश्वत्थनिचुलमूललाक्षालगैरिकम् ।
सहंमथामृतासङ्ग कासीभवेतिवर्णकृत् ॥

ध्यामकादिभिर्घृतक्षौद्रसहित प्रलेपो व-
र्णकृत् भवति ।] [ध्यामरु कर्तृणानुकारि तु-
णम् । निचुलो यञ्जुल मूलमूल हरितालम् ।
हेमनागसेसरम् । अथ । का-
सीस तुत्यकम् । इति । सा शु-
द्धयो । आसङ्गे

कालेयकलताम्रास्थिहेमकाञ्चरमोक्षमैः ।
लेप सगोमयस सवर्णकरण परम् ॥

कालेयकानिभिर्गोमयसोपेतो लेप पर
सवर्णकरण कायममानवर्णकरण । कालेयक
तर्वा । नि । कालेयक दारुनिशादारी पीतहृ-
पीतन । लतादृशा । प्रियङ्गुश्व हेमपत्तकम् ।
। गणसुरमिति जजट । रसोत्तम पारदम् ।
काञ्चरशरिबानि जजटः ॥

अथोरज सकासीस त्रिकलाकुसुमानिच ।
प्रलेप कुरुतेराण्यै सद्य एव नरत्वाचि ॥

अथोरज आदिराडेपो तत्रत्वाचि सद्य एव
कार्ण्यं कुरुते । त्रिकलाया कुसुमानि ॥

दग्गयानूपमत्त्वाना श्लक्ष्णचूर्णितयात्त्रया ।
भ्रूततैलप्लुनया शुरुपालेपयेद्ब्रणम् ॥

शुद्ध ब्रणमनूपाना मत्त्वाना प्राणिना
त्वचा दग्धयानु श्लक्ष्णचूर्णितयानुच भ्रूततैल
प्लुनया रेपयेत् । भ्रूततैलमरुक्करतैलम् ॥

ममुरात्रस्थितक्षीणे छागले रोहिणीफलम् ।
तैनेवापेद्वासुक्ष्ण कृष्णमालेपयेद्ब्रणम् ॥

कृष्ण ब्रण सप्तरात्र छागले पयसि स्थि
तेनानुच तैनेवावस्थानपयसा पिष्टेन रोहिणीफ
लेना लेपयेत् ॥

नवकपालिकामूल वैदु उसास्थिराह्वयम् ।
कामीमधुसुलेपो ब्रणहृष्णेमधुदुता ॥

कृष्णे ब्रणे नवमचिरकालेन्यम कपालि
कामूला दिक मधुदुतो लेप । कपालिकामूल

वैदुल मूलमिति सम्प्रथये । [नव कपालिका
चूर्णं वैदुल सर्जनात्पच । कामीस क्षीरमुक्तं
मधुसुधैव प्रलेपयेदिति शुभ्रन ॥

कपित्त्वान्माममृदृत्य मृतस्याज्यम्यपूरणम् ।
क्षिपेच्चामनोहाल वशनिर्हेन्द्वरोचना ॥
कामीसमपुनाटञ्ज मासन्त्यस्ततताशुनि ।
अथोर्जुनम्यतन्द्रुकरणालेप सर्जणकृत् ॥

कपित्थकृत्य त्वगन्तभवे माम उद्धृते
मनि मृताज्ययो पूरणम् । तत्र च मणोदादिक
प्रतिप्य तनोर्जेवृक्षत्वाधोभुवि न्यस्य तत्र शुद्ध
वण जालेप सत्रणकृत् । यगनिर्द्वयत्र वप्रत
तुश्लक । कामीस वृन्दय । [गुरुत्वाचल
पूरगमिति सुश्रुत]

दग्गोवारणदन्तोन्तर्धुमतेलरसाञ्जनम् ।
राममञ्जन तैलेपस्तद्वृत्तैलपरिप्लुता ।
चतुष्पा नखरोमास्थितक्वृद्धसुरजामपी ॥

वाग्णन्तोहृदिदन्तोन्तर्धुमतेलरसाञ्जनम् ।
साञ्जा च सवर्णकरणो लेप । चतुष्पा नखा-
दिनामपीतैलपरिप्लुता तद्वाहति राममञ्जनतो
लेप ।

जीर्णशत्योदनन्निग्धमल्पमुष्णोदकोत्तरम् ।
शुझानोमाङ्गलैर्मसै शीघ्रब्रणमपोहति ॥

इति त्रिंशोऽध्याय ॥

त्रिंशोऽध्याय साहचोदन जाङ्गलैर्मसै
सहसुचान पुरुष शीघ्र ब्रणमपोहति ॥

इतीन्द्रुविराचिनाया मष्टाङ्गमहत्क्याप्याया-
मुत्तरे त्रिंशोऽध्याय ॥

एकत्रिंशोऽध्यायः ।

सद्योत्रणप्रतिषेधम् ॥

निजत्रणमुक्त्वागन्तु प्रगानिश्चयायाऽध्याय
आरभ्यते ॥

अथातः सद्योत्रणप्रतिषेधे नामाध्याय
यख्यास्यम् । इति यः । जागन्नोत्रणस्य
प्रागुपादिष्ट सम्भवं । तततत्र यथायथं प्र
तीकारथ । विविधाभिधानजनितस्तु सुबद्धा
कृतिभिरपि सद्योत्रणैरधिष्ठितमद्ग समासा
त्त्रिविधं भवति छिन्न विद्ध पिञ्चितं च । त्रि
विधमपिचैतत्त्वागदिक्षणनात् क्षतामित्युच्यते ॥

आगन्तोत्रणस्य प्रणाविभक्तिविज्ञानीये
सम्भव उपदिष्टः शस्त्रादिना । तदतत्र च सूत्र-
चित्रित्मिनात्प्रै यथायथं प्रतीकारश्चोपदिष्टः ।
त्रिविधाकृतिभिरभिघातैर्जनितत्वात् सुबद्धाकृति
भिरधिष्ठितमद्ग समासात् सङ्क्षेपतत्रिविधं भ-
वति छिन्नादिभेदेन । छिन्न द्विधाभूयम् । त्रि
द्ध छिद्रितम् । प्रहारेण पीडनेन वा चूर्णीकृत
पिञ्चितम् । एतच्च त्रयं पि त्वगादिक्षणनात्
क्षतामित्युच्यते ॥

तत्र छिन्न पञ्चधा भिद्यते । तत्रथा ।
त्वरच्छेदे घृष्टम् । किञ्चिन्मासस्याप्यवक्रुत्तम् ।
तस्यैवावगाढस्यविशेषेण विशालमायतं च त्रि
च्छिन्नम् । किञ्चिच्छेपेष्वस्थि स्नाग्वादिषु वि-
ञ्चितम् । अशेषाद्द्वन्द्वे पातितम् ॥

तत्रेत्यादि सुबोधम् । तद्यथेत्यादिना
पश्चाना भेदाना नाम च लक्षणं च । त्वद्गात्र-
विच्छेदे घट्टमुच्यते । मासस्यापि किञ्चिद्वि-
च्छेदे अपेक्षितं भवति । तस्यैव मासस्यावगा-
ढस्यातिप्रविष्टस्य प्रहारेरविशेषेण विशालं विच्छि-
र्णमायतं दीर्घं च यत् भवति तन्नाम्ना जिञ्चितं
न्नम् । अस्यादिषु श्लोकमात्र्यावशेषेषु यत्
भवति तन्नाम्ना विच्छिन्नम् । अशेषादस्य वि-
च्छेदे मति पातितं भवति । इति पञ्चधा
छिन्नम् ॥

विद्ध त्वष्टविधम् । तत्र मासमनुशास्त्रे
शस्येऽनुविद्धम् । द्वितीये पार्श्वे तत्र मुन्ना-
म्यात्तुण्डितम् । किञ्चिन्निस्सृतेऽति विद्धम् ।
सर्था निस्सृते निर्विद्धम् । एतदेव चतुर्वि-
धं कोष्ठे पृथुमुखैर्वा प्रहरणैः कुन्तादिभिर्विद्ध-
मनुभिन्नं पश्चोत्तुण्डितमतिभिन्नं निर्भिन्नापिति
च रुद्धा लभते ॥

विद्ध पुनरनुविद्धमित्यादिना चतुर्विधं
कोष्ठेऽनुभिन्नामित्यादिना चतुर्विधमित्यष्टविधम् ।
तत्रेत्यादिनाऽर्थाभेदा उच्यन्ते । मासमनुशास्त्रे
शस्येयाद्विद्धं तदनुविद्धमुच्यते । यत्र प्रविष्ट
ततो द्वितीयपार्श्वे त्वच मुन्नाम्यात्तुण्डितं त्वगु-
न्नामेनानुमितमनिस्सृतं शस्यमुखं याद्विद्धं तत्रा
मोत्तुण्डितम् । त्यचमपि विपाट्य किञ्चिन्नि-
स्सृते शस्येयाद्विद्धं तन्नाम्नातिविद्धम् । एतच्च प्र-
विष्टेन्यत सर्वथा निर्गते शस्येयाद्विद्धं तन्नाम्ना
निर्विद्धम् । एतदेवानुविद्धमित्यादिना चतुर्विधं
कोष्ठे वा भूतमन्यस्मिन्नङ्गे वा पृथुमुखैर्वा कुन्ता-
दिभिः प्रहरणैर्भूतं

नातिभिन्न निर्भिन्नाय मन्नाचतुष्टय च लभत ।
तेन पूर्वचतुष्टय कोष्ठमर्जितेन लघुमुत्पन्नपरुन
अवनीत्युक्तमित्यष्टौविद्वभेदा । [कोष्ठाद् यत्र
स्यूलास्यशल्याविद्व कोष्ठे उभयता विद्व च भि
श्रादिसङ्घट्ट ॥]

यत् पुनः प्रहारेण पीडनेन वा गात्रम
स्त्रियुक्तमसृज्यज्जलुत पृथुनामापद्यते तत् पि-
चिमतम् । तत् द्विविधम् । सत्रणमत्रण च ।
तत्र सत्रणमुक्तम् । अत्रण पुनर्भेदेषूपदेक्ष्यते ।
भरतिचात्र ॥

यत् पुनर्गात्र सुद्ररादिप्रहारेण वा यत्र
पीडनेन वा अस्त्रियुक्तमसृज्यज्जलुत चातुष्टु-
ता विस्तीर्णतामापन्न तत् पिचिमत गात्रमुच्यते ।
तत्र पिचिमत सत्रणात्रणभेदेन द्विविधम् । तत्र
यत्र सत्रण पिचिमत तत् सम्प्रत्येय पिचिमतलक्ष-
णेनोक्तम् अत्रणन्तु भद्रप्रकारत्वात् भङ्गेषुपदे-
क्ष्यते । गतानुगतिका । भरतीचात्रेति सद्यो
व्रगचिन्तिता समुच्चयाय ॥

सद्य सद्योऽत्रणसिञ्चेद्यष्टी मधुकसर्पिणा ।
तीत्रव्यथ कसोष्णन वलान्तेन या पुन ॥
क्षतोष्णणो निप्रहात्यै तलकालविसृतस्य च ।
कपायशीतमधुरान्निग्धा लेपादयो हिता ॥

सद्योऽत्रण यष्टीमधुकामिद्धेन तत्रचूर्णयुक्ते-
न वा सर्पिणा सद्य एव सिञ्चेत् । अथवा तीत्र
व्यथ सद्योऽत्रण कोष्णेन गर्भव्यापन्नशरीरोक्तेन
वलत्वेलेन सिञ्चेत् । पुत्र अतोष्णण अभिधा
तजस्योष्णणकालविसृतस्य निप्रहात्यै कपा
यादिगुणा लेपादयो हिता ॥

सद्योऽत्रणेऽप्रायतेषु सन्धानार्थं विशेषतः ।
मधुसर्पिं प्रयुञ्जीत पित्तप्रीणहिता । त्रयाः ॥

आयतेषु पुत्रा सद्योऽत्रणेषु विशेषतः स-
न्धानार्थं मधुसर्पिं प्रयुञ्जीत । सर्वाश्च नि-
सत्ती त्रिया ज्ञिता सन्धानार्थं प्रयुञ्जीत ।
[अस्य विशेषप्रधानान् मधुसर्पिं सर्वेषु त्रयोप-
योव्यत्य सूचिनम् । पित्तप्रीणैति च शब्दा-
द्वयमाम्बन् च ॥]

ससम्भेषु कर्तव्यमूर्ध्ववाधश्रयोधनम् ।

उपशामो हित भक्त प्रातं रक्तमोक्षणम् ॥

ससम्भेषु सरम्भयुक्तेषु त्रणेऽर्धमधय
वमनविरोचनार्थ्या शोषन कर्तव्यम् उपवासश्च-
कर्तव्यः । हित पश्य भक्त भाजन सन्तत र-
क्तमोक्षण च कर्तव्यम् ॥

घृष्टपिचिमतयोरेपमुतरामिष्यते विधि

तयोर्विद्य स्रवत्यत्र पाकस्तेनाशु जायते ॥

एष च शोषनादिको निधिघृष्ट पिचिमे
च सुतरामिष्यते । अतस्त्वयोघृष्टपिचिमतया स्व
भावादेवाल्पमस्य स्रवति तेन हेतुना सुतुश्लेष्णा-
स्त्रेणाशुपाके जायते । तस्मान् पाकरक्षणार्थं
शोषनादक कुर्यादित्यर्थः ॥

अत्यर्थमस्र स्रवति प्रायशोन्यप्रविद्धते ।

ततो रक्तक्षयादाया कुपितेतिरुनाकरे ॥

स्नेहपानपरीपकस्येदलेपोपनाहनम् ।

स्नेहवस्ति च कुर्वीत वातघ्नौपधसाधितम् ॥

पुनश्च घृष्टात् पिशिताद्यान्यस्मिन् वि-
धुते प्रायेत्यर्थमस्य स्रवति ततो हेतो रक्तश्रया
शायौ कुपितेति रुजाकरे च सति स्नेहपानादिक
गतघ्नौषधसाधित स्नेहवाले च कुर्वति ॥

इति सप्ताहिक प्रोक्त' सद्योन्नणहितो विधिः ।
सप्ताहात् गतवेगे तु पूर्वोक्त विधिमाचरेत् ॥

इत्यनन्तरोक्तप्रकारेण सद्योन्नणहितो वि-
धि सप्ताहिक प्रोक्त सप्ताह प्रयोजन यस्यामौ
सप्ताहिक । तत सप्ताहादनन्तर गतवेगे पू-
र्वोक्तमन्तराध्यायोक्त विधिमाचरेत् ॥

शालनाभ्यङ्गलेपेषु तस्मिन् दुष्टे प्रयोजयेत् ।
आरग्धादिक वर्गं सुरसादिं च शोथनम् ॥
कल्कास्त्रुचिन्नैरण्डपल्लैर्योज्य' ससैन्यवै ।
वातिके पैत्तिके कुम्भयष्ट्याहरजनीतिलै ।
श्लैष्मिकेतिलतेजोदानिकुम्भस्वर्जिकाशिकै

तरिमन्ति ध्रुवे दुष्टे सामान्येनारसवधा-
दिवर्गं सुरसादिवर्गं च शालनादिषु शोधन यु-
क्त्यात् । वातिके ध्रुवे त्रिषुदादिभिः कल्को
योज्य पैत्तिके कुम्भादिभिः श्लैष्मिके तिला-
दिभिः ॥

एष दुष्टप्रणाविधिः कुष्ठमेहप्रणेष्वपि ॥

एष च वातादिदुष्टप्रणाविधिः कुष्ठप्रणेष्व-
पि योज्यः । मेहप्रणेष्वपि पिटकाजेषु ॥

प्राय सामान्यरुषैर्द्रव्यते तु पृथरुपृथरु ॥

इदं च कवेमानन्तरमुक्तं तत्प्राय सा-
मान्यत साधारणतया विज्ञेयम् । यत्तु विज्ञे-
येषु तद्द्रव्यते घृष्ट इत्यादिना ॥

घृष्टे रुज निगृह्याशु घ्रणे चूर्णानि निक्षिपेत् ।
कल्कादीन्यरुक्ते तु विच्छिन्नप्रविलम्बिनोः ।
सीवन विधिनोक्तेन वन्दन चानुपीडनम् ॥

घृष्टे घ्रणे पूर्वोक्तेन यष्टिमधुकसार्पिषा रु-
ज निगृह्य यथायथ चूर्णानि योजयेत् । अव-
कृते तु रुज निगृह्य कल्कादीनि । विच्छिन्ने
प्रविलम्बिनि च सीवनादिक योजयेत् सूत्रस्या
नोक्तेन विधिना ॥

[विच्छिन्नप्रविलम्बिप्रसङ्गान्नयनयोर्नि-
च्छिन्नस्यासाध्यत्वं प्रविलम्बिन स्थापनोपाय च
दर्शयति ॥]

असाध्य स्फुटितनेत्रमुदीर्णं लम्बते तु यत् ।
सन्निवेश्य यथास्थानमव्याविद्धातिर भिषक् ॥
पीडयेत् पाणिनापञ्चपत्रव्यवहितेन तत् ।
ततोऽस्यसेचने नस्ये तर्पणे च हितं हविः ॥

त्रिपलमाज यष्ट्याह जीवरुर्षमकोत्पलैः ।
सपयस्कै पर तद्धि सर्वनेत्राभिघातजित् ॥

नेत्र तु यत् प्रहारेण स्फुटित मध्येन त-
दसाध्यम् । यत्तु नेत्रमभिहतमुदीर्णं स्थानात्
परिभ्रष्ट सङ्गते तत्रेव यथा पूर्वस्थान सात्त्रिवे-
श्याव्याविद्धातिर कृत्वा भिषक् पञ्चपत्रव्यवहि-
तेन पाणिना पीडयेत् । तत पीडनादनन्तर
अस्याभिहताक्षस्य आज हविर्घृत यष्ट्यादिभि
सर्क्षारैर्विषक सिद्ध सेचनादिषु हितम् । तद्धि
यष्ट्यादि हवि सर्वनेत्राभिघातजित् ॥

गळपीडावसन्नेरिण वमनोत्कासनप्रणः ।
प्राणायामोथवाकार्यक्रिया च क्षतनेत्रवत् ॥

गळपीडनेनालवसन्नेक्षिण वमनादयो यो
ज्या । प्राणायामोद्यमाकार्ये । अनन्तरोक्
श्वतनेत्रवच्च क्रिया कार्या । [अत्र प्राणायाम-
शब्देन श्वासनिरोधमात्रमेव गृह्यते । प्राणायाम-
मेन रुद्धोन्तराध्मासौ वायुर्निर्वाणो तु भार्गो भार्गो
यन् नेत्रशोखादिश्रोता स्यापूर्य्यं तन्नस्थानाच्छलि-
तेन नेत्राद्यत्रयमेव रुद्धो निम्न तदेवोत्रमथेत् ॥]

[नेत्रप्रमद्धान्त्रोत्रस्यापिक्रियामाह ॥]

रुणे स्थानान्द्रुतेस्युते श्रोतस्त्रैलेन पूरयेत् ॥

कर्णौ यत्र प्रहारादिना बन्धनस्थानात्
द्रुतो भवति तदा तस्मिन् यथास्थान निवेश्य
स्युते सति कणस्रोतस्त्रैलेन पूरयेत् ॥

कृकाटिकायां छिन्नायां निर्गच्छन्त्यपि मारुत ।
सम निवेश्य वन्नीयात्स्यूत्या शीघ्र निरन्तरम् ॥
आजेनेत्यादि
उत्तानोनानि भुञ्जीत शयीत च सुयन्त्रित ॥

कृकाटिका तु यदा छिन्ना भवति तदा
मारुतेपि निर्गच्छत्यवश्यं शीघ्रं सम निवेश्य
निरन्तरं च स्यूत्या वन्नीयात् । आजेनेत्यादि
सुवोचम् । [पूर्वं शस्त्रान्मर्षिधौ वायुनिर्वाणिण
मल्यगर्भानित्यादिना सामान्येन निषिद्धस्त्रीयन
स्यात्त सीवनरुधन स्थानविषेण विशेषविधित्स्ते-
ननपूर्वापरव्याघात इति प्रदर्शयितुमपि शक्यं ।
शीघ्रमाश्वेव सम यथास्थान निवेश्य मारुतानि
गैमानिरोधार्थं निरन्तरं स्यूत्या सूत्रोदितविधा-
नेन वन्नीयात् ॥]

घातशास्त्रासुतिर्यस्य गात्रेसम्याद्भिनवेशिते ।

स्यूत्वावेष्टितवन्धेन वन्नीयात् घनवाससा ।
वर्मणागोष्फणावन्धः कार्यश्चासङ्गतेत्रणे ॥

शास्त्रासुघात तिर्यक्त्व न कराद्यभिमुत्पा-
स्य तरिभत् गात्रे सम्याद्भिनवेशिते स्यूते च सू-
त्रोच्छलश्रणेन वेष्टितारूपेण बन्धेन घननामसा-
वन्नीयात् । असङ्गते त्रणउच्छलश्रणे गोष्फणा-
वन्धः कार्यः ॥

पादौ विलम्पिमुष्कस्य प्रोक्ष्यनेत्रे च वारिणा ।
मवेश्य वृषणौसीव्येत् सीवन्यातुनसंज्ञया ॥

कार्यश्चगोष्फणावन्धः कट्यामावेश्यपट्टरुम् ।
खेदमेक न कुर्वीत तेन छिन्निति हि त्रण ॥
काळानुसार्यगर्भला जातीचन्दनपर्णैः ।
शिलादार्वर्भृतातुत्यैः सिद्ध तैल च रोपणम् ॥

विलम्पिमुष्कस्य पुस पादौ नेत्रे च
वारिणा प्रोक्ष्यानुवृषणौ च स्थाने प्रवेश्योच्छलश्र-
णेन तुञ्जनात् सीवनपरारेण सीव्येत् । तत्र
च कट्या पट्टकमावेश्य तेनैव गोष्फणावन्ध-
कार्यः । तत्र च मुष्कत्रणेखेदमेक न कुर्वीत ।
तेन हि त्रण छिद्यति । काळानुसार्यादिभिः
सिद्ध तैल रोपणम् । काळानुसारीतगरम् ।
अगरु प्रमिद्ध । एला सूत्रमैला । शिला म-
न्तशिला ॥

छिन्ना निशेषत शास्त्रा दग्ध्या तैलेनयुक्तिनः ।
वन्नीयात् कौशान्धेन ततो त्रणवटाचरेत् ॥

निशेषत छिन्नाया शास्त्राया । सुषो-
धम् । [छिन्नक्रियामाह । छिन्न इति । निशेष-
त छिन्ना पतितामिन्यर्धं । शास्त्रा शास्त्रा-

शब्देनाह पादपाणिपरिमह । तैलेन युक्तितो
दग्ध्वा तैलस्यात्र दाहसाधनभूतत्वात्तत्रेन तैलेने
त्यर्थः युक्तित आशिरामुरासङ्कुञ्जनादग्ध्वा
कोशत्रन्धेन बध्नीयात् । ततो वन्धनादनन्तर
प्रणवदाचरेत् रोपयेदित्यर्थः ।]

कार्यं शल्याहृते विद्धे क्रमो भङ्गात्तु पिबिते ॥

सर्वस्मिंश्च विद्धे शल्य आहृते क्रमो व्रण
क्रमः कार्यं नन्वन्तः शल्ये । पिबिते विदालि-
ताद्ये तु भङ्गोक्त क्रमः ॥

शिरसोपहृते शल्ये बालवर्तिं प्रवेशयेत् ।
मस्तुलुङ्गसुते क्रुद्धो हन्यादेन चलोन्यथा ।
व्रणे रोहितचैकैरु शनैरपनयेत् कचम् ॥

यदा तु शिरस शल्यमपहृतं भवति तदा
व्रणे बालवर्तिं सान्धिप्रन्धिविराहता प्रवेशयेत् ।
अन्यथाऽनाहृते व्रणे मस्तुलुङ्गसुतेर्हेतोश्चल क्रुद्ध
एनमातुर हन्यात् । मस्तुलुङ्गं कपालमञ्जा ।
यथायथा च व्रणो रोहणात् सवृत्ता याति त-
था तथैकैक कच बालमपनयेत् ॥

मस्तुलुङ्गसुतौखादेन्मास्तिष्कानन्यजीवजान् ।
शल्ये हृतेद्वादन्यस्मान् स्नेहवर्तिं निधापयेत् ॥

यदा पुन कलापान्मस्तुलुङ्गं सुतस्तदा-
न्यप्राणिजान्मस्तुलुङ्गान् स्यादेत् । शिरसोऽन्य
स्मादङ्गान्शल्ये हृते व्रणे स्नेहवर्तिं निधापयेत् ।
[अन्यजीवजानित्यनेनास्थजीवितधामत्व सू-
चितम् ॥]

दूरावगाढा सूक्ष्मास्या ये व्रणाः सुतशोणिताः ।
मेचयेच्चक्रतैलेन सूक्ष्मनेत्रापितेनतान् ॥

ये दूरावगाढादगो व्रणास्तान सूक्ष्मनेत्रा-
पितेन चक्रतैलेन सेचयेत् । दूरावगाढा भति-
प्रविष्ट शल्या । सूक्ष्मास्याः सूक्ष्मसुता ।
सुतशोणिता रक्तस्रावयुक्ताः । चक्रतैलं चक्र
पीडितम् । नेत्र नाडीयन्त्रम् । तत् सूक्ष्म-
मस्थूलम् ॥

भिन्नेकोष्ठेऽसृजापूर्णमूर्च्छां हृत् पार्श्ववेदना ।
ज्वरोदाहस्तुडाऽध्मान भक्तस्यानाभिनन्दनम् ॥
शङ्को विण्मूत्रमरुता श्वासः खेदोक्षि रक्तता ।
लोहगन्धित्वमास्पेस्पस्यात्गात्रेचविगन्धिता ।

कोष्ठे भिन्ने रक्तेन पूर्णे मूर्च्छादिक गात्र-
विगन्धितान्न स्यात् । इति सामान्येन कोष्ठे
भिन्ने । [असृजा पूर्ण इत्यनेन कोष्ठभेदेपि स्था-
नविशेषवशात् सर्वत्राप्यसृक्पूर्णता नम्यदिति
च ध्वनितम् ॥]

आमाशयस्थे रुधिरं रुधिरं छर्दयत्यपि ।
आध्मानेनातिमात्रेण शूलेन च विशस्यते ॥
पक्वाशयस्थे रुधिरं सशूल गौरव भवेत् ।
नाभेरधस्ताच्छीतत्वखेभ्योरक्तस्यचागम ।

शूलेन च विशस्यत इत्येवमन्तमामाशयस्थे
रक्ते । रुधिरं पक्वाशयस्थे सति शूलगौरवादित्र
भवेत् । [विशस्यते व्यापद्यते परितप्यत इत्यर्थः ।
खेभ्यो नवद्वारभ्यो रोगभूषेभ्यश्च रक्तस्यागमो
रक्तप्रवृत्तिः । च शब्दः समुच्चये ॥]

अभिन्नोप्याशय मूर्ध्मं स्रातोभिरभिपूर्यते ।
असृजास्पन्दमानेन पार्श्वमैत्रेणवास्तिवत् ॥

आमाशयः पक्वाशयो वा अभिलोपि को-
ष्ठभेदे स्य'दमानेना सृजा पार्श्वेभ्यः स्रोतोभि
सूक्ष्मैरभिपूर्यते यथा मृगेण वलि ॥

तत्रा तल्लोहित शीतपादोन्मत्तवासकराननम् ।
रक्ताक्ष पाण्डुवदनमानसं च विवर्जयेत् ॥

तत्र तेषु मध्य शीतपादोन्मत्तवासकरानना-
दिगुणमन्तल्लोहित कोष्ठरक्त वजरेत ॥

आमाशयस्ये वमन हित पक्वाशयाश्रिते ।
विरेचन निरूहश्च निस्त्रेहाणैर्विशोधनं ॥

आमाशयस्ये रक्ते वमन हितम् । पक्वा
शयस्ये विरेचन निरूहश्च । एतन्न सर्वं र्हेहो
ष्णरहितैर्विशोयैरौषधैः क्षुर्यान् ॥

यत्रकोलदुलन्याना रमे स्नेहविवर्जिते ।
शुद्धीतान्दयत्राम् वा पित्रेत्सैन्यवसयुताम् ॥

स च यवान्ता रमे स्नेहवर्जितैरत्र भु-
ञ्जीत । अथवा सैन्धवमयुक्ता यवान् पित्रेत् ॥

अतिनिस्तृतरक्तस्तु भिन्नकोष्ठ पित्रेत्सृष्ट ॥

यस्तु भिन्नकोष्ठोति निस्तृतरक्तः मोजा
ठिजमसृक् पित्रेत् ॥

हिष्टाडिन्नान्त्रभेदेन कोष्ठभेदोद्विधास्मृतः ।
मूर्च्छादयोल्पाः प्रथमे द्वितीयत्रयतिनाथराः ।
हिष्टान्त्र सशये देहा छिन्नान्तोऽवर्जीवति ॥

द्विधा च कोष्ठभेदः स्मृतः । एक हि-
ष्टान्तो द्वितीयश्चिष्टान्त्रः । प्रथमे हिष्टान्त्रे
अल्पामूर्च्छादयो भवन्ति ॥ द्वितीये छिन्नान्त्रे

त्वतिवाधका । छिष्टान्त्रस्तु देहीमशये जीव-
ति वा नवेति छिन्नान्त्रस्य तु मरणमेव नि-
श्चितम् ॥

यथाम्य मार्गमापन्ना यस्य विष्णुप्रमारुताः ।
व्युपद्रवः सभिषेपि कोष्ठे जीवत्यसशयम् ॥

यस्य भिन्नकोष्ठस्य त्रिष्टादयः स्व स्व मा-
र्गमापन्ना प्राप्ता व्युपद्रवो मूर्च्छाव्युपद्रवरहितश्च
सभिषेपि कोष्ठे निश्मशयः जीवति । [अत्रापि
शत्रेन कोष्ठभेदस्य प्रायशो माध्यमं सूचितम् ॥]

अभिनमान्त्र निष्क्रान्तं प्रवेश्य नत्वतोन्वया ।
उल्लङ्घितशिरोग्रस्तं तद्रूप्येके वदन्ति तु ॥

आन्त्रं पुनर्यत्र भिन्नं निष्क्रान्तं तदेव प्रवे-
श्यम् अतः अभिन्नान्त्रस्य विपरीतं भिन्नं तु
न प्रवेश्यमसिद्धे । एकेत्राचार्यास्तपि भि-
न्नान्त्रमप्युल्लङ्घित शिरोमस्तं स्यात् प्रवेश्यमेवेति
वदन्ति । उल्लङ्घित पिपीलिका तस्य शिरसा
मस्तं गृहीतम् । एतदुक्तमत्र शिरस्यन्धेन प्रणो-
ष्ठावेकीकृत्य पिपीलिकासुग्नेन प्राहयित्वा पिपी-
लिना शिरसि कायात् प्रयक्त्वा कृत्ते सत्पुल्लङ्घि-
तशिरोमस्तमान्त्रं भवतीति । एकेत्रेचिदाचार्या
पुनस्तत्र भिन्नान्त्रमप्युल्लङ्घित शिरोमस्तं उल्लङ्घि-
तशिरसा मर्कटशरीरेण मस्तं ग्राह्यं प्रवेश्य
प्रवेशनायमिति वदन्ति । अत्र शिरस्यन्धेन
प्रणोष्ठावकीकृत्य उल्लङ्घितेन प्राहयित्वा मस्तमात्रे
शिरसि शेषमङ्गमपनीय शिरसा सह प्रवेश्यमिति
सूचितम् । उल्लङ्घितं पक्ष तल्लयनुरूपम् इति
केरळभाषा ॥]

आन्त्रप्रवेशनप्रकारमाह ॥

प्रक्षाल्यपयसादिद्ध तृणाशाणित पांसुभिः ।
प्रवेशयेत् कृत्नखो घृतेनाक्त शनैः शनैः ।
क्षीरेणार्द्राकृत शुक्र भूरिसपिः परिप्लुतम् ॥

प्रवेश्य चान्त्र तृणादिभिर्दिग्ध पयसा
प्रक्षाल्यकृत्नखोभिषक् घृतेनाक्त शनैः शनैः
प्रवेशयेत् । शुष्कन्त्वान्त क्षीरेणार्द्राकृत भूरि-
सपिः परिप्लुत कृत्वा प्रवेशयेत् । [दिग्ध लि-
प्तम् । प्रक्षाल्यशोधयेत्वा । कृत्नखो वर्द्धित-
नखः । आन्त्रग्रहणे नखापेणान्त्रदरणभया-
च्छिन्ननख इत्यर्थः । शनैः शनैर्मन्द मन्द प्र-
वेशयेत् ॥]

सुप्तप्रवेशनोपायमाह ॥

अद्गुल्याप्रमृशेत्कण्ठ जलनोद्वेजयेच्चतम् ।
तथान्त्राणि विशन्त्यन्तस्तत्काल पीडयेत् च ॥

निष्क्रान्तान्त्रस्य तस्य कण्ठ कण्ठान्त-
र्भागमुत्त्वामनार्थं मगुल्या प्रमृशेत् परामृशेत् ।
त चोद्वे जयेजलाभ्युक्षणेन । तथेत्येव कृते आ-
न्त्राप्यन्त प्रविशन्ति । तत्काल च प्रवेशित
मात्रमान्त्र पीडयेत् आन्त्रावयवाना यथा स्व-
स्थानप्राप्तये । [तत्काल कण्ठप्रमर्शनादिजनि-
तेनोत्क्रासोद्वेगादिना यस्मिन् काले वायोरानु-
लोम्य भवति तस्मिन् काल इत्यर्थं पीडयेत् अ-
नात्रिशदान्त्र करेण मन्द मन्द प्रपीड्य प्रवेश-
येत् । आविष्टमप्यवयवाना यथास्थान प्राप्त्य-
र्थम् । किञ्चित् पीडयेन्ति च शब्देन द्योत्यते ।
तथा एव कृते सत्यान्त्राप्यन्त, सुप्त [वशन्ति ॥]

तथाप्य प्रविष्टस्यान्त्रस्य प्रवेशनोपाय-
माह ॥

त्रणसौक्ष्म्यात् बहुत्वाद्वा कोष्ठमान्त्रमनाविशत् ।
तत्प्रमाणेन जठरं पाटयित्वा प्रवेशयेत् ॥
यथास्थानस्थिते सम्यगान्त्रे सीव्येदनुत्रणम् ।
स्थानादपेतमादत्ते जीवित

बहुत्वाद्यन्त्रान्त्र कथञ्चिदपि निर्यात त्र-
णसौक्ष्म्यात्त्वशक्य प्रवेशे तत्र कोष्ठं तत्प्रमाणे-
न पाटयित्वा प्रवेशयेत् । यत्रापि त्रणस्य ना-
तिसूक्ष्मत्वमान्त्रस्य तु शोकादिना बहुत्व तत्रा-
पि जठर तत्प्रमाणेन पाटयित्वा प्रवेशयेत् त-
तो यथास्थानमान्त्रे स्थिते सम्यगनुत्रण सी-
व्येत् । यथास्थानस्थापनहेतुश्च्यते स्थानात् स्वा-
दपेतमान्त्र जीवितमादत्त इति ॥

गुपित चतत् ॥

वेष्टयित्वा नुपट्टेन घृतेन परिपेचयेत् ।
पाययेत् ततः कोष्ण चित्वा तैलयुत पय ॥
मृदूक्रियार्थं शकृतो रायोश्चाथ, प्रट्टयेत् ।

तद्य प्रवेशितमान्त्र गुपित रक्षित कृत्वा-
नुपट्टेन बखलपट्टेन वेष्टयित्वा घृतेन परिपेच-
येत् । ततोऽनंतरं शकृत पुरीषस्य मृदूक्रियार्थं
मार्दवापादनाय वायोश्चाथ प्रट्टयेत् चित्रातैल-
युक्त कोष्ण क्षीर पाययेत् । चित्राद्रवन्ती त-
स्या स्तुत तैलम् ॥

त्रगश्वकर्णककुभ वदरीसल्लकीधवान् ।
धात हीमेपमृद्धीभ्या क्षीरभ्यथपलाजटा ।
तत्कल्कसाधिततैल प्रधानत्रणरोपणम् ॥

स्वगिद्यादि सुगोषम् । अश्वकर्णादिभ्य-
स्त्वक्कलाजटावलामूलम् ॥

आमाशय पक्वाशयो वा अभित्रोपि को-
ष्ठभेदे स्य'दमानेना सूजा पार्श्वेभ्य स्रोतोभि
सूक्ष्मरभिपूर्यते यथा मुत्रेण वन्ति ॥

तत्रान्तर्लोहित शीतपादोच्छ्वासकराननम् ।
रक्ताक्ष पाण्डुरदनमानद् च विवर्जयेत् ॥

तत्र तेषु मध्ये शीतपादोच्छ्वासकरानना-
ग्निगुणसन्तर्लोहित कोष्ठरक्त वर्जयेत् ॥

आमाशयस्ये वमन हित पक्वाशयाश्रिते ।
विरेचन निरूहश्च निस्त्रेह्याष्णर्विशोधनम् ॥

आमाशयस्ये रक्ते वमन हितम् । पक्वा-
शयस्ये विरेचन निरूहश्च । एतच्च सर्वं स्नेहो
ष्णरहितर्विशोधनैरौषधैः कुर्यात् ॥

यवकीलकुलत्याना रसै स्नेहद्विवर्जितैः ।
शुद्धीतान्नयवागू वा पिवेत्सैन् यवसयुताम् ॥

स च यवादीना रसै स्नेहवर्जितैरत्र भु-
ञ्जीत । अथवा सन्धवसयुक्ता यवागू पिवेत् ॥

अतिनिस्सृतरक्तस्तु भिन्नान्कोष्ठ पिनेदसूक्ष् ॥

यस्तु भिन्नकोष्ठोपि निस्सृतरक्त सोजा
दिजमसृष्ट् पिवेत् ॥

हिष्ठाञ्चान्त्रभेदेन कोष्ठभेदोद्विधास्मृतः ।
मूर्च्छादयोल्पा' प्रथमे द्वितीयैतत्तिवाधना ।
हिष्ठाञ्च सगये देही छिन्नान्तो वैजीवति ॥

द्विधा च कोष्ठभेद स्मृतः । एक छि-
ष्टान्तो द्वितीयद्विष्टान्तः । प्रथमे छिष्टान्त्रे
अन्पामूर्च्छादयो भवन्ति ॥ द्वितीये छिष्टान्त्रे

त्वतिवाधका । छिष्टान्त्रस्तु देहीमशये जीव-
ति वा नवेति छिष्टान्त्रस्य तु मरणमेव नि-
श्चितम् ॥

यथाम्ब मार्गमापन्ना यस्य त्रिण्मूत्रमास्ताः ।
व्युपद्रव' सभिनेपि कोष्ठे जीवत्यसंशयम् ॥

यस्य भिन्नकोष्ठस्य विहादय स्य स्व मा-
र्गमापना प्राप्ता व्युपद्रवो मूर्च्छाशुपद्रवरहितश्च
सभिनेपि कोष्ठे निस्तस्य जीवति । [अत्रापि
शब्देन कोष्ठभेदस्य प्रायशो साध्यत्वं सूचितम् ॥]

अभिन्नमान्त्र निष्क्रान्त प्रवेश्य नत्वतोन्यथा ।
उलुङ्गिलशिरोमस्त तदप्येके वदन्ति ॥

आन्त्र पुनर्येदभिन्न निष्क्रान्त तदेव प्रवे-
श्यम् अतः अभिन्नादन्यथा विपरीत भिन्न तु
न प्रवेश्यमसिद्धे । एकैतन्नाचार्यास्तदपि भि-
न्नान्त्रमप्युलुङ्गिल शिरोमस्त सन् प्रवेश्यमेवेति
वदन्ति । उलुङ्गिल पिपीलिका तस्य गिरसा
मस्त गृहीतम् । एतदुक्तमत्र शिरसशब्देन त्रणो
ष्ठावेकीकृत्य पिपीलिकामुपेतं ग्राहयित्वा पिपी-
लिका गिरसि कायान् पृथक् कृत्ते सत्पुलुङ्गि-
लशिरोमस्तमान्त्र भवतीति । एकैकेचिन्नाचार्या
पुनस्तत्र भिन्नान्त्रमप्युलुङ्गिल शिरोमस्त उलुङ्गि-
लशिरोमस्त मर्कोटन्दर्शोपेण मस्त रसादित प्रवेश्य
प्रवेशनायमिति वदन्ति । अत्र शिरसशब्देन
त्रणोष्ठात्रणीकृत्य उलुङ्गिलेन ग्राहयित्वा मस्तमात्रे
गिरस शेषमङ्गमपनीय शिरसा सह प्रवेश्यमिति
सूचितम् । उलुङ्गिल पक्व तलयनुरूपं इति
वरत्भाषा ॥]

आन्त्रप्रवेशनप्रकारमाह ॥

प्रक्षाल्यपयसादिद्ध तृणाशोणित पासुभिः ।
प्रवेशयेत् कृत्स्नखो घृतेनाक्त शनैः शनैः ।
क्षीरेणाद्रीकृत शुक्र भूरिसर्पिः परिप्लुतम् ॥

प्रवेश्य चान्न तृणादिभिर्दिग्ध पयसा
प्रक्षाल्यकृत्स्नखोभिषक् घृतेनाक्त शनैः शनैः
प्रवेशयेत् । शुक्रन्त्वान्त क्षीरेणाद्रीकृत भूरि-
सर्पिः परिप्लुत कृत्वा प्रवेशयेत् । [दिग्ध लि-
प्तम् । प्रक्षाल्यशोधयेत्वा । कृत्स्नखो वद्धित-
नखः । आन्नप्रहणे नखामेणान्नदरणभया-
च्छिन्ननख इत्यर्थः । शनैः शनैर्मन्द मन्द प्र-
वेशयेत् ॥]

सुरप्रवेशनोपायमाह ॥

अद्गुल्याप्रमृशोत्कण्ठ जलनोद्वेजयेच्चतम् ।
तथान्त्राणि विशन्त्यन्तस्वत्काल पीडयेत् च ॥

निष्पान्तान्त्रस्य तस्य कण्ठ कण्ठान्त-
र्भागमुत्कासनार्थं मगुल्या प्रमृशोत् परामृशोत् ।
त चोद्वेजयेज्जलाभ्युक्षणेन । तथेत्येव कृते आ-
न्त्राप्यन्तः प्रविशन्ति । तत्कालं च प्रवेशित
मात्रमान्त्रं पीडयेत् आन्त्रावयवाना यथा स्व-
स्थानप्राप्तये । [तत्कालं कण्ठप्रमर्शनादिजनि-
तेनोत्कासोद्वेगादिना यस्मिन् काले वायोरानु-
लोम्य भवति तस्मिन् काल इत्यर्थं पीडयेत् अ-
नाग्निशदान्त्रं करेण मन्द मन्द प्रपीड्य प्रवेश-
येत् । आविष्टमप्यवयवाना यथास्थानं प्राप्स्य-
र्थम् । किञ्चित् पीडयेदिति च शब्देन शोच्यते ।
तथा एव कृते सत्यान्त्राप्यन्तःसुरा वशन्ति ॥]

तथाप्यः प्रविष्टस्थान्त्रस्य प्रवेशनोपाय-
माह ॥

त्रणसौक्ष्म्यात् बहुत्वाद्वा कोष्ठमान्त्रमनाविशत् ।
तत्प्रमाणेन जठरं पाटयित्वा प्रवेशयेत् ॥
यथास्थानस्थिते सम्यगान्त्रे सीव्येदनुत्रणम् ।
स्थानादपेतमादत्ते जीवितं

बहुत्वाग्नान्त्रं कथञ्चिदपि निर्यात् त्र-
णसौक्ष्म्यात्त्रणशक्यं प्रवेशं तत्र कोष्ठं तत्प्रमाणे-
न पाटयित्वा प्रवेशयेत् । यत्रापि त्रणस्य ना-
तिसूक्ष्मत्वमान्त्रस्य तु शोकादिना बहुत्वं तत्रा-
पि जठरं तत्प्रमाणेन पाटयित्वा प्रवेशयेत् त-
तो यथास्थानमान्त्रे स्थिते सम्यगनुत्रणं सी-
व्येत् । यथास्थानस्थापनहेतुरुच्यते स्थानात् स्वा-
दपेतमान्त्रं जीवितमादत्त इति ॥

गुपितं चतम् ॥

वेष्टयित्वा नुपट्टेन घृतेन परिपेचयेत् ।
पाययेत् ततः कोष्णं चित्वा तैलयुतं पयम् ॥
मृदूक्रियार्थं शकृतो वायोश्वाधः प्रवृत्तये ।

तद्यः प्रवेशितमान्त्रं गुपितं रक्षितं कृत्वा-
नुपट्टेन वस्त्रपण्डेन वेष्टयित्वा घृतेन परिपेच-
येत् । ततोन्तरं शकृतं पुरीषस्य मृदूक्रियार्थं
मार्दवापादनाय वायोश्वाधः प्रवृत्त्यर्थं चित्रातैल-
युक्तं कोष्णं क्षीरं पाययेत् । चित्राद्रवन्ती त-
स्याः स्रुतं तैलम् ॥

त्रणश्वरुर्णं ककुभं वद्रीसल्लकीपत्रान् ।
धातुं क्षीमेपमृद्वीभ्यां क्षीरभ्यश्च बलाजटा ।
तत्कलरुसाधिततैलं प्रधानत्रणरोपणम् ॥

स्वगित्यादि सुगोधम् । अश्वकर्णादिभ्य-
स्त्वक्कनलाजटानलामूलम् ॥

अनुवर्ततेवर्षे च यथोक्ता प्रणय प्रणाम् ॥

एव च वर्षे यथोक्ता प्रणय प्रणाममुप-
सत्तापुत्रन्येताहीकुर्यात् । [यथोक्ता शम्भु-
विभुक्ता प्रणयप्रणया दिवाश्वत्थविहारयथा
नात्स्यभोजनानादिका प्रणमयोश्च सयससरममु-
रेत् । यथोक्तामि-सुकरान्छासातराकाना प-
रिहार्याणा नत्रायममूर्धरेणु चणकविणया कवि-
ष्टमय शीतोदकपायमदधितकप त्रीना परिहा-
रोपि सूचित ॥]

[प्रणमुत्पत्तिर्गतस्य सदायतेरुदेदराधिपा-
नमाह ॥]

उदरान्मेदसोवर्ति निर्गता भस्मनामृदा ।
अर्करूपि कपापरा रक्षणमूर्त्तेन समम् ॥
इदं च यथा सूत्रेण रक्ष्यते कुशलो भिषक् ।
तीक्ष्णनामिमतमेन शशेण स रुदेवतु ॥

यदान्तरान्मेदसो वसिगिता भवति त-
त्ता मसना मृदा वा कषायैवामसूनादिभिर्भू-
लेऽपकीर्योच सूत्रेण सम इदं च यथा कुश-
लो भिषग्वर्षयन् छिन्वात् । केनेत्याह । नी-
क्षणेन शशेणामिप्रवतेत् । सहृदितेकेनेय य-
त्रेन । [कुशल छेपान्छेष परिज्ञान कुशल-
या तु प्रवदयमाना प्रविशति प्रविश्यानिष्ठते-
च ता च छिन्वात् । अतो विपरीतामेव छि-
न्वादिति भाव । भिषग्वैव उदरादुदरगाद्म-
णमुत्पत्तिगता यद्विनिस्तृता मेदसोवर्तिमणुभूत-
मेदसोऽवयवविशेष भग्नामृदाशुद्धौ कषाय-
द्रव्यचूर्णैर्वाऽपकीर्ये ततो मूले मूलप्रदेश सूत्रेण
छीनादिद्विनेन सम यथा न विषम भवति तथा

इदं यथा अमिपमनेतामिता तावापुत्रन्ये-
तीक्ष्णधारेण शशेण सहृदितेवामेत वर्षेण
छिन्वात् । मोतेनापुत्रम् । ग्रान्मेदसो व-
ष्टयतिशक्तपाद्मनाय नितापति यत्त व-
सि । यथा तु तस्या पत्त पद्वि पत्त-
म योत्तगत तगनात् । प्रवेदयता भग्नाम-
रुपायै स्वया मेषाणु तयेववारत् । त य-
द्विशेष मात्प्रबनिष्ठे वा सूत्रेण यथाय विष्ट-
येनाम् । सश्रम छिन्वापुत्रपोग्रसेन स्था-
ष्टृष्टेतिरतेन वापि । अन्विपयमात्त छपु-
त्पुमाटोपमेद यथा च कुर्यादिति ॥]

उत्पत्तिप्रमणे दोषमाह ॥

म्यादन्वधानाटोपो मृत्पृती त्रियमानया ॥

अ यथा यथोक्तविधेः पत्तियामेऽ छिन्-
नाया मेनेतया आतुरस्य रुगाटापो मुत्पु-
रण वा स्यात् । [अ यथा यथोक्तोप-
छिन्नायायान्छिद्यमानया वा ॥]

नेदतां तरकरणीयमाह ॥

सशूटे च प्रणे रद्ध सुनीनेषे पृत पिनेत् ।
शोण वा शर्करा त्रिना लाशा गोमुररु शृतम् ।
रग्दाहजिन् सयष्ट्याद पर पूर्यादिता विधि ॥

पर च प्रणे स शूट पदेहात्ने चाप्र-
सुजोर्णे सयष्ट्याद शर्करादिभि लून पू-
वा छीर वा रुग्दाहजिन् पिनेत् । अत पर-
पूर्वाध्या योक्तो प्रणविधि कार्य ॥ [प्रणे नि-
स्तृतमेदोवर्तिके कोष्ठप्रणे च शश्याद्विच्छाया
छिन्नावशिष्टायाश्च मेदोवर्तन्तनिधायन प्रणाष्ट-

मीवनादिपूर्वकर्तव्यं शोचने । सशौद्रे क्षौद्र
सहिते । अत्र सशौद्र इति विशेषकथनं स
विष्यदिहारार्थम् । उक्तं च सौधुते क्षौद्रेणा
भ्यज्य वेष्टयेदिति । व्रणवन्धनविधानेनावबद्धे
हृत्क्षनेने सुजीर्णे अनवशिष्टरसगेपमात्रं जीर्णे
सति घृतं वा यष्ट्याह्नं सहितैः शर्करादिभिः
शृतं क्षीरं वा रुग्दाह्नं समनार्थं पित्रेत् । रुजि-
घृतं गृहे क्षीरमुभयत्रोभयं वा ॥]

भेदोग्रन्धुद्रितं चात्र तैलमभ्यञ्जने हितम् ॥

भेदोग्रन्धि तैलं प्रन्ध्यादौ घश्यते । [अ
त्रानन्तरोक्ते व्रणे भेदोग्रन्धुद्रितं भेदोग्रन्धि-
मनाय गुणाद्विकरञ्जादिभिरुदितमुक्तं तैलम-
भ्यञ्जने हितम् ॥]

[एव घृष्टादीनां चिकित्सा पृथक्पृथक् गु-
क्त्वा सर्वसद्यो व्रणसाधारणं रोपणतैलमाह ॥]

तालीसं पत्रमकं मासीं हरेण्वगरु चन्द्रनम् ॥
हरिद्रे पत्रमजीजानि सोशीग्मधुरुचतैः ।
पक्वसद्योव्रणेपृक्तं तैलरोपणमुत्तमम् ॥

तालीसादिभिः पक्वतैलसद्यो व्रणेपृक्तं
मं रोपणमुक्तमाचार्यः ॥

मूत्रप्रहाराभिहते पतिते विषमोक्षकैः ।
कार्यं वातासृजिचृप्तिमर्दनाभ्यङ्गसेचनम् ॥

मूत्रेनाहृद्यत्वग्भेदादिना प्रहारेणाभिहते
पुरुषे विषमोक्षकैः दूरप्रपातादुत्पतनावपसनवैप-
म्येण पतिते वा वातासृजिचृप्तिदिक् कार्यम् ।
[विषमोक्षकैः विषमाहृष्यमप्रदेशात् उच्चकैर्दृक्षा-

दिभ्यो वा पतिते वातासृजिह्वातशोणितहरं फ-
र्मरुप्यादिकार्यम् । वृत्तिं स्नेहवर्षणम् । वृत्ति-
मर्दनाभ्यङ्गशोधनमिति पाठः । शोधनं वम-
नविरेचनादि ॥]

विश्लिष्टदेहं मथितं क्षीणं मर्महतं द्रुतम् ।
वासयेत्तैलपूर्णायाद्रौण्यामासरसाशिनम् ॥

हृतमभिहतं विश्लिष्टदेहत्वादियुक्तं सन्त-
मासरसे नाशितं तैलपूर्णायां द्रोण्यां वासयेत् ।
[विश्लिष्टदेहं बलवद्धनुराकर्षणातिगुरुभारवह-
नादिना विश्लिष्टसन्धिर्देहो यस्य सतथोक्तं तम् ।
मथितं अरुणासहावचूर्णितम् । क्षीणं येन फना-
पि देहश्रमजननकर्मणा क्षीणशरीरम् । मर्महतं
शस्त्रादिना मर्मर्षयभिहतं हतं दण्डाद्यभिहतम् ।
मासरसाशिनं कृत्वा तैलपूर्णायां द्रोण्यामधिना-
सयेत् । अनेनानेकागन्तुत्रणसम्प्रप्तौ यदि श-
रीरविश्लेषणादिकं स्यात्तत्राप्ये तच्चिकित्सितक-
र्तव्यं न केवलं व्रणचिकित्सितमेवेति शोचते ॥]

प्रहृत्यत्रायुधघातगात्रैः
सद्योव्रणां काममनं तरुपाः ।
तथापि न त्रित्वं मतिरुपन्ते
चयादिभेदैरिवमारुतायाः ॥

इत्येकार्त्विशोऽयम् ॥

प्रहर्तृत्वादिना सद्यो व्रणां चैविष्येनोप-
सहरति । प्रहर्तृत्वादिना नानात्वाद्नेकप्रकार-
त्वादायुधानां चानेकाकारत्वादिभिघातस्य चाने-
करूपत्वात् गात्राणां च बहुविधसंस्थात्वात्
काममङ्गीकर्मां यत्सद्यो व्रणा अनन्तरूपान्वा-
पि छिन्नविद्धपिथिताख्यसित्वं नातिरुपन्ते ।

दृष्टान्तो यथा मारुताया दोषाध्यायादीना तार-
त्तम्यादियुक्ताना भेदैरनन्तरूपा अपि मन्तो
वातपित्तश्रेण्मात्स्य त्रित्य नातिवतन्त इति ॥

इतीन्दुविरचितायामष्टाङ्गसमष्ट्याख्याया
मुत्तरे एकविंशोऽध्यायः ॥

द्वात्रिंशोऽध्यायः ।

भङ्गप्रतिपेधम् ।

प्रहारप्रसङ्गेन भङ्गना स्वरूप चिकित्सा
च प्रदर्शयितुमध्याय आरभ्यते ।

अधातो भङ्गप्रतिपेध नामाध्याय व्या
ख्यास्याम । इति यः ॥

पतनपीडनप्रहाराल्लेपणव्याजडशनमभ्युत्तिभिर
(भि ।
घातविशेषैरनेकविधमस्थिभङ्गपुपदिशन्ति ॥

पतनादिभिरभिघातविशेषैरनेकविधम-
नो भङ्गमुपदिशन्त्या चार्था । पतन श्वभ्रादौ
वृक्षपर्वतादेर्वा । पीडन गुरुमयत्रादिना । प्र-
हारो मुद्गरादिना । आल्लेपणमङ्गस्याकर्षणेन
श्रोतनम् । व्याजगजमहिपादयस्त्रेपा दशन द-
श । एवविधमन्यदपि प्रभृति शब्देन गृह्यते ।
एतेषा विशेषैरनेकविधोन्नतरूपोत्थिभङ्गः ॥

तस्तुभङ्गजात ज्यधिष्ठान सन्धावसन्धौ
च । तत्र सन्धिमुक्त पद्विधमुत्पिष्ट विशिष्ट-
प्रदवक्षिप्तमति क्षिप्त तिर्यकक्षिप्त विवर्तितमिति ॥

तत्र भङ्गजात सन्ध्यसन्धिभेदेन ज्यधि-
ष्ठानम् । तत्रोत्पिष्टादिभेदेन पद्विध सन्धिग
त भङ्गजातम् ॥

तस्य सामान्यलक्षण प्रसारणा कुञ्चन
विवर्तनाक्षेपणाशक्तिग्रहजता स्पर्शासहि-
ष्णुत्व च ॥

तस्य च पद्विधस्यापि सन्धिभङ्गस्य प्र-
सारणा शकलादिक सामान्य साधारण ल-
क्षणम् ॥

अधोत्पिष्टे स्वस्थान एव सन्धातुभय-
तः शोफो वेदना विशेषतश्च रात्रौ भवति ।
विशिष्टेत्पशोफो वेदना सातत्य सन्धिविक्रि-
धा च । अवक्षिप्ते सन्धिविश्लेषस्तीव्राचरुः ।
अतिक्षिप्तद्वयोरपि सन्ध्यस्थनोरतिक्रान्तता वे-
दना च । तिर्यक् क्षिप्तत्वेऋस्यास्थनः पार्श्वतो
गमनमत्यर्थं वेदना च । विवर्तिते सन्धिपार्श्व
गमना द्विपमाहता वेदना च ॥

अथेत्यादिनोत्पिष्टादि विशेषणोच्यते ।
उत्पिष्टे स्वस्थान एव सन्धौ स्वस्थानस्यैव
सन्ध्यैरभयत शोफ । रात्रौ च वेदना विशे-
षण भवति । विशिष्टेयादि सुबोधम् । वेद-
नाया सातत्यमविच्छिन्नता । सन्धेर्विक्रिया
पूर्वापेक्षया किञ्चिद्विकृतत्वरम् । अतिक्रान्तता
दूरवर्तित्वम् । इत्युक्त सन्धिभङ्गः ॥

असन्धिभङ्ग पुनर्द्वादशविधम् । तत्र-
था । कर्कटक वक्र स्फुटित वेष्टितमस्थिच्छ-
लिकाऽश्वकर्ण पिशित दारित चुणितमतिपा-
तित शेषित मज्जानुगतमिति ॥

असन्धिभग्न तु कर्कटकादिभेदेन द्वाद
शविधम् ॥

श्रयशुवाहुल्य स्पन्दन विवर्तन स्पर्शा
सहिष्णुता च पीड्यमाने शब्द' सस्ताद्रता
वेदनातिप्रवृत्तिः सर्वासुचावस्थासु शर्मनलभ
त इति साधारणमसन्धिभग्नरूपम् ॥

तस्य च द्वादशविधस्याप्य सन्धिभग्नस्य
श्रयशुवाहुल्यादिक साधारण लक्षणम् ॥

वैशेषिकं तु संव्यूहमुभयतोस्थि मध्य-
भग्न ग्रन्थिरिवोन्नत कर्कटकानुकारि कर्क-
टकम् ॥

विशेषलक्षण तु कर्कटकादीना द्वादशा-
नामपि क्रमेण संव्यूहमित्यादिनोच्यते । यद्-
संयुभयत संव्यूह बन्धानुक्त मध्ये च यत्र
भग्न तत्र ग्रन्थिरिवोन्नत कर्कटकानुकारि च क-
र्कटकम् । कर्कटको नाम जलप्राणी ॥

आश्रुपमविमुक्तमस्थिवक्रम् ॥

यद्दृश्याश्रुप्रमापत् शुभ्रमविमुक्त न च
विमुक्त यन्धान्नचलित तद्वक्रम् ॥

शकपूर्णाभिवाधमात त्रिपुलैकदारि स्फु-
टितम् ॥

विपुल कृत्वैकेनप्रकारेण दीर्यत इति वि-
पुलैन्दारि यत्तत् स्फुटितम् ॥

द्विधाभूत वेहते प्रकम्पमान वेहितरुम् ॥

यदस्थि द्विधाभूत प्रकम्पमान वेहते प्रो-
ह्यति तद्वेहितरुम् ॥

पार्श्वतोस्थि हीनमुद्गतमस्थिच्छलिका ॥

यदस्थि पार्श्वत किञ्चिद्धीनमुद्गत चलित
विदीर्गवृक्षवदयुक् तदस्थि च्छलिका ॥

अश्वरुर्णवदुत्तमश्वरुर्णम् ॥

यद्दृश्यश्च कर्णवदुद्गत स्वसन्निवेशरसम
कृत्वानाऽपि दीर्घ तदश्च कर्णम् ॥

पृथुर्तागतमनल्पशोफ पिञ्चितम् ॥

यन् पुनरास्थि प्रथुता गतमनल्पशोफ च
तन् पिञ्चितम् ॥

अणुबहुविदारि वेदनाप्रचदारितम् ।'

सूक्ष्मानेकभागविदीर्ण वेदनावश्यदस्थि-
तदारितम् ॥

स्पृश्यमान शब्दप्रचूर्णितम् ॥

यदस्थि स्पृश्यमान शब्दवच्छब्दयुक्त त
चूर्णितम् ॥

अस्थ्यत्रयवोस्थिमध्यमनुपाविशति
पातितम् ॥

यत् भग्नसंश्लेकेन पार्श्वेनास्थिमध्ये प्र-
विष्टमन्येना प्रविष्ट तदति पातितम् ॥

अन्यतरपार्श्ववाशिष्ट शेपितम् ॥

यद्दृश्यन्न्यतरपार्श्वेनावाशिष्ट तन्शेपितम् ॥

क्षत भग्नमुन्नम्यमान मङ्गिमज्जतिमज्जा-
नुगतम् ॥

क्षतमित्यादिमज्जानुगतलक्षण सुबोधम् ॥

एषामन्त्यानि पञ्चकृच्छसाध्यानि कु-
शातिनालवृद्धासहानामत्पाशिना वातात्मका-

नाश्रुपय ॥ च ॥

पथा द्वादशानामन्त्याणि पञ्चदशितपू
र्णितानिपावित्तदोषितगज्जातुगताणि वृशति पा
लादीना कृच्छसाध्यानि ॥

असाध्य तु भिन्न षटीकपाल सन्धि
मुक्त या जघनमुत्पिष्ट रूर्परो विवर्तितस्तथा
ललाट चूर्णितममभिरुष्टकपाल च शिरः शं
खपृष्ठस्तनान्तरभङ्ग चेति । भवति चार ॥

भिन्न षटीकपालादिकमसाध्यम् । क
टीकपाल सन्धिमुच वा भिन्न वा । मुषोषम् ।
गिर शयस्य पृष्ठस्तनस्य चान्तरे मध्ये यत् भ
ङ्ग तदप्य साध्यम् । गतातुगतिवा । भव
न्ति चाङ्गैत्यन्तरकोना चिकित्सासमुच्चयाय ॥

अथायततमुष्णाम्बुमुन्नत चार पीडयेत् ।
आच्छेदविशिष्टमधोगत चोपरिचर्तयेत् ॥
आच्छेदोत्पीडनोन्नाम चर्मसक्षेपवन्धने ।

अथेत्यादि । यद्यन्ततमस्थितदुष्णाम्बु
न्नमनीयमुन्नत चार पीडनीयम् । आच्छेदि
त्यादि अधिक्षिप्त स्थानान्तरगतमस्थि आच्छेदा
कर्षेत् । तथा अधोगतमाच्छेदादिभिरुपरिवर्त
येत् । चर्मसक्षेपवन्धा देहचर्मण सहोच कृ
त्वाववन्धनम् । [अथैषा विज्ञेयापद्यतेरन्त
रमचनतमस्थि येन केनाप्युपायान्तरेणांन्नमनी
यम् । उन्नतमस्थ्यवपीडयेद्वस्ततलाठिनावपी
डन गमयेत् । अधिक्षिप्त स्थानान् स्थानान्त
रगतमाच्छेदाच्छेदेन स्वस्थानमानयेत् । आ
च्छेद सघाहनम् । अधोगत प्रहारादिवैचि
त्र्यादन्यस्थास्थन अधोभागगतमुपरिवर्तयेद्यथापुर
स्थापयेत् ॥]

सन्धीन् शरीरगान् सर्वाथलानप्यत्रलानापि ॥
इत्येते व्यापनोपायैः सम्पन्नमव्याप्य निश्चरन् ॥
पट्टे प्रभूत सर्पिर्भिरेष्टयिता गुर्वैस्तत ॥

कदम्बोदुम्बराश्वय सर्जाजुंन पलाजैः ।
यशोद्वैर्वा पृथुभिस्तनुभिः मुनिवैर्भित्तैः ॥
सुशुष्कणैः स प्रतिष्टम्भैरत्कलैः शकलैरपि ।
कुशाह्वयैः सम वन्ध पट्टस्योपरियोजयेत् ॥

सन्धीनित्यादि । इत्येतेषां तरप्रसङ्गितै
स्थापनोपायैः शरीरगान् सर्धान् सन्धीं अला
आचलाश्च शरीरप्रदेशकान् मन्धवृद्धिश्च सं
स्थाप्य प्रभूत सर्पिर्भिः गुर्वैर्वन्धपट्टैर्वेष्टयित्वा
ततोऽन्तर पृष्ठादिगुणैः कदम्बादिजैरैरुल्लेख
क पट्टैर्वीक्ष्यैः शकलैः स्ववन्धवारपट्टैर्वा वेष्टितस्य
वन्धस्योपरिनित्तैरेव कुशाह्वयैरश्वादिभिः स
भिधिरैर्धैः योजयेत् सम प । ताति शिथिलता
उ च य योजयेत् । [अचलानपीथपि शब्दे
नाचलेषूपपटादिष्वपि यथनाह्विताकृशोका
शुपशमोत्सादिति सूचिनम् । सर्वान् स
न्धीन् भग्ना नियर्थात् गम्यते । प्रभूत सर्पि
र्भिलान्तवातुपक्षेपणार्थं बहुलघूर्ण । पट्टेरेण
प्रमाणैर्भ्रैर्लण्डैः । पृथुभिर्विस्तीर्णैस्तनुभिरप
दैः । सम्प्रतिष्टम्भैः प्रतिष्टम्भोपेतैः प्रतिष्टम्भ
प्रतिबन्ध सूत्रमद्धार्यमुभयोरप्यमयो कर्णिको
पेतैरित्यर्थः । कुशाह्वयैः कुशासहैः केवल कु
शाभिरैव वा । च य तान्तवसूत्रादिभिर्ध्वजत
योजयेत् । कुशाह्वयैः शकलैरिति पाठ्यकार ॥]

शिथिलेन हि चन्धेन सन्धिस्यैर्यं न जायते ।
गाढेनाति रुजादाहपाकृश्वयथुसम्भव ॥

समबन्धहेतु शिथिल इत्यादि । सुनो-
धम् । [शिथिलेन ऋधेन बन्धेन मन्धे स्थै-
र्यं अध्वाटनभारवहनव्यायामादि क्लेशसाहिष्णुत्व
न सम्पद्यते । हिर्यस्मादर्धे ॥]

त्र्यहात्ययहादतौ धर्मं समाहान्योक्षयाद्धिमे ।
साधारणे तु पञ्चाहात् भङ्गदोषवशेन वा ॥

त्र्यहादिति । ऋतुशब्द कालपर्यायः ।
अथवा भङ्गाधिष्ठा तृदोषवशेन मोक्षयेन् । वा
ते श्लेष्मणि च चिरात् । पित्ते रक्ते च शीघ्र-
मित्यर्थे ॥

[बन्धनानन्तरकरणीयमाह ॥]

न्यग्रोधादिरूपायेण ततः शीतेन सेचयेत् ।
त पञ्चमूलपक्वेन पयसा तु सवेदनम् ॥

न्यग्रोधादीत्यादि । सुनोधम् । (नतो
बन्धनादनन्तर त भग्नमङ्ग शीतेन स्पर्शशीतलेन
न्यग्रोधादिगणकपायेण सेचयेत् । सवेदन वे-
दनाम्बित चोद्विलनादिपञ्चकाभाविपक्वेन क्षीरेण
सेचयेद्देहनोपशमनाय ॥]

सुस्रोष्णचावचार्यस्याचक्रतैलविजानता ।
विभज्यदेशकाल च वातप्रौपधसयुतम् ॥

सुस्रोष्णमित्यादि । देश काल च गुण
दोषोर्विभज्य वातप्रौपधसयुत सुस्रोष्ण चक्रतैल
मवचार्यस्याद्विजानता विज्ञानवता भिपजा ।
[वाशब्द पञ्चमूलसिद्धक्षीरचक्रतैलयोर्विकल्पा
र्थे । जवचार्य प्रथोज्य स्यात् ॥]

प्रतत लेपसेकाश्च विदध्यात् भृशशीतलान् ॥

सुबोधम् । [प्रततमनवरत भृशशीत
लान् स्पर्शवीर्ययोरतिशयेन शीतान् प्रलेपान् प-
रिपेकाश्च कुर्यात् ॥]

गृष्टिक्षीरससर्पिष्क मधुरौपधसाधितम् ।
प्रातः प्रातः पिबेत् भग्न' शीतल लाक्ष्यामृतम् ॥

सुबोधम् । गृष्टिरेकारप्रसूतागौ ।
[भग्न पुरुषः ससर्पिष्क सर्पिषोपेत मधुरौपध-
साधित मधुरस्कन्वासिद्ध लाक्षाचूर्णयुक्त शीत
स्पर्श गृष्टिक्षीर सकृत्प्रसूतागौर्गृष्टिस्तस्या क्षीर
प्रतिदिन प्रातः काल पिबेत् ॥]

सत्रणस्य तु भग्नस्य त्रणोमधुघृतोत्तरैः ।
रुपायै प्रतिनार्योर्धेशोभङ्गोदितः क्रमः ॥

सत्रणस्येत्यादि सुनोधम् । [सत्रणस्य
त्रणोपेतस्य भग्नस्य त्रणस्तु मधुघृतोत्तरैकद्रिकम-
धुघृतै कपायै कपायद्रव्यचूर्णः प्रतिसार्ये । तु-
शब्देन भग्नत्रणस्य घृष्टावकृत्ताद्यन्यतमत्वेपि कि
याविशेष सूचित । अप्रेत्यानन्तर्ये शेषोव-
शिष्टो भङ्गोदित भङ्गपूको बन्धनादि क्रिया-
क्रम कार्य ॥

अत्र त्रणसङ्गादष्टविधेषु सद्योत्रणेषु प्र-
विळम्बिषणस्यापि बन्धनावश्यकत्वात् तदिक्र-
याप्रविशेषेणोच्यते ॥

लम्बानित्रणमासानि प्रलिप्यमधुसर्पिषा ।
सन्दधीतत्रणान् वैद्यो रधनेथोपपादयेत् ॥

सुनोधम् । [वैद्यो भिपकु लम्बानि येन
केतापि वेधविशेषेण प्रविळम्बितानि त्रणमासानि
रधितेन सर्पिषा प्रलिप्य त्रणान्

अन्योन्य सन्नेपयेत् । यथाग्धाग विवेश्य
सीन्धेदित्यर्थः । यन्धनैस्तदङ्गप्रयत्नोक्तिं
कोशस्वभित्तादिग्रन्थविशेषैरुपपादयेत् सम्पा
दयेत् । यधीयादित्यर्थः ॥]

तानसमान्मुस्थितान्पात्ता फलिनीलोध्र
(फट्फले ।

समङ्गावातनीघुक्तंभूणितैरनुचूर्णयेत् ॥

पञ्चवल्कलचूर्णनी मधुमुक्तसमन्वितं ।

रातकीलोध्रचूर्णनीरोहन्त्याशुतथाप्रणाः ॥

तानिति प्रणान् । पञ्चवल्कला यप्रो
षोटम्बराश्वत्थप्रभवेतमागत्वर । [तान् प्र
णान् समान् निम्नोन्नतरहितान् अन्योन्यसंश्लि-
ष्टान् धात्वा यथावदङ्गप्रयत्नोक्तिं सूक्ष्मरज्जुकृतं
समङ्गादियुक्तं फलिन्यादिचूर्णप्रणेन अवाञ्जितम् ।
अधवा मधुमुक्तयुक्तं पञ्चवल्कलचूर्णमधवा धा-
तकीलोध्रचूर्णैरवाञ्जिरेत् । तथा एव वृत्ते मति
प्रणा आशुद्रामेवरोहन्ति ॥)

विशिष्टोत्पिष्टयो मन्निमेरमेरानिग्रहयन् ।
उपाचरेद्यथास्व च विसर्पादीउपद्रवात् ॥

विशिष्टे तथोत्पिष्टेचैत्रमयानन्तरोक्तनेत्र-
कारेणा विघट्टयन् मन्विमुपाचरेत् । प्रणेचये
विसर्पश्वयसु दाहकृम्यादय उपद्रवास्तान्यथास्व
मुक्तेन चिकित्सितेगोपाचरेत् ॥

इति भङ्गउपकान्त स्थिरधातोर्गृतौहिमे ।

रासलस्यात्पटोऽस्य सुभावोदारुणोन्वया ॥

इत्यनेन प्रकारेणापाका तो भङ्गः स्थिर-
धातोर्मासलस्यान्वयोपस्य च टिगिभक्तौ शीत

पाले सुभावोभपति । अन्यथेत्युक्तौपरांये द
रुणो दुग्माय ॥

पूर्वमयान्नरपसामेस्त्रिनिगुणैःकमान् ।
मामै स्थैर्यमंत्रतमन्त्रैर्यथोक्त भजनां विधिम् ॥

पूर्वइत्यादि । पूर्वयमो यथोक्त विधि
भजत एतत् भागेन मन्त्रे शैर्यं भवति । मन्त्र
ययसो द्वाभ्यां मासाभ्याम् । अतययपो वृद्धय
विधिमामैरिगितमायः ॥

सामान्यसाधनापिष्ट विशेषा रक्ष्यतेऽत्रतः ॥
इति मागा य भङ्गमाधनमुक्तम् । जयो
न तत्र विगेषो यदयने ॥

नखसन्धिं सगुलिपट रक्तानुगतमाग्या ।
अयमभ्यसुतेरक्ते गालिपिष्टेन ज्ञेययेत् ॥

यो नखसन्धिं सगुलिपट मन् रक्ताउ
गतो भ्रवित्तभारवाराख्येन शस्त्रेणायत्तमसुते तु
रक्ते गालिपिष्टेन ज्ञेययेत् ॥

भ्रान्त सन्धिनिघृत्ताथ कृत्वा पूर्वैरदगुलीन् ।
तुनायेष्ट्यरपट्टेन वृत्तसेन प्रदापयेत् ॥

भ्रान्तीत्यादि । सुतोषम् ॥
चक्रयोगेनपातिमान्छेदूर्ध्वस्थिनिर्गतम् ॥
मातिमान् निर्गतमूर्ध्वश्चि चक्रयोगेनाच्छेत् ।
चन्द्रम दूरमाश्रिपत्ताधारे प्रवेशयेदित्यर्थः ॥
आश्वेदूर्ध्वमधस्ताद्य कटीभय चिकित्सकः ॥

चिकित्सक कटीभ्र उर्ध्वमिति पूर्वका
यमथ इति पश्चिमकायमाच्छेदेव सन्धिः स्वस्था
नमाम्नादयति ॥

मुसत्रेनोत्सिपेत्कक्षमंससन्धौ विसङ्गते ।
स्थानस्थित च वध्नीयात्स्वस्तिकेनसमाहितः ॥

सुबोधम् । मुसलोत्क्षेपणेन स्थानस्थित
मसस्वस्तिकास्येन बन्धेन वध्नीयात् ॥

कौर्परं तु भिपत्रसन्धिमगुण्णानुमार्जयेत् ।
अनुमृज्यतत' सन्धि पीडयेत् कूर्परारच्युतम् ।
प्रसार्याकुक्षयेचैन स्नेहसेकचकारयेत् ॥

भस्त्र कौर्परं सन्धिमगुण्णानुमाजनेन कूर्प
रारच्यवावयेत् । तत, कूर्परारच्युत प्रसार्या कुक्ष
येत् । एत कि रस्थानमासादयति ।'

मणिवन्धेच जानौ च गुल्फेचैप' क्रियारुमः ॥

मणिवन्ध इत्यादि । सुबोधम् ।'

उभेतले समे कृत्वा तलभद्रस्यदेहिन ।
वध्नीया दामतैलेन परिपक्व चकारयेत् ॥
प्राग्गोमयमय पिण्डं धारयेन्मृन्मय तत' ।
हस्ते जातत्रलेकार्यक्रमात्पापाणधारणम् ॥

तलभद्रस्य देहिन उभेतले समे परस्पर
पुटलमे कृत्वा वध्नीयात् । तत करतलमाम-
तैलेनाऽपकतैलेन परिपेचयेत् । प्रागित्यादि ।
सुबोधम् ॥

सन्नमृन्नामयेत् स्त्रिन्नमक्षकमुसत्रेन तु ।
तथोन्नतं पीडयेत् वध्नीयान्निविड तत ॥

सन्नमक्षक स्वेदयित्वा मुसलेनोन्नामयेत् ।
यत्तन्नत तत् सम्पीड्य निविड वध्नीयात् ॥

सान् मृद्वकठिन रसान्न सुधीत । कठिनाश्च
भक्ष्यादीं स्वजेत् ॥

नासाविट्तासन्ना वा ऋजूकृत्यशलाकया ।
प्रत्येक न स्ततो नार्दीं द्विधुरीं सम्पचेद्ययेत् ।
तत पट्टेनसवेष्ट्य घृतसेक प्रदापयेत् ॥

विट्ता परिट्ता सन्ना वा नासा गला
कया ऋजूपविष्टा कृत्वा प्रत्येक नासाच्छिद्र उ
भयधुरीं नार्दीं यस्यामन्तर्बाह्विश्च मुख एकेन था
स प्रविष्टमन्धेन निस्सरतिताम् ॥

भङ्गपूर्णघृताभ्यक्त न्यस्यन्धेन योजयेत् ।
सत्यक्षतविधान च तत पश्चात् समाचरेत् ॥

सुषोषम् । न्यस्येति स्वे सन्निवेशे स्थान्य ॥

कटीजघोरभग्नाना रुवाटशयन हितम् ॥
यन्त्रणार्थततःकीला पञ्चकार्यानिन्धनाः ।
जघोरुपार्श्वपौद्गाद्वौ तलएकश्च कीलकः ॥

कटीमग्नाना जवाभग्नानामूहमग्नाना च
रुवाटशयन हितम् । रुवाट क्षिर काष्ठपट्टम् ।
येषा च यन्त्रणार्थमचलनायनिन्धनाः नियम-
नाधारमूता पञ्चकीला कार्याः । तेषा नि-
योजनमाह । जवा च ऊर्ध्व जघोरु तस्मिन्
जघोरुणि पार्श्वयोश्च द्वौ द्वौ कीलकौ तले पाद-
तले एक । तेनोत्तानस्य रुवाटेक्षितस्य वामे
जघोरुण्येक कीलको दक्षिणे जघोरुणि द्वितीय ।
वामे पार्श्वे हृदीयो दक्षिणे पार्श्वे चतुर्थ । पाद-
तले एक कीलको विभ्रमाय ॥

श्रोण्यां चा पृष्टवशे वा वक्षस्यक्षकयोस्तथा ।
विमोक्षेभ्रमसन्धीनां विधिमेनसमाचरेत् ॥

श्रोण्यादिषु भ्रमसन्धीना विमोक्षेर्चतदे
व । श्रोणिर्जघनमूलम् । अक्षकोदोर्वेशेमूलम् ।
[कीलकस्य पञ्चसत्कार्याकथनात् सर्वत्रापि पञ्चैव
कीलकाः । भ्रमस्य सन्धेरथ ऊर्ध्व च द्वौ द्वौ
कीलका भवत तल एकश्च । तत्र नाभेरूर्ध्व
गाना सन्धीना भङ्गेत्वेक कीलक उपरिष्ठाद्योप
इति विशेषः ।]

(चिरविमुक्तसन्धे, स्वस्थानस्थापनोपायमाह ॥)

सन्धीाक्षिरविमुक्तांस्तुस्निग्धस्निग्धान्मृदुकृताम् ।
उक्तैर्विधानैर्बुध्या च यथास्व स्थानमानयेत् ॥

सुषोषम् । चिरविमुक्ता ये विमुक्ता
सन्तो बहुकालमुपेक्षिता । बुध्नेति यथापार्यक
विकल्पनेन ॥

(असंश्लिष्ट रूढस्या सन्धिभ्रमस्य सश्लेषणो
पायमाह ॥)

असन्धिभ्रमे रूढे तु विपमोद्गणसाधिते ।

आपोन्धपभ्रमयमयेत्ततो भ्रमवदाचरेत् ॥

यस्त्वं सन्धिभ्रम, न्य विपमोद्गण कृत्वा
साधितो दुर्योजितो रूढश्च त सन्धिमापात्तथ्य
भङ्क्त्वा पुनर्यमत् । ततो भ्रमवत् भङ्गोक्तवि
धानेनाचरेत् चिकित्सेत् ॥

भङ्गोर्नैति यथापाक प्रयतेत तथा भिषक् ।
पकमांससिरास्तायुःसन्धिःश्लेष न गच्छति ॥

सुषोषम् । [भिषक् भङ्गक्रियाकुशलौ
वैद्य भङ्गो यथापाक न प्राप्नोति तथा प्रयत्न
कुर्यात् । यत पकमांससिरा स्तायु पक्वानि

मानसिरादीनि यस्मिन् सः सन्धि श्लेषमन्यो-
न्यसश्लेष न गच्छति प्राप्नोति ॥

वातव्याधिविनिर्दिष्टान् स्नेहान् भग्नस्य योजयेत् ।
चतुष्प्रयोगान् बलयाश्च वस्तिकर्म च शीलयेत् ॥

सुप्रोधम् । [भग्नस्य नरस्य वातव्याधि-
विनिर्दिष्टान् वातव्याधिचिकित्सितोक्तगुद्गुलु-
तिक्रमलातैलादीन् स्नेहान् बलवान् बलकरान्
चतुष्प्रयोगान् पानान्वासननावनाभ्यङ्गान् यो-
जयेत् । तथा वस्तिकर्म कर्मकालादिभेदेन ब-
हुविध वस्तिकर्म च शीलयेदभ्यसेत् ॥]

शालिक्षीररसाज्याद्यैः पौष्टिकैरविदाहिभिः ।
मात्रयोपचरेत् भग्न सन्धि सश्लेषकारिभिः ॥

सुबोधम् । [भग्न पुरुष सन्धि सश्लेषका-
रिभि सन्धे. सश्लेषकरणसमर्थ पौष्टिकैर्देहपु-
ष्टिकरैरविदाहिभिर्विदाहरहितै शल्यादिभिर्मा-
त्रयोपचरेत् भोजयेदित्यर्थ । आदिशब्देन मा-
सकगुणपष्टिकादिपरिग्रहः ॥]

ग्लानिर्नशस्यते तस्य सन्धिविश्लेषकृद्दिशा ॥
तस्य भग्नस्य तु ग्लानिर्नशस्यते सा हि
ग्लानि सन्धिविश्लेषकृन् । [ग्लानिरिन्द्रिय
सात् तत्कारण व्यायामादिकमित्यर्थ । सा
ग्लानि सन्धिविश्लेषकृद्यस्मात्तस्मात् ग्लानिर्न-
हिता ॥]

लवणकटुकक्षारमञ्जु मैथुनमातपम् ।
व्यायाम च न सेवेत भग्नो रुक्ष च भेषजम् ॥

भग्नश्च लवणादिक न सेवेत । क्षार य-
वक्षारादि । रुक्ष निस्त्रोहम् ॥

सम्यग्यमितमप्यस्थिदुर्न्यासाद्दुर्विपन्वनात् ।
सक्षोभादपि यत् गच्छे द्विक्रियातद्विपर्जयेत् ।
आदितोयच्च दुर्जातमस्थिसान्निभ्यापि वा ॥

सम्यक्शास्त्रोक्तविधानेन नियमितमपि
तत्कालम् । कालान्तरेण दुर्न्यासादिना यदस्थि
विक्रिया विकार गच्छेत् तद्विपर्जयेत् । आदि-
तो गर्भादेव यदस्थि वा सन्धिर्वा दुर्जात तदपि
वर्जयेत् । [विक्रिया उन्नतावनतत्वाद्य यथापूर्व-
सस्थिति ॥]

[अस्थिविश्लेषकृन् भग्नस्य व्यवहारत्रिंशोपनि-
मित्तमाह ॥]

तरुणास्थीनिभुज्यन्ते भज्यन्ते नळकानि तु ।
कपालानिविभ्रियन्ते स्फुटन्त्यन्यानिभूयसा ॥

तरुणास्थ्यादीनि शारीरउक्तान्यस्थीनि ।
भुज्यन्ते कुटिलीभवन्ति । भङ्गो द्विधा भवन्तम् ।
विभेद छिद्रणम् । स्फुटन दलनम् । [तरुणा-
स्थीनि नासादिगतानि सृद्धस्थीनि । नळकानि
कोर्परजवादिगतानि । कपालानि शिर कटीरु-
पालादिगतानि । अन्यानि घृष्टव्रशपर्शुकापा-
दीनि ॥]

अनुद्रणमनाविद्ध स्वस्थानेपर्यवस्थितम् ।
अवेदन च चेष्टाया भग्न विद्यात् सुसाधितम् ॥

अनुद्रणनिन्वादि सुसाधितस्य भग्नस्य ल-
क्षणम् ॥

कृष्णास्तिलान्विरजसोदृढवस्त्रवद्भान्
सप्तक्षपावहतिवारिणिवासयेत् ।
सशोपयेदनुदिनमति सार्धैर्चैनान्
क्षीरेतर्धैवमधुककथिते च तोषे ॥

मानं मृद्वकठिनं रसाज्जमुञ्जीत । कठिनाश्च
भक्ष्यादास्यजेत् ॥

नासाविट्टांसन्धा वा ऋजूकृत्यशलाक्या ।
प्रत्येकं नस्ततो नाडी द्विमुत्ती सम्भवेगयेत् ।
ततःपट्टेनसवेष्ट्य घृतसेकं प्रदापयेत् ॥

विट्टा परिट्टा सन्धा वा नासा शला
क्या ऋजूपविष्टा कृत्वा प्रत्येकं नामान्दिट्ट उ-
भयमुत्ती नाडी वस्यामन्तर्बहिश्च सुरा एकेतथा
स प्रतिष्टमन्येन निस्सरतिताम् ॥

भग्नरुर्णघृताभ्यक्तं न्यस्यन्नेन योजयेत् ।
सद्यःक्षतविधानं च ततः पश्चात् ममाचरेत् ॥

सुषोषम् । न्यस्येति खे सन्निवेशेन स्थाप्य ॥

कटीजघोरुभग्नानां क्वाटशयनं हितम् ॥
यन्त्रणार्थं ततः कीला पञ्चकार्यानि रन्धनाः ।
जघोरुपार्श्वयोर्द्वौ तलएकश्च कीलकः ॥

कटीमग्नानां जघोरुभग्नानां क्वाटशयनं हितम् । क्वाट स्थिरं नाष्ठपट्टम् । येषां च यन्त्रणार्थं मचलनाय निरन्धनाः नियमनाधारभूता पञ्चकीला कार्याः । तेषां नियोजनमाह । जघा च ऊर्ध्वश्च जघोरु तस्मिन् जघोरुणि पार्श्वयोश्च द्वौ द्वौ कीलकौ तले पाद तले एकः । तेनोत्तानस्य क्वाटेष्वितस्य वामे जघोरुण्येकः कीलको दक्षिणे जघोरुणि द्वितीयः । वामे पार्श्वे तृतीयो दक्षिणे पार्श्वे चतुर्थः । पाद-तले एकः कीलको विभ्रमाय ॥

श्रोण्यां वा पृष्ठवशे वा वक्षस्यक्षकयोस्तथा ।
विमोक्षे भग्नसन्धीनां विधिमेन समाचरेत् ॥

श्रोण्यादिषु भग्नसन्धीनां विमोक्षे चैतद-
व । श्रोणिर्जघनमूलम् । अक्षकोटोर्बन्धोमूलम् ।
[कीलकस्य पश्चमरयारुधनात् सर्वत्रापि पञ्चैव
कीलकाः । मग्नस्य सन्धेरध ऊर्ध्वं च द्वौ द्वौ
कीलकौ भवत तल एकश्च । तत्र नाभेरूर्ध्वं
गाना सन्धीनां भङ्गेत्वेकः कीलक उपरिष्ठाद्योऽप्य-
इति विशेषः ।]

(चिरविमुक्तसन्धेः स्वस्थानस्यापनोपायमाह ॥)

सन्धीधिरविमुक्तास्तुक्लिग्धास्त्रिग्नान्मृदूकृतान्
उक्तैर्विधानैर्वुध्या च यथाभ्यस्थानमानयेत् ॥

सुषोषम् । चिरविमुक्ता ये विमुक्ता
सन्तो बहुकालमुपेक्षिता । बुध्नेति यथापारि-
विष्टपनेन ॥

(असक्तिष्ठरूढस्या सन्धिभग्नस्य सश्लेषणो
पायमाह ॥)

असन्निभसे रूढे तु विपमोद्गणसाधिते ।
आपोत्थय भग्नयमये च ततो भग्नवदाचरेत् ॥

यस्य सन्धिभग्नः स विपमोद्गणं वृत्वा
साधितो दुर्योजितो रूढश्च त सन्धिमापोत्थय
भङ्क्त्वा पुनर्यमम् । ततो भग्नवत् भङ्गोक्तवि-
धानेनाचरेत् चिकित्सेत् ॥

भङ्गोर्नैतियथापाकं प्रयतेत तथा भिपक् ।
पकमांससिरास्त्रायुःसन्धिः श्लेष न गच्छति ॥

सुषोषम् । [भिपक् भङ्गक्रियाकुशलो
वैद्य भङ्गो यथापाकं न प्राप्नोति तथा प्रयत्न
कुर्यात् । यतः पकमांससिरास्त्रायुः पक्वानि

माससिरादीनि यस्मिन् सः सन्धि श्लेषमन्यो
न्यसश्लेष न गच्छति प्राप्नोति ॥

वातव्याधिविनिर्दिष्टान् स्नेहान् भ्रमस्य योजयेत् ।
चतुष्पयोगान् वत्याश्च वस्ति कर्म च शीलयेत् ॥

सुबोधम् । [भ्रमस्य नरस्य वातव्याधि-
विनिर्दिष्टान् वातव्याधिचिकित्सितोक्तगुद्गुलु-
तिकनलातैलादीन् स्नेहान् वत्यान् बलकरान्
चतुष्पयोगान् पानान्वासननावनाभ्यङ्गान् यो-
जयेत् । तथा वस्तिकर्म कर्मकालादिभेदेन ब-
हुविध वस्तिकर्म च शीलयेद्भ्यसेत् ॥]

शालिक्षीररसाज्याद्यैः पौष्टिकैरविदाहिभिः ।
मात्रयोपचरेत्भ्रम सन्धिसश्लेषकारिभिः ॥

सुबोधम् । [भ्रम पुरुष सन्धिसश्लेषका-
रिभि सन्धेः सश्लेषकरणसमर्थं पौष्टिकैर्देहपु-
ष्टिकरैरविदाहिभिर्विदाहरहितै शल्यादिभिर्मा-
त्रयोपचरेत् भोजयेदित्यर्थे । आदिशब्देन मा-
सकगुपष्टिकादिपरिग्रहः ॥]

ग्लानिर्नशस्यतेतस्य सन्धिविश्लेषकृद्धिसा ॥

तस्य भ्रमस्य तु ग्लानिर्नशस्यते सा हि
ग्लानि सन्धिविश्लेषकृत् । [ग्लानिरिन्द्रिय-
साद् तत्कारण व्यायामादिकमित्यर्थे । सा
ग्लानि सन्धिविश्लेषकृत्स्वात्तस्मात् ग्लानिर्न-
हिता ॥]

लवणरुदुकक्षारमम्लमैथुनमातपम् ।
व्यायाम च न सेवेत भयो रूक्ष च भेषजम् ॥

भ्रमश्च लवणादिक न सेवेत । क्षार य-
वक्षारादि । रूक्ष निक्रोहम् ॥

सम्यग्यमितमप्यस्थिदुर्न्यासाद्दुर्बिगन्धनात् ।
सक्षोभादपियत्गन्धे द्विक्रियाताद्विवर्जयेत् ।
आदितोयच्चदुर्जातमस्थिसान्निपरथापि वा ॥

सम्यक्शास्त्रोक्तविधानेन नियमितमपि
तत्कालम् । कालान्तरेण दुर्न्यासादिना यदस्थि-
विक्रिया विकार गच्छेत् तद्विवर्जयेत् । आदि-
तो गर्भोदेव यदस्थि वा मन्धिर्वा दुर्जात तदपि
वर्जयेत् । [विक्रिया उन्नतावनतत्वाद्य यथापूर्व-
सस्थिति ॥]

[अस्थिविशेषकृत भङ्गस्यव्यवहारविशेषनि-
मित्तमाह ॥]

तरुणास्थीनिभुज्यन्ते भुज्यन्ते नळकानि तु ।
कपालानिविभिधन्ते स्फुटन्त्यन्यानिभूयसा ॥

तरुणास्थ्यानीनि शरीरवृत्तान्यस्थानि ।
भुज्यन्ते कुटिलीभवन्ति । भङ्गो द्विधाभवन्नम् ।
त्रिभेद छिद्रणम् । स्फुटन दलनम् । [तरुणा-
स्थीनि नासादिगतानि मृद्धस्थीनि । नळकानि
कोर्परजवादिगतानि । कपालानि शिर कटीक-
पालादिगतानि । अन्यानि वृष्टप्रशर्शुकापा-
दीनि ॥]

अनुद्वणमनापिद्ध स्वस्थानेपर्यवस्थितम् ।
अवेदन च चेष्टाया भ्रम विद्यात् सुसाधितम् ॥

अनुद्वणनिन्दादि सुसाधितस्य भ्रमस्य ल-
क्षणम् ॥

कृष्णास्तिलान्विरजसोदृढवस्त्रमद्धान्
सप्तक्षपावहतिवारिणिवासयेत् ।
सशोषयेदनुदिनप्रतिसार्थ्यचैवान्
क्षीरेतथैवमधुककथिते च तोये ॥

पुनरपिपीतपयस्कां
 स्तान् पूर्वदेवगोपितान् रादम् ।
 विगततुपानरजस्कान्
 सचूर्ण्यत्रिचूर्णितैर्युञ्ज्यात् ॥
 नळदवाळरुलोहितयष्टिका
 नखमिसिद्धनकुट्टनलात्रयैः ।
 अगस्त्यकुमुदचन्दनगारिना
 सरळसर्जरसामरदारभिः ॥

पल्लवादिगणोपतैस्त्रिलपिष्टतत्त्वतः ।
 समस्तगन्धैर्बपञ्चसिद्धदुर्येनर्पाटयेत् ॥

शैलेयराश्राशुमतीरुशेर
 कालानुमारीनतपत्रशोधैः ।
 सक्षीरशुद्धैः सपय मर्दू
 स्तैर्लपचेत्तन्नलदादिभिश्च ॥
 गन्धतैलमिद्रमुक्तममस्थि
 स्थैर्यकृज्जपतिचाशुविकारान् ।
 वातपित्तजनितानतिरीर्यं
 व्यापिनोपिविविधैरुपयोगैः ॥

इत्युत्तरे द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥

कृष्णास्त्रिलानित्यादिना गन्धतैलमाह ।
 त्रिलान् दिवाशोपण राशौ बहति प्रवहति ना-
 रिणि पानीये वज्रमद्वाना वासनमिति सप्तरा-
 त्रम् । तत्र क्षारे प्रतिमारण शोपण च । त-
 तो मधुयष्टिजले प्रतिसारण पुन शोपणम् । पु-
 नरपि क्षीरे भावनम् । तत्र सशोष्याञ्चूर्ण-
 नम् । ततो नळदादिचूर्णैः सयोजनम् । तत्र
 सर्वगन्धत्रयसिद्धक्षीरेण पीडनम् । तत्रस्तस्य
 तैलस्यैतैर्नैःशोपादिभिः शैलेयादिभिश्च सहपचन-

मिति गन्धतैलविधानम् । नळद् मामी । उ-
 क्षीर वा । वायुकजलम् । लोहितयाष्टिका मन्त्रि-
 षा । भिमि शवपुष्पा । सुवह्वैर्वाी मुष्कम् । पला-
 त्रय बला अतिप्रला शैतबला च । पल्लवादि-
 गण शोभनादिगणोक्त । गर्भो देवभूपः । र-
 मो निर्वास । अमरदार देवदारुम् । क्षीर-
 मुष्का क्षीरविशारी । शैलेय त्रिलजतु । कजक
 इवम् । वाङ्गानुमारी तुम्बुकु । नत मगरम् ।
 पत्र गन्धपत्रम् । इदं नाम्ना गन्धतैलम् । उ-
 त्तम धेष्टमरुता स्वैरेकम् । पतञ्जलिनिर्लेप्य व्या-
 पिनोपि वातपित्तजनितान् विकारान् विविधै-
 र्पानादिभिरुपयोगैर्जयतीति । [त्रिजमो रजो
 रहितान् इन्द्रवज्रपद्यान् दृढेन वज्ररण्डेन य-
 द्वाभ्यं कृष्णतिलान् गृह्णाति प्रवाह्युक्ते जले सम-
 भ्रया, सप्तरास वासया । अत्र क्षपानन्देन
 रात्रिरेव गृह्यते । एतान् त्रिलान् पुन क्षीरे म-
 धुक्कषितं तोये च प्रतिमार्यं भावायित्वा वि-
 क्षिप्येत्यर्थः । ए शब्दं ममुक्षये । तथैव तद्व-
 देव समस्तक्षया इत्यर्थं अनुदिनमहन्त्यहति प-
 रिशोपयेत् । त्रिलानोयान्त्रिंशोप्येकार्बिगति
 दिनेष्वप्यातपे त्रिंशोप्य दिवा परिशोपयेदित्यर्थः ।
 उक्तं च शौचते । राशौ राशौ त्रिलान् कृष्णान्
 वासयेद् स्थिरे जले । शिवा दिवा शोपयित्वा
 तथा क्षीरे च भावयेत् । तृतीयं सप्तरासन्तु भा-
 वयेन्मधुकाष्ठानुना । तत्र क्षीर पुन पीतान् वि-
 शुष्काक्षूर्णयेत् भिपगिति । पुनरपिपीतपय-
 स्कान् क्षीरस्थितानित्यर्थः । पूर्ववदेव चाढमति
 शयेन शोषितान् । विगततुपान् पीतान् च ।
 अरजस्तानपगतजसक्तान् कृष्णतिलान् सचूर्ण्यं
 चूर्णादित्वा विचूर्णितैः सूक्ष्मरज्जीवतैर्नळदादिभि-

योजयेत् । नळदादिचूर्णतिलपिष्टयामिंश्रीकरणे
 नळदादिचूर्णं तिलचूर्णाद्दशाश योज्यम् । ति-
 लाद्दशाश तिलपीडनेषु चूर्णं तु भैषज्यभव प्रयु-
 ङ्ग्यात् । चूर्णोतिरिक्तेन तु तैलभावोऽन्यूनं भैष-
 ज्यफल भवेत् इत्युक्तत्वात् । ततोऽनन्तरं तं ति-
 लापेष्टं समस्तगन्धभैषज्यसिद्धदुग्धेन समस्तैर्गन्ध-
 भैषज्यैश्चोरकाळकाशीरकुष्ठचन्दनादिगन्धद्रव्यै-
 सिद्धेन पयसा सह चनयन्त्रे पीडयेत् । पीटन-
 स्यतो यस्थाने पयो योज्यमित्यर्थः । पीडनोत्भू-
 तं तं तैलं पुनः सक्षीरशुद्धं क्षीरशुद्धासहितैः स-
 दूर्वादूर्वायोपेतैः शैलेयादिभिः पूर्वोक्तैर्नळदादि-
 भिश्च सह मपय पययुक्तं तैलाद्यतुर्गुणेन पयसा
 युक्तमित्यर्थः । उक्तं च सौश्रुते । चतुर्गुणेन
 पयसा तच्चैल विपचेत् भिषगिति । उत्तमं श्रेष्ठं
 इदं गन्धतैलाख्यं तैलमस्थिसैर्यकृत् पानाभ्यङ्गा-
 दिना अक्षयं स्वैर्यं करोति । विविधैरुपयोगैः
 पानान्गपननस्याभ्यङ्गादिभेदैः प्रयोगविशेषै वा
 तपित्तजनितान् वातपित्तोत्थान अतिवीर्यं अति-
 द्रव्यितमुत्कृष्टं धीर्यं यस्य तत् अतिक्रान्तमर्याद-
 मित्यर्थं यथा भवति तथा व्यापिनः सकलशरीरं
 व्यापिनः विकारान् व्याधीनप्याशु न चिराज्ज-
 यति । गन्धतैलाख्येऽपि योगे वसं तातिलका-
 र्थोपचन्द्रसि केन्द्रवत्रास्वागताऽप्यानि क्रमात्
 पञ्चवृत्तानि च ॥]

इतीन्दुविरचितायामष्टाङ्गसमहब्याख्यायाम्

मुत्तरे द्वाविंशोऽध्यायः ॥

लयत्रिंशोऽध्यायः ।

भगन्दरप्रतिषेधम् ॥

त्रणतन्त्रप्रकरणे भगन्दराणां निर्णयं नर्तु-
 मध्याय आरभ्यते ॥

अथातो भगन्दरप्रतिषेधं नामाध्यायं
 व्याख्यास्यामः इति च ॥

हस्त्यश्वपृष्ठगमनकठिनोत्कटकासनैः ।
 अशोनिदानाभिहितैरपरैश्चानिपेवितैः ॥
 अनिष्टदिष्टपाकेन मयो वा साधुगर्हणैः ।
 प्रायेणपिटकापूर्वो योऽगुलेऽगुलेपि वा ॥
 पायोर्त्रणोन्तर्गो वा दृष्टासृज्जासगोभवेत् ।
 वस्तिमृत्नाशयाभ्याशगतत्वात्स्पर्शनात्मकः ॥
 भगन्दरः ससर्वाश्च दारयत्य क्रियावतः ।
 भगवस्तिगुटास्तेषु दीर्यमाणेषुभूरिभिः ।
 वात मूलं शकृन्डुरु खै सूक्ष्मैर्वहति क्रमात् ॥

हस्त्यश्वपृष्ठगमनादिभिः पायोर्गुलेऽगुले
 वा निकटे यो त्रणो भवेत् स भगन्दरः । अ-
 र्शसा च निदाने ये हेतवोऽभिहितास्तैरप्यपरैर्नि-
 पेवितैरिति सम्यं च । यद्यपि किञ्चिद्दिनचर्यादा-
 वनिष्टमिति दिष्टमुक्तं तस्य पाकेन फलपरिणा-
 मेन । सद्यः साधुगर्हणैरचिरकृतमज्जननिन्दा-
 मि । प्रायेण पिटका पूर्वमारम्भो यस्य स त-
 थोक्तः । स च त्रणं पायोर्नन्तर्गो वा भ-
 वेत् बहिर्गो वा । स च त्रणो वस्त्रादीना-
 मभ्याशगतत्वात्तिकटवर्तित्वात् स्पर्शनात्कृत्वा-

वणाच्छ्रो भवति । न भगन्दरोऽक्रियावतोऽप-
 ध्यशीलिन सर्वां सफलान् भगादीन् दारय
 ति च । नेपु भगादिषु न्यैमाणेषु चै, स्रोतो
 भिर्नेहुभि सूक्ष्मैर्वातादिचतुष्टय क्रमाद्बहति ।
 [निपेवितैर्नितरा सेत्रितैर्हस्त्यश्चपृष्ठगमनादिभि,
 हस्तिपृष्ठगमनमृश्वपृष्ठगमन कठिनासनमुत्कटका-
 सन च । अशोनिदानेभिहिता-न्युक्तानि यान्यप
 राण्यतिशयवायादीनिवै अशोनिदानाभिहितत्वे
 नैव हस्त्यश्चपृष्ठगमनादिवे मिद्धे पुनरप्यत्र कथ
 नादे तेषा भग-दरस्य विशेषकारणत्व सूचितम् ।
 अथवा एव त्रिभैरपानमस्तोपकारणै-न्यै च
 ऋद् समुद्यये । अनिष्टदिष्टपाकेन पुरारूता-
 शुभकर्मफलपरिपाकन । जयनाऽनिष्टदिष्टस्य
 दिनचर्यानिर्दिष्टस्य पापक्रमण पाकेन फलपरि-
 णामेन सद्य साधुगणैरचिरकृताभि मज्जन
 नि दामि पायोर्गुदस्यैकागुलप्रमाणे वा निकटे
 वाशन्दादूर्द्धागुलत्र्यगुलयोरपि ग्रहणम् । उक्त
 च शास्त्रान्तरे । पिटका जनयेज्जन्तोर्गुदनाह्या
 सुदाहणाम् । गुदस्याूर्द्धागुलेनापिश्चगुलेत्र्यगुले
 पि ना इति । अन्तरन्तर्भागे दाह्य वहिर्भागे
 वा । दुष्टासृज्यासगो दुष्टकमासाश्रित । व-
 स्तिमूत्राशया-याशगतत्वाद्बलेर्मूत्राशयस्य च स
 ीपगतत्वान् । वास्तिमूत्राशययोरवयवाशय
 विशेषत्वमङ्गविभागाच्छरीरान्तरगन्तव्यम् । स्व
 दनात्मक सदाश्रावयुक्त । प्रायेण राहुत्येन
 पिटकापूर्व, पिटकापूर्वमारम्भो यस्य स तयोक्त ।
 पूर्व पिटका जायते तव पाकाद्ग्रण स्यादित्यथ ।
 प्राय, शब्देन श्रतजस्य भगन्दरस्य पिटकया वि
 ना सम्भव सूचित । य एव विधो प्रण स
 भग दराऽयो रोग अत्रियावत प्रमादाधिके

त्नामकुर्वतो नरस्य सर्वान् भगवन्नि गुदाना
 रयति । अत्र सर्वशब्देन माफलस्यग्रहण भगा
 दीन् साकल्येन दाम्यतीत्यर्थ । भगादिदेशु
 रणान् भगन्दराणां स्य । गुदप्रदेशदरणात् गु-
 दन्तराऽप्या वस्तिप्रदेशदरणाद्बस्तिन्दरात्स्या कथ
 न युज्यत इति चेदत्र भूमः । विशेषेण भगस्य
 दरणादन्यत्रापि भगवदरणाच्च भगन्दरइत्येवाहया
 न गुदन्दरो न वस्तिन्दर इति । उक्त च भोजे ।
 भग परिसमन्ताच्च गुद वस्ति तथैव च । भगव
 दारयेद्यस्मात्तस्मात् द्वेयो भगन्दर इति । च
 शब्द समुद्यये । तेष्विति तेषु भगादिषु दीर्घ
 माणेषु दारितेषु भूरिभिर्नेहुभि, सूक्ष्मैः स्रोता
 सुर्गैर्वातादीन् जनेण बहति । वातमथो वातम् ।
 मारुतस्य सूक्ष्मस्रोतोर्गामित्वान् पूर्व वात बहति ।
 द्रवरूपत्वात् पुनर्मूल बहति । गुदावयवस्य
 निकटवर्तित्वात्तन पुरोव बहति शुक्राशयस्य कि
 च्चिन्दरतया जन्ते शुद्ध चोतिर्कर्मार्थे ।]

(एव त्रिषस्य भगन्दरस्य वानाशाग-तु-
 कारणभेदादष्टविधत्वमाह ।)

दोषैः पृथग्पुत्रैः सर्वैरगन्तुः सोष्टम स्मृत ॥

म च भगन्दर पृथग्दोषै स्त्रिविधो भवति ।
 युतैगिति भिर्ने तेन ससर्गेण त्रय सन्निपातैर्नैक
 इति दोषजा । मत्रभग दरा अष्टमभाग तु ॥

अपक पिटकामाहु पाकप्राप्त भगन्दरम् ॥

त च रोगविशेषमपकभूमिकाश्वनाचा-
 यो, पिटकामाहु । स एव च पाकभूमिका-
 मारुहो भगन्दर उच्यते ॥

गृहमूलाससरम्भारुगाढ्या रुढकोपिनीम् ।
भगन्दरकराप्रिघात् पिटकानत्वधोन्यथा ॥

या च पिटकागृहमूलत्वादिभ्युक्ता मा भ-
गन्दरत्वमारुग्धुर्विज्ञेया । अत उक्तादन्यथा
वैपरीत्येन या पिटका मा भगन्दरकरीति न वि-
ज्ञेया । [हृदमूलाभिति च पाठ । हृदमूला
हृदमचञ्चल मूल यस्याः ता पुन पुनरेकत्र पृ-
वैवदेवोत्पत्तिहृदमूलत्वम् । ममरम्भा सरम्भ-
युक्ता सरम्भो वेदनाविशेषः । रुगाढ्यामतिश-
यितपीडायुक्तम् । रुढकोपिनी तत्तत् प्रतिवि-
यया ग्रणे रूढेपि पुन कोपउद्भवो यस्यास्ता पि-
टका भगन्दरकरां भग दराख्यग्रणजननीं वि-
घात् । अत उक्तप्रकारान्यथा वैपरीत्ये तु न
भगन्दरकरां पिटकामात्रामेवविद्यादित्यर्थः ॥]

तन्श्यावारुणातोदभेदस्फुरणरुकरी ।

पिटकामारुतात्

तत्रेत्यादिना घातादिविशेषेण भगन्दर-
पिटकाना लक्षणम् । सुधोधम् । श्यावादिगु-
णा वातात् पिटका । [तत्र तासु मध्ये मारुतो
द्भवा पिटकाश्यावाद्यन्यतरवणतोदादिकरी च ॥]

पित्तादुष्टप्रतीवावदुच्छ्रिता ॥

रागिणी तनुरूपमाढ्या ज्वरधूमपानान्विता ॥

उष्ट्रप्रतीवावदुच्छ्रितेत्यादिगुणा पित्तात् ।
[पित्तात् पिटका उष्ट्रप्रतीवावदुच्छ्रितस्य प्रीवैवोच्छ्रि-
ता उन्नता । उष्ट्रप्रतीवा साम्येनौन्नत्याधिक्यम-
धोगुरुत्व च ध्यानितम् । रागिणी रागयुक्ता ।
तनुरत्पा । उष्माढ्योष्मबहुला । ज्वरधूमपान-
नाभ्या युक्ता धूमपान धूमोद्भवमप्रतीति ॥]

स्थिरास्त्रिग्यामहामूलापाण्डुःकण्डमतीरुकात् ॥

स्थिरादिगुणा कफान् । [कफात् पिटका
स्थिरा अचला स्त्रिग्या महामूला पृथुमूला पा-
ण्डु पाण्डरवर्णा ऋण्डमती कण्डयुक्तस्यादिति
शेषः ॥]

श्यावास्ताम्रासदाहोपा घोररुग्वातपित्तजा ॥

जातपित्तजा पिटका श्यावादिगुणा ।
[जातपित्तजा जाता पिटका श्यावाश्याववर्णा
आतामा ईपत्ताग्रवर्णा । द्विदोषजत्वात्स्या द्वि-
दोषवर्णयो समत्रलयारकत्रामम्भवादा ताम्रे-
त्युक्तम् । सदाहोपा दाहोपासहिता दाहः स-
र्वोद्दीणस्तीग्रमन्ताप । ऊपा प्रादेशिकदाहः ।
घोररुग् घोरा उमान्क्पोडाविशेषो यस्मिन् ॥]

पाण्डराकिञ्चिदाश्यावाकृत्पाकाकफानिलात्

कफानिलाज्जाता पिटका पाण्डरादिगु-
णा । पित्तकफजा पिटका अर्शो भगन्दर एव उ-
क्षयने । [कफानिलाज्जाता पिटका किञ्चित् पा-
ण्डराधूसरवर्णा आश्यावा ईपच्छ्रयावा च अय-
न्तविपरीतयो श्यावपाण्डरयो मद्धरादुभयोर
पिवर्णयो रसपृष्टता भरतीत्यर्थः । कृच्छ्रपाका
चिरपाका कृच्छ्रगन्धेन पाचनोपधप्रलेपादिभिरपि
पाकस्य दुष्करत्व सूचितम् ॥]

पादागुष्ठसमासवर्द्धोर्पैर्नानाविधव्यथा ।

श्लारोचरुत्तद्दाहज्वरउदिरुपद्रुता ॥

सर्वैर्होर्पैर्जाता पिटका पादागुष्ठसमत्वा-
दिगुणा । [सन्निपातोऽथा पिटका मानम स्या
नादिभि पादागुष्ठसदृशी । नानाविधा नाना-

प्रकारा व्यथा पीडाविशेषो यस्या सा तथा ।
शूलादिभिराहिता च । शूलाशुपद्धति, पाका-मु-
राना सर्वासा लिङ्गमिति कैचित् । क्षतजस्य
भगन्दरस्य पिटकाभावात्तत्रपिटका नाभि-
हिता ॥]

(पिटकावस्थालक्षणमुक्त्वा तन्तर भगन्द-
रावस्थालक्षणानुसारेण नामविशेषश्चोच्यते ॥)

घ्रणतायान्तिता पक्वा' प्रमादात्

ता सर्वा पिटका प्रमादात् पक्वा घ्रण-
ता यान्ति । ता भगन्दरकारिण्य पिटका प्र-
मादात्चिकित्सयेत्यर्थः । अत्र प्रमादशब्दकथ-
नेन सावधानश्चेत् पापादने कोपद्रवकारिणीमे-
वविधा पिटका कदाचिदपिनापेक्षेत इति च
सूचितम् । पक्वा घ्रणता यान्ति घ्रणतत्र प्राप्नु-
वन्ति ॥]

तत्रवातजा ॥

चीयतेऽणुमुखैश्चिड्डैः शतपोनरूवत्क्रमात् ।

अच्छस्रवद्विरास्रावमजस्रफेनसपुतम् ॥

शतपोनकसज्ञोय

तत्र वातजा पिटका पक्वासणुमुखैश्चिड-
डैः शतपोनकवत् चालीरत्रमाधीयते । किम्भू-
तैश्चिड्डैरित्याह । अजसमनिच्छेत्नेनाच्छ फेन-
सपुत चाम्नाव स्रवन्ति । अयं भगन्दरो नाम्ना
शतपोनक । आम्नाव पूयस्रवणम् ॥

उष्ट्रग्रीवस्तुपित्तज ॥

पित्तपिटकया पक्वोष्ट्रग्रीवात्तयो भगन्दर-
उच्यते [पित्तजो भगन्दरस्तु उष्ट्रस्य प्रीवावदु-
च्छित्तमुखत्वा दुष्टग्रीवात्तय ।]

बहुपिच्छापिस्त्रावी परिस्त्रावीरुफोद्भवः ॥
कफपिटकया पक्वया भगन्दरो बहुपिच्छ-
परिस्त्रावी नाम्ना परिस्त्रावी । [कफजो भगन्द-
र अतन्पविच्छाम्नायुषस्तन्मान परिस्त्रावी
सः ॥]

ज्ञानपित्तात्परिक्षेपीपरिक्षिप्पगुडगतिः ।

जायतपरितस्तत्रमाकार परिन्वेच च ॥

वातपित्तात् भगन्दरोनाम्ना परिक्षेपी ।
तत्र च गुड परिनिष्य मण्डलावृत्त्यागिर्नाडी-
जायते प्राम्नापरिस्त्रामष्टजा । प्राकारस्यपरि-
त परिगमाद्यहिर्निकटे गता । [वातपित्तजो भ-
गन्दर परिक्षेपीमः । तत्र परिक्षेपिणिप्राका-
रस्यपरित परिगेन गुड परिनिष्य गुडस्य परि-
तो मण्डलावृत्त्या नाडी जायते ॥]

ऋजुर्वानकफाटञ्ज्यागुदोगत्यावदीयते ॥

वातकफयो भगन्दर स ऋजुर्वान्ना ।
तत्र ऋजुव्यागत्या गुद अवदीयते । वातरुफ-
जो भगन्दरकञ्ज्यात्तय । तत्रेति पूर्वस्माद्वागु-
वर्तते । तत्र ऋजुवाक्ये भगन्दरे ऋजुव्या अ-
वक्र्यागत्या गुदोवदीयते ॥]

कफापित्ते तु पूर्वोत्थ दुर्नामाश्रित्य कुप्पत ।
अशोमूलेतत'शोफ कण्डूदाहादिमान् भवेत् ॥
सशीघ्रपकभिन्नोस्य हेदयन् मूलमर्शस ।
स्रवत्यजस्रगतिभिरयमशो भगन्दरः ॥

पूर्वोत्थ स्वकारणैः प्रथममुत्पन्न दुर्नामाश्रित्य
आश्रित्य कफापित्ते द्वे कुप्यत कोप गच्छत ।
ततो हेतोरशामूले कण्डूवादिमान् शोफ स्यात्

मशप्रपक्षामिन्नार्थामोमूल क्लेशयन गतिभि-
र्नाडीभिरजन्मसर्वच्छेदनपूर्यं श्रवत्यथनाम्नाशोभ-
गन्दर ॥

सर्वज.शम्भुकावर्तं शम्भुकावर्तसन्निभ ।
गतयोदाभयन्त्यसिद्धुवेगैर्दार्ढ्यगुण्डम् ॥

य सन्निपातजा भगन्दर मशम्भुकाव-
ताग्य शम्भुकावर्तसन्निभ शम्भुकाम्यावर्तन स-
दृश शम्भुकोनामार्त्तनुकोमस्यत्रिजपः तस्या
रतो वेद्मै भवन्ति । अस्मिन् शम्भुकावर्ताख्ये
भगन्दरे गतयो नाह्य आरुणै रुग्णै गुदं न
रन्ति ॥

अस्थिलशोभ्यवहृतो मासगृह्यायदा गुदम् ।
निर्णोतिरिर्गच्छिनर्गच्छुन्मार्गं च ततो गति ॥
स्यात्तदा पूयरीर्णाया मामकायेन तत्र च ।
जायन्तं क्रिमयस्तेऽप्य स्वादन्तं परितो गुदम् ।
विनायन्तिनचिरा दुन्मार्गा क्षतजश्रस ॥

यशतु मामगृह्या मासलोभेनास्थिलेशो
भयङ्गरो भवेत् नन गुद क्षिणोतिहिन्ति
तियदिनर्गच्छुन्मार्गं च तत प्रतान गतिर्ना-
डीन्यात् नदा तत्र तस्या नाह्या पूयेन दीर्णाया
मामकायेन हेतुन. क्रिमयो जायन्ते । परिन-
मन-तान गुन् स्वादन्तस्ते च क्रिमयोस्य पुन्पस्य
गुन्मचिराद्दि दारयन्ति । स भगन्दरो नाम्ना
उ नार्गा श्रतजश्च भवन्ति ॥

तेपुन्गदाहकण्डवादीनत्रियाद्गणविभक्तिः ॥

तद्यु च भगन्दरेषु प्रणाविभक्तिना द्रग-
विभक्तिप्रकारेण रगादीन् विनाजानीयान् ।

[रुग्दाहकण्डवादीन रगादीन दाहादीन् कण्डवा-
दींश्च वाताग्धिष्ठितदुष्टप्रणोत्तविशेषलिङ्गान्]

पदकृच्छ्रसाधनास्तेषा निचयक्षतर्जाल्यजेत् ।
प्रवाहिर्णा वन्तीं प्राप्तं सैवनी वासमाश्रितम् ॥

पडिति पृथक्ससगजा कृच्छ्रसाधना ।
निचय सन्निपात । क्षतमाक्षिण्डतम् । सर्वे च
भगन्दर प्रवाहिण्याख्यामन्तर्वेला प्राप्त त्यजेत्
तथा मेवत्याश्रित च द्युक्त भगन्दराणा हेतु-
लिङ्गम् । [तेषा भगन्दराणा म-ये पथयोप-
संसर्गजा क्षतपोनकोष्ठप्रीवपरिस्तावी परिभ्रेष्यु-
वर्णो भगन्दरा षट्कृच्छ्रसाध्या । निचयक्ष-
तर्जो शम्भुकावर्तो-मार्गीगौयजत्र चिकित्सेत् ॥]

अथ भगन्दरिणमपकपिटक पाकपरि-
हारार्थं मपतर्पणेन त्रणप्रतिषेधरिहितेन शधि-
मुपाचरेत् ॥

अथेत्यादिना तेषामेव सामान्य साधना-
मुच्यते । भगन्दरिण पुन्पस्य पिटकावस्थाया
पाकरक्षार्थं त्रणप्रतिषेधात्तेनापतर्पणत शोधना-
दिना शीघ्रमुपाचरत ॥

पकपिटक पुनस्पन्निग्धमर्कादिकाथशु-
द्ध स्वभ्यक्तमवगाह स्वित्तं भुक्तवन्त शयन-
स्यमर्शसमिव यन्तयित्वा परार्चानमर्शाचीनं
उद्दिष्टुखमन्तर्मुख वा भगन्दर सम्यगीक्षेत ॥

पकपिटक तु भगन्दरिण प्रथममेव स्निग्ध
ततोऽर्कादिगणकायेन शुद्ध ततोपि स्वभ्यक्त तत
स्वेद्योग्यावगाहेन स्वित्तं भुक्तवन्त कृतभोजनं
शयनस्यमर्शं कर्मविधानप्रकारेण यन्तयित्वा प-

एचीनादिबिज्ञेपेण भगन्दर मन्वगोक्षेत । प
एचीनमन्तर्भवम् । रहिर्भुस बहिर्द्वारमन्तर्भुस
गुदनाड्य तर्गतमुत्पम् ॥

ततोऽतर्भुस्ये यन्त्र प्रणिधाय मन्त्राण-
प्रविष्ट भगन्दरमभिमभीक्ष्यसम्पगे पित्वा अ
क्षेण पाटयेत् । रहिर्भुसत्वेपणा प्रणिधाय
साशयमुद्धरेच्छेपानन्तर चोऽभयमप्यग्निना
क्षारेण चोपक्रमेत उष्ट्रग्रीव तु क्षारेणैव ॥

तत इति । ततोन्तर य दन्तमुख तत्
पवाहणेन यन्त्रच्छिद्र प्रविष्टमवेक्ष्य सन्वयोपित्वा
शस्त्रेण पाटयेत् । बहिर्भुसमेपर्णी प्रणिधाय (र-
न्वस्य साशयमुद्धरेच्छेपेण । अन्तरमुभय
मय तर्भुस रहिर्भुसमपि । शस्त्रकर्म मन्त्र म
मानम् । तस्मिन् कृते अग्निश्वाग्योर्विषयनिय-
म । ऊष्ट्रग्रीवारय भगन्दर तु क्षारेणैव न क्वा
चिन्प्रिना ॥

ततो निर्वापणशोधनरोपणैर्यथाशाल
साधयेदिति सामान्यो विधिः ॥

तत इति क्षारेऽर्शो वा प्रयुक्त यथाकाल
निर्वापणादिम साधयेत् । इति सामान्य म-
न्त्राहिनो विधिः ॥

अथ शतपानके नाडीरेकान्तरिता पा
टयित्वा रोपयेत् । रुढामुचतगाक्षिकृत्सेत् ।
अन्यथा तु विवृत प्रण गुदस्रोतो विदारणा-
द्वातविष्मूत्राण्यनुपपद्यन्ते । ततश्चोन्मार्गगो
वायुराध्मानाटोपपायुश्लादीनुपजनयति । तत्र
कोहाभ्यक्तपुटस्य स्निग्धान् पिण्डनाडी कुम्भी-
स्येदान् प्रपुञ्जीतावगाह वा । म्विद्य च वचा

हिगुकुष्टशोपलवणपञ्चकाजमोदान मर्षिर्भय
काञ्चिकुकुल्थयूपान्यतमेन पाययेत् । प्रण
चास्यमधुकतेलनोष्णेन सिञ्चेत् । गुद च व
लानलादिभिर्वातत्रै । अनेन विधिना वा
ग्वादयः स्वमार्गमापनन्ति । तत्कृताश्च विना
रा निव्रतन्ते ॥

अथेत्यादिना शतपानकानीना विज्ञेपारि
पित्वा सुषोधा । [नाडीम्रेणमागान । एका न
रिता एकैका नाडीमन्तर्गकृता, । पाटयित्वा
भित्वा रोपयेत् । तासु रुढाभ्यन्तरे अशिश्र
नाडीश्च चन्द्रदातद्वन पाटयित्वा चिकित्सेत् ।
अन्यथा टक्तादन्यप्रकारेण गुदस्रोतो विदारणा
द्वातादीनि विवृत प्रणमनुपपद्यन्ते । मधुकेन सिद्ध
सैल मधुकतैलम् ॥]

एवमेव च परिश्लेषिण्यामपि क्रमान् ग
ति नाडीविहितेन क्षारमूत्रेण द्विशस्त्रिशोवाऽव
दारयेत् । सकृदेवश्वदरणादसाध्यतायाप्य
ता वा स्यात् ॥

एवमेव चिति शतपानकवन्व नाडीवि
हितेनेतिपन्व यास्यधायोक्तेन ॥

अर्शो भगन्दरो पूर्वमशामि च्छिद्रान्
ततो गत्यनुसारेण भगन्दरम् ॥

अर्शो भगन्दर इत्यादि सुषोधम् । त
त्यनुसारेणेति नाह्यनुसारेण अर्शो नाडीकार्य
क्रमेणेत्यर्थ । [तत्तथापिहितेन शस्त्रक्षाराद्यन्व
तमेनार्शविश्रित्यानन्तर भगन्दरमपि शतपानका-
दिवच्छित्वा चिकित्सायिथ ॥]

उन्मार्गिण तु प्रत्याख्यायोपाचरेत् । अनिस्मृत च श्लथमाहरेत् । तथा क्रिमिघ्न क्रममालेपापवहारयोः कुर्वीत । वेदनायां तु पूर्वोक्ताः श्वेदाः । पचान्तिपाचन च । साल्पलमदिग्ध या त्रण कटलीमृगलोपाका जिनकौशेयाधिकैरुपनाहयेदिति । भ्रान्ति चान्ति ॥

उन्मार्गिण क्षतज भगन्दर तु प्रत्याख्या यन्मिद्धतीत्युक्त्वा उपचरेत् । अनिस्मृत च दृश्यमान श्लथमाहरेत् । पूर्वोक्ता शतपेता फोक्ताः स्वप्ना पिण्डनाह्यादयः । साल्वला ख्या । श्वेदविधाबुक्ता पञ्चकाण्ड्यः । लोपाकोनाम शरभ । गतानुगतिका ॥

भगन्दरेष्वहुच्छिद्रे उदानालोच्ययोजयेत् । गोतीर्थमर्वतोभद्र मर्दलाङ्गलाङ्गला ॥

बहुच्छिद्रे सर्वस्मिन् भगन्दरे च गोती र्थादिभेदेन छेदानालोच्य निरूप्य गोती र्थादीन् योजयेत् । [बहुच्छिद्रे अनहसुरिरे सर्वस्मिन् भगन्दरे गोती र्थादीन् छेदानादिगतान् अग्नेय्य लवलो कनैपणीप्रणयनादिभिर्वाय योत्र इति यथात्रद्वयगन्ध गोती र्थाद्यन्वयतम योजयेत् ॥]

(गोती र्थादीना चतुणाः क्रमेण लक्षण दर्शयति ॥)

पार्थागतेनशस्त्रेण छेदोगोती र्थकोमत । सर्वतः सर्वतोभद्र पार्श्वच्छेदोर्दलाङ्गल ॥ पार्श्वद्वयेलाङ्गलक

पार्थागतेनेत्यादिनागोती र्थादीना चतुणाः क्रमेण लक्षणम् । इति शब्द

स गोती र्थकोनाम उद् । यत्र तु भवद्विप्रमा- गच्छति शस्त्र म सर्वतोभद्र । पक्व्य पार्श्वस्य य उद् सोर्दलाङ्गल । पार्श्वद्वये तु उद् ला- ङ्गलो भवति । [पार्थागतेन नाडीपार्श्वप्रादेन शस्त्रेण छेदो गोती र्थाव्य । गोती र्थानाम् गवा जलपातात् तत्पुराङ्किता भूमि तद्वत्तन्निप- तो गोती र्थ इतीयते कैश्चिन् । यत्र शस्त्र सर्व दिशमागच्छति स सर्वतो भद्राव्य । पक्व्य पार्श्वस्य छेदाङ्गलाङ्गलाव्य । पार्श्वद्वय उभयो पार्थयोश्च उद् म लाङ्गलनाख्य ॥]

ममस्ताथाग्निनाहहेत् । आस्तावमार्गान् निशेष नैव विकुरुते पुन ॥

भगन्दरे सत्रात्तावमार्गान् निशेषम-ग्निनाहहेत् एव हि कृते भगन्दर पुनर्निकुरुते । [अग्निना अग्निप्रया शलाकया ममस्तान् सर्वानाम्नावमार्गान् निशेषान् कृत्वा नहन् ना नन्धेनेत्यर्थ । निशेषममस्तान् योरेत्तत्रघ-नेन भगन्दरप्रणसुपिरस्य दूरगातिस्तस्यामूला-हश्च सूचित । एव कृते मति म भगन्दर पु-नर्निकुरुते विकारकरणममर्थो न भवति पुन-नोत्पद्यत इत्यर्थ ॥]

यनेतकोष्ठशु र्थे च भिपक्व तस्यान्तरान्तरा ॥

तस्य च भगन्दरिणः कोष्ठशु र्थे च भिप-गन्तरान्तरायनेत । [वैगस्तस्यातुरस्य काष्ठशु र्थे च कोष्ठशु र्द्वेर्वमनविरेचनाद्यवत्त्वेऽत्र भगन्द-रप्रणस्य पकाजयनिकटवर्तित्वाद्यध्यामत् विशो-धयमिति त्रणप्रतिषेधोक्त्या त्रणस्यविरेकमाद्यत्वाच्च विरेचनमेव गृह्यते ॥ अन्तरान्तरा त्रण-

रोगणत्रियाकरणा मध्यमभ्यङ्ग्यर्थ । यनेत
प्रयत्नवान् भवेत् न पमात्पुपेभ्यस्तथ ।]

भृष्टिकृत्स्वरसेसिद्ध कल्क वा पाययत् घृतम् ।
भगन्दर माकृतजे पशपसे विरेचयत् ॥

आत्रवस्वरसे वा कल्के वा सिद्ध घृत पा
ययत् कश्चिन्न्याह माकृतज भगन्दरे । पसे
वाप्यपके च विरचयेत् ॥

उपातिष्मतीलाहलिकाशपामात्स्नीपित्तिला
कुष्ठशताङ्गुलामी तिल्वकामिरिकार्णिका ।
ह्रस्वीरी च वर्गोय लेपायैरणशोधन ॥

उपोतिष्मत्यादिवोगा लेपायैलवाभ्यङ्ग
प्रभाठनादिभिर्भेगन्दरमणशोधन । ज्यानिष्म-
ती कङ्कुषिका । आहलिका विष्मन्धा । गो
लाभी दूवा । ह्रस्वीरी वाञ्छनी ॥

निलकुम्भवरदन्ती तुत्यामिन्पुन्धमागिरुम् ।
मङ्गणरोचनाकुष्ठशोधन

कृष्णादिमाहित तिग्नादिक लेवानैश्रेण-
त्य शोधनम् । कुम्भो द्रवन्ती ॥

मासकृत्पुन ॥

मञ्जिष्टासैन्धवक्षौद्र नागदन्ती त्रिट्तिला ।

गसाञ्जनद्विरजनी तेजोहा निम्बपत्रवा ॥

मञ्जिष्टादिक लेपायैश्रेणेमासकृत् । ते
नाहा जोतिष्मती ॥

निकुम्भकुम्भरक्ताह कलकोनाडीत्रणापह ॥

निकुम्भादीना कल्को नाडीत्रणापह र
काङ्को मञ्जिष्टा ॥

मुभाश्लुत्रित्पाठामलपृह्यमारुके ।
ज्यानिष्मतीलाहलिका स्वर्जिकार्णिकापार्णिका ।
विष्मन्तनाम्य विपनेने च शोधनरोपणम् ॥

मुभादिभिर्विष्मन्तनाम्य सेट परत त
द्रमणाना शोधन रापण च । गेलु श्रेष्ठातक ।
मलय मोमशनी । हयगाराऽधमार । ज्या
निष्मती कङ्कुषिका । लाहलिका विष्मन्धा ।
अधिक शिष्य ॥

त्रिउष्मतीह्रिद्राकेमलगाहाश्वमारुके ।
त्रिउष्मसारानिकला म्बुगर्वभीरमारुके ।
तैलमपदनं सिद्ध भगन्दरनिरहणम् ॥

गमन्मन्त्रिष्मन्त्रिभि सिद्ध तैल भग द-
रशोधनम् । ह्येगार । अधमार करवीर ।
म्बुगर्वो, धीरम् । मात्रिक धातुमाश्लिकम् ।
मदना राठ ॥

सैन्धवारुत्रिट्पाठा समङ्गा पूतिकार्णिके ।
समातुद्रुह्यच्छनैस्तैलशोधनरोपणम् ॥

सनातुद्रुह्यच्छनी सैन्धवादिभि सिद्ध
तैल शोधन रापण च । समङ्ग मञ्जिष्टा ।
आमक शिष्य । मातुद्रुह्यच्छन पत्रम् ॥

मधुतैलयुताविलङ्गसार
त्रिकलामागधिकोपणाश्लीटा ।
कृमिहृष्टभन्दरममेह-
क्षतनाडीश्रेणरापणाभवन्ति ॥

विलङ्गसागदया मधुतैलयुता श्लीटा कृ
म्यादिक्षताना नाडी श्रेणरा च रोपणा भवन्ति ।

(कृम्यादिहरा स्थु । कृमि उदरवृद्धि । क्षन मुर क्षतम् ।)

अमृतासुटिवेलेवत्मक
कलिपथ्यामलकानिगुल्गुलु ।
रुमवृद्धमिदमधुप्लुत
पिटकास्थौल्यभगन्दरान्जयेत् ॥

अमृतादिक रुमवृद्ध मधुद्रमिद पिटका
दीन् जये । अमृताया एको भाग । तुम्बा द्वौ
भागौ । वेष्टाना त्रय । रत्नकस्य चत्वार ।
एव भागष्टद्विर्वावा गुल्गुलेगष्टाप्रितिश्रमवृ
द्धार्थे ॥

गुल्गुलुपञ्चपलपलिकाशा
मागधिकान्त्रिफला च पृथक्स्यात् ।
तन्मृद्विर्कुरुषुतमधुलीढ
कुष्ठभगन्दरगुल्गुलुतिघ्नम् ॥

गुल्गुल्यादि सुबोधम् । त्वचोर्द्धकर्म ।
सूक्ष्मैलाना चाऽर्द्धकर्म ॥

शृङ्गिवेररजोयुक्त तद्वच सुभाषितम् ।
काथेनदशमूलस्थ विशेषाद्वातरोगजित् ।

तदेवानन्तरोक्त गुल्गुलुपञ्चपलादिक शृ
ङ्गिवरचूर्णेन संयोज्य दशमूलस्य काथेन भाषित
कुष्ठादीनन्याश्च वातप्रधाता रोगान् विशेषपा
जयति । [शृङ्गिवेरस्य रजसा चूर्णेनयुक्तम् ।
शृङ्गिवर नागरम् । नि । नागरमूषणमार्यं क
टुक कटुकायन मटीच उलम् । शुण्ठीकाल त्रिभ
विश्वौषधमौषध महास्वधम् । महौषध महा
वीर्यं निहृत् त्रिशभेवजम् । तीक्ष्ण कटु च

कासत्र शृङ्गिवेरमिनि स्मृतम् । इति मज्जरी ।
दशमूलकाथेन सुभाषित पुन पुन पेपणशाप-
णादिना रभागेपिन तदीर्थम् । तत् पूर्वोक्त
गुल्गुलुपञ्चपलाव्यचूर्णमेव विशेषाद्वातरोगा
जयति । अत्र विशेषशब्दशब्देन शुण्ठीचूर्णा
दिरहितस्याऽपि वातहरस्य सूचितम् । यातप्र
धानकुष्ठादिहराद्यर्थम् ॥]

उत्तमारदिरसारंजरज -
शीलयन्नसनवारिभावितम् ।
हन्तितुल्यमाहिपाक्षमाक्षिक
कुष्ठमहिपटकाभगन्दरान् ॥

त्रिफला रं दिरमारयांश्चूर्णमरणकाथेन
भाषयित्वा समम् गुल्गुलुना माश्रिकेण च यु-
क्त शीलया उष्ठादीन् हन्ति । [अत्र महि-
पाक्षस्यप्रमाणेन तुल्यत्वम् । मधुनस्तुचूर्णापिण्डी-
भावमात्रयैव तुल्यत्वम् ।]

॥ उपमहारजाह ॥

भगन्दरेण्येपविशेषउक्त
शेषाणितुल्यजनमाधनानि ।
प्रणाधिकारात्परिशीलनाच्च
सम्पदिदित्वापिपिकविदभ्यात् ॥

एष याऽत्राऽध्याय उक्तः समगन्दरेषु वि
शेषः । शेषाण्यज्यजनमाधनानि तु व्यञ्जना-
नि लिङ्गानि दोषाणा विशेषतः साधनानि च
प्रणाधिकारात् प्रणमतिषेधात् परिशीलान्नि
याभ्यामाद्य सन्धकस्तु-मैरपिप्रकारैर्वि-
त्वायदा पथिक तद्विदग्धान् । [भगन्दरेण्यच्च विशेषोप-
जनमोभिहित शेषाण्यपातुकानि व्यञ्जानानि गो

पल्लिङ्गानि साधनान्युपक्रमविनापाणि तुशब्दो
विशेषस्तोत्रक अत्र पिटका भगन्दरभेदेनाऽव
स्थाद्वितयदोषोद्रेकप्रणमयादिकमवगम्योपक्रम्य -
त्वाहुपक्रम्यदुर्भयत्व वि. ५. । प्रणाधिकारात्
प्रणप्रतिपेधात् परिजलिनात् चिरपरिचयात् च-
शब्दाद्दूष्यदेशादिसमीश्रणमपि सूचितम् । म
म्यग्विदित्वा यथावदवगम्य औपधिक यथाया
म्य विदध्यात् कुर्मान्त्यर्थे ॥]

रूढस्या पुनर्भावाय परिहायाण्याह ॥

अश्वपृष्ठगमन चलरोध

मयमैयुनमनीर्णमसात्म्यम् ।

साहसानिविधिविधानि च रूढे

वत्सर परिहरदाधिक वा ।

इत्युत्तरे त्रयात्रिंशोऽध्याय ॥

रूढेऽपि भग द्रमणे अश्वपृष्ठगमनादिक

सवत्सर ततायाधिक वा परिहरेत् । चलरोध

चलाना वेगात् रोधम् । विप्रिधानि साहसा

न्यनालाचिताघ्नना-युक्तनाम्नि ॥

इनीन्दुविरचितायामष्टाङ्गसमग्रहव्याख्याया

मुमुरे तयत्रिंशोऽध्याय ॥

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

ग्रन्थ्यादिविज्ञानीयम् ॥

प्रणविचारप्रसङ्गेन ग्रन्थ्यादीना हत्या
दिक प्रदर्शयितुमध्याय आरभते ॥

अथातो ग्रन्थ्युद्देश्योपद्रापची नादी
विज्ञानीय नामाध्याय व्याख्यास्याम ।
इति यः ॥

कफमथाना कुर्वन्ति मदी मासास्रगामलाः ।
वृत्तोन्नत य श्वयथु सग्रन्थिग्रथनात् स्मृतः ॥

ग्रन्थिगिति किमुच्यत इत्याह कफप्रया
ना इत्यादि । स्ममप्राधना मलास्रयो दोषा
मेव । प्रभृतीर्गत्वा परिवर्तुलमुन्नत च य श्व
यथु कुर्वन्ति स श्वयथुर्मथनात्मकत्वात् ग्रन्थिगि
ति स्मृतः ॥

दीपासृज्यासमेदोस्थि सिरात्रणभवानव ।
ने—

त्रिभिदोषैरस्त्रादिभिश्च पाद्भिभ्मे प्रथमो
नत्र भवन्ति ॥

तावातादायामतोद्भेदान्निर्तासिनः ॥
म्यानान्म्यानान्तरगतिरकस्साद्धानिहृदि-
[मान् ।

युद्दुर्वस्तिरिवानदो विभिन्नोच्छ सवत्यसृज ॥

स्थितेऽपि मस्याप्तौ कफप्रधान्ये जाया
मादिक विभेदे चाऽऽसृक् स्राजान्त वातप्रन्धि
लिङ्गम् । एकस्मात्करणाद्धानिमान् युद्धि
माश्र ॥

पिप्तात्मदाह पीताभोग्क्तो वा पच्यते द्रुतम् ।
भिन्नोन्नमुष्ण स्रवति—

मदाहविभेद उणास्र स्राजान्त पित्तप्र-
न्थौ । वा गच्छ पातरक्तयोर्विकल्पार्थे ॥

— श्लेष्मणानीरुजोधनः ॥
शान् सवर्ण कण्डूमान् पक पूय स्रवेत् घनम् ॥

नीरुजत्वादि घनपूयस्राजान्त कफप्रन्थौ
मधुर्णो देहसमानवर्णः ।

देःपैदुष्टेष्टजिग्रन्धिभवेन्मूर्च्छेत्स्तुजन्तुषु ।
सिरामास च साश्रित्वसन्वाप पैत्तलक्षण.

शोषैर्वातादिभिरसृजिगके दुष्टे जन्तुषु
कृन्धिषु मूर्च्छेत्सृष्ट्यामाप्नुवन्तु सिरामास च
तयोरन्यतरमुभय वा साश्रित्य स्वापयुक्तो ग्रन्धि
भवेत् । तस्य पित्तप्रधिमाह्वयम् । शोषैर्दुष्ट
इति विशेषण रक्तस्य शोषता शङ्कानिगमाय ॥

मासत्रैर्दुपेतमासमाहाग्रैर्निमासहेत् ।
स्निग्धमशान्तकठिन सिरानद्धरुफाट्टनिम् ।

मासत्रैराहारैर्मास दूषित स्निग्ध-यान्ति
गुण कफग्रन्थिलिङ्ग ग्रन्थिमावहेत् । [मासत्रै
मासत्रयैरेराहार, क्रव्यादवसर्गनामाशुपैतैरमे
दूषित कृतदूषण मास स्निग्ध श्लेष्मिन्धप्रतिम
महान्तं पीवर कठिन कठिनस्पर्श सिरानद्ध
सिरामिराचित कफाकृतिं कफग्रन्थिलिङ्ग प्र
न्धि कुर्यात् । मांसकफगोराधाराधेयत्पानाकृत
मास्ये भिद्वे पुत्रपि तत्सास्यकथनमदानुक्ताना
नीरुजत्वादीना प्रहणार्थम् । उभयत्रोक्ताना
निषिद्धत्वादीनामतिशयप्रहणार्थं च ॥]

प्रवृद्ध मेदुरैर्मेदो नीन मांसैथवान्वाचि ।
वायुना कुरुत ग्रन्थि भृश स्निग्ध मृदु चल्म् ।
श्लेष्मतुल्याकृतिं देहक्षयशुद्धिक्षयोदयम् ।
सविभिन्नो घन मदस्ताम्रासितसित स्येत् ॥

मेदुरैराहारिहारे प्रवृद्ध मेदो वायुना
मासेत्वादि वा नीत भृशस्निग्धत्वादिगुण श्ले
ष्मग्रन्थि उरयलिङ्ग ग्रन्थि कुरुते । पुन एक
मृत ग्रन्थिमाह । देहक्षयशुद्धिक्षयोदय यदा

देहस्य केन चित कारणेनापचया भवति तदा
तस्यापचयः यदा तु देहस्य यद्विस्तदा उभ्या
प्युपचय । स च मेदो ग्रन्थिविभिन्न मन
घनत्वादिगुण भेद स्येत् । [मेदुरैर्मेदो शुद्धि
परैराहारविहारै प्रवृद्धमतिशयेन वृद्धिं ना त
नरुद्धापरुततया कृपितेन न वायुना मासत्र-
योः-न्यतर नीत मद भृशमतिशयेन स्निग्धम-
रुत्त मृदु मार्दवयुक्त चल्मास्थिर भृशशब्दश्च-
ला तै सनुच्यत । साविभिन्न पक्षाभिन्न घन
नित्रिउ ताम्राग्रन्यतमवर्णं भेद स्येत् । मेदु श
च्येन पूयस्यान्वाहशरा सूचिनम् । उक्तं च
घ-उन्तरिणा । मेदु कृते प्रत्ययानि प्रभिन्ने
पिण्याकफत्कप्रतिमन्तुप्रयमिति ॥]

अस्थिभङ्गाभिघाताभ्यामुन्नतान्त तु यत् ।
सोस्त्विग्रन्थि-—

भङ्गेन वाभिघातेन वायदम्भुन्नत वा वनन
वा मासिग्र ग्रन्थिनाम्ना भवात् । [यदस्थि तु भ-
ङ्गाभिघाताडाहेतोरुन्नतमवनत वा भवति तु
शब्देन भङ्गाभिघाताभ्या विना सहजयोरप्युन्न-
तावनतयोरस्तु गोर्मेन्धिऋत्स सूचतम् । भङ्गा
दुन्नतमभिघातादवनतमिति यथाक्रम वेति के
चित् । स एवग्रन्थि सोस्त्विग्रन्थिनाम्ना भव-
ति । अवननस्यापि ग्रन्थि मक्षाकथनादुन्नताव-
नायोरस्तु पुनर्ग्रन्थिरूपेण वृद्धिर्भवतीति सू-
चितम् ।]

—पदातेस्तु सहाम्भोयगाहनात् ।
व्यायामाद्वाप्रतान्तम्यसिराजालसशोणितम् ॥
नाशु सम्पीड्य मद्कोच्यवनीकृत्यविशोष्यच ।
निस्फुर नीरुज ग्रन्थि कुरुते स सिराहय. ॥

पदात् स्थित्वाणिमि मिरामधि । सु
 बोधम् । [पदात्तेराष्टने विना मार्गेगमन क
 र्वतो व्याघामात् वा कुशजननार्थेणा प्रतात्ता
 न्य प्रकषेण नात्स्यजमन्नस्य वा शत्र्यायवि
 कल्पार्थे । सहस्रा आश्रयाम्भोरगात्तात् न
 ले विमज्जनात् सुविषे म्नानात्तापहृतिरपि
 तु समीगण कोष इति नि १५ । सुषिण इत्य
 र्नात् गम्यते । कृपितो वायु मशोणित शो
 णितोपेत सिरागाल मिरासमूह जालाकाग
 सिरा वा रक्तवाहित्य इत्यर्थः । िपिप्यत्र म
 दोन्य मदुश्चनात् सुषिरममृतिगापाय वक्रा
 कृत्यानुजुम्बुत्पाद्य त्रिगाध्य सवृत्तगागनया र
 क्तस्य वक्रताभावाच्छोषयित्वा नि कुरुरुरणरहि
 त नीरुज रजारहित च ग्रन्थि र्थो म सि
 राह्वय सिगमपिसह । गाद्या तरोक्तयो
 मरकुरसरुजयोमहणार्थश्च शब्द । धन्व तरि
 णाष्टकतम् । ग्रन्थि निराज स तु कृत्तमा
 यो भवेगन्धिया सज्जबलश्च । तत्रारुग
 श्याप्य च लोमहात्र मर्मोत्थितश्चापि विवजनी
 य इति ॥]

अरुढे रुढमात्रे वा त्रणे सर्वरसाग्निन ।
 साद्रेवा न-धरहिते मात्रेश्चाभिहतेथ वा ॥
 राता स्रमस्रुत दुष्ट संशोष्यश्रित त्रणम् ।
 कुर्यात् सदाह पण्डमान त्रणवाधिरय स्मृत ॥

अरुढ त्रणे मधुरादिसररसाग्निा पु
 सो रुढमात्रे वा अधिरधरुढ एवविधम्याधवा
 साद्र नव त्रणे न-धरहिते जडमनावाभिहते गा
 व वायुरस्रुत दुष्टमस्र सशोप्य प्रथित त्रण कु

यां । दाहादियुक्तोय त्रणमा यमिति स्मृत ।
 [त्रणे अरुढे ई-दृष्टे मोहणममय इत्यर्थे । रु
 टमान र-उपाये र-टानन्तरमेवेत्यर्थे । वा ग-
 दो विर-पार्थे । सर्व-माशिनः प्रगविस्त्रा
 स्तात्त्रि-ननिपेविण अपत्य्य मेविण इत्यर्थे ।
 साद्रे नवे त्रणे न-धरहिते अथष्टे वा अथवा
 गाते शरीरे जडमादिहते आदिश-दन काष्टा
 प्रादिपरिमह । वात- विर-करणार्थेचास्र
 विवृति म्ना । कृपिता वायुरित्यर्थे । अमुन
 मनिगत अत प्य पुष्ट म्स्थानाच्छटि-या सु
 तिरेो दुष्टइतु । अस्र रक्त मशोष्य शोष-
 यित्वा प्रथित त्रिण त्रण इत्याम् ॥]

साध्यादोषा न्नमदोना नतु म्युल्लवगापला ।
 मर्मवष्टोटरस्याश्च —

एष्या दोषान्नमेगेजा पश्चात्त्या
 एत एव म्युल्ल-रादिगुणा मर्मादिस्याश्च न मा
 ध्या इति मन्व-व । इत्युक्तानत्रम वय ।
 [म्यु-ग, मरान म्युल्ल-तरा म्युल्लमहान्त स-
 रा सररपशा चटानि पीडनात् ह्याना तर
 यायिन । तुर्विधोपे अत्र साध्यैःत्रप्येवविधाना
 ममा-व्यत्न ात्रेप । मर्मात्त्रिज-त्वा साध्या,
 तेषामगेयत्वात् । च शब्द ममुच्यथ । अनुक्त
 ताम-येषा चिचित्सा कथनात्साध्यत्न सू चितम् ।
 अनुक्तमाधनत्वाद्भिप्रन्धेरसाध्यत्न च ॥]

[मन्वे स्वरूपमुक्त्वातन्तर प्रथनसा ।
 धर्म्यादियुक्तस्य स्वरूप दर्शयति ।]

— महत्प्रथितोर्षुदम् ॥

यस्तु प्रथिर्महान् प्रन्थितश्च सोर्बुद भवेत् । [अर्बुदाद्यो रोगः तुशब्देन कागणसाभ्येपि प्रन्थयर्बुदयोरर्बुदस्य दोषासमासमेदो प्रन्थितेऽपि रगादीनामत्यल्पस्थ सूचितम् ॥]

तल्लक्षण च मेदोन्तैः पोढादोपादिभिस्तुतत् । प्रायोमेदं कफाढ्यत्वात् स्थिरत्वाच्च न पच्यते ॥ तस्यार्बुदस्य लक्षणं प्रन्थि पठितैर्मेदोन्तैर्दोषादिभिः पोढा । अनेनास्थिरा सिरा व्रणजाना प्रतिषेधः । एतच्चार्बुदमेदं कफाढ्यत्वात् स्थिरत्वाच्च हेतोः, प्रायो न पच्यते ॥

शोणितार्बुदस्य विशेष लक्षणत्वात्तल्लक्षणमाह ॥

सिरास्थं शोणितं दोषं सङ्कोचानुप्रपीड्य च । पाचयेच्च तदानन्दं सा स्यात् मासपिण्डितम् ॥ मासाङ्कुरैश्चित् यातिट्टिं चाशुस्रवेत्तत् । अजस्रं दुष्टरुधिरं भूरितञ्जोणितार्बुदम् ॥

सिरास्थमित्यादि । दोषो वातादि कुपित सिरास्थं शोणितं सङ्कोचानुप्रपीड्य च तच्छोणितं पाचयेत् तच्चानन्दत्वादियुक्तमाशुट्टिं याति । नतो वृद्धं स्रजस्रमाविच्छेदेन भूरिप्रभूतं दुष्टरुधिरं स्रवेत् । एतच्छोणितार्बुदमुच्यते । [दोषो वाताद्यन्यतमं सिरास्थितं रक्तं सङ्कोच्यैकत्र पुञ्जीकृत्यान्वन्तरं प्रपीड्य पीडयित्वा च शब्दं समुच्चये तत्स्थेनाग्निना मासत्वापादनाय पाचयेच्च आनन्दमन्तं पूरितशोणितत्वादानाहयुक्तं साक्षावमासावयुक्तं मासपिण्डितं मासपिण्डाकारेण सञ्जातं तच्छोणितार्बुदं मासाङ्कुरैरङ्कुराकारैर्मासैर्वहुःशिरैरित्यर्थः ।

चित् व्याप्तमाशु शीघ्रं वृद्धिं याति । ततो नन्तरं दुष्टरुधिरं दुष्टरक्तं अजस्रमनवरतं भूरिप्रभूतं स्रवेत् । नच्छोणितार्बुदमज्रं भवति ॥]

तेष्वसृज्जासजेवर्ज्ये चत्वार्यन्यानि साधयेत् ॥

तेषु पदस्वर्बुदेष्वसृज्जासजे द्वे वर्ज्ये । अन्यानि चत्वारिदोषमेदा भवानि माधयेत् । इत्यर्बुदानि ॥

[अर्बुदलक्षणमुक्त्वानन्तरं कफाधिक्यसाम्याच्छ्लोपदालिङ्गमाह ॥]

प्रस्थितावङ्क्षुणोर्वादिमथ कायरुफोद्गणाः । दोषमासास्रगा पादौ कालेनाश्रित्य कुर्वते । शनैः शनैर्घनशोफं श्लेपिदं तं प्रचक्षते ॥

कफोद्गणा दोषा वातादयो वङ्क्षुणादिकमथ कायं प्रस्थितामासमस्रचाश्रिता कालेन पादावाश्रित्य शनैः शनैर्घनशोफं कुर्वते तन्नाश्लेपिपदं प्रचक्षते । [दोषा वाताद्यथ कफोद्गणा चन्द्रिककफा कफोद्गणत्वशास्त्रान्तरेष्वप्युक्तं । त्रीण्यप्येतानि जानीयान्श्लेपिदानि कफोच्छ्रयान् । गुरुत्वं च महत्वं च यस्मात्प्राप्ति कफविना इति । मासास्रगा मामं रक्तं च प्राप्ता वङ्क्षुणोर्वादी अत्रादिशब्देन जघामुल्कादिपरिमहं अथ कायं कायायोभागं प्रस्थिता प्राप्ता इत्यर्थः । प्रस्थिता इत्युक्तत्वाद्दोषाणां कफोद्गणतयोर्वाद्वाद्वाध कायप्रति पुनः पुनः प्रस्थानस्याऽनिवृत्ति सूचिता । काले कालान्तरेण पादौ प्रपदे आश्रित्य प्राप्य शनैः शनैर्घनं मन्घनं त्रिभिर्दशोफं कुर्वते । तं शोफं श्लेपिदमिति वदन्त्याचार्या इति शेषः ॥]

(तस्य श्रीपद्म्या धातादिभेदेन वि । पत्त
क्षण दर्शयति ॥)

परिपोटपुतकृष्णमनिमित्तमन्वरम् ॥

रूक्ष च वातात्-

परिपोटयुतत्वादिह धानात्तन्निपदे
क्षणम् । [वाताज्जात श्रीपद् परिपोटनयु । कृ
ष्ण कृष्णवर्ण अनिमित्तकन निमित्तम तरेण वा
तया कजवायुष रस गरस्य । रूक्षमस्तिरग च
ममुषये ।]

—पित्तानुपीन दाहस्वरान्वितम् ॥

पीतत्वादिह पित्तम् । [पित्ताज्जात श्री
पद् तुष्ण-दो विशेषसोतक । पीत पीतवर्ण दा-
हस्वगन्विन दाहस्वरान्वया युक्त दाहात्तन्निप-
त्त वा ।]

यफात्गुराम्निग्मरश्चित्तमासादृरेवृद्धम् ॥

गुरुत्वादिह यफाम् । [यफाज्जात श्री
पद् गुरु वादिदुक्त भासादृरेगुराकारिर्मामस ह
लैश्चित्त व्याप्त शृङ्खलीवरम् ॥]

तत्त्यजेद्दत्तरातीत सुमदन्मपगिस्तुनि ॥

तच्च श्रीपद् वत्सगतीतत्वात्त्रिगुण व्यजेत् ।
[वत्सरातीतमतिव्रतमवत्सरं सुमददतिशये ।
पीन सपरिमातेपरिस्तुपुन परिस्तुति पिच्छि
ल जलमवण तत्श्रीपद् व्यजेत्साध्य वात्रावि-
कित्सेत् ।]

मतात्तर दर्शयति ॥

पाणिनासौष्ठुरर्णेषु चदन्यन्येतुपाठवत् ।

श्रीपद्-

तके आधायं, पाठवत् पाण्यार्थे
श्रीपद् आयन इति मद्रन्ति । [अन्ये आवातां
तुष्णदो विशेषे पादमग पाद यथा श्रीपद्
यते तथा पाणिनासौष्ठुरर्णेषु पाण्योत्तमायाता
सया गण्योश्च श्रीपद् आयन इति मद्रन्ति ।
इत्थ च त ग्रान्तरे । पादरक्षणयोश्चापि श्राव
श्च आयते नृणाम् । कर्णोत्तमायात्परि च क
विदिच्छन्ति मद्रिद् इति । अ दे इति पाश्चि
कत्वोक्तया पाण्यार्थिनासासौष्ठुर्यं सूचितम् ॥]

श्रीपद्दत्तपुत्रेणमाह ॥

—जायतेनवद्रेभेनूपेभृगभ्रमात् ॥

तच्च श्रीपद् भृशमात्पुत्रेभे भ्रमात् म
चरणाम जाय । इति श्रीपद्म । [तद्वृत्ति
पद् ग्रान्तरे जलप्राये देभे भृश भ्रमात् ३ नव
रग चक्रमणार पश्चदत्तत्तुन्ये चन्येव्यपि
इत्थ च सामान्तरे पुराणोक्तभूविद्या सर्वेषु
च शीतत्रा । ये देशान्येषु जायन्ते श्रीपद्दति
विशेषत इति ॥

अपाविश्रीपद्मुक्तवान्तरमनाशुपाकि
त्वेन किञ्चित् नाम्यादपर्वी मते ॥]

मेदम्या' कण्ठमन्यायकक्षरदृक्षणमामना' ॥
मरणान् रुठिनान् गिग्घान वार्ताकामलका
[कृतीन् ।
अग्गाढान् यहन गण्डा शिरपाकांश्च कुर्वते ॥
पच्यन्तत्पुरुजस्तन्ये स्रग्न्त्यन्येतिकण्डूरा ।
नश्यन्त्यन्येभरन्त्यन्येदीर्घकालानुबन्धिन ॥
गण्डमालापचीचेय दूर्वेव क्षयष्टादिभाक् ।
तां त्यजेत् सजरच्छर्दि पार्श्वरुकासपीनसाम् ॥

मेदस्याश्वादि । मेद आश्रित्य कण्ठा
 विपुगामलावाताद्य सवर्णत्वादिगुणान् वार्ता-
 कैरामलकैश्चसदृशानवगाढानन्तमूर्लाश्चिरपाका-
 श्च बहून् गण्डान् कर्षते । त इति गण्डाः अ-
 न्ये केचिदल्परुज, पच्यन्ते । अन्ये अतिक-
 ण्डुराः सूत्रन्ति । अन्ये नश्यन्ति अन्ये भव-
 न्ति दीर्घकालानुबन्धिनः । अथ रेगा नाम्ना
 गण्डमालेखपचीति चोच्यते । इय च गण्डमा-
 ला दूर्वा प्रतानवन् क्वचित् क्षयभागभवति कचि-
 द्दृष्टिभाक् । ता च मज्जरादिषा लजेन् । इत्यु-
 क्तापची । (मलावाताद्यो मेदस्या मेदसि धि-
 ता कण्ठमत्राश्रकक्ष्वस्त्रुणपा कण्ठादिक प्रा-
 मा सवर्णान् वायसमानवर्णान् कठिनान् का-
 ठिन्ययुक्तान् स्निग्धान् वार्ताकामलकाकृतान्
 वार्ताकामलकप्रमाणान् अवगाढानन्तमूर्लान् चि-
 रपाकान् चिरकालेन पाको येषा तान् चशब्द,
 ममुद्यथे बहून् चट्टमर्याकान् गण्डान् पिटका-
 विशेषान् कुर्वते । ते गण्डा अन्ये केचित्
 अल्परुज ईषहुजायुक्ता पच्यन्ते पाक यान्ति ।
 कर्मकर्तृरित्पप । अ ये पक्का अतिकण्डुरा अ-
 त्यर्थ कण्डुयुक्ता, सूत्रन्ति प्रयमुद्रिरन्ति । अ-
 न्ये नश्यन्ति रोहन्ति । अन्ये भवन्त्युत्पद्यन्ते ।
 एव मनि दीर्घकालानुबन्धिन दीर्घ कालमनु-
 बध्नन्ति न क्षम यान्ति । दूर्वाषत् क्षयवृद्धियु-
 क्ता दूर्वाप्रतानवदत्यन्ताभावी न भवतीत्यर्थ ।
 इय गण्डमालेत्युच्यते अपचीति च । अपचया
 निर्बचन च शास्त्रान्तरैभ्यधापि । ता प्राग्धि-
 भिस्त्वामलकास्त्रिमात्रैर्मेत्साण्डजालप्रतिमैस्तथा-
 न्यै । अनन्यवर्णैरुपचीयमानाचयप्रकर्षादपची-
 वदन्तीति । मेद कफाभ्यामेवापची जायत

इति धन्वन्तरि । तानिति उवरासन्विता ता-
 मपर्ची लज्जत् ॥)

(नाडीव्रणम्य दीर्घनालानुबन्धितया अपची
 माम्यात्तदन्तम् नाडीवृणमाह ॥)

अभेदात्पक्षशोफस्य व्रणेचापथ्यसेविन ।
 अनुप्रविश्यमासादीन् दूरपूयोभिधावति ॥
 गतिः सा दूरगमनान्नाडीनाडीवससुते ।
 नाड्येकान्तजुरन्येषा सैवानकगतिर्गतिः ॥

यत्र पक्षशोको न भिद्यते व्रणे वा अपथ्य-
 सेवाक्रियते तत्र पृथो नामादीननुप्रविश्य दूरग-
 मिधावति सा गतिरित्युच्यते दूरगमनाद्धेतो)
 नाडीत्युच्यते नाडीवससुतः तत्र या एका अनु-
 जुक्ष सा नाडी अन्येषामाचार्याणा मते । मै-
 वात्तद्व्यतेरुगतिर्गतिरित्युच्यते पक्षशोकस्य प्राप्त-
 पारुतया भेगस्य शोफस्या मेदाद्विदारणान् व्र-
 णे व्रणयुक्ते काल इत्यर्थात् गम्यते । अपथ्य
 सेविन व्रणविरुद्धात्राजनादिशीलस्य चञ्चल
 ममुद्यथे । पूय मांसादीन् आदिशब्देन मेदो-
 र्स्यादिपरिग्रह अनुप्रविश्य विदार्यैत्यर्थं दूर त-
 तद्देहेद्वेषप्रमाणावधि अभिधावति शीघ्र गच्छ-
 ति । सा पूयदीर्घा नाडी दूरगमनान् दूरगत्या ग-
 तिरित्युच्यते । नाडीवससुते यथा तीयगर्भधा
 नाट्या तीय सूत्रति तथाऽपि लिङ्गधारया पूय
 वहान् नाडीनिचोच्यते । अत्रैव मताविशेष
 दर्शयति । नाडीति । अन्येषा माचार्याणा मने
 अनुजु कुटिला एका अद्वितीया गतिर्नाडीत्यु-
 च्यते । सा अनुजुरेवगतिरनेकमार्गमाचेत् ग-
 तिरिति चोच्यते ॥

एव नाड्या स्वरूपमुक्तानन्तर तस्या
 सद्योविभाग दर्शयति ।)

सादोपै पृथगेकस्यै गल्पहेतुधपशमी ॥

सा च नाडीप्रथक् दोषनिध्या । एकहै
मन्निपतिते चतुर्था । अल्पतनुश पञ्चमीति
पञ्चगण्य ॥

वातात् सरवसूक्ष्मपुत्री विवर्णा कनिशोद्गमा ।
ऋत्वल्पभ्यधिकरात्रौ-

मरुगादिका रात्रावभ्यधिर सूक्ष्मात्-
लक्षणा वाताप्राणी । (वातादौतोप्रांहीमरु-
जासादिका सुस्ममुखी सू मात्मा आस्य प्रणमु-
रम् । विवर्णा धिगतपूर्ववणा । फेगिल पूयमु-
द्रमतीति फेगिलोद्गमा । रात्रौ निशायामभ्य-
धिक यहुसुखी । प्रणप्रतिपेधे वातोद्गणस्या
ल्पससितिसुक्त्रात्र नाडीप्रणम्याभ्यधिकपूयसू-
णकथनमहाशिशोशियस्यधिकसूयार्थे त सूय
बाहुत्याय ॥)

—पित्तानुद्गजगदाहकृत् ॥

पीनोष्णपृतिपूयसुद्धिनाचानिनिपिञ्चति ॥

पित्तान्नाहोतृहादिका पीताग्निगुण पूयमात्र
दिवाचाति निपिञ्चत्यति मूर्ध्नि ।
टादिनि कराति पीतवर्णत्वाग्निगुणमुक्त
वनि । दिवा अह्नयति नि
यमुक्ति करोति । चक्षुः
यनपिच्छिलसस्त्राया मण्डु
निगिचाम्यधिकहेदा-

कफान्नाडीधन पिच्छिल
ण्डुला कठिना च भवति तस्या
हृदो भवति । (कफान्नाडी च
च्छिलश्चाव पूयवहन यस्या

कण्डुला कण्डुबहुला कठिना कठिनमर्णा विं
अभ्यधिकहेदा रात्रावभ्यधिरसम्पुदवादिनी च ह्ये
दमस्त्रेण हेदज पूय गृह्यते ॥)

—मर्वाःसर्वाहृनि त्यजेत् ॥

मर्वेदोषे मर्वाहृनिर्वातादिलक्षणपुक्ता
भवति तां मन्निपातजा नाडी त्यजेदिति (मर्वे
यांतापिनकपै मर्वाहृनि वातापिनकफनाहलिभ
णयुपता मन्निपात नाडी न च मन्निपातमेत् ॥)

अन्त म्यित्तगल्पमनाहृत तु
करोतिनार्दी इहतेचसास्य ।
फेनानुविद्धतनुमल्पमुष्ण
साम्बचपूयसहनचनित्यम् ॥

॥ इति चतुर्भिःशोऽध्याय ॥

अ त, शरीरान्त गल्पमनाहृत नाडी
करोति । सा च अल्पजा नाडी अस्यातुरस्य
फेनानुविद्धादिगुण पूय खवति । (बहुते व्यसा-
स्यादिति पाठ । शत येनाहोतापिहृतु
नानादायैतया शरीर-
नानादायैतया शरीर-
विशेषशोतक
करोति ।
पूय
अल्पमन्द

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

ग्रन्थ्यर्बुदश्लीपदाऽपचीनालीप्रतिषेधम्॥

उक्तक्रमेणैव प्र ध्यादीना साधनं प्रदर्शयितुमध्याय आरभ्यते ॥

अथातो ग्रन्ध्यादिप्रतिषेध नामान्याय व्याख्यास्याम इति य ॥

सर्वेष्ववपूर्वं ग्रन्धिषु बृहतीद्वयपिप्पली चित्रकसाधितेन पुराणसर्पिषा स्निग्ध वामयेत् । विरेचयेच्च । कृतससर्जनेनस्यचोत्तमाद्गतेषु ग्रन्धिषु लाक्षाद्विरजनी विलङ्गशुण्ठी पूतीदारुभिः शिरोविरेचयेत् धूमकनजगण्डूपांशुससेवेत ॥

सर्वेषु ग्रन्धिषु पूर्व बृहतीद्वयादिसिद्धेन पुराणसर्पिषा स्नेहः । तत्स्निग्धस्य वमन विरेचनञ्च । पश्चात् ससर्जने पेयादिक्रमे कृत ऊर्ध्वाङ्गगतेषु ग्रन्धिषु लाक्षादिभिः शिरोविरेचयेत् । धूमार्दीञ्च यथागम सेवेत ॥

अङ्गोलमधुरुमातुलुङ्गहिंसा पूतीदारु विल्वमूलसरज्जकुष्ठवचावरणत्वक्कालातिविपा जगन्धामिल्लेष' । श्यामा सुरदारुसमद्गाकोशातकी पुनर्नवसर्पपर्णी ॥

अङ्गोलादिना सामान्यलेप । श्यामादिभिर्वा । अङ्गोल, प्रसिद्धो मालवादिषु वेतसाकारपत्रैस्सकण्टकः । हिंसा, मासी, काला, नीलिनी ॥

सशोफरुक्स्तम्भे चोपनाहो यवसक्तु मधुरुकुष्ठशतपुष्पा देवदारुभिर्घृतयुक्तैः । गोजाऽविखरोप्राग्भक्षस्तिभूपिकमासैर्वा वेशवारीकृतैर्वासा तैलवत्तिम् ॥

सशोफादिके च ग्रन्थौ यवमक्त्वाग्निभिर्वा गवादिमासैर्वा वेशवारीकृतैर्वासा तैलवत्तिम्रूपनाहो वन्ध ॥

पलाशष्टन्ताग्निमन्थक्लकेन मासपिण्डैर्वा । बहुश न्विन्नमसुष्टेन वेणुपर्वणा वा शनैश्शनैः पुन पुनार्वमर्हयेत् । यथायथ च शोफवत् क्रिया मसुञ्जीत ॥

पलाशष्टन्तादिभिर्वा स्निग्धे यथोक्तेन विमर्द्देन यथायथमिति दोषाद्यनतिक्रमेण इति साधारणम् । [अधेत्यादिना वातादिविशेषेणोच्यते ॥]

अथ वातजे ग्रन्थौ दशमूलसिद्ध महास्नेह पिबेत् । अमृतानिम्बवीजभार्ङ्गीस्थो नाकवाणतालपत्रीकृष्णगन्धागरुभिः क्षीरपिष्टैस्सुखोष्णैर्लेपैः । विविधाश्च वातव्याधिर्विहिता स्नेहस्वेदोपनाहा । तथानुपशमे सिरान्वयथ ॥

महास्नेह स्नेहचतुष्टय । अमृतादिभिः क्षीरपिष्टैस्सुखोष्णैर्लेपैः । वाणो, नीलसहचरः । तालपत्री, मौसली । कृष्णगन्धा, सौमश्वतम् । सुबोधम् ॥

एक तु विदार्यनिरस्त पूयकृत्वाकीदिवर्गाम्भसा प्रक्षाल्य तिलकल्फेन सचित्करुसैन्धवेना लेपयेत् । तैल च रोपण रास्नासरज्जोशीरविलङ्गमधुकक्षीरसस्कृत कुर्यात् ॥

एकमिति ग्रन्थि राक्षादिभिस्सकृत तैल
रोपणं कुर्यात् ॥

पित्तत्रे रक्तज च जळारुसोन्यग्रोषादि
प्रदेहपरिपेकयोः पतमकादिः पाने च द्राक्षेक्षु
रसयुक्ता हरिताथी त्रिकेक । पक्वे पाटिते च
पित्तत्रणोक्तो विधिः ॥

पित्तजरत्तजयोःसुगोधम् । उभये भिन्न-
विषके पित्तत्रणोक्तो विधिः ॥

कफजमन्तशुद्धस्य भृश स्वेटपट्टिम्भा
पयश्च काकादनीत्रिकङ्कनकाकनन्दिकारवधं
गुदमूलमदनफलभाज्जिकरङ्गैर्लेपयेत् । नागर
त्रिलङ्गलागालुरुचव्यपलाशगुन्दचित्तकैर्वा । भ
ह्यातकसैन्यत्राजगन्था सर्पैर्वैवा ।।

कफनेऽ तत्रगुद्धिवनविरोचनाभ्याम् ।
विम्बापत्र, विलायन, काकादन्यादिभिर्लेपयेत् ।
काकादनी, मूलकाकादिनी । कारनदिका,
गुग्गुला । [नागरादिभिर्वा लेपयेदिति सम्बन्धः]
पलाशवृत्त, पलाशपत्रम् ॥

एवमप्यपन्थमानममर्षस्य विदार्यस्थि
तरक्तं निशेषमभिना दहेत् । स शपो हि
पुनरापूर्यते । ततो निर्वापित क्षारक्षौद्रशु-
द्धोचरैरालेपैस्सशुद्ध रोपयेत् ॥

एवमित्यनन्तरोकक्रियया पन्थमान म-
मैणान्यत्र स्थित श्लेष्णेन विदार्य स्थितरक्तं नि-
शेषमभिना दहत् । स शेषस्य पुनरापूरणात् ।
निर्वापित, शीताकृतम् । रोपणैरालेपैः क्षाराद्य
धिकैस्सशुद्ध रोपयेत् ॥

मांसत्रणग्रन्धीचर्ममेव यापयेत् । मेदो
जेप्ययमव विधिः अपि च । मेदोग्रन्थि तिल
रुत्कदिग्ध द्विगुणपटान्तरित तप्तने फालेनद
र्ष्या वाजतु लिप्तया बहुश मष्ट्यात् । श
स्त्र चावचार्यपूर्वव मेदो दहत् । सुपक वा
विपाट्य मृतप्रभाजित क्षौद्रसैन्यवसुवार्चिवा
काश्चनक्षीरी हरितालमिथैः क्षीरवकप्रगाढै
स्तिलैरालेपयेत् ॥

एवमेवेत्यनर्थवक्रियया यापयेत् । अपि
चेति मसुषये । सुगोधम् । फाले, लोहदण्डः ।
जतुलिप्तयादर्ष्या तप्तयेत्यर्थात् । अस्त्रनवचाप
शस्त्रेण पाटयित्वा । क्षीरवक, श्रेतिका ॥

गुग्गुलाद्विकञ्जतापसवृक्षवशावलेखम्
त्रसिद्ध तैलमभ्यङ्ग । सम्यग्शुद्ध चैन रो-
पयेत् ॥

गुग्गुलादिसिद्धतैलमभ्यङ्ग तापमवृक्ष, इ
हगुद । वशावलेखो वशातनुवस्तु । सम्य
क्शुद्धमेन रोपयेत् ।।

सिरामन्त्रोत्त्वभिन्ने तैल साहचरैः पि-
चेत् उपनाहश्च वातहरैर्वस्त्रिर्कर्म च कुर्यात् ।
सिराव्ययश्च ॥

अभिन्ने सिरामन्त्रा साहचर तैल पि-
चेत् । उपनाहार्थश्च कुर्यात् ।

वातार्तुदमैरण्डप्रियाळनाळिकेरमज्जोर्वा
रुक्कार्कीरुवीजातकारिकयोपनाहयेत् । आन्
पामिपवेशवारैर्वा । नादोस्वेदश्च कुर्यात् चह-

श्यामशृङ्गेण रुधिरमवसेचयेत् । वातहर
वर्गकाथ पयोम्लसिद्ध त्रिवृत पिबेत् ।

वातार्तुदे परण्डपत्रादिभिरुपनाह्वा नाल्ठी
स्वेदश्च कुर्यात् । अत्र वातार्तुदे त्रहुशरशृङ्गेण
रस मवसेचयेत् । वातहरवर्गादिंसिद्ध त्रिवृत
स्नेह पिबेत् ॥

पित्तोत्थे मृदून् स्वेदोपनाहान् कायवि-
रेचनश्च प्रयोजयेत् । शक्ररुक्ताक्रोदुस्वरिका
पत्रघृष्टे च मियद्गुपत्तर्जसर्जरसार्जुनलोध्रम-
धुमधुकैलेपः । श्यामा गिरिकर्णिकञ्जना
क्षीननरुनखद्राक्षा सप्तलान्यतमरसमाधित
सर्पि पीत पित्तार्तुदश्लैपदोदरघ्नम् ॥

पित्तोत्थे मृदून् स्वेदोपनाहान् कायविरे-
चनश्च श्लाघादिपत्रघृष्टे त्रियग्वाग्निभिलेपे त्रिय-
ग्वादिभिस्साधित सर्पि पीत पित्तार्तुदो
दिघ्नम् ॥

श्लेष्मजेतुर्धर्मभक्ष्य हृतदोषस्य सुतरक्त-
स्य च उमनविरचनद्रव्यै मलेपः । काका-
दनी शुक्रजर्हाग्निहिङ्गामूलदध्नरूपोतघ्नपुरीष-
काशमूलैर्वा पलाशक्षीरपिष्टैः । पिण्याककु-
लत्पनिष्पावैर्मासप्रगाढैर्धिपिष्टैर्लेपयेत् । लेपा
स्वादलोभेन च निलीयमाना मसिकाः । स
मुपेक्षेत् । तद्विमुक्तैः क्रिमिभिरितरैर्वा भक्ष्य
माणश्च । ततः क्रिमिभक्षितान्त्रेषु शका
दिपत्रैर्विलिख्याग्निनाप्रतिसारयेत् । अल्पमू-
ल वातपु ताम्राय सी सपट्टकेर्षितम् ।
पुनः पुनश्चक्षारान् कालापेक्षया योजयेत् ।
जात्यास्कोतकरवीरपल्लवाश्च योनना-
स्कादौ । तैलश्चान् पाठाविद्धभाद्रौ
लारुपायासिद्धमभ्यञ्जनम् ॥

श्लेष्मजे उर्ध्वमधश्च हृतदोषस्य सुतरक्त-
स्य वमनविरचनद्रव्यैर्भेदनादिभिः प्रलेपे का-
कादन्व्यादिभिर्वा लेपः सुभोधम् ॥

मेदोर्तुदं स्विन्नभिन्न सुशोधितमेद्रक्त
मुपशान्त रक्तमाव स्यस्तीव्येत् । ततो
गृहधूमलोध्रमनशिशला हरिद्रापत्तञ्चूर्णैर्मेधुम-
द्धिः प्रतिसारयेत् । कर्जुरतैलश्चाभ्यञ्जना-
र्थे नियुञ्जीत । सर्वाङ्गुदानि च यदृच्छ्या
पर्यागतानि सुपरिशोधितानि रोपयेत् । अ-
पि च ॥

सत्रोपदोषाणि तु योर्तुदानि करोति त-
स्याशु पुनर्भयन्ति तस्मादशेषोद्धरणे प्रशस्त-
क्षारेण गस्त्रेण तथापिना वा ॥

श्लैपदे तु वातात्मके स्नेहस्वेदोपा-
हात् प्रयुज्यगुल्फस्योपरिष्टाद्ब्रह्मपुले सिरा-
विध्येत् । परण्डतैलश्च गोक्षरेण गातं
पिबेत् जीर्णे नागरकथितेन पयसा पुरा-
णधान्यान्यश्रीयात् त्रिवृतश्च पाययेत् ।
वस्तिश्च प्रयुञ्जीत एवमप्यश्वत्थ्याग्निना
दहेत् ।

मेदोर्तुदोषा च सुभोधाः । वातात्मके
श्लैपदे स्वेदादीन् प्रयुज्य मिरा विध्येत् । परण्ड-
तैल त्रिवृतस्नेहश्च पाययेत् वस्तिश्च कुर्यात् ।
अनन्तरोक्तेना शाम्यत्याग्निना दाहः ॥

पैत्तिके मृदुरूपनाहो गुल्फस्याथ सि-
लो... पित्तार्तुदाक्ता स्नेहविरैका पित्तना-
स्त्रेपा ॥

पैत्तिके उपनाहादिः पित्तप्रलेपान्तम्

श्रेष्ठीकेत्वद्गुष्ठ सिरा मुञ्चेत् । त
सौद्राश्च कफघ्नान कपायानभीक्ष्ण पाययेत् ।
यथात्रल वा हरीतरी वर्द्धमाना ॥

श्रेष्ठात्मके अङ्गुष्ठ मिराज्यथ कफ
घ्नान्युक्तानि तेषा कपायाण मत्तौघानभीक्ष्ण पा
ययेत् । विप्वली वर्द्धमान रमायने वर्द्धते ॥

आदारीकाकजया यामादनी शुक्
नासायदम्बपुष्पवृहतीद्वयमातर्धूम दग्ध्वा गो
मूत्रेण बहुश्व. परिस्तावयेत् ततस्तत् क्षारोद
क क्षारकल्पेन विपचेत् । दग्धाद्याय प्रतीपाप
फलशुकारया मदनफलरस एषक्षारो मधु-
राहाग्नेाभ्यस्त श्लेष्मापदापचीग्रहणीतोषारो
चकान् सर्पविषाणि च नियच्छति ॥

आदार्यादीनामन्तर्धूमद्रग्धाना क्षारपरि
सुत गोमूत्र सूत्रोक्तभारविधानेन विपचेत् ।
क्षारोदकशस्त्रेण सामायेत क्षारात्उमुच्यते ।
आलेपयेन्नागरादिभि ॥

तैल वा पिपेद्विद्वङ्गार्कमरिचचित्रकशु
ण्डीदेवदारलावालुकन्दवणपञ्चरसिसिद्धम् । आ
लेपयेच्च नागरामृताविलङ्गस्त्रुनाभद्रदासभिर्मु-
त्रपिष्टैरस्त्रस्त भोक्तैश्च भेषजैर्षवान्न च शी
लयेत् ॥

विद्वङ्गादिभिसिद्ध तैल वा पिबेत् । ऊ
रुस्तम्भोक्तैश्च भेषजैर्मूत्रपिष्टैरालेपयेदितिसन्ध ।
रवाञ्चभोजने शीलयेत् । इति श्रीपदम् ॥

गण्डमालाया कुम्भनिकुम्भव्रवन्ती जी
मृतकको शातकीफलविपक घृतमुभयातुलोम

न पिबेत् । शार्ङ्गाष्टामूल वा तक्रपिष्टम् । व
मनार्थं मुस्तादकेन वा जातीर्वाहृष्ट निर्गुण्ठी
जीमूतकोतुण्डकीमूलत्वक्चूर्णम् । सिराश्चा
स्य विध्येत् ॥

गण्डमालाया कुम्भादिविपक घृतमुम
यातुलोमक वननपिरेचन पिबेत् । शार्ङ्गाष्टामूल
वा तक्रपिष्ट विधेत् । जात्यान्मूलत्वक्चूर्ण
योगोदका त्रमार्थं विषय । यद्विष्ट, हार,
अस्येति गण्डमालावत् ।

सशेषदोषन्तु कौष्टिक नरक पापयेत् ।
रसाञ्जन गोमूत्रतण्डुलोदकान्यतरेण । तदेव
चनारयेत् । मधूकसार वा शिथुफलानि वा
निम्बररञ्जकरवीरसिद्ध वा तैल वरेचनिकञ्च
धूम पिबेत् ॥

शोधनेन सशेषदोष गण्डमालिन कुष्ठा
क त्वक हरिद्रादिक पाययेत् । गोमूत्रेण वा
तण्डुलोदके वा रसाञ्जन पाययेत् । तदपति
गोमूत्रेण तण्डुलारकेन वा युक्त रसाञ्जन नाव
येत् । मधूकसारान्यतम वा नावयेत् । वरे
चनिकञ्च धूम सूत्रोक्तम्

अपकाश्च गण्डाक्षाकुलीसैन्धवनागरैर्ले
पयेत् । गुञ्जाकरवीरार्कश्यामा सिद्धार्थैरेजा
मृतयुक्तैर्दशकृत्यो विपक तैल लवणपञ्चकपि
प्वलीमारिचचूर्णोपेतमभ्यङ्गात्सर्वावस्थानपच्य
शोर्षुदनादीदुष्टप्रणवन्मीकानपोहति ॥

अपकाश्रेत्यादि सुबोधम् । नाकुली,
सर्पमुगन्धा । गुञ्जादिभिर्विपक तैल तैरेव पुन
पचेत् । एवमेव पुनर्दशवारान् एव पकेन लव

णामुपेतनाभ्यङ्ग मर्धावस्थानपन्थादीनपोहति
वस्मीकार्णय, क्षुद्ररोग ॥

सौवर्चलसैन्यपौद्भिद दन्तीभलातक
चित्ररुस्त्रकेन सिद्ध तैलमभ्यङ्गो पन्थाय् ।
तण्डुलीयकरारसेन या सनिगुण्डीरस वा तै
ल साधितमभ्यङ्गपाननात्रनैर्गण्डमाला नाडी-
ग्रणकृष्टानिलार्तिहरम् ॥

सौवर्चलादिभिर्दन्तलमपन्थायामभ्यङ्ग ।
तण्डुलीयकनिर्गुण्डी स्वरमाभ्या प्रत्येक तैल सा
धितमभ्यङ्गादिभिर्गण्डमालादिहरम् ॥

कावाटनी नाटिकाप्रीजिता बन्ध्या क
फोटीकी विशाला पाठोत्तुण्डकी जीमूतको या
तकीजीर्जरुपलागैर्विपरुपर्पयुक्तैर्निर्गुण्डी स्व-
रसोपेत अरुञ्जतैलमस्य विपचत्पूर्ववदेवप्रयु
क्त परमपचीत्रम् ॥

कावाटन्यादिभिः पलाशिकैर्विपक्वेणयु
क्तैर्निर्गुण्डी स्वरसगतैस्तैर्मस्य विपचेत् तत्पूर्व
वदभ्यङ्गात् प्रयुक्त परमातिशयेना पचीत्रम् ।
बन्ध्या, कर्षोटीसी निष्कला, वनजा कारवही ॥

अपर्मजाथ गण्डानपक्वानेत्रोद्भृत्याग्निना
क्षारेणा वा प्रमाधयेत् । सर्पपट्टशाटनी का
थैर्त्रणक्षालनम् । तिलकुन्तलशागपिष्टस्तिल
क्लरु सुखोष्णो लेप । काकुकुलसगो
धादिनिर्गारु क्रमोणामन्यतमस्यान्तर्धूमदग्धस्य
मर्षागुदेतलप्लुताभ्यङ्ग । मासीसर्जरसका
र्षासीफलान्यरे स्तन्यपिष्टैर्नैल त्रिपरुमभ्य-
ङ्गो ग्रणनाडिन्यग्र सर्पाजगरवसे तैल च स
म त्वयमेतदपचीत्रम् । श्लोपदोक्तानि
लानि प्रयोजयेत् ॥

तत्र चा मर्मजान गण्डात् मर्गेभ्योऽन्यत्र
जातानुदूलोत्पाट्याऽग्निक्षारान्यतरेण सायेन् ।
प्रक्षाटनलेपौ सुमेधौ । काकादीनामन्यतम-
न्याऽ-तधूमदग्धस्यमदी इष्टुगुदेतलप्लुताभ्यङ्ग -
मात्यादिभिर्नैल उषोधम् । मर्षवसाऽजगरव-
सा तैलश्चेत्येतन् पयमभ्यङ्गेनाऽऽचीत्रम् । सु-
बोधम् ॥

एवमुपशमे वामपार्श्वजाया दक्षिण-
जया पृष्ठम यादिन्द्रस्तेरय ऊर्ध्व वा शस्त्रे
णात्तिमात्र त्रण कृत्वा मत्स्याण्डजालानेभ मे-
रापनीयाऽग्निना दहत् । अनेनेतरपार्श्वजा
व्याख्याता । एवमुभयपार्श्वजायाभुभयत ।
यत्रमुद्रमाय च गण्डमालासु भोजनम् ॥

एवमित्यनन्तरोक्तप्रकारेण गण्डमालाया
अनुपशमे वामपार्श्वजाया मपन्था दक्षिणजघा
या, यत् प्रष्टमप्रभाग तस्य मध्ये वस्थार्यस्य
जघामध्यभवमर्मण ऊर्ध्व वाऽरोवाऽग्निम त्र
ण कृत्वा ततो मत्स्याण्डजालनिभमेदोपनीत्र
णमाग्निना दहेन् । अनेनवामपार्श्वजघायावनेने
तरपार्श्वजा दक्षिणपार्श्वजाऽपची व्याख्याता ।
तेनैतदुक्त भवति । दक्षिणपार्श्वजाया मपन्था
वामजघाया दक्षिणप्रकारेण कर्मकार्यमिति । उ
भयपार्श्वजाया गण्डमालाया दक्षिणपार्श्वमाग्नि-
नाया वामपार्श्वजघायामपि वामपार्श्वमाग्नाया
दक्षिणपार्श्वजघायामपि । यत्रमुद्रमाय यत्रमु
द्रभूयिष्ठ इत्यपची ॥

नाडोमनिलजा सुपनाद्य एवमतिम-
स्थानिशेषोपमेपित्वाऽवदारयेच्छत्येण । ततस्ति

लापामार्गं फलकस्तेन ससन्धयेन पूरयित्वा
वन्नीपात् ॥

नाडीमलिनजा सुपनाद्य वध्या अभाडा
तद्वरद्वये । पूयगतिं पूयगच्छी मेपिण्याञ्जी
६५ । सुशोषम् ॥

पित्तजां सघृतसीरया पन्मकादिकृत
योऽकारिकयोऽपनाहिताम् । विदारिता च
तिलनागदन्ती माञ्जुष्ठाकन्केन पूरयत् इयामा
त्रिभण्डी त्रिकलातिन्वकहरिद्रादयश्कल्करीर
सस्कृत सर्पिरभ्यङ्गः । पर नाडीनिर्हरणम् ॥

पित्तजाया नाह्या पतनवादिगणहृतया मपन
श्रीरये ऽकारिकयोऽनाह । तत शमेण वि
दारणम् । ततमित्तादिकस्तेन पूरणम् । इया
मादिकन्कश्रीरमरहृत सर्पिरभ्यङ्ग ॥

श्लेष्मजा सकतुकुल्यन्त्रिपरसर्पिरर-
नाद्य विदार्य च निम्बतिलसैन्धवमौर्राष्ट्रीनि-
कुम्भैर्लेपयेत् । दन्तीचित्रकवर्चिकासैन्धव
तालीसनन्दपूतीकापामार्गफलैस्त्रैल ममूत
पाचितमभ्यङ्ग ॥

श्लेष्मजाया नाह्या सकत्वादिभिरुपना
ह । विदारण च निम्बादीभिर्लेप । इत्या-
दिभि समूह तैल पाचितमभ्यङ्गः ॥

शल्यहेतुर्कां पाटयित्वा सर्पशः शल्य
विशोध्य मधुघृततिलकल्कमनिन्डनां वध्नी
यात् । तिल्यर्कापत्यकुम्भीसर्जूरवनस्पातिशला
द्रुकाये त्रियङ्गुसुस्तोरुपूगशकुनसुगन्धिका
श्लोभ्रमोचरसपातकापुष्पगर्भतैल प्रसाधितं सा
धयत्याशु शल्यजां गतिम् ।

शल्यहेतुर्कां नाडीं शश्रेण पाटयित्वा ।
सर्वश इत्यादि सुशोषम् । विन्मदिवरगति-
लाडुकाये त्रियङ्गुनादिगर्भ तैल प्रसाधितं शल्य-
जा गतिमानु नाधयति ॥

अणुघृतल्यां नाह्या भान्ज्यैर्यपिण्याऽ ने
समुत्तिभय शाराक्त सूत्र प्रवेगेत् । तदम
धिपानेत्स्वितरयैपिण्या च तेनानरणीर्जायां
तन्नुप्युतमप्यदन्त्यत् साग्युत्र मञ्जुष्ठा
गतिभदात्यमनपायोऽभ्युपायः । सूक्ष्मानेक
गतिपु मगन्द्रेषु मूलेषु च छिद्रिनेषु श्लेष्म-
पुंदिपिप्ति । भातिचात्र ।

या नाडी सूत्रोत्तप्रकारेण शश्रेणया न
भयति ता भेदिन्वा विधिद्वयेपिण्याऽ त समु
त्तिभयेत्यादि सुशोषम् । तदमभिपान इति भे
दिन्यपिण्य सभिपाने । नेनेति शारमूत्रेण त
दनुस्युतभिनि पूर्ववत् शारमूत्रवेष्टित कृत्वा सू
शीघ्र सूत्र सूत्रेण प्रवेशयेद्य शारसूत्रयोग
अनपाय परिणामे निर्दोष इया । किं नाडी
ध्वेषायमापायोऽभ्युपाय आहोस्तिदन्वमापीत्या
ह । सूक्ष्मानेकगतिद्विधादिमूलेषु च छिद्रि-
नेष्विति मध्यपुंदिपिण्यम् । छिद्रिणिव सूत्र
प्रयोग । गतानुगतिका ॥

वणेषुदुष्टमूत्रमास्यगम्भीरादिपुसाधनम् ।
यावत्स्यो यानि तैलानि तच्चाहोष्यपि कल्पयेत् ॥

पूर्व व्रणेषु दुष्टेषु सूक्ष्माश्लेषु गम्भीरा-
दिषु यावत्स्यो यानि च तैलानि तत्साधन चिक
त्सित नाडीष्वपि कल्पयेत् ॥

विभीतकन्नास्थिवटमवाळ
हरेणुकाशालमलिबीजयुक्ता ।
बराहविष्टा च मपीसुदग्धा
तैलप्लुता सर्धगतीर्निहन्ति ॥

विभीतिकादिमप्यास्तैलप्लुतायास्तर्धगति
प्रयोगः ॥

धतूरकमदनकोद्रवजञ्चबीज
कोशातकीशुक्रनसामृगभोजनी च ।
अङ्गोलजञ्चकुसुम परिकल्प्य चूर्ण
लाक्षोदरूपहतदोषगतौ प्रयोज्यम् ॥

मिश्रित तेन तैलञ्च परम गतिरोपणम् ।
सौवहेषु च कन्देषु कृत वज्राहयेषु च ॥

भल्लातकार्कयारिचैर्लेवणोत्तमेन
सिद्ध विलङ्गरजनीद्वयचित्रकैश्च ।
तैल समार्कवरसौर्वनिहन्ति कृच्छ्रा
नार्ढां रुफानिलकृतामपचीत्रणाथ ॥

॥ इति पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥

धुङ्गरादिक चूर्णं परिकल्प्य मदनकोद्रवौ
शालिविंशेषी मृगभोजिनी मृगादिनी, तेन च
धतूरादिचूणन युक्त तैल परम गति रोपणम् ।
भल्लातकादिभिस्समृङ्गरसैस्सिद्ध तैल मुकुच्छून-
पि नाख्यादीन् विनिहन्ति ॥

इतीन्द्रविराचित,या अष्टाङ्गसमहन्व्याख्याया-

॥ मुत्तरे पञ्चत्रिंशो ॥

षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

क्षुद्ररोगविज्ञानीयम् ॥

शस्त्रकर्माहंरोगप्रसङ्गेन क्षुद्ररोगाणा हे-
त्वादिक प्रदर्शयितुमध्याय आरभ्यते ॥

अथातः क्षुद्ररोगविज्ञानीयनामाध्याय
व्याख्यास्याम । इति य ॥

क्षुद्ररोगा क्षुद्ररोग । [क्षुद्रशब्द स्व-
ल्पाधमक्षूरपर्यायवाची । क्षुद्रः स्वल्पेधमे क्रूर
इति वैजयन्ती । उक्त धर्मयुक्ता रोगा क्षुद्ररो-
गाः उक्त च । मन्द्वेगा महावेगा व्याधयोल्प-
रुजोऽरुज । येमहान्तोल्पकाश्चैव क्षुद्ररोगास्तु
ते स्मृता इति । अत्राऽपि स्वल्पामशब्दव्यङ्गति-
ल काळकादय । अधमारुद्धगुदशर्करार्युद कुन-
रादय । क्रुग मसूरिकाविस्कोटामि रोहिष्या-
दय । क्रीर्ये क्षुद्रशब्दप्रयोग पुराणादिष्वपि
दृश्यते । अपि क्षुद्रमृगा यत्र शान्ताश्चेक स
माशृगैरिति । आयुर्वेदस्य तस्याष्टै प्राहुरङ्गानि
तद्विद । सर्वेभ्य प्रायशस्तेभ्य क्षुद्ररोगा
समुच्छ्रिता इति श्रेष्ठत्वेपि ॥]

[क्षुद्ररोगाणामनेकविधत्वेन सामान्यल
क्षणाभावात् प्रत्येक व्याधिगौरवानुरूपेण हेत्वा-
दिक प्रदर्शयिष्यति ॥]

स्निग्धाः सवर्णा प्राथिता नीरुजासुद्रमन्निभाः ।
पिटकाः कफवाताभ्या बालानामजगल्लिका ॥

वालाता कफवाताभ्या श्लिष्पादिगुणा
पिटका भवति सा नास्त्राऽऽगादिक् । वाला
ना प्राय इयि वाहव्यम् । [देरते वातुणी-
युच्यते ॥]

यत्रप्रयायवप्रक्या ताभ्या मासाभित्ता यता ।
अत्ररातत्तन्त्री —

ताभ्यामिति कफवाताभ्या मासाभित्ता
यता यत्रप्रयाय पिटका भवति सा तासा
यत्रप्रक्या । सेत्रावत्रागत्यल्लो युच्यते । [मा-
भ्यामेव जवकता अमुगाया वातामाद्धार
रहिता]

— वृता स्तोत्रपूयाप्रनागता ॥

प्रन्धय पक्ष या पठता कच्छपी कच्छपोगता ॥

वृत्त वादिगुणा पक्ष वा पट्टा कच्छ
पत्रगुता मन्त्रयो ताम्या कच्छपी । [कफवाता
भ्याम् । कच्छपोगता कच्छप्रप्रवदीमय
युक्ता ॥]

कर्णस्थोर्ध्वं समताद्वा पिटकाकठिनाप्रकृ ।
शाल्दनाभापसिना —

कणस्थपरिमाम तम-ताद्वा कर्णस्थामि-
कठिनादिगुणा शाल्दनेन जलकुमुमक द्वे तम
भ्या पिटनानाया पसिना । [कणस्थोर्ध्वं मु-
त्रिष्टान सम तात्र परित वाश-दो विकल्पार्थः ।
उभयो पार्श्वयो सम जायते वाकित्वाय कण
इति भोज । उक्त च । कर्णस्थपरिष्टाण क
र्णयोऽय समन्तत । पिटका, कश्चे राज्ञः शा
ल्लूमहशा भिरामिति । कठिना कठिताप
र्शा । उमरुगधिकतरपीठायुष्ठा । शाल्दनाभा

शाल्दना कश्चेत्तम् । (शाल्दना कश्चेत् ।)
पिटका पामिकमस्त धुद्रोग ॥]

— तास्य इत्याज्ज' थियरः ।

इत्युत्तमिगपुद्रुत्तन्नाभ्या पापागर्देभ ॥

माभ्यामिति कफवाताभ्या ह्युम पी म
मुन्नास अत्रात्तदेव तास तासा वायाग
गर्देभ ॥

शाल्दनाकच्छनाकारा पिटकाः मरुतो यना ।
मेग मना मुत्ते यूता ताभ्या च गुादुपिका ॥

एभ्या वेति कफवाताभ्यामप्य शाल्दनी
कच्छवाताभ्यादिगुणा गुता यौवरात्रा त्रयमा
पिटका भवति-त ता तासा मुपद्वेष्टा मदेगम
पूरण यामा मासाभ्याया जग-दो ये- समु-
यति । [माभ्या कफवाताभ्या चूत्र प्रामप्रव-
सा मदे वद्वयय इतिभाग कपोल्लल टासि
काचित्पुकादिप्रदो । शरमलीकच्छकावाता श
-तलीकच्छकच्छना आकृतिमात्रेणैव साहस्यमा
मरुता ईपद्रुजायुगा । कता विभिजा । मदे
गर्भा मेद् गर्भे तर्माय तामा । यात्वेय विधा
ना पिटना मुम्पुपिनामस्त धुद्रोग ॥]

तेपन्नकच्छकापेया र्य पममिरकच्छके ।
चीपननीरुज श्वेतै शरीर कफवातजै ॥

ते पत्नकच्छका तासा श्वेया ये कफ
वातजै पत्न कच्छकैरिव शरीरे नरुजै अतेश्चो
यते सञ्चयिते । [कफवातमिभियं तिकुजै क-
जातरिते अतै अतवणे र्य पिटने कच्छकै
पत्न पत्ननालमिव शरीर चीयते समन्ताभ्याप्य-

तेतेपिटका पत्मकण्टकसङ्गा श्रेया मुनिभि-
रिति शेष य एवंविधः स पत्मकण्टारय क्षु-
द्ररोग ॥]

पित्तेनपिटकाट्टता पकोदुम्बरसन्निभा ।
महादाहज्वरकरी विवृता विवृतानना ॥

पित्तेन हेतुना विवृतमुखी वृत्तत्वादिगु-
णा पिटका भवति सा नाम्ना विवृता । [पित्तेन
हेतुना वृत्ता वर्तुळा पकोदुम्बरसन्निभा पकेनो-
दुम्बरफलेनसदृशी महादाहज्वरकरी महान्तम-
तिदुस्सह दाह सर्वाङ्गीण तीव्रसन्ताप तथाविध
ज्वर च करोतीति महादाहज्वरकरी विवृतानना
असृष्टमुखी अनेनारम्भसमय एव पाकपुयस्रव-
णादिक द्योत्यते । या एव विधा सा पिटका विवृ-
तासह क्षुद्ररोग ॥]

गात्रेष्वन्तश्चक्वत्स्य दाहज्वररुजान्विता ।
मसूरमात्रास्तद्वर्णास्तत्सङ्गाः पिटका घनाः ॥

गात्रेषु बहिरन्तर्मुखा च या प्रकरणत
पित्तेन पिटका मसूरपमाणा तद्वर्णा इति मसू-
रवर्णा लोहिता घनाश्च भवन्ति तास्तत्सङ्गाः
नाम्ना मसूरिकाः । [गात्रेषु पादपाण्याद्यवयवेषु
अनेन पादतल मस्तक च गृह्यते । वक्त्रस्थान्त-
रन्तर्मुख इत्यर्थः । चशब्दान्नेत्रश्रोत्राद्यन्यस्रोतासि
च गृह्यन्ते । दाहज्वरान्वित । दाहज्वररुजान्वि
ता दाहेन ज्वरेण रुजया चान्वितायुक्ता दाह
सर्वाङ्गीणसन्तापः । अथवा दाहज्वरो दाहादि-
ज्वरः मसूरमासा मसूरप्रमाणाः तद्वर्णा मसूर-
तुल्यवर्णाः लोहिता इत्यर्थः । घना

निरन्तरप्रसृता पिटकास्तत्सङ्गा मसूरिकासं-
ज्ञा । मसूरिकाया रक्तपित्तजत्वमाहभोज ।
उच्य च । पित्त शोणितससृष्ट त्वचं दूषयते यदा ।
करोति पिटका घोरा सर्वगात्रेषु देहिनाम् । ति
लसर्पपमाणा निष्पावाना तथैव च । तुल्यप्र-
माणासस्थाना ज्वरदाहसमन्विताम् । विद्यान्म-
सूरिकामेता पिटका रक्तपित्तजामिति । उरभ्रस्तु
नामानुगतरूपभेदेनास्या अष्टविधत्वमाह । उक्त
च । मसूरिका सर्पिका अजकाको द्रवमथा ।
फगुर्विस्फोटकोऽपाकी विसर्पिचाष्टमी स्मृता ।
सोपकण्डूज्वरा ताम्रा सुभ्रामाहुर्मसूरिकाम् ।
सर्पपाकृतितद्वर्णा दाहपाकरुजावतीम् । रकाभ-
मुक्ता दुस्साधा पित्तात् सर्पिका जगुः । कळा-
यसदृशा गाढा श्यावा पर्वास्य शोफिनीम् । दा-
हच्छेदघ्नणामूचु रजका श्लेष्मपित्तजाम् । कोद्रव
कोद्रवाकार रक्तपित्तसमुद्भवप । कङ्गोत्सण्डुल-
सङ्काशौर्ग्निरन्तरविसर्पिभि । स्फोटै श्लेष्मस-
मुद्भूतैरापूर्णा कगुरिष्यते । अग्निदग्धैरिव स्फोटै
राकीर्णैः कफरक्तज । निर्विपाको विसर्पस्तु
विरफोटक इति स्मृत । अपाक विरळ शुष्क
जायते मृत्युसन्निभम् । विसर्पवत्सर्पेति सर्वगात्रे
शोफान्विता च ज्वरदाहयुक्ता । विसर्पिणी का-
यसमानवर्णा कालोपकल्पा कफरक्तजातु । वि-
दाहकम्पातिरुजातिसारैस्त्वृष्णार्तीहिकाशुचिकाम-
मोहै युक्तानि हन्याशु मसूरिकान्तर्मुखा च वाह्ये
किणसन्निभा च । ज्वरास्यशोपाह्नविमर्दकास
सन्धिऋधत्वारुचिरोमहर्षा । शिरोर्त्तिनेत्रामय
पानसाश्च मसूरिकाणा प्रभवन्तिचामे । त्वग-
क्षिरोगापसार राजयक्ष्ममसूरिका । दर्शनात्
स्पर्शनात् दानात् सद्कामन्ति नराक्षरम् ।

इति । प्रथमोपमसगमनिपातरश्चविपद्रुममग
चाप्रणजवभेताभ्या नवत्रिपदवनाभ्यानया
भरदाज । प्रथमोपसगिपातरकागतुजत्र
भेरो पटत्रिपदवमाह प्रदुकाश्चप । सरमर्ध
म वगौरवमयादत्र ७ छिद्यते ।

तत कष्टतरास्पोटा रिस्पोटाक्या मष्टाक्याः ॥

ततो मसूरिनात मयेण प्रचारण पट्ट
तरा महाकृता स्पेटाहा आदयया रिस्पोटा ।
[पट्टतरा अतिशयितर्पाटायुष्ठा निरन्वरापित-
स्पोटमर्धाद्गतयाऽमराशयानेषु पथश्चिद्वल्लभ्य-
शर्मनयाऽन्यवेना युना इत्यर्थे । रिस्फोट-
स्य पित्तजत्वमाहभोज । पित्त प्रदुषित रसा
नास्त्रय वाह्या सुमाभिनम । करोति व्यगगतान
स्फोटाभिदग्धोपमान् बहून् । सर्वदेहाश्रय
जन्ताग्नेरदाहनमवितार् । नानामकारम
स्थानान् निघाद्विस्फोटवान् रूप इति । जातूव-
र्णेपि । ऊपापोपपरीदाह वरदाहसद्वान्नित्रता ।
जायन्ते पित्तत्रैपण्याद्विस्फोटा । सर्वदेहना
इति ॥]

यापत्यकर्णिकाकारा पिटका पिटकाचिता ।
सा विद्धा वातपित्ताभ्या ताभ्यामेवचगर्दभी ॥

वातपित्ताभ्या या पत्यकर्णिकाकारा अ-
भे महती तनुमूला पिटकाभिरन्याभिराचिता
पिटका सा नाम्ना विद्धा भवति । ताभ्यामेवे
ति वातपित्ताभ्यामेव गर्दभीनाम पिटका भव-
ति । अस्या पत्यकर्णिकाकारत्व न महतीस-

मण्डला विपुलोत्सन्ना सरागापिटकाचिता ।

प्रकरणाद्वातपित्ताभ्यामेवया विपुला वि
एता उत्तमा प्राप्नोत्येषा मरगाभिरन्याभि
पित्काभिश्चाचिता सा नाम्ना मण्डला ॥

इत्येति कक्षासंगेषु प्रायो देहेषु मानिनात् ।
पित्तात् भयन्निपिटना सूक्ष्मान्नाजोपमाना ।
तादृशी महतीस्त्रिका गन्धनामेति श्रीर्निता ।

मानिनात् प्रधानात् पितात् प्रायः
कक्षान्तरेषु प्रदेशेषु सूक्ष्माजामटगा यनाश्र
पिटका भयन्नि मरोगो नाम्ना कक्ष्या । ताद
शीत कक्षामन्त्रेषु मानिनात् पितातामन्त्रेका
पिटका सा नाम्ना गन्धनामा इति श्रीर्निता ।
[प्रायः शब्दे तास्योपेक्षया सकलमरोरोगापक-
त्र सुचितम् । कक्ष्यासन्त्रेषु प्रदेशेषु यादृपा-
शान्तिव्यसर्भ । तत्र च सौष्ठव । यादृपाश्री-
सकथेषु कृष्णा, स्फोटा मुद्राकणा । पित्तप्र-
कोपसम्भूता कक्ष्यामिति विचिदिरेत् । इति ।
तादृशीति । आहृष्या कक्ष्यासदृशी । महती-
रमूला । एवा आद्वितीया । एका तु महती
इति योजनायामनेकपिटकामस्ये एतस्या मह
त्वमिति च प्रतीयते । एतमर्थं पित्तकारणत्वं
चाहध वत्तरि । एकामेतादृशीं दृष्ट्वा पिट-
का स्फोटकाचिताम् । व्यगगता पित्तकोपेन ग
न्धनामा प्रचक्षत इति ॥]

धर्मन्वेदपरितीक्ष्णे पिटका' सरुजोचनाः ।
राजिकावर्णसस्थानममाणा राजिकाहया ॥

धर्मणा तपेन स्वेदेन वा परीते समायु-

के चाङ्गे देहे सरुजत्वादिगुणाय पिटकास्ता-
नाम्नाराजिकाह्वया राजिकासज्ञा । राजियार
कसर्पपास्ताभिस्तुल्य वर्णादियासा पिटकाना
तास्तथोक्ता । [स्नेह स्वेदविभ्युक्ततापोपना
हादिजनित । सस्थानेनैव प्रमाणसिद्धे पुनर
पि प्रमाणकथन प्रमाणाधिक्ये एतत् भ्रान्तिनि
रासार्थम् । अनुक्तकारणत्वादप्यापिलापित्त-
जत्वमूह्यम् ।]

दोषैः पित्तोद्वर्णैर्मन्दैर्विसर्पति विसर्पयत् ।
शोफो पाकस्तनुस्ताम्रो ज्वरकृज्जालगर्दभ ॥

पित्तोद्वर्णैस्त्रिभिर्दोषैर्मन्दैश्चिरकारिभि क्र-
मेण विसर्पयत्तनुत्वादिगुण पाकराहितश्चय शो-
फो विसर्पति व्याप्नोति स नाम्ना जालगर्दभ ।

मले पित्तोद्वर्णैः स्फोटा ज्वरिणो मासदारणा
कक्ष्याभागेषु जायन्ते ये ग्न्याभाः सामिरोहिणी ।
पञ्चाहात् सप्तरात्राद्वा पक्षाद्वाहन्ति जीवितम् ।

पित्तोद्वर्णैस्त्रिभिर्दोषैर्वै ज्वरादियुता मा
सदारणाः स्फोटा वर्णदाहव्याप्यादिकेनाग्निसदृ-
शा. कक्ष्यासत्रेषु प्रदेशेषु जायन्ते सामिरोहि-
णीत्युच्यते । सा चाग्निरोहिणी दोषकोपवशात्
पञ्चाहेन सप्तरात्रेण पक्षेण वा जीवित हन्ति ।
[पित्तोद्वर्णैरुद्विक्तपित्तैर्मलैर्वातादिभि ज्वरिण
स ज्वरस्य पुरुपस्य । ज्वरिण इति स्फोटवि-
शेषण वा आमरणान्त ज्वरकारिण इत्यर्थ ।
कक्ष्याभागेषु अन्न भागशब्दस्य बहुवचनोक्त्या
न केवल कक्ष्यैव तत्समीपवर्तिनोऽपि प्रदेशा
गृह्यते । इत्थं च सौश्रुते । स्फोटा कक्ष्यास-

पाश्वर्ये जायन्ते मासदारणा । अन्तर्दाहज्वरा-
कारा दीप्तपावकसन्निभा । सप्ताहाद्वादशाहाद्वा
पक्षाद्वात्रान्तमानयम् । तामग्निरोहिणीं विधरसा
भ्या मन्निपातत इति । मासदारिणः मासदरण
शीला । अनेनैवामन्तर्मूलत्वं ध्वन्यते । अग्न्या-
भा वर्णोष्ण्यादिभिरग्निसदृशा । य एवविधा
विस्फोटा जायन्ते सा नाम्ना अग्निरोहिणीति
प्रसिद्धा । सा पञ्चाहात् पञ्चादिवमात् पूर्वं
मिति शेष । सप्तरात्रात् सप्तदिवसात् पक्षात्
पञ्चदशदिवसाद्वा जीवित नाशयति । असा-
ध्यप्रकरणात् पञ्चाहदे परमिति वा । सन्नि-
पात जाया अप्यस्या असाध्यमर्यादायाञ्चै वि-
ध्यकथनमेकैव दोषोद्रेकात् । तत्राशुकारिण
पित्तस्योद्रेककथनात् पित्तवातकफजलितिक्र
मोपि बोद्धव्य ॥]

त्रिलिङ्गा पिटका वृत्ताज्रूर्ध्वमिरिगल्लिका ।

जनुण ऊर्ध्वं त्रिलिङ्गाग्निदोषलक्षणा वृ
त्ता या पिटका सा इरिगल्लिषेत्युच्यते । [अ-
स्या अपि सन्निपातजत्रादुमरुज्वरादिसहितत्व
द्योयते । उक्तं च घन्वन्तरिणा । पिटकामु-
त्तमाङ्गस्था वृत्तामुमरुजाज्वराम् । सर्वाधिक्या
सर्वलिङ्गा जानीयादिरिगल्लिकामिति ॥]

विदारीकन्दकठिनाविदारीकक्षवङ्क्षणे ।

कक्षे वङ्क्षणेवा या विदारीकन्दवन् क-
ठिना पिटका सा विदारी नाम्ना । [अत्रापि
त्रिलिङ्गत्वमूह्यम् । ऊक्तं च घन्वन्तरिणा ।
विदारीकन्दवद्दुत्ता कक्षवङ्क्षणसाधियु । वि-

दारिका सा विश्लेया सरुजा सर्वलक्षणा इति ॥]

मेदोनिलकफैर्ग्रन्थिः स्नायुमाससिराश्रयैः ।

भिन्नोवसाज्यमध्वाभ स्रवचत्नोद्वणोनिलः ॥

मांस विश्लेयप्रार्थितां शर्करामुपपादयेत् ।

दुर्गन्धरुधिरं क्लिन्न नानावर्णं ततोपला' ॥

तास्त्राययन्ति निचिता विद्यात्तच्छर्करार्बुदम् ।

स्नाय्वाद्याश्रयैर्मेदं प्रभृतिभिः प्रथमं प्र-
न्धिर्भवेति । ततः स एव स्वयं भिन्नो वसा
दिसदृशः स्रवेत् । तत्र स्त्राययुक्ते प्र घावनिलो
वायुरुद्वणं प्राप्तवलो मास विश्लेय्य प्रथिता
कठिना शर्करामुपपादयेत् । ततोन्तरं मला
वातादयो निचिता वृद्धा, सन्त वा शर्करा दु-
ग्धत्वादियुक्तं रुधिरं स्त्राययन्ति तस्य रोगस्य
शर्करार्बुदमिति सङ्गा । [स्नायुमाससिराश्र-
यै स्नायुर्मांस सिराश्च आश्रयो येषां तै मेदो-
निलकफैः कृतो यो ग्रन्थिः स स्वयं भिन्न व-
साज्यमध्वाभ वसाधृतमधुनिभं यत् किञ्चित्
स्रवेत् । तत्र तस्मिन् काले अनिल उद्वण
आश्रावाट्टघावपाशतया वृद्धिगतं मास वि-
श्लेय्यशोषयित्वा प्रथितान् प्रथनान् कठिन्ययुक्ता
शर्करा शर्करा तुल्यत्वाच्छर्करा (शर्कराचरत्
कल्ड् ।) उपपादयेत् परिणामयेत् ततोन्तरं
मलावातादयो (निचितामिति पाठः ।) निचि-
ता वृद्धा वा शर्करा दुर्गन्धि दुर्गन्धयुक्तं क्लिन्न
हेद्युक्तं नानावर्णं सन्निपातजत्वात् सङ्कीर्णजर्णं
रुधिरं रक्तं स्त्राययन्ति शर्करात् सिरामुलेन
स्त्राययन्तीत्यर्थः । उक्तं च । दुर्गन्धि क्लिन्नम-
लार्थं नानावर्णं तस्य मिरा स्रवन्ति सहस्रं र

क्तं विद्यात्तच्छर्करार्बुदमिति । यदेवविधं तच्छ-
र्करार्बुदं विद्यात् ॥]

पाणिपादतलेसन्धौ जन्तुर्ध्वैवोपचीयते ।

वल्मीकवत्तन्मैग्निं स्तद्वत्तवहणुभिर्मुखै' ॥

रुग्दाहकण्डूद्वेदाद्यैर्वल्मीकोसौसमस्तजः ।

पाणिपादतलादिके ग्रन्थिरुपचयः प्राप्नो-
ति । तद्वदिति शर्करार्बुदग्रन्थियुक्तं हेतुना । व-
ल्मीकवत् पिपीलिकाद्याणुवत्कमदृध्या च बहु
भिरणुभिश्च रुग्दाहाद्याद्यैर्मुखैरुपलक्षितं । अ-
सौरीगो नाम्ना वल्मीकः । अस्य पूर्वस्नाद्विश्ले-
प समस्तजत्व सन्निपातजत्वम् । [पाणितले
पादतले सन्धौ कक्षादिके जन्तुर्ध्वै जनोरुपरिभा-
गे वा वल्मीकवत् वल्मीकसदृशं ग्रन्थिप्रथित-
शोफं तद्वद्वल्मीकवत् बहुणुभिः बहुभिरसख्यै-
रणुभिः सूक्ष्मै' रुग्दाहकण्डूद्वेदाद्यै' रुग्दादिप-
रिपूर्णमुखैः पयोद्गमनद्वारैः शनैर्मेन्दं मन्दं उ-
पचीयते उपचयः प्राप्नोति उपचययोर्वृद्धिः समस्त
ज सन्निपातज असौवल्मीक वल्मीकाख्य
क्षुद्ररोगः ॥]

शर्करोन्मथिते पादेक्षते वा कण्टकादिभिः ।

ग्रन्थिकी लवदुत्सन्नो जायते कदरं तु तत् ॥

शर्करया शिला रतण्डिकया पादं उन्म-
थिते अथवा कण्टकादिभिः क्षते कालवन्तं सो-
त्सेधो ग्रन्थिर्जायते तत्सुकदरं नाम्ना भिद्यते ।
[शर्कराभिर्हन्मथिते कृतोन्मथने निरन्तरनि-
चितशर्करा प्रवेशनादित्यर्थः । कण्टकादिभिः,
आदिशब्देन निशितामयारुशकलादिपरिमहः ।

भ्रते व्रणिते वा शब्द उन्मथनक्षतयोर्विकल्पपा-
र्यः । पादे पादतले कीलवत् उत्सन्न उन्नत
प्रथिर्जायते । कीलसाम्येन निस्तातकीलवद
ल'तवेदनाकरस्त्र च द्योत्यते तत् तुर्विशेषेरुदर
रुदराख्य क्षुद्ररोग ॥]

वेगसन्धारणाद्वायुरपानोपानसंश्रयम् ।
अणूकरोति वाह्यान्तर्मार्गमस्य तत शकृत् ॥
कृच्छ्रान्निर्गच्छति व्याधिरय रुद्धगुदोमत' ।

अपानारयो वायुर्वेगरोधाद्धेतोरपानस-
श्रय गुदसश्रय मार्गं वाह्यान्तरणूकरोति सङ्का
चयति । तत अणूकरणद्धेतोरस्य पुस श
कृत् पुरीष कृच्छ्रान्निर्गच्छति । अय व्याधि
नोन्नारुद्धगुदोमत आचार्याणाम् । [वेगसन्धा-
रणात् अधो वातपुरीषादिवेगाररणात् कुपित
क्षपानोवायुर्गुदाश्रयः अस्य गुदस्य वाह्यान्तर्मा
र्गं बलीप्रितयमित्यर्थ । अपानसश्रय. इति च
पाठ ॥]

कुर्यात् पित्तानिल पाक नखमासे सरुग्ज्वरम् ।
चिल्पमक्षतरोग च विद्यादुपनख चतम् ॥

पित्तानिल कर्तृनखमासे सरुग्ज्वर पाक
कुर्यात् । तस्य रोगस्य चिल्पमित्यक्षतरोगमि
द्युपनखमिति च नामत्रयम् । [पित्त चानिल
श्च पित्तानिल अत्र सर्वोपि द्वन्द्व समाहारार्थ
एकत्रन् स्यादिति द्वन्द्वस्यैकवत् भाव स नपु
सकमिति नपुसकत्व च । नखमासे नखस-
म्बन्धिन्यन्तर्वह्निर्मासे सरुग्ज्वर रुग्ज्वरोपेत पा
क कुर्यात् । त रोग चिल्पाख्यमक्षतरोगाख्य-
सुपनखाख्य च विद्यात् जानीयात् ॥]

कृष्णोभिघाताद्रूक्षश्च खरश्चकुनखोनखः ।

अभिघाताद्धेतोर्ये कृष्णो रूक्ष खरश्च
नयो भवति सरोगो नात्रा कुनखो भवति ।
[स्तलनशिलादावादिपतनजनिताद्भिघानाद्धे -
तोः ॥]

दुष्टकर्दमस्पर्शात् कण्डूकृद्दन्त्रितान्वरा.
अगुल्योऽलसमित्याहुः

दुष्टकर्दमस्य सस्पर्शान् कण्डूवादिद्युता
अगुल्य अलममित्याहु । [दुष्टकर्दमस्पर्शात्
कृन्धादिदूषिामलनय इक्ष्मस्पर्शांगीलान् अत्र
कफपित्तकारणत्वं शास्त्रान्तराद्वगन्तव्यम् ।
उक्त च । दुष्टकर्दमस्पर्शान् पादागुल्यन्तरे
त्रणम् । कण्डूवा छेदकोधाढ्य स पित्त कुठ-
ते कफ इति ॥]

तिलाभास्तिलकाळकान् ।
कृष्णानवेदना स्त्वक्स्थान् मशात्तानेव चो-
न्नतान् ।
मशभ्यस्तु प्रततरान् च र्कीलान् सितासितान्
तथाविरो जतुमणि सरुजो लोहितस्तुस ।

कृष्णादिगुणान् त्वक्स्थान् तिलाभान्
तिलकाळकानाहु । [तिलाभान् तिलप्रमाणान् ।
उक्त च शास्त्रान्तरे । कृष्णास्तिलप्रमाणायेनी-
रुजा पिटका समा । वातपित्तप्रकोपेन तान्
विद्यातिलकाळकानिति ।] उन्नतास्तानेयमशा-
नाहु । [उन्नतान् किञ्चिदुत्सन्नान् तास्तिल-
काळकान् एव शब्देनाकृतिमासस्य विशेष इति
द्योत्यते । उक्त च । अवेदन क्षिर वैषयत्तु

गात्रे प्रजायते । माण्वः कृष्णमुत्सन्न तद्वाता-
न्मशमादिशेदिति ।] तेभ्योऽयुन्नतरान् सि-
तामितान् चर्मकीलानाहु । [सितानितान
काश्चित् सितान् काश्चिदसितान् । अर्शो नि-
दानोक्तचर्मकीलात्तु सितसितत्व विरोध ।]
तथाविध सर्जो लोहितश्च म नाम्ना जतु
मणि । [तथाविध चर्मकीलतुल्य । सह
जो लोहित इति च पाठः । सजतुमणिस्तुर्वि-
शेषे । सहज देहेन सहजातश्चेष्टोहितो रक्त-
वण ॥]

कृष्णसित वा सहज मण्डल लाञ्छन समम् ।

शरीरे यत्कृष्ण वा सित वा महज सम
मण्डल लाञ्छनमित्युच्यते । [सहजात स-
हजम् । सम निमोन्नतत्वरहितम् ।]

शोक्रोष्ठादिकुपिताद्वातपित्तान्मुखेतनु ।
श्यामलमण्डल व्यङ्ग वक्त्रादन्यत्र नीलिका ॥

शोनादिकुपिताद्वातपित्तान्मुखादिगुण
यन्मुखे मण्डल तन्नामा व्यङ्गम् । तदेववक्त्रा-
दन्यत्र देशे स्थित नीलिकेतिनामलभते । सा
च स्वरूपा विषेपात्र रोगातरम् । [न्यङ्गनी-
लिकयो सहा भेदस्य स्थानमात्रजनितत्वाद्भे-
माण षड्विंशत्सद्व्यायामेकत्वेनैव सन्धान का-
यम् । न पृथक्त्वन ॥]

परप परपस्पर्श व्यङ्ग श्यात्र च मारुतात् ।
पित्तात्तान्मान्मानील श्वतान्त कण्डुमरुफात् ।
रक्ताद्रक्तान्तमाताम्र सोप चिमिचिमायते ॥

तद्व्यङ्ग मारुतात् परुषादिरूपम् ताग्रप

र्यन्तमानील च पित्तात् । श्वेतपर्यन्त कण्डुम-
श्च कफात् । रक्तपर्यन्तादिरूप रक्ताद्व्यङ्ग भव-
ति । सह रूपेण श्वेदारतिमता प्रादेतिकेन
दाहेन वर्धत इति सोपम् । [पित्तानिलजे व्य-
ङ्गेऽरक्तपरुषोरुद्रेककथनमयुक्तमिति चेत् नृम् ।
आश्रयिभावनतोपि श्याश्रयदोषाश्रयाद्गुधिरम् ।
व्यङ्गे निलपित्तकृतेऽप्याद्याधिक्येन दर्शये द्रूपम् ।
इत्यादि वचनात्तदपि रक्तमेव ॥]

वायुनो दीरित श्लेष्मात्वच प्राप्यविशुष्यति ।
ततस्त्वग्जायते पाण्डु क्रमेण च विचेतना ।
अल्परूपद्रविकेदा सा प्रसुप्ति प्रसुप्ति ।

वायुना उदीरित स्थानान् क्षिप्त श्ले-
ष्मात्वच प्राप्य वायुनैव शुष्यति । ततस्त्वक्
पाण्डुत्वादिगुणा जायते सम्पद्यते । सा प्रसु-
प्ति अचैतन्याद्धेतो प्रसुप्तिरित्युच्यते । [त-
तस्तस्माद्धेतो, त्वक्पाण्डु पाण्डरवणाक्रमेण वि-
चेतना च भवति । यदायदापक्वोदीरितेन
स्वग्गतेन शुष्केण श्लेष्मणात्वकपूर्यते तदातदा
निरवकाशतया तत्र रक्तादिवहनाभावाच्चेतना
हानि स्यादिति ज्ञमार्थं । त्वचश्चेतना स्वर्श-
विज्ञान तेन हीनाविचेतना ॥]

असम्यग्बन्धनोदीर्ण पित्तश्लेष्माच्च निग्रहै ।
मण्डलान्यति कण्डूनि रागवन्ति बहूनि च ॥
उल्कोठ सोनुबन्धस्तु कोठ इत्यभिधीयते ।

अपम्यग्बन्धनोदीर्णयां पित्तश्लेष्मणो
रक्तस्य च निग्रहेण वेगधारणेन देहेऽति कण्डु-
त्वादिगुणानि मण्डलानि भवन्ति । एष च
रोग उल्कोठ इत्यभिधीयते । स एवानुबन्ध-

सन् कोठ मक्षा लभते । [अन्वर्धोर्येणास्पमा-
प्रेण वा वमनद्रव्येण कृत वमनमसम्पत्त्वमन
तेना त सञ्चल्यनिर्हर्तुमसमर्थतया व-मुष्णी-
करणमुदीरिता । पित्तश्लेष्मणोर्निग्रह पुनर्वम-
नविरपनाभाव । अन्ननिग्रह उपवास । स
एवोत्कोठो ज्वराग्नुबन्धयुक्श्चेत् कोठ । म
ण्डलानामेवान्योन्यानुबन्ध इति केचिन ॥]

भोक्ता पदत्रिंशदित्येते क्षुद्ररोगा विभागशः ।
यान् विज्ञायनसम्मुखिचित्साया चिकित्सकः

॥ इत्युत्तरे पदत्रिंशोऽध्यायः ॥

इत्यन तरोत्तप्रकारेण षडे अजगल्लिका,
यवप्रख्याऽ, ऊजी, कच्छपी, पनासिका, पापा-
णगर्दभ, मुरदूपिका, पञ्चकण्ठक, विवृता, म-
सूरिका, विस्फोट, विद्धा, गर्दभी, मण्डला, क
स्या, गन्धनामा, राजिषा, जालगर्दभाऽ, मि
रोहिणीऽ, दिगल्लिका, विदारी, शर्करार्जुद, व-
ल्मीक, कदर, रुद्धगुद, चित्तप, कुनखाऽऽ, ल-
स, तिलकाळक, मश, चर्मकील, जतुमणि,
लाञ्छन, व्यङ्ग, प्रसुष्यु, ल्कोठारुया पदत्रिं
शत्क्षुद्ररोगा विभागश उता । यान् विज्ञाय
भिपक्ष् चिकित्साया न सम्मुखेदिति ।

इतीन्द्रुविरचितायामष्टाङ्गसमूहव्याख्याया-

मुत्तरे पदत्रिंशोऽध्यायः ।

सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥

क्षुद्ररोगप्रतिषेधम् ।

उक्तक्रमेणैव क्षुद्ररोगाणा चिकित्सा प्रद-
शयितुमध्याय आरभ्यत ॥

अथातः क्षुद्ररोगप्रतिषेध नामाध्यायं
व्याख्यास्याम । इति यः ॥

(क्षुद्ररोगाणामजगल्लिकादीना प्रतिषेध-
श्चिकित्साभिमुख्यत इति क्षुद्ररोगप्रतिषेध ।
शेष पूर्ववत् ।)

अजगल्लिकामपका जलौकोभिर्ग्राहयेत् ।
यवसारशुक्तिसौराष्ट्रीकल्केथलेपयेत् ॥

अपकायामजगल्लिकाया जलौकसोयव
क्षारादिभिश्च लेपः ॥

यवप्रख्यादीन् पापाणगर्दभान्तान् स्वे-
दयित्वा सुरदारुकुष्ठमनशिलालैलेपयत् ॥

यवप्रख्यादीना पञ्चाना प्रकरणादपका-
ना यथाह स्वेद, । सुरदार्वोदिभिश्च लेप, ।
(यवप्रख्यादीना भिन्नरूपत्वेपि कफनातजत्वसा-
न्येन कारणैर्यात् प्रथनसाम्येन विलायनीय-
त्वाच्च क्रियैकत्वकथनम् ॥)

पकास्तु सहाजगल्लिकया व्रणवदुपा-
चरेत् ॥

पकास्तु यवप्रख्यादीन् सहाजगल्लिकये-

त्य जगत्त्रिकामपि पक्वामेव पद्ममणप्रतिपेघोक्त-
चिकित्सयोपचरेत् ॥

मुखदूषिकां लोघ्रतुवरिकाभ्यां वा प्र-
दिक्षात् । वटपत्तनात्रिकेरलशुक्तिभ्यां वा सै-
न्धववचाक्षिभेपजसिद्धार्थकैर्वा । एवमशातौ
छर्दयेत् । ललाटे च सिरा रिध्येत् ॥

मुखदूषिकामु लोघ्र तु^१ वरिकाभ्या वा
तेषो वटपत्तनात्रिकेरलशुक्तिभ्या वा सै-
न्धवादिभिर्वा । लोघ्रमक्षिभेपजम् । तुवरिका-
स्नादका । एव लेपे नानाशतौ छर्दन सिराव्य-
यश्च ॥

पञ्चकण्ठेषु निम्बाम्बुजान्त निम्बोद-
कसिद्ध सर्पिं समौद्र पाययेत् । निम्बारग-
वकपायेण चोद्धतनम् ॥

पञ्चकण्ठकेषु निम्बकायेन वमन ततो
निम्बकाथसिद्धस्य सर्पिव पान निम्बारगव-
यो कपायेण चूर्णेनोद्धतन च । [निम्बस्वत्वगा-
रगवधम्यमूटः२३६ च ॥]

[कारणाना पित्तद्विनाऽभावाद्दोगाणा
प्रायेण स्वरूपसाम्याच्च विवृतादीरिगल्लिका-तना
क्रियामेकीकृत्याह ॥]

विवृतादीन् जालगर्दभान्ता निरिगल्लि-
कां च पित्तविसर्पवधिक्रिसेत् ॥

विवृतादी निरिगल्लिका च चिकित्सतो
क्त पित्तविसर्पवन् चिकित्सन् । [विवृतादीन्
विवृता मसूरिका विस्फोटविद्धा गर्दभीकक्ष्याग-

यनामराजिकाजालगर्दभा निरिगल्लिका भेति
दाशुद्रोगान् पित्तविसर्पवन् पित्तविमर्ष इव
पमलोत्सलादिप्रलेपादिना चिकित्सेन अ-ये तु
विक्रिसर्पवदियस्वार्थभेदनाद् पित्तवद्विमर्षवद्
शास्त्रा तरेषु श्रियविशेषदर्शनात् केवा चित्त
वित्हर केवा चिद्विमर्षहरमिति । अनेन वि-
सर्पेषु मामान्येनोक्ता लडघनरूपणरक्ताप्रभेकव-
मनविरेचणादिका श्रियागोचन्ते । उक्त च ।
मसूरिफमरूपेषु लडघन वमन तत यष्टीमधुक्त
निम्बत्वगम्बुभि सिततयाुष विरेचन सिष्टचू-
र्णयुक्त्या वाऽविपनिना । अ-ये मसूरिकाया
कफविमर्षवृष्टहर प्रलेपादिक्रियाविधिमुपदिश-
ति विस्फोक्तचिकित्सां च । विस्फोटेषु च स-
र्षेषु लडघन पूर्णमाचरेत् । न रमेन विना के-
पि विस्फोटा सम्भवति हि । इति । मसूरे-
काविस्फोटयोर्विशतिदिनात् पूर्णं ज्ञानाभाव उ-
क्त पूजयथाभ्यव्य च ज्ञाया श्रिगतेर्दिमात्
परत् । प्राप्ते ज्ञानदिनेऽपार मन्त्रेयुगोह्यासिन ।
अन्यथा तन् विशेषे प्रायो मसूरीत्याह काश्यप ।
इति । अष्टविधाया मसूरीकायाश्चिकित्सा स-
मानतन्त्रादवगन्तव्या ॥]

विशेषतोरजिकामपाकशर्करामूर्वाक-
ष्टकशर्कराभि क्षीरपिष्टाभिलेपयेत् । प्रभी-
क्ष्ण च मृजाशीलनम् । जालगर्दभे धातुका
लान्युपयुञ्जीत ॥

विशेषत इत्यादिना राजिकाया साधन-
समुषय । अपाकशर्करादिभ क्षीरपिष्टैलेप -
अपाकशर्करा कृष्णाकारचुल्ली दग्धशर्करा । क-
ण्ठशर्कराङ्गणम् । अनीक्षणमसर्धं मृजाशीलन

सगोपनसेवा । जालगर्भे धात्रीफलान्यामल
कान्धुपयुञ्जीत विशरत इत्यर्थान् ॥

अग्निरोहिणीमपि प्रत्याख्याय पित्तवि
मर्षमदुपाचरेत् । पका तु मधुरवर्गसिद्धेन
सपिपा रोपयेत् ॥

अग्निरोहिणीमपीत्यसाध्यत्वाङ्गीकरणे ।
प्रत्याख्यायनसिध्यतीत्युक्त्या । (प्रत्याख्याय
निराकरणं कृत्वा साध्येत वा नरेत्युक्त्वे चर्थः ।)
पक्वामिवग्निरोहिणीम् ॥

विदायिका जलवामिनीभिर्ग्राहयित्वा
पित्तमूत्रनगवृत्तिकर्षाभ्रजर्णपलाशकल्के
न प्रलिम्पेत् । अनुपशाम्यन्ती त्वभ्यज्य
स्वेदयित्वा विम्बलापयेत् । पका शस्त्रेण वि
दार्यनिम्पितिलपटोलकल्केन प्रञ्जय चरी
यात । क्षीरिष्टक्षुकरदिररुपायो त्रणप्र-
क्षालनम् । शुद्धा मधुररूपायसंस्कृतेन तैले-
न रोपयेत् ॥

विदारिकाया पूर्व जलौकस ततो त्रि-
लम्बमूलादिपलाशात्कल्केन प्रलेप । नगवृत्ति
क सुत्रोध । पलाश पत्रम् । विम्बलापन म
र्दनेन विलायनम् । पक्वामिति तामेव विदा
रिकायाम् । शुद्धामिति तामेव । (नगवृत्तिकव
र्षाभ्रवित्त्वमूलैरिति सुश्रुत पाठ । नगवृत्तिक
जिगाणम् । गुडगनिकेति लोक । वृश्चिकाळी
त्यन्ये । अजकर्ण सर्ज । पालाश शठी ।
इति श्रीडहणकृते निबन्धसमूहे ॥)

शर्करावुदे मेदोवुदमदुपाचरेत् ॥

शर्करावुदे मन्ध्याशुक्तमेदोवुदमधि-
कित्सा ।

(वल्मीकस्य देशभ्रन्त्यजितममाभ्य-
त्व दर्शयति ॥)

उल्मीक इस्तस्य पादस्य चोपगिष्ठान्म-
र्मणि वा जात मृद्वद्धमतिमृत्त्रिउद्रावृत स
शोक च र्जयेत् ॥

ह्मास्यत्यायसाभ्य उल्मीकस्य लिङ्गम् ॥

अतोन्यथा तु मारु कृतशुद्धे शोणित-
मपहरेत् । सक्तुपललवणगुड्द्व्यारेवत
श्यामादन्तीकुलत्थिकामूलैर्लेपयेत् ॥

अतो साध्यलक्षणादन्यथा वैपरीत्ये व-
ल्मीकवत प्राक्पूर्वं कृतशुद्धेर्विहितमनन्तिरे-
कस्य शोणित यथोपपत्त्यवसेचयेत् । तत स-
न्त्वादिभिरारेवतादिमूलयुक्तैर्लेपयेत् । आरेव-
त कर्णिकार । श्यामा त्रिट्ट । दन्ती नाग-
दन्ती । कुलत्थिकया द्वितीया त्रिट्ट ॥

पके तु सर्वा गतिं दृष्टमासानि च श-
स्त्रेण सम्यक्शोधयित्वाग्निना क्षारेण वा द-
हेत् ।

पकेतिवति वल्मीक । सर्वाङ्गतिमशेषा
नाडीम् । सुत्रोधम् । (पके प्राप्तपाके सुत्रिंशेपे
अनन्तरोत्तादुपक्रमादस्य शस्त्रसुसनाध्यत्र वि-
शेष । शस्त्रेण मण्डलाप्रादिना सर्वाङ्गशेषा ग-
र्ता नाडीं दृष्टमासानि च सम्यक् शस्त्रकर्माँक-
विधानेनाभूलत शोधयित्वा छित्वेत्यर्थः । अ-

प्रिना क्षारण या दहेत् । या शब्द अग्निश्चार
योर्विकल्पाथः । उश्रतमग्निना अरनत क्षारेण
च दहेदिति भावः ।)

सुशुद्धे तु ग्रणे भङ्गातरुमनश्शिला
लाकाठानुसार्यगरुचन्दनैर्निम्बतैल रोपणा
र्थं श्रपयेत् ॥

शुद्धे च बल्मीकग्रणे निम्बतैल भङ्गात
कादिभी रोपणार्थं श्रपयेत् । काठानुसारीत
गरम ॥

कदम्ब शस्त्रेणोल्कृत्य स्नेहेन दहेत् ॥

कदम्बाख्ये सुशोधम् । स्नेहेन दाहयोग्ये-
न । (कदम्बाख्ये क्षुद्ररोग शस्त्रेण वृद्धिपश्चादि
ना उल्कृत्य उक्त्वा स्नेहेन अग्निमन्तापादाहयो
ग्येन पादतलमुत्राम्ब्य तस्य घणस्य परितो माप
कस्केन उदा पाठीं कृत्वा स्नेहेन ता पूरयित्वा
दहेत् ॥)

रुद्रगुदे निरुद्धमणिवाचिकित्सा ॥

निरुद्धमणिर्गुह्यरोगे वक्ष्यते तदुक्ता चि-
कित्सा रुद्रगुदे । (रुद्रगुदार्ये क्षुद्ररोगे गुह्य
रोगप्रतिषेधे वक्ष्यमाणनिरुद्धमणित्रियाधत् चि
कित्सा कार्यम् । पुन पुन स्मूलतरुद्वेष्टा
चजातुपनाहीविन्वासानिलापहस्रोष्ठपरिपकादि
भिर्गुदस्रोत ऋणेण वर्धयदित्यर्थः ।)

चिल्प शोणितावसेकसशोधनैरुपाच-
रेत् । व्यपगतोष्माणश्चैनमुष्णाभ्युना परि
पिन्य यथायोगं शस्त्रेण परिकल्पापनयेत् ॥

चिल्पे सुशोधम् । परिकल्पोपकार्यः ।
(एन चिल्पाख्य रोग दुष्टरक्तमोक्षणेन ऊ मा
पित्ताहतेनास्तीत्युक्तत्वात्तन्निर्हरणपरमौषधेन वि
रेचनाख्येन सशोधनेन च व्यपगतोष्माण जि
तोष्माण कृत्यानन्तरमुष्णोष्णेन परिपिन्य श
स्त्रेण यथायोगं परिकर्त्य परितो नयशस्त्राग्नेण
मासाद्विश्लेष्य पङ्गुलेन सन्देशनामूलतो ऋ
गुहीत्वा सम्यगुल्पाख्यापनयेत् ।)

ततो रसाञ्जनरोचनानेपाळीतेजोद्वा
रुत्तरुम्लपिष्टं शोधयित्वा कालेयकागरुह
रिद्रारसाञ्जनसिद्धेन तैलेन रापयेत् । मधु-
कपायसिद्धेन वा । अल्पावशिष्टं च सर्जं
स चूर्णेन पूरयेत् ॥

ततो न तर रसाञ्जनादिभिः शोषनो ले
पः । नेपाळी मनश्शिला । कालेयकादिसिद्ध
तैल रोपणम् । कालेयक पीतचन्दनम् । मधु-
रद्रव्यसिद्धेन वा तैलेन रापयेदिति सम्यक् ।
अल्पावशिष्टं रुद्रप्रायम् । (तन्त्रान्तरे चो-
क्तम् । चिल्प शोणितसेकेन शोषनैश्चाप्युपा
चरेत् । गतोष्माण तथा चैनमुष्णोदपरिवेचि-
तम् । शस्त्रेण तु यथायोगमुल्कृत्य स्त्रावयद्ग्र
णम् । शिला तजोवर्ता चैव रोचना च रसाञ्ज-
नम् । कल्कैरैतैश्च सम्पिष्टं शोधयित्वा घण
ततः । हरिद्रागुरुकालीयकल्कैश्च सरसाञ्ज-
नैः । सिद्धेन तिलतैलेन ततः कुर्वतिरोपणमि-
ति । कालीयक कृष्णचन्दनम् ॥)

कुनस्रमपि प्रदुष्टमेवमेषोपकमेत् ॥

कुनस्रमपीति चिल्पाचिकित्सात्मसमुभये ।

(मृदुप्रमभिषागादिना तर्मासिन्धोषोचालितादु
शालसन्धेषाम् नृसिन्धुनागगतं नग्नमप्येवमेव
विन्धुप्रदेव नद्योन्माट्टादिकं शस्त्रकर्मणोपक
मेव विदितंम् ॥)

अलमेत्स्मृत्फाक्षिकारसिक्तौ चर-
णौ निम्बानिम्पट्टलीकामीत्तरोचना फल्केना
लेपयेत् । निदिग्धिकारसमिलेन सर्पपने-
लेनभ्यश्च रोचनाकासीमपादिनलानृणं
प्रतिसारयेत् ॥

अलम इत्यादि मुबोधम् । (अलसान्धे
शुद्धाग तु अलन स्यान्धिषेन धान्याम्लेताव-
सिक्तौ परिषिक्तौ चरणौ निम्बादिषण्केना
लेपयेत् । फामोस तुचम् । प्रतिसारण चर्ष
णम् ॥)

तिलकाळकान् मशाश्च सूर्यकान्तेना
भिना या दहेत् क्षारेण वा । चर्मकील जन्तू
माणि च तद्रूचलस्येणोल्लुत्स्य ॥

तिलकाट्ट्यादिषु सूर्यकान्तस्यवहितै
सूर्यरश्मिभिर्वाहोभिना या क्षारेण वा । (ति-
लकाळकारयाम् मशास्याश्च रोगान् अर्ककिर
णस तप्तेन सूर्यकान्तेनाभिना वा तयोस्त्रयङ्गामा
श्रयतया पद्मपत्रतनुना मृदुक्षारलेपेन वा दहेत् ॥)
चर्मकील जन्तूमर्णा च तद्द्विदिति सूर्यकान्तादि
ना दहेदिति सम्यग्ध । न तु प्रथममेवापितु
शस्त्रेणोल्लुत्स्य । (चर्मकीलाख्य जन्तूमणिस-
क्षित च । जन्तूमणिरित्य प्राणिजातेवोरज्वादे-
रित्युद् । शस्त्रेण वृद्धिपत्रादिना उल्लुत्स्य मू-
लवदिलत्वा तद्वा ५ ॥ ११ ॥ दहेत् ॥)

लाञ्छनादिप्रयणामपि रवतदोपजन्य -
माग्याचिकित्साभेकीष्टयाद् ॥

लाञ्छनव्यङ्गनीलिकामु यथासशा मि
रां विभयेत् । क्षीरीट्टमृत्करुककैश्च क्षीरपि
प्रेम्पयेत् । पलातिलपलापधुकरुद्रिद्राभिर्वा ।
मधुकागरुपयस्याकालीयकैर्वा । तरुणरूपि
स्थितिन्दुकर्मजनीभिर्वा । अम्बिका मूलेन वा ।
सुकन्दप्रगा वा मधुपृतपुक्तया ॥

लाञ्छनादिप्रये आमन्त्राया अप्रतिपि-
क्षाया मिराया न्ययनम् । पञ्चलेपयोगा सु-
बोधा । पयस्या क्षीरिका । फालीयक कुण्ठच-
न्दाम् । तरुणकपित्योऽजीर्णकपित्यतम् ।
अम्बिका चुम्बिका तस्या मूलम् । इति लाञ्छना-
दिप्रय माधारणम् । [पूर्वोक्त व्यङ्गनीलिकयोर्-
पृथक्त्वं तु मन्त्राया पट्टिन्तरापादानायेव ।
अत्र त्रिलिकाप्रहण स्थानभेदजनितमक्षान्तरत-
या चिकित्सा तत्रभ्रान्तिपरिहारार्थम् ।]

(लाञ्छनादिप्रयस्य सामान्यचिकित्सा मुक्ता
तेषु व्यङ्गस्य विशेषचिकित्सा माह ॥)

विशेषेण व्यङ्ग्यसृग्नावपूर्वमर्जुनप-
रिपोटैलेपः । क्षौट्रेण वा पिष्टा मञ्जिष्ठा ।
अजाक्षीरेण वार्द्रडाडिपत्रम् । तेनैव वा या
लामलक गोमूत्रेण सप्ताह स्थितम् । दधिम-
ण्डेन वा फालेयकलोध्रोल्पलाकिञ्जलकम् । न-
यनीतेन वा श्वेताश्वसुरजमपी ॥

विशेषतस्तु व्यङ्ग्येषु रक्तक्षव कृत्वा अ-
र्जुनतरो परिपोटै स्वय ज १ १ १ । सु-

वोचम् । मन्त्रिष्ठाक्षौट्रेण । आट्टहाडिमत्वग
जाक्षीरेण । यालामलक तेनैवाजाक्षीरेण । पि
म्भूतामलकमाह । गामुत्रेण मम ह सिगम ।
फालयकादिक दधिमण्डेन । फालयः पीत
नम । यथाश्वगुरजकारो गयीत । (येता
येतवचा । अश्वगुर कृष्णप्रसवपुत्री । (नि)
गिरिकर्णपरा नीला याजिमुरा व्यधम धकुमु
मा च । अश्वगुरा त्रगमुरप्रतिनाम्ना उतसि
नीकृष्णा । शश्वपिष्टाभानुरप्रलिप्रमशुक्ता
न्तरहताभ्यमितप्रव्यलितरुर्गुरुयामव्या लप ।
न तु शम्पुपुषीमेन दग्धे लवत्रया । अश्वगुरेण
कृतामपीति वा () इति मागान्धेन व्यङ्गेषु ॥

तत्रेत्यादिना व्यङ्गेषु वानादिविधेणाह ॥

ततापि वानजेषु देवदारुदुरालभाशु
हतीमञ्जिष्ठासूर्जापामार्गत्रायन्तीत्रायमाणा शु
कनसात्रलाविटारीपरपद्रकुलरत्रिलेखोल्पल
शतापरीदर्भमूलकाथे शृङ्गीविडङ्गर्भ घृत वि
पक्रमधोभक्त पानमभ्यङ्ग नाशन च साय
योजयेत् ॥

तत्रापि तेष्वपि वानजेषु व्यङ्गेषु देवदा-
र्वादिकाथे शृङ्गीविडङ्ग गर्भ रत्रा विपक्व घृत
मधोभक्त भोजनात्पूर्व पाने याजयेत् तदेवा-
भ्यङ्गे नाशने च साय योजयेत् ॥

मलय च न्यग्रो मदेवदारुहरीतरीपूती
करञ्जमदनफलचूर्णघृतयुक्तैः । पद्रमज्जाको
द्रवलाजचूर्णेन वा सघृतेन । श्वेतचमरास्थि
ताल्पतीस्त्र यमधुघृतैर्वा ॥

न्यग्रोधादीना चूर्णघृतयुक्तं मलय च
योजयेत् । पद्रमज्जादिचूर्णेन वा सघृतेन ।
श्वेतचमरास्थ्यादिभिर्वा । चमरोत्तम शृणु न
स्य श्वेतघण्टेभ्याम्भि । तालपत्री मौसली ॥

पंचेषु यलापभुकमागधिकार्णिकका
फोटीश्वगुस्ताफलनाकृमाचीतुकाहाभि स
पयः सर्पिः मिद्ध पूर्वान् मयोजयेत् ।

पित्तघ्नेषु यलादिभि मर्भार सिद्ध
सर्पिं पूर्वोदितधोभक्तमभ्यङ्ग नाशने च साय
योजयेत् ॥

शृङ्गीकाश्वेतपाफीरज्जुंगपरूपकसौवी -
रत्रदरदिमेदापुननैरकशेरुकापयाळत्रिद्रुमशु -
णाळैर्वा सर्पिरै ॥

मर्भारैशृङ्गीकादिभिर्विपक्व सर्पिणां पुनवा
प्रयोजयेत् ॥

उपस्त्रिभर्चनमिशुरानोभयतो त्रिरेच
येत् ॥

एव च सर्पिं प्रयोगेणापस्त्रिभर्चनमि-
क्षुरमेन कल्पोक्तत्रिधितोभयत उर्ध्वमधश्च वि
रेचयेत् ॥

कृतरत्रिरात्रसेचनानेताथ व्यङ्गान्
मधुकशारिया उलाचन्दनलोत्रोल्पलैर्घृतयुक्तै
राल्पयेत् । मर्पाण्डरीरुमधुरुपक्वकनीलोल्प
लशारियारुद्धीमूलमयाळसुवर्णगैरिकैर्वा ।
शीतमपुरमन्त्रपान प्रवातमह स्वमसौमनस्य
च सेवेत ॥

एनाश्च पित्तव्यङ्गान् रुधिर स्नावायेस्वा
मधुकादिभिर्घृतयुक्तैरालेपयेत् । प्रपौण्डराका-
दिभिर्वा घृतयुक्तैः । प्रवाः विद्वमम । शितम
धुरामपानादिक च सेवेत् ॥

कफजेषु दशमूलदेवदारुहरीतकीश्वद
द्रामलकीकाथे मुस्तकुण्डरिद्रामरतरुक्लकैस्त
द्त् साधित सर्पिं तद्देवोपयुञ्जीत ॥

कफजेषु व्यङ्गेषु दशमूलादिकाथे मुस्ता
दिकलकैस्तद्वदिति सक्षीर साधित सर्पिंस्तद्दे
वेत्यधोभक्तं पाने नावनाभ्यञ्जनयो साय च
प्रयोजयेत् ॥

तुत्यरोचना लोभ्रप्रियगुकालेयकैः स
मधुघृतैर्लेपः । देवदारुसरलबलाशिशुमूलै
र्वा । मनश्शलातुत्यरसाञ्जनैर्वा । मृदुना
वा क्षारेण दशमात्रा प्रलेपः ॥

तुत्यदेवदारुमनश्शलादिभिर्लेपत्रय सु-
बोधम् । अथवा मृदुना क्षारेण सूक्तोक्तैः द-
शमात्रा प्रलेपः । मात्रा कालविशेषः । तस्या
लक्षण यावत् पर्येति हस्ताम दक्षिण जानुम-
ण्डल निमेषोन्मेषकालेन सम मात्रा तु सा
मृता इति ॥

रक्तजेषु क्षीरसर्पिं स्निग्धस्य सिरां वि-
स्नावयेत् । वमनविरेचने च पित्तवत् कुर्यात् ।
आलेपथाश्च चन्दनमधुककलकेन घृतवता ।
सर्जरसनीलोत्पलशङ्खवेतस कदलीमूलमूर्वा
मधुककलकेन वा ॥

रक्तजेषु व्यङ्गेषु श्रीरोद्धवेन सर्पिं पा
ग्धस्य सिरां विस्नावयेत् । सुबोधम् ।

दिति पित्तव्यङ्गवदिकुरसेनेत्यर्थ । चन्दनसर्ज-
रसादिभिरालेपद्वय सुबोधम् । इति व्यङ्गानि ॥

प्रसुप्तौ वातकुष्ठोक्तकर्मोऽन्तेचाग्निना
दाहः ॥

प्रसुप्त्याख्ये सुबोधम् । अन्ते च वात-
कुष्ठचिकित्साया शान्त्यप्राप्तावाग्निना दाहः ॥

उल्कोठे पित्तश्लेष्महरो विधिः सक्षार-
लवण च तैलमभ्यङ्गः । कोठ कुष्ठाचिकित्सत-
पीक्षेत् ॥

॥ इति सप्तविंशोऽध्यायः ॥

उल्कोठार्ये सर्वो विधिः पित्तश्लेष्मघ्नः ।
यवक्षारसैन्धवयुक्त तैलमभ्यङ्गश्च । कोठे कुष्ठ
चिकित्सा । [शास्त्रान्तरेषु छुद्रत्वसान्यात्तदन-
न्तरोक्ता पादप्रभेदकण्टकवेधपाददाहपारिण्य-
या देहस्फुटनातिस्वेददेहदौर्गन्ध्यवैशुतानलदाहा-
दिक्रियाप्यत्र दिव्यावावरोधनार्थं किञ्चिद्वि-
ख्यते ॥

क्षयगते श्लेष्मणि पादलघ्ने
सञ्चारिणा देहमृतामजघ्नम् ।
वान सपित्तोऽधितलेषुदुष्टो
भेदान् करोत्यप्रतिकारनिम्नान् ॥

वटाकुरारुक्करासिकः सूत-
निर्यामसिन्धुद्रवमर्कदुग्धम् ।
एभिर्भ्रिष्यास्तुधृत विपक्व
पादपभेद विनिदान्त सद्यः ॥

अर्काविस्तुद्दिदुग्ध सिकम पटुतैलसयुत पिष्टम् ।
पादविलिप्त सद्य करोति कमलोपम चरणम् ॥

सर्कदुग्धसैन्धवह्यसुरार्चूर्णं सनवर्नातम् ॥

न्यस्तुम्बकले तत्रशारिका लेपनाश्चान्यथा ॥
 पादयो मिरां विष्वा दिवापश्विमे परे पुत्रा ।
 वसापृतमधूच्छिष्टमग्राधुरै प्रलेपयेत् ॥
 म्नुसकच्छामपयो लवणमपुष्पिष्ठपुत्रनिर्घातम् ।
 मादिपनवनीतयुत विपादिका ह-यसामुख्यम् ॥
 अतिपद्गुणककाकालप्रमित मृापट्टपेत् ॥
 कसनिपट्ट छेवान् करोति कवलोपम परणम् ॥

नश्यति तथा विपादी
 पुष्यलता गोलिमूलशृतैस्तात् ।
 कार्पासभुजगवदी
 पट्टनिलचै श्रंशयो विरोधेन ॥
 मर्जपृथ गुल्फगुट
 विष्टानाशाकदुग्धे ।
 प्रातेलेपान् पादकले
 नश्यति त्रियत विपादिका महसा ॥

गुक्तिनाभम मि-धूर्य सपिं मर्जरम पय ।
 पादयो स्फुटने लेप निष्कालापु-पश्वित ॥
 सक्षीर स्नुक्तिकाण्ड मा-तर्धुन मुवर्चलाविठवन् ।
 दग्ध छागपूनयुन तुम्बश्च तन्नि पमिलेवान् ॥
 पूरितोपरिसिक्थेन बद्धिना तापिता भृगम् ।
 अमाध्यापि व्रजयन् क्षिप्रमेव विपादिका ॥

नरशुधीज रजनी वटुत्रय
 ममानभा ॥ लवणस्य शृत्तिकाम् ।
 दग्ध्वा समालोह्य घनेन लिम्बे
 पादौ विनश्यते विपादिका ध्रुवम् ॥

॥ कण्टकवेधस्य ॥

पादयो कण्टके विद्धे रविदुग्धेन पूरयेत् ।
 वद्धेऽनुद्धृते चापि पतति रयमेव नन् ॥

शो-पय तत्र मन्थय्य ददेतोऽग्राह्या ।
 शुमारो कोष्णपणेन बन्धं चा । कारयेत् ॥
 लवणोद्वंसंश्च वा मन् शोदीतपश्वनम् ।
 तण्डुलीयकमूलाश्च उषण मपुत्रानेषम् ॥
 वायसी वा पट्टपुत्रा निर्द्धा वा श्रेष्ठमपुत्राम् ।
 विष्वाकश्वपत्र वा पृतकाश्चिक्थसपुत्रम्
 भृष्ट पश्यन्त गुर्वाण प-यस कोरद्वकै ।
 मगाक्रिया च कुर्वति पथे कुष्ठ पुनर्देहे ॥

॥ पाण्ड्राहस्य ॥

शनावरीमूत्रसान् कौन परिश्रितौ ।
 परिनाशाद्दिगुच्छेते चरणौ श्रिममेव तु ॥
 ममूराविद्वेष्टे विष्टे भृशशोनेन वारिणा ।
 चरणौ छप्रेम मन्वर् पाशादादपनाशये ॥
 तवनीनेनमलिमौ बद्धिना परितापिनौ ।
 मुच्येते चरणौ श्रिम परिश्रयान् सुदारुणान् ॥
 पुनात् सक्नुमि रुग्णैरजाभीरममन्विते ।
 लेपयेत्चरणौ सद्य परिश्रयविमुक्तये ॥
 लिम्बेत्सेव्यजलारिष्टे शनधीतपूनेन वा ।
 पादशोद्रेषु चरणौ तेषु काश्चिपसर्पिवा ॥
 कुमारीरमसेको वा जलौकाभि हरेदमृक् ॥

॥ पाण्डिग्ययाया ॥

लिप्ता मर्षपक्वकेन ज्येदिता पादमना भृशम् ।
 पादपाण्डिग्यया तीव्रा पश्चादेन विनश्यति ॥

॥ देहस्फुटनस्य ॥

अगलिपुणपचूर्णेन मादिप श्रपयेत्पय ।
 उद्धुत्पनवनीशको देहस्य स्फुटन जयेत् ॥

॥ अतिस्वेदस्य ॥

हरीतकी तु मन्पिच्य गात्रमुद्धर्तयेत्तर ।

पद्यात् दान प्रकूर्वात देहस्वेदोपशान्तये ॥

॥ देहदौर्गन्ध्यस्य ॥

गोमूत्रण समालोच्य मादिष शक्युत्तमम् ।

तेनैव लेपन कुर्याद्देहदौर्गन्धनाशनम् ॥

शिरापलामज्जकहेमलोभ्रै

स्वगन्धेदसस्वेदहर प्रपर्व ।

पलाम्बुलोहै रथ चन्दनाभ्या

शरीरदौर्गन्ध्यहर प्रलेप ॥

तिन्निर्णाम्रसे तैलप्रस्थ सन्धकपचेत्त्रिभक् ।

अत्र कल्कार्धमेतानि वातघ्नानि च योजयेत् ॥

शिमूसैन्धवदुर्गन्धा लघुन च सचिप्रिकम् ।

श्चत्च्छरीरदौर्गन्ध्यकण्डूतिस्वेदनाशनम् ॥

तिन्निर्णिकदलोद्भूत खरस लेपयेन्नर ।

बहुशोदेहदौर्गन्ध्यकण्डूकोठविनाशनम् ॥

धौत्रेण पौष्कर रेणु मेकविंशति वासरान् ।

लिहता देहदौर्गन्ध्य नश्येन्निरलेपमङ्गिनाम् ॥

द्विनिशतिलरुमाजीकल्कोद्भूतितविप्रह ।

य स्नाति तस्य देह स्यात् सुगन्धिर्भास्करच्छवि ॥

॥ वैशुतानलदाहस्य ॥

वैशुतानलदग्धस्य लेपसेकादियोजयेत् ।

सतैल मञ्जलवणप्राथ ताप च वह्निना ॥

चुत्थदग्धवदाहार मधुरस्निग्धशीतलम् ।

सेक च सहायुकस्य कूर्वातेऽन्द्रियवेदिन ॥

आग्नेयैरौषधैर्लेप सेक मिश्रतुषोदकै ।

सर्विस्निग्धैरञ्जयु कै र्वसातैर्धृत्तरपि ॥

श्यादिक शास्त्रान्तरादवगन्तव्यम् ॥]

इतीन्दुविरचितायामष्टाङ्गसप्रह्वव्याख्याया-

मुत्तरे सप्तत्रिंशोऽध्याय ॥

अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥

गुह्यरोगविज्ञानीयम् ।

प्रणशस्त्रप्रसङ्गेन क्षतप्रायत्वात् गुह्यरोगाणां हेत्वादिक प्रदर्शयितुमध्याय आरभ्यते ॥

अयातो गुह्यरोगविज्ञानीय नामाध्याय व्याख्यास्याम' । इति य' ॥

गुह्यशब्देनोपस्यो भण्यते ॥

स्त्रीव्यवायनिवृत्तस्येत्वादिना पुगुह्यरोगाणां हेतुरुच्यते ॥

स्त्रीव्यवायनिवृत्तस्य सहसा भजतोथवा ।

दोषाध्युपितसङ्घर्षमलिनाणुरज पथाम् ॥

अन्ययोनि मनिच्छन्ती मगम्या नवसूतिकाम् ।

दूषित स्पृशतस्तोय रतान्तेष्वपि नैव वा ॥

विवर्धयिषया तीक्ष्णान् प्रलेपादीन् प्रयच्छत ।

मुष्टिदन्तनखोल्पीढाविषवच्छरूपातनै ॥

वेगानिग्रहदीर्घातिखरशष्पविघट्टनै ।

दोषा दुष्टा गता गुह्य त्रयोविंशतिमामयान् ॥

जनयन्त्यपदशादीन्-

स्त्रीव्यवायनिवृत्तत्वादिशुकस्य पुरुषस्य तत एव हेतो गुह्य गता वातादयो दुष्टा स्त्रयोविंशतिमपदशादीनामयान् व्याधीन् जनयन्ति । स्त्रीव्यवायो मैयुन अउ सहसा यो निवृत्त सवते स्त्रीय तस्य । सहसा निवृत्ति सहसा सेवन च दोषकोपहेतु । अथवा दोषादिगुणरज पथा मन्ययोन्यादिका

भजत । दोषैर्वातादिभि रभ्युपितगभिषिन् म-
 हूर्णै च मालिन वाणु च रन पथ योनिद्वार
 यस्यास्ताम् । सद्गूर्णै केनचित् दीभरमेन मि
 श्रितम् । सलिन शौचागभायेन मद्युक्तम् ।
 अणु सप्रतम् । अन्ययोरे रिनातीवाचदराग
 कान्ति लाम् । भनिष्ठ ती या मैथुनद्वयगाह्यम
 कृपेनपरा । अगन्या भगिन्यादि । तथा र-
 तान्तेषु दूषित पट्टावादिष्ठ सोय मृगतमेन
 ग्राय कुर्वत, अपि वा मैव मृगत शोषादिक
 नेव दुर्भव । तथा विषवर्धविषयाशेक बधेयितु
 निष्ठया तत्रैव शोषणाम् प्रलभमेकादीन प्रय-
 ष्टतो ददत । सुष्टवादीनामुल्पीहया । वि
 पवता शूफार्ता पाठने । वेगनिमह शूफादि
 वेगचारणम् । दीर्घेणातिरारेण च लप्तेन मृ
 षेन विपट्टा शोदनम् । [गुग्गुलुम नन्मिति
 जलद ।] [श्रीग्यवाचागिधृतस्यति पाठ ।
 वेगनिमहदीर्घातिरारसपेविषट्टीरिति च । इय-
 वायनिधृतस्य चिरकालोपेक्षितमैथुनस्य नरस्य
 पुन सहसा अतर्कितमेव श्रीनारी भान्त सेव-
 मानस्य । अयथेति विकल्पे । सद्गूर्णै प्रमववै
 पम्याग्निना गुदवलिभ्यामेकीभूत । अयथा
 रज शब्दोपि दोषाभ्युपितादिवत् गुणवधा
 तथा सति रज पथा रजोयुक्तयोनिगार्मा रज
 खला सृत्तिकादिमित्यर्थ । जस्मिन् पक्षे दोषा
 भ्युपितादिभि पयश-दोषि सम्यध्य । अग-
 न्या भगिन्यादिका तथा सत्यन्यजनज्ञानशङ्का
 जुगुप्सादिजनितवैकृष्यदूने हृदि कुड्का दोषा स्त
 त्वातेन मनसा सह शुद्धप्रज्ञा स्तसरोगान् जन
 य-तीत्यर्थ । श्रुतिस्मृतिविरुद्धाचारतश्च । सु-
 ष्टुगुल्पीहनादयः कामसूत्रविहितकरणवेदजनि-

ता । उपरजन्तेषु मादुन्मेषु दरमयातो ज द्वा
 तुपाहाराने कभिरीयभिषिजेन शूट । त च
 शूका मथिपानोर्वेपमेहात् द्विषा तत्र विषव
 न्तो रोगकारिण । मद्युक्त कृष्णानि चिप्राण्य
 धरा शूकारि मथिपानि तु पातिपानि पच-
 न्यागु मेष्ट निरवनेन इति । अयथा विषद-
 न्यकान्पितानां यन्पूकाना बटगोवधानां पात-
 तान् । वेगनिमहदीपातिरारसपेविषट्टमत्तु वे
 गतिप्रदाच्छुद्धादिवेगधारणान् । तथा दीर्घो-
 णामतिरारणां च मर्दाना विपट्टनादासकाल-
 तान् । स्वशंभिदि कामातपप्रमश्लिन्मवगिने-
 य । तस्य च बहुरूपा विषये तरकासास्या-
 दपग तत्पम् ॥]

अपट्टयो सपट्टया ।

पृथग्दोषे सरुधिरै समस्तैश्च

अत्रैवा प्रयोदितमेमध्ये वातेन विद्येन
 श्लेष्मणा रक्तेन सन्निपातेनेति पञ्चधा सप-
 दशा ॥

अत्र मारुतान् ॥

मेदूगोफो रुजक्षिप्राः स्तम्भस्त्वपरिपोटनम् ।

त्वक्परिपोटनान्त वातनापदस लक्षणम् ।
 श्लेष्म पञ्चाना मध्ये वातेनापदने छिफ्रे शोफो
 नानापकाग रुज म्बन्धवत्त्वचोभेदा च श्यात् ॥
 पकोदुम्भरसङ्काश विद्येन श्वमपुजर्वर ॥

ध्वरात् विनेन । [विद्येने अपदने प-
 कोदुम्भरसदशा शोफो उग्रश्च श्यात् ॥]

श्लेष्मणा कठिनं स्निग्धं कण्डूमाच्छीतलो गुरु
 सुर्वत श्लेष्मणा । कठिनं ह्यवाचनं तर-
 प्रकृतस्य श्वयधोर्विशेषणम् । [विशेषणसाम

ध्याञ्जयधुरेवास्यविशेष्य । श्रेष्मकृते अप
दशे काठि-ययुक्तं क्षोहलेपप्रतीतिकर कण्डूस
हित शीतस्पर्शश्च शोफो जायते ॥]

शोणितेना सितस्फोट सम्भवोऽस्मृतिज्वरः ।

व्वरान्त रक्तेन । [रक्तकृते अपदशे
कृष्णवर्णाया स्फोटानामुत्पत्तिरस्त्रस्त्रावो व्यरश्च
भ्यात् ॥]

सर्वज्ञे सर्वलिङ्गत्व श्वयधुर्मुष्कयोरपि ।

तीत्रारुगाशुपचन दरण कृमिसम्भवः ॥

कृमिसम्भवान्त सन्निपातेन । [सर-
कसन्निपातजे अपदशे सर्वलिङ्गत्व वाताशुपद
शाना प्रत्येकोक्तलक्षणनिचयसम्भव । तथा वृ-
षणयोरपि शोक अपिशन्द्नेनान्यत्रापि । मेढू
मात्रे शोफोद्भव सूचितम् । रक्तापदेशेपि शो
फ उक्त । तीत्रा अत्यर्थममहनीयारुक्पर्षाडा-
निशेष । आशुपचन द्वित्रिदिनैरेव पाक । आ
शुश-दोऽस्या पूर्वेषा क्रमेण पाक सूचित ।
दरण भेदनम् । कृमिसम्भव अन्त स्वयमेव
जन्तूनामुद्भव ॥]

[एषामवान्तरभेदत्वाद्त्रैव साध्यासाध्य-
विभाग दर्शयति ॥]

याप्यो रक्तोद्भवस्तेषां मृत्यवेसन्निपातज ।

तेषा पश्चानामपदशाना मध्ये रक्तापद
शो याप्य । सन्निपातजस्तु मृत्यवे भवति ॥

जायन्ते कुपितैर्दोषैर्गुह्या मरु पिशिताश्रयै ।

अन्तर्वहिरा मेढूस्य कण्डूला मासकीलकाः ॥

पिच्छिलास्त्रस्त्रावयोनौ तद्वच्च छत्रसन्निभाः ।

तेर्शास्युपेक्षान्ति मेढूपुस्तवभगार्तवम् ॥

गुह्ये यदस्मत्क पिशित मास च तसो-
क्तात् कारणात् कुपितैर्दोषैर्मेढूस्यान्तर्वा बहिर्वा
कण्डूला पिच्छिलास्त्रस्त्रावश्च मासकीलका जा-
यन्ते । अनेनैवप्रकारेण स्त्रिया अपि योनौ
छत्राकृतयो मासकीलका जायन्ते ते नाम्ना अ-
र्शासि । ते च पुरुषे जाता उपेक्षिता सन्तो
मेढू पुस्त च नाशयन्ति । स्त्रियास्तद्वद्भगमा-
तेव च लाघवार्थमत्र योनिरोग उक्त । [कुपि-
तैर्यथोक्तेन कारणजालन कुद्वैर्गुह्यासृक्पिशि-
ताश्रयै गुह्यगतमसृक्पिशाशिनश्चाश्रयो येषा तै.
मेढूस्यान्तर्भागे बहिर्भागे वा कण्डूला, कण्डू-
युक्ताः पिच्छिलास्त्रस्त्रा पैच्छिल्युक्त रक्त
स्त्रयन्त मासकीलका कलकापारा मासाकरा
जायन्ते योनौ च स्त्रीणा गुह्येऽपि तद्वत् योनि-
व्यापदुक्त्कारणदुष्टैर्दापैरन्तर्वहिरा कण्डूदि-
युक्ता मासकीलका जायन्ते । तत्र त्वय विशे-
प ते छत्रसन्निभा छत्रतुल्याकारा कृशमूला,
स्थूलाप्राश्च भवन्ति । मेढूजा मासकीलका
योनिजाश्चार्शासिनि फल्यन्ते । उपेक्षया ते पु-
नै मेढूपुस्तवभगार्तव मद्देचेन्मेढूम । पुस्तव
स्त्रीगमनसामर्थ्य शुक्ल वा । तथा भगे चेत्
भगमृतुत्तयोरथ आर्तव रक्त च प्रन्ति । पुरो-
गाणा मध्ये स्त्रीरोगकथन कारणादिसाम्येन
लाघवान् ॥]

गुह्यस्य बहिरन्तर्वा पिटका कफरक्तजा ।

सर्पपामानसस्याना घना. सर्पपिकाः स्मृताः ।

कफरक्षाभ्यां गुहास्य बहिरन्तर्थां सर्वत्र
या सर्पपुन्यप्रमाणसस्याना घना सद्गता पि
टका भवन्ति ता नाम्ना सर्पपिका स्मृता । [गु
हास्य मेदूष्य गुणशून्येऽन्यायोनेरपि बहिरन्त
र्बाहिर्भागेऽ तर्भागे वा कफरक्षता श्लेष्मरक्ष-
समगतिनिष्ठा सर्पयामानसस्याना मानसस्या
नाया सर्पपुन्या घना निरन्तरनिश्चिना पि
टका सर्पपिकामसौ गुणरोग ॥]

पिटका रक्षो दीपो दीर्घन्ने मध्यतथया ।
सौरमन्य क्कामृग्भ्या वदनारोमर्हपवान् ॥

गुण या पिटका कर्मे दीपोमध्यतथ
दीर्घन्ने स रोगो नाम्नामन्य । स थ क्क
क्षता या भवति केनारान्तर्पराक्ष भवति ।
[क्कामृग्भ्या वनेना गुहा थ मग्गुग्भ्या
नाया क्कवा क्कामृग्भ्या दीपो मायामयुक्ता
या पिटका मायया मध्यतथो दीर्घन्ने विदी
पो भवति क्कना रामदपवान् वेदनया रोग
हर्षे थ गुण न रोगोऽयम मान्य ॥]

शुम्भीकार्णपित्तोत्थाताम्बराभ्यनिभाद्रुजा

रक्षपित्तद्रुर्णाम्बराभिसदृशा स्त्रिय ता
दा पिटका ता नाम्ना शुम्भीका । [रक्षपि
त्ताया नाम्ना नाम्बराभ्यामित्यसदृश । अतुना
अन्विरोनेऽपि पिटका शुम्भीका नामसौ
शुम्भीकाः ॥]

अशमी केवटिपात्र

अलव्यास्या गुहापिटका मेहवच्छरावि
कादिपठितालेजावहृक्षौर्षिघात ॥

उत्तमा रक्तपित्तजाम् ।
पिटकां मापमुद्राभाम्

पित्तरक्तजा मापमुद्रसदृशा पिटका ना
मोत्तमा विद्यात् । [उत्तपामिति पाठ । पि
त्तरक्तकारणवनिता सस्थानमानाभ्या मापण
मुद्रेण वा तुल्या पिटका उत्तपाएय क्षुत् रोग
विद्यात् ॥]

पिटका पिटकाक्षिता ।
रुगिका पुष्करस्येय ज्ञेया पुष्करिकेतिसा ॥

पुष्करस्य पक्षस्य रुगिकेय ता पिटका
अन्याभिर्घोभि पिटकामिराक्षिता सा नाम्ना
पुष्करिकेति ज्ञेया । [पित्तरक्षाभ्यामेव पक्ष
रुगिका तुन्या तथा पिटकेराक्षिता स्वयमन्य-
पुभि पिटकामिर्घामेयर्द ॥]

पाणिभ्या भृगमव्यूद सव्यूदपिटका भवेत् ।

सव्यूदान्ने रोगे मद भृगमव्यूदे विम
दिम पिटका भवेत् । [हलाभ्यामतिशयेन
सव्यूद सवमिहो मर्दिह इति यावत् मेदू ह्य
धोग । सव्यूद पिटका तत्ससो गुणरोगो भ
वेत् । अत्रापि पित्तरक्षाभ्यामित्युक्तम् ॥]

शुदितं सुश्रितं यस्तु मरुन्व वातकोपन ।

वायु मेदनाय शुदिग स द्वागकोपान्
मरुन्व भवति स नाम्ना शुदितम् । [र्घाभ-

यं हलाभ्या मर्दित यद्वरेतु मेढ्रस्य तद्वातको-
पत मर्दनस्यैवातियोगात् कारणांतराद्वा कुपि
तादातात् सरर इष्टमेव सदा वर्तते चेन्मृदि-
त मृदितास्यो गुहारोगः ॥]

विषमा फठिना भुम्भा वायुनाष्ठीलिका स्मृता ।

या विषमत्वादिगुणा पिटका वायुना
भवति सा नाम्नाष्ठीलिका स्मृता । [कुपितेन
वायुना विषमा फचिभिन्ना फचिदुन्नता फठिना
प्रायेण फाठिन्ययुक्ता भुम्भा फटिलाकारा श्रीलि-
ङ्गसामर्थ्यात् पिटकेत्यूक्ष इयमष्ठीलिकास्यो गु-
हारोगः ॥]

विमर्दनादिदुष्टेन वायुना चर्ममेढ्रजम् ।

निर्वर्तते सररदाह क्वचित् पाक च गच्छति ॥

पिण्डित कुथित चर्म तत्प्रलम्भमधोमणे ।

निवृत्तसज्ञ सकफ कण्टकाठिन्यरत्तुतत् ।

विमर्दनादिना दुष्टेन वायुना मेढ्रज च-
र्म सररदाह सत्रिवर्षते परावृत्त तिष्ठति । क-
चित्तु पाकमपि गच्छति । ततश्चर्मपिण्डित भ-
कुचित कुथित छिन्न मणेश्चैतद्वाप्रमागस्याध प्रल-
भ्य भवति तस्य निवृत्तामिति सज्ञा । तच्च नि-
वृत्त कफमयोगात् कण्टकाठिन्यवध भवति न
तु सर्वत्र । [विमर्दनाद्धि दुष्टेनेति पाठः ।
पिण्डित प्रथितमिति च । विमर्दनाद्विधा-
न्मर्दनात् दुष्टेन वायुना मेढ्रज चर्ममेढ्रस्य स्वप्-
निवर्षते परावृत्त तिष्ठति । हि प्रमिद्यौ । क-
चित् केपुचित् पुरुषेषु दोषमेढ्रवशात् सररदा-
ह रुजया ऊष्माविशयेन च ५]

नष्टति च । तत्तथाभूत चर्मपिण्डित प्रथित
पिण्डाकारतया प्रस्थिभावमापन्न मणेश्चैतद्वाप्रमा-
गस्याध प्रलम्भं लम्भमान निवृत्तसज्ञ निवृत्ता
ख्या रोग । स कफ कफसम्बद्ध तत्तु निवृत्त
कण्टकाठिन्येन च युक्त भवति ।]

दुरूढ स्फुटित चर्मनिदिष्टमवपाटिका ।

मेढ्रज चर्मदुष्ट कृत्वोढ मर्दित स्फुटित
सद्वपाटिकेति नाम्ना निर्दिष्टम् । [दुरूढ दुष्टकृ-
त्वोढ अयथावत् गृहीत मर्दितमित्यर्थः । अत-
एव स्फुटित भिन्न यद्यर्मेत्तन् तदवपाटिका त-
त्सज्ञो गुहारोगः ॥]

वातेन दूषित चर्म मणौ सक्त रणाद्धि चेत् ।

स्रोतो मूत्र ततोभ्येति मन्दधारमवेदनम् ॥

मणोरिका सरोधश्च स निरुद्धमणिर्गट्ट ।

वातेन दूषित चर्ममेढ्रमणौ सक्त श्लिष्ट
यत्नि मेढ्रस्रोतोरुणाद्धि ततो मूत्र मन्दधारमवेद-
न चाभ्येति मणेश्च हर्षणे विकासरोधो भवति
स गदो नाम्ना निरुद्धमणि । (वातेन कृतदू-
षण चर्म मणौ लिङ्गामे सक्त सश्लिष्ट स्रोतो मू-
त्रमार्गं रुणाद्धि यदि ततस्तस्याद्धेता मूत्र मन्द-
धार स्रोतो रोधादन्तरान्तरा विछिन्न अवेदन
वेदनारहित अश्मर्यादौहि निरोधस्याभ्यन्तर
त्वाद्धेदना सम्भव, इह तु बाह्यत्वात्तदभावः ।
अभ्येति निर्गच्छति । मणे कर्णिकाया स्त्वक्प-
रिवर्षते शक्यतया विकासयितुमशक्यत्वं च
स्यात् । य एवविध स गदो निरुद्धमणि स-
ज्ञो गुहारोगः ॥)

हार् कफः क्रुद्धो वेदनारहिता शीतळादिगुणा च योनिं कुर्यात् तद्विधस्तुतिं शीतळादिगुणस्तुतिं सा व्यापनाम्नाऋग्मिकी । (योनिं अवेदनामीपद्देदनायुक्ता शीतळा शीतस्पर्शा कण्डुला कण्डुयुक्ता पाण्डु पिच्छिला पाण्डुवर्णा पै च्छित्त्ययुक्ता च तद्विधस्तुतिं पाण्डु पिच्छिला स्तुतवणयुक्ता च करोति ॥)

—वातपित्ताभ्या सीयते रजः ।

स दाहाकार्श्यैववर्ण्यं यस्या सा लोहितक्षया ।

यस्या व्यापदिवातपित्ताभ्या रज क्षीयते दाहादिकृच्च भवति सा व्यापनाम्ना लोहितक्षया । [यस्या योनिव्यापचनिलपित्ताभ्या कारणाभ्या रजोरक्त दाहाद्यन्वित क्षीयते श्रय याति सा लोहितक्षयाख्या व्यापत् ।]

पित्तळाया नृसवासेक्ष्वधूद्धारधारणात् ।
पित्तयुक्तेन मरुता योनिर्भवति दूषिता ॥
शूना स्पर्शासहासार्तिर्नीलपीतास्रवाहिनी ।
वस्ति क्वाक्षि गुरुत्वातिसारारोचरुकारिणी ।
श्रोणिवडक्षणरुक्तोदज्वरकृत्सा परिप्लुता ॥

पित्तळाया पित्तप्रकृते स्त्रिया नृमवासे मैथुने क्ष्वधो रुद्धारस्य च धारणात् पित्तयुक्तेन वायुता दूषिता योनि शूनादिगुणा भवति साव्यापनाम्ना परिप्लुता । [पित्तळाया प्रभूतपित्ताया पित्तप्रकृतेरित्यर्थः । नृसवासे पुमङ्गतौ क्ष्वधूद्धारयोद्धारणात् पित्तयुक्तेन मरुता दूषिता योनि शूना शोफयुक्ता स्पर्शासहा स्पर्शा किञ्चिदप्यसहमानामार्ति रुजायुक्ता नीलपीतास्रावाहिनी नीलवर्ण पीतवर्ण वा अस्र र

क्त वहनमाना तथा वस्ते कुक्षेश्च गुरुत्वमति सारमरोचक च कुर्याणा श्रोण्या वडक्षणयो रक्ततोयौ च ज्वर च कुर्वन्ती भवति सा व्यापत् प रिप्लुताख्या ॥]

वातश्लेष्मामयव्याप्ता श्वेतपिच्छिलवाहिनी ।
उपप्लुतास्मृता योनि —

वातश्लेष्मलैरामयैर्व्याप्ता योनि श्वेत पिच्छिल च वहति सा नाम्नोऽपप्लुता स्मृता । [वातनिमित्तै श्लेष्मनिमित्तैश्चामयैर्व्याप्ता परिप्लुता श्वेतपिच्छिलवाहिनी घेतवर्ण पैच्छित्त्ययुक्तास्र वहमाना योनि योनिव्यापत् उपप्लुताख्या स्मृता ।]

—विप्लुताख्यात्वधावनात् ।

सञ्जातजन्तुःरूण्डूला रूण्ड्वाचातिरतिप्रिया ॥

या तु योनिरधावनादप्रश्नाठनाद्धेतो सञ्जातजन्तु कण्डूला च भवति कण्ड्वाचातिरतिप्रिया अतिव्यवायप्रिया च भवति सा नाम्नो विप्लुता । [विप्लुताख्या तु योनि तुशब्द परिप्लुतातो विशेषद्योतक । अधावनादन्तर्मला परिशोवनात् सञ्जातजन्तु यान्यन्तर्गतरक्तजन्त्रिमियुतत्वादागन्तु ग तुकिमिसम्भवेत्यतिरतिप्रियेत्यस्यानुपपत्तेरान्त प्रयुद्धनैसर्गिकमिरित्यर्थ । रतिरहस्येचैतत् स्पष्टमुक्तम् । रक्तजा क्रिय सूर्भमा मृदुमध्योमशक्य । स्मरसञ्चनिरूण्डूति जनयन्ति यथा बलम् । ध्वजदण्डाभिधातेन कण्डूत्यपनयाद्दत् । रक्षणाश्च मुदमिति । कण्डूला अमर्षणीय कण्डूयुक्ता कण्ड्वा कण्डूतिहेतो चशब्द सञ्जातजन्तुत्वात् कण्डू कण्डूत्यारत्यभिनिवेशश्रोतिहेतु

पार पयघोतनार्थः । अनिरागेभ्यः भर्ता ।
मुरत्वेन्दु ॥]

अफालवाहनद्राघु, श्लेष्मरक्तविमूर्च्छित
कर्मिका जनयेयोनौ रजोमार्गानिरोधिनीम् ॥
साकर्मिणी —

अफालवाहनाद्राघु-रीगाद्वायु श्ले
ष्मरक्तविमूर्च्छिते भिनो यानौ रजोमार्गानिरोधिनी
कर्मिका जनयेत् । मात्यापनाम्ना कर्मिणी ।
[वायुरक्तवाहनाद्देवो दीर्घात् । काश्चित्
नात्तेजानामु च्छा द्वाभ्येतु प्रियतः । मूत्र
भ्रजन्त्यन्ते वा गदनाम्भव त् इत्यम् । अ
काठवाहनम्भार्थ इति व्याचष्टमारहन् । द
धाप्यविन्दुमुरते ह्यतिमाय न्नियते । स्फु-
रक्तविमूर्च्छित श्लेष्मरक्तविमूर्च्छितो क-
र्द्धित श्लेष्मसम्प्रधान धनीभूय दुर्मासप्रायता
प्राप्तस्य रक्तस्य आयुनो दीरण कर्मिण्या सन्त्र
स्तिरितिभाव । यानौ गर्भाशयद्वारमुग्र रजो
मार्गानिरोधिनी गर्भाशयद्वारमशुतिकरौ अत एव
निपित्तस्य शुद्धस्या प्रतिग्रहात् गर्भा न जायत
इति भाव । कर्मिका पञ्चकार्ज्यातुल्य मा
साक्षुरभिदर्भ । जायेदापिच्छर्यात् । मा
कर्मिणीमत्ताव्यापन ॥]

—निभिर्दोषैर्यानिगर्भाशयान्निर्नै ।

यथास्वोपद्रवकरै र्व्यापत् सा साक्षिपातिकी ॥

निभिर्दोषैर्यानि गर्भाशयान्निर्नै यथास्वो
पद्रवकरै सूत्रोक्तवाताद्युपद्रवकरैर्या व्यापत् सा
नाम्ना साक्षिपातिकी । (योनिं गर्भाशयं व्याश्रि
त्य रक्तोद्वाहात्पाकशैत्यरूढवाटिल्लस्योपद्रव कु

र्द्धिर्गर्भाभिर्नै व्यापत् सा साक्षिपातिकी
मत्ता ॥)

इति योनिगटा नारी ये शुक्ल न प्रनोत्ति ।
ततो गर्भं न गृह्णाति रोगांशामोति दारुणात् ।
अमृदगर्भो गुल्मादीनां राश्यापानिन्त्याभिः ॥

॥ उपनरे अष्टशोऽध्याय ॥

इति विनाशिनैर्यनिव्यापत्ता प्राक्चरणा-
दाश्यानात्तय-भ्रुग्मी, सूत्राग्मी, शुष्वाध्या,
यामिनी, पण्डा, महायोनि, विषयोनि, रक्त
याति, श्लेष्मिकी, उद्विक्तयोऽप्युत्ता, परि
प्युता, विप्युता, कर्मिणी, साक्षिपातिकी, रोगी,
योनिगटा उक्ता येनैदं रोगिणिक शुक्ल न प्र-
नोत्ति इति गर्भाशयेन न गृह्णाति शुक्लमाप्र-
णान् गर्भं न गृह्णात्यमृदगर्भादींश्च रोगान् दारु-
णानतिशुद्ध्यानामोत्यापिटादिभिश्च दोषैर्दाहकाना
घाधान व्याधीन् स्तम्भशुलादीनामोत्तानि ।
(योनिगटा योनिव्यापद इत्येते प्रकरणेणोक्ता
ये योनिगटैर्नारी व्यापयमाना स्त्री शुक्ल पुमा
निपित्तं न प्रतच्छति न प्रतिगृह्णाति न तत्स्वस्वा-
द्धेतो गर्भं न गृह्णाति गर्भा न जायते अप-
त्यार्थमेव यस्या परिग्रहो विधीयते तदभाव न
या किं फलमिति भाव । किञ्च दारुणान
तिशुद्ध्यान्मृदराशौ गुल्मादीन् आदिसर्देव
मूत्रशुद्ध्याभिस्त्रायादयो गृह्यते रोगा नाप्रोति
तथा अनिलादिभिर्वातापित्तकर्म कृतानायाधान्
असम्भवावनीयान् व्यापदन्तरान् प्राप्नोति ॥)

इति उपनरे अष्टशोऽध्याय ॥
॥ अष्टशोऽध्याय ॥

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

गुह्यरोगप्रतिपेधम् ॥

उक्तक्रमेण गुह्यरोगाणां प्रतिपेधं प्रदर्शयितुमन्वाय आरभ्यते ॥

अथातो गुह्यरोगप्रतिपेधं नामाध्यायं व्याख्यास्यामः । इति यः ॥

(अथेत्यादि पूर्ववत् । गुह्यरोगाणां प्रतिपेधं चिकित्सितम् ।

तत्र पूर्वमपदशाना सामान्यचिकित्सांमाह ॥)

अपदशेषूपन्नमात्रेषु पाकपरिहारार्थं पेद्रूमध्ये सिरा विध्येत् । उभयतश्चास्यविधिवदोपानपहरोद्विगेषतो निरेचनेन । तदयोग्यस्य त्वत्युचि त्रता नास्थापनेन ॥

अपदशेष्विति बहुवचनं विशेषानपक्षया साधारणचिकित्सां प्रदर्शनार्थम् । सुयोधम् । उभयत ऊर्ध्वमधश्च । तदयोग्यस्यात्साम्प्रदाये । अत्युच्छ्रितानित्यपदशविशेषणम् । [उत्पन्नमात्रेष्वचिरकालजनितेषु अपदशालयेषु गुह्यरोगेषु पाकपरिहारार्थं मेद्रूमध्ये मेद्रस्यमध्यभागे न तु मूलेषु वा उपर्येवैव्य सिरासङ्करेण वैद्य सिराया दुर्लभत्वाद्दधोभागे सज्जनीं वज्रयित्वा तत् पार्श्वत इति च मन्तव्यम् । पूर्वं सिरावेधे निवृत्तापदशशुद्ध्यापत्सु मेद्र इत्यतान्ममात्रकथनेन स्थानविशेषस्या निर्देशात् न मध्य इत्युक्तम् । उत्पन्नमात्रेष्वित्युक्त्या चिरोत्थितेष्विति न वृद्धेन शोफेन सिरान्तर्द्धानाद्वेद्यतया अनपायिभिर्जत्रौकोभिर्दुष्टास्त्राविस्रावणं कार्यमिति च द्योत्यते ।

मौधुतेप्युक्तम् । उपदशेषु माध्येषु स्निग्धं त्विन्नस्य देहितं । मेद्रमध्ये सिरा विध्येत् पातयेद्वा जत्रांकन इति ॥]

यथादोषं चाल्पसेकादीनविरतं विदध्यात् । एव सद्य एव रुन्तोदशोफरागमग्ग्भा निवर्तन्ते ॥

यथादोषमित्युच्छ्रितदोषानतिक्रमेण ॥

[प्राप्तवाक्यं क्रियांमाह ॥]

पकेषु तु शस्त्रमरचारयेत् । सघृतक्षौद्रशर्करेण तिलकलकेनालेपयेत् । अपि च ॥

शस्त्रमरचारयेद्यथायोग्यं पाटनादिकं कर्तुंम् । अपिचेति समुच्चये । [पकेषु पाकप्राप्तेषु सत्सु तुशत्रेनाशु शस्त्रावचार्यतास्य दुष्करत्वं च द्योत्यते । उक्तं च शास्त्रान्तरे । शस्त्रेणोपाचरेद्यापि पाकमागतमाशुवै इति ॥]

[क्षालनार्थं नैलपचनार्थं च काथमाह ॥]

जम्बवाप्रसुमनोनीपं श्वेतकानोजिकाकुरान् । सलक्ष्मी रदरी विल्वपलाशति निशोद्धवाः ॥ त्वचः क्षीरिद्रुमाणा च त्रिफला च पचेज्जले । स काथः क्षालनं तेन पक्व तैलं च रोपणम् । गोजीविल्लहमधुकं सर्वगन्धंश्च पेपितं ॥

जम्बवाद्यङ्कुरान् सलक्ष्यादीनां क्षीरिद्रुमाणां च त्वचं त्रिफलां च जले पचेत् स काथं क्षालनं तैलं च काथेन गोश्यादिभिश्च पेपितं पक्व तैलं रोपणम् । नीपो भूमिकदम्बः श्वेतकाम्बोजिकारयः श्वेतपाकी त्रिफलाश्च च । सलक्ष्याद्युद्धवास्त्वचं क्षीरिद्रुमाणां च वटादीनां त्वच एव । [चतुर्गुणे जले पचेत् द्वादशा-

आवशिष्ट स षाथ श्राउन प्रणमक्षाउनाय
हेतमित्यर्थ । नन कपायेण पक वाचित तैल
[रोपण च] गोजी गोजिहा ॥

तुत्यागैगिकलोत्रैला मनोहालरसाञ्जनै ।
हरेयुपुपकासीस सौराष्ट्री लग्णोत्तमै ।
लेप क्षौद्रद्रुतै सूक्ष्मरपदशत्रणापह ॥

तुत्यादिभि मूद्रमपिष्टै क्षौद्रद्रुतैलेपोऽप-
दशत्रणापह । [क्षौद्रद्रुतै क्षौत्रेण द्रवत्प्रमा
पादितै सू-मै सूरमरनीकृतै तुत्यादिभिहरे
ण्वादिभिश्च प्रलेप अपदशत्रगरोपण] [सौराष्ट्री
तुवरशुक्तिका । पुष्प पुष्पाचनम इति प्रन्ध
समहे ॥]

दार्वीत्प्रनशद्द्व्यताक्ष्योत्यलाक्षागोक्षीरविडूसै
सक्षौद्रतैसर्पिर्भिल्लेष श्रेष्ठोत्रणेऽथवा ।
लाक्षाद्राक्षतसीक्षौद्रै क्षौद्रशैलेयताक्ष्यजै ॥

दार्वीत्वगादिभिल्लेषो ग्रणे श्रेष्ठ । ता
क्ष्योत्य रसाञ्जनम् गो क्षीरम् । विडूस च
तस्या एव । अथवा लाक्षादिभि क्षौद्रान्तैलेप ।
अथवा क्षौद्रादिभिर्द्रव्यजातै ॥

[रोपणद्रव्यविशेषमाह ॥]

कपाले त्रिकलाऽद्रुग सघृतारोपणी परम् ॥

त्रिकलाया कपाल एव दाहो विवक्षित ।

[अथवा अतर्धूम विपाचित्ता सघृता घृतोपेता
त्रिकला परमतिशयेन रोपण प्रलेपाद्भ्रजरोप
णम् । रोपण परामेति पाठ ॥]

सामान्य साधनमिद-

इद सर्वापदशानामविशेषेण साधन चि-
कित्सितम् । [इदमनन्तरोक्त सर्व कर्मसामान्य

साधन सर्वथा मप्यशाना मामान्य चिकि-
त्सितम् ॥]

—वातिक तु प्रलेपयेत् ॥

अपककुष्ठपुष्प्याह सुरदारुपुनर्ध्वै ।
स्निग्धोष्णैर्लोहसरळरास्त्रा पुण्ड्रादस्युतै ।
अथयानिचुटैरण्डनीजगोषुमाचिकसैः ॥

वातिक त्रपन्मपक कुष्ठादिभिल्लोहा
दियुतै स्निग्धोष्णै प्रलेपयेत् । अथवा निचु-
ळादिभि [लोहमगर । चिकम यवचूर्णम् ॥]

गैरिकाञ्जनमञ्जिष्ठा मधुकोशीरपद्मकै ।
सचन्दनोल्पलै शीतैर्घृताह्वै पित्तसम्भवम् ॥
पद्मोल्पात्पृगाळरा ससर्जाञ्जुनपेतसै ।
सेचयच्च घृतक्षीरशर्करैरुमपूदकै ॥

पित्तसम्भव त्वपदशमपकमिति प्रकर
णात् । गैरिकादिभिरुपलान्तै शीतैर्घृताह्वै
प्रलेपोदितिसम्बन्ध अथवा पित्तसम्भव पद्मा-
दिभिवतसान्तै प्रलेपयेत् घृतादिभिश्च मेचयेत् ।
[अञ्जन रसाञ्जनम् । मृणाळ पद्मनाळम् ।
इति निगन्धसमहे ॥]

घनसालाश्वरुर्णज रुर्णत्वग्भि. कफोत्थितम् ।
सुरापिष्ठाभिरुष्णाभि सर्तलाभि प्रल्पयेत् ॥
रज-यतित्रिपासुस्तसरत्नामरदारुभि ।
सपत्रपाठा पत्तूरैरथवा श्लेष्मसम्भवम् ॥

कफोत्थितमपदन घवादित्वग्भि सुरया
पिष्ठाभिरुष्णाभिल्लयुक्ताभि प्रलेपयेत् । अथवा
रज-यादिभि पत्तूरान्तै श्लेष्मसम्भव प्रलेपयेत् ।
[सुडने तु वातजेपदशे कुष्ठपुष्प्याहादिकपायणे
कफजे सुरसारग्वधादिकपायाभ्या च सेचन-
मुक्तम् ॥]

शतावरीत्रिफला गुल्मीकाधर्म्यमृद्धी
काकासमर्दकपरुषकहरिद्राद्वयसहचरशुकना-
सा पुनर्नवैः कार्पिकैर्धृतप्रस्थ सिद्धः पीतो
वातजान् योनिरोगानपोहति गर्भजननश्च ॥

शतावर्यादिभिर्धृतप्रस्थ सुबोध । [का-
पिकैः कर्पप्रमाणै शतावर्यादिभि सिद्ध पको-
पृतप्रस्थ पीतो वातजनितान् योनिरोगानपोह
ति नाशयति ॥]

सैन्धवचोपकुञ्जिकापिप्पलीवृषकयव
क्षाराजमोदाजाजीसितोपला चित्रकचूर्णो म-
दिरालुञ्जित सर्पिपा सयावीकृत्य भक्षितो
योनिपार्श्ववास्तिवेदनाशो गुल्महृद्रोगहरः ॥

सैन्धवादिचूर्णो मदिरालुञ्जित सर्पिधा-
सयावीकृत्ययवधान्यवत् साधयित्वा भक्षितो
योन्यादिवेदनादिहरः । [सयाव उल्कारिका
इति जर्जट ॥]

श्लेष्टपकरास्नागोधुरकमृत पयः पि-
वेत् । वृषकमातुल्लङ्गमूलमदयन्तिका सैन्धवपि-
प्पलीकृष्णजीरककलरु वा मद्येन । तेनैवचा-
र्जकमूल विल्वयुक्त वा पिप्पलीयुक्त वा ।
सौवर्चलोपकुञ्जिका विप्पलीर्वा मद्येनावन्ति
सोमेन वा ॥

योनिश्लेष्टपकादिसिद्ध पयः पिबेत् ।
वृषको वाशक । वृषकमातुल्लङ्गादिक वा मद्येन
पिबेत् । तेनैवेति मद्येनार्जकस्य सूक्ष्मकुठेरस्य-
मूल विल्वयुक्त वा पिप्पलीयुक्त वा अथवा सौ-
वर्चलादिक मद्येनावन्तिसोमेन वा । [अवन्ति
सोम काञ्चिकम् ॥]

दन्तीत्रिफला गुल्मीकायः सुखोष्णो
योनेः परिपेक ॥

दन्त्यादिकाधेन योने परिपेक ॥

कुष्ठतगरदेवदारुवार्ताकिनीसैन्धवै सा
धित तैल पिचुना धारयेत् ॥

कुष्ठादिभि साधित तैल पिचुना कार्पा-
सचुलुकेन योनौ धारयेत् । वार्ताकिनी बृहती ॥

रास्ना मालतीच्छिन्नरुहा मधुकवलाव्या
प्रीदेवदारु चित्रकयूधिकामूले रुपाशैस्तैल
मस्थः समूलो द्विगुणपयसा विपकः पिचुना
प्रणीतोऽनिलातिहरः ॥

रास्नादिविपकतैरुपिचुप्रयोगः सुबोध ॥

वास्तिकर्मचाभीष्ण स्वेद च प्रयोजये-
द्विशेषतो वातहरैः सुकुमारवलातैलशिरिपतैलैः
शतपाकसहस्रपाकैश्चानुवासनमुत्तरवास्ति च ।
एपक्रमो विशेषेण योनेर्वेदना कारुश्यस्तम्भस्र
सस्पर्शहानिघ्नश्च ॥

व्याख्यासमम् । शतपाकसहस्रपाकौ वा-
तव्याध्युक्तौ । एप इत्यनन्तरोक्त सर्व क्रम ॥

अतिचरणादिषु सर्वास्वनिलजा स्व-
यमेवक्रमः ॥

अतिचरणादिषु दशसु महायोन्य ता स्व
यमेव वातिकी विहित क्रम । तत्र विशेष ॥

धारयेच्चातिचरणाया यवगोधूमकिण्व-
कुष्ठशतपुष्पाश्रधाहमियङ्गुवलासुर्णार्कक-
कुवासुल्कारिकाम् ॥

अतिचरणाया चवादिक्वना मुत्कारिका
योनौ धारयेत् ॥

निद्रुत्त सपिपाभ्यज्य स्वेदयेत् । स्थि
श्लुपनाहयेत्त्रिरात्र पञ्चरात्र वा सान्ध्यानेन ।
ततोभूयः स्वेदयित्वा घृतेनाभ्यज्यशने नूनं
शर्मसमानयन् मणिमय पीठयेत् । पीठयित्वा
च पुनरुपनाहयेत् । क्षिभ्योष्ण राक्षपानम् ॥

निद्रुत्ताय सर्पिषा. यके पञ्चान् स्थिके
सूत्रोक्ते. मान्दलादिभिर्गिरात्र द्वापात्रपेक्षया
पञ्चरात्र बोधनाहयेत् । उरनालो व ध. ।
मान्दल सुबोध. । समानयेद्यथा ज्ञान मध्य
गारायेत् ॥

अत्रपाटिभ्यामप्यय विधिः ॥

अवपाटिकायमपि अवमेव निद्रुत्तायो
विधि ॥

निन्दमर्णां सुरर्णादिदृतां दाग्जा वा
जलमृता नाटीश्लुभयतोद्गारा स्वेदाभ्यक्तां स्रो
तसि प्रणिधाय रूरुर्गिष्टुभारयोर्वसयामशा
वा परिपेचयेत् । चक्रवर्तेन वा । वातहर
सिद्धेन वा त्रिष्टेन । तृतीये तृतीये चाह-
नि नाटीं पीनतरां विदध्यात् । पत्रमस्य
स्रोतोद्गार विरुषयेत् क्षिग्ध चाहाग भोजयेत् ।
पयमनुपगान्तौ शग्नेण सेवनीं परिहृत्य दार
यित्वा सद्य शतवदुपाचरेत् ॥

निरुद्धमणौ नाडीविधान परिपेचय सु
बोध । त्रिष्टुभारो मत्स्यविशेष । वातहर
द्रव्यै सिद्धेन त्रिष्टेन द्वाह्नयेण । सुबोधप ।
सद्य शतवत्सगो व्रणविधानत ॥

अथित नाडीभेदेन स्वेदयित्वा क्षि
भ्योर्गैरुपनाहयेत् । शतपोनक लिखित्वा क-
पायचूर्णं सर्वाङ्गैलेपयेत् । विदार्यादिसिद्धे

न च नैत्रेण रोपयेत् । सर्कगर्भुद रक्तविट
थिरत् साधरम् ॥

प्रथितं प्रथितायम् । स्वाग्नायमम् ।
शतरोरुमर्भुद व ।

मर्सेपु च यथाभ्यमन्तः शुद्धि कषाय
तेपघृतनैत्ररमात्रिवापूर्णगोचनरोपणान् विद-
ध्यात् ॥

मर्सेरिगि पुरुष गुणयोगेषु । यथाग
मिति शोषणपेक्षया अन्तःशुभारीन् विद-
ध्यात् । इत्युता मद्भ्या यद । (कषायरमत्र-
श्वकृते छेप रूपायस्य ॥)

(एव पुगुक्षरोगात्त भिवित्तमात्मन्वाडा
तर श्रीगुणयोगविहितामाह ॥)

योनिष्वापटि तु रात्रिस्थां लक्षणै
लाक्ता योनिं पिण्डनाटीरुम्भीप्रभृतिभि स्वे
दयेत् । तत्र गुग्गुलुगुग्गुपरिपिक्त सर्वगा
नां जाह्नुरसैर्भोजयेत् ॥

वातिष्यभिधातायां योनिष्वापटियोनि
लक्षणैलेताभ्यवप पिण्डादिभेदे भेदयेत् ।
सर्वगात्राभिति सम्मयात्र श्रियम् ॥

यन्नाद्रोणद्वयनिर्गुह पयस्या सालपर्णी
मागधिसा शताचरीकाटनामा श्रावणीसर्करा
जीवनीयगर्भ शीरचतुर्गुण घृततैलाडक साय
येत् तत्पानात् सर्वात् वातपित्तविकारानपो
हति गर्भजनन च ॥

बलाकषायेव यस्यादिगर्भ घृततैलयोर्भि
श्रीभूतयोराडक साययेत् पचेत् । द्रोणद्वयनि-
र्गुहो द्रोणद्वयकाय । सुबोधम् ॥

शतावरीत्रिफला गुल्मचीकाभ्यर्षमृद्धी-
काकामर्दकपरुषरुहरिद्राद्वयसहचरशुकना-
सा पुनर्नैः कार्ष्णिकैर्घृतप्रस्थ सिद्ध पीतो
वातजान् योनिरोगानपोहति गर्भजननश्च ॥

शतावर्यादिभिर्घृतप्रस्थ सुधोध । [का-
र्षिकैः कर्पप्रमाणै शतावर्यादिभि सिद्ध पको-
पृतप्रस्थ पीतो वातजनितान् योनिरोगानपोह
ति नाशयति ॥]

सैन्धववचोपकुञ्चिकापिप्पलीटपकयव-
क्षाराजमोदाजाजीसितोपला चित्रकचूर्णो म-
दिरालुलितः सर्पिपा सयावीकृत्य भक्षितो
योनिसार्धनास्त्रिदनाशो गुल्महृद्रोगहर ॥

सैन्धवादिचूर्णो मदिरालुलित सर्पिपा-
सयावीकृत्ययधान्यवत् साधयित्वा भक्षितो
योन्यादिवेदनादिहर । [सयाव उल्कारिका
इति जर्जट ॥]

शूले टपकराम्नागोशुरकमृत पयः पि
येत् । टपकमातुलुङ्गमूलमदयन्तिका सैन्धवपि-
प्पलीकृष्णजीरककल्क वा मयेन । तेनैवचा-
र्जेकमूल तिल्वयुक्त वा पिप्पलीयुक्त वा ।
सौत्रर्चलोपकुञ्चिका विप्पलीर्वा मयेनावन्ति
सोमेन वा ॥

योनिशूले घृषकादिसिद्ध पय पिनेत् ।
घृषको वाशक । घृषकमातुलुङ्गादिक वा मयेन
पिनेत् । तेनैवेति मयेनार्जवस्य सूक्ष्मकुठेरस्य-
मूल तिल्वयुक्त वा पिप्पलीयुक्त वा अथवा सौ-
वर्चलादिक मयेनावन्तिसोमेन वा । [अवन्ति
सोम काञ्चिकम् ॥]

दन्तीत्रिफला गुल्मची काय' मुखोष्णो
योनेः परिपेक ॥

दन्त्यादिकाथेन योने परिपेक ॥

कुष्ठतगरटेपदारुतार्ताकिनीसैन्धवै सा
धित तैल पिचुना धारयेत् ॥

कुष्ठदिभि माधित तैल पिचुना कार्पा-
सचुलुकेन योनौ धारयेत् । वार्ताकिनी तृहवी ॥

रास्ना मालतीच्छिन्नरुहा मणुकमलाव्या-
घ्रीदेवदारु चित्रकयूधिकामूलैः कर्पाशैस्तैल
प्रस्थ समूत्रो द्विगुणपयसा विपक. पिचुना
प्रणीतोऽनिलतिहर ॥

रास्नादिविपकतैत्रपिचुप्रयोगः सुधोध. ॥

वस्तिर्कर्मचाभीष्ण खेद च प्रयोजये-
द्विशेषतो वातहरः सुकुमारवलातैलशिरीषतैलैः
शतपाकसहस्रपाकैश्चानुवासनमुत्तरवर्त्ति च ।
एपरुमो विशेषेण योनिर्दना कार्कश्यस्तम्भस्य
सस्पर्शहानिघ्नश्च ॥

व्याख्यासमम् । शतपाकसहस्रपाकौ ना-
तव्याध्युक्तौ । एष इत्यनन्तरौक सर्व क्रम ॥

अतिचरणादिषु सर्वास्वनिलजा स्व-
यमेवक्रमः ॥

अतिचरणादिषु दशसु महायोन्य ता स्व
यमेव वातिकी विहात क्रम । तत्र विशेष ॥

धारयेच्चातिचरणाया यवगोधूमफिण्व-
कुष्ठशतपुष्पाश्रयाहमियद्गुबलारुर्गुणीकल्क-
कृवा मुल्कारिकाम् ॥

अतिचरणाया यवादिभूना मुल्कारिका
योनौ धारयेत् ॥

प्राक्चरणा शुष्का विष्णुता कार्णिनीपु
तैलमुत्तरवस्ति दद्यात् ॥

प्राक्चरणान्पि चतुर्षु सुबोधम् ।
तत्रापि विज्ञाप ॥

धारयेच्च विष्णुतायां गोमत्स्यान्तर
पित्तैर्नैरुद्विगतिरुन्वो भावितान्न शौमनस्क
फान् फिष्व वा माभिर्युक्तमेवमस्या स्रोतां
सि विपुध्यान्ति रुद्धलेदशोफाश्च निवर्तन्ते ॥

गोर्गो मत्स्याना वा पित्तैर्नैरुद्विगति वा
रान् भावितान्न शौमनस्कफान् विष्णुताया धार-
येत् । सुबोधम् । अस्या विष्णुताया ॥

कर्णिन्यां तु कुष्ठार्कपत्रवपिप्लवीसैन्त्र
वैर्वेस्तामृतपिष्टैर्नैर्ति कृत्वा धारयेत् । श्लेष्महर
च सर्वे कुर्यात् ॥

कर्णि-या विज्ञेय रुद्धादिभिर्नैर्ति श्लेष्म-
हृन् वमनादिकम् ॥

उदाट्टाया पान्द्रुमासरसा, क्षीर स्त्रे
दो दशमूलत्रिट्टा काषककसिद्धश्च स्नेह पा
नानुवासनोत्तरवस्तिपु । योनिस्तु सेचमहायो
निप्रभृतिष्वेव एव विधि ॥

उदाट्टाया सुबोधम् । महायोनिप्रभृ-
तिपु योनिस्तु मेचैव एवोदाट्टाविधि ॥

जातप्ररिक्तयोनिरक्तसयागुकुटजका
धर्मफाथसिद्ध सर्पिस्त्तरवस्तौ दद्यात् । अथ
वा मृगाजाविवराहकुरिणाम्बुडधिमधुघृतानी
ति । भवतिचात् ॥

जातद्वयादिष्वथे कुज्जादिसिद्धधूनोत्तर
वस्तियोर्नौ प्रणिघेय । अथवा मृगादिकुरिण-

प्यमृगध्यारीणि चमिभीहृतान्मुत्तरजकि स्यात्
भातिवाधेति तन्द्ररिति ॥

श्लेष्मेनन्वेदवन्त्यादि वातगाम्भानिपहम् ।
कारयेद्रक्तपित्तत्र शीन पित्तकृतासु च ।
श्लेष्मकामु च रुद्धोष्ण कर्मकुर्यात्प्रयाययम् ।
सन्निपातविमिश्र तु सष्टष्टामु च कारयेत् ॥

वातगामु योनिरुपपत्सु श्लेष्मनादिकमति
लापद् सर्वे कर्माकारयेत् । पित्तकृतासु सर्वे र-
क्तपित्तत्र शीन च श्लेष्मगामु तु सर्वे कर्म र-
श्लोष्णम् । यथायथमिति दोषानुपेक्षयाविभिन्न
कर्ममविधाने संस्रष्टामु च कारयेत् ॥

स्निग्धान्निर्वा तथा योनिं दु स्थिता स्थापयेद्-
[समाम्]

पाणिनानमयेञ्जिह्वां सष्टता प्रथयेत् पुनः ॥
प्रवेशयेद्विस्तृतां च विट्टता परिवर्तयेत् ।
स्थानापट्टा योनिर्हि जल्यभूता स्त्रिया मता ॥

सुबोधम् । समश्यापनादां हेतुः स्थाना
पट्टचेत्यादि । [दोषवैपरीत्येनाभिवाय व्याधि
वैपरीत्येन भेदजनितेन । स्निग्धस्त्रिया दु
स्थिता स्थापयेद्यथापूर्वम् । पाणिनानमयेजिह्वा
स्निग्धान्निर्वाभिन्यनुवर्तनीयम् । जिह्वा कुटिला
भिन्यर्थ । सष्टता व्यासयेत् पुन क्रमेण वि-
स्तारयेत् । अनेकार्थत्वाद्वात्तूनाम् । प्रवेश-
येन्निरस्तृता तु विट्टता परिवर्तयेत् तियग्यवस्थि-
तामित्यर्थ । यस्मान् स्थानापट्टा योनि श
न्यभूता स्त्रिया मता । इति जर्जट ।] [तथा
नद्या दु स्थिता स्थानभ्रशाद्विपमा योनिं समा
यथास्थान स्थापयेत् । जिह्वा कुटिला पाणिना

योऽन्तर्गततुल्यामेण हस्तेन नमयन् । अत्र न-
मनकथनेनोन्नमनस्याऽऽशक्यत्वाद्गुणतत्प्रवेशस्य न
मनेनैव निम्नस्योन्नतजननं शोचते । सपृता स-
वरणादण्मृता पुन प्रथयेत् अङ्गुल्यमेण प्र-
सारयेत् । निस्त्रा हा यद्भिर्निर्गता प्रवेशयेत् ह
स्त्राप्रण मन्द मन्द प्रपीड्यान्तरावेशयेत् । वि-
श्रुता विचित्रकर्मणोऽनिलस्य वैगुण्येन विवरणाद्रे
पुनाऽऽयाकारेण स्थिता परिवर्तयेत् परित शनै
गृहीत्या सवृणुयात् । चशब्द समुच्चये ।
(प्रमत्तं व्यञ्जकं) (प्रमत्तं व्यञ्जकं) (प्रमत्तं व्यञ्जकं)
स्थानात् भ्रष्टा योनि स्त्रिया नार्या शल्यभूता
शल्यत्वं प्राप्ता मता । शल्यशब्देनैकावयवजत्वे
प्य-यवा मवयवा नामकर्मण्यताकरत्वं शोचते ।
हि प्रमिद्धौ ॥]

मर्त्याव्यापन्नयोनिं च कर्मभिर्नमनादिभिः ।
मृदुभिः पञ्चाभेर्नार्या स्निग्धस्निग्धाभुपाचरेत् ॥

सर्वा व्यापन्नयोनिं योनिव्यापणुक्ता
नार्यां सरोह स्नेदयित्वा वमनादिभिः पञ्चाभि-
कर्मभिर्मृदुभिरेवोपाचरेत् । मृदुभिरेतान्यैर्वम-
नादिभिर्वमनाविरेचनास्थापनास्रस्रावनस्यै पञ्च-
भिः कर्मभिः ॥

सर्वत सुविशुद्धाया शेष कर्मविधीयते ।
वस्त्यभ्यङ्गपरिषेक प्रलेप पिचुत्तारणम् ॥

तैश्च उमनादिभिः सर्वत इति ऊर्ध्वमध
शिरसि च विशुद्धाया स्त्रिया शेषमत शिष्ट
कर्मवस्त्यादिक विधीयते । [सर्वतोऽपपरिष्ठा-
सुविशुद्धाया सम्यक्शुद्धाया स्त्रिया शेषमन
न्तरकरणीय वस्त्यादिक कर्मविधीयते निर्दिश्य-

ते । अनेन योनिव्यापयकृतशोधनायाः शमनौ-
पधन प्रयोज्यमिति शोचते । वस्त्ररुत्तरवस्त्रि ।
पिचुत्तारण योनौ स्नेहाक्तपिचुनिक्षेपणम् ।]
[वमनादीनिकर्माणि यथोद्गणदोषप्रशमनाय वि-
धीयन्ते द्विप्राणि सर्वाणि वा यथासम्भवम् । स-
र्वत शुद्धाना यद्यत् कर्म वक्ष्यमाणं तत् सर्वं
कार्मुकं सम्पद्यते यत् आह सर्वत सुविशुद्धाया
सम्यग् ऊर्ध्वमध शेष कर्मविधीयते । इति
जजट ॥]

हिंसा क्लृप्त समीरातां कोष्णमभ्यज्यधारयेत् ।
पञ्चवलकस्यपित्ताता श्यामादीना कक्षातुरा ॥

हिंस्रेत्यादिभिस्त्रय कल्का वातार्त्यादिपु यो-
निधारणे ॥

धामिन्याप्लुतयोश्चैव स्नेदयित्वा प्रयोजयेत् ।
तर्पण स्नेहपिचुभिर्भोजन चानिलापहम् ॥
सल्लकी जिङ्गिणी जवू धवत्तस्यपञ्चवलकलैः ।
कपायैःसाधितात्स्नेहात्पथुप्लुतयोःपिचुम् ॥

सुगोधम् । पञ्चवलकलेन्यप्रोधोदुग्ध-
राश्वत्थपञ्चवेतसत्त्वच ॥

कुळीरसूकरवसा सर्पिर्भिर्मधुरैः शृतैः ।
पूरयित्वा महायोनिं वक्षीयात् क्षौमनक्तकैः ॥

महायोनिं कुळीरादिवसा सर्पिर्भिर्मधुर-
द्रव्यसिद्धैः पूरयित्वा क्षौमनक्तकैर्वक्षीयात् ॥
प्रसस्ता सर्पिर्पाभ्यज्यक्षीरास्त्रिणा प्रवेशयेत् ।
वक्षीयाद्वेशवारस्य पिण्डेनामूत्रकालतः ॥

प्रसलेत्यादिसुगोधम् । आमूत्रकालत इति
वेगधारणप्रतिषेधार्थम् ॥

यच्च वानविकाराणां कर्मोक्तं तच्चकारयेत् ।
सर्वव्यापत्सुमतिमान्महायोन्यां विशेषतः ॥

येष चिकित्सिते वातविकाराणा कर्मोक्त
तत्सर्वं सर्वोसु योनिव्यापत्त्वपि फारयेत् । तद्वा
तहर कर्म महाधोन्यो विगेषतः फारयेत् ॥

नहि वाताहते योनिर्धनतायां मनुष्यति ।
अतो जित्वा तमन्यस्य कुर्याद्दोषस्य भेजम् ॥

यस्माद्वाताहते वरितानां योनिर्न ऽप्य
ति अतो हेतोस्त वात जित्वाऽन्यस्य दोषस्य भेज-
ज घृयात् । [यन्नितासा स्त्रोणा योनि वाता
हते वातमन्तरेण न पशुष्यति दुष्टि न प्राप्नोति
हिंसादधे अतोऽस्माद्धेतोस्त वात जित्वा अन्य
स्य दोषस्य पित्तश्रेयसादेभेज चिकित्सित कु
र्यात् ॥]

पित्तजाना तु यानीना सेकाभ्यङ्गविचुक्रिया ।
शीताः पित्तजित कार्या स्नेहनार्थं घृतानि च ॥

पित्तजाना योनिना सेकादय शीताः

पित्तजित कार्या । स्नेहनार्थं घृताभ्येज का
र्याणि । [पित्तजाना बहुपित्ताना पित्तजानामि-
ति वक्तव्य पित्तजानामिस्तुकिर्नहि वाताहत-
इत्यादि पूर्वोक्तप-यस्य विरेधेनिरासार्थम् । यो-
नीना योनि-वापदमित्यर्थ । शीता स्पर्श-
वीर्ययो जाता पित्तजित पित्तप्रा शीतशब्दे-
नैव पित्तहरत्वे सिद्धे पुनरपि पित्तप्रत्ययन पि-
त्तजाना म दशैतगुरीदीना मध्येऽप्रशतस्य वि-
शेषोपयोऽन्वेषोत्तनार्थम् । सेकाभ्यङ्गविचुक्रि-
या सेक परिषेक । अभ्यङ्ग स्नेहप्रलेप ।
विचुक्रिया विचुनककानिक्षेपणम् । त्रिवाशब्द
प्रलेक सम्बन्धते । कार्या कर्तव्या । स्नेह-
नार्थं शीतविषये स्नेहपित्तु घृतानि पित्तप्रौषधै-
र्बहुधा सिद्धानि वैशेषिका कार्याणीत्यर्थ ॥

शतावरीन्यारिना ता येवं घृतान्मुच्यन्ते ॥

शतावरीमूलतुला चतुष्पात् क्षुण्णपीडितात् ।

रसेन क्षीरतुन्पेन पाचयेत् घृतादकम् ॥

जीरनीयैः शतारयो मृदीकामिः परुषकै ।

पिष्टैः भिषाळैश्चासाशर्मभुकार्दपलान्वित ॥

सिद्धशीततुमधुनाः पिप्पल्याद्य पन्थाष्टकम् ।

शर्कराया दशपल त्रिपेडिग्रात् पिचुन तत्र ॥

योन्यस्य शुक्रदोषप्र घृष्य पुमरन परम् ।

धृत क्षयमष्टभिरस फास श्वास हन्मीमरुम् ॥

कामिला रातपिण्ड रिसर्प हन्तिरोगहम् ।

अपस्मारादितापाम मदीन्मादांश्च नाशयेत् ॥

शतावरीमूलानि परिपूर्णमारण्यवपुपहता-
नि च गृह्यन्ते । मुषाधम् । [द्विवष्टिमधुकेनि

पणिति चरकपाठ । शतावरीघृत द्विवष्टिमधुकै

रिति द्विमहण भागद्विगुणप्रतिपादनार्थम् । य-

ष्टिमधुकृद्दपत्रतिपादनार्थं वा । स्थलज जठज

चेति मधुक द्विविध स्मृतमित्याजानात् । प्राप्र-

णान् प्राशयेत् पूर्वमेति भद्रष्टकृष्यभेवा परिभा-

षान्यत्रापि दृश्यते । इति जर्जट ।] द्विप-

लामधुकाश्विनैरिति हृदयपाठ । क्षुण्णपीडि-

तात् शतावरीमूलस्यतुला चतुष्पात् क्षीरतुन्पेन

रसेन । एतावन्मासस्य शतावरीमूलस्य यावान्

रसो जायते तत्तुल्येन परमेत्यर्थ । अध्याशैरक्ष-

प्रमाणे पिष्टैर्जीवनीयादिभिर्घृतादक विषयत ।

सिद्धशीते चाग्निन् घृते मधुन विपलीवूर्णस्य च

पलाष्टकं सिताया दशपल च त्रिपेत् ततस्तस्मात्
पिचुं कुर्यात्प्रमाण लिङ्गादातुर इति शेष । तत्
घृत योन्यस्य शुक्रदोषप्र घृष्य शुक्रवर्द्धनम् । प-

रमतिशयेन पुंसवन गर्भदम् । क्षतार्द्राश्च नाश-
येत् । मृष्टीकादीना यद्गुणचनोक्तिः षड् देतु-
रोपात् ॥]

एवमेवपयस्सेर्पिर्जात्रनीयोपसाधितम् ।

गर्भद्व पित्तजानां च रोगाणां परम हितम् ॥

एवमेवेति जतावराविधानेन पयस्सर्पिं
धीरोद्भव घृत जीवनीयोपसाधितं गर्भदत्वादि
गुणम् । गर्भदं पित्तलानां च योनिना रोगान्
भिषग्जितमिति चरकपाठः । एवमेवेति क्षार
सर्पिः क्षीरादुत्थित पयमेव पूर्वविधिमतिदिशति
सिद्धशक्तिं च मधुन इत्यादि यावत् प्राणगात्र
प्रांशयेत् पूर्वमित्यादि । इति जर्जट ॥]

रक्तयोन्यामसृग्गणैरनुगन्धमरेक्षपच ।

यथादोषोदययुञ्जयाद्रक्तस्थापनमौषधम् ॥

रक्तयोन्यामसृजोर्षो सिराव्यधोक्तम
कारेण वातादीनामन्यतेमस्य दोषस्थानुग्रन्धम
वेक्ष्यं दोषोदयानतिममेण रक्तस्थापन रक्तस्था
वहरमौषधं युञ्जयात् । [रक्तयोन्यामसृग्गणैर-
नुगन्धं षण्णारुणनीलपीतपाण्डुवादिभिर्वातोद्दी
नामाधिक्यमल्पत्वं च समीक्ष्य ततो यथादोष
योयो दोषो यथादोष रक्तस्थापनमौषधं कार्यं
मिति जर्जट ॥]

दोषभेदेनासृग्दरचिकित्सितं निर्दिशन्नाह
तिलचूर्णमित्यादि । इति जर्जट ॥

तिलचूर्णं टपिघृतं फाणितं सौकरिं वसो ॥

शौद्रयुक्तं जयेत् पीतं वातोत्तरमसृग्दरम् ।

वराहस्यरसोमेध्यःसकौलत्यथ तद्गुणः ॥

पत्रकल्कोघृतेभृष्टो राजादनकपित्तयोः ।

कार्श्याभौद्रयत्वाद्वा नागरेक्षयत टपि

तिलादिकं शौद्रयुक्तं पीतं वातादिकं र-
क्तं श्लेष्मं जयेत् । उत्तरो यलवान् । वराहस्य-
रसं कौलत्येन रसेनयुक्तं तद्गुणो वातोत्तरम-
सृग्दरं जयेदित्यर्थः । राजादनकपित्तयोस्तु पा-
लपत्रकल्को घृते भृष्टेस्तद्गुणः षड् । तथा शर्क-
रादिभिर्युक्तं टपि ॥

पयस्योल्पलशालू कृत्रिसंकार्तीयवारिजम् ॥

सपयश्शर्कराशौद्र 'रक्ते पित्तोत्तरे पिबेत् ।

तण्डुलीयकमूलं वा सशौद्रं तण्डुलाम्भसा ॥

सत्ताक्ष्यशैलं लाक्षा वा छागेन पयसा पिबेत् ।

वाशाघृतं महातित्तं रक्तपित्तहितञ्च यत् ॥

पयस्यादिकं शौद्रान्तं पिताधिके रक्तेऽघृ-
ग्दरे पिबेत् । पयसा क्षीरिका । शालूकं जल
जकन्दम् । विमं पद्मादिजम् । कालीयं पीत-
चन्दनम् । अथवा पित्तोत्तरे रक्ते तण्डुलीयक-
मूलं शौद्रयुक्तं ताक्ष्यशैलयुक्तं च तण्डुलाम्भ-
सा पिबेत् । अथवा केशलामेव लाक्षा छागेन
पयसा पिबेत् । वाशाघृतं च रक्तपित्तोक्तं पि-
बेत् । तथा महातित्तमन्वये यत्किञ्चिद्रक्तपि-
त्तहितं तत् सर्वमग्रेयते ॥

मधुके त्रिकलां लोभ्रं मुस्तं सौराष्ट्रिकां मधु ।

मद्यं भिन्मगुल्फ्यौ च कफजेसृग्दरे पिबेत् ॥

कफासृग्दरे मधुकादिकं गुल्फ्यन्तं भ-
वे पिबेत् ॥

पैतिकसृग्दरे पिबेदिति चरकपाठः ।
एकेकंशं पयं शर्कराशौद्रसहितं
पिबेदिति जर्जट ॥

पाठा जम्बूवाघ्रयोरस्थि शिलोद्भेद रसाञ्जनम् ।
 अम्बुष्ठा शाश्वली पिच्छा समङ्गा वत्सकत्वचम्
 बाल्हीकविस्वातिविषा लोघ्रतोयदमैरिक्तम् ।
 शुष्ठीमधूकामचीक रक्तच दनकटफलम् ॥
 कट्वङ्गवत्सकानन्ता घातकीमधुकार्जुनम् ।
 पुष्ये गृहीत्वा सञ्चूर्ण ससौद्र तण्डुलाम्बुना ।
 पिवेदर्शस्वतीसारे रक्तपद्मोपवेश्यते ।
 दोषा जन्तुकृताये च बालानाताशनाशयेत् ॥
 योनिदोष रजादोष श्यामश्वेतारुणासितम् ।
 चूर्णे पुष्यानुग नाम हितमात्रेयपूजितम् ॥

पाठादिकमर्जुनान्त पुष्ये गृहीत्या सयोज्य
 पश्चाच्च मञ्चूर्णे शौद्रगयुस्न तण्डुलोदकेनाशं
 प्रभृतिषु पिबेत् । एतच्च बालाना ये कृमिकृता
 दापास्त्रान् योनिदोष च श्यावाद्यन्यतमवर्ण र
 जादोष च नाशयेत् । एतच्चूर्णे नामा पुष्यानु
 गम् । हित पञ्चमात्रेयेण पुनर्वसुना पूजितम् ।
 जम्बूकण्ठ्याप्रफलयवास्त्रि । शिलोद्भेद शिला-
 जनु । अम्बुष्ठा साहस्री सैवबहुमूलिका । श
 त्मत्स्या सन्धान्विनी पिच्छा । समङ्गा मखि
 ष्ठा । बाल्हीक कुट्टुमम् । तोयदो मुस्त । मा
 चीक कुटचफलम् । कट्वङ्ग स्योनाक । अ
 नन्ता यवापक । [पाठामित्यादि । शिलोद्भेद
 पाषाणभेदक । अम्बुष्ठा दाक्षिणापथे प्रसिद्धैव ।
 द्वितीया पाठापथे शात्मलीविष्ट सपुरमित्यर्थे ।
 माचीकमुत्तरापथे प्रसिद्धमेव । कट्वङ्गोरकु
 यत्सक इन्द्रयामोभिप्रेत फलशब्दलोपात् । अन
 न्ता उन्पलशारिवा । मधुक द्वियष्टिमधुक स्थ
 छन्नजलभेदेन द्विधेयुक्तम् । पुष्ये गृहीत्वा

दृष्टानुप्रहार्यम् । योनिदोष रजोदोष रजोदोषा
 रजोविशेषा श्रोतादय प्रदरभेदा योनिदोषप
 ङ्गिहा एव । इति जजट ॥]

सर्वेषु गर्भस्रावोक्त प्रदरेषु प्रशस्यते ॥

शारीरे यत् गर्भस्राव उक्त्त चिकित्सित
 तत् सर्व प्रदरेषु शस्यते । प्रन्मसृग्दरनतिरन
 इति पर्याया ॥

रक्तश्रयाया क्षीर च जीवनीयश्रत पिबेत् ॥

रक्तश्रयाया व्यापदि जीवनीयाख्य म
 हाकपायश्रत क्षीर पिबेत् ॥

योन्याबलासदुशया वर्ति सशोधने हिता ।
 वाराहे बहुशः पित्ते भावितैर्नक्तकै कृता ॥

श्लेष्मयोन्त्याख्याया वराहपित्तेन बहुशो-
 भावितैर्नक्तकैर्वस्त्रखण्डे कृता वर्तियानौ धार्या
 शोधनी पर हिता च । [योन्या श्लेष्मप्रदुष्टाया
 वर्ति सशोधना हिता ब्रगप्रतिषेपोक्ता । अ
 थवा वाराहे बहुशः पित्त इत्यादि । ततोन्तर
 स्वेद्या सुत्याम्बुना । इति जजट ॥]

भाजित पयसार्कस्थ मापचूर्णे ससैन्धवम् ।
 वर्तिःकृता क्षण धार्या सेक्तव्यानुसुवाम्बुना ॥

अर्कक्षीरभावित मापचूर्णे पश्चाच्च सैन्ध-
 वयोजित तेन कृतावर्तिः श्लेष्मयोन्त्या क्षण धा
 र्या । ततश्च श्लेष्मयोनि सुत्याम्बुना सेक्तव्या ॥

पिप्पलीमापमरिच शताहावुसैन्धवै ।
 प्रदोशिन्यङ्गुलीतुल्या वर्तियानिविशोधनी ॥

पिप्पल्यादिभिरङ्गुलीकटाङ्गुलीतुल्या
 वर्तियान्या विशोधनी ॥

उदुम्बरशलाट्टनां द्रोणं द्रोणेभ्यस पचेत् ।
सपञ्चवलकतिलकमालतीनिम्बपण्ड्रे ॥
निशास्थितेजलेतस्मिंस्तैलप्रस्थविपाचयेत् ।
पलाशशालमलीलाक्षाग्निनिर्यासवलकलैः ॥
पिट्टैर्युक्तं ततः स्नेहपित्तु योनौ निधापयेत् ।
सशर्करैः कपायैश्च शीतै कुर्वीत सेचनम् ॥
पिच्छिलाविष्टता योनिश्चिरदुष्टा तु दारुणा ।
सप्ताहाच्छुद्ध्यतिक्षिप्रमपत्य च समश्नुते ॥

उदुम्बरशलाट्टना सूक्ष्माणा फलाना द्रो
णं द्वादशाधिकानि पञ्चशतानि पलानि । द्रोण
जलस्य च ताऽऽधेव । शलाट्टना चार्द्राणामेव
प्रयोगोऽन्याय्य । किम्भूते अम्भस द्रोणे । आह ।
सपञ्चवलकलादिके । न्यमोषोदुम्बराश्वत्थप्लभवे-
तसवलकलै सर्वैरकत्रसयुक्तै पञ्चवलकलमु-
च्यते । पलत्रशब्दस्य तिलकादिभि सम्बन्ध ।
तिलको मुचुलिनद* (२००१७५३०) रात्रावुदु-
म्बराक्षिते प्रातः स्नूते तस्मिन् जले तैलप्रस्थ पला
शादीना निर्यासैवलकलैश्च पिट्टैर्युक्तं पचेत् । त
तस्त्रैलात् स्नेहपित्तु योनौ निधापयेत् । कपाय-
द्रव्यै सेचनोपयोगिभिः सशर्करैः मेचनं कुर्वीत ।
अनेन स्नेहपित्तुना सेचनान्ते सप्ताहं प्रयुक्ते न
पिच्छिलादिगुणा योनि क्षिप्रं शुष्यति अपत्य च
लभते । चिरदुष्टा चिरकालदुष्टा । पिच्छिला
दित्व कफादिकृतम् । इति जर्जट ॥

उदुम्बरस्यदुग्धेन पट्कृत्योभावितात्तिलात् ।
तैलकाथेन तस्यैव कार्यं धार्यं च पूर्ववत् ॥

उदुम्बरस्यतेषु क्षीरेषु पङ्क्वारान् भावि-
तात्तिलात् पीडितासैल तस्यैवोदुम्बरस्यैव काये-

न कार्यमिति साध्यम् । धार्यं च पूर्ववदिति
स्नेहपित्तु योनौ निधापयेत् कपायद्रव्यै सेचनो-
पयोगिभिः सशर्करैः मेचनाते च स्नेह पित्तु-
ना योनौ धार्यम् । [धार्यं च पूर्ववत् पित्तुमि-
त्यर्थः । इति जर्जट ॥]

धातन्यामलक्रीपत्रस्रोतोजमधुकोल्पलैः ॥
जम्बाप्रसारकासीसलोध्रकरुफलतिन्दुकैः ।
सौराष्ट्रिका डाडिमत्त्रगुदुम्बरशलाट्टभिः ॥
अक्षमात्रैरजामूले क्षीरे च द्विगुणे पचेत् ।
तैलप्रस्थतदभ्यङ्गं पित्तुवस्तिपु योजयेत् ॥
शूनोत्तानोन्नतास्तब्धापिच्छिलास्त्राविणीतथा ।
त्रिष्ठतोपष्ठतायोनिः सिध्येतस्फोटशूलिनी ।

धातकीपलादिभिसैलप्रस्थं पचेत् तत्र
तैलमभ्यङ्गादिषु योजयेत् । तेन च शूनत्वादि
गुणा योनि सिध्यते [सौराष्ट्रिका तुवरमृत्तिका ।
शूनोत्ताना इति अन्तर्मुसी सूचीमुलीचोच्यते ।
अथवा दोषारण्यं शूनोन्नतत्रयम् । इति जर्जट ।]
[अक्षमात्रैरक्षप्रमाणैर्द्वातक्यादिभिरजामूत्रप्रस्थे
न क्षीरद्विप्रस्थेन च सह तैलप्रस्थं पचेत् । तस्यै
लमभ्यङ्गे पित्तुनिक्षेपणे वास्ति कर्मणि च याजयेत् -
तथा प्रयोजिते सति शूनत्वादियुक्ता योनि
सिध्येत शमं प्राप्नोति ॥]

अर्कनिम्बाप्रकोशाप्रविलयवृक्षधवोद्भवै ।
करीराजिद्विणीजम्बूकरुजार्जुनशिमुद्रैः ॥
पलाशसिद्धकोत्थैश्च कपायैर्द्वावनपरम् ।
शुक्ताशुभधूमिश्चैर्योनिस्त्रावनिवारणम् ॥

अर्काशुद्धवैर्यथालाभ कपायैस्तथा करी-
रादिजैस्तथा पलाशसिद्धकोत्थैश्च कपायै मन्थं

शुक्लादिभिश्चैतद्भावन क्षात्रन पर श्रेष्ठ स्राव-
पिनारणम् । कोनास्र ह्युद्रास्रनामक । जिद्धि-
पी मन्त्रिष्ठा । मित्रक सिन्दुवारक । वृक
उरुधूक आदिलोपान् परण्ड । पुष्टास उत्तरा-
पथे । शुक् चुम् । इति जजट ॥]

कुर्यात् सतक्रमोमृन्मुक्तैर्त्रिफलारमैः ॥

अथवा त्रिफलारमैश्चादियुक्तैर्भावन शु-
र्यात् । [यानिव्यापत्सुपरतशीलनीया-याट ॥]

यत्रान्नमभयारिष्ट शीथुर्तल च शीलयेत् ।

पिप्पल्ययोरज पथ्या मयोमाशसमाक्षिप्तान् ॥

योनिव्यापत्सु यवानादिक शीलयेत् ।

अभयारिष्टमशिक्षिफित्तितोक्तम् । रमाय'गु-

क्ताश्च विप्लवादिप्रयोगान् समाक्षिकान् शील-

येत् । माक्षिकोपेतान् पिप्लोप्रयोगान् नपो रज-

प्रयोगान् पथ्याप्रयोगाश्च शीलयेत् सर्वकाल-

भजेत् ॥]

रोहीतकजटाकलक पाण्डुरेऽसृग्दरे पिवेत् ।

घात्रीमन्नाथवाकलक सितामाक्षिकसयुतम् ॥

मधुनामलकीचूर्णं रस वा प्राशयेत् सिते ।

सलोध्रवलकेन वटत्वकपायेण धावयेत् ॥

आस्रावेक्ष्मामपटान्वा भावितालेन धारयेत्

पुस्तकचूर्णपिण्ड वा धारयेन्मधुनाकृतम् ॥

योन्या स्नहाक्तयालोभ्र मियगुमधुस्य वा ।

वायामवुकृतावर्तिःरुपायाणां च भूरिज ॥

स्रापञ्जेदार्यमभ्यक्ता धूपयेद्वा घृताप्लुते ।

सरत्वापुन्गुल्यवैः सतैलैः कटुमत्स्यकैः ॥

सुबोधम् । रोहीतकजटाकृशात्मलीमू-

लम् । सिते शुद्धऽसृग्दरे आमलकचूर्णं वा रस

स्वा'मधुना सह'प्राशयेत् । आमलकएवामलवी ।

तत्रैवास्त्रानि वटत्वक कपायेण सलोध्रमन्धेन
प्रक्षात्रन्म् । मधया तेनैव प्रक्षात्र'कपायेण
भावितान् लोप नक्षत्रान् योनौ धारयेत् । अ-
थवा रोहेनाभ्यक्तया योन्याऽभ्यक्तचूर्णन मधु-
ना कृत पिण्ड लोभादिकस्य चूणन मधुना कृत
पिण्ड वा धारयेत् । सुबोधम् । अथवा कटु-
मत्स्यकैः सतैलैर्धूपयेत् ॥

[यानिव्यापत् प्रसदात् येमत्स्यजनकरत्वेन त-
द्वत् पीडाकराणा पैटिउल्यदौर्गन्धादीना चिरे-
त्सामाह ॥]

कासीसत्रिफलाकाङ्क्षीसाप्रज्जन्वास्थिधातनी ।
पैटिउल्ये क्षौद्रसपुक्तशर्णोवैशद्यकारक ॥

कामिनादिभिर्होतकमन्तैः कृतधूर्णं क्षौ-
द्रेणयुक्तो योनौ पैटिउल्ये युक्तो वैशद्यकारक ।
राक्षी सौराष्ट्री । आम्रजम्बुनो फलास्थि ॥

पलाशरातकी जम्बू समद्गामोचसर्जन ॥

दुर्गन्धे पिन्डिलेलेदे स्तम्भनशूर्ण इष्यते ।

आरग्वधादिवर्गस्य कपाय परिपेचनम् ॥

दुर्गन्धादियुक्ते ह्येदे स्रवति पलाशादिज-
शूर्णैः स्तम्भन इष्यते । तत्रैवाऽऽरग्वधादिवर्गस्य
कपाय परिपेचनम् ॥

स्तम्भानाकर्कशानां च कार्यं मार्द्वकाम्कम् ।

घारण वैशवारस्य कृसरा पायसस्यवा ॥

स्तम्भाना योनीना कर्कशाना च मार्द्व-

कारकं कर्मकार्यम् । किं तन्निहाह । वैशवारस्य

कृसराया पायसस्य वा वारणम् । [स्तम्भाना

पुसङ्गमाद्यसमर्थाना कर्कशाना कठिनस्पशाना

च योनीना वैशवारस्य कृसराया' । कृसरा सा

सु विवेया या-कृता विलतण्डुलैरित्युक्तलक्षणाया
पायसस्यपयस्सरकृतास्रस्य'च वारण कार्यम् ॥

दुर्गन्धाना कृपायःस्पाञ्जल वा कल्क एव वा ।
चूर्णो वा सर्वगन्धाना पूतिगन्धापकर्षणः ॥

दुर्गन्धानां घोभीना सर्वगन्धद्रव्याणा क
पाय 'पूतिगन्धापकर्षण' स्यात् । एतेषामेव वा
तैलमेतेषामेव वा कल्क एतेषामेव वा चूर्ण ।
दुर्गन्धयुक्ताना प्रकरणशशाधोनीना सर्वगन्धाना
सर्वेषा कुपत्रचन्दनोशोरादिगन्धद्रव्याणा कपाय
तेन परिपेकप्रक्षालनादिकम् । तैल सर्वगन्धा
ना कल्ककपायविपक तेन सेकलेपादिकम् ।
नाशब्दो विकल्पार्थः । कल्कस्तेषा कल्केनैव प्र
लेपो वा । चूर्णस्तेषामेव चूर्णोनाविकरण वा पू
तिगन्धस्य दुर्गन्धस्यापकर्षणो नाशन स्यात् ॥]

[सर्वेषा सामान्येन वभितसाध्यत्वात्तद्र
व्याप्याह ॥]

श्लेष्मळाना कटुप्रायाःसमूत्रावस्तयो हिता
पित्ते समष्टुक्रक्षीरावाते तैलाम्लसयुताः ।
सन्निपातसमुत्पाया.कर्मसाधारण हितम् ॥

श्लेष्मळाना योनीना कटुकद्रव्यप्राया
समूत्रावस्तयो हिता । पित्ते मधुकक्षीरयुक्ता
वस्तय । वाते तैलेनाम्लैश्च मद्यादिभि । 'स-
न्निपातिकीनाम या व्यापत् तस्या 'सरुलसा-
धारण'कर्म हितम् । [सन्निपातसमुत्पाया क
र्मसाधारणयद्वातकफपित्तजासु योनिव्यापत्सु त
त्समस्य सर्वम् । इति जजट ।] [श्लेष्मळाना
मिति । वस्तय उत्तरवस्तय 'हिता । एकरिम
त्रेवदिने द्वित्रिवारप्रयोक्तव्यत्वात् । घट्टचनो
क्ति' । सन्निपातदुष्टाया योना साधारण सम-
मलन्न कर्म हितम् । नहि वाताहते योनिर्वनि-
ताना प्रदुःखतीर्थादिवचनाच्चानिलस्य योनिव्या-

पदिविशेषेण प्रायस्ये सिद्धेप्यप्रस्तम्भकार्कश्ये
दपैच्छिल्यदौर्गन्ध्यप्रस्तावानन्तरमुत्तरवस्तिद्रव्य-
स्य कफादिकमकथनेनैतेषु काठिन्यविस्त्रादिगुण-
युक्तयो कफपित्तयोर्विशेषकारणत्व द्योत्यते व-
स्तिकर्मसाध्यत्व च ॥]

[उपमहरनाह ॥]

एष योनिषु शुद्धासु गर्भं विन्दन्ति योपितः ।
अदुष्टे प्राकृते बीजे बीजोपक्रमणे सति ॥

रवमनन्तरोक्तेन प्रकारेण योनिषु शुद्धा
सु योपितो गर्भं विन्दन्ति । कदेत्याह । अदुष्ट
इति प्राकृते बीजे अदुष्टे अदुष्टस्यभावे सति बी-
जस्यचादान उपक्रम आचरति सति । [एषम-
नन्तरोक्तेनोपचरणेन योनिषु शुद्धासु रोगशा-
न्यानीरोगासु प्राकृते नंसर्गिके बीजे आर्तवा-
ख्ये अदुष्टे वाताद्यदूषिते बीजोपक्रमणे आर्तव-
सामर्थ्यकरे पूर्वोक्तेस्तैलेन नारीं पित्तैश्च मा-
सैरित्याद्युपक्रमैरुपक्रान्ते सति योपितो नार्यं
गर्भं विन्दन्ति लभन्ते । अदुष्ट इत्युक्त्या प्रकृ-
त्या द्रुष्टस्य तु श्रियाभिरसाध्यत्व द्योत्यते ।]
[अदुष्ट प्राकृते बीजे जीवोपक्रमणे सति । इति
चरकपाठ । 'अदुष्टे बीजे प्राकृते प्रकृतिमापन्ने
किमवश्यं गर्भसम्भव इत्युच्यते जीवोपक्रमणे
सति । बीजशब्देन द्वयमङ्गीकृतं शुद्धं शोणितं च
जीवश्चात्र कर्मपुरुष उक्त शारीरेष्वस्ति च स
स्वमौपपादिक यज्ञीरष्टकृशरीरेणाभिसम्बन्धा-
तीत्यादि । ततश्च सामप्रौञ्जनकम् । 'अहोकोवर्तते
भावो वर्ततेनाप्यहेतुक इत्यान्नानात् ॥ इति ज-
जट. ॥]

प्रमङ्गेनोच्यते । [रजशुद्धियोनि ग-
र्भाशयशोधनादिना उक्ता शुद्धशोधनायाह इति

जजेंट ।] [पुंनजिस्याप्यवश्यमुपध्रमर्णायत्व
माह ॥]

पञ्चकर्मविशुद्धस्य पुरुषस्यापिचेन्द्रियम् ।

परीक्ष्यवर्णद्वौपाणां दुष्ट तत्प्रैरुपाचरेत् ॥

पञ्चकर्मविशुद्धस्य पुरुषस्यापीन्द्रियं शुद्ध
दुष्ट दोषाणां वणं सूत्रोक्तं परीक्ष्य तत्रैव पुर-
पवीजदोषप्रैरुपाचरेत् । [इन्द्रियशब्दोऽत्रगुण-
वर्तेते शुद्धमपि दोषवर्णं परीक्ष्य दुष्टं तद्वातादि-
प्रैरुपाचरेत् । ननु शुद्धदोषमेव प्रकशारीरेऽभि-
हितं येन पुनस्तद्वैरुपाचरेत् इति नाप्यनुक्तमव-
धारयितुं शक्यं चिकित्सितुं वा प्रधानशब्द-
कार्थमपत्यनिबन्धनत्वात्] उच्यते । उक्तमेव ।
परीक्ष्यवर्णद्वौपाणामित्यनेनेन्द्रियस्य वेदान्तसंस्था-
नान्युक्तान्येव । पञ्चकर्मोपदेशेन च सफल-
शरीरशुद्धिर्जाजीकरणानि च क्षीणदुष्टविशुद्धकस्या-
प्यायनप्रसादनवर्द्धनान्युक्तान्येव । शरीरेषु च
सूत्रमात्रेण दर्शित एव पन्था । इति जजेंट ।]
[पञ्चकर्मविशुद्धस्य पञ्चभिर्वैतनत्रिरेचनवालि-
नस्यासृष्ट्याक्षे कर्मभिर्विशुद्धस्य कृत्वाविशोधनस्य
पुरुषस्याऽपि न केवलं त्रिया एव इन्द्रियं शु-
द्धाय वीज दोषाणां रणेरसितपीतपाण्डुत्वादि-
भिः परीक्ष्य यथावद्वबुध्य तस्य दुष्टं वातादि-
दूषितं तत्रैर्वीजदूषकदोषप्रैरुपाचरेत् चिकि-
त्से ॥]

[इहोक्तयोः शुद्धार्तवोपक्रमयोरुभयोरपि
साधारणं कश्चित् धृतयोगमाह ॥]

मञ्जिष्ठादुष्टतरं त्रिफलाशर्करात्रया ।

द्वे निशे मधुक मेदा दीप्यकः कटुरोहिणी ॥

पपस्यार्हिगुकाकोली चाजिगन्धाशतावरी ।

पिष्ट्वासांशघृतप्रस्य पचेत् क्षीरचतुर्गुणम् ॥

योनिशुक्लप्रदोषेषु तत्सर्वेषु प्रशस्यते ॥

आयुष्य पौष्टिकं मेध्यं धन्यं पुसवनं परम् ।

फलसर्पिरिति ख्यातं पुष्पे पीतं फलाय यत्

त्रियमाणप्रजानां च गर्भिणीनां च पूजितम्

एतत्परं च बालानां ग्रहघ्नं देहवर्द्धनम् ॥

॥ इत्युच्यते एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

मञ्जिष्ठेत्यादिनां फलसर्पिं सुनोधम् ।
तत्सर्वेषु योनिशुक्लप्रदोषेषु प्रशस्यते । आयुष्या
दिगुणं च । फलसर्पिरिति ख्यातम् । फलसर्पि-
रित्यस्य नाम्नो भङ्गार्थं उच्यते । पुष्पे पीतं
यत्फलाय प्रजाख्याय भवतीति । [मञ्जिष्ठादीन्
प्रलेकमक्षाशमक्षप्रमाणं पिष्ट्वा कटकीकृत्य च
तुर्गुणक्षीरोपेतं धृतस्य प्रस्य पचेत् । तत्सर्पिर्मा-
त्रयोपयुक्तं सर्वेषु योनिशुक्लप्रदोषेषु विशतिवि-
धेषु योनिव्यापस्तु वातादिकुणपप्रस्थिपृथक्क्षीण-
मलाद्भेषु शुद्धार्तवदोषेषु च प्रशस्यते । आयु-
ष्यमायुष्करम् । पौष्टिकं देहपुष्टिकरम् । मेध्यं
पुष्पेनमेपकरम् । धन्यं भाग्यकरम् । पुसवनं
पुरुषप्रजाकरणसमर्थम् । फलसर्पिरिति प्रसिद्धं
पुष्पे आर्तवकाले पीतं फलाय मत्पुत्रजननाय
भवति यस्मात् फलसर्पिरिति सङ्ख्येयं । त्रि-
यमाणप्रजानां पुनः पुनर्भूतप्रजानां गर्भिणीनां स-
ञ्जातगर्भाणां च पूजितं श्रेष्ठम् । एतत् फलस-
र्पिं बालानां ग्रहघ्नं महपीडाहरं परमतिशयेन
देहपुष्टिजनकं च ॥]

इतीन्दुविरचितायामष्टाङ्गसमहच्यारुष्याया

मुत्तरे एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

॥ इति सप्तमोऽध्यायः पञ्चममहः समाप्तम् ॥

चत्वारिंशोऽध्यायः ।

विपप्रतिषेधम् ॥

आगन्तुप्रमद्गादुकाशिट्वाद्धिपचिकित्सा-
या अवसरस्तम्याश्रापेकप्रकारत्वेन यन्त्रमाण
त्वात् सामान्येन चिकित्सा प्रदर्शयितुमध्याय
आग्ध्यते ॥

अथातो विपप्रतिषेध नामाध्याय व्या
प्यास्याम इति य ॥

[अथात इत्यादि । विपप्रतिषेध स्थावर
जङ्गमादिभेदेनानेकविधस्य विपस्य प्रतिषेध चि
कित्सित निदानाद्विना प्रतिषेधस्य दुष्करत्वात्
स निदानमित्यर्थ । शेष पूर्ववत् । तत्र पूर्वं
विपस्योत्पत्तिं दर्शयति ।] इह हि विपचिकि
त्सा प्रस्तुता । विपस्य च स्वरूपे ज्ञाते तस्याधी
ना हेत्यादिक ज्ञेय मत स्वरूपमेव प्रथममिति
हासरूपणोच्यते ॥

पुरा खल्वमृतार्थं सुरासुरैः सलिलनि-
धेर्विमध्यमानात् क्रोध इव रूपवान् सत्स स
मुद्गभूव कृष्णमनेलनयनमूर्ध्वप्रदीप्तकेश दष्ट्रा
कराळ भैरवारावरूपम् । तदर्शनादेव यतो
देवदानवाश्च विपण्णास्तस्मात्तद्विपसज्ञामवाप ॥

पुरा खल्वित्यादि । पुरा कस्मिंश्चित् का-
ले सुरैश्चासुरैश्चाऽमृतार्थं विमध्यमानाञ्जलनिधे
रूपवानि न क्रोध कृष्णत्वादिगुण सत्त्व समुद्ग
भूव । तस्य सत्त्वस्य दर्शनमात्रादेव देवा दान

याश्च यतो विवाद प्राप्तान्मस्मात्तत् सत्त्व विपस
शा सम्बन्धता या वाप प्राप ॥

तत् महसैव सर्वभूतानि निर्द्गद्भुका
मष्टुपयोगविशेषैर्विपममृततां विनयमानो ब्र-
ह्मानुनीयौपधिषु न्यस्तवान् ॥

उद्भूत तद्विप सहसैव सर्वभूतानि नि
र्द्गद्भुका यदा तदैतदमृतता प्राप्तातीत्युपयोग-
विशेषयोग्यता तस्य कुर्वेन प्रज्ञा तद्विपमौपधिषु
विशिष्टास्त्वैन्यस्तवान् ॥

ततस्तत् स्थावरासु मूर्त्तिष्वधिवसनात्
स्यावरमित्युच्यते ॥

ततस्तद्विप स्थावरास्त्वौपध्याख्यासु मूर्त्ति
ष्वधिवसनात् स्यावरमित्युच्यते । इति स्थाव-
रस्य विपस्य सम्भव ॥

जङ्गम पुनः पृथिव्या भारावतारार्थमु-
रगादिरूपेण । विष्णुर्निर्ममे ॥

जङ्गम तु विप भगवान् विष्णुर्निर्ममे नि
र्मितवान् । किमर्थमित्याह । पृथिव्या भाराव-
तारार्थं पृथ्वीतो भारोवतरत्विति कृत्वा । अत्र
भगवानेव प्रमाणम् ॥

तयो स्थावर मूल पत्र पुष्प फल त्वक्
सारनिर्यासक्षीरधातुरुन्दभेदादशाधिष्ठानम् ॥

तयो स्थावरजङ्गमत्रिपचोर्मध्ये स्थावर
विप मूलादिभेदेन दशाश्रयम् ॥

तत्र मूलविपाणि क्लीतनकाश्वमारक
गुञ्जा सुगन्धकगर्गरकरुर्कररघाटकादीनि ।
पत्रविप काळपत्रिका लम्बा वरदकरम्भाका

दीनाम् । पुष्पविप उष्ठी रंशुकररम्भ महाकर-
रम्भादीनाम् । फल कुमुद्वतीरंशुकाकररम्भ
हाकररम्भमदनरतुवगनादीनाम् । त्वक्सार
निर्यासा करकरघाटकररम्भमहाकररम्भ
नाराचकादीनाम् । क्षीर कुमुद्वती दन्ती स्तु
दार्कजालिनी व्याज्यादीनाम् । घातरो हरि
तालफेनाश्रमभस्मरक्तमधृतय । कन्दजानि तु
हालाहलकालकूटरत्सनाभशुद्धीसार्पपजालक
कर्दमरुवैरादरुमुस्तुरुमुकररुसास्तुरुकनोश्चर-
वालरुमहाविपपुण्डरीकरुगालरुमूलकमर्कटकर्क-
टकररुचीरकेन्द्रापुषसङ्कोचक लाङ्गलरुतैलपेय
कुशपुष्पके तु पुष्पकरोहिपाज्जनाभकादीनि ॥

तत्र छीवनकादीनिमूलविपाणि । सुखो-
धम् । सर्वाणि पठिताऽपठितानि विपाश्रयाणि
प्रसिध्धैव भारतदेशेषु ज्ञायन्ते । अस्माभिस्तु-
त्यव्याप्तिरन्धनभयान्नलिर्यन्ते । शास्त्रकृता तु
मूलादिमुद्रयैव तेषां जातिसमूह इव । [मूला
दिविपाणा यज्ञपरैरपि ज्ञातुमशक्यतरात्तानि हि
मन्त्रदेशे किरातशरणादिभ्यो ज्ञेयानीति नि-
बन्धसप्रहास्याया सुश्रुतटीकायाम् ॥]

तत्र मूलविपैरपधुक्तैरुद्वेष्टे न मलापमो-
हा प्रजायन्ते । परत्रिपैर्जृम्भोद्वेष्टेन वासा ।
पुष्पविपैश्छर्माध्मानमोहा । फलविपैर्दाहमु-
कशोफौ । न्वक्सारनिर्यासविपैः प्रमेकास्य
दौर्गन्ध्यपारुष्यशिरवेदना । क्षीरविपैर्जिह्वा
गौरव शकृत् भेदश्च । घातुविपैस्तालुद्राहमू-
र्च्छा हृदयपीडा । सर्वमेव च स्यावर ज्वर
हिष्मादन्तहर्षहनुस्तम्भगलग्रहफेनवमनादिचि

न्वासमूर्च्छाः करोति विशेषेण कन्दजम् । त-
व्याति तीक्ष्णत्वाद्वाशुकारितरम् । इतरतु-
माय कालान्तरमाणहरम् ।

तत्र मूलविपैरित्यादिना दशानामुपयोग
क्रमेण व्यापिकतनम् । सुरोधम् । उद्वेष्टेन वे-
ष्टेनमिवाङ्गानाम् । मुक्कशोफो वृषणशोफ ।
घातवस्तु रक्षादयः प्राणिविशेषेण विप भवन्ति ।
सर्वमेव च दशविधमपि स्यावर विप ज्वरादिक
करोति । व्याग्यासमम् । इतरतु कन्दजाता
दन्यन्नविधम् । [उपयोगादिवसादन्यो विव-
मपक्षमासादिः कालान्तरमिति विधन्मसप्रहे ॥]

सर्वमपि चैतन्मौलमित्युच्यते मूलाश्र-
यत्वात् पत्रादीनाम् ॥

सर्वमपि चैतत् स्यावर विप मौलमित्यु-
च्यते पत्रादीना मूलाश्रयत्वात् । नहि यन्मूले
नशितं तत्पत्रादिषु भवति । इत्युक्तं स्यावरम् ॥
धनन्तरं जङ्गममुच्यते ॥

जङ्गमन्यत्वाश्रयाः पोडशदृष्टिनिश्वास-
स्पर्शदृष्टा मुखनरसास्थिमूलपुगीपशुकार्तव ला-
लाशूरुपित्तशोणितशवानि । तानि पुनः स-
र्पकीटरुणभागाश्रितानि । तत्कृतान्यथास्व
मापयान् साधन चोत्तरत्रवक्ष्यति ।

जङ्गमस्य विपस्य दृष्ट्यादीनि शवान्ता-
नि पोडशाश्रया । तानि दृष्ट्यादीनि सर्पोद्या-
श्रयाण्येव विपाधिष्ठानानि विज्ञेयाणि । तत्क-
तान् जङ्गमाश्रय विपकृतान् । यथास्वामिति वृ-
ध्मभेदमामयास्तसाधन चोत्तरत्वाऽव्यायेषु व-
क्ष्यति ॥

सर्वं च प्रायशो जङ्गम निद्रातन्द्राहम
दाहरोमदर्पशोफपाकातिसारान् करोति ।

सर्वं च जङ्गम विष प्रायशोनिद्रादीन् करोति॥

द्विविधमपिचेतद्विष तीक्ष्णोष्णरूक्षवि
गदसूक्ष्मव्याग्रायाशुकारिविकापिलध्वज्यक्त
रसत्वेर्देशभिर्गुणैर्युक्तमपाकि च ॥

द्विविध स्थानं जङ्गम च विष तदिना
दिभिर्देशभिर्गुणैर्युक्तमपाकि च भवति । [अनेक-
रससम्भवादेकस्यापिरसस्थान्यक्तत्वमस्याऽऽय —
करसत्वे हेतु । अपाकित्व तु मन्त्रतन्त्राभ्या
मन्तरेण पाकाभावात् । पाको वीर्यहानि । प-
कप्यन्ने विषस्या पकस्यैवोपलब्धे । मन्त्रत त्रा-
भ्यामपाकाभ्यास्यकारणान्तरे पुन कोपहेतु ॥]

एभिश्च गुणैर्यत् करोति देहे तसैःशुण्यौ
पण्यात् पित्तमित्यादिना श्रमेणोच्यते ॥

तत्र तीक्ष्णोष्णयात् पित्त रक्त च प्रको
पयति । रौक्ष्याद्वायुम् । वैशद्यदसक्त वेग
प्रसरति । सौक्ष्म्याद्वायवित्वाच्च दोषधातु म
लादीन् समस्तान् शरीरावयवाननुप्रविशति ।
आशुकारित्वादाशुव्यापादयति । विकापि
त्वान्मर्मच्छेदेन मतिं व्यामोहयति । लाघवा-
दुर्निर्हरमप्यक्तरसत्वाच्छ्लेष्मप्रकोपनमन्नर-
साश्च सर्वाननुवर्तते । अत एव च प्रयत्नेना
न्नानि विषतोरक्षेत्रिन्दुक्तम् । अपाकित्वाजरा
नो याति । तेनाभ्यवहृतमवश्य मारयति ।
मन्त्रौषधरत्नेन चोपशमितमपि, प्र-
पुनः प्रकृष्यतीति । भवति चात्र ॥

तत्रेत्यादि सुबोधम् । अन्नस्यापि दु-
ष्ट्या तैर्देहेन तथा वदनात्तथा गुणत्तम । अपा-
कित्वादेव च गन्त्रादित्रलेनोपशमितमपि प्रत्यय
वक्ष्यमाण कारणसामान्यमामाद्य प्राप्य पुन प्र-
कृष्यतीति । गतानुगारिका ॥

[विषस्य कृत्रिमकृत्रिमभेद दर्शयति ॥]

स्थावर जङ्गमचेति विष प्रोक्तमकृत्रिमम् ॥

स्थावर जङ्गम चेति द्विविधमपि विषमा
चार्यैरकृत्रिममिति प्रोक्तम् । [अकृत्रिम केनाप्य
निर्मित स्वत सञ्जात विषमित्यर्थ. ॥]

कृत्रिम गरसज्ञ तु क्रियते विविधौषधैः ॥
हन्ति योगवशेनाशु चिराच्चिरतराच्च तत् ।
शोफपाण्डूदरोन्माददुर्नामादीन्करोतिवा ॥

कृत्रिम तु विष गरसज्ञित नानाविधैरौ-
षधैः सयुक्तं क्रियतेयत्नेन तच्च कृत्रिम सयोग-
वशादाशु वा हन्ति चिराद्वा चिरतराद्वा । अ-
थवा तन्न हन्ति अपि तु शोफादीन् करोति ।
[यद्विविधैरौषधैः क्रियते तत्तु कृत्रिम कृत्रिम-
विष गरसज्ञ च । तत् योगवशेन तथाविधद्रव्य
योगवशात् आशु सद्य एव चिरात् चिरकालेन
चिरतरादति चिरकालेन च हन्ति मारयति ।
शोफादीन् करोति वा ॥]

अपिचेतद्विष सर्वं तीक्ष्णाग्नैरन्वित गुणैः ।
वातपित्तोत्तर नृणा सद्यो हरति जीवितम् ॥

अपिचेत्यनुक्तान्त समुद्ये । व्याख्या-
समम् । [तीक्ष्णादिगुण युक्तमुद्रिकवातपित्तमे-
सर्वं विष नराणा जीवितमाश्वेव हरति ।
॥ २ ॥ एव वातपित्तोद्रेके हेतु ॥

विष हि देह सम्प्राप्य प्राग्दूषयति शोणितम् ॥
कफपित्तानिलाश्चानुसमदोषसहाशयान् ।
ततो हृदयमास्थाय देहोच्छेदाय कल्पते ॥

एतच्च विष शोणिते दूषिते अनुसमदोष
मन्यूनानिष्क्यायतम विचारान् कृत्वा सहाश
यान् कफादीन् दूषयति । आशयानपि नेपात द्विष
दूषयतीत्यर्थः । तत इति पञ्चमम् । [विष पीत
जगधदिग्धा हृदान्यतमत्वेन देह सम्प्राप्य प्रा-
क्पूर्वं रक्त दूषयति । अनन्तर समदाय तुस्य-
दोष समजलदोषमित्यर्थः । सहाशयानाशयम
हितान् आशय कफाद्याशयः । कफपित्तानि-
लान् दूषयति । ननु तद्विष्णादिगुणयुक्तस्य वि-
षस्य पूर्वं रक्तत्रोपित्व पञ्चागुणपदेव त्रिदोषको
पित्व चेति यदुक्तं तदयुक्तमिव मन्य दोषा
दुष्टा रमैर्द्धावृन् दूषयन्तीत्यादिरचनात् । अत्र-
भणाम । रक्तमण्वपितु प्राप्तं बद्धैतैतैलमन्नुपदि-
त्यादि चक्ष्यमाणत्वान् तद्वत् विष वातपित्तकफ
जुष्टशुद्धभेदेन चतुर्विधं सर्वशरीरग रक्त प्रागेव
दूषयति तस्माद्रक्तदुष्टेरनन्तर युगपदेव दोषत्र
यकोपो दुष्यत एव । ततोऽनन्तर हृदयमास्थाय
सशोणितदेहोऽसह हृदय प्राप्य सर्वस्रोतासि
रथा देहनाशाय प्रवर्तते ॥

शरीर दूषिते रक्ते सर्वं विमिचिमायते ।
कांठ समण्डलं स्वेदो रोमहर्षथ जायते ॥
सुदुःकीटा इवाङ्गेषु विसर्पन्तीति मन्यते ।
विनामयति गात्राणि जृम्भते निशिगमिय ॥
व्यापिनस्तस्य दुष्टस्य द्रुतस्य विपतेजसा ।
वातादयो वश यान्ति बालिनोप्यत्रला इव ॥

शरीरमित्यादिना रक्तादौ दूषिते क्रमेण
लक्षणम् रक्ते दूषिते सर्वं शरीर विमिचिमायते
कोठादिकं च जायते विषवाशाङ्गेषु सूक्ष्मा
फीटा इव विसर्पन्तीति मनसा मन्यते । शीत-
प्रियश्च ननु गात्राणि विनामयति । जृम्भते च ।
तस्येति रज्ज्वस्य व्यापिनो दुष्टस्य च सतो त्रि-
पतेजसा च द्रुतस्य वेगयतो बलवन्तोऽपि वाता
दयोऽत्रला इव वश यान्ति ॥

विष यदोषभूयिष्ठं तं दोषं प्राक् प्रपद्यते ।
आशये यम्य यम्यैव ततस्तद्वतिष्ठते ।
तज्जान् विकारान् कुरुते यान् सर्वेषूपपटेक्ष्यति ॥

तच्च विषमाश्रयद्रव्यविशेषवशेन येन च
दापेण भूयिष्ठं सटश तमेव दोषं प्रथमं प्रपद्यते ।
तत एव च भूयिष्ठत्वाद्धेतोर्यस्य यद्विशिष्टस्य
दापर्याशयेऽवतिष्ठते तज्जानेव विकारान् कुरुते ।
काम्बानित्याह । यान् सर्वेषु वातादिभेदेनोपदे-
क्ष्यति ॥

वाताशयस्य कुरुते तथा श्लेष्माशयानपि ।
पित्तश्लेष्माशयगततद्रूपं पित्तकफोद्भवान् ॥

वाताशयस्य च विष स्थानपि विकारान्
कुरुते श्लेष्माशयगतानपि । तद्भवे पित्तश्लेष्मा
शयगतं पित्तकफोद्भवान् विकारान् कुरुते । ते
नैतदुक्तं भवति पित्ताशयस्य पित्तोद्भवान् क
फोद्भवाश्च करोति कफाशयस्यमपि कफोद्भवान्
पित्तोद्भवाश्चेति ॥

तत्रापिचोत्तमाद्भवे सकोठं श्रूयते शिरः ॥
विशेषादङ्गिः कूटौष्ठं नासास्य हृष्टदन्तता ।
तालुशोषो रुजा मूर्ध्नि वज्रे विमिचिमायनम् ॥

अर्थेषु चक्षुरादीनामप्रवृत्तिर्हनुग्रहः ।
इत्यन्यत्रापि च विप स्थितमङ्गेभिलक्षयेत् ॥

तत्रापीतिविशेषे । उत्तमाङ्गस्थे विपे
कोठसहित शिर शूयते । तत्राप्याक्षिकूटादिक
मिशेषाच्छूयते । हृष्टदन्ततादिक च भवति ।
अर्थेषु विपयेषु रूपादिषु चक्षुरादीनामिन्द्रिया
णामप्रवृत्ति इत्यनयादिशा अन्यत्राप्यङ्गे तदाश्र
यैरेव विकारैर्विप स्थितमित्यभिलक्षयेत् ॥

व्याप्यैव सकल देहमुपरुध्य च वाहिनी. ।
विप विपमिव क्षिप्र प्राणानस्य निरस्यति ॥

एवमनन्तरोक्तप्रकारेण सकल निश्शेष
देह व्याप्य वाहिनीश्वसिरादोपादि वाहिनीरु
परुध्य विप क्षिप्रमेवास्य प्राणान् निरस्यतिविप
मिव आध्मानमेव वर्जयित्वास्य क्षिप्रमारणे अ-
न्यदुपमान न विद्यत इत्यर्थे ॥

पीत मृतस्यहृदये जगधदिग्धाभि विद्धयो. ।
दशे तिष्ठति भूयिष्ठ सर्वत पिण्डित विपम् ।
नात्रादतो विशेषेण तेपा मास तदाश्रयम् ।'

तद्य विप यदा पीत निर्गर्णं भवति तदा
तेन मृतस्य हृदये भूयिष्ठ तिष्ठति । विपप्राणि
ना तु जगधस्य भक्षितस्य मृतस्यापि विप दशे
दष्टाभिघाते भूयिष्ठ तिष्ठति । विपदग्धेन च
श्लेष्णाभिहतस्य मृतस्याभिघाते भूयिष्ठ तिष्ठ
ति । सर्वत गरीरान् प्रति निवृत्त्य तत्रैव पि
ण्डितम् । अतो हेतोस्तेषा पीतजगधदिग्धवि
द्धाना प्राणिना मृताना मास नाद्यात् । तदाश्रय
हृदयदशाभिघाताश्रय मास विशेषेण नाद्यात् ॥

यथास्य भक्षिते पीडा यथास्य च क्रियाक्रम ॥
यथाम्बमित्यादेरयमर्थ । येनैव दोषे-
णाधि विप भक्षित तद्दोषजा एव पीडा भव-
न्ति तद्दोषानुगुण्येनैव क्रियाक्रम ॥

सप्तवेगान् विपस्याहुरष्टावितिपुनर्वसु ॥

सर्व आचार्या विपस्य सप्तवेगान् प्रवल्-
शक्युदयश्लोभानाहु । पुनर्वसुनामा ऋषिस्तु
अष्टावित्याह ।'

दुप्यति प्रथमे वेगे रसश्छर्दिप्रसेककृत् ।
द्वितीयेस्रचिमिचिमाजृम्भभवेपथुकारितन् ॥
तृतीयेपिशितकण्ड कोठमण्डलशोफदम् ।
दोषाश्चतुर्थे तेपुस्त्वुर्थथायथमुपद्रवा' ॥
पञ्चमे दर्शनभ्रान्तिः पष्टे हिमा समुद्भवः ।
सप्तमे स्कन्धभङ्गोस्य जायते मृतपुरष्टमे ॥

दुष्यतीत्यादिना क्रमेण वेगाना कीर्तनम् ।
प्रथमे वेगे रसाश्लयो घातुर्दुप्यति । स च दुष्टः
छर्दि प्रसेककृत् भवति । द्वितीये वेगे अस्र रक्त
दुप्यति । तत्रक्त देहे चिमिचिमादिकारि भव-
ति । तृतीये पिशित मास दुष्यति तद्य कण्वा-
दिदम् । चतुर्थे दोषा घातादयो दुष्यन्ति ।
तेषु दुष्टेषु यथात्वमुपद्रवा स्यु । पञ्चमे वेगे
दर्शनभ्रान्तिविश्यादशितम् । पष्टे हिमा स-
मुद्भव । सप्तमे अस्य विपभुक्तस्य स्कन्धभङ्ग ।
अष्टमे मरणम् । एव जातुर्कण्ठशयपादीना
पुनर्वसोश्चापि प्रतिपत्ति केवलमष्टमत्तरनुपयो-
गाज्जाह्नीकृत पुनर्वसुना तु विपकार्यत्वाद्दही-
कृत ॥

दुप्यतिप्रथमेरक्त द्वितीये श्वय मूद्भव. ।
तृतीयेद्वैचिमिचिमा चतुर्थे ज्वरमूर्च्छना ॥

त्रिप हि देह सम्प्राप्य प्राग्दूषयति शोणितम् ॥
कफपित्तानिर्लान्धानुसमदोषसहाशयान् ।
ततो हृदयमास्थाय देशोच्छेदाय कल्पने ॥

एतच्च विष शोणितं दूषितं अनुसमदोष
मयूनाधिक्यायतम विकारान् कृत्वा महादा
यान् कफादीन् दूषयति । आशयापि नेवान् द्विप
दूषयतीत्यर्थः । तत इति पश्चात् । [त्रिप पीत
जग्धदिग्घा हृत्तान्यतमस्त्रेण देह सम्प्राप्य प्रा
क्पूर्वं रक्त दूषयति । अनन्तर समदाप तुभ्य
दोष समसलदोषमित्यर्थः । महाशयान्शयम
हितान् आशय कफाशयश्च । कफपित्तानि-
लान् दूषयति । ननु वाक्श्लादिगुणमुष्टस्य वि-
षस्य पूर्व रक्तदोषित्वेन पञ्चानुपदेव त्रिदोषको
पित्त्य चेति यदुक्तं तदुक्तमित्त्र मन्य दोषा
दुष्टा रमैर्दातून् दूषयन्तीत्यादिरचनाम् । अत्र
भणाम । रक्तमण्यपिसु प्राप्तवर्द्धनेरैलसम्पुत्रदि
त्यादि बह्व्यमाणत्वान् तद्वत् विष वातपित्तकफ
जुष्टशुद्धभेदेन चतुर्विधं सर्वं शरीरं रक्त द्रव्येण
दूषयति तस्माद्रक्तदुष्टेन नर युगपदेव दोषत्र
यकोपो दुज्यत एव । ततोऽनन्तर हृदयमास्थाय
सशोणितैर्दोषै सह हृदय प्राप्य सर्वेष्वोतासि
न्वा देहनाशाय प्रवर्तते ॥

शरीर दूषिते रक्ते सर्वे चिमिचिमायते ।
कोठ मण्डलः स्वेदो रोमहर्षण जायते ॥
शुद्धकीटा इत्राङ्गेषु विसर्पन्तीनि मन्यते ।
विनामयति गात्राणि जृभते गिशिरामिय ॥
न्यापिनस्तस्थ दुष्टस्य द्रुतस्य विपतेजसा ।
वातादयो वश यान्ति बन्धिनेऽप्यत्रला इव ॥

शरीरमित्यादिना रक्तदोषो दूषिते कर्म
लक्षणम् रक्ते दूषिते सर्वे शरीर चिमिचिमायते
कोठादिक च जायते विषयाङ्गेषु सूक्ष्मः
पीटा इव विमर्षतीति मनसा मन्यते । शीघ्र
त्रिपञ्च ननु गात्राणि विनामयति । नृमते च
तस्येति गत्रस्य कफपित्तो दुष्टस्य च ततो वि
पतेजसा च द्रुतस्य वेगवतो बलवन्तोपि वाता
दयोऽप्यत्र इव वश यान्ति ॥

त्रिप यदोषभूयिष्ठ त दोषं प्राग् प्रपयते ।
आशये यस्य यस्यैव नतस्तद्वानिष्टते ।
तज्जान् विकारान् कुरुते यान् सर्वेषूपदेक्षयति ॥

तच्च त्रिपभाषयद्रव्यविशेषवर्शनं यत्र च
दाशय भूयिष्ठ मटग तस्यैव दोषं प्रथम प्रपयते ।
तत्र एव च भूयिष्ठत्वाद्धेनोर्यस्य यद्विशिष्टस्य
दाशयस्यागयेऽवतिष्ठते तत्रानेव विकारान् कुरुते ।
कान्तानिन्याह । यान् सर्वेषु वातादिभेदोपदे
क्षयति ॥

वाताशयस्य कुरुते तथा श्लेष्मामयानपि ।
पित्तश्लेष्मामयगर्ततद्वत् पित्तकफोऽन्वान् ॥

वाताशयस्य च विष म्यानपि विकारान्
कुरुत श्लेष्माशयगतानपि । तद्वदेव पित्तश्लेष्मा
शयगत पित्तकफोद्भवान् विकारान् कुरुते । ते
नैतदुक्तं भवति पित्ताशयस्य पित्तोद्भवान् च
कफोद्वात्र कमेति कफाशयस्यमपि कफोद्भवान्
पित्तोद्वात्रेति ॥

तत्रापिचोत्तमाङ्गस्ये सकोठ शूयते शिर ॥
विशेषाद्भ्रिङ्गदौष्ट नासास्य हृष्टदन्तता ।
तालुशोपो रुजा मूर्ध्नि वक्त्रे चिमिचिमायनम् ॥

अर्थेषु चक्षुरादीनामप्रवृत्तिर्हनुग्रहः ।
इत्यन्यत्रापि च विप स्थितमङ्गेभिलक्षयेत् ॥

तत्रापीतिविशेषे । उत्तमाङ्गस्थे विपे
कोठमाहित शिर शूयते । तत्राप्यक्षिकूटादिक
पिशोपाच्छ्रयते । हृष्टदन्ततादिक च भवति ।
अर्थेषु विषयेषु रूपादिषु चक्षुरादीनामिन्द्रिया
णामप्रवृत्ति इत्यनयादिशा अन्यत्राप्यङ्गे तदाश्र
यैरेव विकारैर्विप स्थितमित्याभिलक्षयेत् ॥

व्याप्यैव सकल देहमुपरुध्य च वाहिनी ।
विप विपमिव क्षिप्र प्राणानस्य निरस्यति ॥

एवमनन्तरोक्तप्रकारेण सकल निःशेष
देह व्याप्य वाहिनीश्चसिरादोवादि वाहिनीरु
परुध्य विप क्षिप्रमेवास्य प्राणान् निरस्यतिविप
मिव आद्यानमेव वर्जयित्वास्य क्षिप्रमारणे अ
न्यदुपमान न विद्यत इत्यर्थ ॥

पीत मृतस्य हृदये जग्धदिग्धाभि विद्धयो ।
दशे तिष्ठति भूयिष्ठ सर्वत पिण्डित विपम् ।
नाद्यादसौ विशेषेण तेपा मास तदाश्रयम् ॥

तच्च विप यदा पीत निर्गर्ण भवति तदा
तेन मृतस्य हृदये भूयिष्ठ तिष्ठति । विपप्राणि
ना तु जग्धस्य भक्षितस्य मृतस्यापि त्रिप दशे
दष्टाभिघाते भूयिष्ठ तिष्ठति । विपदग्धेन च
शुक्लेणाभिहतस्य मृतस्याभिघाते भूयिष्ठ तिष्ठ
ति । सर्वत गररीनाम् प्रति निवृत्त्य तत्रैव पि
ण्डितम् । अतो हेतोस्तेषा पीतजग्धदिग्धवि
द्धाना प्राणिना मृताना मास नाद्यात् । तदाश्रय
हृदयदशाभिघाताश्रय मास विशेषेण नाद्यात् ॥

यथास्व भक्षिते पीडा यथास्वं च क्रियाक्रम ॥
यथास्वमित्यादेरयमर्थ । येनैव दोषे-
णाधिब विप भक्षित तदोपजा एव पीडा भव-
न्ति तदोपानुगुण्येनैव क्रियाक्रम ॥

सप्तवेगान् विपस्याहुरष्टाविति पुनर्वसु ॥

सर्व आचार्या विपस्य सप्तवेगान् प्रयत्न-
शक्त्युदयभोभानाहु । पुनर्वसुनामा ऋषिस्तु
अष्टावित्याह ।

दुष्पति प्रथमे वेगे रसश्छर्दिप्रसेककृत् ।
द्वितीयेस्रचिमिचिमाजृम्भावेपयुकारितत् ॥
तृतीयेपिशितकण्ड कोठमण्डलशोफदम् ।
दोपाश्रुतुर्थे तेपुस्युर्यथायथमुपद्रवा ॥
पञ्चमे दर्शनभ्रान्तिः पष्ठे हिध्मा समुद्भवः ।
सप्तमे स्कन्धभङ्गोस्य जायते मृत्युरष्टमे ॥

दुष्यतीत्यादिना क्रमेण वेगाना कर्तनम् ।
प्रथमे वेगे रसाख्यो धातुर्दुष्यति । स च दुष्टः
छर्दि प्रसेककृत् भवति । द्वितीये वेगे अस्र रक्त
दुष्यति । तत्रैव देहे चिमिचिमादिकारि भव-
ति । तृतीये पिशित मास दुष्यति तच्च कण्वा-
दिदम् । चतुर्थे दोषा वानादयो दुष्यन्ति ।
तेषु दुष्टेषु यथास्वमुपद्रवा स्तु । पञ्चमे वेगे
दर्शनभ्रान्तिर्भिध्यादर्शित्वम् । पष्ठे हिध्मा स-
मुद्भव । सप्तमे अस्य विषमुक्तस्य स्कन्धभङ्गः ।
अष्टमे मरणम् । एव जातूकर्णकश्यपादीना
पुनर्वसोश्चापि प्रतिपत्ति केवलमष्टमस्यैरनुपयो-
गान्नाङ्गीकृत पुनर्वसुना तु विपकार्यत्वाद्वाङ्गी-
कृत ॥

दुष्यतिप्रथमेरक्त द्वितीये श्वयूद्भव ।
तृतीयेद्वैचिमिचिमा चतुर्थे ऽवरमुच्छेना ॥

पञ्चमे पाण्डुनिहास्य गोप पष्ठे हृदिच्यवा ।
सप्तम मरण वेग इति नश्रजिनो मतम् ॥

त्रात्रिण दान्त्रादिभोष्यत्र दुर्गति प्रथ-
म रक्तमियादिप्रमाण सप्तवगा इति तथैव ॥

मूर्च्छा हृदिपर पीडा त्रिरोरुगपत्त्रस ।
हिध्मा च दान्त्रोर्मर्च्छेदो जीवितमगय ।
सप्तेतिरेगामूर्च्छाया विद्वेषनिना मृता ॥
विदेहर्षावता जाकटा मूर्च्छाया जीवि
तमशयान्ना क्रमोद्भवा सप्तवेगा मृता ॥

रक्तमामयमास्तापृतपाश्व्याप्राश्रय त्रमात्रु ।
आश्रया सप्तममानापित्यालम्बायनात्रवीन् ॥

जालम्बायननासर्दि सप्तम वेगाया प्र-
मादुलाना सप्त आश्रया इत्यप्रतीन् । अस्या
या स्रयोश्चिन्मात्रागुष्टाया । तत्र प्रथमा वेगो
रक्तमात्रिणे विषे भवति । द्वितीयो मामम् ।
हृत्तियो वमाम । चतुर्थम्रायुम् । पञ्चमोश्चि ।
षष्ठो मज्जानम् । सप्तम गुहमिन्ध ॥

वेगान्धन्तरेस्तद्भूत् सपदष्टम्यमन्यते ।
स्त्रायवर्जैतु तत्स्थाने दोषानिच्छति कोष्ठमान् ॥

तद्विद्वान्नालम्बायनोक्तिप्रयोगक्रमेण धन्व-
न्तरे सुप्रतोपदेश सपदष्टम्य यमान मन्यते
स्त्रायवजम् । तत्स्थाने स्त्रायस्थाने कोष्ठमान
दोषानिच्छति । तेनैतद्गुण भवति । आ-
लम्बायन नावस्थे त्रिप्रये चतुर्थो वेगो भव-
तीति धन्वन्तरेस्तु सपदष्टम्य चतुर्थो वेग
कौष्ठम्यायागमित विषे भवतीत्याहेति ॥

धात्वन्तरेषुया सप्तमला पूर्व प्रकीर्तिता ।
अतीत्यतासामैकैका वेग प्रकुरुते त्रिपम् ॥

धात्वन्तरेषुस्माभिर्वा कला प्राकशारीरे
प्रकीर्तिता सप्त तासा समाना क्रमोपैकैवा कला

मतीनामिप्रम्य धि । तर्क वेग प्रकृत । तेन प्र-
थमानतीय प्रथम क्रमते । द्वितीया द्वितीयामि-
ति क्रमण समाना वाच्यम् ॥

तन्नालकल्प कालेन कलासम्प्रेतियायता ।
ऊष्मान सप्तमिण तावद्देगान्तर स्मृतम् ॥
तत्र त्रिप माल्पन्नायमलिनवादि पा-
यना काल । मार्गाग्नेन स्यात्स्योष्मान कलात्
पन्नायनारभ्येति तावद्देगान्तर स्मृतमिति भा-
वन्तरी या ॥

शाश्वतारसाह ॥
मुनिनायेनयचूक्त तत्सर्गमिहृदशितम् ॥

ये मुनिना गदुक्त तत्सर्गमिह मया प्र-
दशित एव च मुनिरे वचदाह ॥

यत्, मन्तारो वयमानमस्य न पुन
कर्तुं ज्यवस्था मया
शान्ते परमैतितैभाषगहने
बुद्धि प्राविष्टमलम् ।
पारावारहण परामलकया
परान्ति भाषात् सुर
ये तेषा रसनाप्रयातुगदितु
यशुकमयास्तुटम् ॥

[दुर्गतिप्रलम्भणमाह ॥]

जीर्णविषत्रौषावेभिर्हृत वा
दत्रामिनातातपशोषित ता ।

स्वभावतो या न गुणं सुयुक्त
दूषीविषाट्पायां विषमभ्युपैति ॥

जीर्णमि । तदेव च विष जीर्णत्वादिगुणयु-
क्त सत् दूषीविषाट्पायामभ्युपैति दूषीविषमिति
नाम प्राप्नोति । जीर्ण धिरकाळातीतम् । अ-

यथा विपन्नाभिरौषधीभिः सयोगादिना हतशक्तिः । अथवा दवादिभिः शोषितम् । इवो वनदहनं । अथवा स्वभावाद् वाक्वीथैन्मी-क्ष्णादिभिर्गुणैः सयुक्तं यन्न भवतीति । [विपन्नाभिरौषधीभिः, शिरीषादि विपहरद्रव्यैः । वाश-दस्यान्तरान्तरा प्रयोग प्रत्येकं दूषीविषकारणत्वज्ञापनार्थं अन विपस्या विशेषकथनात् स्वावरजङ्गमाद्यैः सर्वमपि त्रिषु दूषीविषाख्या दूषीविषसङ्गामभ्युपैति प्राप्नोति ॥]

वीर्याल्पभावादाविभाव्यमेतत् ।
कफाहत वर्पगणानुबन्धि ॥

एतच्च दूषीविषमुपयुक्तमपि देहे अल्पवीर्यत्वाद् विभाव्यमानं भवति । कफेन चाश्रुतं सत् स्फुटमविभाव्यमानं वर्पगणमनुवप्राति । [अभिभाव्यमलक्ष्यम् । वर्षगणानुबन्धि अनेकसवत्सरस्थायिस्थान् इति शेषः ॥]

तेनार्दितोभिन्नपुरीषवर्णो
दुष्टासुरोगीतृङ्गरोचकार्त ।
मूर्च्छन् वमन् गद्गदगग्निमुद्यन्
भवेच्च दूष्योदरलिङ्गजुष्ट ॥

तेन च दूषीविषेणार्दितं पीडितो भिन्नपुरीषादिगुणो भवति । पुरीष भिन्नमतिप्रवृत्तम् । वर्णात् भिन्नो विद्युक्तः । दूष्योदरलिङ्गानि निदानोक्तानिदैर्जुष्टं महितं । [तेन वपुष्यनेकसवत्सरस्थेन दूषीविषेण । भिन्नवर्णोऽव्यक्तशुक्लरक्तादिवर्णः । दुष्टासुरोगी दुष्टासृष्टिनिमित्तानेकुरोगयुक्तः । वृषा अरोचकेन चार्तपीडितः । वमन् सदा वमनयुक्तः । गद्गद

वागस्पष्टञ्चन । विमुह्यन् मोहमुपगतः मोहवैचिन्त्यम् । दूष्योदर सन्निपातोदरम् ॥]

[तस्य दूषीविषस्यान्तरविष्टानविशेषजनितरोगविशेषं दर्शयति ॥]

आमाशयस्थेरुफनातरोगी
पित्ताशस्येनिलपित्तरोगा ।
भवेन्नरोऽनस्थशिरोरुहाङ्गो
विल्लनपक्षः स यथा विहङ्गः ॥
स्थितरसादिष्वथवाविचित्रान् ।
करोति वातुप्रभवान्विकारान् ॥

यदा आमाशये विष तिष्ठति तदा रुफवाताभ्यां रोगा भवन्ति । यदा पित्ताशये तिष्ठति तदा अनिलपित्ताभ्यां रोगा भवन्ति । सनरोध्वस्तशिरोरुहोऽनस्थश्च भवति यथा विल्लनपक्षो विच्छिन्नपत्रो विहङ्गः पक्षी । अथवा कोष्ठाद्वातुपुसङ्क्रान्तं विचित्रान् धातुप्रभवान् विकारान् करोति ॥

[दूषीविषस्यान्वर्थतामाह ॥]

प्राग्वाताजीर्णशीताभ्रदिवा स्वप्नाहिताग्नेः ।
दुष्टदूपयते धातून्तो दूषीविष स्मृतम् ॥

तच्च दूषीविषमिति नामतः स्मृतं यतस्तदेव स्थितमपि प्राग्वातादिभिर्दुष्टं सद्भातून दूपयतीति । विष प्राग्वातादिभिर्दुष्टं धातून् रसादीन् दूपयते प्राग्वात पुरोवातः । यतः अतो ग्माद्धेतोर्दूषीविषमिति मञ्जितम् ॥]

पूर्वं हि मुनिमतानुसारेण सामान्येन विषमुक्त्वैकीयमतेन प्रपञ्चन् स्वावरत्रिपम्य सप्तमुवेगेषु लक्षणचिकीर्षुनायै चिकीर्षुरिदमाह ॥

स्थावरस्योपयुक्तस्य पूर्वे वेगेथजायते ।
जिह्वायाः श्यावतास्तभोमूर्च्छात्रास क्लमोवमि ।

स्थावरस्थेत्यादि वन्त्यन्त प्रथमे वेगे । [अ-
थेत्यानन्तर्ये उपयुक्तस्य उपयोजितस्य अशित-
स्थेत्यर्थः । स्थावरस्य स्थावरविषस्य पूर्वं प्रथमे
वेगे जिह्वाश्यावत्वादि क जायते । स्तम्भो मात्र
स्तम्भ । मूर्च्छा मोह । त्रासो भयाचकि
तत्वम् । क्लम इन्द्रियमाद वमिर्बमनम् ॥]

द्वितीयेवेपथुः स्वेदा दाह कण्ठे च वेदना ।
विष चामाशय प्राप्त कुरुते हृदि वेदनाम् ॥

हृद्देनान्त द्वितीये वेगे । [द्वितीये वेगे
वेपथ्वादिक लिङ्गम् । विष चामाशय प्राप्य हृ-
द्यति पीडा करोति । कण्ठे वेदना अत्राभ्यव
हारासहत्वादिकम् । चण्डदान पूर्वोक्ता जिह्वा
श्यावतादयश्च ॥]

तालशोपस्तृतीये तु शूल चामाशये मृशम् ।
दुर्बले हरिते शूने जायते चास्यलोचने ॥

शूने लोचनइत्यन्त तृतीये । [तृतीये वि-
पवेगे तुण्डो विरोपद्योत्रक । आमामये मृश
मतिशयेन शूल आमामये मृशमित्युक्तत्वान्
पकामयेपि शूल द्योत्यते । चण्डेन पूर्वोक्ता-
ना महणम् । अस्योपयुक्त विषस्य पुरुषस्य
लोचने नेत्रे दुर्बले बलहीने दर्शना समर्थ इत्यर्थः ।
हरित हरितवर्णः । शून्य शोकयुक्ते जायते ॥]

पराशयगतेतोत्र हिमा कासान्द्ररुजनम् ।
चतुर्थे जायते वेगे शिरसश्चातिगौरवम् ॥

चतुर्थे वेगे पकाशयगते सति विषे तो
दादिक शिरसश्चातिगौरव जायते । [चण्डे-
नान्याङ्गेऽपि गौरव द्योत्यते ।] पूर्वोक्तसमु-
शयार्थश्चण्ड ॥

कफप्रसेकोवैवर्ण्यं पर्वभेदश्चपञ्चमे ।
सर्वदोषप्रकोपश्च पकाधाने च वेदना ॥

कफप्रसेकादिपकाधानवेदनान्त पञ्चमे ।
[अत्र पूर्वचकार पूर्वोक्ताना समुषयार्थः ॥]

पृष्ठेसङ्गमणाश्च सुभृश चातिसार्यते ॥

सङ्गाप्रणाशोतिसारश्च पृष्ठे । [सङ्गाप्रणा-
शश्चेतनानाशः चण्डवद पूर्ववत् ॥]

स्कन्धपृष्ठकटीभङ्गो भवेन्मृत्युश्च सप्तमे ॥

स्कन्धादिभङ्गो मृत्युश्च सप्तमे । इति स-
प्तमेगा ॥

[विपवेगलक्षणमुक्त्वाऽनन्तर तथैकिसामाह ॥]

प्रथमेविपवेगेथवान्त शीताम्बुसेचितम् ।
सर्पिर्मधुभ्यांसयुक्तमगद पाययेद्भुतम् ॥

प्रथम इत्यादिना सप्तसु वेगेषु क्रमण चि-
कित्सा । प्रथमे विपवेगे पूर्व वमन तत शीता-
म्बुसेकस्ततो दोषाद्यपेक्ष मन्यतममगद सर्पिर्म-
धुभ्या मयुक्तं द्रुत पाययेत् । [अवश्या प्र-
परणान्तरद्योतनार्थः । प्रथमे जिह्वाश्यावता-
दिलक्षणलङ्घिते विपवेगे वधित शीताम्बुना प-
रिपिकतगात्रमातुर घृतमाक्षिकापेतमगद विप
प्रौपवमाश्रेव पाययेत् भिषगितिशेषः ॥]

द्वितीयेपूर्ववद्वान्त विरिक्तं चानुपाययेत् ।
तृतीयेऽगदपानं च हितं नस्य तथाङ्गनम् ॥

द्वितीयादिषु सुषोभम् ।। पूर्ववदिति सू-
त्रोक्तप्रकारेण । अनुमापयेदिति प्रकरणादभ्यन्त-
ममगदम् । [द्वितीये, विषवेगे वमनधिरचना-
नन्तर पूर्ववत् । प्रथमवेगवत् अगदपाययेत् ।
पूर्ववदित्युक्तत्वात् क्षीतान्धुपरिपेकपृतमधूपे स-
त्वादिक द्योत्यते । तृतीये वेगे अगदपानादिक-
हितम् ॥]

चतुर्थे स्नेहसयुक्तमगद प्रतिभोजयेत् ।

पञ्चमेमधुरुक्ताथ माक्षिकाभ्यायुतं हितम् ॥

चतुर्थे वेगे स्नेहान्वितमगद प्रतिभोज-
येत् । स्नेहस्या विशेषरुधनान्महाक्षोहइत्यर्थः ।
पञ्चमे वेगे मधुककाथमाक्षिकान्वितमगद पि-
षेदातुर इति शेषः ॥]

पष्ठेति सारवत् सिद्धिरवपदिस्तु सप्तमे ।

मूर्ध्नि कारुपदं कृत्वा साष्टम्या पिशित क्षिपेत् ॥

अवपीडः कस्तुरादि नम्यम् । अथवा सप्त-
ममे वेगे मूर्ध्नि शिरसि तालुप्रदेशस्य काकपद-
काकपदमुद्राकृति शङ्खरुटेदं कृत्वा अन्यप्राणि-
सम्बन्धि पिशितं साम्बरकतमहितं क्षिपेत् ।
[पष्ठे, विषवेगे अतिसारतुल्या चिकित्सा हिता ।
सप्तमे वेगे तु शब्देनास्यापि चिकित्सितव्यत्व-
द्योत्यते । अवपीडः रोगानुत्पादनीयोक्तो घृत-
पानमात्रा, विशेषः । मूर्ध्नि शिरसि काकपद-
कृत्वा काकपदाकारेण छित्वा अन्यजन्तूनां स-
रक्त मास विषसङ्क्रमणार्थं निक्षिपेद्वा । आ-
मिषे विषसङ्क्रमणप्रकारं चोक्तमालम्बनायनेन ।
मूर्ध्नि काकपदं चास्य मुण्डितेत्वथ कारयेत् ।
मास सशोणित सधस्तरिभन् काकपादे न्यसेत् ।

विषसङ्क्रमणान्ते, तत्परमास, परित्यजेत् । ऊ-
र्ध्वमुत्क्रममाण तु विष मूर्ध्नि प्रतिष्ठति । निव-
र्तमान त हन्ति तस्मात् सङ्क्रामयेद्विषमिति ॥]

[विषघ्नं पेयमाह ॥]

कोशातक्यमिक्तः पाठा सूर्यवलयमृताभयाः ॥
शेलुः शिरीषः किणिही हरिद्रेभुद्रसाहयाः ।
पुनर्नैत्रौ त्रिरुदुक वृहत्या शारिवे वले ॥
एषां यवागू निर्गूहे शीता सघृतमाक्षिकाम् ।
युञ्जथाद्देगान्तरे सर्वविषघ्नीं कृतकर्मणः ॥

वेगान्तर उक्कलक्षणको शातक्यादीना नि-
र्गूहे काथे कृता शीता सघृतमाक्षिका यवागू क-
तकर्मणो, विहितवमनादिकस्य सतो युञ्जथात् ।
सा हि सर्वविषघ्नी । अमिक्तश्चित्रक भजातक-
च । सूर्यवल्ली अर्कः शेलुः स्नेहमातक । कि-
णिही कटर्भी । क्षौद्रसाहया माक्षिकवातु ।
[प्रकृताद्देगादयो वेगो वेगान्तरम् । कोशात-
क्यादीना काथे पङ्ककल्पनाकल्पिते कृता यवा-
गूमिति निबन्धमग्रहे । कोशातकी घोषक ।
अमिक्तोऽजमोदः । मोरट इत्यन्ये । सूर्यवल्ली
पटोलसहजपत्रा । यस्या पत्ररसेनाक मास
निम्नभिष भवति ।] [कृतकर्मण कृतमना-
दिकस्य कोशातक्यादीना निर्गूहे काथे कृता शीता
स्पर्शशीतला घृतमाक्षिकोपेता सर्वविषहरा यवा-
गू वेगान्तर योजयेत् ।] [कोशातकी ७५७०
७५१० अमिक्तोऽमिन्थ । सूर्यवल्ली ७५१०५,
करवीरमिति केचित् । किणिही ७५१०५
क्षौद्रसाहया ७०७५०७५५ इति फेरल-
भाया ॥]

स्वावरस्योपयुक्तस्य पूर्वे वेगेथजायते ।
जिह्वायाः श्यावतास्तभोमूर्च्छात्रास क्लमोवमि ।

स्वावरस्येत्यादि वन्त्यन्त प्रथम वेगे । [अ-
थेत्यानन्तर्ये उपयुक्तस्य उपयोजितस्य अशित-
स्येत्यर्थ । स्वावरस्य स्वावरविषस्य पूर्वे प्रथमे
वेगे जिह्वाश्यावत्वादिक जायते । रतम्भो गात्र
स्तम्भ । मूर्च्छा मोह । त्रासो भयाचकि-
तत्वम् । क्लम इन्द्रियसाद बमिर्बमनम् ॥]

द्वितीयेवेपथुः स्वेदो दाह कण्ठे च वेदना ।
विष चामाशय प्राप्त कुरुते हृदि वेदनाम् ॥

द्वेदेनान्त द्वितीये वेगे । [द्वितीय वेगे
वेपथ्वादिक लिङ्गम् । विष चामाशय प्राप्य ह-
रति पीडा करोति । कण्ठे वेदना अत्राभ्यव
हारसहस्वादिकम् । चशब्दान पूर्वोक्ता जिह्वा
श्यावतादयश्च ॥]

तालुशोपस्त्वृतीये तु शूल चामाशये भृशम् ।
दुर्बले हरिते शूने जायते चास्यलोचनं ॥

शूने लोचनइत्यन्त तृतीये । [तृतीये वि-
पवेगे तुगद्दे विशपशोचक । अमाशये भृश
भित्तशयेन शूल अमाशये भृशमित्युक्तत्वान्
पकाशयेपि शूल शोयते । चशब्देन पूरुक्तता
ना मरणम् । अस्योपयुक्त विषस्य पुरुषस्य
लोचने नेत्रे दुर्बले बलहीने दशना समर्थ इत्यर्थ ।
हरिते हरितवर्ण । शूने शोकयुक्त जायते ॥]

पकाशयनेतोऽ हिष्मा कासान्त्रकृज्जनम् ।
चतुर्थं जायते वेगे शिरसश्चातिगौरवम् ॥

चतुर्थे वेगे पकाशयगते सति विषे तो
दादिक शिरसश्चातिगौरव जायते । [चशब्दे-
नान्याङ्गेऽपि गौरव द्योत्यते ।] पूर्वोक्तसमु-
च्चयार्थश्चशब्द ॥

कफप्रसेकोवैवर्ण्यं पर्वभेदश्चपञ्चमे ।
सर्वदोषप्रकोपश्च पकाधाने च वेदना ॥

कफप्रमेकादिपकाधानवेदनान्त पञ्चमे ।
[अत्र पूर्वचकार पूर्वोक्ताना समुच्चयार्थ ॥]

पण्डसङ्गमणाश्च सुभृश चातिसार्यते ॥

सङ्गाप्रणाशोतिसारश्च पण्डे । [सङ्गाप्रणा-
शश्चेतनानाश, चशब्द पूर्ववत् ॥]

स्कन्धपृष्ठकटीभङ्गो भवेन्मृत्युश्च सप्तमे ॥

स्कन्धादिभङ्गो मृत्युश्च सप्तमे । इति स-
प्तमेगा ॥

[विषवेगलक्षणमुत्त्वानन्तर तथैकित्तासाह ॥]

प्रथमेविषवेगेथवान्त शीताम्बुसेचितम् ।

सर्पिर्मधुभ्यांस्युक्तमगद पाययेद्दुतम् ॥

प्रथम इत्यादिना सप्तसु वेगेषु क्रमण वि-
विदमा । प्रथमे विषवेगे पूर्वं वमन तत शीता-
म्बुसेकलतो दोषाद्यपेक्ष मन्यतममगद सर्पिर्म-
धुभ्या मयुक्तं द्रुत पाययेत् । [अवशब्द प्र-
करणांतरद्योतनार्थः । प्रथमे जिह्वाश्यावता-
दिलक्षणलङ्घिते विषवेगे वधित शीताम्बुना प-
रिपिकतगात्रमातुर घृतमाक्षिफोपेतमगद विष-
त्रौषचमाश्वेय पाययेत् भिषगितिशेष ॥]

द्वितीयेपूर्वचत्वान्न विरिक्त चानुपाययेत् ।

तृतीयेऽगदपान च हित नस्य तथाश्जनम् ॥

मक श्यामकम् । कचूणामिति केचित् । वत्स-
चाकल मिन्द्रयत्र । दल गन्धपत्रम् । अहि-
च्छत्र कवकम् । तदेव भूस्फोटम् । छत्वाका-
रमेव । (छत्वा इति भाषा ।) श्यामा पि-
प्ली । शखपुष्पी वीरटि । कुरण्डक पीता-
म्लायनकम् । वयस्या आमलकम् । फायस्या
हरितकी । चारटी सौण्यम् । कर्कटी वि-
त्वम् । पूतना मासी । केशी निर्गुण्डी गो-
लोमी दूर्वा । वाशक इति च । सिंहलोमी
(नि) सुरसा च सुपत्रा च धनुपत्री च तत्रला ।
वर्षामू* पुनर्नवा ॥

श्रीवेष्टक हरिद्रेद्रे कोविदार मनशिलाम् ॥
पिप्ली पाटली पद्मा श्वेता च गिरिकर्णिकाम् ।
मञ्जिष्ठा बृहती वरु यष्टी मरिचकेसरम् ॥
फलिनीं किणिहीं चेति गवा पित्तेन भावयेत् ।
सूर्योदयो हन्ति त्रिष तमः सूर्योदयो यथा ॥

श्रीवेष्टकादिभिर्गोपित्पिष्टैः सूर्योदयना-
माऽगदो विष हन्ति यथा सूर्योदयस्तमोन्धका-
रम् । श्रीवेष्टक श्रीवासक* । श्वेता गिरिक-
र्णिका कटभी । वरु तगरम् । केसर नागके-
सरम् । फलिनी प्रियगु । किणिही गिरिक-
र्णिका ॥

निम्बपत्रशृङ्गाक्षुम फाणित बृहतीफलम् ।
गोपित्तयुक्तमगद* परम मृतजीवन* ॥
गोपित्तकुट्टसुरस मधुऋद्धिनिश तथा ।
विशालारजनीकुष्ठ श्वपित्तव्योपतुम्बुरु ॥
चचाशिरीषपश्वाद्गी मृतसञ्जीवनो गद* ।
पञ्चाङ्गानिशिरीषस्य श्वपित्त च वरोगदः ॥

निम्बपत्रगोपित्तविशाला पञ्चाङ्गानीगा-
दय सुबोधाः । (गोपित्त गोरौचनेति सुश्रुतटी-
का ।) तथेति परम मृतजीवन* । शिरीषप-
ञ्चाङ्गानि पत्रपुष्पफलत्वङ्मूलानि । वरः श्रेष्ठ ॥

मियङ्गुतगरलाक्षा मञ्जिष्ठामधुक मधु ।
हरिद्राचेत्यय श्रेष्ठः कौटिल्यदयितोऽगद* ॥
विसज्ञानां विपैर्वोरैः महारैर्नष्टचेतसाम् ।
उद्गन्थाना जलौघे च मृताना चेतनावह* ॥

प्रियङ्गुवादिरयमगदः श्रेष्ठ । य का
टिल्यस्यदयित विसज्ञादीना चेतनावहश्च ॥
शिरीषफलकाकाण्ड सुरसाम्रपुनर्नवैः ।
कक्ष्या वायसिसयुक्तैरगद* पूर्ववत् गुणै* ॥

शिरीषफलादिभिरगदो गुणै पूर्ववत्
प्रियङ्गुवादिबद्धिज्ञेय । सुरसाम्र तुठसीकुसु-
मम् । कक्ष्यावायसी काकोदुम्बरिका ॥

कटुकालाबुमूलानि गवा पित्तेन क्लृपयेत् ।
ब्राह्मो धार्योयमगदः सर्वकर्मसु पूजित ॥

कटुकालाबुमूलानि गोपित्तेन क्लृपयेत् ।
ब्राह्मोयमगदो मणिवद्वार्य* । सर्वकर्मस्वभीष्टेषु
पूजित श्रेष्ठ । (कटुकालाबु पेञ्जुर ॥)

अगारधूमसिद्धता गोपित्त त्र्युपण वचा ।
प्राजापत्योयमगद* सर्वरक्षो विपापह* ॥

अगारधूमादिभि प्राजापत्यो नामा गद
सुबोध ॥

श्वेतपुष्करतुल्याशैर्जान्त्या कुसुमैः कृत ।
रक्मपिष्टोमणिर्द्वार्यश्चाणक्येष्टोविपापह* ॥

तद्वन्मधूकमधुक पद्मकेसरचन्दनैः ॥

मधूकादिभिस्तद्वदिति कौशातक्यादि वि-
धानेन यवागूम । [मधूकादीना निर्यूहे कृता
यवागूमस्तुल्यगुणा । मधूकादि सुगोधम् ॥]

अगदान् वक्ष्यतेचातःसिद्धान् पूर्वपिनिर्मितान्
सर्वेषु सर्वावस्थेषु ये विषेषु पर हिताः ॥

अतोन्तर पूर्वपिनिर्मितान् दृष्टफलान्
गदान् वक्ष्यते । ये अगदा सर्वेषु विषेषु स-
र्वावस्थेषु परमत्यर्थं हिताः ॥

चन्दन कुकुम कुष्ठ काङ्क्षी लाक्षा प्रियङ्गवः ।
मुस्तस्यौण्यशैलेय रोचना मदनप्लवम् ॥
श्रीवेष्टकविद्ध्रैला विशालालमनविशलाः ।
सुरसप्रसवस्पृका रजनीद्वय वाळरुम् ॥
दिङ्गुसिद्धार्थका' पद्मचारिणी पद्मकेसरम् ।
जात्या.पुष्प प्रवाळश्च पुष्पमर्कशिरीषयो. ॥
दिरोध्रवृहती कौन्ती मधुक गन्धनाकुली ।
मुद्गपर्णीरुणाश्यामा ध्यामक नळद नतम् ।।
सिन्दुवारकशम्पाक देवदारु मयूरकम् ।
पुष्ये समाहृतै पिष्टौज्यस्तैरगदोचम. ॥
सञ्जीवन प्रागमृता द्विहितोऽप स्वयम्भुवा ।
पाननस्याञ्जनाप्राणधूमालेपनधारणैः ॥
जीवनोत्रिपसुप्ताना राजद्वारे जयावह ।
धन्यो धान्यधनायु' श्री क्षेमपुष्टिसुखमद. ॥
गृहे स्थितो विपालक्ष्मी मन्त्रज्वरग्रग्रहान् ।
कृत्याकार्मणकाखोर्द्व्यालजन्तुसरीसृपान् ॥
स्वप्नोपघातदु स्वप्न तोषाग्निरिपुतस्करान् ।
निहन्त्यकालभरणभारकाशानिप्रिग्रहान् ॥

चन्दनकुकुमादिभि पुष्यदिने ममाहृतै
सञ्जीवनोनामागद सयोज्य । अयमगदोऽप्यु
तात् पूर्वमुत्पन्नोमृत्तुल्यकार्यकरः स्वयम्भुवा न
क्षणा विहित । स्यौण्येय कृतवर्होद्वय । पुत्र
परिपेक्षवम् । सुरसस्य प्रसवमकुर । पुष्प प्र-
वाळश्च जात्या । प्रवाळ किसलयम् । दया
मा प्रियगु । नळद मासी । नत तगरम् ।
शम्पाक आरग्वध. । मयूरकोपामार्ग । एष
च सञ्जीवनः पानादिभिर्जीवनादिगुणो धान्या
दिप्रदश्च । गृहे स्थितो विपादीन् हन्ति । धन्यो
मङ्गलय. । मन्तोन्वेनाभिचारप्रयुक्त. । कृत्या
आभिचारदेवता । कार्मण वशीकरणम् । का
रोर्दोनाम भूतविशेषः । जन्तव क्रिमय ।
सरीसृपा सर्पादय । स्वप्नोपघात स्वप्ने भयङ्क
रैरभिभव । दु स्वप्न शारीरोक्तम् । विमहो
द्वन्द्वः ॥

चन्दन वाळक मुस्त ध्यामक कटुका नतम् ।
डाडिम कुकुम शुण्ठी कपित्थ वन्सकात्फलम् ॥
करञ्जवीज मरिच मुलपल रुमल दलम् ।
नळमूलमपामार्ग करवीरकमञ्जनम् ॥
लाक्षामालत्यहिच्छत्र नागपुष्पाञ्जवेतसम् ।
विशालारोचनाश्यामा शङ्खपुष्पीमियगुका ॥
अजाजी शारिवाङ्कुष्ठमजमोज. कुरण्डक ।
वयस्या सिन्दुवारैला कायस्था चारटी वचा ॥
कर्कटी पूतना केशी श्वेता च गिरिकर्णिका ।
गोलोमी सिंहलोमी च वर्षाभूर्गजपिप्पली ।
अगदो यापनाख्योय पूर्वैण सदृशो गुणै. ॥

चन्दनादिभि पञ्चभि श्लोकैर्यापनाख्य
अगद पूर्वैण सञ्जीवनेन गुणैः सदृश । ध्या-

मक श्यामकम् । कचृणामिति केचित् । वत्स-
काकल मिन्द्रयत्र । दल गन्धपत्रम् । अहि-
च्छत्र क्वकम् । तदेव भूस्फोटम् । लसाका-
स्मेवत् । (लसाका इति भाषा ।) श्यामा पि-
प्पली । शस्यपुष्पी वीरटि । कुरण्डकं पीता-
म्लायनकम् । वयस्था आमलकम् । कायस्था
हरितकी । चारटी सौण्यम् । कर्कटी वि-
ल्वम् । पूतना मासी । केशी निर्गुण्डी गो-
लोमी दूर्वा । वाशक इति च । सिंहलोमी
(नि) सुरसा च सुपत्रा च बहुपत्री च तक्रला ।
वर्षाभू पुनर्नवा ॥

श्रीवेष्टक हरिद्रे कोविदार मनविश्लाम् ॥
पिप्पली पाटली पद्मा श्वेता च गिरिकर्णिकाम् ।
मञ्जिष्ठा बृहती वक्र यष्टी मरिचकेसरम् ॥
फलिनी किण्ठी चेति गवा पिप्पली भावयेत् ।
सूर्योदयो हन्ति विष तमः सूर्योदयो यथा ॥

श्रीवेष्टकादिभिर्गोपित्पिष्टैः सूर्योदयना-
माऽगदो विष हन्ति यथा सूर्योदयस्तमोन्धका-
रम् । श्रीवेष्टक श्रीवासकः । श्वेता गिरिक-
र्णिका कटभी । वक्र तगरम् । केसर नागके-
सरम् । फलिनी प्रियगु । किण्ठी गिरिक-
र्णिका ॥

निम्बपत्रगृहाद्भूम फाणित बृहतीफलम् ।
गोपित्तयुक्तमगद. परम मृतजीवनः ॥
गोपित्तकृष्टसुरस मधुकरुद्दिनिश तथा ।
निशालारजनीकृष्ट श्वपित्तव्योपतुम्बुरु ।
वचाशिरीषपञ्चाङ्गी मृतसञ्जीवो गदः ।
पञ्चाङ्गानिशिरीषस्य श्वपित्त च करोगदः ॥

निम्बपत्रगोपित्तविशाला पञ्चाङ्गान्तीत्या-
दय सुबोधः । (गोपित्त गोरोचनेति सुधुनटी-
का ।) तथेति परम मृतजीवनः । शिरीषप-
ञ्चाङ्गानि पत्रपुष्पफलत्वद्भूमूलानि । वरः श्रेष्ठ ॥

प्रियङ्गुतगरलाक्षा मञ्जिष्ठामधुकुं मधु ।
हरिद्राचेत्यथ श्रेष्ठः कौटिल्यदयितोऽगदः ॥
विसंज्ञाना विपैर्घोरैः प्रहारैर्नृष्टचेतसाम् ।
उद्भयानां जलांघे च मृतानां चेतनावहः ॥

प्रियङ्गुवादिरयमगदः श्रेष्ठ । य. का-
टिल्यस्यदयित विसंज्ञादीना चेतनावहश्च ॥

शिरीषफलाकाण्ड सुरसाग्रपुनर्नवा ।
कक्ष्या वायसिसयुक्तैरगद. पूर्ववत् गुणैः ॥

शिरीषफलादिभिरगदो गुणै पूर्ववत्
प्रियङ्गुवादिबद्धेय । सुरसाम तुलसीकुसु-
मम् । कक्ष्यावायसी काकोदुम्बरिका ॥

कटुकालाबुमूलानि गवां पिप्पली कलकयेत् ।
ब्राह्मो वार्योपमगदः सर्वकर्मसु पूजित ॥

कटुकालाबुमूलानि गोपित्तेन कलकयेत् ।
ब्राह्मोयमगदो मणिबद्धार्य । सर्वकर्मस्वभीष्टे
पूजित श्रेष्ठ । (कटुकालाबु पेञ्चुर ॥)

अगारधूमसिद्धता गोपित्त त्र्युपण वचा ।
प्राजापत्योयमगद सर्वरक्षो विपापहः ॥

अगारधूमादिभि प्राजापत्यो नामा गद
सुबोध ॥

श्वेतपुष्करतुल्याशैर्जीवन्त्याः कुसुमै कृत. ।
स्वप्निष्टोमणिर्दीर्घश्चाणव्येष्टोविपापहः ॥

श्वेतपद्मं जीवन्तीकुमुम च मनमार्गं कृ
त्वा रुन्मेा सुगर्णेन पेपवेद्य मणिश्रीणक्यस्य
कौटिल्यस्य विपापह इष्ट ॥

मासीत्वम्प्रसुरस मनोहा शीतकुकुमुम् ॥ १

निशाव्याघ्रनख शुष्ठी दशाहोमविपापह ।

उल्पातगण्डपिटका टिग्घविद्ध विपापहः ॥

मास्वादिभिर्दगाहो तामा गदो विपापह ।

विशेषत उन्वावाद्यापहश्च । शीत चन्दनम् ॥

उदुम्वरत्वग्जम्ब्वस्थिमधुकोल्पलगैरिक्तं ॥

चन्दनोशीरनळट नागकेमरपन्नकै ।

विशेषाद्विपापहो विस्पर्ज्वरदाहहा ॥

उदुम्वरत्वगादिभिरगदो विशेषाद्विपापहि-
स्फोटादिहा ॥

शिरिपोदुम्बरपुल्ल न्यग्रोधोश्वत्थबलकलै ।

सधृतो दाहत्प्यास विपत्रीसर्पवितहा ॥

शिरिवाग्निवल्कलै सधृतो गदो दाहादिहा ॥

गजपिप्पलिकासीसक्षारयष्टीमयूरकम् ।

रक्तानतवचादन्ती शिव, शिशुकृतो गद- ॥-

गजपिप्पल्यादिभिर्भगवता शिवेनकृतो-

गद । शिव श्रेयस्कर, । मयूरकमपामर्तोः ।

रक्षा शुष्का । नत वगरम् ॥ -

सुराळापावकीसोमा भोगवत्यमृतानतम् ।

आढकीकिणिहीसोमराजीचौशनसोगद ॥

सुराळादिभिरौशनसोगद । सुराळा (नि)

सुलक्षणा सुराळास्या ज्ञेया पुत्रवती परा । पुत्रा

वृद्धाकरी ज्ञेया पत्नपुष्पकलै शुभा । पावकी

(नि) धुरधारा पावकास्या ज्ञेया सख्यवतीति

च । वीरणीवीरगुण्डोळा सैवारुणवचा मता ।

सोमा ब्राह्मी चन्द्रतरुवा । भोगवती समझा ।

किणिही कटमी ॥

श्लेष्मातकार्ककुमुम तण्डुलीयो मयूरकः ।
सुरसामञ्जरीकाकमाची पानेऽगदोवरः ॥

श्लेष्मातकादिभिरगद पाने वर, श्रेष्ठ ।
(सुरसा निर्गुण्डी । मञ्जरी तुळसी ॥)

दध्याज्यनूद्विद्रवण पीत मूलविपापहम् ॥

दध्यादिक सथाज्य पीत मूलाविपापह-
भवति ॥ -

हरिद्रा सैन्धवनाद घृत ससृज्य पापयेत्- ।

आर्तान् मूलविपैर्योगैर्दिग्घविद्धान् विशेषत ॥

घोरैर्मूलविपैरार्तान् 'हरिद्रादीनि ससृज्य'
पापयेत् ॥ विपदिग्घघ्नविद्धान् विशेषेण पा-
पयेत् ॥

प्रमञ्जेनाह ॥

हरिद्रान्तर्दिग्घस्ता विपदोमातुरे परम् ॥

विपदोपैरातुरे पुरुषे अन्त पानादिना
वद्विध लेपादिना हरिद्रैव पर शस्ता ॥

निशाश्वमारसुरस करञ्जव्योपदारभिः ।

अञ्जत वस्तमूलेण पिष्टैर्नैतोपरोधजित् ॥

निशादिभिर्वेस्तमूत्रपिष्टैरञ्जन विपातुरे
नेत्रोपरोधजित् भवति ॥

कर्णाक्षिनासिकाकण्ठनिहारोगेषु नावनम् ॥

घृजिपूरार्प्यबृहतीफलज्योतिष्मतीकृतम् ॥

घृजिपूरादिकृतं नावन २ विपातुरे कर्णा-
दिरोगेषु योज्यमिति शेष । आर्यबृहतीस्थूल-
फला कण्ठकारिका तस्या फलानि ॥

श्वेता वचा हिङ्गमृता सुगन्धा कुष्ठसैन्धवम् ।
 शिरीषपुष्पद्विनिशा ज्योषड्ण्डुकसर्षपाः ॥
 कपित्थमध्य लशुन करञ्जोवशलेखनम् ।
 पिष्ट्वा गोवस्तमूत्रेण तत्पित्तेनैव भावयेत् ॥
 दिनानि सप्तन्पत्यासा द्विनिहन्ति ततोऽजनात् ।
 विष शिरस्य मूर्द्धातिं ज्वराजीर्णं त्रिपूचिकाः ॥
 अपस्मारग्रहोन्माद पाण्डुमेहमदात्ययान् ।
 शुष्करुनेवामयशिरोरोगपैर्ल्लगलार्जुदा ॥
 काचान्धकारपटल कण्डूदौर्वल्ययक्ष्मणः ।
 लेपात् पीतक्षतालीढदष्टदिग्धविष जयेत् ॥
 श्वितं कृच्छ्राणि कुष्ठानि दुष्टनाडी महात्रणान् ।
 आनाहार्शो गुदे लेपाञ्जलटे दुष्टप्रानसम् ॥
 योनिलेपेन नारीणा मूढगर्भानुलोमनः ।
 उन्मूलयेत्येपविष गन्धहस्तीव कानतम् ॥

श्वेतादिकं गोवस्तमूत्रेण पिष्ट सगोप्य
 सप्तदिनानि सप्त पित्तेन गोवस्तपित्तेन व्यत्या-
 सात् पर्यायेण भावयेत् । पुनर्गोपित्तेन पुनर्व-
 स्तपित्तेनेत्यर्थं । ततोऽनन्तरमज्जनेन शिरस्य
 विष मूर्द्धात्तीर्षादि विनिहन्ति । शुष्कनेत्राभय
 शुष्काक्षिपाक । अन्धकार तिमिरम् । लेपात्
 पीतविष क्षतविषमालीढविष दष्टविष दिग्धविष
 च जयेत् । क्षतविषादीनां लक्षणं वक्ष्यति ।
 श्वित्रपीडादींश्च लेपाञ्जयेत् । गुदे लेपादानाह-
 मर्शश्च । ललाटेलेपाद्दुष्टपीनसम् । एष चागदो
 नारीणा योनिलेपनेन न मूढगर्भानुलोमन । एष
 च विषमुन्मूलयति यथा गन्धहस्ती वनम् ।
 [श्वेता श्वेतवचा । सुगन्धा गन्धनाकुली । ड
 ण्डुक स्योनाक । वशलेखन वशत्वक् ॥

त्रिङ्गपाठा त्रिकलाजमोदा
 हिङ्गम्रिचक्र लक्षणस्यवर्गः ।
 ज्योषान्प्रित स्थावरजङ्गमानां
 जेताविषाणा मगदोऽजिताख्यः ॥

त्रिङ्गपादिभिरजितनामागद स्थावराणां
 जङ्गमानां च विषाणां जेता । लक्षणवर्गं सू-
 प्रोक्तम् ॥

मनोहा रोचना चण्डा त्वगेलासितसर्षपैः ।
 स्पृक्काईगुळकाशमीकान्ताभि कल्कितोऽगद ।
 विपत्रो बालसूर्योय श्रीरक्षा विजयार्द्धिदः ॥

मनोहादिभिः कल्कितोऽगदो नाम्ना बालसूर्यो
 विपत्र श्रवादिप्रदश्च । मनोहा मनःशिला ।
 चण्डा चोरकम् । काश्मीर कुकुमम् । कान्ता
 प्रियङ्गु ॥

अजगन्ना सगोमूत्रा गृहधूमं सगुल्युल्लु ।
 एष माहेश्वरो योगो न क्वचित् प्रातिहन्यते ॥

अजगन्धादिभिर्माहेश्वरो योगः सुगोघः ।

[अश्वगन्धा सगोमूत्रा इति च पाठः ॥]

[विषदिग्धास्त्रविद्धस्त्रलक्षणमाह ॥]

विषदिग्धेन विद्धस्तु मताम्यति मुहुर्मुहुः ।
 विवर्णभाव भजते विषाद चाशुगच्छति ॥
 कीटैरिवावृत्तवास्य गात्र चिमिचिमायते ।
 श्रोणिपृष्ठशिरःस्कन्धसन्धय स्यु सवेदनाः ॥
 कृष्णदुष्टास्रविस्वावी टण्मूर्च्छाज्वरदाहवान् ।
 दृष्टिकालुष्यवमथु श्वाभ्रसकरः क्षणात् ॥
 आरुपीतपर्यन्तः श्यावमध्योति रुग्णः ।
 पच्यते सद्यो गरुा मास च कृष्णताम् ।
 शरीरैतोऽभीष्ण सपिच्छिल परिसवम् ॥

पाशपेक्षया योजयेत् । सुषोषम् । पृतिपिाशे-
ते छिद्रमासे । [तस्य विपदिग्ध शस्त्रपि...स्य
यथायोय पीतदृष्टचिद्विस्ता पीतचिकित्सा वि
परीताय सुश्रोदिता वमनादिवा दृष्टचिद्विस्ता
मुपरि वक्ष्यमाणा सर्पादिदृष्टक्रिया च कुर्यात् ।
प्रणे विद्वद्रणे पृतिपिाशे दुर्गन्धयुक्तामिपे सति
तुगच्छेन दुष्टीभूतेपि कारणविशेषात् शीतोपचार
एव कर्तव्य इति शौल्यते । पिचाविमर्षवत् पि
चविसर्प इव शशधौतघृताप्लुतन्यप्रोधगणाया
रूपनादिना क्रिया चिकित्सा कार्यतिशेष ॥]

इत्यकृत्रिममुक्त्वाक्रमप्राप्त कृत्रिम निर्ण
तुनाह ॥

सौभाग्यार्थं स्त्रियो भर्ते राज्ञे चारातिचोदिता ।
गरमाहारसम्पृक्त यच्छ्रत्यासन्नवर्तिनः ॥

सौभाग्यार्थं भर्तृराहारसम्प्रयुक्तं गरं स्त्रि
यो यच्छ्रन्ति ददति । राज्ञे चासन्नवर्तिनो य-
च्छ्रन्ति किम्भूता अरातिचोदिता राजशुभ्र-
युक्ता । स्त्रिय सौभाग्यार्थं भर्तं आसन्नवर्तिन
अरातिचोदिता वैरिजनशेरिता राज्ञे नृपाय
नाशब्दो विकल्पार्थः । गरं वक्ष्यमाणं विशेष-
विष आहारसम्पृक्त आहारेण सयुक्त आहार-
शब्देनाद्यमानं सकलमपि वस्तुजातं गृह्यते य-
च्छ्रन्ति यच्छ्रन्ति ॥]

ननु गरशब्देन किमुच्यत इत्याह ॥

नानाप्राण्यङ्गशमल विरुद्धौपधिभस्मनाम् ।
विपाणाचात्पवीर्याणा योगो गर इति स्मृतः ॥

नानाविधप्राण्यङ्गशमलानां देह...
धिभस्मनामत्पवीर्याणां विपाणा

ग स गर इति स्मृतः । [नानाप्राण्यङ्गशमल-
विरुद्धौपधिभस्मना नानाविधप्राणिनामङ्गानां म-
ध्यवयानां शमलानां मूवपुरीपादिमलानां च अ-
थवा नानाप्राणिनां अङ्गमलानां मनुष्यदेहमलानां
च प्राणिनामेवाङ्गमलानां वा विरुद्धौपधिभस्म-
ना विरुद्धवैर्यद्रव्यभस्मना अल्पवीर्याणां मन्द-
वीर्याणां वत्सनाभादि विषद्रव्याणां च योग
एकाकरणं गर इति गरमज्ञं स्मृतं मुनिभिरि-
ति शेषः ॥]

[गरोपयुक्तस्य लक्षणमाह ॥]

तेन पाण्डु कृशोत्पाग्निं कासश्वासज्वरार्दितः ।
वायुना प्रतिलोमेन स्वप्नचिन्तापरायणः ॥

महोदरयकृत् प्रीहो दीनयाग्दुर्बलोत्स ।
शोकवान् सतताभ्यात् शुष्कपादकरः क्षयी ॥

स्वप्ने गोमायुमार्जारं नकुलव्याळानरान् ।
प्रायः पश्यति शुष्काश्च वनस्पतिं जलाशयान् ॥
मन्यते कृष्णमाञ्जानं गौरो गौरं च कालकः ।
विकर्षणामानयनं पश्येत्तद्विहतेन्द्रियः ॥

एतैरन्यैश्च बहुभिः क्षिप्तो घोरैरुपद्रवैः ।
गरार्तोनाशमाप्नोति कश्चित्सत्रोऽचिकित्सितः ॥

तेन गरेणोपयुक्तेन पुरुषे पाण्डुनादिगु-
णो भवति । अर्दितशब्दस्य कासादिभिः स
म्बन्धः । प्रतिलोमो वायुर्विपरीतवाही । म-
हच्छब्दस्य प्रीहान्तैः सम्बन्धः स्वप्ने च गोमा-
द्यादीन् जलाशयान्तान् प्रायः पश्यति । यश्च
स्वभावात् देवगौरं सहृष्णमाञ्जानं मन्यते दाढ-
श्चगौरम् । तेन च गरेण विहतेन्द्रियं सर्वं क-
र्णोदिरहितं पश्यति गरार्तश्च पुरुष एतैरन्यैश्च

चौरैर्बहुभिरुपद्रवैः क्षिप्रो नाशमाप्नोति । कश्चित्
सद्य एवाचिकित्सित सन् ॥

गरातौवान्तवान्भुक्त्वा तत्पथ्यपानभोजनम् ।
शुद्धहृच्छीलयेद्रेम मूत्रस्थानविधेः स्मरन् ॥

गरातं इत्यादिनो चिकित्सा । योगरा
तं स प्रथममत्र बान्तवान् गरे पथ्य पानभो-
जन भुक्त्वा शुद्धहृत् सन् हेमसुवर्णं सूत्रस्थानो-
क्तविधिना शालयेत् । [गरातं गरपीडितो नर
वान्तवान् कृतवगन तत्पथ्य गरहित पानभोजन
भुक्त्वा सूत्रस्थानविधे स्मरन् अत्रसरक्षाया वि
पपीताय वृणादित्यादि मूत्रस्थानोक्त निरूपयन्
शुद्धहृत् मक्षौद्रनामरजमा शुद्धहृदय हेम हेम-
चूर्णं शीलयेदध्यमेत् ॥]

शर्कराक्षौद्रसमुक्तधूर्णस्ताप्यसुवर्णयो ।
लेह' प्रशमयत्युग्र सर्पं योगकृत विपम् ॥

शर्करादिलेह सुरोध । ताप्य माक्षि
कघातु । ताप्य सुवर्णयोधूर्ण' शर्करया क्षौद्रे-
ण च मयोजितो लेह उग्रमुक्तधूर्णयोगकृत
सर्वं विष प्रशमयति नाशयति । अत्र सर्वेश
त्रेण गरस्य मानात्व शोचते ॥

मूर्वाभूतानतरुणा पटोलीचव्यचित्ररान् ॥
वचामुस्ताविळङ्गानि तरुकोष्णाम्बुमस्तुभि ।
पियेद्रेसेनचाम्ब्येन गरोपहत पावरु ॥

यस्य गरेण पावक उपहन समूर्वादिचू
' तकाग्निभिरम्ब्रेण काश्चिकायम्बद्रव्येण मा
सरसेन च पियेत् ॥

पारावतामिपशटी पुष्करादभृत हिमम् ।
गरतृष्णारुजानामश्वासहिध्मा ज्वरापहम् ॥

पारावतमासादिक रसविधानेन शृत प
क पञ्चाश हिम गराद्यपहरम् । [पारावतामि
पादिभि शृत अत्र श्रपणो कत्या द्रवद्रव्यत्वाचो
यमित्यर्थे ॥]

वायसी श्वासकासघ्नी शृष्टाज्यत्रिकलारसे ।
भार्ङ्गी नागरनिर्घूह, शिशिरश्च समाक्षिकः ॥

आज्यत्रिकलारसयोर्भृष्टा वायसी गारातं
स्य श्वासकासघ्नी । वायसी काकोदुम्वरिका ।
भार्ङ्गीनागरयो काथ शीतो माग्निकयुक्तश्चश
न्दाच्छ्वासकासघ्न ॥

हरेणुचन्दनश्यामा नळद श्लक्ष्णपेपितम् ।
विलेपन प्रयोक्तव्य गरेणोपहतत्वच' ॥

येषा गरेण त्वगुपहता तेषा हरेण्वादिक
श्लक्ष्णपिष्ट विलेपन प्रयोक्तव्यम् ॥

माञ्जिष्ठा क्रिणिहीनिम्ब रजन्यश्वत्थचन्दनै' ।
प्रघर्षणकृशानां तु गरेण क्षपितौजसाम् ॥

ये गरेण क्षपितौजस कृशाश्च तेषा म-
ञ्जिष्ठादिभिर्देहे प्रघर्षण हितम् ॥

पथ्य परममुद्दिष्ट शीलन क्षीरसर्पिपो ॥

पथ्यमित्यादि गरे विक्षेयम् ॥

दृपनिम्बपटोलीना काथेन विपचेत् घृतम् ।
अभया गर्भिण श्रेष्ठ तत् गरस्यनिवर्हणम् ॥

दृपादिकाथे हृगीतकीगर्भं घृत पचेत् तत्
घृत श्रेष्ठ गरनिवर्हणम् ॥

हरिद्रा नाकुलीं जातीं पृथक्पिष्ट्वा विपाचयेत् ।
घृतत्रय विपाताना मेतडागम्पद् परम् ॥

हरितादिषु ग्रथविषया पूजयग विपाच-
पर । तेनैव च हृदिषु द्वितीय तादृश्या
कृतीर्ष जाना ॥

मन्वुजीवकृमृत्लेन सहसुमेनैरुत ।
श्रीरेण च घृत मिद्ध समस्तविपरीगनिन् ॥

तन्वुजीवकृमृत्लादयस्य इति मिथीकृत्य ॥
नागदन्ती त्रिटण्णी द्रवन्ती स्तुसवय पत्रे ।
साधित मादिषु सर्पिं समोमूनादक हितम् ।
सर्पकीटविपारिणा गरातीना च शान्तये ॥

नागश् चाप सर्पिर्ब्रह्मसासमम् । आ
न्तये रोगोपशमाय ॥

मधुरु तगर वृष्ट भट्टारु हरेणर ।
मञ्जिष्टैर्दलवात्तुनि नागपुष्पोल्पल प्ररम् ॥
विलङ्क चन्दन पत्र विषगु-र्यामफ वला ।
अशुमत्यौ हृदिषे द्वे वृहत्यां शारिवाद्रपम् ॥
एषां फलसैर्घृतसिद्धमजेय तामरिश्रुतम् ।
विषाणि हन्ति सर्वाणि शीघ्रमेव प्रयोजितम् ॥

मधुकादिफन्वैरजेय ताम घृत सुनोषम् ।
इव परिपेक्षम् । पर ग धपन्नम् । ध्यामफ
कर्तृणम् । अशुमत्यौ सालपर्णां त्रिभिषर्णां ॥

श्वेते रूपोते त्रीजानि प्रत्यम्पुष्पी शिरीषयो ।
गोमूत्रपिट्टैस्तै सर्पिं मिद्ध विषहर परम् ।
अमृतनामविरुयातमपि सञ्जीरयेन्मृतम् ।

श्वेतादिभिर्गामूत्रपिट्टै सर्पिं मिद्ध ता
आमृत पर विषहरम् । मृत मश्वीवयोदिनि
मम्भाव्यते । श्वेते द्वे वचा कटभी च । प्रत्य-
म्पुष्पी शिरीषयोर्वाजानि । प्रत्यम्पुष्प्या-
मार्ग ॥

शिरीषत्रकृमिकटुक विदारी चन्द्रनील्पम् ।
द्वेषत् तामिवास्कोत वृहती निम्पपट्टया ॥

वन्वुजीवाटनी मर्या राणा सुरमन्तकाः ।
पाठाद्गोत्राश्वगन्तार्थमूल्यप्रपाद्यपन्नकम् ॥

विशाला वृहती लाभा कोविदारशतासरी ।
कटभीदन्त्यवामार्गं पृश्निपर्णां रसाञ्जनम् ।

श्वेतां राणाश्वगुम्फौ वृष्टारुमियद्गुफा ।
मार मधुकातिकला करञ्जम्यक ४ वचाम् ॥

रजन्यौ त्रैत्रमक्षाश पिष्टामाध्य त्रताडकम् ।
तुल्याम्बु अगमोमूत्रायाडके तद्विषापहम् ॥

अपसाग्भयोन्माद भूतग्रहगरोदरार् ।
पाण्डुगोमृमिष्टीह गुल्मोस्तम्भकामिला ॥

हनुस्तम्भग्रहादींश्च पानाभ्यञ्जननावने ।
हन्ति सञ्जीरयति च विषोद्वन्मृतान् नरान् ॥

शिरीषत्रगामिन्मत्याश पिष्टा गोच्छाग
योर्मूत्रात् इय.टके तुन्याम्बु घृताढक नाध्यम् ।
तत्पानादिभिर्विषापहमपमारार्थश्च हन्ति । वि
पमृतानुद्ध धमृताय नरान् सञ्जीवयति । आ
स्कोतोर्क्षे । सुरभिः सलङ्गी । वन्वुजीवो वन्धू
फ । आढकी तुसरी अङ्काल अङ्गोलर ।
वाणाश्वसुर । श्वेत । नाग सहचर । अश्व
सुरो गिरिवर्णिना ॥

भाक्षेन इत्यादिता हरितालादीना क्षुद्र
विषाणा निर्णय ॥

भाक्षिते हरिताले तु हृदिदाहोरसाग्रह ।
आनाहोम्लस्ययमन पीतहारिद्रविट्सुनि ।
तथा मण्डलिमर्षोक्ता विकारात्तच्चभेषजम् ॥
विभज्य योजयेत्—

हरिताले भक्षिते हृद्यवादिषु भवति ।
मण्डलितपभक्षिते चये रागा वक्ष्यमाणास्ते च
भवन्ति । तत्र तदेव मण्डलीसर्पौ च भेषजभौ
पथ दोषादीन् विमज्ज्य योजयेत् ॥

—ऊर्ध्वमधः सशोधित च तम् ।

अङ्गोलजालिनीवीजं शुक्रनासा भ्रियङ्गुका ।
लोत्रं यामकतालीसनतयष्ट्याहगुल्गुलु ॥
हीनेरभद्रकाष्ठं च लेहयेन्मधुसर्पिणा ।
दद्यान्नकुलगोपित्तयुक्तं नम्येज्जने च तत् ॥

त च हरितालभोजिनं मूर्ध्वमधश्च वम
नाविरेचनाभ्यां सशोधितमङ्गोलादिकं मधुसर्पि
णा सह लेहयेत् । तथाङ्गोलादिकं नकुलस्य
गोश्रपिन्नेनयुक्तं नस्येज्जने च दद्यात् । जालि
नीवीजं गरागरीवीजम् । शुक्रनासां स्त्रोत्राकं ।
ध्यामकं सौगन्धिकम् । हीनेरं वाठकम् । भ
द्रकाष्ठं देवदारुम् । इति हरितालविषे ॥

धुधूरकोपयोगेन सर्वं पश्यति पीतकम् ।
रम्पलालामदच्छर्दिस्मृतिभ्रशभ्रमान्वितम् ।
त वामथेत मधुरं पाययेद्वा मित्ता पय ॥

धुधूरस्य घञ्चूरस्योपयोगेन कम्पान्जित
मन् पुष्पं सर्वं पीतकं पश्यति । तमुपयुक्तं
धुधूरं मधुरं पाययेत् । शर्कराक्षीरं वा पायये
दिति धुधूरविषे ॥

कोरदूर्पमदनैः प्रायो धुधूरवत् गदा ।
उन्मादोक्षिबिनाशश्च तत्रापि वमनं हितम् ।
रूद्रमाण्डकं च समुहं बहुशस्तत्र भक्षयेत् ॥

कोरदूर्पं कोरद्वैरुपयुक्तं स्यात् मदनवै

प्रायेण धुधूरवत् गदा भवन्ति । अत्र तु विशेषेण
उन्मादाक्षिनाशौ । व्याख्यासमम् ॥

नानामकारैः सयोगैः कोरद्वामदनैः ।
तान्त्रिविभज्ययथादोषं चिकित्संस्त्वविरोधिभिः ॥

कोरद्वाम कोरदूपा नानाविधैः सयोगैः
दहेतवो भवन्ति । तान् मदान् दोषादिभिर्वि
भज्या विरोधेन चिकित्सेन् ॥

गरं निर्णायकमप्राप्तं दूषीविषं निणेतुमाह ॥

दूषीविषार्तमुखिन्नमूर्ध्वं चाधशोधितम् ।
दूषीविषारिमगदं लेहयेन्मधुनाप्लुतम् ॥

दूषीविषार्तमित्यादि । दूषीविषेणार्तं मा
दावेव स्मिन् कृत्वोर्ध्वमधश्च वमनाविरेचनाभ्यां
शोधितं दूषीविषारिनामानमगदं मधुनाप्लुतं
लेहयेत् ॥

पिप्पल्योध्यामकं मासी लोभ्रमेला सुवार्चिका ।
कुटन्नटं नतं कुष्ठं यष्टीचन्दनगैरिकम् ।
दूषीविषारिर्नाम्नाय नचान्यत्वापि वार्यते ॥

पिप्पल्य इत्यादिना स एव दूषीविषारिः
च्यते । अयमगदो नामा दूषीविषारिर्न्यत्रापि
विषे न निवार्यते ॥

हीरतकीसलवणा मागधीमरिचानि च ।
एतद्दूषीविषार्तानां काश्यपोक्तं विरचनम् ॥

हरातक्यादि काश्यपोक्तं विरचनम् ।
मागधी पिप्पली ॥

युञ्ज्याद्वा विषरोगेपुरेकेष्वोपादिकं भिषक् ॥
व्योपादिनामकल्पोऽस्तस्य व्योपनिजातके-
त्यादि विरेचनं सर्वेषु विषरोगेषु युञ्ज्यात् ॥

तरुणस्य पलाशस्य स्रुत क्षारोदक पचेत् ।
 कापे तत्र प्रतीवाप प्राक्षिपेच्छलक्षणचूर्णितम् ॥
 व्योषं शिगीपकुमुम मधुक शारिवे मिसिम् ।
 कृष्टं वैद्यनिशे लाक्षां शुक्रा सुरममञ्जरीम् ॥
 सिन्धूत्यरक्तमृन्मासीं रेणुका हिंशुवाल्हिकम् ।
 दर्वाप्रलेपितज्जात गोविषाणे निधापयेत् ॥
 क्षयगुल्मोदरार्शांसि मेढ मन्दाग्निता ज्वरम् ।
 त्वग्दोषकासापस्मारग्रहोन्मादभगन्दरान् ॥
 पाण्डु कण्ठस्वरगदान् घ्नीहान श्वयथु कृमीन् ।
 कोलमात्रमतः खादन् जयेत् सर्वविषाणि च ।

तरुणपलाशस्य क्षारेण स्रुतमुदक पचेत् ।
 तस्मिन् कापे पच्यमाने व्योषादिक श्लक्ष्णचूर्णित प्रतीवाप प्राक्षिपेत् । तत्र पाकेन दर्वाप्रलेपिजात गोशृङ्गे निधापयेत् । अतः प्रत्यहं कोलमात्रं खादन् क्षयादीनि सर्वविषाणि च जयेत् । शुक्रामिति सुरममञ्जर्यां विशेषणम् । रक्तमृत् गैरिकम् । रेणुका हरेणु । वाल्हीक बुद्धुमम् ॥

विप तेजोमय मन्त्रैः सत्यद्रव्यतपोमयैः ।
 यथा निवार्यते शीघ्रं प्रयुक्तैर्न तथोपधैः ॥
 न तु सर्वमनुष्णाणां सन्ति भेषजसम्पदः ।
 अज्ञातरोगसद्भावे योग्यताचातिदुर्लभा ॥
 प्रकुप्यति विप भूयः, केवलैश्चोपधैर्नितम् ।
 अवाप्तौ सिद्धमन्त्राणां यतेतातश्चिकित्सकः ॥
 तेषु च व्रतहीनस्य हीना वा स्वरवर्णतः ।
 यस्मान्नसिद्धि मा यान्ति तस्माद्योज्योऽगद

[क्रम ।]

विषमित्यादिश्लोकचतुष्टयेना गदानां प्रभावातिशयकीर्तनम् । विषाणां विपरोगाणां च औपधेभ्यो मन्त्राः परमौपजम् । ते च व्रतादिसायेक्षत्वात् सर्वस्य च न सिद्धिदा तस्मात्तत्कार्ये अगदक्रमो योऽह इति पिण्डार्थः । विप हि तेजोमय तद्यथा यथा सत्यादिमयैर्मन्त्रैः प्रयुक्तैः शीघ्रं निवार्यते तथा नौपधैः । नचापि सर्वेषां मनुष्णाणां भेषजसम्पदो विद्यन्ते । सतीऽपि चातासु विषम्यक्षिप्रकारित्वाद् विज्ञातरोगसद्भावे विपभुक्ते पुरुषे भेषजयोग्यतैः चातिदुर्लभा । न केवलमेतावानेव यावदौपधैर्नितमपि विप भूयः प्रकुप्यति । यत एवमतश्चिकित्सकः सिद्धमन्त्राणामवाप्तौ यतेत । एतावतौपधस्याप्राधान्यमुक्तम् । सम्प्रति मन्त्राणां दुर्लभत्वमुच्यते । त इति । तेऽपि च मन्त्रा व्रतहीनस्य भेषजोऽथवा स्वरण वर्णेन वा हीनानैव सिद्धि मा यान्ति तस्माद्वेतोरगदक्रम एव योग्यः ॥

[विपसमानं प्रकृत्यादिसयोगस्य सज्ञा-
 विशय दर्शयति ॥]

विपप्रकृतिकालान्नदोषद्व्यादिसङ्गमे ।
 विपसङ्कटमुद्दिष्टं शतस्येकोऽत्रजीवति ॥

विषादानामर्थान् सदृशानां सङ्गमएकत्र साग्निपाते विपसङ्कटमुद्दिष्टमत्पार्थं । अत्र विपसङ्कटे शतस्यैको जीवति जीवित दुर्लभमिति तात्पर्यायं । [विपप्रकृति तीक्ष्णादिगुणसाम्यात् पित्तप्रकृतिः । विपकालोऽनुशीनेत्वान् वर्षाकालः । विषात्र कटुतीक्ष्णादिसाम्यात् सर्षपादि । दोषो गुणसाम्यात् पित्तम् । एव

द्वय । राश्वगताऽऽत्तम् । आदिताऽऽत्तान्यद्वयि
तत्तद्वरुण सुवितासागपनपम न मयने ॥]

[विषमद्विप्र नन्नाऽकारणम यद्व्याह ॥]

क्षुत्तगाधर्मैर्वावैत्य क्रामागोक्तभयश्रीमै ।
अनीणैवर्वाऽऽत्रता पित्रमारुतद्विदिभि ।
तिरुपुष्पकवाप्राणभूराप्यवनगमिते ।
हस्तिभूपिरवाटिग तिलनविषमद्वे ।
पुरो वातोत्पलामोद मदनैरेद्धेने विषम् ॥

शुदादिभिर्विष वद्धते । निम्बानादन
द्वयान्तीना म्मेक सम्प्रभ । विषसद्वटमुक्त
लभणम् । मदन हर्षः । [तिलपुष्पकवाप्रा-
ण तिलस्य पुष्पफलयोराघ्राणम् । तिलपुष्पस्य
मदनफलस्य चेति केचिन् । भूराप्य प्रथम
जलमिक्त्वावा भूमेधूमाहार क्रमा । घनगार्जित
मेघध्वनि । हस्तिनिखलादीना प्रत्येकमेकं हस्य
यद्वस्वेषि विषसद्वटवशास्तीति तोष्यम् । उत्प-
लस्यामोद उत्पलामोद । मन्तन नामधुध्या ॥]

[वर्षासु विषद्वे कारणाह ॥]

वर्षासुचाम्बुयोनिवत्वात् सद्भेद गुडवत्तातम् ।
विमर्षति घनापाये तदग्रस्तोद्धिनस्ति च ।
प्रयानि मन्दवीर्यत्व विष तस्मात् घनाल्पे ।

वर्षासु च विषमम्बुसारणत्वस्यभावत्वात्
गुडवत् सद्भेद गत विमर्षति विस्तीर्यते । तद्य
विष घनापायेऽऽद्यम्योद्धिनस्ति । तस्माद्धेनो
धेनात्वयेशदि विष मन्वीर्यत्व गति । [अ
म्बुयोनित्वात् मागाराद्भवत्वा वर्षासु वर्षानात्
गुड इव सद्भेद गत प्राप्त घनापाये गतिच

मपुषे वि रंति मधो मन्वयति । पाप
नद्यनम्पाग गच्छादिगोमस्वोपाहमर्षिः
द्विष हिागि तागपति । मन्वीर्ये वनस
ल-म ॥]

इति मन्विमाप्यरुते मयानगगलान्त्म् ।
आलोच्य निषुण घुःया फर्माननमावेदुः

इत्यत्र तरेकप्रकारेण यद्वादिक् वि
निष्टया घुःया निषुणयान्त्म् । अत्रानेक
मध्यमन्वि कर्मापरेण । [प्रहृतिर्विषद्व्याह ।
सायम परिषिताप्रसु । क्रुर्धुर्गति । इत्य
विषद्याम् । वेतो विषे ॥] पतान् इत्य
विगपजनिग ॥]

[वर्षासुपुःयोनि विष विन्विमाह ॥]

अपिपत्र मनेन मन्वीर्यः प्रवेर्णै ।
कपायनदुमित्तैः क भोजनैः गुणपोद्दिम् ॥
पेनित्रससने च सारनेऽभेभुनीऽहै ।
कपायैतित्तुन मुनिपुक्तं भोजनं ॥
वाताग्रजनयैः पुनात् निःशाल्यवतानि ।
सधृतैर्भोजनैः पुनात् निःशाल्यवतानि ॥
अतिरिक्तं मन्वीर्यं विगिजातै ॥

विरवा सुयाधा । वमरुण्णादिगुणै उन्न
कपायात्त्रिभैर्भोजनैः श्वासाय विष द्वा
पिलाद्यक क्षमनादिभि । वाताग्रक
दिगुर्णभोजनैरालेपैस्तथा विगिला मन्वीर्ये

[विषद्वरणे घृतस्य वैशिष्ट्यमाह ॥]

नाघृत क्षमन गन्त मलेयो भोज्यमापपम्
सर्वेषु मन्वीर्यमासु विषेष्ट
विद्यते मेपन्

सर्वत्र च विषे मृतसत्त्वादिचतुष्टय घृ-
हितं नैव शक्यम् । कुत इत्याह सर्ववैविध्यादि
व्याख्यासम. श्लोक । [सर्वेषु स्वारजस्रमा
परुषु विषेषु मर्यादस्थानु वमनाविरेचनाघृष्टा-
वालेपसेकभोजनागदपात्रप्रभृतिषु घृतोपम घृत-
तुल्यम यदौषध किञ्चिदपि न विद्यते किमपि
नास्तीत्यर्थ । प्रघलातिष्ठे वातोद्भवे विषे वि-
शेषात् तत्र घृतमेव विशेषेण शक्तमित्यर्थ. ।]

रक्तो घ्रावये द्रक्त पित्तस्य क्रियारुम ।
दूषीविषे पुनस्तत्स्ये पञ्चकर्माणि चाचरेत् ॥

रक्तो विषे रक्त घ्रावयेत् पित्तप्राप्तवध
क्रिया कर्मात् । दूषीविषे पुनस्तत्स्य इति रक्त
स्ये पञ्चकर्माणि वमनादीनि चाचरेत् ॥

गण्डूषै करलै प्राग्गैस्तीक्ष्णैः प्रथमनाञ्जनै ।
शिरोगत प्रशमये द्विपसरुमणैस्तथा ॥

शिरोगत विष गण्डूपादिभिस्तीक्ष्णैर्ज
येत् विपसक्रमणैश्च ॥

विषदुष्टरुफलोत्तो रुद्रायुर्मृतोपम ।
य स्यादसाध्यलिङ्गैश्च रहितस्तस्य योजयेत् ॥
मूर्ध्नि कृत्वा कृत्वा कल्क चर्मरुसोद्भवम् ।
ध्मापन वास्य कटभीजालिनी कटुकैर्हितम् ॥

विषदुष्टेन कफेन स्रोतस्सुरुद्धो वायुय-
स्य स तथाविधो मृतोपमोय स्यादसाध्य वि-
पलिङ्गरहितश्च तस्य शिरसि श्लेष्णेन काक्पद
कृत्वा चर्मरुसोद्भव कल्क योजयेत् । चर्मक
सा कटुकरोहणी । अस्य च मृतोपमस्य कट-
व्यादिभिर्नासाया ध्मापन च दितम् ।

आशये यस्य दोषस्य रिप तिष्ठति त पुरः ।
आश्रयाश्रयिणोर्विद्वानविरोधेन साधयेत् ॥

यस्य च दोषस्य वाताद्यन्यतमस्याशये
स्थाने विप तिष्ठति त दोष विद्वान भिषक् पुर
प्रथम साधयेत् । कथमित्याह । आश्रयाश-
यिणो रविरोधन यथा चिद्विस्तगोभी न वि-
रुध्यत ॥

क्षारागद. कफस्थानस्थिते स्वेद मिराव्यधः ।
पित्ते क्षौद्रपयोम्लज्यपानसेकाग्रगाहनम् ॥
स्वेदो वाताशये दध्नापान च नत कुष्ठयोः ।

कफस्थानस्थिते विषे चिकित्सितोक्त
क्षारागद स्वेद सिराव्यधश्च प्रयोज्य । पित्ते
पित्ताशयस्ये विषे क्षौद्रादिकमवगाहानन्तम् ।
वाताशये वाताशयस्ये विषे स्वेदस्तथानत कुष्ठ
योर्दध्नापानम् ॥

क्षीरेणागदगर्भेण मदनस्य फलेन च ।
आस्थापन प्रयुञ्जीत तताशयगते विषे ॥

अन्यतमागदगर्भेण क्षीरेण मदनकञ्चु
क्तेना स्थापन च वाताशयगते विषे प्रयुञ्जीत ॥

पचेऽष्टीमधुकाथे तैल क्षीरचतुर्गुणम् ।
त्रिफला सर्पवेताली शतपुष्पेन्दु राजिभिः ॥
अनन्तया च तत्पाननावनाभ्यङ्गवस्तिपु ।
भोजने च प्रणिहित हन्ति वाताशया द्विपम् ॥

मधुयष्टीकाथे श्रीरचतुर्गुण तैल त्रिफ
लादिभि कल्कीकृतै पचेत् । तत्तैल पानादि-
षु प्रणिहित वाताशयाद्धि हन्ति । सर्प (नि)
सर्पमञ्जरिसहाया केसरी तु समञ्जरी ।

ताळी (वि) वेताळीनालवर्गी च ताळी य परिष्की
तिता । अत्र ताड्या ॥

पलया सोमराज्या वा पत्रेज् पाटलपाथना ।
घृतमण्डमम गैलमातुवासानिक परम् ॥

यत्पदिप्रयार् यामेन घृतमण्डमम सैल
पत्रेज् तत्प्रमानुवामनिक प्रवरणाद्भवत्प्रयत्न-
ने विषे ॥

विषोपद्रवपथ्य च त्रीक्ष्यपुञ्जपाथयामयम् ।

विषोपद्रव पथ्य च वक्ष्यमाण विषोप
द्रवप्रतिषेधाध्यायावहित वीक्ष्य यमामय रोगा
गतिक्रमेण मुञ्चयात् ॥

[विषस्य दोषभेदजनित सुमाध दुस्मा-
धत्प्रमुपसद्वरणसुरेण दर्शयति ॥]

अयत्राच्छ्रेष्मणसाधयत्रात्पित्ताशयाश्रितम् ।
मुदुस्माधममा य वा राताशयगत विषम् ॥

इत्पुच्छरे चत्वारिंशाध्यायः ॥

अयत्रादित्यगिता साध्यासाध्यनिरूपण
सुबोधम् । [श्रेष्मण श्रमणागगत विष अ
यत्रात् यत्रेण विना साध्यम् । पित्ताशयाश्रि
त पित्ताशयगत यत्रात् प्रयत्रेण साध्यम् । वा
ताशयगत मुदुस्माध गुग्गुला दुस्माध दु खेन
साधयितुं शक्यम् । अमाध्य साधयितुमशक्य
वाशब्दा विकल्पार्थः । आरागद कफस्थान
स्थित इत्यादिप्रियाकथनादाध्यायाश्रयिणो क्रिया
साम्प्रतवाप्र श्रेष्माशयगतस्या यत्रसाध्यत्वे हे
तु । एवं पित्ताशयाश्रितस्य स्वेदनादिद्रव्योप
योगात्समक्रियतया यत्रसाध्यत्वम् । वाताश

यगतयाधयाश्रयिणो क्रियायाम्येपि यन्माद
त्यर्थमुष्णं विषयत सर्वविषेपूर्णाः परिदेकारु
धीगता उत्त्रादि विषदिध्याया शीतलत्वेन वा
तलत्वात्प्रगदा रजनपास्य दुस्साधत्वम् ॥]

इतीन्द्रुविगितायामष्टाङ्गमंमद्वयकार्याया
मुसरे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

एकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

सर्पविषविज्ञानीयम् ॥

आवर विषमुक्त्वा ज ममुच्यते । त
प्रापि सर्पाणां प्राधान्यात्तद्विज्ञानार्थमध्याय आ
रभ्यते ॥

अथातः सर्पविषविज्ञानीय नामाध्याय
व्याख्यास्यामः । इति यः ।

दिव्यभौमविभागेन द्विविधाः पक्षगा स्मृताः ।
वासुकिस्तथैकानन्तः सगरः सागरालय ॥

तथा नन्दोपनन्दान्ना समिद्धाग्निममभा ।
दिव्यागर्जन्तिवर्षन्ति श्रोतन्ने योतयन्तिते ॥

धारयन्ति जगत्कृत्स्नं कुर्युं कुट्टाभ भस्मसात् ।
द्विदिनश्चार्धमस्तेभ्यो नवेध्यास्ति चिकित्सि
[तम् ॥

द्विविधा पक्षगा सर्पा केचिन् दिव्या
केचिन् भौमा । सुबोधम् । तेभ्यो दिव्येभ्यो
नमोस्तु तेषु कुट्टेषु चिकित्सा नास्ति ॥

[भौमाणा सर्पाणां द्वेदिव्य दर्शयति ॥]
दर्शिकरा मण्डलिनो राजीमन्श्व पक्षगा ।

त्रिधासमासतो भौमा भिद्यन्ते तेत्वनेकधा ।
व्यासतो योनिभेदेनोच्यन्तेऽनुपयोगत ॥

भौमास्तु पन्नगा दर्वीकरादिभेदात् त्रि
धा समासत सङ्क्षेपेण । ते तु दर्वीकरादयो
व्यासतो विन्तरसो योनिभेदेन जातिविशेषेणाने
कधा बहुप्रकारेण भिद्यन्ते भिन्ना भवन्ति तथा
नोच्यन्तेऽनुपयोगत प्रयोजनभावात् ॥

[दर्वीकरादीना विपस्य वातादिकोपकारणत्व
दर्शयति ॥]

विशेषाद्भूशुक्रदुःकमम्बोज्ज्वल स्वादुशीतळम् ।
विषदर्वीकरादीना क्रमाद्वातादिकोपनम् ॥

एषा च दर्वीकरादीना विष क्रमादेव च
वातादिकोपनम् । दर्वीकराणा विष रुक्षकटुक
वातकोपन च । मण्डलिनामम्बोज्ज्वल पित्तको-
पन च राजीमता स्वादुशीतळं कफकोपनं चेत्
क्रमार्थं । [विपस्य वीक्षणादिगुणयोगे सत्यपि
विशेषकथनमत्र रुक्षादीना द्वयाना भेदेषामाधि-
क्य द्योतनार्थम् ॥]

[एषा विपटुद्धिकालमाह ।]

तारुण्यमध्यटुद्धत्वे वृष्टिशीतातपेषु च ।
विषोद्गणा भवन्त्येतेष्वन्तरा ऋतुमन्त्रिपु ॥

एषे च दर्वीकरादयस्तारुण्यादिषु वृष्टया
दिषु चतुषु विषोद्गणा भवन्ति । दर्वीकरास्ता
रुण्ये वृष्टिकाले च विषोद्गणा भवन्ति । मण्ड-
लिनो मध्यवयसि शीतकाले च । राजीमन्तो
वृद्धत्वे आतपकाले च । व्यन्तरा सद्गरजातय
येषा विजातीयौ पितरौ त्रे व्य तरास्ते ननुम-

न्धिषु क्रमेणैव विषोद्गणा भवन्ति । ऋतुमन्त्रि
स्वामभिविचारम्भात् पूर्वम् । [वृष्टि श्रावणादिमा-
सचतुष्कम् । शीत मार्गशीर्षादिकम् । आतप
चैत्रादिकम् ॥]

[दर्वीकरादीना विशेष कथ ज्ञायत इत्यत्राह ॥]
रथाङ्गलाङ्गलच्छत्र स्वास्तिकाकुश मारिणः ।
फणिन. शीघ्रगतय. सर्पा दर्वीकरा स्मृता. ॥

रथाङ्गादिचिह्नधारिण फणावन्त शीघ्र-
गमनाश्च सर्पा दर्वीकरा स्मृताः । रथाङ्ग च
क्रम । लाङ्गलो हल । अन्यत्र सुबोधम् । [रथा-
ङ्गादिरेखाकारेण फणमध्ये धारयन्तीत्यर्थे ॥]

ज्ञेया मण्डलिनोऽभोगामण्डलैर्विविधैश्चिता ।
माशवो मन्दगमना —

ज्ञेया इति । ते मण्डलिनो ज्ञेया ये
अभोगा फणग्रहिता विविधैर्जानाप्रकारैर्मण्डलै-
र्मण्डलाकारवर्णविक्षेपैश्चिता व्याप्ता प्राशवो दी-
र्घाकृतय मन्दगमना अल्पवेगाश्च भवन्ति ॥

—राजीमन्तस्तुराजिभि ॥

स्तिग्धाविचितवर्णाभिस्तिर्यग्पूर्व च चित्रिता ।

ये स्तिग्धास्तिर्यग्पूर्व च विचित्रवर्णाभिरा
जिभिर्हेराभिश्चित्ताश्चिह्नितास्ते राजीमन्त. ॥

[विजातीयानाह ॥]

गोधासुतस्तु गौधेरो विषे दर्वीकरैः सम ॥
चतुष्पात् —

गोधाया सुतश्चतुष्पात्तान्ना गौधेर स
दर्वीकरसमविष प्रसङ्गादुक्त । [गोधेरशब्देनैव
गोधासुतत्वे सिद्धे पुनरपि गोधाम्बु उत्वकथन

जात्यन्तरशङ्कापनोदार्थम् । तुल्यं च दृष्टान्तं
 मध्ये वक्ष्यन्त्या गोधाया अत्र विनाशोपम
 श्लोक्या तद्विषस्य दर्शकविषसाध्यकयनात्
 गोधाया र्थीकरेणोत्पादित इति च योच्यते ।
 विषे र्थीकरे मम जालन्तरत्वेपि विषेण दर्श
 करमुच्य दर्शकर इत्युपलक्षण मण्डलिराजिल
 योरप्येवमूहम् ॥]

—व्यन्तरान् विद्यादेतेपाभेय सङ्क्रान् ॥
 व्यामिश्रलभुणाम्ते हि सन्निपातमकोपना ॥

एतेषामेव दर्शकराणां सङ्क्रान् स्त्री
 पुसमित्रीभावात् व्यन्तरान् विद्यात् । से हि
 व्यन्तरा यथासङ्ग्रह व्यामिश्रलभुणा सन्निपात-
 प्रकोपनाश्च ॥

दिव्यकोजगर सर्प पताको वृक्षशापिकः ।
 शकलीपुष्पकः क्षीरी लासिनी सारसाहिक ॥
 वर्षीहिकोज्योतिरथ शुकुसरो बलाहकः ।
 गजमस पुत्रोद्वाही निर्विषा पौडशा ह्य ॥

दिव्यकादिनामभि योडशाह्य सर्पा नि
 र्विषा भवन्ति ॥

प्रायेणतुर्मतीमास ज्येष्ठ तिष्ठति पन्नगी ।
 आपाद् सर्पसयोगा दण्डानां मासिकार्तिके ॥
 द्देशेतेविंशतीदे च सा सूते-

प्रायेणत्यादिना जन्मान्तिकमेण सर्पा उ-
 च्यन्ते । पन्नगी सर्पिणी ज्येष्ठ मास प्रायेणतु-
 मती गर्भोपानयोग्या तिष्ठति । तत आपाद्
 मामि सर्पसयोग्या सा पन्नगी तार्तिके मास्य
 ण्डाना चत्वारिंशदधिक शतद्वय सूते ॥

—तत्र जायते ॥

कर्केतनसवर्णेऽण्डे समृद्धिने भुजङ्गम् ।

दीर्घलोहिगरात्रीभिश्चित्रे योपि शृणुमकम् ॥

निरीपपुत्रसदृशे —

तत्रचण्डेषु पकृतनाट्यमनि मयमेण्डे
 समृद्धिने भद्र भुजङ्गम सर्पा जायते । दी-
 र्घाभिर्लोहितैस्तानिभ्रनेत्याभिश्चित्रेऽण्डे योपि म
 पिणी जायते । समृद्धिने इति सर्वत्र योऽयम ।
 निरीपपुत्रसदृशऽण्डे नपुमक जायते ॥

—दृष्ट्वा सर्पस्य गतमे ॥

चतस्र मम्ममन्त्यहि विष नासु चतुर्दशे ॥

ममस्य च ममस्य जन्मन मममेहि च
 तस्यो दृष्ट्वा मम्ममन्ति । अथो द्वे त्ररि च
 द्वे इति च ता स्यात् । जन्मन एव चतुर्द-
 शेहि तासु दशसु विष मम्ममन्ति ॥

चामारराऽसिता पीता तदूर्ध्वो दक्षिणात्वथ ।
 रक्ताश्यायोत्तरेकद्वित्रिपतुर्विषविन्दुका ॥
 ता क्रमाद्बृहमातोत्राविन्दु -

तत्राशोभवयोर्वासा अभितवर्णा तदूर्ध्वा
 उपरिभवा वामा पीतवर्णा अधोभवा तु दक्षि
 णा रक्ता लोहिता उत्तरात्पारिभवा दक्षिणा
 त्रयावर्णा । नीलपीतलोहितश्यावाश्च ता दश
 उत्तममेणैकाद्वित्रिपतुर्विन्दुका । तेषापोत्रागाया-
 मेको त्रिपतुर्विन्दुर्भवति । ऊर्ध्ववामायां द्वौ विन्दुः ।
 अथादक्षिणाया त्रयो विन्दवः । ऊर्ध्वदक्षिणा-
 या चत्वार इति षडार्थः । अत्र तु विष विन्दो
 प्रमाण मुद्रमात्रम् ॥

—एष हि भोगिनाम् ॥

विषे विकल्पानान्येषां—

एष एव नन्तरोक्तो ज्ञानाविधो भोगिना म-
र्षाणामेव विषे विकल्प न त्वन्वेषा जङ्गमविषा-
मयाणाम् ॥

प्रकृतमुच्यते ॥

—विद्याद्वयास्तथापरा ॥

चत्वारिंशद् भुजङ्गस्थ निर्निपाथतुरुचरा ॥

भुजङ्गस्यापराश्चतुरुत्तराश्चत्वारिंशदष्टा
विद्यास्त निर्विधा ॥

आयुर्वर्षशत विंश पञ्चवर्षशतायुष ।

गोनसा धर्मतप्तानां गवां नासासमुद्भवा* ॥

सर्पाणां चायुर्विंशं शत विंशत्यधिक वर्षशतम् ।
गोनमास्तु पञ्चवर्षशतायुषो भवन्ति । ते च
गोनसा धर्मतप्ताना गवा नासिकात् उद्भवन्ति ॥

तत्रोर्ध्वदृष्टाहाकायनेत्रजिह्वाशिर'स्वरः ।
व्यक्तभोग'पुमानर्धीरः स्त्रीस्यात्तस्माद्विपर्यये ॥
आयता चपला ह्यीयः सुकुमारो जडाकृतिः ।
मन्दवेगस्वनक्रोधः सिताभस्तिर्षशीर्षकः ॥

तत्र गोनसेषु य ऊर्ध्वदृक्त्वादियुक्त स
पुमानिति विज्ञेय । एतल्लक्षणविपर्यये आयता
चपला च स्त्री विज्ञेया । महच्छब्द कायादि-
भि स्वरान्तै सम्प्रभ्यते । व्यक्त स्फुटो भोगो
यस्य स तथोक्त । ह्यीयो नपुसको गोनस
सुकुमारत्वादिगुणो भवति ॥

दिनत्रियामासन्ध्यासु प्रवलास्ते यथाक्रमम् ।
तदैव चापराध्यन्ति सर्वदैव तु पन्नगी ॥

ते च त्रयो गोनसा* क्रमेण दिनाविषु
प्रवला भवन्ति । पुमान् दिने स्त्री त्रियामाया
रात्र्या ह्यीव सन्ध्यास्विति क्रमार्थ । क्रमेण च

ते तदैव च दिनादावपराध्यन्ति भग्नयन्ति ।
पन्नगी तु सर्पिणी सर्वदैवापराध्यति । एतत्
प्रसङ्गेनोक्तम् ॥

ब्राह्मणादिभेदेन सर्पाणां लक्षणमुच्यते ॥

ब्राह्मणाः क्रोधनानीलकपिलाः श्वेतलोहिताः ।

रक्तास्याः पिङ्गनयना मेध्यदेशत्रिचारिणः ॥

भोगे घञ्जोपवीताद्विजचिह्नोपचिह्निता ।

विल्वपुष्पहिमोशीरपद्मगुल्गुलुगन्धयः ॥

ब्राह्मणा इत्यादि । सुगोधम् । रक्तास्या
लोहितमुख्या । मेध्यो देश शुचि प्रदेश ।
द्विजचिह्न यज्ञोपवीतादिब्राह्मणचिह्नम् ॥

क्षत्रिया मानिनो धीरा रक्ताक्षा भृशकोपनाः ।

पकजाम्बवखर्जूरदाक्षाभिन्नाञ्जनमभा* ॥

भोगेर्द्धेचन्द्रश्रीवत्सश इवचक्रह्लाङ्किता ।

जातीचम्पकपुन्नागपत्रजोद्भ्रुकगन्धय* ॥

क्षत्रिया इति । भोगेर्द्धेचन्द्रादिलाञ्जनं
चिह्न येया ते तथोक्ता ॥

वैश्याः पारावताभासा वज्रगोमेदकमभा* ॥

त्रिन्दुमण्डलचित्वाङ्गा धूम्रपाटललोहिता ।

चस्तकुष्ठाधिकरुक्षीरसर्पिषा गन्धत समाः ॥

वैश्या इति । वज्र हीरम् । गोमेदको
नाम मणिविशेष । विन्दवो चतुर्लाश्लेश ।
वस्तादीना गन्धत समा इति सम्बन्ध ॥

शूद्रा सवर्णा गोधूममहिषद्विपकर्द्धमै* ॥

त्रिन्दुरेखाचितारुक्षाः सुरा शोणितगन्धय* ॥

शूद्रा इति । कर्द्धमान्तै सवर्णा इति स-
म्बन्ध ॥

पूर्वमध्यापराहणेषु चरन्ति ब्राह्मणादयः ।
अस्तगतं रवौ शूद्राः—

पूर्वाहणे ब्राह्मणाश्चरन्ति दशनाय । म
ध्याह्ने क्षत्रियाः । अपराहणे वैश्यः । शूद्रास्तु
रवावस्रामिते चरन्ति ॥

—दशन्ति ब्राह्मणाः पुरः ॥

सस्थिता दक्षिणे पार्श्वे क्षत्रिया वामतो विशः ।
शूद्रास्तु पृष्ठतो—

ब्राह्मणाः पुरोऽपतावभितादशन्ति । क्ष-
त्रिया दक्षिणे पार्श्वे । वैश्या वामे । शूद्रास्तु
पृष्ठे ॥

—विमार्हानप्यनि नपूर्वकान् ॥

कोपयन्ति क्रमाद्दोषार्हान्क्षत्रियादयः ।

ब्राह्मणाघ्नानिषि र्दोषान् कोपयन्ति ।
क्षत्रियादयश्चरन् स्त्रीन् दोषा यथासंभवेनानिष्ठ
पूर्वकान् कोपयन्ति । क्षत्रियोऽनिष्ठ वैश्य पिष्ठ
शूद्र कफयित्ति क्रमार्थं ॥

दशगन्धोद्गन्धेन श्रेयस्तेषां यथाययम् ॥

तेषां च ब्राह्मणादीनां यथाययं यथास्य
दशगन्धो दष्टव्याद्गन्धेन श्रेयः ॥
वायुसूपिकुमण्डूकसर्वभक्षा क्रमेण ते ॥

ते च ब्राह्मणादयः क्रमेण यथासंभवेन
वाय्वादिभक्षा भरन्ति ॥

आहारार्थं भयात् पादस्पर्शद्वितिषिपात् क्रुधः ।
पापवृत्ततया वैरादेवैरिष्यमचोदनात् ।
दशन्ति सर्पास्तेषूक्त विपाथिव्य यथोत्तरम् ॥

आहारार्थमित्यादिना दशविध सर्पाणां
दशकारणम् । तेषु च दशसु कारणेषु यथोत्तर

विपाथिव्यमुक्तम् । पाठक्रमेण यो गम्यादुत्त-
रन्नात्र तस्मादधिकं विष भवति ॥

आविष्टान् कारणंज्ञात्वा प्रतिदृश्यायथम् ॥

आविष्टादानु रन्त्रेणाहूतात् सर्पाद्
दशेषु दशान्यनम कारणं ज्ञात्वा यथायथं
प्रतीकारमौषधमन्त्रादिकं प्रयोद्धान वा । (२७
च सूत्रे ॥ मन्त्रदेवतया हुतात् अर्धैरन् म
दादयः । विषसुममसुद्धया भावाभायी तदायुष
इति) । [आविष्टान् सर्पदष्टाहूताद्वा दूतमव दष्टक
गन्धन्ते तल्लक्षणविदः । दूयस्याहृतवस्थानचे
ष्टान्यवहृतिवर्णसङ्ख्यादिदशगन्धिशेषेण सर्पाणां
मविषनिर्धिष्यविशेष जातिकारणदशस्थानरि
शेष तुण्डादतव्यालीटव्या तुमदष्टकदष्टनिर्वाहित
दष्टापदविशेष च सुप्ता यथायथं प्रतिकुर्यान् ॥]

व्यन्तरः पापघ्नी तत्रान्त्यार्गमादृत्य तिष्ठति ॥

व्यन्तरस्तु सप पापलभावाः शान्त्यार्ग
पन्धानमावृत्य रुध्या तिष्ठति ॥

यत्र लालापरिक्रैदमात्रं गात्रे मृदग्यते ।

न तु दष्टाहृतं दश तत्तुण्डादतमादिशेत् ॥

एकं दष्टापदं द्वे वा व्यालीटव्यामशोणितम् ।

दष्टापदे सरक्ते द्वे व्यालुप्तं त्रीणि तानि तु ॥

मासन्तेदादितिच्छिन्नरक्तवाहीनि दष्टकम् ।

दष्टापदानि चत्वारि तद्दष्टनिर्वाहितम् ॥

यत्रेत्यादिना दष्टाममोगविशेषक्रमेण द-
शलक्षणम् । यत्र दष्टाश्रतेन विनाह्ने लालादि
मात्रं दृश्यते तद्दश नाम्ना तुण्डादतमादिशेत् ।
यत्र त्वेके दष्टापदं द्वे वा दष्टापदे दृश्यते तद्दश

१ मन्त्रेणावेशितसर्पाद् दष्टादित्यर्थः ॥

मशोणित सन्त व्यालीढमादिशेत् । सरक्ते तु
द्वे दंष्ट्रापदे नाम्ना व्यालुप्तमादिशेत् । तानीति
दृष्ट्रापदानि श्रीणि मासच्छेदाद्धेतोरविन्डन्नर-
कवाहीनि नाम्ना दष्टकम् । चत्वारि दृष्ट्रापदानि
तद्वदिति मासच्छेदादविन्डन्नरकवाहीनि नाम्ना
दष्टनिपीडित भवति ॥

निर्विष द्वयमत्रायमसाध्य पश्चिम वदेत् ।

अत्र तुण्डाहतादिपञ्चके आद्य द्वय तु-
ण्डाहत व्यालीढ च निर्विषम् । पश्चिम तु द्वय
दष्टक दष्टनिपीडित च असाध्य वदेत् । पारिशे-
प्याब्यालुप्त सविष साध्य च ॥

विष नाहेयमप्राप्य रक्त दूषयते वपुः ।
रक्तमण्यपि तु प्राप्त वर्द्धते वैलविन्दुवत् ॥

आहेयमहिसम्बन्धि सर्पे विषमप्राप्य
रक्त वपुर्न दूषयते । अण्यपि स्वल्पमपि विषं
तु रक्त प्राप्त वैलविन्दुवद्वर्द्धते ॥

भीरो सर्पाङ्गसस्पर्शाद् भयेन कुपितोनिलः ।
कदाचित् कुरुते शोफ सर्पाङ्गाभिहत तु तत् ॥

भीरोस्तु पुसो विनैव दश सर्पस्याङ्गस्प-
र्शमात्रेण भयेनानिलः कुपितः कदाचिच्छोफ
कुरुते सर्पाङ्गाभिहत नाम्ना तद् भवति ॥

दुर्गान्धकारे विद्धस्य केनचिदृष्टशङ्कया ॥
विषोद्वेगोज्वरश्छर्दिर्मूर्च्छा दाहोपि ना भवेत् ।
ग्लानिर्मोहोतिसारो वा तच्छङ्काविषमुच्यते ॥

दुर्गान्धकारे केनचित् कण्टकादिना वि-
द्धस्य पुसो दृष्टशङ्कया विषोद्वेगादिक भवेत्

न्यादिक च तत्राम्ना शङ्काविषमुच्यते । [शङ्क-
या विष शङ्काविषम् । अविषमपि शङ्कया विष
जायते । यथा अगर्भेपि रक्तगुल्मिन्या दोहदसम्भ-
व । इति जर्जट ॥]

दशस्तु सविष. सर्व सशोफो वेदनान्वित ।
तुच्यते ग्रथित. किञ्चित् रुण्डमान् दद्यते भृशम् ॥
निर्विषो विपरीतोस्मात्—

सशोफादिक सर्वो दश सविषो विद्धे
य । अस्माद्विपरीतस्तु निर्विष ॥

—तत्र दशः फणावताम् ॥

कूर्मपृष्ठोन्नतो रूक्षः सूक्ष्मदृष्ट्रापदान्वितः ।
त्रिकारा. श्यावतापयानखमूत्राक्षिविद्वत्त्वचाम्
शीतज्वरः सन्धिरुजा निद्रानाशो विजृम्भिका ।
मन्यास्तमःसिराध्मानपृष्टरुच्यस्थिवाग्ग्रहा ॥
शिरोगुरुत्वमरुचिः कासश्चामौ हनुग्रहः ।
शूलमुद्वेष्टेन कोष्ठे शोपरोधौ मलाश्रयौ ॥
सन्दिग्धवायत्त्व नैशेष्य मृतस्येव विसङ्गता ।
फेनलालोद्गमौ हिध्मा कण्ठे घुहधुरायणम् ।
शुक्रोद्गारो मुहुस्तेते घातजाश्चापरे गदा. ॥

तत्र फणावता दर्शकराणां दश कूर्मपृ-
ष्ठोन्नतत्वादिगुणो भवति । तत्र च वक्त्रदया-
वतादयो विकारा । श्यावताशब्दस्य विद्वत्त्व-
चाभिलन्तेन सम्बन्ध । महशब्दस्य पृष्टकट्या-
दिभि । मलाश्रय शोषो रोधश्च । मल
पुरीषम् ॥

दशो मण्डलिना सोप्या सशोफ पीतलोहित ।

विषपद ॥

विकारा वक्त्रदन्तादिपीतता वृद्धमो भ्रम ।
दाहो मूर्च्छा ज्वरस्तिकवक्त्रव पीतदर्शनम् ॥
रक्तागमनम् वीर्यशक्तेच्छा धूमको मटः ।
आशुमर्वाह्वविष्टतिर्गदास्ते ते च पित्तजा ॥

मण्डलिना दश सोऽभादिगुणो भवति ।
तत्र च विकारा वक्त्रदन्तादिपीततादयः । स
वेदरङ्गेष्वशु विषस्य विमृति ॥

दशो राजीमता स्निग्ध स्तिरपिन्डलशोफकृन्
सान्द्रास शिशिर. पाण्डुस्तद्विकारा. शिरोव्यथा
अरुचिर्गर्भैरालस्य हृष्टासो मधुरास्यना ।
कण्ठ पुरुपुरः पाको कण्ठरक्षणोर्हिमो ज्वर. ॥
कृच्छ्रादुष्मन निद्रा काम श्वेतनवादिता ।
स्तर्भा गुरुत्वादाना नासिकाक्षिमुखमृतिः ।
रोमहर्षस्तमभ्यामो रोगाश्रान्ये रुफोद्भवाः ॥

राजीमता दश स्निग्धत्वादिगुण. । अथ
च विकारा तिरोव्यथादयः । पाक कण्ठ
एव । हिमो ज्वर शितज्वर । श्वेतनवादिते-
त्यादिशब्देन नयनरगादीना प्रहणम् । तत्र
आम उक्तलक्षणस्तमकथाम् ॥

व्यन्तरे पिथस्तिद्रव्य—

व्यन्तरेपदेषु यथासङ्कर मिथलक्षणम् ॥

—दष्ट' पुसोर्धर्मोक्षते ॥

प्रक्षिपेदक्षिण पाद पूर्वपायसमुत्पत' ।
पीरोन्मवेगः सर्वेषां विपरीतस्तु योषिता ।
हीनन्वोतिमागते वमने प्रस्थते ज्वरी ॥

दष्ट इत्यादिषु सर्षलित्तविशेषेण दष्टल
क्षणम् । क्वाप्याममम् । पुसा दस रात्रा

वत्पवेगो भवति । ऊर्ध्वक्षणादिलक्षणेभ्यो वि-
परीतो हीनस्वरत्वादियुक्तश्च योषिता दष्टो वि-
शेष ॥

नपुसकेन तिर्यग्दृग्धीर' मियमैद्युनः ।

बहुवादी च वृद्धेन चिरान्मन्दाय वेदनाः ॥

नालेन शीघ्र तीक्ष्णाथ —

तिर्यग्दृग्धादिरूपो नपुसकेन दष्टः स्यात् ।
वृद्धेन दष्टे चिराद्देदना भवन्ति ताश्च मन्दा ।
नालेन दष्टे शीघ्र वेदना भवन्ति ताश्च वेदना
तीक्ष्णा ॥

—कुमारेणाक्षिण दाक्षिणे ॥

रोगी कुमार्या वामेतु—

कुमारेण स्वदष्टसर्पिणीसम्बन्धन दष्टो द-
क्षिणाक्षिरोगी स्यात् । कुमार्या त्वनासादितसर्प-
सयोगया तु यो दष्ट स वामेक्षिणरोगी स्यात् ॥

—गर्भिण्या कृष्णाजिह्वदृक् ॥

जृम्भा क्रोरो पाजिह्वार्त. स शनोष्ठःसिताननः ॥

गुरुदग्'शिरोरोगी मृतादष्टस्तुमेहति ।

शोणितं कृच्छ्रशूलार्त. सूचीभिरिव भिद्यते ॥

गर्भिण्या तु दष्ट कृष्णया जिह्वया दृशा
च युक्तो जृम्भादियुक्तश्च स्यात् । य सूतया
दष्ट' स कृच्छ्रेण शूलेनार्तं सन् शोणित मेहति
रक्त मूत्रयति सूचीभिरिव भिद्यते च ॥

वेगाना रक्तमांसाद्या सप्तोक्ता पूर्वमाश्रया' ॥

सर्पस्य विष याताश्रित्य क्रमेण वेगान्
गुरुते ते रक्तमांसाद्या पुर्य घन्वन्तरिमते वेगा-
तां सप्त आश्रया क्वा ॥

दर्वीकरादिना क्रमेण सप्त वेगा उच्यन्ते ॥
 दर्वीकृताथदृष्टस्य दुष्ट श्पात्रीभारत्यष्टक ।
 श्पावना तेन वस्त्रादौ सर्पन्तीय च कीटका ॥
 द्वितीये ग्रन्थयो वेगे तृतीये मूर्द्धगौरवम् ।
 द्योरो दशविकेदश्चतुर्थे ष्टीवन रमि ॥
 सन्निविल्लेषण तन्द्रा पञ्चमे पर्वभेदनम् ।
 दाहो हिध्मा च पष्ठे तु हृत्पीडा गात्रगौरवम् ॥
 मूर्च्छाडविपाकोऽनीसार प्राप्य शुश्रून्तु सप्तमे ।
 स्फन्धपृष्ठरुटीभङ्ग सर्वचेष्टानिर्वर्तनम् ॥

दर्वीकृत्यादि । सर्पन्तीय च कीटका
 इत्यन्त प्रथमे वेगे लक्षणम् । वस्त्रादावित्या-
 दिशब्देन नष्टविण्मूवनेत्त्वचा परिमह । द्वि-
 तीये वेगे ग्रन्थय स्यु । दशविकेदान्त तृतीये ।
 तन्द्रात चतुर्थे । हिध्मान्त पञ्चमे । अती-
 सारात्त पष्ठे । सप्तमे वेगे विप शुक्ल प्राप्य
 स्फन्धादिभङ्ग सर्वचेष्टानिर्वर्तन च भवति । इति
 दर्वीकरेषु ॥

अथ मण्डलिदृष्टस्य दुष्ट पीतीभवत्यष्टक ।
 तेन पीताङ्गता दाहो द्वितीये श्वपयूद्धव ॥
 तृतीये दशविकेद स्वेदस्त्रुणा च जायते ।
 चतुर्थे ज्वर्यते दाह पञ्चमे सर्वगात्रग ॥

अवेत्यादिना मण्डलिना वेगा । दाहा
 न्त प्रथमे वेगे । श्वयथूद्धवो द्वितीये । तृष्णा
 न्त तृतीये । चतुर्थे ज्वर । पञ्चमे सर्वगा-
 त्रगो दाह । शेषयो पूर्ववद्भेदेदिनि राजीमत
 उक्तमपेक्ष्यत इति मण्डलिषु ॥

दृष्टस्य राजिलैर्दुष्ट पाण्डुता याति शोणितम् ॥
 पाण्डुता तेन गात्राणा द्वितीये गुरुताति च ।

तृतीये दशविकेदनासिकाभिमुखसप्तवा ॥
 चतुर्थे गरिमा मूर्द्धो मन्यान्तम्भश्च पञ्चमे ।
 वायसप्तो ज्वर शीत शेषयो पूर्ववद्भेदेत् ॥
 दृष्टस्येत्यादिना राजीमता वेगनीर्तनम् ।
 प्रथमे वेगे रक्तस्य पाण्डुत्वाद् गात्राणा पा-
 ण्डुता । द्वितीये गात्राणामतिगुरुता । मुख-
 स्त्रायान्त तृतीये । मन्यास्तम्भान्त चतुर्थे ।
 शीतज्वरान्त पञ्चमे । शेषयो पष्टमसप्तमयो
 पूर्ववद्दर्वीकराद्भेदेत् । इति राजीमस्तु ॥

कुर्यात् पञ्चसु वेगेषु चिकित्सां तत परम् ॥

सर्वसर्पविषेषु च पूर्वेषु पञ्चस्त्रेव वेगेषु
 चिकित्सा कुर्यात् ॥

जलाप्लुतारतिक्षीणा भीता नकुलनिर्जिता ।
 शीतवातातपव्यापिशुनृष्णाश्रमपीडिता ॥
 तूर्ण देशान्तरायाता विमुक्तविपरुञ्चुका ।
 कुशौपधीरुण्टरुवये चरन्ति च ज्ञाननम् ॥
 देश च विद्याध्युषित सर्पास्तेरविषा मता ।

जलाप्लुतादिस्वरूपा सर्पा अल्पविषा म-
 ना आचार्याणाम् । रति स्त्रीसयोगस्तया क्षी-
 णास्तथोक्ता । आचिर विमुक्तविपरुञ्चुका ।
 विद्याध्युषित च देश ये चरन्ति ते च । वि-
 द्याध्युषित देश यत्र विपत्री विद्या यन्त्रादिस्था
 प्रतिवसन्ति ॥

इमशानचैत्यवल्मीकयथाश्रयसुरालये ॥
 चतुष्पथे जलस्थाने जीर्णोद्यानेषु कोटरे ।
 क्षीरिद्रुमे निम्बतरौ निज्जिरे गिरिगह्वरे ॥
 चक्रवर्जगदाकुन्तत्रिशूलाङ्कजटाधरा ।

रक्तास्यनयना ये च ते स्युराशीविषोपमा ॥
 न तेषां कालनियमो न च वेगेष्वनुक्रमः ।
 मन्त्रतन्त्रवलाद्यापि प्रसङ्गं विनिवर्तनम् ॥
 उपहारनमस्कारजपशान्तिपगायण ।
 कश्चिज्जीवति तैर्दृष्टो विरूपो विकृतोऽपि वा ॥

इमशानादिषु सर्पां ये त्रसन्ति चक्राद्य
 ज्जा जटाश्च ये धारयन्ति ते आशीविषोपमा स्युः ।
 आशीविष मूलविषम् । (दर्वीकरविशेष इति
 सुश्रुते । आशीविषा दिव्या । आशीविषा
 मुजङ्गस्य परमाशासनेन वा । इन्डामात्रेण वा
 नाशादिस्थमाशीविषा मत्ता इति जर्जट ।) तेषां
 च कालनियमादिकं न विद्यते । तैश्च दृष्ट उप
 हारादिपरायणं सन् यदि कश्चिदेव जीवति ।
 प्रायेण तत्र न जीव्यत इत्यर्थः । यश्च जीवेत्
 स विरूपो वा विकला वा भूत्वा ॥

इमशानचित्तित्तैत्यादौ पञ्चमीपक्षसन्धिषु ।
 अष्टमीनवमीसन्ध्यामध्यरात्रिदिनेषु च ॥
 याम्याप्रियमघाश्लेषाविशाखापूर्वैर्नृते ।
 नैरृतारये शुद्धते च दृष्टं मर्मसु च त्यजेत् ॥

इमशानादिषु देशकालेषु दृष्टं मर्मसु दृष्टं
 च परित्यजेत् । चिनिर्याक्षिकानामप्रिचयनस्था
 नम् । पक्षसन्धी अमवास्यापौर्णमास्यौ । म
 ध्यशब्दो रात्रिदिनरात्र्याभ्यां सम्बध्यते । या-
 म्यादिकं नक्षत्रं गृह्यते । याम्या भरणी ।
 आश्लेषकृत्तिका । नैरृतं मूलम् । नैरृताख्यो
 द्वादशो शुद्धते ॥

दृष्टमात्रे सितास्यास शीर्षपाणशिरोरुहः ।

स्तब्धजिह्वो मुहुर्मूर्च्छन् शीतोच्छ्वासो न जी-
 वति ॥
 दृष्टमात्र एव यः सितास्याक्षत्वादियुक्त
 स न जीवति ॥

दिधमा श्वासो वमि कासो दृष्टमात्रस्य देहिनः ।
 जायते युगपत्स्य स हृच्छ्रुली न जीवति ॥

यस्य देहिनो दृष्टमात्रस्य युगपद्विध्माद-
 थो जायन्ते स हृच्छ्रुलेन युक्तः सन् न जीवति ।
 [दृष्टिणा येन दृष्टश्च तद्रूपं यस्तु पश्यति । अप्सु
 वादृशैर्विम्बे वा तस्य रिष्टं विनिर्दिशेत् । इति
 जर्जट ॥]

वेपथुर्वेदनास्तीत्रा श्रीवाभद्रोक्षिरकता ।
 मूर्च्छा मळग्रहशुद्धिः प्रेतराजस्यकिङ्कराः ॥

वेपथ्वादयः प्रेतराजस्य किङ्करा आज्ञाका
 रिणः । मरणकाल एते भवन्तीत्यर्थः ॥

जाम्बवप्रतिमो दशः कूर्मपृष्ठवदुन्नतः ।
 रक्तस्त्रेभ्यः समलोभ्यो वर्तते न तु दशतः ॥
 रोम्णा न शीतल्लेर्षः श्वथुर्लोहितासितः ।
 हृष्टपेहनता चक्रवर्तस्त्वयस्य त त्यजेत् ॥

जाम्बवप्रतिमत्वादिकं यस्य भवति त
 त्यजेत् । दशतो रक्तं नैव प्रवर्तते । सर्वेभ्यश्च
 सूक्ष्मसूक्ष्मेभ्यः स्रोतोभ्यः प्रवर्तते ॥

फेनं वमति निस्सङ्गं श्यावपादकराननः ।
 नासावसाक्षो भद्रोद्वे विद्भेदः श्लथसन्धिता ॥
 विषपीतस्य दृष्टस्य दिग्धेनाभिहतस्य च ।
 भवन्त्येतानि रूपाणि सम्प्राप्ते जीवितक्षये ॥

फेन वमतीत्यादीनिरूपानि विपपीतादे-
र्जीवितक्षये सम्प्राप्ते भवन्ति ॥

न नस्यैश्वेतना तीक्ष्णैर्न क्षतात् क्षतजागम ।
दण्डाहतस्य नो राजिः प्रयातस्य यमान्तिरुम् ॥

तथा यमान्तिक वेवस्वतनिकट प्राप्तस्य
मृतस्य सुतीक्ष्णरपि नस्यैश्वेतना न भवति । त-
त्काल च शस्त्रादिना क्षतादङ्गान् क्षतजस्य रक्त
स्यागमो न भवति । दण्डेन चाभिहतस्य देहे
राजो न दृश्यते ॥

अतोऽन्यथा तु त्वरया प्रदीप्तागारवद् भिषक् ।
रक्षणं कण्ठगतान् प्राणान् विपमाशु शमनयेत् ॥

॥ इत्युत्तर एरुचत्वार्तिशोऽध्यायः ॥

अतोऽनन्तरोक्तेभ्य सर्वेभ्योऽसाध्यलक्ष
णेभ्योऽन्यथा वैपरीत्ये भिषक् कण्ठगतान् प्रा
णानातुरस्य रक्षन् प्रदीप्तवेश्मवदंशु विप शम
नयेदिति ॥

इतीन्द्रो विरचितायामष्टाङ्गमग्रहव्याख्याया-
मुत्तर एरुचत्वार्तिशोऽध्यायः ॥

द्विचत्वार्तिशोऽध्यायः ।

सर्पविपप्रतिषेधम् ॥

उक्तक्रमेण सर्पाणां विरहेतूपचारेण चि
कि सा प्रदर्शयितुमध्याय आरभ्यते ॥

अथातः सर्पविपप्रतिषेध नामध्याय
व्याख्यास्यामः । इति यः ॥

शांश्र चिकित्साकरणे हेतुरुच्यते ॥

मात्राशत विप स्थित्वा दशे दृष्टस्य देहिनः ।
देह प्रक्रमते धातून् रुधिरादीन् प्रदूषयन् ॥
एतस्मिन्नन्तरे कर्म दशस्योत्कर्तनादिकम् ।
कुर्याच्छीघ्रं यथा देहे विपवल्ली न रोहति ॥

मात्राशतमित्यादि । दृष्टस्य देहिनो वि-
प दशे मात्राशत स्थित्वा रुधिरादीन् धातून्
प्रदूषयहेहे प्रक्रमते । एतस्मिन् मात्राशताख्येऽन्त-
रेऽवसरे दशस्योत्कर्तनप्रक्षालनालेपनबन्धनादि-
क कर्म शीघ्रं कुर्याद्यथा देहे विपवल्ली न रोहति ।
वद्विहिं रूढा सत्यसशय सफला सुदूरवित्कारा
भवति ॥

दृष्टमात्रो दशेदाशु तमेव पवनाग्निम् ।
लोष्ट महीं वादशने दिउत्वा वातु ससभ्रमम् ॥
निष्ठिवेन समालिम्पेदश रुर्णमलेन वा ।
दशस्योपरि वत्रीयादरिष्टा चतुरङ्गुले ।
क्षौमादिभिर्वेणिकया सिद्धैर्मन्त्रैश्च मन्त्रित् ॥

दृष्टमात्रस्तु पुरुषो हनिकालमेव पवना-
ग्निं येन सर्पेणासौ दृष्टस्त दन्तैर्दशेत् । तद्-
प्राप्तो तु लोष्ट दशेन् भूमिं वा । व्याख्यास-
मम् । अरिष्टेति मन्त्रसूत्रवेणिकाया नाम ।
[दशाद्विप यावज्ज क्रामति शरीर तावदित्यर्थः ।
इति जर्जट ॥]

बन्धो देशानुसारेण नातिगाढश्रयो हितः ।
दशपूतित्वशोफादीन् कुन्ते धतिपीडितः ।
अशक्त शिथिलो रोद्धु विप देशान्तरं प्रजव् ॥
बन्धश्च देह देशानुसारेण हितो यो ना-

तिगाढमथ । त्रैशानुसारमत्तम विना अजस्रो
भवति ॥

अम्बुवत् सेतुर्नग्नेन नग्नेन स्तम्भयते विषम् ।
न वहन्ति सिराशास्य विषं न साभिपीडिता ॥

बन्धेन च विष तथा स्तम्भयते यथा से
तुन घेन सलिलम् । अथ च दृष्टस्य बन्धेना-
भिपीडिता सय सिरा विष न वहन्ति

निष्पीड्य चोद्धरेद्दश मर्ममन्थ्यगत तथा ।
न जायते रिपावगो रीजनाशादिवाद्दुःखः ।
मर्मगे प्राप्नुयान्मृत्यु सन्निस्थे विकलाङ्गताम् ॥

एव च प्रन्वयित्वा सर्वत पारिमाण्ड
ल्येन दश निष्पीड्य गच्छन् दशमुद्धरेत् । तथो-
द्धरेन्मर्मणि सन्धौ वा न गतम् । तथा दंशो
द्धरणेन प्रथम एव विषवेगो न जायते यथा
रीजनाशाद्दुःखः । मर्मगे दश उद्धृते आतुरो
मृत्यु प्राप्नुयात् । मन्धिस्थे तुद्धृते विकलाङ्गता
प्राप्नुयात् । [यत्र प्रदेशे बन्धो ऽ युज्यते तत्र
छिन्नादिति जजट ॥]

दश मण्डलिना मुक्त्वा पित्तलत्राद्यापरम् ॥
प्रतप्तैर्हेमलोहारैर्दहेद्दाशुल्लुकेन वा ।
करांति भस्मसात् सधो वह्नि किन्नाम न

[क्षणात् ॥

अथबोत्कर्तनस्य चिरसाध्यत्वाद्दश प्रतप्तै-
र्हेमादिभिर्दहेद्दुग्धमुक्तेन वा अवलत्काष्टेन ऽहेत् ।
किं सर्वं दश दहेन्नेत्याह । अपि तु मण्डलिना
सम्यग्निधन दश मुक्त्वा वर्जयित्वा । तद्वर्जने
हेतु पित्तलत्रत्वम् । पित्तह्यग्निना विरुध्यते ।

अशपर जेप ऽहेत् । परातीत्यादिना अग्नि-
ना दशदाहस्याग्निशय प्रदर्शयम् ॥

आचूपेत् पूर्णवस्त्रो वा मृद्भ्र आगद्गोमयैः ।
प्रच्छापान्तररिष्टाया मांमळ तु विशेषतः ॥

अथवा दश नोद्धरन्नापि दहेदपि तु मृदा-
दिभिः पूर्णमुद्य मन् वैद्य आचूपेत् । यथमि-
त्याह । अरिष्टाया अन्तर्वन्धस्यान्तरतो दश
भागे प्रच्छाप गच्छेग प्रच्छान कृत्वा । मांमळ
तु दश विनेपेण प्रच्छाया चूपेत् ॥

अद्ग सहैव दग्नेन लेपयेद्गर्दभुङ्कुः ।
चन्दनोशीरयुक्तेन मल्लिलेन च सेचयेत् ॥

मर्षं चान्न सहैव दग्नेन मुहुरगदैरालेप
येत् । चन्दनादियुक्तेन जलेन सेचयेत् ॥

विषे प्रविष्टे विध्येत् सिरा सा परमा क्रिया ॥

अरभया देशान्तरं प्रविष्टे विषे सिरा
विध्येत् सा परमा क्रिया । सिरावेपकियोत्कृष्टा
चिकित्सेत्यर्थः ॥

कुत इत्याह ॥

रक्ते निर्द्ध्यमाणे हि कृत्स्न निर्द्ध्यते विषम् ।
दुष्टे हि व्याप्नुयाद्ग ध्रुव मृत्युर्भवत्यत ॥

रक्त इत्यादि । यस्मिन् दुष्टे रक्ते निर्द्ध्य-
माणे कृत्स्न सर्वं विष निर्द्ध्यते । रक्ते दुष्टे
विषमङ्ग व्याप्नुयादतो ध्रुवमवश्य मृत्युर्भवति ।
विषदुष्टस्य रजस्या निर्द्धारणे विषस्य देहव्याप्या
मृत्युर्भवतीत्यर्थः ॥

सिराव्ययोदितैरस्रमपट्टं प्रवर्तयेत् ।

स्तम्भेदतिटत्त च तैरेव प्राणरक्षया ॥

सिराव्यथोदितैरियादि । सुबोधम् ।
[मिरेयादि । अप्रवृत्त रक्त मिराव्यथोदितैस्त-
गणदिभिः सिरामुत्प्रागचूर्णैः प्रवर्तयेत् स्ताव-
येन । अतिवृत्तमतिप्रवृत्तमस्तः तैरेव अम्ललम्भ-
नाय सिराव्यथोक्तैर्लोधादिभिः प्राणरक्षया स्त-
म्भयेत् स्फुरत्व प्रापयेत् । प्राणरक्षया इति
हेतौ वृत्तीया । प्राणरक्षाफलकमित्यर्थ । अभ्यय-
नेन वसतीतिवत् ॥]

रक्तस्य सविपनिर्विपत्वविशेषमाह ॥
दुर्गन्ध सविप रक्तमप्रौ चटचटायते ।
यथादोष विशुद्ध च पूर्ववञ्जयेदस्स ॥

दुर्गन्धमित्यादि । पूर्ववदिति । सिराव्य-
थोक्तेनप्रकारेण । [विपमहित रक्त, दुर्गन्धयुक्त
भवति अप्रौ निषिक्त चटचटायते चटचटाशब्द-
करोति । यथादोषमिति विदोषजुष्ट विशुद्ध
तैरजुष्ट च रक्त पूर्ववन् सिराव्यथविध्युक्तलक्ष-
णेन लक्षयेज्जानीयात् ॥]

सिरास्वदृश्यमानासु शोष्मा शृङ्गजलोक्त ॥
[सिरास्वदृश्यमानासु शोष्मादिना अनु-
पलभ्यमानासु ॥]

शोणित सुतशेष च प्रविलीन विषोष्मणा ।
लेपसेकैः सुबहुशः स्तम्भयेद् भृशशीतलैः ॥

शोणितमिति । स्तम्भयेत् सौम्यत्वमा-
पादयेत् । [सुतशेष प्रक्ष्यात्-परमनिर्हरेणीयत्वात्
सुतात्रिंशत् विषोष्मणा प्रविलीन शोणित सुबहु-
श पौनःपुन्येन प्रयुक्तैर्दृशशीतलैरत्यन्तशक्ति-
लैलेपसेकैः स्तम्भयेत् ॥]

अस्कन्ने विपवेगाद्धि मूर्च्छापिमदहृद्रयाः ।
भवन्ति तान् जयेच्छीतैर्विजिज्ञा रोमहर्षत ॥

अस्कन्ने इत्यादि । अस्कन्ने प्रविलीनरूपे ।
[अस्कन्ने अस्यानेस्त्रे रक्ते विपवेगान्मूर्च्छायाद-
यो भवन्ति यस्मात्तस्मात्तात् शीतैलेपादिभिर्ज-
येत् । आरोमहर्षतः यावद्रोमाश्चोत्पत्तिस्ताव-
द्बीजेत् बीजन च कुर्यात् ॥]

विप कर्षति वीक्षणत्वाद्घृदय तस्य गुप्तये ।
पिवेद् घृत घृतस्यौद्रमगद वा घृताप्लुतम् ॥

विषमिति । कर्षति, हिनस्ति । तस्येति
हृदयस्य गुप्तये रक्षार्थम् । [विप वीक्षणत्वाद्-
दय कर्षति विलिखति तस्य हृदयस्य गुप्तये-
रक्षार्थं घृत वा घृतयुक्त मधु वा घृतालोठि-
तमगद, विपमौषध वा पिवेत् ॥]

मज्जान गोमपरस भस्माम्भः कृष्णमृज्जलम् ।
पैरुध्य पञ्चगव्य, वा दधि गैरिऊवारि वा ॥
खादेद्वा कोविदारार्कभिरिपकृष्टभीच्छदान् ।
छागनेपवराहास्यविशुस्यविरपोपितः ॥

पिवेद्युर्गभिर्गीशीतमधुगान् पयसा गदान् ।
तया मूर्च्छादयो न स्युर्विप चाश्वेतानानिलम् ॥

[मज्जानामि-यादि । मज्जानामि-यादि-
व्यमेकत कृत्वा पञ्चगव्य दध्यादि वा पिवेत्
अथवा कोविदारार्कच्छदान् खादेत् । कोवि-
दार काश्वनार । शिशुस्यविरपोपितो यथा
क्रम छागाद्यस्य पिवेत् । गर्भिणी तु पयसा
शुक्तादिगुणानगदान् पिवेत् ॥] तथेयादि सु-
बोधम् ॥]

हृदयावरणेनास्य श्लेष्मा हृद्युपचीयते ।
प्रवृत्तगारवांस्त्रेणहृत्लास वामयेत्त ॥
द्रव काञ्चिकरुमौल्यतैलमयादि वर्जितैः ।
वमनैर्विषहृद्भिश्च नैव व्याप्नोति तद्रुः ॥

हृदयावरणेनेत्यादि मुबोधम् । तत इत्यु-
पचिते श्लेष्मणि । [हृदयावरणेन घृतादिपाना-
द्दृद्यान्छादनैनास्य विषार्तस्य हृदये श्लेष्मा वि-
षस्य रक्तद्रवणानन्तर कफद्रवकत्वात्तेन दूषित
कफ उपचीयते आच्छादितहृदयत्वाद्देहोच्छेदा
समर्धतया केवल वृद्धिमेव प्राप्नोति । तत स
विषस्य श्लेष्मण उपचयाद्देतोरुद्भूतगौरवादिक
नर काञ्चिकादिवर्जितैर्द्रवैः काञ्चिकादीना ती-
क्ष्णादिगुणतया विषमात्रात्तद्वर्जितैरन्यैर्द्रवैर्विष-
हरैर्वमनद्रव्यैश्च वामयेत् । एव कृते सति त-
द्विष वपु शरीर न व्याप्नोति सन्धिविश्लेषसहा
नाशादिविषोपद्रव न गच्छतीत्यर्थ ॥]

[सर्पविषाणा सामान्यक्रियामुपसहरन्नाह ॥]

भुजङ्गदोषप्रकृति स्थानवेगविशेषतः ।

सुसूक्ष्मसम्यगालोच्यविशिष्टानाचरेत्क्रियाम् ।

[मुजङ्गेति । भुजङ्गाना सर्पाणा दोषा-
दिविशेषान् । सुसूक्ष्म सम्यगालोच्य सूक्ष्मया
बुध्या पुन पुनर्विचार्य ज्ञात्वा विशिष्टा दोषप्रकृ-
त्यादिसाधारणा क्रिया चिकित्सा वाचरेत् । च
ममुषधे दोषो वातादि प्रकृतिविषप्रकृति ।
स्थान दशरूपम् । वेगो विषवेग ॥]

[दर्वीकरादीना प्रलेक चिकित्साभाह ॥]

सिन्दुवाररुमूलानि रमेन स्वेन पेपयेत् ।

मधुयुक्तोयमगद पान दर्वीकृता विषे ॥

[सिन्दुवारकस्यमूलानि स्वेन रसेन सिन्दु-
वारकरसेन पेपयेत् मधुना युक्तोयमगदो दर्वी-
कृता दर्वीकरसर्पाणा विषे पान हितम् ॥]

सिन्दुवाररुमूलानि श्वेता च गिरिकर्णिका ।
पान दर्वीकरैर्दष्टे नस्य मधु सपाकलम् ॥

सिन्दुवारको निर्गुण्टी । श्वेता श्वेत-
[वचा । मधु माक्षिकम् । पाकल, कुष्ठम् ।
दर्वीकरसर्पैर्दष्टे सति सिन्दुवाररुमूलादिक पान
हितम् । अतुक्तद्रवत्वाज्जलाञ्छितम् । कु-
ष्ठसहित माक्षिक नस्य च ।]

कृष्णसर्पेण दष्टस्य लिम्पेदं हृतेऽप्यजि ।
चारटीनाकुलीभ्या वा तीक्ष्णमूलविषेण वा ॥

चारटी पद्मचारिणी । नाकुली सर्पसु-
गन्धा । तीक्ष्णमूलविषेण वा तीक्ष्ण यन्मूल
विष वत्सनाभादि तेनेत्यर्थ । [कृष्णसर्पो द-
र्वीकरविशेषस्तेन दष्टस्य दश दशमण अष्टाजि-
रक्ते जलूवादिना हृतेऽपनोति सति चारटीना
कुलीभ्या वायवा तीक्ष्णमूलविषेण वा लिम्पेत् ।
चारटी गुञ्जा । नाकुली बविका राक्षा वा ।
तीक्ष्णमूलविष वस्त्रनाकादि ।]

पान च सौद्रमक्षिष्ठागृहधूमपुत घृतम् ॥]

[श्रौद्राद्यन्वित घृतं पान च पानविषये
हितमित्यर्थ ।]

तण्डुलीपककाप्पर्यकिणिहीगिरिकर्णिका ।
मातुलुङ्गी सिता शेलु पाननस्थाञ्जने हितः ।
अगद फणिना घोरे विषे राजीमतामपि ॥

तण्डुलीपक इति । किणिही कटभ्री ।

गिरिकर्णिका गिरिकदम्ब । सिता श्वेतवचा ।
श्लेडु । श्ले मातक । [तण्डुलीयकादिभि कृ-
तोऽगद फणिना दर्शिकरणा राजीनतामपि
चोरे विषे पानादौ हित । अगदो गुळिका-
द्यन्यतमो योगविशेष ॥]

समाःसुगन्धावृद्धीकाश्वेताख्यागजरुर्णिकाः ।
भर्द्वाश सौरस पत्र रुपित्य विल्वडाडिमम् ।
ससौद्रो मण्डलिविषे विशेषाद्गदो हितः ॥

समा इति । सुगन्धा गन्धनाकुञ्जी ।
श्वेताख्या श्वेतवचा । गजरुर्णिका कुमारी स
लकी वा । सुगन्धादिक परस्पर समम् । अ
र्द्धशेन सुरसपत्रादिचतुष्टयमिति यावत् । सु-
रसस्तुलनी । [सुगन्धाद्य समा समाशा ।
सौरसपत्रादिकमर्धाश सुगन्धादिभ्योर्धप्रमा
णम् । पालिकेषु सुगन्धादिषु सुरसपत्रादिक-
मर्धरत्नमाणाभिर्यथ । एभि कृत श्वौद्रस-
हितोऽगदो विशेषेण मण्डलिविषे हित ॥]

पञ्चवल्करायष्टी नागपुष्पैलवालुकम् ।
जीवरुर्पभकौ शीत सिता पत्ररुद्रुलपलम् ॥
ससौद्रो हिमवान् नाम हन्ति मण्डलिनां विषम् ।
लेपाच्छ्रवयधुवीसर्पविस्कोटज्वरदाहहा ॥

पञ्चवल्क इति । पञ्चवल्क सलकी
सिंहिणीजम्बूधवशस्मलीना त्वच । शीत च
न्दनम् । सिता श्वेतवचा कटभी वा । [पञ्च
वल्कादिको माक्षिकसहितो हिमवानिति, प्रसि-
द्धोयमगदो मण्डलिना विष हन्ति । लेपाच्छ्रो-
कादिह, च भवति । पञ्चवल्कोश्च सलक्याद
य । सलकी सिंहिणीजम्बू

त्वच । पञ्चवल्कलसङ्घोय मुनिभि परिकी-
र्तित ।]

काष्मर्यं वटशृङ्गाणि जीवरुर्पभकौ सिताम् ।
मञ्जिष्ठा मधुक चेति दष्टो मण्डलिना पिपेत् ॥
वटशृङ्गाणि वटाङ्कुराणि । सिता श्वे-
तवचा । [मण्डलिनादष्टो नर काष्मर्यादिमधु-
कान्तमित्युक्तमगद अनु कद्रवत्वाज्जले समालो-
क्य पिबेत् ॥]

वशत्वर्गीज रुद्रुका पाटलीर्जीजनागरम् ।
शिरिषवीजातिविषे मूल गावेयुक् वचाभ् ।
पिष्टो गोवारिणाष्टाङ्गो हन्ति गोनसज विषम् ॥

वशत्वर्गीज इति । त्वर्गीज वशस्य ।
कटुकातिक्तालायुनी । गोवारिणा गोमूत्रेण ।
गोनसा घर्भतप्ताना गवा नासिकोद्भवा (वश
त्वगादिर्गोवारिणा गोमूत्रेण पिष्टोष्टाङ्गोष्टद्रव्य-
कृतत्वाद्दष्टाङ्गाख्योयमगदो गोनसज विष ह-
न्ति ।) (वशत्वकटुकाबीजमिति च पाठ ॥)

कटुकातिविषाकुष्ठदधूमहुरेणुका ।
ससौद्रव्योपतगरा हन्ति राजीमता विषम् ॥

कटुकेति । कटुका लम्बा । (शौद्रागु-
पेता कटुकाद्य, पानादिना राजीमता विष
हन्ति । कटुका कटुकरोहणी ॥)

निखनेत्काण्डचित्राया दश यामद्वय भुवि ।
उद्भूत्य मच्छित्त सर्पिर्दान्यमृद्रया मलेयपेत् ॥
पिपेत् पुराण च घृत वराचूर्णवचूर्णितम् ।
जीर्णे विरिक्तौ बुद्धीत यथात्र मूरससहनम् ॥
नियतेदिति । काण्डचित्राया सर्पवि-

शेषस्य दणं दद्यात्प्रणमम् । (काण्डविजाराजिल
विशेष तस्य एतद्दद्यात्प्रदेणं मुवि भुव तानितरा
तत्र निघ्नोन् निघ्निय मृदा पूरवित्वा या-
मद्वय, प्रतिपाल्य पश्चाद्दुद्वय प्रच्छितः सूत्रो
न्तितविगानेन प्रच्छान कृत्वा मर्षिर्धान्यमृद्भ्या
प्रलेपयेत् । धान्यमृद् धान्यमूलमृत्तिका ।
ततो वराचूर्णावचूर्णित त्रिकलाचूर्णयुक्तं पुराण
घृतं पिबेत् । घृते जर्मो विरिक्तं कृतविरिच-
नं सूपसकृतं सूपोपेतं यत्रालं मुच्यते । मू-
पस्तक्रादिभिः सिद्ध उपदेशविशेषः । (मर्षि-
र्धान्यमृद्भिः प्रलेपयन् । यत्रालं यूपसकृतम् ।
इति पाठभेदः ।)

व्यन्तरदष्टचिकित्सासाह ॥

करवीरार्ककुसुममूललाङ्गलिहा कणा ।
कल्कये दारनालेन पात्रामरिचसयुता ।
एष्व्यन्तरदष्टानामगदः सर्वैकामैक ॥

(करवीरार्कयोः कुसुमं मूलं चलाङ्गलि-
कादि दारनालेन काण्डिकेन कल्कयेत् पेययेत् ।
एषोऽगदः औषधयोगी व्यन्तरसर्पदष्टानां सा-
र्वैकामैकः सर्वैकमोषयोगी पाननस्याज्ञानलेपा-
दौ हित इत्यर्थः ।]

शिरापुष्पम्वरसे सप्ताहं मरिचं मितम् ।
भावितं सर्पदष्टानां पाननस्याज्ञाने हितम् ॥

सितं मरिचं शिग्रुवाजम् । मरिचात्वा
न्तरजाविर्षा । (शिरीषकुसुमरसे सप्ताहं मत-
वासरान् भावितं पेयितं मितं मरिचं शिग्रुवाजं
सर्पदष्टानां सर्वेषां पानादौ हि ।) ।

द्विपलं वनकुष्ठान्यां घृतसौत्रं चतुःपलम् ।
अपि तक्षकदष्टानां पानमेतत् सुखमदम् ॥

वक्रदुष्टे मिश्रीभूने द्विपलम् । तथैव पृ-
तक्षौद्रं चतुःपलम् । (तत्तरकुष्ठप्रोरेकैः पल
चूर्णादिस्तत्र प्रत्येकं द्विपलप्रमितयोर्पूतक्षौद्रयो-
सपालोऽप्यपीतं तक्षकदष्टानामपि सुखकरम् ।
अत्रापिशदेन तक्षकविषस्य दुस्निवार्यत्वस्य
गदस्य प्रभावाधिक्यं च गीयते ।)

गृहधूमं हरिद्रे द्वे समूलं तण्डुलीयकम् ।
अपि वासुकिना दष्टः पित्रेन्मद्युप्राप्तम् ॥

वासुकिना दष्टोपि गृहधूमादिकं मधुपृ-
ताप्युतं पिबेत् ॥

रक्तं मासं च गोपायां शुष्कं चूर्णांकृतं हितम् ।

विषे रसगते पानं कपित्थरससयुतम् ॥

शैलमूलत्वगग्राणि चादरोद्गम्वराणि च ।

कट्थ्याश्च विषेद्रक्तगते मांसगते पुनः ॥

सक्षौद्रं खादिरारिष्टं कौटजं मूलमम्भसा ।

सर्वेष्वपि चलायुगं मधुकं मदनं नतम् ॥

विषे रसगते सति गोपाया रक्तः मासः
च शुष्कं चूर्णांकृतं कपित्थरससयुतं, पानं हि-
तम् । रक्तगते सति शैलमूलादीनि कपित्थ-
रससयुतानि पिबेत् । मांसगते खादिरादिमूल-
सक्षौद्रं क्षौद्रसहितमम्भसा पिबेत् । सर्वेषु र-
सादिधातुत्रयगतेष्वपि चलायुगमादिकमम्भसा
पिबेत् । मदनं मदनफलम् ॥

शिरोगते विषे मूलं नत्यकर्मणि योजयेत् ।
चन्द्रुजीवस्य भार्ग्याश्च सुरसस्यासितस्य च ॥
अथवा पिप्पलीदिङ्गु वृश्चिकार्जीवनदिङ्गला ।

त्रिरीश्वीजापामार्गल्लरण चेतनाकरम् ।
कन्कभूर्गोषत्रा कृष्णाञ्ज्वकानिविषोपणात् ॥

शिवोगते विषे यन्मुजीमाम्बुल प्रथम्
नरकर्मणि योनये । अथवा पिप्पल्यादि
मनदिशलाञ्जनम् । शिरोपादिक चेतनाकर म
वति । कृष्णादीना कल्कभूर्गो वा ॥

पिप्पली मरिचसारवचाम्भ्रवाजीशुका ।
पिष्टारोहितपित्तेन घ्नन्त्यसिगतमञ्जनम् ॥
चन्दन मधुक मांसी विष्पलीमरिचोत्पलम् ।
सैन्धव चाञ्जन त्रेष्टु गरां पित्तेन कलिकृतम् ॥

रोहितपित्तेन पिष्टा पिप्पल्यादयोञ्जना-
दग्निगत विष घ्नति । रोहितो मत्स्यविशेष ।
गोपित्तेन पिष्ट चन्दनादिक श्रेष्ठमञ्जनम् ॥

नक्तमालफल व्योषं त्रिल्वमूल निशाद्वयम् ।
पुष्प च सौरस पिष्टमञ्जन उस्तवारिणा ।
भोजवैतरणोद्दिष्ट विपसुप्तमत्रोधनम् ।

यस्तवारिणाजामुप्रेण पिष्ट नक्तमालफ
लादिक भोजवैतरणेनोद्दिष्ट कल्पितमञ्जन विप-
सुप्ताना प्रबोधनम् ॥

वारिगुञ्जाफलोशीर नेत्रयोर्विषदुष्टयो ।
अञ्जन वारिणा पिष्ट गरुड गरुडोपमम् ॥

वारिणा पिष्ट वारिगुञ्जाफलादिक विष
दुष्टयोर्नेत्रयोगीन्द्र नामाञ्जन गरुडोपम च ॥

समुद्रफेन मरिच कणासौवीरकाञ्जनम् ।
चूर्णाञ्जन ससिन्धूत्थ विषोपहतचक्षुषाम् ॥

सिन्धूत्थसहित समुद्रफेनादिक विषो
पहतचक्षुषा चूर्णाञ्जन हितमिति शेष ॥

कपित्थमांस ससिताक्षौद्रं कण्ठगते विषे ।
लिप्तादामाशयगते ताभ्या चूर्णपल ननात् ।

विषे कण्ठगते मति समिताक्षौद्र क-
पित्थमाम लिप्तात् । आमाशयगते मतिताभ्या
मिताक्षौद्राभ्या मट नतादृकात् चूर्णपल लि-
प्तात् । लिप्तादित्युभयत्रापि सम्बध्यते ॥

विषे पकाशयगते मञ्जिष्टाम्जनीद्वयम् ।
पिप्पली च सम पिष्टा गव्यपित्तेन पाययेत् ॥

पकाशयगते विषे मञ्जिष्टादि पिप्पल्य-
न्त सम ममाश गव्यपित्तेन पिष्टा पाययेत् ॥

पिप्पलीनागरक्षार नवनीतेन मूर्च्छितम् ।
प्रष्टुद्वे कण्ठगे दद्याच्छेच्छेषमणि प्रतिसारणम् ॥

विषवत कण्ठगते श्लेष्मणि प्रष्टुद्वे वि
प्ल्यादि नवनीतमिश्र प्रतिसारण दद्यात् ॥

जयेत् सहकामणैराशु विष शिरसि सथितम् ।
दद्यादस्तादृष्टस्य मूर्च्छिं काकपदे कृते ॥

काकदक्षशिरसिच्छागगव्यमाहिपकौकुटम् ।
विल्वप्रमाण मासात्तमूर्ध्वदष्टस्य पादयो ।

विष सङ्क्रमते तस निहन्त्याच्छीघ्रप्रणयथा ॥

शिर स्थित विष सकामणैराशु शीघ्र
जयेत् । अथ काये दष्टस्य मूर्च्छिं काकपद का-
कपदाकृति छेद कृत्वा तत्र काकागन्धतम वि

ल्वप्रमाण पलमात्र मासात् दद्यात् क्षिपेत् ।
तत्र मासास्तुति विष सक्रमते इति शरीरे च ला-
घव याति । अन्यथा शरीर एव तिष्ठन् शी-
घ्र हन्यात् । एतमूर्ध्वकाये दष्टस्य पादयोरपि ॥

तीक्ष्णनस्याञ्जनान्ते च भूरिमात्र पिबेत् कृतम् ।
विष हि नेत्र रूक्षस्य तीक्ष्णैर्हन्ति समीरितम् ॥

तीक्ष्णनस्याञ्जनान्ते च भूरिमात्र पिबेत् कृतम् ।
विष हि नेत्र रूक्षस्य तीक्ष्णैर्हन्ति समीरितम् ॥

वामयेत ततश्चैनं विपणेषोपगान्तये ।
श्लेष्मल श्लेष्मर्द्धेष्ट नाभेर्ध्वं विशेषत ॥

अत्र च विषे तीक्ष्णयोनेस्याश्चरुप्र-
योगान्ते भूरिमात्र बहुमात्र घृत पिबेत् । यस्मात्त्र
त्रयित्त विष रूक्षश्च मतस्तीक्ष्णरश्चने ममीरित
नेत्र हन्ति । ततोऽनन्तरमेव विषोपगान्तये
वामयेत । श्लेष्मल पुरुष श्लेष्मर्द्धे शूत्रैर्द्धे
विषोपगान्तये वामयेत् । नाभेर्ध्वोर्ध्वं दृष्ट वि-
शेषतो वामयेत् ॥

[तदत्र वचनमाह ।]

धामार्गव शक्रयवा सर्पपा मदन मधु ।
सैन्यव उमन कोष्ण विषे श्लेष्माश्रयथिते ॥
नुरस सर्पवेताळी मीश्वरा गौरसर्पपम् ।
पटोलनिम्बपत्र च पिबेत् सर्पाट्टमैन्यवम् ॥
शुक्राहाजालिनीदन्तीमदनेस्याहुर्काटजम् ।
काळा लाङ्गलिका तिका वमन नण्डुलायुना ॥

गामागेशादि वमन सुबोधम् । सुरमा-
दिक सर्पाट्टमैन्वव वमन पिबेत् । सर्पवेता
ळी मश्वर्यास्या महावेताळी च । शुक्राहा-
लिभिन्नण्डुलाम्बुगा वमनम् । इति श्लेष्मणि ॥

पौचितिक पौचितिकैर्द्धेष्टमथो नाभेर्विगत ।
विषे पिच्छाशयगते पात्रयेत विरेचनम् ॥
सनीलीफलद्रा दन्ती पयसा मस्तुनाथवा ।
श्लेष्मचूर्णीकृत रुग्ण वाथेन वैफलेन वा ।
क्षीरेण वा त्रिवृत्तयामामुरमानालिनीरज ॥

पैतिक पुरुष पैतिकैर्द्धेष्ट विरेचन पाय
येत् । अधोनाभेर्द्धेष्ट पिच्छाशयगते च त्रिषे विणेषेण

पाययेत च नीलिनीफलैर्युक्ता दन्ती पयसा क्षीरे-
पायवा मस्तुना । अथवा त्रिफलाकाथेन द्रव-
न्तीचूर्णम् । अथवा त्रिवृतादीना रजश्चूर्ण
क्षीरेण ।

पिण्डीतकफल व्योप त्रिवृद्देष्ट हरीतकी ।
विरेचन कफप्राये लवणं मूत्रसम्प्लुतम् ॥

पिण्डीतकफलादिक लवणान्त मूत्रम
म्प्लुत श्लेष्मप्राये पिप्पे विरेचन पाययेत् । पि-
ण्डीतकफल मदनफलम् ॥

घृताप्लुत सलद्वय मारुते नीलिनीफलम् ॥

मारुतेऽधिके नीलिनीफल घृताप्लुत वि-
रेचनम् ॥

शयान शयने छिद्रे विरेच्यो विपपीडित ।
सुदुरुत्तिष्ठतो वस्य विष दूपयतेनिलम् ।
पिवद्धान्तो विरिक्तो वा यवागृ विपनाशिनीम् ॥

विपपीडित सर्व शयने छिद्रे मच्छिद्रे
शयानो विरेच्य । छिद्रे शय्याया गुदप्रदेशे
कार्यम् । उक्तो विरेचनार्थं सुदुरुत्तिष्ठतो विप
कटु अनिल दूपयते । सुबोधम् । विरिनाशि
नी यवागृ पूर्वोक्त ॥

विषे वाताशयगते सर्पिप पानमिष्यते ।
जात्रपक्षिपर्योश्च प्रोक्त विपनिषेधयो ॥

वाताशयगते व्याख्यासमम् । अथप
क्षिमी विपनिषेधौ स्वावरविषप्रथमसप्तमवेगौ ॥
अथ दर्वाकृता वेगे पूर्वं विस्त्राव्य शोणितम् ।
अगद मधुसर्पिर्भ्यां मयुक्त स्वरित पिबेत् ॥

द्वितीये वमन-कृत्वा नद्देवागद पिवेत् ।
 विषापदे मधुञ्जीत तृतीयेञ्जननावने ॥
 पिवेच्चतुर्थे पूर्वोक्ता यवागू वमने कृते ।
 पृष्ठपञ्चमयो शीतैर्दिग्गमित्तमभीक्षणस ॥
 पापपेट्टमन तीक्ष्ण यवागू च यथाद्रिताम् ।
 अगद मस्रमे तीक्ष्ण युञ्ज्याद्रञ्जननम्ययो ॥
 कृत्वागगाढ शस्त्रेण मूर्ध्नि कारुपद तत ।
 मास सर्वायेरं तस्य चर्म वा तत्र निक्षिपेत् ॥

अथेत्यादिना वेगक्रमेणोच्यते । व्या-
 स्यासमम् । अवगाढमन्त पविष्टम् । [अथ
 वेगलक्षणदर्शनानन्तर दूर्वाकरसर्पाणा प्रथमे
 वेगे जलकादिना रक्तमपनीय मधुघृतोपेत विष
 प्रमौपथ शीघ्रं पिवेत् । द्वितीये वेगे हृत्तवमन
 मन् तद्वद् सर्पिर्मधुपेतभेवागद पिवेत् । तृतीये
 वेगे तण्डुलीयकादि विषहरद्रव्यैरञ्जननावने
 युज्यात् । चतुर्थे वेगे वमनानन्तर पूर्वोक्ता
 कोशातकेयादिना कृत्वा यवागू पिवेत् । पृष्ठप-
 ञ्चमवेगयो शीतैश्चन्दनोशीरादिशीतद्रव्यैर्दिग्घ
 पुन पुन प्रक्षिप्त दूर्वागोजिह्वादिस्वरसशीतो-
 दकादिभिस्तद्वेदेव मित्त पगिषित्त च तीक्ष्ण
 नीक्ष्णद्रव्यकृत वमनोपय तण्डुलीयककोशात-
 कयादिभि सिद्धा यवागू च पाययेत् । सप्तमे
 वेगे अञ्जनस्यथोस्तीक्ष्णमगद युञ्ज्यात् । मू-
 र्ध्नि शस्त्रेणागगाढ कारुपद कृत्वा कारुपदाह-
 त्यावगाढ छित्तवानन्तर तस्य दृष्टस्य तस्य कारु-
 पदे सर्क मास चर्म वा निक्षिपेत् निक्षिप्य
 विष तस्मिन् सञ्चरामयेदित्यर्थ ।]

तृतीये वामित पेया वेगे मण्डलिना पिवेत् ।
 अतीक्ष्णमगद पृष्ठे गण वा पञ्चकादिकम् ॥

तृतीयान् पञ्चाथ नेपेपु मण्डलिना मा-
 मार्यात् पूर्ववत् । [मण्डलिनर्पागा तृतीये वेगे
 कृतवमन मन् विषमूर्ध्नि पेया पिवेत् । पृष्ठे
 वेगे अतीक्ष्ण मृदुद्रव्यकृतमगदमौपययोग शोध-
 तादिगणोक्त पञ्चकादिगण वा पिवेत् ॥]

आग्नेवगाढ प्रच्छाय वेगे दृष्टस्य राजिलैः ।
 अलायुना हरेद्रक्त पूर्ववचागद पिवेत् ॥
 पृष्ठे त्रैगेञ्जन तीक्ष्णमवपीड च योजयेत् ।
 अनुक्तेषु च वेगेषु क्रिया दर्शिकरोद्रिताम् ॥

अवगाढ धनम् । राजिमता नेपेपु वेगेषु
 पूर्ववत् दूर्वाकरवत् । एतदेवोच्यते अनुक्तेषु
 त्यादिनां । [आग इति । राजिलमर्षेदृष्टस्य
 आये प्रथमे त्रैगे अवगाढ सम्यप्रकापनयनार्थ-
 मामासामित्यर्थ । प्रच्छाय प्रच्छान कृत्वा अला-
 युना रक्त हरेत् । पूर्ववन्मधुमर्षि मयुक्त वि-
 पत्रमौपथ पिवेत् । पृष्ठे वेगे तीक्ष्णतमदातिग-
 येन तीक्ष्णमञ्जामपडिनम्य च योजयेत् ।
 अतानुक्तेषु मण्डलिना प्रथम,द्वितीय,चतुर्थ,प-
 ञ्चम,सप्तमवेगेषु । राजीनता द्वितीय,तृतीय,
 चतुर्थ,पञ्चम,सप्तमवेगेषु च दूर्वाकरवेगोक्तावि-
 कित्तामेव योजयेत् ॥]

गर्भिणीवालवृद्धेषु मृदु विध्येत् सिगाश्च न ।

गर्भिण्यादिषु सर्वे मृदु गत्यते । सिरा
 च न विध्येत् । [गर्भिण्यादिषु मृद्वतीक्ष्णमञ्ज-
 नादिक युञ्ज्यात् सिरावेध तु न कुर्यात् ॥]

मर्षविषाणा सामान्याचिकित्सागाढ ॥

पृषताञ्चित्रपत्राच्च गोशुद्धे पूर्ववत् स्थित ।
यत्र गेहे न तत्राहिनीटादिभ्यो भयोद्भवः ॥

एतन्भेरीपटहा पताकाश्च प्रलेपिता ।
आर्षभेण विष घ्नन्ति स्पर्शश्रवणदर्शनैः ॥

मात्यादिभिरार्षभनामागद सुषोष ।
नकुलादि चित्रपत्रान्तै सह पित्तमिति सम्प्र
प्यते । पूर्ववदिति प्रपौण्डरीकाद्यगदवत् ।
एतेनार्षभनाम्नागदेन प्रलेपिता भेयोदय स्पर्शा-
दिभिर्विष घ्नन्ति । [मुरुङ्गी सौमञ्जनक ।
सुगन्धिक सार्षगन्धिका । क्रिणिही कटभी ।
शृगादिनी इन्द्रवारुणी । पालिन्दी त्रिवृत् । के
शुकमेखला पृथ्विपर्णी । क्रमुक पूगफलम् । पुर
गुल्गुल । पृषतो हरिण । चित्रपत्रो मयूर ।
इति सुश्रुतटीकायाम् ॥]

प्रलेपाद्यैश्च निशेषं दशादप्युद्धरोद्धिपम् ।
भूयो वेगाय जायेत श्लेष दूषीविषाय वा ।

सर्वं विष प्रलेपाद्यैर्दशोदपि निशेष ह-
रयत श्लेष विष भूयो वेगाय दूषीविषाय वा
जायते । [प्रलेप आलेप । आदिशब्देन सेक
रक्तमोक्षणादिपरिमह ॥]

[विषापायेषि तत्कारणकुपितदोषरश्म-
नोपायमाह ॥]

विषापायेनिल कुद्ध स्नेहादिभिरुपाचरेत् ।
तैलमद्यकुलत्थाम्ळवर्ज्यं पवननाशनैः ॥

विषापाये विषापगमे वमनादिभिः कुद्ध-
मानिल तैलादिवर्ज्यं पवननाशनैः स्नेहादिक
पाचरेत् । तैलादीनां पवननापहरत्वेपि प्रतिषेधः ॥
पित्तपित्तज्वरहरैः कपायस्नेहवास्तिभिः ॥

विषापाये पित्त कुद्ध पित्तज्वरहरैः कपा-
यादिभिर्जयेत् । [कवायः षडङ्गादि स्नेहान्ति-
क्तकादि ॥]

समाक्षिकेण वर्गेण कफमारग्वधादिना ।

विषापाय एव कफ कुद्ध समाक्षिकेणा-
रग्वधादिना वर्गेण कपायाद्युपयुक्तेन जयेत् ॥

[सर्पाङ्गाभिरनशङ्काविषयोश्चिकित्सामाह ॥]

सिता वैगन्धिको द्राक्षा पयस्या मधुरु मधु ।
पानसमन्त्रपृताम्बुप्रोक्षणा सान्त्वहर्षणम् ।
सर्पाङ्गाभिहते युञ्जयात्तथा शङ्काविषादिते ॥

सितादिक पान समन्त्रपृताम्बुप्रोक्षणा
दिक च सर्पाङ्गाभिहताख्ये शङ्काविषपीडिते च
युञ्जयात् । [वैगन्धिकस्त्रिजातकश्चतुर्जातको वा
मन्त्रपृतेन जलेन प्रोक्षणा सान्त्वनादिक च इति
जर्जट ॥]

पूतनाप्रेतकूडमाण्डपिशाचाद्या नरद्विष ।
हन्युरीषधरीयाणि रक्षाकर्म्मण्यवारिताः ।
तस्माद्रक्षा प्रयुजीत रक्षोगणनिवारिणीम् ॥

सर्वत्र व. यमाणा रक्षा रक्षसा गणाना
च निवारिणीः प्रयुजीत । विषादिरक्षाकर्म्मणि
पूतनादयो नरद्विषो मनुष्यशब्दव अवतारिता
सन्त औषधवीर्याणि हन्युरतो हेतो रक्षोग-
णनिवारिणी रक्षा प्रयुजीत ॥

गौमयेन सुसम्पृष्टे धूपागरुसुधूपिते ।
गन्धमाल्योपहाराद्यैर्गृहे पूजितदेवते ॥
सूत्रकारान् समभ्यर्च्य शङ्करास्थिरुकाशपान्
सन्तर्प्यहोष्य कृत्वाभ्या समिद्धाननलद्विजान् ।

माह्मुत्सायोपरिष्टाय विपार्तीय विभित्सक ।
 उत्तराभिमुखो युञ्जताद्विद्या मन्त्राणि भेगजम् ॥
 ममप्रमाणैर्हरितैर्दुर्भ प्रागभिमन्त्रित ।
 अचिन्ताप्रैः समूलैश्च कुर्यात्तन्म्यापमार्जनम् ॥
 ब्राह्मणैरगर्हरेन नित्यमेवानुलेपयेत् ।
 सर्जीवनादीन् पानाद्वा दण्डलेपे च योजयेत् ॥
 पूर्णकुम्भसङ्कुमुमसर्पपान् जगलपय ।
 शस्त्रदूर्वा मधु घृत कुर्यात्पृथक्समूद्धत ।
 एव शाक्यनि सप्ताहाद्विषमाघवनं स्य ॥

गोमयेनेत्यादिन पूतनादीना रक्षा सुधापा ।
 गन्धानैश्चन्द्रादिभिः पूजिता देवता याम्बिन
 गृहे उत्तथोक्तम् । मूत्रकारानिर्गत शूद्रादिवि
 शेषणम् । दशदेय हृद्यम् । पितृदय कव्यम् ।
 ब्राह्मणजीवनादयोऽगदा विषप्रतिषेधोक्ता । द
 पृथक्समूद्धत गद्यागिरोमार्गे पूर्णकुम्भादिक कु-
 र्यात् । आश्वत्थान सत्वपान ॥

[इदानीं यथा च धारणान् प्रभावापहत
 विष विषत्व जहाति तान्यभिमन्त्रयानि । कर्केत
 नमित्यादि इति जर्जट ॥]

कर्केतन मरतरु वज्र वारणमौक्तिकम् ।
 वैदूर्यं गर्दभमाणं पिशुका विषमुष्टिकाम् ॥
 हिमवद्भिर्गिसम्भूतां सोमराजीं पुनर्त्रवाम् ।
 तथा द्रोण महाद्रोण मानमीं सर्पजं मणिम् ।
 विषाणिविषशान्त्यर्थं वीर्यवन्ति च धारयेत् ॥

कर्केतनादीनि केचिन्मणयः । कानि
 चिदौषधानि । वीर्यवन्ति विषाणीयेतत् सर्वं
 विषशान्त्यर्थं धारयेत् । कर्केतन पद्मरागविशेष

इति जर्जट ।] [कर्केतन माणिक्यम् । वार
 णस्यमशकोद्भूतमौक्तिक वारणमौक्तिकम् । ग-
 र्दभमणि धूमवर्णरत्नविषय । पिशुका रजतु
 प्वि कानिदौषधिः । विषमुष्टिका तन्नामधेय
 परमौषधिः । विषमुष्टिकेतिपाठः । हिमवद्भि
 रिमम्भूता श्वेतवचा । हिमवद्भिर्गिसम्भूता सा-
 मराजीनि केचिन् । द्रोण वैकुण्ठः । महाद्रोण
 श्वेतवैकुण्ठम् । मानमीं नष्टकपर्णा । गर्दा
 ति केचिन् । सर्पकणोद्भूतो मणिः सर्पज-
 मणिः ॥]

छभी शर्शरपाणिश्च चरेद्रात्रौ विधेयतः ।

तत्रापागुष्टविवस्ता प्रणश्यन्निभुजद्भवा ॥

॥ इत्युत्तरे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

छभी शर्शरपाणिश्च निय चरेत् । रात्रौ
 तु विशेषतः । शर झगझगायमान लोहमय
 कटकाकारम् । तयोश्छत्रशर्शावोर्यथासहयेन
 उयाशब्दाभ्यां शस्ता भुजद्भवा नश्यन्त्यर्शनं
 यान्ति । [मर्वदा प्रमादपूर्वं मन्त्रेण नियम्य
 न इति जर्जट ।] छत्रवान जर्जरहस्तश्च म
 न् मन्त्रेण निशि विशेषतः । छत्रमातपत्रम् ।
 जर्जरपाणि सशर्शरम् । प्रणश्यन्त्यदर्शनं
 यान्ति ण्य अदर्शनं इति घातु ॥]

इतीन्द्रुविरचितायामष्टाङ्गसमग्रहृद्यवाक्या-
 मुत्तरे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

कीटविपप्रतिषेधम् ॥

जङ्गमविपप्रसङ्गन मर्पान्वयानां कीटानां चिकित्साप्रदर्शनार्थमध्याय आरभ्यते ॥

अथातः कीटविपप्रतिषेध नामाध्याय व्याख्यास्यामः । इति य ॥

अत्र प्रथममेव कीटानां स्वरूपमुच्यते । तद्विज्ञाने हि चिकित्साया प्रदर्शनस्याशक्य-
वान् ॥

मर्पाणामेव विष्मूत्रशुक्लाण्डशयकोधना ।
दोषैर्न्वस्ती समस्तैश्च युक्ता कीटाश्चतुर्विधा ॥

सर्पाणामेव विडादिषु कीटा जायन्ते व क्षयमाणेन वायव्याग्नेयसौम्यसकीर्णभेदेन चतु-
र्विधा । क्रमेण च प्रथमा स्त्रयो दोषैर्वतादिभि-
र्न्यस्तैर्युक्ता अन्या समस्तै ॥

कुम्भीनसस्तुण्डिकेरी शृङ्गी शतकुळीरक ।
उच्चिटिङ्गोप्रिनामा च चिच्चिटाङ्गी मधूरक ।
अहिजोरभ्रकावर्त शारिकामुखैर्दला ॥
शरावकुडौ परुपश्चित्रगीर्षो हि जारक ।
अष्टादशेन वायव्या. कीटा वातप्रकोपना ॥

कुम्भीनसादयोऽष्टाश कीटा वायव्यास्ते च वातप्रकोपना । [शरावकुडौऽभिजातीपरु-
श्चित्रशीर्षक । शतनाहुश्च यश्चापि रक्तराजि
शकीर्षित । इति सुधुवपाठ. । व्याख्या ।

तानेव चतुष्प्रकारान्, वातादिस्वभावैर्निर्दिशन्ना-
ह । कुम्भीनस इत्यादि । एते कीटकभेदा ना-
नादेशीयलोकादवगन्तव्या । यतः सुरसर्षीर-
नन्दिबराहजेजटगदयामादिभि टीकाकारैर्न-
व्याख्याता । वातप्रकोपनाना कुम्भीनसादी-
ना मध्ये शृङ्गिचिच्चिटिङ्गशरावकुडौचित्रशीर्षकान्
वर्जयित्वा शेषाश्चतुर्दश मुखसन्द्गविषा । इति
प्रबन्धसप्रह ॥]

कौण्डिन्यक. रुणभक्तो वरटीपत्रवृक्षिक ।
विनासका ब्राह्मणिका विन्दुलोभ्रमरस्तथा ॥
चाण्डी पिच्छिड कुम्भीवर्च कीटोरिमेदक ।
दुन्दुभि पञ्चकीटश्च मकर शतपाटक ॥
पञ्चाल पाकमत्स्यश्च मूष्मत्तुण्डोद्यार्थिभिः ।
क्रीत कृमिशरारीच यश्चाप्युत्केशक स्मृत ।
चतुर्विंशतिराग्नेयाः कीटाः पित्तविकारदा ॥

कौण्डिन्यकाद्यश्चतुर्विंशति कीटा आ-
ग्नेयास्ते च पित्तविकारदा । [पित्तप्रकोपनाना
मध्ये कौटि-यकरटीभ्रमरपिच्छिडवर्च कीटमक
रशतपदपञ्चालपाकमत्स्यसूक्ष्मतुण्डान् विहाया-
शेषाश्चतुर्दशमुखसन्द्गशेषा ॥

विश्वम्भर पञ्चशुक्र पञ्चकृष्णोद्यार्थिकिल ।
स्यैरुः प्रबलाकश्च वटभ किटिभो जटी ॥
मूचीमुख कृष्णगोधाद्भ्र. कापायवासिक ।
त्रयोदशैते निर्दिष्टा सौम्या श्लेष्मप्रकोपना ॥

विश्वम्भरान्यस्योद्यार्थी कीटा सौम्यास्त
च श्लेष्मप्रकोपना । [श्लेष्मप्रकोपिना मध्ये
विश्वम्भरप्रबलाक कृष्णगोधा कपायवासिकाश्च-
१ कृष्णतुण्डोय इति पाठान्तरम् ॥

तुरो वर्जयित्वा नवान्येमुखसन्दशविषा इति
प्रबन्धसमग्रहे ॥]

तुङ्गनासत्रिपिलकस्तालको वाहकस्तथा ।

कौष्ठगारी कुम्भिकरो यश्च मण्डलपुच्छकः ॥

तुण्डनाभ सर्पपको मद्गुलि शम्भुकस्तथा ।

अग्निर्काटश्चसङ्कीर्णा द्वादश प्राणनाशनाः ॥

तुङ्गनासादयो द्वादश कीटा सङ्कीर्णास्ते
च प्राणनाशना सान्निपातिकरान् । [त्रिं
कीटान् दर्बीकरमण्डलि राजिलसन्धेन वा-
प्यादिप्रकृतीन् त्रमात्रिर्दिश्य सर्वदोषप्रकृतिका-
नाह तुङ्गनास इत्यादि । सर्वदोषप्रकृतिकाया
मध्ये वाहकसर्पपकशम्भुकान् वर्जयित्वा नवमु-
खसन्दशविषा ॥]

दृष्टस्य कीटैर्वीर्याव्यैर्दशस्तोदरुजोद्धण ॥

आग्नेयैरल्पसत्त्वावो दाहरागविसर्पवान् ।

पक्ष्णिलुफलप्रण्य खर्जूरसदृशोथवा ॥

कफादिकैर्मन्दरुज पक्षोदुम्बरसन्निभः ।

सत्त्वाढ्यैःसर्वलिङ्गस्तुदश स्यात्सान्निपातिकैः ॥

दृष्टस्य कीटैरित्यादिना चतुर्णां कीटाना
क्रमेण दशलक्षणम् । व्याख्यामनम् । [वाय-
व्यसङ्घै कीटैर्दृष्टस्य नरस्य दशो दशप्रणस्तोद-
रुजाढ्य स्यात् । आग्नेयसङ्घै कीटैर्दृष्टस्य दशो-
त्पस्त्रावयुक्तो वाहादिमान् पक्ष्णिलुफलमम्बर्ण,
खर्जूरफलसमवर्णो वा स्यात् । कफादिकै सौम्य-
सङ्घै कीटैर्दृष्टस्य दशप्रणः मन्दरुजोत्पवेदना
पक्षजन्तुफलतुल्य स्यावबहुलश्च स्यात् । सान्नि-
पातिकैः कीटैर्दृष्टस्य तु दशप्रणो वायव्यादिस-
बलक्षणयुक्त स्यात् ॥]

वेगाश्चसर्पवन्त्रोफो वार्द्धिष्णुर्विस्रक्तता ।

शिरोक्षिगौरवं मूर्च्छा भ्रमः श्वासोतिवैदना ॥

कीटेषु विषवेगा सर्ववर्द्धिहेया वातादि
विशेषेण । अत्र तु शोफो वार्द्धिष्णुर्विस्रक्तता
लिक च । [विस्रमा मगन्धि । मूर्च्छा मोह ।
अतिवैदना रुजाधिक्यम् ॥]

सर्वेषां कर्णिका शोफो ज्वरः कण्ठररोचकः ॥

सर्वेषां कीटानां कर्णिकादिसामान्य लि-
ङ्गम् । कर्णिकाकारा पिटकोका क्षुद्ररोगे ।
[कीटदद्याना सामान्यलक्षणमाह शोफो वार्द्धिष्णु-
रित्यादि । कर्णिकाकार किञ्चिदुत्सर्जोदशप्र-
ण कर्णिका शोफ । तद्विधो मासाकुरो वा ॥]

वातिक पक्षवातेन स्पर्शाद्दृशति पैत्तिकः ।

सुखेन श्लैष्मिकः कीटः सर्वथा सान्निपातिकः ॥

वातिक इत्यादिना चतुर्णां कीटानां दश
नोपायाः । सर्वथेति पक्षवातेन स्पर्शाद्मु-
येन च ॥

दृष्टस्य कणभैः शोफो विसर्पोवमयुर्ज्वरः ।

दशश्च कर्णिकाकारः श्यावरक्तो विशीर्यते ॥

दृष्टस्य कणभैरित्यादिना कीटेषु प्रधा-
नविवरणम् । श्यावरक्तो विशीर्यते इत्येवमन्व
कणभे । [सर्व एव कणभाश्चतुत्पदकीटा
साध्या इति प्रबन्धसमग्रहे ॥

त्रिकण्टकैस्तु दृष्टस्य नानावर्णोथवा सित ।

दशोभवेच्छत्रयुमान् मोहो भेदश्च वर्धसः ॥

कुकलासेर्द्धेन्द्राभ स्राववान् भृशलोहितः ।

दशो रक्तश्चितः स्फोटैः सशूलैर्दम्भवोद्भव ॥

त्रिकण्टकैरिति । यश्चो भेदान्त त्रिक-
ण्टके । मृशलोहितान्त कृष्णलासदशे । दम्भ-
शोश्वो दशो रक्ते सश्लै स्फोटैश्चितो भवति ॥

एकद्वार्षितः पीतः कण्डूमान् टार्दुरः सरुक् ।
दशो दष्टः सवृण्णिद्रो मूर्च्छावान् हरित वमेत् ॥

एकद्वार्षित इत्यादि हरित वमेत्
त्यत टार्दुरे दशे । दर्दुरो गण्डक ॥

मात्स्योदशः सरुग्दाहः भागोवोक्तो जलोफमाम्
विश्वम्भरकृतो दशः शोफकण्डूजान्वित ।
फोहममतीसारं कुरुते फोटजन्मच ॥

मात्स्यो दश सरुग्दाहो रुग्दाहसहितो
भवति । जलोफसा तु दश प्राक्सूक्ष्मस्थान
एवोक्त । फोटजन्मान्त विश्वम्भरकृते दशे ॥

पीतः अतपदीदशः स्वेदरुग्रागशोफवान् ।
अतसीपुष्पवर्णो वा पिटकावन् भ्रममद ॥

शतपद्या कर्णजङ्घिकाया दश पीत
श्लेदादिमाश्र । अथवा अतसीपुष्पवर्ण पिटका
युक्तो भ्रममदश्च ॥

गृहगोलिकया स्वेदतोदशयुग्दाहवान् ।
रुदीच शो दष्टस्य हृत्पीडाग्रन्थिसम्भवः ॥

मन्थिसम्भजान्त गृहगोलिकाया घोरो-
लिकाया दशे ॥

कण्डूमान् मशकैरीपञ्चपथुर्मन्दवेदन ।
असाध्यकीटसदृशमसाध्यमशकक्षतम् ॥

मन्दवेदनान्त मशकदशे । असाध्यम-
शकक्षतमसाध्यकीटलक्षणैर्धैयम् ॥

प्रायेण मक्षिका नेत्रे दशानि श्वयथूद्गण ।
तदशो दाहकण्डूमांस्तासां तु म्यालिका त्यनेत्र
तदष्टे पिटका श्यामा चाविणी भूर्युपटत्रा ।

मक्षिका प्रायेण नेत्रे दशानि । तदशो
मक्षिका दश श्वयथूद्गण श्वयथु महुलो दाहा-
दिमाश्र । तामा मक्षिकाणा मध्ये या म्यालि-
का नाम मक्षिका ता तु त्यजेदसाध्यत्वात् ।
तदष्ट इति म्यालिकादष्टे भूर्युपटवान्तलक्षणा
पिटका स्यात् ॥

रुग्वान् पिपीलिकादशो वह्निनेत्र च दद्यते ॥
दद्यत इत्येतदन्त पिपीलिकदशे ॥

जलविन्दुनिभैः स्फोटैर्दाहकण्डूजान्वितैः ।
यत् गात्रमाचित सोष्म तद्विधादवमृश्रितम् ॥

जलविन्दुप्रचैर्दाहाद्यन्वितैः स्फोटैर्यद्गात्र-
माचित व्याप्तमूष्मसहित भवति तद्विप्रप्राणिता
अवमृश्रितमिति विद्यात् ॥

वृश्चिकस्य त्रिपं तीक्ष्णमादौ दहति वह्निन् ।
ऊर्ध्वमारोहति क्षिप्र दशे पश्चात्तु तिष्ठति ॥
दंश सप्रोतिरुन् श्यामस्तुत्रते स्फुटतीव च ॥

वृश्चिकस्येत्यादि । सुबोधम् । [वृश्चिक-
स्य विप तीक्ष्णमाशुकारि आदौ दशसमय एव
अभिरिव दहति । क्षिप्रमाश्वे ऊर्ध्व दशत्रणाद्
ध्वेवमारोहति पश्चात्तदनन्तरमेव दशत्रणमा-
श्रित्य तिष्ठति । ततो दश आश्वेवाशिकवेदना-
युक्त व्याप्तवर्णस्रोदयुक्त स्फुटनप्रतीतियुक्तश्च
भवति ॥]

[तेषामुत्पत्तिभेदजनित विषभेद दर्श-
यति ॥]

तेगवादिशकृत् कोथादिग्धदष्टादिकोयतः ।
सर्पकोथोच्च सम्भूता मन्दमध्यमहाविपा. ॥

ते वृश्चिकास्त्रिभि कोथैर्जायन्ते । ते च
गवादिशकृत्कोथजा मन्दविपा. दिग्धदष्टा
दिकोथजा मध्यविपा सर्पकोथजा महावि-
पा । कोथ. छेद ॥

[एषा विशेषपरिक्षानार्थं लक्षणमाह ॥]

मन्दा.पीता सिता इयावा रूक्षा. कर्तुरमेचका-
रोमशा बहुपर्वाणो लोहिताः पाण्डुरोदरा ॥

पाण्डुरोदरान्त मन्दविषवृश्चिके लक्ष-
णम् । [मन्दा मन्दविपा गवादिशकृत्कोथजा
वृश्चिका, पीतादिवर्णा कर्तुरा नानावर्णा मेच-
का कृष्णवर्णा रोमशा रोमबहुला बहुप-
र्वाणो बहुसन्ध्युपेनपुच्छा लोहिता रक्ताः उ-
दरे पाण्डुरवर्णा ॥]

धूम्रोदरास्त्रिपर्वाणो मध्यास्तु कपिलारुणा ।

अरुणान्त मध्यविषे । [मध्यामध्यवि-
षा दिग्धदष्टादिकोयजा वृश्चिका । तुर्विशेषे । धू-
म्रोदरा धूम्रवर्णमुदरे येषा ते तथोक्ता । त्रिपर्वाण
पुच्छे त्रीणि पर्वाणि सन्धयो येषा ते । कपिलारु-
णा कपिलवर्णा अरुणवर्णाश्च ॥]

पिशङ्गा. शबळाश्चित्रा शोणिताभा महाविपा ।

पिशङ्गादिक महाविषे । [महाविषा सर्वशव-
कोथजा वृश्चिका पिशङ्गास्ताभ्रवर्णा शबळा ना-
नावर्णा चित्रा विचित्रवर्णा शोणिताभा रक्त-
वर्णा ॥

अग्न्याभा व्योक्तपर्वाणो रक्तासितसितोदरा ॥

सितादरान्तमग्न्याभेषु । द्वे वा एक
वा पर्वं येषा ते तथोक्ता । (अग्न्याभा अ-
भिसदृशवर्णा, रक्तासितसितोदरा रक्तावन्ध-
तमवर्णोदरा । पिशङ्गादि सितोदरान्त महा-
विषवृश्चिकलक्षणमिति केचित् ॥)

तेर्दष्ट. शूनरसन स्तब्धगात्रो रुजादितः ।
खैरमन् शोणित कृष्णमिन्द्रियार्थानसविदन् ॥
स्विद्यन् मूच्छन् विशुष्कास्पोविदलोवदनातुरः
विशीर्यमाणमांसश्च प्रायशो विनहात्यसून् ॥

तैरग्न्याभैर्दष्ट शूनरमनादक सन् प्रा-
योऽसून् विजहाति । (शूनरसन उच्छूनजिह्व ।
स्तब्धगात्रो निश्चलाङ्ग । उवगादित्स्तीव्रवृ-
युक्त । रैरोमधूपै कृष्णवर्ण रक्तमुद्गमन् ।
इन्द्रियार्थानसविदन् शोशादीन्द्रियाणा शब्दा-
दिविषयानविजानन् । स्विद्यन् स्वेदयुक्तः ।
मूच्छन् मोह गच्छन् । विशुष्कास्य अनार्द्रव-
दन । वेदनातुरो वेदनया पीडित । विशी-
र्यमाणमांस दशप्रणाद्विशीर्यमाणानि मांसानि
यस्य । प्रायश प्रायेणासून् प्राणान् विजहाति
त्यजति ॥)

उच्चिटिङ्गस्तु वक्त्रेण दशत्यभ्यधिकव्ययः ।

उच्चिटिङ्गाख्यो वृश्चिकस्तु वक्त्रेण दश-
त्यधिकव्ययश्च भवति । (वृश्चिकस्तनुदीर्घोऽथ
उच्चिटिङ्ग स्मृतो बुधैरिति मञ्जरी ॥)

साध्यतो वृश्चिकात् स्तम्भ शेफसो हृष्टरोमताम् ।
करोति सेकमद्गानां दश. शिताम्बुनेव च ॥
उद्गवर्णतया प्रोक्त स एव शुष्ट्रधूमकः ।
रात्रिको रात्रिचाराच—

साध्यत, साध्यसहाद् वृश्चिकात् श्रेफ
स्तम्भादिक भवति । दशश्याङ्गाना शीताम्बुना
सेक करोतीव । स एव साध्यसहो वृश्चिक
वपूवद्भूमवर्णत्वाडुप्रभूम इत्युक्त । रात्रिचरणाद्य
रात्रिक ॥

—पृथक् तु कणभादिषु ।

विकारसाधनाभेदात् भेदाः सन्तोपि नादिताः

कणभादिष्वशेषेषु पृथक् प्रत्येक तु भे-
दा सन्तोपि न कीर्तिता । कुत इत्याह ।
विकाराणा व्याधीना साधनस्य चिकित्सितस्य
चाभेदात् ॥

वातपित्तोत्तरा कीटाः श्लैष्मिकाः कण भोन्दुराः
प्रायो वातोद्वरणविषा वृश्चिकाः सोप्रभूमकाः ॥

सर्वे कीटा प्रायेण वातपित्ताधिकाः ।

कणभोन्दुरास्तु प्रायः श्लैष्मिका । वृश्चिका
उप्रभूमकाश्च प्रायो वातोद्वरणविषा ॥

यत्र यस्यैव दोषस्य लिङ्गाधिक्य मतर्कयेत् ।
तत्र तस्यौषधै कुर्याद्विपरीतगुणैः क्रियाम् ॥

यत्र यस्य दोषस्य लिङ्गानामाधिक्य प्र-
तर्कयेत् कल्पयेत् तत्र तस्यैव विपरीतगुणैरौष-
धैर्व्यादिभि क्रिया चिकित्सा कुर्यात् ॥

(वातिकदादिकीटविषस्य लक्षणमाह ॥)

हृत्पीडोर्ध्वानिलः स्तम्भ. सिरायामोस्थिपर्व
(रु ।

घूर्णनोद्वेष्टन गात्रश्यावता वातिके विषे ॥

हृत्पीडादिक वातिके कीटविषे भवति ।
(वाताधिके कीटविषे हृत्पीडादयः स्यु । इ-
त्पीडा हृदि वेदनाविशेष । ऊर्ध्व

श्रासः । स्तम्भ स्तम्भताङ्गानाम् । सिराया-
याम सिराकर्षणम् । अस्थिषु पर्वेषु च रुक्
पीडाविशेष । घूर्णन भ्रमणम् । उद्वेष्टन प्र-
यननिवाङ्गस्य । गात्रश्यावता शरीरे श्यावव-
र्णत्वम् ॥)

सङ्गानाशोष्णनिश्वासौ हृदाहः कटुकास्यता
मासावदरण शोफो रक्तपित्त च पैत्तिकैः ॥

सङ्गानाशादिक वैक्तिके कीटविषे । (पि-
त्ताधिके कीटविषे सङ्गानाशादयः स्यु । स-
ङ्गानाशो बुद्धिभ्रश । उष्ण श्रास उष्णनि-
श्वास । इदि दाहो हृदाह । कटुकास्यता
कटुकवक्त्रत्वम् । मासस्यावदरण ग्रणमुखात्
खण्डश पतनम् । रक्तपित्त तत्सङ्गो रोगवि-
शेष ॥)

छर्चरोचकहृत्लासप्रसेकोत्केशपीनसैः ।

सशैत्यमुखमाधुर्यैर्विद्याच्छलेपमाधिकं विषम् ॥

छर्चादिक श्लेष्माधिके । (श्लेष्माधिक
कीटविष शैत्यादिताहितैश्छर्चादिभिर्जातयात् ।
शैत्य शरीरे ॥)

(वातिकादीना चिकित्सा क्रमेणाह ॥)

पिण्ड्याकेन व्रणालेपस्तैलाभ्यङ्गश्च वातिके ।
स्वेदो नाडीपुलाकाद्यैर्वृहणश्च विधिर्हितः ॥

पिण्ड्याकेनेत्यादिना हितान्तेन वातिके
विषे चिकित्सा । (वातिके वायव्ये विषे पि-
ण्ड्याकेन दशग्रणे लेपस्तैलेनाभ्यङ्ग । तैलकथनेन
घृतादिभिरेषु सूचित । नाडीपुलाकाद्यै स्वे-
द नाडीस्वेद पुलाकादिकृत स्वेदश्च । पुलाक
पुलाकाख्यो धान्यविशेष । पलाल वा । आ-

दिशन्तेन क्रमरोत्कारिकापायसपिण्डादयो गृह्यन्ते । बृहणो विधि बृहणलङ्घनभेदेन द्विविधेषूपक्रमेषु बृहणोपक्रमश्च हितः । (तिलानां स्नेहार्थं पीडितानां किट्टं पिण्डात् इति जज्ञटः ।)

पैत्तिकं स्तम्भयेत् सेकैः प्रदेहैश्चातिशीतलैः ।

शीतलैरित्यन्तेन पैत्तिके । (पैत्तिकं विषं शीतलैः स्पर्शनीर्ययोः शीतैः सेकैः प्रलेपैश्च स्तम्भयेत् शमयेत् ॥)

लेखनच्छेदनस्वेदवपनैः श्लैष्मिकं जयेत् ।

लेखनादिभिः श्लैष्मिकं जयेत् । (श्लैष्माधिकं विषं लेखनादिभिर्जयेत् । लेखनं दशैरणस्य । छेदो दशत्रणच्छेदः ॥)

कीटानां विप्रकाराणां त्रैविध्येन क्रियाहिताः ।

विप्रकाराणां वातादिभेदेन त्रिविधानां कीटानां त्रैविध्येन वातादिचिकित्साप्रकारेण क्रियाचिकित्सा हिताः ॥

स्वेदालेपनसेकांस्तु कोष्णान् प्रायोवचारयेत् ।
अन्यत्र मल्लितादशपाकतः कोथतोपि वा ॥

मूर्छायाश्शपाकाद्दशकोषाद्यान्यत्र सर्वकीटेषु प्रायः कोष्णान् 'स्वेदादनवचारयेत्' । (प्रायो बृहणेन कुशचिच्छीतमपि शोच्यमिति भावः ॥)

वृकेशा सर्पेषा पीता गुडो जीर्णश्च धूपनम् ।
विषदशस्य सर्वस्य काश्यप परमब्रवीत् ॥

वृकेशादिना काश्यपोक्तं दशधूपनम् । पीता इति सर्पविशेषणम् । जीर्णं इति गुडस्य ॥

विषघ्नं च विधिं सर्वं कुर्यात् मशोरनानि च ।

विषघ्नं च सर्वं विधिं 'संशोधनानि च कुर्यात्' । (सर्वेषु काटविषेषु विषहरं सर्वं विधिं चिकित्सितं वमनविरेचनादीनि संशोधनानि च कुर्यात् ॥)

साधयेत् सर्पवद्वृणान् विषोर्ग्रे कीटवृश्चिकैः ।

विषोर्ग्रेरुपविषैः कीटवृश्चिकैश्च दद्वान् सर्पवत् सर्पदद्ववत् साधयेत् चिकित्सेत् । [अनेन सर्वस्य विषाधिक्ये सर्पस्य विषोद्वृणतया तद्वत् प्रतिकर्तव्यमित्युक्तम् ॥]

तण्डुलीयकतुल्याशां त्रिवृता सर्पिषा पिबन् ।
याति कीटविषैः कम्पं न कैलास इवानिलैः ॥

तण्डुलीयकसमा त्रिवृता सर्पिषा घृतेन पिबन् पुरुषः । कीटविषैस्तथाकम्पं न याति यथा कैलासो निलैः ॥

शौरिवृक्षत्वगलेप शुद्धे कीटविषापहः ।
मुक्तालैपोवर शोफतोददाहज्वरमशुत् ॥

शौरिवृक्ष इत्यादि श्लेषोपमः । शुद्ध इति वान्तविरिके । मुक्तालैपो शोफादिप्रणुद्धर श्रेष्ठश्च । [मुक्तालैपोतिशयेन कटिदृष्टानां शोफादिघ्नः ॥]

वचा हिगुविळङ्गानि सैन्धव गजापिप्पली ।
पाठाप्रतिविषाण्योप काश्यपेन विनिर्मितम् ॥
दशाङ्गमगद पीत्वा सर्वकीटविषं जयेत् ।

वचादिभिः काश्यपविनिर्मितं दशाङ्गानामानमगद पीत्वा सर्वं कीटविषं जयेत् । [वचादिकं काश्यपमुनिना विनिर्मितं दशद्रव्यक

सत्त्वाद्गङ्गासप्तमेतमगदमौषधयोगमनुकद्रवत्वा
जलेनालोह्य पीत्वा सर्वं कीटविषं जयेत् ॥]

एकैभ्य कीटविषभिन्महाज्जे ६ पयो मधु ।

चत्वार ज्ञेहाः क्षार मधु चैकैभ्य पी-
त कीटविषं जपेत् ॥

शिशिकुकुटुर्जं पिञ्जै सतैललवणोत्तमै ।

धूपो हन्ति कृत शीघ्रं कीटवृश्चिकृज विषम् ॥

शिरापिञ्जान्भिर्धूरं कीटवृश्चिकृज
विषं शाघ्रं हन्ति ॥

विषे कणभजे कुर्यादु-दुरोक्तमुपक्रमम् ।

शिरापिञ्जान्मण्डके लेपं स्तुक्क्षरिफलिकृतम् ॥

मधुविकटुकं श्वेतपिण्डामूलं च मत्स्यजे ।

कणभविषे उ-दुरोक्तमुपक्रमं चिकित्सा

कुर्यात् । [सर्वं एव कणभाक्ष्युष्पदकीटां मा
ध्याश्चेति मुश्रुतदीक्षा ।] उ-दुरूर्मुषिक । स्तुक्

क्षरिणं सुधाक्षरिणं फलिकृतं शिरापिञ्जान्मण्ड-
कविषे लेपं । मण्डको दर्दुरं । मध्यादिना

लपो मत्स्यविषे । श्वेतपिण्डामूलं मदन
मूलम् । श्वेतपिण्डा इति च पाठः । मिण्डा

मिण्डीतको मिण्डी मिण्डकं क्षेत्रसम्भवः ।
चतुष्पदः सुसाकक्ष करपर्णोत्पन्नः ॥ घृतबी

जम्बुतुष्पद्भ्यो मिण्ड इयमिधीयते । प्राहिण्यु-
ष्णा रुचिकरी साम्ला मिण्डा प्रकीर्तिता इति

राजनिघण्टौ । मूलानि श्वेतमण्डानामिति च-
रकपाठः ।] मिण्डा वेण्ट-इति भाषा ॥

वचां वशत्वचं पाठा नत सुरसमञ्जरीम् ।

द्वे बले नाकुलीं क्षुप्रं शिरापि रजनीद्वयम् ॥

गुहामतिगुहा श्वेतामजगन्धां शिलाजतु ।

कत्तृण कटभीक्षारं गृहधूपं मनश्शिलाम् ॥

रोहीतकं च पित्तेन फलकयेत् स वरोऽगदः ।

विश्वम्भरादिप्वालेपनावनाक्षनपानतः ॥

वचादिकं केनचिन् पित्तेन फलकयेत् सो-
गदो विश्वम्भरादिप्वालेपनादितो वरः श्रेष्ठः ।

गुहा प्रभिवर्णाः । अतिगुहा सालपर्णाः । श्वेता

कटभी । कत्तृण भूस्त्वृणम् । रोहीतकं ढाडि-

मपुष्पकाव्यम् । [नाकुली सर्पसुगन्धाः । अ

जगन्धा पशुगन्धा शुष्काः । पित्तेन पिष्ट्वा आ-

दिलोपाद् गोपित्तेनेत्यर्थः । इति जज्ञटः ॥]

स्वर्जिकाजशकृतसारं सुरसं साक्षिपीडकः ।

मादिरामण्डसयुक्तो हितः शतपदीविषे ॥

स्वर्जिकादिभिरगदं शतपद्यां कर्जं
लूकिकाया विषे हितः । अक्षिपीडकं श-

द्विनी ॥

कपित्थमसिपीडोर्कवीजं त्रिकटुकान्वितम् ।

करञ्जो द्वे हरिद्रे च गृहगोळीविषापहः ॥

कपित्थादिभिरगदो गृहगोळीविषाप-

हः । कपित्थो दधित्थः । करञ्जो नक्तमालः ।

काराण्डपुक्तः सर्वेषां विषाणां तण्डुलीयकः ।

प्रशस्तो बर्हिणण्डेन तद्द्रव्यसपीलुकः ॥

काकस्याण्डेन युक्तलण्डुलीयकं सर्ववि-
षाणां प्रशस्तोऽगदः । तद्द्रव्यं मयूराण्डेन वाय-

सपीलुकं कारपीलुकफलानि । कारपीलुको

गुञ्जा ॥

तगरं नागरं नागकेसरं मरिचानि च ।

प्रयुक्तं पानलेपाभ्यां मक्षिकाविषनाशनम् ॥

तगरादिक पानलेपाभ्यां पाने लेपने च
प्रयुक्ते मल्लिकाविपनाशनं भवति ॥

सितासिते च लवणे मरिच च सनागरम् ।
फणिजेरुसोपेतं वरटीनां विपापहम् ॥

सितासितलवणादिः वरटीनां विपीलिका
नां विपापहम् । सितलवणं शुक्लत्रणम् ।
असितलवणं कृष्णलवणम् । फणिजेरुं नरु-
कं तस्य रसः ॥

[वृश्चिकस्य विपाधिक्यात्तच्चिकित्सा प्र-
थगाह ।]

सत्रो वृश्चिकजं दश चक्रतैलेन सेचयेत् ।
त्रिदारिगन्ध्यासिद्धेन कत्रोष्णेनतरेण वा ॥
लवणोत्तमयुक्तेन सर्पिषा वा पुनः पुनः ।
सिञ्चत्क्रोष्णारनात्रेण सक्षीरत्रणेन वा ।
उपनाहो घृते भृष्टं कल्कोजाडपा ससैन्धवम् ॥

सग इत्यादि । चक्रादेव गृहीतं तैल-
माम् चक्रतैलं तेनाथवा त्रिदारिगन्धया मालप-
र्ण्यां सिद्धेनेपदुष्णेनतरेण तिलतैलेन वृश्चिकजं
दश सगं सेचयेत् । अथवा स लवणोत्तमं न
घृतेन । लवणोत्तमं सैन्धवम् । अथवा को-
ष्णेन क्षीरलवणयुक्तेनारनात्रेण सिञ्चेत् । उ-
पनाहो दशे घन्ध । अजाजग्जमोज । [म-
क्षारलवणेन वा इति च पाठः ।]

आदशं स्वेद्रिणं चूर्णं प्रच्छायं प्रतिसारयेत् ।
रजनीसैन्धवयोपक्षिरीपफलपुष्पजैः ॥

आदशमिति यत्र दशस्य स्वेदः । प्र-
च्छानं श्रुत्वा रज-यादिचूर्णं प्रतिसारणं दशे ।
[स्वेद्रितमन-वरोक्तेनाजाजीवस्त्रेण कृतोपनाहः

स्वेदमादशं लघ्नगणारधिपरित इत्यर्थः । प्रच्छानं
कृत्या रज-यादिचूर्णं प्रतिसारयेद्वकिरेण । शि-
रीषस्य फलं पुष्पं च ॥]

मातुलुङ्गाश्लोगोमूत्रपिष्टं च सुरसाग्रजम् ।
लेपं सुरसोष्णश्चहितः पिण्याको गोमयोपि वा ॥

मातुलुङ्गाश्लोकेन गोमूत्रेण पिष्टं सुरसाम-
जं लेपे । सुरसोष्णं पिण्याकोपि वा गोम-
यः । [मातुलुङ्गप्रक्षेपणादश्लोमूत्रेण गोमूत्रेण
पिष्टं सुरसाम्रजं प्रलेपविषये हितम् । सुरसा-
ग्रजेन सुरसपुष्पम् । सुरसोष्णं ईषदुष्णं पिण्या-
को गोमयो वा लेपनाय हितः । पिण्याकपे-
णस्यानुक्तद्रवत्वात् पूर्वोक्तं गोमूत्रमेव ग्राह्यम् ॥]

पाने सर्पिर्मद्युयुतक्षीरं वा भूरिशर्करम् ।
गुडोदकं वा सुहिमं चातुर्जातकवासितम् ॥

मात्रियुक्तं घृतं पाने अथवा भूरिशर्क-
रं क्षीरम् । सुरोधम् ॥

पलाशनीजं शूलत्रो लेपोर्किरीरभावितम् ॥

अर्कक्षीरभावितं पलाशनीजं वृश्चिकेयु-
शूलत्रो लेपः ॥

पारावतशकृत्पथ्या तमगं विश्वभेषजम् ।
वीजपूररसोन्मिश्रं रमोयं वृश्चिकागदम् ॥
मनोहा सैन्धवं हिङ्गुं मालनीपटवानि च ।
गोशकृद्रसपिष्टेयं गुळिका वृश्चिकाहिते ॥
लशुनो मरिचं हिङ्गुं सुरमं विश्वभेषजम् ।
अर्कक्षीरेण गुळिका वृश्चिकादिंशङ्करी ॥

पारावतपुरीवादिकोऽगदः सुकोषः । त-
थैव च मनोहादिगुळिका । लशुनादिका च ।

वृश्चिकेनादितं पीडिते वृश्चिकादितं । शङ्करी
सुसकरी ॥

सशैलोलोपद्रुपा च हन्ति वृश्चिकज विपम् ॥

उद्रुस्य दद्रुपा च शैवलेन युक्ता वृश्चिक-
विप हन्ति । [शैवलोपेता उद्रुस्य दद्रुपा च ले
पाद् वृश्चिकविप नाशयति ॥]

हिदगुना हरितालेन मातुलुङ्गरसेन च ।

लेपाङ्गनाभ्या गुलिका परम वृश्चिकापहा ॥

हिदगुहरितालाभ्या पिष्टाभ्या मातुलु-
ङ्गरसेन कृता गुलिका परम वृश्चिकापहा लेपे-
ज्जने च प्रयुक्ता ॥

करञ्जाजुनशैलुना कटभ्या कुटजस्य च ।

शिरापस्य च पुष्पाणि मस्तुना दशलेपनम् ॥

करञ्जा, जूना पुष्पाणि, मस्तुना पिष्टानि
वृश्चिकदशे लेपनम् ॥

पिप्पलीं मरिच यष्टि श्वेता सुरसमञ्जरीम् ॥

सहदेवामपाभार्गं तण्डुलीय च नल्कयेत् ।

कुतलक्षारतोयेन लेपोलिविपनाशन ॥

पिप्पल्यादीनि कुतलक्षारोदकेन कल्कि
तानि लेपोलिविपे । अत्रिवृश्चिकः ॥

यो मुह्यति प्रशामिति मलपत्रपुत्रवेदनः ।

तस्य पञ्चानिशाकृष्णा मञ्जिष्ठातिविषोपणम् ।

सालाबुध्नन् वार्ताकरसपिष्ट प्रलेपनम् ॥

य कीटदष्टो मोहादियुक्तस्य पञ्चा-
दिक मारचान्तमलाबुध्नन्सहित वार्ताकरमपि
ष्ट दशलेपनम् । [वृश्चिकदष्टो यो नरो मुह्यति

मोह गच्छति प्रशामिति तमकश्वासयुक्तश्च भज-
ति उम्रेदनस्त्रीम्रेदनायुक्त प्रलपति असम्भ-
द्धानि मापते तस्य वार्ताकरमपिष्टमलाबुध्नन्त-
महित पञ्चादिक प्रलेपन हितम् । वार्ताकर-
सेना वार्ताकफलरस । वार्ताकस्तकारी । अला-
बुध्नन्तमलाबुध्नन्तम् ॥]

आदशे यस्य कण्डूभ्यात् कोय कोठ च दा
(रुणम् ।

तस्य लेपस्त्रिकटुक यवक्षारोक्षिपीडकः ॥

पारावतशकृत्कान्तास्वर्जिकाग्रिहरेणव. ।

रसेन मातुलुङ्गस्य क्षीरेणार्कस्य वा द्रुता ॥

दश एवादशस्तत्र यस्य कण्डूवादिक
स्यात् तस्य लेपस्त्रिकटुकादयो मातुलुङ्गरसेना
कक्षीरेण वा द्रुता ॥

हृदय पीड्यते यस्य मूर्च्छा चिमिचिमायनम् ।

दन्तौघ्रदशो रोमणा च हर्षस्तस्य निवर्तते ॥

वेगो विपस्य पश्चाद्वाश्वेच वा क्रियया पिना ॥

यस्य वृश्चिकादितस्य हृदयपाडादिराम-
हर्षान्त भवति तस्य विपवेग पश्चाद्वाश्वेच नि-
वर्तते क्रियया चिकित्साया विना नैव वा निज-
वर्तते ॥

तत्र कुर्वीत दशस्य लेपन मस्तु कल्किते. ।

श्वेतपाटल्यतिविषाहरिद्राहरिणीनतै ।

विल्वमूलयवभारमूक्षममागधिकायुतै ॥

तत्र हृदयपीडादौ श्वेतपाटल्यादिभिर्वि-
ल्वमूलादियुक्तैर्भस्तुकालिकतैर्दशस्य प्रलेपनं शुभ्रा-
त । हरिणी पीतयूषिका ॥

उत्कृत्यत इवादेशः शून क्रिन्नेहतन्त्रविः ।
 नम्पूफलनिभ रक्त वृजन वमति वेष्टते ॥
 इन्द्रियार्थं न जानाति मन्विशति च षो मुहुः ।
 स्वर्जिकाकुष्ठतगरनाकुर्लीपीलुपिप्पली ॥
 बृहती चाच्छसुरया तस्य पिष्ट्वा विलेपनम् ।

उत्कृत्यत इव उच्यते इवादेशो दश इ-
 लेपनादिक यत्र तत्र स्वर्जिकादिनाच्छसुरया
 पिष्ट्वा लेपनम् ॥

सर्वत्र चाग्नालिविषे पाययेन्मधुसर्पिणी ।
 विषयेत्सिरा विदपाच्च वमना ज्ञननाशनम् ॥
 उष्णस्निग्धान्म्लमधुर भोजन चानिलापहम् ।

सर्वत्र चोप्राणान्नीना विषे मधुसर्पिणी
 पाययेत् । सर्वत्रेति सर्वविकारेषु । अनिलाप
 हा तमुपात्रिविषे । सुयोषम् । [उप्रालिविषे
 नर्पकोधजनितोमविषश्लिकदष्टे सर्वत्र शूनरस
 नत्वादिविषविकारेषु । अथवा लमे दारुणे शु-
 श्लिकविषे सर्वत्र वा दधिसर्पिणी दधि च सर्पि-
 श्च दधिसर्पिणी ते पाययेत् भिषगिति शेष ।
 सिरा ललाटादिस्था यथासन्न विधेत् । वम-
 नादिक वातहरमुष्णादिगुण भोजन च वि-
 ध्यात् । अत्र वातम्लत्वेपि लवणस्य तद्विषाण्य-
 त्वाभिषेध ॥]

नागर गृहकपोतपुरीष
 बीजपूरकरसो हरितालम् ।
 संन्त्र च त्रिनिहन्त्यागदीय
 लेपतोळिकुलज विषमाशु ॥

१ पाययेद्दधिसर्पिणी इति च पाठः ।

नागरादिकोऽगदो लेपनादिकुलजं
 श्लिकममूहज विषमाशु विनिश्चित । गृहकपो
 तस्य पारावतस्य पुरीषम् । [बीजपूररमपिशो
 नागरादिकोयमगद प्रलेपनात् सर्वश्लिको-
 द्भूत विष सद्य एव हन्ति ॥]

[श्लिकविषस्य परमौषधमाह ॥]

अन्ते वृश्चिकद्रष्टाना समुद्दीर्गे भृश विष ।
 विषेणालेपयेद्दश स्थावरेण यथोचितम् ॥

अन्ते इति अन तराकाया त्रिषायाम
 मिद्धाया वृश्चिकजे विषे भृश समुद्दीर्गे स्थावरे-
 ण विषेण यथोचित कृत्वा दशमालेपयेत् ।
 [अत्रान्तशब्दकथनेन प्राणसन्देशकारिणो विष
 स्य प्रयोग नान्योपायिन्येव गदे कार्य इति च
 द्योत्यते । विषेण स्थावरेण वत्सनाभादिना दश
 ग्रण प्रलेपयेत् ॥]

क्रियेयमुच्चिटिङ्गेपि प्रतिलोम च पासुभिः ।
 उद्धर्तनं सुखाम्लोष्णैस्तथा मन्डाटनं यतैः ॥

इयं च वृश्चिकोक्ता क्रिया उच्चिटिङ्गेपि
 योग्या । काश्चिकादिना सुखाम्लैः सुखोष्णैश्च
 पासुभिः प्रतिलोममुद्धर्तनं तथा यतैः पासुभिः
 प्रच्छादनं च हितम् ॥

कुटजस्य फल कुष्ठ मालती फलिनी नतम् ।
 तिक्तेक्ष्णकुश पिष्टानि पानमचमनादिभिः ॥
 वृश्चिकोन्दुरुल्लताना सर्पाणाञ्च विषापहम् ।
 समानममृतेनेदं गरशेष च नाशयेत् ॥

कुटजफलादिक तिक्तेक्ष्वाकन्तमौषध पा-
 नादिभिर्बृश्चिकादिविषापहममृतसमम् । गरशे-
 ष च नाशयेत् ॥

अर्कस्य दुग्धेन शिरीषत्रीज
त्रिर्भाविन पिप्पलीचूर्णमिश्रम् ।
एषोऽणदो हन्ति त्रिपाणि कीट
भुजङ्गलूतोन्दुमृदाशिकानाम् ॥

॥ इत्युत्तरे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

पिप्पलीचूर्णम् मिश्रं शिरीषत्रीजं त्रीन्
वारानर्कदुग्धेन भाषितमण्डं कीटादीनां विषा
णि हन्ति । [अर्कद्वारेण त्रिवारं भाषितं पेषण
भाषणादिर्मरकारत्रिपेषणं सम्भाषितव्रीर्यं शिरी
षत्रीजं पिप्पलीचूर्णेन मिश्रीकृत्य गुळिका कु
यात् । एषोऽणदं कीटादीनां विषं हन्ति ॥]

इतीन्दुत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः
मुत्तरे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

लूताप्रतिपेधम् ॥

जङ्गमविषप्रसङ्गेन लूतानां चिकित्सा प्रदर्श-
यितुमध्याय आरभ्यते ॥

अथातो लूता प्रतिपेधं नामाध्यायं व्या-
ख्यास्याम इति य' ॥

विश्वामित्राय रुद्रस्य वसिष्ठस्य ललाटजा' ।
स्वेदलेशः स्मृता लूता लूने ये पतिता स्तृणे ॥

तत्र प्रथमं लूतानां सम्भव उच्यते -
तत्र च पञ्चत्रयम् । केचिदाचार्या आहुः क-
रिंमश्चिदितिहासे । विश्वामित्राय क्रुद्धस्य वसि-
ष्ठस्य ये ललाटजा स्वेदलेशस्ते निकटवर्तिनि
लूने छिन्ने तृणे पतितास्ते लूता स्मृता इति ॥

खाण्डवे दह्यमानानामसुराणां शरीरतः ।
ये स्फुलिङ्गा निनिवेरुस्ते लूता इति केचन ॥

अन्ये पुनराहुः । खाण्डवदहने दह्यमा-
नानामसुराणां शरीराद्ये अभिस्फुलिङ्गा निनि-
वेरुस्ते सम्प्रति लूता वर्तन्ते इति ॥

अन्ये वदन्ति भुक्तस्य दुष्टस्यान्नस्य मूर्च्छनात् ।
सम्भवन्ति विपस्फोटा ये लूताः—

अन्ये तु वदन्ति । भुक्तस्य दुष्टस्यान्न
स्य मूर्च्छनान्मिथ्रीभावान् को द्रवत्रिपवद्ये विप-
स्फोटा उत्पद्यन्ते ते लूता इति ॥

कीटलक्षणम् ।

यथास्य धारयन्तस्ते लूताः कीटाश्च सङ्गिताः ॥

ते चाविचारितपूर्वज-ममेदा यथास्व-
वायव्यादिभेदेन कीटलक्षणं धारयन्त कीटा
इत्युच्यन्ते ॥

तत्र घोरतमा लूता भिद्यन्ते ता अपि त्रिधा ।
तीक्ष्णमध्यावरत्वेन घ्नन्ति चाश्वचिकित्सिता' ।
सप्ताहेन दशाहेन पक्षेण च परं क्रमात् ॥

पूर्वेभ्यश्च कीटेभ्यो घोरतमा लूता स-
दृशत्वेपि । ता अपि लूतास्त्रीदणादिभेदेन
त्रिधा भवन्ति । ताश्चाचिकित्सिता आहुः प्र-

न्ति । सीक्षणा सप्ताहेन प्रन्ति मध्या दशाहेन
अचरा पक्षेणेति क्रमार्थे । [परश-देन ममा
द्वादिमर्यादादिनादूर्ध्वं न जीवतीत्यर्थे ॥]

कपिलाग्निमुखी, पीता, पद्मा, मृगा, सिताऽसिता
आग्नेय-स्वेदजा सप्त लूता पित्तविकारदाः॥

कपिलादय स्वेदजा सप्त लूता अग्नेयो
भवन्ति । ताश्च पित्तविकारदा ॥

पाण्डुरा, रक्तपट्टिका, भृङ्गा, पिद्वा, त्रिमण्डला ।
पूतिर्वीराण्डजा सप्त सौम्याः श्लेष्मविकारदा

अण्डना पाण्डुरादय मम लूता सौ
म्या भवन्ति । ताश्च श्लेष्मविकारदा ॥

कुमुदाऽलत्रिपा रक्ता श्वित्रा सन्तानि मेचका ।
कमनाचोद्भिदा सप्त वायव्या वायुरोगदाः ॥

उद्भिदा कुमुदादय सप्त लूता वायव्या
भवन्ति ताश्च वायुरोगदा ॥

काकाण्येणपट्टीलाजा वैदेही जालिनी तथा ।
माला गुणा सुवर्णा च मिश्रा सप्तोपपादिका ॥
व्याध्नुवन्त्याशुगात्राणिज्वलत्पावकसन्निभा-
सन्निपातकृतोऽसाध्या साध्या कृच्छ्रेणचे
[तरा ॥

काकाण्ड्यादय सप्त लूता मिश्रा सङ्की
र्णा भवन्ति । ताश्चोपपादिका उच्यन्ते । ज्व-
लदग्निवदाशु गात्राणि व्याध्नुवन्ति सन्निपात च
कृच्छ्रेणसाध्याश्च । इतरा पित्तविकारदादय
कृच्छ्रसाध्या ॥

ता दशान्ति मिते पक्षेऽसिते सप्तौ मदैव च ॥

नाश्च लूता मितपक्षादिषु क्रमेण दश
न्ति । आग्नेयः शुद्धरसं । सौम्या कृष्णप
क्षे । वायव्या सन्धातनावस्थाराकयो । मिश्रा
सदैव ॥

[लूतादशस्य लक्षण सामान्येनाह ॥]

दशः मामान्यतस्तामा द्रुमण्डलमग्निभ' ।
सितोऽमितोऽरुग पीत श्यारो रा मृदुहृन्नतः॥
मध्ये कृष्णोऽयत्रा ग्याव-पर्यन्ते जात्वाकाटतः ।
त्रिमर्षवाऽजोफपूतस्तप्यते नहुवेदन ॥
ज्वराशुपाकविलेद कोभावद्रणान्वितः ।
छेदेन परस्सृष्ट्यङ्ग तत्रापि कुरुते त्रणम् ॥

कुरुत प्रणमियेवमन्त सामान्येन लूता
दशलक्षणम् । [तामामाग्नेयादिभेदेन चतुर्भि
धाना लूताना सामान्येन दशा ऋषयः द्रुम
ण्डलसन्निभो द्रुमाय्यद्रुमण्डलमदृग तथा
सितासन्धतमवर्णं मृदुमृदुस्पर्श उन्नत औत्र
सयुक्त । द्रुमण्डलसाम्भवेनौत्रये सिद्धे पुनर-
प्यौन्नयकथनमाधिक्यसूचनार्थम् । मध्ये दश-
प्रणमध्ये कृष्ण कृष्णवर्णं अथवा इयाववर्णं ।
पर्यन्ते दशप्रणस्य परित जालकायुत जालका-
काराभि मुश्माभि सिराभिराशुत विसर्पाय-
न्वितत्र भवति । छेदेनेति छेदेन दशप्रणोद्-
भूतेन पूयेन यदङ्ग स्पृशति तत्र तस्मिन्नङ्गेपि
त्रण कुरुते ॥]

[लूताना विषोद्वमनसाधनान्याह ॥]

आसदप्लाशकृन्मूत्रशुक्लाल्पा नखार्तवैः ।
वरवादिशेषतः ॥

एताश्च सर्वा लृता आसादिभिरष्टमि
करणैर्विपमुद्धमन्ति । यक्त्रेण तु विशेषणोद्ध
मन्ति ॥

आसेन दशः सहमा श्रयने उन्नटाद्वयान् ।
दष्टाकृतस्तुप्रतरो विवर्ण कठिनः स्थिरः ॥

गम्भीरशोकमास्तोन्वेदनादाइसपुत ।
दुर्गन्धी गह्वनादाहकण्डचिमिचिमान्वित ॥

पन्थतेचाशुपकश्च पाण्डु पीलुफत्रोपम* ।
मूर्तेणरक्तपर्धन्तो मध्ये कृष्णो विशीर्यते ॥

आवर्नसदृश. शून. पृतिः सर्पतिदयते ।
शुक्लेन ग्रन्थिसस्थानः कठिनस्तीत्रवेदन ॥

अल्पमूलोत्पक्रुठो लालया कण्डुरो मृदुः ।
नखेनचोपपिटकाकण्डधुमायान्वित* ।

किंशुकोदररर्णस्तु रजसा चचुमालवान् ॥

आसेनेत्यादिना करणाविशेषेणाष्टाना द-
शानालक्षण सुबोधम् । दाहान्त आसेन दशे ।
दाहमद्युत इत्येवमन्त दष्टाकृते । पीलुफलोपम
इत्येवमन्त शक्रकृते । दह्यत इत्येवमन्त मूर्त्रेण
दशे । तीत्रवेदन इत्येवमन्त शुक्लेन । मृदुरि-
त्येवमन्त लालया । धूमाग्न इत्येवमन्त नख
दशे । चञ्चुमालवानित्येवमन्त रजसा आर्त-
वेन । किंशुकोदर पलाशकुसुमाभ्यन्तरम् ।
चञ्चुरिव मालमुपरिभागोऽस्तीति चञ्चुमा-
लवान् ॥

[लृतानां कीटाना च दशस्थानान्याह]

लृतानामेर्देशन्त्यूर्ध्वमूर्ध्वचायश्चकीटका* ।
तद्गुणित* च वस्त्रादि देहेषुक्त विकारकृन्

लृतेत्यादि । मुबोधन । तद्गुणित लृतान्गुणित
वस्त्रादि आदिश-देन शयनासनादिक गृह्यन् । दे
हे षुक्त सम्भृक्त यथाश्च विकारकृन् भवति ।
[तद्गुणित तथा लृतया मलमूत्रशुक्लालापक्षेपे-
णाधिष्ठानादिना दूषित देहे शरीरे षुक्त बिका-
रकृन् विधत्तिकार करोति ॥]

दिनार्द्धे लक्ष्यते नैव दशो लृतान्विपोद्भव* ॥

लृतान्विषोद्भवो दश दिनार्धं न लक्ष्यत
एव । [लृताना आसाद्यष्टविधविषोद्भवमनसाध
नसम्पर्काद्भूतो दशो प्रण दिनार्धं पञ्चदश-
नाडिकामात्र त लक्ष्यते न दृश्यते । एवमन्ते-
न न किञ्चिदपि लक्ष्यत इत्यर्थ ॥]

लृतान्विषयेष्वेभ्यः अनुदिवस वर्धनप्र-
कारमाह ॥]

सूचीव्यपवदाभाति ततोऽसौ प्रथमेऽङ्गि ।

अव्यक्तवर्णः प्रचल. किञ्चित् कण्डुरजान्वित* ॥

तत प्रथमेहन्यसौ दश सूचीव्यपवन्
पीडामावहति । सुबोधम् । [अव्यक्तवर्णाऽस्प-
ष्टवर्णविशेष । प्रचल प्रकर्षेण चल स्पष्टे तो-
यपूर्णदृतिवचलतीत्यर्थ ॥]

द्वितीयेऽत्युन्नतोन्तेषु पिटकैरिवचाचित ।

व्यक्तवर्णो नतो मध्ये कण्डूमान् ग्रन्थिमन्निभः ॥

ग्रन्थिसन्निभ इत्येवमन्त द्वितीये हनि ।
[द्वितीयेऽङ्गि दश अन्तेषु पर्यन्तमागेष्वत्युन्न
त पिटकैराचित इव च पिटकाचितपतीति-
व्यक्तवर्णो स्पष्टपीतरकाद्यन्तमवर्ण.

मध्ये नतो निम्न, कण्डयुको मन्थिसदृशश्च भवति ॥]

तृतीये सञ्चरो रोमहर्षकृद्रक्तमण्डलः ।
शरावरूपस्तोदाहृत्यो रोमहृषो सुस्रवः ॥

सामग्र इत्येवमन्त तृतीयऽहनि । [वृत्तायऽहनि दशा वरान्नित्रता रोमहर्षकारी रक्तवर्णमण्डल शराकागोऽविकल्प्यो रोमहृषेषु रक्तस्रावनाश्च भवति ॥]

मदाशतुर्थे श्वयथु तापश्चासभ्रममद ॥

भ्रममद इत्येवमन्त चतुर्थेऽहनि । [चतुर्थेऽहनि दशे वातादिकरो महान् शोफो भवति । ताप प्रादेशिन्यहः ॥]

विकारान् कुर्वन्ते तास्तान् पञ्चमे विपकोपजान् ।
पट्टे व्याप्नोति मर्माणि सप्तमे हन्ति जीवितम् ॥

पञ्चमादिषु सुषोषम् । [पञ्चमेऽहनि वशस्थित विप विपकोपजान् दाहकण्डूपूर्वमेदहन्मोहादिकान् चक्ष्यमाणान्तास्तान् विकारान् कुर्वते । पट्टेऽहनि दशस्थित विप तस्मात् सर्वममाणि व्याप्राति । सप्तमेऽह्न्यत्तिलमर्नस्थित जीवित नाशयति ।]

विपमित्यतितिक्षिणानामितरे त्रिभजेदन्त ॥

अतितिक्षिणाना लूतानामेवैतद्विपलक्षणम् । इतरे मध्यमन्त्र चातो लक्षणायथावधमेव लाघवेन शुभ्या विभजेत् । [अतितिक्षिणाना पित्तात्मिकाना लूताना विपमेव भवति । इतरे मध्य श्लैष्मिकमन्त्र चातेक च अतन्ती

शुभ्या विभजेत् दिनयाहुल्यानुसारेण विमये व कल्पयेत् ॥]

विप शाम्यतिसर्वांमामेकान्शतिरात्रत ॥

विपमित्यादि सुषोषम् । [सुचिकित्सितस्य विपमोचने कालस्य परमावधि दर्शयति । विपमिति । सर्वांमा लूताना विपमेकान्शति दिने शाम्यति ।]

दश पितात्मरो दाह तृट्ट स्कोटं जग्दाहवान्
सशोफः कठिन पाण्ड कण्डूमान् श्लैष्मिको
[लम्पहू ।

शतिक, पण्ड इयात्र परमेदादिक्रमा ।

वरमोहवागियेवमन्त्र पितात्मकदाह
दशविपलक्षम् । अल्पकृमियेवमन्त्र कफात्मके । परमेदादिक्रम इत्येवमन्त वानात्मके ॥

सर्पज्ञानादिनैर्लिङ्गैर्दोषोद्रेक च लक्षयेत् ॥

न केवलमेतैर्लिङ्गैर्दोषोद्रेक विपोद्रेक लक्षयेद्यान् सर्पज्ञानोक्तैरपि दोषोद्रेकलक्षणैः ॥

त्रिदोषाः प्रायश सर्वा लूता पित्तकफाविकाः ।

सर्वा अपि लूता प्रायेण त्रिदोषा पित्तकफाविकाश्च ॥

प्राणान्तिकीषु हृन्मोहश्वासहिष्माशिरोग्रहाः ।

श्वेतासिता, पीतरक्ताः पिटकाः श्वयधुङ्गवः ॥

वेपथुर्वमपुर्दाहस्तृडान्ध्य वक्रनासता ।

श्यातोद्यवचनदन्तत्व पृष्टग्रीवावभञ्जनम् ।

पकजभ्रूसवर्णं च दशात् स्रवति शोणितम् ॥

प्राणाग्निर्वायु माण्डवत्यानु त्वागु ह
 न्मोहार्द्रक पक्वजन्मवर्षभोजितद्यावात म-
 धुपम । [प्राणातिकीपु मग्निपातपक्षिपय्या
 वाण्डगामिमतत्त्वातुताभिद्रेष्टव्यमर्थ । गेताप-
 न्यतमवर्षा पिटका । यक्रामता तामाया य
 यत्नम् । दशादशमणाय ॥]

[त्वाविपस्य लक्षणमुक्त्वा चिह्निमा
 माह .।]

अयाशु त्वाद्दृश्य भस्त्रेणादशमुद्धरेत् ।
 देतेन जापसोष्णार्थैस्तु पित्तोत्तर दहेत् ॥

जंघनादिना त्वातां चिह्निमा । दना ए
 धादंशमम् । जाम्बवोष्ठ ताम यन्त्र सूखोत्तम् । पि
 त्तोत्तर तु एव न दहेत् । [अथ पैणिकादि
 त्वाद्दशपरिणातादन तर त्वाद्दृश्य आदश
 समूल दशत्या दशमणावधोयर्थ । आशु जम्बे
 ण मण्डलाप्रादिना वसुयु हरेत् । जाम्बवोष्ठा
 वेयन्त्रैर्दश ददेष्ट ॥]

छेदनदहतायोग्य दर्शयति ।
 कर्कश भिन्नरोमाण मर्मसन्ध्यादिसश्रितम् ।
 प्रसृत सर्वतोदश न त्रिन्दीत दहेत् वा ॥
 कर्कशादिक दाना छिन्दीत नापि देतेन ।
 [कर्कश कठिनस्पर्शम् । भिन्नरोमाण च्युतरो
 माणम । मर्मसन्ध्याद्याश्रित आदिशब्देन क्षा
 रविधावुक्ता मिरास्त्राध्यादयो गृह्यन्ते । म
 र्वत प्रसृत देहे सर्वतो व्याप्त च दश न छिन्पा
 न्न दहेत् च ॥]

[द्वाहानन्तरकरणीयमाह ॥]

लेपयेद्दशमया सुगीतै सेच
 सुगीतै सेच रिष्टसजे ॥

दशम च दानमधुगी-वसुयु-नैर्गादेर्लेपयेत् ।
 तथानु पश्चात् श्रीरिष्टसजे तु गीत कर्पागै से-
 चयेत् ॥

सर्वतोपहरेद्रक्त शृङ्गायै मिरयापि वा ।
 स्रुते रक्ते परीपकां घृतश्रीरादिभिर्हित ॥

सर्वत इति सर्वाङ्गभ्यः । व्याप्यमा
 मप । [शृङ्गायै शृङ्गजठरालावुभि मिरया-
 पि वा मिरावेभान वा शरीरात् सवता रणमप
 हरेत् । रक्ते स्रुते मति घृतादिभि परिपेको
 दित ॥]

प्रपौण्डरीकडीपगशारिरीगीरजीपका ।
 लोभ्रचन्दनमीपन्तीमञ्जिष्ठासर्जयञ्जुला ॥
 मृणालाविसर्जवालकुमुदोल्पलंगरिका ।
 न्यग्रोभ्रोदुम्बराभन्थनिचुःशुभ्रुवेतसा ॥
 समद्वापाटलीगुन्द्राकाकोलीशतपत्रिका ।
 गिरीपधानकीमूर्त्वाविदारीपशाकेशुका ॥
 शृङ्गादरुकोशवतीयायमीसोमराजय ।
 मधुकाशुमतीमूर्त्वा यथा लाभ समाहृता ॥
 शस्त. पशुपितो लेप सपृत पौत्तिके त्रणे ।

प्रपौण्डरीकारिक श्लोकचतुष्टयोक यथा
 लाभ सर्व सगृह्य सपृत सजहोरात्र पशुपितो
 लेप । पौत्तिक त्वाव्रणे प्रशम । कोशवती
 कोशातकी । वायवी काकोदुम्बरिका ॥

श्यामाद्वयनिशामुस्तानगराम्ना महासहा ।
 वाशापत्तङ्गसुवहानाकुलीगिरिकर्णिका
 शुकारुया श्रेन्द्रयवकुडकुमम् ॥

मध्ये नतो निम्न कण्डूयुक्तो मन्थिसदृशश्च भ
वति ॥]

तृतीये सञ्चरो रोमहर्षकृद्रक्तमण्डलः ।
शराररुखास्तोदाढ्यो रोमहृषेषु साधव' ॥

साधव इत्येवमन्त तृतीयऽङ्गनि । [तृ
नायेऽङ्गनि दशा वररान्विता रोमहर्षकारी रक्त
रुमण्डल शराररुगागेऽविकल्प्यो रोमहृषेषु
रक्तमावनाध भवति ॥]

महाधनुर्थे श्वययुक्तापश्चात्तन्मप्रद' ॥

भ्रमप्रद इत्येवमन्त चतुर्थेऽङ्गनि । [च
तुर्थेऽङ्गनि लशे तापादिकरो महान शोफो भवति ।
ताप प्रादेशिकदाह ॥]

विकारान्कुरुते तास्त्रान्पञ्चमे विपकोपजान् ।
पष्ठे व्याप्नोति मर्माणि सप्तमे हन्ति जीवितम् ॥

पञ्चमादिषु सुसोधम् । [पञ्चमेऽङ्गनि
दशस्थित त्रिप विपकोपजान् दाहकण्डूपर्वभेद
हन्स्रोहादिकान् चक्षुषमाणास्तास्त्रान् विकारान्
कुरुते । पष्ठेऽङ्गनि दशस्थित विप तस्मात् सर्व
मर्माणि व्याप्नोति । सप्तमेऽङ्गन्यादिलमर्मस्थित
जीवित नाशयति ।]

विपमित्यतिर्दक्षिणामितरे विभजेदन्त ॥

अतिवदिगाना लूतानामेवैतद्विपलक्ष-
णम् । इतर मध्यमस्त चातो लक्षणावथातथ
मेव लायवेन बुध्या विभजेत् । [अतिवदिक्षणा-
ना पित्तप्रतिषेधाना लूताना त्रिपमेव भवति ।
इतरे मध्य श्लैष्मिकमन्थ वातेक च अतस्ती-

दशविनात्रिभजेत् दिनवाहुत्वापुमारणे विभजे
य कल्पयेत् ॥]

त्रिप शाम्पतिमर्वांसामैर्कान्तितिरात्रत. ॥

विपमित्यादि सुसोधम् । [सुत्रिक्रिदि
तस्य त्रिपकोपने रालस्य परमात्रधि द्रष्टव्यनि ।
विपमिति । सर्वासा लूताना विपमेरुविशति
दिने शाम्पति ।]

दश. पितात्मको दाह कृद्रक्तोऽज्वग्दाहवान
सशोफ कठिन पाण्डु कण्डूपान् श्लैष्मिणो
[लपस्त् ॥
गातिर परुष इयाव. पर्वभेदादिरुक्तर ।

वररमोहवानियेवमन्त पितात्मकलूता
दशविपलक्षम् । अन्परुगियेवमन्त कफात्म
के । पर्वभेदादिरुक्तर इत्येवमन्त वातात्मके ॥

सर्वज्ञानादितैर्लिङ्गैर्दोषोत्रैश्च लक्षयेत् ॥

१ केवलमेतैर्लिङ्गैर्दोषोत्रैर्विपे त्रिपोत्रैश्च ल
क्षयेद्यात् सपज्ञानोक्तैरपि दोषोत्रैश्च लक्षणै ॥

त्रिदोषा' भायश सर्वा लूता पित्तकफाधिका ।

सर्वो अपि लूता प्रायेण त्रिदोषा वि-
त्तकफाधिकाश्च ॥

माणान्तिकोषु हन्मोहश्वासहिष्मागिरोग्रहा' ।
श्वेतासिता. पीतरक्ता. पित्रक्ता श्वययुद्धन. ॥
वेपथुर्वमधुर्दाहस्तृडान्य वक्रनासता ।
इयावोष्ठवक्त्रदन्तत्व पृष्ठग्रीवावभञ्जनम् ।
पकजम्बूमवर्णं च दशात् स्रवति शोणितम् ॥

रुर्वीरागरुनत सुगन्धा सिन्दुवारकम् ।
आस्फोतगुन्द्रा च हिता प्रलेप श्लम्पिके विपे ॥

श्यामाद्वयादिभिस्त्रिभि श्लोकैः श्लम्पिके
के लूताविपे लेप । श्यामाद्वय पिप्पली प्रि-
यङ्गुश्च । सुप्रहोत्तमकारिणी । निर्गुण्डी प्र-
सिद्धा । अश्मन्तको मालुकपर्ण । शुकारया
शुकनासा । महिपान्कान्ता आस्फोतीर्क । गु-
न्द्रा वृणजाति ॥

विम्बीविदुलवन्धूकमोविदारपलाशका ।
सुवहारिष्टकव्राह्मीगुल्चीविश्वसैर्यका ॥
सिद्धार्थका देवदारु विळङ्गानीन्द्रारुणी ।
शतावरीलाङ्गलिकीराजटसपुनर्नवा ।
जीवन्ती वायसी भार्ङ्गी कतकेन्द्रयवार्जुना ।
मोमेन्याघ्रपदीसिंहपुच्छीमण्डलपर्णिका ॥
श्वदद्रा फोलवृहती रेवती श्वतपुष्पिका ।
प्रपुन्नाट कुरवक प्रलेपो वातिके विपे ॥

विम्ब्यादिभिश्चतुभि श्लोकैर्वातिके लूता
विपे लेप । सुवहोत्तमकारिणी । अरिष्टक
कृष्णफल । सैर्यक नहचर । इ द्रवान्णी
गजाक्षी । राजशृश्च आरग्वथ । वायमा पा-
कोदुम्बरिका । कतक फलविशेष । मिसि-
-तपुष्पा । व्याघ्रपदी गार्ङ्गपदिका । सिंह
पुच्छी गुहा । मण्डलपर्णिका शिक्षपा । श्वद-
द्रा गोलुरज । कोलो घदर । श्वेतपुष्पिका
रेवती । श्वेतपुष्पी गवाक्षी ॥

सर्वत्रैव च शस्यन्ते त्रिभिश्चेष्वातकाका ॥

बोध्यादिक सर्वत्र सर्वस्मिन् लूताविपे
लेपे शस्यते । बोधिः पिप्पल । श्लेषमातक
शेखु । अश्वको विभातक ॥

उदीर्णदोषान् बलिनो विपे महति वामयेत् ।
काराण्डकीकोशवती लोभ्रेन्द्र यवसैन्धवै ॥
पटोलपत्रमरिचरुघाटमिषङ्गुभि ।
कृष्णाशुकनमानीपनिम्बसप्ताहपट्टिभि ॥

महनिविपे उदीर्णदोषादियुक्तान् कारा-
ण्डक्यादिभिर्वापयेत् । काराण्डकी कारमा-
ची । कोशवती कोजातकी । रुघाटो म-
दन ॥

विरेचयेच्च त्रिफलात्रिष्टीत्तूक्तसैन्धवै ।
सदन्ती पूगमृद्धीका विळङ्गैरथवा पचेत् ॥
एभि पलाधिकैः प्रस्थ समब्राह्मीरस वृतात् ।

त्रिफलादिभिरुदीर्णदोषादिकमेव विरे-
चयेत् । अथवैभिक्षिफलादिभि पलाधिकैरर्द्ध-
पलप्रमाणैर्वृतात् प्रस्थ समब्राह्मीरस पचेत् ।
शेष सुगोघम् ॥

पञ्चमूलशृत् शीर तोय वा शोषनौषधं ।
यथास्य कल्कितैर्पुक्त पृथग्दद्याद्विरेचनम् ॥

शोधनौषधानि सुवोक्तानि विरेचनद्र-
व्याणि नेपा पृथक् कल्कैर्यथाम् दोषाद्यपश्चात्
युक्त पञ्चमूलशृत् क्षीर तोय वा शोधनार्थं
दद्यात्

पिप्पलीपिप्पलीमूलशुण्ठीन्द्रयवसैन्धवै ।
पाठाजमोदायत्स्वाहमुस्तामर्षपदाक्षी ॥

लघुना पञ्चमूलेन सरलेन च साधिता ।
पेया समर्जनं योज्या सघृता विपनाशिनी ॥

दुद्धस्य च ससर्जने पेयादिक्रमे विष्य-
त्यादिभिः सिद्धा पेया घृतमाहिना विपनाशिनी
योग्या ॥

आध्मानादिध्माश्वासेषु पृष्ठग्रीवात्रभङ्गने ।
सङ्कोचस्तम्भक्रमेषु शूलेष्वर्थावभेदके ॥
वातरोगेषु चान्येषु पर्वभेदादितादिषु ।
एरण्डविल्वसरलचिरिविल्वार्कपाटली ॥
त्रिगुपाठा कुशटप विदुल च जले पचेत् ।
रुनीय पञ्चमूल च तस्मिन् मण्ड पचेत् घृतात् ॥
द्विगुणे तुल्यगोक्षीरे पिष्टैर्षटी निशानतै ।
सुराङ्गनेत्रसरलशताहालो प्रगौरि कै ॥
पयस्यादुष्टगोद्वयीकृष्णामदनसैन्धवै ।
उस्तौ प्रत्यागतेश्रीयात् पञ्चमूलान्वितै रसै ॥

आध्मानादिध्वन्येषु पर्वभेदादिषु वा-
तरोगेषु च एरण्डादिकाद्ये घृतान्मण्ड पचेत् ।
घृतमण्डाद् द्विगुण एरण्डादिकाद्यस्तावन्मात्रमेव
गोक्षीरम् । यण्ड्याहादिकं गर्भम् । गाङ्गेयी
मुन्ना । मदन करघाट । इदं घृतं वस्तौ यो
ज्यम् । तस्मिन् शुदात प्रत्यागते पञ्चमूलान्वि-
तैर्मांसैरश्रीयात् ॥

नावन गौरवे शोके लालास्रावे हनुग्रहे ।
गिरिकर्णी फलरसो बन्धूक किण्णिही सिता ॥
पद्मन्यालशुनव्योपशुहतीत्रलसैन्धवम् ।
अपामार्गफल भार्ङ्गी नाकुली सर्पगन्धिका ।

गौरवादिक गिरिकर्णादिक सर्पगन्धि-
कान्त नावनम् । (सर्पगन्धिका नाकुली सर्प
सुगन्धा इति जर्जट ॥)

श्यामा यत्रफला वजि फणिर्जकशिरीषयो ।
पार्ताकरसपिष्टानि नस्य त्रिपट्टर परम् ॥

श्यामान्त्रिक वार्ताकरसपिष्ट नस्य पर
विषहरम् । यत्रफला दुग्धिका ॥

विरिक्तशिरसश्चास्य सर्पिर्मण्डोनु नावनम् ॥

अनेन च तीक्ष्णनस्येन विरिक्ते शिरसि
सर्पिर्मण्डोनु पश्चाद्नावनं हितम् ॥

नेत्रोपरोधश्चयदुग्धनिद्रासमागमे ।
वचामनोदात्रिऋत्तिलफलालोघ्नगैरिका ॥
शङ्खरो नीलोत्पल ताम्र मुक्ता हेम प्रयाकरम् ।
जीवन्ती लशुन कुष्ठ कतरु मार्कव नतम् ॥
मपीण्डरीक मधुक करञ्जफलसैन्धवम् ।
निशे फणिर्जक तुत्य स्रोतोञ्जनरसाञ्जने ॥
मेपशृगयाश्च कुसुम पिष्ट गोवारिणाञ्जनम् ।

नेत्रोपरोधादिके वचादिभिस्त्रिभि श्लो-
कैर्गामूत्रपिष्टैरञ्जनम् ॥

सुरसप्रसवव्योपशुविल्वमूलसुराहयम् ।
हरिद्रा छागलीमूत्र लताकीटघ्नमध्वनम् ।

सुरसप्रसवात्रिक छागलीमूत्रपिष्ट लता-
कीटविषघ्नमञ्जनम् । सुरसप्रसव सुरसमञ्जरी ।
सुराहय देवदारु ॥

शिरिषपद्मकौन्डीरपाटलीसिन्दुवारकम् ।
श्रीरिशुङ्गनतोदीन्यशारिऋत्तुचन्दनम् ॥
शेखरसपिष्टोयमगदो नावनेञ्जने ।
पाने प्रलेपे सेके च लतासु परम् हित ॥

शिरिषादिक श्लेष्मातन्त्रस्वग्नपिष्टोदम-
गदो नावनादिके उक्तं लतासु परम् हितम् ।

सिन्दुवारको निर्गुण्डी . श्रेष्ठ श्रेष्मातक ॥
पयस्या मधुसूद्रीकाश्वदप्राक्षारिमोरटा ।
गोजीविदारीयष्याहमधुक्रानि च तद्गुण ॥

पयस्यादिरगदस्तद्गुण पूर्यगुण । श्री
रमोरटा मधुस्रवा । गोजी गोजिहा ॥

तथा शिरीषकुसुम चन्द्रलेखोद्भव फलम् ।
सुराळा कटभी जाति श्वेता च गिरिकर्णिका ॥

शिरीषकुसुमादिक श्वेतगिरिकर्णिकान्त
तथेति गुणै पूर्व्वर । सुराळा अतिविपा ॥

तद्द्वय युञ्ज्यात्तगरकुष्ठनागजलावला ॥

तद्देव तगरादिक जलान्तम् ॥
हरिद्रायुगळ नागदन्ती लोध्र च शाररम् ।
शिरीषपुष्प तगर सहदेवा शतावरी ॥

पुनर्नवा नागजला सर्पगन्धा कुटञ्जम् ।
गैवाटनी दन्तशठ सोमजलेन्दुराजय ।

विषेषु सर्वेष्वगद सक्षौट सर्वैर्भक्तम् ।
हरिद्रायुगळान्निगद मक्षौट सर्वविषे

पु मवाभीष्टकर्मकृत् । कुटञ्ज परिपेलम् ।
सोमजले सोमवृषभन्तः । (सायम्भुतः कृत्
फल ॥)

सर्पाश्री चन्तन वज्र मृगाशी गन्धनाकुली ।
एला महासुगन्धा च प्रस्तमूत्रेण कलिस्त ॥
लेप पान च लतासु नानेन सदयोगद ।

सर्पाश्वादिर्वस्तमूत्रकलिकतो लतासु ले
पे पात्रे च योग्य । अनेन समो लताविष-
स्यागदो न भवति । (सर्पाशी रक्षुष्या पूर्व्व

देशे प्रसिद्धा । वक्र तगरम् । गन्धनाकुली
सुगन्धमूला गन्धा ।) इति प्रबन्धसमह ॥

कटभीमूलतगरसमद्वादेवदारुभिः ।
बृहतीद्वयगाङ्गेगीरोचनाचन्दनैर्धृतम् ।
सिद्ध चतुर्गुणक्षीरं पानाभ्यञ्जनयोहितम् ॥
लताऋणभक्तीटाना विषे परमदारुणे ।

कटभीमूलादिभिश्चतुर्गुणक्षीर सिद्ध घृत
पानाभ्यञ्जनयो परमदारुण लतादिविषे हि
तम् । समद्वा मखिष्टा । गाङ्गयी मुस्ता ॥

निवृत्ते दाहशोफादौ कर्णिका पातयेद्ब्रणाम् ॥

एव दाहशोफादौ निवृत्ते मति ब्रणाम्
पूर्वोक्ता कर्णिका पातयेत् । (आदिग्रहणेन, क-
प्रागादिपरिग्रह । निवृत्ते उपशान्ते । ब्रणाम्
ब्रणमुग्गात् कर्णिका दशस्थाने कर्णिकावदुल्पा
मामाहुर पानयेदपनयेत् ॥)

कुसुम्भपुष्प गोदन्त स्वर्णक्षीरी कपोतविद् ।
त्रिवृता सैन्य दन्ती कर्णिकापातन तथा ॥

हरिद्रा शुल्गुलु किण्डव जशलेख कपोतविद् ।
तद्द्वय सैन्धव कुष्ठ दन्तीकटुकदौग्धिकम् ॥

राजकोशातकीमूल किण्डवो वा मथितोद्भव ।
कुसुम्भपुष्पादि दन्तीपर्यन्त कर्णिकाया

पातनम् । हरिद्रादिकपोतविदन्त तथेति क-
र्णिकापातनम् । वशलेख. वशतनुबल्क । सै-
न्धवान्निराजकोशातकीमूलान्त च तद्वत् पुष्प-

वा । (कटुकदौग्धिक ०२५७० राजकोशातकी
०२५७० ०३१००) जधवा मथितोद्भवः
किण्डवस्तत्रमह ॥

कर्णिकापातनमये बृहयेत विपापदं ॥

यदा तु कर्णिका पायते तदा ये विषा
पहा भवन्ति तैर्यथायथ च वृद्धयेत् । [अन
न्तरोत्तरौपधै कर्णिकापातनपाले विषहरद्रव्यै
र्यथादष्ट नर पोषयेत् ॥]

ऋतुकाले च लूताना यावन्त. शुक्रविन्दव ।
देहे पतन्ति तारत्यो जायन्ते कर्णिका समम् ।

लूताना च यदा गर्भग्रहणयोग ऋतुकालो
भवति तदा यावन्त शुक्रविन्दव पुंसो देहेहेपु
पतन्ति तारत्य एव कर्णिका सममेककाल जा-
यन्ते ॥

गोदन्तदन्ती त्रिवृता हरिद्रे संन्धय तिला ।
मधुक निम्बपत्राण घृत च व्रणशोधनम् ॥

रान्ताविलङ्गखदिरनिम्बरुम्पिलयकाम्युर्द ।
सर्जलाघातकीलोहै' सिद्ध सर्पिर्त्रणापहम् ॥

गोदन्तादिक व्रणाना शोधनम् । का-
न्तादिभि सिद्ध सर्पिर्ग्रणापहम् ॥

शिरीषऋतभीशेलुक्षीरिवृक्षार्जुनत्वचः ।
कल्कचूर्णपरीपेकै कीटलूतात्रणापहा ।

शिरीषादिक कल्कादिभि प्रयुक्त कीटा-
ना लूताना च व्रणापहम् ॥

शताहालोध्रकासीसदावीजव्वस्थिरोचना ।
हरीतकी पूगफल चूर्णोय व्रणरोपण ॥

शताहादीना चूर्णो व्रणरोपण ॥

लाभा रजन्यौ मञ्जिष्ठा हरितालमनशिशला ।
सर्पिर्मधु च लेपोय त्वग्निशुद्धिकर. परम् ॥

रूढे च लाक्षादिभिर्लेप पर त्वचो वि
शुद्धत्व करोति ॥

रोमसञ्जनन कुर्यात्प्रदुक्त व्रणमाधन ।

व्रणमाधने व्रणप्रतिपेधे यन् किञ्चिद्गो
मसञ्जननमुक्त तदत्रापि कुर्यात् ॥

स्नेहकार्यमशेषं च सर्पिर्पैव समाचरेत् ।
विषस्य वृद्धये तैलमग्नेरिव वृणोलपम् ॥

इत्युत्तरे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

यत् किञ्चिद्भ्यञ्जननावनादिस्नेहकार्ये
तत् सर्पिर्पैव समाचरेत् नान्येन तैलादिना स्ने
हेन । तैल एवत्र परिहरेत् । यत्तैल तथा वृद्धये
भवति यथा वृणोलपमग्नेरिति । [तैल तीक्ष्णा-
दिगुणसाम्याद्विषस्य वृद्धये भवति वृणोलप शु-
ष्कवृणमग्नेर्वृद्धये यथा ॥]

इती दुविरचितायामष्टाङ्गसप्तव्याख्याया
मुत्तरे चतुश्चत्वारिंशोऽध्याय ॥

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ।

प्रत्येकलूताप्रतिपेधम् ।

सामान्येन लूताना चिकित्साविधानमु
क्त्वा यथाप्रधान प्रत्येक चिकित्सा, प्रदर्शयितु
मध्याय आरभ्यते ॥

अथात् प्रत्येकलूताप्रतिपेध नामाध्या
य व्याख्यास्यामः । इति यः ।

आदशे पिटका ताम्रा भवेत् कपिलया स्थिरा ।
लसीका रोमरूपेषु दाहोर्णा मूर्ध्नि गौरवम् ॥

श्वेताख्यया आदंशे श्वेता कण्डूला दा-
हादिकारिणी च पिटका भवति । तत्र शीता-
दिक पानादिष्विष्टम् । शीत चन्दनम् ॥

आदश कृष्णया कृष्णो विद्मन्त्रि क्लेशोफ-
[वान् ।

उत्थाप्यते कृष्णमसृग्दुष्ट तत्र च भेषजम् ॥
महासुगन्धा सर्पाक्षी वक्रैला गन्धनाकुली ।

कृष्णाख्यया आदश कृष्णवर्णं पुरीष
गन्धि क्लेशाफयुक्तश्च भवति । दुष्ट कृष्ण
चामृगुत्थाप्यते विरेच्यते । तत्र महासुग-
न्धादिक भेषजम् । महासुगन्धा राज्ञा । व-
न नगरम् । गन्धनाकुली (नि) सूक्ष्मपत्रा प
राहेया सर्पाक्षी गन्धनाकुली ॥

शूनः पाण्डुरयादंश' शोफो वक्रम्य गौरवम् ।
ज्वरो विवूर्णन जृम्भा शिरोरुक् तत्र भेषजम् ॥
मूल वारुणपुण्याया रोचना गौशकृद्रसः ।

पाण्डुरया दश शूनो भवति । वक्र-
शोफो गौरवादिक च । तत्र वारुणपुण्यामूलादि
भेषजम् । वारुणपुण्या विशाला ॥

आपाण्डुपिटको दश शोफान् रक्तपाद्या ।
असृग्दुष्टत्र नठदसेषोदीच्यहिम मधु ॥

रक्तपादाख्यया दश आपाण्डुभि पिट-
काभिर्युक्त शोफवाश्च भवति । असृग्दुष्ट ।
नत्र नठदादिक भेषजम् । नठद मामी । से-
व्यमुशीरप । उदीच्य वाठकम् । हिम व-
न्दनम् ॥

भृङ्गाभो भृङ्गया दश पिटकादाहरकरी ।
कोर्तैश्च चीपते मात्रं तत्र शस्त भिषग्जितम् ॥

अङ्गोलसारः फलिनी गवां पित्त भिसिर्गदः ।

भृङ्गाख्यया दशो भृङ्गाभो भ्रमरवर्णः
पिटका च दाहरकरी भवति । मात्र च को
ठैश्वीयते । तत्राङ्गोलसारादिक भिषग्जितमौ-
पध शनम् । फलिनी प्रियगु । मिति शत
पुष्पा । गद कुष्ठम् । अङ्गोलवृक्ष' प्रसिद्ध-
स्तस्य सार ॥

पिदया रक्त्विद्यग्नाभो दश स्फोटो बहुवृत्ति ।
तीत्रशोफजररुजाहृत्पीडादाहृत्द्व्युत् ॥
तत्राऽगद सिता गुन्द्रा मट्टिका मधुकोरैरलम्
जीवकः क्षीरिणा शुद्धाद्विहिम नागकेसरम् ॥

पिङ्गाख्यया दशोऽग्निदग्नाभो भवति ।
स्फोटश्च बहुवृत्तिसीत्रजोफादिभिर्युक्तो भवति ।
तत्र सितादिकमगद ॥

त्रिमण्डलाया वहलो दश कृष्ण मयत्यसृग् ।
अरुचिर्नेत्रयोर्दाह' क्लृपस्तुतिदृष्टिता ॥

विधिर्षैर्मण्डलैश्चास्य शरीरमुपचीपते ।
तत्रार्कमूलद्विनिशासुराब्जापश्रिपणिका' ॥
दधित्यनाकुलीत्राक्षीज्योतिष्मत्या हितो गद ।

त्रिमण्डलाख्याया दशो वहलो घनो भ-
वति । कृष्णवर्णं च रक्त क्षरति स्रवति । अ-
स्यादिक च भवति । अस्य पाण्डुरव्य शरीर
विधिर्षैर्नायाविषैर्मण्डलैरुपचीयते । तत्रार्कमू-
लादिकमगद ।

आदश प्रूतिगन्नाया विमर्षक्रेटदाहरान् ।
अल्जीसपिभो रग्नान् विरद्वापिटकाचित ॥
भार्द्वाभिदिगिरिगानिम्बपाटलीमिन्दुरागरुम् ।

दूर्वा हरिद्रे वाशा च पूतिगन्नाविपापहम् ॥

पूतिगन्धारयाया आदशो विसर्पादिमा
नलजीसदृशत्वादिपुष्प भवति । भाङ्ग्यादि-
क तु पूतिगन्नाविपापहम् ॥

चित्तमण्डलवान् दश' पिटकाजालकाष्टत' ।
वीराया मूर्धरुक् शीतज्वराभद्रेपसमुत्त. ॥
हरिद्रे नलद कुष्ठमैला सुरसमञ्जरी ।
तगर च श्वपित्तेन पिष्ट वीराविपापहम् ॥

वीरारयाया दशश्वित्रैर्मण्डलैर्युक्तो भव
ति । पिटकाजालकैराश्रुतो मूर्धरुगादिभिर्भु-
क्तश्च । श्वपित्तेन पिष्ट हरिद्रा द्वयादिक तु
पानादिभिर्वीराविपापह भवति ॥

दश कुष्ठदया दाहस्फोटस्फुरणतोदवान् ।
पिच्छिलरुद्विस्त्रावी सन्धासस्सगळग्रह ॥
प्रत्यारयायात्र कुर्वीत सामान्योक्त क्रियारूपम्

कुमुदाख्यया दशो दाहादिमान् पिच्छि
ल छेदस्त्रावी श्वासगण्टमहाभ्या युक्तश्च भवति ।
श्वासस्तम्भकश्चास । अत्र प्रत्याख्यान कृत्वा मा
मान्योक्त पूर्वाध्यायविहित क्रियारूपं चिकित्स
त कुर्यात् ।

भवन्त्यलविपादशे पीतलोहितमण्डला ।
पिटका सर्पपप्रख्यान्तालुशोषो रुजा ज्वर ॥
छर्दिर्दाह शिर कम्पस्तत्र मेघ्य समाश्लिक् ।
सकासीसङ्घ्रीनेर सपिण्डलिपटाङ्कुर ॥

अलविपादा दशे पीतादिगुणा सर्पप
प्रमाणे पिटका भवन्ति । तालुशोषादिक

च । तत्र सेव्यादिक वटाङ्कुरान्न भेषजम् ।
सेव्यमुगारप । वटाङ्कुरो वटप्ररोहः ॥

रक्तान्तो रक्तया दश सपाण्डुपिटकाज्वर ।
श्वेतोतिसार श्वसन दाह क्लेदः सशोणित ॥
शस्त शैल्वर्जुनाघ्रातात्त्वडमूल सिन्दुवारत ।

रकारयया लूनया दशो रक्तान्तो भव
ति । पाण्डुवर्णाभि पिटकाभिर्ज्वरेण च यु-
क्त । अतिसारश्च श्वेतो भवति । श्वानादि-
क च । अत्र श्लेष्मातन्त्रगादिक सिन्दुवार
मूलान्तं ज्ञेयम् । सिन्दुवार प्रसिद्ध ॥

आदशे चित्तया रक्तापिटका विष्टता स्थिरा ।
पर्वभेदशिरस्तापज्वरशोफा विसर्पिणी ॥
भिन्ना कृष्णत्वमभ्येति पीतास्त्रावा महाघ्रणा
तत्रेष्टा कुष्ठनळदशिर्गपिनळरेणुका ॥

चित्तारयाया आदशे रक्तादिगुणा पिट-
का भवति । सा च स्वयं भिन्ना कृष्णत्वमभ्ये-
ति प्राप्नोति । पीतास्त्रावा महाघ्रणा च भव
ति । तत्र कुष्ठादिकमिष्टम् ॥

दशे च सन्तानिकया शूलमाकुलताश्रुण' ।
मदराक्षेपको तत्र केसर क्षीरिणां त्वच ॥
आम्रस्य सिन्दुवारस्य मूलमश्वन्तकस्य च ।

सन्तानिकारयया दशे शूलादिकमाक्षेप
कान्त भवति । प्रदर । खयोतिर्गज । आक्षेप
को वातव्याधि । तत्र नागकेसरादिक भेष-
जम् । मूलसन्ध्याघ्राणश्वन्तकान्तै स
म्बन्ध ॥

पिटका मेचका दशमध्ये जतुकुणोपमा ।
ज्वर' शोफोत्त वाण्या रोचना रजनीद्वयम् ॥

मेष्काख्याया सन्नाम्निनो दशस्य मध्ये
जतुकणोपमा पिटका ज्वर शोफश्च भवति ।
अथ वारुण्यादिक भेषजम् । वारुणीन्द्रवा
रुणी ॥

राजीमान् कसना दश. शिरोरुक् श्वासकास
[वान् ।

शीतपिच्छिलरक्तधुद्रक्तोक्तं तत्र भेषजम् ॥

कसनाख्याया दशो राजीमान् शिरोरु-
गादियुक्तश्च भवति । तत्र रक्ताख्यादशोक्त
भेषजम् ॥

पाण्डुरक्तोऽतिरुग्दश. काकाण्ड्या. स्मृतिमो-
[पकृत् ।

हिष्मा श्वसनतृष्णूर्च्छा निद्राक्षेपकहृद्गदा ॥

काकाण्ड्या दश पाण्डुरक्त्यादिगुणो
भवति । स्मृतिमोषकृष ' हिष्मादयश्च भव-
न्ति । इत' प्रभृत्यसाध्यत्वाधिकित्सानोच्यते ।
(निद्राक्षेप 'सहृद् इति च पाठ ।)

रक्तान्तस्त्रेणपादाया दश कृष्णतिलाकृति
द्वाहमोहाग्निषीसर्पवृद्धमिश्वासकासवान् ॥

पणपादाया दश पर्यन्तेषु लोहित कृ
ष्णतिलाकृतिर्दाहादिमाश्च भवति ॥

पूति. श्वावोतिरुक् साष्टगादशो लाजवर्णया
शीतज्वरसमुत्पानो दाहमूर्च्छातिसारवान् ॥

लाजवर्णया दश प्रत्यादिगुणो भवति ।
शीतज्वरहेतुर्दाहादिमाश्च ॥

अग्निदग्धनिषोऽशोऽग्निदेहा भृशवेदन ।
गम्भीर. सज्जस्तीक्ष्णसोहो हृदयपीडनम् ॥

वेदेहा दश अग्निदग्धनिभत्वादिगुणो
भवति ॥

ऊर्ध्वराजीचितो दशो जालिन्त्यास्तीनशोफ
[रुक् ।

उदीर्णतृद्धभ्रमश्वासस्तम्भमोहोव्रीडार्शते ॥

जालिन्त्या दश ऊर्ध्वराजीचितत्वादिशु-
क्तो भवति । उदीर्णा तृद्धास्तृद्धादयो अस्मिन् ।
अवदीर्यते भिद्यते ॥

रक्तो मालागुणादशो धूमगन्धि सतीव्ररुक् ।
दीर्यते पार्श्वतस्तैस्तै सरन्ध्रैर्मण्डलैर्युत ॥

अन्तर्दाहो बहि शैत्यमाध्मान मूत्रकृच्छ्रता ।
मूर्च्छामिलापातीसारज्वरा. प्राणान्तकारिण

मालागुणाया दशो धूमगन्धत्वादिगुणो
भवति । अस्या च लतायामन्तर्दाहादय प्रा-
णानामन्तकारिण ॥

ध्मात सौवर्णिकादश' स्यन्दते मत्स्यगान्धिक'
शिरोक्षिरुज्वर कासस्तृणा शोफोवमिभ्रम

सौवर्णिकारयाया दशो ध्मातत्वादिगुणो
भवति । शिरोरुगादिक च ॥

असा यानामपि हित प्रत्याख्यायाशु योज
[येत् ।

दोषोच्छ्राय विशेषेण छेददाहादिवर्जितम् ॥

यासामसाध्यत्वाधिकित्सानोक्ता तासा-
मसाध्यानामपि प्रत्यारयान कृत्वा दोषोच्छ्राय
विशेषवशेन हित चिकित्सित योजयेत् । छेददा-
हादिक वर्जयित्वा ॥

यस्मिन् देहदेशे या लूता दशति सा
अभिलेखादिना क्रमेण प्रदर्शयते ॥

कपिला तत्र नासायामग्निर्दशति जगुणि ।
पीता तु गण्डयो पद्मा दक्षिणासेय कङ्कयो ॥
लूता मूत्रविपाश्वेता चिबुकैकाळिकाक्षिणि ।
पाण्डुरा दक्षिणस्कन्धे करयो रक्तपादिका ॥
वामपार्श्वे दशेत् भृङ्गा वामासे पिङ्गला दशेत् ।
द्विमण्डलोदरे पूति, पृष्ठे वीरा तु दक्षिणे ॥
बाहौ नाभ्या कुमुदिका वामस्कन्धेऽलसङ्गिता
कण्ठे रक्ता ललाटे तु चित्रा सन्तानिकोष्ठयो
मेचका मूर्ध्नि कसनाद्दस्तयो कक्षमूलयो ।
काकाण्डवेर्णा तु हृदये लाजवर्णास्तनान्तरे ॥
वाहुसन्धिषु वैदेही लूताऽपाङ्गे तु जालिनी ।
मालागुणाख्या ग्रीवायां सावर्णी कर्णमूलयो
इति क्षेत्राणि नियतान्यत्युदीर्णविषा पुन ।
परक्षेत्रेपि वर्तन्ते राजानोतिवला इव ॥

इत्युत्तरे पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

तत्र तासां लूतानां मध्ये कपिला नाम
लूता नासाया दशति । एवमग्निरित्यादि ।
व्याख्या समम् । इत्येतानि नासादीनि क्षेत्रा-
णि कपिलादीनां लूतानां नियतानि । यस्मिन्
त्युदीर्णविषा भवति ता लूता परक्षेत्रेपि वर्तन्ते
यथाविचला राजान इति ॥

इतीन्दुविरचितायामष्टादशस्कन्धव्याख्यामुत्तरे

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

मृषिकाळकप्रतिषेधम् ।

जङ्गमविषप्रक्रमेण मृषिकाळकविषयो-
श्चिकित्सा प्रदर्शयितुमध्याय आरभ्यते ॥

अथातो मृषिकाळकप्रतिषेध नामा
ध्याय व्याख्यास्याम । इति य ।

[लालनादिभेदेनाष्टादशविधस्य मृषिक
स्याळकस्य शुनश्च विषस्य प्रतिषेधश्चिकित्सा
स्मिन्नध्याय उच्यते इति मृषिकाळकप्रतिषेधस्तमा
विज्ञानाद्विना प्रतिषेधस्य दुष्करत्वात् सविज्ञान
प्रतिषेधमित्यर्थः । शेष पूर्ववत् ॥]

[तत्र पूर्वं मृषिकाणां नामविशेष सख्या
च दर्शयति ॥]

लालनश्चपल, पुत्रो हसिरश्चिकिरोऽजिन ।
कपायदन्तः कुलक, कोकिल कपिलोऽसित,
अरुण शवल श्वेत कपोत पलितोन्दुरु ।
चुच्छन्दरो रसालारुयो दशाष्टौ चेति मृषिका

लालनाद्योष्टादश मृषिका । मृषिकस्य
प्रसिद्धत्वात् भेदकीर्तनमेव । अळकस्य तु लक्ष
ण वक्ष्यते ॥

[मृषिकविषस्य व्रणेन विनापि रक्तादि-
दूषकत्वात्सम्प्रान्तेर्हेतुमाह ॥]

यस्मिन्नङ्गे पतत्येषां शुरुमङ्गैः स्पृशन्ति वा ।
यच्छुक्रदिग्धैस्तत्रास्ते दूषिते पाण्डुतां गते ॥
ग्रन्थय श्वयशु कोठो मण्डलानि भ्रमोक्तचि-

शीतज्वरोतिरुक्मादो वेपथुः पर्वभेदनम् ॥
रोमहर्षः स्मृतिमूर्च्छा दीर्घकालानुबन्धनम् ।
श्लेष्मानुविद्धसहासुपोतकछर्दन सकृत् ॥

एषा मूर्षिकाणा सम्प्रन्धि शुष्ट यमिश्र
ङ्गे पतति यद्वा यदङ्ग मूर्षिकशुष्ठादिर्गैरङ्गैः स्पृ
शति तत्रास्त्रे रक्ते दूषिते पाण्डुत्व च गते प्र-
न्ध्यादिक भवति । श्लेष्मानुविद्धाना घृणना
मासुपोतकाना छर्दन वमनम् । [तत्प्रभावात्
सकृदेकवारमेव श्लेष्मणानुषद्धाना घृणनामासु-
पोतकाना मूर्षिकघालाकारमासरण्डाना छर्दन
च स्यात् । शीतज्वरः शीताविज्वरः । पर्वभे-
दन सन्धिषु भेदनप्रतीति । स्मृतिम्रेणमुखाद्रक्तपू-
यादिस्राव । दीर्घकाल धिरकालमनुबन्धनम-
नुवर्तनम् ॥]

व्यवाग्यासुविष कृच्छ्र भूयो भूयश्च कुप्यति ।

सर्वं वासुविष व्यवायिन्यापकगुणस्वभाव
कृच्छ्रकृच्छ्रसाध्य भवति । भूयो भूयश्च कुप्यति ।
[व्यवायिगुणस्य सर्वविषसाधारणत्वेऽप्यत्र विशे-
पकयनमतिशयघोतनार्थम् । भूयो भूयश्च कु-
प्यति शान्तमपि पुन पुन कालान्तरेण कोप
यात् ॥]

मूर्च्छाङ्गशोफवैषण्यैर्दशब्दाश्रुतिज्वरा ॥
शिरो गुरुत्व लालासृग् छर्दिक्षासाध्यलक्षणम्

मूर्च्छादिकमसाध्यमूर्षिकाविपलक्षणम् ।
[अङ्गशब्द शोफादिषु त्रिषु सम्बन्धते ॥]

शूनवस्ति विवर्णोऽष्टमाख्यामैर्ग्रन्थिभित्तम् ।
सुच्छन्दुरुसगन्ध च वर्जयेदासुदूषितम् ॥

शूनवस्तिमित्यादिक चासुदूषित वर्ज-
येत् । सुच्छन्दुरुसमानगन्ध च । सुच्छन्दु-
रुर्जात्या दीर्घमुग्नो मूर्षिक । [असाध्यलक्षणा-
न्युकरमा पुनरपि वर्जयेदित्युक्तत्वात् पूर्वोक्तस्य-
याप्यत्वमस्य परित्याज्यत्व च सूचितम् ॥]

शून इत्यादिना अलर्कस्य लक्षणमुच्य-
ते । (अनन्तरमलर्कविपलक्षण विषक्षु पूर्व
तन्मोन्मादहेतुमाह ॥)

शून श्लेष्मोद्भवा दोषाः सज्ञा सज्ञावहाश्रिता
मुष्णन्तः कुर्वन्ते शोभ धातूनामतिदारुणम् ॥
लालावानन्धवाधिर सर्वत सोभिधावति ।
स्रस्तपुच्छहनुस्कन्ध शिरो दु खी नताननः ॥

शून सारमेयस्य श्लेष्मोद्भवा दोषा
सज्ञावहा सिरा आश्रित्य सज्ञा चेतना मुष्ण-
न्तो धातूना शूनो रसरक्तादीना दारुणमतिघोर
शोभ कुर्वन्ते । तत स लालावत्वादियुक्त स्र-
स्तपुच्छादिकश्च सर्वतो विना प्रयोजनमाभिधा-
वति ॥

(उ-मादलक्षणमुक्त्वा अलर्कस्य दशल-
क्षणमाह ॥)

दशस्तेन विदष्टस्य सुप्त कृष्ण क्षुरत्सृक् ।
हृच्छिरोरुग्ज्वरस्तम्भतृष्णामूर्च्छोद्भवोनुच ॥

तेन तथाविधेनालर्कात्वेन शूनादष्टस्य
पुसो दश सुप्त अचेतन सन् कृष्णमसृक् क्ष-
रति । ततश्च तृष्णाद्युद्भवो भवति ॥

(अलर्कविषप्रसङ्गान् सृगालादिविपल-
क्षणमाह ।)

अनेनान्येपि वोद्धव्या व्याळादद्वा प्रहारिण ।
सृगालाश्वतराश्वक्षेत्रीपिव्याघ्रवृषादम् ॥

अनेन च श्वदशप्रकारेणान्येपि व्याळा
क्षुद्रा दद्वाप्रहारिण, सृगालादयो वोद्धव्या छे
या । (सृगालादय इत्यादिशब्देन विडालाद-
यो गृह्यन्ते । व्याजा दुष्टसत्त्वा ।)

कण्ठनिस्तोदवैवर्ष्यं सुप्तिं हृदय्वरभ्रमा ।
विदाहरागरुक्पाकशोफग्रन्थि विकुञ्चनम् ॥
दशावदरण स्फोटा, कर्णिका मण्डलानि च ।
सर्वत्र सविषे लिङ्ग विपरीत तु निर्विषे ॥

सर्वत्र सविषे दशे कण्ठवादिषु लि
ङ्गम् । एतद्विपरीते निर्विषम् ॥

(अङ्कप्रमज्ञातद्विधाना सृगालादीना
लक्षणमुक्त्वा सामान्येनासाध्यलक्षणमाह ॥)

दष्टो येन तु तच्चेष्टारुत कुर्वन् विनश्यति ।
पश्यस्तमेवचाकस्मादादर्शं सलिलादिषु ॥

येनैव प्राणिना दष्टस्तस्यैव सम्बन्धिनी
श्चेष्टारुतस्यैव रुत कुर्वन् पुरुषो विनश्यति । त
मव च प्राणिनमकस्मादादर्शोदिषु पश्यन्नपि वि-
नश्यति ॥

जलदर्शनेनसस्पर्शशब्देभ्यो यश्च सन्प्रसेत ।
अदष्टमपि त ज्वाज्जलसन्प्रासरोगिणम् ॥

अदष्टोपि य पुरुषो जलस्य स्पर्शनेन वा
स्पर्शनेन वा शब्देन वा सन्प्रसेयेत जलसन्प्रा-
सनाम्ना रोगेण युक्त जह्यात् ॥

(मूर्षिकाङ्कचोर्लक्षणमुक्त्वातन्तरं सु
षिकचिकित्सांमाह ।)

आखुना दष्टमात्रस्य दश काण्डेन दाहयेत् ।
दर्पणेनाथवा तीव्ररुजा स्यात् कर्णिकान्यथा ॥

आखुनेत्यादिना मूर्षिकाणा साधारणी
चिकित्सा । सुबोधम् । दशदाहेन विना क
र्णिका सम्भवति । (आखुना मूर्षिकेण दष्टमा-
त्रस्य मात्रायाप्यनतिलङ्घितदष्टसमयस्य दश द-
शप्रण काण्डेन शरकाण्डादिना अथवा दर्पणे-
नादर्शने दाहयेत् अन्यथा दाहाभावे तीव्ररुजा
अतिवेदनायुक्ता कर्णिका स्यात् ॥)

(अनन्तरकरणीयमाह ॥)

दग्ध विस्त्रावदेशश्च प्रञ्जित च प्रलेपयेत् ।
शिरीषरजनीवक्रकुकुमाशृतवाङ्गिभि ॥

दग्ध दश दशत्रण विस्त्रावयेत् । प्र-
ञ्जित चेति वक्ष्यमाणत्वाद्द्विस्रावणं प्रच्छानेन ।
ततः शिरीषादिभिरमृतवत्थन्ते प्रलेपयेत् ।
(शिरीषरजनीवक्रकुमुमाशृतवाङ्गिभिः सुशुतपाठ ॥)

अगारधूममजिष्ठा रजनी लवणोक्ष्मै ।
लेपो जयत्यासुविष कर्णिकायाश्च पातनं ॥

अगारधूमादिभिर्लेप आसुविष जयति
कर्णिकाया पातनश्च ॥

ततोम्लैः क्षाळयित्वा तु तोयैरनुत्र लेपयेत् ।
पालिन्द्री श्वेतकटमी विल्वमूलगुक्कादिभि ॥
अन्यैश्च विपशोक्तैः सिरा वा मोक्षयेत् द्रुतम्

ततो लेपादनन्तरम्लैः काञ्चिकादिभि
क्षाळयित्वातु पश्चात् तोयैः क्षाळयित्वा पालि-
न्द्रीदिभिर्लेपयेत् । 'पालि' इति श्यामा त्रिवृत् ।
अन्यैश्च विपशैः शोक्तैश्च हरिद्रादिभिर्लेपयेत् ।

अथवा द्रुत शीघ्र सिरा मोक्षयेत् । (विपन्नै
शिरायादिभि ओकत्रै शिशुमूलादिभिरन्यैरप
रैरीषचैश्च लेप कुर्यात् ॥)

ऊर्ध्वेन जालिनीकायैः शुक्राख्याङ्गोलयोरपि ।
फोशवत्या शुक्राख्याया, फल जीमूतकस्य च
मदनस्य च सञ्चूष्ये दध्ना पीत्वा विप वमेत्

नीलिनीकायेन उर्ध्वेन शुक्राख्याङ्गोलयो-
श्च फायेन । कौशवत्यादिकलना चूर्णं दध्ना
पीत्वा विप वमेत् । शुक्राख्या शिरीष । कौ
शवती कौशातकी । जीमूत, कृतवेधन, ॥

रचामदनजीमूत कुष्ठ वा मूत्रपोषितम् ।
पूर्वकल्पेन पातव्य सर्वोन्दुरुषिषापहम् ॥

वचादिकं गोमूत्रेण पिष्ट्वा पूर्वकल्पेनेति
दध्ना पातव्यम् । तत्सर्वेषामुन्दुरूणा विप
हन्ति ॥

निष्पावा रुदळीमूल धन्धुजीरफलानि च ।
सुवर्चलारामठक म्वर्जिनातिविषाद्वयम् ॥
श्यामाद्रिकार्णिकामूलमर्षचैर्वमनलयम् ।

निष्पावसुवर्चलाश्यामादिभिरर्धैर्धरर्ध
श्लोकैर्धम त्रय भवति । रामठक हिङ्गु ॥

वान्तस्य शुद्धे हृदये शूल हिध्माहचिर्वमि ।
बण्णोद्गारानुबन्धो वास्पाचेत्त्रैतदौषधम् ॥

वान्तस्य सतो हृदये शुद्धे शूलादिक य-
दि स्वात्त्रैतदौषधम् ।

किमिथाह ॥

जीरक श्यूपण कुष्ठ तुङ्गाख्य नागकेसरम् ।
रजन्यौ सैन्धव सेन्ध यथीमधुसुवर्चलाम् ॥

मधुर च गणपिष्ट्वा धीजपूरकपित्थयो ।
रसेन पाठन कुर्यान्धुमत्स्यफण्डिकान्वितम् ॥
गन्धवर्णरसोपेत स पीतो विपदोमजित् ।

जीरकमित्यादि व्याख्यासमम् । तुङ्गा
ख्य नागकेसरम् । मधुरोगण सूत्रोक्तं ॥
द्विपिप्पलीश्चशुभतीकाधेपेयाचतद्गुणा ।

द्विपिप्पल्यादिकाये कृता पेया च तद्गुणा
जीरकादिषाड्यगुणा ।

विरेचने विट्श्रीलीत्रिफला कल्क इष्यते ।
शिरोविरेचने सार शिरीषस्य फलानि च ॥

त्रिषदादिकलना विरेचन इष्यते । शि-
रीषस्य सार फलानि च शिरोविरेचने ॥

अञ्जने गोमयरसो व्योपमृद्मरजोन्वित ।
रूपित्थगोमयरसो मधुमानबलेहने ॥

व्योपसृद्मरजोन्वितो गोमयरमोजन
इष्यते । रूपित्थगोमयरसो माश्रिकयुक्तोऽत्रले
हने ॥

तण्डुलीयरुमूलेन सिद्ध पाने हिन घृतम् ।
द्विनिशा कटुभी रक्ता यथ्याहर्वामृतान्विते ॥
आस्फोतमूलसिद्ध वा पञ्चरूपित्थमेव वा ।

तण्डुलीयरस्य मूलेन सिद्ध घृत वा
ने हितम् । अमृतान्वितेर्द्विनिशादिभिर्वा सि-
द्ध घृतम् । रक्ता मञ्जिष्ठा । सुरोधम् । आ
स्फोतोर्क । पञ्चरूपित्थ कपित्थस्य त्वक्पत्रमु
ष्पफलमूलानि तै पञ्चभि सिद्ध घृत वा ॥

अधोभागे विशुद्धस्य शूलं नाभ्यां भवेद्यदि ।
पुरीष वा विषायेतगुटे स्याद्वा विकर्तिका ॥

तत्र पेयां पिनेच्छीतां शर्करामधुमधुताम् ।
पिप्पली पिप्पलीमूलगारिवा कटुकाह्वयै ॥
शृतं सिद्धां सह यला ममज्ञा विश्वभेषजं ।

विरिक्तस्य यन्त्रिभिश्च पुत्रिय वा वि
पदगुह वा विषतिक्काम्यात्तत्र पिप्पल्यादिभिर्वि
श्वभेषजान्तै शृतै सिद्धा शीता शर्करामधुपुषा
पेया विषया । तमज्ञा मन्त्रिणा ॥

नळदध्यामफळ्योपलांघ्रचित्रकनीप्यरुम् ।
कुतलभारतोयेन पिष्ट माक्षिकसर्पिणा ॥
दध्ना वा प्राशयेत् क्षौद्र यरभारपयोदधि ।
फाणिन तैलमाज्य च विपन्न पीतमेकत ॥

नट्टादिशीष्यकात् कुतलभारतोयेन
पिष्ट मधुसर्पिणा दध्ना वा प्राशयेत् । कुतल
सिलकाण्डम् । क्षौद्रादिफमाज्यात्तमेकतोमि
श्रीभाजेन पीत विपन्न भवति ॥

सिन्दुरार नत शिशु पिल्लमूल पुनर्नरम ।
वचाश्वदष्टा जीमूतमेपां काथ समाक्षिकम् ॥
पिवच्छाल्यादन दध्ना भुञ्चानो मृषिकादित्त.

मृषिकैरर्दिता हिमिन्त दध्ना शाल्योदन
भुञ्चान मि दुबारादीनां काथ नमाक्षिक पि
नेत् । श्वदष्टा कण्डुकरि ॥

तक्रेण शरपुहखाया रीज सञ्चूर्ण्य वापिनेत्
अङ्गोलमूलरुको वा वस्तमूत्रेण कालिकत ॥
पानलेपनयार्थुक्त सर्वोन्दुरुविषापह ।

अथवा शरपुहखाया प्रसिद्धायाश्चूर्ण
तत्रेण विवेत् । अङ्गोलमूलकप्रयोग सुगोप ।
[जीवमूलेण पिष्ट पानविषये लपनविषये च

मधुषः अङ्गोलमूलस्य पन्नाश्च मृषिकविषय
तागन ॥]

पयः पयस्याया युक्त सितया मधुकेन च ॥

पयस्याया शर्करया मधुकेन च युक्त प
य प्रकरणात् सर्वोन्दुरुविषापहम् । पयसा
श्रीरिभा ॥

किराततिक्तममृतां समह्रां कटुमत्वाम् ।
राण पन्नाज काष्पय पयस्या नण्डुलीयरुम् ॥
आरुगिन्ना महानिम्ब सप्तपर्ण मधूलिकाम् ।
कपित्थ रामरुष्ट वा पिचेदन्यतम प्वरी ॥

यद्य मृषिकविषे उरजान भवति म
किराततिक्कादीनामन्यतम विवेत् । आरु
गिन्ना (मृषिकपर्णा) ॥

स्थिरां मन्दरुजा मच्छेत् कर्णिकां पातयेतवा ।
श्यामालाङ्गलिका दन्ती किण्णिही गिरिकर्णि-
(का ॥

आरुगुष्ठो महावृक्षस्रिष्टदञ्जनकी स्तुही ।
कर्णिकापातन कल्कमेकैक तिलरुकरुत् ॥

कर्णिका स्थिरा मन्दरुजा च सर्ती प्र-
च्छेत् पातयेतवा । श्यामाक्षी-येकैक तिलक
रुकोमात् कर्णिकाशातनानि । लाङ्गलिया
विशल्या । किण्णिही गिरिकर्णिका । आरुगु
ष्ठो जीमूतक । अञ्जनकी नीलिनी ॥

श्रीरिमवाळमाञ्जिष्ठा चलादावीं हयादया ।
रोपण्य कलिकतास्त्रैल घृत वा साधित तथा
दिनिशा तिलयष्ट्याहतगरोशीरपचकै ।

क्षारिप्रवाजादिक कल्कित रोपणम् ।
अथवा तैः साधित तैल वा घृत वा तथागु
णम् । द्विनिशादिभि साधित तैल वा घृ
त वा ॥

सामान्येनेति निर्दिष्टा क्रियाखूना विशेषत ।

इत्याखूना क्रिया मामायेन निर्दिष्टा ।
विशेषतस्तुच्यते लालनेनेत्यादिना ॥

लालनेन वमिर्मूर्च्छा लालास्रावश्च जायते ।
लिङ्घात् समाक्षिक तत्र चूर्णित तण्डुलीयरुम्

लालास्रावान्त लालनेन जायते । तत्र
समाक्षिक तण्डुलीयरुचूर्ण लिङ्घात् ॥

चपलेन वमिर्मूर्च्छा वृद्ध्वा तत्रावलेहयेत् ।
सदारुगुस्ता त्रिकला—

चपलाख्येन वमिर्मूर्च्छा वृद्ध्वा जायते ।
तत्र देवदारुमुस्तसहिता त्रिकला लेहयेत् ॥

— पुत्रकेण तु पाण्डुता ।
सादोक्ते सर्वतश्चास्तुसदृशग्रन्थिसम्भन ॥
शिरिषबीज कृष्ट च मधुना तत्र लेहयेत् ।

पुत्रकाख्येन ग्रन्थिसम्भवान्तम् । तत्र
शिरिषबीज कृष्ट च मधुना लेहयेत् ॥

हसिरेणान्नविद्देशो जृम्भण रोमहर्षणम् ।
आरग्वधादिनिर्ग्रह सुवान्त तत्र पाययेत् ॥

हसिराख्येन रोमहर्षणात्तम् । तत्र सु
वृ वमन कृत्वा आरग्वधादिकाद्य पाययेत् ॥

चिकिरेण शिरोदु ख शोफो हिम्बावमिर्भ्रम ।
वान्नोत्र जालिनीकायैः सारमङ्गोलज पिबेत्

चिकिराख्येन भ्रमान्तम् । अत्र जा-
लिनीकायेन वमन कृत्वा अङ्गोलसार पिबेत् ।

अजिनेनाङ्गकृष्णत्व मूर्च्छाछर्दिश्च हृद्ग्रहः ।
मधुना तत्र मञ्जिष्ठा लिङ्घात् स्तुवक्षीरकल्कि-
(ताम् ॥

अजिनाख्येन हृद्ग्रहान्तम् । तत्र सु
धा क्षीरेण कल्कित मञ्जिष्ठा मधुना लिङ्घात् ।

निद्राकपायदन्तेन हृन्डोप कृशताति च ।
शिरिषसारत्वग्बीज तत्र क्षौद्रेण लेहयेत् ॥

कपायदन्ताख्येन निद्रा हृन्डोप अति-
कृशता च । तत्र शिरिषस्य सारादिक क्षौद्रेण
लेहयेत् ॥

कुलकेन रुजा स्यात् राजयोदशमण्डले ।
स सिन्दुवारकौ तत्र सहौ लिङ्घान्मधुप्लुतौ ॥

कुलकाख्येन दशमण्डले रुजास्रावी रा-
जयश्च । तत्र सिन्दुवारसहितौ सहौ कुष्ठनस्ये
मधुप्लुतौ लिङ्घात् ॥

ग्रन्थय' कोकिलेनोग्रा ज्वरो दाहश्च दारुण ।
नीलीपुनर्नशाकाये मिद्ध तत्र पिबेत् घृतम् ॥

कोकिलाख्येनोग्रा ग्रन्थयो दारुणो च
दाहज्वरो । तत्र नील्यादिकाभासिद्ध घृत पि
बेत् ॥

कपिलेन ग्रणे कोथो ज्वरो ग्रन्थिर्भ्रम मवृद्
लेहयेन्मधुना श्वेता श्वेता चात्र पुनर्नशात् ॥

कपिलाख्येन कृष्ट तम् । अत्र श्वेता-
तवचा घनपुनर्नशा च मधुना लेहयेत् ॥

रक्तं कृष्णं चमति विजयाद् दृष्टिने विरो ।
तत्र त्रिगुणसम्भानु विगीतपञ्चरात्रम् ॥

हृत्पञ्चमिणा पञ्च रक्तं सदाश्मति पु
दिनं तु विरोधः । तत्र पञ्चाध्यानादकाद्व
विषया ॥

अकृपाया पृथग्दोषमाश्रितानाम्पञ्चमानः ।
जनयन्ति क्रमाद्रागात् सर्वे च ग्रथिभक्तिसि

अकृपाया पञ्चदशादावादिनम्भान
प्रमाद्रेणात् जगति । सर्वे च सा भक्तिसि
मुक्ता भवति । अकृपा यातमम्भान् रागान
जायति । जपत् विगमम्भया । अतः क
पतम्भवान् । जनेन मन्त्रिणावमभयात् ।
पत्रिणेन्दुरोगमम्भयातिनि क्रमाथं ॥

कङ्काम्भ्र रज्योत्पुहस्यगुमनीद्वयात् ।
ज्ञाने दधिपय मर्षि पृथग्प्रस्थोन्मिन परेत्
कपित्पडादिमवरी विगाणात्रिगुणत्रिकाः ।
त्रिटृतामृत्तिका चक्रगुहृतीगायकन्मिता ॥
त्रिपेत्तद्वृणादीनां पञ्चागां विगनागनम् ।
काकादनी काकमाची म्बरमेत शून पृतम् ॥

करणादिषामे कपित्थादिकम्के दधि
क्षीरप्रस्थाया युग पृतप्रथ पचेत् । तत्पू-
मरुणादीना पञ्चागा विपनागम । काकाद
न्या काकमाच्याश्च म्बरमेत शून धृत पार
णादीना पञ्चागा विपनागम ॥

कृम्युच्छु-दरेणोम्रो ग्रीवात्सम्भो विपूचिका ।
यचनात्पेभक्षार बृहत्सौ वान पाययेत् ॥

पुष्पुशमाभेन प्रमाद्रेणविपूचिका ॥
तत्र यथापञ्चागादिके पाययेत् । यथा पञ्चा
गे यथा ॥

ग्रीवात्सम्भो रमाथेन वेदना द्रवमद्वये ।
लिप्तामहावद तत्र पुगमाधिगमयुगम् ।

पञ्चागायेत योसात सम्भो द्रवम-
द्वय ॥ १॥ ५॥ तत्र यथापञ्चागात् पु-
मलिगमयुग लिप्तात् । यथापञ्चागात्
मन्त्रिणवतिपेयो ॥

मनेप सूचिकरिप प्रकृष्यस्यभट्टनेन ।
यथापथ वा यान्तिपु दोषागा वा द्दुष्टु ॥

अ-सूचिकरिप विक्रियता विदमेक न
विस्व तद्वद ॥ १॥ यथापथ । कतया कौन
दोषेणाधिक य सूचिकरिप तयाप दृष्टिदुष्टु
कायेनायु-रायीयोत्पेपु प्रकृ-गति ॥

तत्र सर्वे यथापथ प्रयो-या म्पूठरकपाः ।
यथापथ ये च निद्रिष्टास्ताया दूरीरिपायथा ॥

तत्र मनेपविपूच्छी अकृपात्तैकमेव य
मादोः य निर्विष्टा करकमा भद्विगया म्पुः ।
तथा दूरीप्रपापहाओपकमा । इति सूचिक
विपोषमः ॥

(अत्रर्षविपयिकेनामात् ॥)
द्वान्तरकरीष्टस्य दग्धमुष्णेन मर्षिवा ।
प्रदितादगदस्तेस्ते पुराण च घृत पित्रेत् ।
त्रणस्योपरि निष्पीडय मत्यकपूष्पीरसोथवा

अलकंदष्टस्य दग्ध दग्धाय उष्णेन सर्षि
या दग्ध्या तेस्तेनाविधैरगदं प्रदिश्यात् । पु-

राण पञ्चसत्रत्सरातीतं च घृत विवेत् । अथ-
वा म्रगव्योपरि प्रत्यक्षपुपीरसो निष्पीड्य ।
प्रत्यक्षपुपी अपामार्गः ॥

तिलगुल्गुलुर्दूर्वागां डाढिमस्य गुडस्य च ।
कल्को मुहुर्मुहुलय श्वदशविपजित्परम् ॥

तिलादीना कल्केन मुहुर्मुहुल्लेप पर श्व
दशविपजित ॥

नठमूल जने विट्टं पानलेपनयोर्हितम् ।
मातुलङ्गण्डर्दशं म. ग्रीयादन्तचर्चितैः ॥

नठमूलमित्यादि सुशोधम् । दन्तैश्च
विंतानि यानि मातुलङ्गपक्षाणि तर्दशं चर्चि
यात् ॥

अर्कंतीरयुत चास्य योज्यमाशु विरेचनम् ।
अस्य चाऋकंदष्टर्वाकंतीरयुक्त योग्य
विरेचनमाशु युज्ययात् ॥

पिवेत् पुनर्नैवां श्वेता धुर्पूरकफलाञ्चिनाम् ॥
श्वेता शुक्लपुष्पा पुनर्नैवा धुर्पूरकफलेषु
क्ता पिवेत् ॥

फल् धुर्पूरकान्मूळ काकोदुम्भरिकोद्भवम् ।
शीघुना श्वविष हन्ति पीत वा तण्डुलाम्बुना ॥

धुर्पूरकफल् काकोदुम्भरिकामूळ च शी
घुना वा तण्डुलाम्बुना वा पीत श्वविष हन्ति ॥

ऐरुध्य पलल तैल रूपिकाया पयो गुड ।
भिनति विपमाऋकं घनमुद्गमिराभिः ॥

पल्लादिकमैकाशं मिश्रयित्वा प्रयुक्त
माऋकं विष भिनति । यथा घनममूह चायु ।
रूपिका अर्क ॥

लशुनोपणवैन्हेही वरा गोपितकलिकता ।
पाननस्याञ्जनालेपै श्वदष्टस्यौप परम् ॥

लशुनादिक गोपितकलिकत पात्रादिभि
पर श्वदष्टौपधम । वैदही पिप्पली ॥

जलवेतसपत्रत्वट्मूल क्षुण्ण पचेज्जले ।
सकाथ शीतळ पीत पर श्वविपभेषजम् ॥

तत्सिद्धं च घृत पाननम्यापञ्जनलेपनम् ।
जलवासे समस्ते च विपे तत् गरुडोपमम् ॥

जलनेमपत्रादि काथ, सुबोध । त
दिसद्धनिति जलवतमपत्रादिभिद्ध घृत पानादि
प्रये गाज्जन्त्रासे सर्वविषेषु च गरुडोपमम् ॥

यमपापकृत्त्यानां पञ्चमूलम्यचाम्भामि ।
क्षीरद्विगुणते सर्पि साधयेच्छुद्धक्षणाकरिकैः
अश्वगन्धामहाक्षुष्ट बृहतीरजनीद्रयै ।
विदारीनतकृद्बद्ध पयस्या सिन्दुवारकैः ॥
सर्पगन्धानखा भीरु शर्करारक्तचन्दनै ।
श्वदष्टारद्रवान् सर्वान् पानान्पद्मैर्भिहन्ति तत् ॥

यवादीना पञ्चमूला ताना काये द्विगुण-
तीरे अश्वगन्धामिभिः शुद्धक्षणाकरिकैः सर्पिः
साधयेत् । तद्घृतं सर्वान् शूनो दष्टया कृता-
नुपद्रवान् निहन्ति ॥

हृदिदाहे प्रमेके च निरेकवमनेष्टम् ।
विषदोपहरे रोज्जे शुद्धे ससर्जनकम् ॥

अऋकंदष्टे च यदि हृदिदाह प्रसेकश्च
भवति । तत्र विषदोपहरे निरेकवमने शृश
योज्ये । तस्य च शुद्धे हृदिससर्जनकम् ॥

दद्यात् सशोधनतीक्ष्णमवश्य त्रिपनाशनम् ।
अशुद्धस्यनिर्हृदेषि प्रण कुप्यति तद्विप्रम् ॥

तत्र यदा सशोधन दद्यात्तदावश्यमेव
तीक्ष्णैरेव नातीक्ष्णैर्वैष्णादसम्पक्क शुद्धस्य निम्न
देषि प्रणे तद्विप्र कुप्यति ॥

सरत्रयीजाधिपि कृष्णै शीताम्बुधूरितै ।
अष्टोत्तरशन वारान सिद्धमन्त्राधिपन्त्रितै ॥
अष्टोत्तरशोन्मानै पुष्पपालान्त्रमुषितै ।
गोचर्ममात्रके लिप्ते उज्ज्वलितार्गौ कुशास्वते ।
स्थण्डले सरितस्तीरे स्नान वास्य चतुष्यये ॥

अथ चाञ्चकदंष्ट्रस्य मरितक्षीरे वा च-
तुष्यये वा स्थण्डले भुप्रदेने गोचर्ममात्रस्थाने
लिप्ते उज्ज्वलितार्गौ कुशास्वते सरत्रयीजादिभि
कृष्णभर्षटे द्याग स्थान् । रत्नैर्वाजिर्द्वान्वैर्वा, पथै
श्रमहये वर्तने ते तपोष्ठा । ये च कुष्मा
सिद्धम तेषां अष्टोत्तर शत वासनभिमतत्रिताले ।
ये जलेन पूर्णा सतले । ये अष्टोत्तर शतमु-
न्मानेन मवन्ति ते कलशै ॥

अञ्जनाधिपते यज्ञ मारपेयगणाधिप ।
अञ्जर्जुग्मेव मे निर्विपद्गुणमाचिरान् ।
मार्दोतमन्त्रोञ्जर्जर्जिते सर्वैर्धर्मसु गत्यते ।

अञ्जनाधिपत इत्यादि व्याहृतो मन्त्रो
ज्ज्जाने गुरुरे मयश्चमेसु शस्यते । हे अञ्जना
धिपान, अधिपते म्यामिन, हे यक्षगणाना मा
रपेयगणाना आधिप । एतमञ्जर्जुग्मे मे नि-
र्विपद्गुण माचिरान् दीप्त स्वाहेति मन्त्रपद्यम् ॥
चतुष्पाञ्चद्विपाञ्चिर्षा नखदन्तपरिसनम् ।
शूयने पच्यने रागज्वरमावहनान्वितम् ॥

चतुष्पाञ्चि प्राणिभि द्विपाञ्चि मनु-
प्यादिभिर्नखपरिश्रत दन्तपरिश्रत च रागाद्य-
न्वित सच्छूयते पच्यते च ॥

सोमवल्लोथकर्णश्च गोजिह्वा ह्रमपादिका ।
रजन्यौ गौरिक लेपो नखदन्तत्रिपापह' ॥
॥ इत्युत्तरे पञ्चत्वारिंशोऽध्याय ॥

सोमवल्लोथदिना लपो नख, दन्त, विपापहः ।
सोमवल्लोथ कटुक उवर् । ह्रमपदी प्रसिद्धैव ।
अश्वकर्णौ मधुस्रवा पूर्वदेने प्रभिद्ध । नख
दन्तत्रिपापह इयव मनुष्याणा दन्तनयस्रत वि-
पमन्यत्र मैद्युन दिलात्तिका । इति जर्जट' ॥

इतीन्दुविरचितायामष्टाङ्गसमूहव्याख्याया-
मुत्तरे पञ्चत्वारिंशोऽध्याय ॥

— ० —

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

त्रिपोपद्रवप्रतिषेधम् ।

विषाणा तद्रोगाणा च निषेध कृत्वा विषे
य उपद्रवास्तास्त्रिभिरुक्ता च प्रदग्गयितुमध्याय
आरभ्यते ॥

अयानो त्रिपोपद्रवप्रतिषेध नामाध्याय
व्याख्यास्याम । इति य ॥

उदरकामवमिषाम इध्या तृष्णाऽतिमूर्च्छनम्
त्रिभोभेदोऽतिक्वाठिन्यपानाहो बन्तिपूर्द्धकम् ॥
श्वपयु शूनिदशतत्र रक्तत्रावो विषानेल ।
इति षोडशनिर्दिष्टा त्रिपानानामुपद्रवा ।
गञ्जन्तुपोसितानां यैर्जुष्टा विपरोमिण ॥

ज्वरादयः षोडशविपार्तानामुपद्रवा नि
रिंश । उपेक्षिता अधिकितिमता मन्तो वि-
पयोगिणो यैरुपद्रवैजुष्टा नाशं गच्छन्ति ॥

रामटुफलोशीरकाधर्मघनपञ्चकान् ।
काथ. सशर्करासौद्रो विपज्वरहरः परम् ॥

राजवृक्ष इत्यादिना ज्वरादीना क्रमेण
विक्रिस्ता राजवृक्षफलादिकाथः सुबोध ॥

पीता तण्डुलतोयेन कटुकासपित्तोपला ।
विपज्वरहराऽजाजी जीवरूपकाल्पलम् ॥
कोलपञ्जमिता गान्यभार्द्वा यष्टय. ह केसरम् ।
विपज्वरवमिश्वासकामटुणानिर्दग्म् ॥

सशर्करा कटुणा तण्डुलतोयेन पीता त्रि-
पज्वरहरा भवति । अजाज्यादिकेतरान्त वि-
पज्वरादिनिर्दग्म् ॥

त्रिकलारग्वरण्याग्नीकाथो ज्वरविबन्धनिन् ।
वाकविल्वत्रचागुस्ता कषाय सगुनर्षव ।
ज्वरामिमादश्वपथून्निहन्ति विपसम्भवान् ॥

त्रिकलादिकाथो ज्वरविबन्धजो । वा-
कविल्वादि कषाय पुनर्नवयायुको विपसम्भवान्
ज्वरादीन् निहन्ति ॥

वैदेहिकारानठ कृापित्थरामसैःत्रम् ।
ससितामाक्षिक लीढ श्वांसकासज्वरापहम् ॥

वैदेहिकादिक श्वामात्रपहरम् । वैदेहि-
का विष्पली । रामठ ह हिङ्गु । इति ज्वरे ॥

सद्राशानागरां कृष्णामथवासवराघनाम् ।
लीढ्वाज्यमधुनाकासान्मुच्यते विपसम्भवात् ॥

सपाठाञ्जनमञ्जिष्ठादिनिशामधु कां तथा ।
यष्ट्याहमम्भसा पीत्वा —

कृष्णा पिप्पलीं द्राक्षानागराभ्या युक्ता
मधुमर्षिणा लीढ्वा विपसम्भवात् कासान्मुच्य-
ते । अथवा सवराघना कृष्णा मन्त्राजयेन
लीढ्वा । अथवा पठादियुक्ता कृष्णाम् । त-
था यष्ट्याहमम्भसा पीत्वा विपसम्भवात् का-
साह्मेमुच्यते । इति कासे ॥

— मरिचैरवचूर्णितम् ॥

विपसम्भया पिबेत् काथ विल्वमूलाद्रजोवधवा ।
धानीपरूपरुद्राक्षा मधुकु पयसा द्रुतम् ॥

विल्वमूलात् काथ मरिचैरवचूर्णित वि-
पसम्भया पिबन् । अथवा विल्वमूलाद्रजशूर्णी
धान्यादिक च पयसा क्षीरेण द्रुत गृहीतद्रवत्
पिबेत् ॥

वेङ्गाग्रयाञ्जनसोशीर यष्ट्यै शरुणकेसरम् ।
लिङ्गान्मरिचकुम्भी वा घृतपुष्परसद्रुताम् ॥

वेङ्गादिक केसरान्त घृतपुष्परसद्रुत लि-
ङ्गात् । पुष्परसो माण्डिकम् । मरिचकुम्भी
वा घृतादिद्रुताम् । कुम्भी द्रवन्ती ॥

क्षीरिष्टुशोकराशौद्रसितास्तुद्वमधुच्छिद्र ॥

क्षीरिष्टुशोकरादीनि तृप वमथु च छि-
न्दन्ति ॥

जीर्णशाल्योदनसौद्र क्षीर चन्दनसाधनम् ।
शीताम्भोजुपेवत् भुञ्जन्वा विपच्छर्दिमपोहति ॥

जीर्णशाल्योदनादिक मुस्त्या शिताम्भोजु
पिबेत् विपजा छर्दिमपोहति । इति विपज-
सम्भयाम् ॥

नैलगोविडसक्षुद्रं लिङ्गात् कृष्णाभिषगुके ॥
 श्वासी क्षौद्रेण वा द्राक्षाष्ट्रीमामाधिक्यासता ।
 शुद्धनागरवैदेहीविजयामलकानि वा ॥

विषश्वासी विषली प्रियगुञ्जै तैलादिभि
 लिङ्गात् । अथवा द्राक्षाभितानात् क्षौद्रेण लि
 ङ्गात् । अथवा शुडादिकनामलकान्त क्षौद्रेण ।
 इति त्रिषजे च से ॥

हिध्मायां जट्वरसनक कटुकास्वर्णगैरिकम् ।
 वेष्टशुष्ठीकणोत्तरी रजनीद्वितयानि वा ॥
 लिङ्गाद्वाव्योपमृष्टीनां वीजपूरसेन वा ।
 सक्षौद्र तालपरज काय वा सगुड पिषेत् ॥
 विश्वभेषजगायत्री हरिद्रामरदाहजम् ।
 दन्ती द्रवारणीद्वीपी म्लक् संवीरकेण वा ॥

हिध्माया शह्यादिक स्वर्णगैरिकान्त
 क्षौद्रेण लिङ्गात् । अथवा वेष्टादिष रजनीद्वया-
 न्तम् । अथवा व्योप मृष्टीनां च क्षौद्रेण वीजपू
 रसेन वा लिङ्गात् । सक्षौद्र च वाळकस्य र-
 जभूर्ण लिङ्गात् । अथवा विश्वभेषजादिष काय
 सगुड पिषेत् । अथवा दन्त्यादीनां कर्क शौ-
 वीरकेण काश्चिदेत पिषेत् । इति हिध्मायाम्

वृष्मूर्च्छयोरशिरसो लेपसेकादिमादिता ।
 अभोजनाच्छुगुम च दनोशीरमौक्तिके ।
 वैश्यासगिनानोपध्नीराज्येत्पुरमाप्युते ॥

श्वि मूर्च्छायां श्वाशिरस सर्वाङ्ग हिमा
 रूपमेकं हिता । कैरित्याह । अभोजनात्
 हिभिर्वैहायमगिता तायादिष्टुः । वैटायम-
 मा-तरिष्ठ ताप निवनाप च ॥

वीजन तालवृन्तेन शीते सिकातिले स्थिति ॥
 तालवृ तेनोत्क्षेपकेण वीजन हितम् । शक्ति-
 सिकतावति च देसे स्थितिः ।

कमलोत्पलकिञ्जल्कपटलावृतवारिषु ।
 विषवृद्धदाहनुच्छ्रात्र सरसीपत्रवगाहनम् ॥
 कमलादिपटलेन नम्ममुहेतावृत वारि
 यासु तासु मरमीषु महत्सु सरस्ववगाहन वि
 पट्टादिप्रप । इति वृष्मूर्च्छयो ॥
 वृणाया विशपमाह ।

विषवेगमधुत्थाया वृष्णायां लाजतर्पणम् ।
 शर्कराडाडमश्रीद्रमाललाष्ट्रावित पिषेत् ।
 वटवेतसजम्बाम्रसेव्यतोयं च शीतळम् ॥
 विषवेत्यादि । सुषोषम् । वटादिभिः
 सिद्ध तोयं च शीतळ पिषेत् ॥
 अतिसारस्य चिकित्सासाह ।

भूनिम्बपुस्तकटुजा त्रायन्तीन्द्रयवान समान् ।
 द्वौ भागौ चिवकादष्टौ कुटजाद्राणिषा पिषेत् ।
 विषानिसारोदानं कासश्वासज्वरापहम् ॥

भूनिम्बेत्यादि । भूनिम्बानि पञ्चस-
 मानि त्रिप्रकस्य द्वौ भागावयवत्रयार्पेभ्या ।
 तथैव कुटजा दष्टौ भागा । एतद्धारिणा पिषे
 द्वि-हेत्र नीमागणपहम् ॥

लोत्रमोचरमाश्रया घातकीस्तण्डुलाम्बुना ।
 ममाश्रिका पिषेत्तद्भागरातिविषामया ॥
 सधानकी सट्टजा साञ्जना, ऋक्षगचूर्णता ।
 पाठानागमूर्णं वा दधायुक्त समाशिकम् ॥

लोत्रादिव समाशिक तण्डुलाम्बुना वि-
 पेत् । नागराचञ्चनान्त तद्वैदित्ति समाशिक

तण्डुलायुता पिबेत् । अथवा पाठादिचूर्णं स-
नाधिक दध्ना युक्त पिबेत् । इति विपजातिसारे ॥

वस्तिरुग्वर्तनाहेषु फलवर्तिं प्रयोजयेत् ।
सारम् वा सत्रिवृता सोपकुल्या हरीतकीम् ।
पिबेत् घृतेन मधुं द्रा वस्तिशूलादिनाशिनीम् ॥

वस्तिरुगादिषु उदावर्तविक्रितस्तोक्ता फ-
लवर्तिं प्रयोजयेत् । र्वर्त उदावर्त । (विशोति
वाटि-यम् ।) नाह आनाह । आररथादि
त्रयेण पृथग्युक्ता हरीतकी सभ्रौद्रा घृतेन पिबेद्
स्तिशूलादिनाशिनीम् ॥

गृहधूमनतश्यामा नीलिनी तण्डुलायकैः ।
सिद्ध वाज्य तथाऽसिद्ध वरा कायत्रिवृद्युतम् ॥

गृहधूमादिभिः सिद्धमाज्य पिबेत् । अ-
सिद्धमेव वा घृत त्रिफलाकायेन त्रिवृता च स
युक्त पिबेत् । इति वस्तिरुगादिषु ॥

काकोली क्षीरिवृक्षत्वग्द्राक्षायष्ट्याहशर्कराः ।
नम्य विपशिरोरुत्र सयोज्य शीतमारिणा ॥

काकोलीयादिनस्य विपशिरोरुत्रम् । सु-
बोधम् । इति मूर्द्धरुजि ॥

श्वयथौ शुद्धकोष्ठस्य पयः पाने हित भृतम् ।
विश्वभेषजवैदेहीरुदुकादेवदारुभिः ।

सुरसामूलककैर्वा छाग वा पिप्पलीभृतम् ॥

विषजे श्वयथौ वसनबिरेचनाया शुद्ध-
कोष्ठस्य विश्वभेषजादिभिः शृत पय क्षीर पा-
ने हितम् । अथवा सुरसामूलककैः शृत पय
पाने हितम् । अथवा पिप्पलीशृत छाग पयः ॥

त्रिफलायाः कपायेण त्रिवृता भावितात्रयहम् ।
आलोह्य सर्पिषा पीता विपश्वयथुनाशिनी ॥

त्रिफलाकायेन त्रयह भाविता या त्रि-
वृता सा घृतेनालोह्य पीता विपश्वयथुनाशिनी ॥

मधुवेलेवरान्योप सुराहोशीरपन्नकैः ।
त्रिपश्वयथुजिल्लेपस्तथा स्वादुरुपायकैः ॥

मध्वादीभे पन्नकान्नेलेपो विपश्वयथु-
जित् । तथा मधुरै कपायैश्च द्रव्यै ॥

क्षीरीपपुष्पाऽहिशिरोनतकुष्ठैर्धृतान्जित ।
धूपोऽगद श्वयथुजित् समस्तविपनाशनः ॥

क्षीरीपपुष्पादिभिर्धृतान्वितो धूप श्वय-
थुजिदगदः सर्वविषाणा नाशन । अहिशिर
सर्पोत्तमाह्नः । इति श्वयथौ ॥

अल्पेनाप्यपचारेण दश पूतित्वमश्नुते ।
भायो न सहते तीक्ष्णगुष्ण वा भेषज विषम् ॥
मधुरस्त्रिगुशीतानि युञ्ज्यात्तस्माद्विषत्रणे ।
सेकालेपांश्च सक्षीरैः कपायैः क्षीरिवृक्षजैः ॥

विषत्रणे मधुरादिप्रयोगाय अल्पेनेया-
दिहेतु । क्षीरिवृक्षणा कपायैर्द्रवै क्षीरनयुक्तैः
सेकानालेपाश्च युञ्ज्यात् ॥

न्यग्रोधशृङ्गमधु कतिलसर्पसै ररम् ।
साभया निम्बपत्राञ्च दशपूतित्वनाशनम् ।
कर्णिकापातन श्रेष्ठ विषत्रणाविनाशनम् ॥

न्यग्रोधशृङ्गादिक दशपूतित्वनाशनादि
गुणत्रययुक्तम् । इति पूतिदशत्वे ॥

तैलगोविडसर्द्धाद्रेल्लिहात कृष्णाप्रियगुके ॥
 श्वासी क्षौत्रेण वा द्राक्षासृष्टीमागधिकगिता ।
 गुडनागरवदेहीविजयामलकानि वा ॥

विषक्रामी विषप्ली प्रियगुके तैलादिभि
 लिहात् । अथवा द्राक्षासृष्टीमागधिकगिता त क्षौत्रेण लि
 हात् । अथवा गुडादिकगामलकान्त क्षौत्रेण ।
 इति विषजे श्रु मे ॥

हिष्मायाशङ्खरसनक मडुनास्वर्णगैरिकम् ।
 वेष्टशुष्ठीकणोशीर रजनीद्विवयानि वा ॥
 लिहात्वाच्योपमृष्टीना वीजपूररसेन वा ।
 मक्षौद्र वाटकरज काथं वा सगुड पिपेत् ॥
 विश्वभेषजगायत्री हरिद्रामगदारुजम् ।
 दन्तीद्रवारणीद्वीपी कल्क भौवीरकेण वा ।

हिष्माया शङ्खादिक स्वर्णगैरिकान्त
 क्षौत्रेण लिहात् । अथवा वेष्टादिक रजनीद्वया-
 न्तम् । तथा च्योपमृष्टीना च क्षौत्रेण वीजपू
 ररसेन वा लिहात् । मक्षौद्र च वाटकरस्य र
 जधूर्ण लिहात् । अथवा विश्वभेषजादिज काथ
 मगुड पिपेत् । अथवा दन्त्यादीना चक्र सौ
 वीरकेण कालिकेन पिपेत् । इति हिष्मायाम्
 वृमूर्च्छाशोराशिरसो लपसेकादिमाहिता ।
 अमोजनाळगुमुग च द्रनानीरमांक्तिकै ।
 वैदायसमितानोयस्त्रीराज्येनुम्माप्युते ॥

श्वि मूर्च्छाया चानिरस सर्वाङ्गे हिमा
 छेपमेकं हिता । वैरियाह । अमोजनाळा
 दिभिर्वैदायसमिता तोयदिष्टी । वैदायम-
 मांतरिक तोय मितान्त्ये च ॥

वीजन तालवृन्तेन शीते सिकातिले स्थिति ॥
 तालवृन्तेनोत्क्षेपकेण वीजन हितम् । शीते
 सिकतावति च देशे स्थितिः ।

कमलोत्पलकिञ्जल्क पटलावृतवारिषु ।
 विषवृद्धाहमूर्च्छाप्र सरसीष्ववगाहनम् ॥
 कमलादिपटलेन मसमूहेनावृत वारि
 यासु तासु मरमीषु महत्सु सरस्ववगाहन वि
 पट्टादिप्रम । इति वृमूर्च्छयो ॥
 वृष्णाया विशपमाह ।

विषोपद्रवसमुत्थाया वृष्णाया लाजतर्पणम् ।
 शर्कराडाडमवैदमालिलाप्यारित पिपेत् ।
 वटवेतसजम्बाप्रसेव्यतोय च शीतळम् ॥
 विषवेत्यादि । सुवीधम् । वटादिभि
 मिष्ट तोय च शीतळ पिपेत् ॥

अतिसारस्य चिकित्सायाह ।

भूनिम्बमुस्तकडुना ज्ञायन्तीन्द्रयवान समात् ।
 द्वा भागौ चित्रका दष्टौ कुटजादारिणा पिपेत् ।
 विपातिसारोदान्त कासश्वासवरापहम् ॥

भूनिम्बेयादि । भूनिम्बानि पञ्चस
 मानि त्रिकस्य द्वौ भागावथवद्रव्यापेक्षया ।
 तथैव कुटजा दष्टौ भागा । एतद्वारिणा पिपे-
 द्वि श्हेत्व गीमाराणपहम् ॥

लोध्रपोचरमाभ्रगु धातकीस्तण्डुलाम्बुना ।
 समाश्रिता पिपेत्तद्व्यागरातिविषाभया ॥
 मधानी सट्टजा साञ्जना श्लक्ष्णचूर्णिता ।
 पाटानामचूर्ण वा दध्नायुक्त समाश्रिकम् ॥

तोधादिक ममाश्रिक तण्डुलाम्बुना पि
 पेत् । नागराद्यन्त तद्वदिन समाश्रिक

तण्डुलाद्युता पिबेत् । अथवा पाठादिचूर्णं स-
माक्षिप्य दध्ना युक्त पिबेत् । इति विपजातिसारे ॥

वस्तिरुग्वर्तनाहेषु फलवर्तिं प्रयोजयेत् ।
सारग्वथा सत्रिवृता सोपकृत्या हरीतकीम् ।
पिबेत्पृथेनमक्षौद्रा वस्तिशूलादिनाशिनीम् ॥

वस्तिरुगादिषु उदावर्तयिकीःस्ततोक्ता फ-
लवर्तिं प्रयोजयेत् । र्त उदावर्त । (विशोति
काठि यम् ।) नाह आनाह । आरग्वथादि-
प्रयण पृथग्युक्ता हरीतकीं सक्षौद्रा पृथेन पिबेद्द-
स्तिशूलादिनाशिनीम् ॥

गृहधूमनतश्यामा नीलिनी तण्डुलीयकैः ।
सिद्ध वाज्य तथाऽसिद्ध वरा कायत्रिवृद्युतम् ॥

गृहधूमादिभिः सिद्धमाज्य पिबेत् । अ-
सिद्धमेव वा घृत त्रिफलाकाथेन त्रिवृता च स
युक्त पिबेत् । इति वस्तिरुगादिषु ॥

काकोठी क्षीरितृक्षत्वग्द्राक्षायप्रथाहशर्करा ।
नस्य त्रिपशिरारुद्र संयोज्य शीतवारिणा ॥

काकोठ्यादिनस्य विपजिरोरुद्रम् । सु-
बोधम् । इति मूलेरुजि ॥

श्वयथौ शुद्धकोष्ठस्य पयः पाने हितं शृतम् ।
त्रिश्वभेजवैदेहीकटुऋदादेवदारुभिः ।

सुरसामूलकलकैर्वा छाग या विष्णुलीशृतम् ॥

विपजे श्वयथौ वमनविरेचनाभ्यां शुद्ध-
कोष्ठस्य त्रिश्वभेजजादिभिः शृत पय क्षीर पा-
ने हितम् । अथवा सुरसामूलकलकैः शृत पय
पाने हितम् । अथवा विष्णुलीशृत छाग पयः ॥

त्रिफलायाः रूपायेण त्रिवृता भावितात्रथहम् ।
आलोक्य सर्पिषा पीता विपश्वयथुनाशिनी ॥

त्रिफलाकाथेन त्र्यह भाविता या त्रि-
वृता सा घृतेनालोक्य पीता विपश्वयथुनाशिनी ॥

मधुवेद्यवराण्योप सुराहोशीरपन्नकैः ।
विपश्वयथुजिह्वेपस्तथा स्वादुरुपायकैः ॥

मध्वादेभे पद्मकान्तेलेपो विपश्वयथु-
जित् । तथा मधुरैः कपायैश्च द्रव्यैः ॥

शिरापिपुष्पाऽहिशिरोनतकृष्टैर्घृतान्जित ।
वृषोऽगद श्वयथुजित् समस्तविपनाशनः ॥

शिरापिपुष्पादिभिर्घृतान्वितो धूर श्वय-
थुजिदगदः सर्वविपाणा नाशन । अहिशिर
सर्पोत्तमाह्वम् । इति श्वयथो ॥

अल्पनोप्यपचारेण दश पृतिवमशनुते ।
प्रायो न सहते तीक्ष्णगुष्ण वा भेजज विपम् ॥

मधुरक्षिगंशनीानि युच्चयात्तस्माद्विपत्रणे ।
सेकालेषाश्च सक्षीरैः कपायैः क्षीरितृक्षजैः ॥

विषत्रणे मधुरादिप्रयोगाय अल्पनेया
दिहेतु । क्षीरितृक्षणा कपायैर्द्रवैः क्षीरनयुक्तै-
सेकानालेषाश्च युञ्ज्यान् ॥

न्यग्रोधशृङ्गमधुकृतिलसर्पसैः श्वम् ।
साभया निम्बपत्राञ्च दशशूतिरनाशनम् ।

कार्णिक्रापातन श्रेष्ठ विपत्रणानिनाशनम् ॥

न्यग्रोधशृङ्गादिक दशपुनित्वनाशनादि
गुणत्रययुक्तम् । इति पृतिदगत्वं ॥

रक्तेष्वत्यतिभृश घृत समरिच पिपेत् ।
तण्डुलीयरुमूलेन मितया या समन्वितम् ॥

त्रयाद्यातिभृश रक्त स्रवति समरिच
घृत पिपेत् । अथवा घृततण्डुलीयकस्य मूलेन
समन्वित पिपेत् । जकैरया वा ॥

दश प्रलेपयेद्यास्य दाढ्यासुश्रुणापिष्टया ।
सितोपलाशौद्रकृतचलागदुग्धानि नाशनम् ॥
शमीकटक पिपेत्तृलक्षणमङ्ग लिम्पेद्विशालया ।
नाशने ह्रैपशुभा च तत शाम्यति शोणितम् ॥

अस्य चास्रसुतो सुश्रुणापिष्टया दाढ्या
दशप्रण लिम्पेत् । मिनोपलेथादि सुगोमम् ।
विशाला नशाश्री । शुक्रा श्रीरपिपारी । क्षी
रकाकोळी वा । इति रक्तस्रावे ॥

कृशस्यासिसुते रक्ते रूपैर्गत्वर्थसेपितै' ।
विपस्य च स्वभावेन यातारिश्वाभकृष्पति ॥
उ-मादाक्षेपनमनोभ्रशापस्मृतपस्तत ।
तत्रेष्ट स्नेहन वस्तिनस्यप्रथमनाञ्जनम् ॥

कृशस्य रक्तेऽसिसुत रूक्षसेवनाद्विपस्य
भावाच्च चापु प्रकृष्पति । ततो हेतोस्त्वमादा
दयो भवन्ति । तत्र स्नेहन वस्थादिकमिष्टम् ॥

नागदन्त्यभयातुष्टुपिप्लीष्टपन्द्फलम् ।
भलातकास्थिकदुका विल्वप्रतिविपाशिका ॥
सक्षीरतैर्घृतसिद्ध विपत्रातविचारजित् ।

नागदन्त्यादिभि सक्षीर सिद्ध घृत वि
पहेत्तून वातविकारारुन्मादादीन् जगति ॥

१ हेमकनक केसर वा ॥

पिपेदेरण्डतैल वा छागमासरसान्वितम् ।
पैरुध्य घृततैल वा मेऽयमासरसाशन ॥

छागमासरमेतान्वितमेरण्डतैल वा अ
यमा मेध्यमासरसाशा मङ्गैरुध्य घृततैल वा
पिपेत् ॥

कार्पासमूल मरिच हरिद्रे नळद् नळम् ।
पिप्लीस्वजिङ्गा कृष्ट जलालोड्य पाययेत् ।
उ मत्त विपत्रातेन तथाऽपस्मारिण नरम् ॥

कार्पासमूलादिन् सुगोमम् । पिपत्राते
नति पिपहेतुना वातेन उ-मत्तमुन्मादयुक्तम् ॥
त्रचाहमपनीषोपदाधेत्य दलिपिप्लीम् ।
देवदाहुरलाविल्वकृमिजित् कृष्टकृष्टकृष्टम् ॥
लोध्रासुर्गुर्धतित्रिषा भीर सर्पिष पाययेत् ।
निहन्ति पानाभ्यङ्गाभ्यातृत सर्पत्रिषाणि तत् ॥

वचादिभि त्रिषिर्विषाचयेत् । तत्पाने-
नाभ्यङ्गेन च स्वविपाणि निहन्ति । द्रुसपदी
मयुसवा । दधित्य कापित्यम् । कुण्डुस्यो
नार्क । अ सुकर्णां द्रवती । इति विपाशिके ॥

प्रतिकुर्यात्प्रथम्य च गेगेऽपेव परेषु च ।
दोषानुबन्धमालोच्य विपनन्त्राप्रिरोधत ॥

एव परेषु चानुक्तेष्वपि विपहतुषु गेगेषु
यथास्वमात्मीयाचिकित्सया प्रतिकुर्यात् । कथ
मित्याह । दोषाणा वातादीनामनुबन्धमालोच्य
यथा च विपतन्त्रे । तीक्ष्णादिरूपेण विरोधो न
भवति ॥

दृश्यशब्दागर्दरस्य विपशेष निरर्तयेत् ।
अल्पमप्यवशिष्ट हि व्याधये मरणाय वा ॥

अस्य चातुरस्य दृश्यशब्दागदैर्विपशेष
शमयेत् । दृश्यागदा ये-दर्शनमात्रेण विपघ्ना ।
शब्दागदा ये शब्देन । अल्पमित्यादि निश्चये
पनिर्वर्तनत्वे हेतुः ।।

पराश्वरुर्णतिनिशकरघटकपीतनान् ।
पलाशाम्रातरुकुभपािरभद्रफतिलकान् ॥
रूपित्यकुटजाङ्गोलप्रग्रहामलकीभुजान् ।
गमीश्रेष्ठातकाशमन्तगोजीयमठरुण्डकान् ॥
चिरिरिल्वार्ककटवङ्गसमह्वामयुगियुक्तान् ।
गोपघोण्टाहिमारौ च भस्मीकृत्याम्भसागवाम्
क्षारकल्पेनारिस्त्राव्यपचेत्क्षिप्रवाऽरचूर्णितान्
पिप्पलीद्वयक्रांशास्रसप्तपणैलालकान् ॥
वराङ्गचोचमाञ्जिष्ठाकुष्ठवञ्चुळदुण्डुकान् ।
विळङ्गातिविपानन्तासर्पपातण्डुलीयकान् ॥
सुराहमरळपुक्षुष्टहधूमकरञ्जकान् ।
नागदन्तीसुतश्रेणीनिचुळवरुणवचाम् ॥
वर्द्धमानमयो रिल्वक्षारवत्पाकमागतम् ।
तत् लोहकुम्भेनिहितकार्यसन्निहितसटा ।
तेन दुन्दुभिमालिम्बेत्पताकास्तरणानि च ।
दर्शनश्रवणस्पर्शैर्विषतानि कुर्वते ॥
पानात् क्षारागदथैप विपस्थारजद्रमम् ।
शूलगुल्मोदराजीर्णश्वासकासाऽमशर्करा ॥
शोफाशोमहणादोपानरक्षि च नियञ्जति ।
अपि तक्षकतुल्यानासर्पाणादर्पनाशन ॥

ल्यादिकचूर्णितक्षिपेत् । ततश्चारलक्षणैः
पक्वपाकमागतलोहकुम्भेनिहितकुर्यात् ।
तेनालिप्तानि दुन्दुभ्यादीनि शब्दादिभिर्निर्विष
कुर्वते । दुन्दुभयः सह्या, पताकात्रैजयन्त्य,
करघाटा मदनः, कपीतनः इक्षुसङ्घः, आम्राण्य
कपिरचूडमः, पारिमद्रको निम्बः, तिम्बको लोध्रः,
कुटजो वरमकः, अङ्गोलः तत्सङ्घः, प्रमहो नरु-
मालः, गुजो भूर्जः, अश्मन्तको मालुफापर्णः,
गोजी गोजिह्वा, यमठकण्टको युग्मकण्टकः,
चिरिभिल्वः करञ्जः कटवङ्गः स्थानाकः, गोप
घोण्टा घोण्टा, अहिमार अरिमेदः, पशानि स
र्वाणि समुलशाखादीनि, वृशात्र लुद्राघ्नम्, व
राङ्गः वरु, चोच नाञ्जिकेरम्, वञ्चुलो जल
वेतसः, दुण्डुकः स्थानाकः, अनन्ता यवापकः,
सुराह देवदारु, करञ्जको नक्तमालः, सुतश्रेणी
द्रवन्ती, निचुळ वेतसम्, वर्द्धमान एरण्डः, ए
व च ताम्रा क्षारागद पानात् स्थावत् जङ्गम च
विषगुल्मादींश्च नियञ्जति तत्रयानि । एष
तक्षकतुल्यानामपि सर्पाणां दर्पनाशयति ॥

श्रीविष्टरुमनोहालससर्जरसराळरुम् ।
कर्पाशनागपुष्पस्य पकृञ्च सुट्टिदिशरुम् ॥
हरेणश्वतुःपष्टि कुटन्नचतुष्टयम् ।
शताहापोडशैतानिपुष्टये सम्भृत्यपेपयेत् ॥
आश्लेषामु गरा मध्ये शस्त्रमन्त्राभिराक्षितम् ।
कुमार्यास्तातयातन्मन्त्रोय विष्णुनिर्मितः ॥
माताये विजयानाम जयो नाम पिता मम ।
अजयस्य च पुत्रोसौ जये च विजयापि च ॥
सुगन्धारुषोयमगदो नित्यदेशविलेपनात् ।
अमङ्गकरणो युद्धे विवादे च जयः

धवादिकमहिमारा त दग्ध्वा भस्माका-
येम् । तत् गोमूत्रेण क्षारकल्पेन सूत्रोत्पादिधा
नेन परिह्राव्याच्छ पचेत् ।

अमुना लेपिताश्चतुर्दुन्दुभिर्ध्वजतोरणा ।
दृष्टसुदृशुना घ्नन्ति विष स्यावरजङ्गमम् ।
भूतनालग्रहोन्पादान् गेहस्थोपि निवारयेत् ॥

श्रीवेष्टकादीनि पञ्च प्रत्येक कर्पाशानि ।
नागपुत्रस्य प्रकुञ्च पलम् । घृष्टिवैशक सूक्ष्मे
लापयन्ति त्रिंशति । हरेणुपलानि चतु पष्टि ।
कुटञ्जपलानि चत्वारि । शतपुत्रपापलानि प
द्वय । इत्येतेषु पुत्रे सम्भृत्याश्लेसासु पेपयन् ।
गवा मध्ये शस्त्रैर्भ्रैश्चाभिराश्लित कृत्या पेपयेन्
न्यातया च कुमार्या कन्धरया । तत्र च पेपणे
मांशमेत्यादि विष्णुनिर्मितो मन्त्र । अयम-
गदो नाम्ना सुग य । एतेनागदेन मित्य लि
ताङ्गो युद्धात्त भज्यते अवाङ्मुखो न भवति । वि-
वादे च जय प्राप्नोति । अमुनागदेन छत्रादयो
लेपिता दर्शनादिभि स्यावरजङ्गम विष घ्नन्ति ।
गेहस्थोपयमगदो भूतादीन् निवारयेत् । [जयो-
नाम पितामह इति च पाठ ॥]

प्रपाण्डरीकमरुत देवदारुकुटञ्जटम् ।
जटाशताहातिविषा तिलपर्णी सुगन्धिका ॥
नीलीयवफलाभार्ङ्गोमधुपष्ट्यैलवालुकम् ।
तोयतोयदकालीयतगरभ्यामरुत्वच ॥
नखपद्मकपुत्रागपवकाळानुसारिका ।
तालासपत्रमरिच जोङ्गरु चन्दनद्वयम् ॥
बोलाद्विसेव्यद्विध्वेता द्विनिशा नळद्वयम् ।
लाक्षाशतशिवव्यापफालिनीधान्यगैरिरुम् ॥
शैलेयकशिलापुष्पग्रन्थिला चोरकाभया ।
अर्कस्थौण्यपृथ्वीका कटुका चन्द्रराजय ॥
कलिङ्गक सर्जरस कुष्ठै लवणपञ्चकम् ।

श्रीपार्णिकापरी शैलु भिंशरा सिन्दुवारजाः ॥
चम्पकाशोकसुरसमुपनास्तिलकोद्धवा ।
पाटल्यास्तृणशूल्याथ पसवा कुमुदोद्वयम् ॥
तिनिशार्जुनशम्पारु मवपुष्प सपद्मनम् ।
पञ्चाशीनैरिद चूर्णं समूत्रघृतमाक्षिकम् ॥
निधापयेत् गवा मृद्रे मनुष्ये पुनराहरेत् ।
भ्रमस्कन्ध विट्टताभ मृत्याङ्गप्रान्तर गनम् ॥
महासुगन्धेनाम्नायमतिवीर्योतितेजसा ।
त्रायत्यतिदुर्भार विपात्रिं वासुकेगपि ।
मृगेनेनानुलिप्ताङ्गो भवेत् सर्वजनभिय ।
तेजस्विता च लभने राजकस्यापि मन्थगः ॥

प्रपाण्डरीकाश्लेनामौषधाना पञ्चाशति
शूर्ग मूत्रादियुक्त गवा शङ्गे निधापयेत् । वि-
षेण ममस्क घत्वादियुक्त मनुष्य पुनराहरेत् ।
अथ च नाम्ना महासुगन्ध । अतिवीर्यव्यादिना
स्य प्रभवकीर्तनम् । सुषोमम् । कुटञ्ज परि-
पेलवम्, जटा मानी, तिलपर्णी घदरक, सुग
न्धिका गघनाकुली, यवफलो वहा कुटञ्ज,
तोय वाळङ्गम्, तोयदो सुस्त, कालीयक रक्त
चन्दनम्, पत्र गन्धपलम्, जोङ्गकमगरु,
च दनद्वय पात, मित, च । एनाद्वय सूक्ष्मैला,
पमैला च । सेव्यद्वयमुशीर, लामज्जक च ।
श्रेताद्वय वचा, गिरिकर्णिका च । नळद्वयं
माषी, गन्धमासी च । शितशिवो मिश्रेयक,
शैलेयक शिलापुष्पम्, पान्थिल प्रान्थिपर्णम्,
स्थौण्यक शुक्रवर्हायम्, पृथ्वीका हिङ्गुपत्री,
चन्द्रराजी सोमराजी, का मरी कापमर्य, शैलु

१ [मनुष्य तेन जीवयेदिति पाठान्तरम् ॥]

स्नेह्मातक, प्रमवशब्दस्य श्रीपण्यादिभि म-
म्यथ । पुपशब्दस्य तिनिसादिभि । राज्ञा स-
मूहो राजकम् ॥

शीतमेव च कूर्वीन त्रिगान विपरोगिणाम् ।
मुक्त्वा ऋटाविप ताद्धि शीतेनातिप्रवर्द्धते ॥

एक कीटविष मुक्त्वा र्जयित्वा सर्वेषु
विषेषु विपरोगिणा सर्गमन्तर्बहि प्रयोज्य मा-
घनमौषध शीतमेव कुर्यात् । हि यस्मात्तत्
कीटविष शीतेनातिवर्द्धते ॥

शालय पाटिका जीर्णा कोरदूपा मियद्भव ।
मुद्गो हरेणुस्तुवरी पटोल त्रेत्रपञ्चवा ॥

तण्डुलीयरुजीरन्ती वार्तारु सुनिपण्डरु ।
जाङ्गल ढाडिम धात्री कपिन्थ सैन्धवासिता ॥

अविदाहियदन्यच्च विज्ञायान्नस्वरूपत ।
तच्चदद्याद्भिषागर्तेभ्यः कार्या व्यञ्जनसंस्कृति ।

कपार्यैर्विपहन्तृणा घृतै कल्याणकादिभि ।

विषार्तेभ्य शल्यादिभ्य दद्यात् । अ-
न्यन्नाविदाहियद्यत्तदन्नस्वरूपाभ्यायाद्धिज्ञाय द-
द्यात् । तत्र व्यञ्जनानां संस्कृतिर्विषहराणामौ-
षधानां कपार्यै काया । तथा घृतैश्च कल्या-
णकादिभि । आदिग्रहणेन तत्स्वरूपाणामन्येषां
ग्रहणम् ॥

दिव्यसारसकूपोत्थमन्यद्वा शृतशतितकम् ।
मध्वामलकयुक्त वा विपार्त्त सलिल पिबेत् ।
नदीतटाकज त्याज्य विशेषेण घनागमे ॥

विपार्त्तश्च कृषितो दिव्यादिक मालिल
पिबेत् । नेन च नदीतटाकज सलिल त्या-
ज्यम् । घनागमे वर्षासु विशेषेण त्याज्यम् ॥

शुक्रवस्त्रोदरायातै सुकृता सक्तवो यवै ।
तक्रेण सघृता पीता परम विपनाशना ॥

शुक्रवस्त्राया श्वेतकम्पलाया उदरादाया
तैर्यवैः सुकृता सक्तर, सघृताशक्रेण पीता पर
विपनाशना । गोर्ध्नश्च गरुचर्म ॥

तिलमप्रकुलत्थमुत्कुञ्जयायामर्धुनम् ।
वर्जयेद्विपमुक्तोपि दिवा चम्र विशपत ॥

तिलादिक सविषो र्जयेत् । अचिर-
काल विपमुक्तोपि । दिवाश्चम्र तु विशेषतो
वर्जयेत् ॥

प्रशान्तदोष प्रकृतिस्थयातु
माहारकाम मममूत्रविट्कम् ।
प्रसन्नवर्णोन्द्रियाचेत्तच्छ्रे
वैद्योरगच्छेदविप मनुष्यम् ॥

॥ इति सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

प्रशान्तदोषत्वादिषुक्त मनुष्यमविप इति
वैद्योवगच्छेत् ॥

इतीन्दुविरचितायामष्टाङ्गमप्रह्वारपाया-
मुत्तरे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

— ० —

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

विषोपयोगीयम् ।

सर्वक्रियाभिरामिष्यतो जङ्गमविषस्य प्र-
सङ्केतान्ययामपि रोगविशेषाणामभिप्रेतना व्या-
वरविषैकसाध्यत्वात् व्यावरविषस्य जङ्गमावैषैक-
साध्यत्वाच्च तदुपयोगमधिष्ठाध्यायआरभ्यते ॥

अथातो त्रियोपयोगीय नामाध्याय व्याख्यास्याम इति य ॥

विषे प्रतिविषयोऽय मन्त्रत त्रैरसिध्यति ।

अतीते पञ्चमे वेगे सप्तमस्यानतिऋमे ।

प्रधोनिर्वेद्यप्रयतो नैववाख्यायकस्यचित् ॥

मन्त्रैर्विषहरैस्तन्त्रैश्चापधादिभिरसिध्यति विषे प्रतिविष विजातीय योऽयम् । स्थावरस्य जङ्गम जङ्गमस्य स्थावरमित्यर्थ । कन्त्याह । पञ्चम वेगेऽतीते अतिक्रान्त सप्तमे अनतिक्रान्ते च सति । ऋभो राहो नित्रेद्य उक्त्वा । यथा । अहमस्य विषेण गुमूर्पोऽस्तृणाकृतभूरिमन्त्रन्स्य जीवितनिराशत्र्युवगस्य अतिस्नोकमप्यनाशक्यमानप्राणप्रत्यागमनस्य विषेण जीवितप्रार्थयिष्य इति । एवमयमस्यायुःक्षयेपि च राकोऽयशस्ता न युज्यते । सिद्धे तु सुमहद्यज्ञ आस्तादयति । अथवा नैवकर्म्यचिदेवमाख्याय यद्ययमस्यै विष योऽयति तद्धार्यमात्रव्याजे नापि सिद्धौ यद्य एव अमिद्धौ त्रयशम पूर्वस्यादिष विपात् प्रसङ्गो नेति ॥

सिद्धमन्त्ररः कृत्वा धरणीमन्त्रमादित ।

नहि मन्त्रमहायस्य विष याल्यविधेयताम् ॥

सिद्धमन्त्रधरः सत्रादितो धरणीमन्त्र प्रदेशरक्षा कृत्वा विष योजयेत् । धरणीमन्त्रे तु त्रैह मन्त्रसहायस्य भिषजो विषमविधेयता यातीति ॥

श्लेष्मतुल्यगुण प्राय स्थिरमूर्ध्वगम विषम् । प्राय पित्तगुणैर्षुक्तमधोगामि च जङ्गमम् ॥

स्थिर स्यावरं विष गुणै श्लेष्मणस्तुल्य-मूर्ध्वगम च । जङ्गम विष पित्तेन गुणैस्तुल्य मधोगामि च । प्रायोप्रहण विषयव्यभिचार सूचनार्थम् ॥

गुणैरिति त्रिपर्यस्तेर्निहतस्ते परस्परम् । युञ्जथान्मूलत्रिपतस्माद्दृष्टानां पानलेपयो ॥

इत्यनेन प्रकारेण स्थावरजङ्गमे विषे यतो गुणैर्विपर्यस्ते परस्पर विपरीते अतस्ते विष परस्पर निहत स्थावरेण जङ्गम हन्यते जङ्गमेन च स्थावरमिति । तस्माद्देतोर्दृष्टानां पाने लेपे च मूलविष युञ्जथान् ॥

विषपीत च कुशलो दशयेत् पवनाशिभिः । न विषप्रतिमक्तिश्चिन्निर्विपीकरण विषे ॥

कुशलश्च वैद्य पवनाशिभि सर्पैर्विपपीत दशयेत् । विषेऽयसरे देहस्थिते तद्विपरीत विषप्रतिम न किञ्चिदन्यन्निर्विपीकरण विद्यते ॥

चतुर्भिः पाटिभरप्राभिर्हीनमध्योत्तमां यवै । मात्रा विपस्य मौलस्य प्रयुञ्जीत यथायथम् ॥

यदा च जङ्गमे विषे मौल विष प्रयुज्यते तदा यथायथ जङ्गमापेक्षया हीनमध्याधिका त्रिविधा मात्रा प्रयुञ्जीत चतुर्भिर्वैर्हीनामात्रा पद्भिर्मध्यमा अष्टाभिरुत्तमा इति सर्पदष्टे दष्टस्य द्वौ यवौ कीटैस्त्रिलमात्र तु दृष्टिकै । नैवत्वस्तुल्ये—

कीटैर्दष्टे तु द्वौ यवौ मूलविपस्य युञ्जथान् । दृष्टिकैर्दष्टे त्रिलमात्रम् । अस्त्रस्थिते विषे नैव विषान्तर युञ्जथान् ॥

—पानेतु लूतादष्टस्य नेष्यते ॥

प्रञ्जालेपपेदश तस्य ज्ञात्वा सुनिश्चितम् ।
सविपे युक्तममृत विपमेवाऽविपे विपम् ॥
अबलेचातिबलवद्वापन्न च प्रयोगतः ।

लूतादष्टस्य पान एव विप नेष्यते अपि
तु सुनिश्चित लूतादश ज्ञात्वा प्रञ्जालेप लेपयेत् ।
सुनिश्चितत्वज्ञानाय हेतु सविपे युक्तं विपममृत
मघति निर्विपे तु विप विपमेवेति । तस्मा-
द्यदि लूतादश सविपस्ततो विपलेपः । अन्य
हेतुकाश्चेत् स्फोटादयो न विपलेपः कार्यः । य
थायथ मात्रामिति यदुक्तं तदेवोपपृच्छते । अ
बले च विपे अतिबल विप विपमेव न त्वोपधम् ।
प्रयोगज्ञातुव्यापन्न विप विपमेव नत्वमृतम् ॥

सविपा विपशङ्कायामगदानुपयोजयेत् ।
अविरुद्धान् प्रयुक्तो हि निर्विपस्यागदोगदः ॥
तद्वचसविपस्यापि क्रियाकालातिपातत ।
जानीयाद्विपसद्वाव विपक्तस्मात् प्रयत्नत ॥

यत्र तु सविपोवास्मादविपो येत्याशङ्कतः
त्राविरुद्धानगदानुपयोजयेत् न तु विपम् । य-
तो निश्चित निर्विपस्य ऽगदो गदो व्याधिः । त
द्वत् सविपस्यापिक्रियाकालातिपाते प्रयुक्तं अ
गदो व्याधिः । तस्मात् भावाभावाभ्या मा-
स्मादिभिर्यत्नतो विपसद्वाव जानीयात् ॥

साक्तुरुपुस्तकमृद्धी वाळक मर्षपाह्वयम् ।
वत्सनाभ च कर्मण्य विप स्निग्ध घन गुरु ।
नजात्वन्यत् प्रयाक्तव्य काळकूट विशेषत ॥

साक्तुकादिक विप कर्मण्य कर्मणि सा
धु स्निग्धादिगुण च एभ्योन्यत्र जातुप्रयोक्तव्यम् ।
काळकूट विशेषतो न प्रयोक्तव्यम् ॥

विपेऽवचारितेतीक्ष्णे पेय घृतमनन्तरम् ।
सभार्हीदधिधूमोत्थगारिवातण्डुलीयकम् ॥
अगारधूममाञ्जिष्ठागर्वाह्वैर्वासमन्वितम् ।
लिह्याद्वा मधुसर्पिभ्या चूर्णितामर्जुनत्वचम् ॥

नेष्यतेविपेऽवचारित अनन्तरमन्यवधा
नेन घृत पेयम् । किम्भूत घृतमियाह । स
भाङ्गर्वाह्वैर्वासगारधूमादिभि समन्वितम-
थवा अर्जुनत्वच चूर्णिता मधुसर्पिभ्या लिह्यात् ॥

क्षीरक्षौद्रघृतैर्युक्त पीत हन्ति विपविपम् ।
ससिन्दुवारतगर मृतसञ्जीवन विपम् ॥

शिरीषकुसुमरक्त विपमासुविपापहम् ॥
देवदारुनतमांसी द्रामिळीवाकुर्चीविपम् ।
कुष्ठ च पानलेपाभ्या समस्तविपनाशनम् ॥
मनाशिलाज्जनालैला सिन्दुवारामराह्वयम् ।
सरक्ताकुक्कुमविप धमान निस्तस्रधोधनम् ॥

क्षीरेत्यादिना विषप्रयोगः । विषस्य-
मावा तूक्ता । विप क्षीरादिभिर्युक्त पीत विप
हन्ति । सिन्दुवारतगराभ्या युक्त पीत विप
मृतसञ्जीवनम् । शिरीषपुष्पतगराभ्या युक्त
पीत विपमासुविपापह इति । देवदारुर्वा-
दिभिर्युक्त पीत विप समस्तविषाणा नाशनम् ।
मनाशिलादिक नासाधमान निस्तस्राना द्रोघ-
नम् । अल हरितालम् । अमराह्वय देवदारु ।
रक्ता मञ्जिष्ठा ॥

दाहेविषोऽत्रेलेप सस्तुक्षीरघृतैर्दितः ॥

विषोऽङ्गवे शोके सवाङ्गस-तापे सक्तत्वा
दिभिर्लेपो दितः । सक्तयो यथागाम् ।

यस्तु सरोपितो भोगी धूमप्रवत्रादिमुञ्चति ।
दण्डाग्नेपिणित उध्या उद्गुम्भेन दग्नेत् ॥
अशक्यमगदरैरन्यैर्विपपीत विक्लिन्मरु ।
पाययेन्मांसचूर्णं त ज्ञात्वा विपउलाउलम् ॥

क्रोधयित्वा सर्पमुत्पन्नवत्राधूम च कृत्वा
तेन दण्डउद्ध माम उधयेत् । तस्य मांसस्य
चूर्णं पाययेत् । विपपीतम् न्यैरगदरैरुपययम् ॥

अन्येष्वपि च रोगेषु शेषोपायपरिक्षये ।
विप युञ्जीतनित्य च रसायनगणेषुपिण ।

न केवलं विष एव विष योज्य यावद्विषा
च्छेषाणामुपायानां परिक्षये असिद्धानन्येष्वपि
रोगेषु विष योज्यम् । यस्तु रसायनगणेषु र
सायनमभिलषति तस्य नित्यं विष योज्यम् ॥

घृतापस्कृतदेहस्य विशुद्धस्यदिनाशिनः ।
सात्त्विकस्योदिते भानौ योज्यं शीतवसन्तयो
प्रीध्मेप्यात्ययिके व्याधौ—

घृतोपकृतादिदेहस्य शीतवसन्तयोर्भा
नाबुदिते सूर्योदये प्रातर्विषं योज्यम् । आत्ययि
के तु व्याधौ प्रीध्मेपि योज्यम् ॥

—न च वर्षासु दुर्दिने ॥

न क्रोधनेन पिचाते न ऋषि राजनि द्विजे ।
शुक्लश्यामश्रमघर्षाद्या व्याध्यन्तरनिपीडिते ।
गर्भिणीबालदृढेषु न रूक्षेषु न मर्मसु ॥

वर्षासु दुर्दिने च विषा योज्यम् । क्रो
धनादिके च पुरुषे । योज्यम् । तथा मुग्धादि-
भिर्निपीडित । श्यामश्रम-तत्र विषविषयाद् यो
व्याधि । सुभोषम् ॥

अभ्यस्तोपि विषे यत्राङ्गर्जनीयान् विवर्जयेत् ।
कटुमृत्त्रैलत्रणदिवाभ्यमातपानत्पान ॥
रभूमत्र विषेण भयं राऽजीर्णित, सदा ।

विषे अभ्यन्ते अपि सातर्षं भूतेषु चर्षं
प्रायान यत्राद्विषजयेत् । विषेण तु रूपम्
श्रम । पि तादिव्याह । कटुमृत्त्रेणादि । अ
जीर्णतो विषवण भयं गृहीतव्यम् ॥

हृदिभ्रमं वर्णं रजाय यथाशानिलजानगदान् ।
विषं रून्नाशिनं कुर्यान्मृत्युमेव तज्जीर्णित ॥

रून्नाशिनो तस्य विषं हृदिभ्रमादीन्
कुर्यात् अजीर्णासु मृत्युमेव ॥

अलं गोमूत्रसप्तकृत्मातपे शोषयेत् श्यहम् ।
विषं बृहणमेतादि विषस्यादौ मशस्यते ॥
तत् पित्रेन्मस्तुना शतज्वरे क्षीरेण पैतिके ।
युक्तमूत्रेणरूपजे मर्वजेविफलाम्भसा ॥

हरितालस्य भावनाप्रयोगश्च सुबोधः ।
तदिति भावितं हरितालम् । सर्वजे सन्नि-
पातजे ॥

लोभचन्दनपटुग्रन्थाशर्कराघृतमासिकैः ।
क्षीरेण च विषयुक्तं जीर्णज्वरहरं परम् ॥
निकुम्भकृम्भत्रिफला सर्पिर्मधुविषै कृतं ।
निर्हन्तं मोदकोजीर्णज्वरमेहरसगामयान् ।
शिशिरुर्करिसोपेतं विषमज्वराजिद्विषम् ॥

लोघ्रादिभिर्युक्त विष पर जीर्णज्वरहरम् ।
निकृन्मादिभि कृतो मोदको गुडको जीर्णज्व
रादिक हति । शिपिकर्किरमयुक्त विष वि-
षमज्वर जयति । गिरी चित्रक । कर्की कर्क-
टशृङ्गी ॥

विष यथ्याद्य रास्ना सेव्यमुत्पलरुन्दरुम् ।
तण्डुलोदरुपीतानि रक्तपित्तस्य भेषजम् ॥

विषादिक तण्डुलोदकेन पीत रक्तपित्त
स्य भेषज भवति ।

विषरमाजनभाङ्गी वृश्चि काळी महासहा ।
सवेदने सपाके च व्रणे दुष्टे प्रलेपनम् ॥

विषादिक वदनादिमुक्ते दुष्टव्रणे लेपन
योग्यम् ॥

सिताविषक्षीरतरुमवाळामधुनाद्रुता ।
श्रासहिध्मापहालीढाशुडिंघ्रचस्तुविषान्विता ।
क्षौद्रोशीरमधुक्षाररजनकुटचत्वच ॥

सितादिक मधुना लीढ श्रासहिध्माहरम् ।
विषान्वित क्षौद्रादि लीढ छदिंघ्रम् । मधु
पष्टीमधु ॥

विजयापिप्पलीमूलपिप्पलीद्वयचित्तकै ।
पुष्कराहपडीद्राक्षायवानीक्षारदीप्यकै ॥
सितायष्टीद्विबृहतीसैन्धवै पालिकै पचेत् ।
सविषार्द्धपलै प्रस्य घृताचज्जीर्णभुविषवेत् ॥
दुर्नामे हतुगुल्मार्मतिमिराक्रिमिपाण्डुता ।
गळप्रहप्रहोन्माद कुष्ठानि च नियरुडति ॥

विजयादिभि पालिकैर्विषार्द्धपलयुक्तैर्वृत
प्रस्य पचेत् । तत्पृत जीर्णभुक्विप्रेत । (जीर्ण
जीर्णशास्यजम् ।) तत्र दुर्नामादीनि नियच्छ-
ति नाशयति ॥

कृच्छ्रघ्नाविषपथ्यामि दन्ती द्राक्षा निशा विषाः
शिलाजतुत्रिपमूत्रमुदावर्ताश्मरीहरम् ॥

विषादीन्यतिविषान्तानि मूत्रकृच्छ्रघ्नानि ।
मूत्रशिलाजतुभ्या युक्त विषमुदावर्ताश्मरीहरम् ॥

गोमूत्रक्षारसिन्धूत्थ विष पापाणभेदकम् ।
वज्रवहारयत्येतदकृत पीतमश्मरीम् ॥

गोमूत्रादिकमेकत पीत वज्रवदश्मरी
हरयति । [गोमूत्रक्षारसिन्धूत्थमिति च पाठ ॥]

समूलापिप्पलीमूत्र विष शूलहर तथा ।
विषद्रवन्तीमधुक द्राक्षारास्नापटी कणाः ।

समूला मूलयुक्ता पिप्पली । पिप्पली-
मूल मूत्र विष चेति शूलहरम् । तथैव विषद्र-
वन्त्यादिवम् ॥

परण्डतैलत्रिफला गोमूत्र चित्रको विषम् ।
सर्पिपासहित पीत वाताण्डत्वमपोहति ॥

परण्डतैलादिक सर्पिपासहित पीत वा
ताण्डत्व वातशुद्धिमपोहति नाशयति ॥

त्रिफलास्वार्जिकाक्षारो विष गुल्मप्रभेदनम् ।
विषवेलेमिसिंक्षीर गुल्मघ्नीहनिवर्हणम् ॥

त्रिफलादिक गुल्मस्य प्रभेदान विदारण
भवति । विषादिक गुल्मघ्नीहोर्निवर्हण नाशनम् ।
श्रीहा श्रीहोदरम् ॥

श्रीहोदरम् पयसा शताहा किमिजिद्विषम् ॥

पयसा क्षीरेणयुक्त शताहादिक श्रीहोद-
रम् भवति । किमिजिद्विषम् ॥

वायसीमूलनिष्काय पीत

वायव्याः वायोदम्बिकाया मूत्राणां वा
येन पीत विष कुष्ठद्वयम् ॥

वायव्याराजदृक्त्वत्रयायन्तीवाक्चीफलात् ।
श्रीहृद्येभकणाभ्या च विष कायेन कुष्ठमिन् ॥

वायव्यादीनां काया पीत विष हृद्यजिह्व
श्रीहृद्यो रोगिवि । इभकणा हस्तिपिप्पली ॥

अवत्गुर्जदगजयोर्जातं चारद्वय विषम् ।
लेप ससैन्यत्र पिष्टो मारिणा कुष्ठनाशन ॥

चित्रकार्जुनशहस्तिपिप्पलीवाक्चीविषैः ।
गोमूत्रपिष्टैरन्वोपोपनोद्वास्तुरयो विषैः ॥

सचन्द्रलेखदगजजरत्नरुजनेत्र्यः ।
सर्वोपपन्वर्निकाक्षार यत्रक्षारनिशाद्वयै ।

अगारधूमसहितैर्वस्तमूत्रेणकलिकैः ॥
अवत्गुजधीजादीनि मारिणा पिष्टानि तै

सैन्यवयुजो लेप कुष्ठनाशनस्थान । अवत्गुज
सोमराजी । एदगज प्रपुत्राट । अयो ले

पश्चिन्नकादिभिर्गोमूत्रपिष्टैर्भवानि । त्रिशकार्कयो
मूलम् । अन्वोलेपो मनोह्रादिभिरगारधूमान्तै

र्वस्तस्याधेर्मूत्रेण कलिकैर्भवति । मनोह्रा मन
दिशला । स्तुम्पय सुवाक्षीरम् । चन्द्रलेखा
सोमराजी ॥

भूतान्तामिश्रशम्याकविषैर्गोमूत्रपेपितैः ।
लेपोविचर्चिकादद्दुशतारु विट्टिभापह ।

शम्याकपत्रत्वङ्मूल विष तत्र च तद्गुणम् ॥
महातकादिभिर्गोमूत्रपेपितैर्लेपो विचर्चि-

काद्यापह । महातकोरुक्कर । अमिश्रितक ।
शम्याकस्यारग्वधस्यपत्रादिक तत्रपेपित तद्गुण
महातकादिगुण विचर्चिकादिप्रमित्यर्थः ॥

विषमल्लानरुद्वीपि गुञ्जानिम्बफलैर्नैपत् ।
लेपोमृत्रपिष्टैश्चित्राणि पुण्डरीकं च दारुणम् ॥

विषादिभिरमृत्रैः काश्चिन्कादिभिः विष्टै
र्लेपश्चित्राणि जगत् । दारुणं पुण्डरीकाक्ष्य

कुष्ठं च । द्वीपिश्चित्रक । गुञ्जा निम्बयो
कलम् ॥

वक्रगुष्ठमर्दीपिस्त्रिकापर्वलवातुसम् ।
पिष्टसदिरतोयेन त्रिरात्रमुपित विवेत् ॥

श्वित्रीरिपेण तद्वृणत. स्कोटान् क्लिप्तसजान् ।
कण्ठकेन विभिन्नानुष्वैर्लिम्बेन कौष्ठिकैः ॥

अथवा श्वरीगार्कमूत्रवाक्चीफलाविषैः ।
वस्तामुपिष्टैः सदीपिद्विपिप्पल्यरुक्करैः ॥

वक्रादिक सदिरतोयेन विष त्रिरात्रमु-
पित रिपेण समृष्टं कृत्वा श्वित्री विषे । रस

मर्जरस धोत्रश्च । वास्तान् त्रिरामे ये स्कोटा
जायन्ते तान् कण्ठकेन विभिन्नानुष्वत्वात् कुष्ठो

कैर्लेपैर्लिम्बेत् । अथवा स्कोटेषु भिन्नपु फर
वीरादिभिरकाङ्गस्यैर्वस्तमूत्रेण विष्टैर्लिम्बेत् ।
द्विपिप्पला म्लिपिप्पली ॥

लाञ्जामुराहामञ्जिष्ठा कुष्ठपत्रकगारिवा ।
गुञ्जाफलं हुरपको लाङ्गली वज्रकन्दकः ॥

वाराहीमन्दकस्रोता सप्ताहगिरिकर्णिकाः ।
अर्कश्वमारयोर्मूल नागपुष्प नत निशे ॥

दन्ती विष सातिविष पिप्पली मरिचानि च ।
तैस्त्वैल कटुर्तल वा श्वित्रम्याभ्यञ्जन पचेत् ।

सवर्णोकरणश्रेष्ठमास्तिरुस्यवचो यथा ॥

लाक्षादिभिर्मरिचान्तरैस्तैल कटुतैल वा
धित्रस्याभ्यञ्जन पचेत् । एतच्छ्लेष्ट सर्वाणिक
रगम् । सुबोधम् ॥

वीरालाङ्गलिनी दन्ती विपपापाणभेदकैः ।
प्रयोज्यो मूढगर्भाणा प्रलेपो गभेषोचनः ॥

वीरादिभिः प्रलपो मूढगर्भाणा गर्भपा-
तन प्रयोज्य ॥

स्वरस बीजपूरम्य वचा ब्राह्मीरस घृतम् ।
बन्ध्या पिबन्ती सविष सुपुत्रै परिवार्यते ॥

बीजपूरस्वरमादिक सविष विषसहित
पिबन्ती बन्ध्या स्त्री सुपुत्रै परिवार्यते ॥

नष्टशुक्रः पयोद्राक्षा कपिकृच्छ्र वचा विषम् ॥

यस्तु नष्टशुक्र मद्राक्षादियुक्त पय उप
युञ्जीतेर्ष्ये ॥

विषमर्षिं सितामौद्र तिमिरापहमञ्जनम् ।
विषचैकमजाक्षीरकल्कितं घृतधूपितम् ॥

विषादिक तिमिरापहमञ्जनम् । एक के
बल विषमजाक्षीरकल्कित घृतधूपित चशन्दा-
दञ्जनम् ॥

विष धात्रीफलरसैरसकृत् पारेभावितम् ।
अञ्जन शङ्खसहित प्रगाढनिमिरमणुत् ।

आमलकरसेनासकृदनेकवार भावित
विष शङ्खेनयुक्तमञ्जन प्रगाढ घन तिमिर भ
णुदति ॥

विषमिन्द्राप्रुधस्तन्ये घृष्ट काचजिदञ्जनम् ।
बीजपूररसे घृष्ट विष तद्वृत्तिसंतापुतम् ।
विष मागधिकार्दे च निशेकाचम्रमञ्जनम् ॥

इन्द्रायुषनामथ विष स्तन्ये घृष्टमञ्जन
काचजित् भवति । बीजपूररसे घृष्ट विष मग-
र्कर तद्वृत्तिसंतापुतम् । तथैव माग
धिकार्देभिर्युक्त विषमञ्जनम् ॥

शुक्रार्मजिद्विषकृष्णायुक्त गोमूत्रमावृतम् ॥

पिप्पलीयुक्त विष गोमूत्रभावित शङ्खार्जि
दर्मजिष्ठाञ्जनम् ॥

समुद्रफेनस्फटिकरुक्वविन्दसुधाञ्जनम् ।
कूर्मपृष्ठ च तुल्यानि तेभ्योर्द्वीशा मनश्शिला ॥
अर्द्धहीनानि मरिचमैन्धवायोरजासि च ।
अतो यथोत्तर दद्यादयसा च सम विषम् ।
रसक्रियेय मधुना शुक्रपिष्टार्मकाचहृत् ॥

समुद्रफेनादीनि कूर्मपृष्ठान्तानि परस्पर-
तुल्यानि । तेभ्य एकीकृतेभ्योर्द्वीशा मनश्शिला
ला । मरिचादीनि यथोत्तरमर्द्धहीनानि । तेन
मनश्शिलाया अर्द्धेन हीन मरिचम् । तस्यार्द्धेन
हीन सैन्धवम् । तस्यार्द्धेनायोरज । अयोर-
जसा सम विषम् । मधुना माक्षिकेण कृतय
रसक्रिया शुक्रादिहृत् । कुक्वि दो मुक्त ॥
अभीक्ष्णशीततोयेन सिञ्चन्नेत्रे विषाञ्जिते ॥

विषप्रयोगादाञ्जिते नेत्रे शीततोयेनाभीक्ष्ण
शिञ्चेत् ॥

रसोन हृन्मरिच विषसर्षपमैन्धवे ।
पिष्टेक्षिलिखित पूर्ण सुरसारसपेपिते ॥
पूरयेत् सर्षपाचानुमर्षिरेव च पाययेत् ।

पिष्टेक्षि लिपित्वा लशुनकन्ददिभिः सु
रसारमपेपिते पूर्वे पूरयेत् । पश्चाच्च मर्षिणा
पूरयेत् । सर्षिरेव पाययेत् । सुरसा सर्षा ॥

मधुक्सारमधुक् विपक्षीरजर्ज्वृतम् ।
पक्व सन्तर्पण श्रेष्ठ रात्रिभ्रतवे चिगेत्स्थिते ॥

मधुक्सारदिभिघृत पक्व चिगेत्स्थिते रा
त्रिभ्रतवे श्रेष्ठ सन्तर्पणम् ॥

नस्य शिरोरुक्शमन प्रत्यक्पुष्पां सिता विपम् ।
अथवा घृतयष्ट्याद् शर्करा विपसयुता ॥

प्रत्यक्पुष्पां नस्य शिरोरुक्शमन श न
नाशनम् । अथवा घृतादिक् विपसयुत नस्य
शिरोरुक्शमनम् । प्रत्यक्पुष्पां मार्गम् ॥

शुष्ठी पथ्या विप पाठा द्रवन्ती पूतिनासजित् ॥

शुष्क्यादिक नस्य पूतिनासजित् ॥

कटुतैल विप नस्य पलितारूपिकापहम् ॥

कटुतैलादि सुवोधम् ॥

स्वजिकाक्षारसिन्धुयशुक्तयुक्त विप परम् ।

कर्णयो पूरण तीव्रकर्णशूलनिवर्हणम् ॥

स्वजिकाक्षारादिक कर्णपूरण पर तीव्रकर्ण-
शूलनिवर्हणम् ॥

प्रपौण्डरीकमञ्जिष्ठाविपसिन्धुममुद्ग्व ॥

निहतित साधित तैल गण्डूपेण मुखामयान् ॥

प्रपौण्डरीकादिभि साधित तैल गण्डूपेण
मुखामयान् निहन्ति । सिन्धुममुद्ग्व सै-
न्धवम् ॥

देवदारुविपसपिर्गोमूत्र कण्टकारिका ।

वाच स्वलनतां हन्ति पीतमित्याह काश्यप ॥

देवदारुदिक पीत वाच स्वलनता स्व
लन हन्तीति काश्यप आह ॥

विपप्रयोगस्य प्रयोजनमुच्यते ॥

अनुपयुक्ता द्विपतोगराद्वा

लूताश्च नद्रासुगणाज्जगया ।

अकालमृत्योर्ग्रीहपाप्मनो रा

विपागिनो नाग्नि भय नरस्य ॥

। इत्युक्ते अष्टत्वारिंशोऽध्याय ॥

विपागिनो नरस्य अनुणा वयुक्ताद्विपात्
गराश्च लूतादितश्च वय नान्भीषि ॥

इतीन्दुधिरभित्तायामष्टाहसद्दह्याध्याया-

मुचरे अष्टत्वारिंशोऽध्याय ॥

॥ इति विपप्रयोग पद्यमत्र सम्पूर्णम् ॥

एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥

रसायनविधिः ॥

इति निजाम त्वा रोगाणा निराकाहश्च
विक्रितसितमुक्त्वा स्वरूपातिशयप्राप्त्यर्थं रसा
यनानामवसरो तल्लिखानार्थमध्याय आ-
रभ्यते ॥

अथातो रसायनविधिनामाध्याय व्या
ख्यास्यामः । इति य ॥

दर्पिमायु स्मृतिमेधामारोग्य तरुण वय ।

प्रभा वर्णस्वरौदार्यं देहेन्द्रियबलोदयम् ॥

वाक्सिद्धिदृष्टतां कान्तिमराप्रोतिरसायनात् ।

लाभोपायो हि शस्तानारसादीनारसायनम् ॥

दर्पिमायुरित्यादिना रसायाना प्रयाज
तमुच्यते । यस्मान्मुष्णाना प्रशस्ताना रगादी
नामात्मनो यो लाभोपायस्तद्रसायनमिति नि
बंधनम् ॥

पूर्वे वयसि मध्ये वा तत्प्रयोज्य जितात्मन
स्तिग्धम्यस्तुरक्तस्य विशुद्धस्य च सर्वे रा ॥

एतच्च रसायनमिपजा जितात्मनः जि
मेन्द्रियस्य पुम पूर्वे वयसि मध्ये वा स्तिग्धस्य
स्तुरक्तस्य सर्वेण च प्रकारेण विशुद्धस्य निर्द्वैत
दोषस्य प्रयोज्यम् ॥

अविशुद्धे शरीरे हि युक्तो रासायनो विधिः ।
न भाति मलसच्छ्रे वस्त्रे राग इरापित ॥

अविशुद्ध इति । यस्मादविशुद्धे शरीरे
युक्त प्रयोजितो रासायनो विधिर्मलसच्छ्रे वस्त्रे
अपितो राग इव न भाति ॥

युक्त सस्कारहीनस्य सम्यगप्यप्रमादिनः ।
यथैव पौरुष तद्रत्नसिध्यति रसायनम् ॥

स्नेहादिभस्कारहीनस्य सम्यगपिप्रयुक्तम
प्रमादिनोपि प्रयुक्त रसायन न सिध्यति । यदा
सस्कारहीनस्य प्रयुक्तमप्रमादिनोपि पौरुष शौर्यं
न सिध्यति ॥

सर्वे च दोषा भवन्ति ग्राम्पादाद्वारा
दम्बलवणरुद्धरुद्धाराविरुद्धासाम्बलरुद्धाभि -
प्यन्दिक्लिन्नगुरुभूतिपर्युपितनप्रधान्यशुष्कशा -
काऽप्रमासतिलकुलत्यद्विशुक्तकाश्चि रूपिष्टा -
न्नविरुद्धकनिपेविणा दिवा त्रसल्लीपग्रनित्याना
विषमातिमानव्यायामायाम सङ्शोभि

क्रौरलोभमयतोक्ताया मनुहुञ्जाना पापरुर्भ -
णामममज्जसादाराविदारनिर्द्वैरनिग्दानाम्

न केवल चेतदेव यावत् ग्राम्पादाद्वारा -
द्वपादाद्वारात् । सर्वे च दोषा भवन्ति । के
पागित्याह । अम्बलवणप्रभृतिनिपेविणाभिन्या
दीनाम् । विरुद्धामात्स्य सूत्रस्थान उक्ते । वि
रुद्धकमदुरित मस्य । विषभेणानेकरूपेण
व्यायामेन मद्भ्रमोभेत उपुर्षेण न ततोक्तास्ते
पाम् । असमञ्जसमनि ।तरुय यथाहागादिक
तस्मिन् रत ये तेषाम् ॥

अतो निमित्तं ह्यविशुद्धं वज्जायते र
सो विद्ध्यते रक्त शिथिलीभ्रान्ति माननि
विष्यन्दते मेदो दृष्यन्ते दोषा विमुच्यन्ते स
न्प्रयो न सन्प्रीयन्तेत्यपु मज्जानो नाप्यायते
शुद्ध नौजो न बल न र्थिर्षम् ।

अतो निमित्तमस्मान् कारणादविशुद्धो
रभ सञ्जायते । विदध्यत इयादि व्याख्या
समम् ॥

ततः स एव भूता ग्वायति सीदति निद्रा
तन्द्रालस्यसमन्वितं विप्रते निर्विप्रते निरु
त्साहोऽनमर्थं शारीरमानमाना विशिष्टाना
चेष्टाना भ्रष्टच्छायो नष्टसृतिरररुद्धिरमममा
धमानाभिलपितार्थोऽर्निर्गमनिर्गमनिर्ग नि
श्वसन्नप्रिष्ठानभूतो रोगाणा नोपात्तमपि सर्वा
मायुरवामोति ॥

ततोन्तर मनुष्टाहारादिकएवम्भूत इति
दुष्टरसादिधातु ग्वायति हर्षश्रयमात्
सीदति गात्राणि विनामयति । ०१११ ।

तथात्रिव उपात्तमप्य-यज-ममश्चित्तमप्यायुर्नप्रा
प्रोति । क्रिसुताधिः प्राप्स्यति ॥

तस्मात् बुद्धिमानपास्य यथोक्तानाहा
रादिदोषान निर्वाह्य च पूर्वोपचितान् रसायन
विधिविहितसुपसेवेत ॥

तस्मादिति । यत एव तस्मात् बुद्धिमान
नरो यथाक्ताम मास्याहारादिदोषानपास्य त्य
क्त्या पूर्वोपचितान् पूर्वमश्चित्तान् दोषान् सदा
दिना निर्वाह्य निस्कार्य च विधिविहित रसायन
सुपसेवेत ।

तच्च द्विभिः कुटीप्रावेशिक वातातपिक
च । तत्र त्रिभ्यः भाग्यम रोगपरिहारगुरुतरात्
कुटीप्रावेशिक महाफलतरम् ॥

तदिति रसायननिषेधेण द्विभिः द्विप्रका
रम् । फलम् । कुटीप्रावेशिक वातातपिकचिति ।
तत्र तयोर्मध्ये कुटीप्रावेशिक वीर्यादिगुरुतरान्म
हाफलतर भवति ॥

तस्य विधि श्लेमसुभिश्चार्थिकश्रद्धधा-
नजननृपवैत्रिभिः सुलभमहौषधिघृतसीरप्य-
भोजनोपकरणे ग्रामे नगरे वा पूर्वोत्तरस्या
दिशि प्रागुदकप्रवणे सुविभक्तविहारोद्देशे देवे
दृढघनसुघृष्टभित्तिमुत्प्रेष्यविस्तारसम्पन्नाशुभ-
लोचना त्रिगर्भाघृतसुखां निर्वातां प्रवातैरुदे-
शां प्राग्द्वारापुद्गद्वारा वा शमीविल्वश्रीग्वृक्ष
परिशृहीना मनिष्टेन्द्रियार्थवातातपरजोषूमले-
दक्लेददशमशकसरीसृपव्याज्वालस्त्रादासान्ता
वसायिनामगम्यां सन्निहितसद्वैत्रपरिचारको
पकरणां कुटीं कारयेत् ॥

तस्येति कुटीं प्रवेशस्य विधिर्भवति । प्र
थममेव श्लेमसुभिश्चादिगुणे मामे नगरे वा दृढ-
मित्यादिगुणा कुटीं कारयेत् । धार्मिका, श्र-
द्धधाना जना नृपाद्यश्च यस्मिन् । तथा सु-
लभा महौषध्यादयो यत्र । प्राच्या मुदीच्यां
वा दिशि । प्रागुदकप्रवणे अभिमूर्धे (प्रवण
कमानिम) सुविभक्तो विहारोद्देश्य परिमर्या
प्रदेशो यत्र देशे उत्प्रेष्य औन्नत्यम् । सूक्ष्मा-
णि लोचनानि गराक्षाणि यस्याम् । शम्यादिदृ-
शै परिगृहीता माभिताम् । अनिष्टेन्द्रियार्था-
दीनामगम्याम् । अनिष्टा इन्द्रियार्थां द्विष्टा
शत्रवादयो विषया । सरस्वतीः सर्पादयः ।
स्यान्ना सिंहक्याद्यादयः । अतश्चमयिनश्च-
ण्डालादयः । तथा सन्निहित सद्वैत्रादिक
यस्याम् ॥

तस्यां रसायनार्थी शरद्विमन्ते वा
शुरुपक्षे मशस्तेऽभहनि पूजयित्वा यथाई दे
वगुरुभिमान् प्रणम्य ब्रह्मदशाश्विपशुतीन् प
रिमृश्य सुवर्णघृतमधुसिद्धार्थकामियङ्गुराचे
ना प्रदक्षिणीकृत्य गोब्राह्मणाननुभाविशेत् ॥

तस्यामिति कुट्या रसायनार्थी पुरुष प्र-
शस्तेहनि मद्धानरे यथाई देवपूजादिक क्रत्वानु
प्रविशेत् ॥

तत्र सशोधनै शुद्ध सुखीजातवल पुन' ।
ब्रह्मचारीघृतिघृत श्रद्धधानो जितेन्द्रिय ॥
दानशीलदयासत्त्वत्रतर्धमपरायण ।
देवतानुसृतीषुक्तोयुक्तस्वप्नमजागर ।
मिथौपथ पेशलयागारभेत रसायनम् ॥

तत्र कुट्या सशोधनैर्वमनादिभि शुद्ध
सुषिरादियुक्तञ्च रसायनमारभेत । पुनरिति
शोधने कृते । धृतिर्द्धैर्म । श्रद्धान श्रद्धा-
वान् । दानादिपरागणो दानादिप्रवण । युक्त
प्राप्त स्वप्नादि च यस्य प्रियौषध नतत्रौषधे द्वेष्य
स्वभाव । पेशलवाक् प्रियवद ॥

हरीतकीमामलक संन्धयनागर वचाम् ।
हरिद्रां पिप्पलीं वेणु गुड चोष्णांमुना ।परेत् ।
स्त्रिग्वस्त्रिनागर पूर्व तेन माधुविरिच्यते ॥

पुत्रे स्त्रिग्व पश्रात् त्विन्नश्च नरो हरी
तक्यादिनोष्णांमुनीतेन साधुविरिच्यते ॥

ततः शुद्धशरीराय कृतससर्जनाय च ।
त्रिरात्र पञ्चरात्र वा सप्ताह वा घृतान्वितम् ।
दद्यात्पुरुषमाशुद्धे पुराणशकृतोथवा ॥

ततोन्तर शुद्धशरीराय विहितपेयादि-
क्रमाय च त्रिरात्र वा पञ्चरात्र वा सप्ताह वा
यावत् यवात् घृतान्वित दद्यात् । अथवा पु
राणशकृत शुद्धिर्वाक्तावन्नात्र दद्यात् ॥

इत्थ सस्कृतकोष्ठस्य रसायनमुपाहरेत् ।
यस्ययद्यौगिकरूपश्येत्सर्जमालोच्यसाधयित् ॥

इत्थमनेनप्रकारेण सस्कृतोष्ठवागे रसा
यनमुपाहरेत् ङौज्येत् । किमित्याह । साध्य
विद्वैद्य सर्व दौषात्मिकमालोच्य यस्य पुंसो यद्र
सायन यौगिक पठ्येत ॥

हरणात् सर्वरोगाणा यासायुक्ता हरीतकी ।
पथ्यत्वात् सर्वधातूनां पथ्या निवन्ना गिना ॥

यस्माद्भिजयतेव्या गीन् समग्रानभिजया ततः ।
अभय सर्वरोगेभ्यो भवत्यायुश्चाश्वतम् ।
यत शील्यतामेना तेनेयमभयास्मृता ॥

तत्र रसायनेषु प्राधान्याद्धरीतकीना स्व-
रूपप्रदर्शनार्थं नामपञ्चकस्य निर्वचन क्रियते ।
तद्यथाख्यासमम् शिवतया श्रेयस्त्वेन शि
वा सर्वरोगेभ्य इत्यपादाने पञ्चमी । एनामि
लभया शील्यता पुमा यत सर्वरोगेभ्य अभ
यामायुश्च आश्वन स्थिर भवत्यत, साभयेति
स्मृता । (पथ्यत्वात् सर्वभूताना पथ्येति च
पाठ ॥

नयावृत्ता घना स्त्रिगा गर्वामज्जतिचाप्नुया ।
वालस्य सा प्रयोक्तव्या नवनीतसमन्विता ॥
वाते ससर्पिलवणा पित्ते सगुडशर्करा ।
कफे सपिप्पली क्षौद्रा सर्वदा सा प्रशस्यते ॥

या नवत्वादिगुणा सा श्रेष्ठव्याहार्यम् ।
सा च वालस्य यदा प्रयोक्तव्या तदा नवनीत-
युक्ता । वातादिषु व्याख्यासमम् । सा च
सर्वदा पातु शस्यते ॥

अथ हरीतकीना हिमवत्कूलसम्भवा-
ना कालजातानामा पुर्णरसवीर्याणा मनाम
याना द्विश्लिशो वा शकलिताना मनस्थना-
माढक चतुर्गुणेन पयसा सख्येय मृदूभूतमव
नार्य शीत सर्पिर्मध्वाढकाभ्या समृज्य सुगुप्त
स्थापयेत् । ततस्त्रिरात्वाद्दूर्ध्वमाहारानुपरो
धिनीं मात्रां मत्स्यह मुपयोजयेत् जीर्णे शालि
पाष्ठिन पयसा भुञ्जीत । प्रयोगान्ते, च ताव-
न्नेनायस्य ॥ अथ

निर्वेली म्वलनि पलितामय श्रुतिस्मृतिमम्प-
न्न समिद्धानन्त्य पुरुषो भवति ॥

अत्रेया दिना महारसायनानि । व्याख्या-
समम् । आपूर्णं सम्पूर्णम् । द्विशब्दिशो वा
शकलिताना द्विवाचिधा वा पाठितानाम् । च
तुर्गुणं पय परिमाणेन नत्वाठरमानेन । अत्र
चोक्ता युक्ति । मानस्य या वा प्रकृतमाहार
नेपरुणद्धि । जीर्णं च पयसा जालि पष्टिन्
मुञ्चति । प्रयोगा तद्दुपयुक्तोभ्यन प्रय गता
यन्तमेवेत्युपयोगनमभेदबालम् । अन्य रसा
यनस्य प्रयोगादजरत्वादिदुष्प पुरुषा पयसत
जीवति ॥

बृहच्छरीरगिरिसारसार
स्वरो घनौघस्तनितानुकारी ।
भयत्यपत्य विपुल स्थिर च
समश्रतोषोषामिष प्रयत्नात् ।

इम योग प्रयत्नात् समश्रत पुम शरीर
बृहत् गिरिसारसार च भवति । गिरिवत्
माराणि दृढानि पूवाकान्यष्टौ माराणि यस्य
तत्तथात्मम् । स्वरश्च घनौघस्तनितानुकारी भव
ति । सुप्रोथम ॥

पथ्या सदस्र त्रिगुण धात्रीफलसमन्वितम् ।
पञ्चाना पञ्चमूलानां मार्द्धपठशतद्रुपम् ॥
जले दशगुणे पक्त्वा दशभागाव्यक्ते रसे ।
आपोऽथकृत्वाव्यर्था निरिजयामत्रकान्यय ॥
विनीय तस्मिन् निर्युहे योजयेत् कडुनाशकम् ।
त्वगोलागुस्तरजनी पिपप्लयगरुचन्दनम् ॥
मण्डूरुपर्णीकरु शङ्खपुष्पी वचाप्लवम् ।
यप्य्याद्वय विलङ्ग च चूर्णित तुलयाधिकम् ॥

मिनोपत्रार्द्धभार च पाताणित्रीमिषमिष ।
द्वे च तैलात् पत्रैर् सर्वै तन्मौलेष्टना गन्तु ॥
अत्रतीर्णं हिम युज्जपार्द्धिर्न । शौद्रपर्नस्त्रिभि ।
तत् खजन मथिन निद्र यान् घृतभाजने ॥
एतद्रवायन त्राश्र गम पूर्वेग मर्वथा ।
वैरानमा तालविलया प्राशयनात्ता नयय' ।
आरोग्यमायेनचापुर्वीनान्द्राश्रमरुमा ॥

पथ्या मद्भ्रान्तियाग्निा प्रह्न रसायन
व्याख्यासमम् । त्रिगुणानामत्रकाणि पथ्या
मद्भ्रान्त । पथ्य पञ्चमुष्पी प्रयनातीति ।
सवतश्चैकध्यागुण फलमानेनैव न तु कडुमा
दि तावेनेतिमर्तयम् । आरोग्य जर्जरकृय ।
त्रिजयानामात्रक ना च भिजयानामरुगुह प
ततन्तानि तामित्र कषाये विनीय निगिष्प ।
मण्डूरुपर्णी त्रक्षसुवर्च' । कनक नागशेसर
सुवर्णं च । शङ्खपुष्पी चिगिष्ठी । दूर प
रिलम् । तुलयाविक्रमर्द्धभार एकारशपलश
तानि सितोन्तानाम् । द्रवस्यपात्रोऽष्टाविंशथ
यिक फलशतम् । द्व चेति पात्रे । घृतभाजन
यत्र पूर्णं घतमासीत् । सर्वैति सर्वेग प्रकारेण ।
एतच्च त्रक्षविक्रिन रसायन प्राश्य वैरानसानाम
गहर्वयो तालविलया न भिनातीत तव वय प्रा
प्रा तथा आरोग्यादि च ॥

अभयामत्रविधीतरुपञ्चमूलनिर्णुहे ।
बलीपलाशकरसेद्रिगुणे शीरेष्टगुणेचत्रिपचत ॥

वृत्तस्यकुम्भ मधुक मधुक
काकोटिगुम च यत्र स्वगुणाम् ।
सतीरशुष्कामृभमतीर
सुखाम्बुपस्तचपित्रेत् गुणाढ्यम् ॥

अभयादीनां क्वाथे अर्थात् स्नेहाद्विगुणे ।
बहोपलाशकस्य क्षीरविदार्योरसे द्विगुण एव ।
क्षीरे च स्नेहादष्टगुणे पृतस्य कुम्भ द्वादशाधिक-
पञ्चपलगतानि । मधुकादिक च कल्परिभा-
षया दत्त्वा विपचेत् । तत्र घृत गुणाढ्य बहु
गुणमुष्णावुप मन् विचेत् ॥

आमलकसहस्रपिष्टस्वेदनविधानेन क्षी-
रोष्मणासुश्विन्नमनातपशुष्कमनास्थि चूर्णयेत् ।
तदामलकरुमहस्रस्वरसपरिपीत स्थिराजीवन्ती
पुनर्नवनागबलामण्डूरुपर्णी ब्रह्ममुवर्चलाभी-
रुशङ्खपुष्पीवचापिप्ली विरुद्धन्यगुत्तामृता
गरुचन्दनमधुक्रमधुक्रुष्पपत्रोपलनवमात्रे-
कायुवतिगुधिकचूर्णाष्टभागसम्भृक्त पुनर्नाग
बलापलसहस्रस्वरसपरिपीत छायोपशोपित
द्विगुणितसर्पिषा क्षीद्रेण सुद्रगुडाकृति कृत्वा
घृतभोजनस्थ भस्मराशेरध. स्थापयेदन्तर्भूमे
पक्ष्मथर्ववेदविदकृतरक्ष पक्षात्यये चोद्धृत्य क
नकरजतताम्रमवाळ काळायश्चूर्णाष्टभागसयुक्त
मर्द्धकरुर्भाभिष्टद्या यथाग्निभात मात प्रयोज
येदिति समान पूर्वेण ॥

सहस्रमामलकानामधोज्वलन्क्षीरपूर्णां
तामुग्मयोजितान्छुद्रकुम्भास्थितं स्वेदयेत् । तत
श्छायाशुष्क चूर्णयेत् । तन्चूर्णमामलकसह-
स्रसेन भावयेत् । परिपीत च तत्स्थिरादि-
चूर्णस्याष्टभागेन योजयेत् । ततो नागबलाप-
लसहस्रस्वरसेन भावयेत् । ततश्छायायामुप-
शोष्य द्विगुणीकृतघृतेन क्षीद्रेण सुद्रगुडाकृति
तनुलेहप्राय कृत्वा घृतभोजनस्थितमन्तर्भूमेर्भ

स्मराशेरध स्थापयेत् पक्ष्म । सुयोग्म । प्र-
तिदिनमुपयोग्यस्योपधस्य काकादिपञ्चकचूर्णा-
ष्टमभागो योऽवः । काळाय शक्यम् ।

आमलकमहस्रमार्द्रपलाशद्रोण्या सा-
पिधानार्यां बाष्पमनुद्रमन्त्यामारण्यगोमयाग्नि
भिरुपस्वेदयेत् । तानि सुस्विन्नर्गीतान्युद्धृ-
त्यनिष्कृलीकृतान्यापोष्य पिप्पलीविडङ्गतण्डु-
लानां पृथगाढकेनाध्यर्द्धेन शर्कराया पद्धिभ
र्मधुघृतैलानां सयोज्य घृतकुम्भे स्थापयेद्वि-
शतिरात्र पर चोपयोजयेदिति समान पृ-
र्वेण ॥

आमलकसहस्रमिथादिमुग्मम् । आर्द्र-
पलाशद्रोणीश्च पित्तोदितान्यामलकानि आपो-
ष्य जर्जरीरुय निष्कृलीकृतानि त्याजितास्थानि ।
पृथगिति पिप्पलीतण्डुलानामाढकेन विडङ्गत
ण्डुलानां चाढकेन सयोज्य शर्कराया अध्यर्द्धे-
नाढकेन घृतादीनां प्रत्येकमाढकद्वयेन च । शु-
ष्कात् द्विगुणरूपमित्यस्य स्मर्तव्यम् ॥

अभयामलकसहस्र पिप्पलीसहस्रयुक्त
तरुणपलाशक्षारोदकेनाग्राव्य शुर्चा भाण्डे
स्थापयेत् । ततोनुगतस्नारमनातपशुष्कमस्य
रहित चूर्णयित्वा सितोपलापादेन चतुर्गुणा-
भ्या च मधुघृताभ्या सयोज्य घृतभाजने प-
ण्माप्तानन्तर्भूमे स्थापयित्वापरतो यथाग्निव-
लमुपयुञ्जीतेति समान पूर्वेण ॥

तरुणपलाशक्षारोदकेनाग्राव्यस्थापितपि-
प्पलीसहस्रयुक्तमभयामलकसहस्रयु-

अनुगतभार परिगतभारोत्क्रमम् । सितोपला
अभयामलकादिचूर्णात् पादेन बोद्धव्या । तथा
चतुर्गुण मधुघृते ॥

आमलकचूर्णाढरुमेरुविंशतिरात्रमाम
लकचूर्णसमावित मधुघृताढकाभ्या पिप्पली
चूर्णाष्टभागान् अर्कराचतुर्भागेन च मष्टष्ट पृ
तभाजनस्थ प्राट्टपि भ मराशौ निदध्यात् ।
तच्छरादि चोपयोजयेन्नि समान पूर्वैण ॥

आमलकचूर्णसमावितानामामलकचूर्णा
प्रयोगो व्याख्यासम । अष्टभाग रतुर्भागौ भा
दितामलकचूर्णात् ॥

विजडतण्डुलानामाढरुमाढरु पिप्पली
तण्डुलानामध्यर्द्धमितोपलाना मधुघृततैराढ
रुमेरुपिप्पलीभरेकीकृत घृतभाजनस्थ प्राट्टपि भ
सराशाविति समान पूर्वैण ॥

विजडतण्डुलाना प्रयोग सुबोध । मि
तोपलानामध्यर्द्धमाढरुम् । म रादीना प्रत्येक
माढरुद्वयम् । भमराशौ निदध्यादिति ॥

अभयामलकविंशतिरात्राणां द्विशन्निशो
रा म रोजिताना पलाशत्रयगण्डाना मृदाव
लिप्ताना कुक्कुटन्विन्नाना निरस्थीकृताना प
लमहस्रमुल्लसले मधुघृतद्विपुघृततैरुपल
लशर्करागममृक भस्त्रयेदनन्नभुग्यथोक्तन वि
धिना प्रयोगा ने ततो द्विगुण काल यथागृ
धूपश्रीरघृतपट्टिकाभ्रमाहागोभ्यञ्जन सर्पिकृ
तेन यत्रचूर्णमिति समान पूर्वैणाभ्यधिकृ
ल वा ॥

अनर्गळत्रिकलाप्रयोग सुबोध । द्विश
इयभ्रामलकानि वाऽभयविभीतकानिवाऽमल
कविभीतकानि वा । त्रिश इति सम
स्नापि वर्तन्ते । केचित्तु त्रिकलाना सयोजन
लिप्पयेच्छन्ति । मधुघृतजर्जरुच्य । प्रयो
गा त इति निरात्र उपयोग । तत इत्युपयो
गफलात् द्विगुण काल यथाग्यायाहारोभ्यञ्ज
नानिना ॥

दशमूलपलासुस्त जीवरुर्षभकोलपलम् ।
पणि-यौपिप्पलीशृङ्गी मेदातामलकी तुट्टि ॥

जीवन्ती जोङ्गक द्राक्षा पौंकर चन्दन पडी ।
पुनर्नरदिक्काकोठी कारुनासामृतादपम् ॥

विदारि वृषमूल च तदैरुध्य पलोन्मितम् ।
जलद्रोणे पचेत् पञ्चधारीफरुत्रतानि च ॥

पादशेष रस तस्मान्नस्थीन्वामलकानि च ।
गृहीत्या भर्जयेत्तलघृताद्वा दशभि पत्रै ॥

मत्स्यण्डिकातुलाद्धेन युक्त तलेहवत् पचेत् ।
स्नेहाद्धे मधुन जीते तुकाशीर्याश्वतुष्पलम् ॥

पिप्पल्याद्वैपले ट्याचतुर्जात कणाद्विकृम् ।
अतोरलेहये मात्रां कुटीर्य पञ्चभोजनम् ॥

इत्येकपञ्चजनप्राशो य प्राश्य च्यवनोमुनि ।
जराजर्जरितोप्यासी तारीनयननन्दन ॥

कास श्वास ज्वर शोष हृद्रोग वातशोणितम् ।
मूत्रशुक्राश्रयान्द्रोपान् रैस्वर्य च व्यपोहितम् ॥

नालद्रुद्धसुतकीणकृशानामङ्गरुर्दन ॥

मेधां स्मृति कान्तिमनामयत्
मायु प्ररुर्ष पवनानुलोम्यम् ।
स्त्रीषु महर्षे चलमिन्द्रियाणा
मप्रेष कुर्याद्विधिनोपयुक्तः ॥

दशमूलेयादिना न्यवनप्राशाख्य । प
र्णि यौ सुद्वर्षी माषपर्णी च । तामलकी ता-
ली पितुनिका च । पुटिः सूदर्मडा, जोङ्ग
मगरु, काकनासा प्रमिद्धा (कारुण्डफला)
अमृत्द्वयं गुडुवी, हरीतकी च । एतत् सर्वं
पलाग्मित क्रूरैकथ्य क्रियते । एव पद्विंशत्
पलान्यौषधानाम् । धात्रीकडाना पञ्चशताती
येतन् जलद्रोणे पचेत् । तस्मात् पच्यमानात्
पादशेषो रस । विगतास्त्रीनि चामलकानि तै-
लपृतादेरीभूताद्वादशभिः पलैर्भजयेत् । भर्जि-
तानामामलकाना रमेत मह पचन सामर्ष्यल-
व्यम् । मत्स्यदिष्काऽधिकेन गुडपाकेन कृता
गर्करा । सोहार्द्धं मधुन पदपलम् जेप व्या-
न्याममम् । अतो देहान् । मात्रा लोक कु-
दीय पचभोजित च पुरुषपचलेहयेत् । य-
न्यवनप्राशम् । स्त्रीपिपये स्त्रीपिपये ॥

मधुकेतवशीर्या पिप्पल्या सिन्धुजन्मना ।
पृथग्लोहे सुवर्णेन वचया मधुसर्पिणा ॥
सितया वासमायुक्ता समायुक्ता रसायनम् ।
त्रिकला सर्वरोगात्री मेधायु स्मृतिपुद्गिदा ॥

त्रिकलामधुकादिना लोहादिना या पृथक्
समायुक्ता मधुका सर्गा मवत्पर युक्त प्रयुक्ता
रसायन सर्वरोगात्री मेधादिदा च भवति । म-
धुसर्पिर्भार्तिकीभूताभ्या त्रिकला युज्यते ॥

त्रिकलेनायमी पार्ती रुक्मेनात्रेपयेत्राम् ।
तमहारात्रिष लप पिपेत् क्षीद्रोदकाप्लुतम् ॥
प्रभूतस्नेहशमन जीर्णे तत्र प्रशस्यते ।
जीवत्यरुज्वरस्तम्यसमाभ्यासात्समागतम् ।

वैकलन त्रिकलावन्केन प्रातर्नवा लाह-
पार्ती लिप्सा द्वितीय नि त लेप प्रातर्माक्षि-
कोदकेन पिपेत् । तस्मिन् जीर्णं प्रभूतस्नेहश-
मन प्रशस्यते । एव सत्रत्तराभ्यासात् सवत्स-
रगत रुजया जरसा च रक्षित पुष्पो जी-
रतिः ॥

वर्ष ग्वादेत् प्राणदा प्रातरेका-
मश्न गन्नात् पूर्वमक्षद्वय च ।
साज्यक्षौद्र भाजनान्ते चतुष्क
गतीकाना तद्वयस्यापनेलम् ।

वर्षमित्यादिना कालविभागे । फलम्
प्रयोग सुबोध ॥

अथायमानि चतुरङ्गुलदीर्घास्त्वना
नि तिलोत्सेधानि पत्राणि कारयेत् । तान्य-
धिरर्णानि कृत्वाऽपलस्वरसे निर्रापयदेक
विंशतिकृत्व । तेषा तादृशाना पलशतमाय-
स्या स्थाल्या प्रतिप्याम रुक्मरसोत्तर कृत्वा
सुपिहित भस्मराशौ निखनेत् । माभिभामि
चोदृत्यायसेन दण्डेन घट्टयेत् । शुष्यत्याम
लरुचस्त पूर्वमदापयेत् । एतानि व्याहृ-
त्वाणि सत्रत्तरान् द्रवीभरन्ति । नतत्रोत्तर
काल कृत्वा वमनविरचन तिरा यत्तुरेव रेवळ
समन्ततोद्गुणुपर्यमात्रमुखेनायसेन सुवेणाय-
सएव भाजने तस्मात् रुक्मीकृतात्

शुद्धीत्वा मधुघृताभ्यां पृथक् सुवेण सयोज्य
प्राश्नीयात् । जीर्णे क्षीरसयूपानामन्यतमेन
सर्पिमिश्रं नव पाण्डुरौदनमश्नीयात् । अनेन
विधिना वर्षसुपयुज्य वर्षमेव चान्यदप्युद्दिष्टा
हारो यन्त्रितात्मा कुटीं समधिरसेत् । तत
सर्वोपतापान् जित्रा व्याजिरामरणशस्त्राग्नि
नोयत्रिपाणामगम्य सर्वभावेष्वतीन्द्रियो व
र्षसहस्रद्वयं जीवति ।

वाजिरेगो गजमाणोभयेचस्मृतिनुद्धिमान् ।
वाग्मीवृष, श्रुतधरो महाभागो महाधन ॥

अथेत्यादि । निलघनानि चतुरगुणायत
विस्तृतानि शस्त्रपत्राणि षड्विंशतिवारमभिरर्ण
तप्तान्यामलकरभे निर्वापयेत् । ततन्नादृशाना
निर्वापणेन तनुभूताना तेषां शस्त्रपत्राणां पलग
समायस्या स्यात्वा प्राक्षिप्य तेनेरामलकरमनो
त्तरमधिक्षिप्तं कृत्वा सुपिहितं च भस्मराशीं नि
र्यजेत् । तेषु व्याख्यासमम् । समन्ततः स
र्वतोदिक्मायामबिम्बराभ्यामगुप्तपर्वमात्रं मुल
निम्नप्रदेशो यस्य सुम्य । अनेनौषधविधि
नैर । सर्वभावेषु वाष्पात्मकेषु । अ यपुरुषा
निन्द्रियेणातिक्रान्तोतीन्द्रियः ॥

ताम्ररूप्यसुवर्णानामयमेव पृथग्विधि ।
द्विगुण तद्गुणोत्कर्षं जानीयादुत्तरोत्तरम् ॥

शस्त्रवत्ताम्राणीनामप्ययं विधि पृथग्विद्ध
गुणं कृत्वा द्रव्यमासनिर्वापणादिभिद्येवोत्तर
जानीयात् । तेन ताम्रस्य शस्त्रात् द्विगुणो नि
धिर्द्विगुण एव च गुणोत्कर्षं । ताम्रात् द्विगु
णो रूप्यस्य । ततोपि द्विगुणं सुवर्णमध्येति ॥

हेमघात्रीफलसुन्द्री गायत्रीपरिमन्त्रितम् ।
लिहन्ननुपिवन्न क्षीरं दृष्टरिष्टोपि जीवति ॥

हेमादिकं गायत्र्या परिमन्त्रितं लिहन्
पुरुषोऽनुपश्याम क्षीरं विनन दृष्टरिष्टोपि जी
वति ।

सुवर्णं पद्मरीजानि मधुनाजा पियङ्गवः ।
क्षीरेण पीतं परममलक्ष्मीविनियारणम् ॥

सुवर्णादिकं क्षीरेण पीतं परममलक्ष्मी-
विनियारणं भवति ॥

सपद्मवीजामलकाभयाक्षु
सर्पिमेषुभ्यां कनकं लिहन्तः ।
दीर्घायुषो मन्दजरौपतापाः
सरीसृपाणां च भग्नत्यगम्याः ॥

पद्मरीजादिपयुक्तं सुवर्णं लिहन् पुरुषो
दीर्घायुष्ठादियुक्तो भवति ॥

मधुपामयिकात्रिलङ्गसार
त्रिफला हेमघृतसितां च खादन् ।
जरसा नवलीढदेहकान्ति
समधातुश्च समा शतं च जीवेत् ॥

मधुनादिकं खादन् पुरुषो जरया नवली
ढा अनशना देहस्यकान्तिर्मेध्यं स तथाविध
समसर्वधातुश्च मम्भवति शतं समा जीवेश ॥

हेमविल्ववचासर्पिरैरुभयमुपयोजितम् ।
मेध्यमायुष्यमारोग्यकान्तिस्तौभाग्यपुष्टिदम् ॥
हेमादिकमैश्वर्यमुपयोजितं मेध्यं मेघावै
हितमायुष्यमारोग्यादिपदं च ॥

शतावर्गघृत लंढ मसुवर्ण समाक्षिप्तम् ।
करोति चिरजीवित्य राजान च वशानुगम् ॥

शतावरीघृत गुह्यरोगप्रतिषेधोक्त सुवर्ण
मांसिवाभ्या युक्त लंढ पुरुषस्थ चिरजीवित्या
विक करोति ॥

आयुष्काम शङ्खपुष्पासमेत
मन्त्रकाम मन्त्रान्न सोमग्रन्धम् ।
लक्ष्मीकाम पद्मकिञ्जल्फयुक्त
युक्त खादेत् कामकामो विदार्या ॥

आयुष्काम इत्यादिना चत्वार सुवर्ण-
प्रयोगा व्याख्यासमा ॥

मण्डूरुपर्ण्या म्वरमयथाप्रि
क्षीरेणयष्टीमधुस्यचूर्णम् ।
रसगुह्य्या महमूलपुष्पा
कल्कः प्रयुञ्जीत च शङ्खपुष्पा' ॥

आयु प्रदान्यामयनाशनानि
बलाशिवर्णस्वरज्जनानि ।
मेध्यानिचैतानि रसायनानि
मयाविशेषेण तु शङ्खपुष्पी ॥

मण्डूरुपर्ण्या स्वसादिक पृथग्यथाप्रथ
मयसुवर्णामात्रया प्रयुञ्जीत । एतानि पञ्चर
सायनान्यायुप्रदत्वादिगुणयुक्तानि । मण्डूरु
पर्ण्या ब्रह्मसुवर्चला । मधुयष्टीचूर्णमेव क्षीरेण ।
सहमूलपुष्पा गुह्यारमभवे । शङ्खपुष्पा
सुपुष्पा' कल्कम् । मन्त्रग्रन्थ रसायनेभ्यः प्र
क्षुब्धपुष्पी तु विशेषेण मेध्या मेध्यायै हिता ॥

नठदकदुरोहणी पयम्या
मधुसुचन्दनशारिर्गोमगन्धाः ।
त्रिफलारुद्रकुत्रय हरिद्रे
सपटोल लवण च ते सुषिष्टै ॥
त्रिगुणेन रसेन शङ्खपुष्पा'
सपदस्क घृतनल्वण त्रयक्रुम् ।
उपयुज्यभवेज्जडोपि वाग्मी
श्रुत शारी प्रतिभानानराग' ॥

नठदादिभि सुषिष्टै स्नेहा त्रिगुणेन
शङ्खपुष्पास्वीरमेत मन्त्रो विपक्रु घृतस्य लवण
द्रोणमुपयुज्य जडोपि वाग्मीत्यादिगुणो भवेत् ।
उपगन्धा वना । लवण सै धरम् ॥

पेप्यैर्मृणाळविमकेमरपत्रजीनै
सिद्धसहेमशकल पयमा च सर्पि ।
पञ्चारविन्दमितितत्तयित् पृथग्व्या
मभ्रष्टपोरुपलमतिभैनिषवपम् ॥

मृणाळादिभिः पेप्यै शरीरेण च ससुवर्ण
शकल सिद्ध सर्पिर्नात्र । पञ्चारविन्दमिति पृथि-
व्या प्रथितम् । तच्च मभ्रष्टपोरुपल्लादिभिर्नि-
षेव्यम् । मृणाळ त्रिसाहस्रम् । त्रिभ त्रिसह
स्रम् । केसरतत्पुष्पस्य । पत्र तस्यैव त्रिज च ॥

यन्नाळरुन्ददळकेमरचद्विपक्रु
नीलोत्पलस्यतद्विपमिथि । पृथिव्याम् ।
सपिथतुष्टुत्पलचसाहिरण्यपत्र
मेध्यागमपिभवेत् किमु मानुषाणाम् ॥

यत्तपिन्नीलोत्पलस्यन लादिचतुष्टयेन स-
हिरण्यपत्र विषय तद्विपि किञ्चित् । मभ्रष्टपोरुपा-

दिभिर्निपद्यम । नाम्ना चतुःकुशलमिति प्र
यितम् । एतच्च यवामनि मेध भवेत् । किमु
तमानुपाणा स्वभावरमेधावता न भवेत् ॥

त्राह्वीयचासन् यत्र शङ्खपुष्पी
मत्स्याश्चक्रद्वयगुर्वलं च ।
वद्रेदिका च त्रियसा पृथग्मु
र्यैर्गोमुवर्णस्य तिलोरिपस्य ॥

मर्षिपशुपलमेकनएत
द्योजयेत् परिणते च घृताद्वयम् ।
भोजनसमधुवत्परमेय
शीलपशुविक्रीरुमीमूनिमेराः ॥

अतिक्रान्तजगव्याधित द्रालम्यश्रमम्प ।
जीवत्येव शत पूर्णं श्रीतेन कान्ति दीप्तिमान् ॥

विशेषतः कुष्ठाकिला सगुन्प
पिपञ्चरोन्मादगरोदराणि ।
अधर्मत्वादिक्ृताधकृत्या
शास्त्रन्यनेनातिबलाश्च वाता ॥

त्राह्वीयदिक यथोक्तमानमेकीकृत्य प्रति
दिनं योजयेत् । तस्मिंश्च परिणते घृताद्वयं स
माश्रिक भोजनं योजयेत् । एतं स्वत्तर शी
लयन्नधिकभिर्भोज्यैः प्रभृतिभियुक्तोत्क्रान्त जरादि-
माश्च पूर्णमदशतं जीवति । श्रयाभियुक्तं सन् ।
अनेन शीलितं कुष्ठादयो विशेषतः शास्त्रान्ति ।
ब्रह्मसुवचला मण्डूकपर्णी ॥

यथोक्तगुणाया भूमौ जातापत्रालामजी
र्णाः शीर्षपुराणपर्णीमसज्जातान्यपर्णी तपे त
पथे वा मासे यथोक्तेन त्रिभिर्ना पुच्छ्यधुक्ते

चद्रमसी सुमुद्गुर्णे नागवला समूला मुद्धरेत् ।
तया मूलाणां त्वन्निष्ण्डमात्रमात्रपत्रमात्र वा
श्रुङ्गणपिष्टमत्रचूणितं वा पयसा पित्रेन्मधुघृ
ताभ्यां वा लिघात् । जीर्णं क्षीरवृत्तिरेव-
स्यात् । क्षीरेणैव वा समर्षिकं शाल्मिपिष्टि
कमश्नीयात् । एव सत्पत्तरमयोगादुर्षणतम
जर इत्यादि मयान पूर्वैः ॥

यथोक्तगुणायाभिज्यादिना तामसप्रयो
गो व्याख्यासम । यथोक्तगुणाया भोजनक
न्पोक्तगुणाया भूमौ जाता । ततो माष, त
पस्य कान्मुन, शामो मुद्गर्त ॥

उलातिरला चन्द्रनागरुधरतिनिशत्र
त्रिकडरशाकशिशयापनसुम्सापुनर्नयानना
श्च यस्यापनोक्ता दशोपयस्य सखिदारीश्च
दष्ट्राश्वगन्धा यारादीशतारयो नामगलया
व्याख्याता ।

अनेन च नागवला विधानेन बलादय
प्रथमव्याख्याता । उलात्त्रिमपि प्रथेक प्रयो
गादेव गुणमित्यर्थ । यस्यापना दशोपयस्यो
महाकपायसप्रदोक्ता ॥

ननु सारवृक्षाणां स्वस्वमहणं को विधि-
रित्याह ॥

नत्र सारवृक्षाणां सर्वेषां स्वरसार्थी कु-
ष्ठचिकित्सिते स्वदिरकल्पमीक्षिते । आर्द्रवृक्षा-
सम्भवे तु सारशकलानिश्चगुलत्वचगुलानि त
नूनि चतुर्गुणेष्वभस्याप्याव्यातपे त्रिरात्र स्था-
पयेत् । ततस्तान्युद्भूतान्यानि तत्र विषेत् ।

त्रिग्रात्राच्च पुनरन्यान्पेव नगरात्रेण त्रि.प्रक्षे
पणोद्धारेण च स्वरम परिकल्पितो भवति ॥

तक्षेत्रादि कुम्भचिकित्स्ते य एव स्रदिर
कल्पउक्त स एव सवेपा सारवृथाणा योद्धव्य ।
यदा तु स्वरमेव प्रयोजन न चार्द्रवृक्षत्वमम्भन
सदा नश्वरावेण स्वरपत्रिधान सुगोधम् । इति
सारवृथाणा स्वरसालाभे प्रतिनेधि ॥

फलाना पुनर्वीरुर्दापधीना च यन्त्र
णोल्लखनेन वा सङ्गुत्र निष्पीड्य स्वरस
गृह्णीयात् ॥

फलाना वीरुमामोपधीना च स्वरमन्या
लाभे यन्त्रेणैवादिना स्वरसविधि सुबोध ॥

परिशुष्काणा तु चूर्णाकृतानामाढरुमा
ढरुमुदरुस्याहोरात्रस्थित त्रिष्टुदितपूत स्वर
सवत् प्रयोज्यम् । तुवररुमल्लातकादीना पुन
पृथमेवोपदेश ॥

परिशुष्काणा तु स्वरसा योगवाना फला
ना चूर्णाकृतानामिवादिना प्रतिनिधि । उदर
स्याढरु शुष्कान द्विगुण भवति । तुवररुमल्लात
कादीना स्वरमे तु पृथमेवोपदेश क्रियते ॥

वृथास्तुवृथानाम पश्चिगार्णवतरिजा. ।
वीचीतरङ्गविशोभमाहृतोद्भूतपल्लवा ॥
तेभ्य फलान्यादादीन सुपक्वान्पम्पुदागमे ।
मत्त फलेभ्यश्चादाय शोपयित्वाचचूर्ण्य च ॥
तिलवत्सीडपेद्रोण्या काथपेद्दाकुमुम्भवन् ।
तत्तैलसम्पृतभूय पचेदा सलिलसयान् ॥

अवतार्थकरीषे च पक्षमात्र निगपयेत् ।
स्निग्धस्विन्नोद्भूतमल पक्षाद्दुग्धृत्ययत्रवान् ॥

चतुर्थभक्तान्तरित प्रात पाणिनल पिनेत् ।
मन्त्रेणानेनप्रनस्य तैलस्यद्विवसेशुभे ॥

मज्जसारमहावीर्य सर्गान् धातून् विशेष्य ।
शङ्खचक्रगदापाणिस्त्रामाज्ञापयतेऽप्युत ॥

तेनास्योर्ध्वमस्ताश्च शोपायान्त्यमकृतत ।
सायमन्तेहलवणा यवागू शीतला पिनेत् ॥

पश्चाद्दानिपिनेतैलमित्य वर्जानिपर्जयेत् ।
पक्षमुद्गरसन्नाशी सर्पकुष्ठैर्विमुच्यते ॥

वृक्षा इत्यादिना तुवररुकल्पो व्याख्यास-
म । तेभ्य इति तुवररुवृषेभ्य । अम्बुदागम
प्रावृद् । आसलिलक्षपात् सलिलस्य श्लयो या
वत्तावत् । कुसुम्भवत् काथिनेन तैलेनमश्यात
यदुदक तस्य क्षयपर्यन्तपर्यन्त । करीर शु-
ष्कगोमयम् । चतुर्थभक्तान्तरित इति । चतु
र्थन भक्तेनान्तरितोयो मनुष्य सपिषेत् । ते
नैवम् । यस्मिन्नहनि प्रातसैलमुपयुञ्जीत तस्मिन्
साय शुक् द्वितीयेऽप्युभयकालमेव त्रयो भक्ताष्ट-
तपिषेहि पुन पातैलमेव चतुर्थो भक्त अन्त
रित । पुन साय भोजन पुनद्वितीयेहन्त्युभ-
यहाल भोजनमनेनप्रकारेण पश्चाद्दानि तैल पि-
नेत् । वर्जानि च वर्जयेत् । मज्जसारइयादि-
सैलस्य पानाय मन्त्र । तलपानदिवसे तु साय
स्नेहलवणत्रिगुणा यवागू पिबन् ॥

तदेवखदिरकाथे त्रिगुणसाधुसाधितम् ।
निहित पूर्णवत् पक्ष पिबेन्माम सुयन्वित ॥
तेनाभक्तशरीरश्च कुर्वन्नाहारपीरितम् ।

अथ । पञ्चभ्यर्थकक यावदेकम् । विधिना
नेनसहस्रं प्रयोग इत्यादि समान पूर्वेषु ॥

द्वितीयमहस्यप्रयोगे तु पूर्वमेव प्रथममेव
गुरुभङ्गात्तस्य काश्च विधेत् तत्र क्रमेण प्रथ-
ममथैव पञ्चमेवायम् पञ्चमहातकानि । एव
प्रथम एक द्वितीय द्वे । एव इत्यादिश्लोकपूर्व्या
पञ्चमे पञ्च । एव पञ्चभिरहोमि पञ्चदश
महातकाद्युपयुक्तानि भवन्ति तत्र पञ्चमशुद्धिपु-
पञ्चपञ्चभिर्द्वयशावत् सप्तति ते । पञ्चे दश ।
सप्तम पञ्चदश । अष्टमे विंशतिरनेनत्रमंगाष्टा-
दशे सप्ततिभवेति । एतावता पूर्वैरकीटस्य प-
ञ्चशतानि पञ्चविंशदशिकाणि भवन्ति । ततः
क्रमेण पञ्चपञ्चभिरपथैवायम् पञ्च । तेनैवोप-
विंशे पञ्चपट्टिरित्येवमादिना पञ्चापकपक्रमेणैक-
त्रिंश पञ्च भवन्ति । एवमेताणि पञ्चपञ्चा-
दशिकाणि चत्वारिंशतानि पूर्वैरकीटस्य नवश-
तानि नवशतिकाद्युपयुक्तानि भवन्ति । तत्र
गुरुभङ्गमपकथैशावत्केव । अनेन द्वाविनेद्वि-
चत्वारिंशतानि भवन्ति । पञ्चविंशे श्राणि । चतु-
स्त्रिंशे द्वे । पञ्चत्रिंशत्सप्तति दश । पूर्वैरकी-
टस्य सहस्र भवति । प्रयोग इत्यादि पूर्वेषु क-
रपेन समानम् ॥

सप्ततिवच्च शतमुपयुञ्जीत । तथा च
सहस्रद्वयम् । प्रयोग इत्यादि समान पूर्वेषु
द्विगुणस्त्रयायुषः काल ॥

सप्ततिवच्च पञ्चपञ्चशुद्ध्या शतमपि यावत्
प्रयोग कर्तव्यः । तेनास्मिन् पूर्ववत् स्थितेष्टा-
दशेद्विसप्तत्यः प्रयोगे एकोनविंशे पञ्चसप्ततिः ।

विंशे त्रयोविंशे । पञ्चविंशे पञ्चास्यति । द्वा-
विंशे नवविंशे । प्रयोविंशे वर्षभनयति चतुर्विंशे
शतम् । पञ्चविंशे पञ्चास्यति । षड्विंशे न-
वति । एव पञ्चापकपथैवमेण द्वे महस्ये पुनरि-
तस्ये । आमुद्रिगुणाः काल पूर्वस्यात् ॥

भट्टातकानां तर्जनीकृतानां पिष्टश्लेदन
पूरयित्वाभूमा वा षण्डानित्वात्तस्य स्रग्दमादि-
तस्य दृढस्योपगिगुम्भस्यारोग्योद्भवेनापिषाय
दृष्णमृदासम्प्लगोमयादिनीपस्येदये । तेषा-
य स्यरस गुम्भ प्रपञ्चनेनपष्टभागभूमपुक्त-
द्विगुणितघृतमयात् । त्रिगुणथ कात्रो घृत-
सीराभ्यामित्यादि समानं पूर्वेषु ॥

भट्टातकानामि यादि । भूमावामुस्य नि-
त्वात्तस्य स्रग्दमादितस्य दृढस्य गुम्भस्योपरि ज-
जरीश्रव भट्टातकपूर्णां पिष्टश्लेदनमारोप्य छिद्रमु-
द्भवेनापिषाय दृष्णमृदा सर्वथा स्निग्ध मर् स्रग्द-
येत् । तत्र स्निग्धमात्रस्यो भूमितीत्याते कुम्भ-
आगच्छति । उदुप, गुणमृदक । शेषव्या-
ख्याममम् ॥

अनेनैव विधिना भट्टानकरपरस्य शुद्धी-
त्वा केवलमेव मासमेकं प्रयुञ्जीत । त्रिगुण-
थ काल इत्यादि समान पूर्वेषु । मासिमासि
वर्षशतमायुषोभिरादि । एवं दशमामानुष-
युज्य वर्षसहस्रमायुर्भवति ॥

अनेनेत्यादेर्मधुपूताया विना केवलस्व-
रसप्रयोगः । सुशोध ॥

भङ्गातकतैलपात्र सपयस्क मधुकाक्ष-
पात्रेण शतपाकमुपयुञ्जीत । त्रिगुणश्चकाल
इत्यादि समान पूर्वेण ॥

महातकतैलम्यपात्र क्षीरेण सऽशत वा
गन पक्त्वा मधुयष्टीकर्षमाक्षेण सयोज्योपयु-
ञ्जीत पूर्वमुच्यगुणम् ।

भङ्गातकतैल कृष्णतिलतैल सर्पिराम
लरुरसोऽमनादिसारकपाय इत्येपा द्रोणद्रोण
त्रिफलात्रिकटुकुम्भिसार चित्तकहरिद्राद्वय-
त्रिटदन्तीन्द्रयववर्षीमधुसुपिपात्रिपा रसा
जनमियगुना पालिकाभागास्तदैक्य स्नेह
पाकविधिना विपात्रपातार्थं परिपूयचानुगुप्त
निदध्यात् । तत उपस्कृतशरीर. प्रात.मातः
पाणि शुक्तिपात्र औद्रेण प्रतिसष्ट्योपयु-
ञ्जीत । जीर्णे मुद्गामलकयूपेणा लवणेन स-
र्पिष्मता खदिरोदकसिद्ध मृदुमोदनमश्रीयात् ।
खदिरोदकेनोदकरायाणीत्येवमतोद्रोणमुपयु-
ज्य विगतकृष्टदुग्धमित्यादि समान पूर्वेण ॥

भङ्गातकतैलादीना द्रोण द्रोणमिति प्रत्येक
द्रोण । पचाना च । त्रिफलादीना पालिकाभा-
गा इत्यादि व्याख्यामगम् । परिपूय परिष्ठा
व्य । उपस्कृतदेहो यथोक्तेन शीतस्निग्धादिना
कृतसंस्कार । पाणिशुक्तिस्वपुट न तु मान
सख्योत्ता शुक्ति । उदककार्याणि स्नानपाना-
दीनि । अतो रनायनात् द्रोणमन्त्रमुपयो-
क्तव्यम् ॥

पुष्टानि पाकेनपरिष्कृतानि
भङ्गातकान्यादकसम्मितानि ।
घृष्टेष्टिका चूर्णकणैर्जलेन
मक्षान्य सशोष्य च मारुतेन ॥

जर्जराणिप्रिपचेज्जलकुम्भे
पादशेषभृतमाकृतशीतम् ।
तद्रसपुनरप्रिपयेत
क्षीरकुम्भसहित चरणस्ये ॥
सपि पक तेन तुल्यममाण
युञ्ज्यात् स्वेच्छ शर्करायारजोभिः ।
एकीभूत तत्स्वजलोभणेन
स्थाप्य धान्ये ससरात्र सुगुप्तम् ॥

तममृतरसपाक यः प्रगेभाशमश्र
न्ननुपिपति यथेष्ट वारिदुग्ध रस वा ।
स्मृतिमतित्रलमेषा सत्ससारीरपेत,
कनकनिरूपगौर सोशुते दीर्घमायुः ॥

पुष्टानीत्यादिना भङ्गातकघृतप्राशो व्या-
ख्यासम । सशोष्य च मारुतेनत्यातपपरिहा-
राय । तेनेति क्षीरेण तुल्य मर्षि शर्करायार
जोभिश्चूर्णेन यथेष्ट प्रकृत्यनुसारेण । प्राणो
लेह । (भङ्गातकाना द्विधाभिज्ञाना इष्टिका-
चूर्णकणैर्धरेण सार्थमित्यपरः ।)

द्रोणेऽम्भसोत्रणकृता त्रिभनाद्विपकात्
काथादके पलसमैस्त्रिलतैलपात्रम् ।
तिक्तात्रिपाद्वयवरा गिरिज-मताक्षे
सिद्धपर निखिलकुष्ठनिपूदनाय ।

द्रोणेऽम्भसा इत्यादिसुबोधम् ।। व्रणकु-
तो भङ्गातकानि । तिलतैल्योर्भिन्नितयो पात्रऽ

उष्णाविपाकेऋतुः। कषायमपुरारमे ।
अत्यन्तदीपनीमध्या प्रातश्शुभ्रदराचसा ॥
वर्षोपयोगात् कुरुते नर वर्षगतायुषम् ।
दृढेन्द्रियानलत्रल निर्वेली पलिनामयत् ॥

अन्धुसाद्या स्वरसभाप्रिताया घृताणि
भि सप्तप्रयोगा । साद्यालम्बुसोर्गादिगुणा ।
वर्षमुपयुक्ता वर्षशतायुष तर कुरुते । दृढी द्रव्य
दृढानल दृढत्रल वत्यादितररहित च । इत्य-
लम्बुसाक्षत्प ॥

॥ इत सोमराजी ॥

श्वेतावद्गुजफलान्यातपशुष्काणि चू
र्णयित्वा तत्तुल्यगुडेन सद्भुत्र घृतकृष्णे ध्रा
न्यराशी सप्तरात निदध्नात् । ततोऽनुदिते
भाम्बति यथात्रल मात्रा सुखोदकातुपाना मु
पयोजयेत् । जीर्णे सुखाम्बुपरिपिक शा
लिपिष्टिर्नौदन सशर्करेण पयनाश्रीयात् ।
तस्य मासप्रयोगादिशेषण विगतकुष्ठोप्रदण रा-
रणान् वर्षशतमजरइत्यादि समान पूर्वेण ।
प्रयोगतश्चोर्ध्वे द्विगुण परिहार ॥

श्वेतावद्गुजफलानीत्यादि सुबोधम् । म
द्विगुणेति गुडेनालोड्य । अनुदिने भाम्बती
त्यति प्रभाते । वाकुचिरा सोमराज्यवल्गुज
इति पर्याया ॥

वाकुचिका कर्पचूर्णं सुखाम्बुना पि
येत् । पीत्वा चातपे निर्शतोष्णे या गर्भगृहे
तिष्ठेदपराह्णे तद्वेच स्नानमग्न च । यूपर-
साभ्या वा । तस्य त्रिसप्तरात्रप्रयोगाद्विगत
कुष्ठइत्यादि समान पूर्वेण ॥

त्वग्रामकेशदशनान्
नखाध्रमुक्त्वा पुनर्नवान् लभते ।
स्वरार्णत्रलोत्साह
नव वयो नष्टपालित च ॥

वाकुचीचूर्णं प्रात पीत्वा साय तथैव
स्नानमग्न च । यूपरसाभ्या वाशनमुपयुञ्जीत ।
प. त्रिसप्तरात्रमन्वा प्रयोग । अनेन च पूर्व-
स्थितार त्रगादौ ह्यक्त्वा नरान् लभते स्वरा
दिक च नष्टपालित नव वयश्च लभते ॥

पलानेदशवाकुक्या दशैवचफलत्रयात् ।
सप्तक्रिमित्रादयसखीणिद्रे गिरिसम्भवात् ॥
पुरपुष्करमूलाभ्यामाहरेत पलपलम् ।
सूक्ष्मलाद्वैपल व्योपत्रनकेसरकुड्कुमम् ॥
लोत्रवक्त्रप्रयष्टघाह चित्ररुकार्पिकृष्यक् ।
शतभङ्गातफाना च सर्वे गण्डसर्मांशकम् ॥
चूर्णयेद्य तन्मात्रा भक्षयेत् पालिर्ही पराम् ।
यथेष्टचष्टो लभते वर्षाद्रासायनान् गुणान् ॥
सर्वरोगान् निजयते त्रिग्विकारान् विशेषतः ।
अर्शोभगन्दरन्वासकासपाण्ड्वामयाकिमीन् ॥
गुल्मघ्नीहाडमरीचधर्ममेहारुचिर्षानसान् ।
मन्दानलत्वकृशता शोफग्रन्ध्यर्जुदानपि ॥

पलानीत्यादिना षण्डसम सुबोध ।
अथ मात्रा पालिकीपरा उरुष्टा । पलादूर्ध्वे
नैवोपयोग्या । अथवा त्रिदोषाद्यपेक्षम् । य
ेष्टेष्टो निर्यन्त्रण । रसायनगुणा दीर्घायु
स्मृयादय इहैवोक्ता । म र्यर्जुदानान् विज
यत इति सम्बन्ध ॥

वाकुचिकाफलानि गोमूत्रे सप्तरात्र
वासयेत् । ततोनिस्तुपीकृत्य छायाया वि
शोपायिन्ना सुसूक्ष्म च सचूर्णं तत्रहृत्पत्रह
क मशोभावयेत्त्रिफला कायेन कारवल्ली राशा
ब्राह्मी गुडुची भृतराजखरसै पृथक्पृथक् ख
दिरासनराजवृक्षपिचुमन्डकार्थे ॥

तस्यपीत मतिदिनं धात्रीफलरसाप्लुतः ।
कर्पं सर्वाभयानहन्ति त्वग्निकारान्निशेषतः ॥

वाडुच्या गोमूत्राभ्युपितायाभूर्णं इयह
त्रिफलाकायेन भाजयेत् । तत कारवेह्लादीना
पञ्चाना म्वरसै क्रमेण इयह इयहम् । तत
सदिरादीना चतुर्णां पृथक्कायैस्त्रयहम् । त
स्यैव भावितस्य वाकुचीचूर्णस्य कर्पो धात्रीरसे
नाप्लुत सन् पीत सर्वाभयान् हन्ति विशेषत
स्त्वग्निकारान् ॥

असनखटिरयूपैर्भावितांसोमराजीं
मधुघृतशिशिपुष्या लोहचूर्णैरुपेताम् ।
शरदमयलिहान. पारिणामान् विकारां
स्त्यजति पितृहिताशी तद्ददाहारजातान् ॥

असनेयादि । यूपशब्दो निर्यूहवाच-
कोऽसनदादिराभ्या सम्बन्धयेत् । तैर्भाविताम
नन्तर च मध्वादिभिरुपेता सोमराजीं शरद
मवत्सर लिहान. परिणामे वार्द्धक भवान् वि
कारास्त्यजति तस्यैव चाहारजातान् । तेन प
रिणामानाहारजातानुभयानपि त्यजतीत्यर्थः ।
शिखी चित्रक ॥

तीत्रेण कुष्ठेन परीतमूर्त्ति-
र्थे सोमराजीं नियमेन खादेत् ।
सयत्सर्ग कृष्णनिलद्वितीया
ससोमराजीं उपपातिजेते ।

तीत्रेणेत्यादिना कृष्णनिलै सह सोमरा-
ज्या प्रयोग सुतोष । य एव सोमराजीं
खादेत् मसोमराजीं चन्द्रलेखा यमुपा का-
न्याऽतिदेते ॥

ये सोमराज्या त्रितुपीकृताया-
भूर्णैरुपेतात् पयम सुजातात् ।
उद्धृत्यसार मधुना लिहानि
तरु तदेतानु पिबन्ति चान्ते ॥

ते कृष्णिन पश्मत्त्रिदनेत्रा
त्रिशीर्णकर्गाद्गुणितनासिका या ।
त्रिहायैरूप्यमया न्यरूप
पुन प्ररूढा इव भाति वृक्षा ॥

ये सोमराज्या इत्यादिना सोमराजीचू-
र्णयुक्त सुजातशरीरोद्भवस्य नयनीतस्य तत्तक्रानु-
पानस्य प्रयोग सुतोष ॥

खदिराभसापिपेट्टारविसेवी
ता तथा यत्रागू वा ।
गायत्रीजलसिद्धां
कुष्ठीं ततोयकार्यकरः ॥

अथ वाता मोमराजीं खादिरोदकेन कुष्ठी
पिबेत् । रविसेवी सूर्यतापसेवी । अथवा
गायत्री जलसिद्धा खदिरिकायसिद्धा यवागू त-

येति सोमराज्या सह पिबेत् कुष्ठी तप्तोयज्ञार्थं
करः सदिवादकङ्गानान्नित्रिय सन् ॥

गजलिण्डक्षारयुता
तत्क्षारपायिनां विलेपि भुज' ।
श्वित्वाणि सोमराजी
प्रसह्य हन्यात् प्रलेपाच्च ॥

गजपुरीषभारेगयुता सोमराजी तत्क्षार
रपायिनो हस्तिपुरीषभारोदकपानशीलस्य पुसो
विलेपिका भुजः श्वित्वाणि प्रसह्यान्मय हन्यात् ।
न केवलमेव सुखेन प्रयोगायावत् प्रलेपाच्च ॥

गोमूत्रे सप्तरात्र शशिशकलफलं
वासित लोळयित्वा
कुर्यान्छायाविशुष्कपृथगिति च फल
प्राप्नुनाट च ? शुष्कम् ।
अशस्ताभ्या तथाश्च क्रिमिरिपुदहन-
स्फोटकृद्द्रव्यं सचूर्णो
गोमूत्रेणोपयुक्तः प्रमितहितभुज
शित्तमाशेष हन्ति ॥

शशिशकलस्य सोमराज्या फल सप्तरात्र
गोमूत्रे भावित लोळयित्वा निष्कृष्टावृत्त्य उवा
शुष्क कुर्यात् । अनेनेन च विधानेन गोमूत्रे
सप्तरात्र वाभित प्रपुष्पाटफल कुर्यादे तदुभय
सममेकोश एव चूर्णो गोमूत्रेणोपयुक्तो य प्र
मित हित च मुष्क तस्यान्वेव श्वित्र हान्त ।
प्रपुष्पाट एटगज । क्रिमिरिपुर्विदहम् । दहन-
श्वित्रक । स्फोटेहेतुर्भङ्गातक ॥

६ [प्राप्नुनाट सुषिष्टमिति च पाठ ॥]

इक्षुरगोक्षुरसिंही
व्याघ्रीपञ्चांगुलाम्बुना पीता ।
उपलमघन घन वा
रसाशिना हन्ति वाकुचिका ॥

इक्षुरागम्बुना सामराजी पीता उपलम
श्मर्याख्य घन कठिनमघन वा शर्करारूप मा
सरसाशिनो हन्ति । इक्षुर काण्डेक्षुरक ।
सिंही वृहती । व्याघ्री कण्टकारिका ॥

उष्णोदकेन पिष्टा
पीता च घृतान्विता जयेत् गुल्मम् ।
लघुपुष्पमूलासिद्धा
पेयामुपयोजयेत्जीर्णं ॥

उष्णोदकेन पिष्टा वाकुची घृतान्विता
सती पीता गुल्म जयेत् । आसिश्च प्रयोगे
जीर्णे लघुपुष्पमूलमिद्धा पेयामुपयोजयेत् ॥

कट्वङ्गकुटजयूपै
रशोसि भगन्दर च नाशयति ।
मेहान् मधैर्निगदे-
निपेविता वाकुची प्रवलान् ।

भशोभगन्दरयो कट्वङ्गकुटजकषायै
सेविता वाकुचितौ नाशयति । कट्वङ्ग स्थो-
नाक, कुटजो वृक्षक, मधैर्निगदैर्निपेवि-
त्रिता वाकुची प्रवलान् मेहान् जयेत् ॥

विधिकरसेनपीता
दशमूलरसेन वा शुद्ध्या वा ।
अपतन्त्रक निहन्या-
दायाम वा रसान्भुज ॥

विकिरमाहीना प्रयाणाम-यतमेन पीता वा
दुचीरमाक्रमुज पुसोऽपतन्त्रकमायाम च नि
ह-यात् ॥

जठरेषुपिन्नेमूत्रे
जलोदरे त्वृत्तेन यूपण ।
शोफे पाण्डुराधा
ववल्गुज शीध्वरिष्टाभ्याम् ॥

मूत्ररूरे त्रिपृता फाथेन जलोदरे श्व
यथो पाण्डुरागे च शीध्वरिष्टाभ्या युक्तमवल्गुज
पियेत ॥

इक्षुरकादि शै
वर्धमनि मूत्रेण वा गवा शस्त ।
धागोष्णेन तु पयसा
युक्त शोफज्वरौ हन्ति ॥

उष्णाम्बुना मयोज्यो
लूनासीटासुमर्षदृष्टेषु ।
कृमिहरवतुरहगुलयो
फाय कोष्ण. क्रिमिणकोष्ठेषु ॥

अत्ररौकैरिक्षुरकादिवायैगामूत्रेण वाऽ
वल्गुजो वर्धमनि शस्त । व्यापयानमम् ।
कृमिण रति मत्न र्गयो न ॥

लेखापिन्दो सपृतां
सुखाम्बुना पुत्रिणी भवति पीत्वा ।
पुष्पोदयश्वगन्ना
शृत्तेन पयसा च भुञ्जाना ॥

इन्दोलैखा सोमराजो पुष्पोदये ऋतु
शाले सुखाम्बुना पीत्वा योषित सामर्थ्यात् प

वर्मपुत्रा पुत्राणी भवत्यश्वगन्नाशुतक्षरिणे भो-
जन कुर्वाणा ॥

वन्-यापि सप्ताहामिमप्रयोग
करोति या हर्षवती सुगन्धि ।
मियवदा सद्ब्रतशाचयुक्ता
यूने सुतान् सा नियमात् गुणाढ्यान् ॥

या स्त्री हर्षवत्यादियुक्ता स्ती प्रयोगमिम
करोति मा व-ध्यापि सती नियमादवश्य बहुगु-
णान् सुतान् सुते ॥

स्त्रिःत्रैरुष्णैर्गुत्रै
हर्षतिगन्तानानान् युता पैतान् ।
तिक्तकमधुररुपायं
कफजा स्त्रिकलारसमधुभ्या च ॥

स्त्रिग्धादिभिर्भुता मोमराजी वातजान्
गदान् हरति । तिक्तकादिभ्युता पतान् ग
दान् त्रिकलारसमधुभ्या युता कफजान् गदान् ॥

इति शमनीपन्थेय
विपगरभूनेप र्गवाप्पत्री ।
गेह स्थितापि रेखा
चान्द्रमसी किमुत कोष्ठस्था ॥

चान्द्रमसीरेखा मोमराजी गेहे भवने
स्थितापि इति शमनीरेखादिगुणा किमुन्वते को
ष्ठस्थानस्यादित्युत्सृष्टि ॥

मनुष्यमप्यागतमृत्युशासन
मणष्टुद्धीन्द्रियमल्पचेतसम् ।
अवल्गुनो मोक्षयने महाभया-
च्छ्रिय च मेघां च ददाति पुष्कलाम् ॥

मनुष्यमपि प्रदाशोपितमप्यागतमृत्यु
शासनत्वादिगुण महाभय दन्तगुजो मोक्षया ।
सुबोधम् । इति सोमराजिकट्ट ॥

॥ इतो वचा ॥

हैमवत्या वचायाः पिण्डमामलकमा
पयसालीढ्य पित्रेजीर्णे पयस्सर्पिरीदन इत्या
हारः । एव सप्तरात्रेण मेराशो भवति । स
सभिः सप्तरात्रै श्रुतधरो वर्षशतमनदत्यादि
समान पूर्वैण ॥

हैमवत्या इत्यादि । हैमवतीति श्वेनव
चाया नाम । शप-यारयासम् ॥

इतरस्या अपि वचाया द्विपलकाय पि
त्रेव जीर्णे पय सर्पिरित्यादि समान पूर्वैण ।
तच्चूर्णे वा शौद्रसर्पिर्भा यथात्रलमत्रलिङ्गात् ।
जीर्णे पय सर्पिरित्यादि समान पूर्वैण ॥

इतरस्या इति कृष्णाया । पयस्सर्पिरी
न्यादिश-देनेय सप्तरात्रेत्यादि शुद्धितम् ॥

वचा कल्कशतपाक धृतद्रोणमुपयुज्य
विशेषात् ग्रहो-मादापसारगङ्गुण्डमालाश्री
पद्मस्वरभेदत्रिमुक्त सर्वाथेषु सिद्धिमान् वर्ष
शतायुर्भवति ॥

धृतद्रोणपाके कल्कपरिभाषया वचा
योग्या यावच्छत पाकानाम् । इति वचाकल्प ॥

॥ इतो लशुनम् ॥

शीतवातद्विपदग्रस्तनृता
स्तब्धभ्रमकृटिलव्यधितोऽग्राम् ।
भेषजस्यपवनतोपदत्तानां
वक्ष्यते विधिरतो लशुनस्य ॥

शीतेत्थानि । अतोत्तर शीतादिदरव
तनना ल-वाश-पाशाना च पुमा भयजस्य ल-
शुनस्य विधिर्भवत्येते ॥

राशेरमृतचौर्येण लूतायपतिना गजान् ।
अमृतव्यकणा भूर्मा ते रमोनत्वमागता ॥
द्विजानाश्रान्तिमनो देत्यदेहमुमुञ्चयम् ।
साक्षादमृतसम्भूप्रार्थिणी सरमायनम् ॥
शीलयेच्छुन शीते वमन्ते च कफोद्भयण ।
घनोदयेपि यातार्चं सदा या शीघ्रलीलाया ॥
रक्तपित्तभवारोगा जायन्ते रक्तपित्तिन ।

राहोर्भटादमृतचौर्येण लूताय म
यवता विष्णुना छिन्नादमृतव्यकणा ये भूर्मा ए
तितान्ते रमोनत्व प्राप्ता । अन एत हेतौल
लग्न देयदेहममुञ्चय द्विजानाश्रान्ति । स च
लशुन साक्षादमृतसम्भू-याद्रतोर्मागणी श्रेष्ठ
रसायनम् । शेष व्याख्यासम् ॥ षष्ठिमली-
ला ऋतुचयोऽथ शीतापचार ॥

यास परीस्यरसकल्कनिर्पेदगाय
स्वच्छ द्रवप्युपदिशन्तिनिमर्दकैस्तु ।
पण्मासमन्पवित्रिना न तु ज नमाहु
पक्षमयोगमपिहीनर्तर रसोने ॥

अथ लशुनस्वरसस्य वा कल्कस्य वा
निषेवणाय परउत्कर्षोमास इति वदति । मा
साद्भूर् रमो वा कल्को वा न योग्य इत्यर्थः ।
अपरे तु दोषाद्यपेक्ष स्वच्छ द्रवयेच्छ निमर्दकैः
सह पण्मासमप्युपदिशन्ति । अतोऽयेन वि-

धानो नैव लग्नम शन्तमि शाहुराचार्यो । र
सोष्ठे पञ्चमयोग हीनरमाहृ । पञ्च एव हीन
र प्रयाग पञ्चादपरस्त्वन्निचिरकर ॥

स्त्रिंशद्गुद्वन्तु शीतमपुरोरस्कृताप्रय ।
तदुपंसावतमाभ्या चार्चितानुरानिर ॥
तयक दान्तरपन्तानान्दिव्यरज्जुकरुपान् ।
भ्रमरीस्तासोरौमिमे नदसादिभि ॥

तत्करुत्वरस प्रात शुचिनान्वयपीडितम् ।
मदिगया सुलक्षणायेनागेनपमन्वित्

मय यात्र यत्रकल्पेनस्तुन काञ्चिद्विषय वा ।
नरकालएवया युक्तयुक्तपात्रोपमात्रया ।

नेकवर्षेर्वनामज्जग्रीमामरसं पृथक् ।
कोथेन वा यथावपाधि रस केवलमेववा ॥

पिमेन् गष्टपमात्र प्राग्गतातीविशुद्धये ।
प्रतते न्येदनचानुदेनाया प्रशस्यते ॥

शीताम्बुसेक सहसा यमिपूञ्छोदयाम्बुजे ।
शेष पिमेन् लुपापापेस्थिरता गत भोजसि ॥

त्रिदाहपरिहाराय पर शीतानुलेपन ।
प्रारयेन्साम्बु रुणि का मुक्ता कर्पूरमालिका ॥

स्त्रिंशद् इत्यादि स्त्रिंशद्दिगुग मन्निद
मिद कुर्यात् । शीतादिभिरुपस्त्रुतागय सक्ते
तसोष्ठ । तस्य लग्नमभ्येतसै शेषररयनसै
कर्णपूरैश्चर्चिता कल्पिता मण्डिता अनुचरा अ
जिर च यस्य प्रथेक । सतथेक । तस्य ल
ग्नस्य हिमवदेशजान् शकदेशजाश्च वसन्तगु-
ह्यैतान् कन्यानपनीतवच कुर्यात् मदिरादिभि
स्त्रिमवेदाभिषुणुयात् । सुगोधम् । सुरूढा

सुजाता । अन्यस्येति मदिराशिष्टस्य । त्रिमा-
गेनेति मन्वभ्यते । तत्कालएवयः युक्त न तु
राशौ विमितम् । युक्तया मात्रया रत्नय
तेलादिभि पृथग्भुक्तम् । केवत्रमत्रया रस स्व-
रसम् । गण्डूवमात्र मत्रोक्तलक्षणम् । शेष
मिति पृथग्स्थानित् । त्रिदाहपरिहाराय च शी
तानुलेपनम् मुक्ताकर्पूरमालिका साम्बुक्
णिना अम्बुकरणेकाभिषुणुयात् धारयेत् ॥

सहितसलिलगर्भाश्चन्द्रगुभ्राष्टुगार्त्ती
कुसुमद्वयमाला हास्यद्वीथलोला ।
स्तनतटविनिविष्टाशारुणात्रयोदधाना
स्तनुसरसायलिष्ठा गाढमेन स्वनेरन् ॥

एन च लग्नपयोगिन च रुगाद्यो म-
नोहराङ्गलतिका स्त्रियो गाढ निनिष्ठ परिष्वजेन ।
किम्भूता इत्याह । मृणाळीदधाना । किम्भूता
मृणाळी सहितं सुपारयुक्तं यत्र मलितं तत्र
गर्भं यासा तास्तथोक्ता । अन्यं चन्द्रवत् शु-
भ्रा शशिवत्वा एवम्भूता मृणाळीदमय कु-
प्रलयमालाश्च दमय लोलाश्चलाहारयष्टीर्मु-
स्तालतास्तनतटविनिविष्टा दधय ॥

मलिनीद्वलतालवृन्तवातैः
प्रगच्छारिलवैर्जलाद्रिया च ।
द्वितीयाकरपल्लवैश्च शीतैः
लक्ष्मणस्येदं कृतं लम् हरियु ॥

द्वितीया कान्ता मलिनीद्वलवातादिना
लक्ष्मणस्येदं कृतं लम् हरियु । जलार्त्ती मन्-
लपट ॥

कुडुरोम्यपरामात्रा तदद्वै केवस्य तु ।
पलपिष्टस्यतन्मज्ञ सभक्त प्राक्वशीलयेत् ॥

अन्येनयुक्तस्यास्य लग्नरमस्य परामा
त्रा कुडुर । केवलस्यास्य कुडुराद्वैप । तस्य
च मन्त्रविधौ महा पिष्टस्य परामात्रा पला ।
त च सभक्त्या लयेत् अत्रा भक्त्या पूर्वम् ॥

रसोमि कन्धोमृदुनीनमोहे
समुज्जमान सहस्र तस्य ।
दाह तिसाररतिचतनाशान्
कुर्यादतन् त्सारतो न पुत्रधान् ।

अतन् रम ररिणे न युञ्ज्यात्तत्त
स्य लग्नस्य रमे मि कन्ध नीहस्य मृदुनाचौज
सा सहस्रैव युज्यमान नदुण तुपमर्दयन दा-
हादीन् कुर्यात् ।

जीर्णशालयोदन जीर्णे शङ्खह-रेन्दुगण्डुरम् ।
भुञ्जीत यूपं पयसा रसेर्वा धन्वचारिणाम् ॥

तमिश्च जणे पुराणशालयोदन शङ्खा
दिवस्तुक्त यूपदीनामन्वयमेत भुञ्जीत । ध-
न्वचारिणो जाङ्गला ॥

दीप्तामि षण्डान् रसादेत् ससर्पिर्मण्डोपसे वनान् ।
अखण्डण्डलेन्द्राभान्दरीखण्डमाण्डतान् ॥
रामिकाशुकभम्भकोरानवर्तिनर्गौरवै ।
पिष्टकाचूर्णध्वजैर्ध्रै, सौरकरैरुतान् ॥

यद्य दीप्तामि ससर्पिर्मण्डोपसेचनादि-
गुणान् मण्डरान् दादेत् । उपसेचन शुष्क

द्यनागनम् । अखण्डमण्डल परिपूर्णा यो
सा विन्दुस्तदाभा स्तरसदृशान् इण्डरीणा खण्डे-
दशकलैर्मण्डनान् भूषितान् तथा सौरकैरुध
पुतान् किम्भूतैर्ध्रैरियाह कण्डनीकृतेन पिष्ट-
काचूर्णेन ध्वजै राजकारि, मन्त्रकेण विनि-
र्दितागारवैश्च ॥

मथमे हपिने वस्तु त्दमन-य ज्ञानिनम् ।
गन्धमत्तरुणद्विप्रियावक्त्रन्दुगोत्रम् ॥

अत्रचेकमेव मय पियत्रानेकम् । तत्
मथ त्दमन-दे सति ज्ञानिनैर्न विवेत् । कि
भूत मथमित्याह ग ने सौरमेण मत्तारण तो-
त्रयो यमिस्तत्तथोक्तम् । पियावक्त्रेन्दुना च
मतिप्रितेन बोधित परिपूरितशक्ति ॥

अमत्रपो यस्तु फलापुत्रक
मरन्ति सोम च तुगन्धि शीतम् ।
सौवीरक जाङ्गलज रम या
तुपोटक वा पारासत्रियका वा ॥

यस्तत्र मयस स तत्रगुणमेव फलापुत्र-
दिक विवेत् । परिमिक्षिका तनु पेया ॥
तत्करुक वा समघृत घृतपात्रेखनाहतम् ।
स्थित दशाहादश्रीया तद्द्वारवसयासमम् ॥

तत्करुकमित्यादि सु गोधम् । तद्वत् य
तवत् वसया सम वाश्री गत् । [तद्द्वार पय
सा समम् । इति च पाठ ॥]

सद्यः पिष्ट सार्पिपासयुत वा
निर्यासेन म्येनयुक्त च कामम् ।
युद्धीतैन पूर्वकैरेवपानं
कोप्याम्भाभिर्वैपकृत्पोतिवीर्यं ॥

भववैन लशुन सद्यः पिष्ट सर्पिपास स्वेन
रसन वा सयुत पूर्वकैरेव मग्नादिभिः पानैर्युक्त
कोप्याभिवाद्भिर्वैपेन उ युञ्जीत । एष लशुन
कृत्पोतिवीर्या भवति ॥

रसोन कृत्क सदृशजसर्पि
पण्मासमुर्व्यामुपितो निहन्ति ।
अभ्यदपानात्जननस्ययुक्तो
मनोविकारान विपमञ्जर च ॥

रसोनकृत्क सदृशेनाजेनसर्पिषा सह प
ण्मासमुर्व्या भूमौ निम्नातस्ततोभ्यङ्गादिषु यो
जितो मनोविकारान विपमञ्जर च निहन्ति ॥
समतैल सशुक्त वा यत्रराशौसमास्थितम् ।
वातरोगान जयेत् खादन् घृतमासोत्तराशन ॥

अथवा समतैल सशुक्त शुक्तेनयुत वा
लशुन सबरसर यवराशौ स्थित खादन् पुरुषो
घृतमामोत्तराशन मन् वातरोगान् जयेत् ॥

तैलसर्पिर्गुडसिता पृथक्कुर्यान्तुलोन्मिता ।
द्वेतुल्लशुनाच्छुद्धात् त्र्युपणात् कुडुत्रयम् ।
पलत्वचश्च तच्छुद्धं निहित घृतभाजने ।
द्वेसमेयवमध्यस्थ पूर्वस्मादधिक गुणैः ॥

तैलादिक घृतभाजने निहित द्वे समे स
वत्सरो यवमध्ये स्थित गुणैः पूर्वस्माद्रसायना-
दधिकम् ॥

क्षुण्णा क्षिपेत् कन्दतुला तत्कस्यपलविंशतौ ।
गते च सप्तरात्रे तु तुलाद्वेपमिताचिन्नात् ॥
धौतक्षुण्णात् पृथक्धौद्रघृतशुण्डी चतुष्पलम् ।
अजाजीचव्यधान्याग्निद्विकृष्णाग्रान्वेदीप्यकान्
पलोन्मिताश्चतुजातान् पलमे कसुचूणतम् ।
पृथक्पलायक तलान्घृतात्क्षुण्डाचमर्षपात् ॥
पट्टनिपञ्चशार्ङ्गद्वौ दद्यात्तराक्षमानत ।
एकादशाह तद्दान्ये स्थितमश्नन् प्रगेप्रगे ।
गुणान्गसायनान्स्वान्प्राप्नोतिनिरामय ॥

क्षुण्णामिन्यादि सुपोषम् । कन्दो ल-
शुनकन्दस्तत्तुलापञ्चत ताप । धौतक्षुण्डा-
दिति तिलविशेषम् । प्रगेप्रगे प्रात प्रात ।
रासायना गुणा शीर्षायुद्धादय ॥

द्विपञ्चमूलनिष्काथे नलत्रण लशुनाटकम् ।
पिष्टपर्युपितवर्षं हन्ति तत्ररुफामयान् ॥

द्विपञ्चमूल्यादि व्याख्यासमम् ।
[द्विपञ्चमूल महधन्व च तस्य निष्काथे नलत्रणे
द्रोणे पिष्ट वर्षं पर्युपित लशुनाटक वातकफाम-
यान् हन्ति ॥]

तत्कन्दकल्कस्वरसे घृततैल पृथक्पचेत् ।
शीलयेच्च यथासाध्य दारुणानलपीडित ॥

तत्कन्देत्यादि लशुनकन्दस्वरसे तत्कल्क
घृत तैल वा पचेत् तच्च यथामादस्य दारुणेन
बलवतानिलेन पीडितो नर शीलयेत् ॥

नवनीतसमाश वा खादेत्तत्कल्कमर्दिती ॥

अथवा नरतीतसमाश नवतीतगुत्य न-
कल्क ल्गुनकल्कमार्द्विती ग्रावेत् ॥

विकचुक्प्रप्राज्य रसानगर्भात्
सशुल्यमासान् नित्रधोपदशान् ।
निमर्दकान् वा घृतशुक्तपूक्तान्
प्रकाममयाद्युतुच्छमश्रन ॥

कुस्तुम्बरी जीरकभृष्टमुद्-
संवाचैल्लक्षणरजोवर्णो ।
रसानकन्दाकुरपत्राचर्च
सव्यञ्जनैर्नकरसानुयाते ॥

तरकन्दसिद्धान् क्रमशा यूपक्षीररमान्पिबेत् ।
कफपित्तानिलाशङ्की यथास्त्रीपथसम्भृतान् ॥

विकचुक इति । अथवा स अर्द्विती
द्रव्यतो लघुमात्रया तुच्छमश्रनम् । निमर्दकान्
प्रकाममयात् । किंभूतानाह विकचुक लक्
रक्प्रप्राज्य प्रभूत रसोत्त गभ येपा तान् । मह
शुल्येन मासेन ये वर्त्ते ते तथाविधा नाभाप्रका
रा उपदशा वटकरीजपुराण्यो येपा तान् ।
तथा घृतेन च शुक्लेन च युक्तान् । केनाद्या
दित्याह । व्यञ्जने । किंभूतैरित्याह । कुस्तु
म्बरीदीना अक्षणेन रजसावर्णो । तथा
रसोत्तस्य कन्दादिभिश्चिरे तथा । नैकेन मधुरा-
ग्निना रसेनानुयातैर्युक्तै । तत्कन्दइत्यादि ।
कफाद्याशङ्की तत्कन्दसिद्धान् तस्य लघुनस्य
कन्देन सिद्धान् यूपानीन् क्रमशः पिबेत् । यूप
कफे क्षीर पिसे रस वात् इति क्रमार्थः । ताश्च
यूपानीन् कफादिषु यथास्त्रौपथै साधितान् ॥

कृशाश्वगन्धोद्भवचूर्णकीर्ण
सन्नस्वरो यष्टिमधूपधानम् ।
तैलेनगुल्मी खदिरेणरुष्टी
सादेत् कृमिघ्ने कृमिमान् रसोत्तम् ॥

मासादमासैर्यक्ष्माणमर्शासि गृहजत्वया ।
हन्तिम श्रेष्ठयामदकामश्वासविशम्बिका ॥
अन्नस्वरूपविज्ञानात् स्वरूपमुपलभ्य च ।
यथायथ प्रयोगोस्य कार्यस्त त गदप्रति ॥

कृशादिष्वश्वगन्धादीना चूर्णादिना रसात्
लघुन सादेत् । व्याख्यासमयः । मामादमासै
रित्यादि । मामादाना सिंहव्याघ्रादीना मासै
महोपयुक्त रसोत्त यक्ष्माण हन्ति । एवमपि
हन्तीति सर्वे रागैः मन्त्रयते । अन्नस्वरूपवि-
ज्ञानात्स्वरूपविज्ञानात्स्वरूपमुपलभ्य ततो यथायथ त त
गद किलामादिक प्रति प्रयोगोस्य लघुनस्य
कार्यं ॥

लघुनस्वरसान्मन्थान्नाग्निनात्तिलतैलतः ।
द्वावपेतमलात् किण्वाद्द्वौपिष्टाञ्चपञ्चरात् ॥
मेषशृङ्गीभवात् काथाद्रोणपूनाचशतित्वात् ।
स्नेहपात्रेतदैरुष्य निद्रव्याच्चशुर्वाहदे ॥
रूपान्नत्रपुनर्दद्यात् पिष्ट मस्थचतुष्टयम् ।
पक्षात्परमियपेया सुरा वातविकारिभिः ॥

लघुन इति । लघुनस्य रसात् द्वात्रिं-
शत् । तिलतैलात् द्वौ । किण्वाद्द्वौ । पिष्टाद्य
वात् षट् । प्रस्थान् । मेषशृङ्गीभवात् सर्व-
शृङ्गीभूतात् काथात् पूनाच्छीताश्च द्रोणचैरुष्य

दृष्ट्वा शुद्धे दृष्टे च स्नेहपात्रे निक्षिपत् पश्चात्
परतः क्रमेण शालिपिष्टप्रस्थचतुष्टयं दद्यात् ।
सुषोधम् ॥

त्रिरात्रमुपिनां धेनु लघुन खादयेत्ततः ।
क्षीरदध्याज्यमथितं ब्राह्मणस्यापि शस्यते ॥

श्रीणि लक्ष्मणानि धेनु गा कारयित्वा
नित्यं लघुन खादयेत् । ततस्तस्या क्षीरा
दिकं मक्ष्मणस्यापि शस्यत इत्याचार्यस्य देश
सिद्धा काश्मीरका । वयमेतन्नविद्यः ।
[लघुन खादयेद्यस्तु मन्मर्मानिगतान् द्विजान् ।
वैद्यः पापस्य तस्याशु विल्वाम खादयेन्नृप ॥]

पित्तरक्तविनिर्मुक्तं समस्तांशरणावृते ।
शुद्धे वा पित्रते वायौ न द्रव्यं लघुनात्परम् ॥

पित्तावृतं रक्तावृतं च वातं वर्जयित्वा
न्यम्नित्रावृते वायौ शुद्धे वा वायौ लघुनात्पर
द्रव्यं न विप्रते ॥

मुखाद्यना विशेषेण प्रयोऽयौ लघुनासवः ।
नारदोद्भूतस्यैष वातभयस्य कल्पितः ॥

सुखाद्यनामियादि व्याख्यासमम् ।
उद्धवो नाम वृष्णीनां रश्जः ॥

आमातुपानेक्षु विकारमत्स्य-
यानाध्ववातातपभाष्यचिन्ताः ।
स्वप्नं दिवाजागरणं निशासु
पिष्टं व्यवायं दधिचात्रनेच्छेत् ॥

अत्र च लघुनप्रयोगे आमाम्बुपानादि
नेच्छेत् ॥

स्नेहकल्पत्रिधानेन स्नेहयुक्तं प्रयोजयेत् ।
लघुन स्नेहसयोगात् गरीयान् जायते ॥६॥ सः ॥

स्नेहकला स्नेहायागः । स्नेहमयोग-
दित्यादि स्नेहयुक्तप्रयाग इत्युः । स इति
उच्यते ॥

पित्तकोपभयादन्ते युञ्जन्मान्मृदुरिरेचनम् ।
रसायनगुणानेन पारपूर्णान् समश्नुते ॥

पित्तं इत्यादि । अन्ते लघुनप्रयोग-
स्यावसाने । एवमिति विरेचनान्तेनानन्तरो
क्तेन ॥

प्रियायुगुडदुग्धस्य मासमद्याम्लत्रिद्विषः ।
अतितिक्षोरजीर्णं च रसनो व्यापदे ध्रुवम् ॥

अम्बुयादिप्रियस्य मासात्रिद्विषश्चाजी-
र्णचातितिक्षोरस्यक्तुमनिच्छतः पुंसो रसनो ध्रुव
व्यापदे भवति ॥

पाण्डुरोरक्षतशोफतृष्णः
पानात्ययच्छर्दिर्विपत्रणेषु ।
पैत्ते विकारेक्षिगतेतिमारे
क्षामे शरीरे च सर्वर्जनीयः ॥

स लघुन सर्वथा पाण्डुरादिषु व-
र्जनीयः ॥

शिलित एष करोतिदुराग
वद्विगरीरवल सममेव ।
वाङ्मतिरूपगुणाढ्यसुनेप्सो
स्त्रीपुरुषस्य च १ बीजत्रिशुद्धिम् ॥

१ [बीजमृद्धिमिति च पाठः ॥]

एव रसो न शीलितः सन् सममेवैक
कालमेव वहे शरीरस्य च दुराप बल करोति ।
यश्च । स्त्री वा पुरुषो वा वागाग्राह्य सुत प्रा
प्सुमिच्छति तस्य धीजविशुद्धिं करोति ॥

अमृतकणसमुत्थ योरसोन रसोन
निप्रियुतमिातेखाट्रेच्छीतकालसदैव ।
सनयतिशतजीवी स्त्रीसहायोचरान्त
कनकरुचिरवर्णो नीरुजस्तुष्टिजुष्ट ॥

य पुरुषो रसोन लघुन अमृतकणसमु
त्थत्वादिस्वभाव रसान् पिलगणपचरसमन्त-
रोक्तेनप्रकारेण विप्रि ॥ युत शीतकाले सदैव
स्वादेत् स वर्षशतजीवित्वादिपुस्तो जरात् न-
यति । स्त्रीसहायशरदन वृषत्यमुक्तम् । इति
लघुनरस्य ॥

॥ इत पलाण्डु ॥

रसोनानन्तर वाया' पलाण्डु परमौषधम् ।
साक्षदिवस्थित यत्र शकादिपतिजीवितम् ॥

रसोनानन्तरमिति । वायो पलाण्डु
परमौषध रसोनानन्तर लघुनसमम् । यत्र प
लाण्डो शकादिपते, शकनायकरय जीवित सा
क्षादिवस्थितम् ॥

यस्योपयोगेन शरूङ्गना
लावण्यसारादिविनिर्मितानाम् ।
कपोलकान्त्याविजिन शशाङ्को
रसातल गच्छति निर्विदेव ॥

यस्य पलाण्डोरुपयोगेन हेतुना शशाङ्क-
नात्रा कपोलकान्त्या विजित शशाङ्को निर्विदेव
प्रतिदिन रसातल गच्छति । विम्भूतानामाह ।
लावण्यसारादि विनिर्मितानाम् ॥

स्निग्धाद्रत्व गौरता कान्तिमत्ता
वक्त्रेणासर्वेष्वपुष्टिर्पत्सम् ।
सम्प्राप्यन्ने यन्त गोद्वेगमुक्ते
र्यस्याभ्यासाद्वाग्निर्त्र सुय च ॥

यस्य च पलाण्डोरभ्यासात्पुस्त्या हेतुने
द्वेषात् मुक्ते पुरुषे स्निग्धाद्रत्वादि र्भाष्यते
तथा धारीत्यायुर्दावमायु सुय चाप्यते ॥

अपपाहारे शीलिनो दीर्घगात्र
बल्यश्लुष्पस्तर्पण स्व्यर्थकारी ।
तैस्तैर्योगैर्योजितोय पलाण्डु
स्तास्तानातङ्गान् मेहिनामुच्छिनत्ति ॥

न केवल च पृथक्प्रयोगेन वायदाहारे
प्यय पलाण्डुर्दाघरात्र चिरकाल सेवितो यस्य
त्वादिशुणा भवति । स च मेहिना तैस्तैरिफि-
त्सितोक्तैर्योगैर्योजित सम्तास्तान् मेहसहजाना-
तङ्गान् रोगानुच्छिनत्ति नाशयति ॥

रसरसोनवत्तस्य पीतामशीधातयैव च ।
सबीजपूरस्वरस मदिरामधुशीथुष ॥

पलाण्डुरसस्य तु प्रयोगे च भोजनस्त
च विधान लघुनवन् । एतदुक्त्यते बीजपूर-
स्वरसाद्यनुप सन् रस रसानवदिति ॥

मरतकमणिनील नाळमत्स्यातिनाळ
परिणतशशिगौर यद्यराज सुपिष्टम् ।
ससुरमसुमुखाभ्यां प्राज्यमास मशुक्त
मृदुधवन्सुसुत्तैर्मण्डैरात्तमूर्तिम् ॥

गृहशोभित शुभ्रै शशाङ्गरुलोपमै ।
घारिकण्डरिकावर्णै क्षीरोदाभयैरिव ॥

यमृदुमापगोभू-
मगृहविश्वकारकल्पितान् भक्षयान् ।
कावलिकरामपाडय
सदृग्मन्त्रान् सफलसारान् ॥

पटुमुरभिमपुग्गन्धान्
धवळाक्षरधवलगृहलरसान् ।
खर्जूरडाडिमसिता
द्राक्षा पानानुपोभ्यस्येत् ॥

अथ च पलाण्डोर्नाळ च बीज च म-
ण्डनैरात्तमूर्तिं गृहीतशारंरमश्रीयादितिमन्त्र
ध्याने । यथादीना च बहुविधैर्विकारै कल्पि-
तान् भक्षयान् काम्पळीकादौध भोजनोपयोगि-
न सर्जुराग्न्यन्तमकृतपानानुप सन्नभ्यस्येत् ।
मरतकमणिनीलमिति नाळविशेषणम् । परि-
णतशशिगौरमिति सुपिष्टबीजविशेषणम् । सुर-
ससुमुखां हरितकविशेषौ । प्राज्यमासमिति
सशुक्तमिति चोभयविशेषणम् । मृद्धादिक म-
ण्डकविशेषणम् । अन्यच्च विन्भूत नाळ धीज
चेत्याह । गृहशोनेकवार शुभ्रै शुक्लैश्चन्द्रख-
ण्डोपमै घारिकादिभि शोभितम् । ते च घा-
रिकादय शुक्त्वात् क्षीरोदस्य, दुग्धसिन्धोरव

यथा इवेति प्रतिभासन्ते । घारिका मापादे-
भिर्दधिभिश्चै कृता सन्निद्रा वटका वल्ला
शिम्रीजयवादीना बहुविधैर्विकारैर् कल्पित
मदयास्ता । काम्पळीकादय मूत्रोक्लक्षणा ।
फलमारो दधित्य । पट्टादिगुणगन्धानित्या-
दि काम्पळीकादिविशेषणम् । धवळाक्षकेन
पलाण्डुना धवळ शुद्धो गृहलक्ष रसो येषाम् ।
सर्जुरादिभि कृता पानान्तर्धाक्ता ॥

लभतेऽलवर्णाजो वीर्यस्वरसौ मनस्यतेजासि ।
क्षीणशक्नुविरोपि च रसोनत्तद्रस पीत्वा ॥

तस्य च पलाण्डो रम रमोनवत् रसोन-
रसमिव पीत्वा क्षीणशक्नुविरोपि सन्नमलरक्त-
घातुरपि उलादीनि लभत । इति पलाण्डु-
कल्प ॥

॥ इत. कुकुटी ॥

सुरासुरै क्षीरसमुद्रमन्धे
गतास्तदान् येऽमृतविभुषःपुरा ।
वभूवतेभ्य क्लिप्तकुकुटीयया
प्रजन्ति देवत्वमिवाद्यमानुषा ॥

पुरा कम्भिश्चित् कालाशे सुरासुरै क्षीर-
समुद्रस्य मन्धने येऽमृतस्य विभुषस्तदान् गता-
न्तेभ्य कुकुटीवभूव किलेन्यागमदर्शनाय । यया
कुकुट्योपयुक्तयाय कलौ मानुषादेवत्व प्रजन्ती-
वेति ॥

कुकुटाण्डनिभै कन्दै किञ्चित् कडुकापिच्छलेः

अस्या लक्षणं कुक्कुटाण्डनिभै कन्दैरि
त्यादिनाह । कटुकपिच्छलैरिति कन्दविशेष-
णम् । स्त्रिरत्रैरित्यादि तच्छदाना विशेषणम् ।
कटुक क्षार ॥

निखिलरोगहरापि विशेषतो
जयतिदारुणमप्यनिलामयम् ।
गुदजगुल्फतमो विषनाशिनी
जनयतिस्थिरतां वपुष पराम् ॥

न च कुक्कुटी मकररोगहरापि सती
विशेषतोऽनिलामय जयति च । न कश्चिदे-
वापि तु दारुणमपि । न च केवलं गुदजादि-
नाशिनी अपि तु वपुष परा मुक्कुटा स्थिरता
जनयति ॥

कुटीप्रविश्यतत्कन्दान् भक्षयेत्घृतभर्जितान् ।
पयोनुपान धारोष्ण तत्रैष्टमसनाम्नुवा ॥

तन्मात्रवृत्तिस्तु भवेद्दशाह
विंशत्यह स्वादुभुगप्रमादी ।
जूर्ध्वकोष्ठत्रिकसन्निवात
पाण्ड्वामयार्शस्तिमिरारिण जित्वा ॥

वर्लापलितनिर्मुक्त स्थिरकेशद्विजश्रुति ।
मेघामतिस्मृतिपुतो जीवेद्दर्पशतद्वयम् ॥

कुटीं प्रविश्येति यातातपनिषेधः । शेष
व्याख्यासमम् । तत्र च धारोष्णं पयोनुपानं
मिष्टमधवासनोदयम् । दशाहं तु तन्मात्रवृत्ति-
भवेदस्या कन्दायैव मुखीतं नद्यन्नादिकाभि-
ति । ततोऽनन्तरं विंशत्यहं स्वादुभुगप्रमादी च

स्यात् । प्रतिपिद्धानां सेवाप्रमादः । अनेन
जूर्ध्ववातादीन् जित्वा वर्लापलितनिर्मुक्त्वा
द्वियुक्तौ वर्षशतद्वयं जीवेत् ।

आपूर्यमाणचन्द्रप्रतिपदमारभ्य वद्वेयेत्कन्दम् ।
एकैकं घृतभृष्टं प्राग्भक्तं पथ्यमुक्त्वादेत् ॥

भुञ्जीताल्पतरु दिनादितमृषि-
पक्षक्षये भक्षयन्
क्षीरवीजकवारितकमथवा
पीत्वास्थितिं कल्पयेत् ।
मासं प्राश्य तथा नस्तद्विजसुचै-
शीर्णोत्थितैः कान्तिमान्
जीवत्यब्दशतत्रयं धृतिमति-
स्मृत्यादिभिर्भूषितः ॥

आपूर्यमाणं चन्द्रायाः प्रतिपदि कुक्कु-
ट्या एकं कन्दं घृतभृष्टं प्राग्भक्तं भोजनप्राग्भ-
भक्षयेत् । ततः प्रत्यहमेकं कन्दं वद्वेयेत्
अन्नं च प्रत्यहमेव हासयेत् । एतस्यानन्तरं
पथ्यं मुखीतं ऋषिर्मुनिवृत्तिं सन्निति पक्ष-
चन्द्रवद्बुद्धिः । पक्षक्षये च कन्दं भक्षयन्
क्षीरादीनामन्यतमं पीत्वा स्थितिं कल्पयेत्
नात्र मुखीतैत्यर्थः । एतं मासं प्राश्य नखा-
दिभिः पूर्वं शीर्णं पश्चादुत्थितैर्युक्तं कान्तिमान्
धृत्यादिभूषितोऽब्दशतत्रयं जीवति ॥

क्षीरेण कन्दचूर्णं
पिबन्वचाम्बू च परिणते मासम् ।
'लवणस्नेहविहीनां
दृढदृग्जीवेच्छरद्विशतम्' ॥

कुक्कुटीकन्दचूर्णं क्षीरेण पित्रस्तस्य च
परिणतौ लवणस्नेहविहीना यत्रागू पिबेत् । एव
च मासं कुर्वन् पुरुषो दृढया दृष्ट्यायुक्तं शर-
द्विशतं जीवेत् ॥

तिमिरक्षौद्रघृताभ्या
पथ्यभुजस्तद्रजो जयेन्मासात् ।
कन्दत्रयं च भृष्टं
घृतेभ्रतौ भक्षितं वातान् ॥

तद्रजं कुक्कुटीकन्दद्रजं क्षौद्रघृताभ्या
युक्तं मासप्रयोगात् पथ्यभुजः पुरुषस्य तिमिर-
जयेत् । कुक्कुटीकन्दत्रयं घृते भृष्टं भक्षितं
भक्षितं सद्भ्रतं पूर्णं भोजनं कुर्वतश्च शब्दान्मा-
सप्रयोगाद्वातान् जयेत् ॥

तत्कन्दसूक्ष्मरजसा
त्रिभागगोधूमचूर्णमिश्रेण ।
पयसा पक्त्वा खादेत्
घृतपूरानान्त्रद्विहरान् ॥

कुक्कुटीकन्दसूक्ष्मचूर्णेन गोधूमचूर्णसि-
भागेन क्षीरेण च कृतान् घृतपूरानान्त्रद्विहरान्
खादेत् ॥

त्रीन् कन्दकाश्च निशि भक्षयन्नाज्यभृष्टान्
धात्रीफलावुसामितं लगलीपयो वा ।
पेयं हृगामयजयाय निषेचितव्या
कामं च रोगशममात्रं फलायिभिः सा ।

त्रीन् कुक्कुटीकन्दवान् घृतभृष्टान् नि-
शि भक्षयन्ना पुरुषेण धात्री ॥ ३ ॥

लीपयो वा पेयम् । किमर्थमित्याह । न्या-
मयजयाय । न केवलं चैव एतासां रसायन-
प्रयोगो यावत् सा कुक्कुटीरोगोपशममात्रफल-
यिभिः पुरुषैः कामभिक्षया निषेचितव्या ।
इति कुक्कुटीकन्दम् ॥

॥ इत् कचुकी ॥

क्षीरान्वितामूलकतुल्यकन्द-
सप्ताष्टपत्रासितरक्तकाण्डा ।
विभर्त्तिया पल्लवमन्दशब्दात्
सा कचुकी श्वेतवर्षुरेण्या ॥

क्षीरान्वितेत्यादिलक्षणाया ओपधि सा
कचुकीति बोद्धव्या । सप्त वा अष्टौ वा पत्रा-
णि यस्या सा तथोक्ता अद्दशब्दान्मेघत्सनि-
तात् पल्लवान् विभर्त्तिं वर्षुरेण्या श्रेष्ठा ॥

आपादेकार्तिके राऽत तत्कन्दं शीतलेस्थितम्
अङ्गुष्ठपूर्वद्वयसप्तपिष्टं क्षीरपलाष्टके ।

कुटीप्रवेशस्त पीत्वा क्षीरमेव पिपेदनु ॥
क्षीरमेव च जीर्णेपि पेया वा स्नेहभर्जिताम् ।
किञ्चिदुष्णामलवणां स्पृगेदुष्णानुनो हिमम् ।
एकेन सप्तरात्रेण कुष्ठान्येव नियन्तति ॥
सर्वव्या रीन् द्वितीयेन तृतीये न तु सर्पवत् ।
त्यक्त्वात्वचं ततो जीर्णां केशदन्तनखानपि ॥
धीमेघारूपवान् जीवेत् पञ्चवर्षशतानि च ।

आपाद इति शीतलप्रदेशे स्थितमङ्गुष्ठ-
पूर्वद्वयसप्त अङ्गुष्ठपूर्वप्रमाणं यस्य नो-
यस्य च प्रमाणे द्वयसप्तत्रयम्

बन्ध आपाट कार्षिके वा माध्याह्न गृहीत श्री
 खलाष्टप्रेषणक्षेत्रे क्षीर पिष्ट ततश्च प कन्द
 कृतीप्रवेश पीत्वापुञ्जिरमय विषय । अग्निभ
 जीर्णेपि क्षीर विषय पेधा या पूतभार्जित्यादिपु-
 ष्णाम् । हिम जल न गृह्यते । एकैकेया
 दिना सम्राययु क्रमेण गुणानिदधते नरा
 स्वासम ॥

कचुकीकन्दचूर्णं वा स्येन क्षीरेण भावितम् ॥
 गोभ्रीरकृच्छ्रे यस्त कर्ष खण्डपलायितम् ।
 पीत सर्वाभयान् हन्ति नखरेणस्थितानपि ॥

कचुवाप-चूर्णस्य स्वयमभावित्रय कर्ष
 खण्डजल खेनिसोक्षीराष्टपलेन पीत नखरेणानि
 तानपि सर्वाभयार हन्ति ॥

पीत तन्वरसचूर्ण तस्या मधुपृतारितम् ।
 खादन्दिताशी सप्ताह त्वग्दोषास्तिमिरजयेत् ॥

तस्या कचुस्यार्धं मात्रया पीतकचु
 कीश्वरस मधुपृताभ्यामविन हितामी पुरुष
 सप्ताह खादन त्वग्दोषाभिमिर प जयेत् ॥

त्रिद्वद्रताप्यत्रिकला लोहकचुकिज रज ।
 सप्तरात्रय लिङ्गानमधुना सयतेन्द्रिय ॥
 क्षीरेण भोजन जीर्णे शालेर्लावरमेन वा ।
 तथास्य काचतिमिरे सुकृच्छ्राः शिरसो गदाः ॥
 मेधाविन प्रणश्यन्ति मात्र सुप्त च सुध्यते ।
 एष सप्तामृतधूर्णः सर्वव्याधिषु पूनित ॥

विद्वङ्गादीना सप्ताना चूर्णो माक्षिकेण
 कर्षितदिन सयतेन्द्रियेण सता लीड का थ

तिमिरे शिरसोरागाश्च नागपति मेधा ज्ञापति
 रग्दोषण च सुमगात्र बोधयति । ताम्रा म
 प्रागृा सर्वव्याधिहरश्च ॥

पल चूर्णस्य कचुचयाः शीरस्ये सपारंपेत ।
 स्नेहद्वयमातो लिङ्गाज्जिताया मभित्ता मधु ॥
 शालेरण पय पान माममेरं मयोजयतु ।
 चतुर्गुण पगीहागः पोटशाब्दममगुनि ॥
 शतानि पञ्चरर्षाणां जीरेणै र उयोर्जित ।

कचु नीजा द्रव्यं तदनीनयोग सुष-
 थ । घाटप्रयत्न पूना समकान्ति मन् देव
 द्रव्योर्जायुक्त पञ्चशतवर्षाणि जीरति ॥

पाने पलायिन्द्रोणेपा कचुचयाः पञ्चविंशति ।
 भर्षांशनिष्टे तु पूतात् मस्यं शीरसप पञ्च ॥
 शद्वयपुष्पीरचा कृष्टप्रितृतापरदारभि ।
 वरायष्टीसिनाद्राक्षा महिगारो पलाशिकं ॥
 युक्तं कमलकिञ्जक त्रिपलेन शिमेष च ।
 शीद्राचतुष्पत्र द्यादेतन्मर्त्यामृताहपम् ।
 चतुष्प चूहण मेध्य रथं वर्षेनतमद्रम् ॥

पचेत् पलानीत्यादिना मर्त्यामृताम घृत
 सुयोधम । शद्वयपुष्पादिभि पलाशिकं पद्य
 किञ्चत्कात् त्रिपलेन युक्तैरिति सम्भ ध । अत्र
 च हिम दति शीतोभूते । महिगान्नो गुल्गुलु ॥

पचेत्पलानि कचुचयास्त्रोणि शोहारतुचूर्णतात् ।
 पलाशबीजाचत्वारि दशद्वं च फलत्रयात् ॥
 अष्टादशशतावर्षा बीजरूपैकविंशति ।
 जीवन्त्या पोटशैकथ्य पौर्ण तस्यांविषाचयेत् ॥

वहेपा पादशेषे च पृथगर्द्धादकेन च ।
पचेत् काश्चि कपस्तुभ्या घृतमस्य पिचूनिमत् ॥
क्षताहाङ्गररथा कुष्ठेलायाश्चिह्नुभिः ।
सौवर्णान्त्रितै पत्र हेसराचविभिपलैः ॥
पञ्चभिःपञ्चबीजाना पञ्चद्रादक्षकेन च ।
एतत् सोमामृत पीत्वा यत्सोमोत्रापिराजते ॥

इदमुपयुज्य सर्पिर्गतिरीर्यमुदारगुण
भयानि मुत्तान्मुधी सुदृढमुपल सुभग ।
श्रद्धमरुकोपमर्गत्रिपभीतिभिरभृष्यत्रु
विंजितजराज्वरो नयति वर्षजतद्विनयम् ॥

अष्टौपलानीत्यादिना सोमामृत नाम घृत
भवति । यत् सोम क्षताङ्ग पुरा पीत्वा अ
द्यापि राजते । अतिरीर्यमुत्कृष्टगुण चेदमुप-
युज्य नर मृषावत्त्वादियुक्तो भवति । प्रहा-
धिभिश्चा प्रभृद्यो त्रिजित् जराज्वरं सन वर्षे
जतद्वय जीवति । उरारव्याधय । सिफ
लाया प्रत्येकमलचतुष्टयम् । इति कचुकी
कल्प ॥

॥ इतो गुन्गुलुः ॥

दानवेन्द्र विजितान् पुरा सुरान्
भ्रष्टकान्तिवृत्तिर्धैर्यैतेजस ।
वीक्ष्य विष्णुरमृत किला सृजत्
गुन्गुलु पलत्रपुञ्जयमदम् ॥

पुरा पूर्वं काश्चित् काल दानवेन्द्रैर्वि-
जितान् सुरान् भ्रष्टकान्त्यादीन् दृष्ट्वा विष्णुर्वे-
लादिप्रद गुन्गुलुममृत किलासृजत् किल्या-
गमे ॥

अत्राप्यत सुरगणा किल रूपमुख्यान्
हित्वा वरागस्तुष्टुं जाहिमेन्दुदर्पान् ।
निर्देषमानत्रपुषोपि शिखा पित्रन्तो
गन्धेन यस्प मुदिता दधति प्रसादम् ॥

अत्र उक्ताङ्कते सुरगणा दिवाँकसोद्या-
न्त्रिभ्रुके वरा गरीदीन रूपमुख्यान् हित्वा
त्यस्त्वा यम् गुन्गुलो शिखा धूमलेपा पित्र
न्तो निर्देषमानशरीरा अत्र पर प्रसाद दधति
प्रारयन्ति ॥

सयोगयात्री सशिवसमार्थ
सर्पतुसेन्य सुखशीलनीय ।
इन्ताजरापाप्म मलामयानां
कर्ताशिवेषाम्भुवि पाटवानाम् ॥

य इति गुन्गुलु । योगवाही योगेनैव-
म प्रयुक्तने यदितर्हि न्यगुणानजहन् तस्य गु-
णान् गृह्णाति । शिव, श्रेयस्कर । सर्व
भ्यो हित मार्ग । सुवोधम् । जराद्विना
हन्ता । अत्रयादीना कर्ता ॥

गन्धोत्कट सदाहे
स्निग्धद्रवपिच्छलो विगतशल्थ ।
महिपाक्ष पुष्पराग
स्फटिकसितनीरदञ्जलयः ॥

यः पञ्चरागरागो
यः कनकचुन्द्रेदपाटलो यो वा ।
जयतीन्द्रनीलममल
भक्षोप्यनिकान्तिमत्त्वेन ॥

श्रेष्ठःप्रयोगोस्यतुला पलानैवाधिक पिबेत् ॥

कन्द आषाढे कार्तिके वा मासवात्त गृहीत क्षी
रपलाष्टकष्टपालिके क्षीरे पिष्ट ततश्च च कन्द
कुटीपवेश पीतानुक्षीरमेव पिबेत् । अग्निश्च
जीणपि क्षीर पिबन् पेया वा घृतभर्जितत्वादिपु-
च्छाम् । हिम जल न स्पृशेत् । एकेनेत्या
दिना सप्तरात्रेषु क्रमेण गुणातिशयो व्या
रयामम ॥

रुचुकीकन्दचूर्णं वा म्येन क्षीरेण भावितम् ॥
गोक्षीरकुट्टुप्रेयस्त रूप खण्डपलान्वितम् ।
पीत सर्वाभयान् हन्ति नररुक्शम्यतानपि ॥

कचुफाकन्दचूर्णस्य म्वरसभावितस्य कर्प
खण्डपल चेतितोक्षीराष्टपलेन पीत नररुक्शमि
तानपि सर्वाभयान् हन्ति ।

पीत तस्मिन्सचूर्णं तस्या मधुघृतान्वितम् ।
खादन्हिताशी सप्ताह त्वग्दोषास्तिमिरजयेत् ॥

तस्या कचुफाकन्दचूर्णं म्वरतया पीतकचु
कीम्वरस मधुघृताभ्यामवित हिताशी पुरुष
सप्ताह खादन् त्वग्दोषास्तिमिर च जयेत् ॥

विदङ्गताप्यत्रिकला लोहकचुकिज रज ।
सप्तरात्रय लिङ्गान्मधुना सयनेन्द्रिय ॥
क्षीरेण भोजन जीर्णे शालेर्लावरसेन वा ।
तथास्य काचतिमिरे मुकुच्छा गिरसो गदाः ॥
मेषाविन प्रणश्यन्ति गात्र सुप्त च युष्यते ।
एष सप्ताहृतचूर्णं सर्वव्याधिषु घृजितः ॥

विदङ्गादीना सप्ताना चूर्णे माक्षिकेणै
कविशतिदिन सयतेन्द्रियेण मता लीड का च

तिमिरे शिरोरोगाश्च नाशयति मेषा जनयति
त्वग्दोषेण च सुप्तगात्र घोषयति । नासा स
प्ताहृत सर्वव्याधिहरश्च ॥

पल चूर्णम्यकचुफया क्षीरस्ये समावपेत् ।
स्नेहद्रव्यस्ततो लिप्ताजितामा सप्तिता मधु ॥
शालेरस्य पय पान माममेव प्रयोजयेत् ।
चतुर्गुण परीहाण पोडगात्रदसमप्रति ॥
शतानि पञ्चवर्षाणा जीवेदेन इवोर्जित ।

कचु नीजान दन्त्रो नवनातप्रयाग सुत्रो
ध । पोडशवर्षेण यूना समकान्ति मन देव
इरोर्जयायुक्त पञ्चशतवर्षाणि जीवति ॥

पचेत् पलानिद्रोणेपा कचुफयाःपञ्चविंशति ।
अष्टांशशिष्टेत् घृतात् प्रस्थ क्षीरसम पचेत् ॥
शदखण्डपुपीत्राकृष्टप्रिततामरदारुभि ।
वरापट्टीसिताद्राक्षा महिषासै पलाशिकै ॥
युक्तै कमलकिञ्जक त्रिपलेन हिमेत्र च ।
शौद्राचतुष्पल दद्यादेतन्मर्त्यामृताह्वयम् ।
चक्षुष्य घृहण मेभ्य वर्ष्य वर्षशतप्रदम् ॥

पचेत् पलानीत्यादिना मर्त्यामृतानाम घृत
सुत्रोचम् । शदखण्डपुपादिभि पलाशिकै पञ्च
किञ्जत्कात् त्रिपलेन युक्तैरिति सप्त घ । अत्र
च हिम इति शीतीभूते । महिषासो गुल्फु ॥

पचेत्पलानि कचुफयास्त्रीणि शोहात्सुचूर्णितात् ।
पलाशबीजाश्चत्वारि दशद्वे च फलत्रयात् ॥
अष्टादशशतावर्षा बीज रूपैरुर्विशति ।
जीवन्त्या पोडशैरुच्य पौर्णवास्याविषाचयेत् ॥

विशेषाच्छोफनीसर्पे दुष्टत्रणमगन्दरान् ।
शुक्रार्तिवमनोदोष भ्रमेहम्बितपाहुता ॥

पटोलादीना प्रथमग्रभि काथैयुक्तो गु-
ल्गुलु पथ्यपरस्य पुमो घोरात् कफपित्तरोगान्
हन्ति । शोकादीन् पाण्डुगन्ताज्जोगान् विशे-
षाहन्ति । दोषशब्दो रोगपर्यायः, शुक्रादित्रयेण
सम्बध्यते ॥

पटोलारिष्टनिर्ग्रह पिष्टसुत्यरसाञ्जन ।
गळरोगापची व्यङ्गग्रान्थस्थाल्यकृमिपणुत् ॥

पटोलनिम्नयो काथेन पिष्टसुत्यरसा-
ञ्जनो गुल्गुलु गळरोगादिक प्रकर्षेणनुदति ॥

शिलाजतुसम पीत' पयसा वातशोणितम् ।
निवर्तयत्यतिबल क्षीरमासपृताशिन ॥

शिलाजतुना समो गुल्गुलु पयसा क्षी-
रेण पीतोऽतिबल वातशोणित क्षीराद्यशनशी-
लिन पुसो निवर्तयति ॥

रसेनपयसा मूत्रैर्वीतपित्तकफापह ।
ब्राह्मी मण्डूकशङ्खानां पृथङ्गे रादिकृद्रसैः ॥

भासरसेनयुक्तो गुल्गुलुवातापह । पय-
सा क्षीरेण पित्तापह' । मूत्रेण कफापह ।
ब्राह्मणादीना प्रथमसैर्युक्तो मेधादिकृत् आदि-
श-देन स्मृत्यादीना महणम् ॥

मागधिकाधिकालेद्विविद्धै-
र्विल्वधृतै सवरापलपट्कै' ।
गुल्गुलुनासदृशेनसमेतै. . .
क्षौद्रयुतै' सकलामयनाशः ॥

मागधिकादिभिश्चतुर्भिर्विल्वधृतैः प्रत्येक
पलप्रमाणैस्त्रिफलायाश्च प्रत्येक द्विपलैरेतैश्च सर्वै
सदृशेन समेन दशपलेन गुल्गुलुनासमेतैर्युक्तै-
स्ततश्च क्षौद्रयुतै सकलामयाना नाशो भवति ॥

पिबेत् पलशत योस्यविधिना नियतो यति' ।
नाकालमृत्योर्नैव्याधेर्नैतस्य नरसो भयम् ॥

अस्य च प्रकृतस्य गुल्गुलो पलशत यः
पुरुषो नियतो नियतो द्वय यति ब्रह्मचारा च
पिबेत् तस्या कालमृत्योर्व्याधेर्नरसश्च भय न
भवति ॥

कल्पयेदौषधैः स्वैस्वैर्व्याधिपुण्याधिनाशनै ॥

सर्वेषु च व्याधिषु त्वै स्वैश्चिकित्सित-
निर्दिष्टव्याधिना शनै मह गुल्गुलु कल्पयेत् ॥

शिलाजतुविधान च गुल्गुलो. सर्वमिष्यते ॥

अस्य च गुल्गुलोर्वक्ष्यमाण शिलाजतु-
विधानमपि सर्वमिष्यते शिलाजतुवन् सोपि
योक्तव्य इत्यर्थे ॥

गुणनिधिरपिकुर्यात् सोतिमात्रोपयुक्त
न्तिमिरवदनशोपक्लीरताकाश्चर्मोहान् ।
शमलशितिलभावं देहगैश्च च तस्मा
द्रजनचरनिपेक्षास्यान्नरोगेष्वमीषु ॥

स च गुल्गुलु स्वभावेन गुणनिधिरप्यु-
पकारनिधानमप्यतिमात्रोपयुक्त मन्तिमिरादि-
क गद् कुर्यात् । यतोस्य तिमिरादिकरणश-

स च महिषाभो गुल्गुलु भेष्ट यो दाह
 उत्कटगन्ध स्त्रिधादिस्त्वक्ष । व्याख्यासमम ।
 अस्य च गुन्गुलु त्वाभलक्षण पर योग ।
 अत ऊनोपि दोषाण्यपेक्षया । प्रत्यह च पला
 दाधिक नैत्र पिषेत् ॥

ओत्रेयमुनिगीतश्च मन्त्रोय कर्मसिद्धिहृत् ।
 भगवान् पृण्डरीकाभो देवाश्च सपुरन्दरा ॥
 भ्रातारयन्ति सम्पक्तरां प्रभाव चादितान्तिते ।
 जरापरणदु स्तेभ्या यथातेभ्युन्थिता सुरा ।
 उपधोक्तु तथैत्रास्य भवतर द्वि महाबल ॥

भगवानित्यादिना श्लोकद्वयेनात्रेयपुनि
 गीत कर्मसिद्धिहृदय गुल्गुलुयोगमन्त्रः सु-
 शोध ॥

पञ्चमूलस्य महतः काथेन हितभोजिना ।
 गुल्गुलु शीलितोहन्ति सर्वान् वातकफामयान्
 लघीयसोपि तद्रथ सुखोष्णेन जलेन वा ।
 मस्तु धान्याम्बुपैर्वा चचादे सलिलेन वा ॥

स च गुल्गुलुर्बहत पञ्चमूलस्य वा
 लघीयसो हृद्यस्य वा काथेनोष्णाम्बुना वा म
 स्त्वादीनामन्यतमेन वा वधादेर्गणस्य सलिलेन
 काथेन वा हितभाजिना शीलिते सर्वान् वात
 कफेन कृतानामयान् व्याधीन् हन्ति ॥

वरणादेस्तुसाधिर्य दन्तरुर्णाशिरोरुज्ज ।
 म्बरभेदोदरश्चासवर्ध्मान्तर्गुल्मविद्रवीन ॥

वरणादेस्तुगणस्य सलिलेन शीलितो वा-
 धिर्यादीन् विद्रव्यतानामेयान् हन्ति । अन्त-
 र्गदो गुल्मविद्रवीभ्या सम्बध्यते ॥

वातपितासुरोगेषु बृहणार्थेनिचेक्ष्यते ।
 काथेन वाजिगन्धाया जीरनीयगणस्य वा ।

अधमन्धाया कथेन जीरनीयगणस्य
 वा काथेनपुनो गुन्गुलु रीतपितासुरोगेध्वि वत ।
 बृहणार्थेनि च पुरुष हृषते ॥

काथेनोत्पलमृही का रक्तप-इनन मना ।
 वातपित निहन्त्येव पद्मकादिगणस्य वा ॥

एव गुल्गुलुत्पलनादिजन्मना काथेन
 पद्मकादिगणस्य काथेन वा युक्तो वातपित
 निहन्ति ॥

चण्डकृष्टविहङ्गानां यत्रान्या नागस्य वा ।
 प्रसारिण्याण तोयन गुन्गुलु कफशतजिन् ॥

चण्डादिसयस्य वा यवा-यादीना वा
 काथेन युक्तो गुन्गुलु कफशतजिन् ॥

न्यूपणाधिन्ननवेल्बराभि
 भेक्षयन् समष्टन महिषाशुम् ।
 आशु हति कफमारुतमेदो
 दोषजान् चलरतोपि विकारान् ॥

न्यूपणादीना सपाना नवसङ्ख्यानमे-
 कोभाग । द्वितीयो गुल्गुलोत्तिलेत्तत् भक्षयन्
 पुरुषो चलरतोपि कफादिनान् विकारानाशु
 हन्ति ॥

पटोलनिम्बत्रिफलागुल्की
 गायत्रिरात्रिद्वयीज्जहानाम् ।
 काथे पृथक्पृथक्परस्य हन्ति
 मासेन घोरान् कफपितरीमान् ॥

विशेषाच्छोफरीसर्पं दुष्टप्रणमगन्दरान् ।
शुक्लार्तवमनोदोषं प्रमेहश्चित्तपाहुता ॥

पटोलादीना पृथगग्रभिः काथैर्युक्तो गु-
ल्गुलु पथ्यपरस्य पुसो घोगान् कफपित्तरोगान्
हन्ति । शोफादीन् पाण्डुनान्तान्त्रोगान् विशे-
षाद्दन्ति । दोषशब्दो गोगपर्यायः शुक्लादित्रयेण
सम्बध्यते ॥

पटोलारिष्टनिर्वृहं पिष्टस्तुल्यरसाञ्जनं ।
गळरोगापची व्यङ्गप्रान्थम्याल्पकृमिपणुत् ॥

पटोलनिम्बयोः काथेन पिष्टस्तुल्यरसा-
ञ्जनो गुल्गुलु गळरोगादिकं प्रकर्षेणनुदति ॥

शिलाजतुसमं पीतं पयसा वातशोणितम् ।
निवर्तयत्यतिगलं क्षीरमासघृताशिनः ॥

शिलाजतुना समो गुल्गुलु पयसा क्षी-
रेण पीतोऽतिगलं वातशोणितं क्षीराद्यशनशी-
लिनः पुसो निवर्तयति ॥

रसेनपयसा मूत्रैर्वातपित्तकफापहं ।
ब्राह्मी मण्डूकशङ्खानां पृथङ्घ्ने मादिकृद्रसैः ॥

मासरसेनयुक्तो गुल्गुलुः संतापहः । पय-
सा क्षीरेण पित्तापहः । मूत्रेण कफापहः ।
ब्राह्मणादीना पृथग्नसैर्युक्तो मेधादिकृत् आदि-
शब्देन स्मृत्यादीना महणम् ॥

मागधिः काथिकलिङ्गविहङ्गैः ।
र्विल्वधृतैः सवरापलपट्कैः ।
गुल्गुलुनासदृशेनसमेतैः ।
सौद्रघृतैः सकलामयनाशः ॥

मागधिकादिभिश्चतुर्भिर्विल्वधृतैः प्रत्येक
पलप्रमाणैस्त्रिकलायाश्च प्रत्येकं द्विपलैरतैश्च सर्वै-
सदृशेन समेन दशपलेन गुल्गुलुनासमेतैर्युक्तै-
स्तत्रश्च क्षौद्रघृतैः सकलामयाना नाशो भवति ॥

पिबेत् पलशतं योस्यत्रिंशत्तना नियतो यतिः ।
नाकालमृत्योर्नव्याधेर्नैतस्य नरसो भयम् ॥

अस्य च प्रकृतस्य गुल्गुलो पलशतं य-
पुरुषो नियतो नियतो द्वयं यतिर्ब्रह्मचारा च
पिबेत् तस्या कालमृत्योर्व्याधेर्जरसश्च भयं न
भवति ॥

कल्पयेदौषधैः स्वैस्वैर्व्याधिषु व्याधिनाशनैः ॥

सर्वेषु च व्याधिषु स्वैः स्वैश्चिकित्सित-
निर्दिष्टव्याधिनाशनैः सह गुल्गुलु कल्पयेत् ॥

शिलाजतुविधानं च गुल्गुलो सर्वमिष्यते ॥

अस्य च गुल्गुलोर्वैक्ष्यमाणं शिलाजतु-
विधानमपि सर्वमिष्यते शिलाजतुवन् सोपि
योक्तव्यं इत्यर्थः ॥

गुणनिधिरपिकुर्यात् सोतिमात्रोपयुक्त-
न्तिमिरवदनशीपक्लीवताकाशर्यमोहान् ।
शमलशियिल्भाव देहरीक्ष्णं च तस्मा-
द्रजनित्वरनिपेक्षीत्यान्नरोगेष्वमीषु ॥

स च गुल्गुलु स्वभावेन गुणनिधिरप्यु-
पकारनिधानमप्यतिमात्रोपयुक्तं मन्तिमिरादि-
कं गदं कुर्यात् । यतोस्य तिमिरादिकरणश-

स च महिषाभ्रो गुल्गुलु श्रेष्ठ यो दाह
रक्तकटगन्ध स्निग्धादिरूपश्च । व्याख्यासमम ।
अस्य च गुल्गुलो तुलाभक्षण पर योग ।
अत ऊनेति दोषाग्नेक्षया । प्रत्यह च पला
वधिक नैव विवेत् ॥

आग्नेयमुनिगीतश्च मन्त्रोय कर्मसिद्धिहृत् ।
भगवान् पुण्डरीकाभो देवाश्च सपुरन्दरा ॥
आनायान्ति सम्पक्त्वा प्रभाव चादिशन्ति ते ।
जरापरणदु खेभ्या यथान्नेभ्युत्थिता सुरा ।
उपयोन्तु तथैवास्य भवत्त हि महाबल ॥

भगवानित्यादिना श्लोकद्वयनावेयनुनि
गीत कर्मसिद्धिहृदय गुल्गुलुभोगमन्त्र सु
बोध ॥

पञ्चमूलस्य महत् कायेन हितभोजिना ।
गुल्गुलु शीलितोहन्ति सर्वान् वातरुफामपान्
लघीयसोपि तद्रुच सुखोष्णेन जलेन वा ।
मस्तु धान्याम्लप्रपैर्वा वचादे सलिलेन वा ॥

स च गुल्गुलुर्बहत पञ्चमूलस्य वा
लघीयसो ह्रस्वस्य वा कायेनोष्णाम्बुना वा म
स्त्वादीनामन्यतमेन वा वचादेर्गणस्य सलिलेन
कायेन वा हितभोजिना शीलित सर्वान् वात
रुफेन कृतानामयान् व्याधीन हन्ति ॥

वरणादेस्तुवाधिर्य दन्तरुर्गणेशिरोरुज ।
स्वरभेदादरभ्रासवध्मान्तर्गुल्मविद्रवीन ॥

वरणादेस्तुगणस्य सलिलेन शीलिते वा-
धिर्यादीन् विद्रव्यतानामयान् हन्ति । अन्त
शब्दो गुल्मविद्रवीभ्या सम्बध्यते ॥

वातपित्तास्ररोगेषु बृहणार्थिनिचेक्ष्यते ।
कायेन वाजिगन्धाया जीवनीयगणस्य वा ।

अश्वगन्धाया कायेन जीवनीयगणस्य
वा कायेनयुक्तो गुल्गुलु र्गन्तित्ताक्षरोगेऽप्यते ।
बृहणार्थिनि च पुरुष इत्यते ॥

कायेनोत्पलमृशीका रक्तवन्दनज मना ।
वातपित्त निहन्त्येष पत्रकादिगणस्य वा ॥

एव गुल्गुलुत्पलादिजन्मना कायेन
पत्रकादिगणस्य कायेन वा युक्तो वातपित्त
निहन्ति ॥

चण्डकृष्णविडङ्गानां यवान्या नामस्य वा ।
प्रसारिण्याश्च तोयेन गुल्गुलु रुफवातजिद्व ॥

चण्डादित्यस्य वा यवान्यादीना वा
कायेन युक्तो गुल्गुलु रुफवातजिन् ॥

श्यूषणाग्नित्रनवल्लवराभि
र्भक्षपन् समधृत महिषाशुम् ।
आशु हन्ति रुफमारुतमेदो
दोषजान् बलवतोपि विकारान् ॥

श्यूषणादीना समाना नवसङ्ख्यानामे-
कोभाग । द्वितीयो गुल्गुलोत्थितत भक्षयन्
पुरुषो बलवतोपि रुफान्तिान् विकारानाशु
हन्ति ॥

पटोलनिम्बत्रिकलागुल्बी
गायत्रिरात्रिद्वयबीजकानाम् ।
काये पृथक्पृथक्परस्य हन्ति
मासेन घोरान् रुफपित्तरोमान् ॥

विशेषाच्छोकत्रीसर्प दुःखप्रणमगन्दरान् ।
शुक्रार्तमनोदोष ममहंश्चिन्वपाहुताः ॥

पटोलादीना पृथगष्टभि काथैयुक्तो गु-
ल्गुलु पथ्यपरस्य पुसो घोगान् कफपित्तरोगान्
हन्ति । शोकादीन् पाण्डुवान्तात्रोगान् विशे-
षाद्दन्ति । दोषशब्दो रोगपर्यायः शुक्रादिभ्येण
सम्बध्यते ॥

पटोलारिष्टनिर्वूह पिष्टस्तुल्यरसाञ्जन ।
गळरोगापची व्यङ्गद्धान्यस्यौल्यकृमिपणुत् ॥

पटोलनिम्बयो काथेन पिष्टस्तुल्यरसा-
ञ्जनो गुल्गुलु गळरोगादिक प्रकर्षेणनुदति ॥

शिलाजतुसम पीतः पयसा वातशोणितम् ।
निवर्तयत्यतिबल क्षीरमासघृताशिन ॥

शिलाजतुना समो गुल्गुलु पयसा क्षी-
रण पीतोऽतिबल वातशोणित क्षीराद्यशनशो
लिन पुसो निवर्त्तयति ॥

रसेनपयसा मूत्रैर्वातपित्तकफापहः ।
ब्राह्मी मण्डूकशङ्खानां पृथग्भेदादिकृद्रसैः ॥

मासरमेनयुक्तो गुल्गुलुमातापह । पय-
सा क्षीरेण पित्तापहः । मूत्रेण कफापह ।
ब्राह्मणादीना पृथगसैर्युक्तो मेघादिकृत् आदि-
श-देन स्मृत्यादीना ग्रहणम् ॥

मागधिकामिकलिद्रविद्रु-
र्विल्वधृतैः सवरापलपदकैः ।
गुल्गुलुनासदृशेनसमेतैः
सौद्रपुतै सकलामयनाशः ॥

मागधिकादिभिश्चतुर्भिर्विल्वधृतैः प्रत्येक
पलप्रमाणैस्त्रिकलायाश्च प्रत्येक द्विपलैरेतैश्च सर्वै-
सदृशेन समेन दशपलेन गुल्गुलुनासमेतैर्युक्तै-
स्तत्रश्च क्षौद्रपुतै सकलामयाना नाशो भवति ॥

पिप्रेत् पलशत योस्यविभिना नियतो यतिः ।
नाकालमृत्योर्नैव्याधेर्भवत्स्यचरसो भयम् ॥

अस्य च प्रकृतस्य गुल्गुलो, पलशत च
पुरुषो नियतो नियतोद्वय यति ब्रह्मचारा च
पिप्रेत् तस्या कालमृत्योर्व्याधेर्जरसश्च भय न
भवति ॥

कल्पयेदौषधैः स्वैस्वैर्व्याधिपुव्याभिनाशनैः ॥

सर्वेषु च व्याधिषु स्वैः स्वैश्चिकित्तिम-
निर्दिष्टव्याधिना शनै मह गुल्गुलु कल्पयेत् ॥

शिलाजतुविधान च गुल्गुलोः सर्वमिष्यते ॥

अस्य च गुल्गुलोर्वैक्ष्यमाण शिलाजतु-
विधानमपि सर्वमिष्यते शिलाजतुवन् सोपि
योक्तव्य इत्यथ ॥

गुणनिधिरपिकुर्यात् सोतिमात्रोपयुक्त
न्तिमिरवदनशोपक्लीवनाकाशर्यमोहान् ।
शमलगिथिलभाव देहरीक्ष्ण च तस्मा
द्रजनचरनिपेवीस्यान्नरोगेष्वमीषु ॥

स च गुल्गुलु स्वभावेन गुणनिधिरप्यु-
पकारनिधानमप्यतिमात्रोपयुक्त मन्तिमिरादि-
क गद कुर्यात् । यतोस्य तिमिरादिकरणश-

स च महिषास्रो गुल्गुलु श्रेष्ठ यो दाह
 उत्कटगन्ध स्निग्धादिरूपश्च । व्याख्यासमम् ।
 अस्य च गुल्गुलो तुलाफलान पर योग ।
 अत ऊनोपि दोषाणुपेक्षया । प्रत्यह च पला
 बाधिक नैव पिबेत् ॥

आग्नेयमुनिगीतश्च मन्त्रोय कर्मसिद्धिर्कृन् ।
 भगवान् पुण्डरीकाक्षो देवाश्च सपुरन्दरा ॥
 आङ्गायान्ति सम्पत्कलां प्रभाय चादिशन्ति ते ।
 जरामरणदु खेभ्या यथातेभ्युत्थिता सुरा ।
 उपयोक्तु त्तथैवास्य भवत्य हि महाबल ॥

भगवानित्यादिना श्लोकद्वयेनाग्नेयमुनि
 गीत कर्मसिद्धिर्हृदय गुल्गुलुयोगमन्त्रः सु
 बोध ॥

पञ्चमूलस्य महत् काथेन हितभोजना ।
 गुल्गुलु शीलितोहन्ति सर्वान् वातकफामयान्
 लघीयसोपि तद्गन्ध सुखोष्णेन जलेन वा ।
 मस्तु धान्याम्बुमयैर्वा वचादेः सलिलेन वा ॥

स च गुल्गुलुर्बहत् पञ्चमूलस्य वा
 लघीयसो ह्रस्वस्य वा काथेनोष्णाम्बुना वा म
 स्त्वादीनामन्यतमेन वा वचादेर्गणस्य सलिलेन
 काथेन वा हितभोजना शीलिते सर्वान् वात
 कफेन कृतानामयान् व्याधीन् हन्ति ॥

वरणादेस्तुवारिष्य दन्तकर्णशिरोरज्ज ।
 स्वरभेदोदरश्चासवध्मान्तर्गुल्मविद्र शीत ॥

वरणादेस्तुगणस्य सलिलेन शीलिते वा
 धियादीन् विद्रव्यतानामयान् हन्ति । अन्त-
 र्गदो गुल्मविद्रधीभ्या सम्बध्यते ॥

वातपित्तास्ररोगेषु बृहणार्थिनिचेक्ष्यते ।
 काथेन वाजिगन्धाया जीवनीयगणस्य वा ।

अध्रगन्धाया काथेन जीवनीयगणस्य
 वा काथेनयुक्तो गुल्गुलु र्वातपित्तास्ररोगेऽपि भवेत् ।
 बृहणार्थिनि च पुरुष इत्यने ॥

काथेनोल्पठमृहीका रक्तचन्दनज मना ।
 वातपित्त निहन्त्येप पत्रकादिगणस्य वा ॥

एव गुल्गुलुक्त्वलादिजन्मना काथेन
 पत्रकादिगणस्य काथेन वा युक्तो वातपित्त
 निहन्ति ॥

चव्यकुष्ठविद्रव्यानां यवान्या नागस्य वा ।
 प्रसारिण्याश्च तोयेन गुल्गुलु कफरातजिद्र ॥

चव्यादिस्यस्य वा यवान्यादीना वा
 काथेन युक्तो गुल्गुलु कफरातजिद्र ॥

च्यूपणाभिन्नवेल्लवराभि
 र्भक्षयन् समधृत महिषाशुम् ।
 आशु हन्ति कफमारुतमेदो
 दोषजान् बलवतोपि विकारान् ॥

च्यूपणादीना सपाना नवसरुणानामे-
 कोभाग । द्वितीयो गुल्गुलुशेरित्येतत् भक्षयन्
 पुरुषो बलवतोपि कफादिजान् विकारानाशु
 हन्ति ॥

पटोलोन्म्वारिफलागुच्छी
 गायत्रिरात्रिद्वयरीज कानाम् ।
 काथे पृथक्पृथक्परस्य हन्ति
 मासेन घोरान् कफपित्तरोगान् ॥

विशेषाच्छोफवीसर्पं दुष्टप्रणमगन्दरान् ।
शुक्रार्तिवमनोदोषं प्रमेहशिवपाहुताः ॥

पटोलादीनां पृथगष्टभिः काथैयुक्तो गु-
ल्गुलु पृथ्वपरस्य पुसो घोरान् कफपित्तरोगान्
हन्ति । शोफादीन् पाण्डुरान्ताञ्जोगान् विशे-
षाहन्ति । दोषशन्दो रोगपर्याय, शुष्ठादित्रयेण
सम्बध्यते ॥

पटोलारिष्टनिर्घृहं पिष्टस्तुल्पाग्साञ्जनं ।
गळरोगापची व्यङ्गप्रान्थस्थाल्यकृमिमणुत् ॥

पटोलनिम्बयोः काथेन पिष्टस्तुल्यरसा-
ञ्जने गुल्गुलु गळरोगादिकं प्रकर्षेणुदति ॥

शिलाजतुसमं पीतं पयसा वातशोणितम् ।
निवर्तयत्यतिशयं क्षीरमासघृताशिनम् ॥

शिलाजतुना समो गुल्गुलु पयसा क्षी-
रेण पीतोऽतिशयं वातशोणितं क्षीराद्यशनशी-
लिनं पुसो निवर्तयति ॥

रसेनपयसा मूत्रैर्वातपित्तकफापहं ।
ब्राह्मी मण्डूकशङ्खानां पृथङ्घ्नेनादिकृद्रसैः ॥

मासरमेनयुक्तो गुल्गुलुजातापहः । पय-
सा क्षीरेण पित्तापहः । मूत्रेण कफापहः ।
ब्राह्म्यादीनां पृथगसैर्युक्तो मेधादिकृत् आदि-
शब्देन स्मृत्यादीनां ग्रहणम् ॥

मागधिकामिकालिद्रविद्वहै-
र्विल्वधृतैः सवरापलपट्कैः ।
गुल्गुलुनासदृशेनसमेतैः
सौद्रघृतैः सकलामयनाशः ॥

मागधिकादिभिश्चतुर्भिर्विल्वधृतैः प्रत्येक
पलप्रमाणेस्त्रिकलायाश्च प्रत्येकं द्विपलैरेतैश्च सर्वै-
सदृशेन समेन दशपलेन गुल्गुलुनासमेतैर्युक्तै-
स्तत्र क्षौद्रघृतैः सकलामयानां नाशो भवति ॥

पिबेत् पलशतं योस्यविप्रिना नियतो यतिः ।
नाकालमृत्योर्नैव्याधर्नैतस्यचरसो भयम् ॥

अस्य च प्रकृतस्य गुल्गुलो, पयशतं य-
पुरुषो नियतो नियतोऽत्रियं यतिं ब्रह्मचारी च
पिबेत् तस्या कालमृत्योर्व्याधेर्जरसश्च भयं न
भवति ॥

कल्पयेदौषधैः स्वैस्वैर्व्याधिपुण्याग्निनाशनैः ॥

सर्वेषु च व्याधिषु स्वैः स्वैश्चिकित्सित-
निर्दिष्टव्याधिना शनैः सह गुल्गुलु कल्पयेत् ॥

शिलाजतुविधानं च गुल्गुलोः सर्वमिष्यते ॥

अस्य च गुल्गुलोर्वैद्यमानेन शिलाजतु-
विधानमपि सर्वमिष्यते शिलाजतुवन् सोपि
योक्तव्य इत्यर्थः ॥

गुणनिधिरपिकुर्यात् सोतिमात्रोपयुक्त-
न्तिमिरवदनशोषक्रीयताकाश्यमोहान् ।
शमलशिथिलभावदेहगैरूपं च तस्मा-
द्रजनचरानिपेवीस्यान्नरोगेष्वमीषु ॥

स च गुल्गुलु स्वभावेन गुणनिधिरव्यु-
पकारनिधानमप्यतिमात्रोपयुक्तं मन्तिमिरादि-
कं गदं कुर्यात् ॥ १ ॥ यतोस्य तिमिरादिकरणश-

क्तिर्विशये ततोमीषु विमिरादिषु रोगेषु पुरुषो
रजनचरानिवेशी न स्यात् । रजनचरो गुल्फुत्तु ।
ह्रीवता स्त्रीगमनाशास्तत्त्वम् । शमलाधिभिल-
भावो द्रुतपुरीषत्वम् । सर्पामयेपूरुषोप्येषु नि
वेश । इति गुल्फुत्तुस्वरूपम् ॥

॥ इत शिलाजतु ॥

ग्रीष्मेर्कतप्तागिरयो जतुतुल्य वमन्ति यत् ।
हेमादिपद्धातुरस प्राच्यतेतन्निद्रामतु ॥

प्रीमाय प्रतौ गिरय परिता अर्केण
भगवता गमसिमालिना तप्ता सन्तो जतुतुल्य
यद्भक्त्युद्गिरन्ति तच्छिष्टलाजतुच्यते । किं ते
वमन्तीत्याह । हेमादिपद्धातुरस हेमादीनां
सुवर्णरूप्यताद्यप्रभृती मशस्त्राख्याता पण्णा धा-
तूनां रम तच्च यथास्व धातुबलरेव विज्ञायते ॥

सर्वदोषप्रशमन सर्परोगविनाशम् ।

शिलाभ्योयस्ययज्जातधातोस्तत्तद्गुणपत्तेत् ॥

तच्च सर्वं शिलाजतु सर्वदोषप्रशमन स-
र्वरोगविनाशन च । यस्य च हेमादिधातो
शिलाभ्यो यज्जात तत्तद्गुणम् ॥

सर्वं च तिक्तकटुक नात्युष्ण फेदुपाकतः ।

उदन च विशेषेण लौह तत्र प्रशस्यते ॥

गोमूत्रगन्धि कृष्ण

गुल्फुत्तुलाभ विशर्कर मूत्रकम् ।

स्निग्धमनम्लरूपाय

मृदुगुरु च शिलाजतु श्रेष्ठम् ॥

सर्वं च तिक्तादिगुणम् । तत्र तेषु
मध्ये लौह प्रशस्तम् । गोमूत्रगन्धित्वादिगुण
च शिलाजतु गण्यमिति विद्यात् । विसर्परेवि-
गतशिलाजतुर्गुणम् ॥

[प्रतिदोष शिलाजतुभावनमाह ॥]

रास्तादशमूलजला

पुनर्चैररण्डशुण्डिमधुक्रानाम् ।

काथेन भावेत त

द्विशपत्तो यतरोमघ्नम् ॥

द्राक्षाभीरुपटोल

त्रायन्तिगुल्फुचि जीवनीयानाम् ।

निर्भूहेण मुभिन्न

शस्त पिच्छासये सुधराम् ॥

क्रिमिजिद्रघा क्लृण्व

कम्पघनमूलचक्रशुभ्रानाम् ।

सहपञ्चकोलफाना

काथेन कृतामये भाव्यम् ॥

लघुपञ्चमूलशुण्ठी

द्राक्षा काष्ण्यर्ष वाजिगन्धानाम् ।

सगुल्फुचिशरजलाना

रसेन पिच्छानिलगदेषु ॥

घनकुष्ठत्रया त्रिफला

सुरदाफविळङ्गपञ्चकोलानाम् ।

रजनीमरिचातिविषा

युक्ताना वातरूफनेषु ॥

पाटा पटोलनिम्ब

त्रिफलाघनकुष्ठच सप्तपर्णानाम् ।

त्वायन्त्यमृतातिविषा-

सहितानां पित्तकफनेषु ॥

रास्त्रेत्यादि । तच्च शिलाजतु सर्वदो
प्यरोगप्रमपि रास्त्रादिकायेन भावित विशेषेण
वातरोगप्र भवति । द्राक्षादिकायेन भावित
पित्तामये सुतरा शस्तम् । कफामये पञ्चको-
लसहिताना कृमिजिद्वचादीना कायेन भाव्यम् ।
मुख्यपञ्चमूल प्रहत । गुडूच्यादिसहिताना
लघुपञ्चमूलादीना रसेन कायेन पित्तानिलग
देषु भाव्यम् । रजन्यादियुक्ताना घनादीना
कायेन वातकफजेषु व्याधिषु । त्रायन्यादि
सहिताना पाठादीना कायेन पित्तकफजेषु ॥

निचयेपिदोषवलतो
योगानेतान् निरुल्प्ययुञ्जीत
विविधगणसङ्घटोक्तै
स्तै स्तैश्चगणैर्गिरिस्सारम् ॥
व्याधिष्व्याधितसाद्म्य
समनुसरन् भावयेदय पात्रे ।
पाकेवलजलधौत ।
शुष्क काथैस्ततो भाव्यम् ॥

एताश्च पृथग्नेषोक्तान् समगोक्ताश्च
योगान् सन्निपातेपि दोषबलापेक्षया विकल्प्य
युञ्जीत । विविधगणसङ्घटोक्ताश्च जीवनी
यादिभिर्गणै स्व स्वैरेव विषयेषु । गिरे सार
शिलाजतु । कथ युञ्जीते माह । व्याधि
साद्म्यव्याधितसाद्म्य च समनुसरन्नुगच्छन् ।
तच्च यदा भाव्य तदायस्पात्र एव । तच्च प्रथ
ममेव केवलेन जलेन धौत शुष्क च काथैस्ततो
भाव्यम् ॥

समगिरिजमष्टगुणिते
निष्काध्य भावनौषध तोये ।
तन्निर्गृहेष्टांशे
पूतोष्णे प्रक्षिपेत् गिरिजम् ॥
तत् समरसतां यात
सशुष्क प्रक्षिपेद्रते भूय ।
स्वैस्वैरेव काथै
भाव्य वागान् भवेत् सप्त ॥

समगिरिजमिन्द्रादिना भावनाविधा-
नम् । यावदेव शिलाजतुभाव्य तावदेवौषध
पलमानेनाष्टगुणिते तोये निष्काध्यम् । अष्टांशे
तस्मिन् निर्युहे काथे पूते उष्णे च गिरिज प्र
क्षिपेत् । तच्च शिलाजतुकायेन समरसतामेकत्व
प्राप्तमनु च शुष्क पुनरनेनैवविधानेन भावनारस
प्रक्षिपेत् । एवमेतेनप्रकारेण स्वैस्वैरेवोक्तै प्र-
त्येक कपायै सप्तवारान् भावयेत् ॥

अथस्निग्गम्यशुद्धम्य घृत तित्करसाधितम् ।
त्रयह युञ्जीतगिरिजमेकैकेन तथा त्रयहम् ॥
फलत्रयस्ययूपेण पटोलया मधुकस्य च ।
योगयोग्य ततस्तस्य कालापेक्ष प्रयोजयेत् ॥
शिलाजमेव देहस्य भवत्यत्युपकारकम् ।
गुणान् समग्रान् कुरुते सहसा व्यापदक्षन् ॥

अथेत्यादिना उपयोगक्रम । आदावेव
स्निग्धस्यानन्तर कृतप्रोधनस्य तित्ककै सूशोक्तै
रौषधै सन्निहित घृत त्रयह युञ्जीत । ततोनुत्तर

युक्त

युषेण

१, 1-

शाहानि सस्कार । ततोऽन्तर तस्य शिला
जतुनो योग स्वस्थानुरजिगुज्रेत कालस्येव
प्रयोजयेत् । एवमेतेनैव क्रमेण शिलाज
स्यास्तुपकारक भवति । ममताश्च रसायन
गुणान् कुरुते । व्यापदश्च सहसा न कुरुते ॥

एकत्रिसप्तसप्ताह कर्पमर्द्धपल पलम् ।
हीनमध्येत्तमोयोगः शिलाजस्यक्रमान्मत ॥

-तस्य शिलाजस्य हीनादिविशेषेण त्रिस-
कारो योगो मत आचार्याणाम् । एषा हीना
द्वितीयो मध्यम तृतीय उत्तमः एव हीनादिवि-
शेषेण । मात्रादिशेषेण प्रत्येक त्रिविध कर्प-
मर्द्धपल पलमिति । अत्रैकसप्ताह हीनो योगः ।
त्रिसप्ताह मध्यम । सप्तसप्ताहमुत्तम इति
क्रमार्थः । तथैव कर्पो हीनयोगः । अर्द्ध-
पल मध्यम । पलमुत्तम इति ॥

सस्कृत सस्कृते देहे प्रयुक्त गिरिजादयम् ।
युक्त व्यस्तै समस्तैर्वा चान्नायोरुभयहेमभि ॥
क्षीरेणालोहितैकुर्याच्छीघ्र रासायन फलम् ॥
हन्याद्रोगानशेषोश्च जीर्णो हितप्रितामिने ॥

सस्कृतमिति । सस्कृत श्लहादिभिर्देहे
यथाशोषमोषधौ सस्कृत शिलाजं ताम्रादिभिर्दो-
षुभिः श्रृङ्गयथायोग मिश्रितैर्वा चतुर्भिर्दोषु युक्त
क्षीरेण चालोहित प्रयुक्त रासायन फल दीर्घो
सुष्टादिक जीर्ण हित मितं च भाजन कुर्वत
शीघ्रं कुर्याद्दीर्घोश्च रोगान् हन्ति ॥

व्यायामातपमारुतचेतं
सन्तापगुरुरिदंश्यादि ।
उपयोगादपिपरतो
द्विगुण परिवर्जयेत् कालम् ॥

कुलत्थान् काकमार्ची च कपोतान् सदात्मजेत् ।
पिपेन्माहेन्द्रमुद्गरुः क्षीप मासत्रयाम्भुवा ॥

व्यायाम इत्यादि । अथ च व्यायामा-
दिकमलोप प्रयोगात्परतो द्विगुणमपि काल प-
रिवर्जयेदपिशंशात् प्रयोगेपि । कुलत्थादिक
च सदा प्रयोगान् प्रश्रुति यावज्जीवं त्यजेत् ।
तथैव च माहेन्द्रादिकमुद्गरुः क्षीपेत् । माहेन्द्र-
मान्तरिक्षम् । [शिलाजप्रयोगेषु सिद्धाहोनि-
गुरुणि च । वर्जयेत् सत्सकालान्तु कुलत्थान्
परिवर्जयेत् । वेष्टयन्तविकृष्टत्वात्प्रमनोभेदना-
परम् । लोके दृष्टान्तत्वेया प्रयोगः प्रतिषिध्यते ॥
इति चरकपाठः । च्याक्याः । सर्वकालान्तु
कुलत्थान् परिवर्जयेदित्यत्र तुच्छ दीव्यप्रारणार्थं ।
ननु सर्वत्र कालस्यकीदृक् । यावज्जीवमिनेके ।
अन्येत्वाचक्षते अत्यन्तविकृष्टत्वेपि रसायनस्या-
न्तर्षवा फलेन भाषेतस्य नास्त्यन्तिकेन । तस्मात्
सर्वसरपरिहारः तस्यैतामोवकालो मत पदुत
वन्तस्य विशेषणानि । कुलत्थानां शिलाजतु-
प्रयोगे विदाह्यादिभ्यो विनेयतो विरोध तस्मा-
त्तेषामेव वर्जनं यत्तन्मय यथ कायो भवति ।
कुलत्थाश्चात्रविरोधिन येन तद्वेषेण प्राषण
मिक्ता स्फुटन्ति । सर्वसराक्षि श्रित्यन्तदृ-
ता पाथस्यस्यादत्त सर्वसर-परिहारः । इति
जज्जट ।]

ज्वरीज्वरघ्नाम्बुदुर्पटादेः
 काथेनरक्तीमधुयाष्टिकायाः ।
 शोषीरसै क्रव्यमुगामिपोत्यै-
 मर्ग्यूरमासै पयसा च काश्यै ॥

मध्वम्बुना मेदासि सम्प्रष्टदे ।
 'क्षीरेण पर्याकुलबुद्धिसत्त्व ।
 पाण्ड्वामयार्चायुदरेमशोफे
 पिबेच्छिलाज महिपीजलेन ॥

उन्नीत्यादेः शिलार्जं पिबेदिति सम्बन्धः ॥
 व्याख्यामनम् ॥ मुस्तापर्यटकादि यधिकित्ति
 तलक्त तस्य काथेन । रक्ती रक्तपित्तेन प्रवृत्त
 रक्त । क्रव्यमुजो सासाशिन प्राणिनस्तेषा
 रसै शोषी राजयक्ष्मी । पर्याकुलमेकरूप बु
 द्धि सत्त्व च यस्य स क्षीरेण । सत्त्व मन ।
 पाण्ड्वामयाष्टिन्नये महिपीमुत्रेण ॥

अश्मवीरतराथेन कृष्ट खट्विश्चारिणा ।
 विष विपन्नैरगदैर्हन्त्येवतद्यथामयम् ॥

अश्मेत्यादिभिर्हन्तीति मन्त्र-ध । य
 थामयमिति रोगस्वरूपानतिक्रमेण ॥

शैलजात्रिरुद्धशूद्र क्षौद्रधातून् निषेवते ।
 क्षीरौदनाशी यो जीर्णे यक्ष्मणानसनाध्यते ॥

शैलजादिकं सर्वं क्षौद्रेण मण्डितं यो नि
 षेवते तस्मिन् जीर्णे श्रीरौदनाशी भवति स
 राजयक्ष्मणा न वाध्यते

सुभावितात्सारगणैस्तुलापीत्वाशिलोद्भवात् ।
 सारातुनैव भुञ्जान शालिं जाङ्गलजै रसैः ॥
 व्यपोद्ध मधुमेहाख्यमन्तकं रोगसङ्करम् ।
 वपुर्वर्णवलोपेतं शत जीवत्यनामयम् ॥

सारगणोऽसनादिमाराम्यै सुभाविता-
 किठलोद्भवात् तुला पलशः साराम्बुनैव पीत्वा
 शालिं जाङ्गलजै रसैर्भुञ्जान पुरुषो मधुमेहा-
 रय रोगसङ्करमन्तकं व्यपोद्ध नागयिस्था वपु
 रादिभिरुपेतोऽनामयश्च सप्त वर्षशत जीवति ॥

शिलाहात् षोडशपल विस्त्रिरेकत्र भावयेत् ।
 वराया दशमूलस्य गुच्छ्या कर्कशस्य च ॥
 बलाया मधुयष्ट्याश्च रसे ग्रन्थे च चारिणि ।
 क्षीरेसकृत्क्रमेणैव सप्तकृत्वस्तथा पुन ॥

काकोलियुग्मघ्नपुष्करवह्निरास्ता
 मेदायुगाद्धिचविका गजपिप्पलीनाम् ।
 पाठाद्विजीवरुनिकृम्भविदारियुग्म
 वीरावरी मधुफलाशुमतीद्वयानाम् ॥

पलिहानामन्द्रोणे
 सिद्धाना पाटशेषिते काये ।
 भावितामित्य गिरिज
 द्विपलंशूर्णाकृतैर्युञ्जयात् ॥
 कर्कटशृङ्गी घात्री

१५
 १६
 १७
 १८

द्विपलेन चतुर्गता
 पैलघृतक्षौद्रशर्कराभिथ ।
 द्विपलादद्विगुणाभि.
 कार्या गुळिकास्ततोससमा ।
 ता शुष्का नवकुम्भे
 जातीधुष्पाधिमामिने स्थाप्य ।
 तासामेका खादेत्
 प्रतिदिनमनुपानमत्रेष्टम् ॥
 क्षीररसदाडिभाम्भो
 मार्द्रोरुसुरासयान्यतमम् ।
 जीर्णैश्चलघुभोज्य
 यूषपय विगितनिर्गूहेः ॥
 सप्ताहमात्रमेव
 सर्वाङ्गीन क्रमात् भवेत् परत ।
 भक्तस्यान्ते प्राग्वा
 गुळिकानविरुध्यते सैषा ॥
 निरपायाभूरिफला
 परिहारसुखोपयोजिता जयति ।
 प्रवलमपि वानशोणित
 मूरुस्तम्भ उ्वर दीर्घम् ॥
 भगमूरशुम्भोप
 छिद्यदृद्रक्तपाण्डुहृद्भोगान् ।
 र्धर्मैरपि गुल्मपीनस
 हिष्माकासारुचिश्चाम्भान् ॥

विद्रधिमुदर कृष्ट
 श्वित्र जाठ्यं तय मठ मुच्छाम् ।
 वन्मादमपस्वार
 मुखनेत्रशिरोगदा स्ता स्थान् ॥
 भ्रानाहमतीमार
 हलीमरु फामिला ग्रहणिरोगान् ।
 ग्रन्थ्यवुदान् सपिटकान्
 भगन्दर गण्डमाला च ॥
 अतिकार्यमतिम्यौल्य
 न्चेद्मधश्रीपद गुदे कीलान् ।
 दष्ट्रापिथ समूल
 गन्मयोगान् सुघोराश्च ॥
 अभिचारभरातिकृत
 दु न्यम भौतिकी तथा बाधाम् ।
 पाप्मालक्ष्मीं चेष
 गुळिका शमयेच्छिवा नाम्ना ॥
 वृष्याऽऽपुष्याधन्या
 फान्तिपदा श्रीविबोधिनी मेध्या ।
 कुरते शृप ल्लभता
 जय विनाडे च रन्नस्था ॥
 नितखलतिवलीपलिता
 जीवयति सुख शतद्वय शरदाम् ।
 वर्षद्वयमयोगा
 द्वर्षशतचतुष्टय जीवत् ॥

शिलाहादियादिना शिवा गुठिका ।
 पोडशपल शिलाहात् त्रिकलादीना पण्णा पदसु
 काथेषु क्रमेण तत्रैकैकत्र काथे त्रिभिर्भाजयेत् ।
 भाजनाकाथस्य चैहैव विधानमुक्तम् । तेन
 त्रिकलादिपदकान्यतमद्रव्य शिलाजतुसमत्वात्
 पोडशपल कार्यम् । तस्य चाष्टगुण जल दत्त्वा
 कथितेनाष्टाशशिष्टेन तेन सम शिलाजतुभाव्यम् ।
 तदनन्तरमेव च गोमूत्रेणैव वारान् भावयेत् ।
 अनन्तरं च क्षीरे सकृदेकवारं भाजयेत् । मूत्र
 क्षीरं च काथयच्छिलाजतुसममेतं विज्ञेयम् ।
 एव क्रमेण त्रिकलादिकाद्यैरितिक्रमो व्याख्यातः ।
 एव द्वाविंशतिवारान् भावयेत् । ततः पुनः
 सप्तवारान् भावयेत् । केनेत्याह । काकोत्तम
 दिकाथेन । रत्ननादे कर्कटशृङ्गे श्रावणी चा
 प्राथमिके पठिते । काकोत्तियुग्मं काकोत्ती
 क्षीरकाकोत्ती च ॥ घन मुस्तम्, वह्नि श्वित्र
 क, मेदायुग्मं मेदा, महामेदा च । ते हि
 प्रसिद्धे । जीवकद्वयं जीवन्ती, जीवक च ।
 निकुम्भो दन्ति । विदारीयुग्मं विदारी, क्षीर
 विदारी च । बीराखना मिका, (महाशतवरी)
 वरी शतावरी, मनुफला द्राक्षा, अशुमतीद्वयं
 सालपर्णा, प्रश्निपर्णी च । इत्यमनेनकारेण
 भावितं गिरिज कर्कटशृङ्गादिभिः पञ्चभिः
 प्रत्येकं द्विपलैर्युज्यायोगं नयेत् । अत्र रत्न
 नादे पुष्करमूलमपि पठितम् । तालीसपत्रक
 डुनादींश्च युज्यादिति सम्भ-
 तवक्षीरारसं पल कर्षद्वयं च
 कानि रत्ननादे पथ ।
 दिद्विगुणाभिर्युज्यात् ।

एव च तैजसादीना द्वन्द्वान्तं स्त्रीलिङ्गैः सामानाधि-
 करण्य म्यात् । तेन तैल द्विपल ततो द्विगुण
 घृत चत्वारिपलानि । ततो द्विगुण श्रौद्रमष्टौ-
 पलानि । ततो द्विगुणा शर्करा पोडशपलानि ।
 ततो नन्तरमक्षममां कार्षिका गुठिकाः कार्याः ।
 तासां गुठिकानां मध्यात् प्रतिदिनमेकां गुठि-
 कां यादेत् । अत्र च गुठिकायां दोषाद्यपेक्ष
 श्रीरादीनामन्यतममनुनाममिष्टम् । अत्र च
 लघ्वत्र यूप्यादिभिरर्थात् कफादपु भोज्य त-
 न्मिश्रज्जीर्णं । अजीर्णं वज्रमिथ्यं । पि-
 शिननिर्युहो मांमरसः । एष एव क्रम सप्ता-
 हमात्र विधेयः । मात्रशब्देन दोषाद्यपेक्षमा-
 धिक्यमपि प्रदर्शयति । परतश्च सप्ताहादि-
 न्ठया क्रमात् सर्वातीना भवेत् न तु त्वरया ।
 एषा च गुठिका प्राग्भक्तमप्युत्तरभक्तमपि न
 विरुध्यते । निरपाया अत्रा सुपयुज्यमानाया-
 मपायो नाशङ्क्यते । एषा च परिहारसुरा
 यन्त्रणान्वितेयर्थे । एषाचोपयोजिता सती
 प्रत्यपि वतशोणितमूर्त्तमादिकं च जयति ।
 दोषशब्देन रोगपर्यायेण भगादीनां सम्भवः ।
 सुरादिगदाश्च तास्त्वामिति स्वस्वाध्यायनिर्दि-
 ष्टान् । इयं च गुठिकानाम्ना शिवा पाप्मान
 मलङ्गी च शमयेत् वृष्यादिल्लरुणा च । व-
 कत्रस्या विवादे जयं च कुरुते । एषा च जित
 रसमादिका सती शरद्वत्सत्तराणां शतद्वय
 पुरुषं सुखं जीवयति । वर्षद्वयमयो
 गात् पुरुषो

द्विपलेन चतुर्जाता
 चैलघृतक्षौद्रशर्करामिथ ।
 द्विपलादद्विगुणामि.
 कार्यो गुळिकास्ततोससमाः ।
 ता शुष्का नत्रकुम्भे
 जातीपुष्पाधिवासिने स्थाप्या ।
 तासामेका स्वादेत्
 प्रतिदिनमनुपानमत्रेष्टम् ॥
 क्षीररसदाडिमाग्भो
 मार्दोरुसुरासत्रान्यतमम् ।
 जीर्णेन्नलघुभोज्य
 यूपपय पिशितनिर्वृहे ॥
 सप्ताहमात्रमेव
 सर्वाग्नीन क्रमात् भवेत् परत ।
 भक्तस्यान्ने प्राग्ना
 गुळिकानविरुध्यते नैषा ॥
 निरपायाभूरिफला
 परिहासुन्वोपयोजिता जयति ।
 प्रबलमपि वातशोणित
 मूरस्तम्भ उवर दीर्घम् ॥
 भगमूत्रशुक्रदोष
 ष्टीहयद्रक्तपाण्डुहृद्रोगान् ।
 वर्धयेति गुल्मपीनस-
 हिष्माकासाहविश्वासान् ॥

विद्रधिमुद्गर वृष्ट
 श्वित्र जाटय सय मत्र मूर्च्छाम् ।
 उन्मादमपस्मार
 मुखनेत्रशिरोगदा स्ता स्तान् ॥
 आनाहमतीमार
 हलीमक पामिला ग्रहणिरोगान् ।
 ग्रन्थ्यर्बुदान सपिटकान्
 भगन्टर गण्डमाला च ॥
 अतिक्रांर्धमतिस्थैर्य
 न्येभ्यश्श्रीपद् मुदे कीलान् ।
 दष्ट्राविष तमूल
 गम्प्रयोगान् सुषोराश्च ॥
 अभिचाम्मरातिरुत
 दृ न्यम भौतिकी तथा वाधाम् ।
 पाप्मालक्ष्मी चैय
 गुळिका शमयेच्छिवा नास्त्रा ॥
 वृष्याऽऽपुष्पाधन्या
 फान्तिथन श्रीविरोपिनी मेघ्या ।
 कुरते नृप ग्लभता
 जय विवादे च नत्रस्या ॥
 नितखलतिमलीपलिता
 जीवयति मुख शतद्वय शरदाम् ।
 वर्षद्वयप्रयोगा
 द्वर्षनतचतुष्टय जीवेत् ॥

शिलाहादित्यादिना शिवा गुठिका ।
 पोडशपल शिलाहात् त्रिकलादीना षण्णा पदसु
 काथेषु क्रमेण त्रैकैकत्र काथे त्रिस्त्रिर्भाजयेत् ।
 भावनाकाथस्य चैव विधानमुक्तम् । तेन
 त्रिकलादिपदकान्यतमद्रव्य शिलाजतुसमत्वात्
 पोडशपल कार्यम् । तत्र चाष्टगुण जल दद्या
 कथितेनाष्टाशष्टेन तेन सम शिलाजतुमाव्यम् ।
 तन्तन्तरमेव च गोमूत्रेणैव वारान् भावयेत् ।
 अनन्तर च क्षीरे सकृदैकवार भावयेत् । मूत्र
 क्षीर च काथवन्तिजलाजतुसममेव विज्ञेयम् ।
 एव क्रमेण त्रिकलादिक्वाथैरितिक्रमो व्याख्यात ।
 एव द्वाविंशतिवारान् भावयेत् । तत पुन,
 सप्तवारान् भावयेत् । केनेत्याह । काकोला
 दिकाथेन । सरनादे कर्कटशृङ्गे श्रावणी चा
 त्राधिके पठिते । काकोलितुग्म काकोली
 क्षीरकाकोली च ॥ घन मुस्तम्, वह्नि श्वित्र
 क, मेदाशुग्म मेदा, महामेदा च । ते हि
 प्रसिद्धे । जीवरुद्रय जीवन्ती, जीवरु च ।
 निकुम्भो दन्ती । विदारीयुग्म विदारी, क्षीर
 विदारी च । बीरास्वना मिका, (महाशनावरी)
 वरी शतावरी, मनुफला द्राक्षा, अशुमनीद्वय
 सालपर्णी, प्रतिपर्णी च । इत्यमनेनकारेण
 भावित गिरिज कर्कटशृङ्गादिभि पञ्चभि
 प्रत्येक द्विपलैर्युक्त्यायोग नयेत् । अत्र सर
 नादे पुष्करमूलमपि पठितम् । ताठीसपत्रक-
 डुमादींश्च युक्त्यादिति सम्प्रथ्यते । शीरशुद्धा
 तत्रक्षीरारत्न पल कर्षद्वय च । ययो पलान्यु
 क्तानि सरनादे पञ्च । तैलादिभिश्च द्विला-
 दिद्विगुणाभिर्युक्त्यात् । द्विपलादेर्द्विगुणत्वम् ।

एव च तैलादीना द्वन्द्वान्त खीलिङ्गै, सामानाधि-
 करण्य म्यात् । तेन तैल द्विपल ततो द्विगुण
 घृत चत्वारिपलानि । ततो द्विगुण औद्रमष्टौ-
 पलानि । ततो द्विगुणा शर्करा पोडशपलानि ।
 ततो नन्तरमक्षसमा कापिका गुठिका, काथोः ।
 तामा गुठिकाना मध्यात् प्रतिदिनमेका गुठि-
 का खादेत् । अत्र च गुठिकाना दोषाद्यपेक्ष
 क्षीरादीनामन्यतममनुमानमिष्टम् । अत्र च
 लफत्र यूपदिभिरर्थात् कफादपु भोज्य त-
 स्मिश्चजीर्णे । अजीर्णे वर्ज्यमित्यर्थ । पि-
 शिनभिर्यूहो मामरस । एव एव क्रम मत्ता-
 हमात्र विधेय । मात्रशब्देन दोषाद्यपेक्षमा-
 धिक्यमपि प्रदर्शयति । परतश्च मत्ताहादि-
 च्छया क्रमात् सर्वाङ्गीतो भवेत् न तु त्वरया ।
 एषा च गुठिका प्राग्भक्तमप्युत्तरभक्तमपि न
 निरुध्यते । निरपाया अस्या सुपयुञ्जमानाया-
 मपायो नाशङ्क्यते । एषा च परिहारसुखा
 यन्त्रगान्निवनेत्यर्थे । एषाचोपयोजिता उत्ती
 प्ररुपपि वातगोणितमुरुत्तन्मादिरुच जप्रति ।
 दोषशब्देन रोगपर्यायेण भगादीना सम्बन्धः ।
 सुखादेगदाश्च तास्तानिति स्वव्याध्यायनिर्दि-
 ष्टान् । इय च गुठिकानाम्ना शिवा पाप्मान
 मलक्ष्मी च शमयेत् वृध्यादित्स्वरूपा च । च-
 कत्रस्या विवादे जय च कुचते । एषा च जित
 रलयादिका सती शरदा सप्ततराणा शतद्वय
 पुरुष सुख जीवयति । अस्याश्च वर्षद्वयप्रयो
 गात् पुरुषो वर्षशतचतुष्टय जीवेत् ॥

१ [भौतिकास्तया योषान् इति च पाठ ॥]

नसोन्तिरोगो भुवि साध्यरूपो
जत्वश्मज य न जयेत् प्रसह्य ।
तत्कालयोगैर्विधिवत्प्रयुक्त
स्वस्थस्यचोर्जा त्रिपुला दधाति ॥

शिलाजतूपसङ्घियने । भुवि सरोग
साध्यरूप साध्यस्वभावा नाल्ति । य रोगम
श्मज जतुमहाक्रमा न जयत् । तथाश्मज
जतुकाले योगैश्च योगैर्विधिवत्प्रयुक्तविधिः । प्र
युक्त स्वस्थस्य चनोरोगस्यापि त्रिपुला मूर्जा
दधाति ॥

अपरमन्दिरमन्दरसम्भवा
च्छतपल गिरिजादुपयोजय ।
यदि जरामयदु खविवाजिता
सुचिरमिच्छसिजीवितमन्ततिम् ॥

कमयधिक्रयोच्यते । त्व यन्मिजरा-
दिवर्जिता सुचिर बहुकाल जीवित मन्ततिमा
युप समूह मेच्छसि तर्हि परुशत गिरिजादु
योजय । किम्भूतादाह अमरमन्दिरमन्दर
सम्भवान् अमराणा देवाना यामन्दिर वासवे
श्मयो मन्दर सुश्रो गिरि तत्र सम्भयो यश्च
वस्मात् ॥

दशगुणमुपयुङ्क्ते य शत शैलजाता
लघुहितमितमोजी वर्जयन् वर्जनीयान् ।
सततसमनुपक्तान् वर्जितान् वैप्रवृन्दै
र्विधमति सगदौपान् नेसतेचायुपोत्तम् ॥

य पुरुष शैलजातात् गिरिजादशगुण
सहस्र लघ्वादिभोजी वर्जनीयाश्च वर्जयन्नुपयुङ्क्ते

स पुरुषो व्याधिसमूहान् विधमति नाशयति ।
आयुपश्चान्त नेभ्यो न पश्यति । किम्भूतान्
गदौपानाह सततसमनुपक्तान् अजयत्त्वादतु
द्धान वैद्यवृन्दैर्वर्जिताश्च ॥

समुद्रभूवामृतमन्थनोत्थ
स्वेद शिलाभ्योमृतान् गिरे प्राक् ।
यो मन्दरस्याद्भुवाहिताय
न्यस्त सर्शलेषु शिलाजरूपी ॥

पुरा अमृतमथने मन्थनगिरेर्मन्दरस्य
श्रमस्वेदोऽमृतेनयुक्त प्रथममुद्रभूर । योमृत
वान् गिरे स्वेद स एवाद्यभुवा ब्रह्मगा लोक
हिताया शिलाजरूपेण शैलेषु हिमरादिषु न्य-
स्त । इति शिलाजतुकल्प ॥

॥ इत्यस्याप्य

सुवर्णशैलप्रथमो विष्णुना काञ्चनोरस ।
तार्पी निरातचीनेषु यवनेषु च निर्मित' ॥
ताप्या सूर्याशुसन्तप्तो माधवे मासि दृश्यते ।
मधुर काञ्चनाभास साम्प्रोरजतसन्निभ ॥
किञ्चित् कपाप उभय शीत'पाके कडुल्लेषु' ।
शिलानिर्यासवच्चान् कुलत्यादीन् परित्यजेत् ॥

सुवर्णशैलप्रथम काञ्चनोरसस्ताप्यादिषु
देशेषु विष्णुना निर्मित । तार्पी मध्यदेशप्रसि
द्धा तस्या सूर्याशुभि सन्तप्त स माधवे वैशाखे
मासि दृश्यते । स च द्विविध एक काञ्च-
नाभामो मधुरश्च । द्वितीयो रजतसन्निभोऽच्छ-
श्च । उभयोपि किञ्चित् कपापरस कडुको

लघुश्च । शिलाजतुञ्च ताप्येपि कुलथादीन्
परिलजेद्वर्जयेत् ॥

नतन्निपेवी जरसाभिभूयते
न पन्नगैर्नापि गरैर्नट्टिकैर्क ।
न पाण्डुमेहज्वरशोकयक्ष्मभि
र्न रुण्ठनेत्रश्रवणत्वगामयै ॥

यश्च त निपेव्रत स जरसानाभिभूयते
नापि पन्नगादिभिः ॥

सोदशित्कोमाक्षिकृधातु सघृतो वा
सक्षौद्रो वा क्षौद्रघृताभ्या सहितो वा ।
साम्भस्को वा तैलयृतो वा विनिहन्ता
त्वग्दोषाणा सर्वविषाणा सगराणाम् ॥

सोदशित्क इत्यादि । व्याख्यासममम् ।
माक्षिकवातुस्ताप्य ॥

असद्राक्षायोमलमुस्तामलराना
सव्योषाणां पर्वतनिर्यासयुतानाम् ।
दत्त्वा तुल्य माक्षिकृधातु मधुमिश्र
लिङ्गात्पाण्डुव्याध्यभिभूत शिवापिच्छन् ॥

अध्यादीना पर्वतनिर्यासेन शिलाजतुना
युतानामेकोभागो द्वितीयो माक्षिकधातो तन्म
धुमिश्र लिङ्गान् । सुत्रोधम् ॥

अश. शुण्ड्या, लोहमलाशोउदराश
पिप्पल्यशो माक्षिकृधातुर्द्विगुणांश ।
क्षौद्र काम कृष्णतिलानामपिचांश.
श्रेष्ठा पिण्डी पाण्डुविकारव्ययुत्री ॥

शुण्ड्यादीना पश्चानामेकएकोभागो मा
क्षिकृधातोर्द्वा भागौ क्षौद्र काममिच्छया योज
यान्नेप ण्डी प्रेत् पाण्डु विकारव्ययुत्री ॥

सायश्चूर्णमाक्षिकृधातु मधुमिश्र
व्योषोषेन पर्वतनिर्याससमेतम् ।
क्षीराहारो योवलिहान प्रयताञ्चा
मृत्युदार शोषमपोहत्यविरेण ॥

अयश्चूर्णादियुक्त माक्षिकधातुमत्रालि
हान श्रीराहार सन् मृयाद्द्वारभूत राजयक्ष्मा
णमभिरेणापोहति । अयश्चूर्णादीनि पञ्च
समानि ॥

लोह सपिर्माक्षिकृधातुर्मधुमात्रा
धात्रीचूर्ण केसरमधुप्रभवानाम् ।
योग कुर्यादपसिताभागविमिश्र
श्चक्षुर्घ्राणश्रोत्ररसज्ञानविबोधम् ॥

लोहादिचूर्णमधुप्रभवाना पद्याना केसर
मधुमात्रा माक्षिकृष्ण स्तोत्र एव योग एषा स-
भेन मितभागो न विमिश्रश्चक्षुरादीना विबोध
करोति ॥

कृन्वैरुन्ध माक्षिकृधातु त्रिकलां च
भ्राष्ट्रे पक्त्वा ये सहाविकृत्त्रिलिङ्गान्ति ।
पथ्यादास्तान् वार्द्धकदोषानभजन्ते
मातुर्दोषास्तन्पनिट्टतानिव बालान् ॥

माक्षिकृधातु त्रिकला चेत्येकस्य कृत्वा
मिश्रीकृत्य भ्राष्ट्र पक्त्वा सघृत ये पुरुषा अव-
लिङ्गन्ति पथ्यादा सन्तस्तान् वार्द्धकदोषा

जरादयो न भजन्ते । यथा मातुर्होपास्त या
श्रिवृत्तान् बालान् सन्निधित्वाभासान् भजन्ते ॥

समश्नतो माक्षिकघातुचूर्णं
सर्पिर्मधुभ्या त्रिकला रजश्च ।
शनै शनैर्यातिजराविनाश
प्रत्यन्नवात्तादिव लोकयात्रा ॥

मात्रिकघातुचूर्णं त्रिकलाचूर्णं चैकीकृत्य
सर्पिर्मधुभ्या समश्नत् पुंसो जरा शनै शनैर्नि
नाश याति । यथा पयन्तरामान् गच्छे नि
वसनात् लोकयात्रा विनाश याति । इति
ताप्यकल्प ॥

॥ इतो वृद्धदारक ॥

त्रिकोणकाण्डा सुवद्भ्रमताना
फलेषु पीताकुसुमेषु रक्ता ।
परैःसद्गुरैर्मृदुरीमवद्वि
स्ताम्बूलतुल्यैर्घ्नकन्दमूला ॥

पवनविद्य अटशुवनित्तादिपुकापचग
विविधमन शरीरगददृन्दनिशचिकरी ।
शुवि परमौषधिर्महिषवल्लीरितिप्रथिता
काचेदपि वृद्धदारकइयन्त्वापिवेळरिका ॥

त्रिकोणकाण्डादिरूपा परमौषधी सुवि
महिषवल्लीरितिप्रथिता कचिदपि वृद्धदारक इति
काचेद्वेळरिकेति च । पवनान्पि कामरग वा
सातपव्यवायादिषु इच्छावृत्तिरयन्त्रणा त्रिकि
घाना मनोपान्दृ-दाना शरीरगददृ दाना च
निवृत्तिकरी ॥

वमन्ते मृगहीताना शोपितानामनातपे ।
वृद्धदारकमूलाना तुला सचूर्णसर्पिणा ॥
आश्राव्य घृतपात्रस्था धान्ये पञ्चमुपेक्षिताम् ।
लिगादनुपिवेत्क्षीर जीर्णे क्षीरघृताशन ॥
तत्प्रयोगाज्जराजीर्णो वृद्धो दारकतामियात् ।
भ्रमास्थिर्गददृ पगु कृशोद्वस्त्रान्यरूपताम् ॥
निरस्ताशेषदोपोत्थ नखभेदाद्युपद्रव ।
अपस्मारग्रहोन्मादपाप्मालक्ष्मी विवर्जित ।
दीप्ताग्निर्बलवान् वाग्मी जीवेत्पूर्वशतानि पद् ॥

वमन्ते मृगहीतादिगुणाना वृद्धदारकमू
लाना तुला पलगत सचूर्णं पञ्चान् घृतेनश्राव्य
घृतपात्रे स्थिता धान्यराशौ पञ्चमुपेक्षिता पश्चा
दूर्ध्वं लिगात् । अनन्तर च क्षीरं पिबेत् ।
जीर्णे च क्षीरघृताशन स्यात् । तत्प्रयोगाद्
वृद्धदारकप्रयोगाद्बृद्ध पुरुषो वर्णादीनामभिन
वानासम्भवादारकतामवितरु गत्तमियात् । भ-
मास्थ्यादिश्चान्यरूपता यथाश्रिताद्वैपरीत्य या
ति । तेन भ्रमास्थि श्लिष्टास्थिर्भवति । गददृ
मधुरवाक् । पगु सुगति । कृश स्थूल । द्वस्त्रो
दीघ इति । निरस्ता अपास्ता अशेषा वाता
दिदोषोत्था नखभेदादय सूत्रस्थानपठिता उच्य-
न्तेव्याधयो येन । अपस्मारादिवर्जितो दीप्ता
ग्निर्वाद्युक्तश्च पद्वर्षशतानि जीवेत् ॥

चूर्णितैरश्वगन्ध्यायाः समुत् त्रिशतापलैः ।
तत्तुल्यदारकं प्राश्य पयसा सर्पिणाऽथवा ॥
जीर्णे पूर्ववदश्रीयाद्योजीवेत् सप्तमा शतम् ।
वाजिवेगो गजमाणः सुरूपो भास्करद्युतिः ॥

अश्वगन्धायास्त्रिंशत्पलस्य चूर्णेन तत्तुल्य
मेव त्रिंशत्पल वृद्धदारकसमुत्त पयमा सर्पिषा
वा प्राश्य तस्मिन् जीर्णं पूर्ववदिति क्षीरघृताभ्या
य पुरुषोभ्रौयान् स ममागत वर्षशत जीवेत्
वाजिन्नेगादियुष्म भवेत् । भास्करगुतिः सू
र्यतेजा ॥

अश्वगन्धेनसयोज्यौ त्रीगोलुरकौ पृथक् ॥

अश्वगन्धाप्रकारेण वृद्धदारकप्रयोगे श
तावरी योज्या । तद्वदेव गोशुरकोपि ॥

यो लिह्यात् सर्पिषा चूर्णं वृद्धदारकमूलजम् ।
सप्ताह यूषभक्ताशीस्यात् स किं वरतुल्ययान् ॥

यो लिह्यादियादि । य पुरुषो वृद्धदा
रकमूलज चूर्मं सर्पिषा मह सप्ताह लिह्याज्जर्णे
यूपभक्ताशी च म्यान् स त्रिन्नरसमानयार
स्यात् ॥

स्वरसेन शतावरी सप्ताह भावित च तत् ।
लिहान् पूर्ववन्मास शत जीवेन्महामति ॥

तच्च वृद्धदारकमूठचूर्मं शतावरीस्वरसेन
सप्ताह भावित पूर्ववदिति सर्पिषा मास लिहा
ना महामति सन् वर्षगत जीवेत् ॥

लिह्याद्वा मधुसर्पिर्भ्यां धात्रीस्वरसभावितम् ।
क्षीरेण वा पिबन्मास शत जीवेत्कुरुषुमी ॥

वृद्धदारकमूलानां रस क्षीरेण य पिबेत् ।
तत्कल्कसिद्धं सर्पिर्वा मजीवेत्तीरुज शतम् ॥

पीत वेङ्करीकामूल गोमूत्रेण सहोपिनम
कुण्डुल्मोदरगरश्लीपदाशौचार्चयेत् ॥

धात्रीस्वरसभावितस्य वृद्धदारकमूलचू
र्णस्य माम मधुसर्पिर्भ्यां लेहन क्षीरेण पान वा ।
वगलया ममम् । तत्कल्कसिद्धमिति वृद्धदारक-
मूलकल्कसिद्धम् । सहोपित भावितम् ॥

पिप्पली त्रिकला दार्दी महोप यपुनर्नया ।

पृथग्दशपत्रा संस्तुल्यागो वृद्धदारक ॥

धान्याम्बुपीतस्तच्चूर्णोजीर्णे स्वच्छन्दभोजन'
श्लीपदाभमसद् भृगुल्मोदरगरान् हरेत् ॥

पिप्पल्यादीनि सप्त पृथग्दशपत्रानि स-
न् । समो वृद्धदारक । सुबोधम् । आमम-
त्तमवात ॥

शौण्डी विश्वरात्रीपि वेङ्कमुस्ताः समागच्छा ।
तुल्यवेङ्करीकामूला साज्यशौद्रास्त्वयागुणः ॥

शौण्ड्यादीन्यष्टौ समभागानि
वेङ्करीकामूलम् । अस्याज्यशौद्रा
तथागुणा इति श्लीपदादीन् जरेत्
पिप्पली । वरा फलत्रयम् ॥

तत्कलात्स्वरसर्पिर्भ्यां मधुसर्पिर्भ्यां च
गव्य पिबेदनु पथो मासि च तद्वत् ॥
पञ्चाहेन जरेत् कामान् सुदुर्गन्धनामपान् ।
महाकुष्ठानि मामेन दग्धेन सुदुर्गेण तु ।
पञ्चवर्षशतायुषा नान्नेवावन्त्यवान् ॥

वृद्धगन्धस्वरसस्य
तावदेव शौद्रमिति लिहन् मन्त्रं
वा पयः ।

वेदरीफलमूलाना पिप्पल्याथसम रज' ।
 वेदरीफलमूलोत्थस्वरसेनैव भावयेत् ॥
 अमृतायारसेनानु ततः शुक्र घृताप्लुतम् ।
 निखनेत् घृतकुम्भस्थ करीषे वृहस्पत्ये ॥
 मासादुद्धृत्य त लेह यो वर्षमुपयोजयत ।
 सहस्रायु' सजरसा सहस्रानाभिभूयते ॥

एकोभागो वेदर्या फलमूलाना चूर्णस्य ।
 द्वितीय पिप्पलीरजम । एतद्द्वयीफलमूल
 स्वरसेनैव भावयेत् । अनन्तर गुट्टचीरमन
 भावयेत् । तत ओषधित्वा घृतेनाभाव्य घृत
 कुम्भस्थ बहुमन्थये करीषे गोमथे निम्बोत् ।
 ततो व्याहृयासमम् । इति वृद्धशरकरत्वं ॥

॥ कुष्ठस्य प्रयोग उच्यते ॥

कुष्ठचूर्णतुला क्षौद्रघृतस्य द्वितुलान्विताम् ।
 धान्यराशौ दिनशत निहितामुपयोजयेत् ॥
 सुगन्धिकायो हृत्श्रोत्रस्वरवर्णेष्वतीन्द्रिय' ।
 गतव्याधिजरो जीवेत् सप्तवर्षशतानि ना ॥

कुष्ठचूर्णपलशत क्षौद्रपलशत घृतपलशत
 चैकाकृत्य धान्यराशौ दिनशतभित्त तत पुरप
 उपयोजयन् सुगन्धिकायो भवति । दृगादिपु
 चार्तीन्द्रियोतिशयेनाश्रयभूतत्वात् । गतव्या-
 धिजरोश्च सप्तवर्षशतानि जीवेत् । इति कुष्ठ
 स्य प्रयोगः ॥

एते च सर्वे प्रयोगा कुटीप्रवेशमधिहृ
 त्योका अत स एवोपसहियते ॥

कुटीप्रवेश'शृणिना परिच्छदयतो हित. ।
 अतोन्वया तु ये तेषा सौर्यमारुतको विधि' ॥

शृणिनाम'यप्रयाजनरहिताना परिच्छद-
 यता च कुटीप्रवेशो हित । परिच्छदनेक
 त्रिधमुपकरणम् । अतो यथोक्तादन्यथा वैपरी
 त्येन ये शृणिना परिच्छदन्तश्च न भवति तेषा
 सौर्यमारुतिको विधिर्हित । [कुटीप्रवेश श
 मिणा परिच्छदयता दिन इति चरकपाठ ।
 कुटीप्रवेशे क्रमातानपिक्रयोर्विषयप्रदर्शनायाह ।
 कुटीप्रवेश इत्यादि । अमिणा कृतश्रमाणा न
 पुत्रदात्कुडुम्बधनपौषणापर्याकुलानामित्यर्थे ।
 परिच्छदयता सर्वापकरणयामिति यावत् ।
 इति जर्जट ।]

रातातपसहा योगा वक्ष्यन्तेऽतो विशेषत ।
 सुखोपचारा भ्रश्रेपि ये न देहम्ययाधका ॥

वातातपसहा इत्यादि । सुषोमम् ॥

शीतोदस्य पय क्षौद्र घृतोर्करुशो द्विष्ट ।
 विश समस्तमयवा प्राक्पीत स्थापयेद्वय. ॥

शीतोदकादिकमेकैक वा द्वे द्वे वा त्रीणि
 त्रीणि वा समस्तमेव वा प्राक्पीत वय स्थाप-
 येन् जीर्णत्वाद्भक्षेत ॥

हरितकीपागधिराक्षुधात्री
 शूर्णीकृता लोहरजोविमिश्राः ।
 सर्पिर्मधुभ्यामदत शरीर
 कालाम्रदूती न जग दुनोति ॥

हरीतक्यादिक मधुनापिभ्यां सहा
दतो भक्षयत पुंम शरीर कालस्यामदूती जरा
न दुनोति नोपतापयति ॥

हरीतक्रीष्णाम्रिकाविडङ्ग
शशाङ्कलेखामलकूच्छवीनाम् ।
सितोपलातलघृतान्त्रिताना
रोगा न लेढारमभिद्रवन्ति ॥

हरीतक्यादीना सितोपलायन्विताना
लेढार लिहाण पुरुष रोगा नाभिद्रवन्ति नाभि
घावन्ति । आमलकूच्छविरामलकफल त्या
जितासि ॥

त्रिफलाससुनोदकेन पिष्टा
रजनीं पर्युपितामय कपाले ।
मधुना मधुरा लिहन् हिनस्ति
स्थविमान जरस गदाश्च सर्वात् ॥

असुनोदकेन बीजकजलेऽपिष्टा त्रि
फला रजनीं रात्रिमय कपाले शङ्खपात्रे पर्यु
पिता मधुना साक्षिकेण मधुरामापादितमाधुर्या
लिहन् पुरुष स्थविमादिक हिनस्ति नाशयति ॥

खदिरासनयूपभाविताया-
स्त्रिफलाया घृतमाक्षिरुप्तताया ।
नियमेन नरा निषेधितारो
यदि जीवन्त्यजराः किमत्र चित्रम् ॥

खदिरादिकायभाविताया
प्रयोग मन्त्रेण ॥

असनस्वरसेन भाविताना-
मभयाना सविडङ्गतण्डुलानाम् ।
मधुलोहरजोधृताप्लुताना
न हि लेढारमभिद्रवन्ति रोगाः ॥

अमयानामादौ विडङ्गतण्डुलैर्योजन-
मनन्तरमसुनोदकेन भावन ततो मध्वादिभि-
र्योजनम् । सुशोभम् ॥

बीजकस्य रसमद्गुलिहार्यं
शर्करामधुघृत त्रिफला च ।
शीलयत्सु पुरुषेषु जरत्ता
स्वागतापि विनिवर्त्तत एव ॥

अद्गुलिहार्यो योद्गुल्गुणा आर्दुर्तु श-
क्यते तत् । एवमिध प्रयोग शीलयत्स्वति-
शयेनागतापि जरत्ता विनिवर्त्तते । घृतस्य
नाम मनसि स्फुरत्येव ॥

दूर्वांमलेपास्त्रिफलाकपाय-
सितोपला तैलमधुप्रगाढ ।
सपिप्पलीनागरलोहरेणु-
स्ननो' सपत्रां जरस निहन्ति ॥

त्रिफलाया कपायो घनत्वेन दूर्वांम-
लेप सितोपलादिभिः प्रगाढ पिप्पल्यादिभि-
र्युक्तस्तनो शरीरस्य सपत्रां जरस निहन्ति ॥

फलत्रयभ्युपणचूर्णयुक्तां
द्राक्षां समर्पिर्मधुगर्करा च
क्षीरानुपान पुरुषा लिहन्तो
जीवन्ति ॥

फलत्रयादिचूर्णयुक्ता सार्परादियुता च
द्राक्षा क्षीरानुपान लिहन्त पुरुषा निर्दूतजरा
विकारा जीवन्ति ॥

हरितकौ सपिपिसम्प्रताप्य
समभ्रतस्तन् पिवतो घृत च ।
भवेच्चिरस्थायिणश्च शरीरे
सकृत्कृत साधु यथा कृतज्ञे ॥

सपिपि घृत हरितकौ मन्प्रताप्यतामेव
समभ्रतस्तदेव च घृतमनुपिपत शरीरे बल
चिरस्थायि भवति तथा यथा कृतज्ञे पुरूपे सकृ
देकारमेव कृत यत्र त्रिभिन साधु चिरस्थायि
भवति ॥

आराचिताना कलश पुराण
धात्रीफलाना मनुनश्च पूर्णम् ।
सत्सराद्धं निहित यवेधु
निपेवमाणो जरस निहन्ति ॥

मृण्मय पुराण कलशमाराचिताना य
हुकालसञ्चिताना धात्रीफलाना माक्षिकस्य च
पूर्णं यवराशौ सत्सराद्धं पण्माण निहित नि
पेवमाण पुरुषो जरस निहन्ति । पूरणशो
गेन पृष्ठी । अत्र च यथाप्रयोग गुणातिशय ॥

मार्तृकृपिपिसनसारचूर्णं
सतैलसर्पिर्मधुलोहरेणु ।
निपेवमाणस्य भवेच्चरस्य
नारुण्यत्रावण्यमपि प्रणष्टम् ॥

धात्र्यादिक निपेवमाणस्य नारुण्य
लावण्य च प्रणष्टमपि भवति ॥

नवामलकशुक्तयो मधु घृत रजश्चापस
चतुष्टयमयोघटस्थमिति चूर्णित वत्सरम् ।
ऋमेणलिहत पयोनुपिपतश्च पध्याशिन
श्चिरभवति जीवितक्षयमुपैति पृथ्वी जरा ॥

नवानामामलकाना शुक्तयो दलानि म-
धु घृतमयोऽजश्चेत्येत्तचतुष्टयमर्थान् मम चूर्णक-
रणयोग्य कालमयोघटे स्थित ततस्तच्चूर्णित
ऋमेण स्तोकाभिवृद्ध्या वत्सर लिहतोऽनुपय
पिवत पुम पध्याशिन सतो जीवित चिर भ
वति जरा च पृ. नी विस्तीर्णापि क्षयमेति ॥

चूर्णं श्वदप्रामलकामृताना
लिहन् ससर्पिर्मधुभागयुक्तम् ।
ष्टपस्थिरशान्तविकारदु ख
समा शत जीवति कृष्णकेशः ॥

त्रिद्वसार मधुक च पिष्ट
भङ्गातरुकायमधुप्रगादम् ।
अर्शासि जन्तुश्च जयत्युदीर्णान्
वर्हि च सन्धुक्ष्यति क्षणेन ॥

विळङ्गभङ्गातरुचिवकाणा
गुडोत्तराणामभयान्विनानाम् ।
तैलेन चूर्णानि निपेवमाणान्
शरीरिणोनोपतपन्ति रोगा ॥

श्वदप्रादिचूर्णं व्याख्यासमम् । वि-
द्वसारादिन विळङ्गभङ्गातरुकादिक च । गु-
डोत्तर गुडाधिकम् । तैलेनोपयुज्यते ॥

विद्वद्भ्रष्टातकनागराणि
येऽश्रन्ति सर्पिर्मधुसयुतानि ।
जरानदीरोगतरङ्गिणीं ते
लावण्ययुक्ता पुरुषास्तरन्ति ॥

ये पुरुषा विद्वद्भादिकमश्रन्ति ते जरा-
नदीं लावण्ययुक्तास्तरन्ति । किम्भूतामाह ।
रोगतरङ्गिणीं रोगा एव ह्यवगाढत्वात्तरङ्गा ।
जरोपशमे पुरुषस्य यतो लावण्यादिकं स्यात् ॥

विद्वद्गलकृ स्वरसेन धात्रया
शौद्रेण युक्तं च पिपेन्नरो यः ।
द्राक्षारसक्षौद्रपरिप्लुतं वा
विजित्य रोगान् स भवेच्छतायुः ॥

विद्वद्गलकस्य धाक्षीरसक्षौद्राभ्यां वा
द्राक्षारसक्षौद्राभ्यां वा ऽयोगः ॥

चूर्णं समं मागधिक्राकणानां
विद्वद्गचूर्णेन सचित्रकेण ।
निपेवमाणो मधुतैलमिश्रं
वयःपरीणामजले न मज्जेत् ॥

मागधिकाकणानां पिप्पलीतण्डुलानां
चूर्णं सचित्रकेण विद्वद्गचूर्णेन समं चित्रकविद्व-
द्गचूर्णसमं पिप्पलीचूर्णमिश्रार्थं । वयःपरि-
णाम एव विनाशहेतुत्वाज्जलम् ॥

पुनर्नवस्यार्द्धपलं पलं वा
पिष्टं पिपेयं पयसार्द्धमासम् ।
मासद्वयं तस्मिन् गुणं समां वा
जीर्णोपि भूय सपुनर्नवः स्यात् ॥

मूर्वावृहत्पुष्पतीवलाना-
मुशीरपाठासनशारिवाणाम् ।
काळानुसार्थागरुचन्दनानां
उदन्ति पौनर्नवमेव कल्पम् ॥

पुनर्नवस्यार्द्धपलमित्यादि सुतोषम ।
मूर्वावृहत्यादिकं च ॥

शतावरीकल्करूपायमिद्धं
ये सर्पिरश्रन्ति सितार्द्धितीयम् ।
तान् जीविताध्वानमभिप्रपन्नान्
न विप्रलुम्पन्ति विकारचोरोः ॥

ये शतावरीकल्करूपायमिद्धं सर्पि-
सितया सहाश्रन्ति तान् जीविताध्वानमायुरेव
पन्थानमभिप्रपन्नान् प्राप्य विकारचोरो न वि-
प्रलुम्बन्ति न लुण्ठयन्ति ॥

पीताश्वगन्धा पयसार्द्धमास
घृतेनतैलेन सुखाम्बुना वा ।
कृशस्य पुष्टिं वपुषो विधत्ते
वालस्यसस्यस्य यथा सुवृष्टिः ॥

पय आदीनामन्यतमेनार्द्धमासमश्वग-
न्धा पीता कृशस्य जालस्यवपुषस्तथा पुष्टिं वि-
धत्ते यथा सस्यस्य सुवृष्टिः ॥

दिने दिने कृष्णतिलप्रकृशं
समशतं शीतजलानुपानम् ।
पोष शरीरस्य भवत्यनल्पो
दृढीभवन्त्यामरणाच्च दन्ताः ॥

शिलाजतुसौद्रविद्वसपि
 छोहाभयापारदताप्यमक्षः ।
 आपूर्यते दुर्बलदेहधातु
 स्त्रिपञ्चरात्रेण यथा शशाङ्कः ॥

दिनेदिन इत्यादि प्रयोगद्वय व्याख्या-
 समम् । प्रकृष्व पलम् । पारद शिलाजतु
 ताप्याभ्या मर्दितु योग्य भवति । यथा श-
 शाङ्कश्चन्द्रस्त्रिपञ्चरात्रेण पक्षेणपूर्यते तद्वत्सा-
 चपि ॥

मधुमधुरमालाजा भाङ्गी मधूरुशतावरी
 कमलकुसुमत्वक्षीरीभि सम जतु पार्वतम् ।
 प्रचुरद्विपालेह लीङ्वा समृद्धसितोपल
 शिथिलजरसोमन्दातङ्का भवन्ति चिरायुषः ॥

मध्वादीनामेकोभागो द्वितीयशिलाजतु
 न इत्येतेषु प्रचुरघृत समृद्धशर्कर च लीङ्वा
 पुरुषादिशिथिलजरस स्वल्पजरा स्वल्पव्याधय-
 श्विरजीविताञ्च भवति ॥

गायत्रीशिखिशिशपासनशिवा
 वेलासकारकरान
 पिष्ट्वाष्टौदशपद्मगुणैश्चसि धृतान्
 खण्डं सहायोमयै ।
 पात्रे लोहकृने त्रयह रविकरै
 रालोढयन् पाचये-
 दसौचानुमृदौ सलोहशकल
 पादस्थित तत् पचेत् ॥

पूतस्यांश' क्षीरतोंशस्तथांशौ
 भाङ्गीत्रियांसात् पिचर्यास्त्रयोंशा' ।
 अशाश्वत्वारस्तत्रहय्यङ्गरीना-
 देकीत्येतत् साचपेत् कृष्णलौहे ॥

विमलया सितया मधुनाथवा ।
 युतमयुक्तमिद यदि वा घृतम् ।
 स्वरुचिभोजनपानत्रिचेष्टितो
 भवति ना पलश परिशीलयन् ॥

श्रीमान् निर्वृतपाप्मा वनमहिपवलो
 वाजिवेग स्थिराद्गो
 केशैर्भृङ्गाङ्गनीलर्मधुसुरभिमुखो
 नैकयोपेक्षिपेवी ।
 राक्षोघाथीसमृद्ध सुपट्ट हुतवहो
 मासमात्रोपयोगा
 द्दत्तेसौ नारसिंह वपुरनलशिखा-
 तप्तचामीकराभम् ॥

गायत्र्यादिना नारसिंहघृतम् । गायत्री
 रसद्विर, शिखी चित्रक, असन बीजकम् । शि-
 खा हरितकी, भक्षक विषातकम्, एतान्यष्टौ-
 पधानि समानि पिष्ट्वा एतेभ्यो मानेन षोडशगु-
 णेऽम्भलौपधसमेध शस्त्रैर्दुतानि त्रयहमादित्य-
 तापेनालोढयन् चालयन् पाचयेत् । चतुर्थेहि त-
 थाविधमेध चतुर्भागशेष तन्मृदुनाग्निना पचेत्
 तत परिपूत षाथ गृहीत्वाऽनेन समो भागो क्षी-
 रस्य देय । क्षीरयुक्तेन तेनैव समो मृद्गस्वर-
 सात् भाग । काथाच्छिगुण पिचर्या शता-
 वर्या स्वरस काथाचतुर्गुण हय्यङ्गवीन ह्यो
 दोहस्य विकारो रन्ततिम् । कृष्णलौह इति
 शक्यपात्रे सिद्धमतिशुद्धया शर्करया वा माशि-
 केण वा युत प्रयोगार्थ बलस्य वार्थे । जत च
 भोजनादिक स्वरुच्या । पलश इति यथासा-
 मर्थ्ये मात्रा । भृङ्गाङ्ग अमरशरीरम् । मधु

मार्द्विक तस्य पानात् सुरभिमुख । असौ
प्रयोका पुरुपस्तु नागसिंह वपुर्द्धते । किम्भू-
तमाह । अनलशिखाभिरभिज्वालाभिल्लप्त य-
श्चामीकर सुवर्णं तदाभम् ॥

हविरिदमतिप्रभाव
स्वामिववपुर्निर्मितं नृसिंहेन ।
नश्यन्ति यतो भीता
व्याध्याधिजरासुरा दूरात् ॥

इदमतिप्रभाव हरिर्धृत स्वामिव शरीर
भगवता नरसिंहेन निर्मितम् । यतो घृताद्या-
ध्याद्यसुरा दूरान्नश्यन्ति पलायन्ते । यथा हि
नरसिंहवपुर्ऽसुरा दूरान्नश्यन्ति तद्वासात्
घृताद्याध्यादय इत्यर्थः । आधयो मनोरोगा ॥

भृङ्गप्रवालानमुनैरभृष्टान्
घृतेन य. खादति यन्त्रितात्मा ।
विशुद्धस्रोष्ट्रोऽसनसारसिद्ध
दुग्धानुपस्तत्कृतभोजनार्थं ॥

मासोपयोगात् समुखी जीवत्यब्दशतत्रयम् ।
शृङ्णाति सकृदप्युक्तमविलुप्तस्त्वृतीन्द्रिय ॥

योऽनेनैवकल्पेन ह्ययद्भवीनविधानेन सि-
द्ध वैलमुपयोजयेत् । सतानेवानन्तरोक्तान् गु-
णानामोति कृष्णकेशश्च जायते भवति ॥

काष्मर्याणातुलामास स्थितामधुघृतोश्चिताम् ।
उपयुज्य पयोन्नाशी चिर जीवति कान्तिमान् ॥

काष्मर्या फलाना तुलापलशत या मधु-
घृताभ्या सिक्वा सती मास स्थिता ता पयोन्नाशी
सन्नुपयुज्य चिर जीवति कान्तिमाश्च भवति ॥

उक्तानीत्यादिना रसायनान्युपसहित्यन्ते ॥

उक्तानि शक्यानि फलान्वितानि
युगानुरूपाणि रसायनानि ।
महानुशसान्यपि चापराणि
प्राप्त्यादिकृष्टानि न कीर्तितानि ॥

तान्येतानि रसायनान्युक्तानि यान्यास्मिन्
कलियुगे कर्तुं शक्यन्ते फलान्वितानि च भव-
न्ति । अपराणि तु येषा महान्ति फलानि
शसितानि प्राप्त्युपयोगाधिजरादिना यतोऽति-
कृष्टान्यतो न कीर्तितानि ॥

अमानुषाणामतिविस्मयाना
सत्कर्मणा यत्रापि तानि हेतुः ।
समूलरूपं तु कपन्ति देह
भ्रशाद्विधेस्ते न विवाजितानि ॥

यान्यप्यमानुषाणा मनुष्यासम्भविना
मत्याश्चर्याणामुत्कृष्टाना योगादीना कर्मणा यद्य-
पि हेतुस्तथापि विधे शास्त्रोक्तस्य भ्रशादेह स-
मूलरूपं कपन्ति हिंसन्ति तेन हेतुना तान्यत्र
विवर्जितानि ॥

युगस्वभावादित्यादिना रसायनफलाना-
मलाभाशङ्का निवार्यते ॥

युगस्वभावात्प्रद्विचौपधीना
क्रियासुशक्ति परिकल्प्यतेत्या ।
आयुर्वेलादिष्वपि सा तथेति
यत्रान्निषेव्याणि रसायनानि ॥

यदि च जनेन युगस्वभावादौषधीनाम-
ल्पाशक्ति क्रियासु परिकल्प्यते तर्ह्ययुर्वेलादि-

त्वपि सा तथेयत्वैव । तस्मात्प्रमायानि द्रव्या
णि यन्नाग्निपेव्याणि । यदि हि कृतमुनाम
मेवाद्यापि आयु स्यादौषधीना च युगस्वभावाद्-
त्वधीर्यत्व ततो युज्येन रसायनानामाग्निपेवणम् ।
यावता यथौषधयोत्पधीर्वास्तथायुरादन्यपि सु-
तरामिति ॥

नचौषधीनामपिसर्वेषु
प्रभाजहानि परिरूपनीया ।
फलप्रयात्पू र्वमधस्त्रिष्टु
प्रत्यक्षत कस्य न सिद्धमेतत् ॥

न च सुधिया औषधीना प्रमायहानि
सर्वेधेत्ववश्य परिरूपनीया । यन्मदनफल धा-
मयति त्रिष्टु विरेचयतीत्येवमादीन्यपि कस्य प्र-
त्यक्षसिद्ध न भवति ॥

अदेशकाशेलादिना श्लोकद्वयेन रसाय-
नाना सम्यग्बिधाने यत्र प्रदर्शयते ॥

अदेशकालोपहितान्यसात्म्या-
न्यत्सुष्णतीक्ष्णानि यथौषधानि ।
नाश नयन्ते सहसैव देह
सम्यक्प्रयुक्तानि तथैव वृद्धिम् ॥

जित्वा तस्माद्दिन्द्रियादीन् सुदुष्टान्
कालोपेत श्वेधानो यथावत् ।
आयु प्रज्ञातेजसां यदिष्ट्यै
वीर्योपेत शीलयेदौषध तत् ॥

औषधान्यदेशकालोपयुक्तादीनि यथैव
महसा वेह नाश नयन्ति तथैव सम्यक् प्रयु-
क्तानि सहसा वृद्धिं नयन्ति प्रापयन्ति । यत
एव तस्मात्सम्यगौषधविधाने विशेषहेतुर सुदु

ष्टान्दिन्द्रियादीन् शत्रून् जित्वा वगे कृत्वा काले
महभात भक्षायान् यथौषधमायुरादीना दिष्ट्यै
वीर्ययुक्त भवति तदेव यथावच्छीलयेत् ॥

वत्साहवीरैरिन्द्रियादिना रसायनप्रयोगे
नियमपरत्वमुच्यते ॥

उत्साहवीरैरपि सर्वकाल
नरैरगम्यानि तपोदरिद्रैः ।
महार्णवानामिव दुस्तराणा
पाराण्यपाराणि रसायनानाम् ॥

यथा तपसा दरिद्रैः पुत्रैरुत्साहवीरैरपि
दुस्तराणा महार्णवानामपाराणि पाराणि सर्वका
लसगम्यानि भवन्ति तथैवापाराण्यान्तानि
रसायनानाम् । [उत्साहवीरैरिति च पाठ ॥]

रसायनानामुपयोगसम्पदा
कृतममादैर्मलदोषधातुभि ।
स्थिर शरीर क्रियते शरीरिणां
कुल यथा सत्पुरुषैरधिष्ठितम् ॥

रसायनात् पथ्यामलकादीना य उप-
योगस्वरूपसम्पदा परिपूर्णतया कृतप्रसादैर्मलदो-
षधातुभि कृत्वामे शरीरिणा शरीर स्थिर क्रि-
यते तथा यथा सत्पुरुषैरधिष्ठित कुलम् ॥

दान्तेन्द्रियेण शास्त्रार्थं यथावदनुतिष्ठता ।
क्रियद्वा दीर्यदर्शित्व नेन्द्रत्वमपि दुर्लभम् ॥

अथवा शास्त्रोक्तविधानेन रसायनफला
वाप्ति क्रियन्मात्रा । दान्तेन्द्रियत्वादियुक्तेन
पुरुषेण इन्द्रत्वमपि न दुर्लभम् ॥

माधुभिर्वृद्धगोपैः । किम्भूतेषु गोष्ठेतिव्याह ।
प्राज्याज्यादिषु प्राज्य प्रभूतमाज्यादि येषु तथा
हुम्भारवैर्गोमुत्साहानैर्वैस्त्रिगतावरसफायेतिविति ।
स्मिन्मध्याये श्राकशतानि सप्तपञ्चादसदधि-
कानि ॥

इती दुविरचितायामष्टादशमहृद्याख्याया

मुत्तरे षकोनपञ्चाशोऽध्याय ॥

॥ इति सप्तमरत्नानामष्टमः सर्गः ॥

पञ्चाशोऽध्यायः ॥

वाजीकरणविधिः ।

उभयलोकाहितत्वादेकान्तस्वस्वोपयोगि
स्वान्मद्वलत्वात् तत्रै वाजीकरणाप्यस्वाष्टमस्या
द्वस्वनिर्देशः । त प्रयोगदर्शनार्थमध्याय आर
भ्यते ॥

अघातो वाजीकरणविधिं नामाभ्याय
न्याख्यास्याम इति यः ॥

वाजीकरणमित्यादिनास्य भद्रया प्रयोज
नमुच्यते ॥

वाजीकरणमन्विच्छेत् सतत विषयी पुमान् ।
तुष्टिं पुष्टिरपत्य च गुणवत्तत्र सश्रितम् ।
अपत्यमन्तानकर यत्सद्य सम्प्रदर्पणम् ॥

य पुमान् विषयीविषयेषु शब्दादिषु दे
हीचक्षोपयोगिषु हेतुषु सक्त स वाजीकरणमु-
पायलक्षणमन्विच्छेत् । तस्य हि वाजीकरणे

पुष्ट्यादिक सश्रितम् । [वाजीकरणमित्यादि ।
वाजीवाग्यमधर्मा येन श्रियते त अविच्छेत् कु-
तोपुरसायनात् । तस्य हि मधुभारितघातो
प्रधातुपरिश्रयो मभूदिति । पुरुषमहृण
वाचाय तद्वृद्धापरामार्थं न पुन स्त्रीपण्डव्युदा
सार्थं तेषा वाजीकरणा प्राप्ते । मततमहृण
मदा मेवन शारयति । यथा रसायन प्रयुक्त
सर्वधातूना पुष्टि मा दगति नैव वाजीकरणत
द्धि मततमुपपुत्रयमागमादाव्यच्छुक्त शतुशुद्धि मा
दधातीति । प्रवर्तक च धर्म भ्रगंप्राप्तिलयग-
माभियेतुच्यते । यन्निवृत्तिरहित हि म उच्ये
श । फोसकारो यथामशुनुपादत्तवधप्रदान् ।
तवाप्तिकन्यारथान् शा ज्ञात्वा तेभ्यो निरर्क्षत
इति । नैभेयनिक धर्ममशिन्य प्रदायव्योपदेश
जय चाभ्युदधिकमिति न परम्परयितो गगद्भेति ।
इति जज्ञट ॥]

॥ वाजीकरण विमुच्यते इत्याह ॥

वाजीवातिरलो येन यात्यमतिहृतोद्भना ।
भरत्यतिप्रिय स्त्रीणा येनयेनोपचीयते ।
तद्वाजीकरण ताद्धि देहस्योजस्क परम् ॥

येन हेतुभूतेन पुरुषो वाजीराश्वइवा प्र-
तिहृतोद्भना याति । येन च स्त्रीणामतिप्रियो
भवति येन च धातुरुपचय प्राप्नोति । तद्वस्तु
वाजीकरणमित्युच्यते तद्धि पर देहस्योज-
स्करम् ॥

मारीहीत्यादिना स्त्रिया प्रियत्वं प्रयो
जनवतिरुच्यते तस्मान्प्रिये भर्तृरिक्लजापि
स्त्री कदाचिच्छील फलक्यति ॥

सारो हि जीवलोकस्य स्त्री स्त्रीगुणममन्विता ।
स्त्रियः साद्ध्यः प्रसुवते नरान् गुणमयानिव ॥
गोत्रद्विद्विरुद्धाद्येता गृहिण्यो गृहदेवता ।
गृह हि हीनमेताभिर्न श्रीमदपि शोभते ॥

जीवलोकस्यैषमारा यत् स्त्री स्त्रीगुणस
मन्विता भवतीति । साद्ध्यः स्त्रियोगुणैरिव-
कृतान् नरान् प्रसुवते । एता इति साद्ध्य
स्त्रिय । गृहिण्या भार्या ।

न तु ता अपि शोभन्ते जरसानुगता इव ।
पुयोगेन विना स्त्रीणा स हि सवनन परम् ॥

ता अपि स्त्रिय पुयोगेन विना तु तथा
न शोभन्ते यथा जरसाऽनुगता । स हि पु
योग स्त्रीणा पर सवनन वशीकरणम् ।
(पुरुपरहिता स्त्रिय स्वतन्त्रत्वान्न इत्यर्थे ॥)

राजीकरणनित्यस्य काम काम सिपेत्रिपो ।
न शरीरमवाप्नोति न वा रतिरति क्षयम् ॥

य पुरुषो राजीकरणनित्यस्तस्य काम
मिच्छया काम स्त्रीसङ्गम सिपेत्रिपोरपि शरीर
क्षय न प्राप्नोति । रतिरतिश्च क्षय न नावा-
प्नोति ॥

अच्छाय. पूतिकुसुम फलेनरहितोद्गम ।
यथैकैरुशाखश्च निरपत्यस्तथा नर ॥

दुमो यथा परिहा
र्या निरुपकारश्च भवति नर ॥

अदृष्टपुत्रपौत्रस्य कुलतन्वन्तवर्तिनः ।
ससारसुखसाधस्य कीदृश नाम जीवितम् ॥

अथवा येन पुत्रपौत्रमदृष्ट म कुलतन्तो-
रन्ते वर्तते अत एव च मसारसुखात् बहिर्भूत
स्तस्ये दृशस्य कीदृश नाम जीवित तज्जीवितमेव
न भवतीत्यर्थे ॥

असम्बन्धोदपुत्रस्य नित्यमेव पर पर. ।
सीदत्यस्यावसाने च गृह सुस्थेऽप्यनायरुम् ।
अतो वाजीकरायोगा निषेव्या शुक्रवर्द्धना ॥

अपुत्रस्य हि परोन्तो विशिष्टेन मन्त्र-
न्धेन रहितो नित्यमेवपर नतद्विच्छिन्नाश्रयोऽमा-
धारणसम्बन्धाभावादिन्यर्थे । अस्य चापुत्रस्या
वसाने प्रयोज्ये सुस्थेपि । घनादिसद्भावेऽप्यनायरु
गृहमवमीदति । यत एव मत शुक्रवर्द्धना
वाजीकरा योगा निषेव्या ॥

कल्पस्योदग्रववसो राजीकरणसेविन ।
सर्वेष्टृतुष्वहरद्व्यवायो न निवार्यते ॥

कल्पस्यनीरोगस्य प्रत्यमवयसो वाजीक
रणसेविनश्च पुस सर्वेषु ऋतुषु पद्वेषु अह-
रहर्दिनेदिने व्यववायो मेशुन न निवार्यते न नि-
धिष्यते ॥

चिन्तानराभ्याशुक्रुतु व्याधिभि रुर्मरुर्शनात् ।
क्षयगच्छत्यनशनात् स्त्रीणा चातिनिषेवणात् ॥
शुक्रक्षयात् भयाच्छोकादविस्रम्भादसेवनात् ।

मेढामयात् सुपटन क्रोधतोऽर्मर्कासिनात् ।
नम्रस्यापि त्रियो गन्तु न शक्तिरपजायत ।

नि तादिभि शुभ धय मापि तन्वित
मध्यपचीयते । इमेकगतात्तनतादिर्मर्तेने
क तिन । गुणमयातापुमोर्भिराम्य गम्भ
मयात् गुणशयमित्तु तुष्टुपपीन । नमरा
स्त्रीणाम । स्त्रीणामर्का । अस्त्रयु यान ।
नेपददर्शन म्याणा । अत्रेणाप गुण र्म
म्यापि पुम मिया ग तु जित् । गपत्तयत ।

नहि जातत्रय सत्र नगाथापन्वभाभित ।
वृहत्तरीमारलिन कचित्तरीषु दुर्वेत्ता ॥
सन्तिचान्पाश्रया स्त्रीषु रत्ननाप्रहूमजा ।
नगाथदरुन्कचिद्द्रवति बहुश मिय ॥
गजवद्यनसिन्नन्ति केचिन् वरगापिन ।
कचित्प्रयत्रवापन्ते वृषा केचित्प्रवभायत ॥

नहीनादिना स्त्रीमगात्तनेरभियम र्ने
यति । सुमोभम् । प्रयत्नेन रतिवितानाररणा
र्भि । [सत्रहाणयापयभागिनो जातवला
अपि तापयभागिन जजातवला जल्पय्यमा-
गिन इति प्रतिपात्यन् सत्रान बलविशेषानाह ।
नहि जातवत्ता इत्यादि । वृहत्तरीयाय मे
स्त्रिनस्तप्यल्पव्ययाया । अल्पाक्रया अपि ये शु
ष्ठुसारा उलवता बहुपजा । केचिन प्रयत्ने
वर्त्तते औपनिषत्तदिकोचै । वृषा करिन्
स्वभायत अत्रैवव्यर्थ । इति जज्ञेत् ॥]

तस्मात्प्रयोगान् वक्ष्यामि दुर्वेदाना उलमदान् ।
मुखीपभोगान् बलिना भूपथ बलवर्द्धनान् ॥

तस्मान्ने दुर्वेदाना तत्रप्रतिगुणान
पयोगात् वरगापि यतिता त भूयो वरवर्द्धनान
सुमोपभोगोभ । [इत्यत्रप्रति यत्ने स्त्रीपप्रह
नेर्गुणमिधमभुर्जीगानि गायान्यात् क्वगुडि
मा द्यति रथ तस तस उभागतनि । यत्र
विषामग्यवैव । स्त्रीपत्तु पुत्रो विद्यापि तावत्
विष्ट यथात्रान्विरामयोय इति । एतत्कु
नरति कृत्वमभोभरत्तात्ता इत्येवैवैरिगात्रे
यत्त वाजी रणयामा । एतच्च तीये
स्त्रय वापत्ता तावत् । एतद्दृष्ट भवति ।
अतिन शपेत् सविभोति । तस्यापरिणतानि ये
मग तान्यया । तापि यत्र तावत्तात्ता क
कल्प मापि वावायाद्वरवीये । यद्योकाद
धिर तिम्र । वराये मगायात्ता । इति
जज्ञेत् ॥]

अथ स्त्रियविशुद्धाना निरुद्धान् मानुषागनाद
घृततैलरस विरगर्गभौद्रमपुतान् ॥

यागीनियान्नेयन् पूर्व श्रीमामरमाशिनान् ।
ततो राजीमगन्योगान् शुक्रापत्यरुमदान् ॥

अथेत्यादि । प्रयोगात् पूर्वोत्तर मिय
म्यात्तर वमनपरिचनान्या गुडम्य निरुद्धान
सुरामनयुक्तान घतादियुक्ताश्च क्षीरनामरसा-
शिनो योच्येन् ततोत्तर शुद्धादिप्रदान वा
जीकरण योगान् । [अथ स्त्रियविशुद्धाना
मियादिगै तदुक्त भवति । शुद्धानामरिना
प्रतिना यथायत्न प्रयुक्त वाजीकरण यथायत्न ति-
थ्यत्यन्यथानर्थाय । वस्तथा घृतादिसहिता
क्षीरमासरसाशिनो विधेया । इति जज्ञेत् ॥]

शरेक्षुकुशकाशाना विदार्या वरिणस्य च ।
मूलानि कण्टकार्याश्च जीवकर्पभकौ बलाम् ॥
मेदे द्वे द्वे च काकोळयो मूष्यपर्णा शतावरीम् ।
अश्वगन्धामतिवला मान्मगुप्ता पुनर्नराम् ॥
वीरा पयस्या जीवन्ती मृद्धिं रास्ना त्रिकण्टकम्
मधुकु मालिपर्णा च भागा स्त्रिपलि कान् पृथक् ।
मापाणामाढ रुचतद्विद्रोणे सा मयेद्वाम् ।
रसेनाढ रुशेषेण पचेत्तेन घृताढकम् ॥
दत्त्वाविदारी धात्रीक्षुरसानामाढ काढकम् ।
घृताक्षतुर्गुण क्षीर पेय्याणीमानि चात्रपेत् ॥
वीरास्वगुप्ता काकोळ्यौषधौ फल्गुद्विपिपलीम् ।
द्राक्षा विदारी खर्जूर मधुकानि गतावरीम् ॥
तत्सिद्धपूत चूर्णस्य पृथग्मस्थेन योजयेत् ।
शर्करायास्तुकायाश्च पिप्पल्या कुडुनेन च ॥
मरिचस्यप्रकुञ्चेन पृथग्द्वेपलोन्मितै ।
त्वगेला केसरै श्लक्ष्णै क्षौद्रद्विकुडुनेन च ।
पलमात्र तत खादेत् मत्स्यह रसदुग्धभुक् ।
तेनारोहति वार्जवकुलिङ्गत्रय हृष्यति ।

शरादीना कण्टकार्यन्ताना मूलानि ।
व्याख्यासमम् । शर काण्डेषु, वीरणमुशी-
रम् । वीराक्षीरविदारी, पयस्या क्षीरिका,
विकण्टको गोक्षुरक । फल्गु काकोडुम्बदि
काफलम्, क्षौद्रस्य द्विकुडुन पौड्यपलादि ।
कुलिङ्गक्षटक ॥

मापान्मगुप्ताजीजानामाढक प्रसृतोन्मितम् ।
मेदाश्वग-गर्द्विषरी वीरा यष्टी द्विजीवरुम् ॥
शुषेष्पा विपचेत्तेन पाद्मशेषेण पाचयेत् ।

विदारीक्षुरसप्रस्थद्वयेनसदृशेन च ॥
सत्रे क्षीरेण हविषो नयात् प्रस्थ शृतेत्र च ।
सिता क्षाद्रसिताख्याना पृथग्द्व्याक्षतुष्पलम् ।
पल कणान् पुरोभक्त लिहस्तत्पलपूर्वकम् ।
तरुणीष्वत्रत्सामुप्रसभ रासभायने ॥

मापाणामाढ वीजाना मिश्रीकानामा-
ढकम् । मेदादिक प्रसृतोन्मितमिति । सब-
रिति काथ विदारीक्षुरमे सट्टशेन समेन क्षीरे
ण । सुशोधम् । अस्य योगस्य भक्षात् पूर्व प्र-
योगः । पलपूर्वक लिह स्तत्पल पुन्यो या पु-
रुषे अत्रत्सालरुण्यस्तासुरामभायते रामभ इवा-
चरति ॥

मेदादिभिश्चरुपाशै मृत्न वाक्फयण पय ।
सशर्कराक्षौद्रघृत शुक्रद्विकर परम् ॥

मेदादिभि पूर्वकावनिर्दिष्टैर्जीवन्तैः
कषाशैर्वाक्फयण पय शृत शर्करादियुक्त पर
शुक्रद्विकरम् ॥

पयसा पायसस्तेन मापकण्टकरीफलं ।
दृष्यो वेगकर सिद्ध सघृतक्षौद्रशर्कर ॥

तेन च मेदादिसिद्धेन पयसा मापे क-
पिन्चकफैश्च पायस सिद्धो घृतादियुक्तो घृ-
ष्यो वेगकरश्च ॥

श्वदप्राया विदार्याश्वसे क्षीरचतुर्गुणे ।
घृताढ्य साधितो घृष्यो मापपट्टिकपायस ॥

क्षीरचतुर्गुणे श्वदप्रादिरये घृताढ्य सा-
धितो मापपट्टिकपायसो घृष्य शुक्रपट्टिकर ॥

मधुलिङ्गामापयणीं सिता मृदाटक यथा ।
स्वगुप्तामृलयप्याह विदारीनुरका ममा ॥
सभियाळा कृत चूर्णं पृथक्प्राज्यपद्मुपम् ।
पादाभ्यामपृशन्भूमिं लिहन्काल्यमन पिबुम्
लभते तल्लुत्माह स्त्रीश्च याति कुलिङ्गवत् ॥

मधुलिङ्गस्य प्रियाजान्ता ममानैशूर्ग
पृथगिति मधुना पटगुणेराज्यापि पद्मुपम्
युक्त मत पर पिबु करि कान्य प्रभाते लिहन्
पादाभ्या भूमिमस्तथा पुरुषा यल्लुत्माह च
लभते कुलिङ्गवत् स्त्रीयाति । मधुलिङ्गं यष्टि
मधुक्तम् । कुलिङ्गवत्क ॥

स्वगुप्ता क्षीरकाशोत्री विदारी जीरकद्रव्यम् ।
तिला सुकुञ्चिता भृष्टा पर्कराज्यमधुप्लुतम् ।
तच्चूर्णमसूतलीढ्वा गच्छतिप्रमदागतम् ॥

स्वगुप्तादिषु सुकुञ्चितास्यचित्तत्रयो
भृष्टास्तिलाश्चेत्यन्तमेतच्छर्कराद्याप्लुत चूर्णं तस्य
प्रसृत पलद्वय लीढ्वा प्रमदागत गच्छति ॥

प्रसृत मापचूर्णस्य धात्रीस्वरसभावितम् ।
विदारी रजमोवापि लिहन् मधुघृतद्रुतम् ।
क्षीरानुपश्चटनवदगकृतो प्रजेत् स्त्रिय ॥

मापचूर्णस्य वा विदारीचूर्णस्य वा प्रसृत
धात्रीस्वरेण भावित मधुघृताभ्या लिहन् क्षीरा
मुपसन दशकृत्वो दशवासान चटकर स्त्रिया
व्रजेत् ॥

चूर्णविदार्या वदुश स्वरसेनैव भावितम् ।
क्षीरसर्पिर्घृत लीढ्वा प्रमदादशगच्छति ॥

विदारीचूर्णस्य मुषान् । यद्दुग्धोक्तम् ।
स्वरमा विदारी स्वरमेव ॥

दृष्ट्या धात्रीकलम्बन स्वस्मेनैव भावितम् ।
शर्करामधुमर्षिभिर्लीढ्वायोऽनुपय पिबेत् ।
सनरोऽग्नीनिवर्षापि सुरोऽपरिहस्यति ॥

दृष्ट्याकलम्बन धात्रीकलम्बन च चूर्ण स्व-
स्मेन दृष्ट्या धात्रीकलम्बन मुषावित मत्
शर्करादिभिल्लुत्माह यरोऽनुपयित् थोऽति
वर्षापिबुवेव पर रूपं प्राप्ति ॥

कर्म मधुचूर्णस्य घृतसंघातमचित्तम् ।
पयोऽनुपान थो लिवाधित्वयोग सनाभवेत् ॥

मधुयष्टी कर्मयोग सुकोधः । तपु
रुपः । तिलयोग मदा वेगवान् ॥

दुर्लभद्रव्या यः परुषमालोच्य पयसा पिबेत् ।
सिताघृतपयोऽनागी य नागीषु वृषायते ॥

कर्मद्रव्या कलस्य पयसा प्रयोगे य-
सिताग्निभिरत्रमभ्रानि स नागीषु शृणु इशचरति ॥

धान्यमापरस क्षीं क्षौद्रमिनुरमो घृतम् ।
द्विमेदा जीवरुयुगवायंयुक्त्वा योजित ।
पीत करोति पुरुष प्रमदा शतगामिनम् ॥

धान्यमापयोरेको रम त समानि प्रत्येक
पञ्चभीरादीनि । एकत्र योजितो मिश्रीकृत
पीत पुरुष प्रमदाशतगामिन करोति ॥

भञ्जानकैश्चतुर्भिस्तु दुग्धस्थाद्धीढक पचेत् ।
पीत करोति वृषता सुजीर्णस्वापि देहिन ॥

भद्रातकशृतक्षीर मधोधम् । दुग्धस्या
र्द्धाढक चतु पष्टिपलानि । मुजीर्णस्य सुष्टुद्ध
स्यापि । (भद्रातकरुच्यारुकरस्यमजा ॥)

स्वयद्गुप्तेनुररुच्यानीजचूर्णं मशरुंम् ।
धारोष्णेन नर पीत्वा पयसा रामभायते ।
उच्चत्राचूर्णमप्येव शतापर्याथ योजयेत् ॥

स्वयद्गुप्तेनुररुच्यारुच्यण्डकोकिलाशकयो
र्धीजस्यचूर्णं जकरातहित धारोष्णेन पयसा पीत्वा
नरो रासभायते रासमडवाचरति । सुबोधम् ।
उष्णता प्रमिद्धा । (महागुस्ता ॥)

मूष्यपर्णां द्विकाकोळी जीवरुर्पभक्तं शृतम् ।
लघुना पञ्चमूलेन द्विकाकोळीयुतेन वा ।
पयोतिवृष्यमभ्यस्य वृद्धोपि तरुणायते ॥

मूष्यपर्णांदिभिरूपभक्तान्तै शृत पय
एक प्रयोग । हृत्पञ्चमूलेन काकोलीद्वययु
तेन द्वितीय ॥

क्षीरिणी च श्वदप्रा च फाणित शर्करा मधु ।
टष्टिक्षीरनरसपिरेतत् पुसघनपरम् ॥

क्षीरिण्यादिक पुरुषेणोपयुक्त पर पुस
घनम् । क्षीरिणी पयस्या ॥

अश्वत्थफलमूलत्वक्शृङ्गसिद्ध पयो नर ।
पीत्वा सशर्कर शीत कुलिङ्ग उव हृष्यति ॥

अश्वत्थफलान्चित्तुष्टयेन मिद्ध पय
पीत्वा कुलिङ्गवद्धृष्यति ॥

पयः पयस्ययासिद्ध शुकृत्स्राज्यमाक्षिरुम् ॥

पयस्यया मिद्ध पय प्रयोगो व्याख्या-
मम ॥

शतापरीकत्करसे पयो दशगुण घृतम् ।
शृत सपिप्पलीर्भद्राशर्कर वृष्यमुत्तमम् ॥

शतापरीरसप्रस्थ क्षीरमस्यचतुष्टयम् ।
प्रस्थ घृतस्यशुक्रत्यश द्राक्षामाली परुषकरुम् ॥

जीवरुर्पभ यष्ट्याह बला पेदा कशेरुम् ।
मियाळानीजकाकोळीयुग्मचैरुत्र पाचयेत् ।

परुपूतेक्षिपेचाक्षिन कुट्टुवाशा सितोपलाम् ॥
टष्टिक्षीरानुप प्राश्य तन्नारीषु टपायत ।

विजयेत च वातास्य पित्ताम्भारक्षतक्षयान् ॥

शतावरीघृते घृतादशगुण पय पिप्प-
ल्यान्तिक सिद्धयेत्म् । द्वितीये शतावरीरसप्र-
स्थाद्ये द्राक्षादिक शुक्रयशमर्द्धपलचैरभिन भा-
जने घृता पाचयेदेतच्च घृत वातासादिक च
जयेत् ॥

जीवरुक्षीरकाकोळी स्विराहसपदी घनं ।
पडीनुगण्डिका यष्टी मृणालै कार्पिकै पचेत् ॥

घृतप्रस्थ दशगुणे क्षीरे तत् बलपृष्टिष्ठन् ।
वन् याना पुत्रजनन शुकृवर्द्धनशोशनम् ॥

जीवनादिघृत सुबोधम् । हमपदी नि
सप्रन्ध्यात्मा, कार्पिक वपप्रमाणम्, घृताहण
गुण क्षीरम्, बन्ध्यानामप्रजानाम् । शुक्र
वर्द्धन शुद्धशोधन च ॥

जलादके स्वयगुप्ता मूलात् पञ्चपल पचेत् ।
पादत्रेप च सचूर्ण्य कुट्टुवाशा पृथक्त्रिपेत् ॥

स्वगुप्तामूलगोधूममापेसुग सपिप्पली ।

सधियात्फलश्रीं प्रस्थाद् नरसपिप ॥
 सितोपलातुलापाठ वृषात्तान् मोदकास्ततः ।
 मोदकभक्षयित्वेन पट्टिं प्रजति योपिताम् ॥

आद्यगुप्ता मूला पञ्चपल जलस्याटके
 अष्टाविंशत्यधिके पलसप्त पचेत् तस्मिन् पादशेष
 स्वगुप्तादिकं कुडुवाद्यं प्रथमिन्नेपे । स्वगुप्ता
 नीना कुडुवशतवारिपलानि क्षौद्रस्यकुडुमोष्टौप
 लानि । तत्रमपिप प्रस्थाद् पोटशपलानि ।
 सितोपलातामुत्रापाद् पञ्चविंशतिपलान् ।
 प्रत्यहमेकस्य सादकस्य भक्षणम् ॥

पलाशान् बृहतीव्यात्रीं पृथिव्यां त्रिंशत्पलान्
 ज्वाटकेनाम्भसा पक्त्वा पादशेषे रसे स्थिने ॥
 पलानि क्षीरकाशोत्रया पञ्चमाग्निकापलम् ।
 स्वगुप्ता फलमूलानां मापाणामिन्दुरस्य च ॥
 विदार्या मधुनान् कृद्व्यं कुडुं शिपेत् ।
 पृथग्द्रोमुद्गतिलयोधृते शङ्गुलिकास्ततः ।
 पचेद्देना ततः प्राश्य शतं प्रजति योपिताम् ॥

पलाशानि । बृहत्यादिभिर्भिल्लशङ्कु
 लिसु सुनाथा । क्षीरकाकोलया पञ्चपलानि
 स्वगुप्तामूलानां प्रत्येकं कुडुव । मधुः कु
 डुवो विद्वान्द्रिगुण । सुद्वयं द्वौ कुडुवौ वि
 लस्य द्वाविति पृथगथ ॥

स्वगुप्तामूलचूर्णनं द्रुतेन पयसा कृता ।
 घृतेसर्गं गक्षांद्रा भक्षयावेगशतप्रदा ॥

पयसा द्रुतनं स्वगुप्ता मूलचूर्णनं घृते
 सस्कृता सशकराश्रीं भक्षया वेगशतप्रदा ॥

मापाद्यगुप्ता गोधूमशाल्पिपट्टिकैरुपट्टिमान् ।
 शर्कराया विदार्याथ चूर्णानीक्षुफस्य च ॥
 सयोन्यशीरसापिर्भ्यां घृते पृथक्त्रिका पचेत् ।
 पयोनुपानास्ता शीघ्रं कुर्वन्ति घृता पयम् ॥

मापाद्यगुप्ता गोधूमशाल्पिपट्टिमान् शर्करा
 त्रिचूर्णानि च क्षीरपूतात्तामालोड्य घृते बटक
 वत् पुपत्रिका पचेत् सुपयम् ॥

चूर्णमापानिलात्तात्रेविदार्याशसमंनरम् ।
 रसेनपुण्डकस्येनां प्लुतं साराहमेदामि ।
 पयसापुपत्रिकायाद्वाराशेत्पट्टिमदना ॥

मापादीनां चूर्णं लक्षणयुक्तं पुण्ड्रेषुरमे
 तालोड्यं सूत्रमेदमि न तुलिका काया ।
 उरोधम् ॥

मुखभियाणां क्षिप्रधानां फलाणां मधुगन्धनाप्
 फलानामाद्यगुप्ताया शाल्पिपासिलत्घृतात्
 मुद्गान् गोधूमं तत्रापि कुडुवं कुडुं पृथक् ।
 चूर्णितं निस्तुपैस्तैस्तु क्षीरेणालोड्यं मर्दितैः ।
 पक्वा पुपत्रिकायात्तन् स्त्रीषु हृष्यति जानिरत् ॥

मुखभियाणादिगुणानां द्राक्षादीनां फला
 नामाद्यगुप्ता फलाणां शाल्पिपादीनां च प्रत्येकं
 कुडुव । एभिर्निस्तुपैर्जगैकतैः क्षीरेणालोड्यं
 मर्दितैः पुपत्रिका काया ॥

शर्करामापाद्यगुधूमं तुकाभीगीपयो घृते ।
 पक्वा मुत्कारिका खादेत् कुरुवाकुरसानुष ॥
 मायूरतैत्तिरहासमेवमेव रसपिपेत् ।
 अनेनाश्व इवोदीर्णो बलीं त्रिद्विं समर्पयेत् ॥

शर्करादिभिः पक्का मुक्कारिका कृन्वाकु
रसानुप खादेत् । कृकवाकुरस कुकुटरस ।
गयूररमाद्यन्यतम वा पियेत् । लिङ्ग भेदः ॥

पिष्टा वराहमांसानि दत्त्वा परिचसैन्भवे ।
कोलवद्गुळिका कृत्वा तप्ते सर्पिषि वर्त्तयेत् ॥
वर्त्तनस्तम्भितास्ताश्च प्रक्षेप्या कौकुटे रसे ।
घृताढ्ये गन्धपिशुने दधिडाडिमसारिके ॥
यथानभिन्त्राद्गुळिकास्तथा त साधयेद्रसम् ।
त पिवन्भक्षयस्ताश्च वली बालेपवद्भजेत् ।
मामानि त्रलयुक्तानि तथान्यान्यपि कल्पयेत् ॥

पिष्टेयादि । सूकरमासेन पिष्टन परि-
चर्मन्धत्रयुक्तेन कृता गुळिकास्तप्ते घृते वर्त्तयेत्
मनागमिसन्ताप नयेत् । ततस्तेन वर्त्तनेनस्त
म्भिता गृहीतकाठिन्या कौकुटे रसे प्रक्षेप्या ।
ततस्ता रक्षयन् साधयेत् । घृताढ्य इयादि
रसविशेषणम् । बालेयो रासभ । कुकुटवच्चा
न्यान्यपि त्रलयुक्तानि मामानि कल्पयेत् ।
[तप्ते सर्पिषिभजयेत् । भर्जनस्तम्भितास्ताश्च
इति चरकपाठ । व्याख्या) तप्ते सर्पिषि
भर्जयेत् । भर्जनस्तम्भितास्ताश्च प्रक्षेप्या कौ
कुटे रसे इत्यस्यायमभिप्रायः । सर्पिषा तप्तन
नवनीतावस्थामतिक्रान्तेन । नवनीतावस्थाया
दि सावशेषकालशेषावयवत्वाद्भ्रूअनुगन प्रयो
गे नेष्यते । ननु सर्पिषालुके तदेव गन्धते
अथ पुनर्नवनीताशङ्केति । उच्यते । आचार्या
नवनीत घृत जातभित्तिनवनीत घृतव्यप-
देश । तस्मान्नदपनयनार्थं मिति त्र्यह्वानप
न्ति । तेन च तप्तेन ता सहति भासादयन्ति ।

तथा न भिद्यन्ते द्रवे क्षिप्ता । दधिडाडिमसारिक
इति मारिके सान्द्रीभूत इत्यर्थः । दधि डा-
डिमाम्लभिष्यते नान्यच्युक्तादि तस्य शुक्रभ्रय-
हेतुत्वेनाम्नानात् । अम्लोन् पच्यते अम्ल-
श्चपाक शुक्रनाशन । इति जर्जटः ॥]

मापानकुम्भितान्शुद्धान् निस्तुपान्साजहाफलान्
घृताढ्ये माहिरसे दधिडाडिमसारिके ॥
प्रक्षिप्यसाधयेद्युक्त्या धान्यजीरकरुनागरैः ।
पीतो भुक्तश्च स रस कुरुते शुक्रमक्षयम् ॥

अङ्कुरितत्वादियुक्तान् मापानजहाफल-
सयुक्तान् माहिरमानरसे घृतभूयिष्ठे दधि-
डाडिमप्रधाने प्रक्षिप्य साधयेत् । ससिद्धोरस
पीतो भुक्तश्चाश्रय शुक्र कुरुते । अजहा आत्म-
गुप्ता । [कुरुते शुक्रमश्रयमिति मन्तान्मवृत्त्य
अक्षयमित्युपचर्यते । इति जर्जटः ॥]

हसवर्हिण्डसाण्डान् भृष्टास्तप्तेन सर्पिषा ।
सुरानुपानान् य खादेत्सन्तृप्तस्तर्पयेत्स्त्रिय ॥

हसारीना प्रत्येकसाण्डान् तप्तेन सर्पि-
षा भृष्टान् सुरानुपानान् खादेत् ॥

आर्द्राणि मत्स्यमांसानि शफरीर्वा सुभर्जिता ।
तप्ते सर्पिषि य खादेत् स गच्छेत् स्त्रीपुनस्रयम् ॥

आर्द्राणा मत्स्यमांसाना शफरीमांसाना
च घृतभृष्टाना प्रयोग सुयोग । शफरी रोहि-
त । [मत्स्यशब्दस्य मामान्यवाचित्वेऽपि रो-
हितस्य प्रहण प्रधानकल्पनाश्रयणात् रोहितो
मत्स्यानामिति । इति जर्जटः ॥]

घृतभृष्टान् तप्ते उग्रे रोहितान् फलसारिके ।
अनुपीतरसान् सिद्धानपत्त्यार्थं प्रयोजयेत् ॥

रोहिताय ङादिमान्निष्पत्तयथा गामे र
 से मिद्वान घृाभृष्टान रमातुपायुक्तापन्या
 र्था प्रयोजयेत् ॥
 घृतमापानमरस्ताण्डान फत्राम्ले मादिपेरमे ।
 स्वादां वा साधयन् पूत तद्रस भर्त्तयेत् घृत ॥
 र्देषहर्षणित युक्त धान्यजीरकनागरे ।
 पीत. म टृष्यो ज्ञयक्ष घृहणश्च पर रस ॥

घृत मापान यस्ताणामण्डान मादिपे
 ङादिमदिफलाम्ले वा रम स्वादाय चान्तराम्ले
 साधेत् त तथाविध रस पूतभीषणान् घृतान्या
 दिभिर्युक्तं घृत भजयत् । पीत मरम पर
 शृष्यान्निगुण ॥

चटकास्त्रिचिरेतद्गच्छिचिरीन्कौमुद्रे रसे ।
 कल्पयेच्छिखिनो दांसे हसान् वा गिरिजे रस
 तमि चटकासमाना गरवा योनुपय.पिबेत् ।
 प्रभृतकालसरुद्धा. सन्तर्पयति योषित ॥

त्रिचिरे रमे चटका स्वद्वदिति मादिपर-
 सविधानेन कल्पयेत् । तद्वदेवति त्रिचिरीणा
 प्रयोग कौमुद्रे रसे । ध्याह्वयासगम् । प्र
 भृतकालसरुद्धा बहुकाल पुरुषसमर्गेण त्रिा-
 भूता ॥

घृताढ्य कुकुट शूल्य शीर्त खादेन् समाक्षिकम् ।
 पिपेचानन्तर क्षीर य इन्तेच्छुक्रमक्षयम् ॥

शूले कुकुट बहुना घृतेन सस्रत्य शी-
 तीकृत्य शीरेण युक्त ग्रादेत् । अनन्तर च
 क्षीर पिबेत् । स एव कुर्वाण शुद्धमशय-
 मिच्छेत् ॥

पिप्पलीत्रयैर्घृक्ता रस्ताण्डा क्षीरसर्पिणा ।
 माभित्ता भययत्रस्तु स गच्छन् प्रमदाकृतम् ॥
 रस्ताण्डमिदं गोदुग्धे भावितानमत्रुत्तिगार् ।
 य.सादेत्तमितान गच्छेन् म श्रीभनमपूर्वैव
 पिपिप्यादिना गगलाण्डविधाया सुशोधन ।
 तथैव गगलाण्डभिद्वगोक्षीरभाविताया तिलाया
 प्रयोग ॥

शुभ्रता यो मापमृषेन घृताद्य पष्टिकांदनम् ।
 पय पियनि जागर्त्ति तस्मा गात्रिम रोगयान् ॥

मुस्तयेवादि । यो घृताद्या घृाभृष्ट
 पष्टिकाय मापसूनेन सह मुस्तया पयः निगनि
 स वेमवान् मयला गात्रि जागर्त्ति ॥

आत्मगुप्ताफला मापान् खर्जूराणि शताररीम् ।
 शृङ्गाटनानि मृद्रीका पचेत्तन् प्रसृतांन्मिनम् ॥
 क्षीरमस्य जलमस्यमेतत् क्षीरायशेषितम् ।
 शुचिनायामसा पूत योजयेन् प्रसृतेस्त्रिभि ॥
 शर्करायाम्तुकाशीर्वा सर्पिपोभिनवस्य च ।
 तत्पिपेर्शांद्मपुक्त शुभ्रान पष्टिकांदनम्
 तथा जरा परीतोपि पुत्रे स परिवार्यते ॥

आ मगुनाफलादिभि क्षीरविधान सु
 बोधम् । जकरादीना प्रत्येक प्रय प्रसृता ॥
 द्राक्षारखर्जूरखर्जूरीमस्तनान्यजहाफलम् ॥
 पयस्याभीरुमापाश्च मधुकानि च साधयेत् ।
 तोयादके पलाशानि पादशेषेण तेन च ॥
 क्षीरमस्य पचेन् क्षीरशेषेणाद्यात् घृतान्वितम् ।
 पष्टिकाद्य सिताज्येन योगोप शुभ्रकृत परम् ॥

द्राक्षादीना कायेन क्षीरप्रस्थ पचेन् ।
क्षीरशेषम् । सिताज्यसहितेन तेन क्षीरेण प-
ष्टिकानमगात् । अज्ज्वा आत्मगुप्ता ॥

जीवकपर्भरौ मेदा चीरन्ती श्रावणीद्वयम् ।
खर्जूर मधुक्रु द्राक्षा विदारि विश्वभोजम् ।
शृङ्गाटकानि चपला नय सपि. पयो जलम् ॥
घृतावशेषित सिद्ध शर्करामाक्षिकान्वितम् ।
पष्टिकौदनमयुक्तपुपयोज्य यथाफलम् ।
तद्वृष्य बलकृद्दर्प्यं कण्ठय देहस्य वृद्धणम् ॥

जीवकादिसिद्ध घृत शर्करामाक्षिकम
हित यथाफल पष्टिकान्नयोज्य घृथादिगुण्ण ॥

गृष्टिर्गुरुयणीनीरुगूर्ध्वश्री चतुस्तनी ।
सान्द्रस्वादुगुक्षीरा रूपशीलसमन्विता ॥
भुभिर्मापपर्णेन या सुपुष्टार्जुनेन वा ।
वत्क्षीर ससिताद्गृष्टत घृत यतिसमम् ॥

गृष्टिवादिगुणयुक्ताया इक्ष्वादिना सुपु
ष्टाया गा क्षीर सितादिसहित पीत पुत्रिय रति
प्रद च । गृष्टि प्रथमप्रसवा । चक्षुष्य
त्वप्रसूता । [गृष्टिरेक्वारप्रसूता तस्या उप
चितघातुत्वान् पयोपि कारणानुविधानात् तद्व
देव भवति । पुष्टहण चैतन् ज्ञापयति । सा-
त्येनोपचिताया क्षीरमपिऽप्यायत्नामात्रहति ।
चतुस्तन्यादिभिर्विशेषणै त्रिस्तत्रविशालत्वनि
शङ्कटत्वाद्यो गवा दोषा इति । एवविधा म
द्गत्या चतुस्तन्यायुक्तेति । एवविधाया
पय प्रभावाद्वृष्यतामासादयति । मापप
र्णेनेत्यत्र पर्णग्रहणेनैतत्ज्ञापयति । सा
म्भवन्तो न फलानीति । प्रा

यशो गवा लुणपर्णाचितत्वात् । तस्मान् माप
पर्णेनेत्युच्यते । अन्यलुणपर्णपुष्टाया जपि क्षीर
वृष्यमुच्यते । मापपर्णाभिर्भ्रूये पुष्टाया
नितरा वृष्यत्नमापायति । अन्य तत्रन्वथा
क्षीरप्रयमिति वणयन्ति । इ-त्रादाया माप
पर्णादाया अर्जुन तयाश्रति । इति जजट ॥]

शुक्लैर्जीरनीयान्पर्वहृणर्षलवर्द्धेन ।
वयस स्थापनश्चेतत् पय सिद्ध पृथक्पृथक् ॥
युक्त गोधूमचूर्णेन सघृतभौद्रशर्करम् ।
पर्यायेणोपयोक्तव्यमिच्छता शुक्रमश्रयम् ॥

गोर्गुष्ट्यादिगुणयुक्तायाश्चैतत् पय शु
क्रे शुद्धैर्नैर्नैर्हाकरायमग्रहाध्यायपठिनैर्नैर्हा
काकोट्टिद्वियादिभि जीवनीयाख्यैर्जीवन्तीकाको-
त्यादिभि । वृहणैर्गुष्ट्याजलानिभि । व-
यस स्थापनैरसृतापध्यादिभिश्च पृथक्पृथक्सि-
द्धमनन्तर च गोधूमचूर्णेन घृतादिभिश्च यु
पर्यायेणैति क्रमेणोपयोक्तव्यमश्रय शुक्रमिच्छता
पुसा ॥

मेदापयस्याजीवन्ती विदारि कण्ठकारिकाम् ।
मापान्श्वदप्रक्षीरीरौक्षीरौधूमान् शालिपष्टिकान्
तत्क्षीरेद्धोदकेसिद्धान् कार्पिकानाढकोन्मिने ।
विसर्जयेत्पयश्शेष तत्पूत शौद्रसर्पिषा ।
सितया च घृत पीत्वा वृद्धोपि तरुणापते ॥

तत्क्षीरे तस्या गृष्ट्यादिगुणयुक्ताया गो
क्षीरे आढकान्मिने अद्धोदके उदकस्वाद्धेन युक्ते
मेदादीन् कर्षाशान् दत्त्वा सिद्धान् पयश्शेष
कृ ता तान् विसर्जयेत् । प्रा

श्रीःश्रादियुक्त पीत्वा वृद्धोत्तमप्रतिपद्यपि तरु-
णायते तरुण इवाचरति ॥

मण्डलैर्जातम्पस्य सुतमैस्तत्रयभृतम् ॥
मिद्ध धुमन रूय ससिताघृतमात्रिरुम् ।
रूप्यायस्ताम्रसीसानामयमव पृथग्विधि ॥

तत्पयस्तस्या गृह्यादिगुणयुक्ताया गा
पय सुतै सुगन्धपत्रै शृतम् । सिद्धमिद्या-
दि सुवो रम् । सुवर्णरूप्यादीनामपि चतुर्णां
मन्यतमस्य विधि । [जातरूपस्य सुवर्णस्य
गुह्यमेवम् । मण्डलै पयै शृतस्य पयसो वि-
शिष्टस्यस्तुत्पाद । तत्पयस्तस्या षडदादिषु
श्राया । इति जाट ॥

चूणिता पिप्पली खिन्नत् प्रकुञ्चे तैलसर्पिणो ।
भृष्टा सशर्कराक्षौद्रा क्षीरेणालोढिता पिपेत्
अश्वथपष्टिन् क्षीरसर्पिर्भ्यां राजियद्रसेत् ॥

तैलधुतयो प्रकुञ्चेभृष्टस्य त्रिंशत्पिप्प-
लीचूर्णस्य शर्कराक्षौद्रमहितस्य क्षीरेण पान प-
ष्टिकाक्षस्य च क्षीरसर्पिर्भ्यामश वाजीकरणम् ॥

चन्द्रांशुशुभ्र पयसा घृताद्य पष्टिकौदनम् ।
शर्करामधुसमुक्त भुञ्जानो ना वृषायते ॥

चन्द्रांशुवत्पुत्र पष्टिकस्यौदन घृतभूयिष्ठ
शर्करामधुयुक्त क्षीरेण मुञ्जानो वृषायते । ना
पुरुष । (चन्द्रांशुकल्पामिति चरकपाठ ।
पष्टिकौदनस्य चन्द्रांशुकल्पत्व तस्याप्यपेतकण
मलस्याखण्डितघातस्य ज्ञापनायम् । अन्ये तु
गौरपष्टिकस्य प्रवरत्वासाक्षिशेषणार्थं चन्द्रांशुक-
ल्पमिति साहचर्यात्कल्पनेनेति । इति
जज्ञैट ॥)

दद्म सरेणसपृतो मसित. पष्टिकौदन ।
मैलातुकांपणभौद्र' शर्कराक्षयेन शुभ्रकृत् ॥

शर्कराभूयिष्ठेन दद्म' मरणैतादियुक्त
पष्टिकौदनो भक्षित शुभ्रकृत्पनि । ऋषय
सरितम् । [दद्म मरुतश्च द्रुमात्रेभ दोष-
यजितम् । शर्कराभौद्रा रियेन्मुक्त श्रियां च
गुह्यमान । गुक्यायुक्त सुसुप्तेन न। द्दमे शु-
चौ पट । मार्जितं प्राक्षिपे- ऋते घृताद्यो पष्टि-
कौदने । पिथे-मश्रा रवात्रायास्तुक् रा प-
ष्टिकौदात् । वर्णशरवलोपे' पुगांमेन वृ-
षायत् ॥ इति चरके । दद्म मरमियादि ।
पष्टिकौदा सुत्ता रसाढाया मासा पिथेत् ।
रसात्रा ताम दधिशरैरया सह पटगुदित च-
चतुर्जातकफपूरमाश्रयायुक्त लोके रसात्रेऽसु-
च्यते । इति जज्ञैटः ॥]

अध्यण्डामार्पिर्भोचैव न्ययद्गुप्ताफलाणि च ।
पादलेप नर' कृत्वा निशि वेगंर्नदीयते ॥

अध्यण्डादिभिः पादलेपो वाजीकरण.
(नि) अध्यण्डशुरकतैलकण्टक कोकिलाश्र-
क । आपैभी फ्रपभकाख्या । न्ययं गुप्ता
आत्मगुमा । सैव कपिरुच्छ ॥

वर्षाभूमूलमृदीका न्ययद्गुप्ताफलानि च ।
मिद्धशरणलेपोऽय भुज पद्भ्यां तु न स्पृशेत् ॥

वर्षाभवादिभिश्चरणल्प सिद्धोप्रतिहृत ।
अश्विन कृते पद्भ्यां भुज न स्पृशेत् ॥

घृतक्षीराशनो नित्य निर्वागिर्नित्यगो युवा ।
सङ्कल्पमवणो नित्य नर स्त्रीषु वृषायते ॥

घृतक्षीराशन इति । नित्य घृतक्षीरा
शनत्वादिपुक्तो नर स्त्रीषु नित्य वृषायते । नि
त्यगो यः भदैव स्त्रिय याति । [सङ्कल्पप्रवण
कालानुध्यानाभिमुख सङ्कल्पप्रवणस्तन्नित्य* ।
नरग्रहण किं स्त्रीषु वृषायन इत्युक्ते गम्यते एव ।
तथा स्त्रीग्रहण च तत्रैव वृषायते नान्यवेति
स्त्रीग्रहणमपि व्यर्थम् ॥ उच्यते नरग्रहण वि
ना नपुमकमित्येतत् ज्ञापयति । स्त्रीग्रहण च
सामान्येनैव स्त्रीति प्रवर्तते । इति जर्जट ।]

आत्मगुप्ताफल मापा गोधूम शालिपट्टिकम् ।
इक्षुर्गिञ्जुरक क्षीर क्षौद्र द्राक्षा मितोपला ॥
उच्चटा शरमूलानि विदारी सशतावरी ।
जीवनीयानि स्वर्जर मोचचोचफलानि च ॥
एभिर्भक्ष्याणोपेयानि लेह्यानि च घृतानि च
नित्यमासेवमानस्य स्त्रीषु हर्षो विवर्द्धते ॥

आत्मगुप्ताफलादिभि कृतानि भक्ष्यादीनि
सदा सेवमास्य स्त्रीषु विषये हर्षो विवर्द्धते ।
इक्षुरक कोकिलाशुक, उच्चटा पतिद्धा महा-
मुस्ता, श्वेतदुर्बेरिका म्वल्पवित्तव प्रायज्ञो न
दीवीरे दृश्यत इति सुश्रुतटीका । चूडाला
चक्र ठोचटा इत्यमर ॥

जीवनीयघृतक्षीरमधुतैलमितारसै ॥
रसक्षीराशिन क्षिप्र वृष कुर्वन्ति वस्त्य ॥

जीवनीयादिभि कृता वस्त्यो रमशी-
राशिन नर क्षिप्र वृष कुर्वन्ति ॥

मिद्धवस्त्रिविरूपोक्तान् बलशुक्रमुत्प्रदान् ।
युञ्जीतपत्नीन्पुत्रार्थी पुत्रकानोदित च यन् ॥

यस्तु पुत्रार्थी स मिद्धवस्त्रिकल्पाध्यायो-
क्तान बलादिप्रदान वस्तीन् युञ्जीत । तथा-
यदपि किञ्चित् पुत्रकामीने शरीर उक्त तदपि
युञ्जीत ॥

इदानीमुक्तानुक्तवाजीकरणप्रहायाह ॥

यत्किञ्चिन्मधुर स्तिग्ध बृहण बलवर्द्धनम् ॥
मनसो हर्षण यच्च तत्सर्वं वृष्यमुच्यते ॥

यदित्यादि । यद्य किञ्चि माधुर्यादि-
गुण वस्तु यद्य मनसो हर्षण तत्सर्वं वृष्यमुच्यते ।
ननु दध्यादिन्यम्लत्वेपि शुक्रजननानि मध्या
दीनि रूक्षाण्यपि । अतो यत् किञ्चिन्मधुरा-
द्येतद्विरोधीति । उच्यते । प्रभावात् । दधि
मध्यादीन्यम्लरूक्षाण्यपि वाजीकरणानि । न
केवल गुणभावादेव द्रव्याणि कारणानि । किन्तु
प्रभावादपि । द्रव्यप्रभावश्चाचिन्त्य, शास्त्रैक-
ममाधिगम्य एवेति न कश्चिद्विरोध इति
जर्जट* ॥]

द्रव्यैरेवविधैस्तज्जात् भावितः प्रमदा प्रजेत् ।
आत्मवेगेनचोदीर्णं स्त्रीगुणैश्च प्रहर्षितं ॥

तस्मादेवविधैर्मधुरादिगुणैर्द्रव्यैर्भाविन उ
ल्पन्नसंस्कार सन् आत्मवेगेन च पुरुषमद्भाव
कृतनोदीर्णो उत्तिमक्त स्त्रीगुणैश्च रूपेष्टादिभि
प्रहर्षितं प्रमदा प्रजेत् । [द्रव्यैरित्यादि । अत्र
भावितप्रहर्षणैतत् ज्ञापयति यावत् सर्वस्वना
न्वित देहे द्रव्य स्यात्तावत् गन्तव्य न प्रयोगा-
न्तरमेवेति । ननु आत्मवेगेन चोदीर्ण इति
व्यर्थं । नहि पम्वेगेनोदीर्णता सम्भवति ।
उच्यते । अयमभिप्राय यावन्निष्ठयोद्भूत-

वेग. परा ह्यकाशमास्त्वस्ता रम् प्रमदा प्रवेग ।
उक्त च नानुद्भूतवग इति । स्त्रीगुणेश प्र
हृषितो दावभाजमवात्तादिरिच्यर्थ । इति
जर्जट ॥]

इष्टा इत्यादिना स्त्रिया वृष्यत्वमुच्यते ॥

इष्टायेकशोष्यर्था हर्षप्रतीतिकरा परम ।
किं पुन स्त्रीशरीरे ये सद्यतेन प्रतिष्ठिता ॥

अर्था शब्दादया विषया य इष्टाम्ने नि-
यतमेकैक प्र वृधभावन्यापि स्थिता पर हर्षप्रती-
तिकरा भवन्ति । किं पुनर्षे स्त्रीशरीरे मया
तन युगन्तप्रतिष्ठिता । [सर्ववाजीकरणेभ्योपि
स्यैव । वाजीकरणमुत्कृष्टमान-देहेतुः] आदिन्याह ।
इष्टायेककश इत्यादि । एकैकशोष्यर्था विषया
शब्दाद्य इष्टा पर हर्षप्रतीतिकरा भवन्ति । एव
गर्थाना प्रत्येक हर्षप्रतीतिकरणे सामर्थ्यं किं पुन
स्त्रीशरीरे ये सपातेन प्रतिष्ठिता । ननु स्त्री
महणन पर्याप्ततया शरीरमहण किं । उच्यते ।
एकदेशानाभात्ममनसा च व्यावर्तनार्थम् ।
आत्मन्यपि केचित्प्रबलिता मानस्यपि केचित् ।
तस्मान्शरीरे ये प्रतिष्ठिता च्यर्थ । किंच ।
गुणगुणिनोरन्वत्त्व चानेन प्रकृतिभक्त भवति ।
इति जर्जट ॥]

रुचिभेदेन लोकास्य दैवयोगाच्च योपिताम् ।
त त प्राप्य विवर्द्धन्ते नर रूपादयो गुणा ॥

रुचिभेदेनेत्यादि । तथा रूपादया
योपिता ये गुणास्ते न त विशिष्टं च प्राप्य वि-
वर्द्धन्ते । य एवैकस्य न किञ्चिदप्यनुरूपास्त
एवापरस्यापरिमेया इति भवन्ति । अस्य च

रागशिरागम्य हेतुलोकात् रुचिभेदेन भिन्नरुचि-
त्यम् । तथा स्वभावात् । तथा दैवयोगत-
मस्य तथाविधमहत् भवत्येवदादिनपताभि सु-
तरा विनायम् । न किञ्चित् कल्पित तदिनि-
किञ्चित्पि प्रतिभाति ॥

तस्मात्ता यस्य हृदय विशतीव वराङ्गना ।
तुल्यस्वभावायाहारिमृजारूपगुणान्विता ॥
पाशभूतैर्वहन्यद्वैर्लोकवण्यमिव मूर्तिमत् ।
आत्रपन्त्यमृतेनेव या गावाणे निपिञ्चति ॥
पिपन्तीव च पश्यन्ती स्पृशन्ती लिपन्तीरया ।
नित्यमृत्सकभूता या या समानमन-रया ॥
नपत्सुत्सुक्ता चेतो नित्य सनिहितानि या ।
यया विपुक्तो निस्वीकमरनिर्म-यते जगत् ॥
प्रगद्गारनिसद्भापे स्वस्या लज्जापयी च या ।
बहुशोपिचयांगत्वा तत्पूर्वमिव गच्छति ॥
चरितैर्निर्विकाराया विकारैरिव निर्मिता ।
कान्तानुवृत्तिपरमा सा स्त्री वृष्यतया मता ॥

यत एव तस्मात्ता वराङ्गना यस्य हृदय
स्वशरीरान्त प्रियतया विपन्ती सा शययमा
मोतिवन्धु य तुल्यस्वभावेयादेरय एव स
स्वन्व । या तुल्यस्वभावा हारिमृत्तागन्त्रिना
च हारिमृत्ता मनोहरा स्नानादिभि । पाश
भूतैस्सर्वाकर्षणयोगैरद्वैर्भुक्ता मूर्तिमादिव ला-
वण्य बहु-ता । या च लप-तीगावाण्यमृतेन
निपिञ्चतीव । या च पश्यन्ती विप्र तीव
स्पृशन्ती लिपन्तीव । या च नित्यमुत्सवभूता म-
दा हन्यानन्दररी । या समानमन क्षया तुल्य-
कालोद्भवसुरतावमाना [सदैवतु-दकामा इति

जर्जट ।] या नित्य सन्निहिता समीपस्थि
तापि चत उत्सुकता नयति उत्सुकता मोत्क
ण्डत्वम् । यया विपुक्ता विप्रयुक्तोरनि* सन्
सर्व जगन्निष्ठाकमेव मन्यते । या रतिसमामे
प्रगङ्गासमर्था । स्वस्था निवृत्तरतिसमामा ल
ज्जामयति या च बहुगोपि गत्वा पुरुषोऽष्टम्
सन् प्रथममिव गन्तुति । या च चरितैर्व्य
वहारचेष्टादिभिर्निर्विकारा । शृङ्गारचेष्टासु
पुनर्विकारैरिव निर्मिता । कान्तस्य चित्तानु
शृत्तिरधाना सैवभूता वृष्यतमा मताभिप्रेता ।
(या यस्य हृदयमित्यादां बहुगो यःपति किम् ।
उच्यते । पृथगपि वृ-या द्वित्रादिभिर्वृ-यतरा म-
र्वृष्टवतमेभ्यस्यार्थस्यप्रापणार्थं यायेति वृ-यम् ।
सौरूप्यमेकमेव पर्याप्तो गुण प्रथम यौवनमत्र
द्वितीयश्च परिगृह्यते । लक्षणैर्वाहौरान्तरैर्विद्या
विनयादिभिश्च यान्विता सा मताभिप्रेता वृष्य-
तमेति । इति जर्जट ॥)

अपरे जमी भावा पर वृपत्व कुर्वन्तीत्याह ॥

अभ्यङ्गनोद्भूतनसेरुगन्त्र
सन्वितवस्त्राभरणप्रकारा ।
सुगन्धिपुष्पोत्कररेणुकीर्णा
मृदुर्मनोज्ञा विपुला च शय्या ॥
प्राज्ञा कलाज्ञावशगा विनीता
मिथवदा प्रीतिकरा वयस्या ।
विस्मभसत्त्वमकृतिक्रियैक्या-
च्छरीरमात्रेण पृथक्त्वभूता ॥
कान्नावनान्ता परपुष्टघुष्टा
रम्या, स्रवन्त्य, सतत स्रवन्त्य ।

मद्यमद्रामोदकर विशेषा-
द्वया प्रसन्ना सुरभि प्रसन्ना ॥
शकाङ्गनागण्डतलाभिपाण्डु
ताम्बूलपत्र परिवारशाभि ।
प्रसाधन स्त्रीमुग्धपङ्कजाना
यदायुध मूर्तिमिवान्मन्य ॥

अभ्यङ्गनेत्यादि । अभ्यङ्गनादयो ना
नाविधा प्रकारा । तथा मृदादिगुणा ज्यया
किम्भूता शोभनस्य तु पत्रकस्थ रेणुभि कीर्णा ।
तया वयस्या प्राज्ञादिगुणा । कथा
ध्रुवपट्टि कामतन्त्रप्रसिद्धा तज्ञा विस्मम्भादीना
सैक्याच्छरीरमात्रेण पृथग्भूता । तथा व
नान्ता कान्ता मनोरमा । तथा स्रवन्त्यो
नद्य सततमविन्देदेन स्रवन्त्यो वहन्त्य ।
तथा तन्मद्य यन्मद करोत्यामोद च आमोद
सौरभम् । मद्येभ्यश्च विशेषात् प्रसन्ना सुरा कि
म्भूता हृया हृदयप्रीतिदायिनी सुरभि सौरभ्य-
युक्ता प्रसन्ना स्वच्छा च । तथा ताम्बूलपत्रम् ।
किम्भूतम् । शकाङ्गनाना चत् गण्डतल गण्ड-
प्रदेश तद्द्वभिपाण्डु तथा यत्ताम्बूलपत्र परिवार
रेण पूगश्रागर्कुरादिना शोभते । अन्यच्च
किम्भूत स्त्रीणा यानि सुखमङ्कजानि तेषा प्रसा-
धन मण्डन यत् परिवारगोभितशक्तस्य का-
मस्य मूर्तिमदिवायुध विजयहेतुत्वात् ॥

हिमाचलोद्भूतितदुग्धसिन्धु-
समुद्भवत्फेनचयावदातम् ।
सौध सुधा शुभ्रतरा कराश्च
चन्द्रस्य कुर्वन्ति पर वृपत्वम् ॥

तथा सौव हर्म्यष्टमपि वृषत्त करोति
किम्भूतमाह । हिमाचले न तुषारगिरिणा
उद्धूतित क्षोषितो यो दुग्धमिन्दुस्तत उद्धूतो
य केनाना च यो निचयस्त्वद्दग्दात शुद्धम् ।
तथा सुधात सुधतरा अत्यन्तशुद्धा ये चन्द्रस्य
करासे च पर वृषत्व कर्षन्ति ॥

बन्धेनपूर्वोपहितेन पुस
खिन्नस्यवृत्ति करणान्तरेण ।
सवाहन स्पर्शसुखे करश्च
करोत्यपूर्वामिव मन्मथेच्छाम् ॥

तथा बन्धेन रतो मवेशनप्रकारेणैकेन
खिन्नस्य पुसोऽन्धेन कण्ठेन वृत्तिर्या माऽपूर्वामिव
मन्मथेच्छा करोति । तस्यैव बन्धविजस्य
स्पर्शसुखे कान्ताकरै सवाहनमपूर्वामन्मथेच्छा
करोति ॥

प्रायोगिकाधिकरणोदितचित्रचेष्टा
सशीलनोद्भवदनल्परसार्द्रचित्त ।
ट्प्योपयोगपरिवृद्धितदेहधातु-
र्नारीमनामि वशमानयति प्रसह ॥

तथा एवम्भूत पुस्यो नारीमनामि
स्त्रीचित्तानि प्रमत्तानस्य उशदानयति । कि-
म्भूत आह । प्रायोगिकान्यधिकरणे काम-
शास्त्रे या विचित्रान्नेष्टान्नामा शीघ्राना भवे
द्योतन्वा रस सुखाद्यस्तेनार्द्र चित्त यस्य स
तथोक्त । तथा प्रयाणामाहागदीनामुप
योगेन परिशुद्धिः ॥ देहधानवा यम्यति ।

तस्मान्नित्य स्त्रीषु वाञ्छन् त्रियन्त्र
ट्प्ययोगैर्जातकामोपि कामी ।

सत्त्व सान्ध्य देशकालौ च बुध्वा
चातुष्पट्टे चेष्टिते व्याभियेत ॥

तस्मात्त एव नत कामोदृष्यैयोगैर्जा
तकामोपि स्त्रीषु त्रियन्त्र वाञ्छन् सत्त्वान्नि
बुध्वा चातुष्पट्टे चेष्टिते व्याभियेत ॥

उलयन्वनसकुलमुष्टिरव-
द्विगुणीकृतमेवलिङ्गानिनन्द ।
चलनूपुरशब्दयुतोपि मुद्ग
शममावहते न रतातिशय ॥

बलयम्बनादियुक्तो रतातिशयो मुद्गरपि
सैन्यमानो न जममावहते ॥

सर्वार्थसिद्धि प्रथमोन्नुराग'
भृङ्गारगान्दर्वरूथाविशेषा ।
सीत्कारगर्भं हसित सदाव
उन्नाक्षर विभ्रमयच गीतम् ॥

सध्याजसन्दर्शितचारुगात्र
वृत्त त्रियाणामवलोकित च ।
चूताकर पुष्पफल यथर्तु
त्रिस्तुल्यदुप्रोतितगर्जितानि ॥

त्रिहृद्भृद्भस्तनितानुयात
स्त्रीज्ञानि भुषणा शिक्षितानि ।
काल यथास्य वपुषश्शुद्धि
सङ्कल्पयनेधुग्मुद्गन्ति ॥

सवार्थभिध्यादीनि सङ्कल्पयने काम्य
धुरमुद्गहन्ति । सर्ववाम भानामिष्टाना मिद्धि ।
सीत्कारगर्भं हसितमित्यादे त्रियाणामिति म

म्बधये । तथा महाव हावेन युक्त अनुराग
 भावमृचो दृष्ट्यादिविकारो हावः । तथा
 गीत छिन्नाक्षर ध्वनिप्रयोगादुत्थात् । तथा
 विभ्रनप्रविभ्रनोत्र विभास एव तस्य लक्षणम् ।
 स्थानासनशयनाना हस्तधूनेत्रकर्मणा चैव ।
 उत्पद्यते विशेषो यः श्लिष्ट स तु विभास स्या-
 दिति । तथा तानामेव वृत्तम् । किम्भूत-
 माह । सव्यस्य कृत्वा सन्दर्शनं चारुपात्र
 यस्मिन् । तथा तामामेवावलोक्तिम् । यथ-
 र्गु च्छुभाहुरादिम् । विपुत्रान् वलाहकं तदु-
 च्छोनितामि गर्जितानि । स्त्रीणा रतिसमये
 कृत्वा पारानादिविहङ्गन वनिनेन ध्रनरत्न
 निनेन चानुपानम् । यथान्व काल इति श्रा-
 यम् इयादिना सूक्तकारणम् । वपुषो वम
 नादिना शुद्धिश्च ।

स्रोतस्तुशुद्धेश्वमले शरीरे
 वृष्य यदात्र मितमतिकाले ।
 वृष्याये तेन परं मनुष्य-
 स्तद्बृहण देहबलप्रदं च ॥

स्रोतस्तुभवमनादिकर्मणा शुद्धेषु सत्सु श-
 रीरे च निर्मले काले चाहारयोग्ये मनुष्यो य-
 दाग भाव्य वृष्य मित परिमित चातिमुहुके
 तेनान्येन स परं वृष्याये । तदाग वृहण देह-
 बलप्रदं चेति विव्यूढलं वक्रतुराभिमन्त्रार्थं ।

तस्मात् पुरा नो कार्यं
 बलानुरूपं न
 सिध्यन्ति -
 छिष्टे यथा ॥

तन्मादियादि यन्मादेव तस्मान् पुरा
 पूर्वं वञ्चानुरूपं गोधनमेव कार्यम् । छिष्टे
 वासामि यथारागयो गानसिन्धुन्ति उथा कजुर्गे
 देहे वृष्ययोगः ॥

उमदिष्ट इयादिना तन्त्रागो विवाकारा-
 काङ्क्षी क्रियते ॥

उमदिष्टे विविधेभिरुक्तवार्थानुरोधेन ।
 कर्तव्येव कर्तव्यं प्रागानामेतिनेनरम् ॥

अनेनन् विविधे नानाहो लीमयोग
 वगीकरणयोग्यादिके वक्रवार्थानुरोधेवदुन-
 दिष्टे सति यत्नमादिभि कर्तव्यं कर्तव्यं मभि
 लाभ नि तदेव कर्तव्यं कार्यम् ॥

अकर्तव्ययोग्येन वक्रवार्थानुरोधेन या
 हतुक्तं स एतन् स्वहस्मिन्मादिना वर
 स्याप्यते ॥

एतत् स्वरूपं ज्ञासत्य यथापित्त्रेन वर्ण्यम् ।
 मृष्यनिन्धुननादोषो महानव्यापिनि मुनम् ॥

शास्त्रव्यहोत्र स्वरूपं यन्त्रात्र व्यापि
 त्वेन वर्ण्यते अव्यापिनि तु शान्त्वं ध्रुनवश्य
 न्यूननादोषो महान् सृष्टति ॥

वीर्यहीनैरसमूर्गे प्रयोगैरपि भूषिताम् ।
 अर्थानतन्त्रयत्तन्त्र तन्त्रतामाप्नुयात् रुधम् ॥

वीर्यहीनैरसमूर्गे प्रयोगैरपि भूषिताम् ।
 भूषणे हेतुभूषि
 न्यताम्
 तं

इसचर्हिणदक्षाण्डा यत्रपत्यर्थशुक्राः ।
मुनय सदया ब्रूयुस्तान्योगेष्वन्यथा रुधम् ॥

अन्येति यद्यपि रुश्विन्यूनतादोषः परि-
शार्थो न स्थातत सदया सुदूरत्यक्त प्राणिहिंसा
कथमिव इनागग्धान् प्रयोगेषु ब्रूयु ॥

कथ वा सर्वेष्वैते योगा रागाभिदीपना ।
क्लिष्टसङ्कल्पजनना प्रोक्ता ससारवर्द्धना ॥

यदि च न्यूनतादोष परिहार्यो न स्या-
त्तत कथ वैने योगा रागाभिदीपना उत्तेजना-
ननिवापणा सर्व एव कामस्योदीपना प्रयोजि-
ताः क्लिष्टस्य च मङ्गलस्य जनना यन्नज यस्य
च ससारस्य वर्द्धना प्रोक्ता ॥

त्रिकालदर्शिभिव्यै सत्वदोषविवर्जितैः ।
पूर्वाचार्यै कृत वर्त्म कोलङ्घयितुमर्हति ॥

एतच्च वर्त्म त्रिकालदर्शिभिः पूर्वाचार्यै
कृत कोस्मदादिर्लङ्घयितुमतिक्रामितुमर्हति ।
दर्शनं दर्शनं, त्रिकाले भूतभाविव्यवृत्तमानाख्ये
काले दर्शो येषां ते । दिविभवादिख्यास्यै ।
सथा सत्वदोषा रागद्वेषाण्य तद्वर्जितैराचार्यैः ॥

प्रक्रान्ते सर्वथा सर्वमुक्त भवति सूदितम् ।
नहि लेशाभिधानेन लभ्यः सर्वार्थसङ्ग्रहः ॥
नथा च गर्दभीश्रीर मासमश्वश्च हस्तिनाम् ।
महासागरतोय च प्रोक्त निरूपयोग्यपि ॥

सर्वथा प्रक्रान्ते सर्वप्रकार वक्तुमारब्धे
सति सर्वप्रकोक्त सूदिन भवति । न तु लेशो

क्तम् । एतदेवोच्यते नहीत्यादिना । लेशा-
भिधानेन स्तोत्रोक्तया सर्वेषामर्थानां समहो न
लभ्यो भवति । तथा च गर्दभीश्रीरादिक नि-
रूपयोग्यपि प्रवक्तव्यमेव ॥

तस्मान् न्यूनतादोष परिहृयास्येन-त्रस्य
व्यापित्वमुच्यते ॥

अत्रत्येपि विशेषेण भूरितन्त्रार्थसङ्ग्रहान् ।
सङ्ग्रहायन्ननुध्येत तज्ज्ञानमतिदुर्लभम् ॥

अत्रत्ये साम्प्रतिकृत्येपि सप्रहादसमाप्त
न्त्रायन्ननुध्येत तज्ज्ञानमतिदुर्लभम् । एतद्वि-
धस्यान्यस्योपायस्याभावात् । किम्भूतात् स
प्रहादिन्नाह । भूरितन्त्रार्थसङ्ग्रहात् प्रभूतानां
तन्त्राणां सम्प्रतिबन्धस्य सप्रहादेकत्रयव्या-
पनान् ॥

यथा प्रतिज्ञातमितिक्रमेण
वेदोयमष्टाङ्गनिधेर्निबद्धः ।
अभ्यस्यतोमार्गमित्राय मत्स्य
सञ्जायते स्वार्थपरार्थसिद्धिः ॥

यथेति । पूर्वं यथा प्रतिज्ञात तथा क्र-
मेणाष्टाङ्गनिधेर्वेदोयमिति निबद्धः । य निब-
न्धमभ्यस्यत पुसस्तथा स्वायंपरार्थयो सिद्धि
सञ्जायते यथामार्गोत्थयमार्थमन्यमभ्यस्यत तत्रा-
र्यपत्यानि तु त समुदायो निरोधामार्गश्चति सां-
गतप्रसिद्धलक्षणानि । एव च पूर्वं प्रतिज्ञातम् ।
सर्वतन्त्राण्यत प्राय महत्याष्टाङ्गसप्तह । अ-
स्यानविलारालेषे पुनरुक्तादिवर्जितः । हेतुलि-
ङ्गोपनस्क उत्रयमावनिबन्धतः । विनिगूढार्थ
तरानां प्रेक्षानां प्रकाशकः । स्वान्यतन्त्र-

विरोधाना भूविष्ट विनिवर्तकः । युगानुरूप
सन्दर्भो विभागेन करिष्यत इति ॥

पितामहमुखोद्गीर्णमि च्यायुर्वेदवाङ्मयम् ।
जीवितारोमधर्मार्थसुखगौरवकीर्तिकृत् ॥
अलकृत युक्तिपदै सद्रवैरिव काञ्चनम् ।
पद्त्रिंशतार्थदुर्गेषु भिषजा संक्रमैरिव ॥

पितामह इत्यादि । इयनेत्रकारेणायु
वेदमन्त्रः । पितामहस्य ब्रह्मगोमुखादुद्गीर्ण जी
वितादिकृ यरूप पद्त्रिंशता युक्तिपदैर्युक्तिस्थाने
रलकृत तथा ययासद्रवै काञ्चन सुवर्णनलकृ
यते । पद्त्रिंशता युक्तिपदैरिति सख्यासख्ये
ययोरङ्गतिरेक प्रथया निर्देश । किम्भूवैर्यु
क्तिपदैरियाह । भिषजामर्थदुर्गेषु मक्रमैरिव
स्थिते । यया हि दुर्गा गजदिगुमा परैर-
धिगन्तुमशक्या मक्रमै सेतुभि शक्या भ
वन्ति तद्वयेयो भिषजामगम्यास्ते युक्तिपदैर्जा
तैर्गम्या भवन्ति ॥

तत्राधिकरण योगो हेत्वर्थोर्थ पदस्य च ।
प्रदेशोद्देशनिर्देश वाक्यशेषा प्रयोजनम् ॥
उपदेशापदेशातिदेशार्थापत्तिनिर्णया ।
प्रसङ्गकान्तनैकान्ता सापवर्गो विपर्यय ॥
पूर्वपक्षविधानानुमतव्याख्यानसशया ।
अतीतानागतापेक्षा स्वसंज्ञा सप्रुचया ॥
निदर्शन निर्वचन नियोगोध विकल्पनम् ।
प्रत्युत्सारस्तथोद्धार सम्भवस्तन्प्रयुक्त्य ॥

तत्रेयादिनायुक्त्य उच्यन्ते । वाक्य
र्थाना योजन युक्ति, याभिर्योजनाभिर्दिना त

न्प्रपसन्न भवति । का युक्तय । तत्र नेत्र-
धिकरणनाम अधिकरण पस्ताव मामान्नो-
क्तमप्यर्जात यद्गुलादिशेरेवस्थापने तन्धि-
करणम् । यथा मन्नाहादौ रघ केचिदाहुन्ने
दशाहत इति वाक्यार्थ सामान्येन प्रष्टोति
करणवशाच्चरारख्ये विशेषेऽवस्थापयो ॥ १ ॥
योगो नामयोग मन्त्र- स च परार्थयार्थ-
क्यार्थयोर्वा । तत्र पदार्थयो साध्यमायनमा
वेत । यया रागादिरोगा इयादौ समृद्धा इय
स्थापास्ता र्यनेन । वाक्यार्थोयया जार्णा-
जीर्णविशङ्काया पुनरुष्णोदक विनेत्रियम्य तेनो
द्धारविशुद्धि स्यात्तत्र लघुता रुचिरियनेन ॥ २ ॥
हेत्वर्थोनामथदेकरोच्यमानमन्यवापि नथैवोपयु
ज्यते । यया तत्रैकेकज्ञ शाग्यामित्याद्य
वेधोक्त्याशेषा वेध्या इति गम्यते ॥ ३ ॥
पदार्थोनामपदेनार्थोऽवगम्यते । यया गुर्वादि
यो गुणशब्दादवगम्यन्ते ॥ ४ ॥ प्रदेशोनाम
यत्रैकदेशस्योच्यमानत्वार्थस्य प्रमादादनु-
मानोपि तच्छेव आपद्यते स प्रदश । यथा
कुट्टलादिपाकक्रमेण भाषवातिशयोऽपृमानासु
च्यमानाना प्रसादादनुच्यमानान्यपि ट्वाज्जानि
तथावगम्यन्ते ॥ ५ ॥ उद्देशोनाम यथार्थाना
शब्दमात्रेणैव कीर्तनमुद्देश । ह्रस्वदीर्घा इत्या-
दयोऽष्टौ नेत्रदोषा इति शब्दमात्रेणाष्टौ कीर्ति-
ता ॥ ६ ॥ निर्देशोनाम यच्छब्दमात्रेण नि
र्दिष्टाना स्वरूपविशेषप्रदर्शनाय पुन कीर्तन नि
र्देश यथा वस्त्रव्यापदिद्वुतोत्क्षिप्त इत्यादिकमु-
द्दिश्य नेपु दोष प्रदर्शयितुमनुच्छब्दवाच्यतु वद
इत्युच्यते ॥ ७ ॥ वाक्यशेषोनाम यस्मिन् वाक्ये
एकदेश शिष्यते व्याख्या कालेत्वनुच्यमानोप्या-

पतति म वाक्यशेष । यथा रोगस्तु दोषै
 पन्थ दोषाम्ब्यमरोगता इत्यत्र उच्यते इति
 वाक्यशेष । ८ ॥ प्रयोजनताम यत् सन्धा
 दायतु क्रियाह्यारभ्यते तत्प्रयोजनम् । यथा
 मन्धापेपु दोषशेषपाचनमग्निस्त्रुक्षण च सन्धा
 यितुमौत्रयवानमारभ्यते ॥ ९ ॥ उरदेशोनाम
 शुद्धस्याप्रचनस्थकीर्तनमुपम् । यथा ग
 भेस्तुमातु गृध्राभिसुरो ललाटे कृताञ्जलि
 मन्त्रचिताङ्ग इत्येवमादि ॥ १० ॥ अपदशा
 नाम प्रतिज्ञातस्य साधनहेतुरपदेश । यथा
 अहितायोत्तरोत्तर दुष्टा वातादय इत्यस्या प्रति
 ज्ञाया दुष्परिहरत्वादिति हेतु ॥ ११ ॥ अति
 देशो नाम अन्यसम्प्रन्धिना धर्माणामन्यत्रात्रथा-
 पनमतिदश । यथा पालक्यासम्प्रन्धिना ध
 र्माणा चुषावत्रथापनम् ॥ १२ ॥ अर्धापत्ति
 त्रौमयदेकस्मिन्नर्थे उच्यमाने अनुक्तस्याप्यर्थस्य
 उदादागमन मर्धापत्ति । यथा पक् जले
 जीर्णेष्याम् न पेयमित्युच्यमाने आभोजनादि
 ल्यनुच्यमानस्यापि सामर्थ्यादागमनम् ॥ १३ ॥
 निर्णयो नाम उद्दिष्टानामर्थानामनुद्दिष्टेन निरा
 काङ्क्षत्वापादन निर्णय । यथा वर्धरोगादि
 ज्ञानीयोक्ताना रोगाणा वर्धरोगप्रतिपेयनिरा
 काङ्क्षत्वापादनम् ॥ १४ ॥ प्रसङ्गो नाम य
 प्राकरणिकस्यापि वस्तुन विन्धित सम्प्रन्धेन
 यत् कीर्तन म हि प्रसङ्ग । यथा वमनम
 स्तावे धूमा तै प्राय सर्वैरित्यान्प्राकरणिकस्य
 कीर्तनम् ॥ १५ ॥ एकान्तो नाम यत् प
 स्थात्तरुग्यावर्तक तदेकान्त । यथा दोषहेतु
 जत्प्रोत्तेर्निजत्व न कदाचिदपि बाह्यहेतुज व्या-
 प्रोति ॥ १६ ॥ नैकान्तो नाम यदुच्यमान

मप्यवश्यम्भावित्वेना नियत स नैकान्त । यथा
 उरस्तु जात पङ्कान्नाश्रिनीषु निवर्तत इत्येवदु
 कमप्यवश्यम्भावित्वेना नियतम् ॥ १७ ॥ अ
 पवर्गो नाम सामान्योक्त्यनुप्रतिप्रस्य विशेषणारु-
 र्पण सोपवर्ग । यथा मधुर श्लेष्मत्त्रित्युक्ता
 वतुप्रतिष्ठेषु जीणस्त्रायाऽपि शब्देनाकरणम् ।
 ॥ १८ ॥ विपर्यया नाम उक्त्यान्वयाभासो
 विपर्यय । यथा निम्नाने कानामनुपगतयो भ-
 वति तद्विपर्ययाना चोपशय ॥ १९ ॥ पूर्व-
 पक्षो नाम परप्रतिज्ञातानुपपत्तिप्रदर्शनपरो वा-
 क्यसमुदाय पूर्वपक्ष यथा बहूमनादिन प्रत्य
 नकरमरतिपादक्यानि वाक्यानि ॥ २० ॥ वि
 धान नाम तन्त्रस्यकत्रा विशिष्टाया पदादिरचना
 कृता तद्विधानम् । यथा सर्वविरोधपरिज्ञाना-
 ब्यङ्गहारोच्छ्रित्तर्माभूदिचभिप्रायेणोक्त न च
 तद्विज्ञानमैकान्तमङ्गमिति ॥ २१ ॥ अनु-
 मत नाम परपक्षस्य भिन्नस्याप्यङ्गीकरणमनुम-
 तम् । यथा वस्त्रिविधाने रत्नपनाया मत्पु
 दोषोपयादिप्रकृत सर्वमेतत् प्रमाणयेदित्यङ्गीक-
 रणम् ॥ २२ ॥ व्याख्यान नाम सङ्क्षेपे
 णोक्तस्यार्थस्य विस्तरणारथान व्याख्यानम् ।
 यथा सर्वरोगनिदाने तस्योपलक्षित्तिर्निदानादिभि-
 रिति सङ्क्षेपेणोक्तस्य तत्पद्यादिना विस्तरणा-
 रथानम् । अथवा स्फुटै शब्दैरन्तर्निहित गु
 ऋपरम्पर्यकमागतम् ॥ २३ ॥ मशयो नाम
 विरुद्धाना पद्याण ननिश्चय सशय । यथा
 विपवेगसम्भवपक्षेषु ॥ २४ ॥ अतीतापेक्षाना-
 मयत्रातीत पदमप्यसम्भार्यता भवति सा-
 तीतापेक्षा । यथा स्वेयादय क्लेहा इत्युक्ते
 नत्प्रतिमन्दाग्निरित्यादे क्लेहा इत्यपेक्षते । यथा

च ज्वरे लङ्घन कुर्वतीति सूत्रोक्तं लङ्घनमपेक्षते ॥ २५ ॥ अनागतापेक्षा नाम यत्रानागतेनार्थेन सम्बन्धिता भवति सानागतापेक्षा । यथा ततो नावनगण्डूषेत्यादिना दिनचर्याया नस्यादिविधयोपेक्ष्यन्ते ॥ २६ ॥ स्वसज्ञानाम या स्वतन्त्रे एवमन्यस्मिञ्छास्त्रे न श्रूयते सा स्वसज्ञा । यथा आपानोजेन्ताक इत्येवमादि । ॥ २७ ॥ उह्य नाम यन् भिपजा स्वप्रज्ञया शब्देनानुक्तमपि व्यवस्थाप्यते तद्दृष्टम् । यथा द्रव्य जहादयौगिकमिति यत्र यौगिक तच्छब्देन नोक्तमपि प्रज्ञया व्यवस्थाप्यते ॥ २८ ॥ स मुषयो नाम एकास्मिन् विहिते तद्विरोधेन तत्रैव द्वितीयस्य विधान ममुषय । यथा वातस्योपक्रम स्नेह, स्वेद इत्यादि ॥ २९ ॥ निर्दर्शन नाम साध्यस्यैकदेशो दृष्टान्तो निर्दर्शनम् । यथा आमदोषेषु त्रिविधेषु लङ्घनपाचनशोधनानि दृष्टान्तः । (एवमन्यानपि व्याधीन् स्वनिदानविपर्ययात् चिकित्सेदित्यादे) ॥ ३० ॥ निर्वचन नाम सद्योक्तस्य तदर्थेन योजन निर्वचनम् । यथा सूचीभिरिव गात्राणि निद्यतीति विपुष्पिका ॥ ३१ ॥ नियोजने नाम क्रियाणा व्यापाराणा नियोगः । यथा भवता ए दमूच्छीपरीतेनापि नैपा पिण्डका विमोक्तव्येति ॥ ३२ ॥ विकल्पो नाम क्रमेण यौगपद्येन वा सम्भविना पक्षाणा कीर्तनम् । यथा कुर्वीत लङ्घन प्रामूपेषु ज्वरादीं वा ॥ ३३ ॥ प्रत्युत्सारो नाम यत्रोपपादं दर्शयन्त परस्परमतानि निवर्त्यन्ति । यथा गर्भिणी अष्टमे मासि क्षीरयवागू स १० १ नेति खण्डकाया गर्भस्य १० १ । अस्तु

पेङ्गळ्या बाधस्तवाप्येव कुर्वती नोहज बलवर्णाद्युपेतमपत्य जनयतीति भगवान्नात्रेय ॥ ३४ ॥ उद्धारो नाम यच्छास्त्रे चोद्यस्य समाधानम् । यथा चित्रकर्मगुणकृत् गुरुणो को रन्तिरित्यादियावत् सर्वत कथमपोहति दोषानिति चोद्यस्य स्तिमितभारुतवश्यमेतादित्यादि समाधानम् । ॥ ३५ ॥ सम्भवो नाम किमप्यन्यत्वाददर्शनात्नेन नियमेन स्थाप्यते स सम्भवः । यथा सर्वरोगेषु हेतुलिङ्गीपधादीना सामान्येनोक्तौ वातादिविशेषेणावस्थापन सम्भवप्रसादाद्दृष्टम् । ॥ ३६ ॥ एत तन्त्रयुक्तयः । यद्यपि भट्टारकप्रस्थानेन च परिप्रश्नव्याकरणव्युत्क्रान्ताभिधानहेत्वाख्य।श्चतस्रोवशिष्यन्ते तथापि ता आचार्येण तन्त्रेणानिर्वादा इत्यत्र नोच्यन्ते । अथवा उक्तास्त्रेवान्गर्भाख्या । अथवा तन्त्रयुक्तित्वमेव तासां नाङ्गीक्रियते । तत्र चाग्न्यतियोगोक्तौ वातादिनिशेषेणावस्थापन सम्भवप्रसादाद्दृष्टम्भवमाद्युक्तम् ॥

सरसः सुप्तपद्मस्य रविदीधितयो यथा ।
यथा गृहस्य दीपाभास्तया तन्त्रस्य युक्तयः ॥
अधीयानोपि तन्त्राणि तन्त्रयुत्स्यविचक्षणः ।
नाधिगच्छतितन्त्रार्थमर्थ भाग्यक्षये यथा ॥

सरस इत्यादि सुप्तेषु । तन्त्रयुक्तयः विचक्षण एनासु पदत्रिशतत्रयुक्तिप्रसमर्थस्तत्रार्थं नाधिगच्छति न प्राप्नोति यथा भाग्यक्षये धनम् ॥

वाक्यार्थयोजनादेता युक्तयस्त्वित्सिद्धिदा ।
असद्वादिप्रयुक्तानां सुप्तेषु ॥

पतति स वाक्यशेष । यथा रोगानु दोषी
 पश्य दोषनाम्यमरोगता इत्यत्र उच्यते इति
 वाक्यशेष ॥ ८ ॥ प्रयोजननाम यत् सम्वा
 दायतु विप्राप्यारभ्यते तत्रयोजनम् । यथा
 सदोषेषु दोषशेषपाचनमग्निस्तुक्षण च सम्वाद
 यितुसौख्यवानमारभ्यते ॥ ९ ॥ उपदेशोनाम
 शुद्धस्यामरणचनक्षकीर्तनमुपदेश । यथा ग
 र्भस्तुमातु पृश्नाभिमुखो ललाटे कृताञ्जलि
 मक्कचिताद इत्येवमादि ॥ १० ॥ अपदेशा
 नाम प्रतिगतस्य साधनहेतुरपदेश । यथा
 अहितायोत्तरोत्तर दुष्टा वातादय इत्यस्या प्रति
 क्षाया दुष्येगिहस्त्यादिति हतु ॥ ११ ॥ अति
 नेशो नाम अन्वेषस्तन्निवना धर्माणामन्यप्रावधा
 पनमतिद्वय । यथा पालक्यासम्पन्निना घ-
 माणा चुष्वात्प्रथापनम् ॥ १२ ॥ अर्थापत्ति
 र्नाम्यदेकस्मिन्नर्थ उच्यमाने अनुत्तरस्याप्यर्थस्य
 उलादागमन मार्यापत्ति । यथा पक्व जले
 जीर्णेष्याम् न पेषमित्युच्यमाने आभोजनादि
 ल्यनुत्तर्यमानस्यापि सामर्थ्यादागमनम् ॥ १३ ॥
 निर्णयो नाम उद्दिष्टानामर्थानामनुद्दिष्टेन निरा
 ऋक्षत्त्वापादन निर्णय । यथा कर्मरोगवि
 क्षान्नायोक्ताना रोगाणा कर्मरोगप्रतिपेषनिरा
 काङ्क्षत्वापादनम् ॥ १४ ॥ प्रसङ्गो नाम य
 त्प्राकरणीकस्यापि वस्तुन किञ्चित् सम्बन्धेन
 यत् कीर्तन स हि प्रसङ्ग । यथा वमनप्र
 म्नावे घृनात्तै प्राय सर्वैरित्यादौप्राकरणीकस्य
 कीर्तनम् ॥ १५ ॥ एकान्तो नाम यत् प
 क्षात्तद्व्यपत्तक तदेकान्त । यथा दोषहेतु
 जत्रोकोर्निजत्र न कदाचिदपि बाह्यहेतुज व्या-
 प्रोति ॥ १६ ॥ नैकान्तो नाम यदुच्यमान

गप्यवश्यम्भावित्वेना नियत म नैकान्त । यथा
 उरस्तु जात पक्षादादग्निरीपु निरर्तत इत्येतदु
 क्तमप्यवश्यम्भावित्वेना नियतम् ॥ १७ ॥ अ
 पत्रगो नाम मामा-योक्तव्यनुपविष्टस्य विजेपेणाक
 र्णं सोपयोग । यथा भयुः स्त्रेः मळमित्युक्ता
 वपुःपविष्टेषु जीर्णग्रान्थानि तु शरीरेनाकरणम् ।
 ॥ १८ ॥ विपरीया नाम उच्यस्यायथाभागे
 विपरीय । यथा निदाने क्वापमनुपगतयो भ
 गते तद्विपरीयाना उपपद्य ॥ १९ ॥ पूर्व-
 पक्षो नाम परप्रतिज्ञातानुपगमिप्रदर्शनपरो वा-
 क्यसमुदाय पुरपथ यथा पट्टमयादिन प्रत्य
 नेकरमगतिपादयानि गम्यानि ॥ २० ॥ वि
 धान नाम तन्मस्यकर्त्रो विशिष्टाया पदादिरचा
 कृता तद्विधानम् । यथा सर्वधरोधप रिक्षाना
 व्यवहारोत्ति उत्तिर्माभूदियभिप्रायेयोगस्त ॥ २१ ॥ अतु
 मत नाम परपक्षस्य भिन्नस्याप्यङ्गीकरणमनुम-
 तम् । यथा वनिविधाने कल्पनाया मतेषु
 दोषीपादिन उत सचमेतत् प्रमाणयेदित्यङ्गीक-
 रणम् ॥ २२ ॥ व्याख्यान नाम महभ्रूषे
 षोऽस्मद्व्यार्थस्य विस्तरणारयान व्याख्यानम् ।
 यथा सर्वैरोगविदने तस्योपलब्धिनिर्दिष्टादिभि-
 रिति महभ्रूषेणोक्तस्य तत्त्वादेना विस्तरेणा-
 रयानम् । अवका स्फुटै शरीरनभिहित गु
 र्वारम्भ्यक्रमगतम् ॥ २३ ॥ सगयो नाम
 विरुद्धाना पक्षाणा निश्चय सशय । यथा
 विपवेगसम्भवपक्षेषु ॥ २४ ॥ अतीतापेक्षाना
 समयतीत पदमप्यसम्बन्धार्थता भवति सा-
 दीतापेक्षा । यथा श्रेयादय स्नेहा इत्युक्ते
 नत्वतिमन्दाभिरित्यादे स्नेहा इत्यपेक्षते । यथा

च स्वरे लङ्घन कुर्वतीति सूत्रोक्तं लङ्घनमपे-
क्षते ॥ २५ ॥ अनागतापेक्षा नाम यत्राना
गतेनार्थेन सम्यन्धिता भवति सानागतापेक्षा ।
यथा ततो नावनगण्डूपेत्यादिना दिनचर्याया
नस्थादिविधयोपेक्ष्यन्ते ॥ २६ ॥ स्वसङ्गा-
नाम या स्वतन्त्रे एवमन्यस्मिच्छास्त्रेण श्रूयते सा
स्वसङ्गा । यथा आपानोजेन्ताव इत्येवमादि ।
॥ २७ ॥ ऊहा नाम यत्र भिषजा स्त्रज्जया
शब्देनानुष्ठमपि व्यवस्थाप्यते तदूह्यम् । यथा
द्रव्य जह्यादयौगिकमिति यत्र यौगीक तच्छब्देन
नोक्तमपि प्रज्ञया व्यवस्थाप्यते ॥ २८ ॥ स
मुद्ययो नाम एकात्मिन विहिते तद्विधेयं त-
नैव द्वितीयस्य विधानं ममुद्यय । यथा वा-
तस्योपक्रमं ह्येह, स्वेद इत्यादि ॥ २९ ॥ न-
दर्शनं नाम साध्यस्यैकदेशो दृष्टान्तो निदर्शनम् ।
यथा आमदोषेषु त्रिभिधेषु लङ्घनपाचनशोध-
नानि दृष्टान्त, (एवमन्यानपि व्याधीन् स्व
निदानधिपर्ययात् चिकित्सेदित्यादे) ॥ ३० ॥
निर्वचनं नाम सङ्गयोक्तस्य तदर्थेन योजनं नि-
र्वचनम् । यथा सूचीभिरिव गात्राणि निघ-
तीति विपुञ्जिका ॥ ३१ ॥ नियोगे नाम
क्रियाणा व्यापाराणा नियोगः । यथा भवता
रे दमूच्छीपरीतेनापि नैषा पिण्डका विमोक्त
व्येति ॥ ३२ ॥ विकल्पो नाम क्रमेण यौग-
पयेन वा सम्भविना पक्षाणा कर्तनम् । यथा
कुर्वीत लङ्घनं प्राप्तेषु ज्वरादीं वा ॥ ३३ ॥
प्रत्युत्मारो नाम यत्रोपपादं दर्शयन्त परस्पर
मत्तानि निवारयन्ति । यथा गर्भिणी अष्टमे
मासि क्षीरयवान् सपिर्मती पिबेन् नेति सण्ड
काप्य गर्भस्य पैङ्गव्या वाधभवात् । अस्तु

पैङ्गव्या वाधस्तवाप्येव कुर्वती नरुज यलवर्णा-
शुपेतमपत्य जनयतीति मगवानात्रेय ॥ ३४ ॥
उत्तारो नाम यच्छास्त्रे चोद्यस्य समाधानम् ।
यथा चित्रकर्मगुणकृतं गुरुणो को वल्लिरित्यादि
यावत् सर्वत कथमपीहति दोषानिति चोद्यस्य
स्तिमितमारुतप्रशयमेतादित्यादि समाधानम् ।
॥ ३५ ॥ सम्भवो नाम किमप्यन्यत्वादर्शना-
येन नियमेन स्थाप्यते स सम्भवः । यथा सर्व-
रोगेषु हेतुलिङ्गापधादीना मामान्येनोक्तौ वा-
तादिविशेषेणावस्थापनं सम्भवप्रसादाह्वयम् ।
॥ ३६ ॥ एव तन्त्रयुक्तयः । यद्यपि भट्टार-
कप्रस्थानेन च परिप्रभ्रव्याकरणव्युत्क्रान्ताभि-
धानहेत्वाख्याश्रितस्तोवशिष्यन्ते तथापि ता आ-
चार्येण तन्त्रेणानियद्धा इत्यत्र नोच्यन्ते । अथ-
वा उक्तास्त्रेवान्तर्भाव्याः । अथवा तन्त्रयु-
क्तित्वमेव तासां नाङ्गीक्रियते । तत्र चाग्न्य-
तियोगोक्तौ वातादिविशेषेणावस्थापनं सम्भव
प्रसादाह्वयमेवमाद्युक्तम् ॥

सरसः सुप्तपन्नस्य रविदीधितयो यथा ।
यथा गृहस्य दीपाभास्तथा तन्त्रस्ययुक्तयः ॥
अधीयानोपि तन्त्राणि तन्त्रयुक्त्याविचक्षणः ।
नाधिगच्छतितन्त्रार्थमर्थं भाग्यक्षये यथा ॥

सरस इत्यादि सुप्तोद्यम् । तन्त्रयुक्त्य-
विचक्षण एतासु पदत्रिशतत्रयुक्तित्वसमर्थ-
स्तत्रार्थं नाधिगच्छति न प्राप्नोति यथा भाग्य
क्षये धनम् ॥

वाक्यार्थयोजनादेता युक्तयस्त्विष्टसिद्धिदाः ।
असद्वादिप्रयुक्तानां वाक्यानां प्रतिषेधकाः ॥

नीनव्यत्यासले गोक्तिगदिताना प्रकाशकाः ।
वाक्यन्यायोदधे मार गृहीतरव व्यपत्पिता ॥

एता युक्तयो वाक्यार्थयोजनाद्वनो
स्वेष्टसिद्धिं ददति । यागी चामद्वादिनामर्थात्मन्व
न्वप्रदं नपराणि वाक्यानि तथा प्रतिशेषका ।
लीनगदिताना व्यत्यासगदिताना ले गदिताना
मुक्तिगदिताना च प्रकाशका । लीन तगत
स्फुट वक्तु ७ पार्थते । व्यत्यास परस्परवि
वर्तनम् । लक्षणेन स्वतः । उचिन्व रनभक्ति ।
एताश्च युक्तयो वाक्यन्यायोदधेरन्वत्परकारम-
न्मविनो गयस्तेज जातय मार गृहीतरः एव
व्यवस्थिता । पदार्थयोजनास्तु - पुरवप्राना प्र
सिद्धा एवेत्यत आचार्येण नोक्ता । तामु च
तत्रभवतो हरे श्लोकी ॥ भमगो विभयागप्र
साहचर्यं विरोधिता । अर्थ प्रकरण शिद्ध न
व्यत्यास्यस्य मात्रेपि ॥ सामर्थ्यमौचित्येति देश
कालो व्यक्ति स्वरादय । शब्दार्थस्यानव
च्छेदे विशेषसृष्टिहेतव इति । अनवोरर्थे यथा
पक्षे अनेको गोशब्दो वागादिविषयस्तेषां विशेष
पावच्छेदे ससर्गादीनि हेतव । येषामप्येक
एव गोशब्दो वागागोकेविषयाभिधानोऽनेक
शक्तियुक्तस्तेषामपि शक्यतावच्छेदे ससर्गादी-
नि विशेषसृष्टिहेतव । तत्र भमगो यथा ।
धेनुरानीपतामित्यत्र सर्थत्र प्रत्यप्रसवाभिधा
यित्वाद्वाच्यर्थसन्देहे सधत्तरेत्यादिनोक्त कि
शोरतराद्यन्यतमसर्ग । सन्देहविच्छेदे हेतु ।
कचिद्विप्रयोग । यथा करभरीहिता धेनुरा
नीयतामित्युक्ते यैर् निर्जातकरसम्भवा धेनु
सैव करभरीहिताऽनीयते अन्यस्यास्तु करभर

दितस्वाव्यभिरामाद्विरेग गोपयते । कचिन्
माहचर्ये यथा शिला आनीयता ग भृशव्यागि
धनय पपगशिलेवापीयते । यथा रामश्चत-
णाविगम रामो दाशरविरेधोच्यते । कचि-
द्विरोध । यथा रामाजुनारियमाजुन कार्त्तवीर्ये
एव । कचिदर्थे । यथा गोपालकमानवा
व्यापयेत्यर्थार्थान्ध्यापय मन्मथति म ज्ञाना
गोपालक आनीयते ७ मया पाठा । कचिन्
प्रकरणम् । यथा भोग्यादेव म्हादिशब्देषूप-
पमद्द्विगमानेष्वेतावदुच्ये मै-वचनाननेति उक्ते
च प्रदीयते लक्षण न पाशादिकम् । कचि
दिदम् । यथा अक्ता शर्करा उपनयेपरिमन्
वाक्ये कस्याप्यश्चाद्रव्यस्य मन्मथे तेजा वैपृ
तरियमितम् वाक्यान्तरे इत्याव शिद्धात् पृव
माधितव्य शर्कराद्युटिकाया अजिभियया निर्जा-
यते । कचि-उत्तरान्तरमभिवि । यथाजुन
कार्त्तवीर्ये रामो जामदग्नय इति । कचित्
सामर्थ्यम् । यथा अनुदरा कन्वेत्युदरविशेषप्र
तिषेधो गम्यते । अमिरूपाय कयादीयता-
मित्यत्रचाभिरुत्तमायेति गम्यते । कचिदौ-
चित्ये । तथा च केवाश्वित् प्रयोक्तृगामौचि
त्यान्त-इत्य िन्द्राप्रशंसागुमिधायित्व गम्यते ।
यथा भद्रमुखेति दस्युराभ्रतादी । यथा च
जिजो वागणसीजित्वरा इति च उदन्ति । क
चिद्वेश । यत्नवशन्दस्य कचिद्वेशे निम्न
वाचित्व तस्यैवाव्यत्र प्रसत्तावाचित्व प्रसिद्धतर
रूपम् । कचित् काल । यथा पूर्वाह्णे पत्र-
तामित्युक्ते त्रिशिष्टसाधनेश्च विच्छित्तिगम्यने सा
च विनिष्टमावनादिशचमगृहीत्वा पचतविरो-
पावगति । रात्रौ तु निद्रास्यते गम्यते । क

चिद्व्यक्तिः । यथा पुष्टिज्ञो धर्मशब्द आत्म-
गुण वक्ति नपुसकस्तु यज्ञम् । कचित् स्वरा-
द्य । यथा अखण्डिलेधित्यत्र पूर्वपदपठ-
तिसाधारणतत्पुरुषावगतिरखण्डिलेधित्यत्रचा-
न्तोदात्तेन बहुव्रीहि । आदिप्रहणान् कचि-
द्विभक्ति । यथा अर्द्धमर्द्ध अर्द्धमिति द्वि-
तीयया कर्मप्रतीयते अर्द्ध इति प्रातिपदिका-
र्थमात्रम् । कचित्तद्धिन । यथा दात्त' कू-
पइत्यत्र तद्धिते न विपाशात् उत्तरकूलभवत्त्रम् ।
दभिण्डुलमत्व न कूरयेति स्पष्टम् । कचि-
श्चञ्जनम् । यथा सुसिन्तमित्यत्र प वस्य भा-
नाभावाभ्या सुन्दस्वोपसर्गत्व कर्मप्रवचनीयत्व
च गम्यते । एवमनेकमप्युह्यमिति श्लोकार्थं ॥

एतदागमसिद्धत्वात् प्रत्यक्षफलदर्शनात् ।
प्रयोज्य मन्त्रवत्तन्त्र तन्त्रज्ञानविशारदै ॥

एतदिति । एतच्च तन्त्र तन्त्रज्ञानवि-
शारदैर्मन्त्रवत् सम्प्रयोक्तव्य नाव फलाभाव
शङ्काकार्येत्यर्थः । कुत इत्याह । आगमसि-
द्धत्वात् आगम एवास्मिन् प्रमाणम् । प्रत्यक्ष
फलदर्शनमधिक प्रमाणम् ॥

पितामहेन लोकस्य स्पृष्ट्वा तदिदमव्ययम् ।
अकालमृत्युरक्षार्थमलौह वर्म निर्मितम् ॥

पितामहेनेत्यादि । व्याख्यासमम् । पि-
तामहेन ब्रह्मणा अलौह वर्म निर्मित शस्त्रेण विना
कारितम् ॥

सुज्ञातमेतदमृतं स्वस्थसुखास्पदम् ।

सुज्ञात माकल्पेन ज्ञातमेतत्तन्त्रममृत
स्वस्थानामस्वस्थाना च सुखम्यास्पद स्थानम् ।
ईदिततफलावातिक्रमेणाशेषम्य पुरुषार्थस्य प्र-
साग्नम् ॥

इदं शास्त्रमदृष्टीनामेवमालोककार्यपि ।
मण्डल भास्करस्येव न प्रकाशाय जायते ॥

इदं च शास्त्रमेवमालोककार्यपि अदृष्टी-
नामबुद्धिमता प्रकाशाय न जायते । यथा
अदृष्टीनामचक्षुषाभास्करस्यादित्यस्यमण्डलम् ॥

ध्रुव वैशेषु कल्याणमायुर्वेदानुसारिषु ।
इतरेष्वितरत्रयज्वलनकर्मसु ॥

आयुर्वेदानुसारिषु वैशेषु ध्रुवमन्त्रस्य
कल्याणमुभयलोकश्रेयः । इतरेष्वित्यायुर्वेदा-
नुसारिषु इतदिदित्यस्यमकल्याणम् । कि-
म्भूतेष्वित्याह । शस्त्रविपञ्चलनकर्मसु शस्त्र-
विशामिरूप मारणात्मकत्वान् कर्म येषामिति ॥

अज्ञकर्मण शस्त्रादिसाम्य दर्शयित्वा
शस्त्रादित आधिभ्यमपि प्रदर्शयितुमाह ॥

कुर्यात् प्रयुक्त शस्त्रादि सशेषमपि रोगिणम् ।
न त्वेव भेषज मोहादनालोचितयोजितम् ॥

कुर्यादित्यादि । शस्त्रादि शत्रुणा प्रयुक्त
नशेषमपि रोगिण कुर्यात् । यत् पुनर्भेषजमना-
लोचितयोजितमनालोचिनमेव मोहाद्योजित तत्र
त्वेव सशेष कुर्यात् ॥

सदा दोषोपघातीनि वीक्ष्य द्वाडशतत्त्वत् ।
माज्ञो न योगैरेव केवलं ॥

तस्माद् द्वादशोपौषधानीति दापद्वय
बलकालात्प्रवृत्तवियव मत्वमात्स्यादागाम्यौष-
धानि तत्रत परीक्ष्य राज्ञामिषिभिरन ग
र्यान् । त तु नेवैरेव योगै ॥

मान्नादिसम्पगज्ञात्वा यद्वन्तामतिपान्तिः ।
हिनस्ति व्याधित योगो घृतमाक्षिकयोनि ॥

माप्रेत्वादि । यागध मात्रा कालसयोग
सत्कारादिक सम्पगज्ञात्वा यद्वन्त्वेव प्रतिपा-
दितो व्याधित हिनस्ति । तथा घृतमाक्षिकयो
समयोग ॥

दृष्ट्वा विषेप्यमृतता घृतादौ मारणात्मनाम् ।
शास्त्रतत्र न विनाय स दुरात्मा चिकित्सति ।

यत्र दुरात्मा भजति मोवश्य शास्त्रतत्र
विज्ञाय न चिकि मति । विषे मारणात्मकेपि
सयोगादियज्ञान्मृतता दृष्ट्वा घृतादौ न रसायने
मारणात्मकता दृष्ट्वा ॥

सुगीतशैपकस्यापि महाश्रोत्रो महात्मन ।
वैद्याश्चाश्रुतशास्त्रार्था मूर्खाश्च प्रभ विष्णव ।
अकालमृत्युर्वादेते विचरन्ति महीतले ॥

सुगीतइत्यादि । व्याख्यासमम् ॥
लोभयन्त्यातुर मूढा ये चित्रे कर्मकौशलं ।
तेभ्यो रसेत्सटात्मानमात्मा यस्मात् सुदुर्लभ ।
ये मूढा जानाविधै कर्मकौशलैरानुर
लोभयन्ति तेभ्य आत्मान मदा रक्षेत् यस्मा
दात्मा सुदुर्लभ ॥

ते पुणाक्षरवत्कञ्चिदुत्तार्य नियतायुषम् ।
प्रन्ति वैद्याभिमानेन शतान्यनियतायुषाम् ॥

ते मूढा कञ्चिन्नियतायुष पुणाक्षरवत्
वाक्पातीतरुत्तार्य भिषजमारमान मन्यमाना
अनियतायुषा ज्ञानानि प्रन्ति हिमन्ति । पुणै
दृग्भिर्भक्षिते काष्ठ गान्यक्षराणि दृश्यन्ते ताति
तेषुद्विपूर्व न भिषजते ॥

रगातस्य रिषणस्य यत्नन्भ्यसुत्यायुष ।
अत्रैत्रो निर्घृणः कुरा य करोति भिषाग्निनम् ॥
पापम्य मृत्युदूतम्य दुर्मतेस्त्वक्तधर्मणः ।
नरो नरकपाती म्यात्तस्यसम्भाषणादपि ॥

विष्णत्वादिमुक्तस्य रोगातस्य अत्रैश
ण्य यो निर्घृण क्रूरत्वान् भेषज करोति तस्य
पापादिरूपस्य सम्भाषणादपि नरो नरकपाती
स्यत् ॥

अतन्त्रीकृततन्त्रार्थाः शास्त्रमारोपनीतिनः ।
राज्ञाममात्राद्राष्ट्राणि चरन्तिव्याधृत्तयः ॥
तान् कालपागसदृशान् वर्जयेत्शास्त्रदूपकान् ।
सेवेत गमविज्ञानज्ञानपूर्णान् भिषक्तमान् ॥

यैस्त्रार्थो न तन्त्रीकृत सम्बन्ध तन्त्र-
यित्वा बुद्धौ न निवेशित ते व्याधवृत्तयो मृग-
मारका राज्ञा प्रमादाद्राष्ट्राणि चरन्ति । यदि
पुनाराजान प्रमत्ता न भवन्ति तत कथमिव
चरितु शक्नुते । तान् कालपागसदृशत्वादि-
बुक्तान वर्जयेत् प्राज्ञ । शमादिपूर्णाश्च भिष
क्तमान् सेवेत ॥

अन्नपानानिपथ्यानि व्याधिनिर्घातग्रीषधम् ।
रसायनानि वृध्याणि प्राप्यन्ते वैद्यसश्रयात् ॥

अराजका यथादेशा भर्तृहीना यथा गृहा. ।
 आतुराद्यास्तथापादा. शोच्या वैद्यानाधिष्ठिता'
 प्राणाचार्यं बुधस्तस्माद्दयालु विजितेन्द्रियम् ।
 अश्विनाविव देवेन्द्रः पूजयेदाहत सदा ॥

पथ्यान्यन्नपानादीनि साधु वैद्यसश्रयान्
 प्राप्यन्ते । अराजका इत्यादि व्याख्यात्मम ।
 यत एव तस्मात् बुध प्राज्ञो दयालुत्वादियुक्त
 प्राणाचार्यमाहत मन सदा पूजयेद्यथा देवेन्द्र
 अश्विनौ पूजयतीति ॥

यज्ञस्य हि शिरादित्रयमश्विभ्यां सन्धित पुन ।
 पातितादग्रना पूष्णो भगस्य च विलोचने ॥
 राजयस्माद्दितश्चन्द्रस्ताभ्यामेव चिकित्सित ।
 सोमान्निपतितो बर्जी भुजस्तम्भे च दारुणे ॥
 भार्गवश्चयवन कामी वृद्धः सन् विकृतिं गत ।
 वीर्यवर्णवलोपेत' कृतस्ताभ्या पुनर्यु वा ॥
 एभिश्चान्यैश्च बहुभिः कर्मभिर्भिपगुत्तमौ ।
 बभूवतुर्भृश पूज्याविन्द्रादीना महात्मनाम् ॥
 अश्विभ्यासहित'सोम प्रात' पिपति वासव ।
 सौत्रामण्यां च भगवानश्विभ्यांसह मोदते ॥
 अश्विनो' कल्प्यते भागो यज्ञेषु ब्राह्मणैरपि ।
 अश्विनावग्निरिन्द्रश्च वेदेषु सुतरा स्तुता ॥
 वैद्यावित्यश्विनौ तस्मात् पूज्येते विद्युधैरपि ।
 अजरैरमरैर्न्नित्य सुगितैरेवमाहृतै. ॥
 व्याधिमृत्युजराप्रन्तर्हु खपायै
 किं पुनर्भिपजोमर्त्य' ॥

यज्ञस्येत्यादिनेतिहामेनाश्विनो प्रभाव-
 कीर्तनम् । व्याख्यात्मम । भिपगुत्तमावश्विनौ
 महात्मनामिन्द्रादीना भृश पूज्यौ बभूवतु ।
 तस्माद्विद्युधैर्देवैरप्याश्विनौ वैद्याविति पूज्येत ।
 किम्भूतैर्विद्युधैरित्याह अजरैरित्यादि एवगुणे
 रापे । किं पुनर्मर्त्यमानुषैस्तत्रापि व्याख्यादि-
 प्रसूतैर्भिपजो यथाशक्तितो न पूज्या स्यु । [यज्ञ-
 स्येत्यादि । यज्ञो ब्रह्मा । इन्द्र सोमान्निपतित
 सोममतीव पीत्वगतिविरचित इत्यर्थ । एतैर-
 न्यैश्चकर्मभिर्भिपगुत्तमावश्विनौ महात्मनामिन्द्रा-
 दीना भृश पूज्यौ बभूवतु । प्रात प्रातस्सवने
 शक्र अश्विभ्या सहित सोम पिबति । सौ-
 त्रामण्या च सहाश्विभ्या शक्रो मोदते । देवै-
 रप्याश्विनौ पूज्येते भिपगुत्तमाविति । किं पुन-
 र्मर्त्यैर्व्याध्यादिप्रसूतैर्भिपजो नातिशक्तित पूज्याः
 स्युर्धयाशक्ति पूज्या । इति जर्जट ॥]

शीलवान् मतिमान् युक्तो द्विजातिर्देवारग' ।
 प्राणिभिः पितृवत्पूज्य प्राणाचार्यः सहिस्मृत ॥

शीलवत्वादिमान् वैद्य प्राणिभिः पितृवत्
 पूज्य स हि प्राणाचार्यं स्मृतो नान्य । [स च
 भिपक् शीलवत्वावियुक्तो वेदवारगतो गुरुवन्
 प्राणिभिः पूज्य प्राणाचार्यो यतोऽनाविति ।
 इति जर्जट ॥]

वित्रासमाप्तौ भिपजा द्वितीया जातिरुच्यते ।
 न वैत्रो वैत्रशब्द हि लभते पूर्वजन्मना ॥

विद्यासमाप्ता चार्प वा ब्राह्म वा भिषज ध्रुवम् ।
सन्नेमाविज्ञातेज्ञानात्तेनैवो द्विनः स्मृतः ॥

विद्या समाप्ताविद्यादि । व्याकथाममर ।
आर्प वा ब्राह्म वा त्व कर्त्तुं विद्यासमाप्तौ
भिषज कर्मभूतमाविज्ञाति । [इह चापरतप
चित्तिकारणम् । विद्यासमाप्ताविद्यादि । पा-
दुप भवति । वैशो त द्विन मपि तु विद्या
समाप्तौ वैशगच्छामेतिरिति । तस्या च सद्यो
ज्ञातादय । ततो ब्राह्म सप्तार्प वा ध्रुवमवश्य
ज्ञातादायिज्ञानि । तन्नादैवो द्वितीय इव ज्ञानो
भवति वैद्यज्ञदलाभात् । उक्तम् । यस्या
यस्यामरस्याया वर्तेते तस्या तस्या जात इत्यु-
च्यते तेन द्विजातीया वैद्यज्ञानिर्भवतीति । ननु
च विद्यासमाप्ताविद्यनेनैव च पर्याप्तत्वात् सात-
प्रहृण विम् । उच्यते । य एव विद्यास-
माप्तौ ज्ञानवान् त पुत्रकथ्यानीय, त ब्राह्मस-
त्वमार्प वा विशति । ननु च ब्राह्म चार्प वेति
कस्माद्विकल्प, एकस्यैवकलास्र नियम इत ।
उच्यते । ब्राह्मणस्य वैशार्पपरिज्ञानादायुर्वदार्प
परिज्ञानात् ब्राह्मसत्वानुपवेशमासिद्धित्वात् च ब्रा-
ह्मसत्वमाविशति वैश्वमार्पमिति यथासल्येन
प्रत्येकवृत्तमिति । मनुनाप्युक्तम् । वैशस्तु वैशो
वा ब्राह्मणोपि वा कस्यैवेत्याप्यन्यसत्त्वापणार्प
मथापि वा इति । इति जजट ॥]

नान्ध्यायेन्नचाक्रोशेदहित न समानरेत् ।

पाणाचार्यं बुभ कश्चिद्विच्छेद्यायुरन्धरम् ॥

त य सुष आपुराणरश्मिच्छत नाप-
भ्यापेरु जययानमादितकल्पतम् । न चाक्रो-
शेत पाणाचार्यम् । [अभिभयानमदिनपिन्वन-
गिति चजट ॥]

भिषगप्यातुगान् सद्योऽन्यमुतानिच पत्रवान् ।
आराधयोभिसरमेनु ज्ञात पर्यमनुस्तरन् ॥

भिषजापि सद्य आतुरा स्वमुता इव
पान्या ॥

दुरेत य तु दृश्यर्थं चिकित्सापण्यविकृत्यम् ।
ते हिस्वा काञ्चन रात्रि पांगुरागिमुपासते ॥

ये मनुष्या दृग्दर्शं चिकित्सापण्यस्य नि-
कृप दुरंते ते मरणमाप्तिं लब्ध्वा पांगुरागिमु-
पासते मेवन्ते ॥

रोगालम्बान्द्वारुणात्पाशानन्तकान्तिककर्मिणः ।
यदिउत्त्रायन्तिमाशान्दानाताह्न्येवतत्तमगो

द्विच । वैधेन समो दाता नाति ।
या रागाक्षयान् व कमान् रागान् छित्वा माणान्
यच्छति ददाति । किम्भूतान् पाणान् अन-
कस्य मृगोरश्मिच्छ विकट ये कर्मन्ति ज्ञान ॥

न जीवितप्रदानाद्भि दानमन्यद्विशिष्यते ।
तस्मादुपाचरेत् स्वेन स्वेननिवतपत्तिनः ॥

त जीवितप्रदानादित्यादि व्याकथ्यासमम ।
जीवितप्रदानादन्यदान न विशिष्टम् । मन्मा-

देव तस्मान्निवान् तपन्नितश्च स्वत स्वकीयन
 म्वेन धनेन वैय उवाचरेत् । [परो भूतदया
 धर्म इति मत्वा चिकित्सते । वर्तेते यः स-
 चिद्वार्थ सुखमयन्त नश्नुते । इति चरक ।
 भूतदया च परो धर्म एव ज्ञात्या चिकित्सते
 यो वर्तते मिद्वार्थ सोयन्त सुखमश्नुते । इति
 जर्जट ॥]

मत्त्वार्थमीहमात् अ वैय यैव महामने ।
 वर्तन्ते सन्निधानेन नियत मिदिदेवत्वा ॥

एव सत्त्वार्थ नत्वात्माथमीहमानस्य चेष्ट
 मानस्य महामतेर्वैयस्य सिध्याख्या वेदत्रा नि
 यत सन्निधानेन वर्तन्ते ॥

कचिदर्धं कचिन्मित्र कचिदर्धं कचियत्न ।
 रुर्माभ्यास रुचिचोतिचिकित्सानास्तिनिष्कला
 नित्यमादरवान् वैयस्तस्मादावार्तानुपाचरेत् ।
 प्राणानुसहात्मनःकीर्त्यानिहन्येपामनादरात् ।

कचिद्धर्म इत्यादि व्याख्यासमम् । एषा
 मार्वाता प्राणान् तिहन्तीति मन्मन्व ॥

सर्वत्र मैत्री करुणातुरेषु
 निरामदेहेषु नृषु प्रमोद ।
 मनस्युपेक्षापकृतिं व्रजत्सु
 वैयस्य सद्वृत्तमल तनोति ॥

सर्वत्र मैत्र्यात्रिक वैयस्य साधुवृत्त प-
 र्याप्त विस्वारयति । आतुरविषये करुणा ।
 निरामदेहेषु ह्रस्वेषु प्रमोद

सामिषेणापि चित्तेन जीवितोच्छेदकारिणः ।
 योनिहन्यामयान् वैयसोपिकेनोपमीयताम् ॥

यो वैय सामिषेण सखोभेनापि चित्तेन
 जीवितस्योच्छेदकारिण ज्ञासयान् निहन्ति सोपि
 केनोपमीयताम् ।

किमुतनिरामिषेणमनसा करुणा मृदुना
 कृपणाविशिष्टयो सदृशमादरमुद्ग्रहता ।
 अतिगुरुबोधि मत्वचरितसततविदध-
 च्छमयति रोगजालमपियोतिविरोधिमिय' ॥

यो वैय करुणामृदुत्वादिगुणेन मनसा
 मिय परस्परमतिविरोधि रोगजाल शमयति म
 किमुत । आमिष भोग्यवस्तु, कृपण क्षुद्र,
 विशिष्ट कृपणादन्य । सयोरुभयोरपि मम-
 मादरमुद्ग्रहता । किन्भूतो वैय य सदैव-
 तिगुरुबोधि सत्वाना चरित विदधन् ॥

अतिविरोधि । रोगजालमिषेवदेवडाह
 शूलमिन्यादिना प्रदर्यते ॥

दाह शूल वृद्धाध्मान सुत्क्षामत्प्ररोचकम् ।
 क प्राकृतो जयेद्रोगान् नित्यमन्योन्यरोधिन ॥

गहेतिर्गता क्रिया शूले सा स्वल्पापि
 महाविकारकरि । एव वृद्धादिष्वपि यथायथ
 विरोधो वाच्यः ॥

मास्तामप्रहोन्माटमदान मुगहणाट्टीन् ।
 कोनानीयाविहितोद्गादूरभिप्रक्रियाप्रमान ॥

मास्तादींश्च मुगहणलक्षणम् सुदूरवि-
 भिप्रक्रियाक्रमांश्च को वाङ्मो यथापत्तु जानी-
 यात् । तात्वा वा कश्चिकिन्मिन् गजुपात् ॥

प्राणाचार्यं चेटपार प्रयात्
 युध्यायुक्तं पूजयेदित्यप्रमात् ।
 यस्मिन्म्यस्य प्राणायानि यदा
 तस्मै यच्छ्रुत्वा फा धनानां धनायेत् ॥

प्राणाचार्यमिति । अस्मान् कारणादायु-
 र्वेदपारगन् युध्या युक्तं च प्राणाचार्यं नियमेन
 धनदानादिना पूजयेत् । यस्य धनितो यस्मिन्
 प्राणाचार्यं सवा प्राणयाना निषदा मिया त
 म्मिन्यच्छ्रुत्वा धनानि को मूढो धनात् धनायेद
 नात् कुर्यात् । धनायदित्यत्रायादिमूत्रे ि
 पात्यते ॥

आयुर्वेदं श्लोकलज्जेण पूर्वं
 ब्रह्मान्नासीदग्निवेशादयस्तु ।
 कृत्स्नज्ञेयप्राप्तमारा स्वतन्त्रा-
 स्तस्यैकैकं नैकयाद् वित्तु ॥

पूर्वं मया श्लोकाना लभेणायुर्वेदमात्रा-
 नीत् । तस्मादाग्निवेशादय कृत्स्नज्ञेयप्राप्तसा
 रा स्वतन्त्राश्च मन्तस्तस्यायुर्वेदस्वराय बाला-
 गङ्गमेकैकमनेकधा वित्तेनुरिति स्थितम् ॥

विनामर्गो नाम्भट इत्यभूत्
 विनामर्गोनामर्गोऽस्ति यस्य ।
 मुगोमर्गस्य च सिंहगुप्त-
 स्तन्वाप्यहं मिन्युषु मन्धनन्मा ॥

विनामर्ग इति । मे तत्रकृतुर्धाम्भट
 नाम विनामर्गो भिषक्च ज्येष्ठोभूत् । मयाह-
 मस्ति नामधर । तस्य नाम्भटस्य सिंहगुप्त
 नाम मुगोमर्गश्च । तदापि सिंहगुप्तस्य
 मुग भि युद्धे मन्धनन्मा ॥

ममभिगम्य मुगोररलोकिनात्
 मुग्गराण पितु प्रतिभा मया ।
 सुषुभ्रमेपनशाग्रविचोचनान्
 मुगिरिनांश्च विभागाविनिर्णयः ॥

ममभिगम्य इति । मया च भूमि
 वेदादिदृष्टायुर्वेदाङ्गविभागविधीभयो रथिच ।
 क्वमिन्यत्ताह । अथलोकिनाश्रयादादिगुरो
 प्रतिभा सुद्धिविशाम ममभिगम्य । न मेवन्
 तस्मादेव मुगोर्याया मुग्गराण पितु । कि
 म्भूतात् विगुहाह । सुषुभ्र मेवज यच्छास्त्र त-
 दवानेपार्थपरिज्ञातेतुत्वादिदोचन यस्य ॥

पूर्वोक्तमेव उदता क्रामेनोदित स्या-
 न्कृद्भालुतुष्टिननन न भवत्पूर्वम् ।
 सद्धिसप्तसशयितविस्तुताविप्रकीर्णः
 कृत्स्नोर्थराशिरिति साधु स पच हृष्ट ॥

मया च म एवाग्निवेशादिप्रणीतोर्थेराशि
कृत्स्नः सर्वं साधु कृत्वा च दृष्टो नियतः । यत
पूर्वोदितमविशिष्टमेव वदता न किञ्चिदुदित भव-
ति । अत्यन्तापूर्वं चोन्यमान श्रद्धात्पूर्णा तुष्टि
जनन न भवत्यत स एव साधुदृष्टः । यत
स्तेषामग्निवेशादीनामर्थेराशिः सद्भिन्नमशयि
तत्त्वादिदोषयुक्तं, अतथाभूतोपि प्रतिभात्यत म
एव मया साधु दृष्ट ॥

आयुर्वेदोदधेः पारमपारस्य प्रयाति क ।
विश्वव्या-योपधिज्ञानसारस्त्वेपसमुचितः ॥

एष चात्मतन्त्रो विश्वस्य जगतो व्या
धीनामौपधाना च सार उत्कृष्टो भाग ममुचिन ।
कृत्स्नस्य त्वायुर्वेदसागरस्यापारस्यानन्तस्य क
पार प्रयाति ॥

स्मृत्त्रेत्यादिना आत्मतन्त्रस्योपादेयता-
माचष्टे ॥

स्मृत्वेदमुदित पूर्व श्रुत्वेदानीं द्वयो पुन ।
स्मर्त्तुं श्रोतुश्च सुतरा श्रद्धातु कस्य युज्यते ॥

इद चार्थजातमेकेन ब्रह्मादिना स्मृत्वो
दित पूर्वकाले चोदितम् । अन्येन त्वस्मदादि-
ना श्रुत्वोदितमुक्त सम्प्रति चोक्तम् । एतयोरु
भयो कस्य श्रद्धातु युज्यते । असाक्षात्करत्वे
समे गन्स्योपरि क भ्रपात । अथवा उ-
भयो श्रद्धातु कस्य युज्यत इति काका येन

श्रुत्वेदानीं चोक्त तस्यैव श्रद्धातु युक्त न स्वितर
स्य । यस्माद्यथानुभवात्स्थास्मृतिर्दुर्नृपपादा ।
कस्यापि कालातिक्रमात् सरकारभ्रज इति ।
कण्ठोक्या तु सममेवानौद्धत्येन श्रुत भविष्यती-
त्यूर्ध्वमेतीत्यादिना प्रदर्शयते ॥

अथवा श्रुतमप्येतत् स्मर्त्तुरेव क्रमागतम् ।
अभिधातृविशेषेण किं तथापि प्रयोजनम् ॥

अथैव कश्चिदाह यदद्यतनस्य श्रुत तन
स्मर्त्तुरेव सम्बन्धिन क्रमादायातम् । तन स्म
र्त्तुर्दोषाभाजसूचनान्मया कृतेपि भ्रमादिविनाश-
क्यापनमेव । एवमा मन एव परमसाधुत्व व
र्णित भवतीति । एवमपि भजना कृतेस्मिन्न
श्रीलादिदोषाशङ्का स्यादित्यत आह अभिधात्रि-
ति । अभिधातृविशेषेण किं प्रयोजन भवति ।
प्रामाणिकेन ह्यर्थत्रियाभिनिरेष्टव्या ॥

ऊर्ध्वमेति मदन त्रिष्टताधो
वस्तुमात्रक इति प्रतिपात्रे ।
मद्विधो यदि वदेदथवात्रि
कथयता क इव कर्मणि भेद ॥

अत्र चोर्ध्वमेति मत्नमित्यादौ वस्तु-
मात्रे प्रतिपात्रे यदि मद्विधो वदेदथवात्रिर्वदेत्
कथयता कर्मणि को विज्ञाप ॥

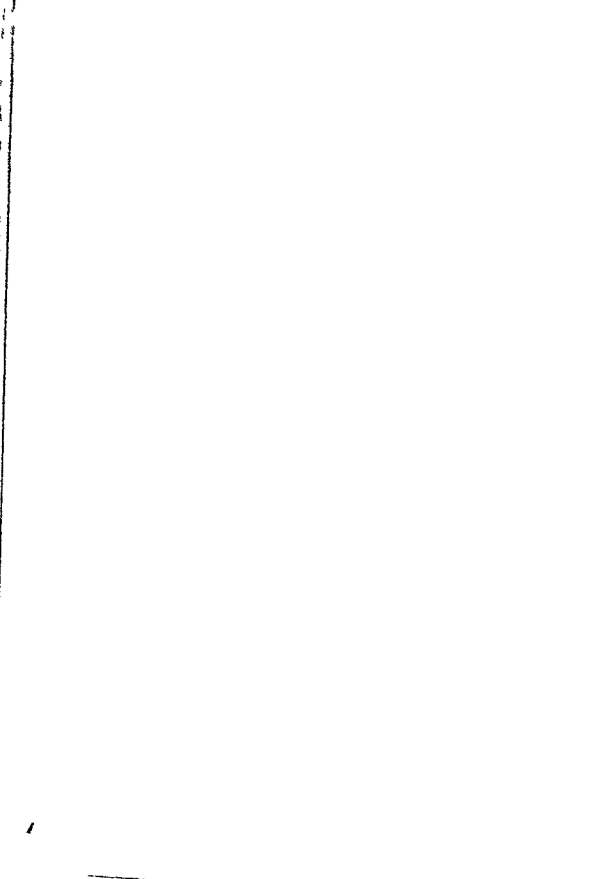
साध्वसाध्वधि विवेकवियुक्तो
लोकपाङ्क्तिरूपमक्तिविशेष ।

मूल	अपि नर्पायास्तु इत्यस्य न्याये— “अग्नीषोमीन्तरं । इति योज्यम् ॥	१७२। ३। पूर्व
व्या-	अष्टश्लोकान्तरं मत इत्यादि— ‘अग्नीषोमीन्तरं तथापि नर्पायास्तु इत्यस्य न्याये’ इति योज्यम् ।	१७८ २१ उत्तर
व्या-	पुराणादक विवेदितं तत्र— ‘अग्नीषोमीन्तरं पुन विवेदि- त्यर्थ । तत्र’ इति योजनीयम् ॥	१८८ ६ पूर्व
व्या-	र पञ्चाशत्श्लोकान्तरं— ‘अन अग्नीषोमीन्तरं विषयवर्तिना सुच्यते । य एवेत्यादि ॥’ । इति योजनीयम् ॥	२१४ १९ पूर्व
मूल	न गर्त्रं प्रणयेद्विन्नेहोरेणादि गायत्रि - इत्यन्तर- ‘मिह वीर्ययुत इयोदात्तान गौरव जगत्सु” इति योज्यम् ॥	२१६ २५ उत्तर
मूल	गभिष्या इत्यत पूर्व— “उत्तरं मीना विदुः प्रजातन्तया अति व्याप्त्या आसक्तमादीन्” । इति योजनीयम् ॥	२२६ - ० पूर्व
मूल	तस्य स्वाभ्येन योगम् । जाळपरसाज्जानादि इत्यन्तर— मत्सेकोपलेपेरयोगम् । सुखगोपपाठमारुचि” । इति योज्यम् ॥	२२४ ८ पूर्व
मूल	पश्मपरिहारेणाक्षिशोशालेपेन इत्यन्तर— “आशपोतनद्रव्यं” इति योज्यम् ॥	२३६ १ पूर्व
मूल	पायावित्यत पूर्व— “तद्वदेन कर्णेष्टांगुलनवागुले इ” । इति योज्यम् ॥	२४४ २० पूर्व
व्या-	व धप्रतिपद्य इत्यन्तर— ‘तथा आरुग्णादयः’ इति योज्यम् ॥	२६७ १८ उत्तर
शारीरस्थानम् ॥		
व्या-	दृष्ट श्लोकान्तरं— ‘यावकमपि मज्जप्रसृतिषु विशेषतः किं त- इति योजनीयम् ॥	२७६ १८ पूर्व
व्या-	शुटजादिकाय इत्यन्तर— ‘विषेत । धीरिदृष्टप्रवाजाना पाथ समाक्षिकम्’ । इति योजनीयम् ॥	२८३ २ पूर्व
मूल	सक्त्रिशतमित्यन्तर— “तथा वाहो, इति योज्यम्” ॥	३०८ १७ पूर्व
मूल	यो इत्यन्तर— ‘रक्षाभिस्सह नृत्यकम्पु मज्जति स उन्मादेन । यो नृत्यन् प्रेतन द्वियते’ इति योज्यम् ॥	३६७ ५ उत्तर

अस्य पुस्तकस्य मुद्रापणार्थं कृतद्रव्यदानानामुद्धारचरिताना
नामसंख्यागंसिनी

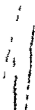
पट्टिका ॥

१	१०९० वृश्चिके २० दिन पित्रितगज्याधिकारत्यागः सर्ग.	श्री रा		
	मवर्म जि सि एस्म ऐ जि सि ऐ इ मोचिमद्वाराज	क	३००	००
२	परीसिक् कुञ्जुणिक्तम्पुरान् ।	रु	१५०	००
३	कोञ्चुणिक्तम्पुरान् ।	रु	१५०	००
४	करपुरतेकाट्ट नारायणनम्पूतिरि ।	रु	२००	००
५	गोपालदेशिकाचारि मर्वाधिकारि ।	क	७५	००
६	मुष्टोक्ति नीलकण्ठनम्प्यार ।	क	१५०	००
७	पालियत्तु वलियच्चन् ।	क	१५०	००
८	चेगनेल्लर कर्त्तान् ।	रु	१५०	००
९	उवण्टत्तु कुञ्जवनवारियर ।	रु	१५०	००
१०	एळेदत्तुत्तकाट्ट नारायणनम्पूम्म ।	रु	१००	००
११	टि अनुजन दिवाकरनम्पूम्म ।	रु	१००	००
१२	पटतोट्ट अनुजनम्पूतिरिप्पाट्ट ।	रु	७५	००
१३	चुनडटनाडु फाञ्जूरु नम्पूतिरिप्पाट्ट	क	७५	००
१४	देशमङ्गलत्तु मान्जरमनम्पूत्तिन्न ।	क	७५	००
१५	एट्टिप्पिळि राजाव ।	रु	७५	००
१६	माङ्गायित् पणिक्कर ।	रु	७५	००
१७	अय्यनाट्टपागायि तरकन	रु	७५	००
१८	वरिधकाशेरी नम्पूतिरिप्पाट्ट ।	क	५०	००
१९	किळ्ळिमङ्गलत्तु नडुवत्तुमनम्पूत्तिन्न	क	५०	००
२०	अकिरियात्तु नम्पूतिरि ।	क	५०	००
२१	उमयूट्ट कृष्णवारियर ।	क	१५०	००
२२	तृकोवित् वारियत्तु उळ्ळववारियर ।	क	१५०	००
		आके	२६७५	००

1

1

0

1

2

4

1

0

2

